

IGAZ TÖRTÉNETEK MINDENKIFÖLDJÉRŐL

Vajdaság/Délvidék (1944–1948)

Igaz történetek Mindenkeföldjéről

A kiadvány megjelentetésében közreműködött
a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozata,
a Magyar Tudományos Akadémia, Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke
és az OTKA 101.629. számú kutatási projektje

A kötet megjelenését
a Magyar Nemzeti Tanács, a Bethlen Gábor Alap,
valamint a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság
támogatta

BETHLEN GÁBOR
Alap

■

■

IGAZ TÖRTÉNETEK MINDENKIFÖLDJÉRŐL

Vajdaság/Délvidék
(1944–1948)

II. kötet

SZERKESZTETTE PAPP ÁRPÁD

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2016

TARTALOM

A megtorlás	7
(Nem) mindennapi élet a második világháború után	291
Hét történet	435
Mutató	541
Az elmondhatatlan – az 1941–48 közötti délvidéki események történeti emlékezete a személyes visszaemlékezésekben, élménytörténetekben (Landgraf Ildikó)	549

A MEGTORLÁS

Szabadka és környéke	9
Nyugat-Bácska, a sztapári partizánok, a Krónics-palota	83
Tisza mente	123
Bánát	187
Sajkásvidék – gyűjtőtáborok, a papok sorsa	205
Német láger	259

SZABADKA ÉS KÖRNYÉKE

Azt rögtön elvitték (11) ♦ Olyanok voltak, hogy azt nem köllött volna csinálni (12) ♦ A partizánok már bent vótak a Szarvas kocsmában, a sarkon (13) ♦ Ami a pincében vót, az fölgyütt, ami fönn vót, az mind bement a pincébe (22) ♦ Annak idején elég vót csak így rámutatni valakire (24) ♦ Aztán persze tabutéma lett, amikor ez mind megtörtént (25) ♦ Az utcaseprűst, érted, egy szerencsétlen ember volt, kis alacsony ember (29) ♦ Odaköltözött egy ilyen titkosszolgálatos ember (30) ♦ Onnét is vitték el az embereket (31) ♦ Jött a következő kamion (31) ♦ Miért adjak cigarettát, mikor az én férjem soha életében nem cigarettázott (33) ♦ A gyereket visszabocsájtották, és ez a gyerek maradt mög (34) ♦ De ezek a partizánok minden áldott nap gyüttek (35) ♦ Volt tárgyalás, meg minden, és bűnösnek találták (37) ♦ Gyerekek, ez a háború el van veszítve (38) ♦ Egy ember megszökött (39) ♦ A lovas

rendőrség körűzárta, környes-körű azt az egész részt (40) ♦ Azt mondták, hogy nagyon nagy magyar vót (41) ♦ Kiálltunk az igazság mellett (43) ♦ Ha nem üti le a saját anyját, kész (45) ♦ Vigyázzanak, mert jönnek a partizánok is (45) ♦ Ha jól emlékszem a nevére, Stražarković nevű volt az illető (51) ♦ Elmegyünk a Blaškóhoz, Balázshoz, még akkor Baláznak mondta a sógorom (52) ♦ A végén már úgy félt, hogy egy bunkert épített a lakása alá (53) ♦ Megúsza, nem bántották a magyarok (54) ♦ De még vót kettő, mert asziszem, ötöt vittek el, azok nem gyüttek vissza sose (55) ♦ Kisfiam, nyilván nem látjuk egymást többet (56) ♦ Agyonverték vagy lelövődözték (66) ♦ Mér ne menjek be, nem ártottam én senkinek (67) ♦ Semmi harag nem volt köztük (68) ♦ Bácskossuthfalván nem lett, mert volt itt egy Zsáki József nevezetű (69)

AZT RÖGTÖN ELVITTÉK

– Mi ott nagyon rossz helyen voltunk, mert partizánok ott valahol voltak a daráló¹ körül, a magyarok meg valahol itt tanyáztak Tompán, és mink a senki földjén voltunk. Volt olyan nap, hogy a partizánpatrol² jött, és akkor kivetette velünk a szerb zászlót vagy a fehér lobogót, nem tudom már, akkor azok, hogy meddig mentek el, nem tudom, utána, mikor visszamentek, lehet, hogy másnap vagy harmadnap, jött a magyar patrol, járőr, vagy nem tudom, minnek mondjam, az levetette velünk azt, és a magyar lobogót tegyük ki, mivel Magyarország volt hamarább. Három és fél évig magyar lobogó, az volt, ki köllött tönni. De történt a faluban egy olyan eset is, akivel le akarták vetetni itten a faluban bent, és nem győzte kivárni az, aki megparancsolta, lelőtték, azt hiszem, egy asszony volt. És ez így ment egy ideig, úgy körülbelül valahány hétig.

Utána, mikor megérkeztek az oroszok, ugye túlerőben voltak, tele volt az út velük, vonultak arra fölfelé. Voltak olyanok, akiket elvittek. Volt az opštínának³ szemben az a Pipa-ház, ahol volt a bót. Igen, az volt a mi központunk.

Avval szemben volt egy Pipa Matyi, akinek a Pille Piros nénye volt a felesége, de nagyon friss házások lehettek, az a magyar időben turulmadaras⁴ volt. Azt rögtön elvitték. A Pölhe gyerekeket azokat kivégezték, amikor még a magyarok ki sem mentek. Elvitték egy éjszaka a partizánok. És volt valami Radoman hídja, ott a réten, ami ment köröszkül ezen a szerb sori réten, ott végezték őket ki. És az édesanyjuk abba bele is háborodott, a Mária.

A Balaton. A katonaság, amelyik a partizánokkal összecsapott ott a darálónál. Mert én úgy tudom, hogy a Balaton Béla az tompai születésű volt, a Szabó József, aki volt a csávolyi leventéknek az oktatója, az is magyarországi volt, de valahonnan messzebbről jött, és a Balaton Bélának a sugallatára jött az a század, amelyik összeütközött ott a darálónál negyvennégy október tizenvalahanyadik[án]. Mert az azt mondta, hogy pár partizán van. De hát a partizánok le voltak ottan ásva, védve voltak, és jócskán belelövöldöztek a magyarokba. Az nem tartott olyan sokáig. Mert ottan azoknak nem volt mit keresni, a magyaroknak, mert nem voltak túlerőben, a partizánok le voltak ásva, védőállásban voltak, fegyverrel fölszerelve.

Kelebia, 38.

¹ A Szabadka felől Kelebia irányába vezető nemzetközi út mellett ma is működő daráló.

² Fegyveres járőr.

³ Község, amit a ma is működő és adminisztratív funkciót ellátó községházával egyenlít ki az adatközlő.

⁴ Vélhetően a Turáni Vadászok közé tartozott.

OLYANOK VOLTAK, HOGY AZT NEM KÖLLÖTT VOLNA CSINÁLNI

– Én akkor kilencéves gyerek voltam, mikor ez az eset történt azzal a Pölhe családdal. Igen, negyvennégyben. Akkor még nem volt meg az a teljes fölszabadulás, még akkor bent volt itt a magyar csendőrség és katonaság is. Állítólag, persze hallomásból, én nem voltam jelen, mert gyerek voltam, nem tudhattam én ezt az egészet, csak hallomásból. Ez a Pölhe család egy kicsit, hogy mondjam, olyan furcsa kifejezést használom, olyan tökös magyarok voltak. Nagy magyarnak tartották magukat. Persze, akkor ők közreműködtek a megszállókkal is, hát egy pár szerb nemzetiségű embernek okoztak komolyabb problémát, sőt néha talán tragédiát is.

– Konkrét esetekről is tud?

– Nem. Annyira fiatal kölyök voltam, mivelünk az idősebbek akkor nem is közteltek ilyesmit jóformán. Az volt, hallgassatok, nektek ehhez semmi közötök, és így múlt el az javában. Úgy történt az eset, ahogy hallottuk, egy este a Pölhe család, azoknak volt kocsmájuk is meg bót is, vacsora közben történt. Ők vacsoráztak, akkor beléptek ezek az itt meglapult partizánalakulatok, akkor már elkezdtek, már akkorjában megalakult itt helyben is, működésbe is léptek. Bementek, na most, az egyik Pölhe fiú, mikor belépett az a bizonyos valaki, hogy ki volt, azt nem tudom egyáltalán, akkor ő fölugrott, és be akart ugrani a bótba. Be is ugrott, hogy majd, mert oda volt nyílás a bótba is, be lehetett menni abból az épületből, és majd a bolton körösztülni, belülről kinyissa, és kiugrik az utcára, így majd menekül. Mert tudta, hogy miről van szó. Na de nem sikerült nekije. Mert az annyira meg volt szervezve, a ház körül volt állva. Sejtették, hogy ilyesmi is meg fog történni, és ott lekaszálták rögtön, a kerítéshez odaért, hogy kiugrik. A másik Pölhe fiút, férfit azt meg kikísérték a rét alá, kilométer-másfél onnét a réten azok az átjáró hidak, amik voltak, na, ott végezték ki. Ott lötték agyon. Erről ennyit tudok, de viszont az a helyzet, hogy ezek tényleg csináltak problémákat. Olyanok voltak, hogy azt nem köllött volna csinálni.

Volt még egy eset ott, amire emlékszem. Volt egy tanító, valami Balatonnak hívták. Az a tanító, hogy majd ezen bosszút álljon, ott az egyik szerb emberhez bekopogtatott éjszaka, hogy gyere ki, gyere ki, az meg hát sejtette, hogy probléma van, nem jött ki, vagy nem volt otthon, vagy mit tudom, hogy volt az. De az édesapja az vak ember volt, Zvezdan bácsinak hívták, és az otthon volt, olyan mellékhelyiségből, a gangnak a végiben volt olyan helyiség, ott aludt az öreg. Nem találta otthon azt, akit akart, akkor azt, mondhassuk, az ártatlan vak embert, aki akkor nem tudom, hány éves volt, úgy hetven év fölül, azt ott agyonlőtte.

S ez a Balaton Magyarországról jött, azt hiszem, ő katonai rangban is volt, az a Balaton, valami hadnagy, de itt tanított mint tanító.

Ez akkor történt, mikor a magyarok már kivonulóban volt, ez akkor történt. És onnét beszaladtak a magyarok egy harckocsival idáig a Halasi úton, eddig a vasútig, addig nem történt semmi, elmentek vissza.

Akkor innen is a stábból⁵ kiszaladgáltak arra, és mondták, hogy rakjátok ki a piros zászlókat, föl szabadultunk. És fogta magát szegény, fölment, a Halasi út mellett lakott, egy piros fejkendőjét rátette egy olyan pálcára, rúdra, és fölvitte a padlásajtóba, és kitűzte. Na most, azok már SS-ek voltak, akik jöttek be, beszaladtak ideig a vasútig, és nem volt semmi, mentek visszafelé, meglátták, mert visszafelé menet a ház hosszában áll, és ők erről jöttek, akkor itt volt, a háznak ezen a végén a padlásajtó, és ott volt a zászló, meglátták, hogy ott ki van téve a vörös zászló, és a férje önekie különben magyar katona volt, és kint volt a fronton, és mikor meglátták a vörös zászlót, akkor megálltak, és bement az egyik, hogy miért tette ki a zászlót. Én nem voltam jelen, nem tudom részletesebben, tudom azt, hogy elég szókimondó volt az unokanővérem, és azt találta mondani nekik, hogy ha olyan nagyon bátrak, akkor ne menjenek vissza, akkor ne szaladjonak el, hanem maradjanak itten. Ezt találta nekik mondani, állítólag valaki hallotta ott a szomszédság közül. Ez meg azt mondta, vegye le azt a zászlót. Jól van, fölment, levette a zászlót, menjen be, vigye be a szobába, és ő ment utána, ez átlépte a küszöböt, hátulról egy sorozatot, akkor ő ott feküdt, akkor nem lehetett temetni se, mert olyan volt a helyzet, akkor megvették a koporsót, és ott temették el az udvarban. Ott volt eltemetve egy két hétig vagy meddig, akkor föl vették, és akkor elvitték a temetőbe. De ezt azok, SS-katonák végezték ki. De mondom, ez már az úgynevezett föl szabadulás, negyvennégy vége felé. Akkor a városban már bent voltak a partizánok, de arra ki még, a város környékét még nem foglalták el.

Kelebia, 39.

A PARTIZÁNOK MÁR BENT VÓTAK A SZARVAS KOCSMÁBAN, A SARKON

– Bejött a magyar hadsereg...

– Hát volt mindenhol, jöttek-mentek az emberek, izgalomban. És akkor puffogatás közben a padlásokról. És ezen a reggelen ottan, reggelen összejöttünk az udvarban, mert körülbelül így néz ki a kuglizó, ottan a Lifkában,⁶ hogy úgy mondjam, a Conenházban, középen a kuglizó, itt a mozi rész, itt a kertmozi hátul, itten épületek vannak, lakók meg a festőműhely, itt voltunk mink elő. Itt álltunk körülbelül, ezen a helyen, és mi úgy gondoltuk, hogy a polgári iskola tetejéről lőttek ránk. De később... Olyan közletről jött a lövés, hogy nem tudtuk, hogy pontosan honnan. Hát mi szétugrálunk, és a kövezetet itten föl is sértette a golyó. Tehát ránk céloztak. Hát voltunk... Inkább nők voltak, gyerekek. Hát mink voltunk a gyerekek, ugye fiatalok. Ez úgy megmaradt a... És akkor erre föl jöttek be az utcáról, mert erről lőttek, hát bejöttek és körülnéztek. Katona is fegyverrel jött meg minden, és néztek arra körbe, hogy mi történt. Időközben a kertmozinak a túlsó felén raktárok voltak, többek között ne-

⁵ Katonai parancsnokságból.

⁶ Eredetileg Hungária Szálló, majd mozi. Lifka Sándor kinematográfus itt üzemeltette filmszínházát, ezért a XX. század hatvanas éveitől a korábbi általános helynevet hivatalossá teszik.

künk is, és ott hátul ment a házmesternek a fia. És a magyar katona látja, és ott megy. Hát közben ott komló volt ott rajta meg minden, úgyhogy ott nem nagyon lehetett látni a színpadot meg minden. És az apám meg fogta, és a fegyvert lenyomta. Az a házmesternek a fia, Pistának hívták, Brestyánszki Pista, István ugye, úgyhogy ez nem történt meg. Na, ez úgy megmaradt. Lapozni kell egy kicsit. Ez[ek] az első napok.

Nem tudom, mennyibe ismeretes az a név, hogy csendőrség. Nem magyar csendőrség. A Szádeczki-sarokkal szemben az a sarok, a Petőfi Sándorrú⁷ indulunk, és bal sarok az vót a csendőrség, a régi csendőrség. Csendőrség vót ottan a régi, Vidakovićnak hívták a csátót,⁸ az maradt ott utoljára, mi Putyusnak hívtuk, mindegy, Vidaković, nem tudom a másik nevit, na, mindegy, aztán később ebben a rezsimben, a háború után a vinkovci⁹ állomáson volt restis, vendéglős. Ő vót az utolsó, aki elhagyta a csendőrségi irodát, és hozzánk jött be, hogy Ferikém, az apám, itt maradhatok-e nálad? Hát természetesen elfogadtunk, ugye az embert ismertük, ugye a testvérét is, me a testvére az meg a Lifkában lévő vendéglőt tartotta. A Kalman, Vidaković Kalman. Úgyhogy a két testvért ismertük, az egyiket is, másikat is. Az egyik az ott lakott a vendéglőben, úgy tudom, ott lakott bent. A Sićo, Sićónak hívták. Na, elég az hozzá, hogy ez, úgyhogy az apám akkor ezt az embert, ugye nálunk aludt és kész, még el nem rendeződött meg minden, és akkó bejöttek a magyarok meg minden, és akkó ez meg lett mentve, ez az ember. Ott levetkőzött és kész, és el lött felejtve ugye, hogy kicsoda-micsoda, és készen van. Ez ugyanúgy történt a magyarok alatt is, tudtuk, hallottuk, láttuk az illetőket, tudtunk, hogy kicsodák, minden, de ne szólj szám, nem fáj fejem. Mindenkiről tudtunk mindent, mert az a ház egy átjáróház vót, hát a mozitúl kezdve a vendéglő, kuglizó, ott annyi ember megfordult, annyiféle, és hát az ember... mindent lát és hall, úgyhogy a sok történést az ember le köllött, hogy nyelje, és hallgatni arany.

– És mi történt a Vidakovićtyal aztán?

– Elment, elment, semmi baj, elment, elment. A háború után ő visszajött meg minden, és mondom, Vinkovciba került. A vinkovci állomáson a restit tartotta. A testvére, az édőstestvére az meg tőlünk, amikor elment, elhagyta a Lifkát, a izét, a Hungáriát, a Hungária vendéglőt, akkó ő a Majsai hídná azt a sarki vendéglőt tartotta. Az az ő háza vót, az a sarokház, lépcsőn köllött ott főmenni. Az öntöde előtt, az első sarok, az a kis utca kezdődik, az a görbe kis utca kezdődik.

A németek jöttek be az udvarba motorokkal meg autókkal. Azt ott értem, fölülről az ablakból néztük, és úgy hívták, hogy Csepsányiné. Tanárnő volt. Igen, itt lakott, a Prvomajskában¹⁰ mingyá balrú. És elég az hozzá, hogy az is egy, egy esemény volt, hogy amikor a németek bejöttek az udvarba, mink az ablakra ugye, és akkó megszólalt a Csepsányi: „Gyerekek, jó, most menjetek a helyetekre, itt a vég kezdete.” Ezt sosem felejttem, hogy menjetek a helyetekre. Ő fölfogta, hogy hát nekünk onnan

⁷ Szabadka fontos központi utcáinak egyike.

⁸ Írnokot.

⁹ Kelet-szlavóniai város.

¹⁰ Központi fekvésű utca, sarkán a főposta áll.

menni köll. És akkor el kellett hagyni ugye a iskolát. Háááát valószínű, hogy a, a... betelepettek oda.

És az udvarban, az udvarban, nálunk is bejöttek a németek. Oda a Lifkába egy adóvevővel, egy olyan kabinos kocsi vót, sose felejttem el, a német hajtotta, a rúdon ült, azt hajtotta, így a dinamót, és amaz még belűrül adta a jelzést, hogy biztos mennek vagy valami. Na de reggelre a németek eltűntek. Észre sem vettük, me hátul nagy udvar vót ugye, a kertmozi vége, az eleje, ottan hátul, és akkó ottan vót tér, és oda be tudtak telepedni. Másnap az orosz már ült ott délután.

Az egyik ki, másik be, ez sosem felejttem el. Kint állunk az utcasarkon, ott az üzlet előtt, ottan a patika van. Ott állunk kint egy négyen-öten, elég az hozzá, hogy beszélgetünk, egyszer megáll két lovas, a Harambašićevából¹¹ kigyün a sarkon, ott a, ahol patika a sarkon, viszont a szegély mellett, ahun mi álltunk, megáll két lovas. De közben a magyar katonák pakoltak föl a Katolikus Egyletből a templom végén, ahol van a katolički dom,¹² ott pakoltak föl a teherautókra, magyar katonák. Ez a kettő megáll itt, mondom az apámnak, eredjé oda, te jobban nyomod a sódert, a németet. Jobban nyomod, mondom, eredj, beszélj velük, ezek svábok, németek. Hát azok ott vótak reggel még, reggel még ott vótak, ugye? Még ott vótak, de nem látszott ugye az, csak láttam, hogy fegyverek rajta, minden.

Beszél velük. Na, mondom, mit mondtak? Mondom, mutasd nekik, ott vannak a magyar katonák. Én mondom neki: mondtad nekik, ott menjenek oda, és erre megszólal, hogy brrrrr. És megsarkantyúzza a lovat. Brrrrr, hát nálunk gyíít mondanak. Hát ez meg mi? Na, meg sarkantyú(zta), azt elmentek oda a katonákhoz, ez a két lovas odamegy, és beszél velük, beszélgetnek. És elég az hozzá, hogy ezek megfordították a lovat, és elindították erre, kijöttek a Kiss, Kiss-háznak híjják a sarki házat, és Kiss-házhoz kijönnek a sarokra, és besarkantyúznak. Erre a magyar katonák lógó puskákkal szaladnak ki a sarokra, és lönek ezek után. Hát kozákok voltak...

Hát az előörs volt biztos, hát ki a fene gondolt rá? Na, mondom az apámnak, húzd le a rolót, gyerünk be, mert agyonlűnek ezek, besarkantyúztak, és az üzlet előtt, a kapu előtt vót egy ilyen négyszögletes bódé, ilyen trafik. A kapun, ahun kijön, akkó ott a, mingyá a sarkon azok oda behúzódtak, és akkó végig a pogrebno preduzeće¹³ sarkánál befordultak abba az utcába. Há, nem találták el ezeket a magyar katonák, hanem ezek visszaszaladtak, fölugráltak a teherautó, és figyeltük, fölugráltak a teherautóra, azt elmentek, így összetalálkoztak, a két katonaság összetalálkozott. Tehát az orosz meg a magyar katonaság összetalálkozott, csak nem tudták, ki kicsoda. Há mink se tudtuk. Húzd le a rolót!

Vót egy Faragó nevezetű, majd eszembe jut, hová való, magyarországi illető vót, nálunk vót segéd. A Jóska az ott is aludt nálunk. Lehúztuk a rolót, és fölmásztunk a létrán, és ilyen félgömbölyű az ablak fölött, és néztünk ki. Egy létrán álltunk, de elfértünk, egyszer csak jön egy magyar rendőr, abban a sapkájában, minden, kard az

¹¹ Az épületet határoló utca.

¹² Ugyanaz szerb nyelven nyomatékositva.

¹³ Temetkezési vállalat.

oldalán, nem látja, hogy mink látjuk őt, az urak, az utca üres lett. Megáll, körülnéz, nem lát senkit, kihúzta a kardot tokostú, be a bozótba, és elindult arra főfelé. Na, vége lett, mondom: „Jóska, na, mennyi?” Hogy az a mienk, mondja a Jóska. Ez a mienk, az emberünk, a roló le volt húzva, a kapualja nyitva vót, mert a mozi ment, az előadás ment. Jóska kiment, körülnézett, nem látott senkit, fogta, magához vette a kardot, és bejött. Há, mondom, énnekem ebbül elég, most már itt nincs mese. És itt így bent beszélgetünk, minden, egy, halljuk a csoszogást, megáll az ablak alatt. Papír vót elválasztva az ablak között, s félrehúztuk, orosz katona, az lütte a templom tornyát bokszos skatulyával.¹⁴ Ilyen közel, közben nálunk meg le vót rakva a négy fegyver, megtörtve. Mondom, ebbül nem lesz semmi, ezt, ezt nem szabad használni. Vadászfegyverek. Az apám vadász vót, flóber¹⁵ is vót, kisebb, nagyobb. Dehogy ellenállás, dehogy, józan ész. Nem, nem lehetett ott, tudtunk, meg minden.

Előzőleg a partizánok már bent vótak a Szarvas kocsmában, a sarkon, előző este már. Elég az hozzá, hogy akkor mondom én, ebbül elég vót, én megyek, elbújok, mondom, elmegyek a moziba, felmegyek a gépházba. Az én bázisom az a gépház vót. A mindenem vót a mozi, mindennap a gépházban vótam, és gyerekkoromtól kezdve, és hát annyira szerettek ezek a, Szilléréknek hívták, mostohafiuknak fogadtak, mostohaapám vót. Szerettek, nem vót gyerekük, és nagyon szerettek engem. És akkor fölmentem, és mondom, Gyuszi bácsi, ő ugye nem tud semmit, egyedül dolgozik, maga vót, me az a másik segéd, izé, a gépészt elvitték katonának. Fiatalember vót, azt evitték, és maga vót. Mondom, Gyuszi bácsi, itt vannak az oroszok. Előző nap itt vótak a partizánok, benn a vendéglőben tömve vótak a, a... mi a fene a vendéglő, a Szarvas kocsmá.

– Hol volt a Szarvas kocsmá?

– A következő szemafor... Arra Zombor felé. Ez az az üzlet. Annak a helyén az két utcára szóló vendéglő vót, beálló vót, Szarvas kocsmá beálló vót. Ott kezdett az apám, amikó visszajött Aradrú, ott nyitott először üzletet. Ott nyitott a Szarvasba, úgyhogy ő ismerte ezeket, a Josót, a vendéglőst meg a többit, mind azokat, ott vót üzlete mé... Kovács Ferenc vót az egyik, Kovács Ferenc a másik, az egyik borbély vót, a másik szitás vót.

Főnt vótam a gépházban... Mondom neki, Gyuszi bácsi, itt vannak, mondom, az oroszok, de mire az előadás vége lesz, addig jó vóna ezeknek... Besötétedik, hová mennek ezek október tizedikén? Hová mennek ezek sötétbe haza? Nem jó vóna hazaküldeni őket? De én ülök most má a gépnél, háttal ülök a luknak, a kapcsolóknak meg minden, rám néz... Há jó lenne, ha hazamennének, ha így áll, me ő nem tud semmit, ugye ő bent van a gépházban, ugye ő nem tud semmit. De én tudom. Há ki megy be szóni? Mondom, én! „Te elmész be szóni? Állítsd meg a gépet!” A gépet, én má ott nőttem föl a gépházban. Én úgy ismertem a gépet meg a gépeket má előzőleg is. Na, és elég az hozzá, hogy lehúztam a kaput, megállítottam a gépet, főgyújtottam a villanyt a terembe, le a lépcsőn, be a balkonon, balkonra

¹⁴ Táras géppuskával.

¹⁵ Flóbert, kis kaliberű vadászpuska.

rá, középső páholyra rátámaszkodtam. Mondom: „Tessék idefigyelni, itt vannak az oroszok, de mire az előadás vége lesz, sötét lesz, jobb lenne, hogy most még világosan haza tudnak menni – mondom –, me lövöldöznek.” Egy mukkot nem szóltak, kimentek a népek egy szó nélkül. Engem nem lőtt le valaki ottan, aztán tovább mesélem... Elmentek, vége lett az előadásnak, minden, az első magyar film, ami a Lifkában kezdődött, az a *Három sárkány* vót, és én fejeztem be a magyarok filmjét, az *A Benedek-báz* vót, én húztam le a kaput, meg a gépet én állítottam le. Az vót az utolsó magyar film itt Szabadkán.

[Ez a mozi története, hogy úgy mondjam. A tulajdonost Kohánnak hívták. Előtte a sógornője tartotta, a Gyuszi bácsinak meg a Janka néninek az édestestvére tartotta a mozit. Az Avalát a régi Jugoszláviában, a Lifkától, megelözték a Lifkát, befizették előbb, többet adtak, és átpasszolták a Nórának, Laurek Nórának a régi Jugoszláviában a mozit.

Az Avalát ő vette meg, akkor lett Avala. Előtte vót, akkó utána vót Bácska. A magyarok alatt Bácska vót, akkó átvötte a Kohán, ez szücs vót, de haditszt vót, mondják azt, magyar katonatiszt vót, hogy mondják azt... frontharcos vót. Vitéz, igen, azé kapta még a Nórától ezt a mozit utána, és azé ment Bácska név alatt.]

Amikó vége lett, kiment a nép, minden, bementem hozzánk a lakásba, mondom: „Jóska, gyere, bezárjuk a kaput.” Me este beláncoltuk belürül, ne lehessen kinyitni kívülrül. Csak a házmesternek vót kulcsa, meg a lakat vót, és jött is a Jóska velem, az a segéd vót. De mire a kapuhoz értünk, az orosz már begyütt, két orosz bejött a kapun, és egyenest hozzánk, egyenest hozzánk bejöttek a kapun, elfordultak, és nézzük a Jóskával, egyenes be hozzánk. Az anyátokat, két orosz, ilyen bokszos skatulyában,¹⁶ a másik browninggal, és be hozzánk. Na, Jóska, meg vagyunk áldva, jön az apám, az anyám, a bátyám, mink ugye, a Jóska beült, és kértek enni. Hát ugye, beszélünk a szerb nyelvet is ugye, magyart ugye, és a szüleim azok a magyarok alatt adtak bennünket, még a régi világban, a régi rezsimbe, a régi Jugoszláviába tantit adtak mellénk, aki tanított németül beszélni bennünket, úgyhogy mink beszélünk, beszélünk a német nyelvet is.

És akkó úgy tudom: „Ferenc was haben sie?”¹⁷ Az egyik megszólal: „Das ist unmöglich.”¹⁸ Beszélünk szerbül, beszélünk németül, beszélünk magyarul. Ugye az orosz megszólal perfekt németül, hát német kém vót. Be vót dobva a háború alatt Németországban kémnek. Úgyhogy ő perfekt beszélt németül, úgyhogy aztán má mink, az egyik az altiszt vót, ennek nem vót rangja, de ez perfekt beszélt németül. És akkó a végén németül beszélgettünk, me jobban ment a ugye, mint az orosz, me azt nem nagyon, szerbül tudtunk, de hát az nem ugyanaz, majdnem, de hát hasonlít

¹⁶ Kerek golyótáras géppisztollyal.

¹⁷ Mít akarnak?

¹⁸ Ez lehetetlen.

egy szavak ugye, na, úgyhogy jobba lettünk. Na, el is búcsúztunk, mink ettünk, nekünk kellett enni előre, akkó ők ettek. Akkó ittak, ugyanúgy ittunk mink, akkó ők ittak mindég. Úgyhogy ez, ez az iskola, na, mondom, akkó ezt má magyarul, nem tudtak, akkó ugye mondom, Jóska, kíséjük ki őket, oszt zárjuk be a kaput utánunk. Mikó jóllaktak, meg lettek etetve, itatva, kikísértük, igen ám, a kapuig. A kapuhoz értünk, ott a segédet mellbe lökte, engem meg megölelt hátulról, kihúzott a kapun kívülről, és két fegyvere volt neki ugye oldalt. Az egyiket a gyomromba nyomta, megszólalt németül: „Niemt die Uhr gibt dacher.” Perfektű ugye hát mondom: „Langsam noch einmal sagst mir” – mondom neki németül. „Langsam sagt mir noch einmal, was wills du den.”¹⁹ Szépen tagolta akkó: „Nimmt die Uhr unter gibt dacher???” Hát akkor divat vót a karórák...

– Nem mondta, hogy davaj csaszi, hanem...

– Nem, németű... És elvitte, szépen kinyitotta a kaput ugye, a pisztolyt eltette, sötét vót, nem vót villany, és akkó engem beistápol, beengedett, végigsimította a hátamat, és elment, és elvitte az órámat.

A kém meg hát unifomisban vót, csak nem vót cafrangja ugye, me hát ez valószínűleg ezek ilyen kozákok lehettek, ilyen hétéletű emberek, hogy úgy mondjam, abban a háborúban. Tudja, hogy van, mindig az ilyen orosz embereket küldik előre, az ilyen kételkedőket ugye, hogy mondjam. Na, ezt megúsztam, mondom. Mikor kinyitotta, kijött az ott, kinyitotta a kaput, beengedett, rám nézett a Jóska, aszongya, te olyan fehér vagy, mint a fal, meszelve vót... Olyan fehér, naná, hogyha a te gyomromba nyomta vóna a pisztolyt, mondom, én annyi piff-puff filmet végignéztam, én tudom, mit jelent az, abba nőttem föl...

A moziba, há én annyi mindent láttam, hogy nekem leesett a tantusz, na, mondom, akkó együtt ki rajtam, utána mozgott a nadrág rajtam, vagy benne a lábam, nem vót mindegy. Na, bemutatkoztak, mondom. Megetteted, megittattad, elvitte az órádat, végül gyomromba nyomta a pisztolyt, ez megmaradt, hát nem lehet elfelejteni.

– Sikerült a kaput becsukni?

– Hát hogyne, beláncoltuk, bezártuk, belakatoltuk. Napközben nyitva vót, hát üzletek meg minden, és akkó... Akkó nem vót több, akkó má jöttek, és elvitték azt a filmet. Elvitték. Előtte elvitték a németek az UFA-t, a híradót, UFA-híradók vótak. Mindig kíséretben, előbb azt elvitték, még előbb a németek.

Másnap reggel, másnap reggel halljuk, nagy robajjal jön egy valami járgány. Megáll a, a sarkon, hát akkó csend vót ugye, kinézünk, megáll a sarkon Horvacki Fabus a pogrebnóból,²⁰ nem engedte be hozzá az udvarba, hanem eküdte hozzánk, ahol mondtam, a németek voltak, aztán gyüttek az oroszok. Hát jött az orosz, ugyanarra a helyre beállt hernyótalpas német Mercedes motorral, a hernyótalp, az a sárga, Afrikából a Rommeltűl... Jött, és, és beállt az udvarba, me ahogy ment, olyan vastagon folyt utána az olaj, jött, és folyt az olaj. Az valami baj vót, majd azt is elmondom, azt

¹⁹ Adja ide az óráját! Ismétlje meg lassabban. Lassan mondja el még egyszer, mit akar.

²⁰ A temetkezésből.

én javítottam meg, gyerek létemre. Mindegy, hát beállt, és kereste a kino-operatőrt.²¹ Mi köze hozzá a hernyótalpashoz a kino-operatőrnek, szegény Gyuszi bácsi jött hozzám: „Öcsi, gyere, baj van – aszongya –, ezt a hernyótalpast meg köll nézni, folyik az olaj belüle.” Hát akkó én elmentem vele át az udvarba, jött az orosz is, nézett rám. Benyúltam a körbe, izé, léghűtéssel járt, léghűtéses vót, le vót burkolva ugye, és turbina fújta rá a levegőt, me hát Afrikában meleg van, ott víz nincs, és akkó ez ugye, hogy úgy mondjam, működött, csak föllazult az egyik hengere. És akkó elül kibontattam három-négy csavart, én vékony gyerek vótam ugye. Behúzódtam, benyúltam, és végigtapogattam, V alakú hengerek, cilinderek, léghűtésűek vótak. Akkó én már hajtottam Harley-t, mert negyvenkettő óta hajtottam oldalkocsit ugye, és a motorhoz úgy értettem egy kicsit. Benyúltam, megtapogattam, nyúltam, a harmadik henger, megfogtam, hozzáértem, lötyög. Na, mondom, kilazult a henger. Mondom, meg köll húzni, aztán hadd menjen, lehúzni, kihúzni a dugattyút meg ilyesmi, szó se róla. És akkó há vékony gyerek vótam, be vót, meghúztam olyan erősen a csavarokat meg mindent, pakolást azt nem raktunk rá ugye, az biztos kifújta má előbb. Me jött az biztos messzirül, vót nála két kétszáz literes hordó olaj. Lehet, hogy benzin is vót benne, de olaj vót neki bőven, me ahogy fogyott, az mindig öntött utána ugye, hogy dobálta ki az neki, azé folyt utána az olaj. Egy ilyen tepszi, mi ezt, ez az asztal, ilyen tepszi, ilyen magas vót, az tele vót mán olajjal a feneké. Mikó nem vót ott, akkó én főgyülekeztem az olajban benne, tapogattam, hogy mi van belürü, mi van benne, mondom, ez egy kézigránát. Belenyúlok, gömbölyü a vége, mondom, ez kézigránát, mondom, én ezt elveszem. Kiveszem, hát egy lapát, esztergályozott lapát az, összcsucukható katonai lapát vót benne, és a kipufogóhoz hozzáért a nyele, egy kicsit megégett. Na, akkó mán aztán összebarátkoztunk az oroszsal, mondom neki, davaj, na, mutatom neki. No, mondta, hogy vidd el, nem kő neki. Csupa olaj vót minden, sokáig meg is vót, valahun talán meg is van. Egy ilyen ereklye, német összcucukható lapát, ilyen katonai, gyalogoslapát. Hogy úgy mondjam, na, ez megmaradt, na, ez egy történelem, megcsináltuk neki, meghúzta, minden. Hozott enni, ement, valahunnan hozott libát, kettőt, hóna alá, oszt hozta a libát. Amikó készen vót, akkó ement a piacra, főpakolta a piaci mi a fenét... Segítsen má kimondani, amin árulnak, na, nem asztalt, hanem bódét vagy mi az istent. A pultot fölpakolta, oszt azt elhozta tüzelni. Tüzelni... Fölpakolta azt, elhozta teherautóval, mondom, olyan csukott teherautó vót, de fölfért, ehozta, az is hozta a két libát. Hazajka,²² az övé, mutatta, a másik az övé. Hát cseh vót a Janka néni. A Laurek, ő Hanna vót, a Gyuszi bácsi felesége, a Nóra vót a mozis. A Janka néni még vót a régi Jugoszláviába pénztárnoknő. Az ura vót a mozigépész, családi [vállalkozás]... Családi vót, mert ők tulajdonképpen Kanizsárú jöttek ide. Kanizsaiak vótak ezek a Laurekék. Ennyit tudok. Szóval úgy, így lett a, a, a Lifkából Avala, az Avalábú lett Bácska, a Bácskából lett Moszkva. És akkó a Moszkvából lett, izé, a Lifka újra.

– Az oroszok hónapokig itt voltak?

²¹ Mozigépészt.

²² Háziasszony.

– Há hogyne, hogyne, de mennyire. Sokáig itt vótak, sokáig itt vótak, meg az utcákon, a Kenyérgyár²³ utcában, a mellette lévő utcában ott vótak a bázisok, nekik ott, ottan javították a teherautókat az utcán kint. Ott az utcán kint. Utána, amikor ők összeszedék, én mindig figyeltem, összeszedék magukat, és elmentek, akkó én ementem utánuk, azt összeszedtem, amit ott hagytak. Ami ott maradtak dinamók, anlasszerek,²⁴ minden, hatalmas nagy dinamók, meg amit ott hagytak, én azt fogtam, főraktam biciklire, azt vittem a Dinamóba. Ott hagytam nekik, ajándékba vittem nekik. Hát tudtam, hogy krízis van. Mindent csinátam, mindent csinátam.

Az apám az egy olyan ember vót, hogy önála nem számított, hogy ki kicsoda. Az utolsó pillanatig tartotta a zsidó segédet, Lebovicz, nem Lebovics, Lebovicz. Zsidó ember vót. Vót sváb, vót magyar, vót bunyevác, vót zsidó. Együtt dőgoztak ezek a pult mellett. Őt segéd vót, nem vót szabad megemlíteni, hogy te ki vagy vagy mi vagy, vagy valami, bántani egymást, nem vót. Azt onnan vitték el, a Leboviczot, tőlünk, akkó még egyszer visszajött: „Kovács úr, adjon kanalat, me elvettek mindent – aszongya –, nem engedtek be haza.” „Vigyen, amit akar, vigyen, amit akar.” A gettóból visszajött, és akkó ő lábost, meg ami köllött, hogy legyen mibül enni, evőeszközt. „Vigyen, amit akar, megvan, amit akart?” „Meg.” „Na, most akkó gyűjjün ide.” Benyúlt a zsebbe, kinyitotta a péztárcát, meg minden, a pénztárca a zsebbe vót. A kasszán nem nagyon vót, hanem mindig zsebbü vötte a pénzt. Adja a pénzt neki, nyomja a zsebibe... „Kovács úr, ne adjon pénzt, nem tudok vele mit csinálni...” „Akkó is legyen magánál, sose tudja, hová fog kerülni, ha köll egy pohár víz vagy valami, maga tud venni...” „Jó, köszönöm szépen...” Elfogadta. Soha többet nem jött vissza. Akkó vót, akkó vót sváb, olyan, olyan segédünk vót az egyik, az egyik a műhelyben dolgozott, az lesütötte a szemit, ha evett, mert ott étkeztek. Az evett, az fő nem emelte a fejét, még be nem fejezte. Danke schön, fölkelt, ment, csinálta a munkáját, fő nem emelte a fejit. Vót az üzletben, vót kettő, két sváb, Apfal Toni meg a Schön Béla, félig magyar, félig... Aztán kint Csantavéren vót fényképész vagy mi a nyavalya. A feleségén körösztü ez is vót. Bejött az ellenőr a magyarok alatt... „Jó napot.” „Jó napot, hol a főnök? Kovács úr...” „Tessék, kérem.” Aszonggya: „Én ellenőr vagyok. Nincs kiírva, hogy zsidót nem szolgálunk ki, legyenek szívesek, írják ki, és tegyék ki...” Ki kellett tenni... „Legyen szíves, írjon ki egy cédulát, és tegye ki, köszönöm, viszontlátásra...” – és elment az ellenőr. És akkó dütse föl, tegye ki, de dütse föl. Nem, az apám, amikor má az ellenőr elment. Írja ki, de dütse föl, hogy ne látsszon, kint van, há, véletlenül földült ugye.

– A zsidó gettónak a fölszámolása, amikor elvitték őket?

– Hát az siralmas vót biztos... Nem mertünk mink arra menni. Nem mertünk arra menni, mink, gyerekek nem mertünk arra menni. Az én osztálytársaim abban az utcában laktak, ott vót a házuk. Hóbl Ernő, ha mond valami, Hóbl Ernő orvos vót, később elment ki, Németországba van, vagy Svájcba, vagy valahová, ott tanút. Onnan jött haza, és meg is halt meg minden. Hóbl Ernő a gettónál, ott vót a házuk, aztán itt is vót nekik egy házuk, az a magasföldszintes ház a fürdő mellett, Fekete-

²³ Ma Lev Tolsztoj utca.

²⁴ Önindítók.

fürdő mellett, az a magas ablakú, az az ő házuk, az az ő házuk vót. Na, most akkó tovább, annyi minden van, hogy pfff.

– A szomszédjaik kik voltak a Lifkában?

– Rabstein Mátyás, Márta néni, meg az apja volt Rabstein Mátyás... Igen, meg a nagysága, nem tudom most hirtelen a nevit. Tezo néni vót a bejáró, ő ott aludt a, a cselédjük, hogy úgy mondjam. Fölöttünk laktak ők.

– Hogy vitték el a Rabstein Mátyást?

– A hátukon vitték ki, és fiákeron. Hát tulajdonképpen ő mint a kórház igazgatója vót, ő már a magyarok alatt is, már injekciózta magát, az öregúr cukros lehetett. És valószínű egy nővér, idevaló nővér, valamin megsértődhetett, és ő főjelentette a magyarok alatt, és biztos olyant szólt nekik, hogy hát, és akkó elvitette, és valószínű, kivégezték vagy agyonverték, vagy nem tudom.

– De az októberben történt?

– Az mingyá utána nemsokára. Má ott bejöttek...

– Ezek partizánok voltak, akik elvitték?

– Hát, biztosan.

– Az oroszok is bent voltak, meg a partizánok is bent voltak?

– Bent hát, hogyne. Hát hogyne.

Szönyegbombázás volt nem is egyszer. Úgyhogy vót a bombázásnak, kérem szépen, akkó az öregúr a nagy bombázáskor kint sétált az erkélyen, a doktor úr. Aztán többet nem sétált, mikó ez a bombázás megtörtént, akkó mán nem mert kinn maradni. Az nem vót mindegy, kinéztem, me én vótam utolsó, mikó becsuktam a pince ajtaját, az, kérem szépen, kinyílt a pince ajtaja, ugye nyomás, utána vákuum kiszippantotta, kinyíltak az ajtók. Lecsendesedett, én kirohantam, kinéztem, mondom, összedűt a templom, nem lehetett látni, olyan por vót. Nem látszott a templom. Közel van, nem lehetett látni, hát olyan por vót, azt hittem, mondom, hogy a templomot lebombázták. Az az aggodalom, az az imádkozás, ami ott végigfolyt akkor, a pince az így mozgott. A Lifkába bejön, mingyá balra ott van a pince lejárata, az egy ilyen boltíves pince, na, az így áll, így áll hosszába, az épület hosszába ugye. Ha lementünk, akkor vót arra is út, de befördültünk jobbra, az boltíves volt. Az bótíves volt, és volt egy oszlop közvetlenül a bejárat után, egy ilyen, ilyen vastag, így ilyen vastag oszlop, de csak annyi hely vót az oszlop és a fal mellett, fal között, annyi hely vót, hogy az apámmal leültünk, és a térdünk összeért, és így fogtuk egymás kezit, így, így. Így, leültünk, és összeért a térdünk, és így nekidültem én is a falnak, meg az apám az oszlopnak, ez így mozgott, ez így mozgott, ahogy bombáztak, nem igaz, hát nem vót...

Együtt laktunk a Hermann, Hermann Ivánék. Az édesanyja, minden, a Lifkában ők ott laktak fönn a Conenéknek a lakásában előzőleg. Na, akkó mi van még, annyi minden van még, Jézus Mária. Na, kérem szépen, így, így laktunk. Az első lakásban a Lisčevićék laktak ottan, előttünk a Lisčevićék, akkó ők elmentek, s jöttek hozzá, helyettük a Laurek Johanna meg a Gyszi bácsi. A mozigépész, igen, hogy úgy mondom, a Janka néni vót a pénztárnok, a Gyszi bácsi vót a gépész, a Nóra vót

tulajdonos, de ő tartotta a Putnikot is. Intelligens nép nagyon, végtelenű jó modorú, becsületes, tüchtig emberek vótak, pedánsak, tiszták, úri nép vót, úri nép vót. Ők, akkó után vótak a Balogék, Balog Katica, fodrászék vótak itt, ahol a kapunál mingyá az első üzlet, az a virágüzlet. Az vót, férfi- és női fodrászok vótak ottan. Akkor utána a Horváték, a Horváték, azok vótak a vendéglősök. Azok laktak ottan lent, az a jobb oldal, akkó mi laktunk itt elő, az üzlet meg a lakás, akkó ugye jött a kapualja, akkó főfelé a, a Rabsteinék... Akkor utána a sarokba laktak a Hermann Ivánék, akkó a helyükre jöttek a Conenék, még el nem vitték őket, ők nem jöttek oda lakni. Ők tulajdonképpen ott laktak, ahol a fogászat van, az is egy Conen-ház, meg a benzinkútnál az a nagy épület, az is Conené. Harminckét házuk vót. Londonban, Pesten ház, meg minden. Na, elég az hozzá, hogy ez az ember bejárt hozzánk, a Conen Vili. Az bejárt hozzánk, az utolsó napokba mindennap bejött hozzánk, és úgy hallgatta az apám, hogy mit mond neki, meg minden, ránk támaszkodtak, hogy úgy mondjam. Összetartottunk egy kicsikét a ház ügyét. No, akkor ez volt fölül, Ljubibraticék a második emeleten, Ljubibraticék, báró, báróné vót. Ottan vót három testvér, két nő meg egy férfi, meg az öreg néni. Hátú... Ja, még fönt a sarokba lakott a Lizi néni, egy sváb néni, de ő magyarú beszét inkább, a Lizi néni, mi Lizi néninek hívtuk, az vót a Jakobčić bácsinak a mindenese, a takarító, meg mindent intézett. A izéékné, a Mártáéknál pedig a Tezo néni. A Tezo néni, igen, Tezo néni. Akkó a házmesterékné hátú a Pista, a Margit, a Krisztó. A Breszcsányszkiak, a Breszcsányszki, az öreg, a felesége, a Margit, a Pista, ez egy család vót ottan.

[Ez második asszony vót, ez a Breszcsányszki, ez kürtös vót a magyarok alatt, zászlóhordozó. A magyar, az első világháborúba, úgy jött haza, hogy magára csavarta a, a zászlót, és hazahozta, az lett kitűzve negyvenegybe az erkélyre, sose felejttem el. Rojtos volt, gyönyörű szép, gyönyörű szép, felejthetetlen pillanat volt először látni magyar zászlót.]

Szabadka 31.

AMI A PINCÉBEN VÓT, AZ FÖLGYÜTT, AMI FÖNN VÓT,
AZ MIND BEMENT A PINCÉBE

– Hova hulltak bombák?

– Itt nem, a környéken nem. A központot, a Barátok templomát, arra, azt a részt, azt a részt kapta el, azt. Ahun vót az a rész, az ottan, az kapott. Kapott az evangélikos templomnak az eleje, hogy úgy mondjam, a Ruff-rész, ottan, az a rész kapott ottan, a köröszt az úgy elment, hogy csak na. Nem maradt belüle semmi, a nyoma se. Pont telibe találta a körösztöt, az úgy elment, hogy nagy lyuk volt a helyin. Odamegyek, nincs ott köröszt, Jézus Mária! Gyerünk tovább a Wesselényi útra végig, ott, ahol baj volt, ottan volt, igyekeztünk segíteni, kihúzni az embereket.

Borzasztó vót, az borzasztó, nem lehetett elfelejteni azt az aggodalmat, az, azt a... Pincét, a vót ott gyors- és gépíróiskola... Azt megfordította, az a pincébe bement a

bomba, ami a pincében vót, az fölgyütt, ami fölött vót, az mind bement a pincébe. Azt megfordította. Akkó bementem, utána mondtam, hogy mentem abba a magyar palotába be. Oda egyedül mentem, az én nyomaim vótak az első, a nyomok ugye... Benézek, három óriási kráter abban a picike udvarban, Jézus Mária!

Akkó a lovarda az szembe vót. És a kapu fölött közvetlenül vót az a lakás, ahová én jártam. Pont a kapu fölött, az első emeleten. Az borzasztó vót, az a lovarda, mi vót ott, az rettentő.

Mink uniformisban jártunk mindig, szabadon tudtunk mozogni. Én mindig cserkészruhában jártam. A társam is, az én őrsvezetőm, azt Farkas Karcsinak hívták, itt a Prvomajskában lakott, olyan kis házban bal kéz felül, és ő meg a, hogy ez itt történtek, ezek, ő jött valahonnan, a mozibúl vagy valahonnan az állomás felül, ezek meg, meg rátaláltak. Onnantú kezdve ideig átrugdosták, át idáig. Uniformisban vót mindig, árvalányhaj a sapkájában, meg minden ugye, Hungária meg minden, és az éjjel összepakolta magát, és átszökött. Nem akart itt maradni, me tudta, hogy bajok lesznek.

Az ipartestületnek a titkára, nem tudom, mennyiben ismeretes önnek, Vukovics Gézának hívták, bunyevác ember vót. Magyar katonatiszt vót, érettségizett ember vót ugye, és ő visszatartotta a huszonhetesek behívását. Vót a városnak a leventeparancsnoka, de nem adta ki a parancsot, hogy behívja a huszonheteseket, me el köllött vóna ezeknek menni. Hát igen, kikerütek vóna, hogy evitték vóna őket a magyarok, ez nem adta ki a parancsot az végett, me tudta, hogy akkó, az apámmal összejártak, meg minden ugye, titkár vót ugye. És a Rózsi néni az magyar asszony vót, odahaza magyarul beszéltek, meg mindent, ő bunyevác ember vót. Hát tudja a Vukovics Gézát,²⁵ a kicsit, nem? Hát egykorúak vótunk, ő is huszonnyolcas, nemrégén meghalt. És cserkészruhában mehettünk szabadon ugye, mert szépre, jóra és becsületesre, dologra vagyunk fölesküdvé. Ott mi szépre, jóra és csakis a jóra, vallásra, mindenre vagyunk nevelve. Mi szabadon tudtunk jönni, menni. Rám vót bízva egy lakás, a bótíves, a bótíves, az magyar háznak híjják, magyar palotának híjják. Az nagyon meg van csinálva, az vasbetonba van csinálva. Három bomba vót az udvarában, abba a picike kis udvarban. Az osztályfőnököm, a Zimmer László, szegedi illetőségű, rám bízta a lakását, kulcsok nálam, én törődtem vele, kipucoltam a bombázástúl, minden. Úszott a portú, minden, előbb mán leszedtem a belső ablakokat mind, mielőtt a bombázás vót, hogy ne törjön össze, akkó ne kölljön vinnem csináltatom üveget, meg minden, és akkó visszatettem a belső... Össze lett takarítva, rendben vót minden. Igen ám, kijött a papír, na, most nem tudom hirtelen megtalálni minden, ekkora nagy sárga papír, és írja rajta, hogy semmiféle tulajdont nem szabad elvinni, mert statárium alá esik. Nem mertem többet visszamenni a bombázás után, én csak, az egyetlen nyomom nekem vót, de akkó cserkészruhában jártam még, bombázás után a legnagyobb, és beszögeztem... Minden ajtó nyitva vót az egész épületben, minden ajtó tokig ki vótak nyitva, mind kinyílt, beszögeztem, rátettem lakatot, bezártam, minden, rendbe tettem, minden, később írt, hogy hát vigyem el a bútort,

²⁵ Vukovics Géza (Szabadka, 1928. november 12. – Újvidék, 2007. március 1.) publicista, esszéíró, műfordító, lapszerkesztő.

meg mindent vigyek el onnan. A lakásból. Még a tájára sem mertem menni, há ki volt mindenhul plakátérozva, ha én onnan valamit elviszek... engem kivégeznek... statárium. Nem mertem odamenni, nem mertem szólni neki se, semmi, üzenni se, semmi, hallgattunk, sajnos az a lakás elveszett. Én nem mertem oda bemenni. Soha többet. Nem mertem többet, a józan ész ki volt, a fegyvert be köllött szógátatni, a rádiót, a motort evitték, mindent, hát...

Meg az iskolám, meg az osztályom, pucótuk egymás után az iskolákat, hogy úgymond, az oroszok ahonnan kimentek, azt mi kitakarítottuk... Kórházak vótak mindenütt, vót ott kéz, kar, kötszer, mind. Atyaúristen, mi mindent pucótuk ki, mind, mi vándorótunk, mint a bolygó hollandik. Elősző a katolikus egyház, a dómba mentünk be, oda, ott kezdtük, akkó onnan elmentünk Harambašičevába,²⁶ jobb kéz felű ami vót, az a hosszú épület, jobbrú van egy hosszú épület, bent a Harambašičevába jobb kéz felű, oda mentünk, az volt a második. Akkó mentünk a pravni fakultet,²⁷ ami vót, azt pucótuk. Akkó az megvót, akkó onnan mentünk a moziba, ide a Zvezda mozit, a mienk vót innen az első helység... A második, második nagy ablak, az volt a nagy osztály, mellette vótak a hatodikosok, mi meg a ötödikesek vótunk, az vót az osztályunk. Akkor onnan mentünk, akkó azt megint vándorótunk, mentünk a úri kaszinóba, a könyvtárba, az a díszterem, az vót a mi osztályunk, az vót a legnagyobb, mert sokan vótunk, ez a generáció. És akkó mán én, vót hangfal, mi az ördög, lemegyek, erősítő, hangszóró, minden. Szóval én vótam a zene, és akkó kezdtük a műsoros előadásokat onnantú kezdve. Akkor ott befejeződött ottan az úri kaszinóba az iskola, akko, na, befejeztük, akkó bementünk a nagygimnáziumba, az hatodik vót, az mink pucótuk mindig, ahogy vándorótunk, mindig rendbe tenni. Mind kórházak vótak, így vándoroltunk.

Szabadka, 31.

ANNAK IDEJÉN ELÉG VÓT CSAK ÍGY RÁMUTATNI VALAKIRE

[– Ez az első világháború utáni borzasztó korszak volt. Ezt énekem az unokanagybátyám meséte, a nagymama oldalárú. Tehát a Meznerics oldalrú, nem a Kohajda oldalrú, hanem a Meznerics oldalrú. Hogy egyszerűen hiány volt férfiakból. Mer ugye Szabadka nem volt soha Szerbia addig. Tizennyócig-kilencig. Addig Magyarország vót. Na most ugye, mindenki katonaköteles vót, aki ott vót. Az első világháborúba, nekem van egy emlékkönyvem, frontrú, amit kapott nagymama az öccseitől, meg ezt a varrógépet is onnét kapta, csak mán tönkrement. O, odavesztek az olasz fronton. Úgyhogy férfihiány volt. Na most, az öreg Meznerics mit csináljon, férfihiány, hát öregapám ugye enyhén púpos vót, mer asztalosnak tanút. És ugye annak idején ráesett valami fosznrakás,²⁸ mit tudom én, megsérűt a, a hátgerince, és ahogy növekedett

²⁶ A város központjához közel fekvő utca.

²⁷ Jogi egyetem.

²⁸ Vastagabb – kétcolos – deszka helyi elnevezése.

ugye, serdülőkorba történt, ahogy növekedett, olyan, jobb oldalra vagy bal oldalra, írja az igazolványában, vagyis a munkakönyvbe. Enyhén púpos volt, de hát igyekvő volt, meg mit tudom én, és akkor az öreg Meznerics, na, édes lányom, mer ő, nagymama volt a legidősebb, kilenc–tíz, nem tudom én, hány testvért nevelt föl, azért is nem fejezte be az elemi iskolát. Asszem, hogy négy osztálya vót, az a négy alsó vagy három alsó, mit tudom én, annak idején hogy ment az. De viszont gyönyörűen írt, a könyvtárat kiolvasta, az összeset. Na. Borzasztó szeretett olvasni. És úgyhogy, na akkó beleegyeztek, hogy na akkó menjen hozzá a Kohajdához. Aki egy kicsit púpos volt, az volt a nagytata, de viszont egy törekvő, szorgalmas ember vót. És családszerető, gondolom, kuporgatta ezt meg azt meg amaszt.]

Na, mikó megnyílt az üzlet,²⁹ akkó az vót a taktika, ezt a mutter meséte má, mer öregapám ismerte az össz utcát, jóba vót ugye a fölső réteggel, na, meg vót beszéve a mutterra, hogy ha: „Édes lányom, ha valaki hoz olyat, amit én fölismerek, hogy valakié, de az az illető nem tudja, hogy én tudom, akkor én neked csak annyit mondok, hogy hozd a lapátot, kislányom. És akkó tudod, hova mész, mész a csendőrségre.” Mer az már nem tiszta munka vót. No most, ez lehet, hogy annak idején, mert ilyen megtörtént, hogy a, édesanyám meséte, lehet, hogy annak idején valakinek ugye a sarkára lépett, és mikor jött az a, az a háború utáni korszak, az a negyvennégy. Annak idején elég vót csak így rámutatni valakire. Ugye? Mer hogyha én kihívtam rád a csendőröket, mer rájöttem, hogy te loptá, és én nem fogom azt megvenni, lopottat, hanem bevitetlek, ugye? Na most, mi, én mingyá kommunista lettem. A lopóbú. Mer a háború az megengedi, ugye? És lehet, hogy valaki olyan tette, vagy lehet, hogy valaki közelebbi tette, aki, aki számított arra a vagyonra, ami űneki vót. Hát az üzlet az tele vót arannyal, zongorával, hegedűvel, mindenre. Hát ő volt egyedüli, egyedüli ószerész³⁰ Szabadkán. Most azt úgy hívják, hogy komisionara. Zálogházak, hát persze.

Szabadka, 27.

AZTÁN PERSZE TABUTÉMA LETT, AMIKOR EZ MIND MEGTÖRTÉNT

– Az én édesapám harmincnégy éves vót. Azok má mind halottak. De én ott voltam. Én tízévesen ott voltam. És tudom, hogy az apám, hányszor, hányszor keresték. Ez rével a kukoricásba, a Palicsi úton a kukoricásba a férfiak. A kukoricásba menekültek negyvennégybe, mer bevonultak októberbe. Október elején. Nem telt el egy tíz nap, amikor bevonultak a izék, a, akkó mink a, tudja a Prvomajskát? A posta. És akkor az a nagy hatalmas épület ott, ahol mostan, mit tudom én, valami menyasszonyi ruhákat árulnak, meg mit tudom én, ilyen cuccokat árulnak, ott be a Prvomajska alatt, 11-es szám. Az a Sefter-ház vót, ott éltünk mi. Az egy olyan hosszú kapualja, jobb kéz, bal kéz felű az elején vótak a Sefterék, azok zsidó család vót, zsidó, zsidóé

²⁹ Zálogházat nyitott.

³⁰ Ószeres.

vót az a ház, mi meg ugye jobb kéz felű. Bal kéz felű szegény családok, ilyen kis kamrákból kipucolt kis házak, lakosztályunk volt, egyszobás-konyhás lakásba három gyerekekkel az én szüleim ott éltek.

És amikor bevonultak, nagy dübörgésre, délelőtt egy nagy dübörgésre lettünk figyelmesek, az apám fűszerkereskedő vót, és ottan a postával szembe vót a sarkon, ahol má, máma az optika van, az optika van, ott volt egy kis fűszerüzlet. No, akkó nem Trgoprometnak hívták. És ő ott vót üzletvezető. Kirohantunk a sarokra az anyámmal, és mind az egész, az egész utca kirohant a sarokra, hunnan jött ez a nagy dübörgés. Egyszer csak láttuk a partizán zöld autókat hatalmas nagy zászlókkal, partizánokkal tele a kamionok, nők is, mitraljezgolyókkal, mitroljezzal föl-, de mind állig fölfegyverkezve, tele a kamionok, méltóságteljesen fogták a zászlókat, és vonultak be Szabadkára. Mentek a Palicsi, Szegedi út felé. Hát azokba a régi magyar kaszárnyákba.

– A Belgrádi úton vonultak?

– Belgrádin, onnan vonultak be, és az apánk így körülfogott bennünket, és suttozva a magyar emberek, aszongya, ezek partizánok, most meg fogjátok látni, mi fog velünk történni. Ezt én ugye tízévesen, ugye én egy borzasztó intelligens kislány voltam, és ezt így mind, mint, mint a kompjuter. Hallgattam a többi férfiakat is, hogy, hogy, hogy mit is, mit is csináljunk. De rengetegen, az apám akkor azt mondta, hogy több száz van, de hát olyan kétszáz kamion biztos. Rengeteg partizán vonult be ottan. És a, a szláv népesség, a Szabadkának a szláv népessége, bunyevácok, szerbek és a crnogoracok a kolét³¹ táncolták a kamionok előtt. A bunyevkákat arról tudom, hogy mer önekik van az a, akkor abba speciál viseletjük volt, az a hosszú szoknya... Szóval látszott, hogy melyik a srpkinja, koja je, koja je bunjevka,³² kolét táncoltak, živeli, živeli,³³ ordibálták, és a kertünkben összeszedték a petóniát meg a büdöskéket, meg a, a, a nyári, nyári-őszi rózsákat is, dobálták a kamionokra, živeli, és énekelték a partizándalokat, így várták a szláv szabadkai lakosság ezeket a partizánokat. És végig a Szegedi úton táncolták a kolét, ordították a, izé, a živeli. Minden oldalról jöttek a, ezek a bunjevci, i srbi, i crnogorci,³⁴ és éljeneztek ezeket a partizánokat. És ez a magyar lakosság egymásba ölelkezve, rettenetesen féltünk. Tudom. A szüleimet meg a barátjait. Az apámnak, fűszerkereskedő, három barátja vót. Mind a háromat kivégezték. Megfogták őket.

– És hogy hívták őket?

– Én csak emlékszem, hogy János vót, Pali vót és Pista volt. Én csak Pista bácsi, Jáni bácsi meg Pali bácsinak neveztem őket. Ha gondolkoznák, talán igen. De nem tudom a nevüket így.

Aztán persze tabutéma lett, amikor ez mind megtörtént, ez az egész, az egész gyilkolás mikor megtörtént, akkó a szüleim föl se akarták említeni, nehogy véletlenül az iskolába, mer mind a három gyerek iskolázott vót, a Mlaka iskolába, ez a

³¹ Kólót, körtáncot.

³² Melyik a szerb, melyik a bunyevác.

³³ Éljen, éljen!

³⁴ Bunyevácok, szerbek, montenegróiak.

Prvomajskának a végén vót, és egy kicsit jobbra felű, oda jártunk iskolába, és nagyon féltek, hogy valamit ki fogunk lafatyolni.

Az én apám az olyan, körülbelül, ahogy ezek a partizánok bevonultak, körülbelül nyóc-tíz nap telhetett el, irtózatos csend az egész városba, mi, a magyar népeesség rettenetesen nagy félelembe élt, most nem tudtuk, hogy mi fog történni.

Mikor hazamentünk, hát összeült az egész, az egész kupaktanács, a Prvomajška 11. alatt, a magyar férfiak. És vót egy beteg bácsi, akit én borzasztó nagyon szerettem. Nyolcvannégy éves vót. Lippai bácsinak hívták. És az ő fia az olyan ötvenöt-hatvan éves vót. Második éjszaka bumm, bumm, bumm a kapunkon. „Otvaraj, diži se, otvaraj”³⁵ – hallottuk ezeket a szavakat. Először csend vót, el volt, minden villany el vót oltódva, a Sefterek, akik a ház elején laktak, akik a kaput kellett, hogy kinyissák, nem akarták kinyitni. Aztán ők féltek, hogy ki lesznek végezve, és kinyitották.

Bejöttek ezek a partizánok, három-négy nő vót közöttük, állig fölfegyverkezve: „Diži se, otvaraj, diži se.” Ki az udvar közepére. Összetereltek bennünket. „Tu ste svi!”³⁶ Hallom ezeket a hangokat, az anyám fogja a három gyerekét, így, aszongya: „Gde ti je muž?” Azt mondja: „Radi na stanici.”³⁷ Az én apám meg az ágy alá bújt. Szégyen vagy nem szégyen, aszongya, ezt, most szedik össze bennünket, és kész az egész, mindennek vége. Azokat a férfiakat, akit elkaptak, nyóc vót. Aszongya a izé, hogy: „Jel ste tu svi?”³⁸ A, egyszer csak hallanak egy férfihangot, Jani aszongya: „Ne haggyá itten, gyere értem is.” Aszongya: „Ko je to?” Kaže: „To mi je stari otac – kaže –, osamdesetčetri godina.” „Neka se digne i on.”³⁹ Bement a fia, a Pista, a Pista bácsi, az ötvenöt éves lehetett, az öreg apját így, így hozza ki, így a hátán majdnem hozza ki, mink ott állunk az anyámmal, az apám az ágy alatt, aszongya, hogy: „Kolkó si godina?” „Osamdesetčetri.” Kaže: „Ajde.”⁴⁰ Kivitték őket a Prvomajskán keresztül, és képzelje, mit csinált az apám, nem bírt maradni a fenekén, a izé, az ágy alatt, lopakodva utánuk. Gyalog. Partizánok puskát izéve, a nyóc férfit a házból. Az egész házból. A Lippai bácsit is, az öreg bácsikát is. Ki a sarokra, be a hátsó kapun, drrrr. Mind kivégezték. A Sárghaházba. A Lippai bácsit is. A Lippai bácsi. Nem mertünk visszamenni, a megin a kisutcába, ottan a kapualjakba rengeteg sok magyar férfi meg magyar család, bebujkálva azokba a kapualjakba, a sötétségbe, vártuk a kamionokat. És kezdtek jönni a kamionok. Ezek, a Lippai bácsi is, mind pizsamába voltak. Az ágyból voltak kihurcolva. A kamionok jöttek arról is meg a Beográdi útról is, és várták a sort, ez gyorsan ment. Biztosan vótak olyanok is, akik még éltek. Bedobálták őket a kamionba, és vitték abba a nagy gödörbe.

Ez a Sárghaház tartott körülbelül három hétig. És mikó kezdhették őket u knjigu uvoditi.⁴¹ A Petőfi Sándor, ahol az én gimnáziumom volt, a Petőfi Sándor, a végén vót

³⁵ Nyisd ki, kelj fel, nyisd ki!

³⁶ Itt vagytok mind!

³⁷ Hol van a férjed? Az állomáson dolgozik.

³⁸ Mind itt vagytok?

³⁹ Ki ez? Ez az én öreg apám, nyolcvannégy éves. Jöjjön ő is.

⁴⁰ Hány éves vagy? Nyolcvannégy. Gyere.

⁴¹ Nyilvántartást vezetni.

egy konjica⁴² a rendőrségnek. Ott bent ültek a bunyevác férfiak, rögtön bebújtatták őket jugoszláv rendőrségi uniformisba. [Nézzé, hogy milyen vörös lettem. Hogy ez engemet, hogy hogy fölzigat az egész.] Akkor megszüntették eztet, mer akkor már észrevették, hogy most már az egész lakosság tudja, hogy a Sárgaházba végzik ki a magyarokat. Akkor a kamionok kezdtek jönni oda a Petófi Sándor, a konjica elé.

Na most, a konjicáva azt is ugye a ma, magyar férfiak, ugye éjszaka, talán, én azt hiszem, hogy egy se aludt. Mikor kezdték odavinni őket ugye, az szétterjedt, mint a futótűz, de ott nem végeztek abba a konjicába senkit se, hanem a kamionokból, szintén vót, aki nadrágot húzott magára, és pizsamaizé vót rajta. Vót, aki csak egy kis kabátba és pizsamanadrágba állt ottan, a lovakat ki, kivitték, és ott abba a, az beton volt, az mind beton és szalma, és ott álltak, és dideregtek, na, ott aztán egyenként, a nagy híres, on je bio odmah šef te konjice,⁴³ és írogatta a neveket. Név szerint őket. Onnát jöhetett ki az első könyv. Mikor, mikor, mikor az első kamiont bevezették, föltették a kamionra őket, és vitték a, a Zentai temető gödrébe. Akkor már nem a Sárgaház, nem a konjica, sehun máshol, csak a negyvennégyes parcellába. Ami máma negyvennégyes parcella, a mi magyarok között negyvennégyes parcellának nevezzük. Mingyár följött a következő kamion. „Dole, svi dole.”⁴⁴ Egyenként megvárták, hogy be legyenek vezetve, és vitték.

Volt egy magyar, aki ebből az egészből sikerült, amikor ment, leterelték őket, megszökni. Úgyhogy onnét tudjuk, mint a futótűz. Elég az hozzá, hogy ő mesélte, hogy hogy terelték le onennt a, a konjicából, és hogy vezették akkor, egy hatalmas könyv volt. Mondjam még? Akkor elhatározták a magyarok, a szabadkai magyarok, és megjegyzem magának, hogy ezek az úgynevezett Donau-svábok, ezek mind magyar iskolába jártak, mind magyarul beszéltek, nem is beszéltek németül, csak a nevük volt Fritz, Flaischer meg ilyen nevük volt. Poreklo,⁴⁵ háromszáz évvel ezelőtt, amikor ők idetelepedtek, csak a nevük volt, ők magyaroknak érezték magukat. Elkezdtek menekülni, a Szegedi úti, akkor nem volt így beépítve, ezek mind kukoricások meg földek voltak. Álló kukoricások voltak. Ezrével. Ezrével a magyar férfiak úgy menekültek meg, hogy oda menekültek. Jöttek Palicsról is, meg minden, mindenfelülről. Mindenfelé, ahol volt kukoricás, ott álltak egész éjszaka, a tizenöt fokos hidegbe. Rengeteget szenvedtek ezek a férfiak. És mi is egész éjszaka, és akkor hajnalban jöttek haza.

Nappal nem bántott. Nappal csend volt. Nappal láttad, nappal kellett menni az apámnak dógozni, mer rögtön kérdezték volna, hogy hol van. Tehát őneki, őneki reggel, reggel hét órakor kellett nyitni. Meg mindazoknak a magyaroknak, segédje volt neki, magyar férfi ugye, meg inasok voltak neki, tizenöt évesek, azoknak dolgozni kellett, mert ők ezt figyelték. Kifigyelték. Nem azok a partizánok figyelték, akik a Balkánról jöttek, akik, akik itthon besúgók voltak. Tehát nekik ott kellett

⁴² Lovassági kaszárnya, korábban a lovas csendőrség laktanyája.

⁴³ Mindjárt ő lett a lovassági laktanya főnöke.

⁴⁴ Lefelé, mindenki lefelé.

⁴⁵ Származás.

lenni. De ők csak otthon nem voltak. Ők csak éjszaka menekültek a kukoricásba. Így menekültek meg azok, akik megmenekültek. Ez az, amit akartam erről mesélni.

Szabadka, 7.

AZ UTCASEPRŰST, ÉRTED, EGY SZERENCSETLEN EMBER VOLT,
KIS ALACSONY EMBER

– Palicsról negyvennégyben összeszedték a magyarokat? Arról hogy meséltek maguknak?

– Persze hogy összeszedték. Mesélték. A Nemes bácsi például. A Nemes bácsi volt a palicsi sportklub elnöke. Ő hozta a hokit Palicsra, ő az AEG-nek a képviselője volt a régi Jugoszláviában, és látott hokit valahol Németországban, különben gazdag ember volt, három családja volt neki, három lánya meg egy fia, és ez a Nemes bácsi volt a palicsi sportklub elnöke, ő hozta a szerelést, ő intézte ezt az egészet. Ezt az embert szintén kivégezték. A Puha Jóska, nem tudom, az egyik Puhát azt is kivégezték, kivégezték a Kafcsákot, az egy suszter volt, állítólag a nyilaspárt tagja volt, nem tudom, de kivégezték. A Lampert, az csinálta a diadalkaput, szomszédunk, azt is kivégezték, többet, vannak palicsiak még, ezeket mind ismertem. A Nemes bácsi mindig azt mondta nekünk, hogy, ott játszottunk az ifiben, hokiztunk, ez a három gyerek már jelzi messzire, ha felnőnek, akkor a pestieket le fogjuk győzni. Azt mondta, látott bennünk valami játékos, úgyhogy jó szemé volt neki. Minket nem szeretett különben, kivégezték az embert. Ezeket tudom. A Kafcsákot, az öreg az suszter volt, a fia az él még, akkor a Puhát is, a három Szabados, azoknak ott kint Ludas után, ott a hegyekben, ahogy mondják, volt boltjuk azoknak, a Laci, nem, a Feri, a Jani, meg az apjukat azt szintén elvitték, és kivégezték mind a háromat. A legkisebb még él, tízéves volt a Lacika, az itt él Palicson, azt félrelökték, azt nem vitték el. Azt tudom.

A Masa András, a piacon árul, egy olyan kis alacsony szivar, a Tejpiacon, az sokat tud, annak az apját is kivégezték. Az ismeri mindezeket, pontosan tudja. Én voltam vele katona. Az Szkopjében volt szintén.

– Lista alapján vitték el, vagy lakossági bejelentéssel?

– Listájuk is volt nekik állítólag, mit tudom én, az ő apját úgy vitték el, hogy a dobrovoljac⁴⁶ visszajött, és azt mondta, hogy ez, meg mit tudom én, és elvitték. Elmeséli, az megmondja teneked. Behozták a városba ezeket mind.

– Palicsiak vagy városiak szedték össze?

– Városiak. Persze, behozták, meg kocsi után kötötték, a kocsinak a saroglyához, a három Szabados úgy vitték, akik látták, nekem úgy mesélték. Kivégezték. Pedig semmi bűnük nem volt nekik. Semmi. Azt a Nemes bácsit miért végezték ki, nem tudom. Meg azt az utcasöprűst Palicson, azt is kivégezték. Az utcaseprűst, érted, egy szerencsétlen ember volt, kis alacsony ember, emlékszem rá. Volt pl. az, Hitlernek neveztük mi azt az embert Palicson, tíz évre leültették, ő volt a palicsi

⁴⁶ Önkéntes.

sportklubban a jégmester, akkor volt egy másik, a nevére nem emlékszem pontosan, mert a kutyáját Sztalinnak nevezte el negyvenkettőben-háromban, és öt évet leült ezért. Ezért. Hogy is hívtam, egy fiatalember volt, idősebb, mint mi, Sztalinnak nevezte, volt egy farkaskutyája, és Sztalinnak hívták. Nem tudom, minket kivégeztek volna-e, azt nem tudom, ha itthon maradunk, de nem tudom. Hát mondjuk nem vonulok be. Negyvennégyben, ha nem megyek vissza az iskolába, nem tudom, mi történt volna. Jól nem jártunk volna, biztos. Igaz, hogy fiatalok, de nem számított, hogy fiatal voltál.

Szabadka, 12.

ODAKÖLTÖZÖTT EGY ILYEN TITKOSSZOLGÁLATOS EMBER

– Amikor elmentek az oroszok, azután szedték össze a magyarokat?
 – Hát, hogy őszintén megmondjam, nem tudom, mert nem nagyon beszéltek róla. Azt tudom, a szomszédunk szerb volt, a szomszédunk szerb volt, lakó. Abba a Juriga-házban, amelyik szintén piros. Ahogy megy a Lisinskin,⁴⁷ a cigányok után. [...] Igen. Ottan lakott egy szerb ember, aki az útkarbantartónak az igazgatója volt. Ugyanakkor neki is volt egy hasonló korú fia, mint én, együtt voltunk, meg minden. És mikor bejöttek a magyarok, lövöldöztek ugye. És valaki izélte,⁴⁸ hogy onnét lőtt. És elkezdtek izélni⁴⁹ a házat. Berohantak. Egy asszony volt a tulajdonos, magányos, idős asszony, topolyai, nem tudom most már, hogy hogy hívták. Az embert meg elvitték. Ugyanakkor utána kiengedték. És az utána elment. Az elment. Most hogy Bánátba ment-e, vagy lement Szerbiába, nem tudom. Mert hiába voltunk jó barátok a fiával, mikor már visszajöttek, akkor már másképp. Úgyhogy ha találkoztunk, hiába mondtam neki, hogy szerbusz, Boban, nem szólt semmit. Meg is halt szegény. Mégis magyar nőt vett el feleségül. Mikor bejöttek, akkor az apámat el akarták vinni, hogy ő jelentette föl. És akkor valaki mondta, hogy nem, hogy kicsoda, és akkor nem, az apám itthon maradt.

– Jöttek esténként, és szedték össze az embereket?

– Hát nem tudom, hogy őszintén.

Volt a Teleki Gyurka, a Gyurka bácsi, borbély. A Lisinski sarkán, ahogy van az a bót, kis bót, ilyen borivók meg sörivók [vannak ott], az borbélyüzlet vót. És oda jártak a magyarok a régi júcók alatt nyiratkozni, borotválkozni minden szombaton. Meg beszélgetni. Meg politizáni. És akkor ennek a Teleki Gyurka bácsinak az volt a bűne, hogy ottan ment, ment mindeféle izé. És akkó ott vót a szomszédba, ahun laktunk, ahun a Tímár bácsi lakott, utána kiköltözött Palicsra. Odaköltözött egy ilyen titkosszolgálatos ember, egy szerb, az mindig ott bent ült. Az mindig ott bent ült. De hát ezek beszéltek. Nem beszéltek semmit a királyság ellen vagy ilyesmi. Többször voltam, apámmal elmentem nyiratkozni, kopaszra. Ugye, mint afféle gyerek, kopasz-

⁴⁷ A Vatroslav Lisinski utca Szabadkán.

⁴⁸ Azt mondta.

⁴⁹ Átkutatni.

ra nyírni. Meg az apámmal is elmentem, elvezetett, gyere, fiam. És akkor hallottam ottan. Ő csak ült ottan, hallgatott. Tehát az volt a megfigyelő. És akkor ezért a Teleki Gyurkát elvitték, utána kiengedték, mert az nem csinált semmi olyasmit. De volt egy jóakarója, aki meglátta. És újbú bement, és mondta, hogy miért engedték ki. Akkó elvitték, és ki is végezték. Ott van a Zentaiban, igen. Na. A Bógnert ismertem. A Jóskát. [Bogner Józsefet.] Igen, a gimnáziumban igazgató volt. Na, azt ismertem. Meg ismertem az anyját a Pistának meg a Jóskának.

Szabadka, 14.

ONNÉT IS VITTÉK EL AZ EMBEREKET

– No mostan, utána azt hallottam, hogy a Macskovics, aki a rendőrkapitány⁵⁰ volt akkor a Sárgaházba, az embereket kiengedte.

– Az a nyomozótiszt volt?

– Igen. Az kiengedte, mert az lett a város rendőrpáncsnoka, a Macskovics. Ezek ismerték, meg minden. És akkor kiabáltak neki, hogy nem csináltunk semmit. És akkor ez valamit intézett, és mind kiengedte őket. És akkor utána megint összefogdosták. De akkor már vitték onnét is, meg a Petőfi Sándor utcáról. Most ami lebontott ház, bal kéz felől.

– Csendőrlaktanya volt.

– Az. Meg tűzoltóság volt. Valamikor tűzoltó volt a régi júgók alatt egy ideig. Aztán ment át oda, ahun most van. Utána meg csendőrlaktanya volt, igen. Onnét is vitték el az embereket. A kivégzőhelyre. Teherautóval.

Ott a Sárgaházba, ahogy hallottam, meg izélték, hogy térbetyült,⁵¹ meg fal felé, fal felé volt fordulva, nem volt szabad megmozdulni. Mert ha megmozdulsz, akkor oldalba vágtak puskatussal. A jóisten tudja, azt már, annyira már nem tudom. Azt már nem tudom. Ahhoz túl fiatal voltam. Hanem aztán jöttünk rá, addig nem is tudtuk. Nem is tudtuk aztat, hogy ottan izé van. Azt tudtuk, hogy van Zentai temető, jártunk ki a stadionra futballozni, tréningezni, és nem is izéltük. Hanem az úgynevezett felszabadulás után, akkor mikor kezdtek piszkálni az izék. És akkor egyszer elmentünk arra, s amikor láttuk ezeket a horpadásokat, akkor már... Akkor már tudtuk, hogy itt mi volt. Meg a magas izé alatt. Meg a gödröket.

Szabadka, 14.

JÖTT A KÖVETKEZŐ KAMION

– Egy hajnal lehetett, két óra, arra ébredtünk, hogy nagyon közelről, irtózatossal mitroljez rafal,⁵² rttttttt. Erre emlékszem. Kiugrátunk mind az izéből [ágyból], de megemlétem, hogy abba a házba, ahol mink laktunk, jobbról és balról mind ilyen

⁵⁰ A kémelhárítás főnöke volt Szabadkán.

⁵¹ Térdelt.

⁵² Géppuskasorozat.

szegény emberkéek voltak, voltak beteg, idős emberek is, férfiak... Irtózatos hideg volt, valamikor nagyon hidegek voltak, már októberba vót, amikó hó vót, most nem vót hó, de nagyon hideg volt, sötétség, az egész város talán nem is volt kivilágítva. Ez a rafal, a mitraljez rafal, erre, arra ébredtünk, hogy nagyon közlől jön, kiugrált mindenki a, a házból, kihúzgáltak bennünket is az ágyból a szüleim, az összes, az összes lakókkal egy kupacba izétünk [összeálltunk], hogy hunnét jön. És akkor a férfiak azt mondták, hogy kimegyünk a postáig. Ez onnent, arról a postáról jön. Kimegyünk a postáig. De a nők nem. A gyerekeket visszük magunkkal. Most attól féltek, hogy, hogy ha most a férfiakat elengedik, hogy mi lesz a férfiakkal, és lehet, hogy minket ki fognak a házba mind végezni. Mer ezt tudtuk, akkor a szüleim mindjárt tudták, hogy itt már megkezdődtek a kivégzések. Tudja, hogy az első kivégzéseket hol végezték? A Sárgaházba. Az udvarába. Mikor odatömörültünk a posta körül, a sötétbe a fal mellé, összefogódkodtak a szülők, és ott mindenki a saját családját fogta, hallgattuk a következő rafalt. És akkor észrevettük, hogy egy pár kamion jön a Szegedi útról. Ennek a, ennek, ez előttem van, ez nem hazugság. Jönnek a kamionok. Ezek a kamionok, ezek a nagy kamionok dübörögve jönnek, körülbelül három-négy előbb. És akkor ottan a Szegedi úton, tudja, a Makszima Gorki ahogy van, a kis utca, a Sárgaház, nem, az a Štrosmajerova... Hanem a kisutca a háta mögött, van egy kapu. Ugye ott, ott, ott, ott megálltak a sarkon, és egyenként engedték be úk, jött két-három partizán, mi meg ottan, ott álltunk, és néztük. Nagyon sok magyar. Sötét volt, és ők erre nem figyeltek, hogy mink ott vagyunk, akkor még nem. És egyenként engedték be. És amikor meg begyújtották az autókat, ugye, a reflektorokat, akkor láttuk, hogy a kamionok tele vannak férfiakkal. Éjszaka, pizsamába, ugye ez éjszaka volt, körülbelül két óra, pizsamában rángatták ki az ágyakból. Vót, akinek vót egy kis fókabát rajta, de rengeteg pizsamában volt. Papucsba. Rengeteg férfi egy kamionba, hatvan-nyolcvan vagy száz. Ezek a kamionok egymás után jöttek, a következő kamionok. Be azon a kis kapun, és hallottuk a rafalt. Azonnal kivégezték őket. És akkor a, a férfiak, akik, az én apám is köztük, aszongya, nem állunk most itten, mer itten, ha jönnek a kamionok, látni fognak bennünket.

Mikor bementünk oda, a kisutcába, akkor jöttek egymás után a kamionok. De hogy! Először a rafal, egy olyan jó tíz perc csend, a halottakat beledobálták a kamionba, kinyílt a kapu, és az a kamion a Prvomajskán keresztül ment a Zentai út felé. A Zentai úti temetőbe. De az már tele volt halottakkal. Jött a következő kamion. Azt is nézte, amikor ugye ki van világitva a kamion, apám aszongya, hogy ezek megint pizsamába vannak. Tehát ezeket az embereket, akiket itten a Sárgaházba meggyilkoltak, ez jó két-három hétig tartott. Minden éjszaka. Minden éjszaka. Seholy, semmilyen könyvbe nem vót bevezetve. Ezeket azonnal kivégezték. És maguk hiába ezekben a levéltárakba keresik, hogy hányan voltak, ezt nem fogják sose megtudni, mer először is a, ezek a dögök Újvidéken, és ahol ezek a levéltárak vannak még, a felét megsemmisítették, és a több mint a felét nem is írták be.

Azonnal végezték ki őket. Jött a következő kamion. Rögtön agyonlőtték őket. Kamionra dobálták őket, és vitték megint a Prvomajskába. És körülbelül nyóc-tíz kamion, akkor első éjszaka láttam, hogy kivégezték. Azon ott, ott vót biztosan, minden kamionba ötven-harvan vagy száz ember. Esküszök magának, hogy ez így volt.

Szabadka, 7.

MIÉRT ADJAK CIGARETTÁT, MIKOR AZ ÉN FÉRJEM SOHA ÉLETÉBEN
NEM CIGARETTÁZOTT

– Azt mondja, hogy hordták neki az enivalót. Meg hordtak neki fehérneműt, de nem látták az apjukat. Valami ilyesmit mondott. És egyszer csak szóltak, hogy ne jöjjenek többet. Ne hozzanak semmit, és ne is jöjjenek többet, és föltételezi, hogy itt végezték ki. Ő így mondta, hogy ők kijártak ide, egy darabig. Na most, az anyósomhoz is jártak csomagokért. Először hoztak piszkos fehérneműt, hogy mossák ki, és adjon tisztát. És az anyósom adott, meg hogy adjon enivalót. Hogy adjon sonkát, szalonnát, adjon ezt. Na, akkor mindig adta. Mindig jöttek, de nem hoztak tiszta fehérneműt. Szóval nem hoztak szennyes fehérneműt. Azt mondja: miért nem hoztak? Akkor azt mondja, adjon cigarettát, meg adjon pénzt. Hát azok egy dögkeselyűk voltak. Helyiek. Ezek bunyevácok voltak. Azt mondják: „Miért adjak cigarettát, mikor az én férjem soha életében nem cigarettázott.” „Hát tudja, hogy van ott, az öröknek kell, jó, ha adja.” Hát persze, meg a sonkát is, meg a szalonnát is. Akkor mondta az anyósom, hogy amíg nem hoznak piszkos fehérneműt, amit én, fehérneműt, ugyanezt piszkosan, addig ne is jöjjenek. Na és akkor kisült, hogy régen lelőtték, de ők állandóan hordták a csomagot. Na most, ugyanez volt a Kiss Lajosnál is. Ugyanez, a topolyai Kiss Lajosnál. Hogy állandóan jöttek csomagokért, és adták, adták a végtelenségig, és az az ember már régen a föld alatt volt. Hát ezek az ilyen dögkeselyűk, akik más nyomorúságából ingyen éltek.

– Meddig ment ez?

– Hát az én nagynéném ezt adta, ahányszor jöttek. Annyiszor adott. És szentül meg volt győződve, hogy él, és így halt meg. Hetvenéves korába kapott egy szívrohamot, és meghalt, aztán a férje nem adott semmit, hiába jöttek.

– Hány évig adta akkor?

– Hát egy-két évig.

Ja, akkor ment a jósnőkhöz. Akkor azok azt mondták, hogy él. Csak majd jön, majd visszajön. És ezt mind elhitte, hogy él, majd visszajön, adta, amit kértek. És ez így ment akkor. Szóval szemét ember mindenhol van, és ezek a topolyaiak, ezek magyarok voltak. De gazemberek. Ezek itt bunyevácok voltak, de gazemberek.

Szabadka, 13.

A GYERÖKÖT VISSZABOCSÁJTOTTÁK,
ÉS EZ A GYERÖK MARADT MÖG

– Voltak szerbek, mert akik voltak a faluban menekültek, ők föl voltak fegyverkezve, mert virágvasárnapján bombázták Belgrádot, akkor a csendőrségnél voltak a fegyverek, a dobrovoljácoknak köllött mönni a laktanyára, akkor kiadták a fegyveröket, mindegyik eldobta a katonafegyvert, akkor ugye, akik már botladoztak a magyarok idején, akkor menekültek ezek a szerbek, akik itt voltak.

Akkor volt itt egy nagyon piszkos szerb, ösmertem én, nagyon utálta a magyarokat, részeges embör, tanákoztam vele, gyütt Noszáról, le akartam a nyakát vágni kaszával, de nem sikerült. Mikor a magyarok begyüttek, ez már mindjárt ellent állt, úgyhogy ez menekült. Akkor mönt Noszára, de nem merte senki dugdosni, mert statárium volt, akkor bemönt akárhova, bemönt egy mustohatestvérömhöz is, a Török István bácsi is elment Högyekbe, a boltba, a boltból mönt körösztü, ott egy magyar katona, az lelötte.

Ennek a szerbnek volt egy lánya, akkor visszagyüttek, és nyomozta, hogy az apja merre járt. Itt volt, miért nem engedtek be, nem, elvitték. Elmönt az Illés sógor, de nem volt szabad senkit rejtögetni, elvitték. Pista bácsit is elvitték. Az Illés sógor hazagyütt, de a Pista bácsi ott halt mög. Elmönt az a lány a Szabados bácsi boltshoz, annak volt kettő vagy három fia, akkor vitte a fiait, akinek volt egy kisgyerök, hajtották családostól együtt. Kíértek a járásra, azok, akik kihajtották, azok megsajnálják, de a gyereket visszabocsájtották, és ez a gyerök maradt mög. Amazok nem kerültek vissza, egy se.

Voltak ilyenök, erre lent is volt, a Tamasi Sanyi is elmönt, hogy mit szölt a Tamasi, mög volt a Pista bácsi, ezek estek áldozatul. Ezt a gyereket, hogy a Tamasi bünös volt-e, ezt hajtották a csendörök erre. No, ide kíértek a kaszáló szélére, köllött volna hajtani valahova, nem hajtották tovább, akkor volt egy bunker, azt mondták ezek a partizánok, hogy szaladjon, meneküljön, ha kiabálnak, ne álljon meg, csak szaladjon, ahogy szaladt, hátulról lelötték. Annyi ereje volt, hogy elment a bunkerig, és ott rátámaszkodott, ott halt mög. Idegyünnek a csendörök⁵³ hozzám, hogy van itt egy dög, el köll vinni neköm, nem volt mese.

– Negyvennégyben, amikor begyüttek a partizánok?

– Erről a sorból nem vittek el, mert akiket el köllött volna vinni, az mind kommunistá lött. Másfelé vittek, a sógoromnak a bátyját azt elvitték, Kakas bácsit, a Virágot, Palicson volt kovács, Barna Dezsöt, akik voltak jobb módban, ezek olyan borzasztóan nagy magyarok voltak, Paska, Posza, Szücs borzasztóan nagy magyarok voltak, begyüttek, borzasztóan nagy kommunisták lettek. Azok parancsoltak nekünk, a Paskával jóba voltunk, bérmakomák, össze voltunk fogva, elgyüttek a végrehajtóval, nem voltam itthon, elgyütt a János, a Paska, azt mondják az asszonynak, elvigyük a hengört. A hengört kivöttek a helyéről, elvitték, hazahozták, azt mondták neköm, ha ott nem jó, akkor én tögyem a helyére. Azt mondtam, hogy gyüjjenek el még egyszer, nem bánom, akármibe kerül, próbálja meg valaki, hogy

⁵³ Vélhetően a rendörökre vagy más karhatalmi erőkre gondolt.

fogja mög és vigye el, próbálja mög, el voltam szánva. Akkor a fülibe mönt, nem gyüttek el többet sose. Árulkodtak rám. Volt sok meggondolatlan embör.

Ludas–Csurgó, 8.

DE EZEK A PARTIZÁNOK MINDEN ÁLDOTT NAP GYÜTTEK

– Aztán gyüttek a partizánok. És azok nagyon ismertek bennünket, ez a három. Radovan, Radovan gyerek, a Paso gyerek meg a Gramača gyerek. Ezek vótak, lóháton gyüttek. Hát mind ismertek. Mert a magyarok mikó begyüttek, mind szétoztották a szerb fődeket,⁵⁴ így a nagycsaládosoknak. Minekünk a szőlőt, ennek a Gramačának a szőlejét adták ide nekünk, nem olyan messze vót hozzánk. És mingyá mondta a... Begyüttek a partizánok, begyüttek hozzánk, akkó mondja Gramača gyerek: „Pista bácsi, továbbra is munkálják. Majd elfelezzük, csak maguk munkálják továbbra is.” Persze, mindjárt a Dóró Károlyt keresték, hogy izé... No, mikó elsőbb gyüttek be éccaka a partizánok Noszára, bementek ehhen a Fekete Milanhon. És kérdezi, az ugye fölírít mindenkit, hogy mit. És vót ottan Hajdukovón, azon a soron egy Szalma István. De az katona vót, és puskával együtt elszökött. És pakolták át a szerb holmit, mert azon a felin laktak. És annak a neve föl vót írva ennél a Jelena néninél, hogy Szalma István. És ez a három gyerek meg nem tudta, hogy melyik Szalma Istvánrú vót szó, hanem gyüttek vóna édesapámé. És bementek a Jelena nénihön. Aszongya: „No, most hova mentek?” „Megyünk a Szalma Istváné.” „Meg vagytok tik bolondulva? Azé a Szalma Istváné?” Mit? Hát, aszongya: „Elszökött puskával, meg mennyi holmit elvitt. Nem az a Szalma István, az elment a magyarokhon” – aszongya. Úgyhogy, ha nem mennek be a Jelena nénihen, édesapámat elvitték vóna. No, akkó bejöttek azé hozzánk, beálltak lovakkal az udvarba, este mán olyan kilenc óra felé. Begyüttek, oszt leültek, mikó láttuk a Dóró Károlyt, meg merre ment, meg mindent érdeklődtek. Meg mondta az a Gramača gyerek, hogy továbbra is a szőlőt munkáljuk. És aztán nem lettek az oroszok. Úgyhogy nem garázdálkodtak, nem gyüttek a sorba. Aztán már nyugodtabbak voltak az éccakák.

De ezek a partizánok minden áldott nap gyüttek. Lóháton mentek, a Dórot keresték. Akkó vót ott egy, Masa Jakabnak hitták, és nagyothallott az embör. És ment ki így tavasszal, mán a kukoricát elvetették. Ment ki, így ebbe a sorba laktak, ahogy megyünk ki, ebbe a felibe laktak. És ment ki a földre megnézni, hogy kikelt-e mán a kukorica. És a partizánok mentek, és kajabáltak utána, hogy álljon meg. És az meg nem állt meg, nem hallotta, mert nagyothallott. És képzeld, hogy agyonlútték. Utánalútték, és eltanálták, mert nem állt meg.

De! Ezek a Gramačák, mikó menekültek, ezt elfelejtettem mondani. Mikó leugráltak a kocsirú, akkó elmentek a Lódri Pistáhon. Oda be akartak menni, és be vót a kapu zárva. Nem bírtak, és kajabáltak, hogy nyissa ki a kaput. Osztt nem

⁵⁴ A korábban a dobrovoljácoknak juttatott földek egy részét a magyar szegény-parasztoknak és földnélkülieknek osztották szét.

ment ki. És nem a Lódri Pistát mondták, hanem a Berkes Illés bácsit. És azt elvitték a partizányok, becsukták. Akkó mikó ment a tárgyalás, ment kettő, ugye ez a Paso lány velük vót, és akkó meglátta az Illés bácsit. Akkó mondta, hogy nem az az ember, ahova űk be akartak menni. Akkó kigyűttek, képzeld, helyszínelésre. Kihozták a lánt, elhozták. Meg az Illés bácsit. És akkó a lány mutatta meg, hogy mellik házhon akartak bemenni a Lódri Pistáhon. És elvitték, úgyhogy meg is halt lent a bányába. Levitték, úgyhogy életfogytiglanra elítélték. Azé, mert nem nyitotta ki az izét, és a Gramacának a fiát meg agyonlűtték a magyar katonák. És ezé életfogytiglanra ítélték, hogy mé nem nyitotta ki akkó a kaput. El bírtak vóna bújni. Úgyhogy nagyon sok kár is vót, meg haszon semmi nem vót. Vót, akinek vót haszon, mert elvitték a fiatalembereket, összeszedték a partizánok, elvitték katonának.

Úgyhogy akkó, mikó a partizánok begyűttek, akkó nagyon sok embert elvittek. De nem is gyűttek haza. Nem. Azok ki lettek végezve mind. Ezt az Illés bácsit azé engedtek ki, mert a lány fölismerte, hogy nem ez az ember, ahova be akartak menni. És így gyűtt ki. Akkó kigyűttek helyszínre, és akkó mondta a lány, hogy hova akartak bemenni. És így az Illés bácsit hazaengedték. De a Pista bácsi az ott halt meg a börtönbe, mert az én öcsém... Várjál, mikó? Ötvenbe, így van, ötvenbe, veszekedett a kocsmába. És egy legényt megszűrt úgy, hogy a tüdejét keresztűlszúrta. És két évet kapott ezé. És együtt vót lent a bányába Kostolacon,⁵⁵ és ott vót a Pista bácsi. Oszt megismerte a Pista bácsit, meg az is az öcsémet. És akkó nagyon rítt, mán akkó nagyon beteg vót a Pista bácsi, mondta, hogy ű haza nem gyün. És mikó hazagyűtt a Pista, az öcsémet Pistának hívták, oszt mesélte, hogy hogy tönkre van menve, hogy le van soványodva, alig bír menni. És az ott halt meg Kostolacon, bányába.

– A magyar lakosság ellen a negyvennégy–negyvenötös években elkövetett megtorlásokról mit tudna mesélni?

– Hát a magyar nép az nem csinált... Legalábbis a mi sorunk nem. De Hajdukovón, ott, mondom, ott csináltak, mer elvitték a szerbeknek, hogy elmenekültek a szerbek, mindenüket. A zsírt, a szalonnát, a sonkát, mindent pakótak át. Meg ruhaneműt, meg mindent. Aztán, mikó gyűttek a partizánok, akinek a ruhákat azt ugye át bírták vinni, de hát amazt mán megették, az mán nem bírták. De úgyhogy... A magyarok onnan a mi sorunkrú senkit nem bántottak.

Hát bántották, aki bűnös vót, akiket meséltem, ez a Dóró Károly. Akik bűnösök vótak. Azokat biztos. Meg ezeket, akik pakótak át a szerbektű, azok is le vótak zárva, az embörök. Öt hónapra, tíz hónapra, ki mennyit kapott. Azok magyarok vótak. De onnan a mi sorunkrú senkit. Mert ott senki nem ment senkiét bántani. Nem. Mink szegények... az egész sor szegény vót, de becsületes. Ott nem bántottak. A Dóró Károlyon kívül senkit. Aztat azé ugye, mer agyonlűttötte azt a szerbet, azé. Úgyhogy elég sokat lehetne mesélni, nagyon sokat lehetne mesélni, mert éveken köröszkül nagyon sok minden megtörtént, hogy borzasztó.

Szalatornya, 49.

⁵⁵ Szerbiai város, amely külszíni szénbányájáról és régészeti lelőhelyéről (Viminacium) ismert.

VOLT TÁRGYALÁS, MEG MINDEN, ÉS BŰNÖSNEK TALÁLTÁK

– A Bukvić Ivan rendőr volt a magyarok alatt, de ki is végezték. És hatvanban, mikor megesküdtünk, mentünk oda a nagynénémhez lakni, az ő felesége volt [a rendőrnek], akit kivégeztek. És akkor az édesapám, amikor kivégezték a nagybátyámat, akkor ő kileste, hogy hova temetik. Bukvić rendőr volt a magyarok alatt is, meg talán benne volt valami Imrédy-pártban, és elszökött, mikor kitört a háború. Csak ugye két család volt ott is, és nem bírta a felesége meg a két gyerek nélkül, és hazajött, habár figyelmeztették, hogy keresik. De azért csak hazajött. El is kapták, ki is végezték. És hatvanba, mikor odakerültünk lakni, fiatal házások, a nagynénim megkérdezte, a felesége, nincs-e kedve eljönni, mert megbeszéltek a temetőcsőszel, hogy exhumálják.

– Újratemetik.

– Igen. Újratemetik. A feleségem ott volt a kiásásnál, úgyhogy a koporsóba minden kis porcikáját, ugye amit megtaláltak. A kabátnak a bélése, olyan csíkos anyagból volt, az is látszott, hogy be volt takarva, és nem lett semmi baja. Ahogy eltemették, a földet dobták.

– De honnan tudták, hogy ő volt az, a ruhájáról?

– Hát az édesapám az kicsit olyan érdeklődő típus volt, úgyhogy kileste, mikor kivégezték, hogy hova temetik. Úgyhogy tudták, hogy hol van eltemetve.

– De külön végezték ki, és külön temették el?

– Nem, hanem akkor többet kivégeztek, de hát akkor a sógorok ismerték egymást, úgyhogy látta ilyen messziről, hogy hova temetik. És megjegyezték. Ott, ahol van most az a szobor.

– Az az emlékmű a kivégzetteknek.

– Én nem voltam ott, dolgoztam, de a feleségem elment segíteni a nagynénémnek.

– Sokakat újratemettek onnan, vagy pedig hogy volt?

– Nézze, másokat nem tudok. Másokat nem tudok, de őtet tudom, hogy egy kis koporsóba betették, és betették a családi kriptába, a Meznerics-kriptába. Mert az édesanyámék Meznericsiek voltak. Késesek meg köszörűsök voltak, a Borovo⁵⁶ utcában bal kéz felől volt a, az öreg Meznerics. Nyolcvannégy éves koráig dolgozott az öreg.

– Édesapja látta, hogy hol végzik ki őket?

– Igen, kísérte őket, mert tudta, hogy mikor végzik ki őket. És akkor távolabbról figyelte. Nem tudom, hogy honnan tudta, vagy hogy tudta, nem tudom, de biztos megvolt az ítélet, és akkor. Volt tárgyalás, meg minden, és bűnösnek találták, mert ott benne volt az Imrédy-pártba, meg tudja, hogy van, egy rendőrnek mindig van micsodája, ha valakit megbüntetett, akkor fordulás után, akkor így ellenség. Akkor nem volt nehéz ellenséget találni.

Szabadka, 10.

⁵⁶ A központhoz közeli utca, amely a nevét a sarkon levő Borovo cipőüzletről kapta.

GYEREKEK, EZ A HÁBORÚ EL VAN VESZÍTVE

– A negyvennégyes októberi kivégzésekről mit lehet tudni?
 – Itt, akire rámondták, azt vitték ugye. Többek között ez a Vukovics Gézát is úgy elvitték. Előző este már az apám, előző nap, úgy hívják, hogy Gulasa, ez volt az első taxista motorral... Beűtek, és az apámmal elmentek a Szarvasba... Nem az üzlet, hogy mondjam a... nem spriccer végett, hanem hogy menjenek egy kicsit az emberek, kimozdultak, nem volt más szórakozás. És akkor ezze a Gulasával elmentek a vendéglőbe, elmentek egy spriccerre. Mikó benyitnak, tele van partizánokkal, de magyarok itt vannak, bent, ott meg tele vannak puskás partizánokkal a vendéglő. A Joso meg meglátta őket, hát ismerte mindent, hát vendéglős ugye... Mingyá ment elébük, gyertek, üljetek le, mindgyá hozom a spriccert, és aztán tűnjetek el. Hozta a spriccert, letette, motorral meg oldalkocsival odaállt kicsit följebb a vendéglőtű, nem a sarkon, hanem úgy főjebb állt mingyá. Nem tudta, hogy ki van bent, és akkó megbeszélétk az asztalnál, hogy te kimész, mire te kimész, gondolom, hogy odaérsz, hogy motort mire begyújtod, addigra én is ott leszek. De csak ittak a borból, és otthagyták felit. És akkó főketek, fölültek, szóval előbb kiment ő, mire gondolta, hogy ráül, begyújtja, úgy is vót, mire kiért, ő és beült a motorba, mentek, már lőttek utánuk.

Na akkó, az este az apám, este, kilencedikén elment a Gézához. „Géza, tűnj el! Menj el!” Me látta az apám, hogy mik vannak. „Tűnj el! És mire, aztán majd visszajössz...” Aszongya: „Hát itt a pisztoly, mindenkinek jut egy golyó.” A gyerekekre gondolt, még a családra ugye, de nem lett belőle semmi. Megmaradtak a gyerekek is, őt meg elvitték, azt ott van a temetőbe. Nem hallgatott az apámra.

Ugyanúgy a Vili is. A Conen Vili. Az asztalnál így ült bent mindig nálunk a konyhába, bejött, előtte mondja az apám: „Vili, tűnj el!” Hát de ez a Darinka, a felesége meg így, meg amúgy, meg hát... „Tűnj el!” Az apám az első világháborút végigélte, tudta, hogy mi történik. Még hát a magyarok alatt a... Vuković? Vuković. Az is Vuković, Vuković Anton, Antus bácsi. Az vót partizánoknak a kurírja. Az bejárt hozzánk, meg a testvére is. Két testvér bejárt hozzánk a magyarok alatt. Mondja az apámnak: „Feri, tudod, akkó jövök a motoré.” „Csak gyere.” Az apám tisztába vót mindenre. Hát tízlámpásos rádió vót. Hát Londont úgy fogtuk, mintha itt szóna. Tisztába vótunk. Az apám az végigélte az első világháborút, ő tudta, hogy a bóha nem győzheti le az elefántot. Megmondta az apám a magyarok alatt: „Gyerekek, ez a háború el van veszítve. Ez elveszett.” Megmondta előre. „Hallgatni, kész, itt vagyunk. Túlélni. Túlélni.” Mindenkive jóba vót az apám. Mindenkive.

Úgyhogy akkó Géza bácsit kivégezték. A Vuković Antus bácsi, a partizánok kurírja, az biciklivel járt, tollat gyűjtött. A mostani öreg autó-motoros klubban a pincébe lent, ott vót neki a tollgyűjtője, hogy mondjam, üzlete, a magyarok alatt. És járt ő, járt a biciklin, és a tollat gyűjtötte, vitte még hozta, még minden, hát abba vitte a partizánoknak a híreket. Ment, és nem nyúlt bele a tollba senki se, ki mert belenyúlni? Annyi minden van.

– Mikor vitték az embereket?

– Este, és akkor... Nem jöttek vissza. Meg akit behívtak, hogy valami, és akkó többet nem engedték kijönni, ilyen dógok. Sok embert kivégeztek, ártatlanul. Na most, kezdtem, visszamentem a partizánkurírra. Meg mondtam, volt egy testvére, ugye? Az Antus meg a vörös, Josónak hívták. Bejártak az üzletbe, egyik is meg a másik is, mind. Főjelentette a Josót. Édestestvére. Össze volt drótozva, mind össze vót a keze, aki kivittek oda, tudta, hogy mi következik. Egy gatyába, meztelenű, illetve meztelenül vótak ők, meztelenül, hátra vótak kötözve, addig mindegy vót, mindegy vót, tudta, ha mán így viszik, hogy mi következik. Eltörte a drótot. Addig-addig, sötét éjszaka vitték ki őket ugyé kivégezni. Eltörte a drótot, és mivel ugye: „Sad pucaj!”⁵⁷ – ki vót adva, mikor mán rákerült a sor, ez mán esett be a lukba. Beesett a lukba, és meg se mozdult. A többiek ugye ráestek. Csend. Ugye? Hozták a másik transzportot. Ugye? Addig ő mán lelépett. Bebújt a Zentai úti temető kutyaházába. És meg se mozdút, míg le nem zajlott az egész cirkusz. Utána kibújt, és a Zentai út, abba az egyenes utcába, ott vót valami ismerőse, oda bement, kapott ruhát, mindegy, az éjjel átment. Később visszajött mán, akkor ő tartotta a szélmalomba a darálót. Utána mán.

– És a testvére?

– Az meg a mi, hogy mondjam, az én osztálytársamnak meg táncpartneromnak az apósa, az apósa lett. Az anyja hozzáment ehhez a partizánkurírhoz, az Antus bácsihoz. Milyen kicsi a világ.

Szabadka, 31.

EGY EMBER MEGSZÖKÖTT

– Na most, vannak ilyen emberek, akik kukucsálnak, például az apósomat is ugye, amikor kivégezték, ezeket a Zentai úton vitték. Abba a gödörbe, ahol ugye elföldelték őket, lelőtték és elföldelték. És azt mondja, hogy úgy jajgattak, és olyan hangosan, hogy ott az a Zentai úton azt mindenki hallotta. Mert az én férjem azt mondta, hogy lehet, hogy elvitték Oroszországba, és ott dolgoztatták, hogy nem is ölték meg. Dehogy vitték, azt mondja, mind itt hordták a Zentai úton, és vitték oda mind lelövöldözni, és ezek ordítottak mind addig, míg le nem lőtték őket. Azt mondja, hogy az borzasztó volt hallgatni. És megmondták, hogy azért viszik őket, hogy lelőjék, és ki kellett ásni a sírt.

– Maguk ásták ki a sírt?

– Maguk, állítólag.

Egy ember megszökött, akit nem találta a golyó, és akkor, hogy is hívták, Osztrogonácnak hívták, és a Rudics utcában volt kézimunkaüzlete. Azt mindenki mutogatta, hogy ezt elvitték, lelőtték, de nem találták el, és a, valahogy kimászott ott a sírbó, mer ugye másnap jöttek állítólag a partizánlányok, jöttek meg a betemetni a sírokat. Ez valahogy megszökött, hogy, hogy se, de hát egy olyan huszonegy-két éves ember volt, és megőszült tisztára. Azt mondták, hogy nem lehet megőszülni,

dehogynem lehet, egy éjjel meg lehet öszülni. Úgyhogy ezt nekem ne mondja senki, hogy nem lehet egy nap alatt megöszülni, és mutogatták a szabadkaiak, hogy ez az ember úgy mászott ki a gödörből, és sikerült neki megszökni.

– Továbbra is Szabadkán élt az ember?

– Egy darabig eltűnt. Amikor már itt elállt az egész, és amikor előjött, és mondom, egy üzletet nyitott, egy ilyen kézimunkaüzletet, meg gyapjú, meg oda mentünk gyapjút meg cérnát meg tűt meg kötőtűt venni.

– A nevééről ítélve: bunyevác ember volt?

– Ő magyar volt. Hát volt sok Osztrogonác magyar. Hát valószínű, hogy bunyevác eredetű volt, de ez az Osztrogonác nem tudom, milyen eredetű név.

– Egy napig vagy sokáig vitték az embereket?

– Azt mondta, hogy több napig vitték, és ezek mindig ordítottak, azt mondja, ott van, azt mondja, ott van a te apósod is eltemetve, ott a gödörbe.

– Az apósának milyen bűnt olvastak a fejére?

– Őneki volt egy ilyen fűszerüzlete Bajnáton.⁵⁸ Korán meghalt az apja, ketten voltak testvérek, két fiútestvér, voltak ők öten-hatan, de mindegyik meghalt tuberkolózisba, és ez az egy tizenhét-nyolc éves lánya volt, egyetlen lánya volt, mind fiú volt, Matildka, és egy tizenhat-hét éves fiú is. Tehát mind a kettő tuberkolózisba halt meg, és mikor ez az egyetlen lánya meghalt, akkor elkezdett inni. Különbösen bádogos volt, és ő a rókusai templomot, ő borította be a tetőt, és fénykép is van itt valahol róla, és le van fényképezve, és az apósa, amikor született, itt van magyarországi anyakönyvi kivonata, akkor a Molczer volt a kereszta.

– A téglagyáros Molczer?

– Igen, tehát akkor ők együtt építkeztek.

Szabadka, 13.

A LOVAS RENDŐRSÉG KÖRŰZÁRTA, KÖRNYES-KÖRŰ AZT AZ EGÉSZ RÉSZT

– No akkor, ami velem történt még konkrétan, az a, mán annak idején, mikó jött ez a mindenszentek, ugye hát édesanyámmal majd kimegyünk oda a gödörbe, lent egy temetőbe, és hát viszünk virágot. Na. Még a lovas rendőrség ott vót a Petőfi Sándor utcán, ott a vulkanizernak⁵⁹ szembe, az egy darabig Vojvodinaput⁶⁰ vót, vagy mi... Ott vót a lovas rendőrség. Úgy emlékszek, mintha most lenne, habár én ilyen taknyos gyerek vótam, a lovas rendőrség körűzárta, környes-körű azt az egész részt, és próbát vóna valaki oda egy szál virágot ledobni. Fent.

– Körbevette a rendőrség a parcellát?

– A lovas rendőrség azt a parcellát, körbe vót véve, és senkinek oda belépni nuku.

A mostani lejártná, ott vót egy kis kulipintyó, régi valami kis ház. Ott lakott egy öregasszony. És tudom pontosan, hogy az az öregasszony má akkó öregasszony vót,

⁵⁸ Szabadka nyugati városrésze.

⁵⁹ Gumijavító.

⁶⁰ Útépitő vállalat.

hát annak biztos van ötven éve. Hát akkó öregasszony vót, most már biztos, hogy nem él, most már biztos, hogy nem él, és ő meséte, hogy ő kislány vót, olyan má, nem annyira kislány, mint a mutter, egy kicsikét nagyobbacska, a muttertű idősebb volt egy jó pár évve, hogy emlékezett rá, a puskadörejekre meg a kiabálásokra, hogy ne, meg ez, meg amaz, meg mit tudom én, mer ők ott laktak, azon a szemételepen...

Akkó má a čistoća⁶¹ oda hordta, de hát még akkó kezdték csak el ugye, most már tele van az egész palicsi rész... Na most, arra leszünk kíváncsiak, hogy mikor kezdik majd ezt is szemétté e, etömní. Mer azé egy olyan környezetet, legalább ütetnének oda, az a gödör körű valami fákat, valami, mit tudom én, cserjéket, hogy ne látszódjon az a szemét. Ott a szemét ugye, itt pedig a tömegsír. Csak egy vonál válassza el. És ki tudja, hogy azon a felin, ahol a szemét van, nincsenek-e, mer az téglagyár vót valamikó.

Szabadka, 27.

AZT MONDTÁK, HOGY NAGYON NAGY MAGYAR VÓT

– Anyámnak meg a bátyja, ő anyakönyvvezető volt. És képzelje el, hogy elvitték, mer nagy magyar volt, este kimentek Palicsra. „Ilgen úr, jöjjön!” – bevitték a Sárgaházba, kivitték őket a Zentai temetőbe, ott van a névsora, Ilgen István, ártatlanul kivégezték.

– Sárgaházba vitték először őket?

– Sárgaházba vitték, de ott végezték ki őket, kivitték őket hajnalba, összeizélték, -drótozták őket, és akkor ott lelőtték. Egy még elszökött, mikó mán lelőtték sötétbe, egy meg elmászott, és az elmászott egy házba, egy disznóólba elbújt, ezt a körösztmamám mesélte, de ő már nem él, Palicson lakott, de soha nem mert nyilatkozni, mert félt, hogy majd elviszik, de meghalt a szíve miatt. Hát ilyet csináltak, sőt még a Szádeczki lánynak a férjét, az zsidó volt, azt viszont ott verték agyon a partizánok. Hát igen...

[Ja, meg nekem a sógorom aki vót, az Vermesné, most képzelje el, hogy mit csináltak! A Brunót, Vukovics Brunót ismerte maga? Az kommunista volt. Betették, mer megzavarodott, kapott egy tumort az agyára, és megzavarodott, a Brunónak legjobb barátja vót a direktor, de nem segítettek. És képzelje el, hogy mit csináltak! A Katónak a férje, az első férje, a Vermes SS-katona vót, azért szökött el tüle, de nem mesélöm senkinek, azért szökött el, és végin kimönt Ausztráliába, és ott volt opálbányája. És akkor őt holtta nyilvánította a Brunó, a Vukovics Brunó, hogy hogy lehetett ilyen gyalázatot csinálni. És akkor ő megesküdütt, és elvált, mint holtta nyilvánított, és megesküdütt a Vukovics Brunóval. A Brunó egy nagy kommunista vót. Ő vót a Titónak a, hogy mondják, snimatelj,⁶² mer megismerkedett a Žarkóval, mikó ő szökött, ő meg a Merković gyerekek, akit lelöttek egy szalmakazalba. Kommunisták

⁶¹ Köztisztasági vállalat.

⁶² Fényképész.

voltak. Szöktek, és a Merkoviót lelőtték a szalmakazalba, a Brunó elszökött Romániába, ott találkozott Žarkóval, Žarko elvitte a Titóhoz, Titónak vótak fotókamera vagy mi, hát fényképésze vót a Titónak. Úgyhogy kapott tőle még egy farkaskutyát is, úgy hívták, hogy Amigó, az Palicson vigyázott a gyümölcsösükre. Úgyhogy a Brunó egy nagy kommunista vót. Úgy halt még, hogy borzalom volt. Tumorja volt neki, de az is lehet, hogy csak szimulált, és akkor nagyon mérges volt az én körösztanyám, de féltek, azé ment a Kató hozzá a kommunistáhon, nehogy baja legyen, de én azon gondókozok, hogy löhet, hogy a körösztapámat, az Ilgen Istvánt nem-e ezé vitték el, hogy a izé, a veje az SS vót...]

Azt mondták, hogy nagyon nagy magyar vót, de tényleg nagy magyar vót a nagybátyám, anyakönyvvezető vót a városházán, Ilgen István vót, ő esküdtetött engömet is még. És amikor a Kató, az onokahúgom eljött ide hozzám, azt mondja énnekem, itt énnekem már mégvót a Péterem, az kisbaba vót... Itt alszik, mer hát... „Jó van, Kató, aludjád, reggel elmegy.” Délután jön a batyus, a nagybátya, mer úgy híttuk a batyust, aszongya: „Hol a Cuca?” Katót Cucának hívtuk, hát mondom, elment. „Képzeld – aszongya –, bejött hozzám, hogy esküdtessem meg a Vermesse, és mögesküdtettem.” Mikó megmondtam a Marikának – vagyis az anyjának –, az meg szaladt ide. Aztán kész cirkusz vót. A Kató meg fogta magát a Vermesse, ement oda a Vermessel, ahol van az a nagy villa vagy micsoda ott parkba, vagy hol van, odamentek a, ott vót az apósa, a Vermes Lajos, meg a Pista ott vót, még a izé, ott lakott a Kató, ott laktak.

– Ez hányba történt?

– Ez történt negyven, negyven, magyarok vótunk még, negyvenegybe, így történt, és akkor ők ott vótak, de én azt hiszem, hogy itt vót sok minden, mer képek mög hasonló dolgok, amiket a Kató onnét elhozott. Csak ők mindent titkoltak. Úgyhogy aztán Pista elment Magyarországra, a Katónak a férje. Mutattad a gyászlapot az izének, nem? Na, és rá van írva, hogy Vermes István.

Eljött ide szegény batyus, tudom, úgy emlékszem rá, eljött ide hozzánk, mer mi-kor, hogy hívják, még magyarok vótunk, és ők tudták má, hogy kommunizmus lössz, és eljött ide, azt mondja: „Itthon van a Pero?” „Nincs.” Mer ő akkor elment Pestre, me taxis volt. „Jó vóna, ha átvinne engem is még a családomat a magyarokhoz.” De az apám nem szerette a Mariskát, a feleségit, mer utálatos vót, Bende Mariskának hívták... Nem is vótak jól, mer apámat leöntötte éccő az egész csokoládékávéval, izé, a fehér zubbonyban, mer apám vasúton dolgozott, és akkor nem szívlelte többet, és aszonta apám: „Pista te, Pistát átviszöm meg a gyerekeket, de a Marikát nem.” Szegény... Apámnak ezt nem tudtam megbocsájtani, de az én apám, mondom, egy olyan gonosz embör vót, hogy az én szegény jó anyám attú kapott szélütést, hét és fél évig ápoltam.

KIÁLLTUNK AZ IGAZSÁG MELLETT

[– A Đenis Vlado vett engem be a SKOJ-ba.⁶³ Illetve hát ővele működtem akkor, a hogy hívják, az opštinski komitétba.⁶⁴ És jövök hozzá, és hogy hívják, azt mondja erre: „E, on je.” Azt mondja: „Jeli? Šta je bio tvoj otac?” Mondom neki: „Devetnaeste godine u revoluciji vojnik, zato je bio u rumunskom zarobljeništu i zato su ga stalno proganjali. A posebno sad i Mađari.”⁶⁵ Na, én mikor a Hangyába kerültem a bombázás előtt egy jó héttel, valami, valamilyen gyalázatos dolgról szó került, és volt ott két alak, akik a vágóhídon dolgoztak, és én azoknak úgy visszapofáztam, ahogy azt szokták mondani. Akkor nem volt bombázás. Csak mentek ezek a dolgok. Na, most már tudom. A csángókról volt szó. Hogy ezek a gazemberek stb. stb. Mondom, azok a gazemberek, mondom, kérdés, hogy ki a gazember, az-e, aki megszökött, vagy az-e, aki elzavarta. De mivel látták, hogy oda is cserkészisztizti ruhába jártam állandóan, épp ezért, hogy ne legyenek ilyen irányú problémáim. Na, és mikor ezek hallották, utána kijöttek utánam később, és a gyárudvarba mondják, hogy tudok szerbül. Hát hogyan tudnák. És akkor miért üldözik az apámat. Hát mondom: „To je druga priča.” És akkor mondják neki, a „I mi smo na onoj strani. I ako želiš, možemo ti pomoći. Sad će ovo, ova karta, kula od karata da se sruši.”⁶⁶ De akkor már tudtam azt, hogy Sztalingrád meg stb. Már itt vannak lassan a mi határunkon, egyik-másik anyaországi már fölvette a dolgát, és már tűnt el innen. És mondja, azt mondja, hogy mehetek, de ez még, hogy hívják, augusztus 20-a után pár nappal volt. És akkor úgy voltam vele, hogy hát az apámat ott üldözik, így üldözik, úgy üldözik. Hát most mit tegyek? Okosakat csinállok ilyen szempontból valamit. És SKOJ-ista lettem hát.

A helyzet az volt, hogy nem az volt itt az érdekes ebbe, hogy az eleve az, hogy kiálltunk az igazság mellett. És ezt becsülöm máma is. És biztos ott-hagytam volna a SKOJ-t is meg az egészet, ha nem így van. Az igazság mellett kiálltunk. Függetlenül attól, hogy rossz vagy jó volt, vagy mi volt. Ha valaki bűnös volt, bűnös. Ő csinálta. Miért csinálta, ugye, de ha nem bűnös, akkor miért bántsák? Azért, mert magyar, vagy azért, mert magyar? Vagy azért, mert zsidó? Vagy azért, mert nem pravoszláv, ugye. És ezen a téren tudták azt, hogy éles középutas voltam. Sem az egyik, sem a másiknak a pártján én nem pártoskodtam, én az igazság mellett voltam. És úgy voltam vele, hogy hát ha az igazság valahol ott van középen. És ma is úgy tartom sokszor.

⁶³ Savez komunističke omladine Jugoslavije (Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség).

⁶⁴ Községi (párt)bizottság.

⁶⁵ Hát ő az. Igen? Ugye, mi volt a te apád? Tizenkilencben a forradalom katonája, emiatt román fogságban volt, és mindig üldözték, kiváltképp most a magyarok.

⁶⁶ Ez egy másik történet... Mi is a másik oldalon állunk, és ha akarod, mi segíthetünk neked. Ez a kártyavár hamarosan összedől.

És magyarok alatt ez volt a fő probléma. Hogy akármerre ment, ha anyaországi nem tudott semmit, az valaki volt, és valami. A délvidéki... Hát nem mind csetnik, hogy hívják, hanem büdös rácsok meg senkiháziak, bocskorosok, mindennek leszidtak bennünket. Belekötöttek rendőrök, a civil rendőrök pláne akárkibe, ha lehetett, ha volt bármilyen mód. Nem számított, hogy miért, belekötöttek. A másik dolog meg: sok volt a spicli, és gyorsan összeszedték az embereket. Tudja, biztos tudja, hogy ott van egy az akasztottak... Igen, igen. Hát mondjuk, azoknak, azokból is egy hárm-at-négy-et ismertem jól, meg ők is engem. Talpig becsületes emberek voltak.]

Na most, a következőt, a helyzet az volt, hogy az október 11-én legalább, vagy 2-án, de lehet, hogy 3-án, nem is érdekes, az érdekes az, hogy ahogy a partizánok nem vették át a hatalmat, hanem orosz parancsnokság alatt volt a város, mert azt hiszem, hogy negyven napig volt, az első negyven napot volt orosz parancsnokság alá, akkor az oroszok, mikor a, hogy hívják, a dunai front. Úgyhogy ezt átadták itt a partizánoknak. Mikor mentem az egyik hogy hívjákhoz, iskolatársamhoz, aki ott lakott egy-két házzal, ahol most a buszállomás van, azon a részen... De akkor is a helyzet az volt, hogy rendesen fel voltam öltözve.

– Cserkészuniformis?

– Nem, hanem közönséges ruhában voltam, és hajadonfejjel. De mivel SKOJ-ista voltam, én a zsebembe mindig vittem a SKOJ-ista sapkát. Az meg katonasapka volt vörös csillaggal, sarló-kalapáccsal. Most is a ruhába ott volt, és elég az hozzá, hogy ahogy megyek, engem is az orosz katonák megállítottak. De közbe én, ahogy jöttem, egyvalaki a nevemen szólított, tehát ő ismert, de én nem tudtam, hogy kicsoda. „Lajos, ne menj arra, ha nem akarsz bajba kerülni. Menekülj!” Problémák voltak. Lelőttek egynéhány orosz katonát. Ott, azon az utcán. És tudja, hogy a statárium idején mi a helyzet. Ha egyet lelőnek, százat kivégeznek helyette. És valaki hülye, valaki hülye ezekből az anyaországi hengegőkből, aki itt maradt, szépen az ablakból lelőtt három orosz katonát. És az oroszok összeszedték, akiket csak találtak a Zentai úton, és ott vannak a Zentai temetőben, azokat kivégezték, ezek az orosz katonák miatt. És most mit mondhat az ember, ugye? Magyarok is akárkit kivégezték, a zsidókat összeszedték, függetlenül attól, hogy mi volt, hogy volt. Borzasztó dolgok.

Voltak ezek a spiclik, akik nem viselték a rangjukat, de ha köllött, akkor, mint én a sapkát kivettem, engem az orosz megállított, kivettem a sapkát, és feltettem a fejemre. „Zdravstvuj, tovariš, na levo krug.”⁶⁷ És így jöttem haza. Másképp valószínű, én is ott lettem volna a Zentai temetőbe.

– Sokkal többen nyugszanak a Zentai temetőbe, mint a háromszáz.

– Na most, én nem mondom azt, hogy én erről a háromról tudok, de nem biztos, hogy máshol még nem volt. Az se biztos, hogy ők csak háromszázat szedtek össze, meg az se biztos, hogy számolták. Tudja, hogy hogy van az. Érti, úgyhogy

⁶⁷ Szervusz, elvtárs, hátra arc!

én ezzel kapcsolatban nem mondok. Én csak azt tudom, hogy a kiindulópontok mik voltak.

Szabadka, 9.

HA NEM ÜTI LE A SAJÁT ANYJÁT, KÉSZ

– És a nagymama mesélt arról, hogy hogy vitték el a nagypapát?
 – Egyszerűen bejöttek, partizánok. Nem ismerte őket. Vörös csillagosok, bejöttek, de most hogy oroszok, vagy mit tudom én, kik vótak lent, ezt a mutter meséte később. Mikó kivitték, akkó nagymama, ugye nem olyan nagyon magas az az épületen az ablak, hát mit tudom én, olyan két méter, két és fél? Három, ajde, max. három. Az ablakon utána akart ugrani. És édesanyám fogta a vázát, és tupp, fejbe vágta. Abba a pillanatba, ahogy összeesett, de megjegyzem, nagymamának egy ilyen jó nagy vágás meg is látszódott így a homlokán, így a halántékáná körösztű. Csak azt saját szömemmel láttam, gondolom, és a mutter bevallotta, hogy azt ő csináta. Aszongya, abba a pillanatba, ahogy összerogyott, gépfegyver végig az ablakon. Tehát ha nem üti le a saját anyját, kész.

– Akkor azok valószínűleg, hogy megijedtek.

– Hát biztos, hogy megijedtek, hogy nehogy valaki utánuk lőjön, vagy dobjon rájuk valamit, vagy mit tudom én. Na. Úgyhogy így menekút meg.

– És akkor hogy, hova vitték? Sárgaházba?

– Sárgaházba. Ezt később megtudtam, mer vót egy rokonunk, Imre bácsi, vagy hogy. Ez mindig kint árult az ócskapiacon, de még a kálvária mellett, ami vót a temető meg a kálvária között, azon a salakos, földes részen, ott vót az ócskapiac, árult az öreg. Na, és ő meséte, hogy mindenkit bevittek a Sárgaházba. Tehát ott átmentek egy bizonyos tortúrán, ugye ez a háború, ez ilyen vót. Szégyen. Mer mié? Megtorolták azt az újvidéki? Hát mi köze annak a púpos öregnek, aki egyszerűen nem bírt katona lenni. Ugye? Semmi köze nem. Lehet, hogy szimpatizáns volt, mit tudom én.

Szabadka, 27.

VIGYÁZZANAK, MERT JÖNNEK A PARTIZÁNOK IS

– Negyvenegyben az apám akkor már itt élt Szabadkán, és a gimnáziumban tanított, akkor megalapítottak egy úgynevezett konviktust, a mostani Matije Gupca 7-es szám alatt volt. Akkor sokan csak Bognerájnak nevezték, azért, mert Bogner József volt az igazgató ennek az intézetnek, ebbe az intézetbe szegény sorsú magyar gyerekeket támogatták. Voltak idevalósi gazdagabb magyar emberek, akik támogatták szép csendbe, azoknak, akiknek voltak magyarországi kapcsolataik, Magyarország is valamennyire támogatta, ez még a magyarok bejövetele előtt is megvolt, ez az intézet. Találkoztam néhány emberrel később, akik diákjai voltak itt a konviktusba az édesapámnak, nagyon szépen nyilatkoztak róla. Most nem tudom, hogy most

szabad-e itt nevetek emlegetnem, de voltak, akik ezt, nagyon szépen emlékeztek rá vissza. Az apám negyvenkettőbe lett országgyűlési meghívott, országgyűlési képviselő, és mint délvidéki képviselő négyen vagy öten voltak, akiket meghívtak az országgyűlésbe, és utána már többet volt Budapesten, és tekintettel a képviselői kötelezettségeire néha Budapestre is szólították. Ezek az évek így teltek el, ezt mindig, arról az édesanyám mindig úgy beszél, hogy nagyon szép évek voltak, kellemes évek voltak. Akkor született meg negyvenháromba a bátyám, nagy volt az öröm, hogy fiúgyermek született.

– És hányan voltak testvérek?

– Ketten. Tulajdonképpen hárman. Az első az meghalt szegény, alighogy megszületett, utána pár órára, azt is Józsefnek hívták, hogy az édesapját, akkor jött a bátyám, ő lett a második József, és hát utána akkor pedig jöttem én.

De hát ezt már akkor a szomorú események közbejöttek, mert negyvennégy október 10-én ugye bejöttek a partizánok, előtte jöttek az oroszok, és ő, egy volt iskolatársa az édesapámnak az állomásfőnök volt Nagyfényen. És ő telefonált, és mondta, hogy: „Jóska, vigyázz – mármint édesapámnak –, már Újvidéken vannak az oroszok.” Kicsit később: „Már Topolyán vannak az oroszok.” Kicsit később azt mondja: „Most már itt is átmentek az oroszok.” Azt mondja az édesanyám: „Az lehetetlen – azt mondja –, nézek ki, telefonálok az ablak mellett, és nézek ki az udvaron, már az udvarunkba három orosz katona van.” Csak letette, azt mondja: „Már itt is vannak, Bandi, kész.” De az oroszokkal nem volt különösképp bajunk nekünk, mármint a Bogner családnak.

– És hol lakott akkor a Bogner család?

– A Bogner család ott lakott a Matija Gubec utca 5. szám alatt, az az első része az házfrontnak, ahol a Fabó ügyvéd lakott később, tehát az volt az lakás, ahol mi laktunk. Igaz, hogy bejöttek, egy hasonló könyvespolcot, mint ez, magas, fölborították, könyveket kihordták az udvarra, és meggyújtották, mer burzsuj, minek neki a könyv!

– Ezt az oroszok csinálták?

– Az oroszok csinálták, de fizikailag nem bántalmaztak senkit, nem bántalmaztak senkit, és ők mikor vonultak, akkor mondták, vigyázzanak, mert jönnek a partizánok is.

Partizánok bejöttek 10-én, de oroszok akkor még maradtak Szabadkán. Akkor a partizánok jöttek október 14-én éjszaka, hat gépfegyveres partizán, keresték apámat, ő átszökött a mellette lévő konviktus épületébe, de abba a félelmébe, hogy anyámat fogják bántalmazni, visszajött. Persze rögtön lefogták és elvitték, és soha többé nem tért haza.

A levelekből, amiket sikerült kicsempésznie, megtudtuk azt, hogy ő megtudta azt, hogy két hétre rá én megszülettem tulajdonképpen, és hét hónapra születtem. Mer ők karácsonra vártak. A trauma miatt előbb jöttem a világra, akkor viszont még oroszok voltak nálunk, és az orosz katonák mentek el, és hozták az orvost.

– Akkor az oroszok be voltak szállásolva?

– Ott voltak bezárással nálunk, és akkor utána mondták az oroszok, magyarították nekik, hogy kellene, hogy segítség, orvos, és valahogy megértették, és hozták az orvost. Hát akkor én meg is születtem hajnali ötök. Az oroszok ennek megörültek, hogy fiúgyermek született, volt okuk ismét miért berúgniuk, lövöldöztek a levegőbe. Engem megünnepelt a Vörös Hadsereg is. Majd utána másnap ajándékba édesanyámnak hoztak egy macskaszőrme bundát. És csodálkoztak, hogy ő nem akarja elfogadni. Ők meg csak: „Uzmi, uzmi!” Vegyed csak el! Hát így akkor az oroszok elmentek. De akkor az édesapám már nem volt otthon. Ő megtudta azt, hogy én megszülettem, engedélyezték neki, hogy néha pár sort írjon.

– Hol volt bezárva?

– Ő bezárva volt abban az épületben, ami a zsidó templom mögötti épület van, ott volt egy ilyen fogda. Valamikor zsidó iskola, és a mögött a, most az az épület néz ki a Borovo utcájára, most hirtelen nem tudom, hogy hívják azt az utcát. A Dimitrije Tucovićára nézett az a ház. És ott, abban a házban tartották őt fogva. Sajnos bántalmazták. Annak az udvara a zsidó iskolára és a zsidó templom felé vezetett, ott tartották őt fogva, egy volt raktár. A Magyar László levéltárosnak az édesapjával volt bezárva együtt, és az mesélt róla, hogy hát borzasztóan fáztak, szenvedtek a hidegtől, nagyon sokszor édesapámat bántalmazták, de azt elvárták tőle, hogy a partizánoknak az óráit megjavítsa. Ugyanis az apám, mielőtt ő abbahagyta az iskolát, a négy polgári után elment órásinasnak. Befejezte az órásszakmát, de mikor látta, hogy a tőle két évvel fiatalabb öccse gimnáziumba megy, ő is beiratkozott, és két év alatt befejezte a gimnáziumot, és utána tanári diplomát szerzett, filozófia, német és magyar szakon. Később még magyar szakon meg is írta a doktorátusát, így kicsikét később indult be. De ez az órásszakma arra is volt jó, hogy hát akkor néha mégis ki tudott küldeni valamit, akkor írt egy levelet, hogy ilyen vagy olyan csavarhúzó, reszelőt vagy rugót vagy valamit küldjenek be, mivel az egyik, hát ő tulajdonképpen rokon nem volt, de ott, abba a házba Csajkás órás. A Csajkás órással ők nagyon jó viszonyba voltak. Ők is abban a házban laktak, az udvari épületben. És hát akkor ők úgy is jóban voltak, minthogy hát különben is azonos nézeteket vallottak, valójában egy udvarban laktak, és hát a régi órásbarátság is megvolt, és akkor, de szerbül muszaj volt neki: pošalji mi oprugu,⁶⁸ meg mit tudom én. De akkor mégis így tudott, és ez is volt a vége az egésznek, hogy este későn még megjavította az összes órákat, amit a partizánok odahordtak neki. És hajnalba elvitték és kivégezték.

– A Borovo utcájában levő ház gyűjtőfogházként működött?

– Igen. Hát az az épület a zsidó hitközségnek volt az épülete, így mesélte édesanyám, és mivel előtte már elhurcolták a zsidókat, az a ház üresen állt, és ezért használták ők erre, ezt a magyarázatot kaptam az édesanyámtól. Tehát ott is voltak.

– Ki mindenki volt ott?

– Erről soha nem mesélt édesanyám, erről nem szeretett mesélni, úgyhogy én teljesen véletlenül tudtam meg, hogy mondjuk, csak annyit mondott, hogy ott volt. Később már, mikor én középiskolás voltam, akkor mondta azt, hogy a Magyar bácsi

⁶⁸ Küldjél nekem (óra)rugót.

is ott volt. A Magyar bácsi is ott volt, ők viszont Ludaspusztán laktak, a ludaspusztai templommal szembeni ház, amit most már lebontottak, úgyhogy hát én még a Magyar bácsival találkoztam, azt mondta, ismerte édesapámat, meg minden, de hát akkor én gimnazista voltam, tizenöt-hat éves, hát csak ugye ennyit, tehát mondjuk rá ezzel kb. le is zárulnának az évek...

...mert utána az édesanyám, habár tanítónő volt, persze hogy nem kaphatott sehol állást, akkor ő kötögetett, kézimunkázott, és ezzel tartott, így tartott el bennünket. Amikor már én iskolába indultam, ötvenes évek elején, akkor nagyon vegyes dolgok voltak. Például: volt, aki azt mondta, hogy, egy szerb tanár volt, azt mondja, hát ismertem az apádat, a megszállás ideje alatt én ismertem őt, de a hangnemből lehetett érezni, hogy hát nem éppen a legbarátságosabban nyilatkozott, voltak viszont, akik tudták, hogy ki vagyok, és éppen azért hát észrevétlenül segítettek. Észrevétlenül, például: hát nem voltam egy nagyon nyugodt kisgyerek, és emlékszem, hogy egy tanárunk odajött, számtantanárunk volt, és ekkor hát tülekedés, mit tudom én, odajött hozzám, és én gondoltam, hogy kapok két böcsületeset, ahogy azt illett abba az időbe, akkor még neveltek bennünket rendesen, és félrehúzott, kicsikét magához szorított, azt mondja: „Édes fiam, neked ezt nem illik, mások csinálhatják, de egy Bogner gyerek ne viselkedjen így.” Ezt úgy megjegyeztem, hogy valami.

– És az édesanyja utána el tudott helyezkedni?

– Soha nem helyezkedett el. Így tartotta fenn magát, kézimunkázásból, akkor még élt az édesapámnak az édesanyja, a nagytata meghalt 1915-be mint községi jegyző Tordán, és ő még kapott nyugdíjat egészen addig, míg meg nem halt, tehát az ő nyugdíja meg az én édesanyámnak a kézimunkázásából.

– És akkor már a mama is Szabadkán lakott?

– Igen, harmincnyolcba költözött Szabadkára, akkor nyílt meg ez a konviktus is, aminek akkor elsőnek csak tanára volt [apám], később lett igazgatója, harminckilenc augusztus 2-án megnősült, akkor vette el az édesanyámat, aki bajmoki származású volt.

Annak ellenére, hogy hát ugye neki lett volna miért haragudni a partizánokra, Titóra, soha ezt nem mondta. Olyannyira, hogy, aki ilyen nagyon mélyen vallásos volt is, májusi litániát nem lehetett elképzelni nélküle. Mikor Tito meghalt, és a Népkörben⁶⁹ volt egy megemlékező gyűlés, az anyám a májusi litánia helyett elment a Tito-megemlékezésre. Azt mondja, megbánhatta ő mindent, elmentem megemlékezni róla.

– Hogy emlékezel vissza a negyvenes évek utáni időszakra?

– Egyrésztben voltak, akik emlékeztek a szörnyűségekre. Még mindig, bár akkor már tíz éve lehetett, az iskolába jött be egyvalaki, egy másik tanító néni, tanító bácsi, föl köllött állni, és úgy kellett köszönnünk, hogy: „Szabadság!” Ez volt a hangvétel, kötelezően minden héten volt valamilyen népfelszabadító harcról, valami történeteket meséltek el, persze mindig, ami a későbbi filmekbe is visszatükröződött, hogy

⁶⁹ Az 1872-ben alapított, alapvetően Kossuth-párti magyarságot integráló kör, a két világháború között a magyar színjátszás és szellemi élet fontos helyszíne.

hős, ügyes, okos partizán, hülye német katona. Körülbelül ez volt, így lehetett, amit mi akkor még nem éreztük, csak valahogy, mondjuk rá, bennem volt mindig egy kettősség. Meg volt mondva, hogy ezt csak, erről csak itthon szabad beszélni, csak itthon, sehol máshol, és hát az iskolába azt kellett mondani, amit kértek tőlünk. Volt egy ilyen mondás, hogy őt is, vagy ő is, ebből tudtuk, hogy azt az illetőt is kivégezték, az valószínűleg szintén ott van.

Negyvenöt április 25-én történt ez. Amit én kb. olyan negyvenöt évvel később tudtam meg. Az, hogy kivégezték, az úgynevezett *Szabad Vajdaság* című lapban megjelent május 9-én, hogy háborús bűnösöket, halálos ítélet stb. Kb. ez áll az ítélet megindokolásában, amit a *Szabad Vajdaság* közölt le, az áll az ítélet indokolásában, mert írásaiban kiszolgálta a fasiszta Horthy-rendszert. És félrevezette a szabadságszerető népeket, és a szovjet dicsőséges Vörös Hadsereget keleti barbárságnak nevezte. Körülbelül így lehet összefoglalni, megvan ez a cikk pontosan nekem, úgyhogy, gondolom, utána lehetne nézni, tehát ez történt. Viszont akkor már két héttel azelőtt őt már kivégezték, amiről sokkal később kerültek elő papírok, hogy honnan, azt nem tudom, mert akkor azt, hogy őt halálra ítélték, azt a papírt egy, hát valójában tényleg csak egy papír, egy A4-es formátumú papírnak a fele, egy vékony kis papírocsonka, írógéppel leírták, hogy „ima da se izvrši smrtna kazna streljanjem”, tehát a halálbüntetés golyó által kell végrehajtani. Ennyi áll abban az okmányban. Hogy ez mikor került elő, erről nincs tudomásom, hogy megkapta az édesanyám, biztos, hogy megkapta, mert az ő régi iratai között találtuk meg, amikor ő nyolcvanban meghalt, tehát nyolcvan után jutott kezembe ez az okmány. Ellenbe a kilencvenes években én elmentem a városházára, illetve kikértem a születési anyakönyvi kivonatát Tordáról, mert ő Tordán született. És elküldték a Tordáról az anyakönyvi kivonatot, és ott volt a megjegyzések rovatban, hogy „smrtni slučaj je prijavljen pod brojem”,⁷⁰ a haláleset bejelentve ilyen és ilyen szám per ezerkilencszáznegyvenöt. Ekkor kezdtem én gondolni arra, hogy akkor úgy látszik, hogy őt negyvenötbe végezték ki, nem pedig negyvennégybe.

És elmentem itt nálunk a városházára kiváltani a halotti anyakönyvi kivonatot. Mondom, hát minek köll az magának, és lekezeltek, és így hazudtam. Ez, erre mondta, az ilyesmire mondta a megboldogult édesanyám, hogy szent hazugság. Én ekkor elmentem a városházára, és kikértem. Mondták, hogy tíz nap múlva mehetek érte, meglepődtem, általában egy-két nap múlva, most úgy látszik, hogy a bizonyos szám alapján, miről lehet szó. A másik meglepetés az volt, mikor elmentem, akkor egy kék borítékban összehajtva adták át az anyakönyvi kivonatot, és azt mondták, ha kiment, akkor bontsa ki a borítékot. Ezt végképp nem értettem. Hát kimegyek, kibontom. Akkor láttam, a halál dátuma negyvenöt április 25. És amikor a kezembe adták, akkor is április 25-e volt.

– Akkor az édesapja nem is ott lett a Zentai úti temetőben kivégezve, ahol a többiek?

⁷⁰ A halálesetet a következő szám alatt iktatták.

– De a Zentai, a Zentai úti temetőben, az elbeszélések szerint ott, ahol most van az a csap, amit mindig letörnek a jó emberek. Attól egy pár méterre a kórház irányába, így mesélte el egy partizán egy hölgynek, aki szintén ott tartottak fogva. Ott tartottak fogva, mert közel laktak ezekhez a kivégzési helyekhez, és valaki túlélte a kivégzést, és hozzájuk szökött. Vonszolta el magát, és ők pár napig próbálták, de hát, rejtegetni és megmenteni, de szegény belehalt a sebébe, és érdekes módon nem a családfőt, az embert vitték be a partizánok, hanem a feleségét, aki ápolta ezt a szerencsétlent. Holott volt egy kétéves kislányuk, ha jól tudom, nem, kislány volt neki. Kétéves kislány volt neki.

– És bevitték őt is?

– Bevitték őt is, és ő takarított ott, és ő onnan vette észre, hogy apám eltűnt, mert ő másnap reggel nem volt ott. És azt mondta, hogy az volt a szokás, hogy fölolvasták a halálos ítéletet, összegyűrték, papírkosárba dobták, és akkor utána vitték ki a Zentai temetőbe ezeket, akiket kivégeztek. De, mondom, ő nem a tömegekkel együtt végezték ki, hanem őt később... És akkor mindig nagyon túráztatták a teherautót, hogy ne hallja, hogy esetleg valaki kiabálja a nevét vagy valamit, most viszik kivégezni, meg ilyesmi. Azt meg hát az emberek kikiabálták, azok utána pedig akkor, hogy ezt elfojtsák, akkor bömböltették a teherautó motorját. És akkor ő hallotta hajnalba, hogy a teherautó zúg, csak nem tudta, hogy kit visznek. És mikor látta, kereste, hol a doktor úr, hol a doktor úr, ne törődj vele stb. És akkor ő megtalálta ezt az ítéletet, és akkor könyörgött, hogy engedjék meg, hogy ő hazamenjen, meglátogassa a családját, és nagy nehezen hazaengedték, viszont akkor már nem a kórház közelében laktak, illetve a Zentai út felé laktak, hanem a Kertvárosba valahol ott, ahol most, illetve volt később a Bačka produkt, és ott a kertbe elásta ezt az ítéletet.

– Származott-e problémád abból, hogy édesapádat kivégezték?

– Azon kívül, hogy voltak epés megjegyzések, nem kaphattam ösztöndíjat, habár kértem. Volt egy osztálytársam, aki szemembe mondta, hogy apád megérdemelte, amit kapott. Akkor volt olyan is, amikor már tanár voltam, és a fegyelmi bizottságnak voltam a tagja, és valaki kapott, egy kolléganő fegyelmit, ő akkor engem följelentett, hogy hogy taníthatok én iskolába, ha az apám háborús bűnös volt. És akkor a komitét⁷¹ bekapcsolódott rögtön jobbra-balra, úgyhogy a Halasi úti iskolában tanítottam.

– Hányas években volt ez?

– Rögtön mondom. Hetvenkettő és hetvenöt között történt ez a dolog. Tehát ő, én már harmincéves voltam, amikor még mindig ilyesmik jöttek, hogy, és akkor utána valahogy, ugye ezzel följelentettek, akkor odajött hozzám a munkaközösségnek az elnöke, hogy ők szerettek volna engem szakszervezeti elnöknek kinevezni, de hát ameddig ezt a dolgot nem tisztázod, addig nem lehetsz. Hát, mondom, akkor lemondok róla, mondom, ha éppen ez a gondotok, hát kérem. Volt akkor is, hát aki nagyon szépen kiállt mellettem, ez az ember, azt mondja, amikor az apját elhurcolták, még a világon sem volt. Tehát azt mondja, akkor most mit akarunk. De azért, hogy

⁷¹ Pártbizottság.

is mondták, kimondottan nyíltan, tehát nem olyasmi, ami Magyarországon volt, hogy ilyen előzményekkel, ilyen priusszal az ember nem mehetett volna egyetemre. Tehát azon a téren nem volt, és az ott, az egyetemistaéveim, azok szépen teltek el.

– És a kommunista párt?

– Hát, tulajdonképpen a kommunista pártnak köszönhetem, hogy én most a tudományok doktora vagyok. Mer mikor befejeztem az egyetemet, akkor rögtön jöttek, hogy nem szeretnék-e párttag lenni. Akkor mondtam, hát én még fiatal vagyok, egy-két évet dolgoznék, és utána. Akkor ezt el is fogadták. Akkor újra jött a következő megkörményezés, akkor mondom, most szándékozom beírni a magisztériumot.⁷² És akkor muszáj volt be is írni. Beiratkoztam, azt szépen be is fejeztem, magisztériumot, akkor jött a következő, hogy hát, de akkor ez most már a doktorátust én elkezdtem nyolcvanba. Tehát, akkor volt az, a nyolcvanas évekbe volt az, hogy vacilláltam, hogy otthagyjam-e a tanári pályát, vagy ne hagyjam ott a tanári pályát. És hívtak megbeszélésre a városi könyvtárba, oda kerestek igazgatót. És hát úgy beszélgettem az akkori igazgatóval, és hát úgy melleleg megkérdezte, hogy: „Jel ste vi sigurno član partije.” Biztos, hogy párttag. És én mondtam, hogy nem vagyok, és nagyon meglepődött. „Hát hogy gondolja ön?” – azt mondja. „Hát nézze, énnekem, én most a tudomány felé fordulnék.” És akkor gyorsan bejelentettem a doktorátust, és azóta utána, utána már akkor nem volt, nyolcvanötbe doktoráltam, akkor már többet már nem. Akkor már ugye nagyon laza is volt, hogy még volt egy próbálkozás, és mondtam, hogy: „Ugyan, kérlek szépen, úgysem hinnétek el, hogy őszintén veszek részt benne.” Még volt egy beszélgetésem a, egyszer mondtam a tanáriba, hogy ugyan mit bírtok velem. Ez abban az időben volt, amikor én téged is tanítottalak. Mondom, mit bírtok velem, nem vagyok párttag, ki se bírtok dobni a pártból. Jövök ki óráról, már a titkárnő vár az ajtóba, hogy: „Tanár úr, jöjjön, az igazgató úr akar önrel beszélni.” Na, mondom, már visszamondták neki, bemegyek, ott ül a szakszervezeti elnök, ott ül a párttitkár, ott ül az igazgató. És akkor a párttitkár mondta, hogy igaz, hogy nem kötelező párttagnak lenni, de hát azért ilyen nyilatkozatokat egy tanügyi munkástól nem várhatnánk el, és akkor az igazgató mondta: „Pistám, gondoldj arra, két gyereked van. Ne jártasd a szádat!” „Igazatok van, köszönöm szépen, bocsánat stb.” Hát ez volt az utolsó ilyen eset.

Szabadka, 26.

HA JÓL EMLÉKSZEM A NEVÉRE, STRAŽARKOVIĆ NEVŰ VOLT AZ ILLETŐ

– Arról meséltek a háború után, hogy kik voltak azok a vészbírák, akik pálcát törtek valaki feje fölött?

– Egy nevet említett édesanyám, az később mások is megemlégtették, ha jól emlékszem a nevére, Stražarković nevű volt az illető, aki, talán éppen ő volt az is, aki

⁷² Magiszteri fokozat.

halálra ítélte az apámat. Ezt én már hetvenes évekre tudtam meg, és akkor az első reakcióm az volt, hogy elmegyek, és fejbe vágom, hát valamit köll vele csinálni. Viszont meghallottam azt is, amikor megtudtam, hogy ő volt, hogy nagyon beteg, két mankóval jár, és nagy fájdalmai vannak, mondtam, a jóisten meglátogatta, akkor ebbe ne avatkozzunk bele. Gondviselés van, ő majd felel azért, amit ő tett, úgyhogy akkor ebbe maradt, habár ezen nem lett volna semmi értelme, mer ha én elmegyek, és fizikailag bántalmazom, börtönbe kerülök. És biztos, hogy komoly súlyosbító körülménynek vették volna, hogy ennek van politikai töltete.

Azt később mesélte az édesanyám, hogy arról ők hallottak, hogy nagyon sokan járnak a Blaško Rajiához, és nemcsak a templomba, hanem a parókiára is mennek, de utána, tehát ők abba az időbe csak ennyit vettek észre. Mondom, ezt mind abból tudom elmesélni, amit édesanyám mesélt. Viszont az, hogy ott a partizánok összehgyűltek, azt, azt nem, azt később tudódott ki, és hát az igaz volt, sajnós. Akkor említett még egy valakit, egy tavankúti plébánosról volt szó, ott is gyülekeztek a partizánok, és állítólag, ezt úgy mondta az anyám, hogy hallotta, de szinte nem akarta elhinni, hogy a pap a partizánt lóháton bevezette a templomba. Hogy ez most igaz lehet-e, vagy sem, ő nem nagyon hitte el, de ezt is mesélték.

Viszont akkor, amikor a kilencvenes években először lehetett erről nyíltan, akkor én tettem egy, tettem egy újsághirdetést, hogy aki valamit tud az apámról, az szívesen látom egy beszélgetésre, és eljött egy idős ember... Szabadkai bunyevác ember eljött, és azzal kezdte, hogy: „Jöttem, hogy beszéljek a doktor úrral, mert az idősebbik doktor úr, a doktor Bogner Józsefet én ismertem, és ha véletlenül a maguknak a családjuknak a bunyevácok valamit ártottak, akkor én most bocsánatot kérek...” És átadott egy harminc névvel ellátott listát, akik mind Tavankút és környékén végezték ki. Illetve nem adta át a listát, hanem azt mondja, hogy tud sok nevet. Mondom, megengedi, hogy leírjam. Persze. És ő fejből diktálta, én meg gyorsan legépeltem a listát. A tavankúti áldozatok neve nagyrészt innen van, ezeket én ellenőriztem később. Ellenőriztem, és hát ezek stimmelnek. Tehát mondom. Tehát egyrészt ugye bunyevác papok ilyen hírhedtté váltak a partizánok irányi lojalitásuk miatt, viszont akkor jön egy másik bunyevác, és bocsánatot kér a bunyevácok nevében.

Szabadka, 26.

ELMEGYÜNK A BLAŠKÓHOZ, BALÁZSHOZ, MÉG AKKOR BALÁZSNAK MONDTA A SÓGOROM

– Akkor az anyám női húga itt lakott a Zentai úti temetőnél, a férje, Balajić Savo szomszédsgban lakott a Stražarković Blaško szabadkai partizánparancsnok. A nagynénémék tartottak, ott volt az a kaszáló, négy-öt tehenet, onnét hordták a tejet azok a népek, akkor a sógor, anyám gyütt keresni apámat – „Gyere, majd elmegyünk a Blaškohoz, Balázshoz.” Még akkor Balázsnak mondta a sógorom. „Balázs, a sógort elvitték, azt mondták, tanúnak, voltunk a Jašo bácsinál. Engessétek már ki, nem

bűnös, nem is volt magyar katona, csak jugoszláv katona, szerb.” A Stražarković Blaško akkor hozta haza a szabótól a vadonatúj uniformist, október vége felé, azt mondta: „Mars kifelé, minden magyar fasisztát kiirtunk!” Anyám ríva együtt haza. Hát nem voltak ezek fasiszták. Azt se tudta szögény, hogy mi a fasiszta. Tehát a Blaško nem segített, pedig hitelre hordta az anyja valamikor anyámnak a hűgától a tejet. Aztán végtére Goli otokra került, mert oroszpartí kommunista volt.

– A Stražarković háza alatt egy alagút volt a Zentai úton, arról hallott?

– Arról nem nagyon hallottam, pedig oda jártam, mert a nagynéném ott lakott, a kastély átal ott a tanya, ezek, farbar⁷³ Prčić Antun, az fogta föl, hozzám akart gyünni, de akkor még nem volt kész a fiamnak az új háza, ott lakott a fiam, a menyem, az unokáim, meg az anyám is ott volt, meg én. Mondtam, várjon, készen lesz a fiamnak a háza, akkor lösz hely. Akkor átadta magát az Antunnak. Én tudtam azt a tájat, meg aztán mutatta a sógorom is, hogy itt vannak azok a halottak. Akkor kezdték csinálni a Vergődő madarat,⁷⁴ én is adtam száz márkát, idős bácsi gyűjtötte, arról is írtam egy verset, hogy hogy kell megbocsátani. Nem lehet haragot tartani, mert akkor újabb ellenség, újabb háború lösz. Meg kell bocsátani. Majd a jóisten elítéli, én nem ítélem el magát. Majd a bíróság, de a bíróság se. Én tanú voltam a Zavaroséknak is, akkor mondta a... Martonosi gyerek, az anyja magyar, az apja szerb, gátőr volt, akkor jártak ki, akkor nekem is elvitte a koma, hívtak a szabadkai felsőbb bíróságra, hogy a Vörös Hadsereg. Mondom, nem a Vörös Hadsereg, az közel se volt. Szabadkai partizánok. Harmadnap.

– Nem tudja név szerint, hogy kik voltak azok a partizánok?

– Nem tudom. Gyerek voltam. Mert szödött-vödött. Csak a Pálfit tudtam, mert azt mögismertük. Mög aztán mesélték, már a bátyám ismerte, mert a testvérje kosaras volt, a sógorom együtt ki oda borért, pálinkáért az Emillel, meg testvérje, a Jancsi gimnáziumba járt, azért lött ő nagy. Az egyik fia pilóta volt, lezuhant, a másik meg idegbajos, nagy, erős gyerekek. Hát én ezt látom, azért mi ne ítéljünk.

Szalatornya, 49.

A VÉGÉN MÁR ÚGY FÉLT, HOGY EGY BUNKERT ÉPÍTETT A LAKÁSA ALÁ

– Na és hogy mit hallottam még, hogy a, hát most ez ilyen hallom, rekla-kazala,⁷⁵ amit hallottam, hogy a szerbek a bunyevácokat kényszerítették, hogy csináljonak ilyen listát, hogy kiket kell kivégezni a magyarok közül. És hogy ezek meg is csinálták,

⁷³ Festő, mázoló.

⁷⁴ A köznyelvben 44-es parcellaként emlegetett tömegsír területén felállított emlékmű, Kalmár Ferenc szabadkai szobrász alkotása. A szobor kiöntésének és felállításának költségeit közadakozásból gyűjtötték össze a múlt század kilencvenes éveiben.

⁷⁵ Mendemonda.

és azt a Stražarković csinálta, állítólag, és a végén már úgy félt, hogy egy bunkert épített a lakása alá, mert a lelkiismerete nem hagyta nyugodtan, de ez a szabadkai Stražarković, mert az ott lakott valahol, ahol az anyósoméék laktak. Úgyhogy ezt mindenki tudja.

– Melyik környéken van?

– Bajnát.⁷⁶

Azért mentek oda, mert meghalt az édesapjuk, és az apósom az meg kereskedőnek tanult. És akkor vettek egy házat Bajnáton, mert ott nem volt üzlet, és az ott jól ment. És akkor azért költöztek oda, és az lett a vesztük. Mert hát tiszta bunyevác, volt ott magyar is, de zömmel bunyevác társaság. Meg a Kér,⁷⁷ meg a, melyik a harmadik? Három ilyen bunyevác városrész van. Úgyhogy a magyarok északon laktak, úgyhogy az a magyar vég.

Szabadka, 13.

MEGÚSZTA, NEM BÁNTOTTÁK A MAGYAROK

– Hol volt az Ozna székhelye itt a városban?

– Az Ozna? A saroképület. Itt szembe a Prolecével,⁷⁸ ez a emeletes, itt volt, itt voltak.

– És kik voltak az oznások? Helybeliek voltak?

– Részben szabadkaiak voltak, de azokból úgy nem ismertem. Volt a Stražarković, az egy vad alak volt. Annak a háza, és lakott, Zentai temető, innen a kórház felőli, a prozivkai bejárat, na, a temető kapujának előterébe, sarokház, az volt az Stražarković. Na most, a Stražarković házától a Bíró Károly-kriptáig volt kiásva egy alagút. És akkor ők bujkáltak, ott dugták el a partizánokat, szóval az egy ilyen partizán-dugsétaút volt. Úgyhogy a Stražarković az vadállat volt, a Stražarković, a Stražarković. De megúsztá, nem bántották a magyarok, nem olyan régen, már régen, tíz éve halt...

Tudja, az volt, hogy például egy ilyen vad partizán, sétáltak a Korzón: „Dobar dan!”⁷⁹ Szóval, mind a legnormálisabbak, szóval, ők annyira tudták magukat álcázni, hogy az ember nem is sejtette, hogy partizán. Hát ott van, mondjuk, az unokaöcsém, szegény, hát a legjobb barátjai partizánok voltak. De mondjuk, konkrétan én, aki jóba volt a Magarašević fiúval, a Szepesi ügyvéddel. Hát az járt, majdnem naponta átjöttek egy feketére vagy valami ebéd után, és ők voltak a kurirok ugye. Meg mondjuk, édesanyám mindennap reggel ment a piacra, itten az ipartestületnél, és ugye és itt, ahogy mondom, volt az a kiskocsmá, ez a grillsütőde, naponta találkozott a Mikić Batóval, ottan hét órakor volt a partizánoknak a találkozója. És anyuka jött haza, és mondja, én nem tudom, hogy ezek a, mindig egy és ugyanazok az arcok, egy és ugyanabba, hosszú barna bőrkabátot viseltek, ez volt az ismertetőjelük. De így kvázi, mondjuk, az utcán, vagy mentél, ők nem bántották, ők megvoltak, ugye

⁷⁶ Városrész Szabadkán.

⁷⁷ Városrész Szabadkán.

⁷⁸ Pékség a város egyik főutcáján.

⁷⁹ Jó napot!

amikor robbantották a villanytelepet, az előtte volt... A Bato csinálta. És ő egy olyan rendes család, az édesapja iskolai főigazgató volt, a Mikić bácsi, nem tudom.

Szabadka, 6.

DE MÉG VÓT KETTŐ, MERT ASZISZEM, ÖTÖT VITTEK EL,
AZOK NEM GYÜTTEK VISSZA SOSE

– Különben Csantavéren hetvenvalahány ember halálra volt ítélve. Negyvennégyben. Úgyhogy apám is köztük vót. Két orvos, meg volt egy öreg pap. Lehet, hogy ösmerted. Ösmerted? Gáspárt? Ösmerted, ugye? Ez a három ember. Az orvosok szerbek voltak. De összerbek voltak, az egyik állatorvos volt, a másik emberorvos. A Vikar⁸⁰ meg a Macedonac. És ezeknek a közbenjárására nem lettek kivégezve. Be voltak csukva!

– Hova?

– Az óvodába. Ahun most van Csantavéren a nagyáruház, ott volt az óvoda, és oda voltak behogyhíjjákóva. Sorba, terembe. Vót ott két vagy három terem, mert valamikor iskola is vót ott. És így, törökülésbe útek sorba végig. Vót, amelliket a többi előtt jól összerugdosták, oszt ment tovább az illető. Meg mit tudom én, apám aztán, mikó mesélte, mikó hazakerült. És ez negyvennégy őszén, nem tudom pontosan, de mán jó késő ősz vót, ettü biztosan később vót. És akkó nem akart hogyhíjjákóni, ott maradni, és akkó mingyá fogta, és a késsel, mikor ez a Sandrik. No, annak az apja apámnak barátja vót, mit tudom én. Az rőföskereskedő vót, az is be vót csukva, azé, mert kereskedő vót, privat kereskedő vót. Nem tudom, hány évre elvitték ilyen kényszermunka, becsukták. És annak a rábeszélésére apám is otthagytta Csantavért, mert nem akart ezekkel paktálni, kik...

– Tudták, hogy kik szedték össze az embereket? Minek alapján szedték őket össze?

– Nem tudom. Egy hajnalba vót, azt hiszem, hajnalba vót igen, mert már aludtunk. Azt hiszem, szombat vót, hajnalba, sötétbe gyüttek. Két fegyveres hogyhíjják. Az egyik valamennyit tudott magyarul, de nem csantavérik vótak, mert akkó ismerte vóna apám őket. És egy-kettő, öltözzön fő, és elküldték. Meg a többit, minden. Hetven... most nem tudom pontosan, de hetvenvalahányan voltak ott bent. Közben elvittek, nem is tudom, ötöt, akik nem gyüttek vissza, előbb mán. Azok nem gyüttek vissza sose. Egy, tudod kicsoda, annak az újságba volt nemrégben benne a... fotbalozott is... Barkóci. A Barkóci vót, meg a Vásárhelyi Jóska, meg még nem tudom pontosan, mi. A Vásárhelyinek meg vót egy fia, az aztán pincér lett, nem tudom, az is már meghalt. Olyan kis alacsony ember volt, de a Jóska bácsi elég jó nagy, magas ember volt. Én ösmertem. Nem tudom a másik, ezt a kettőt tudom. Várjál, nem, három: Barkóci, Dvorácskó meg a Vásárhelyi. De még vót kettő, mert asziszem, ötöt vittek el, azok nem gyüttek vissza sose. Zsedniken is ott volt a nagy

⁸⁰ Milan Bikar.

árok, amit valamikor a szerbek ástak, és akkó oda lettek elhántolva, nem tudom, hetet-nyolcat. Rákapartak, nem is rendesen, csak rákapartak. Mert aztán megengedték a családjának, hogy kiszedjék őket. Attú arrább egy valahány házzal, ott laktak. És az apja mesélte nálunk, hogy kihogyhíjjákóták utána nemsokára. Mert még a ruhájába, még valami papírt, még valami pénz is vót nála a zsebbe. Úgyhogy ki bírták hogyhíjjákóni, megengedték, hogy onnan kiássák őket. Csak rá vót túrva valamennyi föld.

Tornyos, 38.

KISFIAM, NYILVÁN NEM LÁTJUK EGYMÁST TÖBBET

– És akkor a csantavériket kihozták oda, hogy szedjék le a kukoricát. No, és pár fiatalember észrevette, hogy van ez az árok, amit a régi jugó katonaság ásott annak idején, és hát annak a fenekibe a kutyák ott leálltak, és ott marakodtak. És akkor ketten-hárman lementek megnézni, hogy mi van ott lent.

És látták, hogy a kutyák kaparnak ott valamit, és akkor ők is kaparásztak ottan ilyen kis kapákkal, amilyen kicsi kapákkal vágják a kukoricaszárat. És hát azzal kapartak ott, és akkor látták, hogy ott holttestek vannak, ott lenn. És akkor persze felügyelők is voltak velük, és akkor szóltak annak az ipséknek, gyűjjenek oda, nézzék meg, hogy mi van itt. És akkor ugyebár ennek gyorsan híre ment, és másnap vagy harmadnap a községi hatóság alakított egy kommisziót, a Mayer doktor is benne vót a kommiszióban, hogy menjenek ki, és nézzék meg, hogy az micsoda. Ugye az nagyon sekély, nem lehet mondani, hogy sír vót, hanem hát kis gödröt ástak a nagy ároknak a fenekén. Az olyan volt, hogy az egyik partja az függőleges volt, akkor volt egy méternyi egyenes része, akkor a másik oldal meg, nem tudom, hány fokos szög lehetett, hát olyan harminc-harmincöt fokos. Kb., úgyhogy szépen lehetett rajta menni.

– Azok harckocsiknak voltak állások?

– Igen, igen. Hát nem állások, hanem, hogy ne bírjanak átmenni rajta a harckocsik. Igen, észak felől volt az a srég része, és abba ha ugye belemegy a harckocsi, nem tud fölmenni. De hát nem is mentek arra, minek menjenek arra, mikor vannak utak mindenfelé? No mindegy. És akkor kiment a kommiszió, talán két napra rá, és szóltak a nagyapámnak, én a nagyapáméknál laktam akkor az édesanyámmal, testvérem nem volt, úgyhogy ketten voltunk. És hároman kimentünk, egy fiákert kaptunk, nekünk az külön, kitől kaptuk, nem tudom, hát a községháza rendezte. No, és hároman voltunk a kocsin, meg a kocsis. És hát kimentünk mi is oda, ahol a dolog volt, és hát... Az apámat ugye a Mayer doktor ismerte, mert együtt jártak iskolába, egyidősek voltak, és ugye hát mennyi, egy harminc-nyolcvan méterre a helyszíntől, ott álltunk meg, egy partizán volt előttünk, kivette a pisztolyt, a kezibe volt neki, hadonászott vele, aszongya, nem mehettek tovább, itt álljatok, és akkor ott néztük, mit csinálnak. És ott... Apámat a Mayer doktor megismerte, és szólt a melléte állóknak: „Hát ez a Sanyi.” Sándornak hívták apámat. De anyám, hogy biztos legyen

benne, ő tudta, hogy apámnak a farzsebibe van négyszáz pengő. Összehajtott, és mielőtt ezek elvitték, a farzsebibe tette. Azt mondja, ha megnézné a Mayer, ezzel a partizánnal üzent a doktornak, hogy menjen, és nézze meg a farzsebit. És jött, valóba. Láttam, hogy fölültetik az apámat, és a Mayer olyan kesztyűben belenyúlt a farzsebbe, és megtalálta a négyszáz pengőt, és kivette, és odaadta a partizánnak. Az meg becsavarta ilyen csuhéba, mert hát csöpögött a dolog, és hát elhozta anyámnak, odaadta neki azzal a kukoricahajjal. Úgyhogy száz százalék biztos, hogy ő volt, nem lehet... No, az előtte való éjjel a nagyapám, ő tudta, hogy hol vannak elásva, hát ugye a fia, megkereste, egy hajnalban ment el valamikor. És kiment oda, s megtalálta a helyet. Akkor is voltak ott kutyák, aszongya, ő elzavarta, és lement oda, és félhomály volt, de azért holdvilágos éjszaka volt. Hajnal volt, látott, amennyit látott, no, hát félig-meddig. És azt mondja, megismerte az apámat, hát a fiát ugye, arról, hogy volt neki egy ujjas mellénye, ő varrta, apó, nagyapám szabó volt, és hát ő varrta neki azt a mellényt. A hátulja olyan vatelinos izé volt, és ilyen kockásra meg volt steppelve. Hát azt megismerte, mert megfordította. Azt mondja, hogy ő volt legfőleg, oszt úgy vélte látni, hogy vannak ott még. Mert ugye az a földhányás nagyobb volt, nem egy embernek való hely. És azt mondja, megfordította, és ki tudta tapogatni, hogy az egyik oldalán a kutyák harapták, marták azt a vatelinos mellényt. És azt mondja, ő húzott rá, a bőre is ki volt harapva, meg minden. És azt mondja, ő visszafektette, és húzott rá kukoricacsuhét meg földet, és akkor visszatakarta. Húzott rá földet meg stb., és... Ő ezt másnap reggel elmesélte nekünk, nagymamámnak, nekem meg anyámnak. Hát zokogott szegény, hát nem mondjam, hogy ez milyen dolog. No mindegy. No, és akkor másnap vagy harmadnap kivittek, és... Mikor ez megvolt, kocsin haza is hoztak bennünket, fiákeron, no most, azzal megtörtént.

[No most, a helyet, mikor volt az ötvenéves évforduló, akkor én a két fiammal meg egy hölgyismerőssel négyesben kimentünk oda, és vittünk egy, én faragtam, kopjafát, és most már be van simítva az az árok, nincs meg a futó-árok, de hát a helyet tudom én, hogy hol van. Megtaláltam, és ott levertük azt a kopjafát, meg vittünk egy koszorút.]

Apám cipézmester volt. Hát Csantavéren nem volt elég munka, és akkor elmentünk.

- És hányban született az édesapja?
- Hatban. Kilencszázhatban. Igen, harmincyolc éves volt, amikor kivégezték.
- És pontosan melyik volt a napja annak, hogy elvitték őket, és kivégezték?
- Október 13. Pénteki nap volt.
- Emlékszik arra, hogy milyen körülmények között?
- Persze, hát. Az én részemre feltalpalt egy bakancsot, amikor jöttek érte ketten.

A Marjanović Branko, vagyis Vaso, az idősebbik, meg a Čamprag Marko. Ketten jöttek érte, egy-egy puskával ugye.

- Helyiek voltak?

– Igen, ismertem mind a kettőt. Hát volt két testvér, a Marjanović Branko meg a Vaso. A Branko volt a fiatalabb, a körülbelül apámmal lehetett egyidős, de nőtlen volt, nem volt családja. A Vaso, annak volt nem tudom én hány gyereke. És kilenc embert vittek ki oda, de abból nyolcat a délelőtt folyamán aznap, pénteken összeszedtek, és elvitték, nekik volt egy ház, ilyen privát ház, annak az egyik szobájába. Az egyik szobába bevitték őket, nyolcat, és apámé este jöttek már, késő este. És a helyzet az, hogy tudunk részleteket is a dolgokról, azért, mert mielőtt elvitték őket, hát ilyen lovas szekéren vitték ki a tetthelyre onnan. Amikor a kocsi előállt az udvarra, akkor mindegyiknek hátrakötötték a kezit, és fölfűzték őket a karuknál fogva egy kötélre. És a kötelet a kocsinak a négy lócse végéhez körültekerték, hogy ne tudjanak leugrani vagy valami ilyesmi, ne szökhessenek meg. Igen ám, csak közülük egynek volt ott egy partizán barátja, ismerőse, jó haverja, hogy így mondjam. Az, mikor fölszálltak a kocsira, odament ehhez, éjfél körül volt, nem is volt éjfél, előbb volt még, tizenegy se volt talán, úgy valahogy... Odament, és bicskával elvágta az ő kötelit, nem a nagy kötelet, hanem amivel hátra volt kötve a keze. És persze ő nem ugrott le a kocsiról, hanem megvárta, hogy kimenjenek egészen a földre. A négyes kilométerkőnél, ott van egy, a Csantavéri útról egy olyan kis leágazás, földút, befelé, észak felé. És azon az úton mentek, kukoricás jobbról, balról, és ott ugrott ő le. Egy negyven-ötven métert megvárta, hogy a kocsi menjen befelé. És ő sejtette, hogy hol vannak, hol lesz a dolog, mindannyian tudták, hogy ki lesznek végezve. Mert egymás közt ezt megbeszélték, tehát beszélgethettek egész nap. Lényeg az, hogy ő leugrott, hanyatt vetette magát, és hallgatott. És ezek nem sokat mehettek utána, egy húsz-huszonöt méter, és akkor megálltak ott, ezeket lelökdösték tulajdonképpen, de nem vágták el, csak a nagy kötelet húzták ki a karjukból. Arra voltak fölfűzve. És lementek, ott volt tulajdonképpen átjáró, ahol keresztezte azt a nagy árkot az a nyári út, ott egy kicsit be vót hányva valamennyire, hogy azon át lehessen járni. Ott a székelyek is, akik földmunkát végeztek, ők temették azt részlegesen be, hogy kocsival át tudjanak menni a másik oldalra. No, ott ők átmentek, már gondolom, a menet, és attól nyugati irányba, mert ugye keresztezi a két dolog egymást, tíz méterre talán hátra az úttól mindjárt meg is álltak. És akkor ott, volt ásó is a kocsin, nem is egy, néhány ásó, két-három ásó, és akkor eloldották a kötelüket annak, aki ásott éppen. Kettő ásott egyszerre. És ez a Gyula, a Bálint Gyula le, azt mondja, ő hason feküdt a kukoricásba, azt mondja, nem látott semmit, de hallott mindent. Azért, mert közel volt, nem volt húsz méterre se a tetthelytől. Úgyhogy elég későn ugrott le, ha még egy kicsit vár, akkor ráfizetett volna. Na és persze, amikor minden megtörtént, elcsendesedett, ezek elmentek, a gyilkosok, akkor ő fogta magát, azon a keskeny átjárón, árkon átment. És azt mondja, futásnak eredt, és ment és ment, és addig szaladt, amíg neki nem ment egy fának. És akkor ott összeesett, a tövibe. Ottan már valahol Szabadka felé futott, és azt mondja, valahol Sándor körül, ott szaladt neki egy fának. No, és akkor, amikor észhez tért, akkor elment saját házához, elgyalogolt, elmondta a saját feleségének, hogy mi van, hogy van. És akkor utána azt mondja, elment Ada környékire, ott voltak nekik rokonaik, és azoknál

meghúzta magát, ott volt. Hát évekig bujkált. De a felesége nagyon jól ismerte az én nagyapámat, és elment hozzá, és elmondta másnap már. Úgyhogy apó, apónak hívtuk a nagyapámat, úgyhogy ő tudta az egész dolgot...

– Tudta is, hogy hol?

– Hát igen. Mindent elmondott neki az asszony. Meg hogy hogy történt, azt is, mindent elmondott. Azért tudom én is, ugye.

– Az áldozatok nevére emlékszik?

– Hogyne. Hát ott volt a Csetvei Feri bácsi, az borbély volt, hát ő volt a... apám is oda járt borotválkozni, nyíratkozni, meg hát én is oda jártam nyíratkozni. Persze én nem borotválkoztam, gyerek voltam még. Akkor ismerem persze a Molnár János, úgy hívták, de mivel bognár volt, mindenki Bognár Jani bácsinak hívta. De Molnár a vezetékneve. Őtet, meg volt neki három fia. Abból egy katona volt a fronton valahol, asszem, a legfiatalabb volt katona, akkor ott volt vele a legidősebb fia meg a középső. Hát a legidősebbet is elvitték az apjával, egyet ott hagytak. A középső gyereket. Az olyan huszonhárom-négy éves lehetett, akit ott hagytak, amaz pedig olyan huszonhat-hét éves lehetett akkor. De egyik se volt még nő. Úgyhogy őket is ismertem, sokszor voltam náluk a műhelyben, néztem, hogy hogy dolgoznak, ilyesmi. Meg kicsi falu az, mindenki mindenkit ismer. Akkor a mi utcánkba, mi a vasútnak a másik felin laktunk, ami nem a szerb, vagyis ahol a székelyek, ahol voltak később, hanem a másik oldalon, a másik Nagyfény felé, ott a Csantavér–Nagyfény úton laktunk mi, és abba az utcába. A 21-es szám volt a mienk, és hát ott voltunk. Hát most. A mi utcánkából, csak a másik oldalon, már a falu széle felé, mitőlünk is nem messze volt a falunak a Nagyfény felé eső része, hát mennyi? Egy, kettő, három, négy, öt, ötödik volt a faluvégen a, ott volt egy hentes, a Kiss Péter hentes, az szintén jó barátja volt a apámnak. Nagyon jól ismertem azt az embert. Őneki nem lett semmi, nem vitték el, de vele szemben lakott egy Bálint Gyula, azt elvitték. Az egy olyan napszámos ember volt, nem tudom, hány gyereke volt, olyan karonülő volt a legkisebb...

– De ez a Bálint Gyula, aki megmenekült?

– A testvére volt. Ő a másik oldalon lakott, a szerb, illetve a székely részen valahol, ötet nem tudom pontosan, hogy hol lakott. Így látásból ismertem, de nem volt vele semmilyen kapcsolat. Emennek a Gyulának volt, hát mondom, öt vagy hat gyereke. Mint az orgonasípok, olyanok. De kicsi volt, karonülő volt a legkisebb. A legnagyobb az hát éntülem fiatalabb volt valamivel, nem sokkal, lány, Ilona, Ica. A többi az kicsi volt...

– Mit mondtak, mi volt a bűnük? Mondták-e?

– Nem. Azt mondták, a Vaso, aki eljött érte, azt mondja: „Elviszünk. Odnećemo te na saslušanje,⁸¹ majd nyilván Szabadkán kihallgatnak benneteket.” De nem mondtak, hogy miért, meg hogy, semmit. Azt mondja: „Idemo na saslušanje.”⁸² Hát azt mondja az apám: „Hát mondjátok meg, hova menjek, majd elmegyek, miért köll

⁸¹ Kihallgatásra viszünk.

⁸² Kihallgatásra megyünk.

értem jönni?” „Nem, így lett megbeszélve, hogy gyűjjünk el érted.” És akkor ott álltak, míg ő be nem fejezte az én cipőjavításomat, mondom, fél talpat tett. Volt olyan elég jó kis bakancsom, csak elég jó kopott volt már a talpa. És őneki nyilván megsúgták már, hogy mi lesz, és azt mondja, hogy nem tudja, hogy hogy, mint lesz, azt mondja, ezt a cipőt meg akarja nekem javítani, arra már nincs idő, hogy újat csináljon. De azt mondja, ez még jó, a felső része egész jó volt. Még három évig utána abba korcsolyáztam később. Úgyhogy nagyon jó cipő volt ám. Volt ilyen bőr, olyan zsíros, olajos volt, tehát nem lehetett cipőkrémmel, hanem olajjal, volt ilyen speciális bőrnek való olaj, azzal, ruhával köllött időnként megkenyni, és akkor olyan puha maradt. Olyan barna színű, nagyon jó, szerettem nagyon azt a bakancsot. No, azt megvárták, amíg befejezi ő azt a cipőt. Ketten kint álltak ott az előszobában, ő meg a műhelyben szépen befejezte. Én már feküdtem az ágyban, anyám meg, szegény, erre-arra járkált. És mikor kész lett a cipő, ide leteszem, azt mondja, és akkor odajött hozzám, megpuszilt, azt mondja: „Kisfiam, nyilván nem látjuk egymást többet, de hát majd lesz valahogy. Fogadj szót anyádnak!” Anyámtól is elbúcsúzott. És persze anyám utána, mikor elmentek ők, hát kint volt állandóan az udvaron, ott kint sírt, jajveszékelt szegény. És azt mondja, hogy valamikor éjfél előtt, a messze távolból hallotta volna, hogy, apámnak nagyon erős hangja volt, járt énekelni. Még legény korában is tagja volt a csantavéri dalárdának, és amikor a székelyek bejöttek oda, ott berendeztek egy kis templomot. Nem építettek, volt ott egy kis... mi is, bolt az? Sokol dom,⁸³ nem tudom, hallott-e róla. Ők annak idején a régi jugók alatt építettek több helyen, több faluban ilyen Sokolski domnak mondták. Hát az most is megvan, az az épület, nem tudom, most micsoda. Az állomással szemben van egy utca, a saroktól nem messze, az állomástól az iskola felé ahogy köll menni azon az úton, ott, jobb kéz felől volt ez a Sokol dom. No, és ebből azt berendezték templomnak. Mert ők leszerelték, vagyis hozták a padokat, a képeket, a szobrokat, az oltárt mindenestül elhozták. Az orgonát elhozták.

– A Németh Kálmán volt nekik a plébánosuk.

– Igen, doktor Németh Kálmán, igen, igen. Őrá is emlékszek, jártam én is misére, egy párszor ministráltam is neki. No, elég az hozzá, hogy az apám, ott megalakult egy énekkar, és az én tanítóm, Döme József, az volt a karnagyuk. És ő hát kántortanító volt, úgyhogy engem tanított az iskolában, apámat meg hát... Esténként járt énekelni, hetenként kétszer vagy háromszor, nem tudom, meg vasárnap ugye a templomba föllépés. Na, talán ez volt a hibája neki, vagyis a bűne, hogy a székelyek közé képes volt eljánni énekelni. Tényleg nagy bűn. Szerb neve ellenére, mert külön ki kell hangsúlyozni, merthogy Slavnić. Székelyekkel? Ugyan már! Nekem már a nagyapám is, mindkét nagyapám az első világháborúban harcolt. Az anyámnak az apja az orosz fronton, Galíciába, az apó, apám apja az pedig az olasz fronton, Isonzónál, ott harcolt. Úgyhogy...

⁸³ A Sokol mozgalom Prágában alakult, a pánszláv szellemiség propagáló mozgalma volt, amelyhez az egészséges testi és szellemi fejlődés érdekében tornaegyletek és önképzőkörök alakítása is kapcsolódott.

– És a Németh Kálmán?

– Hát ő előbb egy héttel elment. Mielőtt a falunak a népe fölkerelkedett. Hát ők hétfői nap mentek el, hétfőn, azon a héten, amikor apámat vitték pénteken. Tehát nem sok idő múlt el, épphogy el tudtak menni. Az oroszok már a Tiszánál voltak, amikor a székyek elmentek... Hosszú kocsisor, és előttünk megállt az egész sor, hát apámat ismerte ott mindenki, ugye hát tényleg szépen énekelt, nagyon jó hangja volt neki. Meg hát különben is, jártak hozzá. Mindenki: „Mester úr, mester úr” – úgy szólították. És megállt a kocsisor, és akkor jött, akikkel járt énekelni, azok jöttek le a kocsijaikról oda. „Mester, jöjjön velünk, minden kocsira valamicskét fölteszünk, nem marad, amit akar, mindent elviszünk – azt mondja –, van félig üres kocsi is.” De apám azt mondja: „Én itt születtem, ha meg köll halnom, meghalok.” Nem akart elmenni. Egy órát álltak a kocsik ott előttünk. Egy órát könyörögtek neki, és nem akart elmenni. Anyámmal többször összeültek, karolta anyámat, és azt mondja: „Hát most mit csináljak?” „Ahogy te akarod – nem akart nyilatkozni, azt mondja –, ahogy te akarod, úgy lesz.” És akkor elbúcsúztak, és megindult a kocsisor, elmentek. Mondom, egy órát ott álltak előttünk.

– És akkor elmentek Szabadka felé?

– Igen, igen. Hát mitőlünk mentek másik Zsednikre, és akkor Szabadka felé, persze. No de hát épphogy átérték a határon, ott már voltak orosz katonák, mindenféle, ott már volt az első tortúrájuk, problémáik voltak, nem tudom, hogy értek át. Később hallottam, hogy hogy történt, elég viszontagságosan kerültek Dunántúlra, nem is tudom, melyik faluba mentek.

És az édesanyám hallotta messziről, mintha hallott volna egy nagyon erős kiáltást, hogy: „Margit!!!” Anyámat Margitnak hívták. És tényleg, ez a Bálint, aki ott hasalt a kukoricában, mondja, hogy hogy történt a dolog. Mondja, hogy egyenként sorba, az történt, hogy... Az árok, amit kiástak, gödröt, az nem árok, hanem gödör volt, annak a partjára állították egyenként őket, és egy, amikor odaállt a szélire, azt mondja, akkor valamelyik partizán hátulról egy husággal fültövön vágta. És szembe állt vele egy másik egy ásóval, az pedig ásóval belehasított így a feje tetejébe. És akkor ezt így egyenként, sorban. Na, apámat hagyták utoljára. Branko mondja neki: „E, sad si ti na redu, tebe čemo zadnjeg.”⁸⁴ Hogy végignézze a többi. És akkor apám elordította magát, amikor ő jött sorba, őtet is így hátulról fejbe vágta. No, apám elszakította a kötelit, mert nagyon erős ember volt. Alacsony ember volt, de nagyon erős. Hogy mondjam, olyan izmos ember volt, rettenetes. És elszakította a kötelet, és neki akart ugrani a Brankónak, és annak a pisztoly a keze ügyibe volt, lelőtte, fejbe lőtte. Úgyhogy apámnak a feje így nem lett széthasítva, hanem a homlokába egy golyónak a nyoma benne. Úgyhogy ez volt.

– És ezt ketten csinálták végig?

– Nem, hát ott voltak ott többen. Ki tudja, hányan voltak. Mert két kocsin mentek. Az egyikken voltak az áldozatok, a másikon meg emezek. És talán volt egy harmadik is, amelyik ezek után ment. Mert elől ment ez a Branko, Vaso meg még

⁸⁴ Most te kerültél sorba, téged hagytunk utoljára.

egy páran, akkor volt az a kocsi az áldozatokkal, és akkor utánuk talán még ment egy kocsi. Azt mondja emez a Bálint.

– Hát de akkor nem bírt volna leugrani róla!

– Nem tudom, hogy hogy történt az. Ő azt mondta, hogy mintha mögöttük is jött volna egy kocsi. De nem biztos az.

– Mikor megtörténtek ezek a kivégzések, magának ezt nem hánytorgatták fel sose a faluban?

– Ja, másnap, mikor megvolt a kivégzés, másnap reggel, szombaton, megjelent a Branko nálunk, nyolc óra felé jött, azt mondja, hogy: „Triba da sakupiš sav alat što je tu, jer to tvom ocu neće više trebati.”⁸⁵ De nem mondta, miről van szó, csak hogy többet nem fog kölleni neki. Szedjem össze egy zsákba, és vigyem be, majd megtudod, hogy hova. Kért egy szalmahordó kosarat, abban voltak javításra váró cipők. Azt ő válogatott közülük, és akkor kiválogatott nem tudom én hány párat, tíz-tizenkét párat, bele a kosárba, és aszongya, fogd meg egyik fülit. Ő foga a másikat, és akkor elmentünk. És aszongya, délután sav alat da doneseš.⁸⁶ És akkor elmentünk oda, ahol neki volt a, lakatanyafélének mondanám, hát ahol tartották az embereket egész nap, előző nap. Onnan vitték kivégzésre, de ezt utólag tudtam persze meg. No, persze én a szerszámokat nem vittem el, se aznap délután, se soha. Hanem jöttek délután, a Vaso, a testvére, az idősebb testvére, az, aki apámért jött. És az mondja anyámnak, hogy két nap múlva hagyjuk üresen a házat, tűnjünk el, aszongya, ami itt marad, az nem a mienk. Két napot kaptunk rá. Hát nem mert senki kocsiba befogni lovat, hát mert híre járta, hogy ha az oroszok meglátnak egy valamirevaló lovat, azt rögtön elveszik. Alig tudott egy speditert⁸⁷ találni. Az egyik a falu szélén lakott, onnan hordtuk a tejet, vagyis hát én hordtam a tejet mindennap, na, hát annak a fia. Huszonvalahány éves fiatalember volt, no, az befogott egy spediterbe, és arra valamit föl bírtunk rakni. Azt elhoztuk. A nagyapám, érdekes módon, ő megtudta, hogy baj van, gyalog kijött Csantavérről oda hozzánk, az anyám húgának a férjével, a sógorral, a Ferivel, Feri bácsival. Ketten gyalog kijöttek hozzánk, mert valahogy híre ment Csantavéren annak, hogy itt bajok vannak Nagyfényen, és eljöttek megnézni bennünket, hogy mi van. És akkor anyám mondta, hogy apámat elvitték az este. Mert szombaton ők már ott voltak a Veréb sógorral. De akkor még nem tudták ők se, hogy kivégezték, hanem mi úgy tudtuk, hogy elvitték Szabadkára kihallgatni. Eszük ágában se volt ilyent csinálni.

– Akkor ők segítettek a pakolásban?

– Igen, ők ketten hajtották, mert volt egy pár disznónk, különféle nagyságú, azokat hajtották Csantavérré, szép lassan. Ilyen kocsira fölpakoltunk, elmentünk előre, ők meg utána hajtották a disznókat. Ja, meg a tyúkokat összefogdosták, és zsákba vagyis hogy, nem tudom már. Asszem, zsákba tették.

– És akkor Csantavérré költöztek?

⁸⁵ Össze kell gyűjteni apád összes szerszámát, neki már nem lesz szüksége rá.

⁸⁶ Minden szerszámot hozz el.

⁸⁷ Gumikerekű lovas kocsi.

– Csantavérre. Hát ugye ott volt mind a két nagyapámék, ott voltak anyámnak a szülei, apámé is.

– A Vasónak meg ez a Brankónak mi lett a sorsa?

– No, a Vaso. A Vaso az a következő év tavaszán ilyen idegsokkot kapott, reszketett neki mindene, úgyhogy így ment. Én nem láttam, de mondták. És az nyáron meg is halt. Brankót, a fiatalabbikat, azt láttam egyszer, találkoztam vele Öregzedniken, nekem egy nagybátyám, apámnak az öccse, az ott volt szabó, a másik Zsedniken. És időnként elmentem hozzájuk, és ott voltam egy-két napig, ott is aludtam. És valami, az ottani községházára el köllött, Gyuszi bácsinak hívtam a nagybátyámat, Gyuszi bácsi valamié elküldött, nézzem már meg, valamilyen papírügyben a községházára. És elmentem oda, és ott sokan álltak sorba, kint is meg bent a teremben, ott is voltak sokan. És mit ad isten, a bejárattal szembeni falnál, olyan pódiumszerű, mint egy katedra, olyan volt, rajta asztal, és az asztalnál ül a Branko. Nagy pökhendien ottan ül, nagy fekete hapsi volt, villogó vad szemekkel, csuda ember volt az. A szeme se nézett ki jól. És egy pillanatra összeakadt a szemünk. Ez már egy-két évre a gyilkosság után. Hát addigra én is már egy kicsit fölcseperedtem, de hát a pofázmányom nem sokat változott, megismert. És akkor összeakadt a szemünk, hát egy, hát jó fél percig. Meg se rebbent az én szemem se, de az övé se. De ő is rá egy öt évre szintén valami idegbajt kapott, úgy hallottam, és meghalt. Ez a szomszéd gyerek, aki mellettünk lakott, akit mondtam, hogy elmentek Boszniába arra az időre. Később visszajöttek, mikor az oroszok visszajöttek, rá egy évre, még annyi se, visszajöttek. És akkor ő, mit tudom én, ott élt, ahol élt, én a Severben⁸⁸ dolgoztam, és akkor még a főiskolát nem fejeztem be, hanem elektrotechnikus voltam én, később fejeztem be a főiskolát.

De mint elektrotechnikus előadtam a magas kvalifikációt megszerezni szándékozóknak, ilyen tekerceselők, villanyszerelők, ezeknek elektrotechnikát adtam elő. No, és többek közt itt volt egy óvoda, itten a bicikligyár mellett, a sarkon. No, ott kaptunk egy tantermet, és ott gyötörtem ezeket az embereket. Nem gyerekek voltak, fölnőtt ember volt mind, aki a magas szakképesítést [...] tehát szakképzett munkások voltak mind... No, és az egyikben felismerem én az én szomszéd gyereket, barátomat. Jól voltunk mi a gyerekkorban. Miloradnak hívták, Marjanović Milorad. Aszongya: „Sećaš se ti mene Karči?”⁸⁹ Karcsi, így hívtak. „Pa kako se ne bi setio? Sećao.”⁹⁰ No, aszongya, és akkor elkezdi magát exkuzálni, tudod te azt, hogy amikor ez az apáddal történt, mi nem is voltunk itt, az én apám ebben nem vett részt. Hát, mondom, tudom, hogyne tudnám, csak a Vaso volt itt, meg a Branko, mert ők testvérek voltak hároman. Az ő apja, a Vaso meg a Branko, ezek testvérek. Azt hiszem, a Vaso volt a legidősebb, akkor ennek az apja, a Milan és a Branko, az volt a legfiatalabb. Meg a legvadabb is. De hát a Vaso se volt sokkal különb, csak ő idősebb volt egy jó tizenöt évvel, mint a Branko. Hát, mondom, hogyne tudnám, hogy ti nem voltatok itthon, üres volt a ház. Aszongya, hogyha az ő apja itt lett

⁸⁸ A Sever villanymotorgyár Szabadkán.

⁸⁹ Emlékszel rám, Karcsi?

⁹⁰ Hát hogyne emlékeznék rád.

volna, az biztos nem hagyta volna, hogy ezt megcsinálja a Branko. Pár szót elbeszélgettünk, de hát én nemigen akartam vele ilyen dolgokról cseverészni. Hanem rövidre fogtam, és akkor... Aszongya, most is ott laknak, ahol laktak, mellettünk, az apja beteg, most már nem jól van, de az anyja az arany, az jól. Emlékeztem az anyjára is, volt egy kishúga, ketten voltak testvérek. Hát igen, kutya dolgok voltak.

– A második világháború után említik Zsedniken, Nagyfényen a Kiss Antit, aki kocsmáros volt.

– Nem, az kereskedő volt. Kereskedő. Pontosan az állomással szemben, ott van egy utca, ott volt a sarok mellett, ott volt neki az üzlete. Jártam hozzá bevásárolni, meg aztán később, mikor minden lecsitult, hát anyámnak nem volt [munkája]... Tanult varrónő volt, de hát nem csinálta a dolgot. Nekünk varrt ugye a családba, de emígy nem. Hanem, hogy valamivel föl tudja magát tartani, megkeresett ilyen régi ismerősöket, többek között ezt a Kiss Antit is, ő is otthagya ezt a bótot, meg minden, és itt [Szabadkán] vett házat a Halasi úton, huszonhetes szám. És ötet megkereste anyám, meg apámnak régi ismerőseit. És akkor kézről kézre adták, hogy háznál, lánynak, ahol vót, főleg lányos ház, staféringot készített a lányoknak. Ágyneműtől kezdve mindent varrt, és szépen varrt, tényleg.

– És abból tartotta el a családot?

– Igen, igen, igen. Nem volt más, nem volt több gyerek.

Hogyne ismertem volna a Kiss Antit, két fia van annak is, vagyis hát volt.

– Azt mondták róla, hogy mennyi mindent tett a faluért...

– A faluért? Annyit tett a faluért, hogy ő ilyen besúgó volt, mindenki tudta róla. Csak szegény anyám nem akarta elhinni, de hát nyilvánvaló volt. Később, évek után, elmúltak már évek, anyám időnként járt hozzájuk, mert a felesége az egy nagyon kövér asszony volt, és állandóan hízott. És akkor minden évben köllött új ruhát varrni neki. De nem egyet, hanem fene tudja, hányat. Ilyent, olyant, amolyant, és magyarországi születésű lány volt, nem tudom, hol ismerkedtek meg, lényegtelen, no, és anyám sokszor járt hozzájuk. És évek elmúltak már, mikor a Kiss Anti hát elnyeffentette magát, hogy hát ötet arra, hogy ha nem mond ezt-azt emberekről, akkor problémája lesz neki is. És akkor így, anyám elejibe nem akarta elhinni. Apó, a nagyapó, az tudta: „Jaj, a Kiss Anti, hagyjad!” De nagy dumája volt neki, mézesmázos hangon tudott beszélni, hát kereskedő volt. Asszem, hogy ő bajmoki származású volt, az a Kiss Anti. Mert a zsedniki magyarok közül a zöme az csantavéri származású volt. Az a borbély, a Csetvei, az is csantavéri volt. Ott a Sár utcán, van egy olyan, hogy Sár utca, ott, ahol folyik ez a Csík-ér, patak, amíg volt vize, nem tudom, most van-e. Meg hát csíkok voltak benne, attól is hívják Csík-érnek. Tán. Csík-ér.

– És akkor a zsednikiek Csantavérről mentek oda ki lakni?

– Hát igen. És ott is maradtak. Hát már aki maradt.

– A kommunista párt az nem próbálta magukat környékezni?

– Jaj, dehogynem, hányszor, istenem. Hát katonaságnál ott nagyon, az iskolában itt még nem piszkáltak, nem éreztem semmilyen hátrányt. De a katonaságnál ott már igencsak éreztem. Nagyon meg voltak velem elégedve, a magatartás, meg a mit

tudom én. Ott egy időben volt olyan, hogy bataljon za vezu,⁹¹ no, abba voltam én. És az első hónapban mindennap jártunk előadásra, és tanultuk a morzeábécét, és kopogtunk is. És én voltam a legjobb, egyrészt azért, mit tudom én, valamit konyítottam is, mit tudom én, honnan. Volt egy ismerősöm, annak az apja vasúton dolgozott, és az értett a távíróhoz, és volt egy halvány sejtelmem. De akik velem voltak katonák, azok meg, volt egy csomó bosanac,⁹² meg a jóisten tudja, hova nem való, buták, mint a sötét éjszaka. Ilyenek közt könnyű legjobbnak lenni. No, és akkor döntötték el, hogy volt egy vizsga, és aki a vizsgát leteszi, az megy rádiósnak, aki nem, az telefonista lesz. És persze hogy letettem a vizsgát, de egy podporučnik⁹³ tanított bennünket távirászatra, hogy így mondjam már, kacifántosan. És amikor megvolt, odaszalad hozzá egy kapitány, valamit súg a fülibe, nem tudtam, hogy mit, és a lényeg az, hogy megtiltották, hogy rádiós legyek. Nem lehetek rádiós, hanem csak telefonista. És nekem később ez a podporučnik, nagyon rendes fiatalember volt, hát huszonvalahány éves, huszonhét-nyolc, de egy szimpatikus fiatalember volt, aszongya: „Slušaj, iako si najbolji, ne možeš biti radista. A šta si ti radio?”⁹⁴ Hát mondom: „Ja ništa.”⁹⁵ Mit csináltam volna? És akkor később kiderült, hogy apámnak a dolgai visszaütnek rám.

Azt nem tudom, hogy ezek a régi jegyzőkönyvek megvannak-e valahol. Mert mondjuk, a csantavéri községházán illene, hogy legyen nyoma annak a kiszállásnak, amikor oda kijött az a társaság. Mert ugye a Mayer doktor ásatott egy mélyebb, rendes sírt, hogy így mondjam, ha azt annak lehet mondani. Olyan másfél méter mély, meg kétszer kettés. És akkor sorban fektették oda le őket.

– És akkor rendesen eltemették. Ugyanarra a helyre?

– Oda. Befertőtlenítették őket, mert erősen, nagyon erős szaga volt annak a pénznek is, amit kaptunk. Borzasztó. Apó azt mosogatta vízbe, még borban is talán megmosta, fehérborban, ezt a négyszázat.

– Nem ment ki a szaga neki?

– Volt neki rózsaoilaj, és akkor avval próbálta átítatni. Annak átható szaga van, vagy illata, a rózsaoilajnak, az tömény, de azon is átértett az a borzasztó bűz. De hát valahogy elsütötte. Azt hiszem, beváltotta, mert abban az időben váltották a pengőt dinárra. De anyám másik négyszáz pengőt, nem azt a négyszázat, másikat félretett, és az a mai napig megvan nekem. De hát az nem az. De hát jobb is, hogy nem az, mert lehet, hogy most is érezne.

Szabadka, 32.

⁹¹ Távirászezred.

⁹² Boszniai (ha területi hovatartozásra értendő), bosnyák (nemzeti hovatartozás szerint).

⁹³ Alhadnagy.

⁹⁴ Ide hallgass, hiába vagy a legjobb, nem lehetsz rádiós. Mit követtél el?

⁹⁵ Semmit.

AGYONVERTÉK VAGY LELÜVÖDÖZTÉK

– Utána minket behívtak, ahogy ezek átvonultak, behívtak. Minden este köllött a moziterembe, ott aludtunk. És akkó napközbe kiküldtek bennünket kukoricát szedni.

– De miért kellett a moziteremben aludni?

– Hogy ott legyen felügyelet alatt, a magyarság. Mind a két mozi, a nagykosma, mind tizenötötől kezdve akik születtek, vagy még öregebbek is. Nem, a férfiak, nőknek nem. Hazajártunk tisztálkodni, enni is. Ottan akkor kivezényeltek bennünket. Akkó találták meg az én csoportom, itt a Maginot-vonal,⁹⁶ az a tankcsapda, a hét-nyolc halottat. Zűrzavar.

– Azok kik voltak?

– Hát azokat a Csantavér között, ezek a partizánok, ilyen bosszúállás, lelüvődözték. Többek között egyet tudok, kettőt. Egy kis teherautóval gyűtt valaki, becsei vót. Mert az autót ott találtuk lelökve, az kíváncsiskodott. Rajtacsípte, egy parasztkocsin vitték, oszt ezek, ordítózott, dróttal megkötozték, minden. És vitték oda a Maginot-vonalra. Azt az embert is odasorolták, és az is ott halt meg. Meg a Slavnic, szabó vót, annak a fia Zsedniken élt, és biztos nagy volt a szája, vagy valami, mert a neve Slavnic volt ugye, vagy ott hengegett, ezek a dobrovác kölkök. Csak azt a kútba, a kútnak a pandalyában,⁹⁷ tán heteket töltött ottan, és aztán végül azt is kihozták, az is ott halt meg.⁹⁸

– Tehát kivégezték őket?

– Ki, agyonverték vagy lelüvődözték. Hát, ahol a mostani autóút van, körülbelül a hatos kilométer vót, ottan vót egy dűlőút, ottan bementenk a mieink, ott szedték [a kukoricát], egyszer gyünnek, szaladoznak erre. Mondom, mi van. Mert én akkó úri ember, nem szedtem a kukoricát, hanem gyüttem-mentem, csoportosan, na, most már megyünk haza meg gyüvünk ki, ez vót a feladatom. Nyilvántartás vót. És ők mondták, én egyet sem láttam, mert mit nézze az ember. Hogy kik vótak meg mik vótak.

– De azok el voltak kaparva, vagy úgy feküdtek?

– Be, oszt dobáltak rá valamit. Valamelyiknek kivolt a lába vagy a keze, úgy vették észre. És akkor szóltak, mi szóltunk a Mayer bácsi, a doktor Mayer, az ment ki. És akkor főbontották, el is vitték. Utána már minket is, mert nem szedtük a kukoricát, hanem elvittek be.

Csantavér, 35.

⁹⁶ Tankok mozgását nehezítő árkok és tankcsapdák rendszere, amely többek között Csantavér és az akkori Bácsjózseffalva határában is húzódozott. Nevét a bevehetetlennek tekintett franciaországi védvonaltól kölcsönözte.

⁹⁷ A kút föld alatti, kiszélesedő része, padmaly.

⁹⁸ Az áldozat fia által el nem mesélt részlet, mely szerint a kivégzést megelőzően hetekig kútba eresztve kínozták apját későbbi kivégzői.

MÉR NE MENJEK BE, NEM ÁRTOTTAM ÉN SENKINEK

– Mikor vót az a bizonyos nap, amikor az édesapját elvitték?
 – Szombaton vígezték ki őket. Úgyhogy akkor lett itten a halottak napja. Akkor csütörtökön vitték el őket. Csütörtöki nap. És ott vótak pénteken, akkor esett az eső, esett akkor is, amikor hajtották őket. Három nagy sír vót ásva, oszt egymást rángatták bele. Nem mindenki halt meg, hanem egymást rángatták bele. De nyugodtan mentek, mint akinek semmi baja, bűne...

Vót ott egy bajmoki is, az aligha tanító lett, az aszonta, aztán született. Aszonta, hogy az apja nem vót otthon, Horgoson vót valami szüreten. És aszonta, hogy a feleséginek aszonták, hogy okvetlenül begyöjjön kihallgatásra. És valaki, az nem lehetett magyar, bunyevác, vagy mit tudom én, ki. Az aszonta neki, hogy hallod, ne menj be, mér ne menjek be, nem ártottam én senkinek! Ki a fene gondolta rula. És nem gyött vissza.

– És volt olyan, hogy valaki visszautasította, hogy bemenjen?

– Nem vót oan, mindenki elment magától! Mindenki gondolta, hogy ártatlan! Szóval nem mertek gondolni arra, hogy valaki oan bűnös, hogy lelűjjék őket.

– Volt pacséri is, aki vezette őket?

– Nem, nem ismertük őket. Nagyon mondják, hogy Puskás Stevo is közöttük vót, de az nem mutatkozott, lehet, hogy ne lássuk. Vótak ottan heten-nyócan, vagy tudja csuda, hányan. Csak Zsófi nénémet kérdezték, mármint apámat, hogy: „Vótá magyar időben katona?” Aszongya: „Nem vótam.” „No, onda bícéš!”⁹⁹ Zsófi néném megértette. A padlásra fel kellett menni, aszonták: „Van puskája?” „Nincs.” „Fel mer menni?” „Hát hogyne mernék.” Csak aszonta, hogy bícéš. Na, aszongya... Mán mingyá nem jóra gondolt.

– Mi történt azután, hogy az apukáját elhajtották? Próbáltak utánamenni?

– Anyukám, mondom, próbálta. Akkor még megvótak a lovaink. Az öreg Stevóval bementek a közsígházához, de hogy mírt, hogy ott majd elmennek megnízni. Csak ott az öreg Cseri meg a Zsizsó lánya, Slavánának hívták, nagy magos nő. De tudott magyarul. Aszonta, hogy nyugodtan menjenek haza, oszt úk ültek a kocsira. Csak aszongya, majd mi Cseri bácsival mindent megteszünk, amit lehet. Nyugodtan menjenek haza.

– Nem volt a szerb faluból sem senki, aki segített volna az embereken?

– Nem, nem, szóval nem avatkoztak bele, pedig tudták. Ott a sarkon vót az a... annak vót az a szomszídja, oszt mondta, hogy ne menj kukoricát törni... ne menj, hát aszongya, megyek én. De nem mondta meg, hogy mírt. Az is tudta, hogy razzia lesz. De mindig mondta az öcsém, hogy az öreg Čosa is tudhatta a razziát, mer akkor, aznap nem is vót kint a szálláson. Az oan beszari vót, félt, hogy ű majd beleavatkozik. Ű félt. Pedig csak annyit kellett vóna, hogy eriggy el Szücsíkhöz, mert anyukámnak a húga Morovicán vót. Ne legyél itthon hónap. Aszonta Feri, hogy nem igaz, hogy az öreg Čosa nem tudta, mert Janónak hítták azt a sarki szomszídót, oan semmilyen

⁹⁹ Akkor leszel!

kis ember vót, és az tudta a razziát. Az öreg Cósá hogy ne tudta vóna...?! Az nem igaz! De vín szarházi!

Amikor gyöttek a magyarok, nem is tudom, hány hítig nálunk ílt, annyira meg vót ijedve. Mert vótak náluk magyarok, és feldúlták a szállást, hogy nincs-i náluk puska. És aszonták, hogy az ágyba vót. De nem találták meg, ha megtalálták vóna nála, kinyírják. És aszonták, hogy mielőtt elmentek, de majd beszartak, úgy meg vótak ijedve. Oszt ahogy elmentek, rögtön a kútba dobálták, pedig csak vadász-fegyverek vótak. De akkor is csak puska. Úgyhogy az oan gyámoltalan vót. Az úgy reszketett. Hát idétlen vót. Mert azt hitte, hogy akkor bünt csinál, ha ebbe beleavatkozik. Fílt, na!

Nem. Nem vót az híresztelve, mer akkor lettek vóna, akik nem mentek vóna kucoricát törni, vagy nem tudom. Szóval, még aki mondta is, hogy ne menj törni, ne mondta, hogy mirt. Aztán meg ez a Fodor Guszti apja, abbul orvos lett. Még kijebb vót szállásuk, mint a ti szállásotok. Biciklit toltá, és Draga-szállás vót a legelső. És az meglátta Józsit, és behívta, és aszonta neki, hogy gyere be, és ne mozdulj! Mert szedik össze a magyarokat!

Az toltá a biciklit, és bevitté a szobába. Űhózzá be se mentek. És be merte azt az idegent engedni, mert nem vót gyáva! Megmentette. Se nem tudták vóna, hogy hova lett... Csak találgatták vóna... Semmit.

– És amikor kérdezték, mondjuk a testvérétől az iskolában, hogy édesapja?

– Nem, nem. Nem is emlegették azt sehol se. Nem mertek erről beszélni, pedig nem vótak bünösök. Tudod, mindenki csak hallgatott. Még akkor megvótak a lovaink, ez a Mirko, az öreg Cósának a fia, aki hentesnek tanult, az kiment lóháton megnízni, hogy mi van. Aszonta, Zsófi néni, ott amit én láttam! Ott papucskok vannak, ott bocskorok vannak! Az embernek az eszije, aszongya. Képzeld! Borzasztó! Meg tán alig vótak letemetve, aztán még takarták őket! Borzasztó!

Pacsér, 41.

SEMMI HARAG NEM VOLT KÖZTÜK

– A magyarok meghurcolása?

– Arról nem tudok. Moravicán nem volt. Pacséron volt, meg másutt. Annyit tudok, hogy a Tóth Sanyi bácsinak az apja, azt bevitték, mert az a pacséri határban volt a szálláson, ott voltak, és azt elvitték Bajmokra. Akkor a felesége, a Maris néni, az kiment, odament a szállásra, és mondta neki, ide hallgass, Sándort elvitték, így meg úgy, szabad szájú asszony volt, semmi Maris, rögtön befogott kocsira, gyerünk Bajmokra.

A csetnik, azelőtt is nagy szerb volt az mindig, a magyarok ideje alatt is szidta a szomszédot, a János bácsit, az meg szidta a szerbeket, de semmi harag nem volt köztük, akkor elment, és kivette, akiket összeszedtek ottan, abból kiszedte a Tóth Sándort, őt egyedül, föllátott, és kieresztették, és elhozta haza, a többit meg éjjel legyilkolták ottan.

Bácskossuthfalva, 44.

BÁCSKOSSUTHFALVÁN NEM LETT, MERT VOLT ITT
EGY ZSÁKI JÓZSEF NEVEZETŰ

– Erről a helyi partizánokról túl sok történetet nem tudok, innen is mentek önkéntesek, azt hallottam, de többnyire már a Petőfi brigádba mentek, voltak nők is köztük, akik elmentek önként. A Petőfi brigádba, nálunk a partizánok mikor bejöttek, Bácskossuthfalvát, mert Pacséron nagyobb mézárásokat végeztek, Bácskossuthfalván nem lett, mert volt itt egy Zsáki József nevezetű, elég ilyen nagyon nagy pártember volt, vezető ember, meg egy szerb patikus, aki nagyon szerette a falut, meg a falu papja, ezek elmentek, mikor jöttek volna Pacsérról Moravicára, és ott leállították, hogy itt nem kell vérengzést, megvan itt ez a nép békében. Sikerült, mert nem is hallottam, hogy itt nagyobb vérengzés lett volna, mint a környező faluban, Pacséron vagy Bajmokon.

Bácskossuthfalva, 45.

162

1. Salgánier László, 38-cipő
2. Melnár János 60, bogházi
3. Csetri Ferenc 39, bogházi
4. Bólint Gyula 35, földműv.
5. Horváth Miklós, 55, földműv.
6. Hémel József 40, kőműves
7. Kasza István (Károly) 45, kőm.
8. Für Géza 50, sebész
9. Hévtelen Margit leány, 25
10. Hévtelen Béka, fiú, 19
11. Ismeretlen férfi

1-8-ig egy gödörben 10-12
 méter mélyre 150 m-re kint.

1944 X. 13-án este 22-után
 végezték ki őket

megszórták: Bólint Gyula 38-án
 a kőművest a csülöket.

1. Kőrös István 28 éves, pé
2. Tóth Mihály 45 a földm.
3. Lengyel István 45 a kőm.
4. Kőrös Mihály 38, malom
5. Kiss Ferenc 45 cipész
6. Melnár Pál 52 bogházi

1944. máj. 29-én a
 Zentai keményűrel kivé-
 gtezték őket

agilkások:

Majdanió Brenko
 Margitrid Yaso
 Jamproz Marko
 Masevi Koloz

20-279 Kőrös

A bácsjózseffalvi áldozatok nevei (magányűjtemény)

**Bogner József országgyűlési képviselő Horthy Miklós
kormányzót köszönti (magángyűjtemény)**

**Az új kenyér ünnepére ünneplőbe öltözött szabadkai hölgyek
(magángyűjtemény)**

Edes éleim !
 Drága kis Fiam !
 Edes anyám !

Már többször kísérleteztem levelekkel
 nem tudom juttat-e el hozzád ezeket
 valamelyik. Mindképpen jól jönnék
 kedvedre, hogy semmi hírt sem kaptál
 rólatok! Csak annyit tudok, hogy meg-
 született a másodika fiunk és hogy a
 labrából kitelték is Rósiának fogadtak be
 5-tiket. Sőtén adja meg este. Sajnos
 más semmit sem tudok. Szemléleten
 hozták be valakit, aki annyit tudott, hogy
 a "kölh" keresztben a kánya látta a gzerke-
 ket és, hogy azok nagyon szépen fejlődnek.
 Nagyon boldog voltam a hírről! — Sőt
 almatlan éjszakám van amiatt, hogy nem
 nékél megállalak. Márta úsztem, hogy a bank-
 ból próbálj februári az én betétemből. De-
 miten is is kiváncsiak jánem majd seg-
 tünk. Fontos az, hogy segíts magadon. Ha
 kell nyugodtan adj el valamit, majd
 visszaverszem ha képerintés. Ami engem
 illet hátra Sötétemek egészége nagyon. A
 kőzet elég sűrű csak a hiedeltől szenvedlek
 sokat. Eddig semmi hirtődéssem nem
 volt is nemtem nem is lát. De hogy meg-
 sig kell itt maradnom azt nem tudja
 senki sem. Lehet, hogy még hőmérséklet.
 Nagyon bírom benne, hogy megszáradnak
 hamarosan, Nagyon sokat imittkóram
 naponta 3-4-5 Pórási fűszert is meg nek
 imittkóram. Eddig 5 kalencselt tartottam
 a legutolsót másodikkán fejeztem be.

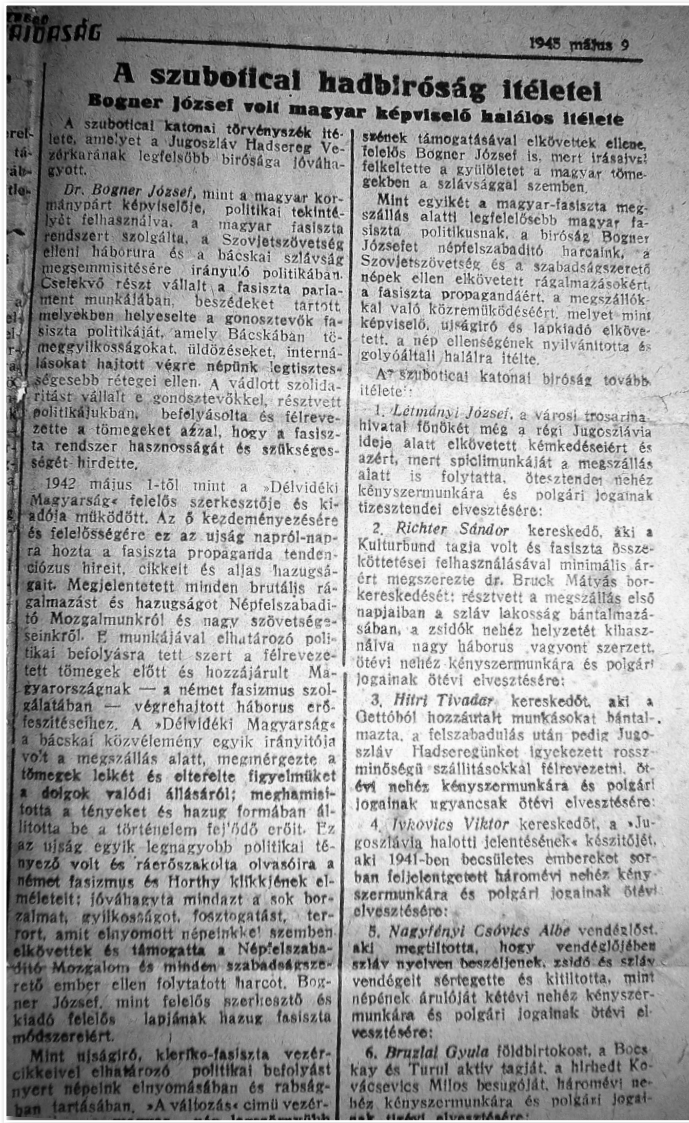
Bogner József fogságból kijuttatott levele
 családjának (magángyűjtemény)

Édes Szivikém! —
 Édes Fiam! —
 Édes Mamám! —

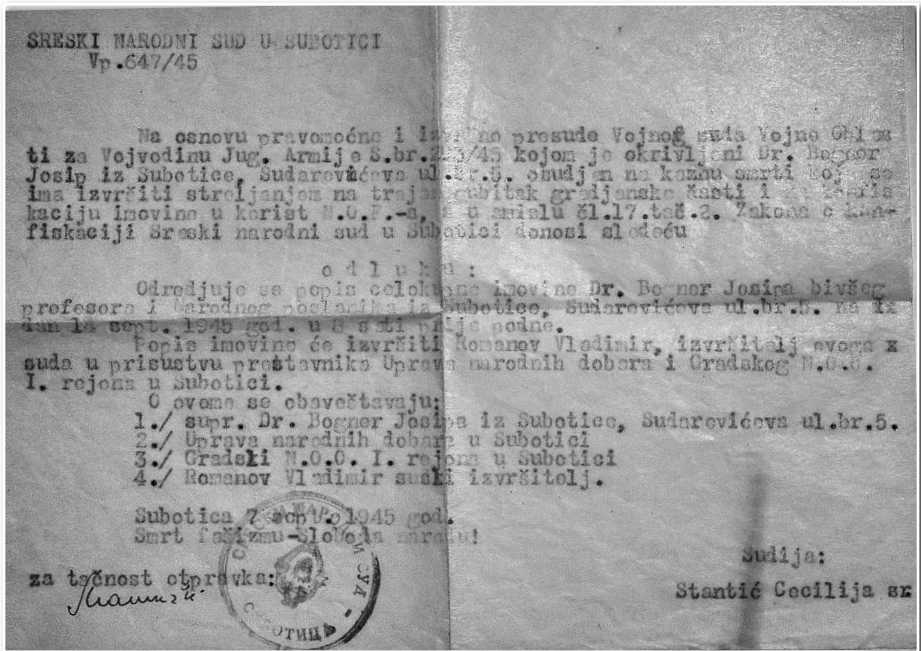
Az imálat is, a szeretet is
 megkaptam. Sőt a szeretet, hogy
 jól vagytok. Ami az öröm, hogy
 allelt is így letartam tiszteleg, hogy
 most a legutolsó napokban (húsz
 szerda, csütörtök) k. b. 30. am lettek
 háza bozsa, ha. Nekem pedig
 azt mondták, hogy hamarosan
 letartalmak az inge met. — Ami
 az idegeket allelt azt nem lesz bag
 Mindenkit kitértek, ha tudom, hogy
 Ti jól vagytok! Csak az volt az
 öröme, hogy jánár elő napjánig
 semmit sem tudtam rólatok.
 Alkítólag legkésőbb febr. 15. elin-
 térik az itt levők inget. Szivikém
 most nagyon mindkettőnk, hogy
 az Isten megsegítsen. — Nagyon
 reménykedek, hogy hamarosan
 megszabadulok. —

Fiacskáimat, Ségéd a Mamám
 sokszor ölelem és csókolom, delek-
 ben is imáiban állandóan ve-
 letek vagytok. — Jóska.

Bogner József levele családjának
 (magányüjtemény)

Bogner József halálos ítéletéről szóló újsághír
(Szabad Vajdaság, 1945. május 9.)

A halálra ítélt Bogner József teljes vagyónának elkobzásáról szóló határozat
(magángyűjtemény)

A Népőrség tagjai, jobbról balra: Njaradi Eugen, Silbački Borivoj
területi parancsnok, a helyettese és „Pekmez”, a topolyai tábor parancsnoka
(SZTL F-176.63. 400)

A Népszerűség irodája 1944 októberében. Jobbról balra: Blaško Stražarković, Franjo Vojnić (Žvako), Ladislav Gros, Eugen Njaradi, a tavankúti Jelena Belić (SZTL F-176.878.)

A Népszerűség megalakulásának órái 1944 októberében Szabadkán. Jobbról balra: Sekulić Julka, Ruža Andrašev, Jelena Belić, Sekulić Ana, Spomenka, Perica Horvacki (SZTL F-176.916.)

Az Ozna tagjai 1944-ben (SZTL F-176.887.)

A Népörség alapítói (SZTL F-176.918.)

Az Ozna tagjainak közös képe Szabadkán (SZTL F-176.920.)

Tisztelet Mojzes Úr!

Feljebbemlíjtásunk érdekében már emléttünk, hogy 5-6 évvel ezelőtt a Vajmics barátságától - egy nemi ismeretlen nő részéről - eljuttattam az elcsúszott korszak kapcsolatos - pontosan megírt - feljegyzéseimet a Nagybányai és Novi Zednik területeiről meggyilkoltak teljes, hiteles pontos (militáriai címek, fegyverkezései és tisztségük feltevéseivel) névsorát. Emlékezem, hogy némelyik úr ezt egy rövid levélben köszönettel is mondta. Sajnos kárunk, hogy a deგრadszén alapon még 1984-ben kértem nyugdíjfelvételomat, 3 évvel ezelőtt egy gyengebb agyvérzést is átéltem + emlékező képességem is lejjegült vagyis nem emlékszem rá, hogy a köszönőlevélrel megszakítottam a kapcsolatimot is vagy azok (a pszichológiaiában bizonyos ember hásvet beszámolyait) valahol nálam elkallódtak.

Az Önt követő érdeklő ezt kegyesen azért én me (mori) bertelem szerettem volna Önöknek jutni, hogy újra megjelölje a Vajmics, Bajtársi és Románidobok történetek Mojzes Jukic a telt Némcornipben telt, öccse Lajos pedig kb. 2 éve meghalt így a már Kojner megírt de elcsúszott vagy elkallódtak történetek csak az emlékeztetőben maradtak közölhetem Önnek. Azok pedig:

1944 nov. 1-én vagy 2-én a deGradszén órában két lovasjagati parancsban értek meg a partizánok ~~to~~ Önöknek társaira. A 3-4 partizán mellett a szerbeken voltak már románidobok:

1. Jol. Orosz György	feldmivére aki 1900-ban született	
2. if. Orosz György	— " —	1926 — " —
3. Kovács Oskola's Ferenc	— " —	1904 — " —
4. Kovács Oskola's József	— " —	1898 — " —
5. Kovács Oskola's István	— " —	1926 — " —
- (Jóváru munká öccse volt Ferencnek és Józsefnek. István öccse nevű DÁNIEL)

Szücs István Mojzes Antal részére készített feljegyzése bezárattatásáról
(Mojzes Antal magángyűjteménye)

G. Boross Mihály bejárás oki 1916-ban született
 + Kollár (KAPOLTA?) földművelő ?

(Erről a Kollár Károlyéknál említett legidősebb unoka-öccse
 RUDOLF KOLLAR, PROFESSOR HISTORIAE (A németekéi gimnázium -
 zium történelmi tanára) mondhatná ha akarna az az mérce)

Tehát a népszerűség már a nyomorú volt. Nagy a partizán-
 zás, mint a romszék "bájosztására", - hogy csak pár órái
 kiállítására nincs ötlet Bajmohra, a népszerűségükre került
 még id. Onhausz György földművelő aki 1897-ben született.
 és fia ifj. - " - " - " - " - " - " 1926 - " - " - "

Tehát összesen 9-en voltak. (Akikre én emlékszem és szü-
 netlenül meg tudni hírhedtek a többiek közül én 13 sze-
 mélyt említettem?)

Mivel az ~~elbocsátottak~~ ^{ELHUPCOLTAK} mármint délig sem érkeztek haza, így id.
 Onhausz György felismerje is - az akkor 13 éves - Lajos fia lovasságos
 elemelt Bajmohra. A gyűjtőhely utcai bejárataival őrt a lős par-
 tizánok felismerették egyik romszékük szoftos csapattal részle-
 tét, akiknek valaki neve Termonovic Iván és a 1926-ban
 született, barátja volt ifj. Onhausz Györgynek. (Néve fel van tünt-
 tetve A József ~~1941-1945~~ ¹⁹⁴¹⁻¹⁹⁴⁵ -ti időszakban elvált hősök
 nek, a ~~lelőzetek~~ ^{lelőzetek} ~~lelőzetek~~ ^{lelőzetek} részlelőzetek Nagyjelentés)

Az eddig egy bizonyos ~~termonovic~~ ^{termonovic} partizán-romszék önmaga zűri-
 zálta Onhauszékot. Elmondta, hogy tudja hogy a keresették őt van
 mak és hamarosan hazacserélték mindegyükkel. Még is hír-
 te őket, hogy hazafele menet forduljonak be szüleihez és ör-
 telenek őket, hogy ~~ifj.~~ ^{ifj.} van is híre, hogy szülei látogassák meg.

Onhauszék öröklendő is az idős Termonovicot és megérte -
 velték, hogy másnap reggel együtt ~~termonovic~~ ^{termonovic} fel vették a láncokat
 tegy is lett. De amikor odamentek, ott már nem találták

meg a hercegek közül sem Ouhannickat, sem Moumoudi-akat
de a groma-partizánok Tomunovic (Szaftos) Jevit sem

Emlék a jelszavak alapján által elmozdított tiszteletre. Azt, hogy a par-
tizán Szaftos nyugodt fekvésben ahol az elhárítottak elhárítottak
az ön által ^{emlék} PRIVILEGIÁLT* idős nemzeti értekezés (én ezzel először
köttem) de ezen véleményem bizonyítására egy másik bajnok
ki ezeket is vizsgálta.

Tudtommal nem az említett 9 nemzeti együttes de Bajnok
re utaltak vagy ki voltak még a hivatalos irodákja előtt, az egész
azon tanácsadókból SZTANISLAV MATYAS is, akinek felesége (ma
özvegy) Éva szintén Ouhannick lány. (Ouhannick József felesége József
más lánya) Az említett Stupancsot - állítólag - a vereték neve
mentette meg. A nővér talán 30 éve halott Matyas nem neve-
nem került emlí. Nehem meglepetésben így mesélte, hogy egy a régi
fugóskár hadseregben vele együtt voltok a ketonmárisma halga-
ki Bajnokban ~~de~~ annak könnyen halott szabadságát, szintén
- hárít nem ~~csak~~ ketonmáris - de mint elmentésnek ebben az
erőben is szerepet kétem a kis Szaftosnak de emlí (tudtom-
mal ma is szabadságban élő Éva, aki ha jól tudom Toprain
vagy Toprainnak az anyja) többet mondtam. Matyas bácsi
képernyőben én mégis emlékezem emlékeimbe tartok egy epizódon

Nehem mesélte, hogy a bajnoki gyűlés helyén egy másik terem-
ben több mint négyen csak ~~szabadságban~~ talán a nővér felesége
egy éjszaka ~~perlekedni kezdett~~ a perlekedni kezdett. A nővér alig lélegző be-
leért a lejárattal ~~KÖNYVEZTE~~, hogy ~~gyűlésen meg híján~~ ^{erősen kezdett} ~~szabadságban~~ ^{CSINÁLTAM ÉLTSÉB}
g. A többiek azt hitték és állították, hogy valószínűleg kifogás
a perlekedés is kezdődött, kezdtek a beszéd aj tőn kívül a
öröket hogy töltsék a lejárattal híján. Ennek egy-Matyas híve
ben álló nemrégiben én em ~~ber~~ ^{felvilágosítottam} a többieknek, hogy

men a petróleum fogott el benne az OXIGÉN. Mivel
ett többre is próbálva megismételte, feltöltött ^{adting} adtingot
ajtó, azonnal felvillant & felcsodált a lényre finge is és
bekiabált az őrszertáron kívülre, hogy jelentkezzen az
oxigéntől ~~hisz~~ ~~hiszt~~ ~~konkrét~~ személy. Amikor a tennetés-
lök az ajtóhoz került (ha jól emlékszem került vagy tennetés)
a személyes lény elbor, az ^{SR}SR perktussal lögy az arc-
ba csapott hogy az a dírt-darabokba került személyekkel egyet
összeragotta. ~~cs~~-Matye's szerint listára ^{VEHÉTS}véthető (mivel azo-
nal kerülték) hogy-ö már nem volt kéntelen meg-smi
a saját sírját mert abba már voltan került bele, m
hogy az utolsó ^{genny}genny, orltit ^{genny}genny, ^{genny}genny, ^{genny}genny
^{BENYAL}genny kimondott mondat amit életében hallott s;
hangzott: "Dones som ti OXIGÉN."

Tentelt Mojzes Sr, Elvezést kérem a rok, ^{genny}genny
fajta lu beirt és önmömmé volgalma ha level a ^{genny}genny
vesitendett emmal, ^{genny}genny meggithettem. Ha valaha igen
okkor megkerem, hogy ^{SRIGÉN}SRIGÉN V1952 -ben vagy ^{genny}genny
Maithomul lévő ^{genny}genny fejnyvásolatit ^{genny}genny
még ^{genny}genny aslatok listason ^{genny}genny mert ezt ^{genny}genny is ^{genny}genny
te. vedem, mint, hogy az is, hogy egy példányt el ^{genny}genny ^{genny}genny
mokr. Ezt nagyon szeretném mert on (mivel ^{genny}genny ki ^{genny}genny ^{genny}genny
lok a ^{genny}genny) azt ^{genny}genny tudom a ^{genny}genny ^{genny}genny is ^{genny}genny
teli, ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny
meggyen ^{genny}genny ^{genny}genny. En ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny
tel ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny
fajta ^{genny}genny ^{genny}genny és azt ^{genny}genny tudom, hogy ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny?

Örömmel ö ^{genny}genny ha ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny ^{genny}genny
fönn ^{genny}genny ^{genny}genny. ^{genny}genny ^{genny}genny.

TISZTELETTEL: SZÜCS ISTVÁN L4224 St. Zsófia, Bognácska
Tel. 787-059
Köz esti ^{genny}genny

NYUGAT-BÁCSKA, A SZTAPÁRI PARTIZÁNOK, A KRÓNICS-PALOTA

Mindenféle volt, csak jó nem (85) ♦
 Akinek van mestersége, akkó annak nem köll elmenni (85) ♦ Na most, ők kezdték, ezek befejezték (86) ♦ Mert az sose nem tudja, hogy kivel van dolga (87) ♦ Mert mindennek van oka, az nem csak úgy történt (87) ♦ Mert úgy mondták nekik, hogy pár napig ott lesznek, és majd küldik őket vissza (88) ♦ Mikó bejöttek a magyarok, akkó verték itt a mellüket (89) ♦ Ha a Branko nem lép fel, el, ki kellett volna lakoltatni a falut (89) ♦ Ha lédob égy sárga rózsát, ott van a férje eltemerve (92) ♦ Gyüttek már, evitték és bezárták (93) ♦ Elkobozták a vagyonukat, úgyhogy a gazdag emberek leszegényedtek (95) ♦ Szóval vótak, akik kicsit fényeskedett, mikor bejöttek a magyarok (96) ♦ Mer még vót engedve, hogy mikó bevonultak, ott huszonnégy óra alatt szabad rablás (96) ♦ Azzal se dicsekedett senki, hogy összeszedték ezeket a gombosiakat (97) ♦ Nem bántottak senkit se (98) ♦ Sztapári rácok voltak itt a partizánok (98) ♦ A templomból kihajtottak bennünket (99) ♦ Vótak partizánok itt, Szilágyin is (100) ♦

Doroszló meg Miletics között a sztapáriak elvették tőle a lovat (101) ♦ Mitrović és a sztapáriakkal együtt, az vótak itt, azok tartották őket fogva (102) ♦ Magyarokat nem szerette, pedig magyar volt a felesége (103) ♦ Mentünk házsorba, német háznál összeszedni a búzát (106) ♦ Kikötött a Krónics-palotába (107) ♦ A Krónics-palotába aki bement, az élve nem gyütt ki (111) ♦ Voltak vitéztelepek, és adtak földet (111) ♦ Ott volt a bíróság, a rögtönítélő bíróság (112) ♦ Aki a Krónics-palotában vót, az soha többet vissza nem (113) ♦ Oda vitték el őket, és onnan soha többet nem jöttek ki (114) ♦ Irányította a karhatalmat a faluba (115) ♦ A községházába vót a bikaistálló, és az mögött akarta, akartak lelúni egy párat... (116) ♦ Ha az a orosz nem gyün, vagy az a orosz késik avva az ű fehér lováva (117) ♦ Valakinek meg kellett halni valamié (118) ♦ A Herceg János olyan politikát mívelt, hogy a partizánoknak is az oldalára át (120) ♦ Itt majd úk rendet csinálnak, ide nem kő katonaság, aki rendet csinál (121)

MINDENFÉLE VOLT, CSAK JÓ NEM

– Akkor aztán már, mikor begyűttek a partizánok, mert addig nem volt semmi zűrzavar. Ezt mondom, ezt lecsinálták, nem túrték a magyarokat, nem bírták. Mikor begyűttek a partizánok, akkor meg azok nem bírtak bennünket.

Mindenféle volt, csak jó nem. Minket itt, a másik házba laktunk, és a férje az asszonynak elment katonának. És az apóst, anyóst elvitték, mert németek voltak. Akkor ketten jártunk össze, oszt gyűtt az a menyecske mindig hozzánk, oszt az én apám vigyázta, hogy nehogy valami baja legyen. Meg a stafjerja¹⁰⁰ ott volt minálunk a szalmába meg pelvásba, meg ilyeneket köllött, mert másképp azok is elbántak volna velünk. De aztán, mikor gyűttek ezek, a második banda, partizán. Azok nagyon jók voltak. Azok olyan nagyon rendesek voltak. Hát mondom, én kilencéves voltam, de mind afféle fiatal ugye, ezek a katonatisztek. Föltették a magnót,¹⁰¹ oszt táncoljunk. Hát nem volt más, engem hívtak táncolni, rángattak ott, oszt táncoltak, mivelünk semmit nem csináltak.

De a menyecskének el köllött bújni, az, akinek a kisbaba lett, mert attól féltünk, hogy valami baj lesz, oszt nincs ura, se anyós, se após.

– Hova bírták elbújtatni?

– Szobákba. Meg a szalmába. A szalmát úgy megcsinálták, hogy fészker volt. Erről a ház felől be volt csinálva szalma, mert akkor még mentek a cséplőgépek, és be volt csinálva. Amarról meg deszkák voltak odarakva, ott néha egész éjjel is a menyecske [ott volt].

Szilágyi, 128.

AKINEK VAN MESTERSÉGE, AKKÓ ANNAK NEM KÖLL ELMENNI

– Az is vót, hogy éccaka kidobóták, hogy menjünk a falu sarkára. De hát nem, egy ember ment e, de az nem tudom, hogy ki vót.

– De miért?

– Hát... Ki akartak bennünket lakóztatni, vagy ilyen valamit akartak. De senki nem, egy ember ment be. Úgyhogy... akkó... behúzódtunk egy két-három napig, nem mentünk se a határba, sehova. Úgyhogy az az egy ember ment, de a többi nem. A jószágot is vót, aki kiengedte, mer vót csordás, meg hát kanász meg minden vót, disznó, minden. Vót, aki nem. Mi nem engedték ki. De... vót, aki hát kiengedte. De úgy, hogy... nem, akkó... nem bántottak tovább bennünket, csak éccaka tizenegy órákkó, dobótak, a... minden... Döme Pali bácsi vót a dobos. Úgyhogy Szentivánra köllött menni kocsival, lóval mindenkinek. Úgyhogy három-négy nap köllött

¹⁰⁰ Stafírungra, kelengyéje, hozománya.

¹⁰¹ Bizonyára lemezjátszóra gondol az adatközlő.

ott lenni. Akkó a Danit is elvitték, hát el köllött neki menni Szentivánra, és akkó köllött... teheneket vitték.

Majd egyszer vitték Baranyába... Pélmonostorra... A kocsiival, amennyi fölment, nem csak a Dani, többen mentek akkó ugye. És oda köllött vinni nekik Szentivánrú a teheneket. Mer... mer... be köllött adni tehenet is. Akkó nekünk vót egy tehén. Aszonta ez a Vecsera Feri bácsi, mindég csak azt vezesse. Akkó az nem köllött nekik. Akkó mindig vissz... Szontára köllött... vezetni a teheneket. Meg a hát ami vót, na, amit kértek. De Szontára köllött vezetni, mert ott rakták be a vagonba. Ami nekik köllött... Mentek, ahova a kompon, hídon, na. Úgyhogy ott nem lett semmi bajuk nekik. Akkó ott vótak tán két-három nap, akkó hazagyüttek.

Most köllött bemenni mindég Apatinba. A, kidobóták, hogy menjenek a ettű meg ettű évesek Apatinba... iskolába. És akkó egyszé, hát akkó vót, mikó hazaengedték őket, vót, mikó két napig vagy három napig ott tartották őket. Akkó egyszé mondták a nekik, hogy ki mit tud. Kinek milyen mestersége van! Mert azt mondták, hogy akinek van mestersége, akkó annak nem köll elmenni. Hát akkó örütek, na. Akkó Szilágyrú, most nem tudom, hogy csak Döme Feri bácsit... Őrá emlékszek, meg a Havár Dánira meg a Varga Palira. Az a, az a Varga Pali, az, az olyan tizenhat-tizenhét éves vót, nem tudom. De az egy kicsit olyan beteges vót. Ez, de Szilágyrú mentek valami hatan-heten, de többit nem, nem emlékszem rá, hogy ki vót. Hala Imre bácsi, az is. Ott valami mocsár, valami vót, na, mit tudom én. Ott estek el. Úgyhogy hát hazagyüttek, ez egy, de soká ott vótak, csak ez a fiatalember, ez halt meg. Ez a Varga, igen. Ez, ez meghalt, úgyhogy, mindég vitték, vitték, mert nem bírt semmit, akkó, mindég vót koci vagy mit tudom én, min vitték, úgyhogy ott lett eltemetve, ahun meghalt. Ez a, ez a fiatal gyerek.

Szilágyi, 130.

NA MOST, ŐK KEZDTÉK, EZEK BEFEJEZTÉK

– Na most, ők kezdték, ezek befejezték ugye. Mert volt, hogy Zomborba állítólag mikor vonultak be a magyarok, akkor valakik rájuk lőttek. És akkor volt az, hogy visszacsaptak a magyarok. Igen, mert ez úgy van, mint a magyaroknál a kurányivadászat,¹⁰² ezek meg csetnikek voltak, és persze ellenállók voltak, mert hát ők voltak azok ott, akik voltak, és akkor még az mellett, hogy a szilágyiak voltak itten többen, elmentek, és akkor... Meg a szilágyi magyarok a bunyevácok[kal], a szerbekkel megittatták a záptojást. Akkor annyi kedvezményt kaptak, hogy ezeknek köllött jelentkezni a frontra, mikor áttért a rendszer. Hát volt, aki ottmaradt, volt, aki hazagyütt, úgyhogy evvel lett letisztázva.

Szilágyi, 129.

¹⁰² Az adatközlő a Turáni Vadászokra gondolt. A Turáni Társaság 1910 és 1946 júliusa között létezett, 1927-től megszűnéséig Turáni Vadászok Országos Egyesületeként.

MERT AZ SOSE NEM TUDJA, HOGY KIVEL VAN DOLGA

– A faluba voltak megtorlások?

– Itt nem volt ilyen megtorlás, csak csupán a Toldi feleségét vitték el a partizánok. Hát az is volt, hogy mondjam én, annyit tudok mondani, hogy azért fölragónak se nem szabad lenni, akárki legyen az, mert az sose nem tudja, hogy kívül van dolga. És ez a Toldi felcser volt, Zomborba mozihelysége [volt]. Ha... hát nem tudom, jártál-e arra, ahol volt ott egy mozihelység, hát hogy most mi van, mert azóta változott nagyon, mert két oroszlán a bejáratnál volt. Ez volt az ő mozihelysége. És ő nem elégedett meg, hogy mentek a népek, mert mentek szerbek is ugye, de kijelentette, hogy ekkor meg ekkor lehet csak jönni, és aki ekkor lekési, az már nem jöhetett be. Olyan fordított, ellentétet mutatott ki magából a népek ellen. Na, és a végeredményben ezért a partizánok elintézték. Ez volt a megtorlás.

Szilágyi, 133.

MERT MINDENNEK VAN OKA, AZ NEM CSAK ÚGY TÖRTÉNT

– Hát persze, hogy most ha azt nézzük például Zomborban, hogy mi volt. Vagy azt a bizonyos „hideg napokat” Újvidéken. Annak megvolt a miértje, arról senki nem ír, hogy Zomborban a padlásról lőtték a magyar katonaságot. De nem beszélve azok a magyarlakta Csúrog, Zsablya. Azok fogadták, arra mentek. És igen ám, de a járőr, az a bizonyos csendőrség, határőr, Újvidéknél a határvadászok, és tűntek el, kettőt-hármat-ötöt legyilkoltak. Tehát megvolt a miértje, de ezt nem mondják. Ezt nem mondják, csak megtörtént. Mert mindennek van oka, az nem csak úgy történt.

No, akkor itt nálunk olyan tizenhat, tizenhat személyt, ártatlanokat. Például voltak, akinek az apja volt nagy magyar, másiknak a bátyja... Például a te nagybátyád is azért nem jött haza... Aki nem mert itthun maradni. Mert ugye valamikor a központba hozták az országzászlót. No, öregapám le lett fényképezve, mikor szavalt. No, ilyeneket szedtek elő. És közben még futurás¹⁰³ vót, vette át a gabonát, a beszolgáltatás már akkor megkezdődött, a magyarok alatt megkezdődött... Hát mikor a Hitler má, hogy fejezzem, kezdett elfáradni, kiürült már a tartalék, akkor a csatlós hozzátartozót rákényszerítette, ennyi búza, annyi hús stb. No, és akkor jött, már akkor megkezdődött. Vagyis nem volt már tartalék a háború befejezésére. Akkó jött a Tito-program, és a városi népnek köllött adni, mert minden kiürült. És akkor egyszerűen a kulák, mert teneked van, adj. Hát lehetetlent kívántak, és vitték. De okot kerestek, találtak is, mert nem adtad le azt a lehetetlent. És egyszerűen elvették, azt meg vitték Goli otokra, a tengerpart.

Gombos, 119.

¹⁰³ Futura, Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársasága (1919–1946).

MERT ÚGY MONDTÁK NEKIK, HOGY PÁR NAPIG OTT LESZNEK,
ÉS MAJD KÜLDIK ŐKET VISSZA

– Na és akkor utána hát úgy megbékéltünk ezeknek, aztán jött az első, ami volt. Hát elvitték az embereket. Nem tudom pontosan, tizenhat vagy tizennégy embert elvittek már harmadik, negyedik éjszakáján.

A partizánok, szóval ezek nem is partizánok, merthogy mi partizánoknak mondtuk őket. De nem a hadsereg volt. Hanem a környékbeli falvakból idetvényezett ilyen gazemberek, vagy nem tom, minek nevezzem őket. És ezek összeszedtek ott tizennégy vagy tizenhat embert. Nem vagyok benne biztos. Lehet, hogy sokat mondok, tudom a nevüket is. Na most, abba a reménybe volt az népség itten, hogy lehet, hogy elvitték, mert úgy mondták nekik, hogy pár napig ott lesznek, és majd küldik őket vissza. Ezeket mind legyilkolták. Igen. Az oroszok itt voltak már három napja, vagy talán négy. Nem tudom pontosan. És akkor utána történt. Na most, ezek között volt ez a Gondos Miska. Nagyon rosszul járt, mert a sógora ott csendőr volt, és őtet is elvitték, és nagyon megverték a feleségével együtt. De nem, szóval nem halálos ítélet volt.

Akkor abban az időben elvitték az embereket oda, ahol most vannak a rendőrök, és lelökdösték a pincébe. A fiamnak az apósát is odavitték. Akkor ezeket elengedték, aztán voltak olyanok, akik gazdagabbak voltak, adtak egy kosár pénzt, akkor azokat nem bántották, megkímélték.

Nem tudom pontosan, meg tudnám lassan számolni. Meg is számolhatom utóvégre. Honnan kezdjem. Kezdem a mi utcánkban. Komáromi Pista bácsi két veje. Kémér János bácsi. Nem megy ám olyan könnyen. Bercines Ruzsinak az édesapját. Szomszédot. Hát emlékszel te a Bözsi nénire? Annak a férjít elvitték. Az olyan félig német, félig magyar volt. Pekler volt a neve, Károly. Azt elvittek három fiatalembert, akik egyik lehetett tizenkilenc éves, a másik tizenhét, a harmadik az katona volt. Magyar katona volt. Hazajött szabadságra éppen, és azt is elvitték. Sőt elvittek még egy fiataalt, az olyan idős volt, mint én. Akkor elvittek egy Kovács Jenő, Pityó. Tudod ezeket. Ennek az édesapjukat elvitték. Akkor volt egy tisztviselő, egy György Antal nevezetű tisztviselő.

– Ki jött ezek közül vissza?

– Senki. Ezt mind vagy rögtön éjjel elvitték, vagy megkínózták előbb őket.

– Mondtak valamit?

– Sok mindent mondtak. Először azt mondták, mert a feleségeik keresték őket, keresték a község házában, akkor ezek nem tudták, hogy hova mentek, menjenek el Sztapárra, ott nem találták őket, akkor nézzék meg Zomborba. Akkor itt vannak, ott vannak, amott vannak, a Krónics-palota, biztos hallottál, híres palotáról, ott is vannak, oda is elmentek, de oda nem engedték be őket. De én úgy gondolom, meg úgy is hiszem, mert a Krónics-palota híres volt az ilyesféléről, hogy oda vitték őket, mind a Krónics-palotába, és ott éjjelenként kivitték a temetőbe, van egy nagy temető, Rókus temető, úgy nevezik, és van még egy, ahol elásatták a sírokat, és oda belelövöldözték őket.

– Volt ebben az időben olyan, hogy névtelen feljelentéseket tettek egymás ellen az emberek?

– Hát erről nem tudnák mondani, de vót. Szóval nem tudnám igazolni, hogy volt, de ilyen feljelentések voltak. Csak akkor már valószínű, még előbb is volt, csak akkor elvitték az embereket. Meg még utána is volt, csak akkor már betiltották ezeket az izéket, hogy gyilkolják az embereket. Meghurcolták, megverték őket, mondom, a fiamnak az apósa, a Józsi bácsi, azt is nagyon elverték, sőt a feleségét is. Odavitték a pince széléhez, és lelökték.

Gombos, 115.

MIKÓ BEJÖTTEK A MAGYAROK, AKKÓ VERTÉK ITT A MELLÜKET

– Akkor mondom. Még azt is elmesélem, Nárai László, Gondos Magdolnának az anyjának az ura... Huszár [közbeveti a beszélgetés során az adatközlő felesége]. És Nárai László, mikor jöttek be a magyarok, akkor ez erdész, erdész volt, igen, és eljött be a faluba, hát akkor, no ugye gyűnnek a magyarok ketten, hárman, de nem vót még katona, katonaságot még, még, még a fegyvert se tudta, hogy hogy kell elbújni. Valamikor a kövesút mellett vótak azok a kőrakások, és azt szórták be mindég. No, és így kísérték ki, ment ki az erdőbe, mer ott lakott a... Duna felé, lüdüztek. Majd lelüvik, de hát ez egy idősebb, mán nem volt idős, de kiszógát katona vót, és ez a Nárai főleme... de állt minden, ez főlemete fejit, lött, meghalt. Fejbe lötték.

– De kik voltak, akik fejbe lötték, odaatról...?

– Nem, nem, nem, csak az az egy. Az a jáger.¹⁰⁴ Ez. És öregapám, bíró lett a Wilhelm Ferenc bácsinak az apja, az öreg Wilhelm. Jó vót. Az is, az vót az albíró. És, no most, úgy értsd az ügyet, magyarokná megtörtént, hogy meglopták, bezárták, hazagyütt, jött a váltás, utána jött ez a, milyen, jáger ügy. Hát két évet, két és fél évet volt Mitrovicán, bezárták. Csak akkó már, ha itthon lett vóna, úgy evitték vóna, meg a Mihál bátyámat is. Mer ilyeneket szedtek össze. Nagyon, nagyon cifra helyzet vót. Csak azé mondom, hogy gombosiak mentek lúni, ez, az, amaz... [Játszották a hőst...] Meg sokat be is kísérték. Sörfőző Anti, Sörfőző Feri. Sörfőző Feri, Sörfőző Antinak az apja, nem, az öregapjuk, Sörfőző Ferenc bácsi... Leverték a... puskatussal a lábáról a körmöket. Egy bizonyos, na, azt is evitték. Tehát ilyeneket kerestek. Ezek vótak akkó, mikó bejöttek a magyarok, akkó verték itt a mellüket, hogy...

Gombos, 119.

HA A BRANKO NEM LÉP FEL, EL, KI KELLETT VOLNA LAKOLTATNI A FALUT

[– A következő alkalommal, nem azon a napon, hanem másik napon jött egy különítmény, suhancok, fiatal, ilyen meggondolatlan suhanc legények. Magyarok vagyunk, hoppá, de mekkora tévedést csináltak ők akkor, milyen

¹⁰⁴ Vadász, mezőőr.

nagyon nagy tévedést, mert a Branko, a Đanić Branko, az a állomáson dolgozott, akkor piktör volt, az volt a szakmája, a blokk kettőn, bizonyítani tudom. Elmész a blokk kettőn, megnézed, hátul föl van, a neve bele van vésvé a téglán. Đanić Branko.

– A padláson is ott van a neve. Igen, igen, fent a padláson is.

– Ott nem tudom. Csak tudom a blokknál. A blokknál, ahol ő bejegyezte a nevét, ott az enyém is be van írva. A Brankót, mert szerb volt.]

Szóval nem sikerült ez a hadjárat, hogy leszereljék a jágert, elkezdtek vele hancúrozni, mit akartak, rálöttek, az meg ledobta magát a kirakat mellé, és szépen célba vette a fiatalurat, és ki is ütötte a ringből. Lászlónak vége, hoppá. De voltak ám itt a Lászlónak rokonai is, Lászlónak a rokonsága meg a szolgáljuk, ezek a, az akkori legények. A Szűcs Márton bácsiéknak, a henteséknak, azoknak a szolgáljuk volt az én nagybátyám, apámnak az öccse, a Pista. Elmentek ki, nem nevezem őket meg.

Elmentek ki az állomásra, arról a fogalma nem volt a Brankónak, hogy mi történt, ezért kézre kerítették, bekísérték a rendőrállomásra, útközbe ütötték, verték, köpködték a Brankót.

Na most, megváltozott a világ. Jött egy fordulat. Magyaroknak innen el kellett vonulni. Vissza kellett vonulni Magyarországra, mert ez őnekik, ez megszállt terület volt, úgy nevezték ezek, hogy azok megszállták, megszállták, megszállták saját hazájukat. Na mindegy, ebbe nem megyünk most bele. Az volt a vége, hogy amikor ezek a, ezek a suhancok összevissza verték, köpködték a Brankót, azért volt, aki megvédte. A felesége meg a feleségének a hozzátartozói, ez a Maris néni, itt él még e. Itt laktak ebbe a házba. Szűcs Lajosné, igen. Lakbérbe. A Branko meg az a felesége, kislány még nem volt meg. Innen mentek el a Franciska néni házába, és a Görög Pisti bácsié lett.

A falunak ő a valakije volt, mert amikor az első egység megérkezett, a hivatalos, valóságos partizánegység meg az oroszok, akkor bejöttek, akkor a Branko felállt. Mert a sztapáriak elkezdtek itten randalírozni, cirkuszozni, szemtelenkedtek. Elvitték azt a tizenhét büntelen embert, azért, mert magyarok voltak, kicsit jobban magyarkodtak, mint ami meg volt nekik engedve, vagy ami ezeknek tetszett volna. Összeszedték azt a túsokat, elszállították, amikor a második transzportot kezdték összeszedni, akkor a Brankónak idáig volt, ez a, hoppá, álljatok csak meg, tudott velük beszélni, azokkal a parancsnok valakikkel, hogy követelte, vagy megkérte őket, hogy álljanak le evvel az ilyen dolgokkal, mert ez a nép büntelen nép. Ez nem érdemli azt meg, hogy ilyen valami cselekmények történnek, ami történik. Tehát ő felel a falunak a, hogy mondjam, a faluért, hogy itt semmiféle kellemetlenség a hadsereget nem fogja érinteni. Ezt a Branko garantálta, vagyis hogy mondjam, ígérte annak az igazi parancsnokságnak.

Mert ezek a, a főleg a sztapáriak voltak, a sztapári, nem a parasztok, nem a normális emberek, hanem a ronda cigányok, a sztapári cigányok, azok a félcigányok, aki most is alig várja, hogy a hátadba szúrja a kést, hízeleg a szemedbe, aztán a hátad

mögött beléd szúrja. Akkor az történt volna meg, ha a Branko nem lép fel, el, ki kellett volna lakoltatni a falut. Ezek azt akarták. Ezek azt akarták.

Van egy, van egy, ami fekete flekk, amit már említettem is, apámnak volt egy öccse, egy Pista öccse. Mielőtt bejöttek a magyarok, meg megtörtént ez a jágerhajsza meg Branko-hajsza, akkor szolgálégény volt a Szűcs Márton bácsiéknál. És ennek a Szűcs Márton bácsinak az édesanyja testvér volt annak a Lászlónak az apjával, tehát ez, ez rokoni, rokoni kapcsolat volt. Akkor ez is hát, ki, ha ő nem, ő a szolgáljuk, rövidzár-lat, nagy hősök vagyunk, gyerünk neki a Brankónak. Aztán a Branko megmondta az ittenieknek, a tudom, a Balog, a Rozi néném, a Balogné. Annak megmondta a Branko, mert elment oda a Rozikához. Azt mondta, hogy egész nyugodtan jöjjön haza, én tudom, hogy nem ő volt az indítványozója annak, amit velem csináltak az utcán végig. Én megbocsájtok neki, jöjjön haza a saját falujába, ne tekeregjen. Mert az hadifogoly, vagyis nem is hadifogoly, hanem sebesült magyar katona volt. De a, ahogy vonultak vissza a német egységekkel, megsebesült, az egyik szemét elvesztette, és akkor ott tartották a kórházba, vége lett a háborúnak, hoppá, de nem mert hazajönni. Akkor a Branko megüzente neki, hogy nyugodtan jöjjön haza, ő nem fog itten semmit csinálni, de nem jött haza. Erről a dologról emlékszem, de voltak olyanok, akinek, akinek vaj volt a fülén, a Farkas Károly állatdoktor, ő is köztük volt, ezek között a hős legények között. Annak az öccse suszter gyerek volt, fogalma se volt arról, hogy mi történik, mert ült a háromlábú széken. Mert a Galambosná, azt, mikor hazajött a háború viharába, megjelent, meglátták, bevitték, többet nem is látta senki. Az volt a... az volt a, az volt a bűnös, mert a bátyja részt vett ebben a hajszában.

A György Antal bácsi az meg ezeket a, akik voltak tizenkilencesek, húszasok, huszonegyesek, tizenkilenc, húszasokat, ezek, akiket a jugoszláv hadseregből hazaszabadultak, még meg sem melegedett az ágyuk, már be volt sorozva újra a magyar hadseregbe, annak meg a György Antal bácsi volt a főtisztusa.

– Amikor a partizánok bejöttek, ezt a Györgyöt, ezt nem bántották?

– Dehogynem, azt a Györgyöt is azzal a tizenhéttel. Na, a György Antal bácsi, a Timer János bácsi, a Nemes Pali bácsi, az édesapja, a Nemes Pali bácsi, a Komáromi boltos, két veje, az egyik itt a szomszédotok, Maros gyerek, az egyik veje volt a Komárominak, a másik meg a sörfőző gyárba volt a könyvelő, papírmunkás, meg hát az öreg, a Komáromi bácsi. Ezeket összeszedték. Kovács Jenci bácsinak az apja. Jencinek az apja, igen, az öreg lekváros, postás. Akkor ez a Ferenc, akit mondott, a Kovács, nem Kovács, Farkas, Farkas Ferenc, Karó bácsi öccse. Az Pista volt. Nagyon, nagyon bőven, szóval, hogy mondja, a tizenkilencesek, húszasok, huszonegyesek, azok főleg az a, azok a korosztályok mentek a frontra. Aki már jugó katona is volt. Mondom, hazakerült, aztán kicsit meg se melegedett rendesen az ágya, akkor már...

Azután, amikor még nem is volt, mikor már nem, nem magyar katonák voltak, hanem partizán katonák voltak. Terzić Lajos fatelepes, ennek is kikindai felesége volt. Na, de ő mint partizán voltak ott, izé, állomásoztak ott Kikindán. Meg a, volt egy Kis Imre bácsi, ott a Gödrös utcában laktak a szülei, Kis Imrének hívták, Lajos

volt a neve. Az is ott nősült. Meg a, ezeknek a, ezeknek a Bélvárdi Márton bácsinak a, hogy mondjam, a feleségének az öccse, Toldi Feri meg a Pirinek az apja, ezek is részeseek voltak abban a táncban, a Branko-dolgokban, azok nem mertek hazajönni, azok ott maradtak. Azért nem jött haza a Pirinek az édesapja, mert az meg unokatestvére volt a Lászlónak, akit lelőtt a lány, de hát az csípte. Meg a Toldi Feri is, nagy trombitás volt, pajtások voltak, nagy valami, három napig tartott a Lászlónak a lakodalma, aztán végül rendesen meg sem melegedett az ágya, már agyonlőtte a lánya. Azért, mert buta volt, buták voltak, fiatal, no, majd most majd magyarok leszünk, most majd ez lesz a, ugye? Túlkapas volt, tájékozatlanok, fiatalok voltak, az idősebbeknek meg szintén az örömtől nem tudták, hogy mit, milyen tanácsot adjanak a gyerekeiknek. Még ők is fújták a kását.

Lovász Misa bácsit, ahol van a Bélvárdi Mártonnak a háza mostan, abba a házba lakott az a Lovász Misa bácsi, volt neki egy Károly fia. Még le se tette a hátizsákot, visszakerült valahogy a háború viharába, az orosz átvonulás, neki sikerült valahol megbújni, és hazaszökött, hazamenekült, még le se tette a hátizsákját, már ott voltak érte, és rögtön el is vitték, soha többet nem is látta senki, pedig annak nem volt bűne ebbe a viszálykodásba. Hanem az apjának. Az apja községi elöljáró volt. És az ő, ő mi a csodája miatt ment el a fia, a Károly.

De, de az izé, a bátyja, a Károly azért ment el, mert az apja is nagyon nagy magyar volt. Meg a Hecskónak az apja, Hecskó Endre, patikus.

– Az is a tizenhét között volt?

– Igen, az is alig hazaért, még rendesen még meg sem melegedett, már ott voltak érte, már rögtön el is vitték, és már többet nem is került vissza. Soha többet nem látta senki. Azért az is nagy magyar volt. Nagyon magyar volt, tudod? Volt abba, abban az időben, azok is valami turáni vadászok voltak, turáni vadászok. Akkor is voltak ilyen hozzávalók, és akkor azt, hát ugye nagyon magyarkodott, és eltávolították, a Hecskót.

Gombos, 117.

HA LÉDOB ÉGY SÁRGA RÓZSÁT, OTT VAN A FÉRJE ELTEMETVE

– Akkor a Hecskónak az apja az patikus volt, akkor a Komáromi Pista bácsi még a két veje, kereskedő, hogy nagy magyarok voltak, és segítették a magyar, a megszálló csapatokat segítették, az volt bűnük. Tudod? Akkor véletlenül elkapták az utcán, nem volt ki a létszám, elkapták azt a, a Nemes, nem, ennek a Csernák Palinak a feleséginek a testvérít, akkor a Farkas Károlyt is el akarták vinni, és közbe nem volt itthon a Károly, és elvitték a testvérjít. A Pista még megsebesült a fronton, az öccse, az, az akkó mán itthon maradt, nem mént, nem mént az egységéhez vissza többet, mikó má, és akkó itt maradt, és akkó azt vitték el helyette. Akkor Lovász Misa bácsi. Az rendőrfőnök volt a magyarok alatt, azé. Az állítólag Sztapáron van etemetve. Az öcsinek az apja, Ádám József. Azt is elvitték. Vót nekik a strandjuk, ők építették azt a strandot, ők, ők, övéké volt.

Az a Kovács? Az is egy nagy magyar vót, és akkó szerbekke is mindig és a néppe is csúnyán bánt nagyon... Helybeliek jelentették föl. Mondom, hogy kicsoda, az Aninak az apja jelentette ezt az egészet... De azé is akasztotta fő magát, föl is akasztotta magát az, lékiabálták, mindig kiabáltak vele... Györgyi Antal, az mindig kiabált rája, ordított rája.

– Tudni, hogy hová vitték el őket?

– Azt mondják, hogy az öcsinek a nagynénjét, aztat égy katona elvezette, a Mariska nénit, ménjén csak után[a], ménjén, és Sztapárba, és templomkertbe ledobott egy szál rózsát, mondta, hogy ha ledob egy sárga rózsát, ott van a férje eltemetve. És akkó ledobott a templomkertbe egy rózsát. És tudják, hol van eltemetve, ő tudja, ezt hiába tudja az ember.

– Akik itthon maradtak családtagok, azoknak nem lett semmi bántódásuk?

– Nem, mer ez razzija, mer akkor megszűnt ez a, ez a, máshol, mondjuk, Bezdánba háromszázat dobtak be az erdőbe, akkó Zentán, ott a homoki óvoda, nem tudom, jártatok-é Zéntán, a Teri, a Terike ott tanított, mikó odakerült abba az óvodába, ott vót, az az alattuk van etemetve, ott vannak eltemetve a zentai áldozatok... Dögtemetőbe vagy ilyen helyre temették, vagy pedig hogyhíjjákozták, tudod, mingyá ráépítettek égy objektívtot valami keményebb anyagbú, és akkó ugyé az...

Gombos, 118.

GYÜTTEK MÁR, EVITTÉK ÉS BEZÁRTÁK

– Magának is az a tizenhat ember között vót az édosapja?

– Az én apámat azt külön vitték el. Még, még máma se tudom, hogy mér vitték el, mer gondolom, hogy most má majd bele lehet nézni abba a levéltárba, hogy, hogy miért, miért és ki, ki vitette el... Negyvennégybe anyámma megesküdtek, hát terhes maradt másik évbe a tesvéremme, úgyhogy búcsú szombatján evitték az apámat. Anyám terhesen itt maradt, elvitték az apámat. Ű határvadász vót. Azok épp úgy, mint a csendőröknek vót az a... Itt teljesített szógálatot, erre teljesített szógálatot.

– De ő magyarországi?

– Újvidéki. Újvidéki. Hát nem, a Hajnal Jani bátyánk szintén vadász, határvadász vót. Hát annak is, ugyanabba a hogyhíjjákba szógált. Megvót a katonasapka, de volt a kokastoll. Kakastoll... Van kép, de most nem keresem elő, nagyon alú van. És ölég az hozzá, hogy, hogy bujkát, jaaaaa, megjegyzem, hogy kísérte a Német Pistának az öregapja, a Klaus Károl bácsi ott kinn a falu végén, az csendőr vót. Hát sógorok, az is rokon, hát kísérte Újvidékre, bilincsbe, és mondja az apám, hát ennek a Károly bátyánknak, hogy sógor, bemennek az ű szüleihön. Hát köszönnek, vagy mit tudom én, mi, és mondja az apám ennek a sógornak: „Sógorom, efogyott a cigarettám, menjünk át a bótba, végyünk cigarettát.” „Ááá, nem, leveszem a bilincset, azt menjé te.” És így szökött még az apám. Akkó... tehát van, van ok...

Egy, egy pár hónapig bujkált, mer erre őneki rokonai vótak, és akkó még keresték, mer akkó ilyen gyüvet-menet vót a határon. És akkó egy ideig azokná bujkált, és akkó aztán átszökött magyarba. Akkó testvérem megszületett, mire egyéves vót, akkó anyám átszökött utána, mer itt vót Bácsalmáson, mer anyámnak a testvérjének annak magyarországi vót a férje, és annak el köllött menni. És akkó anyám elszökött a testvéremme, egyéves gyerekke átszökött. Hát akkó rá egy évre vagy mire, akkó ott én is megszülettem, és akkó még egy év múlva, akkó anyám is a honvágy, meg az apámat, hát az nem jöhetett, me nem jöhet, biztos, hogy lelútték vóna, vagy nem tudom, mit csináltak vóna vele. És anyám meg ugye a honvágy, és akkó hazagyütt, kettőve. Akkó aztán még a határt lezárták, és nem vót tovább. Kész.

– És ő meg ott maradt?

– Egy ideig ott maradt, akkó aztán még olaszbu, onnan még írta a leveleket, hát írt anyámnak, hogy hát menjen vissza, de hát hogy, hogy mehetett má két kicsikével, hogy, hova. Nem.

– És akkó nem is tudják, hogy merre van vagy volt?

– Nem. Hát egy ideig akkó Ausztráliába... Nem, mer nem is vót szabad még beszéni se, mer ez, ez, ez. Ez nem. Ilyenekről nem nagyon lehetett... Titoknak tartották...

Vagyis annak a nevit, akit elvittek. Mer mér vót magyar katona? Hát mer akkó, akkó sorozták be, amikó. Nem? Hát ha éccé, hát huszonkettes születésű, húszéves, akkó lehet menni katonának, nem vót az, hogy most is, mikor a ezeket a... De nem, de nem volt olyan helyen a fronton, partizánokka összehogyhíjjákolt volna, tüzelés vagy lövés. Nem. Itt dógozott ű Karavukovón a malomba, hát arró meg is van a kép. Ott, ott mint géplakatos mesterember vót. Még azt mondanám, hogy utána, mikor hát evitték, akkó még az a mester küdte ide a lisztet, még hogy mentek át Gombosrú a malomba, akkó küdött ilyen, hát ilyen megélhetőségi dógokat, hogy, hogy... És azt azé, na, azt szeretném megtunni, hogy mijé, hogy bűnös vót akkor. Tudod, miért? Mer mingyár az nem derült ki.

De csak beleírtak valamit. De valami, valami, valakinek eszibe jutott, hogy ez újvidéki, ott vót a vérengzés... Határvadász vót, de itt, és ez... Akkó egyéves voltam én, mikó anyám visszajött velünk, a testvérem meg hároméves.

És itt, ahol Pekár Juliska lakik, itt lakott egy Kovács, Kovács, tesók vótak, mi vót a neve, Kovács Ferenc... Ferenc. Dupla Kovács, úgy hívták. Patkolta a lovat, és aszongya anyám, hogy ő vót nem tudom, hol, és ment haza, aszongya: hát te itthon vagy? Aszongya [anyám]: itthon vagyok. Gyüttek már, evitték és bezárták. Én itthon, én egyéves vótam, még szoptam, evitték anyámat, égy éccakát be vót Hodzsákon, be vót zárva.

ELKOBOZTÁK A VAGYONUKAT, ÚGYHOGY A GAZDAG EMBEREK
LESZEGÉNYEDTEK

– Elvitték őket, és az éjszaka folyamán összeszedték őket, és vissza se hozták őket soha többet. Élő példa, ott él az újság, a Komáromi családnak a családfője, az, aki nálunk dolgozott, a Kosta bácsi, odáig cseléd volt, szolga nálunk, aztán, amikor nagy valaki lett, és aztán meg is gazdagodott utána, mert ott óriási vagyont tett szert, mert azok, akik őt megkérték, hogy besúgó legyen, azok őt finanszírozták. Akkor is szóval egymás ellen támadtak az emberek, kihasználták tulajdonképpen a rendszerváltást. És egyik napról a másik napra meggazdagodtak, hát így, ilyen spicli módra elárultak azokat az embereket, elárulták, nem árulták el, tulajdonképpen azok rosszat nem cselekedtek. Semmi rosszat nem csináltak azok az emberek, csak annyit, hogy jómódúak voltak, gazdagok voltak, volt nekik pénzük, és ezek a szegényebb emberek, akik valamikor náluk dolgoztak, ezek kajánok, irigyek voltak rájuk, és akkor így besúgók lettek, és elhurcolták őket. És akkor elkobozták a vagyonukat, úgyhogy a gazdag emberek leszegényedtek, a szegény emberek meg, akik olyan kis spiclik voltak, meggazdagodtak. Rakhattok a szegre.

Minket ki akartak lakoltatni a faluból, az egész falut. Sztapáriak. Hát miért, hát hogy elvegyenek, ami nekik kell, és akkor, de akkor Branko volt a... Zorić Branko bácsi az volt a, komesar¹⁰⁵ volt, akkor komesar volt. Nem bíró volt a faluba, hanem komesar volt. Az is szegény ember volt. Festő volt, festő volt. Az is úgy tett szert a vagyonára, hogy a Komáromi-gyilkosságba őneki is benne volt a keze, meg egy-néhánynak.

– Gombosiak voltak, és szerb család, vagy ilyen vegyes?

– Ide nősült. Ő szegény volt, és benősült jó magyar családhoz. Piktör volt, festő, szobafestő. Harminckilencbe nősült ő, negyven-negyvenegyben született a lánya, tehát ő még addig szegény volt, csak gazdag családba betelepedett, így rok[onok]-hoz jutott, és aztán ő módos emberré vált, aki aztán parancsnokká vált. Na, aztán fordult a kocka, mert pártolta a falu népét, támogatta őket, de odáig előtte csak magának tett jót, hogy magának megszerezte a vagyont, hogy órá felnézzenek az emberek, hogy ő is tekintélyes ember legyen. De viszont utána elvédte a falut. Védte a falut, de viszont voltak olyan családok, akiket megsanyargatott azért, hogy neki jó legyen, és aztán magának tekintélyt szerezzen.

Kivégezték őket. Zomborba pár hónapot ott az ürülékük mellett ettek, ittak, aludtak, szakállasok lettek, abba az egy ingbe, hálóingbe, gatyába elvitték őket. Majd ha ez érdekel, akkor kiolvasod. Nem tudom, hogy ez neked meg-e van. És akkor a zombori Rókus temetőbe temették el őket, egy szemtanú élve maradt. Ráhullottak a holttestek, és amikor elvonultak ezek, addigra neki sikerült elmenekülni egy közeli tanyára, ott elbújtatták, és ő adta le a vallomást, különben soha senki az életbe nem tudta volna meg, hogy ezek az emberek hová lettek.

Gombos, 120.

¹⁰⁵ Komisszár.

SZÓVAL VÓTAK, AKIK KICSIT FÉNYESKEDETT,
MIKOR BEJÖTTEK A MAGYAROK

– Voltak-e megtorlások, el-e vitték valakit a faluból?
– Hát hogyne, vót a Komáromiékna, Komáromi... Vót az a kocsma mellett, tudod azt a Komáromit?! Azok ott kártyáztok, ott nem tudom, hányan, valamelyik este, akik vótak a, hogy is híták? Komáromi Pista bácsi... no, meg annak a veje, a Katicának az ura, jaj, mi is vót annak a neve... Gyurka... Az mind a két vejit elvitték, az egyik, az már nem jut eszembe, most má az én eszem se olyan, amilyen köllene, nem jut eszembe. Mind a két vejit elvitték, meg elvitték a Tímer János bácsit, a is ott vót... Őnekije is vót valami a községházáná, valami, nem tudom, valami, valami vót ő is... De emezek, ez a Pista bácsi, Komáromi, ennek csak bótja vót, az a bót vót, akkó az egyik veje az a gyárba vót valami, hát, valami tisztviselő, most a másik veje vasutas vót, a Bözsikének az ura... a Tímer János bácsi, ezek vótak egybe, ezeket el is vitték úgy eccere... Meg akkó a Meszes Jóskát, az Ádám József, Lovász János bácsi.

– Nem tudni, hogy mi lett velük, hova vitték őket?

– Hát azt mondták, a sztapáriak csináták... Me ezek mikor bejöttek a magyarok, akkor... Ezek között is vót, nem mindannyian, szóval, vótak, akik kicsit fényeskedett, mikor bejöttek a magyarok, és akkor a sztapáriak... viszonzták, hát... De ez a Pista bácsi nem csinált semmit se, de a veje nem csinát semmit se, anélkül, no mostan, a Bözsikének az ura az, az olyan fijatal vót még, nagyon fijatal, Bözsike akkó Újvidéken... Nemes Pista, még az utcán megfogták. Meg, várjá, a Farkas Pista is, azt is elvitték, Farkas Károly bátyádnak a... öccsit... azt is evitték, de az mé vitték e, az is fijatal vót, egészséges fijatal legény...

– Mondja, és meséltek-e valamit, hogy mi történt velük?

– Hát etüntették őket, annyit tudunk.

– Ki vót az a Branko?

– Janiç Branko vót, az vót a komesar... Az ide nősüt, a Margitnak vót a férje, de előbb, mikor piktör vót a Branko magyarok ideje alatt, akkó vót a Szűcs Marisnak... há akkó, mikor bejöttek az oroszok... há, addig a Maris vót... Német szárazásiak vótak ezek a Margiték, és akkó, hogy mentse magát, akkó hozzáment ehő a Brankóhó...

Gombos, 121.

MER MÉG VÓT ENGEDVE, HOGY MIKÓ BEVONULTAK,
OTT HUSZONNÉGY ÓRA ALATT SZABAD RABLÁS

– Azé szerencse vót a Brankóval, szerencsések voltak a faluban, gondolom, mer ki akarták telepíteni, mer ez izé vót, határzóna, különben is háborús zóna. Tudod? És ki akarták a lakosságot telepíteni, nagyon rajta vótak a partizánegységek, azok nagyon rajta vótak, hogy ki kő telepíteni, ha mán többet nem, huszonnégy órát, mer meg vót engedve, hogy mikó bevonultak, ott huszonnégy óra alatt szabad rablás.

Tudod? Csinálhatnak, amit akarnak. Utána már kell, hogy rend legyen, és akkor, de a Branko nem engedte, ő garantált, garantálta a népé, hogy nem itt lesz semmi, me valami, valami, hát, ha valaki itten elbújt ellenség, azt majd lelövik, de asz mondta, nem lesz, nincsenek itt, ez a nép nem olyan, és akkó nem lett se kitelepítés.

– Voltak-e ezeknek, akik itt csinálták ezeket, szedték össze a helybeli lakosokat, voltak-e azoknak gombosi segítői?

– Állítólag, állítólag talán a Kosta, a Mirković, az is itt rendőr volt a királyi Jugoszláviába, rendőr vót, akkó itt férjhez mént hozzá az Ilus néni, akkó itt maradt, na, akkó a magyarok alatt nem vót munkája, akkó eméntek, nem tudom, valahova, valami szerb faluba, mit tudom én, no, azt is üldözték a magyarok, út a gombosiak üldözték, azé haragudott rájuk. Doroszlón más volt a helyzet, doroszlóiakná más volt, mer ottan Sztapár közel volt, és egy része német volt, két rész magyarokkal... És azok ott nagyon pártolták azok egymást, me akkó, negyvenegybe megvédték a magyarok a sztapáriakat, megvédték, akkó negyvenegybe a sztapáriak megvédték a magyarságot Doroszlón.

Na, akkó a Branko aztán még is itt maradt, akkó dolgozott a vasúton, na, akkor az itt maradt, na, szobafestő volt, festő. Nem csak itt dolgozott, ő dolgozott, ment az állomásokról állomásokra, akkó volt az öreg Tótná, az bádogos volt, öntötte a, ilyen bádogmunkákat csinált, akkó festő mellett, meg vót akkó, mégakadályozta, még a németiséget is őrizte addig, pár németet, akkó addig nyúzták, még főjelentették, erre-arra, és akkor ütöt leváltották, és akkor aztán jött másik, lett az elnök... Tudod?

Gombos, 118.

AZZAL SE DICSEKEDETT SENKI, HOGY ÖSSZESZEDTÉK EZEKET A GOMBOSIAKAT

– Maguk hallották arról, hogy mi történt Újvidéken, Zsablyán?

– Ez most is szégyen... De nem emlegették. Nem, azzal nem dicsekedett senki. Azzal nem dicsekedett senki, meg azzal se dicsekedett senki, hogy összeszedték ezeket a gombosiakat, túszként elszállították őket, és senki sem tudja, hogy hol kötöttek ki. Valakik mondják, valakik sejtik, valakit félholtra vertek, aki elárulta ilyen dolgokat. Voltak, akik, mert voltak ezek a kis, kiscigádák, van egy lova, két lova, mit tudom én, kevés földdel dolgoztak, ezek be voltak oda hajtva, toborozva, és ezeket a szerencsétleneket, akiket itt összeverték a partizánok, ezek a sztapáriak, sztapári partizánok, arra kényszerítették rá őket, hogy ezt a félig agyonvert magyarokat elszállítsák. És alighanem azok ott kötöttek ki az, az, a halastó, ami van most az a halastó, Hollóké, az, ami innen van az a sarok, voltak nagy gödrök. Alighanem abba a gödörbe lettek eltemetve. Biztosat nem mert senki állítani, azok, akik meg már ott voltak, azok már kimúltak, azokból nincs senki. Úgyhogy azok nem, azok nem mentek messze.

Így van. Az a, az a, hogy mondjam, akik nem, nem gondolkoztak a fejükkkel, nem lett volna szabad azt csinálni, amikor a magyarok, amikor bejöttek, és a sztapáriakat

elkergették a rétről. Kész vetésekkel, mindennel, gazdasággal, mind, jószágot, mindent ott kellett hagyni, elzavarták őket. Ennek a visszaszolgáltatása megtörtént, de elég csúnyán, elég csúnyán, nagyon sok áldozatba került az, ami voltak akkor, nem csak a fiatalság közt, voltak idősebb emberek, akiknek nem volt a helyén az eszköz, azt hitték, hogy most megfogtuk az isten lábát, közbe nem bírták, még a szakállának a végét sem bírta megfogni. Mert semmije se maradt.

Gombos, 117.

* * *

NEM BÁNTOTTAK SENKIT SE

– Hát a partizánok is mikor bejöttek oda a faluba, akkor azok már olyan tartalékosok voltak. Mind sztapáriak voltak, szontaiak voltak köztük. Olyan idősebb férfiak voltak... Úgyhogy van... az óvodában ott volt nekik a konyhájuk, ott még az a Bársony Julis néni, meg nem tom még, kicsodák főztek nekik, azok voltak a szakácsnőjeik. No de azokkal is nekik nem volt semmi bajunk. Nem bántottak senkit se...

Szilágyi, 127.

SZTAPÁRI RÁCOK VOLTAK ITT A PARTIZÁNOK

– Jaj, meg a legjavát elfelejtem mondani. Mentünk a templomba, hát mondom, bent voltak már a partizánok. A Vaso. Idevalósi. Sztapári rácok voltak itt a partizánok. Sztapári származású. És az óvodába volt nekik minden. Ott tartózkodtak. Na, és akkor ezek a partizánok mind ott voltak bent, kisebb-nagyobb grupába.¹⁰⁶ Meg ez a Vaso volt az atyaisten. Bement lóháton, és azt mondta, mindenki kifelé, minden, kicsitől nagyig mindenkit oda kihajtottak, oda a falu végére. Második ház, és akkor ott voltak az irnok, irták, hogy minden, hogy ki mi, és akarták itt a falu végén, azon a járason kinyírni őket. De közben akkor gyűtt egy bolgár tiszt, valami magas rangú. Bolgár tiszt. Voltak itt bolgárok is. Voltak.

– De maguk honnan tudták, hogy az bolgár?

– Hát utána megtudtuk. Utána megtudtuk, mert azok nem beszéltek a szerb nyelvet. Úgyhogy az letiltotta, úgyhogy másképp több százat kinyírtak volna, mindenkit kihajtottak.

– És akkor mit csinált a pap?

– Hát megijedt. Megijedt. Végigcsinálta a misének, és mindenki menjen haza. Gondolhatod, ilyen kislányok, mint én is voltam. Ott volt az anyám is, megfogta a kezem, oszt csak haza, kislányom, haza, oszt bebújunk valahova, hogy nehogy elvigyenek.

– Mi lett ezzel a Vasóval a későbbiek során?

¹⁰⁶ Csoportban.

– Mondjam az igazat? Talált itt nőt, Szilágyon, magyart. Talált nőt, oszt sokáig járt ide. Pedig volt neki családja. Felesége meg családja Sztapáron. Egyszer csak úgy mindég ritkábban gyüött, oszt akkor elmaradt. Akkor aztán volt neki Doroszlón boltja, hogy most családdal együtt maradt, vagy nem, de ismertük, mindenki ismerte. Mint a rossz pénzt. Minden vasárnap ott volt a táncmulatságon, és faklumpába gyüött. Hát azért, mert ő volt a jani. Hát nem volt olyan nagyon erős, olyan közép, ilyen valami, mint én. Nagyon tartotta magát. Tudod, ki volt neki a szeretője? Majd megmondom... Az apja magyar katona volt, oszt persze, hozzá húzodtak, hogy nehogy valami bántódásuk legyen... Mikor gyüött érte mindig fiákeron. A Vaso. És akkor mentek Szentiványra, ott a boltokba mindent, ami tetszett neki, mindent vihetett. Mindent elhozhatott. Akkor még jobban voltak, mint most, még jobban voltak. A helyzet is olyan volt, hogy az ember össze volt szorulva. Szólni se nagyon mertünk, hanem csak olyan suttogva. Összehúztuk magunkat, mert mindenki azt gondolta, jaj, mi vár még ránk. Jaj, mi lesz. Most is azt gondoljuk.

Szilágyi, 129.

A TEMPLOMBÓL KIHAJTOTTAK BENNÜNKET

– Templomba voltunk, és jöttek a partizánok, és akkor a szerbek azok csak pártolták a, hogy mondjam, az oroszok, mert együtt voltak az oroszokkal. Na, és akkor kihajtottak ide a falu végére, ahol volt az a hajlat valamikor, fürdő volt. És akkor aztán jöttek oroszok, és akkor azok kérdezték, hogy mik vagyunk, kik vagyunk. Mert azt akarták, tudod, voltak szerbek, és a templomból kihajtottak bennünket, és akkor majd géppuskával, fegyverrel lelőnek minket, de nem sikerült nekik. Aztán ezek, az oroszok szétzavarták őket.

Akkor mentek sokan át, Dunán túl Horvátországba, a partizánok is, harcoltak azok jobban, aztán lefogták az oroszokat, és akkor segítették ott egymást, azt is mind vitték ott ladikokkal, mennyi sokan megfulladtak ott, mert nem tudták a ladikot kormányozni se. Mindenféle volt itt is. Meg aki nem tudott úszni se, meg minden, baj volt, azok nem vígan mentek bele a ladikba, bár aki tud úszni, az bele is megy, kiúszik a szélére a Dunának. Azért mondom, hogy...

Amikor az oroszoktól bejöttek, szerbek is jöttek, akkor mindjárt láb alatt voltunk. Különösképpen mink, akik így magyar község volt, mert ugye volt olyan, volt, ahol voltak németek is, Szentiván,¹⁰⁷ Apatin. Ezt mindet kihajtották Oroszországba, és ott mind dolgoztattak velük. Aztán mi lett velük, hogy lassan áthódoltak Németországba, mert a határon együtt voltak a Németország meg a mi a fene, szerbek is meg mindenféle, oroszok is voltak. De kihódoltunk mink is, ahogy volt az Erdősi Jani, együtt mentünk ki, mert hazaszökött ő is meg én is, és együtt mentünk be, hogy majd beáll a rendőrségre, és akkor ott már szerbek voltak erre, akkor azok kérdezték, hogy álljunk be rendőrségbe, hát fiatalok voltunk, hát tizenennyolc-tizenkilenc évesek. Nem, mert aztán mondom Janinak, az Erdősinek, hogy nem megyek

¹⁰⁷ Ma Prigrevica, Bácsszentiván.

én sehova, egyedüli gyerek volt, ő is egyke. Hogy aztán menjünk, kapunk rögtön ruhát is, mint a rendőröknek. De elment, addig tiltakoztunk, hogy nem, elmegyünk inkább katonaság, vagy katonákhoz, kaptunk ruhát, amelyet kaptunk, és akkor hát így volt nagyon.

Szilágyi, 131.

VÓTAK PARTIZÁNOK ITT, SZILÁGYIN IS

– Hát a partizánokról. A partizánok, hogy visszatérjek arra, mikó jöttek, itt vótak partizánok, itt, Szilágyin is. Ezek a... azt lehet mondani, hogy sztapáriaiakból és szontaiakból tevődtek össze, a mostaniakból egypáran, akik itt voltak Szilágyon. Az óvodába vótak besorakozva, s a többi, minden, és ők, ők voltak itten. Ők a frontra innen nem nagyon mentek, ők csak itt a hátországba voltak, én nem akkor, mikor megalakult a Petőfi brigád, akkor a mi falunkból is mentek magyarok is a Petőfi brigádba, meg hát mentek a partizánok is a Petőfi brigáddal, de itt ezek, akik itt voltak Szilágyon, ezek jelen pillanatba ilyen rendfenntartók vagy ilyesmik voltak itt Szilágyon, hát igen, abba az időbe. Úgyhogy, hát ez volt. Voltak itten orosz katonák is a háború ideje alatt, akik visszajöttek, és az iskolákba pihenőn voltak addig, míg kipihenték magukat, és aztán újra dobták őket ki a frontra. Voltak bolgár katonák is s a többi, minden, ilyen, ilyesmi is volt. Volt, volt, volt olyan helyzet is, nem tudom, hogy ezt érdemes-e vagy szabad-e fölvenni, vagy mindent, hogy ugye mink gyerekek voltunk, apám sebesülteket volt hordani Pélmonostorrú Zomborba. Öregapám és anyám, azok a repülőtéren voltak robotba, a repülőtéren köllött a sódert hordani, mindent, hogy minél előbb a repülőtér meglegyen, hogy a repülőgépek az oroszokkal jönnek, azok le tudjanak itt szállni a zombori repülőtéren. És mi itthun voltunk, gyerekek, öreganyámmal, és... hát volt egy olyan, olyan helyzet, hogy ki akarták a falu lakosságát hajtani a falu végire. És ezt aztán tudtuk meg, hogy mit akartak csinálni velünk, hogy likvidálni akartak bennünket. De szerencsére a falu vezetősége érintkezésbe lépett egy bolgár század parancsnokával, pihenőn volt az iskolába, és szóltak azoknak a parancsnokoknak, az az alezredes, az lépett közre, és azt mondta, hogy nem szabad ilyet csinálni itt, Szilágyin, ez mentette meg a falut.

– És kik akarták a kivégzést végrehajtani?

– Mondjam, hogy az itteni partizánok?

– Azok?

– Hát igen.

Ferenc, Ferencnek hívták, ők Sztapáron voltak, üzletjük volt nekük, de Szilágyi származás, és bótjuk is vót, vagyis ő, meg mozisok vótak Sztapáron. Hogy mi okból, mi okból se, ötet egyszer elvitték, megkínózták. Akkor, amikor másodszor elvitték, akkor többet nem jött vissza. Hogy mit csináltak vele, vagy mi történt, én gyerek voltam, én nem tudok róla, arrú mesélni. Hogy ő Sztapáron mit tett vagy hogy tett stb., mindenféle, elég az hozzá, hogy ez történt.

Szilágyi, 132.

DOROSZLÓ MEG MILETICS KÖZÖTT A SZTAPÁRIAK
ELVETTÉK TŐLE A LOVAT

– De én abban nem vagyok egészen biztos, hogy az úgy történt, de azt, azt, az nem orosz volt. Az egy partizán volt. Az egy partizán volt, aki a Berkó János bácsinak, annak a lova volt, fiatal, fiatal kancacsikó volt, és megtetszett a partizánnak, szerzett, vittek nyerget, felnyergelték. Szasa volt a neve, és kilovagolt vele a partizán hős, vágóhídon kívül, valahol. Olyan szerencsésen letette a csikó a partizántisztet, hogy annak is szétrepedt a feje. Alighanem az az a kapitány. Biztos nem vagyok benne, de több mint valószínű, hogy ő az. Úgyhogy a lovat később elvitték, megint csak elvették a lovat tőle, aztán elment, akkor aztán utána vitte el az Örzse nénit, a feleségét, akkor vitte el a Zomborba, az Apatini útra a kórházba, én onnan jöttem vele haza. Mikor még egyszer ment a feleségéért, az Örzse néniért, akkor csak egy lóval ment el a János bácsi, azt meg hazafelé, Doroszló meg Miletics között a sztapáriak elvették tőle a lovat. Sebesült asszony a kocsin, adtak neki egy ilyen kis pónilovat. De az már annyira, az agyonra volt fárasztva, hogy az már nem bírt menni. Akkor, hogy a Berkó hazaérjen, leakasztotta a nyaklót a lóról, nyakába vette, rákötötte a kocsi, és húzta, húzta a kocsit a feleségével haza. Miletics meg Doroszló között volt, valamikor volt, úgy neveztek, Rösch-szállás. Volt ott egy tanya bal kéz felől, gazdaság, állami gazdaság lett, téglagyáron kívül bal kéz felől. Ott van egy épület, szállás. Onnan a Rösch-szállástól, onnan húzta a Berkó János bácsi haza a feleségét a kocsival, meg a lovat is majdnem úgy húzta, mert az is túlfárasztva volt, agyon volt verve.

Múlik az idő, nagyot ugrunk, messze. Berkó János bácsi már az öreg, magatehetetlen, ilyen, mint én már, roncs, üldögél a pudlival, görbebot mellette, üldögélt. Ballag egy pasas, nem a járdán, hanem a kövesúton, Miletics felé ment. Az öreg Berkó ráismert, az volt az a sztapári cigány, aki elvette tőle a lovat. Az öreg megállítja. „Állj csak te meg. Emlékszel te énrám?” Aztán, amikor elkezdett a kampósbot dolgozni, úgy összevágta azt a cigányt, hogy már a szomszédok az ordításra, a szomszéd emberek: „Ne, János bácsi, most már hagyja békével, ne verje itt agyon az utcán, mint a kutyát.” „Megérdemli, az anyja erre. Énvelem húzatta haza a kocsit.” Azt a cigányt, annak Serko volt a neve, de amikor ezek a felfordulások voltak itt a faluba, az is egy nagyon részese volt annak, annak a vezércsoportnak, akik itt kegyetlenkedtek a faluba, az a Serko, de annak nem volt része a dályi réti kihurcolkodásból, mert az cigány volt. Annak azok se adtak, az előbbi jugók se adtak birtokot, őneki nem volt rá oka, hogy a magyarokat üldözze, meg ilyen disznóságokat végezzen, de muszáj volt neki, mert ő cigány volt. Bennük más a mentalitás, ők ilyen, ilyen nép a cigány. Addig, addig szépen veled, képes csókolni is meg hízelegni is, addig, még nem fordítottál neki hátat.

MITROVIĆ ÉS A SZTAPÁRIAKKAL EGYÜTT, AZ VÓTAK ITT,
AZOK TARTOTTÁK ŐKET FOGVA

– Ez a generáció, apámék nem szerették a Titót. Ők nem szerették. Nem. Hát tulajdonképpen a kommunizmus, mikó a Tito hatalomra lépett, akkó kezdett, kezdették ezeket az embereket üldözni. Hát igen, akkor vitték el a magyarokat. Hát a partizánok, tulajdonképpen a partizánok vótak, a Tito emberei vótak. És ő, nem mondom, nem csak én, tudom, én így hallgattam, és nem nagyon, csak mondjuk má, az utána levő generáció szerette Titót, ők nem. Ők tudták, hogy valójában hogy is kerűt a hatalomra. Igen, igen. Ők nem szerették. Mi mindig mondtuk, hogy milyen jó.

Itt nálunk, a faluba a sztapáriak, azok, azok vótak, hát a Branko, az, akinek a malomja vót, az vót itt a valami fej, meg a Kosta bácsi, a, nem tudom, milyen Kosta vót, várjá, Mitrović. Mitrović és a sztapáriakkal együtt, az vótak itt, azok tartották őket fogva. Itt a pincébe. Ők szedték össze a magyarokat. Igen. Akkó, mikó azt a tizennyolcat elvitték, akkó apám lent vót a pincébe, nem tudom pontosan, az, az is, hát, a Gézának a nagybátyját is elvitték. Negyvennégy őszén vót ez. Igen. Tizennyolcat elvittek, amirű nem tudnak semmit, amit, azt se tudják, hogy hol lett eltemetve, mi lett velük, akkó ő lent vót a pincébe, és az vót neki szerencséje, hogy elvitték Karavukovóra¹⁰⁸ a partizánok disznót vágni. Mivel hentes vót, ugye? Mire visszagyűtt, üres vót a pince. Ennyin múlt, hogy elvigyék, a partizánok vitték el, hogy ott vágja a disznókat. A saját részükre. Hát, kijék voltak azok a disznók, azok meg a németeké vót. Karavukovó tiszta német vót. Tiszta német. Militicsen vót, vót egy pár szerb család, meg ott vótak a németek. Militicsen vótak szerbek, ott vannak bennszülött szerbek, de Karavukovón nincsenek. Akkor az ott, de úgy német, hogy ne katonára gondolj, hanem ott élt német emberek. Úgy, mint mink, ahogy mi, magyarok itt éltünk, ők meg német. És azok, azok ottan nem maradtak, talán csak ott is egy család maradt, igen, egy család maradt, a mészáros, valami Ignác bácsi, de én, én nem tudom, annak a fia tán még, vagy unokája, valakije él. Egy család maradt, egy német család maradt Karavukovón. De az is talán azé, hogy, hogy szükségük vót rá. Mer a mészáros maradt meg.

Szerkesztették a listát, amely alapján elhurcolták az áldozatokat. Minek alapján szerkesztették, ezek mind besúgók voltak. Mondjam, igazából olyan seggnyalók, akik, akik a mai napig is vannak besúgók. Udbások voltak. Az Udba¹⁰⁹ a mostani SDB. A Služba državne bezbednosti.¹¹⁰ Na, az, az, azok voltak, akik, akik, ha valami itt a faluba, aki, na most, rád mondták, hogy ez meg ez vagy, akkor az Udba ment hozzád, és az ítékezett, meg ment, és keresték, és mindig voltak besúgók, akik a faluba, ha bármit tudtak, vagy hogy látták, hogy valamit csinálnak, vagy valami, akkor azok följelentették. Hát személyes bosszúk, meg minden, de mindig volt

¹⁰⁸ Bácsordas.

¹⁰⁹ UDB, Udba, Uprava državne bezbednosti, Állambiztonsági Igazgatóság.

¹¹⁰ Állambiztonsági Hivatal.

olyan, hogy aki, aki büntetlenül, meg hogy semmi olyat nem lehetett rá mondani, hogy nem ő volt, és akkor is elvitték.

Gombos, 116.

MAGYAROKAT NEM SZERETTE, PEDIG MAGYAR VOLT A FELESÉGE

– Sok ilyen esemény, apró esemény, amit a sztapáriak elkövettek, meg a Mirković Kosta, az nagyon nagy szemét volt ám. Hát itt, hát háború előtt. Összekerült ezzel az Ilus nénivel, ezzel a Hajnal, gróf Hajnal Pista bácsinak a lányával. Az volt a felesége neki. De nagyon nagy lábon élt, nagyon nagy valaki volt, ott lakott a titkárlakásba, az izében, most az ambulans,¹¹¹ ott laktak. Azt az öreg [az após] előkeresett, vagy hogy hogy szerezte be, honnan szerezte be, a jóisten tudja, valahonnan szerzet revolvért, pisztolyt. Haragudott a rác vejére. Be volt rúgva, bőven ivott az öreg, az jó italos ember volt. Rálőtt a vejére, agyon akarta löni a Kostát. Közbe hát gyorsan kitudódott, hogy hogyan, mint történt, kit ki volt, mi volt. Hopp, lekapcsolták az öregot, mert agyon akarta löni a Kostát. A Kosta Mirković egy szilbási származású szerb gyerek volt, magyarokat nem szerette, pedig magyar volt a felesége. Na, mi legyen a büntetése, akkor már a Branko volt a parancsnok a faluba, ő volt a megmondható, mert mondom, ő adott garanciát arra, hogy a faluba semmiféle giksz¹¹² nem fog történni, a hadseregnek semmi féltése nem volt. Addig, meddig mi legyen, hogy legyen, abban az időben, amikor az öreg Hajnalt lefogták, mert rálőtt a Kostára, combját találta csak el, nem jól célzott az öreg, részeg volt, amikor beidéztek, vagy bevitték a mi a csodára, bent volt a börtönbe az öreg Hajnal, meg három cigány, egy cigány asszony meg annak az öccse meg egy másik cigány. Úgyhogy három cigány, azok meg mentek rekvirálni a faluba, az alsó utcán mentek végig, lószerszámokat, lópokrócokat meg ilyen, ami megtetszett, azt rakták a kocsira. Egy öregasszony, cigány asszony fent ült a kocsin. Ezek a falu, a parasztházaktól vitték ki, ami nekik tetszett. Brankónak tudtára jött ez az izé, valaki jelentette, hogy ezek mit rendelkeznek, ezt a három cigányt be a börtönbe, oda az öreg Hajnalhoz. Na de most mi legyen velük? Az meglőtte a szerb rendőrt... Nem afféle ám, rendőrt. Mi legyen avval, mi legyen evvel, mi legyen avval, azt mondja. Közben megérkezett egy reguláris orosz egység, tudja isten, két-háromszázan is voltak az orosz katonák. Persze a parancsnokuk rögtön kapcsolatba lépett a falu megbízottjával, a falu elnökével. Bocskorba volt. Rangokat rakott fel, ide bocskorába, az az ő nemzeti bocskorba, azok még valahonnan onnan lejjebből jöttek ide Vajdaságba. Mi legyen ezekkel? Hát mi legyen, hogy legyen? Nem kell őket bántani, hát csak meg kell ijeszteni. Akkor megegyeztek a Branko meg az a, az a tiszt, megegyeztek, hogy kivágják őket a frontra. Az lesz a büntetés, ezért a bűncselekményért az lesz a büntetésük, ha elesnek, elesnek, ha élve marad, élve, akkor meg van bocsájtva a bűne. Kidobták a frontra az öreg Hajnalt meg a cigányokat együtt, képzeld el, mind visszajött. Az öregember hazajött a vonalból.

¹¹¹ Orvosi rendelő.

¹¹² Giksz, hiba.

Túlélte ezt a, ezt a bolmáni áttörést,¹¹³ nem tudom, honnan jött vissza, egy karcolás nélkül megúszta az öreg. Meg a cigányok is. Nem. Egy cigány ottmaradt. Egy oda-, odamaradt. Egy... A cigány, a cigány asszony, vagyis a cigány lány, akkor lány volt még, meg az öccsé, azok élve visszajöttek, meg az öreg Hajnal.

Na most, elmentek az oroszok, jöttek a partizánok. Partizánok között ottan akkor voltak helybeliek, mondjuk... Branko az védelmébe vette a falut, úgyhogy nem is volt a partizánhadsereggel, nem is volt gondunk, semmi kellemetlenséggel, egyéb, csak a Kosta meg az a három cigány, akiknek ki kellett menni a frontra. De azok a hadseregek, vagy azok... az igazi, valódi partizánok, azok is átvonultak, akkor nagypéntekre valahonnan, mi a csoda felől, még abban az időben, akkor még lőttek ide.

Karavukovo felől az országúton jött egy egység, szintén egy jó hosszú menetoszlop, partizán. Mikor ott azt a kanyart elhagyták, bent megfordultak a falu felé, akkor onnan kezdték nekik küldeni az ajándékot. Lőtték azt a, azt a, azt az egységet. Ott a rögtönzött sírokba volt, akiket elástak, ott haltak meg. Egészen még felértek az Englerszhez, ott még lőttek be párat ide az Englerszhez, meg a laposra az erdő, aztán abbahagyták, nem lőtték tovább őket. Akkor ezek így szétoszlottak a faluba mindenfelé. De azok nem csináltak senkinek semmi, semmi bántódást, nem, nem csináltak. Hogy mondjam, azt lehet mondani, hogy azok egy ilyen reguláris parancsnokság alatt létező legénység volt. Azok se nem loptak, se nem követelöztek, se nem rendetlenkedtek, azok nem csináltak semmi, semmi kihágást. Mert akkor már a partizánhadseregbe bent volt a szigorú parancs, hogy azt ne, mert azzal a fejeddel számolsz. Úgyhogy azok nem csináltak semmi kellemetlenséget.

A sokacok¹¹⁴ nagyon nagy partizánok lettek ám sokan. Sok nagyon partizán lett ám, jó, de milyen nagy hősök voltak, hát mentek, rabolták ki Szentivánt meg Apatint, amit értek, amit értek, húztak-vontak. Ez egy nagyon szemtelen nép, a sokacok. Igen. Nagyon, nagyon átvetköztek a szokásokhoz, kegyetlenek voltak ők is. Ótölük segítséget nem várhattunk ide Gombosra senkitől. Eminnen meg messze voltak, délre, az, az csak Hodzsákon meg Karavukovón takarított, önekik az volt a reonjuk.¹¹⁵

Ez a Branko, ez mikor jött ide Gombosra, ez boszniai származású volt. Boszniai, boszniai gyerek volt, igen, a Janić Branko,¹¹⁶ nem tudom, hogy mikor jött a faluba, csak azt kéne valahogy megtudni, hogy mikor, mikor kerültek össze a Maris nénivel,

¹¹³ A Petőfi zászlóaljából alakult Petőfi brigád legnagyobb csatája 1945 márciusában a Dráva-parti Bolmán helységrél, ahol ötvenöten estek el, és közel kétszázan sebesültek meg.

¹¹⁴ A sokácok horvát népcsoport a mai Magyarország déli részén, illetve a Bácskában, a Duna közelében (Szond, Bácsbéreg, Monostorszeg, Zombor), valamint a horvátországi Szlavónia egyes vidékein. Szinte kivétel nélkül római katolikus vallásúak. Feltehetőleg a mai Bosznia-Hercegovina területeiről húzódtak fel az egykori Dél-Magyarország elnéptelenedett vidékeire a török hódoltság idején. Bosznia egyes vidékein a kisebbségben élő katolikusokat ma is gyakran nevezik sokácoknak.

¹¹⁵ Körzetük.

¹¹⁶ Más helyen Đanić.

Szűcs Maris néniel. Szódás Maris néniel. Ez volt hivatalosan a felesége. Inas, inas-ként került ide állítólag, vagy piktorként. Ott, ahol az enyém van, téglára rávésve a nevem, az felett van, ott van Janiéc Branko. Habár megismerték a helybeliek, azért a magyarok mellé állt, amikor bejöttek a partizánok. Ő azt mondta, hogy azt, azt nem szerveztem, az nem készarva történt, az idős komoly emberek olyat nem csináltak, hanem ezek a felbuzdult, buta fiatalok, akik még nem tudtak gondolkodni, abba az időben azok, azok végezték rajta a csúnya munkát.

– A Kosta rendőrtiszt volt?

– Amikor vége volt a háborúnak, feláll a néphatóság, elkezdett, őt, mert szerb volt, megalakult ez a Žitopromet,¹¹⁷ ez a kényszerfelvásárlás, ami volt, ő volt egy olyan megbízott itt a faluban. Elég jól kegyetlenkedett ő néppel akkor. Mindenből voltak beszolgáltatnivalók, minden beszolgáltatásra ő volt a megbízott a faluban. A községházánál dolgoztam, mert én negyvennyolcban voltam üzemi tanfolyamon Zomborba, akkor onnan hazakerültem, akkor megkaptam itt a otkupna stanicát.¹¹⁸ Én voltam a fővásárló, a Kati néni kocsmájában, magazinnak¹¹⁹ használtuk, a Kosta meg a Žitoprometbe volt. Szegény maradt, nem volt neki semmije, de kegyetlen szemtelen volt. Elég az hozzá, nagyon szépen írta a cirillt, cirillül tudott nagyon szépen írni. Én ráismertem az írására, mikor nálunk a Loboda Józsi csinálta a kiblit,¹²⁰ mert ki akart dűlni a kibli, lebontottuk, és a Loboda Józsi építette fel a kiblit. Na, megfogadtuk, jött a fiatalember csinálni a kiblit, dél van, elment majd ebédre, ideér egy csoport hármás, három ilyen inspektorok¹²¹ voltak, ilyen građevinski inspektorok¹²² voltak, jöttek, mert jelentés volt, meg volt, fel volt jelentve a Loboda Józsi, meg majd mindjárt mondom, hogy hányan, melyik még, hogy iparendély nélkül dolgozik itt. Hát erre-arra, hát mondtuk, hogy ez a rođak, ez a brat,¹²³ tehát itt csinálja nekünk, én őneki mást csinállok, ő meg hát nekünk ezt, semmi. Az egyik alak, akinél a papír volt, fel volt jelentve, ilyen kereskedelmi papír, ilyen hosszúkás kockás.¹²⁴ Én a háta mögött voltam az alaknak, és nézem azt az írást. Úristen, ismerős, ismerős. Ez a kézírás nekem nagyon ismerős, cirillül van írva, szépen írt, nagyon szépen írt a Kosta. Hát elment a Józsi ebédre, visszajött. Akkor jelentve voltak a Loboda Józsi, a Mágocsi Gebi vagy Feri, a Likó Pista, Göllör Józsi, György Feri, Bence Miska, hát, akik szoktak így maszekolni, tudod, így, és ezt a feljelentést a Kosta csinálta, én ráismertem a kézírására. Jó, ugrunk egyet. Loboda Ferenc komám, hát eltör egy gerenda, eltörik egy gerenda a fészkerben. Jön a Pista, Likó, képzeld el, a Kosta a Likó Pista mellett így malterozott, meg ilyen dolgot, hát ilyen szakember volt, Likó alkalmazta. Most ki volt téve egy hordó, rajta sörösüvegek,

¹¹⁷ Gabonafelvásárló.

¹¹⁸ Felvásárlóállomás.

¹¹⁹ Raktárnak.

¹²⁰ Itt árnyékszék.

¹²¹ Ellenőrök.

¹²² Építési ellenőrök.

¹²³ Rokon, testvér. (A rokoni és testvéri segítség nem volt engedélyköteles.)

¹²⁴ Vélhetően franciakockás lap.

borosüveg. Ki mit iszik? Jött a segítségek, mert volt azzal, kukorica a padláson, és azt vissza kellett mindent hajtani, behúzni alá, az új gerendát alá, volt azzal ügy. Ott volt a Misi is, a Kovács, a partisosok.¹²⁵ Mert az első gerendát, azt, síneket, azt, síneket tettek be, és azokat a partimunkásokat rakták fel. Úgyhogy volt ott nép bőven. Kosta is ott volt. Már a kontya elég jól meg volt szorítva,¹²⁶ már nálam is a sapka nem jól állt, félreállt nagyon. Eszembe jutott nekem az egész. De abban az időben, amikor azt a feljelentést csinálta, akkor a Likót is feljelentette, meg a Szikora Imrét, az akkor együtt dolgozott. Azt énnekem ez eszembe jutott. Azt már, mikor volt bőven a kontya alatt, akkor nem maradt meg bennem, akkor kibuggyant. Kérdezem tőle, hogy: „Te – a Likótól –, te ennek, te adsz munkát, ez temelleted dolgozik?” „Hát mit csináljak vele – azt mondja –, szegény ember.” Akkor hozzáfordultam az illetőhöz. „Jeli Kosta!”¹²⁷ És akkor szépen, jól össze volt a program állítva, mert forrt bennem, legalább egy fél órát ezen főztem az előadást. Amikor lesoroltam neki. „Te ilyen piszkos ember vagy? Elmész ahhoz, akinek te ütötted ki a kezéből a kenyeret? Hát milyen ember vagy? Nem szégyelled magadat?” Szépen letette az üvegét, nem szólt semmit. Letette a sörösüveget, azt kiballagott, elment az utcára. Akkor még ezek voltak itt másikkak, voltunk sokan, tizenvalahányan.

– Hogy nem került be valami komolyabb munkahelyre a Kosta a háború után?

– Hát úgy, hogy elszaladt a kalapács az otkupnál, az otkupnál.¹²⁸ Valamit nem úgy csinált, ahogy kellett, kicsit túlkapásai voltak, és akkor kirúgták, kirúgták. Hát, ki lett dobva. Hát. Akkor a Gondos került a helyébe. A Kosta itt lődörgött még a faluba egy darabig, hogy hová került, a jóisten tudja innentől, nem itt halt meg, valahova elkerült.

Gombos, 117.

MENTÜNK HÁZSORBA, NÉMET HÁZNÁL ÖSSZESZEDNI A BÚZÁT

– Hát a partizánok mikó bejöttek... mikó a honvédség kiment innen, akkó fölállítottak ilyen faluőrséget. A községházáná, tudod. Akkó vótak ilyen örök, vagy nem tom. De fegyver nélkül vótak, igen. És... mikó a partizánok bevonútak, akkó nagyon siralmas vót. Előszó a partizánok vótak, utána gyüttek az oroszok. Bresztovac felő jöttek. Este hat órakó értek haza. Davaj, davaj, amit értek, mindent. Tudod, itt vótak a német házak, azokba, nem tom, nem lakott senki, azok elmenekűtek. A pince tele vót, vót jószág, vót csibe, vót nem tom én, minden. Ilyen régi nagy vánkossos ágyak vótak. Még ómárium¹²⁹ vót akkó abba az időbe. Nem vót szekrény, ilyesmi dolog. Ezek mindent elfoglaltak.

¹²⁵ Partiban dolgozni annyi, mint egy váltásban dolgozni.

¹²⁶ Félreállt a kontya.

¹²⁷ Ugye, Kosta!

¹²⁸ Túlzásba vitte a felvásárlásnál.

¹²⁹ Almárium.

Aztán, mikó megkezdődött ez a partizándolog, nem tom, partizán, mink a sztapáriakhó estünk. De a partizánok azok előbb csináltak utat. Igen. És akkó itten vót egy partizánlaktanya, vagy hogy mondjam... Ilyen...

– Kaszárnya?

– Igen. Ez ott vót, ahun most a posta meg a Građevinar¹³⁰ van. Igen, ott vót a... Na most, ezeket az elhunyt magyar honvédeknek a szép, jó feleségüket, azokat beröndülték oda. Ezek meg elmentek ezekbe a német házakba, oszt összeszedték a kakasokat, pulykákat, libákat, vagy nem tom én. Ezek főztek, ettek, borokat, mindent. Ezek osztozkodtak. A pallásró összeszedték a búzát. Összesöpörtették velük, be köllött vinni oda. Az én megboldogút apámnak vótak ilyen nagy szarvú ökrei. Meg a Bártol Pisti bácsinak vótak. Én lehettem olyan tizennégy-tizenöt éves köllök, ugye. Én vótam a sofőr. Apám ment dógozni, hát én... És köllött mennünk ilyen... izére, hogy mondjam magának, hát kényszermunkára. És ezek a partizánsegédek... Lovász János bácsi, most a megboldogút, a Tancsik Ferinek a feleségének az öregapja... Meg a Copák Misi bácsi, ezek vótak az én embereim. Mentünk házsorba, német háznál összeszedni a búzát, ezeket a borokat meg...

– A németek már ki voltak vagonírozva?

– Ki, igen. Má partizánok vótak.

Most, ez a partizánfőnök, nem is tudom, sztapári vót, hogy Mikica vagy Ivica, vagy nem tudom, mi vót a neve. De oda köllött bevinni. Ezek összeszedték a... összesöpörték a búzát. A búzát a pallásró. Akkó nem ilyen betonos pallás vót, hanem ilyen sáros pallás vót. És mint gyerek, mert én mikó, énnekem nem köllött dógoznom, csak én vótam a sofőr. Ezek ott rámóttak, összeszedtek mindent, és megrakták a szekeret, és én vótam a sofőr.

Doroszló, 107.

* * *

KIKÖTÖTT A KRÓNICS-PALOTÁBA

– ...mikor ezek, amikor ők hatalomra kaptak, vagy bejöttek, akkor én Zomborban voltam inas, ott inaskodtam, fényképészinas. Az unokatestvérbátyám volt a mester. Amikor befejeztük a hatodikát, akkor elvitt inasnak. Bejöttek az oroszok, augusztusba elmentem inasnak, októberbe bejöttek az oroszok. Ennyit voltam inas, ott, Zomborba, ott is laktam náluk. Bent voltunk a, az üzletbe, bevágódott négy olyan állott fiatal, túlmelegedett taknyos, há, öten voltak. Fölkérték, szépen fölkérték. „Maga a mester itt? Pákai?” „Igen.” „Jöjjön velünk.” Kettő elő, kettő hátul, egy mellette. Elvezették. Soha többet nem látta senki. Kikötött a Krónics-palotába, ott, ahol a másik, a másik sok ezer, mert nem tízek, húszakról volt szó, hanem ezrekről volt szó, akiket összeszedtek az akkori, ottan hirtelen partizánok. Azok szedték ezeket, de nem azok a fiatalok, hanem azok a bosszúálló idősebbek, akiknek már be kellett volna, hogy érjen az esze, vagy a feje lágya, azok csinálták ezt a pújgatást. Hány ezer

¹³⁰ Az építővállalat irodaháza.

magyar meg német veszett el a Krónics-palotába, akiket nappal ott gyilkoltak, ütöttek, vertek, éjszaka meg a teherautóba dobálták holtan, a kis szerb temetőbe vitték ásni. Két csoportot, egy csoport halott volt, meg egy csoport élt, azok kiásták a gödröt, ezeket belerakták, aztán odaálltak melléje ezek is, akik kiásták, azokat is lesorozták, azokat is belekerült a gödörbe, és csak a következő transzport, amikor megérkezett, azok temették be azokat, az övéket meg ásták. Ez történt meg Zomborba kis szerb temetőbe, én akkor ott voltam inas. Ez széthallatszott azért, mert mind afféle gyerek én hegyesen tartottam a fülem, mert nagyon bántott az, hogy elveszett, az nem volt, és akkor én azt kihallgattam, hogy hol mit hallok. Kenyérért jártunk, ott, Zomborba Szerencsének nevezik azt a részt, ott lakott egy öreg német, cukrász volt, itt lakott a Loboda Józsi bácsi házába, a pék Bözsi néni mellett a... Itt lakott az a Nef Hanzi bácsi, Rózsa néni volt a felesége, olyan görbe lábú, sladoledet¹³¹ árult ez az öreg-asszony. Mikor jött ez a zűrzavar, megérezte az öreg, hogy csípő, bűdös a levegő, akkor elment Zomborba. Ott hamar kivett egy pékséget, azt elkezdtek dolgozni mint pékek. Én oda jártam, a Szontai útról jártam kenyérért akkor az öreg Nefhez. Úgyhogy énnekem, amikor megismert, mert jelentkeztem, hogy én gombosi vagyok, akkor énnekem mindig volt kenyér, félretéve az én részemre.

Aha, de mondom, a mester, az unokabátyám [a fényképész], az többet nem jelent meg, akkor az ángyommal voltam ott egy darabig. Akkor hajtották a munkásnépet, a munkásságot Zomborba, a reptérre eltakarítani a romokat, mert lebombázták a repteret, a németek átjöttek, azt jól megfúrták a repteret, megbombázták. Ezeknek meg innen akkor kellett menni, eltakarítani a romokat. Egy olyan csoporttal az én apám is bejött, persze nem önként, hanem úgy hajtották őket gyalog be. Akkor ott elkéredzkedett attól a valakiktől, attól a parancsnoktól, aki kísérte őket, vagy ki volt az, mindegy, én azt sose kérdeztem meg tőle, hogy kitől kapott engedélyt, vagy ki engedte meg neki, hogy eljöjjön, felkeressen bennünket, a Szontai úton laktunk. Akkor elvittek, eljöttek, vagy az apám bejött, és mondta, hogy készüljek, mert a Perkó János bácsi, ennek a Hajnal Tibikének az öregapja, akkor hozta be a feleségét, az Erzsi nénit, lötték ezt a, ezt a részt, meg hogy ott az is, hogy ott kapott, ott is robban gránát, meg hátul fent is, telken. Annak az asszonymnak gránátszilánk elroncsolta a vállát. Az ura, János bácsi behozta kocsival.

Felajánlotta a János bácsi, hogy elhoz haza. Kórházba maradt a felesége, az Örzse néni. A János bácsival jöttünk haza onnan. Késő este értünk be már Sztapárba. A községházánál, a sztapári községházának szembe át van egy kocsmá, volt egy kocsmá akkor, ott állt valami partizán, leállított bennünket. Nem arra, hanem ide be e. Üres volt a kocsi, be a községházaudvarba, vagyis abba a kocsmaudvarba. A táncteremből voltak ott olyan valakik, elég csúnyán néztek ki, össze voltak verve, hogy hol, milyen nép volt, nem volt nekik szabad beszélni, ilyen nagy szalmazsákokba volt a gyapjú belerakva, ott volt, állomásoztak, az a gyapjú, hogy kinek kellett az, mire, mire kellett az a gyapjú a partizánoknak, azt a jóisten tudja. Elég az hozzá, hogy azok a vitézek, akik ott vitézkedtek, azok a szerb partizán vitézek, azok rendelkeztek az felett, hogy

¹³¹ Fagylaltot.

a kocsikra gyapjút, és ki az állomásra. Ki kellett vinni, és aztán mehetsz, ahová akarsz. Közbe ott találkoztunk a Görög Józsi bácsival meg a kéményseprűsnek az apjával, a György Péter bácsinak hívták, Janó Péter, ez meg György izé volt, Görög József, az a Józsi bácsi. Azokat meg úgy hajtották el a sztapáriak innen, hogy ottan vessenek nekik, meg szántsanak a sztapári földeket. Este nem azt a munkáját, munkájukat kellett végezni, hanem őket is odarendelték, azt a gyapjút kivinni az állomásra. Ott találkoztak a Berko meg hát ezek az emberek. Azt mondja az öreg, mert azért idősebb volt, olyan komoly, idős ember volt az a Görög. „Nem mész, te János, sehova innen éjszaka, mert te nem érsz haza. Eljöttek oda, ahol mi be vagyunk állomásoztatva, ahol mi tanyázunk, mi istállónkba van még hely, te lovoid is beférnek, és majd oda bemegyünk, oda jöttök.” Beleegyezett a János bácsi, megboldogult Berko odavittek, én is odamentem velük. Éjszaka, éjfél tájban, nem volt akkor óra, nem volt akkor érdekes nekem, nem volt óra. Éjszaka felverték a, valaki nagyon verte az istállóajtót. Az egyik felén az istállóba, így két oldal, egyik felől szalmán feküdtünk mi, másik oldalon meg feküdtek vagy álltak a lovak, beállogatva. Három pár ló volt. Éjszaka felverték bennünket valami partizánok, vitéz hősök. „Innen sehova nem mozdulnak, amíg a reggel nem jön.” Majd ő reggel jön, akkor majd megtudjuk, mi lesz a következő. El ne menjünk sehova, mert, mert akkor, persze tudták, mi vár rájuk. Rajtakapják őket, hogy szöknek, akkor agyonlövik. Akkor meg volt nekik engedve minden, uralom volt az, nagy. Másnap oda kellett hajtani a lovakkal, mert megnézték ott a patkókat ezek a pállottak. Megnézték a lovaknak a patkóit. Reggel jövök értük, akkor aztán gyérünk a kovács elé, oda azt a három pár lovat, oda lettek állítva. Hát én nem maradtam ott annál a háznál, két öregasszony volt ott, egy fiatalabb meg egy idősebb asszony, azok voltak ott a házinénik. Mikor a gyapjívivésből hazaértünk oda, akkor ezeket az embereket, a Görögöt meg a Péter bácsit behívták, hogy gyertek be, főztünk vacsorát. De hát vagyunk többen. Azoknak is lesz, jut mindenkinek, csak gyertek be. Ott vacsoráztunk azoknál a szerb asszonyoknál. Özvegyasszony volt az öreg, a fiatalabbnak hol volt az ura, tudja az isten. Elég az hozzá, még a lovakkal ott el voltak foglalva a kocsisok, ott bíbelődtek, addig én mind aféle gyerek, hát tizennégy éves voltam, hegyes volt nagyon a fülem, én mindenre, mondom, nagyon szerettem odafigyelni. Meghallottam azt, hogy mit beszélgetnek. Egy partizán oda volt állítva, aki majd felügyel arra, hogy majd nehogy elszökjenek ezek a lovakkal. Jött egy másik, valami rangos, rakott magának rangot, hogy ki volt, mi volt, nagyon félre volt a sapka állítva, és ott beszélgettek. Az mondta az a tiszt neki, hogy ha ezek készek lesznek itt a patkolással, hogy hova hajtsanak, hova állítsák le a kocsikat, és ott a, megérkezett az állomásra, megérkezett a lőszerrel, azt kell vinni át, vagyis le a frontra, Bezdánba. Majd ezekre a kocsira rakodnak, amennyit bírnak, és én ezt kihallgattam, hogy ott ezek mit beszélgettek. Akkor készen volt minden, én megsúgtam ezeknek az embereknek, hogy mi készül, hogy miről van szó, hogy én mit hallottam, mi a parancs. Ezek összenéztek, megint az a Görög, egy komoly, okos ember volt. Tudjátok, mit, a lovak maradnak, ott az állás helyén, mert mikor vége

lesz a patkolásnak, akkor megetetni, elkészíteni a lovakat, és akkor Beli Manastir,¹³² oda kellett volna vinni a lőszert, a frontra. Idáig ez gilt.¹³³ Lovak be lettek állítva az istállóba, azoké, a Berkónak a lovai nem lettek kifogva a kocsiból, se bevezetve az istállóba, hanem egy vella szalmát feldobtak a kocsira, meg egy pokrócot, te oda lefekszel, a kocsi fenekébe, és ha akárki jelentkezik, jön, vagy megállít, te csak jajgass, hogy jajj, nagyon fáj, nagyon fáj. A kocsis meg majd mondja, hogy megyünk a doktorhoz. Amikor ez megtörtént, kinyitották a kaput, és nyomás hazafelé. Amikor elhagytuk Sztapáron a Doroszló felé a kanyar, ott átfordultunk. Berko elég nagyon hajtotta a lovakat, nagyon-nagyon trappba mentünk. Az orosz mégis felugrott hátulról, egy orosz katona, az automata a nyakába. Felugrott, azt valamit hablatyolt, a Berko meg mondja, hogy doktor, doktor, bolesna.¹³⁴ Azt az orosz beleegyezett, mert a doktorhoz kell vinni a gyereket, így jöttünk ki Sztapárról. Doroszlón a kertek alatt mentünk be, itt, ahol Szentkútról bemész, van egy olyan kis kurta utca keresztbe, Szentkút után, úgy át a másik felén, az hosszú, lefelé megy. Ott lakott ennek a Berko János bácsinak a testvére, ott volt férjnél, Éva nélinek hívták. Ott hátul, onnan hajtott be a Berko, és akkor bedörgött, azok beeresztett bennünket, és ott voltunk majdnem huszonnégy órát, azoknál a Vargáéknál, Varga Józsi bácsinak hívták, Varga Péter fia volt a Józsi. Délutánra Józsit elküldték le, hogy nézzen körül, hogy van-e orosz vagy partizánok, merre vannak. Józsi visszajött, azt mondta, hogy ott vannak a Papp-kocsmánál, de be vannak rúgva, azt se tudták, hogy hol vannak. Akkor ez gyorsan befogtak, és azonnal mellékutcán le, Mostongánál át, és az erdő alatt Gombosnak, haza. A Zsuzsi, ezeknek a Hajnal gyerekeknek az édesanyjuk, maga volt otthon, mert hát az anyja bent volt a kórházban, meg az apja is odavolt, a Jani, a katona volt az apjuk. Zsuzsi maga volt otthon, akkor még nem is voltak gyerekeik. Azt gyanús volt nekik a kutyák, azoknál a Csángóknál, arról hírnevesek voltak a Csángók, hogy ilyen nagy kutyáik voltak nekik, azok a kuvaszok, nagyon vérengző, jó házőrzők voltak. A kutyák nyugtalanok, hátraszaladnak, visszajönnek, ugatnak, megint hátraszaladnak, megint hallgatnak, visszajönnek, megint ugatnak. Gyanús volt a Zsuzsinak, hogy ez, ez most mi lehet, ő is kiment hátra, merthogy a határról nyitva volt hátul nekik az a, onnan jártak be. Azt ő is meghallotta, persze a kutya jobban hall, azok tán meghallották még az orosz az erdőnél, mikor eljött a kocsi. A kocsinak a zörgését felismerték a kutyák, és nyugtalankodtak, mindaddig, még nem értünk be az udvarba. Amikor beértünk az udvarba, akkor mintha meghaltak volna. Na, akkor éjszaka nem engedtek haza, János bácsi behívott a konyhába, volt olyan heverőágy, itt fogsz aludni, subával takaródzol. Úgy éltem meg, úgy érkeztem meg Zomborból, letettem az inasvizsgát, befejeztem a pályafutásomat.

Gombos, 117.

¹³² Pélmonostor, Baranya m.

¹³³ Rendben van.

¹³⁴ Beteg.

A KRÓNICS-PALOTÁBA AKI BEMENT, AZ ÉLVE NEM GYÜTT KI

– Vót itten Zomborba is, a Lánc ahun van. Nekiállították a falhú a magyarokat, ezeket az oktatókat meg, akik itt maradtak, akik nem bírtak elmenni, ott lődözték agyon őket. A lánc ahun van, a piac. [A ferencesek ahol vannak, a templom...] Na, az előtt van. Az előtt, ott van egy ilyen, láncbú van kirakva kerítés. Ilyen... No, a láncon kívül álltak. És odaállították a falhú őket, és ott lődözték őket agyon. Ez a főszabadulás. Akit elfogtak, magyart vagy csendőrt vagy rendőrt, vagy akármi vót, ottan végezték ki őket. Ott úszott a vér. Nyílt nappal, nyílt színen. Ez így igaz. Ezek mesélték, akik ott vótak, akik ezt látták.

Meg a Krónics-palotába ott vót az öreg Bártol is. Na, aztat is a sztapáriak húzták ki. De aki oda bekerült, az élve nem jött ki egy se. Oda tették mind ezeket a magyar csendőr, rendőr, honvéd vagy tanító, vagy nem tom én. Mind oda toborozták be, le a pincébe. Krónics-palota ahun van, a izé. A Krónics-palotába aki bement, az élve nem gyött ki. Csak egy, ez a Bártol Pisti bácsi. De őt a sztapáriak vették ki. Valahogyan, hogy hogyan...

– És hova temették őket?

– Azt nem tudom. Éjjel kivitték őket, és... Ezt mondták, de hogy hová vitték, meg mit csináltak... De nagyon nagy magyarirtás vót, azt tudom. Ezek mondják, akik ott vótak, hogy a magyarok elhúzódtak mind. Ugye hát, most ez, akkó fasizmus vót, vagy nem tom, de a partizánok, azok nem kíméltek senkit se. Így hallottam, vagy így mesélték az öregek. Vót, aki ott szógát, oszt akkó hát a gazdájánál, vagy nem tom, onnan tudta. Meg szerbeknél, zsidóknál.

– Hány embert végezhettek ki akkor?

– Ezt nem tudom megmondani. De mingyá melegibe, mihánst bejöttek a partizánok, mingyá csak szedték össze őket. És ki se kérdezték, csak állították és lövöldözték őket. Aztán hallottam, mikó má Gomboson ez megtörtént, akkó Tito leintette, hogy tovább nincsen. Úgy. De hogy a dátum milyen nap, meg nem tom, azt nem tom. Ha egy nap előbb így, akkó a gombosiak megmaradtak vóna. De azokat is hogy hová vitték vagy merre vitték, nem tudom.

– Lehet, hogy a Krónicsba vitték őket?

– Nem, nem, mert akkó tudtak vóna róla. Bártolt oda vitték, azt tudtuk. Azokat nem oda vitték. Azokat mingyá vitték helyszínre, oszt ottand végezték ki őket. És el is temették. Nincs semmi, nem tudok róla, már így többször érdeklődtem. Így ilyen öreg emberekről, de nem tudok róla.

Doroszló, 107.

VOLTAK VITÉZTELEPEK, ÉS ADTAK FÖLDET

– A szomszédasszonyomnak a fia az Bresztovácon rendőr volt, azt elvitték a Krónics-palotába. Meg egy párat, aki... Lehet, hogy volt valami gyanú rájuk, vagy valaki haragudott rájuk, vagy... Egy párat azért elvittek. Azok soha többet nem jöttek haza.

Ez a Zsiros Pali, ez rendőr volt Bresztovácon, magyar időben, és aztat vitték el a partizánok. Meg a Borka apját is, de annak nem tudom, mi volt a hibája. Azt is elvitték... Ja, akkor voltak olyan is, hogy a magyaroknak, a vitézeknek, voltak vitéztelepek, és adtak földet, amit a csetnikektől vagy a szerbektől elvettek. Akkor azt a magyarok szétosztották nagycsaládosoknak, meg vitéztelepnek nevezték, akik az első világháborúban vitézséget szerzett, oszt akkor a család itt maradt. Olyan volt. Osztt amikor érezték, hogy ez mostan lejár, haza köll jönni, akkor hurcolkodtak haza. Olyant tudok, akik elmentek, úgy hívták, hogy Buocsija Feri bácsi, meg a fia, Buocsija Szilvi, meg a Szilvinek egy kolegája, úgy hívták... most nem jut eszembe, de olyan idős, olyan húsz év körüli fiatalember volt. Az elment, csak azért, hogy körülnézzen, kocsikázni. Akkor ezeket mind ottfogták, meggyilkolták. Ezek nem gyüttek haza. Az a fiú, aki elment velük, az egyetlen gyerek volt. A zsákutcában laktak, pedig nagyon tudom, de most nem jut eszembe a neve. Nem tudom most megmondani, majd lehet, hogy később, de nem tudom most megmondani. Meg volt még egy másik is, ott a Szentkút utcában lakott a, annak az asszonynak, Diósi valami volt, azt sem tudom, idős asszony... Annak is a fiát meg az urát megölték. Elvitték, és... Most, hogy volt-e okuk rá, vagy nem-e, vagy csak azé, hogy eggyel többet gyilkoljanak, nem tudom, na.

Doroszló, 108.

OTT VOLT A BÍRÓSÁG, A RÖGTÖNÍTÉLŐ BÍRÓSÁG

– Apám is lenyomott egy évet, mert a magyarok ideje alatt rendőrzetű lett, mert őneki volt az első világháborúból valami rangja, és akkor a dédöregapád, az is valami funkcionáris, az is, azt hiszem, lenyomott egy pár évet. Bíró volt. No, és ezek, akik tartották magukat mint magyarok, bekerültek a vezetőségbe, és állandóan gyüttek apámhoz, mert apám nagyon visszahúzódo ember volt, nem volt olyan barátságos sem, és nem akarta ő elvállalni, addig mentek, addig, hogy rászedték. Anyám is: „Pista, ne menj oda!” Mert anyám, arra sok szerb lakott, ahol mi laktunk, pertuban volt ezekkel a szerb asszonyokkal, és már akkor sugdosták: „Jaj, Agneška, vi ste opet izgubili rat.”¹³⁵ Akkor mondta apámnak is, nem akart, és addig, hogy csak rászedték. Hogy mi történt, mikor begyüttek a szerbek ide, elítélték egy évre Zomborban. Lent volt Szerbiában valahol, erdőben, fákat vágták, egyet agyonlöttek, Havel nevezetűt, az is, olyan nagy németnek tartottam, de magyar volt, német felesége volt, és mindig azt mondta, az ő felesége a Hitler, ő meg a Horthy, és a szerbek ezt följegyezték, ugye elítélték, és ki is végezték Zomborban.

– Zomborban a Kronics-palotába vitték?

– Ott voltak, és elhajtották őket, nem csak őt, tudom én ezt az egészet. Volt, aki mesélte ezt nekem, hogy hogy ment ez. Meziáláb hajtották őket éjszaka, s ott halomra lövöldözték őket. Öreg temető van ott, én nem tudom, merre. Állítólag oda.

– Azt is mesélik, hogy a mostani buszállomás alatt vannak Zomborban.

¹³⁵ Jaj, Ágneska, hát maguk már megint elvesztették a háborút.

– Arra valahol történt, mert arra köll a temetőnek is lenni, öreg temető, ott valahol közel.

– A Krónics-palotáról arról mit hallott?

– Ott volt a bíróság, a rögtönítelő bíróság. Ott intézték a népséget. Kimondták, hogy ennek halál jár, ennek ennyi jár, ennek az. Volt egy ilyen komisszió, aki ezzel foglalkozott. És van egy, nem akarok nagyon mélyen belemenni, író, zombori pasas, most már nem él, mert nagyon öreg volt, az is egy főmester volt ebben az ítélobíróságban, mert ott voltak öten-hatan, mert ha egy azt mondta, hogy így, ott akkor nem volt duma tovább, annak úgy köllött történni. És mivel író vagy festő volt, zombori, volt neki Budapesten egy, szintén mesterséget üzte, ölelgették egymást, hogy ő hogy segített, gondoltam magamban, segítetted te, tudom, hogy ki voltál. Most menti magát, hogy hány emberen segített, úgy, mint apámon segítettél, meg a többin is. Mert a tied is meg az enyémeit azok ítélték, meg az egész társaságot. Na jó, ezek kaptak enyhébb büntetést, csak dutyit, de hány százat, akit kinyírtak, agyonlövöldözték őket, bele a kiásott árokba, és kész. Hát mit mondjak én, gyerekek, a régi Jugoszláviában voltak gazdagok is, de voltak olyan szegények, mint a templom egere, voltak a magyarokban is jobb módúak, voltak szegények is, nem bántott senki semmit. Hát nekem a legjobb barátjaim szerb gyerekek voltak, együtt futballoztunk, együtt jártunk iskolába, úgyhogy nem kérdezte, hogy te most magyar vagy, perfekt beszéltek magyarul, én beszéltem szerbül, nem tudta senki, hogy te ez vagy, vagy az vagy, vagy ez a párti vagy, vagy az a párti, akkor még pártok nem voltak, máma tényleg jön a népek pártoskodás.

Örszállás, 125.

AKI A KRÓNICS-PALOTÁBAN VÓT, AZ SOHA TÖBBET VISSZA NEM

– A apámat rögtön elvitték. Akkó ütet nem vitték oda, a Krónics-palotába, ahunnét senki többet nem jött vissza, hanem a apámat elvitték a zombori kórházba, valahova. Osztt ott örület halott volt, meg sebesült, a zombori nagykórházban. Mert onnan tudják, hogy ki vót a Krónics-palotába, hogy a fényképeiket ledobálták azok a emberek. Osztt ráírták a neveiket.

– De hova dobálták le? Kidobálták az utcára?

– A szalmába, le a szalmába. Osztt tavaszko, mikó takarították ki azt a pincét, ahun vótak azok a emberek, akkó megtalálták.

– És azokat, akik a Krónics-palotában voltak, azokat hova vitték?

– Azokat senki nem tudja, hogy hova, soha vissza nem gyűttek. Azok eltűntek. És akkor rajta vót a nevük nekik, hogy kik vótak ott. Sokan. De annak csak az ő neve vót rajta, aki a fényképen vót. Akkó azok, akik takarították a szalmát össze, akkor azokat a fényképeket megvigyázták, osztt adták a népnek. No, hát innen tudják, hogy aki a Krónics-palotában vót, az soha többet vissza nem. Azt nem tudják, hogy hun vannak... Ott vót a Julánovics Erzsinek, ennek a Sarog Erzsinek a apja is, meg Ferdinánd Vince, Nagy Vince, azt úgy hívták, meg... Nem is tudom, nem

tudom most. Kéngyijábú,¹³⁶ ki hunnan. Mindenki a Krónics-palotába vót. Azok, senki nem gyűttek onnan vissza.

– De miért pont a Krónics-palotába gyűjtötték ezeket össze?

– Hát az egy nagy hely volt. Hát annak is a gazdája elszaladt.

És így bekerűt a zombori kórházba. Ott ítélet, sok dolog vót. Az a sok katona. Az a sok sebesült, az a sok halott, az a minden. Azt mindent a apám, meg nem maga, sokan. Azok meg azt csináták. Na, eccé csak, mire gyűtt a karácsony... Ez, hogy mondtuk? Októberbe vót... Október, november, mire a karácsony gyűtt, akkó átment a nagy nyomás. Akkó átment, mert alacsony vót a víz állása. És ha a víz, ha nem bírtak... A Dunán nem bírtak a, próbátak űk. Kazukná próbátak űk nem tom, hány helet átmenni. Mer azé nem bírtak, meg Batináná próbátak. Nem tudom, de az megvan, az úgy igaz, ahogy megvan valahun, hogy annyi millió katona elment, lehet... Hátúrú hajtották űket...

– Azt mondták, hogy Apatinig piros színe vót a Dunának.

– Igaz. Igaz. Há mindegy, kié vót, de mindenkinek a gyereke vót.

Bácskertes, 15.

ODA VITTÉK EL ŐKET, ÉS ONNAN SOHA TÖBBET NEM JÖTTEK KI

– És akkor jöttek ezek a, ezek a nagy bosszúságok, elészer is a, a partizánok, úgy estefelé, Szmalszki Pista bácsi, aki [...] állatorvos volt, ennek az édesapja, ez ilyen mániás volt kicsit, hogy is hitták ezt a, Horthy után, aki átvette, eztet a hatalmat, mondjad.

– Szálasi?

– Szálasi-párt vót, de nem tudta az, hogy mi a Szálasi-párt, ez ennek hódolt. Paraszt, egyszerű parasztember vót, munkásember vót, soha nem járt se gyűlésre, se sehova. [...] Ezt a partizánok összekötötték a saját házukná, ott laktak nagyutcába, földobták a kocsira, saráglyába,¹³⁷ és ott gáncóták. [...] És úgy vitték be Zomborba, a, a Krónics-palotára.

Na, azután kezdődtek a dolgok. A Hepéék, ezek munkások voltak a, akkori kengergyárba, volt itt kengergyár, Péter Gáspár és Balog József volt a, a tulajdonosa ennek a kendergyárnak, és vót talán egy olya, tíz munkás vót itt, munkáscsalád, és a Hepéék is munkások voltak ottan, de megjegyzem, hogy ez a Hepe család, muzsikusok voltak, ilyen, ilyen, nagyon szépen tudtak hegedűzni stb., lakodalmakba jártak, de tidíbajosak voltak, és egyik Hepe tizedes vót magyarú a hadseregbe, de leszeretették, mive tidíbajos vót. [...] Ezt is, a partizánok összekötötték a kezeit, kezeit, és a kocsi után muszájt szalanni a röptérig, ahogy van ez a gáté,¹³⁸ hogy is

¹³⁶ Kendija. A Duna bal partján fekvő, Bezdánhoz közel eső terület, ami közigazgatásilag ennek ellenére Horvátországhoz tartozik.

¹³⁷ Saroglyába.

¹³⁸ Gátór, őrház.

mondják? Útkaparóház. [...] Oda-vissza, persze ez nem bírt szalanni, úgy húzták, ütötték, verték. Ilyen dolgokat csináltak. [...] Azé, mer a magyar tizedes vót, ugye. [...] Senkinek az nem vétett, ugye.

Na mostan. A partizánoknak a segítségére vót tizenhárom kupuszini bitang. Közöttük vót Drubina. Ebben a piszkos munkában tizenhárom kupuszini bitangság, bitang segítkezett. Első főosztályú vezető vót közöttük Vágner Sándor borbély, Császár Mihály bognár. Drobin József, Popov, Helmunter Imre és fécinkos¹³⁹ Váci Ferkó. A többiekre má nem emlékszem, hogy kik, ezek vótak.

És azután jöttek, sajnos, még a kupuszinaknak a kivégzése, azt mondja, hogy Kis Pál, Kis Pál kupuszini deszkakereskedő, akinek Zomborba vót kis deszkakereskedője, aztán kivégezték a Buják József tizennyolc éves gyereket, Koluton lakott, akkor Koleszár András, Szuszinak az édesapját, azt is kivégezték, akkor Forgács, nem tudom, mi vót a neve, akkó a Guzsván, ezek tizenegyen voltak. A zombori Krónics-palotába, oda vitték el őket, és onnan soha többet nem jöttek ki. Tehát ott lelték iket a halál, ott lelték a halálukat.

A Zsivába, a Zsiva, ez a, a bárkás mellett van Vukovárnak keresztű, ott van az a határrész, ott a szerbek négy kupuszinit kivégeztek, sajnos. Azé, mer a magyarok vótak. [...] Na mostan, itten nagy dolgok mentek végbe, például, azt mondja, hogy Fantányi¹⁴⁰ Kupuszinán. Annyira itették, verték, hogy két év múlva a verésbe. Apámat is szintén verték, Buják Jánost, mer jobb módú volt. Ezeket a, a Fontáni Andrást és a Buják Jánost éjjel egy szál ingben, gatyában vitték ki a Toldi Totyi bácsihó. Oda vitték télen őket egy szál ingbe, egy szál gatyába. És a lábaikat összekötötték, ilyen, ilyen fa vót, és a talpukat úgy ütötték. Ez, ezt mind a kupuszini tizenhárom bitang, voltak többen, de ezek vótak a fécinkosok ott. Má én sem tudom, mer mind pontosan tudtam őket. Ugye? Ott, ott, izé, verték őket.

Bácskertes, 24.

IRÁNYÍTOTTA A KARHATALMAT A FALUBA

– Hát idehallgass, nem tudok most már én se. De mindig tudtam a kupuszini tizenhárom bitangnak a nevét, akik Isterbáca hajtották a kupuszinaikat. Elfelejtettem. Császár, Bognár volt a gané, a Drobin, a Popov, a Váci Ferkó, Vágner, elfelejtettem a többinek a nevét. A Hózsza apja, a Balla, a Hegyibéli, meg nem gyünnek eszembe a neveik. Ezek bitorolták. Meg aki velem volt fürdőbe, a Pisti, a Guda apja meg ezek. Borzasztó, mit csináltak... Ja! Most még eszembe jött, Csávasi gyógyszerész. Mink úgy hívtuk. Ez ott lakott a Zombori úton, és bérölt házba lakott, és privát gyógyszertára vót annak idején, ugye. És ez nagy kommunista szellemű ember volt, és mikor bejöttek a oroszok, partizánok, akkor azonnal odaát hozzájuk. Zsidó volt, de valami lehetett, vagy a felesége volt katolikus, és így, így megmaradt, szóval nem teljes zsidó, hanem olyan félzsidó lehetett, ugye. És mikor bejöttek a oroszok,

¹³⁹ Főcinkos.

¹⁴⁰ Több alakban jelenik meg a személy vezetékneve, lásd még Fontáni.

partizánok, akkor rögtön melléjük állt, és ő így irányította a karhatalmat a faluba. Igen. Nem is, és benne vót ebbe a tizenhármasságba, akik halálra akartak ítélni, hogy nem tudom, elviszi a községházának a hátsó udvarába, kivégezzék, itt nem, majd Isterbácon mind kivégezzék őket. Evve hálálta meg a bácskertes, kupuszini népnek a jóságát.

Bácskertes, 24.

A KÖZSÉGHÁZÁBA VÓT A BIKAISTÁLLÓ, ÉS AZ MÖGÖTT AKARTA,
AKARTAK LELŰNI EGY PÁRAT...

– Hanem későbbben, mikó má oroszok itt vótak, akkó megjelentek a partizánok. És összeszedtek hetven embert. És ugyanazt akarták velük csinálni, mint amit Isterbácon. Avva a hetven emberre. Na most, én nem vagyok benne biztos, de a Szalai Feri bácsit megkérdezhetnéd, hogy-e, vót-e ő köztük, vagy nem. Hogy vót-e ő köztük, vagy nem, mer, tudod, most má más nem él. Azok, mer azok ugye má mind, most má százévesek lennének. És azok begyüttek, és mingyá, azt is tudom, hogy a községházába vót a bikaistálló, és az mögött akarta, akartak lelűni egy párat. Abbú hetvenbű. Egy párat akartak kinyírni, közbe mi történt, a doktor Janovicsot is vitték el. Meg az én apámat is vitték el.

– Benne vót a hetvenbe?

– Benne vót a hetvenbe.

Mikor én hazagyüttem, ott vótam, hazagyüttem, anyám mondja, hogy Józsi, elvitték a apádat. Ugye? „Hova?” Hát, hogy elvitték a partizánok őket. Én rögtön szaladtam a Polák Mór hó. Ezé, Mór ékhó, hogy hun van. De mirű, mire én mentem, má a Mór itt vót nálunk. Hallotta, hogy mi történt. Mondta, hogy, mondta anyám, hogy elvitték a János bácsit. „Micsoda? Hogy a János bácsit elvitték?” Hogy el. Hogy hun, hun van? Közbe a Herceg, a író ugye, ez nagyon jóba vót a doktor Janovicsa. A Janovics az vót a megyei aljegyző. Akkor, magyar idő alatt. Ezt űk elvitték. A Herceg onnan gyűtt, menteni a doktor Janovicsot, innen ment a Polák Mór. Na most, az én apám nem ment tovább a községházátú, mer a Mór mingyá hazahozta. Rögtön ki onnan, és hazahozta. Hogy a többieket meddig kísérték, azt a Feri bácsi vagy akik vótak, aki mondja, az talán tudja, hogy meddig kísérték őket, mikó utóérték a oroszok őket. Úgyhogy a partizánok nem bírtak Kupuszinán vérengzést csinálni, mer a oroszok mentették meg a... Szerencsénk, hogy itt vótak az oroszok, mer ha nincsenek itt a oroszok, bizony, Bezdán lesz itt. Mer azt a hetven embert biztos kinyírták vóna. [Ó, jaj istenem!]¹⁴¹ Tehát a oroszok mentették meg eztet a... ezt a hetven. Én azt mondom, hogy talán szerencsénk, hogy itt vótak a oroszok. Most, hogy az a háborúba mekkora szerencsétlenségek vótak, hogy elvitték a lovat valakinek, vagy ezt csináták, azt csináták, hát én ezt úgy fogom föl, hogy...

Háború vót, de ez. Nekünk, nekem, nekünk az van, hogy mondjuk, mikor, mikor mondják, hogy Kupuszinárú nem vesztek el emberek a, nem estek áldozatul a parti-

¹⁴¹ A beszélgetésen hallgatóként jelen lévő feleség közbeszólása.

zánoknak, nem igaz. Mer a Makk Jóska bácsit agyonlűtétek. A Forgács Gazsit agyon-, annak apját agyonlűtétek a, hogy mondjam a, na, segíts, hogy mondani a, Cirma János apósának a apját. Eztet, eztet agyonlűtétek. Hát mi vót a bűnük, ki tudja, hogy mi vót a bűnük. Semmi. A Jóska bácsit meg a, nem, Jóska bácsi vót? Jóska bácsi. A Szvone-nickit, igen. Azt meg a partizánok szurkos dróttá összekötözték, bedobták a kocsiba, és úgy verték. [Júj, ne!]¹⁴² Tehát nem igaz, hogy nem vót, vót itten egy kis, de nem a oroszok... Azt megin hozzáteszem, nem a oroszok, hanem a partizánok. Akiket úgy mondtunk, hogy partizánok, holott nem is vót partizán az soha életibe, tán nem vót a fronton, azé a orosz tiszt lekapta a partizánnak a sapkáját, összetaposta, és azt mondta, hogy először oda menj a frontra, azután itt csinál ú ilyen dógokat...

– Ez is megtörtént?

– Meg. Itt, nálunk. Ez megtörtént dolog. Szóval nem, nem lehet azt mondani, hogy a oroszok. A oroszok itt vótak... Én, én úgy érzem, hogy nekünk, nekünk evve szerencsénk vót, mer ugye a partizánok vótak itt, vótak itt jó partizánok is, akik későbben átmentek a Dunán, ott maradtak is, szabadkaiak itt vótak nálunk, apám.

Bácskertes, 19.

HA AZ A OROSZ NEM GYŰN, VAGY AZ A OROSZ KÉSIK AVVA AZ Ű FEHÉR LOVÁVA

– Hanem akkor valami bolond, valami katona ledobta a vécébe a fegyverit, oszt az meg vót tette,¹⁴³ mert ittak a mérgükbe meg a bánatukba, mindenki ittak. Oszt az a fegyver visszafelé nekiment, mert úgy mondják, hogy úgy volt. Nem mert ott a nép, úgy meg volt ijedve mindenki. Bezdánban történt ez. Ez már Bezdánban történt. Oszt akkó ott lelűtétek, az meglűtte magát. Akkor, hogy űk meg vannak támadva. Oszt mondták ezeknek. Akkor mérgükbe mentek a utcán végig, oszt a bezdáni főutcán...

– Az oroszok mentek? Vagy a partizánok?

– Nem lehet tudni, ezek is, azok is. Mentek, oszt összeszedték a száztizennégy embert. Oszt azokat lelűvődözték...

– Ezt csak úgy találomra az utcán?

– Akivel összegyűttek, akivel. No, az én apám is pont arra ment, oszt azt mondta neki, egy öregasszony meg szaladt végig, oszt mindenkinek kiabált, azokat nem tudták: „Menjenek be, mert szedik az embereket, menjenek be, mert szedik”. Apámnak is mondta, apa csak úgy beugrott egy házhó Bezdánba, hogy jaj, hogy szedik embereket. No, akkó lelűtétek azt a száztizennégyet...

– Szóval, ha az öreg asszonyka nincs, akkor...

– Akkor lelűjjék, akkor ezt is elvitték. Ezek rögtön. Ezek ott rögtön. Akkó jó kitombolták magukat evvel a száz emberrel. Van ott olyan, azok egy darabba vannak eltemetve, én láttam azokat, hogy hun vannak azok eltemetve...

¹⁴² A beszélgetésen hallgatóként jelen lévő feleség közbeszólása.

¹⁴³ Töltve.

- Bezdánban?
- Bezdánban, a bezdáni temetőben.
- Még mindig ott vannak? Egy helyen?

– Még mindig ott vannak, rajta van a kereszttük. Hogy mostan az-e az, de azok mind ott vannak. És az mind egyformán volt megrendezve, az a temető. És akkor ott voltak eltemetve.

Az egy nagy legelő vót Bezdánba. Úgy hívták, hogy Isterbác, vagy még tán most is úgy hívják. És nagyon sokan vótak ott. Nagyon sokan. Mindenki. Álltak ottan, oszt egyszer csak a anyám mellett egy asszony nagyon elkezdett sírni. Mondja neki a anya, hogy há jó van, mé sír. „Mé? Hát most mondja a partizán, hogy lelüvődöznek bennünket.” „Há de mit csinának? Hát mé?” „Hát lelüvődöznek bennünket.” „Jézus Mária! Jézus Mária, mama, hát le akarnak, lelúni bennünket.” De az olyan, olyan, utólag olyan érdekes, de akkó amaz nem vót, mikó az egész környék ott vót. Egyszer csak... Eccé csak gyün egy fehér lovon. De má nem bír a lova gyünni. Oszt nagyon kiabál, hogy stoj, stoj, stoj, stoj, stoj, stoj.¹⁴⁴ Nagyon káromkodik.

- Orosz vót, ugye?

– Orosz. Stoj, stoj, stoj, stoj. Na, ezek vótak a partizánok. A orosz meg gyütt, és állította őket le. Ha az a orosz nem gyün, vagy az a orosz késik avva az ő fehér lováva, mert a fehér ló a béke jele vót. A fehér ló, ugye? A fehér mindig a „megadom magam” meg a béke.

- Szóval nem véletlenül gyött az fehér lovon?

– Készakarva gyütt. Akkó azé a oroszú ezek fétek. Akkó mondták, hogy menjenek haza.

Bácskertes, 15.

VALAKINEK MEG KELLETT HALNI VALAMIÉ

– Én pontosan most má úgy nem tudom, hogy mikó gyítették ezeket a embereket össze, de... Na, jól van, mikó a Isterbácon kivégezték a bezdányiakat. Akkó Kupuszináru is vittek, hát de vittek, Zombornak is vittek, gondolom, a Krónics-palotába is vittek embereket... Hát nagyon sokat a Krónics-palotába kivégeztek. Meg a Láncba is, mondták, hogy még a agyonlított embernek a agya is ott vót évekig a falon. De ez a Láncba, a piacon vót, amit most mondtam, hogy a falon vót a... Ezt többen is mesélték, Zomborba is mesélték. Sőt, még olyat is meséltek, hogy a megyeházán, városháza... Udvaron... Az udvar közepén, ott van egy olyan beton, téglalavami körüépítve. Az alatt is katonák... Tömegsír? Tömegsír van ott. Azt mondták, hogy ezt sokan, ezt nagyon kevesen tudják, de elmondták, hogy tudjuk, hogy ott van. Csak nem tudom má, ki mesélte, de tudom, hogy mesélték. No, ott, az alatt, ráépítették, ott nagyon sok ember van, szóval embermaradványok.

- A buszállomás betonja alatt?
- Igen, igen. Ráépítették a buszállomást.

¹⁴⁴ Állj, megállni!

– Igen, hogy ott ne lehessen kutakodni s a többi. És azok németek? Vagy magyarok?

– Hát akit akkó szedtek össze. Aki akkor nem tetszett. Vagy elgondóták, hogy... Valakinek meg kellett halni valamié. Akit elgondótak, tisztogattak. No, jól van, de tizenhat éves gyerekeket is, nagyon sok gyerek...

Hát no, Bezdánba is mikó ementek a sógor Gyurihó, éccaka mentek ilyen embereket szedni. Éjnek idején.

– A sógor Gyuri kupuszinai születésű?

– Kupuszini sziletési, igen. És akkó a szülei ementek Bezdánba, hát akkó oda-keríték így. És ugye hát ott éltek, meg ott dolgoztak.

– És akkor, mikor neki hozták a behívót, akkor...

– Akkó vitte a kisbíró a behívó, hogy menjen be ugye, ahova kellett neki bemeni. És nyújtotta a sógornak, hát nagyon jó ember vót ez a sógor. Egész biztos, hogy ismeretes vót a emberek élet is, vagy hogy mondjam.

– Népszerű volt.

– Igen, igen. És nyújtotta neki a kézbesítési cédulát, oszt mondta nekije, hogy Gyuri, gyere, de ne gyere. Ezt mondta neki. Akkó mondja, hogy...

– A kisbíró tudta, hogy miről van szó.

– Valamit tán sejtett. Az a hivatalos személy, és akkó így megmondta, hogy hát Gyuri, ne gyere. Akkor elgondolkozott ezen a sógor, oszt mingyá nem is ment. És akkó má más-harmadnap hallotta, hogy mi történt. Kihajtották iket Isterbácra, és ott, azon a éjjelen még le is liték iket. Akkó vót, aki közilik ugye nem kapott olyan rögtön halálos sebet, akkó bemászott a, elmászott onné, a színhelyí. És akkor valahova bement, valami közeli, nem tudom, tanyára, vagy valahova behúzta magát. És az mesélte el, hogy mi történt. Igen, de hát nem ké, hogy az ember így kutakodjon, mer ott vannak a sírok. Ott vannak a sírok... Bezdánba, egymás mellett.

Kupuszinárú kihajtották iket, de azt se tudom, mellik útvonalon mentek, de mentek. Csak azt hallottam, rokonyoktú hallottam, hogy vót itt egy doktor Janovics nevezeti igyvéd, mint bíró dolgozott azelőtt, tán magyarok alatt. Vagy én nem tudom, hát dolgozott az...

– De magyar ember volt?

– Magyar ember volt, persze. És azt hallottam, hogy írt a anyjának levelet, és azt mondta, hogy ha engem netalán elvisznek, akkor evvel a levéllel mingyá forduljon Herceg Jánoshó. Ne várjon, regten menjen. Igen, igen. Hát ezek biztosan tán kolegák vótak, vagy kortársak, vagy nem tudom, olyasmi. És hát ehé tán folyamodott.

– Igen, hallottam, hogy annak nagyon nagy befolyása volt. De hát akkora, hogy le bírta állítani a...?

– Ezek szerint igen. Szóval nem tudom, de megmaradtak. A kupuszinai összeszedett emberek megmaradtak, hazagyüttek. Jancsi batyát is...

– Jancsi batya is közöttük volt?

– Igen, köztük. És akkor Kupuszinán a községháza ablakából az akkori pártvezérek, nagyobb emberek, ugye. Mondták, mikó ekísérték ezeket, hogy: no, megtisztút

a falu a piszkoktú. De hogy mé vótak ezek az emberek piszkok? Mikó olyan egyszeri emberekrí van itt szó. Egyszeri munkás, földműves emberek. Hát vót biztos kezük iparos is, vagy nem tudom én. Személyre annyira nem tudom, hogy kik vótak. De hogy vótak, ez biztos, ez biztos.

Bácskertes, 22.

A HERCEG JÁNOS OLYAN POLITIKÁT MÍVELT, HOGY A PARTIZÁNOKNAK IS
AZ OLDALÁRA ÁT

– Na mostan, azután ezek a gaztettek mentek végbe, azután összeíttek a partizán vezetők és a helybeli bitangok, akik a popsijukat nyalták, ugye. [...] Megszervezték, hogy akik voltak a turányi vadászegyesületbe, akik voltak Zsablyán és Csúrogon magyar honvédok, azokat mind be köllött hozni a kezségházához, és rögtön ítékezni felettük. Ez meg is történt. Elhatározták, hogy a községházának a hátsó udvarába, ott fogják őket kivégezni. [...] Idehallgass, ott vót trágya, mer a, annak idein, a, a magyar idő alatt vótak sok bikák, cséderek itt a községházánál, érted, és vót trágya. [...] Istállótrágya. Ott akarták iket kivégezni. De akkó eszikbe gyitt, hogy ezek a hozzátartozók ugye fognak gyünni értük, meg gyerekek fogják látni, mi történt, elhatározták, hogy Isterbácra iket hajtásák a partizánék, és ott fogják majd őket kivégezni, ami má Bezdánba megtörtént. Százhuszan vótak. Ezek kezett vót Janovics János. [...] Na, és akkor ezeket hajtották a partizánok ugye, ööö, Isterbác, szóval, Bezdányon keresztül Isterbácnak. És menet közbe, ezek között vótak, a kupusziniak között Janovics János, ööö, úgy hitták, hogy Fányi doktor, igyvéd. [...] Ugye igyvéd, ez, ez nagyon jóba vót a Herceg Jánossa, a íróva. És a Herceg János olyan politikát mívelt, hogy a partizánoknak is az oldalára át. Szóval elismert ember vót a partizánok oldalárú is. [...] És ez, akkor Kis Verona túrús, a Bocsa Jánost, ismerted, annak az anyósa, ez kerékpáron ment é, utóérte iket, és a Janovics doktor adott neki egy cédulát, hogy ezt azonnal kerékpáron vigye Zomborba, Herceg Jánosnak, hogy mi van itten velük. És ez, ott is Zombornak, akkó vót ez talán olyan huszonnégy-öt éves, ez az asszon ugye, erés asszon vót, ment, és átét, át is adta a papiroost, de hogy ezeket késérték a partizánokkal együtt, egy orosz, magas rangú tiszt lóháton, és gyanús vót neki, hogy ennyi szerencsétlen embert hova kísérnek. Se kapa, se ásó, se lapát nincs náluk ugye, és azt mondta, hogy ezeket az embereket szabadlábra köll ereszteni. Hova kíséritek őket? A partizánok hímeztek-hámozta, és a Zomborbú egy rossz autón, a Herceg János által jött egy delegáció, és elérte iket még a kivégzés előtt, hogy ezeket az embereket azonnal fölmenteni, és haza kell őket ereszteni. Ha nincs a Kis Verona, akkor ott, akkor ezek a halálukat lelik.

Bácskertes, 24.

ITT MAJD ŰK RENDET CSINÁLNAK, IDE NEM KŐ KATONASÁG,
AKI RENDET CSINÁL

– Azt tudom, hogy a szerbekbű húszat akartak, a helbeliekből kivégezni. A hitleristák. Ez mind kocsmai verekedésbű gyűtt. Elmentek, ittak, és összeverekedtek. Összeverekedtek, és aztán a németek ezekre haragudtak, és akkor kivégezni űket. Akkor kaptak cédlát, nem mindgyá, hanem bement az elnök, az öreg Locsa... [Antal bácsi vót...] ¹⁴⁵ Kovács Gyura bácsi meg... hát hárman-négyen bementek a magyarok közül a magyar parancsnokságra. És mondták, hogy mit csinálnak, ez nem jóra vezet, mié köll ezeket a népeket bántani. Hát ez és ezt mondták, azok csak kocsmai verekedések vótak. Hát akkó is vótak hitleristák meg mit tudom én, horogkörösz. Ahogy a magyarok hívták. Hát kik ezek? Hát hitleristák. Hát, azt mondják, rendben van, többet nem végeznek ki, hát hanem aki a listán lett, hogy ki kő végezni, emezek mondják, a hitleristák, ha húsz magyar aláír nekik, akkó nem végezik ki. Akkó űk, szegény emberek, akik a listán vótak, vagy jobban haragudtak rá, hát ugye elmentek a kocsmába, és egy-két pohárral többet ittak, és összeverekedtek. Hát és a kocsmai verekedés ugye az van mindenféleképp, de azok közt igazat csinálni nagyon nehéz. És én szerintem azé nem köll az embert kivégezni.

– Voltak kivégezve itt negyvenegyben emberek?

– Vótak. Vót Drljačić Bogoljub... apja, annál tanátak, a németek is haragudtak nagyon rá, de tanátak nála ilyen gépfegyverállványt. Nem gépfegyvert, csak állványt. Akkor volt itt egy Arsen nevezetű Jovanović, lókupec vót. Hát ugye szerettek inni, és akkó verekedtek. De erős ember vót, az nem fét senkitű. És ezekre a németek nagyon haragudtak, és bizony ugye eltették. Valami hármat vagy négyet végeztek ki. De viszont űk is emberek vótak, és megállták a helyüket. Itt vót például a Bukajlo Jovo meg a szerb pap, meg a nem tudom mán, elfelejtettem, hogy a szél megütött, elfelejtettem a harmadikat. Ezek akartak csinálni rendet, a partizánok mikor begyűttek, azt mondta a Jovo Bukajlo, az vót a bíró vagy nem tom mi, hogy itt majd űk rendet csinálnak, ide nem kő katonaság, aki rendet csinál. Úgyhogy nem végeztek ki azok se. Az egyiknél, magyarnál tanáltak a szomszédjának a rádióját, mert azt be köllött szolgáltatni. A másiknál, szintén géplakatos volt, Pilicki nevezetű, annál meg gépfegyverállványt megint tanáltak.

– Mi lett velük?

– Elhajtották, de hogy mi lett velük? A jóisten tudja.

– Haza nem jöttek?

– Vissza nem jöttek. Hát meg még kit? Mást nem tudunk. A Pilicki meg a Franyó. Mást nem tudunk, hogy kivégeztek vóna. Így bebörtönözve vótak, hát hogy milyen esetér, vagy hogy vagy mint, azén mán nem tudom. De hát ugye vót, mert mint afféle fordulat, ugye háború, ezt vagy azt eljárt a szája, vagy nem tudom én, micsoda, és ezek el lettek ítélve. Két, három év, öt év, mit tudom én.

¹⁴⁵ A beszélgetésen hallgatóként jelen lévő feleség közbeszólása.

– Jóska bácsi, negyvenkettő januárjában volt a razzia Újvidéken. Maguk arról hallottak-e Órszálláson?

– Hallottunk. Hogy hallottunk? Úgy hallottunk, hogy a zsidókat meg a csúrogi meg ottan a zsablyai meg ezeket a szerbeket ugye összeszedték, és a Duna-partra, és lelövöldözték őket. Hát nem tom, milyen százados, vagy nem tom, ki vót a parancsnok akkó. Most az újságba vót, nyolcvan nem tom hány éves. Igazágtalanság vót az a kivégzés is, meg ami itt vót, amit a partizánok csináltak. Az is csak revans vót egyik a másikára.

– Olvasták, vagy a rádión lehetett hallani?

– Újságba vót. Nem vették úgy a népek, mint ma. És nem is vót rádió minden házba, csak...

– Akkor már be kellett szolgáltatni?

– Nem, magyar időbe nem köllött. Lehetett. Hanem mikor bejöttek, ebbe a változásos időbe, akkor be köllött, mert ugye lehet vele kémkedni is, nem tudom én.

Órszállás, 123.

TISZA MENTE

Tán fölakasztották, nem tudom (125) ♦
 Lelécöt a sógor, akkó így apámat vitték
 el (125) ♦ A partizánok fölakasztották
 az anyját meg tizenkét-három éves
 lányát (127) ♦ Kérdeztük, hogy mié
 vitték e, aszonták, az[é], me főszentöte a
 magyar zászlót (127) ♦ Élve maradt, csak
 rettenetesen ki lett készítve (128) ♦ Ha
 ők leengedik aztat, akkó én máma nem
 mesélek (133) ♦ A tankönyvek tele voltak
 a partizánok történeteivel (135) ♦ Mint
 a kutyát, lelőtték (135) ♦ A Sindelyest
 kivégezték, hiába volt pártvezér (137) ♦
 Akiket ugye vót valami pikkjük, valakinek,
 vagy valami bűne, azt összeszedték, és
 le a pincébe (137) ♦ És elvitték a tatát
 úgy éccaka, éccaka évadján (138) ♦ De
 végigrohantak másoknál is (144) ♦ Kecskés
 néni, azt adja, aki mellett a magyar fasiszták
 ettek (145) ♦ Csupa vér volt reggel (146) ♦
 Lehet, hogy többször nem is volt jó, amit
 csinált (150) ♦ Pizskos, komoly idők voltak
 ezek (154) ♦ Állandóan tarkólövések,
 mert néztük a koponyákat (155) ♦ Ez a
 kendergyáros is benne volt a bizottságban
 (156) ♦ Ha valakit közületek, a Károlyt
 vagy a Bandit elviszik (159) ♦ Odafogtak
 mindenkit, hogy bontsák a szobrot (162) ♦
 Hallottam egyiktől-masiktól, hogy ezt
 agyonlőtték, azt agyonlőtték (163) ♦ Bent
 voltak a hármaskolában, nem tudom,
 mennyi ideig (163) ♦ A faluban sokan
 tudták, kik voltak azok (164) ♦ Megint
 elvitték, aztán többet nem engedték

haza (167) ♦ Majd emezeket meg majd
 holnap estére viszik (168) ♦ Volt neki
 olyan ismerős szerbje, hogy az jótállt
 érte, akkor kiengedték (169) ♦ Most már
 mehettek haza (169) ♦ Édesanyám, miért
 akartál engem látni, egy roncs embert
 akarsz látni (170) ♦ Nagyon okos ember
 volt, sokat olvasott (171) ♦ Megtalálták a
 névsort a titkáruknál (172) ♦ Huncut volt
 az a nyilas valami, az a németeknek volt
 szervezete (173) ♦ Hallottuk, hogy nagyon
 sötét volt egy éjszaka akkor tűntek el az
 emberek innen (173) ♦ Szécsényi Józsi meg
 megmutatta nekem abban az időben (173) ♦
 Láttam a cipőjét is, meg láttam az egyik
 lábcsonjtát az embernek (174) ♦ Néha
 elkísértem anyámat a parókia sarkáig,
 vittük öreganyámnak az ebédet (174) ♦
 Dróttal össze volt a kezük kötve, de
 hátra (177) ♦ Úgyhogy ezt az ötöt nem
 vitték be (178) ♦ Akkor bejöttek az
 oroszok, a Kis hadnagy, orosz, azt mondta,
 hogy vége a gyilkolásoknak (178) ♦
 Emlegettek valami Kis kapitányt, az jött,
 és rendet csinált (179) ♦ Nem mindenki
 volt ilyen ember (180) ♦ Annak sikerült
 megmenekülni, mert a drótot eltörte
 valahogy (181) ♦ Mert aki magyar, és itt
 akar élni, akkor az hallgasson (183) ♦
 Vettem ám a fiamnak, nézd, fiam, e tiszta
 új pisztolyt (184) ♦ Mindég azt hajtották,
 hogy elvisszük apátokat, elvisszük apátok
 (184) ♦ A házakhoz mentek, és mindent
 föltúrtak, mindent átnéztek (184)

TÁN FÖLAKASZTOTTÁK, NEM TUDOM

– Hát de úgy suttogtak, hogy ezt is elvittek, azt is, hogy elvitték a, nem tom én, a Jani bácsit. Hát kisült, tényleg elvitték, csak a Jani bácsi nagyon ügyes volt, és például megszökött. Megszökött, ugye értett hozzá, hogy hogy lehetett szétvenni, mert a többit, a társait, azt, az így beszéltek ugye, mi harminc kilométerre vagyunk Zentához, de hogy Zentán, a Tisza-parton belelövődötték a... Ő pedig beállt egy kapu alá, hát aztán mondta, me mikó jelentkezett, akkor elítélték hét vagy nyóc évre, már nem tom. És amikor visszajött, és lezajlott ez az egész, akkor mesélt ilyen dolgokat, ugye csináták itt a csatornát akkor apukámmal. Szóval ilyen. Úgyhogy erről ő beszámolt, így, ilyen módon, hogy... No most, nem tudom, én úgy emlékszek, hogy itt a magyarok bevonulásakor egyetlen áldozat volt. Nikola. Úgy hívták. Nem is tudom a másik neve, hogy hogy. De az elmenekült, az, aki lelőtte. De azért lőtték talán le, mer fő lettek szólítva előzőleg ők, a háború kitorése előtt közvetlen valami fegyvereket kaptak. Ezt most így beszéltek. Hát én, mint gyerek, nem tudom. Azt akkor mondták, hogy hát lelőtték a, messziről lelőtték, mert menekült, meg nála volt a fegyver is, és akkor nem akarta beadni. Nem tom, szóval. Azután, annak talán a felesége is itt maradt valahol, valami tanyákon, én nem tudom, hogy hol, meg a lánya, hogy bosszút álltak rajtuk. Tán fölakasztották, nem tudom. Valami egy ilyen nyitott folyosón valaki meglátta, meg nem tom. Úgyhogy azt, arra emlékszek, meg arra, hogy ezt vitték kocsin. A holttestet. Ezt tényleg láttam is. Mert így, így valahol a, ide nem messze, hogy hívják volt, szántó föld volt ugye. Az tavasz volt, és akkor itt körümentek, és vitték haza. Épp itt előttünk, ezen a dűlön. Láttam azt, hogy valahogy a lábai meg minden úgy a kocsin. Magas ember lehetett.

Zentagunaras, 56.

LELÉCŐT A SÓGOR, AKKÓ ÍGY APÁMAT VITTÉK EL

– Na, a partizánok megjelentek, az nekem egy nagyon szomorú élmény vót, mer egy, vót egy sógorunk, aki ilyen nemzetörnek állt be, mikó a magyarok begyüttek. És egy szerb, úgy hívták, hogy Jojovan Nikola, az meg akart lépni, mikó összegyűjtötték őket itten Gunarason, vagyis a főnt, itt a központba, az iskoláná, meg akart lépni. Oszt a nemzetörök, dehogy elfogjuk ugye, hanem elkezdtek lüvődözni, oszt le is lűtték. Na, akkó hát köztük vót ez a sógor is, oszt akkó hát eccé így este kigyüttek őerte is. Na, az bent lakott, a Bagi-kocsma mellett vót a tanyája neki, az meg tényleg aznap megjelent nálunk. Megjelent nálunk, oszt még, hát én mindég apám körű vótam, így hallottam, hogy mondja neki, hogy hát itt alhatna-e. De apám azt mondta, hogy: „Hallod, sógor, ne haragudj, nekem nyóc gyerekem van.

Ne kívánj túlem ilyesmit, de ha téged itt találnak meg – aszongya –, akkó engem is kinyírnak.” Aszongya: „Nem, nem merlek vállalni.” Aszongya: „Mondtam, hogy ne csinádd ezt, nem köllött vóna beleavatkoznod!” – meg mit tudom én, kicsit úgy meg is erhelezte.¹⁴⁶ És a, tényleg az este, vacsora közbe, mer hát a sógor elment, meg el is ment haza is, azt is tudom, mer adtam neki, akkó jelent meg ez a mézcirok. És adtam neki mézcirkot, hogy vigye el a lányának, oszt majd tavassza űtesse. „Milyen jó ez az édes.” És az asztalon vót a mézcirokmag. Tehát errű tudjuk, hogy hát vót otthon. De hát ott meg a Szalma Pista bácsit bízták meg, hogy legyen a tanyán, mer a feleségit, lányát elhozták hozzá, hogy mutassa meg, hogy hun az a Pista bátya, ahova az ű ura, gondolja, hogy emehetett. És akkó a Pista bácsi viszont megmondta, hogy húzza a csíkot, mert itt bűdös a levegő, és lelécőt a sógor, akkó így apámat vitték el. Helyette. Igen.

Apám vitték el helyette, és akkó be vót csukva Zentán, meg aztán mit tudom én, egy, nem akarok hazunni, már december lehetett, ha jó emlékszek rá, mikó vitték űket a Tiszára lelűvődözni. És akkó ez vót az az alkalom, amikó űneki, hát aszongya, úgy megszorították a drótot, mer avvá kötözték össze a kezűket, hogy elpattant. Ū ezt észrevette, hogy e, hát hogy hál' isten, hogy hun lesz az az alkalom, ahun meg lehet lógni. Meg addig egymásét ottan még valahányan elődozták, hát a Janesznak az apja is ott vót, oszt ű is meglógott, de ű kiszaladt. Kigyűtt. Hazagyűtt.

Apám az meg nem, hanem bebűjt ottan egy házná a tyúkólba, me hát vótak bent rokonyok, oszt a rokonyokat kereste vóna, de oszt kerteken köröszttű, tudod, oszt akkó nem tanáta el akkó. Reggel rátanáta, oszt akkó bevítették, mer az főjelentette, akiné elbűjt. Bevítették, oszt agyonverték. Szabályosan. Kilenc napig úgy fekűdt étlenszomjan egy szobába, mire eccé rágyűttek, hogy ez csak nem halt meg. Ūgyhogy aztán valahogy űzentek. Egy nagybátyámnak a felesége hordta, mer úgy köllött a kaját nekik hordani be, nem kaptak ott kaját. Oszt űzentek, hogy hát menjen, vigyen neki enni. Oszt aztán maradt meg, de hány fogát kiverték, meg mit tudom én, ugye puskatussá verték. Hát ez vót, ez vót az, ami egy kicsit olyan keserű szájízt ad, de hát azé megűszta.

De aztán még evítették Szabadkára hadbíróságra. De ott főmentették, űgyhogy akkó tavasszal hazagyűtt. Ennyi vót, űgyhogy ártatlanú, oszt majdnem elűszott. Merhogy vót ott a sógor, ez biztos isten igaz, de hogy nem fogadta be apám, az is százás. Oszt há ű itta meg a levit. Aztán sógort többet soha nem láttuk. A felesége meg a lánya egy reggelre, hogy most űk akasztották-e fő magukat, vagy fölaggatták űket, ezt má nem tudom, de mind a kettő fő vót a nagygerendára akasztva. Tanyán. Ūgyhogy ketten vótak, el is mentek. És ez, ez vót az, kezdet, kezdet ugye.

Zentagunaras, 52.

¹⁴⁶ Meg is ferhelezte. (Ferhelez: kérdőre von, megfedd, pirongat.)

A PARTIZÁNOK FÖLAKASZTOTTÁK AZ ANYJÁT
MEG TIZENKÉT-HÁROM ÉVES LÁNYÁT

– Másokat is. Itt emlékszek rá, itten nem olyan messzi a partizánok fölakasztották az anyját meg tizenkét-három éves lányát, csak nem tudom megmondani a nevüket nekik, ugye azt efelejtettem. Mert az ember el vót menekülve már ugye, azt gondolom. Jó van, aki rádógozott, az megérdemlette, de aki nem dógozott rá, az, az, az, aztat mé köllött bántani.

Zentagunaras, 54.

KÉRDEZTÜK, HOGY MIÉ VITTÉK E, ASZONTÁK, AZ[É],
ME FŐSZENTÖTE A MAGYAR ZÁSZLÓT

– Hát mer a másik, a papot, a másik papot, a má, me kettő vót, az egyiket úgy elvitték, kivégezték, a másikat meg annyira leitatták, még bele nem halt. Mind a két papot kivégezték, eccerre. Mind a két papot. Aszonták, hogy a papokat azé végezik ki, hogy ne birjonak a népen segíteni. Mind a két papunk, kettő vót, oszt mind a kettőt tönkretették. Emez meg részeges vót, ez a pap, ez itta, ameddig bírta, de mikó má nem bírta, akkó is muszáj vót, öntötték a szájába. Tehát űk végezték ki. Meg a gazdát is. Hát igen. Na mostan, a parókián ez, ez a parókián egyedű vót, az a pap, mer má amazt evitték. Azt vitték, előbb az öreget. Azt, azt kérdeztük, hogy mié vitték e, aszonták, az[é], me főszentöte a magyar zászlót, ami ki vót fönt téve. Ezé kivégezték. És nyócvanéves vót a pap. És tiszta gyalog hajtották el űket, de akkó má nemcsak egyedű, hanem a faluba má űk összeszedtek valahány embert, aki, én nem tudom, hogy mit, akit tartottak bünösnek, hogy aki nem, oszt avva együtt a papot is vitték. Oszt aszonták, hogy úgy húzták a papot, nem bírt menni, mer öreg vót. Hogy nem ott lőtték a, Horgoson mingyá, hanem kijebe vitték, valahun, ahun el bírták temetni űket. És ott mind, egytű egyig mindenkit lelőttek. Nem maradt meg senki. Úgyhogy még tanú se ne legyen. De azé nem, ugye se mindenki vak, mer mi, s például én is az uccárú, ha látnák ilyet, hát azt, azt űk nem tudják. Úgyhogy a papokat kivégezték, mind a kettőt. Akkó aztán gyütt új pap, meg mit tudom én. Úgyhogy nagyon féltünk.

Az apácáknak le köllött vetközni, mer az apácákat is nyirták vóna ki. Nem csak a pap, az apácákat is. De űk má értesűve vótak, az apácák, mer ugye az urak csak értesítik egymást. Mink azon csudákoztunk, hogy mér vetköztek át. Mint egy öregasszony, úgy ötöztek. Főleg öregasszonynak, na, nem is vótak annyira fiatalok, de mint egy öregasszony, na, csak. Oszt mi ezen nagyon csudákoztunk, hogy mé ötöztek ezek át. De mikó má a papokat azokat kivégezték, akkó má tudtuk, hogy mié. Mer űk, az apácák ezt nekünk nem mondták. Úgyhogy nagy vót a félelem. Akkó ugye ez a kertbe vót, a, ezek az árkok, ahova behúzódtunk, mikó gyüttek bombázni. De nálunk nem bombáztak.

És akkó vót ott egy gróf. Annak is akkora háza vót, mint nekünk a zárdánk. Meg űk is építették. Oszt ottan az a kettő ott vót, és akkó levetköztették rongyosra űket,

és ott mondták, hogy a munkásaik. Ebújtatták, és megmaradtak. Megmaradtak. Aztán mentek el, mikó mán lehetett. Mer ezek, ezek csak átvonútak nálunk, nem, nem telepedtek úgy le. Hanem mondom, csak a katonaság telepedett oda mihozzánk a zárdába. Eleibe ott megfelezték velünk az épületet, aztán meg má mindenhunna kidobtak. Igen. Me, de akkó, akkorra megtudták, hogy apácák. Mer azelőtt ugye, eccé mondom, levetköztek, mer ők tudták előre. A papok meg az apácák má tudták a, hogy mi csinának, hogy viselkednek. Meg a nőket, hogy keresik, meg mit tudom én. Ezt min tudták. De mivelünk, ugye kicsik vótunk, mi nem annyira, izé, ez nem vót vészes, veszélyes. Oszt nem mondták.

Horgos, 47.

ÉLVE MARADT, CSAK RETTENETESEN KI LETT KÉSZÍTVE

– Mikor az édesapám elment, tehát menekült, utána nemsokára megverték nagyon a kaput. Mink akkor nem tudtuk, hogy ki, én nem mertem előbújni, volt egy ilyen három szoba egymás végiben, akkorjában úgy voltak a házak építve, és a középső szobának az ajtója mögé meg az ágy vége mellé, oda bekuksoltam, és onnan figyeltem, mert hallgatóztam, mi meg hogy, merthogy mondtam, a bátyám nem volt itthon, Kanizsán volt. Figyeltem, de nagyon ugat a kutya, de nagyon verik a kaput, az édesanyám bent a konyhában, biztos, hogy nagyon félt, egyszer csak a nagy kutyaugatás nagy vonyításba fulladt bele, meg puska lövésbe. De hallom én is mint gyerek, meg már azt tudtam, hogy beugrottak a kapun. Mert hát mi, gyerekek is megcsináltunk mindent, volt, amikor én kizártam, a bátyám meg bejött a kapun, szóval ismerős volt a hang. Az édesanyám nagyon megijedt, csak úgy az ajtón beszólt, hogy ki ne gyere. Többet nem tudok mondani, de hát nem volt több senki a lakásban, csak én. Nem mertem kimenni, gépfegyverrel voltak, kinyitotta az az egy, aki bejött, kinyitotta a nagykaput. Úgy visszagondolva talán nyolc-tíz-tizenketten, nem tudom, de énnekem mint gyerekeknek nagyon sok embernek tűnt. Éjjel volt. Ahogy az édesapám elment, talán fél óra se telt bele, és ott voltak. Mert azért könyörgött az a Mladen bácsi olyan nagyon, hogy: „Sanyi, menekülj, mert a Józsit már agyonlőtték, de hát mi most jövünk tőle, igen, agyonlőtték, de ha te ott lettél volna, téged is agyonlőtték volna, mert láttam a nevedet a listán.”

– Ki készítette ezt a listát?

– Ezt nem tudom. De odavalósiak voltak, én hiszem azt, hogy akárkit megkérdez az ember, senkitől nem lehet hallani, hogy ki állította össze, tehát olyan valaki lehetett, aki a falut ismerte. Olyan valaki. De azt senki nem tudja, hiába kérdezőnk akárkit, vagy kérdeztek akkor is, nem lehetett megtudni. És két lista volt. Az egyikre már akkor, amit mink is láttunk, hogy gyűjtenek, és azok voltak az elsők, akiket bezártak, úgy mondták akkor, városháza, később lett községháza, most meg helyi közösség, akkor úgy hívták, városháza, annak a pincéjébe vitték be. És oda gyűjtötték be mind azt a huszonnégy embert, akit ki is végeztek. Persze hogy kínozták őket, meg ütötték, verték őket.

A Józsi bácsit tényleg agyonlőtték a saját udvarjukban, a ház nem az övéké volt, a falu adta, mert szegediek voltak, leventeoktató volt, és lakbérben voltak ott. Adta neki a község. A feleségét pedig olyan csúnyául megerőszkolták, hogy vérbe fagyva hagyták ott az udvaron, hogy azt gondolták, talán nem is él. És ezt pedig a lánya, a függöny mögé bújt el bent a lakásban, ahol nem találták meg, mert keresték a lányt is, és onnan bebújt az ágy alá. Akkortájt ágyak voltak, nem rekamirok, bebújt az ágy alá, és onnan látta a lánya, hogy mit tesznek az anyjával, hát nem mert előjönni. Egy évvel idősebb tölem, én harminchatbeli voltam, akkor voltam kilenc év körüli, és mondjuk ő olyan tízéves, hát egy tízéves gyerek csak föl tudja fogni, hogy az nagyon nagy baj lehet, amikor már így felnőttek, meg hát ami beszédből elhallatszódott. Tehát az édesanyját, tulajdonképpen mikor már ezek onnan elmentek, amikor már mély csönd ült mindenhol, hogy se kutya, se macska, semmi zajt nem adott, hajnalban a hátsó szomszédasszony, az takarított ezeknél a Némethéknél, meg volt átál ablak, tehát a falon előlről, és megkocogtatta az ablakot, hogy: „Magduskám, Magduskám, itthon vagy, Magduskám?” És nagy félve a kislány jelentkezett. „Hol van édesanyád?” S az kinyitotta az ablakot, és az ablakból csak a lábait lehetett látni, hogy az udvaron van az édesanyja, de csak a lábait látszódott, hogy a földön fekszik, többet az asszony nem bírt látni. Az asszony az ablakon, őnála az ajtót bezárta, átmászott, és ketten odavonszolták az asszonyt az ablakhoz a hátsó falon, ami volt ablak, amiken meglátta, hogy a Mancsi néni a földön fekszik, mert Mancinak hívták, és mondta neki: „Mancikám,¹⁴⁷ én most visszamászok, és amennyire bírod, emeljed édesanyádnak a kezét, hogy én megfogjam.” Nem volt észnél az asszony, hát mintha meghalt volna. Akkor valamennyire meg bírta fogni az asszony a kezét, ő húzta, a kislány meg amennyire bírta, lábainál emelte, na, a lényeg az, hogy átcimbálták őhözjára. Ott nem kereste senki se, meg az ő kapujukat se bezárni, se semmit nem mertek, mert hátha visszajönnek, akkor megint keresni fogják, hogy ki zárta be, akkor a szomszédokat is nézik ugye. S akkor átcimbálta, és őnála volt egy ilyen, nem használták, úgy mondták, hogy istálló, és annak az ajtója kívülről be volt támasztva, hogy úgy nézzen ki, hogy nincs is ottan semmi se, meg az ajtó is csak úgy rá volt téve, és ott az asszonyt, a Mancika nénit a szomszédasszonya elég sok ideig ajnározta, gyógyította, hogy lábra bírjon állni. Mert élve maradt, csak rettenetesen ki lett készítve, s amikor már járóképes volt, meg minden, akkor ugyanaz a személy, aki az édesapámékat menekítette, eljött érte, értesítve lett, és az anyját meg a lányát ugyanúgy, ahogy az apámékat átvitték, átkísérték Szegedre, és azután én nem tudok róluk.

Akkor ezek olyan idősek voltak, mint az én édesapám, egy része, a másik része meg a bátyámtól idősebbek voltak, olyan húsz év körüliek, azok voltak a legpiszkosabbak. Mondjam úgy, hogy leggané, ez csúnya szó, kifejezés, de már randább szót nem tudok. Például ennek a Kéri Ilus néninek, akinek a férjét élve temették el, a negyvennégyeseket mikor lelőtték, tehát most erről az Ilus néniről beszélek. Ezt az asszonyt is három ilyen se legényke még, de nem is gyerek, hanem ilyen tizenhét-

¹⁴⁷ Az adatközlő felcserélte a keresztneveket.

tizenhét évesek, kölkök, hogy így mondjam, hát máma már érettebbnek nézem a tizenhét-nyolc éveseket, de akkor kimondottan gyerekek voltak arra a korra, az egyik fogta az egyik kezét, a másik fogta a másik kezét, harmadik meg csinált mást. Hogy kikötözték nekik a kezüket, a lábukat, hogy ott, tehát először védekezett az az asszony, az anyám is, ez az Ilus néni is, a Bözsi néni is, mind a három, s ezek nem is olyan túl messze voltak egymástól, kikötözték nekik a kezüket, kikötözték a lábukat, hát nem bírtak megmozdulni se, s ezek a rohadt fiatal kölkök mászkáltak rajta, és csináltak, amit csináltak. Szóval olyanokat megcsináltak, hogy ezt elmondani nem lehet. Levetköztették ezt az Ilus nénit, letépték róla a ruhát.

Olyan, mint az én anyám, ezek egy korosztályok voltak. Akkor lehettek olyan negyven év körüliek, harmincöt év körüliek. Az édesanyám tízes volt, hát emezek is olyan tíz-tizenegy-tizenkettőbeliek voltak. Nem kérdeztem őket sose, de biztosan, mindegyiknek a családja ott valahol mozgott, ahol mi voltunk. Lehet egy-két év, esetleg három év elterés lehetett, de javabéli asszonyok. Ugye a férjeiket kivégezték, nem maradt otthon velük senki se, csak a gyerekek, azt csináltak ezek a kölkök, amit akartak.

Ennek az Ilus néninek két családja volt, akit mondok, hogy kikötözték meg lepisálták, meg mindent csináltak vele. Nagyon szép családjai voltak neki, a fia is nagyon szép, az tőlem idősebb volt, a bátyámtól egy évvel fiatalabb volt, a bátyám harmincegyes, akkor harminckettes lehetett. Később, amikor a helyzet helyreállt, ugye nőtt a gyerek, úgy, mint a többi, és tudomást szerzett a fiú az egyik szerb gyerektől, hogy mit csináltak az anyjával valamikor. Hát a gyerek annyira szégyellte az egész dolgot, az anyjának nem szólt, hanem mindég komorabb lett a gyerek. Az anyja egyre kérdezgette, hogy az apjuk ki lett végezve, mert varrt az asszony, úgy tartotta el a családot, volt nekik egy lányuk, az kiment Németországba, az haza se jön. A fiuk meg, mivel az volt az idősebb, és ő akkor volt tizenhat-tizenhét éves, annyira bántotta ez, hogy az édesanyját így bemocskolták – csónakkal jártak Martonos és Körösztúr¹⁴⁸ között a Tiszán körösztül, most nem tudom, hogy van, volt ott az innenső felén a Tisza széléhez közel villanykaró, talán úgy volt átvezetve az áram, már azt elfelejtette, jártam én arra gyerekkoromban, de aztán nem mentem, és elfelejtettem –, annyira bántotta a gyereket, hogy fölmászott annak a villanykarónak a legmagasabb részére, már ahol a drótok elágaznak, és ott fogta meg a drótot, és ott lett öngyilkos. Nem bírta elviselni. Mert napról napra szerb gyerekek beleköpték az arcába.

Az öcsém maradt egyetlenegy, akit tudok, hogy ezekből ott maradt, ennek a Bözsi néninek három családja volt, egy fia, két lánya, azt se tudjuk, le vannak, föl vannak-e, Martonoson egy sincs belőle. Akkor a Csík Feri bácsinak a felesége, hát az kocsmáros vol, a Feri bácsi. Ugye oda is bementek az ilyen nyüzsgő-gátló randaságok, és amikor nem volt otthon, szép felesége volt annak is. Ezek körülbelül egy-két-három év különbséggel egy generáció lehetett, és nem volt otthon, pedig kocsmárosok voltak, az idő alatt, még az ura nem volt otthon, bemocskolták a feleségét.

¹⁴⁸ Szerbkeresztúr.

Itt az édesanyámat, az Ilus nénit meg a Bözsi nénit, ezt négy gyerek csinálta akkor. Ugyanaz a négy gyerek. De ennek a Csík Feri bácsinak a feleségét, az Emil nénit, ottan a lányt is elkapták volna, mert az éntőlem idősebb volt, csak az az egyetlen szerencse volt, hogy önük nem volt se ütleg, semmi, s egy rettenetes nagy, veszélyes kutyájuk volt nekik, a lány odaszaladt a kutyához, mivel nagy volt a kutya, volt neki nagyobb háza, s abba a házba beprésölte magát, és a kutya nem öneki ment neki, hanem védte emezektől, ezeknek a kezükben meg nem volt semmi, hogy a kutyát leütötték volna, vagy nekimentek volna, azért annyi bátorság nem volt bennük. Így maradt meg a lány, hogy nem bántották. Minálunk meg olyankor fogták ki az időt, mikor mi nem voltunk otthon. A bátyám odaát volt az iskolába, ő polgáriba járt, én meg kint volt a nagynénimnél, úgy mondták, székek, most már nincsenek házak, az anyám kiküldött oda, hát csak féltett engem is, kislány voltam még, kilenc-tíz éves, de hát önekik az nem számított. Meggyalázták, na.

Ahogy az oroszok kimentek, és amikor a partizánok elkezdtek „én vagyok, ko sam, šta sam,”¹⁴⁹ s ott megállás nem volt. Csak erről nem beszél senki, mert nem mer beszélni. Hogy nem volt elég, hogy ezek, de megjegyzem, először az embereket, a férfiakat kivégezték. Ez a kivégzés után történt az egész, nem előtte és aközben, hanem ez utána történt. Ott már azok a kölkök tudták biztosan, hogy azok már haza nem jönnek se élve, se halva, mert nem léteznek. Szabad volt előttük minden. És meg volt nekik engedve. Pedig ez már felnőtt volt, a Forrónak a könyvében benne van a vezetékneve is, de mindig úgy hívtuk a faluban, még máma is úgy mondják, hogy Hentes Milo, mert a szakmája hentes volt, és olyan tagbaszakadt fiatalember volt akkor, családjuk nem volt nekik, hát az is borzasztó, amiket csinált. Az már mint felnőtt ember, ő amelyik nőt kinézte, ugye akinek a férje pláne ki volt végezve, kinézte, elment, letarolta, mint a vihar a búzát. Borzasztó. Volt még, mert három asszony volt, na, ezt meg fogom tudni, hogy ki a harmadik. A Németh Józsi bácsi feleségét is, ötet is ilyen fiatal gárda, ugye mondtam azt, hogy vérbe fagyva hagyták ott, megerősakolták, meg is halt majdnem, nem sok hiányzott. Az lehetett benne, aki aztán a falut ő saját maga hagyta el, Ardalović, mert ez a Milenko, hát az olyan, ez akart is udvarolni, meg nem is, de hála a jóistennek, hogy senkinek nem sikerült, hogy tönkretegyen, mint másokat.

Tehát mindent szabad nekik. Hogy ő elvitte annak a valakinek a disznóját, hogy ő elvitte valakinek a tyúkját, a kacsáját, a Forrónak a nagymamájának az össz jószágját elvitték az házból, az udvarból. Önekik még malacot is vittek. Az anyámnak nem bírtak elvinni, mert szegénynek nem volt. Akkor a lovakat, de hát ezt másfelé is megcsinálták, a teheneket, mind elvitték, és ezekből se maradt Martonoson senki, akik csinálták az ilyen mocskosságokat, de azokból se, akinek a családjában, famíliában csinálták, nem csak a kivégzést, mert akiket kivégeztek, azokból maradtak otthon, de akiket én tudok, meg már azután az édesanyámmal, mikor én felnőtt lettem, azért fölhoztam én ezt anyukámnak, szegény mindig nagyon sírt. Hát el tudom képzelni, hogy terhessen miket csinálhattak vele. Csak ő nekem mégis úgy egy

¹⁴⁹ Ki vagyok, mi vagyok.

kicsit szégyellte elmondani, pedig már asszony voltam. Martonoson ezekből most, a fiatalokból talán nincs is senki, se azokból, akik csinálták az ilyen mocskosságot, de azokból se, akiket tönkretettek, vagy akinek az édesanyját tönkretették, ezek mind elmentek a faluból, szégyellték, mindnyájan szégyelltük. De nem tudunk csinálni semmit.

– Hova valósi partizánok voltak?

– Ezt nem tudom. Én tudtam, hogy Kanizsát meg Martonost meg Horgost ezek fogták. Én így tudom. Nem tudom. De mi így tudjuk, hogy hova valósiak voltak, azt nem tudom, hanem hogy Kanizsán jöttek át a Tiszáról. Úgyhogy valami szálak ezt a Petrót különben is kötötte Martonoshoz, csak úgy nem tudta senki sem, mert nem járt talán Martonosra, vagy nem tudom. Valami rokonságban volt a háznak a tulajdonosával, tehát innen ők Kanizsán jöttek köröszül, ott megcsinálták a nagy cirkuszt, Martonosra jöttek, itt megcsinálták, és mentek Horgosra.

– A helybeliek vezették a partizánokat?

– Hát maguk a partizánok nem tudták, hogy abban a házban ki lakik, és nem is úgy volt, hogy bementek a házhoz, és akkor összeszedték a férfinépet, és elvitték, ott így mondták a falubeliek, hogy mindegyiknek volt uszító kutyája. Ez csúnya kifejezés, de úgy maguk között így fejezték ki. Tehát tulajdonképpen, és nem a magyarokban volt, hát persze hogy a magyar nem a magyarra ment, az más, hogy összevitatkoznak, meg máma is összevitatkoznak, de azért egymás életére nem igen törnek. Na, azokban, akik ölnek, azokat nem tudom, hogy milyen vér van. Meg különben a magyar nép, tudjuk, nem nagyon vérengző nemzet. Amikor az édesanyámékhoz bementek, akkor oda éppen ennek az Obrad Petrónak, az volt partizán, és annak volt egy csapata, aki Törökkanizsán jött át a kanizsai oldalra, akkor még híd nem volt, hanem kompon jöttek át. A partizánok nem tudták, hogy ki hol lakik, mert én arra haragszok, mert az gazdagabb, mert az módosabb, mert az szebb éntőlem, mit tudom, mi, és megvolt az alkalom, amúgy meg megvolt, hogy minden helységből mennyi szerencsétlen embert köll kivégezni, ez meg volt nekik adva. Martonoson tizenkettőt köllött volna, ahogy én tudom, de tizenöt lett belőle, tévedek, huszonöt, mert huszonnégyet vitte be a pincébe, és huszonötödik volt a Józsi bácsi, akit a saját udvarjában löttek agyon. Na most, lett volna az édesapám is, ha a Mladen bácsi, ugye ő közöttük forgott, hallott, és mivel a Mladen bácsi szerb ember létére, de tisztelte a magyarokat, de ugyanúgy a magyaroknak se volt bajuk a szerbekkel. Hogyha volt köztük egy-két olyan gögösebb vagy makacsabb természetű magyar, mondjuk, hát azt egy kicsit lecsillapították, nem hogy megverték, hanem ne csinálj ilyen bolondságot, tehát szóval észhez térítették, hogy így mondjam.

A helybeli szerbek összefogdosták, persze partizánruha volt őrajtuk is, hát volt nekik ruhájuk, kaptak ruhákat. Tehát mind ismerte az egész falut, hol ki lakik, hogy kik vannak, vagy mik vannak. Ott laktak már régebb óta. Odavalósi lakosok voltak. Csak az a vadállati ösztön, csúnyául fejezem ki magam, kitört belőlük, hogy na most nekünk mindent lehet. Lehetett, hát persze hogy meg volt engedve, és ez a Petro, ez, ahogy mondtam, Törökkanizsánál jöttek át kompon. Összeszedték az embereket

két-három nap alatt, bevitték, és azután körülbelül nyolc-tíz napig szenvedtették őket, éhezették, ütötték-verték őket, saját vérükben meg mindenükbe feküdtek, mert már állni se bírtak, mert le voltak gyöngülve, agyon voltak verve, alig bírtak mozogni, ezt már azoktól tudom, akik oda bementek, és látták meg tudták. Azt nem láttam, hogy őket hogy verték, én a falat láttam, mikor a Simon bácsi bevezetett, és hogy mi volt.

– Enni lehetett-e vinni nekik Martonoson?

– Hát az úgy volt, ha valami jobbat a hozzátartozó beküldött annak a szerencsétlen embernek, megnézték, hogy mi van, és ők elfogyasztották. És akinek meg küldték, az meg nem kapott belőle. Nagyon keveset, de nagyon keveset, ami az ő foguknak talán nem felelt meg, azt leadták, s akkor mindenkinek két-három falat, amennyi jutott. Mert azért nem mindenki bírta oda lejuttatni, oda le azt az ételt, mert ha nem adtak annak, aki őrséget állt az ajtóban, akkor az bizony nem is vette el tőle a kosztot, hogy odaadják, vagy ha elvette, akkor elfogyasztották ők. Szóval nem voltak ők olyan nagyon túltáplálva, csak éppen, hogy ne bukjanak föl, hogy legyen bennük lélek, ahogy szokták mondani. Hát őrájuk még várt az előre megtervezett kínzás. Tizenkét-tizenhárom napot, nem tudom, kínozták őket, először a pincébe, és akkor utána végezték, amikor már tényleg a lélek se járt belük hálni, ahogy szokták mondani, akkor kivégezték.

Martonos, 74.

HA ŐK LEENGEDIK AZTAT, AKKÓ ÉN MÁMA NEM MESÉLEK

– És már tudtuk mi azt, hogy mi mén arra lent. Erre, hál' istennek, a szarházi, bentalaki népek, itt a benti szerbek, a kolonisták és még a régi, régi betelepült ószerbek, akiről meséltünk, azok mind bent vótak a városházán, puskát kaptak, sapkát kaptak, csillagot nyírtak. Azt fölhelyezték, olyan hatalmuk volt, azt csináltak, amit akartak. Miháncs bejöttek, másnap már verbúválták őket, és ott vótak. Hát azok verték az embereket, azok verték agyon az embereket.

– Belőlük szerveződött meg a helyi rendőrség?

– Persze, a helyi rendőrség. Azok, azok. Ismerősök, meg minden. Hát én azért ismerem a népet. Majd mesélem, mikor mentem ki, mikor találkoztam a partizánokkal, akik vagy a papot lötték, tették tönkre, vagy mentek ki Adorjánra, mikor a népet kivégezték, a sok embert belelőtték ott a Tiszába. Ősz volt, egész biztos... Ősz vót, de lehet, hogy akkor meleg vót, vagy hétfene.

Most ezt röviden csak megemlítem, hogy a mamám nagyon örült, mert valahunyan vett, hozzájutott egy vadonatúj csalánszákhhoz. De éppen énnekem a hosszúnadrágom is olyan volt, hogy folt hátán folt. És igaz, hogy akkor még melegek lehettek, akkor hogy ne abba járjak az iskolába, merthogy majd megyünk az iskolába, hanem abbú szabott nekem egy rövidnadrágot. Rövidnadrágot varrt, olyan ügyesen varrta, megcsinálta, hogy tényleg passzolt. Úgyhogy én iskolába is még abba jártam. No most, hogy én megmutassam, hogy énnekem milyen nadrágom van, kimentem oda

a nagybátyámhoz, Ilonafaluba. És föl tettem a fejemre a sapkát. Azt a sapkát, amit polgári iskolába vittem, mert másik sapkám nem volt. És abba kimentem oda, de legjobban a nadrágért, hogy lássák, hogy milyen faja nadrágom van. Tudod, milyen az a zsidósák? Csalánzsákbú. Ami olyan, mint a kender. No, abbú varrt énnekem. De nagyon stramm nadrág, gondolhatod. Nekem új nadrágom vót. Kimentem, ugye kint voltam, nem akartam, hogy este legyen, olyan négy-öt óra felé gyüvök visszafelé. És ott a körösztnél, nem tudom, hogy tudjátok-e, meg azt se tudom, hogy létezik-e még az a köröszt. Köröszt, az út jobb oldalán volt a köröszt, ahogy megyünk Zentára, ott egy kőköröszt, ahogy szokott lenni. Ott vót a köröszt, odaérek. Akkó szembe velem, Kanizsárú gyün egy lovas kocsi. Mindjárt megismertem a Lajos bácsit, mert a Lajos bácsi ott lakott a harmadik Tóparti közbe, annak vót [lovas kocsija]. És az szegénykémnek kötelessége vót hordani ezeket a... hadsereget. Látom ötet, ömelle te ül egy, meg négyen a kocsiba. De ezek a partizánok a mi kanizsai partizánjaink. Mind én ismertem így látásból. Nem ismertem egyet, akinél volt géppisztoly, az a dobos. Az orosz géppisztoly. És én, ahogy mentem, nem is az úton, hanem lejjebb a füves úton gyüttem Kanizsa felé, szalutáltam nekik. Mert mink szalutáltunk a katonáknak is még mint leventék, megadtuk a tiszteletet. De megjegyzem, akkor már szervezték, hogy akkor mindjárt majd akarunk iskolába menni. És abba a sapkába voltam ott, senki nem szólt egy szót se. Ott volt az igazgató, ott vót mindenki, nem mondták, hogy nem szabad azt a sapkát használni. Oszt az a fejem vót, amit a mamám varrt, azt is. A jó anyám varrta. Oszt megállítottak: „Stoj!” Rám ordít. A lovat is mindjárt megállította, még a Lajos bácsi, úgy vettem észre, a lovakat rángatta, hogy menjenek. Órá is rá mordult, megállították. Oszt hátul, hátulrú, volt ott egy nagyon véresszájú, Oluškinak hívták, aki a legtöbb magyart legyilkolt Kanizsán. Fölállt ott hátul, gyütt, lépett, oszt ment előre, hogy előre akart legyünni. Én meg álltam ott, a fegyvert hozza. És mondják: „Ne, nemoj!”¹⁵⁰ – húzzák vissza, erre-arra. Mert ösmertem azt is, aki hátul volt. Azt is meg tudnám nevezni. De akkor a Lajos bácsit is ismertem, meg aki mellette ült, azt is ismertem. Érted, odaért, oszt nem engedték le a kocsirú. De hozta a pisztolyt, engem leállított. Úgyhogy, ha ők leengedik aztat, akkó én máma nem mesélek, ez biztos. Avval a szándékkal, hogy vagy a papot, vagy mentek Adorjánra. Akkó vót, akkó vót, szombati napon vót, akkó tudtuk meg, hogy vasárnap reggel, mikor gyüttek be a népek Kanizsárú, hogy borzasztó vérengzéseket csináltak kint. Sok embert belöttek a Tiszába. Tehát ők is mint kisegítők mentek oda. Mert én már mikor odaértem, mert ugye gyalog mentem, és a gyárat elhagytam, azt a kis gyárat ott, ahogy van a réttű, hallottam én ott puskaropogást. Nem puska, olyan rrrrr, olyan több, olyan géppisztoly. Ez géppisztoly. Olyan lövéseket. Most, vagy előbb már valakiket lelöttek ők itt, és elásták valahova. Úgy lehet, olyan helyre, hogy sose tudják, hogy kicsoda. Mert azon spekulálok, hogy még én ideértem, talán nem érhetek oda, vagy tudja a hétfene. Vagy hogy én lassan-e mentem, vagy hogy én... Lehet, hogy én is delíriumban, mert én már akkor, már megijedtem, tisztában voltam vele, hogy kicsoda az. És akkó... És jön, és nem engedték meg... Az oroszok

¹⁵⁰ Ne, ne csináld!

akarták megtalálni [az Oluškit], oszt úgy szaladt át Bánátba. Mert azoknak vót, aki jelezte, és az orosz, a valamilyen orosz tiszt elgyütt, és... Az nem ment hiába. [Hogy megállítsák az oroszok a vérengzést?] Igen, igen. Úgyhogy azok biztos elintézték vóna. Úgyhogy minden nélkül szaladt Bánátba. Ezek miatt nem akartam én se anyyira belemerülni, de nagyon csúnya, mocsok ember ez is.

Magyarkanizsa, 69.

A TANKÖNYVEK TELE VOLTAK A PARTIZÁNOK TÖRTÉNETEIVEL

– Amikor a magyarok kivonultak, a bátyám is vitte őket kocsival. Kanizsára október nyolcadika körül jöttek be az oroszok. Akkor Adorjánra kijött pár partizán, és kijelentették, hogy vége a háborúnak, meg kiadták, hogy dolgozzunk, hogy legyen élelem. Ekkor ki is mentünk a földünkre dolgozni. Eközben a partizánok akiket otthon találtak férfiakat, összeterelték, kiválasztottak közülük kb. ötvenet, leterelték őket a Tiszára, és ott kivégezték őket. Azt a három embert, aki díszlövést adott le, amikor a magyarok bejöttek, bevitték Kanizsára a városházára, ők aztán vesztették életüket. Kanizsán a Gubás henteséket vitték be a városházára, mert jól menő hentesüzletük volt, meg nagy magyarok voltak. Azt mondták, hogy bevágták a hasát, és besózták. Aztán egy rokona még egy ideig ápolta, de végül is meghalt. Hozzánk csak napok múlva jöttek a partizánok. Azért, hogy bosszút álljanak. Az első világháború után, mikor bejöttek a szerbek, öt szerb katonát lelőttek a nemzetőrök. Ezért kellett ötven magyarnak meghalnia. A kanizsai iskolaigazgatónak az volt a szerencséje, hogy utolsó évben, mielőtt visszajöttek a szerbek, áthelyezték Szabadkára, ahol senki nem tudta róla, kicsoda. Mert mint igazgató mindig ilyen magyaros beszédeket tartott. Biztos kivégezték volna.

Amikor Adorjánon voltak a partizánok, édesapámék kint voltak a földön. Felmásztam az udvarunkban az eperfára, onnan néztem a partizánokat, ahogy mentek vissza Kanizsára. Énekelték, hogy *Oj, ta narod nema više sada*.¹⁵¹ Akkor szóltam édesapáméknak, hogy hazajöhetnek. A tankönyvek tele voltak a partizánok történeteivel. A tanulók akkor rögtön jelentkeztek, hogy azok ölték meg ezt meg ezt.

Magyarkanizsa, 64.

MINT A KUTYÁT, LELŐTTÉK

– Amikó a, utána jöttek a partizánok, mikó ott kezdték a temetőné, és... Odaérköztek a temetőhöz, és a kapuját, deszkapu vót, és azt mind, hát szétlövöldözték. Hát énszerintem az akkó, akkó jöttek énértem a néném, és az én kolegájaimtú, aszongya, de ne szaladjunk, mer agyonlúnek bennünket.

¹⁵¹ Ebben a szövegkörnyezetben értelmezhetetlen részlet, vélhetően elhallás eredménye.

Akit csak bírtak összeszedni férfit, azt összeszedtek, fiatal, hát a katonaviseltek, má azok meg az idősebbek. És ott nálunk, ha jó tudom, ötvenhárom személyt szedtek össze, férfit, és vót egy nagyon kis piactérünk, ott a központunkba, Adorjányon, és akkor eccé elkajátották magukat, hogy aki bír, fusson. Há de csak nyilván két személy bírt elszaladni. De azokat nem bántották. De ha mind eszaladt vóna, biztos mind lelőtték vóna.

És az én nagybátyámat, azt, még otthon se bírt megáni. Az úgy futott. Egyenes bement az erdő sűrűjébe. Nem mert hazamenni.

És aztán később, ez, ez délután történt az egisz, és azt mind lehajtották a Tisza mentire, a Tisza szélire, és van egy nagyon nagy szakadék ott Adorjánán. És oda-állították sorba, és vót egy tanító bácsink, nagyon jó ember, hát kilenc családja vót neki, és könyörgött, hogy engedjék e. Mi lesz a gyerekeive. És mint a kutját, lelőtték. Ott min, mindnek a szeme láttára, a többi má nem szót semmit, hanem azokat meg belelövődötték.

Akkó mink, hát ment a golyó mellettünk, de én, hát meg vótam ijedve, mer úgy szorítottam a néném kezit, de ű csak azt hajtotta, nem, nem szaladunk, csak nyugodtan sétálunk hazafelé. A testvérem meg a fiatalabb néném az meg a kertek lábáná ment hazafelé, és ugyanúgy járt, mint mink. Kint át egy embör a, annak arrú vót a háza, gondolom, a mienk meg, nagyon nagy kertünk vót, hosszú porta, és ott mellette agyonlőtték. A, azt a, hát nem emlíkszek má a nevire se.

És aszongya, ott elesett mellettem, akkó azt se tudtam, hogy mit csinájak. De ű továbbhaladt hazafelé, és űtet nem bántották. Később, most mind a két út, má az egy utcába, mind a két ódalon mentek a partizánok, és kajabátak be, hogy: embör van, embör van? Erre még nagyon emlékszök. Az én édösanyám kiszót, hogy nincsen, kint van, veti a búzát. Azt mondja, ez magyar vót, férfi, hállá istennek. Csak ha nincs itthon. Az má tudta, hogy mi lesz. A többit meg hát az, hogy ezt csináták. Ugyanúgy jött az a magyar nyelvű is velük, de kajabát amaz neki, hogy csak menj be, menj be, szóval minden házhó. Nem a helybeli vót, hanem... Senki helybeli nem. Mind vidéki vót. Azt tudjuk, hogy Törökkanizsárú vót egy része, meg azt hallottam én a barátaimtú, az iskolatársaimtú. Hát a tanítót lelőtték. A papok, arra nem emlékszek, hogy bántották vóna a papot. De ezt a tanító bácsit, ezt, ezt nagyon, nagyon sajnátuk. Nem vótak jók.

Hát mink is vótunk heten testvérek, semmi, semmi jóságot nem, nem kaptunk. Lényegtelen vót, hogy kinek mennyi gyereke vót... Oszt úgy meg hány apukát, az én kolegáim, iskolatársaimnak hány apját, hogy az apjukat, hogy kivégezték. Ott egy néninek négy fiát belelűttek a Tiszába.

A SINDELYEST KIVÉGEZTÉK, HIÁBA VOLT PÁRTVEZÉR

– A magyar éra alatt a szüleim egyszer beszélgettek a tanítóval, hogy Adorjánon biztos nincsenek partizánok, kommunisták. Voltak, csak mi nem tudtuk. Később kitudódott, hogy két pártsejtvezér volt, a Bolyos József meg a Sindelyes. A Sindelyest kivégezték, hiába volt pártvezér. A Bolyos elbújt. Ő aztán sokáig tsz-elnök meg faluvezető volt. Nem segített védeni a falut.

Magyarkanizsa, 64.

AKIKET UGYE VÓT VALAMI PIKKJÜK, VALAKINEK, VAGY VALAMI BŰNE,
AZT ÖSSZESZEDTÉK, ÉS LE A PINCÉBE

– A másik meg, volt egy onokatetvérem az utcán, bánáti felesége vót, meg az tudott is szerbű. Oszt üsmerte azt, aki rájuk fogta a fegyvert, hogy álljanak félre. Oszt akkó nem találtak semmit, de a bátyámnak föl köllött öltözni, oszt bekísérték a városházához őket. Oszt a többi is ki vót, mi vót, összeszedték a népet, oszt jelentkezni köllött valahány napig. Mindennap be köllött menni, oszt vót, mikó puskatussal valamellikre odavágtak.

De már akkó vót, hogy akiket ugye vót valami pikkjük, valakinek, vagy valami bűne, azt összeszedték, és le a pincébe. Akkó egy valamedig ott vótak, kínozták őket elég borzasztóan, ahogy hallatszott. Oszt egy alkalommal, vagy többször is, nem tudom, kísérték le őket a Szigetbe, úgy hívták. Ott mindjárt erdő, szigettrész vót, az a Tisza meg a tötés közt, és akkó oda. És ott agyonlűtték őket. De állítólag kettő megmenekült. Úgy, hogy az egyik a szomszédja vót, aki kísérte, oszt együtt gyerekeskedtek azelőtt, együtt, egy utcába. Oszt a mondta neki, szökjön el, majd levegőbe lúl. Úgyhogy az is elszökött, meg vót egy másik is. És akkor az egybű át, oszt át a magyarokhon. Úgyhogy sokáig nem is gyűtt át a magyaroktú. Idővel később, már mikó annyira biztos vót, helyreállt a világ, több éven köröszttü nem gyűttek, akkó mert átgýünni csak. De félt, hogy baj lesz. Akkó amaz az ember, én is ismertem, csősz lett aztán itt Kanizsán. Osztán utóbb már nyugdíjas is lett.

Amikor az oroszok begyűttek, akkó sok szerb is gyűtt rögtön, visszagyűttek ide. Magyaroknál is, akik vótak Sárváron, minden. Ugye vót, hogy egy-két nap alatt itt vótak, és mindenhol szedték össze éccaka népet. Csak bezörgettek, kiment az ember, ötözködj, oszt már... kísérték is be a városházára. Ott meg osztán kínozták őket. Akkó persze vót, hogy egy pár napig vitték az ebédet meg az enivalót. Hát hogy elkapták-e, hogy kapták-e? De inkább az ütleget kapták el, meg a gyalázatot. Oszt aztán állítólag lahajtották őket a Szigetbe, és ott lüvödözték le őket. Meg aztán lehetett hallani mindenütt, nem lehet eltitkolni mindent, állítólag kettő meg is szökött. Az oroszokra nem lehet mondani, hogy eltettek itt sokat. Itt bennünket az oroszok nem is bántottak, úgy lehet mondani. Hanem minálunk a szerbek csináták ezt a cirkuszt, ami lett. Az is nagyobb részét már elhalt, meg azok is kimúlnak, azok az emberek, alig van belőlük már.

Magyarkanizsa, 67.

ÉS ELVITTÉK A TATÁT ÚGY ÉCCAKA, ÉCCAKA ÉVADJÁN

– Ősz volt már, ősz volt. Föl voltunk öltözve. Csak nekünk elégünk volt, a tatám bent volt, összeverve... Az orosz front ment lefelé, Zenta felé, ugye. Elmentek az oroszok. És akkor mikor elmentek, akkor kezdtek a partizánok. Persze, nem idegenek. Hát odavalósi szerbek, odavalósiak.

Akit akartak... aki valakire haragudott... Annyi pénzt összeszedhettek, mert vót, aki vitt pénzt nekik, akkó kiszabadították, vagy nem vitték el, vagy megfélemlítették, vagy nőket, családanyát, meg ez meg az. Hát, ezt megcsinálták. Hallottam én Zentáról, Zentán is történt. Volt egy anya meg egy lánya, hogy rendszerint kellett bemenni nekik, aztán valahányan végigmentek rajtuk. Úgy nap nap után, nem tom, meddig, addig, míg meg nem haltak, addig. Már mikor meghaltak, akkor... Így van, vót ez, nagyon csúnya dógok. No most, hogy meséljem, hogy hogy vitték a tatámat? Hát mivel, tudod, én szívgárdista¹⁵² vótam, én könyveket is hordtam ki, olvasnivaló könyveket. Akkor is este petróleumlámpásnál. Fölváltva én meg a Sándor olvastunk. Lehetett hallani valami zörejt. És a tatám is nézte, valami zörejt, zörejt. Hát ugráltak be a kerítésen körösztü, a kapun körösztü. Valami hét partizán gyüött be. Begyüött. És kettő begyüött evvel a géppisztollyal. A konyhaajtó be volt csukva, a tatám odament, kinyitotta, oszt mingyá betessékelté őket oda közénk. Oszt nézte, hányan vagyunk, úgy benyitott. És: „Ne mrdaj, ne mrdaj! Odmah pucam!”¹⁵³ Így. Úgyhogy... mindegy, megmondom. Én is otthon voltam, édesanyám meg a Sanyi meg a tatám ott volt. Meg a Gyurka. Meg a Gyurka, az kicsi volt. Meg olyan is volt köztük, egy partizán volt, fiatal, odament a mamámhoz, oszt a melléhez nyúlt, oszt elkezd nyúlkálni ott a mamámon. Hát majd fölrobbantam, érted! Nem bírok semmit, mit bírok csinálni? Apám mit bír csinálni? Két-három géppisztoly ránk van fogva. Aztán az egyik, valamelyik azt mondja: „Nemoj, pusti, vidi tu su deca. Nemoj!”¹⁵⁴ Amaz még: „Nek idu u pičku mater!” „Ajde, nemoj.”¹⁵⁵ Most hogy az vezető volt, vagy nem volt vezető, azt én nem tudom, de abbahagyta eztet a... Nem meséltem még ezt senkinek, ezt el... Megérted? Láttam, mi a helyzet. És azelőtt tele voltunk politikával, hogy munkás, nemzetközi, kommunizmus jön. És nemzetközi egyenjogúság, ilyesmi. És így gyün be?! Így mutatkozik be? No oszt, ez szétnéz, benéz a szekrénybe, benéz az ágy alá, ez-az, jobbra-balra. Kiviszik a tatámat. Akkor aszongya, búcsúzzon el. Akkor a tatám is, ahogy bírt, mondta, hogy: „Isten áldjon benneteket, majd gyüvök holnap.” És elvitték. Mink meg ott voltunk összeroskadva. Anyámat elérte az az idegesség, az az idegroham, mindjárt ágynak esett. Csak

¹⁵² A Szívgárda (1920–1948) a Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró 6–14 éves (az elemi, ill. a középiskolák alsó négy osztályába járó) katolikus fiúk és leányok szervezete, a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozata. <http://www.lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html> Letöltés időpontja: 2015. október 24-e.

¹⁵³ Ne mozdulj, azonnal lövök!

¹⁵⁴ Ne, hagyd, látod, itt vannak a gyerekek.

¹⁵⁵ Menjenek a picsába! Ne, ne csináld!

fetreng, fetreng, fetreng. Miránk úgy idegileg nem is hatott, nem is értük föl ésszel, mi van. És elvitték a tatát úgy éccaka, éccaka évadján. Oszt akkó reggel hallottuk, hogy itt is, ott is, amott is.

– Ez mikor volt?

– Mindjárt, mikor bejöttek. Én mindent tudok, hogy hogy adtuk át az ételt, hol adtuk át az ételt. Odaadtuk, néha csak ki volt fordítva. Néha ez meg az, látszott, hogy minden vót ottan. Az ember nem bírt enni, úgy meg vót verve, akkó csak kiöntögették. Akkor a kalácsfélét, húsfélét ők megették, érted. A leveses bögrén meg látszott, hogy nem edve van, hanem látszott, hogy ki van öntve. És én magam hordtam, én hordtam mindig az ételt. Más mitöllünk nem. És akkor mindig hallottam, hogy: Jaj, az én uram is! Így kapom, amúgy kapom, már rég nincs itten. Már agyon van verve, agyon van löve. De ott hallom, gyerek vagyok, ott állunk sorba.

– A városháza pincéjében voltak?

– Városháza. Igazi pince, igazi dutyi ottan. És mi meg amott, tudod, a városháza Tisza-parti részén, ott, ahol a nagykapu, ott volt a fűtőmesternek a háza. Ott mellette van egy kis ház. Ott álltunk sorba. Az a fűtőmester az ki se mert nagyon menni. Szólni nem mert, akármit kérdeztek tülle, szólni nem mert semmit. Csak ment a dógára, arra le a pincébe, fűtött, vagy csinálta, nem tudom.

Oszt egy alkalommal odagyün egy partizán, oszt mondja: „Ezek, akik az ételt visszakapják, ne is hozzanak többet, mert elmentek Beogradba romokat takarítani. Odavitték őket.” Oszt vót ám egy, aszongya: „Az apátok faszát, levittétek ti, a Szigetbe vannak ezek! Kivégeztétek.” Még én is: ugyan, ez az asszony! Hát olyan szépen beszél az ember, ide meg oda vitték. Mindegy, beadtam én, kikaptam az üreset. Oszt elmentem pontosan a Szigetre itt, oszt mondják, hova is vitték, annak az illetőnek, akkor éccaka. Valakitől megtudta már. És lementem a lejáronál mingyá az erdőbe. Beértem az erdőhő, hús métert még mentem, még hús métert így be. És tényleg láttam, olyan sír hosszúság friss föld fő vót úgy halmozva. Nem volt az igazi sír, csak oda-, odatették. Na most, voltak olyan esetek, csak később tudtuk meg, meg később is volt, hogy fizetett, félretették, nem közös sírba, meg nem Tiszába vitték, hanem külön. És akkor az elvitte, eltemettette a Nagytemetőbe. Tudom is, hol van a hely, hova hordták titokba. Azt meg köllött fizetni.

És mind azok, a Topa Milutin, a lánya. Hát a Topa Milutin nevezetű embernek a lánya bement, hát az gyilkolta népet, meg ott szurkálta, vagdosta. Hát a papnak levágta a farkát, és a szájába tette.

– Kanizsán?

– Kanizsán is, Kanizsán is.

– A partizánok, akik ott voltak, azok helybeliek voltak?

– Több igen. Az Oluški, ez Bánátbú gyüött, a többiek helybeliek. Ösmertük, ösmertük, hát én is ösmertem őket. Hányat láttam, hogy mentek, ismertem őket.

Volt minekünk [szomszédunk], azok a Dragovićok. Az az első Tóparti közben, a mi régi házunk... Ott az előház volt a Bezdánék a sarkon, aztán az első ház, ott meg szerbek laktak, Dragovićok. Még ősszel a gyerekekkel játszottunk is együtt,

meg veszekedtünk. Hát mint gyerekek. Közben a lányuk meg az egész család itt volt valahun a tanyákon kint. Mikor elvitték a szerbeket onnét, érted. És az néha haza is gyűtt. Ide, haza. És beszélgettünk vele többször. Mindig mondta, hogy majd visszagyűnnek, meg gyűnnek az oroszok. Itt vannak, ott vannak. És mindig az volt, amit mondott. Sztalingradi fuccs, meg minden, a szakszerű visszavonulás, németek, minden. Mind megmondta. És az egyszer hazajött, annak a bátyja. A legidősebb, az volt a Svetozar. De avval is veszekedtünk, azokkal is veszekedtünk. Én emlékszek, egyszer összevesztünk, oszt valahogy volt ott egy bot, ki hozta, ki nem. Kezembe került, oszt a bottal jól fejbe vágtam. Régen, mint gyerekek. No, elgyűtt. De megjegyzem, azok mikó mentek el, áthítták a Rozikát, áthítták a szomszédasszonyt. Oszt ilyen porcelántányérokat, edényeket odaadott, hogy ossza így szét köztünk. Miköztünk, szomszédok közt. Tehát nem hoztuk el, vettük el, hanem ők küldték. Ez meg is történt, tehát nem volt köztünk harag semmi. Nem bántottunk mink senkit, meg ők sem, ilyen komolyan.

Oszt meséltük, mert kérdezi, hun van a Jani bácsi. Oszt mondjuk neki, ez-az, de addig úgy elbeszéltünk. Kérdezi, no, hun van a Jani bácsi. Tudott ő is magyarul. Hát, mondjuk, bent van. Bevitték a partizánok. Partizánok? Be? Igen, és hordjuk az ételt neki. Jó, fölkelt, és elment. De ő mint partizán, arra valahun, hogy miket csinált, ő csinálta ott azt a dolgot, amit ezek itt. Ki tudja? Mesélte ű énnekem, hogy kipróbálta, hogy tíz németet egy sorba állított, oszt egy puskagolyóval le bírta lúni őket. Meg a helyzet az, hogy először úgy gyűtt alsóruhába, alsóing, gatyá. Valahunnan úgy szökött meg. És azt is láttuk.

No, mindegy, az elment. De azelőtt már gyűtt a gödör a Szigeten. Mert volt egy, azt is tudom, hogy hol volt a gödör, ahova hordták a halottakat. Ők nem cipekedtek, hanem vittek embereket, azok bedobálták, aztán őket is. Hordtak rá egy kis földet, azt is tudom. És aztán, hogy bent vót-e, bement-e, csinált-e valamit, mondott-e valamit, nem tudom, egy jó négy-öt napra rá gyűtt haza az apánk. Egy délután, csupa szőr, összeverve vese, hát. Hazagyűtt. Úgyhogy alig maradt meg. De már volt azelőtt, hogy kocsiszám vitték ki a félhalottakat, nem végezték ki őket. Meg a Tiszába beleengedték őket. Úgyhogy ő volt, ez az ember. Nem tudjuk, ő valamit tett-e, és úgy engedték ki az apámat, vagy semmit nem bírtak rábizonyítani. Hát másokra se... Semmi haragosa nem vót...

Most elmesélek egy érdekes esetet. Kicsit később mentem én az ebédvel. Mindig rá kellett írni egy cédulára a nevét. Én ráírtam, Papp János, mert én tudtam írni szerbül, mert azelőtt szerbül is tanítottak. Vót szerb nyelv, de se nem akartak szerbül megtanítani, meg se nem tudtunk. Valamit többet az uccán, mint az iskolában. No, helyzet az, odaírtam, Papp János. De mikor énnekem, beadom, senki már nincs. Beadom. Rá egy öt percre már gyűn, beadom az ételt, látom, a leves már ki van öntve, emez a többi el van véve. Hús is volt, meg kalács, a többi... „Otišo ti tata u Beograd.”¹⁵⁶ Akkó megnézi: „Tot Janoš, eto ti.”¹⁵⁷ Tóth János, mondja. De közben

¹⁵⁶ Elment apád Belgrádba.

¹⁵⁷ Tóth János, nesze.

egy asszony valahunnen, valakin keresztül tudta, hogy Papp János, mert emez Papp János helyett nekem Tóth Jánost mondott. És úgy lett értelmezve, összekeverve. Tudod, csak egy jelzés hiányzik a... És az valami úton-módon tudatta már otthon az anyámmal, hogy elvitték a tatát, kész. Akinek elvitték, annak elvitték, azt jelenti, a gödörbe van már az, vagy Tiszába. Tudtuk már azt mink. Akinek mondták már, azt tudtuk, hogy kész. És az a betegség elkapta megint [édesanyámat], tudod, az az idegzsába. Úgyhogy lepedőbe, a Bella Ilka néni nedves lepedőbe forgatták, miköz én hazaérek. Onnan, az ebédvívésrű hazaérek. „No, Jóska, mi újság?” Sír mindenki. Mondom: „Semmi különös, mié?” „Hát apádat elvitték, hallottad?” „Nem, mié?” Elvitték az ételt, oszt mondták, hogy Tóth János. Még rászóltam az örre, hogy nem Tóth János, hanem Papp János. Az én apám Papp János, nem Tóth János. Akkó valahogy így. Mert vót Tóth János is, az a mi sógorunk, és az nyilas vót. És aztat összeizélte ez a nagy szerb tudomány. Ezt mondom neked, ez szerb vót, közben nem tudta olvasni, hogy Tóth vagy Papp vót, úgy összekavarta. „Ó, semmi probléma” – mondom. Valahogy úgy helyregyütt a mamám, de tudod, az a betegség... És akkor másnap elkészítettem az ételt, és vittem, és rendesen elvállalták. Tehát akkor bebizonyosodott, hogy nem Papp Jánost vittek, hanem Tóth Jánost. És az a Tóth Jánost tényleg elvitték, akkor vitték el, ásták el valahova, vagy valami. Még ma se tudni, mennyi van, meg hun vannak elásva. Mert néha szanaszét ásták. Néha vízbe, néha közös sírba.

[Ott volt lövészárkok, nem tudom, ottan. Mert az én is ástam, a lövészárkot mint levante meg iskolás, polgáris. Jártunk le, igaz, egyszer-kétszer csórtunk birsalmát, mert ott voltak kertek is, oszt értek akkor a birsalmák. És már akkor, aznap, mikor ástunk ott az erdőben, gyanús alakokkal találoztunk mi. Tehát vagy a partizánoktól, vagy az oroszoktú már akkor ott voltak. Úgyhogy azért nem volt olyan nagy csetepaté ottan minálunk, mert a magyar katonaság is kivonult, kihúzódott innen, éppen úgy, mint amazok amakkor. Úgyhogy hagytak egy rendőrt, egy rendőrt a városháza előtt. A városházában bent, ott a saroktú ahogy van, lelőtte az egyik partizán amarrú a saroktú, lelőtték. Föláldozták azt az embert. Legalább ne áldozták vóna föl.]

Úgyhogy így jött haza a tatánk. Á, hogy nézett ki. Meg a veséit nagyon elverték. Meg össze volt verve nagyon csúnyául. Meg az idegesség meg a kosztatlanság meg az a minden, tudod, megeszi az embert.

– Hány napot volt ő ott bent a pincében?

– Hát, egy jó másfél hónapig. Mikor, asziszem, átértek, kimentek innen, mikor Bácskát, Bánátot átmenték az orosz hadsereg, emezek csak eztán lopakodtak, meg minden hétfene. Eztán itt a helyi jellegű, félmagyar, félszerb, félhorvát meg szerb partizánosztogok, amit itt elvégeztek, azok csinálták. Úgyhogy azért is mondtam, horvát is meg a félmagyar is, volt közük a partizánokhoz. Mondtam én neked, hogy kik, elszóltam magam egyszer, hogy ki is ott vót. Két testvér itt. De nem akarom

mondani, nem akarom mondani. Most is találkozok velük, vele. És az a kocsin, aki vót, az is ott vót. Így nem illik, tudod, mondani valamit, amibe az ember már nem biztos. Mert ez nagy valami. De ha én tudnám, ott Kanizsán biztos vót, aki emlékszik. Erre az egyre tudom, hogy a Lajos bácsi abba a közbe... Nem él, de annak van ottan papírok, van ott, aki le is írta, meg minden. Az nem él, tudom. Hányszó találkoztam az emberrel, és akkor néz rám, és akar mondani valamit, látszik, hogy... És nem mertem megállni, nem akartam megállni. Mert láttam, hogy milyen semmiségért, büntelenül elveszik az ember életit. Akkó meg, ha mond ellenünk valamit valaki, akkor meg mennyire bírnák. Úgyhogy borzasztó, borzasztó, ne adj' isten!

Ilyen hatvancentis, ilyen vastag bikacsök, gumi, olyannal. Csupa majz¹⁵⁸ volt. Aki mondta, hogy elvitték Beogradba romokat takarítani, amit elromboltak a fasiszták. Szerbül mondta. Mondták ám az asszonyok, szidták őket. De hát mit ér az, mit ér az? Semmit.

– És hányan voltak lent a pincében?

– Fogalmam se nincs. Sokan. Dugig. Úgyhogy ott nem bírtak úgy feküdni, ott...

– Meg nem nagyon mesélt a tata?

– Nem, nem mondott ám semmit. Nem akarta, nem akarta, hogy megterheljen bennünket. Én a családból legtöbbet tudok, mert én hordtam oda az ételt. Ezt csak onnan tudom, ezt én másként nem tudnám. Hányszor... hányan úgy hozták vissza az ételt. Hányan megmondták, hogy elment romot takarítani.

– Apránként vitték őket?

– Persze, persze. Három-négy, három-négy, meg oszt valamikor mondták, valamikor nem mondták. Úgyhogy van ottan elég. Hát látod, az emléksíron is hányan rajta vannak. Azt mind akkor, ott... Akkor volt ott egy kocsmáros is, az a Bagi kocsmáros... Bagi kocsmáros az elég kövér volt. Annak meg a hátát besózták, leszaggatták a bőrét, és besózták... Érted, itten a combját fölhasigatták, és besózták, és dróttal úgy ötögették, varrták... Meg a hátát is... Besózták, mit gondolsz. Akkor bevitték oda egy rossz nőt, aki avval foglalkozott, akkor a papnak köllött vele szexuálisan, meg akkor ők, meg akit ráhajtottak... Édesapám, úgyhogy...

Magyarságnak kuss volt, mindegyiknek. Vagy volt egy-két benyali vagy valami. Köztük a, hallottál a Gónó Palirú, a Gónó Pali köztük a fő vezető. Partizánokkal ment ki a házakhoz. És onnan úgy hordták be az embert. Egy alkalommal saját magam is, mert tudja fene, érdekelt is, meg valami ördög volt bennem, hogy... Én legelőször reggel fölkelni, mingyárt a kantákat kiüríteni vagy valami, oszt mentem a kútra. És akkor én láttam húsz méterről a Gónó Palit meg egy partizánt, gyűttek a Kostyán Szilvinek az apjáért a Hosszú soron. És bevittem a vizet, kigyűttem, és lesekedtem, és vártam, mikor a Kostyánt... Vitték már akkor az embert, vitték a Gónó Pali meg a partizán, meg ő. Sose gyűtt ki többet, agyonverték, agyonlűtték azt is. És azt is tudom, mikor negyvenegyben, mikor gyűttek be a magyarok, a Gónó Palinak volt az a kocsmája, őnála volt az első zászló kitűzve, a piros-fehér-zöld. Kocsmáros volt, kocsmáros, volt neki kocsmája. Meg nőssel is foglalkozott. Nem

¹⁵⁸ Az adatközlő szóhasználatában piszok, szennyeződés, esetleg vér.

volt kimondott kupleráj, csak nők voltak. Oda jártak, én nem tudom, én gyerek voltam. Úgyhogy a Gónó Pali.

[És volt egy személyes kontaktusom is. Szabadkára jártunk, jöttünk Szabadkáról. Oszt a vonatban, elejibe vonat volt, oszt minden hely el volt foglalva. Oszt a Gónó Pali mellett volt egy egész pad. Oszt mikor én hirtelen bementem, láttam, hogy nincs, ott még van hely, leültem. Ránéztem, mikor megláttam, hogy a Gónó Pali, hirtelen föl! Úgy nevettek az emberek. Nem volt hely, de fölkeltem onnan.

– Más se ült le?

– Nem hát. Hát én leültem, mert ott volt csak hely. Leültem, még nem láttam, hogy kicsoda. Mikor megláttam, már ugrottam is fel.]

– És mi lett ezzel a Gónó Palival?

– Megöregedett és meghalt. Sokat szenvedett, oszt a cigányok kiabálták, hogy: „Megkapod, amit megérdemölsz, hogy a görcs rángasson le-föl az ágyról! Ne bírj megdögölni!” Kiabáltak a cigányok. Akkor is sok embert eltett.

– A cigányok ezt tudták?

– Hát persze hogy tudták. A cigányokat nem is bántották azok se. Csak a magyarság volt a cél, igazi magyarirtás volt.

[És annak a Gónó Palinak a fürdő mögött volt a háza, ott a... lent az Aranyhal¹⁵⁹ mögött. A fürdő meg a park, ott vett házat. A Gónó Pali nem ott lakott, hanem az az utolsó házsorban.

– És mikor halt meg ez a Gónó Pali?

– Akkor tájba, mikor az én anyám. Olyan hatvanvalamennyi, hetven lehetett. Mert tudom, az én mamám is beteg volt, de ő is.

– Volt neki családja?

– Volt ottan családja, a családja volt neki a Miklós. A Miklós volt, meg a felesége, az a kövér, azzal élt már az Aljon.¹⁶⁰ A Miklós meg kubikra járt, és amikor voltunk Apatinban, a brigáddal járt, a kanizsai brigáddal, osztán valaki lopott, oszt törbe csalták. Törbe csalták, érted, odatettek valamit, kimentek, osztán le[bukott]. Oszt egyedül ő volt bent, oszt utánamentek, oszt megfogták. És a brigád elzavarta onnen, a helyszínen. Elzavarta, aznap. Nagyon összetartó volt a brigád, nincs kegyelem, megvolt az...]

Úgyhogy ott volt a Gónónál mindjárt a háború utáni első ifjúsági megbeszélések, meg minden. Mert egyik alkalommal még a Sándort is bevitte a rendőrség valamié. Csak én, mikó a konferencia volt, akkor kikeltem, és megkérdeztem tőlük, meg-e tudják magyarázni, mi volt a bűne az én bátyámnak, hogy a rendőrséggel vitték,

¹⁵⁹ Magyarkanizsai vendéglő a piac és a gyógyfürdő közötti szakaszon.

¹⁶⁰ Magyarkanizsai településrész.

bevitték a rendőrségre. Hát oszt csácsáltak, meg a lányok is, hogy akart veszekedni, vagy mit, tudja fene. Ilyen dolgok, nem tudom.

Én csak azt tudom, hogy női is voltak, olyan félkupleráj. De már olyan volt, hogy az emberek se mentek inni nagyon. Egyáltalán, leírták mint embert. Kiközösítették. És akkor ilyesmivel foglalkozott, kocsmája volt, de nem, és akkor ilyesmikkel foglalkozott.

– Furcsa halállal halt meg azok közül valaki?

– Hát a Gónó, gondolom, a Gónót is tudom, meg sok meghülyült, meg minden hétfene. Kanizsán is mesélték. Ezt az Oluški-ügyet saját maga az Oluški, aki nálunk dolgozott. Az mesélte, hogy az ő apja. Tehát ő nem lehetett az a vérengzős, hanem csak az apja lehetett, vagy valakije, rokon.

A Gónó Pali az meg valami olyan súlyos betegséget kapott. Én úgy hallottam, hogy lerohadt a hús, meg minden. Hát biztos rákba, valamibe halhatott meg. Több eset, hogy ilyen halállal haltak meg. Mert olyan halál az, hogy nem ütéstű, hanem a sejteket, az lelki, érzelmi köröszkül, mert csak utoléri, tudod, az embert. Úgyhogy ez megrohasztotta őket.

Magyarkanizsa, 69.

DE VÉGIGROHANTAK MÁSOKNÁL IS

– Az anyai nagyszülők azok a Vasút soron laktak, és én ott voltam az öcsémmel és édesanyámmal a nagyszüleimnél, és tudom, hogy egyszer csak lett egy nyüzsgés, és bejelentették, hogy megyünk haza, készülődjünk, de hogy anyukám elindul korábban. Emlékszem, még most is a szemem előtt van, figyeltem, hogy milyen lassan megy, mert a terhesség utolsó napja volt, és hazament, és mire mi hazaértünk az öcsémmel, addigra ő már megszülte a húgomat.

Ott éltük az életünket, amikor a magyarok jöttek, nem, a partizánok. Most ezt a kettőt nem tudom, hogy tisztázam le. Szóval végigrohant a városon egy katonacsoport, akik beugráltak a kapuk tetején, bezörgettek, azt én nem tudom, hogy betörték-e valahová. Mihozzánk úgy jöttek be, hogy csukva volt a kapu, az anyukám piacon volt, ezért kötöttem a húgom születéséhez, mert itt jön be, amire emlékszem, hogy bölcsőben feküdt a húgom. Én voltam odahaza, meg a két testvér, én hallottam, hogy dörömbölnek a kapun, de nem nyitottam ki, rémesen meg voltam ijedve, hát hétéves voltam, és egyszer csak beugrottak a kapu tetején, mintha mi ott se lettünk volna, oda se figyeltek, föltúrták az egész házat. Hát mi szegények voltunk, és olyan nagyon elvinnivalót, őket hogy mi érdekelte, azt se tudom, hogy ékszer, pénz, ennivaló, azt nem tudom, csak azt tudom, a fogasról a kabátokat, vagyis ami a fogason volt, dobálták le, és én rémülettel vettem észre azt, hogy a húgomra rá van dobálva, a bölcsőre minden, és a pici baba benne fekszik. Ott aludt, de biztosan már fölébredt, de nagyon meg voltam ijedve, sírtam, és akkor mikor kimentek, gyorsan végigrohantak. De végigrohantak másoknál is, később hallottam a szomszédságban, ahonnan vittek is el valamiket, rádiókat meg ilyen dolgokat, meg ahol szép nagylány

volt, ott hajlandók voltak leülni beszélgetni is, meg borozgatni is, ha megkínálták őket. Ez volt egy végigrohanás és egy nagy ideg feszültség. Nekem csak harisnya volt a lábamon, se papucs, se cipő, és mentem anyukám elé, aki jött a piacról, sírva, ő még a piacon volt, anyuka háziasszony volt, apuka pedig dolgozott. Ez volt egy ilyen katonasági végigrohanás, ami tulajdonképpen nem irányított csoport volt. Ez valahonnan elszabadult, és letarolt és lerohant mindent. Ez egy délelőtt. Itt Zentán egy délelőtt, azon a területen.

Ez, tudod, hol van, hát ti most arra laktok. De engem, ettől függetlenül, még most is érzelmek kötnek ahhoz a területhöz, mert ott nekem jó volt, mi ott a gyerekekkel játszottunk, labdajátékokat, akkor, mikor jöttek a repülő, lehasaltunk az úttest mellett, ott volt egy árok, és figyeltük, hogy elmentek a repülőgépek, akkor újra folytattuk a játékot. Úgyhogy nem volt olyan különleges.

Egy asszonyt tudtam, aki partizán volt, akinek kitüntetése is volt, és mint jó partizánt emlegették, én csak idősebb korában ismertem meg, akkor még nem is ismertem, amikor tudtam róla, hogy partizán volt. Ebben az épületben is lakott.

Az az asszony is, mikor Tito Zentán volt, akkor ő volt az, aki az elsők között volt mellette, mert politikailag ez neki járt. Ahogy Tito megérkezett, gyalog jött be, körülbelül a zeneiskola környékéről, azt hiszem, onnan jött gyalog, be a Royal Szállóig, és kordon volt, és a polgárok meg a diákok várták, és ez az asszony mellette haladt. Tehát ő fogadta, mások is fogadták, de ezt az asszonyt tudom, mert ezt ismertem.

– Milyen nemzetiségű volt?

– Magyar. Ment mellette mint házigazda szinte, az asszony, olyan értelemben, hogy a városnak lakosa, és őneki voltak kitüntetései is, ennek az asszonynak.

Tito szerette a gyerekeket. Azt tudom, hogy a Royalban a legszebb lányok fogadták, azok voltak uniformisban, gondolom, munkaruhában, olyan értelemben, ott voltak az ajtóban, amikor jött Tito. Nagyon szépen rendbe is hozták addigra azt az épületet akkor. Én akkor vendéglátóiparban dolgoztam, és azért is tudom, csak az irodánk nem ott volt a Royalban, hanem itt a Posta utcában volt akkor már az irodánk. Az énnekem nagyon szép volt, hogy ide eljött az államfő. Én mondom, hogy arra a korra szép emlékek vagyok. Hát senki se teheti a dolgát annyira példásan, hogy mindenkinek megfeleljen.

Zenta, 161.

KECSKÉS NÉNI, AZT ADJA, AKI MELLETT A MAGYAR FASISZTÁK ETTEK

– Nekünk volt a vendéglőnek átal, valami Balázsék laktak ottan. Az Urošević Zoranék mellett, ott most zöld kúla van építve, azok a Balázséknak volt boltjuk, fehérneműt árultak, nagyon kínálták anyámnak, hogy majd ha gyűnnek vissza, akkor majd visszaadja, csak vigye, Kecskés néni. Hát hogy aztán kinek a prédája lett? No, akkor még ezt elmesélem. Ez egy olyan dolog, hogy nevetséges is, meg nem is. Mikor bejöttek a partizán elvtársak, akkor nagy bankettot rendeztek ott a park szélén, a gimnáziummal szemben. Persze az összes vendéglőből ki köllött pakolni

az asztalokat, széket, mindent vittek. Az egyik ilyen partizán elvtárs, aki háború után lett partizán, vagy mit tudom, néphős, azt mondta: „Azt a damasztabroszokat, Kecskés néni, azt adja, aki mellett a magyar fasiszták ettek, azt hozza.” Hát szegény anyám azt adta, ami a legszebb volt, meg a tányérokat, meg az ejcakat,¹⁶¹ mindent vitték. Kis naiv, mikor vége lett a bankettnak, akkor majd ő gondolta, hogy elmegy, és elhozza az ő cuccát. Mondták neki: „Hátra arc, hazafelé! Hátra arc, hazafelé!” Ez, ami már itt van, vitte mindenki, ki mit ért. Úgyhogy voltak ilyen nevetséges, de aztán meg hát vigye. Nevetséges vagy sírni való. Kis naiv, elment, hogy majd az ő cuccait kiválogassa és hazaviszi. Mint a lakodalom után, hogy mindenki a sajátját viszi haza. Abból nem lett semmi. Nevetséges volt, mikor előadta ezt. Ilyen dolgok is voltak. Hát a vendéglőscsaládok nyolcvan százaléka mind tönkrement. Itt vannak ezek a Vassék is, ezek is. Mind tönkrementek.

Zenta, 146.

CSUPA VÉR VOLT REGGEL

– A következő emlékeim azok sajnos nagyon tragikusak már. Mikor az oroszok bejöttek, a nagybátyám, a Jenő, az ifj. Sándor Jenő, aki a magyarok ideje alatt cserkészvezető volt, hát kifejezetten magyaros érzelmű, és hát az magyar katona volt, és ő elment Magyarországra, később hallottuk meg, évekkel később, hogy vonaton mikor utaztak a katonák, akkor lebombázták őket, és valahol Magyarországon halt meg. Az oroszok amikor bejöttek, akkor megkezdődtek rettegetések, éjszaka hallottuk, hogy ezt vittek el, azt vittek el. És a nagyapa is, mivelhogy a Jenő magyar katona volt, jól szituált ember volt, és általában jól szituáltakat vitték el, kértük, hogy menjen ki Kevibe a testvérihez addig, míg ezek az idők elmúlnak. Ő nem volt hajlandó. Azt mondta, ő senkinek nem tett semmi rosszat, itthon maradt. És aztán egy éjszaka kijöttek érte. A kocsmá vasajtaján nem tudtak bejönni, a folyosónak az ablaka is elég kicsik voltak, egy egész oldal, ilyen ablakokkal volt tele, és azok vasráccsal keretezve, azt bevették, és kiabáltak, hogy engedd be a partizánt. Hát mit volt, mit nem tenni, kinyitottuk az ajtót, mi ott remegtünk mindannyian, az egész család bent, és akkor kérdezték, hogy Sándor Eugén, és aztán nagyapa előállt, és az egyik azt mondja: ilyen öreg? Nem baj, no, gyerünk. És elvitték. Ebből gondoljuk, hogy nem is őt, hanem a kis Jenőt keresték. És aztán, hát senki se tudott róluk semmit, de hát titokban nem maradt semmi, mert kiszivárgott, hogy minden este fiatal, még névről is tudtunk később, hogy kik, szerb gyerekek mentek, és verték őket a mai egészségházban, itt Amerika Hotel volt, a pincében voltak, és a takarítónők mesélték, hogy amikor elhajtották őket, kivitték őket, akkor utána ők takarítottak, és a falak tele voltak vérrrel meg akár agyvelődarabokkal is.

– És kik voltak ezek, akik vertek?

– Hát fiatal szerb gyerekek.

– Milyen neveket mondtak?

¹⁶¹ Eszcájg, evőeszköz.

– ...Bogaras Božidart is mondták. Ezek sportolók voltak, úgy tudom, bokszolók, énszerintem olyan nehéz elhinni a Boróról is, ők mondták, hogy igaz volt-e, vagy nem, nem tudom. Állítólag a háziasszonya, ahol lakott bérben, az látta, hogy éjjel jött haza, és ilyen udvari kút volt, és annak a vályújában mosakodott, és csupa vér volt reggel. Ezek ilyen mondták. Tehát én ezt saját szememmel nem láttam, de általában hát valami igazság azé volt benne. Akkor mondták azt a, nem tudom, hogy hívták, a szomszédunkat, aki ott volt, az szerb ember, aki összeveszett mindig veletek. Arra is mondták, hogy az is részt vett benne. Hát később sok minden kiderült. Én több nevet nem tudok, csak azt tudom, hogy végül is hát sokáig nem tudtunk semmit, és kérdezni sem volt szabad, és aztán annyit azért megengedtek, hogy a nővéremmel mi ketten bemenjünk a börtönbe. S akkor persze hát napokig az egész család tanított bennünket, hogy mit mondjunk a nagyapának. És akkor bementünk a Verával.

– Ketten mentetek?

– Ketten, és álltunk, két kis tépett tollú madárkának nézhettünk ki, és nagypapa bejött, leguggolt mellénk, átölelt bennünket, és csak sírt.

– Ez hol volt pontosan?

– Ez itt a börtönben.

– Az Amerika Szállóban?

– Igen. És semmit sem tudtunk mondani. Utána, mikor sírtunk mindannyian, akkor az örök elrángatták és elvitték. Erre emlékszem. Utána aztán sokáig semmit sem hallottunk. Kérdezni se szabad volt. Eltűntek. Egyszerűen eltűntek. Hogy hogy tűnhet el egy élő ember? Halottá se nyilvánították őket. Semmiféle írás nem volt, eltűntek. Aztán a következő hír pedig az volt, hogy a város szélén, a hídlábnál, ahogy megyünk a töltésre, ott végig a magyar katonák ilyen lövészárkot ástak, s az nem volt betemetve, és állítólag oda lövöldözték be őket, és csak rászórtak földet, utána, amikor aztán a kutyák kikaparták, és hát emberi testrészeket húztak ki onnan, akkor egy éjjel fölpackolták, és állítólag egy kicsit följebb, a Tiszába vannak beledobva. Az egyik ismerősöm mesélte, hogy ezen az oldalon egy kicsit följebb, ahol mossa a víz ezt a részt, ott egy egész üreg van, és akkor a gyerekek, mikor lebuktak, ott nagyon sok csontot láttak. Lehet, hogy ott vannak. Nem tudom, csak mindenesetre egy ideig a lövészárkokban voltak, azonkívül hát volt olyan, aki, végül is egyről tudok, aki megszökött, amikor éjjel vitték őket, akkor szögesdróttal voltak összekötözve, és a legutolsónak talán sikerült elszöknie, aki aztán, hát ismertem is az embert, és az apámék ismerték, és mikor kérdezték, soha egy szót nem szólt. Nem mert beszélni arról, hogy mi történt ott.

Még erről a börtönről annyit tudok, hogy egyik nap a papot, de nem tudom, melyik papot, csak lehet, hogy a nővérem tudja is, hogy melyik papot, beengedték hozzájuk, és az mondta, hogy úgy végignézett, hát szinte fölismerhetetlenül össze voltak verve, és azt mondja, az egyik priccsen, azt mesélte a pap, ott feküdt egy emberi alak, és azt mondja, hát ő közelebb ment, és akkor fölkiáltott, jé ez a kis Sándor Géni, tehát a nagypapa ott volt.

– Kikkel volt ő börtönben? Kik voltak ott, tudsz-e még neveket mondani?

– Hát én azt tudom, hogy a Vass vendéglős is ott volt, akkor a Piszár ott volt, de én nem tudok annyi nevet. Én kislány voltam, én azt hiszem, az emlékművön kellene megnézni ezeknek a nevét. Úgy tudom, a Janekéktól is valaki. Hát ezeket meg kell nézni ott, a névsort. Ugye amikor az oroszok bejöttek, utána a partizánok is tulajdonképpen velük jöttek, és hát az volt az egész, hát az oroszok is, azt tudom, hogy például a Joó Pista bácsihoz, a fodrászhoz bementek, és akkor végigjárták a szobákat, és mivel hát ő fodrász volt, ő olyan nagy literes üvegben kölnit tartott, és azt hitték, hogy ital, és megitták. Úgyhogy hát horda volt. Egy tényleg, mikor megláttak egy órát, akkor azt föltétlen el kellett vinni. Volt olyan orosz katona, akinek a karján három-négy karóra is volt végig, és akkor nézegette, hogy az megy. Tudom, hogy egyik éjjel én arra ébredtem föl, hogy suttogás, vitatkozás, és kimegyek az udvarra, hát látom, hogy a kerítésen, a nagykapu fából is, és annak a résén keresztül apám néz ki, anyám meg rángatja onnan, hogy gyerünk be, gyerünk be. És aztán kisült, hogy az utca közepén, a kocsúton egy részeg orosz katona dülöngélt, és az óráit nézegette, apám meg ki akart menni agyonütni. És akkor a mama meg húzgálta, hogy jaj, istenem, megtudják, gyere be. És akkor nem lett semmi az oroszirtásból.

Hát a partizánokról meg annyit, hogy szisztematikusan végigmentek az utcán. Minden házba bementek.

– Ez az ott az Újfalu utca?

– És amit értek, azt vittek. Tőlünk is kinyitották a szekrényt, apámnak sorba voltak a vasalt ingei, azt osztották egymásnak, a zsebkendőket, a gatyákat, mindent. Sőt mi, hát már akkor rebesgették, hogy jönnek az oroszok, jönnek a partizánok, és nagy gondban voltunk, anyámék gondolkoztak, hogy Pestre megyünk a nagybácsimékhoz, és be volt csomagolva négy-öt koffer, de hát ők is nem könnyen indultak meg. Aztán egyszerűen egyik reggel arra ébredtünk, hogy már itt vannak az oroszok, és apám a kukoricagóré tetejére csak földobálta azokat a kofferokat, a kertbe meg egy vödörbe beletette a bőrkabátját, és ágakat tett rá. Hát persze mindent fölfedezték, és a faskamrában átöltöztek, fölvettek a tiszta fehérneműt, ugye apámnak a holmiját, az övékét meg otthagyták egy olyan piszkos, rongyos, tetves fehérneműeket, hogy anyám két pálcával tette bele a katlan alá a tűzbe, mert nyüzsögtek a tetűk, ezek az ott maradtak. Aztán fölnyitották a koffert, a gyerekruhától mindent, és én elkezdtem ordítani, hogy add vissza a ruhámat, mert ott volt egy ilyen fehér matróruhámmal, piros zsinóros volt, azt nagyon szerettem, az volt a kedvenc ruhám. S akkor a partizán meg egyik fölvetett, szeret a partizán, szeret a partizán, én meg ököllel vertem, hogy add vissza a ruhámat. Akkor anyám nagyon meg volt ijedve, hogy majd valami csinál velem, mert én ordítottam, meg ütöttem. Apám, aki tudott szerbül, akkor kérdezték tőle, hogy mi van velem. És mondta, a ruháját keresi. Erre föl a nyakamba dobta, a többit meg elvitte. Apámnak a bőrkabátját is, amikor mentek el, apám azt mondta, azt rögtön a parancsnokuk fölvette, a borjúbőr kabátot, amit hát apám úgy csináltatott külön, és nagyon szerette, és

utánanézett, és azt mondta, hogy ebbe halj meg. És aztán hallottuk, hogy valóban meg is halt. Agyonlőtték egymást ott az osztozkodásban.

A szomszédban meg a Gyömrei Erzsikékéék laktak, és az meg férjhez menendő lány volt, és a stafírja össze volt készítve, belerakták zsákokba, és betették a kemencébe. S az volt az első, hogy azt kinyitották, hát el is volt neki készítve. Mindent vittek. Tehát ez nem olyan volt, hogy csak neki kellett egy férjruha, vagy még azt meg is értem valahogy. A boltban nálunk a fűszerkereskedésünk volt, kirángatták a fiókokat, ami nekik tetszett, abba belemarkoltak, vitték, szétszórták. Szóval végigraboltak ott mindenkit. Hát ez volt a fölszabadulás.

– Ezek a partizánok, nem az oroszok voltak?

– Ezek a partizánok. Én orosz katonát nálunk a házban nem láttam. Ezek a partizánok. Ezek bánáti partizánok voltak. Hát aztán meg ugye következtek a háború utáni évek. Apámtól elvették, mert önálló kereskedő volt, az ipart, nem lehetett tovább önálló kereskedő. Három évig nem dolgozott. Anyám kézimunkázott. Akkor egy időben a boltban az állami kenyeret árultuk. Azt azért vállalta el anyám, hogy egy kicsit talán több jusson nekünk, mert fejadagot kaptunk, naponta megvolt, hogy hány dekát miből. És hát mi meg növendék gyerekek voltunk, és hát ettünk volna többet, az az igazság, csak nem volt.

– Térjünk egy kicsit vissza a nagyapádra.

– ...lehet, hogy a kis Jenő miatt történt, viszont megeshet, hogy az is, hogy egyszer tudom, hogy valamié összejöttek a kocsmában. Mert a nagyapa, ha bement, ő nem tűrte, hogy káromkodjanak a kocsmában. Meg nem tűrte azt, hogy valaki részeg legyen, akkor már nem kapott italt. Akkor volt szóváltás ez miatt a kocsmában. Ő azért nem is szeretett ott bent lenni. Mert ő egy nagyon egyenes, és tulajdonképpen ő becsületes, végtelenül becsületes ember volt, és hát nem mindenki szereti az ilyen embereket. Ő nem volt kocsmárosnak való, tudta is, és nem is akarta azt csinálni.

– A háború után nektek bármilyen károtok származott abból, hogy a nagyapát azt negyvenégyben kivégezték?

– Hát minket úgy kezeltek, mint háborús bűnös család. Az apám elvesztette a munkahelyét.

– Azért vesztette el a munkahelyét?

– A változás miatt. Nem pont ebből, de hát neki ellehetetlenítették a megélhetését. Aztán a testvérét Keviben konfiszkálták, elvettek mindenünket, úgyhogy a kocsmát államosították, tehát tulajdonképpen anyagilag meg erkölcsileg, meg hogy a nagyapámat kivégezték, hát igen, igen érintett bennünket.

– Utána, tehát negyvenöt után, a háború utáni időszakban ti nem kaptatok földet? Vagy hagytak meg földet, valamennyit?

– Valamennyit igen, mert még a nagyapámnak a második házassága volt ez a nagymamámmal, a mostohanagymamámmal, az, arra volt íratva egy része a földnek. Azt nem vették el.

LEHET, HOGY TÖBBSZÖR NEM IS VOLT JÓ, AMIT CSINÁLT

– Amikor bejöttek, akkor éreztük meg elsősorban azzal, hogy amikor a nagyapát elvitték. Az egy nagy tragédia volt a családnak. Aztán még történt olyan, ott a József Attilát végigrabolták a partizánok. Ősszel vitték el a nagyapát, akkor ilyen kijárási tilalom volt, ki köllött tenni a névsort az ablakba.

– Hogy kik laknak a házban?

– Igen. Nem volt áram, sötétben az utcára nem szabad volt kilépni, mert agyonlőhettek. Hát most, hogy tulajdonképpen a partizánok-e, hát egyáltalán mikor a hatalom itt átvette az uralmat, akkor kijárási tilalom volt, és akkor, abban az időszakban szedték össze az embereket, akiket följelentettek, akire pikköltek valamiért. Egy őszi este volt, nagyon holdvilág volt, lovas kocsival jöttek, és arra lettünk figyelmesek, hogy borzasztó verik a vaskaput, a Sándor Jenő kocsmánál ugye elől volt a bejáratnál vasajtó, meg ahogy bekanyarodott a ház, ott volt egy hatalmas vaskapu. Ezt annak idején a Szloboda Jánosnak is elmeséltem, de ő nem vette föl magnóra, itt egy kicsikét összekevergette a szomszédokat is, meg lehet, hogy én is mint tízéves gyerek, voltak olyan dolgok, amire fordítva emlékeztem. Csak arra emlékszek, hogy nagyon verték a kaput, és apa az majd kétméteres ember volt, és deszkakerítés volt, aminek a résein ki lehetett látni, és mondom, szinte nappali világosság volt, a hold annyira sütött. Ott néztünk kifelé, és ugye akkor még nemigen tudtuk, hogy mit csinálnak, hogy kit visznek, hogy viszik, csak azt hallottuk, hogy a nagyapáéknál nagyon verik a kaput. Hát a nagyapát elvitték, és reggel, merthogy utána nem mertünk kimenni, mert még ment tovább a kocsi, akkor még az átalsó szomszédot is elvitték, a Vecseri Lajos bácsit, sőt eljöttek megnézni minálunk is, hogy az ablakban ki van kiírva. Azt hittük, hogy akkor apát is viszik, akkor nem, de a Lajos bácsiékhoz oda beugráltak, mert azok úgy lent laktak valahogy, és nem nyitották ki a kaput, és akkor utána még, akkor elment a kocsi, hát apát nem engedték ki az utcára, mert nem mertük kiengedni. Mikor reggel megvirradt, akkor tudtuk meg, hogy a nagyapát elvitték, a szomszéd Viktus néni nagyon félt, egyedül lakott, és akkor éjjel ott aludt a nagymamáéknál, és olyan nagy robajjal mentek, olyan cirkuszt csináltak, hogy a Viktus néni annyira félt, hogy tudod, régen divat volt, hogy az ágyban, ahol nem volt ágynemű, olyan rámat tettek, és arra terítették rá az ágyneműt, hogy az ágy úgy nézzen ki, hogy föl van vetve, és keresték a Viktus nénit utána, és a Viktus néni ott reszketett a ráma alatt. Bebújt a ráma alá, annyira megijedt. Akkor a nagyapát elvitték, és olyan nagyon csodálkoztak rajta, hogy olyan öreg. Hát az volt a gyanúnk, hogy a kis Jenőt keresték, mert ő elég mozgalmas életet élt abban az időben.

Akkoriban az itteni magyar fiatalság nagyon mozgolódott, már Magyarországról is jöttek mindenféle áramlatok, ilyen zsidóellenesség is meg minden, a Jenő még nagyon fiatal volt, és olyan kicsit gőzös is volt még akkor. Anyát annyira szerette, hogy olyan nagy hebehurgya kamasz volt, és akkor anya bent volt a boltban, árult, akkor egyszer csak berohant a Jenő, anyát megfogta, megölelgette, megcsókolgatta,

hogy nenus, hogy vagy, már ugrott is ki. Ilyen volt, ilyen rettentő tele volt érzelmmel. Mikor ment ki, ilyen sötét volt, előttünk volt egy nagy villanykaró, és a világos ajtóból kiment, annyira szaladt, sietett, hogy nekiugrott a villanykarónak. Hát azért mondom, hogy ilyen volt. Például ő ment mindig a tehen elé, mert annak idején reggel elengedték a tehenet, akkor az tudta az utat, hogy hova köll neki menni, és így összejöttek a tehenek egy rakásra, és akkor lehajtották őket a rétbe legelni. De aztán, mikor, nem tudom, megvolt, hogy meddig hajtsák őket föl, és menni köllött a tehen elé. A Jenő meg én mentünk sokat. A Jenőnek, hogy ne legyen unalmas, akkor mindig vitt engem is. Kislány voltam, hat-hét éves voltam, hat lehettem talán.

– Ő abban az időben kakaskodott?

– Igen. De annyira, hogy is mondjam, ő nagyon aktívan élt. Lehet, hogy többször nem is volt jó, amit csinált. Az volt a gyanúnk, hogy lehet, hogy a Jenőt is keresték, a kis Jenőt. De ő nagyon jó villanyszerelő volt, Zentán elismert volt, olyan fiatal kora ellenére. Villanyszerelő-tanonc volt, és ötet elvitték, még, azt hiszem, tizenennyolc se volt, besorolták, elvitték javítani a tankokat. Ők nem harcoltak, hanem mentek a magyar hadsereg után, és dolgozott ő, de a Jenőt, tulajdonképpen támadás érte őket valahol Csehszlovákiában, valami hegytetőn vagy valami dombos vagy hegyes vidéken, állítólag ott is van eltemetve. Hogy ott érte az egész, nem tudom, hogy ez század volt, mekkora egységű katona volt, ott bombatámadás érte őket. Ott az utolsó időszakban, csak azt tudom, hogy a nagy Juci zokogva jött be az ajtón, amikor megkapták a hírt. Biztos küldtek értesítést, hogy hősi halált halt.

– Úgy gondolták, hogy a nagypapa helyett őt keresték?

– Hát gondoltunk arra is, viszont azzal azért csak szembesülni köllött, mert valami ilyet mondtak, hogy: ilyen öreg? Mikor kijött a nagypapa, ő olyan ötven–hatvan között lehetett akkor már, de viszont még mellette az is ellene szólt, ez ellen, hogy a nagypapa otthagya a magyar hadsereget, mert akkor már ugye a magyarokhoz is már ezeket az öregeket is behívták, mert már annyira, annak idején már az orosz frontra is rengeteg katona elment, már nem tudtak hova nyúlni, akkor ezeket az öreg harcosokat az első világháborúból, akik maradtak, már ezeket is behívták. És a nagypapa onnan előtte valamikor jött haza, már otthagya, eljött haza. Ő akkor katona volt, és arra gyanítunk, hogy ezért is vitték. De ezeket az öregeket is behívták akkor. Őt is behívták, akkor ő otthagya, eljött haza, és nagyon könnyörögtek neki, hogy menjen ki a Károly bácsiékhoz Kevibe, mert ott a rokonságban még valamelyik tanyára is elmehetett volna. Mert az ő rokonai arra éltek, és nem tudom, ő azt mondta, hogy ő soha nem csinált semmit senkinek se. De aztán olyanra is gyanítottunk, hogy annak idején a nagymama, ez a mostohamama azért elég szemrevaló teremtés volt, azt hiszem, eléggé fiatalabb is volt a nagypától, és hát ott többen kerülgették is.

Egyszer a nagypapa valakit ezért fölpofozott.

– Nem tudod, kit?

– De tudom. Megmondjam? Ez valamelyik Janovác volt. Az annak idején a Janovácok, azoknak az egész Kompetencia az övéké volt, az egy nagyon nagy gazdag család volt annak idején. Csak hát ott a gyerekek aztán szétkártyáztak mindent, de

akkor még, amikor, a nagyapa fiatalságában még a Janovác is nagyon jó bírta magát, és nagyon rászállt talán a nagymamára. Akkor egyszer, hát ugye a nagyapa olyan természetű volt, hogy ő nem tűrte meg, hogy csúnyául beszéljenek, elég vallásos is volt, nem szerette, ha káromkodnak a kocsmában, meg nem tudom én, és ő inkább kijárt a földekre, volt lova, kocsi, minden, elment reggel, a nagymama meg rendezte a kocsmát. Egy alkalommal ezt a Janovácot pofon vágta, káromkodott, és akkor azon az ürügyön, hogy nem káromkodunk, és lekevert egy örült pofont. Erre is gyanakodtunk, hogy ezért is.

Akkor voltak ott fináncok, akit mindig etetni, itatni köllött, hogy ezt elnézzenek, azt elnézzenek. Volt, amikor valaki nem úgy kapott, ahogy köllött volna. Hát könnyen meg lehetett egymást sérteni, főleg negyvenegyől negyvennégyig, ott, amikor már egymás ellen is mentek a dolgok. Amikor már figyelték a magyarokat is a szerbek, mikor visszajöttek a magyarok, és akkor minden kis apróságért. Hát akkoriban hallottuk azt is, hogy valaki följelentett, valami szerb asszony, valami szomszédját bevitetett, mert úgy gondolta, hogy a szomszéd most már nem olyan szépen köszön, meg egy kicsit fönnhéjazó is volt, negyvenegy után, egy kicsit megdádázzák, utána kiengedik, tanul belőle. Amikor meghallotta, hogy ellikvidálták őket, akkor szinte majdnem meghalt, olyan rosszul lett. Történetek ilyenek is. Nem is éppen tiszta olyan szándékból, hogy végleg likvidáljon valakit, hanem csak egy kicsit móresra tanítsák.

– Mikor a nagyapát elvitték, akkor ti mit csináltatok?

– Akkor mentünk utána. Most már nem tudom, valószínű, hogy a Juci mehetett, a nagy Juci, ő volt a legelevenebb még akkor, vagy a nagymama is lehet, hogy ment, nem tudom, de mi akkor velük, most hol az egyik, hol a másik jött, meg a Juci meg én vittük az ebédet a nagyapának, mert a gyerekeket beengedték.

– Hol volt fogva tartva?

– Itt volt a posta környékén, voltak itt olyan, itt is, ahol most a halasbolt van, úgy gondolom, hogy annak a háta mögött is, voltak ott zárkák. De már erre pontosan nem emlékszek. De most is vannak ott bent a városháza udvarában, ott vannak zárkák. Én csak arra emlékszek, hogy valami olyan keskeny folyosóra mentünk be, és akkor az ör kiengedte a nagyapát, de beszélni nemigen lehetett. Akkor, amikor előtte, mielőtt elvitték volna őket, akkor előtte való nap a nagyapa, mikor meglátott bennünket, akkor elkezdett sírni, és akkor bezavarta az ör.

– Többször voltál bent nála a börtönben?

– Hát ameddig lehetett. Amikor bevitték és még csak el nem tüntették, mindennap mentünk.

– Mennyi időt voltak ők börtönben?

– Erre nem emlékszek rá. Lehet, egy-két hét vagy tíz nap, viszonylag elég gyorsan elmentek. Ha jól gondolom, október, november eleje lehetett, amikor ennek vége lett.

– Ti hogy tudtátok meg, hogy vége lett?

– Hát úgy, hogy vittük az ebédet, és azt mondták, hogy menjünk haza, mert elvitték őket. Akkor mindent beszéltek, hogy kint vannak Oroszországban, hogy

ide vitték, oda vitték. Nem kelt ez mindjárt szárnyra, bár beszéltek, meg olyanok, akik ott laktak, azon az utcán, ahol vezették le őket, azok csak lesték meg számolták, hogy hányat lőttek. Most azokból a visszaemlékezésekből még mindig úgy gondolják, hogy még mindig nincs meg mindegyiknek, többnek a neve, mert több lövést számoltak, mint amennyi áldozatról tudnak.

– Hol végezték ki őket?

– Hát ott, ahol van az emlékmű, ott fönt. Ott akkor a magyarok, oda ilyen lövészárkokat ástak, ott mindjárt a fák közé a kiserdőben. Akkor a kiserdő egy kicsit följebb jött, mint most. Ott, azon a darabon most van a homok, amit oda fölfúvattak, onnan lehet homokot is venni. Egy bázis erre, szerintem nem ott lent csinálták meg, ahol van tulajdonképpen ez a Potisje, hanem ez itt van, ez a homoktelep, és állítólag azért fúvatták ide, hogy ezt mind letakarják, mert ott, amikor tavasszal följött a Tisza, akkor azok a lövészárkok nem voltak olyan nagyon mélyek, és állítólag oda rakták bele őket, és olyan hevenyészve lettek letakarva, és amikor lement a víz, akkor az mindent kimosott, és az ott tele volt hullával. Ahogy látták őket akkor, én úgy tudom, hogy akkor dobálták be sokat a Tiszába, hogy nem mindjárt lőtték a Tiszába őket. De az biztos, hogy évekig hol itt, hol ott mindig úszott tetem a vízben.

– Tehát ezt később tudtátok meg?

– Hát csak úgy beszéltek. Mondjuk, én emlékszek, hogy ott a Sándoréknál, ugye a nagymamáéknál, mielőtt még a Feriék azt ott úgy megalakították, meg minden, ott másképp nézett ki az a ház, ott belül. Ott volt egy hosszúkás konyha, egy kis szoba nyílt arról, és a család, a Gyömrei Péter az szinte napi vendég volt, ott is meg minálunk is, mert ilyen távoli rokonság is volt a Péter, olyan családiasan éltünk ott, abban az utcában. Sokszor ugye, én gyerekfejjel emlékszek, jöttünk ottan össze a konyhában, és mindig úgy ment a találgatás, hogy mi lehet, hogy lehet. Egyik ezt hallotta, másik azt hallotta.

Akkor közben még egy időben ment ez az asztaltáncoltatás is, hogy élnek-e, meg nem tudom, mi, és akkor hát, nem tudom, ebbe én úgy születtem, hogy olyan vagyok, hogy én ilyenben sose hittem, és beraktak engem is, és össze köllött tenni az ujjainkat, és én annyira röhögtem ezen, hát mi voltam, kilenc-tíz éves vagy tizenegyes vagy tizenkettő éves, mert én aztán itt jártam a negyedik elemibe, tehát akkor má tizenegy-két éves lehettem, és arra emlékszem, hogy egy kerek asztalnál raktuk össze az ujjainkat, és én annyira röhögtem, hogy kizavartak. Nem tudom, táncoltatták az asztalt, akkor kérdezték, hogy él-e, ott van-e, hogy elvitték-e ide vagy oda. Én már nem emlékszek ennek az eredményére, mert én már gyerekkoromban sem hittem ilyenben.

Akkor hát ez ment, ez a találgatás, egyszer ott, ahol most, hogy mondjam meg neked az épületet, a postának átal van az a nagy épület, aminek az alján valamikor volt az a tejszarnok meg vendéglő, a felső részén meg az a Periša-kocsmá volt. Az egy nagy szerbnek a kocsmája volt valamikor, és annak a padlásáról dobáltak le régi ruhákat. Hát most az udvarra-e vagy az utcára, csak a nagymamának szóltak, hogy ezek biztos magyar munkások lehetnek, arról kintről, akik ismerték a családot,

hogya a nagypapa kabátját megtalálták. Mert az olyan jellegzetes kabát volt. Ő abban mindig kifelé ment a határba. Az egy régi kabát volt, amit nagypapa zsákdarabokkal foldozgatott meg, és ezért ismert. Ez utána egy-két évre, de nem tudom pontosan. Akkor, mert őket meztelenre vetkőztették, úgy vitték le őket, és volt köztük egy nő is, és dróttal volt összekötözve a kezük. Akkor, nem tudom, ez egy bizonyosság volt, hogy ez történt. Tulajdonképpen akkor került pont a végére ennek, hogy jaj, mi van, hogy lehet, mint lehet, hát akkor már tudtuk, hogy hol lehet. Mert közben ezt is mesélték, hogy mennyi a hulla ottan, meg mindenféle testrészek még évek után is kerültek elő, koponyák meg csontok meg minden.

Zenta, 162.

PISZKOS, KOMOLY IDŐK VOLTAK EZEK

– Hát én amennyire tudom, volt itt rengeteg olyan ártatlan magyar, akik mentek kifelé itt az Amerika Hotelből, és hullott a gatyából ki a kaka, mert tudta, hogy mi vár rá, hogy le fogják löni, és kész. Az úgy is történt. Nem mondom meg a nevét inkább, de azt tudom, hogy van olyan, akinek az édesapját belelőtték a Tiszába, mint a szart, és utána meg egész életében... lett. Hogy az a félelem-e, vagy hogy azt mi hozta, nem tudom.

Én nem hiszem, nem tudom, mi volt ott, mikor negyvenegyben bejöttek a magyarok, negyvenegyben ugye bejöttek vissza a partizánok, én csak annyit hallottam ezektől az öregektől, hogy volt, akinek zászlótartó volt a házon, és volt kétfajta zászló bent, és aki jött, akkor azt rakom ki. Na most, az a valaki, az maximálisan jól beszélt mind a két nyelvet, tehát anyanyelvű szinten beszélt mind a két nyelvet. Ha ti gyüttök, akkor ez a zászló. De nálunk még nagy fesztivál nem volt, hogy az egyik jön, a másik, és mindennap cserélgeted őket. Piszkos, komoly idők voltak ezek.

A Mutterféle ág az már durvább volt. Hát az is egy szelíd ember volt, végül is. Ez a Hajduska család, ez egy gazdag család volt, ezek között, én azt hiszem, zsidó is van vagy volt. De az ő édesapjukat azt belőtték a Tiszába.

– Az ott negyvenegyben volt?

– Igen. Mert az én édesanyám emlékezett ezekre, az egyik negyvenkettes, a másik negyvennégyes, tehát az egyik pici, a másik kicsi, akkorák voltak, mikor az apjukat elvitték, belelőtték a partizánok a Tiszába. Az biztos. Aztán az lett az érdekes, hogy az idősebb az teljesen ilyen, tehát kereskedő lett belőle itt a mostani rend... vagy a múltkori rendszerben, meg teljesen ilyen jugoszláv, tehát nem szerb, hanem jugoszláv beállítottságú volt, de talán még lehet azt is mondani, hogy szerb. Hogy ez, mi hozta ezt ki, nem tudom. Tehát szerb felesége lett neki. Szerb stílusban neveltette a gyerekeket is.

– Nem volt egyértelmű, hogy kit miért visznek el?

– Nem tudni azt. Annak, hát tudod, abban az időben az abból állt, Kati, ez azt mondta rám, hogy dögöljek meg, vagy mit tudom én. Ennyi elég volt. Vagy egy kocsmai szóváltás. Újabb kor, Tito, Jugoszlávia, a mai napig él az ember, és tanár

volt, kocsmában elkezdte énekelni a *Zúg a négy folyót*,¹⁶² két-három nap múlva a Goli otokon találta magát.

– Ki volt ez, nem emlékszel?

– Majd töröm a fejem, és eszembe fog jutni. Az tanár volt, és mondom, ilyen hülye valami kommunista rendszerben elkezdte ottan énekelni a *Zúg a négy folyót*, és ahun ment a Goli otokra. Alacsony. Alighanem a fia meghalt. Renkó Gyura. Eszembe jutott. Nem tudom, hány évre, de ki is engedték.

– Hát majd a Renkót megkérdezem.

– Na meg ahon ha elmész, különben az aztán ott, szerintem készülj föl, mert az egy ilyen magyar érzelmű, én is az vagyok, csak nekem van egy mérsékeltségem, több oknál kifolyólag.

Zenta, 163.

ÁLLANDÓAN TARKÓLÖVÉSEK, MERT NÉZTÜK A KOPONYÁKAT

– Akkor aztán a háború után még érdekes volt. Itt a parkkal szemben, itt akarták fölépíteni azt a kápolnát. Meg is voltak már az oszlopok, meg valamennyi föl is volt falazva, valamelyik oldal, alighanem a gimnázium felől, akkor úgy látszik, nagyon szemet szúrt a kommunista rendszernek, hogy ide a központba építenek egy kápolnát, és akkor aztán megszüntették azokat a nagy oszlopokat. Próbálták először, a katonaságtól kértek ilyen buldozsérokot,¹⁶³ azokkal majd ledöntik az oszlopot, de bizony az oszlopok erősebbek voltak, mint a traktor, úgyhogy csak kapart a traktor, mint a macska a kakáját el akarja takarni. Úgyhogy aztán megoldották valahogy, mert több mint valószínű, mert vasbeton volt benne, azokat mind elvagdosták, és akkor ott egy nagy gödröt ástak, és belelőkték oda, úgyhogy azok az oszlopok még mindig ott vannak. Hogy most hány van, tizenkettő vagy húsz, a jóisten se tudja, de rengeteg ilyen nagy oszlopok voltak. Jó vastagok lehettek, mert olyan két méter körül volt az átmérőjük erről-arról a kvadrátban.¹⁶⁴ Hát ezt tudom mondani ezzel kapcsolatban.

Persze mikor bejöttek a magyarok, akkor tábori misét rendeztek itt a park szélén, ahol most a játszótér van. Akkor az szemet szúrt a régi rendszernek, és onnan főnről, a szerb templomból ilyen papnövendék, vagy mit tudom én, elkezdett lövöldözni, meg a Royalból főnről, valamelyik szobájától szintén, úgyhogy anyám kint volt a bátyámmal a tábori misén, szaladtak végig, mert az SDK¹⁶⁵ felől úgy pattogtak a golyók, mert lövöldöztek. Ott lent a Vasútsoron is lövöldöztek, ilyen, mit tudom, partizánok, fölbujtatott partizán, hát azt egy-kettő elrendezték abban az időben. Más ilyen nagyobb atrocitást nem tudom. Aztán a háború után volt revansizmus.

Aki valakire valamit tudott mondani rosszat, akkor már csomagolták is.

¹⁶² Az adatközlő az *Ott, ahol zúg az a négy folyó* című magyar nótára utalhat, amelynek a szerzője feltehetően Kiss Angyal Ernő (1899–1968).

¹⁶³ Buldózereket, kanalas földmozgató munkagépeket.

¹⁶⁴ Négyzetben.

¹⁶⁵ Služba društvenog knjigovodstva – Társadalmi Könyvviteli Szolgálat.

– Tud-e ilyen esetet mondani?

– Hát én annyira nem ismerem. Nem nagyon meséltek, mert fátyolba volt ez borítva, meg nagy hallgatás volt erről. Azt mesélték, hogy itt az Amerika Hotelban, itt a pincében, ott volt kínzás, verések, és aztán a hídon túl levitték, és ott belelövöldözték őket a Tiszába. Ott már meg volt ásva. Aztán, mikor gyerekek voltunk, ott valamikor a homokot hordták dereglyével, főntről, Pető Istvánnak nevezték a mostani csárdát, hordták a homokot a városi építkezésekhez, és a hídon fölül, ahol most van a megálló, a hídlábak vannak ott csinálva, hogy a sledgek¹⁶⁶ oda bírjanak állni, mikor fönt van víz. Ott körülbelül volt a kirakodás, azon a részen, ott voltak ilyen, följöött a víz, akkor szaggatta a partot, mink is kölkök voltunk akkor, mentünk, és néztük, jaj, itt koponyák is vannak. Állandóan tarkólövések, mert néztük a koponyákat. De nagy hallgatás ment. Voltak ilyen dolgok. Csak nagy hallgatás volt abban az időben. Hát egyik ezt mesélte, meg voltak olyanok is, akik tán állítólag, hogy belelőtték az ásott gödörbe, voltak, akiket a Tiszába lőttek. Akkor már, mikor rájuk ment a rafal,¹⁶⁷ akkor belevetődtek már előre a vízbe, még mielőtt, és úgy csinált, mintha meghalt volna, és közben elúszott. Úgyhogy voltak, akik életben maradtak.

Ez akkor volt. Akkor volt ilyen revansizmus, aki rosszat szólt a szerbekre, akkor aztán elég volt, hogyha, mikor mentek vissza a szerb hadsereg, akkor állítólag ott a Kolóniában a magyarok pakolták ki a szerb lakásokat meg házakat.

A szerb hadsereg vonult ki. Nem volt itten csak egy, nem tudom, talán egy század vagy kettő, és akkor, mikor azok vonultak vissza, több mint valószínű, hogy azok is félték, hogy mi lesz, akkor elmentek ők is. Akkor üresen maradtak a házak. Tudom azt az esetet. Az egyik ismerősem, szomszédom az egy alkalomkor elég jó berúgott, és mesélte. Ő ott lakott a Kolóniában a sarkon, ott a területnek átal azon a részen, gyüttek, hogy mit látott. Mondja, hogy ő nem látott, mert az első szobában nem lakott, hanem hátul. Azt mondták, majd legközelebb látsz, és megverték. Majd legközelebb lássa.

– Mert kérdezte, ki mit vitt el?

– Azt mondja, honnan tudom én, hát nem láttam én senkit. Megverték az öreget nagyon azért, mert nem látta, és nem tudta betaszterolni,¹⁶⁸ hogy ki mit vitt el. Mert őket az érdekelte, hogy valahogy kárpótolják. Vagy mit tudom én, hogy mi volt a célja. Vagy bosszúállás. Ilyen dolgok mentek.

Zenta, 146.

EZ A KENDERGYÁROS IS BENNE VOLT A BIZOTTSÁGBAN

– Volt egy olyan, arra emlékszek, mikor a fölszabadulás volt, volt egy téglagyáros... nem, kendergyáros, Dudvarski Pero bácsinak hívták, tehát itt már megtörtént visszafelé a másik fölszabadulás, ő is benne volt ebben a községi bizottságban, és

¹⁶⁶ Uszályok.

¹⁶⁷ Géppuskasorozat.

¹⁶⁸ Begépelni, bepötyögni, elárulni.

Adán szerintem is azért nem történt nagyobb atrocitás. Történtek, nem tudom, egy rendőrt, ha jól emlékszem, vagy kettőt, de azok lehet, hogy ki is érdemelték, úgy viselkedtek akkor, abban az időben, hogy tizenegy-tizenkét áldozat lett akkor, és a szerbek megvédték a magyarokat.

Én evvel a Pero bácsival később, mit ad isten, mikor én megházasodtam, őnála laktunk bérbe, és akkor sokat beszélt a Pero bácsi, hogy tulajdonképpen összeteltek itt is egy száz-kétszáz fős csoportot, hogy majd ugye elégtételt vesznek. És ez a Pero bácsi rögtön intézkedett, mert Zentán volt már akkor nagyobb létszámú katonaság, hogy kérte a katonaság segítségét, tehát az akkori ún. partizánokat, akik tulajdonképpen végezték ezeket az atrocitásokat, azok bírták megfékezni, úgyhogy itt több ilyen tekintélyesebb szerb embernek köszönhetik, hogy itt csak alig valakit, erre nagyon jól emlékszek. Nem tudom, hogy erről hallott-e valamit, vagy szóba került, mert itt lehet, hogy azok, akik, áldozatoknak a leszármazottjait meg lehetne kérdezni ezekről, de én így tudom. Valóban így is volt. A második fölszabadulásnál.

No, aztán tapasztaltunk mi olyanokat is, hogy például voltak szerb gyerekek, mind ahol máshol is, akik viszont bosszút álltak, akiket valami sérelem ért, vagy nem tudom, hogy például jöttünk ki a templomból, abban az időben jobban jártak az emberek a templomba, vagy közelebb is volt. A magyar hatóság alatt iskola, osztályok részt kellett venni a misén, és akkor jöttünk ki a templomból, és a szerb gyerekek ott várták a gyerekeket, és vagy pálcával, vagy belerúgott, hát ezek apróságok. Az iskolában is vegyes osztályok voltak aztán, valamikor a régi Jugó alatt meg voltak, szerbeknek is volt külön iskolájuk, zsidóknak például. Itt, ahol a bútorüzlet van, ez zsidó iskola volt. Nem voltak ilyen vegyes osztályok. A szerbek jártak oda, a magyarok a magyar iskolába, hát aztán meg ezek megszűntek, tehát vegyes osztályok voltak, azért is szoktak össze a gyerekek, abban a régi Jugóban jól éltünk a szerb gyerekekkel, még mai napig is nagyon sok ismerős vagy barát van, vagy együtt jártunk iskolába, vagy együtt játszottunk. Habár nálunk itt, Adán tudni kell, hogy erre most az emeletes házak, ezek nem voltak, onnan a városházától az a Mohol felöli rész, az volt a szerbségnek, hát igyekeztek ők is biztos, nem volt így elvegyítve, mint ahogy most van már.

De énszerintem mái napig itt Ada és Mohol között óriási viszony van, ott mindig ellentétek, valami oknál fogva, más mentalitású mind a két nép, a magyarok is, de a szerbek is. Ott mindig meglehettek az ellentétek azért is, hogy ott kétszázon felül van az áldozat. De viszont azt nem hallottam sehol a magyar főnhatóság alatt ott, de erre, itt nem voltak, itt, erre nem voltak szerb áldozatok énszerintem, vagy ha volt is, nagyon kevés.

– A polgári rendőrökkel mi lett, ők itt maradtak a faluban?

– Helybeliek voltak, tulajdonképpen a rendőrség helybeliekből tevődött össze, helybeli emberekből, főként magyar, voltak valamikor is sérelmek a régi Jugóban is, helybeli rendőrség volt akkor, hát csak összeakaszkodtak valamiken, én úgy emlékszem, két rendőr esett áldozatul. Hát azokat, azt hiszem, a városháza pincéjében, ott végezték ki, úgy emlékszem, hogy így, tehát nem vitték el Adáról, ott akkor,

az a, közvetlen a fölszabadulás után, utána a plébános is bent volt, tehát ezeket, akiket bűnösöknek tartottak, azokat ott fogták. Volt egy szomszédunk, mert mi itt laktunk a másik utcában két házzal arrébb, volt egy Török Máté bácsi, az volt a magyar főnnhatóság alatt ilyen községi bíró vagy mi, azt tudom, de többieket névről azt nem tudnám, csak azt már hallásból ugye, hogy tizenegy-két ember esett itt áldozatul. [...] Az csak ilyen helybeli, ilyen rögtönítélő bíró vagy bizottságok alakulhattak, ezeket inkább megkínózták, meg valószínűleg agyonverték őket, mert itt arról konkrétan nekem nincs tudomásom, hogy hogyan történt, de ezeknek, ennek a bírónak van unokája is, meg még egy lánya is él.

– Adáról azért menekültek meg az emberek ilyen tömeges kivégzéstől, mert munkát vagy töltést kellett csinálni, munkára vezényelték el őket?

– Jaj, ez hídépítés volt, igen. Hát itt, ahol az én apámék is főmesterek voltak, mert ácsok, és tulajdonképpen fahidat a kompjárásnál, tehát ahol a komp közlekedett, azon fölül áthidalták a Tiszát. Tehát aztán az utánpótlás azon történt meg, sőt aztán, mikor vonultak vissza, azon a hídon vonultak vissza. Hát ezek cölöpön épült fahíd volt, közepét tán meg bírták nyitni, nem emlékszem pontosan, és ide minden áldott nap mentek az emberek, és hát föl voltak szólítva, de ez már a vészhelyzet után volt. Azt tudom, hogy a plébános vezette, ahogy mentek, gyülekeztek össze, a brigádot.

Hát lehet, hogy kikapott vagy valami, mert a Gere Vince, úgy hívták azt, a plébános nagy magyar volt, de nem ártott ő senkinek, azt hiszem, egy ideig bent volt, meg mindig volt nálunk ún. kispap is, azok is, hát ezeket a vezető személyeket úgy összefogták, de biztos, hogy kikapott.

Itt is voltak a szerbség között két-három olyan, csak úgy mondom, véresszájúak, akik biztos, hogy ellenségnek éreztek bennünket, de állítólag, aki részt vett ezekben a dolgokban, később egy kicsit be is kattyant, meg öngyilkos is lett. Úgyhogy ezek voltak már a következmények, de azok közül sem, nem hiszem, hogy, nem él már senki, aki akkor ezeket végrehajtotta. De magát, akiket akkor úgy összeszedtek, ott, ahol most a rendőrség van, ott volt valamikor postahivatal, és ott volt nagyobb helyiség, ahova betömörítették őket. A partizánok, azok persze nem adai származásúak, akik jöttek, és ahogy mesélték, egy partizánó nagyon rajta volt, hogy végezzék ki ezeket az embereket, de mondom, jött a katonaság, és megakadályozta. De ezt már innen tudom, mondom, ez a kendergyáros is benne volt a bizottságban, meg egy, ez a tiltott kommunista párt is, annak is csak voltak tagjai, és Sterbik Sándornak hívták, azt, meg az Adamkó Kálmán bácsi, azok benne voltak akkor abban a bizottságban, és hát ugye nem bírtak ők semmit, nem sok beleszólásuk volt, de igyekeztek megakadályozni. Hogyha történt is volna valami, nem a helybeliek, hanem.

– Adán a helyiek nem fordultak a helyiek ellen?

– Azok a tekintélyesebb gazdák, akiknek nagy földbirtokaik voltak, meg az én édesapám is, voltak itt szerb ilyen építkezési vállalkozók, nem vállalatok, akkor, nem is tudom, minek hívták őket, nagyon jó barátságban voltak mindig, azt tudom. Biztos, hogy kihatással van arra, hogy itt jó összedolgoztak a szerbség meg a magyarság. Cifra világ volt, az biztos, meg lehet mondani, hogy egy ideig ugye nagy

bizonytalanság volt, hogy mi lesz, hogy lesz, de hát így szerencsésen meg lett oldva, hogy Adán meg itt a környékben, Zentán is, Becsén is, ezekben is, ne mondjam, Mohol, mindenütt, aztán följebb is, arra Kanizsán több létszámú áldozat lett.

Ada, 63.

HA VALAKIT KÖZÜLETEK, A KÁROLYT VAGY A BANDIT ELVISZIK

[– Mikor a magyarok jöttek be, borzasztó boldogok voltunk, mert tiszta magyar falu volt, egyetlenegy asszony volt, a Vuka néni, aki szerb volt, a többi magyar volt. És voltak ott olyanok, ez a Ring Sanyi megerőszkolt Njegušban menyecskét vagy lányt, a Domán Péter szintén, voltak olyanok, meg voltak olyanok, akik megverték Njegušban vagy Miloševóban a szerbeket. Erre föl apám szólt a magyar hadsereg tisztjének, hogy ő nagyon jóba van evvel a faluval, adjanak neki engedélyt, hogy ő ezeket megvédhesse, bennük az mind jó barátja. Akkor apámnak adtak egy papírt, meg azt hiszem, puskát is kaptak, ők hárman-négyen, három sógorával. Akkor Miloševóban nem engedtek többet senkit, hogy bántsanak. Ezt apám vissza is kapta, mert ha nem jönnek be a miloševóiak, akkor őt biztos elviszik. A njegušiak elvitték volna, csak a miloševóiak nem engedték. Pedig Njegušban is ösmerték, oda is hordta a szódát, ott is mindenkiel jóba volt, mert az én apám nem volt olyan, hogy valakit bántson. Aztán már jött az a Dučo, ahogy a hadsereg elment, bejöttek ezek a njegušiak, a Labajaš, voltak ott néhányan. Tehát bejöttek az oroszok, ezek meg bejöttek.]

Mikor bejöttek a magyarok, volt községháza, jött jegyző, Komárominak hívták a jegyzőt. Komáromi Marica volt a lánya, olyan idős, mint én, nagyokat játszottam vele, az én apámmal mindenki jóba volt, mert szódások voltunk.

Gunaras valamikor Moholhoz tartozott. Nem az igazi partizánok vitték el a népet. Hanem Njegušból bejöttek tizenhét-tizennyolc éves gyerekek, és azok szedték össze a népet Gunarason, ott egy igazi partizán nem volt. Hogy azzal kezdjem, mikor bejöttek a magyarok, akkor apám Miloševóban három sógorával vigyázott a szerbekre. Mert nagyon jóba volt, hordta oda a szódát, és hogy ne legyen bajuk. Mikor bejöttek a partizánok, akkor megjelentek nálunk az igazi partizánok, miloševóiak, azt mondták apámnak, ha valakit közületek, a Károlyt vagy a Bandit elviszik, rögtön valaki jöjjön ki Miloševóba, majd mi akkor intézkedünk.

És volt egy, aki szedte össze Gunarasban az embereket, tizenhét-tizennyolc éves szar volt, nagy haja volt, egyik éjszaka bejön az udvarba, egy nagy farkaskutyánk volt, bejön, és az apámat szájon vágta bokszerral, én meg az ágyban fekszek, és nézem. Hát mikor jöttek be az oroszok, [...] harminchatban születtem, kilenc-tíz éves lehettem, és az ágyon fekszek, és látom, hogy az apámat szájon vágja bokszerral. Kinyílt a bicska a zsebemben, de hát kisgyerek voltam. Akkor bevitték apámat, akkor

anyám rögtön elment, szólt a sógornak, sógor kiment Miloševóba, és akkor jöttek a miloševóiak, akkor körülvették a községházat az igazi partizánok gépfegyverrel, a gunarasi községházát, ha nem engeditek ki a Szabó Pistát, akkor veletek együtt. Azok njegušiak voltak, volt egy Radovan, az volt egy nagy szar, meg volt a Labajaš. Na, akkor összeszedték ott a népeket, akkor apám kiengedték, mert beszartak, és ezek közül elvitték a Berecet, az egy nagygazda volt, aztán a másik neve mi volt, nem tudom. A Hermec Anti bácsit. A Berecet azért vitték el, mert nagygazda volt. Az Anti bácsit meg azért, mert nagy gyöpje volt neki, és a május elsejét tartotta a nép a magyarok idejében, és a Simović¹⁶⁹ tábornoknak a képit föltette egy karóra, és ezért kivégezték. Én ott voltam, és láttam, mint gyerek ott játszottunk, hordtuk oda a szódát. A Dömötör Matyi bácsit vitték el, az meg zenész volt. Azt meg azért szerettem nagyon, mert mentem hozzá, hallgattam a harmonikát, mert én nagyon szerettem a zenét már gyerekkoromban, és ez a Dömötör Matyi bácsi, a Félixnek a dédöregapja, ennek a hegedűsnek. Ezeket elvitték, meg elvitték a Ring Sanyit, de ő megszökött tőlük. Ezt a háromat tudom biztosan, hogy kivégezték. Volt ott egy, njeguši szállásokon, a Pobeda meg Njeguš közt voltak ilyen szerb szállások, a Bakon-szállás meg Stokić-szállás, és a Stokićnak a fia olyan huszonvalahány éves volt, itt van most Szabadkán, nyolcvan körül, ott lakik a Gombkötő utcában, az ment jelenteni ezekhez, hogy kit vigyenek el, meg kit verjenek meg, az verette a népet, az a Stokić. Hogy hős legyen, mert szerb, ilyen betolakodó szerb volt, ilyen betelepített szerb volt, és majd ő megmutatja, mert ő szerb. Őt nem tudom, hogy vert-e meg magyart, csak ő mondta, hogy kit vigyenek el. A Stokić milyen rendes ember, a fia meg milyen gané, apám sokat mondogatta.

[És egyszer meglát engem a Stokić a piacon, ő kiment tán Svédbe, de ott le is csukták, mert tán csempészett, most itt kap nyugdíjat, a Gombkötő utcában kiadta a lakását, és egyszer meglát a piacon, és mondja: „Bandi, te engem meg se akarsz ösmerni?” „Te pizszok – mondtam –, én téged nem ösmerlek.” Avval a Labajašsal meg úgy jártam, mikor már én itt dolgoztam Szabadkán, lehettem huszonöt-huszonhat éves, ez meg itt dolgozott az Integralban¹⁷⁰ mint ács, lehetett ötvenöt-hatvan éves. Jövök vissza vonaton, és senki nincs délután, vasárnap, gyönyörű meleg idő, egyszer csak megjelenik a Labajaš, és mondja: „Zdravo Bandi.”¹⁷¹ Mondom: „Šta ćeš?”¹⁷² Mondja: „Ništa.”¹⁷³ És akkor bement a vécébe, én meg utána, és cudarul összerugdostam, kirúgtam a fogait, megtapostam: „Baszom a pizszkos anyádat, megverted apámat, te

¹⁶⁹ Dušan T. Simović (1882–1962) a Jugoszláv Királyság hadseregtábornoka, vezérkari főnök, hadügyminiszter, a minisztertanács elnöke.

¹⁷⁰ Integral – társult építőipari vállalat volt a múlt század hatvanas és kilencvenes éve között.

¹⁷¹ Szevasz, Bandi!

¹⁷² Mit akarsz?

¹⁷³ Semmit.

gané.” Képzeld el, nézi a gyerek, hogy az apját bokszerral megverik, aki az életében senkit nem bántott, az én apám.]

Be anyámhoz, paff, kiment, félrelökte, a kutyát le akarta löni, de szerencsére elszaladt, nem sikerült neki, s apámat becibálta a szobába, és adj neki, bokszerral leütötte. S elkezdte rángatni, pizok banda volt. És én ezt száz százalékbán tudom, hogy így volt, mert én ezt láttam, meg ezeket az embereket személyesen ösmertem, a Hermec Anti bácsit is, nem vétett az sose senkinek. Azért lőtték, mert Simovićot hülye ésszel föltette. Simović már nem az ő emberük volt, a partizánok nem szerették.

Ezek a njeđušiak félig csetnikvezérek voltak, mondom, ezek nem rendes partizánok voltak. Na és hogy ez megszűnjön, összeszedték a rádiókat, mindent elvittek, amit értek ezek a szarok, a pince tele volt rádióval. A községháza pincéje.

És akkor jött a Dučo Adáról vagy Moholról, Adáról, azt hiszem, kocsmája volt ott a vasútállomásnál, az borzasztóan rendes szerb ember volt, az mindenkinek mindent visszaadott, megszüntette ezt a veréseket, nem engedte tovább a Dučo, az igazi partizán volt.

Meg azt tudom, a Ring Sanyi apja elmesélte, hogy hogy szökött meg. A Ring Sanyit úgy képzeld el, hogy gazdag gyerek volt, és borzasztó verekedős gyerek. Nagy kártyaspiller is volt. Volt, hogy milliókat nyert, volt, hogy gatyában jött haza. Elment körútra, autóval jött haza, vagy gatyában jött haza.

Mikor őt bevitték, be voltak csukva egy nagy iskolában Moholon, padok összedobálva, meg a térkép leszaggatva, nagy falitérkép, és volt még egy, akit ösmert a Sanyi, azt mondja neki: „Ide figyelj, minket úgyis kivégeznek, oldjuk el egymást”, mert dróttal voltak összekötözve. Hátratették a kezüket, eloldták egymást, hogy mikor bejönnek, ők nekik esnek, és cudarul végigverik a bandát, mielőtt észhez térnek, ők lelépnek. És a Berec észrevette, ez a nagygazda: „Sanyi, ne, az istenért, mindnyájunkat agyonlövöldöznek.” És ebben a pillanatban léptek be a partizánok az ajtón, egy csoportot elvittek, és jöttek a másik csoportért, mert ott voltak vagy százan abban a teremben. Velük volt a Savo, ment a teremben, ez Moholon volt, Gunarasról oda vitték őket. A Sanyi tovább hátratette a kezit, meg emez is, mert azok golyószórókkal jöttek be, nem mert semmit, akkor kivittek megint tíz-tizenötöt, a nép el volt keseredve, a Sanyi meg fogta magát, betekerte magát egy térképbe, és begurult a padok alá. Lesz, ami lesz. Egyszer üres a terem, benéznek: „Hát mindenkit elvittünk, azért az emberért kár volt” – mondja az egyik. „Nem volt azért kár – mondja –, pizkos magyar volt.” Ezt a Sanyi mesélte az apjának. Akkor a Sanyi kiszökött onnan, és sárban, meztelen az árkon végigkúszott Moholon, és Mohol alatt volt egy csaja, és bement hozzá, hogy adjál ruhát. Azt mondta: „Én adok, de üssél le, vagy valamit csinálj velem, mert ha megtudják, hogy én adtam, akkor engem kivégeznek.” Akkor Sanyi összeverte az arcát egy kicsit, hogy látsszon, fölöltözött, és hazajött. Bujkált egy-két napig a temetőben, s aztán a testvérje átvitte a határon szénával a magyarokhoz, és onnan elment Ausztriába, onnan kiment Amerikába. Tass szenátornak lett a pilótája a végén, de ott is kártyázott. Például elmentem, képzeld,

küldött száz darab nyakkendőnekem, azon volt cowboynos, papagájos, mert engem mint kisgyereket nagyon szeretett. Hordtuk hozzájuk a szódát, és hogy az apja ezt adja oda nekem, és mutatja az apja, hogy a Sanyi nyert egy farmot tán négyszáz lánccal földdel egy éjszakán, kártyán. Borzasztó beleváló ember volt az a Sanyi.

Akkor a Domán Pétert el akarták vinni, de az kézigránáttal föl volt szerelve, közük vágta a kézigránátot, és elszökött, és az én mostohaapám vitte át aztán, szénában szintén a határon. Bonyhádán élt. Voltunk is nála a mostohaapámmal. Jaj, amit csinált, azt mondja, maradj itt, édes testvérem, megmentetted az életemet. Hát beszerezte [a kézigránátot], ő is olyan beleváló gyerek volt. Tudta, hogy baj van, és ahogy mentek vissza a németek meg a magyar hadsereg, dobálták el, és akkor ő fogta és összeszedte. Ez biztos, hogy így volt. Az ő nagybátyját ahogy ütték, meglátszott évekig a helye a falban, hogy a puskatussal belevágtak. De őt azért nem ütték agyon. Az ő nagybátyját, az apja testvérét, a Kiss Jenci bácsit. [...] Ment három cigány Gunarasban, a partizánok megfogták, lecsukták őket a pincébe, és szórakoztak. És lemennek, és mondják, hogy most ki lesztek végezve, mert háborús bűnösök vagytok, mert nem dolgoztok. Volt ott oltott meszet, még azt a magyarok oltották, egy nagy gödör ott a községháza udvarán, és annak a szélire ráállították, de az le volt takarva földdel, kivittek egyet, na, gyere, te leszel az első. Ráállították, és az ajtóba lőttek, hogy emezek a pincében hallják, de nem ölték meg, hanem mellé lőttek, és akkor bevitték az istállóba. Az utolsó szegény már beleugrott a meszetbe ijedtében, képzelj el, hogy be lehetett szarva az az ember, mit érezhetett az.

– Ezt a szomszéd falubeliek követték el?

– Ez a banda. Míg a Dučo nem jött, a Dučo jó hónapra, két hónapra jött ki, amit el lehet képzelni, mindent csináltak. Ez a Labajaš meg a Radovan, ezekre nagyon jól emlékszem, meg azt mindig mondták, hogy a Radovan, ő a fővezér köztük.

Szabadka, 65.

ODAFOGTAK MINDENKIT, HOGY BONTSÁK A SZOBROT

– ...három hétre, mikor az oroszok innen kivonultak [októberben], itt a templomban volt egy nagymise, akkor a miséről ahogy jöttek ki, ott voltak a szerbek, ott volt egy honvédszobor, és lebontatták, ahol van a Szent István-szobor. Szétverették az emberekkel. Nagymise volt akkor még, három hétre odafogtak mindenkit, hogy bontsák a szobrot. Lebontották, akkor délután, úgy három óra felé megkezdték összeszedni őket. Ez három hétre volt. Mert ők is vasárnap reggel jöttek.

Volt a negyedik sarkon innen a templomtól hosszú kerítés, deszka meg szarkúpok voltak, hogy kísérgetik be a szomszédokat. Akkor azok bent voltak egy-két hétig, és el is tűntek. Miközülünk nem bántottak egyet se.

Mohol, 96.

HALLOTTAM EGYIKTŐL-MASIKTŐL, HOGY EZT AGYONLŐTTÉK,
AZT AGYONLŐTTÉK

– Itt laktunk a Lakatos-házban házbérben, mi lent voltunk a gödörben, mert nagyon lövöldöztek, voltak ott több lakók a Lakatoséknál, a sarkon, volt az udvarban légvédelmi pince, oda behúzódtunk, levittünk egy dunnát, meg a két kisebb lány ott volt, meg voltunk ott többen. Csak a többiek úgy elmentek, fölnőttek voltak, hogy minket ott hagytak. Mikor már nem lövöldöztek, akkor kijöttünk a két kislánnyal, oda levittük az enivalót is, ott ettünk. Üres volt a ház, a dunnát szétszakították, tele volt tollal, amit nem vittek el, ami érdemes volt, azt mindent elvittek. Ilyen volt abban az időben. A disznók is eltűnt, a pár darab tyúkot is elvittek. Láttam én, mikor kijöttünk abból a gödörből, nem is mentünk mindjárt be, hanem láttam, hogy forgalom van, Klárink egyéves, a Katica meg négy-öt éves volt.

Kimentünk az utcára, látom én, hogy vitték a batyut, hát akik raboltak, beletették lepedőbe az érdemes gúnyát, vitték. Még úgy magamban mondom, ezek hova hurcolkodnak. Láttam többeket, hogy vitték a batyut a hátukon, hogy hova lettek emezek, nem is tudom, hova lettek, akik ott laktak még házbérben.

Mikor édesanyám hazajött a szállásról, volt mit látnia, üres volt a lakás. Mindig azt mondta, csak ha ti megvagytok. Nem tudta ő sem, hogy lesz háború, vagy mi lesz. Kihívták libát kopasztani, és kint rekedt. Hát ilyen volt abban az időben. Hallottam egyiktől-másiktól, hogy ezt agyonlőtték, azt agyonlőtték arra lent az Alvégben az oroszok, vagy ki tudja, kicsoda. Híre volt akkor, amikor bejöttek az oroszok. Sorolták, akik tudták. Hát elég volt ez, hogy kiraboltak, ez már azt jelenti, hogy fosztogattak. Édesanyámék kapáltak, hajtották a teheneket meg a lovakat a tanyára, hogy mondták, hogy az oroszok hajtották. Hogy hova hajtották, a jóisten tudja. Elvették a népektől, és hajtották, de hogy hova. Mondták, hogy a partizánok meg az oroszok.

Mohol, 83.

BENT VOLTAK A HÁRMAS ISKOLÁBAN, NEM TUDOM, MENNYI IDEIG

– Az iskolába vitték, és aztán meg lehajtották a Tiszára, és ott kivégezték őket, és a nagy hatalmas gödröt a Tisza-parton ástak, ásattak velük, és oda belelövöldözték őket. Bent voltak a hármass iskolában, nem tudom, mennyi ideig. Mondjuk, hónap, vagy még tovább, nem tudom pontosan, erre már nem emlékszem. Az én családomból nem volt senki, hál' istennek. De a szomszédasszonyom, a Csóréné, annak az édesapját elvitték.

Mohol, 75.

A FALUBAN SOKAN TUDTÁK, KIK VOLTAK AZOK

– A Holi Imre bácsit elvitték negyvennégyben, és a fia, Sanyi beleőrült az apjának az elvesztésébe, borzasztó szerette az apját, de aztán ivott, állandóan kötözködött a szerbekkel, megtudta, hogy kik voltak a szerbek közül. A faluban sokan tudták, kik voltak azok. Kurány Emil,¹⁷⁴ a rendes nevét már nem tudom, Radulaška Milan közismert, Kiš borbély, szerb, Todorčev Ilija, annak is a lánya magyarhoz, Pintér Misa pincérhöz ment férjhez, Ćirić Milenko a kútba ugrott, egy meg nekiment a Tiszának, kis alacsony ember, állítólag a Blagojev pék lőtte agyon a moholi plébánost. Én ezt hallottam.

Az a Blagojev pék ment a központba, az egészségháznak által az az épület, az én gyerekkoromban nem így nézett ki, át lett alakítva. Ott volt egy borbélyműhely is, és bent dolgozott egy Bozsóki János borbély, valamikor nagyon jó focista volt, játszott a moholi csapatban. S egyszer bent ülünk, sakkozunk az öreggel, ő háttal ült az üzlet bejáratának, én nem tudom, az öreg mit érezhetett, vagy mit nem, én láttam, az öreg Blagojev kis töpörödött ember volt, támaszkodik az ajtónak, mélyedés volt, a lépcsőn jön fölfelé, a János bácsi miről vette észre, nem tudom, ülünk, fölugrik, és fölrugta az asztalt a sakktáblával együtt, arra fordult, meglátta a Blagoját. „Gyere be, kurva rác – mondta, ahogy csak a száján kijött –, le se kell ülnöd a széken, rögtön vágom át a torkodat. Mars kifelé, ne gyere énhozzám, semeim ne lássanak, te magyargyilkos.” Az öreg nem szolt egy szót sem, szép lassan battyogott el.

Kértem öreganyám holttá nyilvánítását. Ezek a holttányilvánítási kérelmek meg a bírósági döntés.

– Ki az aláírója nekik?

– Én azt nézem, kik voltak a tanúk, Lakatos József, Buckó Ferenc, Gábor György, Gaszó Péter, ez is be volt zárva. Ennek a Gaszó Péternek a testvérhúgát is kivégezték, tizenhét éves lány volt.

– Mi volt a bűne?

– Nyilaspárttag volt. Azonkívül mást nem csinált, tizenhét éves gyerek, nem csinálhatott nem tudom micsodát, se politikailag.

Nagyanyámat már bevitték a hármaskolába, nagyapámat is, de nagyapám kiszabadult, meg őt első nap dél körül vitték be, délután meg már kiengedték. Egy szerb ismerőse kihozta, de a nagyanyám bent maradt, őt aztán anyám látta, mert hordta hozzá az ebédet, volt is ott, beszélt anyám nagyanyámmal, én nem kíséreltem el anyámat, csak a parókia sarkáig, onnan úgy száz-százötven méter a hármaskola, ott én mindig megvártam anyámat, míg kiüresedett az edény, s jöttünk haza. Ezek maradtak meg a fejemben. No, anyám később mesélte, hogy őneki az anyja, mostohája, átküldte anyámat a polgári iskolába, tehát a zárdába, hogy kínálja fel a Radonić ügyvédnek fele birtokát, tizenöt láncc földet, hogy kihozza. Anyám nem gondolkozva, meg nem is érte föl ésszel, fogta magát, és átment a zárdába, itt meg a bizottság ülésezett, akik tördösték a pálcát a névolvasásnál, s anyám benyitott,

¹⁷⁴ Esetleg Kuranja Mile.

s elkezdtek rá kiabálni. „Mit akarsz, kifelé!” Ő kinyögte valahogy, hogy ő doktor Radoníctyal szeretne beszélni. Radoníc kijött a teremből, és ott: „Šta ćeš?”¹⁷⁵ Mondja anyám, hogy átküldte az Égető, hogy odaad neki tizenöt lánc földet, csak hozza ki. Mondta neki: „Zakasnila si, i marš, jer ćeš i ti završiti sa bakom.”¹⁷⁶ Úgyhogy anyám aztán gondolkodott rajta, mikor eljött, majdnem sírva jött hazafelé, s ő is ott fejezhette volna be a mostohaanyja miatt.

Azokat, akik ott bent voltak, személyesen [ismerte] anyám, szerbek félig-meddig, a Gránicon erről laktak, sok szerb ismerőse, elég fölvelt¹⁷⁷ lány volt abban az időben falusi szinten, java részét azoknak, akik bent ültek, ismerte. Helyi, moholi szerbek voltak. Anyám mondta a neveket, én akkor gyerek voltam, el is felejtettem sokat, de sokaknak a neve megmaradt az én tudatomban is, és megfigyeltem, hogy azoknak a gyerekei vagy magyar nőt vettek el, ha férfiak voltak, vagy magyarhoz mentek férjhez, ha lányok voltak. Annak a szerbnek a lánya csúrogi magyarhoz ment férjhez, a fia pedig egy moholi magyar lányt vett el. A fia ott épített saját családi házat az apja portáján. És a magyar menyével. Ott volt a Bojković ügyvéd, a Radoníc ügyvéd, aztán később tudtam meg, hogy a Bojković volt a, jogvédő szerepet játszott. Ő játszotta a védőügyvéd szerepét, a Radoníc volt a közvádoló és a vádoló, a Zamurović meg a döntéshozó. Folytattak egy bírósági pert. Áthívták oda, megmondták neki, hogy mit rónak föl neki, és talán ki is mondták a benediktet.¹⁷⁸ Egyenként hozatták őket által a zárdába. Én ezt tudom. Azt tudom, hogy borzasztó kínozták a hármas iskolában, össze volt vérezve, szarozva, pisálva a fal.

Azért mondom én, hogy a tanyasinak a térkép mögé való bújása, nem tudom fölfogni. Tudjuk, mekkora térképek voltak a falra fölakasztva, meglátszott volna, ha valaki áll a térkép háta mögött, hogyha ott van a falon. Nehezen hihető, hogy ez megvalósítható lehetett. De annyi térképet sem tudok elképzelni itt, Moholon az iskolában, hogy annyi térkép be lehetett rakva egy sarokba, hogy el lehessen egy embernek elbújni, se guggolva, se állva nem hiszem. Ez a Ring Sándor- esetet említette, nem tudom elképzelni. Ezeket a dolgokat, amit úgy vélek, hogy talán tudok.

– Bírósági eljárások?

– Többen voltak ezek. Október, november. Nagyanyámat 8-án vagy 9-én, az elsők közt elvitték. A háztul vitték el, sose kérdeztem én ezt. A Guszti ezt jobban tudja, ő nagyobb gyerek volt, mikor az édesapját éjszaka vitték el, meg a Vastag Jancsi, ő sok mindent tud, a felesége, mert nem csak a férfiakat kell kérdezni, vannak köztük hölgyek, akik élnek, van köztük, akik nagy tudásúak. Nem tudja senki, a Juca, az ő édesapjához bejártak a magyar tisztok, akik ott voltak. Mert elég jómódú parasztember volt, ők fönt laktak, de kint volt tanyájuk, és ezek a Takácsok, a fő-fő mufti a magyar katonaság részéről, azok bejártak az ő édesapjához. Az ő édesapja állítólag kezességet is vállalt bizonyos szerbeké, aláírta, hogy azok tisztességesek, semmi közük a partizánokhoz.

¹⁷⁵ Mit akarsz?

¹⁷⁶ Elkéstél, most pedig takarodj innen, mert te is úgy végzed, mint a nagyanyád.

¹⁷⁷ Fölkapott.

¹⁷⁸ Verdiktet.

Csináltak a magyarok is a magyar időben borzasztó piszkos dolgokat. Volt egy doktor Szabadi István ügyvéd, az Magyarországról jött, itt épített Moholon házat, és ott lakott, de ahogy többek, magyar forrásból tudom, mondják, borzasztó sok szerbet megzsarolt pénzé, földért, jószágért, tehát anyagiak miatt, és több szerbet ő vagy munkaszolgálatosokhoz vitték el. Volt, aki nem adott, vagy nem bírt adni, példát statuált a többieknek, hogy mi lesz, ha nem lesz. Mind a két oldalon voltak.

– A hármaskola hogy nézett ki?

– A termék ugyanabban a beosztásban vannak, csak ez az ajtó nem létezett, ami most van. Amarról, a régi patika mellett volt a bejárat, és ott bent, az udvarban voltak a WC-k, és a WC-k előtt volt egy elég nagy szemetesgödör, lehet, hogy át kellene nézni, lehet, hogy vannak csontvázak. Ott állt egy fa, eperfa levelei vannak, de nem hoz termést, van más elnevezése. A bogaraknak ott szedtem a levelet. Termést nem hoz. Ott állt a gödrön erről a nagy fa, és ott volt egy nagy gödör. Aztán napközi is volt ott. November végén, mikor az utolsó transzportot elvitték, akkor a hozzátartozókat, az anyákat, feleségeket hívták be, és azok takarították ki. Először fölsúrolni a padlókat, meg bemeszelné, hogy eltüntetni a nyomokat. És azok is mesélték.

– A kínzásokat végzők közül voltak, akik megtévelyodtak?

– Igen. Alkoholistákká váltak, azok is voltak, öngyilkosok lettek, kútba ugrottak, fölakasztották magukat, Tiszának mentek. A negyvenes években voltak. Sokaknak mondtam, a szerbeknek: „Znate, ima tamo gore, verovatno ima neko ko bolje računa o nekim stvarima.”¹⁷⁹

A hármaskolába vittek el a nyilaspárt tagjait, a háborús terv, ami volt, magyar hatóság hatására a moholi városházán dolgoztak felvonulási tervet. Ott megvolt, hogy háború esetén ki lesz az elnök, elnökhelyettes, jegyző, adófőnök, meg az egész fölépítmény le volt írva. Ha a községi elnöktől községi képviselőig vagy a kuririg,¹⁸⁰ aki megy összeszedni ezeket a beosztottakat, és ezek a nyilvántartások, ezek a haditervek megmaradtak a városházán.

A második világháború után nem köllött sokat gondolkozni, minden le volt szépen írva, megvolt mindenkinek a hadi beosztása, ezt meg lehet találni most a Zentai Történelmi Levéltárban. Ez mind megvan, százötös fondban van. Azoknak a java része, megvolt, hogy kik voltak a rendőrök, a csendőrök a magyar időben, nyilaspárt, a rendőrség, a fölépítmény, leventeparancsnok, moholi katolikus plébános, ezek lettek összeszedni.

Mi lehetett azonkívül vétke, a szoboravatásnál a beszédjével nagyon elment az ember, megalázta a moholi szerbségnek a krémjét, ahogy a szerbektől tudom. Legtekintélyesebb szerbek név szerint meg lettek híva, sőt még a vacsorára, mert a Fehér Hajó vendéglőben volt vacsora rendezve aznap a bizonyos vendégeknek. Nem tudom, elmentek-e.

– Mikor lett ledöntve utána a hősök emlékműve?

¹⁷⁹ Tudjátok, bizonyára van ott fönn valaki, aki jobban számon tartja ezeket a dolgokat.

¹⁸⁰ Futárig, kézbesítőig.

– Mindjárt le lett döntve. A magyarokat vitték oda, és azoknak kellett lebontani. Név szerint nem tudom. Azt a szobrot állítólag látták kint a vasútállomásnál, mint bronzot, hogy elviszik és beöntik, de egy másik variációt is hallottam, hogy a zárda, a mostani iskolának a WC-jibe lett leengedve. Abba a gödörbe lett beletéve. A központi fűtésnek a kazánja van azon a helyen. Elfogadhatónak tartom azt, hogy egy darabig kint volt a vasúton, míg el nem szállították beönteni. Mert ez elég súlyt képviselt.

– Mit ábrázolt?

– A moholi község hősi halottainak emlékére. Így nézett ki a szobor. Bácska mindig magyar volt és magyar lesz.

Varga Lajos plébános, ezt végezték ki agyonkínózva. Ember nem tudja fölfogni ép ésszel. A kínzásokat helyiek csinálták. A kivégzéseket helybeliek meg a becsei Ozna is. Udovički Lazo a könyvében¹⁸¹ leírtakat, hogy ő is megnevez két szerb személyt, akik egy éjszaka több mint száz embert elvettek. Azokat az Ozna nem [vonta felelősségre], de azoknak a neve sosem lesz felderítve. Ezt bánt engem. Most hogy ki volt az általam is ismert személyek közül, kik voltak azok, emitt, akikre én gondolok, azokat találom itt az oznások által kivégzettek névsorában, annyira össze van keverve.

Voltak, hogy szerbnek magyar haragosa volt, elvitte és elrendezte, soha többet nem tudja, sehol sincs nyilvántartva. Kint a tanyavilágban még néha beszélnek. Kint a tanyavilágban, Sebők Sanyi, édesapja elmenekült, ő is sokat tud, van, annak által lakik egy Ódri, de az is most már kora miatt is, annak két-három testvérét elrendezték. Mára nagyon nehéz embereket szóra bírni énnekem, akik gyerekkorunk óta ismerjük egymást, nehezen nyílnak meg még ma is, a Mekler Karcsi édesanyja, ő részt vett a rendőrlaktanyának vagy a hármas iskolának, lehet, hogy mind a kettőnek a takarításában, Nagy Erzsébet ebben az utcában, lánykori neve Ambrus Erzsébet, kilencvenéves, azt is berendelték, a csendőrlaktanyát takarította, meg főzött ott. Ő abban az időben, ma kilencvenéves, huszonvalahány éves volt.

Mohol, 76.

MEGINT ELVITTÉK, AZTÁN TÖBBET NEM ENGEDTÉK HAZA

– A Varga plébánost is elvitték. Annyira megverték, hogy agyonverték, úgy vitték le a Tiszára. Így hallottam. Njegoševóiak voltak.

Mikor apámé jöttek, akkor bejöttek, öltözzön föl gyorsan, és mentek, és elvitték. Aztán ezek a moholi szerbek voltak nemzetőrök, puskával jártak, mentek az állomásra, jöttek vissza, öregapám is ott aludt velünk, zörögtek az ablakon, öregapám kinyitotta az ablakot, kérdezték tőle, hogy tudsz-e úszni. Öregapám, azoknál csépeletünk, akik puskával járkáltak, mondja neki, hogy: „Mi közöd hozzá, hogy

¹⁸¹ Lazar Udovički: *Španija moje mladosti. Pismo mojoj deci*. Beograd, 1997, L. Udovički.

tudok-e úszni?!” A másik mondja neki: „Mani se čoveče”¹⁸² – ne bántsá öregapámat. Elmentek, aztán egyszer utána kiengedték apámat, akkor megint dolgoztunk otthon, egy éjszaka megint eljöttek érte, és megint elvitték, aztán többet nem engedték haza. November 11-én, akkor anyám vitte az ennivalót, és visszaküldték, akkor már nem kellett nekik, akkor már elvitték a Tiszára őket. Kint laktunk, ahol a Kis Manyiék. Az emberek a hármaskolában voltak, innen vitték őket el. Öregapám bement, akkor jött valaki, Kis kapitány, azt mondta, hát biztos elvitték őket kényszermunkára Oroszországba, az se akarta megmondani, hogy mi volt. Így volt a mi fölszabadulásunk, meg megszabadítottak bennünket, de bár elment volna. Hát így volt megírva a nagykönyvben, hogy maradjon. A Jézuska így rendelte el, hogy negyvenhárom éves korában eltették. Mindenkiel olyan jóba volt, és mégse tetszett némelyiknek.

Mesélték ezek, akik kiszabadultak, voltak többen, hogy akik meg bírták fizetni, moholiakból rendezték be a bíróságot, a zárdába vezették őket kihallgatásra, aki eltörte a gyufaszálat, annak lóttak, így szavaztak. Megnézték, hogy ki törte el, hányan voltak, eltörték a gyufaszálat, a többség eltörte, akkor halálra volt ítélve.

Mohol, 77.

MAJD EMEZEKET MEG MAJD HOLNAP ESTÉRE VISZIK

– Hát itt is, minálunk volt ilyesmi. Az én apámat is becsukták, mert abban a mi utcánkban volt egy szerb ember, és avval nem voltak jóba sosem, amikor bejöttek az oroszok, akkor apámat is bejelentette, és bevitték a hármaskolába. Az a hármaskola a templom mellett van. Oda voltak becsukva, akiket kivégeztek. Anyámnak egy testvérét, a Pityunak az apját, azt is levitték a Tiszára, megkötözték őket dróttal, egymáshoz, le a Tiszára, és agyonlövöldözték. Apám kihallgatta az ajtón körösztü, mert apám tudott szerbül, hogy majd emezeket meg majd holnap estére viszik. Apám mesélte, hogy Szabadkáról jött egy Kis százados, az mentette meg őket. Úgyhogy akkor minden embert kiengedtek, hazamehettek, és tovább nem volt szabad bántani senkit. Az állította le. Hogy ki volt, mi volt az a szabadkai százados, csak apám így mesélte annak idején. Még egy napot vár, akkor apám is nem lett volna. Még asszonyokat is, Újfaluról, nagylányok voltak, még azokat is agyonlövöldözték.

Meg volt olyan, aki elszökött a Tiszáról, úgyhogy aztán mikor bejöttek, akkor jelentkezett, és az mesélt el mindent, hogy hogy volt. Tudott úszni, bele a Tiszába, elúszott, hogy ne lássák meg a többiek, és kiszökött a magyarokhoz. Mindig van olyan, szokták mondani, akinek még nem jött el az ideje, tovább kellett, hogy éljen.

Mohol, 78.

¹⁸² Hagyd, ember.

VOLT NEKI OLYAN ISMERŐS SZERBJE, HOGY AZ JÓTÁLLT ÉRTE,
AKKOR KIENGEDTÉK

– Elvitték a plébánost is, Varga Lajos, de itt különbet nem tudok én mondani. Apósomat is bevitték, de volt neki olyan ismerős szerbje, hogy az jótállt érte, akkor kiengedték. Sokan voltak olyanok, hogy volt jótálló ember, mert ha valami baj lett volna vele, akkor a szerbet is elvitték volna, úgy állították akkor. Úgyhogy apósom is úgy tudott megmenekülni, hogy erdész volt a túlsó oldalon, a bánáti részen, és avval nagyon jóba volt, tartott neki harmadából földet. Az megmentette.

Ezt is más után tudom mondani. A Tiszára is kísérték őket le, össze voltak drótozva, aki látta, én nem láttam, nehogy megszökjön valamelyik, ott sorozatosan lőtték agyon, és bele a Tiszába. Mások meg azt mondják, az első gátör, majd így mondom, annak átal, a töltéstől a Tisza felé még lejjebb, ott, ahol kezdődik most, már nem most, régebben a szőlők, attól visszafelé üres terület volt, állítólag ott vannak elásva. Egy meg tudott szökni, ismertem én is, mert aztán a magyarokhoz elment, a határon túl, mikor csinálták itt a razziát, ő valahogy meg tudott szökni, hazajött aztán, Sulyosnak mondtuk mi, olyan dicsekvő ember volt, de meg tudott szökni. Hát hogy volt-e ott lent ő, vagy csak ő azt állítja, ezt nem tudni. Ilyen mendemondák voltak. Kevesen voltak ott miközülünk, akik meg bírtak szökni, de hidd el te azt, hogy ő volt-e ott, vagy másík vagy senki.

Mohol, 79.

MOST MÁR MEHETTEK HAZA

– Magyarokat akkor szedték össze, mikor bejöttek az oroszok, de csak a magyarokat. Mi is akkor erre-arra bújtunk. Apám nem volt, az elmenekült, meg kint voltunk a szálláson, az egyik kúpban, másikban aludtunk. Mentünk a tanyára, hogy adjanak valami ennivalót, de adtak, nem spóroltak semmit se.

Bevittek [minket] a partizánokhoz ide főzni a csendőrlaktanyába. Elment, azt mondta a szomszéd Péter bácsinak, mondja meg a lányoknak, hogy jöjjenek be a laktanyába, az ő anyjukat addig ki nem engedjük, míg ők be nem jönnek. Az én húgommal lógassuk a fejünket, megyünk, battyogunk, most mi lesz velünk, mert akkor az embereket is szedték ám. Odaérünk. „Na, itt vannak az Ambrus lányok, te, Tázi, mehetsz haza!” Akkor sűröltük, tisztába tettünk mindent, rendeztünk. „Na most, rendben van, mehettek haza, holnap reggel hat órára itt lesztek, itt főztök a partizánoknak.” Ott voltunk tán kilenc hétig, nem, először három-négy hétig, akkor azt mondta a Dokić Vaso, hogy most már mehettek haza, mert már jönnek a szerb asszonyok. Azok akarnak főzni nekünk. Jól van, jöjjenek a szerb asszonyok. Mikor eljöttek a szerb asszonyok főzni, negyednapra jön a Vaso: „Gyertek vissza, az anyjuk erre-arráját ezeknek a bűdös asszonyoknak, úgy lopnak, rabolnak, mindent visznek.” Hát ezek se főzni, se semmit. Voltunk tán hatan ott bent főzni. Reggelit, ebédet, vacsorát főztünk. Mindent készen hoztak, volt a Muzslainé, Vismeg Böske,

Kolonics Hajnal, Bašić Ilonka meg én. Aztán végig ott voltunk, egyszer azt mondja a Vaso: „Hát, gyerekek, most már mehetek haza, bejött a Kis parancsnok, és most itt már nem főzünk, ti meg mehetek haza.” Én mondom neki: „De Vaso bácsi, amit elhoztunk a parókiáról, edényeket vihessük?” „Persze, csak vigyétek!” Mert onnan hoztak edényeket, mindent a parókiáról. „Vihettek mindent haza!” Megköszönte, és eljöttünk semmi nélkül, örültünk, hogy otthagytuk őket. Érdekes, azt mondta a Dokić Vaso, nekem is vannak lányaim, de még én itt vagyok, nektek bántódástok nem szabad, hogy legyen.

Mohol, 8o.

ÉDESANYÁM, MIÉRT AKARTÁL ENGEM LÁTNI,
EGY RONCS EMBERT AKARSZ LÁTNI

– A hármas iskolához vitték, ott megkínózták őket, kit így, kit úgy, már csak hallásból mondom. Különösen a Varga plébánosról hallottam, hogy azt nagyon megkínózták. Meg volt egy magyar ember, annak szíjat hasítottak a hátából, és az, amikor vitték le a Tiszára, akkor ő meg a kolegája ketten, hogy hogy bírták elcsavarni, vagy voltak ott szerbek, akik úgy kötték össze a kezüket, az a kettő meztelen volt, és mind a kettő elmentek a Bálizs Béla bácsihoz tanyára. Az adott nekik ruhát, aztán kimentek Magyarba, ott mutatták meg, le is fényképezte a hátát, és elküldte a szerbekhez, hogy nézzék meg, hogy az ő hátából szíjat hasítottak. Varga plébánost összeverték olyan apróra, ott volt Amerikából egy asszony, az is be volt csukva, de miért, nem csinált az az asszony semmit, azt is bevitték, azt is kényszerítették szexre őket, azt is így hallottam. Meg aztán a [plébános] édesanyja nagyon akarta, hogy meglássa a fiát, tán elvezették oda, aszonta: „Édesanyám, miért akartál engem látni, egy roncs embert akarsz látni?” Azt mondta, egy óra hosszáig értem ide, innét az iskolától a parókiáig. Elképzelheted, hogy milyen fájdalommal ment az el. Ezt így tudom. Mondták, így verték, úgy verték, falnak állították, mindent.

Az volt az érdekes, mikor minket elküldtek akkor este, az a Karikás¹⁸³ gyerek, az volt a fővezér, azt mondta ott az embereknek: „Ti a faluban kimentek a falu végére, minden utcában leálltok, se ki, se be senkit be nem engedtek!” Azon én gondolkoztam, mit akart ez, és akkor reggelre bejött ez a katona. Hogy még össze akarta-e szedni azt a megmaradt apró magyarokat, vagy mit akart. Te mit gondolsz, mit akarhatott? Senkit se be, se ki. Ezt nagyon jól tudom. Mert ott előttünk néha elkotyogta a partizán. Most ide menj, oda menj, most amoda menj, de én nagyon tudom, kit hova küldtek. Főleg, hogy egy kis magyar érzésük volt nekik, azokat. Mondjuk, mint az én szomszédom, paraszt volt, nem törődött semmivel, sehova nem ment, ezt nem is bántották. Nem ártott neki, se nem használt. Az én apám, ezek meg ott voltak mindég az odbornak is, ezt követelték, meg amazt a magyarságért, ezeket már összeszedték. Az én apám elmenekült, ő tudta, hogy őt keresik, és kivégzik, nagyon jól tudta. Hiába volt neki szerb barátja, mert lelki barátok, nem védte meg őket senki.

¹⁸³ Vsz. Karakaš.

Volt egy szerb asszony, az már később volt, azt mondja, ment vásárra az én férjem Orompartra, jött, és meséli, hogy mondta [az öregasszony] ezeknek szerbeknek: „Mit akartok, minden magyart kivégeztek, az anyátok erre-arróját, ti nem szerettek dolgozni, ki dolgozik majd nektek aztán?! Ti csak a kafanában,¹⁸⁴ meg kurafiskodtok.” Na, mondom, igazat mondott az öregasszony. De az olyan volt, mentek ki kocsival, ő fogta magát gyalog, mire kocsival kiérték, ő is kiért. Nem ült kocsira.

Mohol, 8o.

NAGYON OKOS EMBER VOLT, SOKAT OLVASOTT

– Pár napra a partizánok átvették az irányítást, és akkor kezdték összeszedni a népet. Király Sanyinak meg Bélának az Invalidska utcában, akiket összeszedték, a hármaskolába tették, állítólag a Királyt nagyon megverték, öngyilkos akart lenni, hazakerült, a többit, akiket vittek be, meg akiket összeszedtek, a hármaskolába szedték össze. Az én körösztapám volt azelőtt az Imrédy-pártban, meg az apám, és ők vették át a hatalmat, és erre föl a szerbek szedték őket össze. Az én apámért is kijöttek, először megverték egy kicsit, ő kiment a szállásra, mert volt egy Božić nevű, az apám esküdt volt, és az Imrédy-pártban volt, a nagynénémnek az ura, Magó Antal az nagyon vallásos volt, meg nagyon okos ember volt, sokat olvasott, azt bevitték, de nem is engedték ki, eltették.

Az én körösztapám, Magó Antal, Király, minden utcából két-három embert kivégeztek. Én a nagynénémhez jártam minden éjszaka. Először csak a hármaskolába pár napig bent volt, de aztán már az ennivalót se fogadták el, visszaküldték, csak Moholon a Tiszára vagy hova vitték, itt nincs hely, ahol megtaláltak valakit. Ezek szerint csak a Tiszára vihették le őket. Elég sokan eltűntek. Pálfi Pista bácsit elvitték, benne volt a pártban, Nyerges Ferenc bácsit elvitték egy párszor, és jól elverték, de nem tették el, mert ő a csendőröknél volt lógondozó, idősebb ember volt. Dubac Pista bácsit, az Ajándi elég nagy magyar volt, azt nagyon elverték, de mégis élve maradt. Gondolom, az is kiment szállásra, nekem volt egy nagybátyám kint a szálláson, Máriás Pistának hívták, az én öcsém, az is oda kiment, de valamennyit az én apám is ott volt. Božićnak hívták, avval nagyon jóba volt ő, szedtünk neki egy pár lánca földet, a völgy alatt volt a szállása, evvel úgy el is múlt, hogy az én apámat, ha ki is jöttek, nem találták meg, mert az én apám is esküdt volt a városházán. Az a szerencséje, hogy először mikor megverték, nem vitték be, mert bevitték volna, akkor ugyanúgy, mint az én sógorom, a nagynénémnek az ura, az volt a bíró, az én apám pedig esküdt volt, de őt csak elverték, szegényebb családból való voltunk, biztos volt, akik ismerték, ezért hiszem, hogy megmenekült. Peti Pistának az apját eltették abban a körben. El is felejtí ezt az ember, de ha meglátom esetleg a fiát vagy az unokáját, akkor eszembe jut, nohát, ennek az apja is áldozat lett a bejövételkor.

¹⁸⁴ Kávéházban.

Mert mikor jöttek be, itt a Baranyi Palit is meglőtték vállban, rokkant lett, őt kivégezték volna, a másiknak pedig leventesapka volt a fején, azt agyon is lőtték, talán Berec. Mind a kettőt az orosz vagy partizán, ki tudja, az udvarban lőtték le. Három-négy esküdt volt a faluban, a városházán, ezek feleltek a falu rendben tartásáért. Nem sokáig volt ő, két hónapig, mikor volt a háború, változott a, kormányváltás volt, ő mivel Imrédy-pártban volt, akkor Moholon az Imrédy-párt vette át a vezetést. Mint gyerek emlékszek arra, hogy ők vették át az irányítást a falunak, ezért pedig nekem az körösztapám volt, a nagynénémnek az ura, csendes ember, csak nagyon okos, az ha elolvasott egy könyvet, akkor azt körülbelül elmesélte. Rettentő sok könyve is volt, jó feje is volt.

Mohol, 82.

MEGTALÁLTÁK A NÉVSORT A TITKÁRUKNÁL

– A nyilasokat nem is ítélték el, bíróság elé se mentek, egyből lelőtték őket, mert fasiszták. De nem csináltak a szerencsétlenek semmit, meg azok lettek volna a legjobb kommunisták, mert mind szegény, nincstelen volt. Aki belépett a nyilaspártba, és szerencsétlenségre megtalálták a névsort a titkáruknál, aki volt, és mind összeszedték, és mind kivégezték. Több helyen előfordult, hogy az apa is meg a fia is beiratkozott azzal, hogy majd kapnak földet, egyik is, másik is. A csendőrök üldözték a nyilasokat. Papírból szaggatva nyilaskörösztot lehetett csinálni, azok szét voltak dobálva a parkban meg erre-arra, és a csendőrök keresték őket, hogy kik voltak, meg is találtak egyeseket, és meg is verték érte jól őket.

– Hogy kezelték ezeket az eseményeket később Moholon? Mesélni sokáig nem lehetett.

– Nem lehetett. Sőt, tizenöt-húsz éve lehet, a volt magyar polgáristák, akik a magyaroknál jártak polgáriba, szerveztek találkozót, és járt közöttük három-négy szerb is, egy eljött, a másik tanár volt, tulajdonképpen a főgyilkosnak a fia, az iskolában, ahol szervezték a találkozót, ott tanár volt, ezek összegyülekeztek, és becsapta az ajtót rájuk, és otthagya. Egy másik meg, akinek nagyon fölvitte az isten a rangját, Belgrádból válaszolta: „Micsoda fasiszta gyülekezetet hoztok ti ott létre, mit képzeltetek ti magatokról?” – ilyen dörgedelmes levelet írt, és kezdett a rendőrség, vagyis a belügy is utána érdeklődni, hogy mi van. De szerencsére a fő szervezőnek a veje volt akkor a községi párttitkár, és így nem lett belőle semmi. Ez egy húsz-huszonöt éve történt, Milošević előtt. Járt köztük egy zsidó is, Izraelban van, az elsők között volt, akik Izrael földjére léptek, mikor elfoglalták, a minisztériumban magas tisztségviselő volt. Azt is meghívták, és üdvözölte a társaságot, azt mondta, most nem bír eljönni, nagyon szeretne, de amint az idő engedi, ő összehívja a társaságot még egyszer.

És valóban össze is hívta, ide a hotelba, azzal, hogy a teljes cekket ő fogja fizetni, és ott egy nagy bankettot rendezett, akinek meg lett volna oka valóban haragudni, mert az apját, az öccsét agyonütötték, az anyját cselédlánynak tartották ott, és az

■
 eljött, levelezésben állt velük elég sokáig, talán még most is. Slézingernek hívták. És később az vízilabdázó is volt, magyar–spanyol döntő volt Európa-bajnokságon, és ő volt a főbíró, és erősen a magyaroknak fújt, és aztán rettentő csodálkoztak rajta, meg kritizálták is, hogy miért fújt azoknak, nem tudták, hogy magyar zsidó, színmagyarul beszélt, a felesége is magyar zsidó volt.

Mohol, 89.

HUNCUT VOLT AZ A NYILAS VALAMI, AZ A NÉMETEKNEK VOLT
 SZERVEZETE

– A helyzet az, hogy mikor ezeket az embereket összeszedték, volt akkor egy bizonyos nyilaspárt, tehát akkor huncut volt az a nyilas valami, az a németeknek volt szervezete, ők megígérték mindenkinek egy-két hold földet, írjon alá, ezek a szerencsétlen nép megörültek a kis földnek, és jött a fordulat, és azokat mind vitték, kinyírták. Az se volt szép munka. Ez a háború. Adok-kapok.

Mohol, 90.

HALLOTTUK, HOGY NAGYON SÖTÉT VOLT EGY ÉJSZAKA,
 AKKOR TŰNTEK EL AZ EMBEREK INNEN

– Elvitték az iskolába [apánkat], akkor hordtuk be az enivalót neki, úgyhogy eltűnt. Minket kiraboltak, mindent elvitték tőlünk, őt meg elvitték, csak agyonütték. Más-ként jelentkezett volna. Az iskolában nem túl sokáig volt, egy-két hétig, pontosan nem tudom. Vittük egy darabig az enivalót, aztán azt mondták, ne vigyük, akkor hallottuk, hogy nagyon sötét volt egy éjszaka, akkor tűntek el az emberek innen, hogy mit csináltak vele, a Tiszába lökdösték őket, a jóisten tudja. Hallottam olyat is, hogy, a Lakatoséknak valami sógoruk volt, Magyarországra kiszökött, a Tiszán körösztüln átúszott, elszökött valahogy, mondták, szíjat hasítottak a hátából. Ezt beszélgették. Tudom körülbelül, a rokonságban volt az is a férjemnek az ő oldaláról, Gajdos, a Julis nenámnak volt a férje, az elszökött.

Mohol, 83.

SZÉCSÉNYI JÓZSI MEG MEGMUTATTA NEKEM ABBAN AZ IDŐBEN

– Négy hétig volt ez az összeszedés az emberekre, le a Tiszára. Még utána került a bosszúból, akit kifelejtettek, de az nem annyira tömeges. Volt egy, a kövér Muzslainak az apját aztán vitték el, hívták, hogy a kompon kell valamit javítani, a bánátiak, de akkor már le volt állva. Négy hét alatt be lett végezve. Mondta, hogy a plébánost a komponál, ott tették el láb alól, a Hunicska nyomta a papot, a Szécsényi Józsi meg megmutatta nekem abban az időben, mert a pumpaházat kezeltem tíz évig, ő dolgozott a Duna–Tisza–Duna-csatornásokkal, azok szerbek voltak, és megmutogatták neki. Három hely van itt, száznolcvan, a pumpaház, ahogy van, az első ott van,

három sír, három helyen, meg aztán van lent az Osztrovánál, ott is, meg is találták, hordták a homokot, építették az istállót, és rátaláltak a csontvázakra, még ruha is volt, ötvenkettőben vagy ötvenháromban. Még tíz év sem volt. Nemsokára. Leállította a polgármester, aki volt, meghalt már régen, Cirok családhoz tartozott, aki amabban az utcában lakott, Flejsz, az volt a debizisten, bementek a községházára, hogy mit találtak, és az leállította. Tovább onnét nem vihették a homokot.

Mohol, 86.

LÁTTAM A CIPŐJÉT IS, MEG LÁTTAM AZ EGYIK LÁBCSONTJÁT
AZ EMBERNEK

– Bevitték őket a hármaskolába, ott a templom mellett, vitték az asszonyok az ennilót nekik, de nagyon megkutatták őket, úgyhogy nem engedték, hogy sok ennilót vigyenek, azt mondta, ennek már holnap nem kell hozni enni, mert ez nem lesz itt, elviszik máshova őket. Hát vitték kivégezni. Így lettek ezek az emberek oda temetve az Osztrova lejárónál. Mikor szántott az én sógorom, földobta az ekevas, mert mélyen szántotta azt a homokos földet, eljött haza, és mondta, hogy mit látott. Én olyan kíváncsi voltam, megfogtam két kánát, lementem vízért, és toltam a vizet. Mert van ott a határnál egy artézi kút, most is ott van még, kérdezték, hova megyek. Mondtam, hogy megyek vízért, mert az orvosság, és engedtek. De láttam a cipőjét is, meg láttam az egyik lábcsonkját az embernek, akkor mondta a sógorom, elmegyek, betemetem, de nem megyek egyhamar le, míg le nem bonyolódik ez a krízis.

Voltak az iskolában, az öregek külön voltak, a fiatalabbak külön. Egy ember összeszurkálta magát egy rozsdás szöggel, hogy haljon már meg, mert annyira kínozták. A pincében lent az ember, ahogy guggolt, úgy halt meg. A cigányok, akik ott laktak, nem mertek lemenni a pincébe, mert mondták nekik, hogy mi volt ottan. De ez igaz volt.

Mohol, 87.

NÉHA ELKÍSÉRTEM ANYÁMAT A PARÓKIA SARKÁIG,
VITTÜK ÖREGANYÁMNAK AZ EBÉDET

– Annyi embert nem végeztek ki, abból kifolyólag se, mert ott, ahol tartották őket fogva, az a hármaskola, oda kétszáz embernél többet, akárhogy akartak, nem bírtak bepréselni, és közülük mikor vitték el őket kivégezni, haza is engedtek aránylag elég sokat. Na, előtte is voltak kivégzések, de olyan szörványok. Az én elképzelésem szerint, Moholon van egy emlék, ahol föl vannak sorolva, az én véleményem szerint úgy kétszáz ember körül végezhettek ki, eltűnt ötszáz ember, de azok elmenekültek. Hogy például kik mentek el, akik tulajdonképpen bűnösök voltak.

Mert voltak azért ököztük is bűnösök, akik túllépték a megengedett határt, miközben jöttek be a magyarok. Nem tudom, benne van-e ott a papírban, kaptunk

végzést, mert elvették a földünket, abban a végzésben az van írva, háborús bűnös, elmenekült a felelősségre vonás alól, ez nem felel meg a valóságnak, és a szerződés megvan, nem soknak van ilyen, mert nem adtak papírt, kérem a rehabilitációt. Hogy sikerül-e, nem tudom. Mindenkire ezt sütötték rá.

Én hétéves gyerek voltam akkor. Csak arra emlékszek, hogy néha elkísértem anyámat a parókia sarkáig, vittük öreganyámnak az ebédet. Nekem a saroktól tovább nem volt szabad menni. Akkor láttam, ő hozza vissza az edényeket. Annyira meg voltak vadulva.

Az én fivérem osztálytársa volt az Ambrozović Duškónak, meg a Stakić Vukašin rendőrkapitány, jóba voltak vele, állítólag a fivéremet meg akarta a Duško menteni, de nem bírta, az ő apja meg ő. Ezt onnan tudom, hogy a Lehockinak a nagynénje ott volt cseléd, és a Duško követelte az apját, meg volt még ott valaki, hogy engedjék a Pistát szabadon, ne bántsák, mert nem csinált semmit, leventeoktató volt. A régi Jugoszláviában volt itt egy úgynevezett Keresztes Egylet ifjúságnak, annak volt az elnöke, akkor már nem is működött, mikor bejöttek a magyarok. Most tettem be a könyvembe a képet, leventeruhában a Győző bácsival ülnek, *A falu rosszát* adták. Szerb nyelven, ha megjelenik a könyvem, bele lesz írva, név szerint Nagy Győző, rendező Szécsényi István.

Beszéltem én a rádióban jó óra hosszát, szombaton meg vasárnap adták, ott is elég jól beszámoltam erről. Nem nagyon tudhatjuk ám, hogy mi történt. Mert Matuska Marci írta, mindenféle-fajta bíróság, hát bíróság inkább volt, állítottak föl bíróságot, Pistának egy becsületes szerb megírta, hogy kik voltak benne, de akit a bíróság elé vittek, azt szinte kivétel nélkül kivégezték, és nem volt, aki elmondta volna, hogy mi történt ott.

Én is vittem be egyszer oda egy ebédet, és akkor kísérték ki egyet, puskával hajtotta, kérdi: „Kuda me vodiš?”¹⁸⁵ Azt mondja: „Pa ideš na sud.”¹⁸⁶ Még az edényeket visszakaptam, akkor már vissza is jött. Annyit közölt, hogy halálra ítélték. Nekünk megvan egy végzés, hogy az apám, mert őt is elvitték, háborús bűnös, és elvették a vagyonát, és hogy annak az alapján mi lesz vele, a rehabilitáción mi fog történni, mert már be van adva a bíróságra. Mert nem adtak erről semmi végzést, mi kértük vissza a három-négy lánc földet, akkor adtak egy végzést, hogy konfiszkálták.

Sok érdekes dolog van a levéltárban, csak egy emberöltő nem lenne elég átbojárászni. Csak a moholi anyagot hogy átvegyék. Én is a moholiakat a zentai anyagban találtam meg. Ott találtam egy névsort. Az igazság, hogy amit én leírtam, a Matuskának is megvan, elküldtem neki, a lányom odaadta neki, mert Újvidéken egyetemi tanár, és jóba vannak vele.

Csak abban a kommunista világban az apám bűneit átvitték a gyerekekre, és lehetlenné tették. Bűnösnek érzi magát az ember olyanban, amit nem követett el, még a családja se. Pistolj Mičo, Bato Moholon, mindig be volt rúgva, a Béla sógorommal utaztak egyszer, mert az utazó volt, akkor éppen a szocialista tanács elnöke voltam

¹⁸⁵ Hova vezetsz?

¹⁸⁶ Mész a bíróságra.

a községházán, kilenc évig képviselő is voltam. Egy szerb kérte a szociális segítyt, és nem voltak meg azok a föltételek, hogy megkapja, a Mičo a Bélának mondja, oda kellett volna adni a Szécsényinek, ezt is oda kellett volna adni, de nem találtuk meg, most meg ő mondja meg, hogy kinek mi jár. Szegény Mičo meg is halt nemsokára. Volt néhány ilyen ismerősöm nekem, de mind túléltem őket.

Mert azokban az ötvenes években igen izgalmas volt itt ilyen dolgokról beszélni. Kemény Sanyi, azt hiszem, az ő apját is elvitték. Hazajött szabadságra, és elkezdte firtatni, hol az apja, mi lett vele. Behívták a községházára, a Máriás Béla volt az elnök szobájába, egyszerűen agyonlőtték. És azzal a motivációval, hogy önvédelemből. Akkor a Nagy Károly gyűjtőbeszédet tartott, be volt rúgva, hogy magyarok, ne hagyjuk magunkat, elkapták, elvitték Zentára, mert járás volt akkor, megvasalták, belökték egy betonos helyre, két-három napig rá se nézett senki, ott fetrengett a saját ürülékében. Ez negyvenhét-negyvennyolc-negyvenkilencben volt, én Székelykevént tanítottam. Volt egy másik, a Tóth Feriék berúgtak, és állítólag belövöldöztek az ablakon a főgyilkoshoz, a szódáshoz, és vasvillára meg kapára kapott a környező nép, és az is valószínűleg úgy járt volna, de mivel rendőr volt, engedélyt kellett a fölsőbb parancsnokságtól kérni, hogy letartóztathassák. És nem adták meg, hanem rögtön elvitték, és leszerelték, utána nem lett rendőr, de nem volt bántódása. Ő mesélte. Nagyon jó bokszoló volt, megverte a vezetőséget, szabómester, még ma is ott van, az én apámnak volt a munkatársa, mind a három fiú szabó lett, meg a két lány is. Az apját is elvitték.

Elvitték a Muzslai sógoromat, Magó Matyi, kompos volt, elvitték öregapámnak a második feleségét, a Dollárosnét, elvitték a Jenő bácsit, az én családomból ötöt elvittek.

Ezt még nem is mondtam. Mikor kineveztek először tanítónak, a Pancsovai-rétbe úgy lehetett elutazni, hogy első nap elmentem Becsére, ott aludtam, akkor átmentem a kis hajón Törökbecsére, onnan Becskerekre, és onnan, három napig tartott az út. Hát Törökbecsén beültem egy kocsmába, iszogattam, enni nem lehetett, mert bónra ment minden, és odajön hozzám egy nagy, erős ember, és kérdi, hova megyek, honnan. Mondom, moholi. „A znaš da smo mi Maćiku ubili?”¹⁸⁷ Kérdem: „Zašto?”¹⁸⁸ Mondja: „Pa ubio od našega nekoga.”¹⁸⁹ Jól van, nem szóltam én semmit, nem bántott az senkit, kompos volt, Bánátból lehetett is üzletelni. Úgyhogy találkoztam tulajdonképpen a gyilkosával. Itt hagyott három gyereket, a legidősebb fia olyan idős, mint én, harminchetes a Miska, most már mind a három fia meghalt, harminckilences a Sanyi, negyvenegyes a Matyi. Meg lett parancsolva a zentai katonai parancsnokságnak, hogy magyarokat meg kiket szedjenek össze.

Az volt az egyik gyilkos, aki lövöldözte agyon őket. A magyarokat lövöldözte agyon. Az az igazság, hogy én ezzel jóba voltam, egy-két évvel öregebb volt, mint én, de lezüllött nagyon, meg aztán föl is akasztotta magát később, meg úgy látszik, nem tudta átélni ezt az egész dolgot. És egy kocsmában találkoztunk, én a barátá-

¹⁸⁷ Azt tudod, hogy mi öltük meg a Matyit?

¹⁸⁸ Miért?

¹⁸⁹ Mert egy közülünk valót megölt.

immal voltam, pedig nemigen szoktam, ő meg egy másik asztalnál, be volt rúgva, és odajön: „Zdravo Sečenji, kako si?” „Šta je?”¹⁹⁰ – mondom. Azt mondja: „Znaš mene su zvali u Novi Sad, pitali zašto smo Mađare ubili. Gubi se odavde da te više nikad ne vidim.”¹⁹¹ Én a marha, elkezdtem volna beszélgetni vele, adtam volna neki még egy fél liter pálinkát, mindent elmondott volna. De nem tettem meg. Aztán fölakasztotta magát, nem tudta földolgozni. Hát pár évre, hát már itt voltam tanító, ötvenhárom-ötvennégyben volt. Menj innen, hogy ne lássalak többé. Egy cirilica kézírással valaki írt egy levelet, amin fölsorolta, hogy kik voltak a vérbírák, meg kik voltak azok, akik végrehajtották a gyilkosságokat, és köztük ez az alak is volt. És elküldte a katolikus papnak, gondolta, ott megmarad. Ő meg kutatott ott valamit, és megtalálta a levelet, és elkérte, és fénymásolta, és egy példányt ideadott nekem is. De úgy el van téve. Mert a lányom azt mondta, mert mondtam talán, adjuk oda Mészáros Sándor, Matuska Márton, ne adjuk egyelőre oda, tedd el, majd ha lesz alkalom, majd én megmutatom annak. Szerb, aki tudta, még az utca és házszám is volt, hogy kik hol laknak, de nem írta alá. Dehogyan tudta, most se tudja. Én is meglepődtem, mikor elolvastam, hogy kik voltak benne. Hát gyerek volt egy része. De a fővezér a volt igazgató, valami Zamurovićnak hívták, és annak a fiával, aki szintén benne volt ebben a csapatban, a fivérem járt polgáriba együtt, és jóba voltak vele, és annál a Zamurovićnál szolgált egy asszony, az egyik barátomnak a nagynénje, és az mesélte, hogy megvitatták az öreggel mindig, hogy kikkel mit csináljanak, és a bátyámat ki akarta venni, hogy vegyétek ki a tömegből, ne bántásatok a Pistát, mert Pistának hívták, és az öreg nem engedte, és így lett elvívve.

Mohol, 89.

DRÓTTAL ÖSSZE VOLT A KEZÜK KÖTVE, DE HÁTRA

– A másik, most már el lehet mondani. Egyik este, még ott nem volt villany, tehát lámpával lett világítva, beszaladt egy partizán oda mihozzánk, hidegebb volt, csapjunk el minden fényt, hogy ne lássák, hogy itt fény van, akkor ment az első csoport ember, akit utána itt kivégeztek. Hogy hol, nem tudom. A Zamurović szőleje, most addig betonút van, mi tartottuk, állítólag öt hektár, az mind gyümölcsös és szőlő volt. Nekünk az ablak alá kellett a gyerekeknek ülni, mi voltunk négyen testvérek, a Bálint negyvenöt nyarán született, tehát ő még nem volt meg, tehát a Mariska volt, én, Misi, az öcsém és anyánk, leültetett az ablak elé, hogy ha véletlenül becsapódik egy golyó, nehogy eltaláljon bennünket. Erre nagyon emlékszek, meg a partizánra. Másnap fölkelünk, aránylag szép idő volt, mi, gyerekek a töltésoldalban játszadoztunk, ott egy véres inget láttam, elhanyagolt dolgokat. A következő nap, tehát minden este vagy hajnalban vitték az embereket, két-három nap leforgása alatt ez így ment.

¹⁹⁰ Szevasz, Szécsényi, hogy vagy? Mi van? – (kérdem).

¹⁹¹ Hívtak Újvidékre, és azt kérdezték, hogy miért öltük a magyarokat. Tűnj el innen, hogy soha többé ne lássalak!

Dróttal össze volt a kezük kötve, de hátra, két magyar ember azokat állandóan mozgatta, és állítólag a ketten megszöktek. Az egyik a Tiszába ugrott, meg a másik is, de lövöldöztek utána, állítólag az egyik meglett, az embereknek a hátukból szíjt hasítottak, ilyen atrocitások voltak. Ezekre nagyon emlékszem. A további sorsunk, mert én akkor első elemibe kezdtem járni, negyvennégyben a tisztelendő nővérekhez a zárdába, oda jártunk mi iskolába, mikor elkezdődött a másik félév, szét lettünk osztva. Az Alvégben is van egy óvoda, az is iskola volt, én ott folytattam az iskolát. Ezek tények. Utána hallottam én azt, hogy körülbelül kik voltak azok az emberek, kinek az öregapja, rokonsága.

Az én apám nem került oda, mert ez Zamorović Konstantin, ő csak iskolaigazgató volt, de ő is benne volt a buliban, ő is vérbíróforma volt, akkor azt mondták, ennek menni kell, akkor likvidálták az embert. Ezek tények. Egy alkalommal kicsit kilestünk, másnap reggel, olyan homokos az a töltés, láttam én, hogy mezítlábas emberek mentek, hajtották ki, hogy minél zajtalanabban menjenek. Látszott az a rengeteg lábnyom ott.

Mohol, 90.

ÚGYHOGY EZT AZ ÖTÖT NEM VITTÉK BE

– Akkor itt bent a partizánok dolgoztak. Szedték össze a népet, vérbíróság¹⁹² volt, bevitték, mindjárt vallatták ott, összegyűlt egy csoport, akkor vitték, így hallottam az öregebbektől, mert, mint mondtam, mi kint laktunk a szálláson.

Akkor volt egy Damjan, mi Danjašnak hívtuk, apósom, úgyhogy öt ember szedte a répát, mikor bejöttek az oroszok, de ahogy bejöttek, szanaszét menekültek, három napig odavoltak, mire jöttek vissza, ő meglátta a névjegyzéket, hogy kit kell bevinni, mert ő is benne volt a bizottságban. Akkor szépen este eljött, összeszedte őket, föl a kocsira, és kivitte őket a szállására. Úgyhogy ezt az ötöt nem vitték be. Meghagyta nekik, hogy egy mindig örködjön, és ha meglássa, hogy mennek a partizánok, akkor tűnjenek el a kukoricába, a kúpba, ahova sikerül. Küldött nekik enni. Azt mondja apósom, három hétig ott tartotta őket. Ennyit tudok a behordásokról. Aztán hallottam, hogy vallatták őket, meg kínozták. Ott volt a templom után, abban az iskolában, oda hordták őket. Magyarok is elvittek egy párat, de mondom, őket levitték Újvidékre.

Mohol, 92.

AKKOR BEJÖTTEK AZ OROSZOK, A KIS HADNAGY, OROSZ, AZT MONDTA, HOGY VÉGE A GYILKOLÁSOKNAK

– Apám fogott hatodos kukoricát, úgyhogy minden hatodik sor a mienk volt, nappal szedtük le, este meg apám a mi részünket vittük haza. Harmadik vagy negyedik héten, ahogy szedtük a kukoricát, egyszer esett az eső, és akkor nem mentünk kukoricát

¹⁹² Vészbíróság.

szedni, és akkor jött két ember, és apámat és anyámat elvitték becsukni. Én meg az öcsém magunk maradtunk. Még ráadásul volt, hogy a szomszéd, szerb ember volt, együtt éjszaka kopogni az ablakon, hát mi úgy féltünk, nem is mertem kinyitni az ajtót, mert úgy volt, hogy nem kilinccsel volt akkor az ajtó, hanem fával körösztül volt rekesztve az ajtó, és én akkor azt rátettem a vasra erről meg amarúl, és nem bírt bejönni senki. Nappal meg hát főztem, ahogy tudtam. Csirkét is vágtam, csak azt mondta anyám, mikor kigyüttek, hogy nem jól csináltad, a csirkének a fenekét nem vágtad körül, hát amúgy meg volt mosva, nem volt nagy baj. Köllött nekik is vinni ebédet. Én nem tudtam, hogy kő vinni, hanem a szomszédasszony, a Zsuzsa néni, református volt, átjött, és mondta, vigyél az apádéknak enni. No, mikor vittem, aztán volt benne cédula, hogy nadrágot tegyek be holnapra. Tettem is oda nadrágot, gyerekésszel odatettem a nadrágszíjat is, azt meg szépen elvették, pedig jó bőr volt. Gondolom, azért, hogy nehogy fölakasszák magukat. Kilenc napig voltak ők ott bent. Akkor bejöttek az oroszok, a Kis hadnagy, orosz, azt mondta, hogy vége a gyilkolásoknak. És aztán hazaengedték apámat és anyámat is. Hát apám nem csinált semmit se, csak a szomszéd irigy volt nagyon, szerb ember volt, anyámat nem annyira szerették, mert nagy szája volt, hamar összeveszett mindenkivel. Gondolom, hogy evégett. Aranyoskám, lássák, a jóisten nem engedte azt úgy, hogy így legyen. Mielőtt el nem hajtottak bennünket a lágerba, én pár nappal előbb, vagy egy hét is volt, megálmodtam, hogy a nyoszolyának a végén, árul is volt egy nyoszolya, meg emeről is, és az egyikén rajta volt a Szűzanya-kép, másikon az Úr Jézus-kép, és úgy égtek a szemüknél is tüzek, a hajuknál körül minden hajtásoknál, mindenfelé a tüzek égtek. Mikor fölébredtem én reggel, olyan borzasztónak találtam, most nem tudom, mi lesz. Persze a jóisten gondolt ránk, és azért csak megvédett, hogy megmaradtunk. Ez csak annak a jele, az, hogy velünk voltak. Megvéd a jóisten a rosszaságtól, mindentől nem bír ő sem, ez van minekünk.

Mohol, 93.

EMLEGETTEK VALAMI KIS KAPITÁNYT, AZ JÖTT, ÉS RENDET CSINÁLT

– Mikor azok elmentek, aztán jött a poklok pokla, mert utána a helyi szerbek kezdték irtani a népet. Még az oroszok itt voltak, addig nem. Emlegettek valami Kis kapitányt, az jött, és rendet csinált. Az mondta, hogy tovább nem szabad, és nem is csinálták. Én hétéves voltam, erre emlékszek. Szét is lőttek egy kompot, amikor jöttek az oroszok. Egy jól megrakott kompot, de lógtak az emberek, sokan rámentek, éppen úgy sikerült eltalálni, és fölrobbant. Akkor sok ember ott el is veszett. Egy-egy nap után dögölt szamarat, hordót, deszkát vitt lassan a víz lefelé.

Nem hiszem, hogy akkor létezett, hogy a partizánok védelmezték volna ezt a népet. Itt a falunak hetven százaléka akkor is már magyar volt, itt, azt nézzük, ez mind magyar volt, de nem védték őket. Érezni lehetett azt az egészet a levegőben, hogy nem stimmel, én mikor mentem iskolába, hányszor megverték a szerb gyerekek. Azt is tudtam, hogy kik, de aztán elmosódott az egész. Egy-két olyan pasas volt

köztük, aki tudta, hogy én most megyek haza, mert mindig följöttünk, most van az önkiszolgálónál, azon az utcán mentem, ott volt a mészégető, akkor ott jobbra mentem hazafelé. Nem mondhatom, hogy agyonüttek, de ha eltalált, akkor még voltak kifaragott szabályos puska, fából volt, az a leventéknek volt az oktatáshoz, azzal bizony, ha végigvágott, nem volt ám játék.

Mohol, 90.

NEM MINDENKI VOLT ILYEN EMBER

– A hármaskolába bevitték az embereket, akkor hordták nekik az enivalót, a felesége vagy a családja, meg a zárdába is voltak becsukva, mikor vitték, akkor mondták, most már nem kell hozni, és levitték. Mitőlünk is elvitték a nagy kötelet a szerbek, az Acsai Bandi meg is zavarodott május elsején, úgy kötözték le utána, azt meg elhívták kocsival, és a kocsihoz kötték a kötelet, és oda voltak ezek drótozva, s úgy mentek le a Tiszára. Ottan verték őket, levetkőztették, aztán, mikor mentünk az iskolába, volt ott két-három rossz kabát is, szenes- vagy milyen, a fáskamrában, mert a Zsomolyának az öregapját megösmerte a Pista. Nem is kérdezték, van-e bűnük.

Volt egy kisebb osztály, akkor volt arra egy másik osztály, ezen a felén meg nagyobb, ott a pincében ezelőtt nyolc-tíz évvel valamit csináltak, hogy a tűzoltók elkapták, kinyiták a pinceajtót, be volt falazva, és ott találtak valami csontokat, ugye jelentették a belügyeseknek, azt mondták, csinálják vissza.

No most, ott volt olyan ember is, aki esetleg föllátott, akkor ott agyonverték, levitték, és jó éjszakát. És ott van az most is. Volt ott valami Sas, ilyen katona volt, meg tankot hajtott, hazajött, és azt is bevitték, ő mondta – voltak ezek az örök –, majd leüti, és menjenek szét, meg ilyen hasonló, de nem hallgattak rá. De nem ütötte őket. Akik hangoskodtak, volt, aki kiszaladt, és elment, volt ott egy iskola, utána mentek, és egész visszaverték idáig. Négyszázhuszat vittek be, a temetőben megvan.

Olyanokat bevitték, mint a körösztapámat, aki a légynek se tudott volna véteni, Mester János. Állítólag kapott két csikót ő is abból a njegoševóiból, mert az egyik itt maradt a Illésnél, a deres, azt hajtotta öregségére is, a rokonánál. Hát azt ugyan nem tudjuk, hogy valakit bántott, volt neki egy lánya, volt hét-nyolc lány földje, csak bejárt ilyen, mint esküdteknek szedték össze, mert józan ember volt, azt is nagyon sajnáltuk. A felesége is kicsit, lehet, hogy nem úgy volt, vitte, a kis bögre nem lett meg, mert vitte a kis bögrét, és bent maradt az étellel. Az bosszantott bennünket, mikor mondta, nem is annyira, hogy az ura, hanem a kis bögre is elveszett, babos bögre volt. Voltak tőlem idősebbek, zsörtölődtek rá, hogy pont a bögrét sajnálja, nem az embert.

Asszonyokat, lányokat is bevitték, csak azért, mert kaptak valami nyilaskendőt szegények mint nyilasok, nem tudnám megmondani, hányat, csak ilyen hülyeségekért. Ott egyet bevitték, hogy takarítson a községházán, akkor ez a Csocsa, aki most halt meg, ez is partizán volt, gazdagyerek volt. Fiai is meghaltak, az öreg élt kilencvenvalahány évet. Az is mit itt csinált vele [a lánnyal], és aztán meg lelőtte a tűzoltókocsik közt.

Szörnyű dolgok mentek. Ezek a falubeli barátaink, a mi barátaink, meg olyanok, az én Feri sógorom, anyám testvérének a férje, kint volt nálunk, ott voltak, a nagymama is kijött, mikor bejöttek az oroszok, voltunk ott többen, és jöttek a Feri sógoré a partizánok, két kocsival beállítottak; a Dokić Vaso, egy szódás, akit egy normális embernek tartotta az ember. Apám szegény, hát mindenki félt, kitett egy priccset a gangra a szálláson, olyan régimódi volt a tanya, és ő ott aludt, de már ősz volt, hideg volt. Bejöttek, a Karakaš meg a Dokić Vaso elkezdett ordítani apámra: „Itt a Lakatos Feri, tudod te, hogy mi a te bűnöd, az, hogy gyuggatsz egy háborús bűnöst!” Apám mondta: „Elsősorban is mondtam, hogy itt van a Lakatos Feri, öltözik” – mert már hallotta szegény sógor, mikor lövöldöztek, adták a nagyot, jöttek át a nagyútról. Öltözött, és ment, nem akart ő senkit bajba keverni, hát ha elviszik, elviszik, meg ott volt a lánya is meg a felesége is. Tudja, ki volt ez, a Deli Andornak, Andornak hívják a Csaba fiát, igen, annak a dédöregapja, pecellósiak. De aztán került az unokanővérem. A Csabának az öregapja. Az Andornak a mamája énvelem első unokatestvér.

Jött be a Dokić, ilyen gögösön, és apám mondja: „Ide figyelj, mit ordítasz? Megértsük, ha szépen mondjuk is, mondtam, itt a Feri, öltözik, várd meg, mindjárt jön, ne menj bár, elrémíszte ott azokat az asszonyokat.” Ugye ott voltunk kisgyerekek, összehúzódtunk a Zsuzsikával, és ríttunk, mit tudtunk csinálni, az a lánya volt a Feri sógornak.

Nem mindenki volt ilyen ember. Például mikor a Feri sógorral elindultak ki a partizánok, ott a szomszéd szerbek ezt mind hallották, mert lövöldöztek, nagy csinadrattával ment ez az egész, mikor ezek elmentek, kimentek az úton, kifordultak az úgynevezett dülőúton, már a Staniša Branko bácsi, a Matic Dušan meg Ljubo bácsi, aki egészen messze lakott hozzánk aránylag, azok jöttek be hozzánk oda. Találkoztak a lapon, mentek ki a dülőúton, és megállították őket, és kérdezték; de hajnal van, három óra körül, csönd van az egész tájon. „Viszitek a Bandit is?” – az az én apám volt. Valamelyik odaszólt, hangosan szerbül beszéltek természetesen: „Baszd meg a szomszédodat!” – és evvel elmentek. Aztán ezek bejöttek, és mondták, ne féljünk, nem lesz semmi baj, ők a Ferit is kihozták, és ki is vitték. Köllött fizetni nekik. Megmondták, hogy mennyi pénzt vigyen be, a Čurčić Momčilo az bevitte a pénzt, mert tudták, hogy disznókereskedő volt, három cséplőgépe volt, kifizette a Momčilo nekik azt, amit köllött, és kivitte, és ott volt nála, míg ez lezajlott. No, ilyen is volt. Ez megtörtént, ezt nem hallottam, megtörtént ez a dolog.

Mohol, 96.

ANNAK SIKERÜLT MEGMENEKÜLNI, MERT A DRÓTOT ELTÖRTE VALAHOGY

– Ezeket, akiket összeszedtek, mert itt voltak ebben a hármaskolában. Sokan voltak. Nagyon kevésnek volt ott bűne. Anyósom testvérjétől hallottam, hogy mikor bejöttek a honvédek, akkor ott Novi Sadon nagyon sokat razziáztak, és a Duna-parton elég sok szerbet kivégeztek, meg belelövöldözték a Dunába őket. Azt

mondják, most azt adták vissza. Meg bosszúállók voltak. Volt itt egy pár szerb, azt mondják, egy sem tisztességes halállal halt meg, vagy fölakasztotta magát, vagy a traktor eltaposta, ezt mesélték, ezek is mind ilyen halállal végeztek. A Milan pék itt volt a sarkon, a Fábri helyett, az is egynek szíjat hasított a hátán.

Csonka meg a Hambalkó [megszökött], és tán elpattant a drót, és még nem lőtték, és beleugrott a Tiszába, aztán lefényképezkedett, és elküldte a képét neki, annak az illetőnek, aki a szíjat hasította a hátán. Mert annak sikerült megmenekülni, mert a drótot eltörte valahogy, és mielőtt belelőtték volna, elmenekült. Ez a Sanyi még azt is tudja, hogy az az egy, aki megmenekült, a Rétparton azokhoz bemenekült, meztelen volt, és kért ruhákat, és aztán úgy szökött át a határon. Így hallottuk.

Az Imrének a nagybátyja is úgy menekült meg, mikor ő meghallotta, hogy jönnek be, ő szombat reggel már elment, kocsira ült, és elment, mert külön volt a feleségétől, meg volt neki egy lánya, a lánya meg tanítóképzőbe járt, és mentek az anyjával, mert tudták, hogy ha valami lesz, akkor őket fogják le, mert az ember nagy magyar volt, a Rostás Lajos. Valahol fönt Oromon érte utol kocsival, nem akartak fölmenni a kocsira, aztán már voltak itthon, és mesélték, hogy földobálta őket a kocsira, és gyerünk, és a kukoricásokban át a szegedi határnál átmentek. Másként nem lehet tudni, mi lett volna velük. Vasárnap reggel korán mondták a szomszédok, szóltak az én apámnak, mert itt lakott a Lajos bácsi a Gránicon, a sarkon, ahol a Dóci lakik, az volt a kocsmája neki, és szóltak, hogy a jószágokat menjen, etesse meg. Mikor elment megetetni, meg minden, hát már volt a háznál annyi szerb, őt keresték, de az én apámat nem bántották. Aztán hazajött, és menekültünk mi is ki a tanyára. Borzasztó, ahogy mesélik, hogy amiket csináltak. Ők mindjárt kinyírták volna, hát nagy magyar volt.

A Torma Pistának, a Borisunknak az ura aki aztán volt, hát ott is volt két lány meg három gyerek, összepakolt, ő meg rendőr volt, ilyen munkaszolgálatos, mentek a faluban, összeszedte a gyerekeket, hogy mennek. Mikor kiértek a falun kívül, mert arra mentek, ahol most a Sinka Laciék, meg arra mentek, mikor kiértek, valamit otthon felejtettek, valami papírt, mondja, ezért még visszamegyek, itt várjatok meg, mert ezt a Pista mesélte, hogy az anyja mesélte, mondja, mikor visszament a házba, már akkor körül volt fogva, a szerbek ott voltak, rögtön megfogták őt, el is vitték, és soha többet a gyerekeit nem látta. Neki az volt a bűne, hogy rendőr volt. Ilyeneket megcsináltak. Őneki nem sikerült megmenekülni. A gyerekek aztán várták az apjukat, nem jön, mondta az anyjuk, itt már, gyerekek, nem jön vissza apátok, fogjuk magunkat, és gyerünk, mi mentsük az irhánkat, és ők is elmenekültek. Aztán visszamentek a házukba, a temetőnek átalaktak valahol a Torma Pistáék. A hátsó temető, ahogy van a hátsó kapu, és ott valamelyik házban laktak, pontosan én sem tudom, melyik, ahol volt a gödör, azon fölül, a város szélétől vissza egy-két sarokkal.

Arra emlékszek mikor ezt a népeket ahogy fogdosták össze, én nem nagyon ösmertem, gyerek voltam, mentünk, és néztük, ott a hármaskolában, ott voltak. Nem tudom megmondani, mi volt a bűnük, mert munkásemberek voltak, mind munkásember volt, én mint gyerek nem tudom, mi lehetett a bűne, ki frontharcos

volt, ki milyen valami pártnak volt véletlenül a tagja. Meg hát bosszúból is, megsértettek valakit, akkor ők bosszút álltak. Ott a hármaskolában, meg aztán még a hármaskolát, aztat ebben a fölzsabadulás utáni időszakban még súroltuk is föl, mert mint inasok oda jártunk inaskolába, úgyhogy hetekig súroltuk a pallót meg mindent, ezt, amit tudok. Mint gyerekek előtt játszódtott le az ilyesmi.

Ezt a mama mesélte, hogy a nagyapa volt a hármaskolában, tán a kompon ment volna át, és ott valaki lelőtte. Akkor valaki látta, és a mamáéknak mesélte, hogy a kompon lelőtték, és beleesett a Tiszába, úgyhogy nem is lett meg soha.

Én csak ezt a mese után mondom, anyósom meg a Veca ángyi mesélte ezt, hogy ott a Hambalkóék sarkukon volt, Kis Dancsikának hívták, az bicikliket javított, ott a piac felé lakott, mindig kártyáztak, sokat kártyáztak, és tán elnyerte az Illés bácsi a pénzét annak a Dancsikának, sok pénzét elnyert, és mikor bejöttek, akkor bevitte ötöt, Veca ángyi mesélte ezt, levagdosta az ujjait, pörceit, azt mondta, többet nem kártyázol, nem nyered el a pénzemet. Most ilyeneket hallottunk, ahogy összeültünk, akkor télen nem volt tévé, akkor elmesélték. Az Illés bátyát is aztán kivégezték. De már akkor, mikor ő vitte az ebédet, mert vitte be az ebédet neki, azt mesélte Veca ángyi, mikor bement, már akkor megmondták, hogy mi volt, hogy levagdosta az ujjait, és akkor már őt is vitték le a Tiszára, úgyhogy őt soha többé aztán nem látta senki.

Mohol, 97.

MERT AKI MAGYAR, ÉS ITT AKAR ÉLNI, AKKOR AZ HALLGASSON

– Hallottuk, hogy éjszakának idején sokat, nagyobb számban oda lekísérték őket, és ott lövöldözték őket bele a gödörbe. Ez az egy, úgy, ahogy a tata mondja, állítólag így mesélte ő el már pár évekre, így szűrődött ki, akkor mindjárt mondták, hogy egy megszökött, de senki sem tudta, hogy ki. De aztán már a Matuska Márton adott ki újságot, és abban olvastam, úgy emlékszem rá, ez a Hambalkó Jóska adott egy cikket, hogy ő hogy menekült meg. És hogy a Bálizs-tanyára elment, és onnan menekült meg. De nem is itthon halt meg, hanem ott maradt Magyarországon, és ott. De azt mondják, hogy állítólag nem is nősült meg, hanem elzüllött lett. Mert hát ő mindent végig látott meg végigélt. No, különben emígy milyen ember volt, nem tudom, meg a többit is.

Ezt a Feri bácsit tudom, köröszkül lakott nekünk, ő rendőr volt. El is tették, úgyhogy ő is ment oda a gödörbe vagy a Tiszába. Akkor azt is beszélték, hogy volt, akiket lehajtottak a Tiszára, és oda belelövöldözték őket mindet. Hát egy időben keresték is ott Novi Sad alatt, úgy emlékszem rá. Aztán úgy el lett hallgatva. Nem nagyon ment ez nyilvánosságra, aki tudott is valamit, hallgatott. Behúzódtunk. Hallgatott mindenki. Hát én most is azt mondom, gyerelem, fölöslegnek tartom ezt az ötvenévi nagy tüntetéseket, mert aki magyar, és itt akar élni, akkor az hallgasson.

Mohol, 98.

VETTEM ÁM A FIAMNAK, NÉZD, FIAM, E TISZTA ÚJ PISZTOLYT

– Meg mentek Horgos, Martonos, arra mentek a moholiak, vitték őket. Volt ott szerb, Dokić Vasónak tizenhét-tizenennyolc éves volt a fia. „Vettem ám a fiamnak, nézd, fiam, e tiszta új pisztolyt.” Mentek arra. Mert arra nem nagyon volt szerb, oszt innen mentek oda.

Mohol, 80.

MINDÉG AZT HAJTOTTÁK, HOGY ELVISSZÜK APÁTOKAT,
ELVISSZÜK APÁTOK

– Az én apámat elvitték a háborúba. Akkor hazagyütt, elmentünk arra befelé, azt mondták, hogy meghalt. Másnap hozták haza kocsival, nem bírt hazagyünni. Mikor hazagyütt, akkor keresték a puskát. Én kicsi voltam, de akkor is föl köllött tartani a kezemet a partizánoknak előtt, mert az egész család kint állt az udvaron, mikor meggyütt az apám. Azt mondta, hogy aztán meg nekiültek, mindent összetusáltak, vagy túrtak a puskával, nem találták a csizmát, akkor nekiültek vacsorázni. Mindég azt hajtották, hogy elvisszük apátokat, elvisszük apátok. Mi meg ott sírtunk a kemencénél.

Péterréve, 137.

A HÁZAKHOZ MENTEK, ÉS MINDENT FÖLTÚRTAK, MINDENT ÁTNÉZTEK

– Utána jöttek a partizánok. Ezután a partizánok mentek házról házra, kutattak, a régi katonák, akik hazagyüttek a háború után, akik voltak Szerbiában katonák, akik a szerb hadseregben voltak, azok hazagyüttek, és akkor azok után kutattak. A házakhoz mentek, és mindent föltúrtak, mindent átnéztek, mert keresték a ruhát, a csizmát. De hát ezek mind úgy gyüttek haza, hogy civil ruhában, nem katonaruhában, azokat ők eldobálták, meg a fegyvereket is. Mert a szerb hadsereg, mikor a magyar hadsereg vonult be, a szerb hadsereg szabályosan dobálták el a fegyvereket, és menekültek, úgyhogy ellenállás egyáltalán nem volt a magyarok ideje alatt.

Mikor Vajdaságot elfoglalták, akkor következett a cudar világ, aztán kezdték az embereket összeszedni, vitték be a községházára, pincébe, a csendőrlaktanyára, és ütték-verték az embereket. Voltak, akit agyonverték. Éjszaka mentek parasztkocsival, és aki nem bírt menni, annyira agyon volt már verve, hogy nem bírt menni, azokat hányták föl a kocsira, aki menni bírt, azok meg mentek a kocsi után. Lekísérték őket a Tisza szélére az erdőbe, és aki még bírt dolgozni vagy mozogni, avval kiásatták az árkot. Amikor az árkot kiásták, odaállították őket az árok szélire, és belelövöldözték őket az árokba, a többi meg behánták az árokba, és betemették. Azután a másik trászportot azt meg a Tisza szélire állították, és belelövöldözték őket a Tiszába. Úgyhogy örületes volt az a bizonyos egy hét vagy pontosan mennyi idő volt, az örület, borzasztó volt. Az ember ment az utcán,

egyszerűen megfogták, bevitték a pincébe, ütték-verték, mert azért, hogy magyar volt, csak azért, másért nem.

Volt egy plébános itt, Takács Ferencnek hívták, az országgyűlési képviselő is volt közben, akkor a plébánost megfogták, kivitték a központba a szobor elébe, és ottan szabályosan lelőtték, és úgy dobták föl a parasztkocsira, vitték ki a temetőbe, ástak neki egy gödröt, és oda beletemették. Aztán a népek ástak neki rendes sírhelyet, és úgy helyezték koporsóba, és temették el, utána, mikor már lecsendesedett a helyzet.

Péterréve, 138.

BÁNÁT

A nagynénim haláláig várta a fiát, az
unokatestvéremet, hogy majd megjelenik
(189) ♦ Kireszelt egy lemezt, csillagot

föltette magára, és ő partizán volt (190) ♦
Jó lenne, ha megjegyződne és megmaradna
(197)

A NAGYNÉNIM HALÁLÁIG VÁRTA A FIÁT, AZ UNOKATESTVÉREMET,
HOGY MAJD MEGJELENIK

– Torontálvásárhelyen is voltak kivégzések?

– Azt a partizánok hajtották végre. Így tartották, így mondták. De az annyira titokban maradt, és annyira nem volt publikus, hogy beszéljenek róla, hogy inkább elhallgatták a dolgokat. Mert olyan embereket is elhurcoltak, és mondhatom, hogy úgy tartották, hogy elhurcoltak, merthogy kivégeztek, erről nem volt tudás. Senkiről nem volt tudás, hogy X. Y.-t kivégeztek, hanem elhurcolták, és hova lett, nyoma veszett. Az én első unokatestvérem, Kerekes Imre, Hertelendyfalván jegyző volt, őt is ugyanígy elhurcolták. Nyoma veszett. Soha senki nem tudott róla, hogy hova lett. Két gyereke maradt, felesége otthon, ugyanígy az esti órákban elvitték, civilek mentek érte, és soha többet nem látták. Ugyanez volt Debelyacsán is, hogy nem hagytak nyomot maguk után. Tehát nem volt, hogy itt vagy ott, ház mellett, vasútállomásnál, temetőnél vagy valahol kivégeztek, nem végeztek ki senkit, elhurcolták. Mendemondából lehetett tudni, hogy mondjuk, például a viseltpiacon, viselt ruháknak a piacán ráismertek valakinek a ruhájára. Debelyacsán, az a rendes piac mellett folytatólagosan. Még ott asszonyok árultak, ötven-hatan-tizen-tizenötven árultak cipőt, nadrágszíjat, kalapot, sapkát, használt ruhákat, mert hát üzletben nem lehetett ruhát vásárolni, és használt ruhákat ott árultak, és valaki ráismert, hogy kinek a ruhája az, amit az asszony árul. És akkor megpróbálták faggatni az asszonyt, de ő sem tudta meg, hogy hogy került őhöz. Vagy nem mondta meg, úgyszólván nem lehetett nyomára akadni, hogy kit mikor, hol végeztek ki.

– Sok embert elvittek Debelyacsán?

– Elvittek, nem tudom pontosan, de úgy tizen fölül, ahhoz képest, hogy hatezres falu volt. És mind magyar embereket vittek el. Így volt az apósom is, egy a sok közül. Egy volt kortársamnak az apja szintén, az ún. kulák volt, és talán azért, szóval nem volt tudva, hogy kit miért. Mert, ahogy a férjem mondta is, az ő apjának az eltűnése, végzése alapján: zato što je mađar.¹⁹³ Ez van fehéren-feketén leírva, tehát ez az indok, hogy zato što je mađar. Tehát nem volt indokolva, hogy kinek mi a bűne. Elvitték Gachalt, elvitték a püspököt, egy vaskereskedés tulajdonosát, tehát nem is az, hogy egy kategóriájú embereket, vagy egy szakmabelieket, nem tudom, hogy ez egyéni bosszú volt-e, hogy valakire valaki rásütött valamit, és aztán volt, aki intézkedjen, vagy mi volt ennek az alapja, nem tudom. Csak mondom, senkiről nem beszéltek, és manapság sem véletlenül nem mondja senki sem, hogy Tóth Sámuel kivégezték, elhurcolták. Nyoma veszett. Azt sem tudják, hogy meddig volt a debelyacsai fogdában, azt sem, hogy eljutott-e Kovačičára¹⁹⁴ a község területén a fogdába, vagy

¹⁹³ Azért, mert magyar.

¹⁹⁴ Antalfalva.

Pancsovára vitték. Soha senki nem tud róla annyit, hogy onnan elhurcolták. És az indok ismételen az, hogy ok: azért, mert magyar, vagy ok: azért, mert nincs tudva, hogy miért. Valakinek a személyi bosszúja lehetett, vagy valakit megsértett valamiért, és a helybeliek, konkrét az én keresztfiam, unokaöcsém, testvérbátyámnak a fia, megpróbálkozott nem egyszer már, mert azt hallotta, hogy Debelyacsán két temető van, hogy a Nyugati temető árkában, a kerítésen kívül, ott is voltak eltemetettek, de engedélyt nem kapott rá sosem, hogy ásatásokat végezzen ott. Majd máskor az hírlett, hogy a kovačicai irányba a vasút melletti árokba temettek el embereket, az elhurcolt embereket. Olyan is van, hogy agyonkínózták, olyan is van, hogy agyonütötték, addig ütötték, ameddig élt, létezett, tehát semmi biztosat az ő távozásukról, elhurcoltatásukról, meggyilkolásáról nem lehet tudni. A nagynénim haláláig várta a fiát, az unokatestvéreket, hogy majd megjelenik, Imre majd egyszer megjelenik. Valahol van. És akkor emlegette, mint ahogy Petőfi elment Oroszországba, majd egyszer Imre is megjelenik. Szóval ez élt benne élete végéig, hogy az ő fia él valahol, mert sehonnan hivatalos értesítés, sehonnan biztonságos mondás, hogy én láttam vagy tudok róla, elvitték vagy agyonlőtték, semmi. Soha senki nem tudott ezekről az elhurcolt emberekről.

Szabadka, 25.

KIRESZELT EGY LEMEZT, CSILLAGOT FÖLTETTE MAGÁRA,
ÉS Ő PARTIZÁN VOLT

– Akkor már lehetett [tudni, hogy jönnek], például énnekem rokonom, tizenhat éves volt, már akkor ki volt rakva a plakát, hogy fogadják [az oroszokat]. Én nem láttam a plakátot, csak állítólag ő, ez a Sanyi levette a plakátot, mert a németek jöttek be [előbb], nem az oroszok, hogy ne lássák a németek, bár így mondják, hogy ő jót akart. Őtet azért végezték ki állítólag.

Minden házban voltak ilyen, ahol ott aludtak éjjel az emberek, közben a németek bejöttek ugye, és akkor az emberek éjjel kerteken köröszkül, meg mit tudom én, beszélgettek, mi lesz, hogy lesz.

Elmentek, és nem jöttek mindjárt az oroszok, hanem ezek a partizánok, az odavalósiak, nem volt partizán. Hát kireszelt egy lemezt, csillagot föltette magára, és ő partizán volt. Nem voltak azok vezetve sehoh, hogy ő partizán. Csak hát annak tartották magukat.

Várjál, amit én tudok, majd elmesélem, hogy hogy volt. Amit én tudok, érted? Nem amit hallottam. Akkor, amikor elmentek a németek, akkor ezek vették a kezükbe az irányítást, az ilyen álpartizánok, de odavalósiak mind. Mondjuk mind az én szomszédom is mögmaradt volna, az is gyilkolt volna, ugye a Dragoljub. Akkor összeszedték ezeket az embereket, hogy bosszút álljanak, mert ki vannak, mert nyolc szerb, vagy mit tudom én, mennyi volt, így lett tizenhat magyar kivégezve. És nem nézték azok éppen, hogy kit végeznek ki. És amikor összeszedték, én tudom, az én fateromat ugye. Amikor összeszedték őket, akkor azt én nem tudom, hogy

akkor mögverték-e őket, vagy nem a községházán, csak elég az hozzá, hogy elvitték Kneževacra¹⁹⁵ őket. A keresztúri szerbek először elvitték Kneževacra ezeket az embereket. Hát én voltam Kneževacon is a mutteral. Ottan volt egy nagy kastélyféle, és az egész, vagy a pince volt, valószínűleg, nem mentem le, ott rengeteg magyar ember volt, nem csak keresztúri, ottan, hogy megverték-e őket, vagy nem, csak elég az hozzá, hogy hazahozták őket, és akkor ott Keresztúron verték őket szét, agyonra verték, félhalottak voltak. Én tudom a fatert.

– A községházára vitték be őket?

– Igen. Most hogy hány napig voltak ott bent, egy napig, két napig, nem tudom, csak elég az hozzá, hogy őket haza is engedték. Hát az én faterom csupa kék volt. Tudom, a muter ilyen pálinkás ízével kente a testét, tollal. Úgy össze volt verve. Egy nap csak jöttek, lövöldöztek összevissza, mán a másik feléről az utcából hoztak egy pár embert, azt senki nem gondolta, hogy kivégezni viszik őket, hogy be köll vinni a községházába őket, olyan félig halottat, és bevitték a községházába őket, és ottan még jobban szétverték őket. Még egyszer. Akkor összekötözték őket. Hát én tudom, a községháza előtt van egy ház, ott a géppuskával hadonászott egy alak, hogy nehogy mönjenek oda a népek közelebb, érted. Én meg hogy kerültem, bekerültem a tulsó felire a községházának, és ottan volt egy reklámtábla, azt sajnálom, hogy még nem emerről láttam, amikor szömbe gyüttek volna nekem a faterék, nem messze volt attól a reklámtábla, úgy tíz-tizenöt méterre, de akkor is szömbe láttam volna őket. Én meg a tábla háta mögé álltam, úgyhogy én csak hátulról láttam őket. Úgyhogy én nem is emlékszem, hogy láttam a fateromat. De hogy hogy néztek ki azok. Hát mint a határban mikor vannak ezek az ijesztők.

– Madárijesztő?

– Igen, úgy voltak, és csupa vérek voltak. Össze voltak kötözve. Én azt hiszem, kettesével voltak, de négyesével mentek.

Akkor én már nagyon betojtam. Akkor mikor elmentek egy pár méterre, ők mentek az egyik oldalon, én meg átmentem a másik oldalra az utcán, és úgy kísértem ki őket, egészen a temetőig. Hanem amikor, én gyerekésszel, hát az van olyan másfél kilométer a községtől a temetőig, amikor láttam, hogy a temetőn átmennek, mert én azon a felén voltam, ahol volt a temetőbejárat, láttam, hogy befelé mennek a temetőbe, akkor már gondoltam, hogy mi a helyzet. De elejében gondoltam, hogy csúfot akarnak űzni belőlük. Hogy talán körül akarják a falun vezetni őket. De állandóan lövöldöztek, meg nagy lárma. Az utcán minden háznál ötven-hatan, hát örültek azok a szerbek, hogy mit csinálnak a magyarokkal. Amikor átmentek be a temetőbe, akkor én ott egy százötven-kétszáz métert köllött, hogy menjek körül, volt ott még egy-két ház, és le oda a temető másik felére, úgyhogy a közös sírjuktól, hát, én nem voltam egy harminc-harmincöt-negyven méterre, és ottan volt egy gödör, és én ráfeküdtem a gödör szélire, hát ki volt a fejem biztos, és láttam mindönt. Mire én odaértem, ezeket lefektették mindet, az embereket, de akkor is lármaztak, hát nem lehet mondani, hogy miket nem csináltak, és arra emlékszek, volt egy, ez a főkolompos, aki volt, ez a

¹⁹⁵ Törökkanizsára.

kis német géppisztoly volt, egy másiknál meg volt rördös puska, én azt láttam, hogy cseréltek fegyvert. Cseréltek fegyvert, és arra fordította énfelem, érted, és elsütötte. Hát mostan, hogy golyó mennyire süvít, én nem tudom, de én úgy vettem észre, hogy talán a fülem mellett ment el a golyó. Most hogy az engöm akart-e lelőni, vagy hogy mit akart, erre nem mék bele. Akkor, amikor elsütötte a puskát, akkor szaladtam hazáig. És akkor én vittem az első hírt, hogy mi van. De már tudták, mert hát ugye hallatszott, hogy lövöldöztek ottan, meg hát. Hát ennyit tudok én az ilyesmiről, de aztán meg az emberek be voltak tojva, érti. Hát csak köszöntek egymás mellett, ha elmentek, de azt is sepegve, nemhogy megállni beszélgetni. Hát így. Nehéz élet volt.

– És kik ásták meg a gödröt?

– Hát a magyarok.

– Azokkal ásatták meg?

– Igen, a magyarokkal ásatták meg. De hogy kik voltak? Egyet ismertem, négyöt évvel idősebb volt talán éntőlem, de nem volt húsznál több, ő is ott volt ásni, de én soha nem kérdeztem, hogy mit látott, vagy mit hallott. Úgyhogy nem idéztem föl soha. Nehéz dolog volt.

Na, mint gyerek, aztán, hát ott legénykedtem a katonaságig, hát engem is űztek, úgy haragudtak rám, érti. Eléggé veszekedős voltam én, nem féltem egytől sem. Egytől, kettőtől nem féltem. Nem voltam fizikailag elég, de azt néztem, ha már arra kerül a sor, én üssek először. Úgyhogy nem voltam olyan gyáva gyerekek, de útáltak engemet, érti. Tudom, mondták, hogy azé haragszok rájuk, mert kivégezték az apámat. Én mondom, az a nép, azok romlott nép volt. Mindnek tetszett nekik, hogy mit csináltak.

– És egy se volt, aki azt mondta volna, hogy ne csinálja?

– Nem, egy se.

Volt ott a német idő alatt, én nem tudom, mit csinált az az ember, vagy mit nem, az én faterom az kneževaci születésű volt.

...és volt ott egy gróf is, avval meg ő jóba volt, mert ott nem messze volt Körösztúr meg Kneževac közt a határ, és őneki ott volt a birtoka. Én emlékszek is arra a grófra, nagyon jó, olyan két, két méter tíz magas ember volt.

– Mi volt a neve?

– Maldeken¹⁹⁶ vagy ilyesmi, nem tudom pontosan, hogy hogy hívták, csak én emlékszek rá, hogy a fater nagyon jóban volt vele. Én nem tudom, dinnyét termelt a fater neki, mert mondom, a faterom az árendát földeket, és akkor, és hogy a grófnak vagy őtőle árendát-e, csak mink elmentünk dinnyéért, és tudom, az a gróf kijött a kukoricásból, arra nagyon jól emlékszek. Puska volt a nyakán, és egy kis mellénye volt, arra jól emlékszek, belenyúlt a zsebbe, és adott egy érmét, de hogy mennyi volt, azt nem tudom, csak a faternek mondja: „Tudod te, hogy milyen sokat ér ez?” No most, hogy mennyit ért? Úgyhogy az én faterom jóba volt avval.

Akkor ez a keresztúri mit csinált, mit nem, valószínűleg letartóztatták a németek, és a felesége eljött, hát én gyerekek voltam ugye, és letérbetyült a fater elé, és

¹⁹⁶ Maldechen.

úgy könyörgött, hogy mentse meg a férjít. És aztán az én mutterom elment szintén hozzájuk, de haza is engedték azt az illetőt, és hogy baj lösz-e, érti. Azt mondja, ő nem tehet semmiről, nem bír segíteni. Nem akartak.

– Mi lett azokkal, akik csinálták ezt a kivégzést?

– Semmi, möghaltak szépen, nyugodtan. A hajuk szála se görbült. Én nem tom, ott írásban nem hiszem, hogy van valami hagyva, ott a községházán. De hogy mostan Kneževacon van-e ottan egyáltalán levéltár? Mer én emlékszek rá, valami Čičónak hívták a Kneževacon, az volt az atyaisten az egész járásban. Úgyhogy valamit [írást] hagytak-e, de énszerintem, mondom a feleségemnek, mert voltak ottan olyan emberek, akik a németekkel jártak, rendőrnek fölöltöztették őket, de a német idő alatt, magyar embereket, és hogy azokat mikor... Volt ott négy-öt is ilyen rendőr. Szerintem azokat bíróság elé állították, valószínűleg, hogy avval dicsekedjenek, ugye. Emezeket meg hazaengedték, mert nem volt bűnük, egynek se. Akkor valószínűleg mondták nekik, hogy csináljatok velük, amit akartok.

– És a nevekre emlékszik?

– Hát én tudtam mindnyájit, tudtam. De voltak ottan huszonöt-harminc évesek, de voltak negyven-negyvenöt évesek is, akik gyilkoltak. Hát azoknak már a családjaik is. Mondom, én tizenkét éves voltam, most valamelyiknek volt ilyen idős gyereke, de az nem biztos, most nyolcvanéves, hogy él. Esetleg az onokájai, hogy mögtudja, hogy mit csinált az öregapja. Engem ez is bosszant, mert úgy van elkönyvelve Keresztúron, hogy nem történt semmi. Hát nem is piszkálta őket senki semmivel.

– Hogy hívták azt, aki vezette az egész csapatot?

– Én nem tudom, milyen Čučának hívták, hogy mi volt a neve. De az csúfnevük volt, az a Čuča név. Na, megjegyzem még azt is, utána, mert ez irtó nagy Sztálin-párti volt, Informbiro, mikor kiütött negyvennyolcban, őneki volt valami tanyán összeköttetése az oroszokkal, úgyhogy ötet el is vitték. Valószínűleg, hogy Goli otokon volt. Hát az is elment másik községbe lakni, nem tudom, hogy hova, elment valahova, de hát az is meghalt már.

Hát séf Udба¹⁹⁷ volt, úgy hallottam én, akkor már katonaruhája volt, rangja, meg minden, én meg, nem tudom, hány éves lehettem, tizenöt, tizenhat, tizenhét, predvojničkán¹⁹⁸ voltunk, fapuskánk volt, tanítottak bennünket, hogy köll gyilkolni. És az meg jött ki hetente, vagy mit tudom én, még ott voltunk, kétszer-háromszor kihallgatni, hogy mit tudunk. Éngöm soha nem szólított föl. Soha. Azért mondom, hogy tudta ő, hogy ki vagyok, de már akkor késő volt.

[És az oroszok, amikor ezek megcsinálták ezt a cirkuszt, utána bejöttek az oroszok ugye. Őnekik meg kellett csinálni eztet, még az oroszok be nem jönnek, mert az oroszok, hát én mondom, azok nem rossz emberek voltak. Azok nem azért jöttek, hogy a civil népet gyilkolják. Nem engedték volna meg, szerintem. Na, utána volt, mikor már elvonultak, voltak ilyen sallangok az oroszokból is,

¹⁹⁷ Az Udба helyi vezetője.

¹⁹⁸ Rendes katonai szolgálat előtti kiképzés.

ilyen szabotázsok, meg lemaradtak, meg mögszökött, voltak ilyenök a faluban. De gondolom, aztán már talán bejött a törvény, hogy meg köll, hogy szűnjön.

– De hogy is volt ez a Bandi bácsi Kneževacon, elvitték a Tiszára?

– Átalbeli szomszédunk, rokonságféle is, elvitték Kneževacra, és mit tudom én, hányukat kiterelték, mind összevissza verték őket, és akkor kivitték őket a Tisza-partra, és fölállították őket, hogy majd a Tiszába lelövöldözik őket, és volt egy keresztúri nő, nem tudom, minek hívják, csak tudom, hol lakott, és az lóháton hajtott gyorsan, és kiabált már előre, hogy stoj, ne pucaj, hogy ne löjenek. Hogy nem szabad, hogy be van tiltva. Így a szomszédunk hazakerült. És ötet nem is végeztek ki. És tudom, hogy az anyám átment hozzájuk meglátogatni, mondja, az Etel néni lepedőben forgatta, úgy összeverték, csupa kék-zöld volt az ember. De hát ő életben maradt. Hanem a testvérjít azt kivégezték. Két testvérét kivégezték, a Lantost. Három Lantost végeztek ki. A harmadik az onokatestvérük volt, de őneki két testvérit kivégezték. Ötet nem végeztek ki. Ez a lány, akit kivégezték, ez meg, nagyon jóba voltunk, nem messze, negyedik-ötödik ház mitőlünk, ott laktak, járt a nővéremhez, meg a férfi testvére is járt hozzánk, úgyhogy nagyon jóba voltunk, meg a szülőkkel is, és tudom, hogy a nővéremmel, nagyon szép idő volt, mert ez ősszel volt, októberben, csak hanyadikán, azt nem tudom, csak mindenszentek előtt nem olyan sokkal, előbb volt, és a nővéremmel takarítottunk, mert mindig ott kellett, hogy legyenek mellette, mikor takarított. Mikor befejezték, azt mondja, gyerünk ki az utcára, nem tudom, hogy mit akart megnézni. Kimentünk az utcára, nézünk arra befelé, mert ők beljebb laktak, és hát onnat a házból jönnek kifelé partizánok, lássuk, hogy puskával, és jön, és a Katicát is kísérik ki. És a Katica arra nézett felénk, és még mintha most is látnám, integetett csak. Mi meg visszaintegettünk neki, és többet nem láttuk. Igen, nagyon szép arany fülbevaló volt a fülin, és levágták a fülit a fülbevalóval együtt. Hát nem az egész fülit, de a férfitestvért azt meg odarendelték pucolni a kanálist, ott, ahol a községházánál a templom felé, ott szélesebb volt az út, mert az volt a korzó, és akkor oda rendelték közvetlen közelibe, hogy ott tisztítsa a kanálist, és látta a nővérét, mikor kísérték, hogy csupa vér volt, hogy folyt a vér a füléből.

Ezek olyan vadak, hogy ne is mondjam. Hát a szomszédjukat kivégezték, a fiatal, és akkor, amikor az apját kivégezték, de már előre mondta, hogy a nagybácsijának nem lesz neki semmi baja, de az apját, az ő apját nem tudja, hogy mi vár rá. Tehát akkor tudhatott valamit, és nem csinált semmit se.]¹⁹⁹

Hát tudták, hát. Hogy most hol volt az ő központjuk, vagy kik voltak ottan a főkolomposok, nem tudom. Nehéz ezt kibogozni, az egészet hetven év után. De én azt mondom, hogy bocsánatot kérni, milyen hülyeség, bocsánatot kérni. Mire? Kinek jó az? Na most, ki kér bocsánatot, az onokája? Nekem elég az, hogy mögtudják, hogy nem felejtették el, hogy mit csináltak. Ők elkönnyvelték, hogy senkinek semmi,

¹⁹⁹ Az adatközlő felesége, aki jelen volt a beszélgetésen (Szabadka, 155.).

hetven év elmúlt. A szerb nép ez egy gonosz nép. Bár ott a keresztúriak. Például Gyála, ott is voltak magyarok, kevés magyar volt, de ott egy magyart ki nem végeztek. Az a nép más nép volt, mint a mieink.

– Amikor az új jugoszláv közigazgatás föllállt, akkor ezek az emberek, akik a kivégzéseket végrehajtották, lettek a vezetői a falunak?

– Á, fenét vezetők. Nem voltak azok semmik se, azután már. Egyedül az a Čuča, aki a fene volt, de az elkerült Kneževacra, de a többi ott maradt a faluban. Tovább dolgoztak, mintha semmi sem történt volna. Hát előtte való nap, hát ötven méterre lakott az egyik kolompos, úgy lehet, találkoztak egy előtte való nappal vagy egy héttel előbb, úgyhogy dobor dan,²⁰⁰ megálltak beszélgetni. S aztán meg fejbe lövi. De mié? Hát ilyen dolgok voltak. És senki nem felel érte.

Hát aztán volt törvény is, de senki nem is kérdezte, hogy, hát én nem tudom, le köllött, hogy mondjak valami földről, és Kneževacon, ott a kataszterben, azt mondja, hogy a faterom – valamit kérdezett, vagy én mondtam, nem tudom –, azt mondja, nestao.²⁰¹ Mondom: „Nije on nestao.”²⁰² Hát úgy beszélnek, hogy elvesznek. Mondom neki, hogy: „Ne, ubijen je.”²⁰³ „Kako znaš?”²⁰⁴ Mondom: „Ja sam bio tamo.”²⁰⁵ Akkor elment a nő a másik irodába, oszt akkor kitöltötte. Ilyenek voltak.

Akkor azután az anyja, mikor adta el a házat, hogy el akart jönni hozzánk, akkor kellett, hogy újságba beletettesse, hogy keresi, mintha eltűnt volna a férje, és azután megjött, hogy nem találják. És úgy lett elkönnyelve, hogy nestao je, hogy eltűnt. De nincsen sehol se. Az Etelkák is ugyanúgy voltak, mikor ott adták el a házat, akkor nekik is ugyanúgy kellett.

De nem mondom, hogyha valamelyik ember bűnös, akkor, vagy mögvert volna egy szerbet, vagy leköpte volna, nem. Mer magyar volt.

Voltam a katonaságnál, hogy szerb, beográdiak, mér haragudott az már a magyarra? Majd kiszúrtam a szömit neki. Hát nem is látott magyart, és nem bírja a magyart. Milyen emberek ezek? Ezen csudákszok, ezek a tanult emberek, két-három diplomája van, de benne van a génjiben. Ezek a nyugatiak leülnek velük tárgyalni, úgyis tudják, hogy hazudnak, akkor mér ül le vele. Hát azok hazudnak. Hát ez ilyen nép. Higgye el. Eltakarják ők, meg nagyon vendégszeretők, de a génje romlott.

– Akiket kivégeztek, ezek tehetősek voltak?

– Nem. Ezek vagy dolgoztak valakinél, napszámba jártak kapálni. Volt neki egy kis földje, vagy bérelt földet, ez mind szorgalmas kétkezi emberek voltak. Azok nem mentek el lopni.

– Hány magyar élt a háború alatt Keresztúron?

²⁰⁰ Jó napot.

²⁰¹ Eltűnt.

²⁰² Nem tűnt el.

²⁰³ Meggyilkolták.

²⁰⁴ Honnan tudod?

²⁰⁵ Ott voltam.

– Hát gondolom, tíz-tizenöt százaléka talán magyar volt. Így az iskolába is. Kevés magyar volt. Kevés. Hát egész osztályunk volt, gyerekek. Jó, osztályunk volt, de hogy volt osztály. Az első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik osztály mind egyben volt.

– Volt magyar szervezet Keresztúron? Kultúrkör vagy valami?

– Volt. Most például a Kardos Gábor az nincs a tizenhat között, azt elvitték, meg azt a Gyurkát, akit mondtunk, hogy Pesten tanult. Azt is kivégezték. Bár úgy mondták, hogy követ köttek a lábára, és úgy dobták bele a vízbe, őt meg ezt a Kardos Gábor bácsit. Mert ez a Kardos Gábor bácsi, ez volt olyan nagy magyar hazafi, mert volt ilyen kultúrkör, meg mit tudom én, és akkor ő ott volt. De valamikor magyar iskola se nem volt, hanem mikor ezek a, hát fölszabadulásnak mondják, mikor bejöttek az oroszok meg utána a partizánok, mert mi szerb iskolába jártunk.

Szerb iskolába jártunk, az első osztályt szerb iskolába jártuk ki, a második osztályt félig szerbül, akkor félig magyarul, akkor már bejött, és akkor tanított bennünket egy, Zdravkónak hívták, hát éppen ez tudott magyarul, és ő tanított bennünket magyarul, amíg nem jött magyar tanítónő. De jött azután, mondom.

– És meddig lehetett jární magyarul Keresztúron? Hatodik osztályig?

– Meddig? Hát várjon. Azután megszűnt a magyar osztály, és beszüntették, mert kevés volt a magyar diák, és akkor beszüntették a magyar iskolát, és csak szerb iskola van. Keresztúron nincs magyar iskola, úgyhogy mindenki szerb iskolába jár.

– És aki akart, az esetleg Törökkanizsára mehetett?

– Hát az esetleg, de hát nem ment senki Törökkanizsára, mert tíz kilométerre van, és akkor még, most meg nincs is magyar olyan, aki menne talán tovább iskolába. De azok is, akik ott maradtak, fiatalok is, azok is mind már szerbhez mentek férjhez, és úgyhogy szerbvel nősültek, úgyhogy mind össze vannak keverve az egész. Például a nővéremnek a fia is szerbvel nősült meg, a lánya crnagorachoz ment férjhez, az ő onokatestvérinek szintén a lánya férjhez ment szerbhöz, a fia megnősült szerbvel. Az meg már mind el van szerbesedve. Gyerekeik nem tudnak magyarul.

– Mikor fordult meg a fejében, hogy bejön Szabadkára dolgozni?

– Mikor nem akartam elmenni traktoristának. Az az én, egy-két évvel idősebbek vagy fiatalabbak, abból mindből traktorista lőtt. Szerb nem nagyon ment el traktoristának. Van egy pár, hát már meg is haltak, az a Pista, összerázott a traktor, mondja, éjjel-nappal szántottunk, mondja. Én mondom, azok, akik ott maradtak, azok nyolcvan százaléka traktorista volt.

No most, például Gyála, ott is kevés magyar volt, de onnat is többnyire a magyarok elmentek, de elmentek szerbek is sokan. Úgyhogy már olyan üres az a falu, a keresztúri falu is, meg a gyálai, meg Oroszlámos, összedőlnek a házak, nem köll senkinek se. De ez most van. De ezelőtt negyven-ötven évvel már vándoroltak a magyarok. De legtöbb Szabadkára. Elmentek erre a homokba.

– Említette Etelka néni,²⁰⁶ hogy azért már akkor ott mindenszentek napján vittek ki virágokat.

²⁰⁶ A harmadik, ugyancsak szerbkeresztúri származású adatközlő keresztneve.

[– Igen, persze. Már a friss hantra. Ott verték őket, még feküdtek, már én is kint voltam a temetőben, és ki volt ásva, ott, ahol véres volt a gyöp, ki volt ásva, tehát azért volt kiásva, mert vér látszott. Ez halottak napja előtt volt, én nem tudom, pontosan mikor. Hát két-három héttel előbb.]²⁰⁷

Nem is volt annyi. Én, ha jól emlékszek, két héttel előbb, mindenszentek előtt. De aki idősebb éntőlem, az már mind möghalt. Az onokák? Éppen, mint az én fiam is. Hát nem is érdekli ötöt, vagy nem tudom. Hát nem érdekli.

Van egy dolog, hogy én nem bírok soha elfelejteni, míg én élek. Azt nem tudta még a muter se. Ahogy lekente avval a, mit tudom én, avval a pálinkás tollal, nézem, a fotelnak el van szakadva a szíja. Mondom neki, hogy szakadt el a szíja. Azt mondja: „Fiam, neked megmondom, senkinek másnak, föl akartam akasztani magam.”

– Annyira verték őket?

– Igen. A körmeiket feszítették föl valamivel, mög az egész teste csupa kék volt. Iszonyú dolgok voltak. Ezt még a mutternek se mondtam meg.

– A kivégzettek között volt ott több nő is?

– Igen, vannak. Az Erzsi, a feleségem is tudja, hogy kik voltak. Volt három-négy nő is. Na meg egy nagylány, tizennyolc-kilenc éves volt. Miért? Tizenkilenc éves lányt. Hát ők nem különböztették meg, hát mögszállás alatt voltak, hát diktatúra volt. Hát hogy lehet egy katonaság ellen valamit csinálni?

Valami nem stimmel. Az egész dolgot föltárni, nyilvánosságra hozni, kártalanítani. Jól van, engöm nem köll kártalanítani, mert azt úgyse adják meg. Hát a házat elveszik, a földet elveszik, de akinek az apját elvöszik, hát az egyenlő a házzal, vagy mi. Tönkretették az egész családot?! Csak tudják meg, énnekem elég az, nem köll, hogy mondja, izvinjavam se, meg bocsánat. Az nekem egy üres lap. Hanem, hogy tudják meg, hogy nem felejtették még el. Mert ezek elkönnyvelték.

– Senki se beszél róla?

– Igen, az jó volt úgy, ahogy volt.

Szabadka, 154.

JÓ LENNE, HA MEGJEGYZÖDNE ÉS MEGMARADNA

– Hát én annyit emlékszek rá, hogy mindig hátralékba voltunk nyomva, már úgy elképzelem, ahogy elkezdtem iskolába menni. Jó tanulók voltunk, de anyukámnak nem volt lehetősége, egyedül nevelt föl bennünket, és nem volt lehetősége, hogy adjon tovább bennünket, és akkor négy osztályig volt magyar, egy darabig, nem sokáig. Aztán elkezdtünk szerbbe, és nagyon kimutatták a szerbek, ott minálunk. Ott Keresztúron, hogy a magyarokat nem bírták, de különösen, hogy az én apámat így kivégezték, akkor még úgy se. Úgyhogy nem is bírtam tovább, hanem aztán fejeztem be az iskolát.

Úgyhogy ki van ásva egy tömegsír, olyan négyszegletes, és abba van tizenhat személy benne. Tehát ez a Pityu, ez az István már jobban mondva, ennek a ki-

²⁰⁷ Szabadka, 155.

lencszázkilences, ahányban született az apukája, ennek a fia, ez, akit én mondok, ez akkor tizenkét éves volt. Ez ment egész a temetőig, mikor kísérték őket, látta is, hogy a sír, meg látta is, de úgy csak a fejit, meg olyan mélyedés volt ottan, és ő oda lehúzódt, és most is, ahogy mesélte. Mikor, hát persze mint gyerek, akkor is meg volt döbbenve, hogy amit lát, és akkor valaki észrevette, és még a puskát arra is fordították, és a gyerek elszaladt aztán. Úgyhogy hazament, és az anyukájának mesélte, hogy az apja hogy járt.

Mi aztán, ez október, most 22-e vagy 23-a, vagy így valahogy történt, akkor már mindenszentekkor, én erre nem emlékszek, de ő mondja, hogy már kint voltak a temetőben, mentek ki a temetőbe a hozzátartozói. Hát rengeteg árva gyerek maradt, mert két helyt is négyen voltak testvérek, tehát akkor az már nyolc, meg aztán megint egy helyt négyen, ez a másik Németh, akkor szóval, sok árva kisgyerek maradt. Na, én vagyok a legfiatalabb a gyerekek közt. Mondja, hogy ő még arra is emlékszik, hogy a vér még meglátszott.

Annyit még tudunk, hogy ez a Hegyes Katica, az tizenkilenc éves volt, és az ő testvére pucolta a kanálist, úgy a faluban, tudja, lehet, hogy hallott róla, és ők meg meg voltak kötözve, az is látta őket, és zöld ággal kitűzték őket, és ennek a Katicának levágták élve a fülit, hogy a függőjét, nemhogy úgy kivették, valami nagyon szép függő volt a füliben, hát akkoriban hogy mi volt a szép, és látta, odanézett, és látta, hogy csorog a vér róla.

– Tehát nem kitépték a fülbevalóját, hanem levágták fülestől?

– Igen.

Na most, még azt is kérdezte ez a Zsuzsanna, hogy nem-e vannak valahol ők beírva. De mikor mi adtuk el, mert az apukám nevin volt a ház, és mikor mi adtuk el a házat, akkor bele kellett tenni, hirdetni újságban, hogy eltűntnek nyilvánítják. De nemcsak én, mert vagyunk többen, akik így, de én rólam beszélek, hogy igen, és így bírtuk.

– És az hányban volt? Mikor adták el a házat?

– Hatvanháromban.

– Kik voltak a kivégzők Keresztúron?

– Hát ezek a keresztúri szerbek. Keresztúri szerbek, mert a németek, állítólag, mondom, ezt is mind elmondás szerint tudom, hogy nyolc szerbet végeztek ki, és ők azt mondták, mián lesz nekik egy lehetőség, akkor megbosszulják, hogy tizenhatot, hogy duplát, magyarokat. Pedig ez az ártatlan magyarok nem voltak okák, hogy a németek mit csináltak. Érti? Ők siettek nagyon azon egy szombat délután, ezt tudom, ez megmaradt, hogy szombaton délután három órakor jöttek el érte, és, de mindjárt, úgyhogy nem volt idő, mert már aztán bejött, hogy nem szabad senkit bántani. Így mesélték a nagyanyám, anyukám. Az oroszok jöttek előbb, már ők akkor megcsinálták. Ezek egy se volt, ezek közül német rendőr, vagy hogy csendfenntartást, vagy ilyen valami, egy se.

– Földművesek voltak?

– Igen. Földművesek voltak.

– És akkor minek alapján válogatták ezeket ki?

– Hát most hogy mondjam, erre a Németh Sándorra, az huszonhetes volt, tizenhat éves, vagy tizenhét, most őrá azt fogták rá, hogy ki volt plakátolva, állítólag, hogy jönnek az oroszok, és hogy ő azt letépte. Ez volt a bűne. Hát ezért nem köll agyonütni egy embert, ha megtette. Nem tudom. Akkor így mindenkire valamit. Volt, akire azt fogták, hogy leszállt egy német repülő két emberrel, azt fogták, hogy állítólag odamentek, és a pilóta nem is leszállt, hanem leesett, és hogy levetkőztették az embereket, azok tán meghaltak, és akkor elvették a kabátjukat. Szóval. Ilyesmi lett rá. Na, az én apámra, anyukám ahogy mesélte, hogy, mert ezeket, ők össze voltak, ők ennyihány össze volt széve, közben az én apám is ott volt, Kanizsán, Kneževacon voltak becsukva, ott a Tisza-parton, vagy a Tisza szélén jobban mondva, az a sárga ház, ami van ottan. Őt haza is engedték, kihallgatták, nem tudom, mit kérdeztek tőle, bár megjegyeztem volna pontosabban, vagy leírtam volna, de honnan gondolta az ember. Azt mondja anyukám is, mikor ő hazajött, hát volt, akit nagyon megvertek ottan. Ezt a Némethnek az apukáját is, meg voltak többen is, a Lunc Mihály bácsit, azt is, azt mondják, nagyon, úgyhogy a felesége lepedőben forgatta, annyira, meg kenték valami krémekkel vagy olajjal, alig bírtak menni. De anyukám mondja, Imre, tégedet, ez az én apukám, ez a Kálmán, nem is tudom, jól mutatom, ez volt az én apukám, tizenötös, és azt mondja, mert mentek az utcán, és összetalálkoztak így szerb valakivel, aki már ilyenek voltak, akik becsukták őket, meg mit tudom én, elvitték őket Kneževacra. „Jaj, Imre – azt mondja –, még te köszönsz is nekik?” Azt mondja: „Roza, engemet nem bántott senki.” Nem is gondoltunk erre, hogy majd eljönnek érte. De meg akarták, hogy legyen a létszám, és akkor ő otthon volt, mert ha abban a pillanatban nincs otthon, például két óra hossza múlva, akkor nem lett volna. De nem csak az enyém, biztos a többi is, a többiről én nem tudom.

– Az áldozatok a főutcán laktak, vagy pedig összefogdosták, ahol érték?

– Ahun érték, nem a főutcán, nem. Szegény emberek voltak akkor mindenki. Abban az időben, és mondom, azelőtt nem úgy volt, hogy egy vagy két család, hanem három, négy meg inkább több. De ez a Németh család, ez a másik Németh család, abból már egy fiú, egy gyerek se él, és öten voltak testvérek. Azokból egy se él. Az apját is meg a fiát is. Tehát a tizenhat-tizenhét éves fiú meg az apukáját is kivégezték. Együtt. Meg magyar emberek ásták a sírt. Igen. Ki voltak rendelve, és hát ugye, de én is fiatal voltam, nem is gondoltam, hogy erről, meg nem volt téma ez a családban.

– A magyar emberek, akik megásták ezt a sírgödöröt, hogy szedték össze?

– Csak úgy az utcáról. Igen, kirendelték. Bementek a házhoz, és mondták, eriggy ki a temetőbe, és ott majd kapod az ásót, vagy vigyél, és akkor ezt köll, hogy csináld. Volt, aki nem bírta nézni, azt mondják, összeestek, ezt is hallottam, és ráütöttek, hogy muszáj, hogy csinálja. Mert mondom, nem volt nekik, aztán már bejött a rendelet, hogy senkit nem szabad bántani. De ők eztet ki, és akkor gyorsan siettek, hogy ezt megcsinálják.

– Miután kivégezték, ki temette be az árkot?

– Ők. Ugyancsak ők, igen. Hát már úgy, amennyire ki lett az ásva. Az én nagymámának ez az egyetlen fia volt, és ő mindig mesélte, hogy ő mikor kiment először, akkor ő elkezdte kaparni, mert azt mondta, hogy kikaparja a fiát, és látta a kabátot. Úgyhogy nem volt rajtuk sok föld, evvel azt akarom mondani még, nem sok idő, hogy nem tudom, milyen mélyre tegyék őket, hát amennyire. Csak hát mégis sírba vannak.

– Ez a kivégzés, ez nappal vagy este volt?

– Nappal, három óraker történt, vagy fél négykor.

– Akik a kivégzőosztagban lévők neveire nem emlékezett a nagymama?

– Dehogynem, de hát azok nem élnek már. Azok egy se él. Azok már akkor negyven-ötven év körül voltak. Azok egy se élnek. Dehogynem. Hát mindenfelé, hogyha maga ment akármit eladni, vagy beszolgáltatni, vagy mindenütt ők voltak, és akkor a nagymamám kénytelen volt elmenni, akkor, ha volt még ott az irodában valaki más, akkor azt mondta, hogy ne foglalkozzál vele. Tehát nem volt neki aztán annyi embersége. Hát nem, mert mit bírt egy idős nagymama mán, akkor még nem volt idős, de hát, úgyhogy mindenütt ők voltak. Ugye azelőtt földművességgel foglalkoztak jobban faluhelyt, akkor tartottak disznót, akkor beszolgáltatás, vagy eladták, vagy mit tudom én, akkor ugye ment valami papírokat intézni, akkor. Mindenütt ők voltak. Mindenütt ők voltak.

– Akik magát a kivégzést is elvégezték, később ott maradtak a faluban?

– Ott.

– Később volt-e erről a kivégzésről szó?

– Tehát közöttük, vagy ez úgy volt, hogy egyszer elvégezték, és akkor. Ők ezt megbosszulták, ez bosszú, és ők ezt megcsinálták. Nem volt aztán. Na, a kilencvenes években, most nem emlékszek rá, kilencvenkettő-három, akkor meggyalázták, mert ez úgy néz ki, hogy egy négyszögletes ez a sír, hát mondták azok, akik ásták, a Lantos, mit tudom, Jani bácsi itt van körülbelül, akkor az én apámat ide, akkor Németh itt van, a Lunc itt van, akkor szegény emberek idetettek olyan kis keresztet, hát amilyent, ki milyent bírt, van, amelyik kőköröszt, és hát így körül van. Van ott négy-öt. Ezt mind kitorődösték, meg szétdobálták a virágjainkat, amit mindenszentekkor elvittünk rájuk. No most, hogy kik csinálták, és kik nem, ezt sem tudjuk. Sose nem lett gazdája. Nem.

– Keresztúron a szerbeken meg a magyarokon kívül éltek-e második világháborúban németek, zsidók?

– Nem. Valamikor, mondják, hogy voltak németek, ez nem az én életemben, hanem előtte voltak. De hát mikor őket, akkor elmentek. Hogyne, volt, akinek volt ilyen búzaraktára meg malma, hallottam aztán róla. Igen, hogy voltak. De akkor már, én már nem emlékszek.

– A nevek közül, akik föl vannak sorolva, kik voltak azok, akik ilyen tehetősebbek voltak?

– Mind szegények, erre mondhatom, hogy mind. Akit ismertem is, meg aztán is hallottam róla, akit nem ismertem már, ugye, hogy fiatal voltam, ezek mind, ezeknek

nem volt egyiknek se nagy vagyona. Tehát egy-két láncc földjük, ha volt. Majd aztán az ötvenes években, ha a gyerekek, ha kaptak földeket, mikor osztották a szerb nagygazdáktól, akiktől államosították, arra gondolok, és akkor azok kaptak, meg mit tudom én. De nem volt önekik. Ők csak mentek a nagygazdához, és részben kapáltak és szedték a kukoricát. Úgyhogy ezek mind szegény emberek voltak.

– Akkor Keresztúron a szerbek voltak a gazdák?

– Igen, ők voltak.

– Volt Keresztúrnak magyar fertálya?

– Szétszórtan. Együtt a szerbekkel. Úgyhogy az egyiknek itt volt a háza, a másikon ott.

– Amikor a német közigazgatás volt, akkor szerbek voltak a faluban a vezetők?

– Mindig ők voltak. Aztán már, mikor én, volt egy anyakönyvvezető, az ötvenes években, ugye akkor nyolcvéves voltam, arra emlékszek, de azok mind olyan magyarok voltak, akik hát még nem is mert magyarul beszélni, hanem szerbül, hát valami iskolája volt, akkor odatették, valami, de csak egy-két személyre gondolok. A többiek mind munkások, mind. Őhözájuk kellett, hogy menjünk dolgozni, ha akartunk megélni. Már Gyálán, az a Gyála, ami megy át a határon, ott már nem volt ilyen. Ott mások voltak a szerbek. Itt olyan, nem is tudom, minek nevezzem, olyan vad nép ez a keresztúri, ez a szerb nép.

Mi alig vártuk, hogy, na, hát én is férjhez mentem, akkor azt mondtuk, tovább nem maradunk. Még a nagymamám is, az apukámnak édesanyja, az itt halt meg nálam, és azt mondta, mikor nagyon beteg volt, hogy oda csak ne vigyem, hanem itten. Úgyhogy itt van kriptánk, és oda temettük. Úgyhogy mi eljöttünk onnan. Mert ha ott maradunk, akkor még a gyerekem sem tudott volna valamit befejezni, vagy iskolát, és akkor jobbnak láttuk, hogyha. Hát nagyon sokan eljöttek.

Meg elkezdünk dolgozni, befejeztem az iskolát, és akkor dolgoztam, már amennyire lehetett, és akkor így. Hát mondom, mi hatvanhétben, hatvanhatban jöttünk el. Azóta itt élünk. De csak akkor még, mikor a temetőbe megyünk, akkor elmék, de nem is vagyok kíváncsi a többire. Már most nincs is nagyon magyarság ottan. Elmentek. Aki nem ment el a mi korosztályunk fiatalon, annak meg most a családjai, és vannak már, akik nem élnek, és fogy most már nagyon.

– Németek voltak Bánátban, és mégis a szerbek a magyarokon álltak bosszút?

– Igen. Nem tudtak semmit, mert ők csak azt akarták, hogy bosszúból megcsinálják, ha már az övékét a németek ki, akkor ne a németeken, nem bírták, vagy nem tudták, és a magyarokat vették.

– Itt látok női neveket is...

– Négy női név is van. Ez a Katalin, ennek volt egy férfi testvérje, meg a szüleivel élt, még nem volt férjnél, ez, akit mondok, hogy a fülit levágták. Ez a Csacska Ilonka, ez is egy szegény, szegények voltak, tényleg. Ez a Börcsök is, már utána tudom, hogy a férje, hogy hol lakott, megmondták, hogy az ő felesége is ott van, tehát utána tudom meg ezt mind, azok is egy szegény, nem bántottak azok senkit. Ez a Jolán, ez meg valahunnan, valamelyik faluból jött, de sose tudtam meg, hogy kicsoda, de

nem tudják, és ő ilyen, hát hogy mondták akkor, kocsma, vendéglő még nem volt, kocsma, ott dolgozott, főzött, szakácsnő volt, mit tudom én. Csak mondták neki, gyere ki, és már vitték is.

– Hogy mi bűnük volt, az sose derült ki?

– Semmi.

– És előtte mondta, Etelka néni, hogy elvitték őket Törökkanizsára, tehát akkor valahol összehívták őket, vagy bekísérték, meg meg is verték őket?

– Hát egyikre ezt fogtak, a másikra azt. Ezt nem tudom. Nem is akarom mondani. Hát persze hogy ők, mert mondom, anyukám, ahogy mondja mostan, hogy találkozott avval, azok, akik ott voltak Kneževacon, avval az emberrel. Az én apukám nagyot köszönt neki, mentek ketten együtt, és azt mondja, jaj, még köszönsz neki, mikor tudod, hogy, azt mondja, énrám senki a kezit, énrám nem tudtak mondani semmit. Tehát az a valami, amit meséltem, hogy leszakította a plakátot, vagy valami, az én apámra még azt se. Ő azt mondja, éngöm nem bántott senki. És csak elvitték és kivégezték. Huszonkilenc éves volt akkor, anyukám huszonnégy, a nővérem hétéves, én meg kettő.

– Az édesapjának mi volt a foglalkozása?

– Földműves, napszámba járt, meg részben kapáltak, meg törte a kukoricát.

– Amikor félárván maradtak, akkor az édesanyja mit tudott csinálni?

– Hát az én apukám fölépítette akkor már a házat, olyan fordított házunk volt, lehet, hogy megvan most is, már gondolom, hogy így, hogy el van adva. És dolgoztak. Mentek aratni, csépelni, mit tudom, mit, akkor ami volt munka. Akkor a nagymamámék ott voltak velünk. Engemet a nagytatám meg a nagymamám neveltek föl, már anyukám is, de nem ment anyukám soha férjhez. Ő huszonnégy éves, mikor özvegyen maradt. Akkor a nagytatám, az nevelt föl bennünket. Ő hatvanegyben halt meg, már akkor tizenkilenc éves voltam.

– És a nagytata is napszámos volt?

– Aztán volt már földünk, csak dolgoztak. Akkor ott a Tisza szélén, ahogy át-megyünk Martonoson, ott volt valamikor olyan komp meg olyan átjáró, ott voltak nekünk kisebb darab parcellák, olyan kerti veteményeknek, meg gyümölcsös, akkor azt csinálták, meg hát mentek napszámba. Szóval, a legegyszerűbb mondani, hogy napszámba mentek kapálni, ötödiből, meg mit tudom én, hogy hogy ment akkor. Akkor mi ott maradtunk a nagymamámmal meg a nagytatámmal, meg a két gyerek, meg anyukám. Tehát éltünk ottan.

Én elkezdtem menni ott szerb iskolába, és elkezdtem mondani a verset, és azt mondta a tanárnő: „Nek sedne, ne zna ona ništa.”²⁰⁸ Ugye, nemhogy egy szavat kiségitett volna, én négy osztályt magyart jártam, és mostan honnan tudjak úgy, hanem direkt nem bírták. És én meséltem anyukámnak, sírva mentem haza, és mondtam, akkor aztán én se nem mentem. De hallom, hogy a többiek is így voltak, akik, vagy másutt akik bírtak, vagy akiknek volt tehetségük, azok elmentek valahová magyar helyre, ahol volt magyar iskola, és akkor ottan befejezték.

– Akik a kivégzéseket csinálták, később valami bajuk lett?

– Senkinek semmi baja nem volt. Senkinek. Senkinek. Inkább tudok olyant, aki ásta a sírt, és mesélte, hogy éjjel rájön a roham, hát idősebb ember volt már akkor, és éjjel sétált az udvarban, nem tudott aludni, mikor az az emlék visszajött, hogy ott mit látott. De nem nagyon akart róla beszélni ő se.

Tehát hogy először valami oknál fogva becitálták őket Törökkanizsára, utána kivégezték őket. Na, volt ilyen mondás is, hogy azért vitték el őket, hogy úgy gondolták, hogy ott meg bírják már csinálni. Szóval tervben volt ez talán. Tudja? De hogy most ez azé annyira pontos-e? Akkor hazaengedték, és mikor lett itt egy lehetőség, akkor, de gyorsan megcsinálták.

De hát, sajnos, erről nem lehetett azelőtt beszélni se senkinek, meg semmi. Most is ez egy olyan akarat volt, mert akárkinek, hát akárkinek. Hát nem nagyon mondtam én senkinek, de a Pityunak, ennek a Némethnek. Azt mondta, hagyjad, már hetven éve. Mondom, nem akarok semmit. Én is most a hetvenedikben vagyok, és csak úgy gondolom, hogy úgy fáj, mikor úgy föl tudok rajta idegesedni, hogy mindenkiről beszélnek, ezek mintha meg se történtek volna.

– Golyóval végezték ki az embereket?

– Jaj, ezt is tudja az a Németh, hogy milyen nagy puskákkal. Igen. Még kérdezte is a Mária, hogy hát hunnan volt nekik, ha ők nem partizánok. Azt mondja, Mária hallotta előbb, hogy már ezek beszerezték. Hát most? Igen, géppuskával. S még azt hiszem, mikor őt észrevették, hogy lesekszik, hát mint gyerek, hát tizenkét éves, akkor azt mondja, őfelé is odafordították, és nem bír beszélni, most valami a szívével van, vagy valami érte, vagy nem tudom, hát nyolcvanadik éves, harminckettes. Beszél két-három szót, és sír, nem bírja végigmesélni.

Ez az a papír, ami lényegében azt írja le, és itt vannak az áldozatok, akiket kivégeztek. Na most, van, akinek tudtuk a teljes nevét, a vezetéknevét is meg a keresztnévét is, de van, amelyiknek meg nem tudtuk már. Nem emlékeznek rá. Mikor ez már hetven éve történt. Én kétéves voltam, mert negyvenkettes vagyok, és ez negyvennégyben történt, tehát nem tudhassuk mindet. Én is, meg azelőtt a szülők nem is mertek úgy beszélni a gyerekeknek erről. Nagyon sokáig nem mertek róla beszélni. Hát ezt összeszedtük többtől, aki tudott róla, és ez a Matuskának lett átadva, állítólag. De semmi. Akkor én most, hogy így hallgatom az interjúkat meg a tévét, meg mit tudom én, és úgy gondoltam, hogy még megpróbálom, hogy hátha lehetne valamit, hogy be legyenek írva. Nagyon fáj az, mikor hallom, hogy a többiek, Martonos meg mind föl vannak sorolva, és tudódik, hogy ártatlanul ki lettek végezve. Én úgy gondoltam, hogy a mieink is ennyit megérdemelnek. Nem akarok én ebben semmi hasznot, semmit. Csak jó lenne, ha megjegyződne és megmaradna.

■

■

SAJKÁSVIDÉK – GYŰJTŐTÁBOROK, A PAPOK SORSA

Nem hittük, hogy emennek (207) ♦
 Valami nagy könyvet fölpozott (209) ♦
 Azt mondta, hogy ne laješ, za tebe nema ništa, ti možeš ići kući, paz' da ne isprljaš ruke (210) ♦ Semmi probléma, menjen be, majd adnak neki papírt (211) ♦
 Fele-fele arányban ők főnevelték a libákat (214) ♦ Asszem, az első áldozat vót a kisbíró, az első sírban a kisbíró van (215) ♦ De szegényebb fiatalok beiratkoztak a izébe, a nyilaspártba (217) ♦ Akarod-e anyósodnak a holttestét látni? (218) ♦ Mesélte, hogy ez így volt, hogy a felesége állapotos volt, akit értek, azt vitték (219) ♦ Onnan a bőryanagot, cipőket, láttam, hogy hurcolkodtak (219) ♦ Akik nem mentek el, nagyon szomorú sorsuk lett sok részüknek (220) ♦ Meg vótak a magyar házak piros pöttyekkel jelölve, hogy kiket kő kivégezni (220) ♦ Csak akkor láttuk egymást, mikor villámlott (221) ♦ Meglárta a cigány asszonyon a nagyanyának a nem tudom milyen ruháját (223) ♦ Kijárási tilalom, és ítélet nélkül a gyanúsát lelövik (224) ♦ Pedig az én apám a magyar időben nagyon sok szerbet kivédett (225) ♦ No mindegy, nagy nehezen odaértünk Járekra (227) ♦ Nézz, kislányom, nézz vissza, lehet, hogy utójjára lássuk a házunkat (231) ♦ Előbb a németek voltak bezárva oda, azokat elvitték Németországba, utána jöttünk mi (232) ♦ És olyan szerencsénk vót,

hogy anyám testvérje innen, Topolyáró elgyütt látogatóba (234) ♦ Én hazudjak apám haláláról? Én hazudjak? Olyan nincs (235) ♦ És akkó elvitték Újvidékre, Újvidékről meg a szrémi frontra (238) ♦ Már akkor le volt aratva, hogy mehet mindenki, ki hová akar (239) ♦ Abban az utcában a mi házunk volt a legnagyobb. Oda nem mehettünk vissza (241) ♦ A temetőben nyitottuk ki a sírokat, a német kriptákat, és oda dobáltuk bele (243) ♦ Ha erős volt a szervezete, túlélte, ha nem, akkor meghalt (245) ♦ Nyílt lap vót, elolvastuk, hogy: „Mnogo te pozdravlja tvoja drugarica, Ilonka...” (248) ♦ Nem bír meghalni, hogy annyira megátkozta valaki (248) ♦ Akkor, ha lőtt volna eszem, adtak volna két-két hold földet (249) ♦ Ott valamelyik magyar azt mondta neki, hogy aki nem bűnös, az nem menekút el (249) ♦ Anyukám hozta haza a húst, nem azért, mert ő nem bírta megenni, hanem azért, hogy nekünk is jusson (252) ♦ Ők nem engedték, azt mondták, itt nem cirkuszoltok, kifelé (253) ♦ Hegyi László plébános, aki az én gyerekkoromban volt, azzal is megásatták a sírját (253) ♦ Azt kivégezték azé, mer a magyarok kivégezték a szerb papot (254) ♦ Hát papot papé (255) ♦ Ő pártóta a szerbeket (256) ♦ Kis zivatar gyütt, és lecsapott a villám, és belecsapott az emberbe (256)

NEM HITTÜK, HOGY EMENNEK

– Hogy lett vége a magyar időszaknak?

– Hát... nem hittük... nem hittük, hogy emennek. Nem hittük. No most, vótak megjelenve ilyen röpcédulák ide-oda, csendörök eltűntek... Tudja, fiatalok vótunk, oszt akkó mit tudom én, hogy a szülők mit beszéltek, azt meg nem bízták ránk. Mentünk iskolába vígan, minden, és hát eccé csak zúg a izé, dübörgések, minden. Ősz felé vót mán. És a nyáron, nyáron a németek Romániábú menekűtek, azok jobban összetartottak, jobban megvótak. Német családok, kocsi, ló, minden, egymás után, én tudom, hogy ottan szedték a nagynémimék, másík szedte a krumplit arra a határba, a izé, Gospodinci felé, mentünk mink is oda, oszt nevtünk, hogy hova mennek ezek, nézzétek, hát hányan vannak. Romániábú mán menekűtek. Romániábú... Na, jött az ősz, mindég jobban, jobban, a izé, eccé csak dobóták, hogy e köll hagyni a községet, nem tom, meddig, mer huszonöt kilométerre, mer az oroszok, ha támannak, szóval, hogy harc lesz itt, de persze nem adjuk a Tiszát, meg így meg úgy, vissza lesz verve. Akkó visszajönnek a családok, a gyerekek mind, de hát legjobb lesz, ha elmennek huszonöt kilométerre.

És hát akkor mit csináljunk? Nekünk kocsi, lovunk nem vót, mink nem vótunk parasztok, de jöttek kocsik, aki akar, az mehet. Megállt a kocsi előttünk, és menni. Hát mit csináljunk? Egyik így, másík úgy... vót, akik mentek. Hát, azt mondja anyám, apám, ahogy gondolod, mondja apám, én itthon maradok, mer ahun elmén a gazda, ottan mán garázdálkodtak a német katonák, meg minden, azok is vótak. Menjetek! Te menj a gyerekekkel, ahová akarsz, találkozzunk, ha éppen az lesz, hogy na mostan, el köll menni. Találkozzunk. De ha visszajövünk, akkor legalább ne legyen kirabóva minden. Apám otthon maradt, mink ementünk Temerinbe rokonsághó, ott vótunk egy hétig, kettőig. Mentünk a nagybácsiva ki a szőlőbe, akkó mán szüret vót.

Egyszer csak ott is dobónak, hogy általános mozgósítás, a magyar embereket, idősebbeket is, apám negyven-negyvenöt éves vót, hogy azonnali izé... Mozgósítás... Húj, akkor anyám is... mit csináljunk? Akkó vissza köll menni. Nem vót semmi, addig semmi, csak gyüttek-mentek, és hát akkó apát e kő készíteni, mén katonának, de nem vót ő soha magyar katona, ő jugoszláv katona vót. Elmentünk... Ja, és a kocsin mikó menekűtünk oda, akkó elvittünk sok mindenfélét, úgy, ami a legszükségesebb: ágynemű, ruhanemű, minden, hogy hát, hogy legyen ott. De az ott maradt akkó a nagybácsinál. Hazamentünk úgy, nem is tudom, hogy. Gyalog, fölkapaszkodva kamionra, minden. Apámat anyám elkészítette, elment, elment valameddig... Vaskút vagy meddig, és akkor ott civilbe erre-arra lődörögtek, oszt eccé csak azt mondta valamelyik tiszt, hogy menjenek haza. Nem lesz itt mán semmi, menjenek maguk is haza. Akkó összeverődve hazajöttek. Hazajött apám. Holmink ott maradt Temerinbe.

Akkor megyek én vasárnap – szombaton kivonult az utolsó magyar csendőrség is kocsikon, minden, és a plébános is –, de még mindig nem gondoltunk mink rosszra. Megyek én a barátnőmhöz megérdeklődni, hogy hát mi lesz vele.

– Nem mondtak semmit a magyar lakosságnak, hogy hova mennek, vagy miért mennek?

– Nem beszéltünk mink avva, de hát ki vót hirdetve, hogy huszonöt kilométerre elhagyni a községet.

Na, akkor megyek én vasárnap a barátnőmhöz, hogy mi lesz, lesz iskola, nem lesz iskola, mi lesz. Énnekem a képzőbe, zombori képzőbe vót mán akkor az irantom, és még anyám mondja, hogy ne maradj sokáig, nem szeretem, hát látod, hogy olyan furcsa helyzet van, ne maradj! Nem is maradtam én sokáig, de úgy, úgy há mán esteledett azé, a két park között mentem, vagyis a park mellett mentem. Én soha úgy nem fétem, mint most, ahogy mondja a komaasszonyom. Hogy ő hogy fét... De azé fétem, mer olyan hatalmas nagy árnyékok abbú a izébű a, hogy hívják, parkból. És senki nem volt, egy lélek, úgy néztem erre... néztem... Hát ki a valaki... megtámad... senki. Szerbek visszavonútak. Az vót a senki földje akkor. Akkor vót, hogy... Akkor is beizétünk, hazamentünk, lefeküdtünk.

Éccaka tíz órakkó nagy zсібolygás, lövöldözés. Nem tudunk semmit. Hát a hétfői nap, me ez vasárnap vót, hétfői nap a anyám mondja a bátyámnak, hogy eriggy, te gyerek vagy, nem vagy olyan föltűnő, menj, nézd meg, hogy mi van oda... nézz körű a piacon vagy valahun! Megy a bátyám is, égszakadva szalad vissza, mondja, hogy: jaj, tudjátok, mi van ott? Én csak a községházig mentem, mer a Fekete János bácsit... ki van kötve a Fekete János bácsi... de meg van halva, oszt folyik a vére a szájábú, meg oda van kötve egy póznához, oszt rá van írva, hogy így jár minden magyar, aki nem adja be a fegyvert. Soha fegyvere nem vót, soha fegyvere nem vót. Mikor később, izé, a családja ott van izébe... Temerinbe... Nagyon sokat beszélgettünk a, vagyis a feleségive is, meg a lánya olyan idős, mint én, az is sajnos mán meghalt. Csak azt mondta, hogy zörögtek, kiabáltak, hogy: János, otvori!²⁰⁹ Adjon pénzt, adjon pénzt, meg a fegyvert adja elő! Mondja, hogy nekem pénzem nincs, tudod, hogy ott van a szomszédsága, de az mán olyan szegény táj vót, olyan ležilebacnak²¹⁰ mondták a szerbek. Hogy most vettem a tehenet, fegyverem meg nincs, hát hunnan lenne fegyverem? Nincs hát... menjetek innen... Kétéves vót a legkisebb gyerek, hogy menjetek innen, ne zörögjete! Elmentek. Bementek azok a községházára, és azt mondták, hogy élve vagy halva, de a Jánost hozzák be. Betörtek. Felesége is mondta, hogy hát gyerünk, János, engedd, engedd, ez ne, ordít a gyerek is, minden, és mind be a községházhoz, úgy ki az ágyból mezítlábasan, október 23-a, és úgy bekísérték, no, az embert külön. Őket külön. Akkó őt, őket, mit tudom én, mit csináltak, oszt mondták, hogy mars haza, menjenek haza, ők. Mondta az asszony, hogy ő nem, nem mer, fél, valaki ottan kilökdöste, oszt elkísérték, vagy mit csináltak. Az emberre ne legyen rá kíváncsi, hogy mit csináhettek. Hogy mit csináhettek. S azt mondja,

²⁰⁹ Nyisd ki!

²¹⁰ Léhűtő, semmirekellő.

mikó visszamentünk, azt láttuk, hogy a kerítésünkre, olyan hosszú portájuk vót, a kerítésünkre, mondja, ki vótak rakva ilyen duncosüvegek, és puskáva lövődözték, oszt avva szórakoztak. Na, és aztán... aztán kezdődött a razzia. Most innen ötöt, most amonnan ötöt, most azt mondják, hogy Magyarországrú, nem, Magyar utcárú, úgy híták, Magyar utca, azokat ott mán hajtsák. Képzeljétek, be vannak kötözve. Mindenhunnan, nem vót az... keverve vót, de nem vót az válogatva, hogy na most ide-oda. Akit gondótak, akit megláttak, aki eszükbe jutott, azt mind, mind, mind...

– Az oroszok akkor nem voltak jelen?

– Hát, voltak, jöttek az oroszok. Akik magyarok élnek, magyar emberek, olyanok éltek túl csak, akik bent vótak, be vótak mán izéve, püfölve meg minden, és az oroszoknak meg köllött munkás, me köllött a kompot meg mit tudom én, húzni át lent Tiszán. És akkor kerestek embereket, szerbek: nincs itt mán ember, akkó betörtek, mer hallották a zajt, betörtek oda, és: jeb... tvoju... matj...²¹¹ Meg nem tom, micsoda, hát itt vannak az emberek, ajde, kifelé! Ezek megmenekütek. Ezek ementek, megmenekütek. Vagy esetleg megmenekültek olyanok, akik a, részeges, tanyára jártak valahova, a szerb tanyákra. Hát, olyan vót a komaasszonyomnak is az apja, az a izé, az is megmenekút valahogy. Hol egyik tanyán vót, hol másik, egy kis pálinka, ez-az... nem is tudták, hogy létezik.

Bácskertes, 4.

VALAMI NAGY KÖNYVET FŐLAPOZOTT

– És akkor pár napon belül bejöttek a partizánok is. És minden magyar férfit, apát azt nem. Hogy őt... vagy én nem tudok róla, hogy bezárták vóna a községházára. De Lajos bátyát, apót azt bezárták. No, Feri bátya, János bátya, azok katonák vótak. Apót bezárták, de másnap má haza is engedték. Azzal, hogy már este mondták neki, hogy hazamehet, aznap este, mikó bevitték. Má mingyá mondták, hogy mehet is haza, nincs semmi bűne. Úgyhogy vótak ott iratok. Én azt a könyvet nagyon szeretném látni. Vótak ott iratok. Vagy könyv. Vagy könyvek. De azt mondták, hogy akkó má mindenhol verték agyon a magyarokat. Úgy, csak. De olyan rendesek vótak apóval szemben, hogy mondták, hogy ne most este menjen, mer az bizonytalan. Ismerték magukat. Hanem reggel, világosba. Ő haza is ment. Na, akkor már a nagyanyát is, má az én nagyanyámat azt is bezárták. Községháza udvarán vót, tudom. Vagy valami raktárba ott. Vagy valami vendéglőbe. De a községházán. Hát most a Lajos bátya hogy hány napig lehetett, azt én nem tudom, hogy mondta-e, nem-e. Az a lényeg, hogy azokat az embereket, akiket befogdostak, azokat már akkó sorba lövődözték le.

– Ott a községházánál?

– Ott a községházánál.

– Annak az udvarában?

– Annak az udvarában, igen. Merhogy a ott a...

– De az ilyen csukott volt, és akkor nem lehetett belátni, hogy ott mi történik?

²¹¹ Baszd meg az anyádat!

– Nem tudom. Lajos bátya tudja a részleteket. Ő le tudná írni pontosan, le is tudná rajzolni. Ott halomra lövődözték... Ott vótak lovak is alighanem, és akkó trágryadomb is vót, meg... És akkor a holttesteket, hogy elvigyék, akkor nem mondták, hogy mire, hanem önkénteseket kerestek.

Lajos bátya má biztos unatkozott, akkó jelentkezett. Nemcsak ő, hanem barátja is. És akkor elment, hogy csinálja a feladatot, mintha úgy lett vóna, hogy az, aki kérte az önkénteseket, azzal ment ő, hogy majd dógozik. És amikó kivazette az udvarba, akkó látta, hogy tele van a községháza udvara halottakkal. Életében akkó látott halottat elősző, azt mondja ő, mert... No hát, most már micsináljon...

És akkó jött az a szerencse, hogy az udvaron épp akkó ment a Feri bátyának egy szerb barátja, az a szerb, a nevit is tudja ő, én annyit tudok róla, hogy az újvidéki gimnáziumnak a titkára vót utána. Mindvégig az vót őneki, kiharcóta. De ott is valami mozgatóerő vót, mert megkérdezte Lajos bátyát, hogy mit akar itt. Hát mit akar? És akkor azt mondja, hogy jöjjön vele. Valami nagy könyvet főlapozott, és akkó mondta neki, hogy Lajos, neked semmi nincs ideírva. Te szabad vagy, mehatsz haza. És akkó Lajos bátyát haza is engedték. Pedig ahogy a Cservenák Jóska mondja, Topolyán a levontéket is kivégezték. Lajos bátya meg levontektató vót. Úgyhogy akkó nagyon népszerű vót ő biztos.

No, úgyhogy ez a, Feri bátyának ez a szerb barátja, ez mentette meg a Lajos bátyát. Pedig a Feri bátya az nagyon mérges ember vót, az csapott. Hát apám majdnem agyonverte kint a földön.

– De miért?

– Há miért? Mer pünkösöd napján a Feri bátya kultivált, apa meg kiment a földre, oszt megkérdezte tőle, hogy pünkösdkó mért kultivál. De hogy ő is kiment a földre, az mellékes. De ő nem dógozott. És akkó Feri bátya nekiment. Akkor sokáig össze is vótak veszve. De akkó, mikó meghalt a Feri bátya, akkó azé kibékült.

Topolya, 5.

AZT MONDTA, HOGY NE LAJEŠ, ZA TEBE NEMA NIŠTA, TI MOŽEŠ IĆI KUĆI,
PAZ' DA NE ISPRLJAŠ RUKÉ²¹²

– Akkó gyüttek be, hogy ne féljünk. Mi ott, aki, az utca meg az ismerősök vigasztaltak bennünket, hogy ne féljünk, nem lesz semmi bántódásunk. Hát fizikailag a mi családunkat nem is bántott senki se, bennünket, még egy ujjal se. Csak amikó begyüttek... De harmadnap má annyira szaporodtunk, hogy a kisbíroszoba tele vót má. Akkó mentünk egy Brasnyó-raktár, Brasnyó gabonakereskedő raktárat kipucóni, hogy oda gyűjtik össze a magyarokat. Ottan má vótunk sokan. És má vertek is, verekedtek is, válogatták, hogy ki... Én az ajtónál álltam [de hogy mér álltam az ajtónál, nem tudom]. Úgy önkéntelenül. Oszt községházaudvarban... nagy ünnepszég vót. És

²¹² Nem ugatsz, rólad nincs semmi se, mehatsz haza, vigyázz, hogy ne piszkold be a kezéd!

megláttam a ganérakásnál meztelen embereket, halottakat. Azt köllött volna rakni föl. Én életemben nem láttam halottat.

Úgyhogy, mit tudom én, elgyüttünk Topolyára, a nagybátyám meg a nagynénémnek temetésére, oszt nem bírtak becsalni a halottat megnézni. Ott rettentő nézelődtek, mi lesz most velem. És bátyámnak a gyerekkori legjobb barátja, régi kommunista vót, az vót a komadant mesta,²¹³ Milorad Đurčin. Az meglátott, és karon kapott, és, a Pistának má szoktam mesélni, elővett egy könyvet. És azt mondta, hogy: „Ne laješ, za tebe nema ništa, ti možeš íci kući, paz’ da ne isprljaš ruke.” Így mondta, szó szerint. Hát én úgy mentem haza, hogy...

– Hogy ne piszkolja be a kezét?

– Hát ne valamibe belekeveredjek. Úgyhogy otthagytam én a halottakat is, meg mi, csak föl lettek rakva.

– Hány éves volt maga, Lajos bátya, akkor?

– Hát mikor bejöttek, tizenhét éves vótam. Mikó meg kimentek, húszéves vótam. Úgyhogy nem vótam akkó se, amikó begyüttek, mán gyerek. Meg amikó ki, akkó meg húszéves vótam.

Aztán én kikerűtem kényszermunkára. Öregapátok meg hajtotta a lovakat, ő volt a kocsis, hordta a kukoricát. Oszt úgy került ő a halottakat vinni... De ő is csak egyet fordult a halottakkal. Én kint voltam...

– És honnan kellett hova vinni a halottakat?

– A községházátúl a Tisza-parton, nem a városon köröszttű mentek oda a sintérgödörhő, hanem a Tisza, elmentek arra jobbra a Tiszához a hídig, oszt ott a parton mentek. Arra vót, hordták. Az a könyvekben is meg van írva, hogy a...

– A sintérgödörhöz vitték őket?

– De, oda.

– Csak ilyen kerülő úton?

– Nem volt az kerülő út, csak nem erre a központ, nagyutcán mentek, hanem amarra, a város szélén, vagy a falu szélén mentek.

Topolya, 3.

SEMMI PROBLÉMA, MENJEN BE, MAJD ADNAK NEKI PAPÍRT

– És akkó utána, amikó jöttek a szerbek, énnekem volt egy szerb, hát hasonló korú, ilyen barátnőm. Egy évvel volt öregebb a Maro, mint én. És úgy összejártunk. Én nagyon... hogy mondjam meg, rossz kislány voltam. Eleven.

És ez hányban volt?

– Hát negyven... mikor jöttek? Negyvennégyben, negyvenöt. Hát igen. Negyvennégy. Hát ősz, ősz. Nem emlékszek a hónapra. Csak arra emlékszek pontosan, amikor hajtottak ki bennünket. Az január 23-án volt. Huszonhárom fok hideg vót. És akkó képzeld el, hogy mentünk mink is, hát gyűnnek a partizánok, minden, evvel a Maróval. De annak az apját kivégezték. És akkó az anyja meg a sógornője is

²¹³ Állomásparancsnok.

központban vótak, és ugye mink is, mint gyerekek, mentem a Maróval. És az anyja meg a sógornője megverték, oszt hazazavartak. Meg apám is, szegény, ement, hogy ne mondják, hogy ő... ő is elment.

És sose felejtem el, hogy édesanyám libát vágott, tehát az vasárnap lehetett, vagy szombat. És meg volt főve a húsleves, sütve a hús, minden. És mikó apám hazagyütt, arra emlékszem, hogy nem ebédötünk. Úgyhogy elege vót, nem mondták ők énnekem, de senkinek nem vót étvágya, hogy egyen.

És akkó anyám most mikor ugye megkapta ezt a szívbetegséget, az olyan csúnya vót, érted, hogy mikor efogta az a szívbaj, akkó minden – január volt, vagy mi – ajtó-ablakot ki köllött nyitni, mer nem volt levegő. Az csak rugdalózott, kapálózott, és nem volt levegő neki, úgyhogy nagyon, nagyon rosszul vót. És akkó, ugye, mikor bejöttek a partizánok, egy szerb fiatalember, ilyen öreglegény, nem nőült meg, annak is ugyanilyen baja vót, mint édesanyámnak. És a magyarok ideje alatt apám hozta annak is a gyógyszert, mer annak nem adtak. És ez volt a szerencse.

Úgyhogy képzeld el, hogy mikó bejöttek, délelőtt, délután – ez is látszik, hogy eleven lány voltam, mert ez a Börcsök, akit mondok, öregapád testvéreinek a gyerekei, gondolom, azok azon az utcán laktak, mink meg ezen. Tehát a kertünk körülbelű összeért. És akkó ilyen kerteken közlekedtünk. Azoknak is volt a Katica, egy évvel öregebb volt az is tőlem, és mink ott közlekedtünk. Anyámék meg elmentek a Tomikékhoz, az is egy barátnőm volt, a padlásra rádiót hallgatni.

És öregapám a községházánál dolgozott. Most esküdt is vót, meg albírónak mondták annak idején, az több mint valószínű, hogy jegyző lehetett. De én úgy tudtam, hogy albíró. És jött öregapám oda a testvériékhöz, tudta, hogy én ott vagyok. És mondja, hogy hol van anyád meg apád. Mondom, hogy a Tomikéknál. Aszongya, hogy akkó csak anyádnak szólja. De nem bírtunk bemenni. Mer én az udvarbó bezártam a kaput, és a kerten mentem köröszttű.

És öregapám gyütt két partizánnal, és beemeltek a kapu tetején. És akkó gyüttek apám puskájáé, mer ő vadász vót. Öregapámnak meg vót pisztolya. És akkó jöttek, ugye, megvót biztos bent a papír, tudták, hogy kinek van. És eljöttek öregapámhó a pisztolyé. És közbe mihozzánk is a vadászpuskáé. És apám meg egyugta. És nem tudtuk, hogy hol van. És akkó anyámat odaállították a falhó, hogy lelövik, ha nem adja elő a puskát. Hát... kislányom, nem tudod? Hát nem tudom, anyám. Hát... mondom neki, hogy: tudja mit? Menjen fel a padlásra, és a kémény mögött vót olyan mittomén, olyan rossz cipők meg minden oda bedobálva. És képzeld el, hogy megtaláltuk. A szekrényekbő, mer ugye tisztaszoba vót, valamikor az divat vót, szekrényekbő mindent kidobáltak, ugye, a szalmazsákok vótak, akkó még azokat is, ki, mindent. Mindent, egyszóval mindent. Mer mi egyedül készítettük a vadászáshoz a töltényeket. És akkó öregapám, mikó meglett a puska, minden, a szerencsétlen mondta, hogy adjanak róla papírt, hogy ha jön a következő túra esetleg keresni, akkor bizonyítani tudja, hogy elvitték má. És akkor azt mondták neki, hogy semmi probléma, menjen be, majd adnak neki papírt. És tudod, hogy aztán soha többet ki nem engedték.

Na és akkor ez, akit mondtok, hogy az utcábó minden magyar embert... Vót egy öreg bácsi, Hullala János bácsinak hívták, ilyen kis, picike emberke vót, ilyen nyolcvanvalahány éves. De az ment az utcán, oszt mindig köhögött szegény, meg a botjával ahogy ment, és a kutyák ugatták. És ez a két Nicínné, akit mondok, ennek a Marónak az anyukája meg a sógornője, az öreget bekísérték, azt is kivégezték.

Meg most úgy összevesztek a szomszédasszonyok, ugye, szerb meg a magyar, azt is. No, most jött a probléma, mer ugye nekünk voltak napszamosaink, és apám adott hízót nekik, hogy majd ledógozzák. És azt üzenték, hogy ha követeli a pénzt, a hízó árát, akkó kivégeztetik. Akkó ez a Nicínné, akit mondok, a szomszédba vót egy Stevo, meg nem tom a feleségét má, hogy hívták, az verte mindig az asszonyt. És akkó átjött ez a Nicínné, apámnak mondani, hogy Jani, menj má át, és mondd a Stevónak, hogy ne bántsa az asszonyt, te mégis férfi vagy. Hát ugye apám szót fogadott, átment. Az is azt üzente, hogy kivégezteti.

Na, most jött az Iso, akinek a szívgyógyszert szerezte meg apám, annak vót egy nagybátyja. Mer apámnak mindennap jelentkezni köllött a községházánál. Ugye ezek a csavargók, akit mondok, a Szitás meg mit tom én, ültek a községházaablakba. És ha ment arra egy magyar kocsi, akkó azt mondta, hogy az is részt vett a razziába, meg az is, és akkó leszedték persze. És akkó ez az Isónak a nagybátyja nem engedte apámat egyedül menni. Mindennap elkísérte a községházához. És akkó rá volt parancsolva, hogy éccaka, ha zörgetnek, ki ne menjen az utcára. Mer például kizörgették, és ott anyonütötték a kapuba, vagy mit tudom én.

Akkó odáig jutottunk, hogy a nagybátyám, édesapámnak az öccse, a felesége két gyerekkel a falu szélén laktak, ugyanabba az utcába. Meg öreganyánk... és mind ott aludtak minálunk. Na most ugye, apámnak nagyon jó lovai vótak, nagyon híres vót errő. És Orosházáró hozatta a lovakat. És akkó a szerbek jöttek ugye, a községházától a papírral, hogy egynek most a malomba kő vinni, a másiknak szalmát kő vinni. Szóval ezeregy... De hát akkó még nem volt betonút, csak sár mindenfelé. És akkó ez az Isónak a nagybátyja mondta, hogy ne hajtsa apám a lovakat. És én hajtottam! Mer ugye nem bírtak elszaladni, mer annyira le vótak hajtva ugye, sáros minden, és hasuk alja mind kisebezve attó a sok csúnya sártól, minden. És akkó én vótam a kocsis.

Mer aszonta ez, hogy egyedül sehova ne menjen. Na és akkó az úgy vót, hogy reggel nyóc órákó ugye ment apám jelentkezni... és eccé csak visszajött, hogy mondta ez a nagybácsi, hogy ne menjünk se... ötözzünk föl, menjen haza, és amit magunkra tudunk szedni ruhát, vegyük föl kabátot, cipőt, mindent, jó ötözzünk föl. Mer akkor még nem tudták, hogy kivégeznek bennünket, vagy elhajtának logorba. És akkó a férfiakat különválasztották.

De azt még nem meséltem, elnézést, hogy öregapámnak én hordtam az ebédet.

– Ő már bent volt a községházán?

– Nem, nem a községházánál, nem. A zsidóknak vót ilyen, ilyen magtárnak mondták azt, ahun tároták a búzát. Zsidó kereskedők megvették, és akkó... Pont a községháza mellett vót ez a raktár. És akkó oda, nem vót nekik se fekvőhely, semmi,

csak padokon ütek. És ez az én öregapám nagyon szép ember vót, ilyen igazi magyar, ilyen pörge bajszerű. És gyönyörű haja vót neki, és kék szeme vót. Nagyon-nagyon szép ember vót, nagyon, nagyon jó. És akkó sorba köllött állni mindig, én voltam a legöregebb unoka, és akkó így a falnál sorba álltunk, oszt vittük az ebédet. És akkó mindig kinyílt az a magtárajtó, ilyen kétfelé nyílós, és akkó mindig megkérdezte, hogy: hogy vagytok, kislányom? Mondtam, hát, apu – mer apunak hívtuk –, mondtam, hogy nagyon jól vagyunk, nincs semmi probléma. És akkó odaadtuk a kaját, és... És akkó képzeld, egyszer sorban álltunk, oszt egyszé csak gyorsan az utcába be köllött menni, a főutcán vót ez, és akkó be köllött menni az utcába, mer lödőzés vót valami. Hát nem tudtuk, hát... több gyerek vót ott, mint fölött, aki ott sorba állt. És akkó félreálltunk. Na és akkó lecsitultak, minden, na és akkó most má mehettünk. És akkó hát, vittük tovább. Na, akkó egyszé azt mondták, hogy most má ne vigyük, mer elvitték őket. És akkó aztán a szerb szomszédja, öregapámék, azok a másik felén, egy négy-öt házzal kijebb laktak. És az átalsó szomszédja azt mondta, mer levetkőztették, érted, a nőket kombinéra – mer akkó még majcák meg ilyenek – meg bugyira, az embereket meg alsónadrágra. És így a ganérakás szélén állították őket. És kiállt öregapám a sorból, és megkérdezte, hogy mé kell neki meghalni. És azt mondták neki, hogy azé, mer magyar. Úgyhogy aztán tovább nem köllött a kosztot hordani.

Topolya, 2.

FELE-FELE ARÁNYBAN ŐK FŐNEVELTÉK A LIBÁKAT

– Pár nap múlva a nagyanyát is hazaengedték. Hogy mit mondtak neki, az nem derült ki. No, de ez idő alatt, még a nagyanya be vót zárva, ott a falu szélén az a sarokház, ott a górért megcsapótták, jószágokat szétlopkodták. A nagyapának rengeteg szerszámja vót, ilyen elég ügyes kezű vót, úgy látszik, azt mind széthúzták. Édesanya etette a jószágot, de...

– De ez akkor a Kovács nagyapa meg a nagyanya?

– Igen. De ahogy én, ez most így következtetek, mindig kevesebb-kevesebb etetnivaló vót, mert mindig eltűnt. Hol egy disznó, hol tyúkok, minden, minden. Hogy főtörték-e a házat, vagy nem-e, azt nem tudom. De nem köllött főtörni, mert nem is vót bekerítve az ott. Vót kerítés, de az... Épp úgy, mint most a Becsei úton, de még nagyobb területen, mer teljesen körbe köllött keríteni. Hát és akkó szerencsétlenségire... ő különben elég kereskedőtípus vót, meg kaparós. És akkor mindig vett száz libát. És ő vót a befektető. Ő vette a libákat, és kiadta szerbeknek, a Panješevnek. Az valahol a Döglött-Tiszán, ott laktak. Ideális hely a libanevelésre. Most hogy a takarmányt ő vette-e, vagy csak a legelésből, azt nem tudom. De fele-fele arányban ők főnevelték a libákat. Fele a nagyanyáé vót, fele az övéké. És őneki mingyá az első dóga vót, hogy kiment a Panješev, a Panješhez, és megnézte a libáit. Ez vót ma, holnap megjelent a partizánhős-csapat Panješevvel az élen. Meg a csöcselék. Tízen egy öregasszonyt bevitték.

- A község házára?
- Igen, újra. És akkor, a dátumok, azok megvannak a nagyapának is meg a nagyanyának is, november harmadikán, akkor, aznap végezték ki.

[A Csinos, no, a legékesebb példa a Csinos Antinak az apja. A Csinos Anti apjának vót egy testvérje, a Csinos Jóska. Az olyan vót, hogy az első világháború után a zsandároktól elvette a puskát, oszt beledobta a kútba. És az elmenekült, a Csinos Anti apja az meg egy szolid, senkinek nem ártott. Azt is kivégezték, meg az anyját is.]

Nagyanyának a bűne az a liba vót. Ha ő ki nem megy azokhoz a Panješekhez, akkó ő is velünk a lágerba jött vóna. És akkó itt halt vóna meg valahol. De az ötven libáért már érdemes vót, az nem kis pénz. Abba az időbe az egy vagyon vót. A másik, az Ilonkákéék jól jártak, a Novákék, azzal, hogy vót répájuk. És hogy apónak vót-e répája, nem-e? Apának nem vót, mert az nem szeretett ilyenekke bogarászni. Olyan helyre adták át, ami nem esett a csúrogi főnnhatóság alá. És ők megkapták a papírt, hogy átadták a répát. Utána a Giza néni azzal a papírral elment, megkapta a cukrot. És ők olyan gazdagok vótak, hogy pár zsák cukrot kaptak. A cukorért sorba köllött állni napokig. A Becsei úton, ott a sarkon vót a bolt. Szálláson azt se tudtuk, mi a cukor. Kis petróleum, az se vót. Füzet? Ennekem füzetem nem vót. Én palatáblára írtam, és akkó azt köllött írni.

Topolya, 5.

ASSZEM, AZ ELSŐ ÁLDOZAT VÓT A KISBÍRÓ, AZ ELSŐ SÍRBAN A KISBÍRÓ VAN

– Na és akkor a izé... dáridóztak a szerbek, rettenetesen, mindent, a magyarokat vitték sorba. Eccé csak 23-án jöttek be... Igen... Ja, és akkó ki vótak izéve... ki vót hirdetve, hogy minden magyar tizenötű mit tudom én meddig, hetvenötig oda, jelentkezni a község házára munkára... mindenki.

– Hetvenöt évig?

– Igen... És akkor mentünk latyakot így húzni a kövesútrú... hát az olyan rossz köves vót ott arra. Az oroszok jöttek, oszt olyan nagy sár vót arra... De nem bántottak azok az oroszok semmit. Na, és svi mađari i švabi muški i ženski...²¹⁴ mit tudom én. Akkor elsejin vót a tömeges kivégzés... pont mindenszentek napján, elsején... November egy. Há hogy nagyon csudákozok, hogy kiket, vót, akit ösmertünk, vót, aki barátnőmnek valakije vót... vagy mit tudom én... Na, hát akkó hajtották az embereket mindenfelé munkára... akik vótak... Akkó elhagyott ott német kukoricásokat, kukoricát törni, meg minden. És, de akkó mán nagyba szedték az embereket sorba. Akkor egy másik... de hogy apám is nem tudott elmenni... hitt annak, hogy aki nem bűnös, az nem izéhet... Meséte, hogy kivezettek... ez nagyon jó barátja meséte... hogy képzeld, kivezetett egy cigán vagy szerb, vagy mit tudom

²¹⁴ Minden magyar és német nő és férfi.

én micsoda fegyveres a katolikus temetőbe, és hogy ássa a sírját. Ez Bercsényi János bácsi vót. Sírját ásta. Egy ember kihajtotta puskával ezt a másikat. Ketten voltak. Két ember, egy cigán meg egy katona. Hajtották ki ezt az embert. Ásson sírt. És ásta, aszonta, hogy tudod, jó barátom, a hajam nézd csak, biztos onnan is van nagyon sok ősz hajam. És holdvilág vót, vagy micsoda. Kiásta, akkor a cigány azt mondta, hogy a bakancsát fűzze ki. Kifűzte egyiket, akkó azt mondta a partizán, fűzze csak be. Befűzte. Visszahajtották a község házhoz. Nem őneki köllött akkó... Ő kiásott, asszem, az első áldozat vót a kisbíró, az első sírban a kisbíró van. A Latinyák Antal bácsi. És akkor keresték a bírót, keresték a mit tudom én kicsodákat, akkó mán mindent kerestek... Magyar ember mán itt-ott lézengett csak. Apám járt dógozni. Egymás után minden héten... végeztek ki egy-egy tömeget.

És zenezóval annak az apját is, Zentán van, jó barátnőm, Bálint Juci, az apját is többek között, meg mit tudom én kiket. És azt mondja, hogy nótaszóval, dobszóval, nótaszóval ment a kocsi, elő vitte a magyar embereket, a hullákat mán.

– Nótaszóval vitték a hullákat?

– Hát a szerbek zenével, persze. Agyonverték, oszt örűtek, mentek. Fasisztákat viszik ki. Szóval a Bálint Juci apja is ott, abba volt.

De ez faluvégi, szóval... nem olyan sok normális ember, hanem inkább az a falunép, csőcselék, az a munkakerülők... azok a ležilebacoknak mondták a... úgy olyanok, és vidéki, olyan torzonborz alakok, hogy az ember megijed tőlük, hogy hunnan jöttek annyian, nem tudom.

– Szóval nem mind zsablyai volt?

– Nem. Nem csak mind. Vótak sokan. Azok főleg a provinciábú, onnan valahunnan, mit tudom én, de vót nagyon sok vidéki is.

És azt mondja Jutka, ez a barátnőm, hogy képzeld, másnap reggel anyám főket, és az udvarunkba be vót dobva egy újságpapírosba valami becsomagóva, és két kutya űt ottan. És ez egy emberi cafat vót benne. Valami izé, agyvelő vagy mi a csoda.

– Maguk, vagy kinek az udvarába volt ez bedobva?

– Az ű, a barátnőm udvarába.

– Nem az apjának a...?

– Há, lehet. Lehet.

– És a kutyák nem bántották?

– Aszongya, hogy nem bántották. Űtek a kutyák ott mellette. És akkor az anyja valahova elföldelte, vagy mi vót vele. No...

– De biztos, hogy emberi?

– Biztos. Persze. Én is láttam, nem azt, hanem másikat, maj mondom...

DE SZEGÉNYEBB FIATALOK BEIRATKOZTAK A IZÉBE, A NYILASPÁRTBA

– És arról maga, Lajos bátya, tud-e valamit, hogy negyvennégyben kik állították össze a listákat? Vagy mi alapján vitték el a magyarokat?

– Akinek vót haragosa. Szóval nagyon sok attól függött, hogy minden kis haragosság elég vót ahhoz, hogy az életébe kerűt.

– De ez ilyen kis apróság lehetett?

– Kis apróság. Vót nekem, Rind közű, Rindek közű egy onokatestvérem van a halottak közt, a Rind Bözse. De ő Kovácsná vót férjhő, a könyvbe is Kovács néven szerepöl. De hát azok is, családjai itt vótak Topolyán. A Csinos Antit, Zentai úton, a Verka, a Tölgyesiék... De má a másik Rind család, az Antal bácsinak a családja, az nem olyan vót. Mer ottan kivégezték a lányát is meg a vejit is. De minálunk...

– És miért hurcolták be őket?

– Hát semmi... Hát itt a lánya meg a fia itt vótak, itt maradtak árván, két gyerek. Nekem a körösztfiam vót az Anti. Hát állítólag a szomszédokkal néha vitába... Meg a férje testvére az állítólag nemzetör vót. Mer civil, egy hétig csak az mehetett az utcán, akinek nemzetöri szalag vót a karján. Azok mentek katonákkal. Akinek nem vót, az... Az én anyám kiment az utcára, oszt má rászóltak, hogy szülém, húzódjon be addig, míg szépen van. Meg... statárium, az azt jelenti, hogy fölszólítás nélkül lőnek. És egy hétig vót statárium. No, mindegy.

[Én a szerbek... Én most is, mikó vótam legutóbb Csúrogon, rábeszéltek ezek a topolyai politikusok, én meg akartam csak mutatni a házat, hogy hun születtem. Oszt rábeszéltek, hogy gyerünk be. Hát oszt végül is ráálltam, legyen, ami lesz. És egy hercegovinai öreg agronómus nyugdíjas lakott, és megvendégölt bennünket. Kihozott egy asztalt, oszt: sedite, sedite.²¹⁵ Pálinka meg kávé meg minden. Úgyhogy ha megengedte vóna, mer énnekem az órám, az a Doxa óra a padláson van eltéve, oszt említettem. Oszt küldött, hogy menjek fő. Nem mék azé, nem. Mer az még most is... Nagy ház vót, nagyon, de akkó még nem vót divat ez a nagy cserép. Sűrűre vót lécezve, és én apótól hallottam, hogy a följárathó a gerendánál vannak betéve a csavarral, szövetbe az enyém is meg a Ferié is. De nem... Ott ütünk az izénél, mondtam nekik, szerbül, ahogy tudtam. Honvágyat még most se tudom pontosan, hogy mondják szerbül. Állítólag čeznja. [Nem tudom.] Még a szerb szomszédunk se nagyon tudja, Tomović, az Emir. Oszt engem, ott ütünk, meg nézelődtem. Mondtam, hogy nincs egyáltalán honvágyam. De nem is, valóban... Én sokat... Topolyán, meg mondtam is, most is, meg mindig mondtam, hogy nagyon sok minden ott maradt, a húsz év emlék meg minden.]

Például Csúrogon is az lett a baja a fiataloknak – azt nem írtuk oda bele –, hogy nagyon sok ilyen húszéves, mint én, arra fizetett rá, hogy Szálasi egy-két hónappal

²¹⁵ Üljön le, üljön le.

előbb, mint hogy a partizánok, agitált Csúrogon. És a szegényebb... már mink se vótunk gazdák, de szegényebb fiatalok beiratkoztak a izébe, a nyilaspártba. És azt megtanáták ezek, akik begyüttek, és akik beiratkozott, tizennyolc-húsz évesek, az mind ki lett végezve. Csak azért, hogy beiratkoztak a nyilaskörösztös pártba. De az én apám az annyira, annyira, abba az időben, annyira művelt ember vót, hogy már akkó megjósóta, negyvenegybe, negyvenkettő januárjába, mikó kilakoltatták vagy kivégezték a szerbeket, hogy mi lesz mivelünk, hogyha ez a katonaság innen emén. Akkó ezt így, szó szerint mondta. Oszt megbizonyosodott, hogy mi lett. Mert ű harcedzett, szóval megjárta a boszniai harcokat, aztán Oroszországba két évig fogságba vót. Oszt ő gyanított valamit, hogy nem tarthat ez örökké. Meg a Feri bátyánk Pripjaty-mocsaragnál vót, a magyar hadseregbe, oszt írta haza, hogy adjunk el mindent Csúrogon, oszt gyűjjünk Topolyára. Má akkó látta, hogy mi lesz a vége. De akkó apó, apám azt mondta, hogy, én írkáltam, hogy írd meg a Ferinek, hogy nem olyan egyszerű az, hogy csak eladjuk a földet, oszt vonatra ülünk, oszt elmegyünk Topolyára. És aztán gyalog elment a lágerba. Egyszerű lett. No de mindegy. A vége az, hogy itt, Topolyán is, mink, igaz, nagy vót a rokonság, de föltaaláltuk magunkat. Mer az is nagyon sokat jelent, mert Teleki Júlia azt írja sokszor, hogy őneki senki rokonuk nem vót, idegenbe kerűtek, Becsére meg... Hát az nagy baj. Nekünk itten több rokon, Csúrogon nem vót annyi rokonunk, mint Topolyán.

Topolya, 3.

AKAROD-E ANYÓSODNAK A HOLTTESTÉT LÁTNI?

– Apa, ő meg akkó a magyarok, azok mindig be vótak rendőve kocsival, lóval. És akkó a szerb gazdánál szedték a kukoricát. Lajos bátya is szedte a kukoricát valahol, meg az Ilonka is, meg mit tudom én, mind. Szerb gazda jelentkezett... Azzal, hogy a nagyapának akkó má a kukoricája le vót szedve és be vót górozva. Ezek meg a... ingyen munkaerő. Nagyapa kocsival, lóval hordta a kukoricát a Tari-szállásról. A Tari-szállás az meg itt, ahogy Szenttamásról megyünk Túrián körüszttű, akkó Nádajná kiérünk a Becse–Újvidék útra, azon az úton, amit hogyha továbbmennél Óbecsénél Földvár felé, ott van a Tari-szállás pont. És ott a Tari-szállásnál. A földúton be lehet direkt Csúrogra menni a Túrjai úton. Onnan hordta a kukoricát valahonnan. És mikó lepakolta a kukoricát, akkó odament a községházához, hogy a halottakat szállítsa. És akkó vót egy, valamelyik ismerőse mondja neki, szerb, hogy akarod-e anyósod... Akarod-e anyósodnak a holttestét látni? És apát ez úgy megrázta, hogy hazament, és nem szólt senkinek semmit. Csak csapott, mindig csapott, csapott... Se apónak, se Lajos bátyának, se édesanyának, senkinek. Csak csapott.

– Amikor kérdeztek tőle valamit?

– Igen. Mikó kérdezték, hogy hol vót, mint vót. Csak csapott.

– És tényleg ganéval voltak letakarva a holttestek?

– Nem mondott ő semmit. De tiszta elvót, a kocsi tiszta vér vót. Akkó le köllött mosni, mit tudom én. De valószínű, hogy le vótak takarva.

A férfiakat, azt, mondom... Apát nem tudom, hogy hol választották el, hogy menjen Újvidékre. És akkó elvitték Újvidékre, Újvidékről meg a szrémi frontra. A vasutat építették, meg minden, mit tudom én. De ott az olyan vót, hogy az vót a lényeg, hogy minél előbb meghaljon mindenki. Nem vót ott mese. Az vót a lényeg, hogy ne maradjon élve.

A Lajos bátya meg jelentkezett a Petőfi brigádba, ezé ezt nem... Most ő ezt mondta biztos. Hogy hogy vót, Zomborba körűvették őket, vagon, Újvidék, és akkó na. Hát ez... Apának az vót a szerencséje, hogy a Lajos bátyával együtt vót. Mert a Lajos bátya, ő jelentkezett, hogy ő szakács. És akkó apát hazahúzta. Különben ott hal meg, lövészárokba. Bele lett volna lökve, és akkó kész. Meg se halt volna, nem bírt továbbmenni.

Topolya, 5.

MESÉLTE, HOGY EZ ÍGY VOLT, HOGY A FELESÉGE ÁLLAPOTOS VOLT, AKIT ÉRTEK, AZT VITTÉK

– A szomszéd ember mesélte, én még akkor nagylány voltam, nem voltam még férjhön, emlékszek rá, hogy a szomszédban, Franci néni, özvegyasszony volt, a Nemes Pali bácsi mesélte, hogy Csúrogon így maradt meg a fiával, hogy kint volt a tanyán, akkor béresek voltak, ott kereste meg a kenyerét, mikor elkezdtek a magyarokat [kivégezni], nagy gödröt ástak, az ő felesége meg állapotos volt, és állapotosan belelőtték a gödörbe. Úgyhogy mikor meghallotta kint a tanyán, hogy mi van, nem is mert a faluba elmenni, hanem a fiával eljöttek. Ők ketten maradtak meg. Hát Csúrogon hányan maradtak meg, nem tudom, a magyarokat nagyon kiirtották. Nagyon kegyetlenek voltak. Akkor a Franci nénivel megismerkedett, elvette feleségül, ott is halt meg ez a Nemes Pali, a fia aztán megnősült, nem tudom, mi történt vele. De mind a ketten már meghaltak. Olyan idők lehetek, mind az én apám, ő is már százon fölül volna. Emlékszek rá, hogy mesélte, hogy ez így volt, hogy a felesége állapotos volt, akit értek, azt vitték.

Mohol, 78.

ONNAN A BŐRANYAGOT, CIPŐKET, LÁTTAM, HOGY HURCOLKODTAK

– Azt már tudom, Csúrogon meg Zsablyán aztán összeszedték a népet. Nekem volt egy nagynéném, aki Újvidéken volt férjhöz, voltam náluk egy párszor, az ura pedig Újvidéken dolgozott, ott is voltak gyerekek, így tudom, hogy Csúrogon és Zsablyán összeszedték az embereket, de személyesen nem ismertem senkit. Akkor én mint gyerek nem is törődtem ezzel. Csak később nekem Csúrogról, Zsablyáról voltak üzleti kapcsolataim az emberekkel. Onnan tudom, hogy hol voltak a magyar házak. Ott kb. meg is látszott, hogy melyek voltak a magyar házak, nem mondom, hogy mindegyik, de megvoltak. Betelepítettek foglalták el a házakat. Bőrkereskedő meg cipész elment, itt hagyta a házat, másnap vagy harmadnap a szerbek úgy

hordták onnan a bőryanagot, cipőket, láttam, hogy hurcolkodtak, itt az emeletes ház mellett volt, tehát a Raffai-ház volt a sarkon, és erről volt egy kisebb üzlet, és ott lakott, a nevét nem tudom, de ő él, de hogy itt hagyta az egész vagyonát. Mikor visszajött, akkor egykettő fölment Szabadkára lakni, mert az a kis vagyona volt, azt széthordták a szerbek.

Moholon szedték össze a lovakat, összeszedték az Istenes Bálint bácsit, mert akkor én odavoltam, az Istenes Bálint bácsi lehajtotta a kocsit-lovat tán Indijára, nem csak ő, Moholról tizenöt-husz gazda lehajtotta a kocsit-lovát, az az idő alatt pedig én aludtam általában ott az Isteneséknél, nem volt férfi a háznál, viszont a lányuk, az Istenes Piroska nagylány volt, ő tizenhét-tizennyolc éves lány volt, őt csak féltette az anyja, ő elment az Vizsmegékhez aludni, én meg úgy szerepeltem náluk, mint fiuk. Dolgoztunk náluk, én ott úgy szerepeltem az orosz tisztelnél, akik ott voltak három-négyen, elég szép házuk volt, mint fiuk.

Mohol, 82.

AKIK NEM MENTEK EL, NAGYON SZOMORÚ SORSUK LETT
SOK RÉSZÜKNEK

– Csúrogról csak hallottunk. Akiket onnan elüldöztek, jöttek ide, és azok mesélték azt a dolgot. Például én Adán a nagynénémnél jártam iskolába, oda jött egy csúrogi házaspár, akiket a csúrogi szerbek kimenekítettek, ezt a Sándor bácsi meg a Bözse néni mesélték, fölrakták őket kocsira, és elhozták éjjel, két kislányuk volt, a picurka Gizi meg a Matild, mint én, nem tudták hova tenni, akkor a nagynénémnél volt egy alsó lakás, és ott laktak. Mikor én Adán jártam iskolába, ők már ott voltak, negyvenötben. Akik nem mentek el, nagyon szomorú sorsuk lett sok részüknek.

Van a Béla Kispiacson, az is tizenegy-tizenkét éves volt, lágerban volt, az apja, anyja meghalt ott. Ahogy árultam, odajött akkor azelőtt egy, Kanizsán eszek, és jönnek itt valaki, és mondja, eszek én, mondom, ha nem eszünk, akkor nem leszünk erőteljes kúduosok, ha megöregszünk. Nem bírjuk tartani a tarisznyát. Erre föl egy talpig sovány ember visszajött, azt mondja, mester, én már voltam szegény, és akkor mondta, hogy ott volt a lágerban.

Mohol, 96.

MEG VÓTAK A MAGYAR HÁZAK PIROS PÖTTYEKKEK JELÖLVE,
HOGY KIKET KŐ KIVÉGEZNI

– És akkó aztán ugye mikor, ezt biztos, a Lajos bátya is mesélte, hogy meg vót beszélve, vót térkép. Meg vótak jelölve magyar házak. Meg voltak jelölve magyar házak, akik kiszökdöstek, ugye, fegyvereket szereztek, minden. És meg volt beszélve, majd ha mit tudom én hol kezdenek lőni, akkó megindulnak befelé. És hát persze rosszul indultak, mert vadászok vótak, akik lövődöztek, és akkó így végezték ki a szerbeket, nagyon sokat. Mer ez, mondom, meg vótak, a magyar térképük vót nekik Csúrogról,

és meg vótak a magyar házak piros pöttyekkel jelölve, hogy kiket kő kivégezni. És közben hát ugye rosszkó indultak, mert hát mondom, téves volt a lövődözés. És erre indultak meg. És így lettek kivégezve a szerbek.

Topolya, 2.

CSAK AKKOR LÁTTUK EGYMÁST, MIKOR VILLÁMLOTT

– Negyvennégyben mikor bejöttek a partizánok meg Tito, akkor egy kis ideig csak voltunk otthon, hát ott is volt olyan rendes ember, de volt olyan is, hogy ment a magyar házakhoz, meglőtt emberek, botokkal, én is az ágyból kiugrottam, ki, mezítláb mentem öreganyámhoz, meg is verték, ha az embert otthon találták, az asszonyt megverték botokkal. Egyszer összeszedtek bennünket a községházaudvarba, ott voltunk egész nap, akkor estefelé körül voltunk, álltunk, de körülállt a katonaság, és kísérték bennünket, ha jól tudom, Budiszaván vagy Kátyon, csak akkor láttuk egymást, mikor villámlott, úgy megáztunk, bőrig áztunk. Hát ami rajtunk volt, akkor betelereltek egy iskolába, reggelig ott ültünk, reggel újra elkezdtek, és Járekra hajtottak bennünket. Anyámat meg a testvéremet, az kint van az osztrákoknál, elvitték Novi Sadra munkára, én ott maradtam egy testvéremmel, beteg lett, aztán meg is halt, huszonhárom éves volt, én meg ott, ahogy föltaláltam magam. A múltkor is mondta a rádió, hogy hát az embereket összeszedték, az én apámat elvitték a magyarok, mikor mentek a csendőrök, elvitték, ő meg visszaszökött a családhon, úgy gondolta, nem bűnös, hazajött, de nem bírt hazajönni, mert megfogták, és a pincébe, voltam ott, mutattam a Tibinek is, hogy mely pincében voltak, és mentek a szerbek, verték őket, kínozták, hat hétig ott, aztán kivégezték őket. Dögtéren. Mink így jártunk, lágerba, aztán kiszabadultunk onnan, Szépligetre telepítettek, ott nem olyan sokáig voltunk, akkor rélire már ide jöttünk Telecskára, és itt rekedtünk. Kaptunk egy papírt, mindenféle kötelesek bevállalni, csak haza nem. Hát így volt. Ilyen volt az élet.

– Hova vitték a maga apját?

– Sehova, a községházára Csúrogon, ott kivégezték. Nem csak az én apámat, ó, hányat. A sintérháznál voltak elásva. Elhántolva. Ásattak velük nagy gödröket, nem is egyet, és oda bele lettek dobálva. Meg a Gyantár Terusunknak az apjukat, harminchét éves volt a Miska bátyám, mikor kivégezték, apám meg hatvankettő. Akkor a nagynénénket, apám nénjét, az hetvenkét éves volt, az ura hetvenhárom. A sógor az hentes volt, és kivégezték. Elsőbb elhajtották sógort, egyre mondta nena, családjuk nem volt, volt egy kislányuk, de meghalt, egyre könnyögött a nena, hogy hajtsák ki őtet is az végett, hogy ha már sógort elhajtsák, akkor hajtsák őtet is. Nem, nem. Másnap szépen őt is elhajtották. A házukba meg a szomszédasszonynak az öccse, azok szerbek voltak, az hentesnek tanult, a szomszédasszony öccse, másnap kinyitotta az üzletet. De nem nála tanulta a hentességet.

Enni meg hogy mit kaptunk. Leforráztak a kukoricát, abba csutkadarab, döglött egeret is találtunk benne. De só semmi. Sótalanul ettünk. Én három hónapig voltam Járekon, ott nem volt rendes koszt, mert bent dolgoztunk, ott, amit a katonaság

kapott, mi is azt ettünk. Babot, gerslilevest, paprikást, hun hogy. Hát a tisztí konyhán hetven személyre mindennap külön főztek, oszt még kalács is sült, palacsinta, minden. A lenti konyhán, ott nagy bográcsban, kazánokban főztük az ételt, bármi volt. A hús apróra volt fölaprítva, de meg lehetett enni, meg sóval, meg paprika rajta, rendes ételek. Azt mondta a Mariska néni, de a tisztí konyhán két magyar szakácsnő volt, azok nem lógorosok voltak, hanem odaválósi népek, újvidékiek voltak, azt mondták nekünk, hát ott lent is dolgoztunk, kenyeret összeszelni, húst, belerakták, és főtt, de emitten, hát volt olyan sporhet, mint itt nekem a szobám, négy-öt lerni, ott sütöttek kalácsot, kiflit, ami jött sorba, akkor többet segítettünk, amikor enni köllött, akkor azt mondja a Mariska néni meg a Juliska néni, szakácsnék, hát itt is dolgoztunk, itt egyetek. Jó pörkölt, paprikás volt marhából, tészta mellé, meg kalács, csak jobb koszt volt, egyszer adott is nekünk enni, ott bent ettünk a konyhában. Egyszer meglátta, hogy jön a kujni šef,²¹⁶ jaj, lányok, most mi lesz, mit csináljak most, menjetek be a fáskamrába, bementünk a fáskamrába, hát nem benyitott oda. Biztos, hogy sejtette. Úgy féltünk, ott ettük a pörköltet tésztaival, mikor benyitott, azt hittük, elájulunk a Veronkával, azt mondja: „Šta radite?”²¹⁷ Mondjuk a Veronkával: „Jedemo.”²¹⁸ Azt mondja: „A zašto tu, sedite za astal i ljudski jedite.”²¹⁹ Na, aztán mindig azt mondta a két szakácsnő, most már szabad itt ennetek ebből a kosztból.

De azt még elmondom. Azért tartottak bennünket olyan sokáig a piactéren, mikor akartak kihajtani bennünket, nem tudták, hogy mit csináljanak velünk. Azt mondták egy része, hogy a Tiszára hajtanak bennünket, és bele leszünk lövöldözve a Tiszába. Másik azt mondta, nem így, nem úgy, egyszer csak jött egy, dzsip volt, orosz katonák voltak rajta, azok be a községházához, és azok nem engedték, hogy kivégezzenek. Azt mondták, hogy ha azok nem jöttek volna, mi is ki lettünk volna, mi végezve, mind az összes magyar. A férfiak már előtte ki lettek végezve. Nem mind végezték ki, maradt néhány. Az öreg Varga is csúrogi volt, az öreg Szabolcski, de tudod, hogy maradt meg, hogy sok nem ment haza, mikor katonának elment magyar időben, mert kaptak cédulát, behívóra be kell menni, és nem ment haza Csúrogra, hanem itt maradt. Hát az öreg Csizmás, hogy maradt életben, a Kati apja is? Nem ment haza Csúrogra, hanem elment Kishegyesre, mert ott volt nekik rokonuk. Így maradt meg. A Varga sógor meg úgy maradt életben, hogy mikor negyvenkettőben őt is hívták már, mint tanúnak, hogy bizonyítsa, hogy ez az az ember, aki mondja, hogy a neve ez meg az, és ment haza, és a szomszédja, három-négy ház volt köztük, mondja neki: „Pajo, gde možeš idi, pobegni, jer će doći uveče da te nose unutra. Negde sakrij, pobegni.”²²⁰ És szépen, ezeknek a szerb temető volt a kertjük végében,

²¹⁶ Konyhafőnök.

²¹⁷ Mit csináltok?

²¹⁸ Eszünk.

²¹⁹ Miért itt esztek, üljete le az asztalhoz, és egyetek úgy, mint az emberek.

²²⁰ Pajo, ahova csak tudsz, bújj el, mert este jönnek érte, és visznek be. Bújj el, szökj el.

kriptába elbújt az ember. És mikor a sógor hazajött negyvennégyben a magyaroktól, szétengedték őket, mert ő is be volt vonulva, hazament, de ki volt plakáton, hogy mindenki jelentkezzen, aki hazajön, mondjuk bárhonnán. Hát ő is elment bejelentkezni, őt bizony bent fogták, a Varga sógort. Kati várja, nem jön, de már estefelé, hát főzött a Kati, és visz be neki enni, vinni enni lehetett nekik, adni egy-két hétig, és aztán kinyírták őket. Megy a Kati, azt mondja ez a komšija,²²¹ aki mondta, hogy meneküljél: „Gdi ćeš Katica?” Mondja: „Idem, nosim Paliki večeru.” „Gde je Palika?” „Otišao da se javi, i nije došao kući.” „Neka, neka, ti samo nosi da jede, doći će Palika kući. Odmah ću ja ići.”²²² És úgy is volt. A sógort kiengedte ez a koma, azért, mert beszólt neki, hogy menekülj, bújj el, mert kivégeznek. Így maradt meg a Varga sógor. Birtam, mikor úgy beivott a sógor, mert tudod, hogy szeretett, azt mondta, hát én is be voltam zárva, de engem kiengedtek, mert nem voltam bűnös. Mondtam neki, sógor, ilyet többet ne mondjon, a maga testvérje bűnös volt. A Jóska, legény volt, az öccse az bűnös volt, azt mondja, nem, mondom, no látja, akkor miért végezték azt ki. Hengegett ő sokszor.

Bácsgyulafalva, 101.

MEGLÁTTA A CIGÁNY ASSZONYON A NAGYANYÁNAK
A NEM TUDOM MILYEN RUHÁJÁT

– Ja, és akkor, akkor édesanya hordta neki az élelmet. Mindig, de akkó tán mondták, hogy nem kő tovább vinni. És akkor édesanya meglátta a cigány asszonyon a nagyanyának a nem tudom milyen ruháját. És akkor ez vót. Akkor idő... hát ez vót november harmadikán, hát időközben ott veregették úgy agyon az embereket. Eltűnt, nincs. Eltűnt, nincs.

No, meg közben ott azt megin ahogy mesélték, a nagyapának a testvérje, az András bácsi, annak vót egy fia, a Gyurka az tán ilyen nemzetőr vót, vagy nem tudom én, micsoda. És akkor az, az védte a vasútállomást. De hát nem... mit védett, mikó má senki nem vót ott. Lehet, hogy még lőszer se vót. És az vót tán az első, akit a partizánok, mikó ott vonultak be az állomásnál, akkó kivégeztek. Az András bácsit azt meg tán állítólag, ez megint ilyen mese, hogy a nyakába akasztották a táblát. És akkó hogy így jár mindenki, aki, mit tudom én, mi vót ráírva. Azt köllött neki vinni. Hát és akkó vót november, december, így. A magyarok, azok dógoztak, leszedték a kukoricáját a szerbeknek.

Topolya, 5.

²²¹ Szomszéd.

²²² Hova mész, Katica? Megyek, viszek a Palinak vacsorát. Hol van Pali? Elment jelentkezni, de még nem jött haza. Nem baj, vigyél csak neki enni, jön majd a Pali haza. Én is megyek mindjárt.

KIJÁRÁSI TILALOM, ÉS ÍTÉLET NÉLKÜL A GYANÚSAT LELÖVIK

– Miért éppen a zsablyai magyarokkal voltak ennyire kíméletlenek?
 – Majd mondom, mié. Ez, mikor ezek a temetések elmútak... mikor azt a sok katonát, hullát összeszedték, és hurotók haza, de még mindég azé puffogattak erre-arra. És... említettem mán, hogy azt mondta a tiszt, hogy akinek még egy katonám meghal, leveretem a falut.

– Melyik falura gondolt a magyar tiszt?

– Hát ott, Zsablyán mondta ezt. Persze. De mind a három faluba vót ez a lázadás, meg máshun is. Na és akkor sokat élve is bekísértek, vallatták, biztos nem kesztyűs kézzel azokat se. És kitűnt, hogy röpcédulák voltak... Akkor adakozás volt, és volt névsor, hogy ki mennyit adott, meg ki hogy adott. Akkor volt olyan is, aki a bandába volt, és azt is elárulták. Akkor volt olyan is, aki ezeket a röpcédulákat hordta. Olyan izéket... olyan hatalmas nagy lerakatokat találtak, ahun mind ilyen zsablyai magyar házaknak a címe volt, és az volt a németeké, meg volt [...] magyarok alatt volt ez. Minden német házra rá volt, kulturbundistára, rá volt pengálva. Na és akiné ezt lát... találtak, aki gyanús vót, aki valamit adakozott, aki valamit csinát, azt mind családostú elvitték. Meg a dobrovoljácokat is. A dobrovoljácokat azé láttam aztán, de mit mondjak? Rá egy hónapra, kettőre ők mán kaptak izét... segélyt. Magyar állam segélyt adott nekik. Mit kaptunk mink? Mit kaptunk mink? Hol vagyunk? És elment ötszáz ártatlan magyar nálunk. Mer aki egy kicsit valamibe vétkezett, az elment idejibe, nem várta, hogy most gyűjjönek oda. Na, mikó a statáriumot rendőtek, mikó hordták ezeket a magyar katonákat halva be onnan a Tiszárú, meg mit tudom én hunnan, ahun kilőték őket, akkó statáriumot rendőtek el, nem tom, hány napig... Akkor aki gyanús volt, akitű valami... akiné valamit találtak, akiné valami ellenséget, mit tudom én... tevékenységre utaló valami irományok vótak, azt elvitték. Az igaz. Kíméletlenű. És... Mer mondom, hogy aztán pár hétre, hónapra rá mán kapták a segélyeket.

– Volt olyan is, hogy a magyarok közül valaki a szerbeket bántalmazta?

– Nem tudok senkit se. Mire mondom, hogy az első valami vót, mikor lelűték azt a két rendőrt. Nem bántottak senkit. Senkit. Én legalábbis nem tudom. Legalább... más se tud.

Volt egy pár magyar család, aki tanyán lakott, tanyájuk vót, és arra közlekedtek éccaka ezek a banditák, gyüttek-mentek. Na és megfenyegették űket, hogy ha elárúják, akkó halál fiák. Akkó ezek hallgattak, nem árúkodtak, és akkó így otthon maradtak. Így otthon maradt a izé is... a malmos, hogy is híták? Gertner. Matyi bácsi. Na és mikor a katonatiszt mondta, hogy még leverem a falut, persze hogy vót ott még, ohohó, mennyi. És akkor statáriumot hirdettek. Tudjuk, ugye, mi a statárium? Kijárási tilalom, és ítélet nélkül a gyanúsat lelövik. Igen, ez vót. No és ezt kapták ők... De hát ebben nem tehettek a magyarok, szerencsétlen magyar ott maradt emberek, igaz? Ezt a katonaság csinátá. És én azt tudom, hogy... Mer aszongya, hogy részt vettek a gyilkolásba a magyarok, meg így meg úgy. Ne izéjjenek! Minek most

mán ez a nagy propaganda... hallgassanak el! Gyilkosok ők. Nem csináták volna azt a izét, meg máshun is... akkó semmi bajunk nem lenne, nekik se. Nekik se. Azokat, akik akkó ki lettek végezve, Tiszába meg nem tom hova vitték, valahova, azok ne épp miránk haragudjonak! Hanem haragudjonak azokra, akik ezt kezdeményezték, akik, akik őket is fölbújtattak ilyesmire. Nem? Mer miránk is ez vonatkozott, kihirdették, hogy statárium, mit tudom én. Ettű eddig ne próbáljon senki kimenni az utcára. A függönyöket leereszteni, mer ha meglássák a csendörök, rendörök vagy mi... csendörök inkább. Ha meglássák, hogy mozgás... odalűnek fölszólítás nekű. Há lűtek, magyart is véletlenű lelűtek. Aki nem át meg, jött, és nem át meg: puff! Lelűtek. Egy fiatalasszonyt meg egy legényembert is lelűtek. Nem volt kímélet. És... életembe, vagy nem is tudom mibe most mán, mondanám, hogy apám ott vót köztük. Nem vót ű sehun. Nem vót szabad kimenni az utcára. Csak esetleg akiket csendörök behívtak valamié, me vót ott azé biztos verekedés meg rendcsinálás meg minden. Akit behívtak... De kimentek ám szuronyos izével... puskával, és gyűjjön kocsiva, lóva, gyűjjön, mer valamit ottan rendet csináni. De az én apámnak nem köllött, meg nem is vót kocsink. És tudom, hogy bátyámmal kimentünk az udvarra, és kukucskátunk így a réseken ki az utcára, hogy kik azok, kit visznek. És jött, majdnem hogy csupáva hozott be anyám, copfomná fogva, hogy: „Mentek mingyá!” Apám meg Imrét, hogy: „Mentek mingyá be! Azt akarjátok, hogy itt is löjjenek? Hát nem tudjátok, hogy milyen nagy... izé, mi van most? Nagy veszély van.” Mit csináljunk? Így van. Ez Zsablya, ez nem... Most minden le van rombóva a izébe, a temetőbe. Egy ép körösztt nincs, nem is lehet még követ se látni, mer azt benőtte már a gaz meg az ilyen vad bokrok meg minden. És mentünk tavaly, mikó koszorúzás vót, osztán egy nagy, hatalmas nagy mély gödröt talátunk, oszt az nyilván a pincéje lehetett a izének, a kápolnának, de nem vagyok benne biztos...

Bácskertes, 4.

PEDIG AZ ÉN APÁM A MAGYAR IDŐBEN
NAGYON SOK SZERBET KIVÉDET

– A németeket is terelték ki. Itt is, aki német volt, összeszedték, és lágerba. Szivac meg Kevi az német község volt. Az Ungár gazdát is kizavarták, azt nem azért, mert német volt vagy magyar volt, vagy szerb, azért vették el tőle, mert sok volt a földje, ez kommunizmus volt, kolhozt akartak, tizenhét hold földet hagytak, akinek volt hetven vagy nyolcvan hold, most már tán adtak vissza. Az Ungár zsidónak már nincs is, aki keresse, de van, akinek van. Azoktól mindent elszedtek. Most adtak vissza egyeseknek, amit jogtalanul elvettek.

Hát volt, aki elmenekült, volt, aki itt maradt aztán a lágerban, voltak, úgy, mint én. Ahol én voltam, három község volt, Járekon, akkor Gákován. Kevi tiszta német falu volt. Akkor Tito betelepítette Horvátországból, Szivácot meg Crna Gorából, onnan telepítette, Gákova is német község volt, és mind Tito betelepítette annak idején,

kaptak földet, házat. Mindent kaptak, ami ott maradt a németektől. Itt nem sok német volt, de ezeket is, mondjuk itt a szegény embereknek, mindenkinek, ahány családja volt, annyi hold földet kapott a németekéből, meg ilyesmit. A házakat meg elkapták olyanok, akik kommunisták voltak, s aztán azok mind eladogatták. Hát a Talpaiék ahol laknak, azt a Vargai Pisti kapta, volt háborúban, de hát hogy milyen háborúban.

– Telecska elég jól megúsza.

– Megúsza, mert tiszta magyar község volt. Német volt egy pár, azokat elvitték lágerba, azok, azt hiszem, Gákován voltak a lágerban. Én meg itt éltem, a Kopolt Ferenc bácsi meg Boris néni, németeket szerettük, mikor ide jöttünk, őket aztán vitték el Gákovára a lágerba. Németeket nem végezték, hanem ott éhen pusztultak, nem nagyon volt ott kaja. Járekon is, ahol én voltam, éppen a Novi Sad mondja, hétezer meghalt, az tiszta német község volt, gazdag kripták, volt egy kis sárga ló meg parasztkocsi, akkor még nem volt spediter, akkor a lágeros ember hajtotta a lovat, a halottakat derékba telerakta, vitte a temetőbe, beledobálták, tele volt a kriptá, lecsinálták, és bontották fel a másikat, úgyhogy hétezer ember ott, a rádió is bemondta, én nem olvastam, a Novi Sad-i rádió is bemondta. Tán a magyaroktól hallom, mondja a rádió, jön egy valami fejes, megkoszorúzza azt a tömegsírokat a dögtemetőben, az én apámat is ott ásták el. Nem kell azt most megkoszorúzni, már annak mindegy, hanem akkor kellett volna nem megengedni, hogy kivégezzék őket, a büntelen embereket. Nem büntették meg azokat az embereket, már hatvanöt éve, majd visszaszármaztatják, ami volt, a szüleimtől rendeztem mindent, de mindig elavult, hát sok pénzbe kerülne. Nem is kell, hogy adjanak semmit, nekem van, csak egészségem legyen.

Beszöröztünk én meg Kati néni meg az anyám, beállítottunk nyolc hold földet, házat meg mindent, azt mondták, hogy elégett a levéltárban, hát ha kigyullad a levéltár, és ha szólnak a tűzoltóknak, az papírból van, az mind elég, nem csak valami marad. Titelen, no, majd ott, elmentünk a Gajó Péteréssel, ott csak az öreganyjának találtak egy darab szőlőt, a nagybátyjainak, meg a mosorini levéltár kikerült Péterváradra, kettőben volt, kigyulladt és elégett. Hát az elégett volna az egész. Jól van, ezt, amit találtak, ezt sem adták. Nem is kell, odaadom a Vöröskeresztnek.

Mikor bejöttek a partizánok, nem volt ott laktanya, mentek tovább, még csak be nem fejeződött a háború, aztán leszereltek, akkor Tito kezébe vette az országot, nem volt ott. Papokat is vitték a lágerba, mondjuk, nem túrték a katolikus hitet annyira.

Mondjuk, aki ilyen tisztviselő, magas rangú, annak nem volt szabad templomba járni, ez ilyen érdekkommunista volt, mikor elment nyugdíjba, akkor igen. Amottan meg csak tartották az ünnepeket, a kommunizmus ilyen volt. Színészetből csinálták, otthon meg csak megtartották az ünnepet.

Pedig az én apám a magyar időben nagyon sok szerbet kivédett. Sokat. Azt mondta, ő felel. Jóban volt mindenkivel. Kivédte, most meg anyám ment, azt mondták, nem szabad nekik senkit kivégezni. Hát akkor nem volt szabad. Apámat szabad volt. Akkor mentek ki a magyarok, elvitték, ő meg visszaszökött. Úgy gondolta, nem bűnös, hazajön a családhoz, de nem bírt hazajönni, elfogták, pincébe zárták. Verték őt, kínozták.

– Kik szerkesztették azokat a listákat, ami alapján elhurcolták a magyar áldozatokat?

– Most ezt nem tudni, ki volt. Ezek elfoglalták a pozíciót, és ezek rendezték ezt. Minket úgy hajtottak Járekra. Hát nagyon jó volt. Éhen pusztultak el hétezen.

Bácsgyulafalva, 1.

NO MINDEGY, NAGY NEHEZEN ODAÉRTÜNK JÁREKRA

– Úgyhogy akkó azt, amit mondtam, hogy gyütt apám haza, hogy ötözzünk, mer... És vót egy nagyon jó szomszédunk. Popov Đurónak hívták, szabó vót. Meg egy fiuk vót nekik, Milének hívták. De mink azokkal annyira jóba vótunk, hogy még a palacsintát is, ha sütöttünk, azt is vittük egymásnak. Szóval nagyon-nagyon jóba vótunk. És akkó átgyütt a Đuro, mikó ki akartak bennünket hajtani, oszt azt mondta, hogy Giza, mer vót egy ilyen méteres fal, mer minden be vót építve, és akkó mondta, hogy ott dobáljunk át mindent, a szekrényekbű párnát, dunnát, kabátot, szóval mind, egyszóval mindent. Majd ha visszajövünk, akkó majd ekapjuk. Na és akkó hát ugye fölöltöztünk. A Lajos bátyától kaptam... hát szegény ember, nem vótunk mink olyan nagyon... de mindegy. Kaptam ilyen sárga fűzős cipőt, a Lajos bátya kinyötte. És akkó hát az elég nagy vót, oszt abba több harisnyát fő lehetett húzni, és azt húzta édesanyám a lábomra. És akkó kihajtottak bennünket. Hát anyámnak köllött a gyógyszer, meg kockacukrot, mer arra köllött csöpögtetni ezt a szívgyógyszert. Meg egy cipó vót, meg egy szál húsos hurka. No most, az embereket a magyar templomnak az előterébe, ott volt egy park, oda hajtották. Elválasztottak bennünket. Minket meg a piactérre. És el tudod képzelni, hogy reggel nyóckó... Ja, és akkó, mikó a partizán ugye kihajtott bennünket, akkó bezárta a kul... és egy szentképet fogott, és arra ráírta a nevünket, és azt kötötte rá a kulcsra. És bezártuk a kaput. És délután, olyan három óra felé, akkorra határozták el, hogy nem végeznek ki bennünket, hanem ehajtanak a logorba. No most, a betegeket azokat kocsira rakták, aki nagyon beteg vót. A gyerekeket meg a szülőket, anyákat azokat bevagonyozták, gondolom, vagonba rakták. Ez a szerencsétlen ángyunk, ez mindig olyan különös vót. Ez a Franci ángyi, ez apám öccsének a felesége. Annak vót egy másfél éves kisfia, meg az Erzsi, nem tudom, hány éves, hatéves lehetett. És az annyira rosszú ötözött fő, az is fölút a kocsira, minden, de szóval, na, nem vót rendesen felötözve. És hát persze leszedték a kocsiró, és akkó vagonírozták őket. Apám húga, annak három lánya vót, özvegyasszony vót. Azoknak a... a Teca néném férjhez ment másodszer, és annak az anyósa annyira beteg vót, nyócvanvalahány éves vót, hogy azt főtették kocsira, dunnába, minden. És akkó anyám ugye elég beteges vót, és hát egy bizonyos idő után már nem nagyon bírt menni. Akkó egy kocsinak úgy a saroglyájába belekapaszkodott, oszt húzatta magát. Ennekem meg főtörte a cipő a lábomat. És partizánok kísértek bennünket. És egy, Szöllösi Jenőnek hívták, csak azt sajnálom, hogy soha meg nem kerestem. Mer még a Volt is mondta,

hogy megyünk Baranyába, vörösmarti vót. És mondta anyám, hogy engedje meg, hogy kiálljunk a sorbó, mer összegyűrődhetett a harisnya. És azt mondta, hogy ő partizán vót az erdőbe. És mesztéláb vót, úgyhogy öneki még nem is dörgötte ki a cipő a lábát. No mindegy, nagy nehezen odaértünk Járekra. De sose mértem még le, hogy az hány kilométer.

– És ez január hanyadikán volt?

– 23-án. És huszonhárom fokos hideg volt. És odaértünk. És a család – tizenegyen vótunk –, tehát a Teca néném meg három lány, én meg édesanyám meg öreganyám, meg a Franci ángyi a két gyerekkel, tehát tizenegyen vótunk. És szalma vót bent, azon aludtunk. És akkó ilyen lábasok, fazekak... vót, aki köpöcsészébe ment a kajáé, kisúrotuk. Nekünk édesanyámmal ilyen egyliteres kis döbönyünk vót, ilyen kis pléhdöbön. És ugye én, extra vótam mindig, én úgy tele lettem tetűvel, hogy valami borzalom!

– De ez hol volt Járekon? Egy házban?

– Házban, igen. A németeket kihajtották, és akkó ott katonaság lakott. És a katonaság elvonult, a szalmát bent hagyták, és minket meg betettek oda. És akkó hát a szalmán aludtunk. Szerencsére vót sporhet bent, ilyen rakott, régi divatos sporhet. Meg találtunk ilyen öntöttvas fazekat. Azt is kisúrotuk, minden. És akkó amit bírtunk, góré, mindent, lécet. Ez a Franci ángyunk, ez, mondom, mint az ördög, az olyan vót. És akkó tüzeltünk. És rengeteg kukoricát megettünk. Hát el tudod képzelni, hogy a pici gyerekek, a szopósak, azok éppen mindig, ahogy a tévében nézed, ezt a feketéket, hogy má nincs, csak a csont meg a bőr. Azok úgy, azok a pici gyerekek mind meghaltak. No most, a Járeknak a másik részében vótak német öregek meg gyerekek. No most, akkó ez a Franci ángyi... mer az utcára nem vót szabad kimenni. Úgyhogy én a Rind öreganyámat, azt, azt se tudtam, hogy körülbelül, hogy merre van. Mer nem... mink emevvel a társasággal vótunk. Apámnak a famíliája. És akkó aztán megtaláltuk őket valahogy. Mer a kerteken köröszttü közlekedtünk. És aztán a másik felén laktak a szüléék valahol. Mer azé köllött megkeresni, mer öneki vót ilyen csontfésűje, olyan sűrű. És ahogy ugye a Teca néném lányai – ez az Etus, Maris meg a Juci –, ezek semmitű se félték. Én nem mertem a tetűt megölni egy úristené, még véletlenül se. És akkó az ölükbe feküdtem, és akkó avval a sűrű fésűvel fésülték, érted. És akkó azok ott mászkáltak. Tudod, olyan sárga, és akkó olyan fekete pötty vót rajtuk. Nagyon szerettek.

És akkó... Hát a kaja, hát azt ne mondjam! Az valami borzalmas. Én azt mondom, hogy ha egy kotlában, ha egy két kiló krumpli vót, de semmi más, akkó az nagyon jó vót. No, akkó vót valamilyen gerslinek hívták... most így a tévéből már megfejtetem, hogy ilyen hámozott árpa vót az. De az olyan bűdös vót, érted, hogy én azt nem bírtam meg... Akkó édesanyám mindig megvert, hogy: „Edd meg, mer megdöglesz éhen!” De mindig kaptunk egy ilyen szójakenyeret. Ilyen lapos vót, fekete. Akkó szegény öreganyámnak [apám anyjának] Földváron vótak rokonai, és ugye azok is jó bőven, egy ilyen félkilónyi szalonnát küttek. Akkó hogy a többi unoka ne lássa, akkó a platnin megpirította azt a barna kenyeret, akkó egy vékonyka szalonnával

megdörgötte. És akkó félrevezetett a gersli... Mikó kikaptam, akkó azt megettem, mer na! Hát borzasztó vót.

...vót egy fiatalember Egerbű. Mer magyar tanító bácsi elhozta, mer sok nyula vót, és az etette a nyulakat. És ugye az is a lógorba kerűt. És ilyen nagyon bodor haja vót neki. És akkó anyám az istállóba megnyírta, mer tele vót az is tetűvel szegény. És akkó képzeld el, hogy hát az aranyat, amit tudtunk, ugye elhoztunk, a fülbevalót, mindent. És anyám belekötötte egy kis zsebkendőbe. És elment az anyjékhó. És jöttek a partizánok összeszedni az aranyat. Hát én mindent áttúrtam, érted, minden zsebet, mindent! És nem találtam meg! Úgyhogy muszaj vót. Hát képzeld, hogy azok hogy megszédtek magukat arannyal. És hát hála istennek, nem találtam meg. Úgyhogy az arany, az, má amennyi vót, megmaradt. Anyámnak vót egy lánc, ilyen háromsoros aranylánc, tizenhat éves születésnapjára kapta. Ilyen zabszemes, nagyon szép lánc. Úgyhogy, mondom, három lánc van egybe. Úgyhogy az megmaradt. Úgyhogy azt nem vitték el. És akkó így.

Mentünk tavasszal, ugye kitavaszkodott. És képzeld el, hogy ért a meggy, a korai meggy ért. Ez a mi Franci ángyunk, ez beszerezte azt is. És akkó abba a nagy fazékba főztek egy fazék meggylevest. Azt is muszaj vót megenni, mer azér is kikaptam. Anyám csak pofozott, hogy: „Muszaj, mer megdöglesz éhen! Meg kell enni!”

Akkó ugye tavasszal krumpliültetés kezdődött. Akkó Franci ángyi elkötötte a derekát, fővett egy kabátot, és akkó nem a földbe dobálta a krumplit, amennyit bírt, körülrakta magával. Úgyhogy így maradt meg az unokaöcsénk, az a másfél éves. Így. Meg mink a rengeteg kukoricát, amit megettünk.

Akkó képzeld el, hogy, ez megint az én ángyomró van szó, a németek, ahogy mentek, menekültek, akkó ilyen zsírosdöbönt zsírral együtt leengedtek a kútba. És aszondták, hogy aki lemén érte, ráakasztja a kampót, az kap egy tízliteres tejeskanna zsírt. És a Franci ángyom lement. Úgyhogy, mondom, mint az ördög. Akkó el tudod képzelni, mikó má könnyebb lógorba kerültünk, az azt jelenti, hogy Gajdobrán, ott má kaptunk mindennap babot meg fehér kenyeret.

– Járekon mennyi ideig voltak?

– Öt hónapig.

– Onnan vitték Gajdobrára?

– Gajdobrára, igen. Ott má összejöttek a férfiak is. Mer a férfiak Mitrovicán vótak, a slepperfákat hordták. Úgyhogy édesapámnak vót egy haragosa, azt úgy képzeld el, hogy örök időkig, még meg nem haltak, mindig haragosa maradt. Mer az Baranyába vót, Vidának hívták. Mer bementek valami épületbe, és az ablakban láttak száraz kenyeret. És apám ért oda előbb a kenyéré, és a Vida azt mondta, hogy ő látta meg előbb. És ezen úgy összevesztek, hogy Baranyába se ki nem békültek soha. Annnyira megsértődött a Vida, hogy apám... Úgyhogy akkó má eljött apám is, és akkó ott má mentek csépnőni, géphöz mentek, meg minden. Valamennyit kerestek ekkó. Mondom, éngemet is...

Ja, és akkó Franci ángyit oda tették, ahun a német baromfi, pulykákat, kacsákat, tyúkokat, disznókat, egy házban. Ilyen nagy házban, ahun akkó vót hely. A falúbó

oda terelték a, és a Franci ángyit tették oda jószágápolónak. De nem szabad vót elhozni húst, csak ha a disznók megfogták. Akkó az úgy vót, hogy vót egy karkosarunk, és akkó sétátunk. És akkó Franci ángyi bement, bedugta a fejét a disznóhó a tyúknak, az leharapta, és akkó beletettük a karkosárba, és hazavittük. Úgyhogy... És akkó úgy tettek valamit, vagyis az ottani emberek, hogy akinek Csúrogon jó vót, annak itt is jó. De hát fő tudta találni magát. Anyám meg, szegény, mer az mindig azt mondták, ugye ő mivel szívbeteg vót, hogy: „Te csak, Giza, rendezd a gyereket, mink majd...” A Teca néném is meg a Franci ángyi is mentek, és rendezkedtek.

És akkó ilyen boszánacok laktak ott, mit tudom, én hol, és oda be vótak hordva ilyen sezlonyok. Nem mint a rekamé, hanem alacsonyabb az a sezlony. És annak a szövetje... Anyám nagyon szép papucsokat kézzel csinált. Nagyon... Őneki hajlama vót a kézimunkához. Nekem soha. És akkó ilyen, még ilyen szandálokat is csinált ebbül a szövetből. És a Franci ángyi bemászott az istállóablakon, oszt szedte le a... késsel kivágta, és ahogy az repedt, meghallotta a boszánac, hogy valaki van a... oszt megfogta! Úgyhogy, mondom, ez az mi ángyunknak köszönhessük azt, hogy életben maradtunk. Ez nagyon-nagyon... mondom, mint az ördög! Ez semmitű se félt. Úgyhogy, na. Mondjuk rá szedett virágot is, a partizán megfogta az utcán. Mer egyik felől másokra, és akkó kérdezte. De nem igaz, valamit ment lopni. És akkó aszonta, hogy hát meghalt valaki. Oszt aszondta a partizán, hogy az nem halt meg, hanem megszabadút.

És akkó képzeld el, minket, gyerekeket kihajtottak a fődekre. Az összes gyereket, a német gyerekekkel együtt. És a búzából köllött kiszedni... Topolyán úgy mondják, hogy mácsonya, de mi Csúrogon acatnak hívtuk. Olyan nagyon szúrós az, az úgy a búzában van. És azt kézzel köllött szedni. Na most, ugye vótak partizánok, akik vigyáztak ránk. És akkó vót olyan jólelkű, hogy mondta [ugye a kabátunkat vittük, azon ütünk, vagy mit tudom én]. És akkó mondta a partizán, hogy csak pihenjünk, ne csináljunk semmit. Hanem mikó majd kiabálja, hogy „Borul!”, akkó fogjunk hozzá dolgozni. Mer akkó jöttek fiákeron ellenőrizni bennünket. No de vót olyan átkozott is, érted, hogy például a szarat hordtuk. Képzeld el, két kévét, olyan jó nagyot... Hát gyöngye gyerekek, egyik gyöngébb vót, mint a másik! Lóháton zavartak bennünket. És aki nem szaladt, letaposták. Nem számított.

És akkó vót két német bácsi meg egy szürke ló meg egy kisebb kocsi, ilyen parasztkocsi, és azok minden reggel mentek összeszedni a halottakat. És azt úgy dobáták egymásra. És akkó képzeld el, hogy kiabálták, hogy gyün a grobari.²²³ És akkó kinyitották a német kriptákat, és oda mind bedobáták a halottakat. Mind ott... gondolom, oda bedobáták, akik meghaltak. ... No és ezt nem jó, mikó mondtam, hogy a... Teca nénémnek meghalt... vagyis az anyósa a kocsin vót. Reggelre, mire odaértek Járekra, meghalt az öregasszony. Az vót az első halott. És akkó hát dunával vót letakarva. Hát én még véletlenül sem takaróztam vele. Az Etus meg a Juci meg ezek, azoknak nem számított... Mert tudod, hogy fő, hogy csináltuk a lúgot, mondjuk rá mosni. Nem szappan. A csutkának a szemit kifőztük. És kézzel... az egy ilyen lúgos, ilyen csúsós víz lett belőle. És avval mostunk. Mer nem vót szappan.

Most akkó vótak olyanok is, mer az elég nagy épület vót, ilyen saroképület. És itt üzlet vót benne, ilyen vegyeskereskedés. Mer ahogy széttúrtak ott mindent a partizánok, ott tűtű kezdve minden vót. És akkó béjebb is vótak lakások. És vót két ikergyerek, olyan nyócévesek. És képzeld el, hogy azok verebeket fogták meg, és azt főzték meg. Úgyhogy valami, na, hát borzasztó vót! Aszongya apám, hogy a répát, a földön a cukorrépát összeszedték, és azt ették. Úgyhogy koszt, az valami borzasztó koszt vót. Úgyhogy az emberfölötti, azt valami képtelenség vót megenni. Hát az... Meg mondom, az... én abszolút... Vót, aki, én most nem tudom, hogy a műtrágyában mi van, de vót olyan, aki azt használta. De mi nem mertünk ilyent csinálni, mer... nem tudom, hogy abban van-e só, több mint valószínű. Vagy nem tudom, hogy milyen, mer nem kóstoltam soha. De vót, aki megpróbálta azt is. De mondom, mink nagyon sok kukoricát, rengeteg főtt kukoricát. Most már kezdem a meggyet enni. Gyöngyi csodálkozik is, hogy úristen, mi van magával. Mer egy szemet soha meg nem ettem. Én annyi meggyet megettem, hogy se cukor, semmi. Csak úgy, ahogy a jóisten megadta. A fárul leszedtük, és azt főztük. És azt kötelező vót megenni. Úgyhogy nagyon csúnya vót, nagyon sok minden. És akkó vót egy német fiú, nagyon sánta vót az. Idősebb is vót, minden. És akkó a szegény főmászott, és akkó dobáta le. De most, mondom, má nem tom, hogy az kökény-e, de olyan finom édes vót. Úgyhogy azt eszegettük. Mondom, nagyon-nagyon, nagyon durvájú bántak velünk. Nagyon. De hát jó van.

Úgyhogy aztán mondom, én kikerütem onnan. Mer hát mondom, a Matyi bátya kihozott bennünket. A szülémnek a legfiatalabb testvérje. És akkó én így kerütem ki, meg így jutottam Baranyába. Úgyhogy... Apám meg így maradt életben, hogy ez az Isónak a nagybátyja, mer másképp kivégezték vóna. Rengeteget kivégeztek, érted. Megmaradtak otthon, mondjuk, egy olyan idős lány, mint én, meg az öccse a házba. Az anyját meg az apját kivégezték. Úgyhogy, mondom, minálunk csak az én öregapámat, a Börcsök öregapámat végezték...

Topolya, 2.

NÉZZ, KISLÁNYOM, NÉZZ VISSZA, LEHET,
HOGY UTÓJÁRA LÁSSUK A HÁZUNKAT

– Ez volt 17-én, 27-én minket összeszedtek, és lógorba. És akkor behajtottak bennünket, mindent le köllött adni, pénzt, ezt-azt. Öt perc alatt ki köllött menni a házbú. Anyám mondja, hogy: „Nézz, kislányom, nézz vissza, lehet, hogy utójára lássuk a házunkat...” Ó utójára, én többszó is vótam, de ű utójára. És akkó hajtottak be ez hatalmas nagy kocsmába, behajtottak a kocsmába, ott vótunk egész éjszaka, ott vótunk egész éjszaka. Estefelé fogtak bennünket, és egy részit, de nem név szerint... No, ez iskola vót, ez csak azé izétem, hogy ebbe jártam iskolába... még odahaza. És akkor... Itt van a járásbíróóság, itt püfölték kegyetlenű a magyar embereket, meg máshun is. Községházán is. Mos mán a községháza átal, ez egy kis épület vót, most ez a községháza. És hogy mié? Nem tudom. Eccé csak délután, estefelé mondják, hogy ajde, hogy az eleje indulás, és megindítottak bennünket a Tisza felé. S anyám

akkó, aztán meséte, hogy ű azt gondóta, tudta, hogy hajtanak bennünket a Tiszára lelüvödözni. És mondja, hogy gondóta, hogy én nagyon megijedek majd, nagyon fogok féni, és elkezdett éngemet vigasztalni, hogy: „Ne félj, kislányom, ne félj, apa meghalt, mindenki meghal eccé, ne félj!” Belerúgtam a hóba, hogy csináljonak, amit akarnak, úgyse többet nem bírnak, oszt anyám mondta aztán, hogy nagyon megbátorítottam én avva, hogy nem vótam kétségbeesve. Eccé csak eleje befordították egy német elhagyatott izébe, kocsmába, és ott ütünk, nem tom, meddig, de késő estig, akkó vissza amabba, ahun vótunk. És valószínűleg gyűllöttek akkó még mindig, hogy valamennyit ki kő végezni. Bennünket.

– Nem volt elég...

– Na, és akkor... a lógorba, tél közepin elhajtottak bennünket a lógorba.

– De hol, Temerinben?

– Nem, Bački Jarak. Ott már akkor ki voltak lakoltatva a németek, meg voltak oroszok is... Olyan rossz, mit tudom én... öreg szalmára behajtottak oda lefektetni bennünket. És másnap mán teli lettünk tetűve. Az teli vót tetűve. Borzasztó vót, borzasztó. És gyerekek azé, tudja, hogy vót az... hátul vót, a kertbe vót, izé... volt még itt-ott valami száraz gyümölcs. A padlásan volt kukorica, majd főzünk mink kukoricát. Hát, másnap regge, izé... fölakasztotta magát egy asszony ottan a... Varnyú Sándor bácsinak a felesége, és ahogy levágták, rádobták arra a kukoricarakásra. Ugye, nem vót kukoricafőzés. S kivitték. Most annyira izéték, hogy német kriptába, lehet, hogy később oda, de azt az asszont a kendersüllyesztőbe vitték ki. Kendersüllyeszt... ott vót egy nagy kendergyár, és ott valami süllyesztő, mit tudom én, ahun áztassák a kender, vagy mi. Nemcsak űtet, hanem sokat.

Bácskertes, 4.

ELŐBB A NÉMETEK VOLTAK BEZÁRVA ODA, AZOKAT ELVITTÉK NÉMETORSZÁGBA, UTÁNA JÖTTÜNK MI

– És most, hogy mi vót, hogy vót akkor... Január 23-án, azt így mondják, akkó beállítottak, hogy... Mi azelőtt disznót vágtunk különben, és akkor a sós lében ott vót a sonka, szalonna, minden. Ott is maradt. És akkó mondták, hogy mit tudom én hova kő menni. Akkó ott egész nap fagyoskodás. Apót meg a nagyapát, azt, mint férfiakat... Apó az, úgy látszik, jó erőbe volt, mer úgy vették, hogy ő bír menni, akkó megindították gyalog.

– De hány éves volt akkor?

– Hát, körülbelül, mint én most. Ki lehet számolni, de... De a szüle, a szülét má öregnek nézték, úgyhogy... de szétválasztották őket. Azzal, hogy a szüle, édesanya, én meg az Illés. Asszem, hogy az édesanya az Illést vitte, én meg a szülének a szoknyájába kapaszkodtam. És minket bevagoníroztak. És Járekra vittek bennünket. Azzal, hogy ott semmit nem lehetett vinni magaddal. Mit visző? De apó főtánata magát, mert valahogy másnap vagy harmadnap megjelent. Megkeresett bennünket. Pedig az utcára nem vót szabad kimenni.

- Titeket elvittek, a férfiak meg még ott maradtak a faluban?
- Nem. Azokat megindították gyalogmenetbe. Gyalog a...
- Ugyanoda?

– Igen. A nem tudom én hány centis hóban. Hát gyalog. Hát hogy miért nem toronyiránt mentek, azt nem, vagy hogy toronyiránt mentek-e... Nem toronyiránt. Nem tudom, hogy hogy mehettek, mert a Zsablyán köröszttű, az meg nem, az nem esik, az így esik Járekhó. A toronyiránt, az meg, direkt lehetett volna menni. Na, ki tudja, hogy hány csapatba is mentek, azt. A hős partizán örök kísérték őket. Úgyhogy a szüle, édesanya, én meg az Illés vótunk együtt.

- És a férfiak kik voltak együtt?

– A férfiak, hát... most azt nem tudom, hogy apát hol választották le. Hogy mingyá ott, és mingyá Újvidékre vitték-e, vagy pedig Járekró vitték Újvidékre. Ezt nem tudom. Az a lényeg, hogy apa az Újvidékre kerút, mi Járekon vótunk. Apó, szüle, én, Illés. Meg a Börcsökök, hogy ott közelbe vótak-e, vagy nem-e... Mer a Novákék azok külön, külön csapatba vótak. Mer ott a Jani sógornak a nevelőapja, a nevelőapja az Börcsök vót, és akkó ott azokkal tartottunk. De ott annyi nép vót, hogy...

Járek az egy német falu. Előbb a németek voltak bezárva oda, azokat elvitték Németországba, utána jöttünk mi. Temerin mellett van Járek. Az egész település egy koncentrációs tábor vót, na. Csak még arra se vótak képesek, hogy tábort építsenek, hanem a települést kinevezték. Ez a tábor, és kész. A házakba, német házakba. Ahol vót napraforgó, és én azóta nem eszek napraforgót, mert hát más nem vót. De ott nem vót mivel főzni, na! Nagyanya tanált valami rossz kasztrót,²²⁴ és akkó azzal, az vót a mindenünk. Más nem vót. Német házakba. Azok elég tágas, szép házak. Bármelyik faluba meglátod, tudod, hogy az német.

- És akkor körbe se kerítették? Csak a katonák őrizték körbe a falut?

– Nem vót szabad az utcára kimenni, na. Kész. Most hogy mennyire vót körbekerítve, nem tudom. No, az a lényeg, hogy ott a munkaképeseket azokat vitték szintén. Lehetett jelentkezni, a szerb gazdák meg a nem gazdák kérhettek munkást, és akkó az vihette.

És akkó apónak is köllött menni. És akkó apót sokszó a csúrogiak vitték, hogy dógozzon. És apó ment, és csinálta. Majdnem hogy a saját házába. Tudta mindnek, hogy ki kinek mit csinát. Meg hogy az mi vót azelőtt. Hogy egy rabló vót, most meg beköltözött egy magyar házba, minden az övé lett.

No, ez a mi házunk úgy vót, hogy abba az időbe apa megvette, de mivel a magyar közizagzatást nem ismerték el, akkó valószínűleg soha nem is lett átíratva. Valószínű, hogy az újra visszavette, és akkó. Hát, mint Koszovó. Eladom, utána visszaveszem. Akkó megint eladom, megint visszaveszem. Hatalom mindig visszaveszi. Hát ez Járekon. Akkó ott az... hát csak az volt ott...

Hát Járekon vótunk, azzal, hogy édesanya az valameddig járt ki a fődekre. És akkó... asszem, hogy ültették a krumplit, és akkó ő mindig a... ide vagy oda meg amoda meg ki tudja hova, megrakta krumplival. És akkó hozta a krumplit. Az mel-

²²⁴ Edényt.

lett a gerslit adtak enni. Hogy mi az a gersli, én nem tudom, de az nagyon rossz. Há valószínű, hogy kukorica csutkáva együtt megőrölve, most hogy még valamit tesznek-e bele, nem-e. De se só, semmi benne. Az vót az ennivaló. Már amikó adtak.

– És a krumplit, az meg vízbe?

– Hát vót a kutakba. Meg a Csinos Anti szedett verébtojást. Akkó ettem életembe először rántottát. És akkó eccé csak azt mondta... Ja, édesanyát akkó elvitték utána Újvidékre, a kórházba, a sebesülteket ápolni. A szrémi frontró rengeteg sebesült jött, és akkor ötöt oda vitték. Minket meg eccé csak átvittek Gajdobrára. Hogy mér? No, ott má szabad vót kimenni, nemcsak az utcára, hanem vót egy ilyen nagy mező. Ott vót sár, és akkó ott lehetett játszani. Sárba.

– És ott ki vigyázott rátok?

– Szüle. Szüle meg apó.

– Ők a te apádnak a szülei.

– Igen.

– És a nagyanyát oda hozták vissza Gajdobrára? Vagy hol találkoztatok megint vele?

– Hát... azt én nem tudom. Hogy akkó csak Újvidékre elvitték, és akkó... Valószínű, hogy valami összeköttetés vót, mert hát Gajdobrán is egyszer csak ott vót. Arra én nem emlékszek, hogy hogy vót. Csak azt tudom, hogy Gajdobrán vótunk. Meg ott, mondom, ott már lehetett szabadon menni az utcán.

Topolya, 5.

ÉS OLYAN SZERENCSENK VÓT, HOGY ANYÁM TESTVÉRJE INNEN, TOPOLYÁRÓ ELGYÜTT LÁTOGATÓBA

– És akkor hazaengedték magukat?

– Hát egészé csak, mit tudom én... mikor? Májusba? Teleki²²⁵ jobban tudja. De még akkó nem hazaengedték bennünket, hanem izére, Gajdobrára, a munkatáborba. A többi család Járekrú is oda lettek víve, Gajdobrára, meg mink is odamentünk. Iloknál gyüttünk át a Tizán,²²⁶ oszt Palánkánál... akkó mentünk, akkó ott má gyüttek elébünk, mer meghallották a hozzátartozóink, hogy gyüvünk. Akkó összetanákoztunk úgy félúton.

– És kikkel találkoztak ott össze?

– Hát aki bírt menni. Apám biztos nem gyütt, mer öreg vót. Aki bírtak gyünni, fiatalabbak. Úgyhogy vótunk azé. Nem úgy van ide... Az újság írja, hogy háromezer halott, nincsen, négy-ötszáz, az is sok. Hát ottan izén, Gajdobrán, ott jó vót má. Ott mentünk kapálni, oszt kaptuk a fizetést. Úgyhogy olyan fapapucsokba, meg lábbeli... Mer gúnnyánk nem vót, de már ott még táncoltunk is. Szóval ott már az tűrhető vót.

²²⁵ Az adatközlő Teleki Júliára célozhat, aki több könyvben örökítette meg a járeki haláltáborban történeteket az adatközlők által elmondottak alapján.

²²⁶ Helyesen: a Dunán.

Két-három hónappal előbb a mi családuk kiszabadult, mint a többiek. Mer egyszer kidobóták, hogy akinek hozzátartozója van Iloknál a hadseregben, az jelentkezzen a községházánál. Oszt apámék, mikó vótak nálam látogatóba Zomborba, én egy kimenő papírt a városba odaadtam nekik. Oszt apámnak megvót, oszt bevitte. Nem mondta, hogy én is ott vagyok. És bediktálta az én nevemet is meg a Novák Ilonkáét is, meg az egész családot bediktálta arra, hogy én katona vagyok. Hát nem nyomozt... nem izélték azt senki se. És olyan szerencsénk vót, hogy anyám testvérije innen, Topolyáró elgyütt látogatóba, oda má lehetett gyünni látogatóba. Matyi bácsi egy lóval, kocsival. És elhozott bennünket, mikó ez megtörtént, hogy megkaptuk a... kaptunk aztat a otpusnicát.²²⁷ „Ko je privremeno bio kofirmiran u Novoj Gajdobri, može se nastaniti na teritorije cele Jugoslavije, sem Čuruga, Žablje i Možurina.”²²⁸ Ilyen elbocsátólevelet kaptunk.

– És akkor ezt maga is kapta, meg a nagypapa, meg ki még?

– Hát após, szüle, Novák Ilonka...

– Ők mind ott voltak Gajdobrán?

– Hát. Hát oszt itten letelepedtünk. Nekünk azé jó vót, mer nem sok ilyen család vót, mint mink, hogy innen származtunk, Topolyárú. Az én szüleim, öregapám ment oda le. És anyámék tizenegyen vótak testvérek, és akkó még mind éltek, tíz testvérije. Apámnak egy testvérije vót itten, aki előbb Csúrogon eladta a vagyonát, és együtt Topolyára. Mer meghalt az első felesége, ott van eltemetve Csúrogon. Oszt itt elvett egy özvegyasszonyt. És itt vett huszonnyolcas hold földet. Fele az övé vót, fele a feleségé.

Topolya, 3.

ÉN HAZUDJAK APÁM HALÁLÁRÓL? ÉN HAZUDJAK? OLYAN NINCS

– Na, és akkó Gajdobrára kerűtünk onnan, hogy ne mondjam, mikó a tizenhatodik évemet betötöttem, akkó még Újvidéken vótunk. S megtudta az a haszontalan partizán, akkó még olyan tökéletlen vót az, nem is vót normális, megtudta, és „ajde samo, ajde samo”.²²⁹ Német polgári iskola vót az ott, amit köllött minekünk rendbe tenni. Meg vótak ott katonák meg oroszok, partizánok, minden, és nyolc vécé az egyik végin, hosszú folyosó, első emelet. Nyolc végin az egyik, nyolc végin a másik. Folyosó, vagyis vécé. Adott egy vödöröt, és azt mondja, hogy pucójjuk azt ki! Pucójjam azt ki. És a šolja²³⁰ teli vót idáig, víz nem vót, semmi nem vót. Be vót... úszott minden. Be vót dobáva téglá, és azon köllött így lépkedni, hogy ne legyünk piszkosak, és akkó anyám valahun szerzett valami rossz edént, oszt behozta azt, oszt avva pucóttuk ki.

²²⁷ Elbocsátólevelet.

²²⁸ Aki időszakosan fogságban volt Nova Gajdobra [Wekerlefalva] településen, Jugoszlávia bármely területén letelepedhet, Csúrogon, Zsablya és Mozsor kivételével.

²²⁹ Gyerünk csak, gyerünk csak!

²³⁰ WC-csésze.

Na, akkor beteg lettem a lógorba. Ott, nem tom, mié, áthűtem. Csak a lábamon olyan nagy csomók jöttek ki. S akkó vót ott egy sváb orvos, aki szintén lógoros vót, oszt attú lehetett valamit kérni, tanácsot, oszt mondta anyám, hogy mit lehet itt. Há, azt mondja, hogy aszpirinon kívül nekem nincsen semmim. Próbáljon meleg vizet a izé, szakácsnőtül, mer vót ott szakácskisegítő, magyar asszonyok, akkó kértünk, akkó este sötétbe így, egész térdig a vödörbe áztattuk a lábunkat. Akkor... ez kicsit az elmúlt, igen. Elmúltott.

– Azok a dudorok azok a hidegtől tudnak kijönni?

– Há biztos.

Hát én abba a korba vótam, hogy mit tudom én. Most képzelheti, hogy a menstruációt, hogy lehetett olyankor, olyan helyzetbe tisztán tartani, meg minden... Borzalmas vót. Na, akkor... eccé csak megin mondták, hogy ne menjünk ki, később nekem jobb vót a lógorba, mer mondták, hogy ha hajtanak ki, hogy ne mindég máshova, mer akkó ott meg köll azt mindég szokni, meg betanítani minket. Vót ottan sváb asszony, aki szakácsnőhelyettes vót, mindnyájan, ha mondják, hogy sanitetski odsek,²³¹ akkó menjünk ki mindnyájan, hatan, akik oda mindennap ki lettünk hajtva, és ott vót élelem, a sanitetski odseknak az a személyzete evett ottan. Elég jó koszt vót, és akkor mondta az a szakácsnő, hogy ha köll maguknak, csak vigyenek be. Akkó mindég vitünk be a lógorba, akinek... anyámnak is, me az meg soványodott, soványodott, nem tudta, hogy hol van a bátyám. És így hogyha izétek, valahogy gyüttünk-mentünk, az udvarba köllött kimosni azokat a lepedőket, meg minden. Akkó a partizánok mindé gyüttek utánunk, oszt danótak. Danótak: „Oj, mađari, da vas jebo Horti... vi mislite, da će on još doći, neće doći, nema više moći”,²³² meg ilyesmit.

– Gúnyolódtak...

– Há. Hogy is? „Tika-taka dum-dum, tučemo fašiste sve, gonimo za slobodu sa zemlje dedovske...”²³³ Dedovske... Kié a dedovska?

Na, akkor, különböző helyekre ki lettünk adva, ugye dógozni, és mikó csoportosítottak mindenkit, most ne menjen dógozni senki, ne menjenek ki Csúrog, Zsablya, Mosorin, hanem mentünk úgy sorba, gépeltek valamit, nevünket is, ajde Gajdobrára, az egy kicsit könnyebb lógor vót ott, megfigyelés alatt vótunk csak. Úgy vót, hogy minket oda telepítenek, de közbe jöttek a telepések, a boracok,²³⁴ akkor azokat tették oda. Azok jók vótak velünk szembe. Mondták, hogy: ezek gyilkosok? „Pa, to su tako pametni, tako...”²³⁵ nem is tudom... milyen pošteni ljudi...²³⁶

– Azt mondta?

²³¹ Egészségügyi szakasz.

²³² Hej, magyarok, hogy basszon meg benneteket a Horthy, azt gondoljátok, hogy visszajön, nem jön vissza, nincs már ereje.

²³³ Tikt-taka dum-dum (hangutánzó), verjük a fasisztákat, üldözzük őket őseink földjéről.

²³⁴ Harcosok.

²³⁵ Hát ezek olyan okos emberek, olyan...

²³⁶ Becsületes emberek.

– Persze. Akkor köllött községházán valamit... kisegíteni, mer rengeteg nép vót ott, mindenféle: vót ott német, vót ott csúrogi, zsablyai, mosori, rettentően sokan. És... volt egy aljegyző, vagy mi vót, szerb ember... palánkai, ott dógozott. Akkó ű kért segítséget, akkor engem meg egyik barátnőmet behívtak. Már hogy akik kicsit jobban ír, meg mit tudom én, szerbű tud... na, és akkó csak ezeket a uverenjeket,²³⁷ amikkel bocsájtottak el bennünket, azt csinátuk.

Na, és ottan kívürű álltak sokan, az ablak alatt, nagyon meleg vót akkó mán, és ez a Simo bácsi, az én főnököm, mondja, hogy daj samo...²³⁸ az izét... kancsót, hogy majd valakit elküd, hogy majd hoz friss hideg vizet. És mondja, ajde ti, mladiću...²³⁹ És el is ment, és hozza a kancsú vizet, adja át akkó nekem az ablakon köröszttű, így, oszt nézem, te jó ég, hát egy osztálytársam vót, csúrogi gyerek, apját, anyját, mindenkit kivégeztek. Rohacsek Feri. És azt néztem, hogy, te jó ég! Nem ösmertem meg, most hogy ő engem megösmert-e, nem-e, nem tudom. Utaztunk, meg minden. Az vót borzalmas, hogy hogy néz ki egy ember, ha le van tisztára rongyolódva. A füle, arra emlékszem, hogy a füle átlátszott, olyan, mint a dobon az a hártya, olyan izé... átlátszott, olyan sován vót.

Akkó egy másik meg, hát akkó ottan mán megösmerkedtünk, meg mit tudom én, ott járkátunk ide-oda. Kislány, nagylán vót... osztan jó vót az az én főnököm, és csúrogi fiúkkal megismerkedtünk... és az egyik akkó aztán meséte, hogy hogy járt ő, hogy az apját is elvitték, és kegyetlenű megverték... Magyar fiatalember, üsd, ahogy csak bírod! Meg az ű apját is... Az apját összevissza szurkáták, levagdosták a hátárú a bőrt, oszt nagyon szenvedett. Őtet meg léccel, szöges léccel ütötték. És az apja így, dajkáta, így a... sorba átak, nem átak, térdetek... oszt az apja így dajkáta, így e... meglátta a partizán, meglátta... akkor kilökte onnan, akkor az apja kirántotta a... partizánnak vót itt egy... törje, kirántotta, és beleszúrta... Rögtön összeszaladtak, oszt leszúrták... annak mán megváltás vót. Őtet pedig ki, aszongya, úgy összeverték, egy padra, levetkőztették tiszta meztelenre, és úgy verték, ahogy csak bírták. Elájult, akkó ráöntöttek vizet, akkó eccé csak mondták, hogy: „Skupi stvari, i idi!”²⁴⁰ S akkó, így mondja ő, hogy nem is tudom, hogy hogy, így megfogta a pad végén, vagy hun vót a holmija, és akkó ki. Akkor összeesett ott, akkó vótak ottan magyar ordinácok,²⁴¹ tűzajtók, mit tudom én, micsoda, azon behozták.

– És akkor a partizán meg is halt?

– Hát... összeszaladtak... biztos, vagy nem tudom, hogy meg-e halt, de összeszaladtak, és az ő apját rögtön leizették. Lelőtték. Na, és akkor, mondom, kiszabadult mindenki, járkátunk egy kicsit, meségettünk, meg mit tudom én, mi, ott korzóztunk, ott a izébe... Gajdobrán, és mutatta a kezit a Gyurka, innentű ideáig, ahogy verték, még akkor is olyan nagy kék flekkek vótak a sebektű. Nagy kék flekkek.

²³⁷ Igazolásokat, bizonylatokat.

²³⁸ Add csak ide.

²³⁹ Gyere csak, fiatalember.

²⁴⁰ Szedd össze a holmidat, és menj!

²⁴¹ Ordonánc, tisztí küldönc.

Na, és akkor soknak köllött aztán kivonat, hogy vót, akinek az édesanyja, mint ennek a Jucinak is, ennek a, férhöz ment vóna Zentán, de az apja ki vót végezve, na most, köll neki kérni halottas kivonatot. És akkó megmondták, hogy... Nincs sehun nyilvántartva, hogy hányat végeztek ki, és kiket végeztek ki. Az nincs. Az Zsablyán nincsen. Annyit végeztek ki, amennyit akartak, amennyi magyar ember vót. Mer úgy köllött, hogy nagyon... Szóval, hogy ő kiment az utcára, kiment az utcára, és ment arra idegen katona, de nem ám szerb katona, valami idegen katona, és eltűnt. Elvitték-e, vagy mi? És eltűnt. És ugye azt háromszó vagy kéccé hirdetni a hivatalos lapba... És akkó holttá nyilvánítsák...

Ez a... hogy híták? Ez a... Mészáros Sándor írta ezt a könyvet, hogy *Holttá nyilvánítva*. Akadémikus vót a Sándor is... ösmerte? Együtt jártunk valamikő iskolába. Na, és így volt akkor. Akkor én is kerestem, de nem azé, hogy anyám férhön ment vóna, hanem akartam, akartam tudni. Mondják meg, hol van! S ugyanezt mondták, hogy így meg így. Tavaly is voltam, mer úgy vót, hogy köll kártérítést, lehet kártérítést... Legalábbis a Bozóki²⁴² azt mondta, hogy kártérítést lehet kérni, meg mit tudom én, elmentem rögtön. És hát köllött mellékelni születési kivonatokot, meg mit tudom én, biográfiát... hogy mé kérem, hol vótam, meddig vótunk, ide-oda, mit csinátunk. Na, és adjam be, és akkó majd lesz tárgyalás. Meg is csinátam... beadtam. Akkó azt mondják, hogy hát nem bírják apámra, mert hiányos a dokumentáció, hogy én nem mellékölttem a halotti kivonatot. Hát, mondom, nem bírom mellékölni, hát nincsen. Hát akkó mé nem nyilvánítsuk holttá, és aztán? Mondom: én? Nyilvánítsam holttá? Hát tudom mindegyiket, me láttam, félig agyon vótak verve, másnap meg mán nem vittek neki enni. Hát azok nem tűntek el. Azokat agyonlötték. Hát mé nem írják be, hogy kérem, agyon van löve? Nem? Mondom, hogy én nem. Legyen apám Matuzsálem, vagy ezer évig legyen ott, éljen, az én apám él. Hát micsoda dolog az, nem? Há micsoda? Én hazudjak apám haláláról? Én hazudjak? Olyan nincs.

Bácskertes, 4.

ÉS AKKÓ ELVITTÉK ÚJVIDÉKRE, ÚJVIDÉKRŐL MEG A SZRÉMI FRONTRA

– A férfiakat, azt, mondom... Apát nem tudom, hogy hol választották el, hogy menjen Újvidékre. És akkó elvitték Újvidékre, Újvidékről meg a szrémi frontra. A vasutat építették, meg minden, mit tudom én. De ott az olyan vót, hogy az vót a lényeg, hogy minél előbb meghaljon mindenki. Nem vót ott mese. Az vót a lényeg, hogy ne maradjon élve.

A Lajos bátya meg jelentkezett a Petőfi brigádba, ezé ezt nem... Most, ő ezt mondta biztos. Hogy hogy vót, Zomborba körüvették őket, vagon, Újvidék, és akkó na. Hát ez... Apának az vót a szerencséje, hogy a Lajos bátyával együtt vót. Mert a

²⁴² Bozóki Antal érdekvédelemmel és vagyon-visszaszármaztatási ügyekkel is foglalkozó újvidéki ügyvéd.

Lajos bátya ő jelentkezett, hogy ő szakács. És akkó apát hazahúzta. Különben ott hal meg, lövészárkba. Bele lett volna lökve, és akkó kész. Meg se halt volna, nem bírt továbbmenni.

Topolya, 5.

MÁR AKKOR LE VOLT ARATVA, HOGY MEHET MINDENKI,
KI HOVÁ AKAR

– Annyit tudok, mikor még nem hajtottak el bennünket, ősszel volt, és kiadták, hogy önkéntesen menjenek a fiatalok katonának a Petőfi brigádba. Mentek is sokan önkéntesen, hogy harcoljanak, de azok sok része elhullott. Apám nem volt benne. Kérdezték, hogy ígérték-e valamit, a nyilaspárt, azoknak az embereknek, akik benne volt. Mondtam, honnan tudjam én, tizenhárom éves kislány voltam én. De aztán csak erőltették. Mondtam, apám nem volt benne a nyilaspárt, azt mondta, hogy legjobb a kenyérpárt, és ő politikával nem törődött. Minket január tizenvalahányadikán elhajtottak otthonról. Nem is gondoltuk mi azt, gyerekéssel föl sem értem, hogy ilyesmi létezhet, meg hogy szabad ilyesmit. Az anyám is úgy meg volt ijedve, hogy nem is vettünk föl magunkra rendes ruhákat. Még lepedőbe is csavargódzott, meg úgy, ahogy otthon voltunk, a java ruha meg mind otthon maradt a szekrényben, nem mondom, hogy sok ruha volt, de volt. Mások fölszaladtak a padlásra kolbászt lehozni, meg szalonát. Anyám két kenyeret sütött aznap, és azt vittük magunkkal. Mi akkor három disznót vágunk, és föl volt rakva a padlásra kolbász, szalonna, minden, mind ottmaradt. Ez délelőtt volt, mint mentünk, láttam én, mikor hajtottak bennünket, hogy egyes szerbek kint álltak a kapuban, és rítottak, sirattak bennünket. De nem mindenki volt olyan lelki. Este hajtottak bennünket tovább, nem mondták, hogy hova megyünk, csak sötétben, hogy ne lássák a faluban. A tizenkét éven aluli gyerekeket kocsira rakták, én már elmúltam tizenkettő, tizenhárom már lassan, még nem töltöttem be, csak februárban, akkor én meg anyám gyalog mentünk. Apámat meg a férfiakat már előbb elvitték.

Másnap Járekra mentünk, onnan a németek mind elmenekültek, mert azt mondták nekik, hogy Németországban kapnak két szobát meg spajzot, és megőrültek azok az emberek, ez nagyon jó lesz, mentek, és becsapták őket. Egy részüket az úton lelövöldözték, nem ért mindegyik oda ki. Másnap, mikor Járekra értünk, akkor anyám ott hagyott a szobában, és elment keresni az öcsémet. Megtalálta. Apámat meg talán harmadnap. Ottan voltunk január derekán, február, március, április, május, hát június elején valahogy, vagy május utóján, pontosan nem tudom, akkor szintén azt mondták, szedjük össze a holminkat, és kell kimenni az állomásra ott, Járekon. Egész nap ott voltunk, kaptunk kenyeret, az bővebben volt, de nem ilyen kenyerek, mint most, hanem kukoricás kenyeret, sok kukorica volt benne. Húst nem nagyon ettünk. Meg zsizsikes borsót, amit soha nem felejték el. Bab is volt, az ritkán, reggel mindig zupa volt, ami a rántott leveshez hasonló, csak nem volt paprika se rajta, meg só se nagyon. Onnan az állomásról mikor megjöttek a

tehervagonok, nyitott vagonok, abba kellett fölmenni, és este, éjszaka vitt a vonat bennünket Gajdobrára, Dunacséb felé.

Ottan kaptunk sok babot, azt ettünk, majd mindennap bab volt. Sűrű is meg ritka bab is, bableves. De csak egyszer kaptunk enni. Kenyeret adtak, és azt osszuk be. Eljött az aratás ideje, akkor mondták, hogy lehet menni az urasághoz dolgozni, aratni, Dunacsébre. Már apám is kapott rajta, hogy jó lesz majd, hogy innen elszabaduljunk. Elmentünk Dunacsébre, Dunderskinak hívták azt az uraságot. Én ugye már tizenkét éves elmúltam, tizenhárom, ottan az uraság is szegény volt, a lovakat elvitték a háborúba, nem volt neki nagyon mivel szántani meg ekézni, én, ilyen gyerekfélék mehettünk kukoricát fattyazni sarlóval, vagy vágó, mindegy, hogy hogy mondjuk. Apámék meg a sörárpát aratták. Olyan kicsi volt, hogy fél lábszárig se ért. Nem is emlékszem, mibe is kötöztük azokat, de be voltak kötve kérébe. Volt az uraságnak sörgyára is meg szeszgyára is, meg szép nagy kastélya, meg akkora nagy terület körbe, utca, az mind az övé volt. Sok németek voltak abban a faluban. Valahányan maradtak is ottan, de onnan is egy része elment. Ott már kicsit jobb volt. Ahogy én ott keresgettem, kaptam is kis pénzt, minden szombaton fizettek. Voltak köztünk fölnttek is, nem mind gyerekek. Ottan nem volt ám, egy volt az ispán meg még egy pénztárnok, ketten voltak csak. Az egyik mondta, mennyi jár, és amaz fizetett. És egész apróig ideadták, nem csaptak be bennünket. Azon bírtunk egy kis húst is venni, mert ott vágtak disznót vagy valamit az uraságnak, és szétmérték. Meg tejet is lehetett a csarnokból, szeparált tejet vinni. Én egyszer nagyon korán találtam menni, és látom én, onnan a kastélyból jönnek a tisztviselők, és viszik a tejet, én is kértem, összenéztek, hogy adjonak, ne adjonak, de adtak egy litert. Akkor hazamentem, nagyon örültem, hogy rendes tejet kaptam. Dicsekedtem. Aztán többet nem adtak, csak akkor az egyszer. De anyám abból a szeparált tejből is bírt csinálni túró, meg aztán süttünk kalácsot. A tepsit is valahol találtunk ott, amit ott hagytak a németek. Volt egy tepsi, és anyám abban csinált túrós lepényt, hát de meg kellene sütni, akkor én elmentem egy német asszonyhoz, az egyik tudott magyarul, a másik nem tudott, akkor megkértem szépen, hogy megsütnék a kalácsot, hát megsüttették. Örültem, hogy eszünk kalácsot, milyen régóta mi nem ettünk olyat. Apámék továbbra is az árpát, nagyon sok volt vetve az uraságnak, mire vége lett a fattyazásnak, akkor én is kikerültem aratni, az öcsém is ott volt, meg én is. Én a markot szedtem, az öcsém a kötelet terigette, apám meg anyám kaszáltak. Anyám segített apámnak kaszálni.

Azt hiszem, augusztus utóján, akkor egyszer azt mondták, már akkor le volt aratva, hogy mehet mindenki, ki hová akar, csak el kellett menni Gajdobrára, és adtak szabadulólevelet. Apám elment Budiszavára, a testvérem ott lakott, de ott nem vállaltak be bennünket, azt mondták, mi bünösök vagyunk. Akkor apám elment Temerinbe, mert ő ott született, és ottan bevállaltak bennünket. Aztán ott laktunk öreganyámnál. Szegény öreganyám már elég beteg volt, mert nyáron tán az Ádám bátya kivitte a határba, hogy megnézzék a búzát, hogy milyen, meg a kukorica, ő egy szál blúzban ment, nyolcvanhárom éves volt, nem vitt magával gúnyát, és jött hidegebb szél, és megfázott a tüdeje. Mikor mi odakerültünk, aztán egy hétre rá

meghalt. Akkor azt mondták apám testvérei, hát azért halt meg, mert az Annus végett, mert anyámnak nagy szája volt, de nem bántotta öreganyámat. Szerettek azok is piszkálódni. Ott laktunk két évig a házban, aztán eladták a házat. Aztán mi házbérbe elmentünk. Apám meg negyvenhétben meghalt, azért, mert kosárfonó volt, és alulról fölfázott így a földről, és prosztatarákja lett. Nem bírt vizelni, meg aztán ömlött tőle a vér. Sokszor ésen kívül volt, meg félt nagyon a haláltól, az én uram nem félt. Azért, mert az imádságnak a hatása, sokat imádkoztam mellette. Egyszer azt mondta, hogy énnekem azt mondták, hogy ne nagyon köhögjek, hogy te bírjál aludni. Aztán később kérdezem, tata, ki mondta ezt, te álmodtad ezt, vagy mondták, már ő nem tudja. Akkor már nem tudta.

Mohol, 93.

ABBAN AZ UTCÁBAN A MI HÁZUNK VOLT A LEGNAGYOBB.
ODA NEM MEHETTÜNK VISSZA

– Mind egyszerre lettünk kihajtva január 22-én, negyvenötben. Kihajtottak a piactérré bennünket, lehetett fél tíz, tíz óra körül, és este, már három óra is elmúlt, már sötétedett, akkor hajtottak bennünket gyalog Járekre. Na most, a családos asszonyok, akiknek kicsijei voltak, azokat az állomásra hajtották, vagonba rakták, nyitott vagonokba nagyobb részit, minket meg gyalog Csúrogról egész Járekig. De jó nagy hó volt. A piactéren volt jó magas hó, ott álltunk tíz órától három óráig abban a hóban, majd lefagyott a lábunk. Már ott agyonfagytunk. Akkor éjszaka odaértünk három órakor Járekre. Akkor csúszkáltunk, voltak azok a bőrcipők, az meg csúszott. Ne kérj belőle! Oda voltunk fagyva. Meg hogy mit kaptunk enni.

– Mi történt a férfakkal?

– Azokat mindjárt vitték Srembe. Hogy mik voltak ott, kiket temettek, kiket lövöldöztek, nem tudom. Engem bevittek Újvidékre, én voltam három hónapig Járekon a lógorban, és aztán elvittek Újvidékre, kórházakban kellett takarítani, katonákra, partizánokra vittek mosni. Egyszer ide, egyszer oda. Egyszer mit látok én, a selyemgubógyárba voltunk betelepítve, megyek le, mert két-három emeletes volt, ez valamikor selyemgubógyár volt a Duna-partnál bal kéz felől. Megyek lefelé, és mit látok, János bátyámat, apám öccsét. Megint nézek, meg a fiát, tán a Gyurát, de nem volt ám szabad nekünk, nőknek szólni a férfiakhoz, még azt se, hogy jó reggelt. Meg volt tiltva, mert ha megfognak, bezártak az egyesbe.²⁴³ Fönt volt az emeleten két, ilyen pléből volt csinálva, pléhajtó,²⁴⁴ még lakattal is zárták. Ha valamilyen bünt követtél el, és valaki följelentett, oda becsuktak, és enni se kaptál, tiszta sötét volt, egyesnek mondták. Csak állni és leülni bírtál, mást nem bírtál csinálni. Hál' istennek oda nem kerültem egyszer se. És nem volt szabad szólni egymáshoz. Nem mertem, mert féltél, ha valaki bejön, és meghallja. Mert volt egy rendőr, aki a lógorosokat rendezte. Minden reggel jött be az udvarba, a selyemgubógyárba, jött

²⁴³ Magánzárkába.

²⁴⁴ Bádogajtó.

orosz katona is, bolgár, akkor partizánok, és vittek ki bennünket munkára, vagy a kórházakban köllött takarítani, vagy mosni köllött a partizánoknál. Na, a bolgárok, azok azt csinálták, hogy vitték ki a nőket, de nem dolgoztattak velük. Azt mondták, nem csinálnak semmit. Itatták, etették őket, minden. Mert valamikor a bolgárok a magyarokkal, tudod, hogy együtt voltak a régebbi időben. Úgyhogy arra ment, aki a lógornak volt a parancsnoka, direktor vagy komeszár,²⁴⁵ ilyen valami, ment arra, és meglátta. Horvát lányok voltak, még horvátok is voltak ott a lógorban, és azok tanultak horvátul. Ez a koma meglátta, és bizony, de hogy tudta kiválogatni, egyszer jött be, és kitette azokat a nőket. Két-három lány volt, meg tán az anyjuk, hogy hova lettek azok, nem tudjuk, csak éjszakára eltették őket. Senki se tudja, mi történt velük.

– Mi történt, amikor fölszabadult a lógor?

– Hát mit mondjak, kaptunk egy papírt, meg is volt sokáig. Anyám ment érte, föl kellett menni, nem Járekon voltunk, hanem Bekefalva,²⁴⁶ az volt a Gajdobra. Már akkor áttelepítettek bennünket oda. Ment az én anyám, kapott egy papírt, de azt nem is mondtam, hogy aki idős volt, nem bírt dolgozni, kapálni meg ilyesmit, vagy pedig volt apró családja, gyerekek, azokat egy-két héttel előbb elengedték. Hát a Matild anyja is eljött hamarább, mint mi. Minket nem engedtek el addig, míg be nem fejeződött a kapálás. Mert mi bírtunk dolgozni. Na, mikor elengedtek, jött értünk Bözsi nena, adtak neki pénzt is, hogy mindegyiknek megvegye a jegyet, jöttünk ide, akkor negyvenötben volt ez, szeptemberben.

– Miért nem mentek vissza Csúrogra?

– Hova, Csúrogra? Hát írta a papíron, hogy mindenhova mehetünk, csak Csúrogra vissza nem, vagy ahonnan el lettek hajtva, oda nem volt szabad menni. Hát akkor hogy menjünk oda? De olyan sokáig őrizgette, mondta a tata, ugyan minek őrizgeted, dobd el. Igaza volt. Tehát a papíron az volt, hogy mindenhova mehetnek, csak ahonnan eljöttek, oda nem.

Hát sok földünk nem volt, hat és fél hold földünk volt, szép nagy házunk volt, kétszobás, nagy, magas, úgyhogy abban az utcában a mi házunk volt a legnagyobb. Oda nem mehettünk vissza.

Azt nem szerettük, mikor a lógorban voltunk, akkor a partizánok ütötték-verték a németeket. Mert ott voltak németek is. Nem tudom, hány utcában voltak a németek külön rakva, mink megint másik utcákban, de mikor munkára mentünk, akkor egybeengedtek bennünket, hajtottak. Hát volt ott, szegény öreg volt már, alig bírt már menni, német ember, február volt, mikor a fagy enged, sár volt, kukoricát köllött törni, meg csupálni a szárat, olyan rossz sarlókat adtak, nem vitte, száraz volt a szár. Azt mondja: „Seci!” Mondom: „Ne mogu.” Hát nem volt éle, azt mondja: „Čupaj!” hát akkor „čupajtuk”²⁴⁷ kézzel, na, hát az öreg, ha nem bírta, vagy ha elesett, akkor a puskatusával adj neki, bizony nem volt mindegy. Mert úgy gondoltuk, most ő kap, holnap majd én kapok puskatusával. Azt mondták ott az

²⁴⁵ Komisszár.

²⁴⁶ Wekerlefalva.

²⁴⁷ Vágd! Nem tudom! Akkor tépd!

asszonyok, beszéljük rá ott a partizánt, mert egy fegyveres mindig jött velünk, ne-hogy megszökjünk, hogy tegyen minket külön, ne tegyen a németekkel egybe. Azt mondja: „Zašto, jel mrzite švabe?”²⁴⁸ Dehogy azért, hogy mrze, hanem sajnáltuk, hogy ütötték-verték. Meg volt olyan nap, hogy egy nap hatvan halott volt. A Feri bátyám fia is ott halt meg. Hát hároméves volt. A Kati ángyinak egy fia is ott halt meg a lógorban, éhen, volt olyan gyerek, aki az anyja szoptatta, oszt vér ment tőle. Vért szopott. Mitől lett volna tej? A sótalan gancától meg sótalan levestől? Főztek tésztalevest, tojás nélkül gyúrták a tésztát, bele a vízbe, forrt, és ez volt a leves. Butty volt. Nem bírtam megenni. A gancát meg bírtam enni, mert az egy kicsit édes volt. Meg a kukoricakenyeret is meg lehetett enni. Azt csináltuk, hogy összeszeltük a kenyeret, begyújtottunk a sporhetba, és ráraktuk a platnira, akkor az átmelegedett, és olyan volt, mint a friss kenyér, de amúgy kikezdte a szádat az édes kukoricakenyér. Ne kérjen belőle senki. Sótalanul, ha evett valaki, hogy hogy is bírtuk. Az én anyám nem bírta. Akkor volt az a pétisók, műtrágya a magyar időben, hogy ki találta ki, kifőzték, fölforralták azt a pétisó, öntöttek rá vizet, és leöntötték, de nem is egy vízből, hanem többől, olyan szép fehér volt, mint a kristálycukor, de hát csak méreg volt abba, tiszta seb volt az ember szája tőle.

Bácsgyulafalva, 101.

A TEMETŐBEN NYITOTTUK KI A SÍROKAT, A NÉMET KRIPTÁKAT,
ÉS ODA DOBÁLTUK BELE

– ...aztán mikor a lógorba kerültünk, Járekon voltunk.

– Hogyan kerültek oda?

– Hát egyszerűen annyi volt az egész, hogy reggel jöttek, kizavartak bennünket. Esett a hó. Az úton már voltak népek, akik abból az utcából jöttek. Be a központba, ott mindent elszedtek tőlünk, ami értékes valami volt. Vártuk, hogy megyünk a Tiszára, vagy tudja a csuda hova. Hát így kezdődött. Akkor muszáj volt, mikor már Járekon voltunk a lógorba, akkor ott már alkalmazkodni kellett a megélhetés végett, hogy hogy bírsz létezni.

Ott már a létezés volt a fontos. Az nagyon. Hát étel nem volt. Addig volt szerencsénk, míg volt kukorica a górékba, és lehetett morzsolni. De azt is később lemorzsolták, és hordták el. És akkor az is már korlátozva volt. Kenyeret meg ilyesmit azt nagyon nehéz volt [találni]. Keveset kaptunk. Az étel az problematikus volt. Úgy volt az, hogy találd fel magad. Volt az, hogy éjjel kiszöktünk Temerinbe. Onnan persze valamit kaptunk. De aztat pedig nagyon szigorúan fogták elejibe. Később, amikor jött a július, vagyis április–május, akkor meg már kicsit könnyebb volt. Meg nem voltak nagyon szigorúak. Csak akkorira már nagyon megfogyott a jónép. Mert nagyon sokan meghaltak.

A temetőben nyitottuk ki a sírokat, a német kriptákat, és oda dobáltuk bele a [halottakat]. Nem lehetett beleengedni, hanem beledobtuk. Mikor az tele volt,

²⁴⁸ Miért, gyűlölitek a svábokat?

akkor vagy visszatoltuk, vagy úgy maradt, és akkor valaki később befödte. Ez így volt. Utána négy hónapra bevagoníroztak bennünket, és Gajdobrára vittek. Onnan lettünk aztán széteresztve. Négy hónapot. Úgyhogy nyolc hónap volt az, ami... Aztán meg ki merre.

– Mesélte, hogy dolgozott a földeken.

– Ja, mikor még a lógorba. Mert hát az volt a lényeg, hogy valamiféleképp találd föl magad. És hátha tudsz valahogy közben egy kis élelemhez jutni. Vagy megmaradt télről vöröshagyma, fiatal hagyma vagy krumpli, ha még volt. Azt szedtük ki, és akkor zsebre, és hordtuk be a lógorba a szülőknek. Mert a szüleim ott voltak ugye, meg a két testvérem. És akkor valamiféleképp segíteni. Tudom, hogy nem tudtunk hogy bejutni ahhoz, hogy egy állandó munkát kapjak, akkor egy bácsi volt kint. Vagy egy család, de alighanem egyedül volt, mert voltak ilyen szállások akkor még. Aki kint maradt, többnyire egyedül volt. És odahúzódtam egy bácsihoz, nem emlékszem a nevére. Mondtam, hogy lehetne ökrökkel szántani vagy valamit csinálni, hogy legyen egy állandó munkám. Amiből esetleg nem zavarnak. Mert akkor amottan zavartak bennünket. Akik őriztek is bennünket, a partizánoknak mondtuk akkor őket, azok már többnyire vagy idős valakik voltak, akik iszákosak, meg minden. Vagy ilyen fiatal kölkök, magyarul mondva. És azok meg, fegyver volt, lövöldöztek. Avval hősködés volt. Így csináltuk, hogy valahova behúzódni, és akkor. Bár nem mindenkinek sikerült. Énnekem véletlenül sikerült. Valahogy feltaláltam magamat. Tudom, hogy tavasszal már a tanyán, hát az ökrök még pihentek, még etettük, akkor a madárfészkekből a tojást szedtük. Valami volt, valami étel. Mert az ember éhes volt. Utána aztán már, amikor ez mind elmúlt, akkor kezdődtek az igazi hajsza. Akkor az iskola. Mert én az iskolát is abba kellett, hogy hagynom, mert közben mentünk. Aztán Bácsföldvárra kerültünk, akkor Óbecsén is voltunk, akkor Zrenjaninba is voltunk. Éltünk hirtelen, míg nem jöttünk Doroszlóra.

– Mikor kerültek Doroszlóra?

– Negyvenhét áprilisban. Április, már a dátumra nem emlékszem. De akkor kerültünk ide, mert a tata, ide jött az én tatám a kendergyárba gépésznek. És akkor jött a család is, és akkor így kerültünk.

– Milyen volt itt a helyzet?

– Mink, mivel azokat az éveket mind olyan zavarosan éltük le, Doroszló nagyon nyugodt [volt]. Nyugodt volt, mert nem volt az, hogy máma itt vagyunk, de holnap nem tudjuk, hogy hol leszünk. Abban az esetben itt már teljesen másképpen vetük fel. Volt egy kis nyugalom, meg az emberek is elfogadtak bennünket valahogy. Mink is magyarok vagyunk ugye, és akkor. Bár... Bárhova mentünk, az a lógoros név az rajtunk volt. Többnyire az volt: ovi su logoraši.²⁴⁹ És akkor ez kész. De hát beleszoktunk, és inkább arra mentünk, hogy élni muszáj, család, sikerült kihúzódni a lógorból, együtt vagyunk, és akkor csináld.

Doroszló, I I I.

²⁴⁹ Ezek lágerlakók.

HA ERŐS VOLT A SZERVEZETE, TÚLÉLTE, HA NEM, AKKOR MEGHALT

– Zsablyán kezdtem az első osztályt. Beiratkoztunk az első osztályba, na, abban az évben aztán bejöttek az oroszok, a magyarok elvonultak, apukám is visszavonult a hadsereggel, a zászlóaljirodába, oda pedig az orosz parancsnokság költözött be, és mihozzánk is tiszteket elszállásoltak, akik hát ott voltak nálunk, úgy, nagyon jó emlékem van. Egy idősebb tiszt, de hogy milyen rangban, azt nem tudom, starešinának²⁵⁰ hívták, arra emlékszek, jól tudott németül, anyukámmal németül beszéltek, és amikor jött, én szaladtam elébe, úgy, mint a saját gyerekét, fölvettem, áttett a vállán, megszorongatott, megszeretgetett, mikor ettek, én odaültem az ölébe neki, úgyhogy nagyon szerettek bennünket, gyerekeket. Abszolút nem féltünk tőlük, nem bántottak.

Amikor az oroszok ott voltak, akkor mondta ez a starešina anyukámnak, hogy: „Katica, addig, míg mi itt vagyunk, addig nektek nincsen semmi bántódásotok, de ha mi elmegyünk, akkor rossz sors vár rátok.” Ezt az orosz tiszt mondta. Egy alkalommal eljöttek hozzánk az ún. partizánok civilben, fegyverrel, eljöttek, és kerestek katonafőlszerelést, holmit. Sehogy se találtak, föltúrták a szekrényt, megtalálták az én magyar ruhámat, azt elvitték, ez volt a katonaholmi, és közben az egyik partizánnak elsült a puskája, nem sebesült senki, hanem fölment a plafonba egyenest a golyó, közben ott volt egy orosz nő, aki éppen vasalt, na, ő fogta magát, csendben átment a starešináért. Na, mikor az megjött, akkor fölsorakoztatta őket, és hát: ki lőtt? Persze hogy nem jelentkezett senki. No, akkor vezényelt nekik, lásuk csak egyenként kiüríteni a puskát, amikor kidobta az üres hűznit²⁵¹ a puska, nagyon leszidta azt a fiatalembert, fiatalok voltak, és egyszerűen kizavarta őket a házból. Utána, mikor ők elmentek, dátumra nem emlékszek, de 1945. január 29-én összeszedtek bennünket a moziterembe, magyarokat, reggel jöttek, hogy magyarok, amit bírtok a vállatokon magatokkal elvinni, aztat szedjétek össze, és gyülekeztek a moziteremben. No, oda bementünk, velünk volt az ómama, mi hárman gyerekek, meg anyukám, ő összeszedett, amit gondolt, hogy kölleni fog, egy kis élelmet, ruháneműt. Tél volt, január 29-e, ott aztán kiabáltak, hogy a Tiszára velük, hát minden ilyen rémisztgetés, ijesztgetés, de aztán úgy dél körül, délután valahogy a gyerekeket meg az öregeket kocsira rakták, a fiatalokat pedig gyalog hajtották el Zsablyáról Járekra. Ez most Bački Jarak, Temerinnel már összeépült, és ónos eső esett, nagyon jól emlékszek rá, mi, gyerekek ott kocsin, lovak is csúszkáltak, valahogy éjszaka, sötétben értünk oda, de akik kísértek bennünket fegyverrel, volt nagyon rendes ember is köztük, mert odajött, és éppen engemet takart be, így ment a kocsi mellett, betakart, és mondta a nagymamámnak, vigyázzon a gyerekekre legalább, hogy ne fázzanak meg. Ott, Járekon aztán, ez a Járek egy német falu volt, üres házak, már szalma volt ugye berakva, beágyazva a szobákba, ottan több családot egy szobába beraktak, beszorítottak, úgy mindenkinek el volt kerítve, ez az én területem, az a te

²⁵⁰ Elöljáró.

²⁵¹ Töltényhüvelyt.

területed, ott voltunk egész nyáron, pontosan nem tudom, júni–júli, és onnan aztán elmentünk Gajdobrára, ha jól tudom, Szépliget, Nova Gajdobra, ott van Palánka mellett. Itten, Járekon nagyon rossz volt az élelem, kaptunk valamit, meg nem is kaptunk, orvosi ellátás nem volt.

Ha valaki megbetegedett, ha erős volt a szervezete, túlélte, ha nem, akkor meghalt. Minden reggel jött a lovas kocsi, szürke lovas kocsi, úgy emlékszek rá, és szólni köllött, hogy itt is van halott, ott is van halott, azt csak úgy megfogták, földobták a kocsiderékba, összeszedték, és kivitték a temetőbe, úgy mondták, hogy megtöltötték a német kriptákat, utána pedig tömegsírokat ástak, és abba lett beledobálva. Minden temetés vagy szertartás nélkül, ez így ment. Az volt szerencsés, akinek volt rokonság a környéken, és az, amikor sikerült neki, akkor hozott be ennivalót. Nekünk, anyukámnak a nagynénje, Julis nena, nagyon jó visszaemlékezni rá, többször bejött, hozott szalonnát, kenyeret, hát amit bírt. Amikor nem vették el tőle, vagy nem zavarták vissza vele. Ottan többen voltunk, ugye, a család. Ott volt a nagynénem gyerekeivel, ott volt az ángyi a gyerekeivel, és ezt megosztottuk így egymás közt, és hát avval jól jártunk. Ez a túlélést biztosította. A nagyobb fiúkat, akik hát már bírtak valamit csinálni, azt hiszem, tizenöt éves korig vagy az körül, azokat összeszedték, és parasztkocsira gyűjtötték a vasat, a hulladék vasat, ló nélkül, ők húzták, ők tolták és gyűjtötték, mink pedig, akik kicsik voltunk, ottan csellengtünk az udvarban, néha sánta partizán megzavart bennünket, olyankor ugye elbújtunk a WC-be vagy fészker alatt, és hát így volt. Nagyon emlékszek rá, hogy anyukám varrt egy nadrágot, rövidnadrágot pünkösdre, ha jól tudom, és fönt voltunk a padláson, jött a sánta partizán, én leugrottam, és elszakadt a nadrág. Úgyhogy sírtam nagyon, de hát mit csináltunk, elszakadt a nadrág.

Mire mi odaértünk, már üres volt minden. Itt-ott hallottuk, hogy műtrágyát találtak, vagy sót vagy valamit, az anyyira veszélyes volt, hogy attól inkább meghaltak, mint hogy túlélés lett volna abból. Aztán, mikor átkerültünk Gajdobrára, ott már jobb körülmények között voltunk, emberséges körülmények közt voltunk. Nagyon jól emlékszek rá, ahova a nagynénénk lakott, a falu szélén, a kútban találtak egy bődön zsírt, hát az nagyon jól jött, mert ugye nem földte föl senki, hogy ezt megtaláltuk, és elhasználtuk, megettük, a zsírnak nem volt semmi baja. Evvel egy kicsit bírtuk pótolni. Ott [Szépligeten] szintén házakban voltunk, de ottan már volt ágy is, úgyhogy, ha jól emlékszek, nem volt az már anyyira mostoha körülmény, mint amott volt. Meg jobb volt a koszt is.

– Mennyi időt töltöttek Járekon?

– Járekon, hát olyan öt hónap körül, aztán emitten, Gajdobrán, ott meg szeptember–október végén.

– Az édesapjával mi volt a helyzet?

– Apukámról nem tudtunk addig semmit. Ő, hogy visszavonult a magyar hadsereg, otthon, fönt a Balaton környékén, a Balaton fölvidéke. Az öcsém nagyon legyengült. Ott már jöttek látogatók is, és a nagynéném Pecellóról, Péterréről jött kocsival, és az öcsémet úgy lopták ki. Kocsiderékba lefektették, betakarták

pokróccal, nem volt már akkora ellenőrzés, és akkor úgy sikerült, úgy élte túl a lógort, mert nagyon legyöngült, és elkapta a szamárköhögést is. Aztán, ahogy a lógorból minket is elengedtek, kaptunk egy elbocsátólevelet, amin azt írta, hogy Jugoszlávia területén mehetünk mindenhova, csak Zsablya, Csúrog és Mosorinba, oda nem mehetünk, mert ezt a három községet ürítették ki, szóval magyartalanították, hogy így fejezzem ki magam.

A háború után az első iskolaévet Pecellón jártunk, a néném meg én, az öcsém, anyukám meg apukámék pedig kint voltak szálláson egy apukám onokatestvérinél, hát ilyen paraszti munkát végeztek. Mindent, amit szálláson csinálni köll. Ők ott voltak fönt Péterréve, Ada, Tornynos háromszögben, ottan valahol, Buránysor meg ott. Pontosán nem tudom, emlékszem, nagyon szerettünk kimenni. Ő volt az Annus nénje, nem volt nekik gyerekük, Bóbán sógor. Volt neki egy vak lova, amit az orosz katonák ott hagytak az ő lovai helyett, szelíd volt nagyon, lovagoltunk ott gyerekek, mentünk, arra úgy nagyon jól emlékszek, mentünk kendert áztatni. Valami tó lehetett, egy nagyobb víz, ahova vittük a kendert, belementünk derékig, ott lerakták apukámék meg a sógor, a kendert bele a vízbe, valamivel lenyomatták, és akkor ott áztatták, nem tudom, tíz napig vagy meddig, akkor kiszedték, megszáritották, és törték, csinálták házilag a kendert. Nagyon jól emlékszek, egy széles út volt a szállás előtt, és poros volt, szerettünk benne járni, szaladgálni a porban. Úgy jó visszafelé, a másik oldalon, ott lakott egy másik onokatestvére apukámnak, és az út mellett, a fűben valamilyen királydinnyének nevezett szúrós valami volt, amit azóta is keresek, de senki nem tud róla, hogy mi is volt az a királydinnye, de nagyon megkeserítette a mezítlásosoknak az életit. Aztán elkerültünk, apukám el akart menni Magyarországra vagy még tovább nyugatra, anyukámnak ősei között vannak németek is, valószínű, hogy azon az ágon elmehettünk volna Németországba, de ahogy itt Pacsérra értünk, a volt ismerőse, akinél meghált, hogy éjszaka megy majd tovább, Tavankútra átmegy, de ez az ő ismerőse rábeszélte, hogy maradjon itt. Itt maradt, aztán mi is jöttünk negyvenhatban ide. Mikor idejöttünk, nem volt semmink, mindent úgy kaptunk, házbérben laktunk.

– Tudták az emberek, hogy honnan jönnek?

– Tudták, befogadtak bennünket. Én nem éreztem sose, hogy nem fogadtak volna el bennünket. Apukám, anyukám nagyon szorgalmas volt, és öt évre rá vettek házat. Az a ház nem volt valami nagyszerű ház, szoba, konyha, oldalszoba, valami kis gazdasági épület, de az már a mienk volt, és nagyon örültünk neki. Ez a ház. Örült neki, mert az idő alatt, az az öt év alatt, háromszor köllött hurcolkodni, tehát lakást váltani. Mindig azt kérdezték, hogy van-e gyerek. És ha volt gyerek, akkor már ugye, hát nem kiadó, gyerekek így, a gyerekek úgy, pedig hát nem volt velünk probléma.

NYÍLT LAP VÓT, ELOLVASTUK, HOGY: „MNOGO TE POZDRAVLJA
TVOJA DRUGARICA, ILONKA...”²⁵²

- Hogy érte utol a végzet?
- Pačarik Radomirnak hívták.
  - Zsablyai volt?
  - Zsablyai. Helyes, nem is vót nagyon szegény. Az talán a módosabbak közül, az rendelkezett ott legjobban. Nagyon huncut vót, hogy nőcsábász végtelenű, öreglegén. Helyes nagyon volt, és... aztán én a községházán dógoztam Gajdobrán, és ott volt... Gajdobrán. Ott volt egy, egy, hogy is hívták? Szóval, Mesni narodni odbornak²⁵³ hívták, és ott vót kiteve egy postaláda, és oda köllött a postát bedobni. S aztán mi szedtük ki, és küdtük tovább mit tudom én hova, csak egy... ez olyan kis község vót... Palánkán vagy hova, és nézzük, hogy te, nézd csak, kik írnak, haza írnak... Pačarik Radomirnak... s magyar lányok onnan a lógorbú. Azt lehet mondani, hogy egyik lába még a lógorba vót, és egyik azt írta, szégyen vagy nem szégyen, de hát nyílt lap vót, elolvastuk, hogy: „Mnogo te pozdravlja tvoja drugarica, Ilonka.” És az apját agyonverte.
    - Az apját agyonverte, ő meg...
    - Akkó milyen magyarok vagyunk mink, hm? Milyen magyarok vagyunk mink? Akkó mást mondok. Itten, mikor szabad vót hazamenni bárhova, csak haza nem, akkor anyám mondta, hogy Imrének, me én még akkó bent köllött, hogy dógozzak, akkó mán nagyon jó vót az a izém, főnököm. Fizetést is adott valamennyit. És Imre mondta, hogy gyerünk oda, ahun nincsenek sokan szerbek, úgy tudja, hogy nincs, ő itten diákmunkás volt magyarok alatt, és tudja, na, hát akkó így kerűtünk ide, Kupuszinára. De higgye el, sován vót Imre nagyon, mer mondom, hogy izé... tí-fuszba vót, alig mocorgott még. És hát én is néha gyűttem ide szabadságra, s anyám özvegyasszony két kiskorú gyerekke, mer mind a ketten még kiskorúak vótunk, és egy szalmaszálat nem kapott senkitű se. Egy szalmaszálat. Hogy, no most... segítsük ezt a szegény, szerencsétlen családot... Nem, nem kóduślelek beszél most velem. Anná büszkébbek vagyunk, hogy... azé túlélünk sok mindent.

Bácskertes, 4.

NEM BÍR MEGHALNI, HOGY ANNYIRA
MEGÁTKOZTA VALAKI

- Volt egy ember, az átjárt Csúrogra, Zsablyára, pakolta a magyarok holmiját. Ez igaz, mert az öcsém feleségének az anyja dolgozott annál az embernél, már mikor nyugdíjas lett, és küldte két helyre is, hogy menjen, mert nem bír meghalni, hogy annyira megátkozta valaki, és könyörgött, és elment az az ember, akinek az egész családját, amit csinált vele. Aztán egy hétre rá meghalt, hogy azért halt-e meg, vagy nem. Ment a Julis néni, a nászasszony oda, könyörögni azoknak, menjenek már el az

²⁵² Sokszor üdvözöl barátnőd, Ilonka.

²⁵³ Helyi Népbizottság.

öreghez, mert nem bír meghalni. Egész hónapokig szenvedett. Mindig azt emlegette, hogy menjen ahhoz, és hívja el, hogy bocsásson meg neki.

Mohol, 93.

AKKOR, HA LÖTT VOLNA ESZEM, ADTAK VOLNA KÉT-KÉT HOLD FÖLDET

- Mikor maga idejött Telecskára, teljesen nincstelenül érkezett?
- Ami rajtam volt, csak az. Anyám tudta fogni a gyapjút, akkor az egyik hozott szalonnát, amaz krumplit, így. Aztán mikor tizenöt éves voltam, akkor kellett kaszálnom, kenyeret keresni, de anyám fonta a gyapjút, akkor sokan megunták az öreg subát, azt én elkaptam. Én is fontam a gyapjút.
- A negyvenöt után betelepült lakosság?
- Ezekkel a betelepülőkkel akkor én nem foglalkoztam. Nem ismertem én itt senkit. Én nem is ide indultam, hanem a magyarokhoz, de végül itt rekedtünk és itt maradtunk, de nem is bántam meg.
- Mit hallottak ezekről a betelepített szerbekről?
- Akkorjában nem voltak ezek olyan rosszak. Ezek, akik itt vannak menekültek, majdnem mindnek van ott rokona. Mert azokat Horvátországból Tito telepítette őket, ezeknek a szülei meg ott maradtak. Most hogy volt ez a háború, akkor azok biztos egy kicsit magasán szállt a daru, akkor Tuđman azt mondta, egy talpalatnyi földet nem ad Horvátországból, Tuđman az generális volt valamikor Titónak, akkor hogy megszűnt, akkor csak horvát lakók azok, akkor ezek, szegények, eljöttek, mert ott megporolták volna az ülepüket. És aki nem volt bűnös, az visszamönt, nem olyan sokan, de visszamönt.
- Mit tud a tapsikolt földről?
- Mondjuk, így amit Tito-földnek mondtak, osztottak. Telecskán is kaptak a magyarok, német földekből is kaptak. Volt beszolgáltatás. Hallottam olyat, de nem voltam ott, hogy magyar a magyarnak csupálta a bajszát, hogy muszaj beadni. A Kis Guba ahol lakik, Lábadi Gyula bácsi, én adtam nekik búzát, hogy be tudják adni a szolgáltatásé, én mint gyerek. Arattam, kaszáltam, és természetben kikaptam a búzát, akkor elmentem géphez, ott is természetben kikaptam, akkor kisegített. Akkor, ha lött volna eszem, adtak volna két-két hold földet, jövőre majd megadják, de jól csináltam, nem használtam ki. Volt beszolgáltatás.

Bácsgyulafalva, 1.

OTT VALAMELYIK MAGYAR AZT MONDTA NEKI,
HOGY AKI NEM BŰNÖS, AZ NEM MENEKÜT EL

– És akkor ott negyven... hát ott már lehet mondani, de ezt mind én úgy rakom össze, ahogy hallottam, hogy negyvennégy őszén, hát asszem, hogy szeptemberbe, igen, október elején. Ott úgy vót, hogy az oroszok támadást indítanak a Tiszán át, és hogy Csúrogot is majd lövik. Akkor nagyon sokan, mink is, elmenekültünk Topolyára. Ma-

gyarok. Magyarok. Magyarok kocsival, lóval. Erre jött a... apó maradt, nagypapa maradt [azt nem vitte el senki], meg a nagyanya. Apó maradt, mer ő etette a jószágot őnála.

– Csak hogy elmondjuk: apu az a te nagyapád, nagyanya meg a nagypapa a te szüleid.

– Nem! A nagypapa meg a nagyanya azok az édesanyának az apja meg az anyja.

Eljöttünk Topolyára. Azzal, hogy apó marad. Ő etette a jószágot őnála, a János bátyánál meg minálunk. A maradt jószágot, disznót, mit tudom én, baromfi. Tehén hogy vót-e, nem-e, azt nem tudom, nekünk. Apónak vót. Azzal, hogy ha baj lesz, akkó ő a jószágot maga elé szedi, és hajtsa Topolyára. Apó az ilyen vót. És akkó mi Topolyán elmenekültünk, mi, a Rozi ángyi, mert a János bátya katona vót, a Lajos bátya, a Novák sógor a Giza nénivel meg az Ilonkával. Úgy tom, ez vót a csapat. Nádalj, akkor Szenttamás és... No most, Szenttamásra nem mentünk, hanem Nádalj, és akkor dülőúton jöttünk valahol. Mit tudom én, hogy tájékozódta akkor, de ideértünk. Az Ilonka tudja a részleteket, mer a Jancsi miatt nem lehetett haladni. Mer mindig szopni köllött neki, meg tisztába tenni, meg mit tudom én, mi vót. És akkó itt vótunk. A szüleinek is meg apónak is vótak rokonai. Mi a szüle rokonainál vótunk. Az a Basi Jánosnál, nem tudom, hogy János-e. Az a lényeg, ott a vásártér sarka. Topolyán. A tejes asszony mellett az a sarok, a Gabi. Az ő unokája neki. Ott vótunk. Most hogy mindannyian-e, vagy nem-e? Há nem mindannyian, mer a Rozi ángyinak az anyja itt vót, ő biztos az anyjánál vót. Asszem, a Novák sógorék meg mink vótunk a Barsiéknál. Hát és akkó itt tengtek-lengtek. Kukoricaszedés, minden. Ők meg itt semmit se csinálnak. Asszem, a Novák sógor az mindig ilyen... szeretett mozgolódní. És akkó kiment a piacra. És ott valamelyik magyar azt mondta neki, hogy aki nem bűnös, az nem menekűt el.

– És azt magyar mondta?

– Hát. Akkó a Novák sógor ez nagyon megsértődött. Megtárgyalták apával, úgy látszik. Meg a Lajos bátyával. Most, a Lajos bátya nem nagyon törődött, ő fiatal vót, nem érdeköte nagyon. Ő jól érezte magát itt biztos... És akkó eldöntöttük, hogy visszamegyünk, mert mink nem vagyunk bűnösök. A Rozi ángyi a Jancsival maradt, mer az anyja, az itt vót. Nagymama, úgy hívták.

– És akkor melyik hónapban mentetek vissza?

– Hát októberban. Az má biztos október lehetett. Október vót, mer... Na, az a visszamenés az abszolút hülyeség vót, mer akkó má valóba az oroszok, asszem, hogy átjöttek a Tiszán. A magyar katonaság ész nekű vonút erre. Mindenki ment erre.

– Ti meg mentetek amarra.

– A Novák sógor meg apa meg szüle. Mer biztos ők vótak a haditanács. Vagy inkább a szüle, a szüle meg a Novák sógor lehetett. Apa az, az, ahogy mondták, ő úgy. Ha egyezett vele, akkó csinálta, ha nem egyezett, akkó nem csináta. Biztos egyezett vele, és akkó visszamentünk. Mindenki erre, mink... A magyar katonaság az hülyének nézte az egész csapatot. Mindenki menekűl, ezek meg mennek vissza! És a fronton át! Itt még magyar rendszer vót, akkó vót a front, hol magyar, hol ilyen, hol olyan katonaság... Ők mennek vissza. Mire visszamentek, addigra még akkó is ott magyar katonaság vót. De mire, az a katonaság már olyan vót, hogy...

Úgy emlékszek rá, hogy nagyon meleg vót. Már amikor Topolyára jöttünk. Lehet, hogy úgy is vót, mert elég korán kiengedtek minket. Többieket, azt egész szeptember, októberben engedték ki.

– Akkor ez ilyen negyvenöt nyara lehetett valamikor?

– Negyvenöt nyara. De most hogy aratás előtt vagy után... Vagy késő ősz vót, és nagyon meleg vót, nem tudom. Csak azt tudom, hogy eccé csak jöttek a Szrémbő ezek a férfiak. És akkor ott Lajos bátya is ránk talált, meg apa is ránk talált. És akkor a Lajos bátyának még megvót az a papírja, hogy ő a Petőfi brigádba van. És apó azt bemutatta, hogy a fia a Petőfi brigádba van. Akkó mingyá elengedtek bennünket, azzal, hogy mindenhova mehetünk. Ja, és a topolyaiak jöttek azé oda. És akkó azok hoztak el bennünket. Ha jó emlékszek, az vagy a Dabasi vót, vagy a Misinszki sógor. Most, hogy ki jött értünk, nem tudom. De úgy emlékszek rá, hogy a Misinszki sógornak a szállásán.

– Mert azt mondták, hogy elmehettek akárhova...

– Csak Csúrogra nem. És akkor Topolyára jöttünk. De akkó má mink olyan állapotban vótunk az Illéssel, hogy egy seb vót az egész testünk. Tele hólyaggal, viszketett... Arra a melegre emlékszek, abba a melegbe viszket. Fürdeni szó se... És akkó itt valami nagyon bűdös kenőccsel kenegettek. Az a szállás kint vót egész a, hát a Brindza-düllőtől egy düllővel kijjebb. Így mentek a düllők, és annak a düllőnek a végén. Majdnem Hegyes alatt. Ott gyógyultunk meg. Eccé csak má nem is vótunk sebesek. Pedig akkó se vót mit enni. De azé csak adtak enni. Hát, és akkor onnan a szállásrú, asszem, onnan a szállásrú apa kapott munkát a húsüzembe. Ha jól tudom, a húsüzem ott vót, ahol a sörlerakat van mostan. Az öntödével szembe. Ott, ahol a malom van, ott temető vót. És az Albin, ahol dógozik, ott mellette van egy ilyen féltetejű valami, az még mindig megvan. Mi ott laktunk. Az volt a mi palotánk. Egy szoba, földön.

Amikor az állampolgárságot osztogatták, az negyvenhatba-hétbe volt, akkó el köllött menni körösztlevelé. Úgy mondjuk az anyakönyvi kivonatot. Édesanya meg a szüle mentek el. És akkó édesanya elment a szomszédokhoz, és ott látta, hogy ez is a nagyanyáé, ez a nagyapáé, nagyanyáé. És a valami Milan az mondta, hogy tűnjön el minél előbb. És még a vasútra is kikísérték, hogy biztos elmenjen. Az le volt írva, az nincs, ahogy van. De ez az iskola, ahova én jártam, azt mind lerombolták. Úgyhogy majd úgy jár az összes iskola.

Hát én nem tudom, hogy nézted-e azokat a papírokat, amin megvan, hogy kitől, mit és miért koboztak el... Hát mind végig lehet követni, hogy a fődeket mind átjátszották a szerbeknek. Csak úgy, dodeljuje se.²⁵⁴

– A tapsikót föld?

– Jól tapsolt, és akkó kapott földet. De a magyaroknál is vót ilyen biztos, a nyilasoknál... Hát úgy tudják, nagyapám október 23-án tűnt el, a nagyanyát meg november 3-án végezték ki. Úgyhogy gyorsan változtak az események.

A magyar hadsereg kivonult, akkó a partizánparancsnok bevonul a kukoricából, ugye látta, hogy ezek elmentek, akkó ő vót a hős. Meg az a csapat, aki a nagyanyát

²⁵⁴ Kiosztották.

elvitte. Úgyhogy azt a disznót akkó ott hagytuk a sós lébe. Ettük a gerslit helyette. Há mondom, az a valami kukoricábú. Valamilyen tarhonyaféle, de nagyon rossz. Tarhonyát is utálok különben, de az még rosszabb vót. Meg a sült tök, annyi sült tök vót. Úgyhogy nincs kedvem sült tököt enni.

Topolya, 5.

ANYUKÁM HOZTA HAZA A HÚST, NEM AZÉRT, MERT Ő NEM BÍRTA MEGENNI,
HANEM AZÉRT, HOGY NEKÜNK IS JUSSON

– Az apukámnak az onokatestvérjei közül anyai ágon, ottan volt, akit kivégeztek. Az még negyvenégy, negyvenöt elején, addig még nem vittek el bennünket lógorba. Elmentek lógorba, aztán szanaszét mentünk. Hát úgy tartottuk a kapcsolatot, de nem sokan vesztek oda a mi rokonságunkból. Volt rá eset, de nem sok.

A munkabíró asszonyokat, mert ott asszonyok voltak, a férfiakat azokat elvitték másfelé, azokat vitték munkára és Temerinbe-e, hova-e, szóval elvitték onnan Járekról. Úgy nagyon jól emlékszek, hogy anyukám is ment velük, és amikor jött haza, akkor ők már jó kosztot kaptak, hogy bírtak dolgozni, tehát volt hús is abban a bizonyos valamiben.

– Merthogy maguk nem kaptak húst?

– Nem volt ott hús, persze. Anyukám a húst hazahozta a gyerekeinek. Úgyhogy erre nagyon jól emlékszek, hogy anyukám hozta haza a húst, nem azért, mert ő nem bírta megenni, hanem azért, hogy nekünk is jusson. A nagymamám ő túlélte, ő is tábort, úgy bizakodó volt, valószínű, hogy a hite is erős volt, az élni akarása is erős volt, és így túlélte. Hát anyukám megkapta a tüdőgyulladást, és ott volt a nénje, az csinálta neki a hideg borogatást, és meggyógyult. Szinte tudtommal nem is volt következménye neki. De nagyon beteg volt, lázas volt, gyógyszerről nem is lehetett ottan beszélni, se orvosról. Bár én nem tudok orvosról. Hogy volt-e, nem-e, fogalmam sincs, de én nem láttam.

– Iskolába sem jártak abban az időben?

– Nem volt iskola. Csak így tengtünk-lengtünk ottan.

– És utána mikor került iskolapadba?

– Iskolapadba? Pecellón, negyvenöt–negyvenhatos évet már ott jártam, az első osztályt, a néném ő a másodikat, mert ő Zsablyán elvégezte az első osztályt, én csak kezdtem, és a háborúval megszakadt, de aztán ott, Pecellón, a nagynénémétől. Nagyon jól emlékszek rá, egy nagyon aranyos tanító nénink volt, Beretka Margitnak hívták. Én azóta övele nem találkoztam, de nagyon jó emlékem van róla, nagyon szeretett bennünket, gyerekeket.

– Voltak Péterrévén mások is, akik Zsablyáról érkeztek?

– Voltak. Többen voltak ott zsablyaiak, meg maradtak is, meg aki bírt továbbmenni, továbbment külföldre, Amerikába, Ausztráliába, minden irányba.

– Kik költöztek be a házukba? Mit hallottak?

– Egy özvegyasszony költözött be, annyit tudtunk róla, de hogy pontosan kicsoda, micsoda, nem tudom. A ház most is ugyanúgy néz ki, avval, hogy ott, ahol a műhelyajtó volt apukámnak, egy végház, kétablakos, egy végház, és ahol a műhelyajtó volt, most ott ablak van, tehát oldalszobának használja a néni azt a műhelyt. Nyitott gang, régi nyitott gang, most is nyitott, nem csukták be. Hát volt apukámnak ott két varrógépje, meg minden, ami egy jól menő szabóműhelybe köllött, az mind ott volt.

– Hogy sikerült a szüleinek mindezt megemészteni?

– Hát tulajdonképpen nem sokat beszélünk mi erről itthon. Nem sokat beszélünk itthon. Hogy mi volt ennek a pontos oka, nem tudom. Nem tudom. De nem sokat beszélünk róla. De mondom, nagyon szorgalmasak voltak, és öt évre rá megvettük ezt a házat, ahol most is itt ülünk, már átépítettük a feleséggel együtt, de a mienk volt. Nagyon örültünk neki.

Zenta, 149.

ŐK NEM ENGEDTÉK, AZT MONDTÁK, ITT NEM CIRKUSZOLTOK, KIFELE

– Nekünk nem volt egy borozda föld se, mikor idejöttünk a lógor után. Mi nem kaptunk földet. Honnan.

– Kik voltak, akik kaphattak?

– Az idevalósiak, aki telecskai születésű, azok kaptak, akinek nem volt földje, de mi semmit. Nekünk még jól bementak némelyik, hogy ha nem lettetek volna bűnösök, nem is hajtottak volna ki benneteket. Úgy tettek a telecskaiak, nem mindenki, de volt. Nekünk a Vujović sógorunk volt, egyszer őneki is mi törtük a kukoricáját abban az évben, mikor kiengedtek a lógorból bennünket, és meséljük neki, hogy mit mondanak, hogy ha nem lettünk volna bűnösök, akkor nem hajtottak volna ki bennünket. Azt mondta, csak azt mondjátok nekik, hogy tegyék össze a kezüket, hogy én meg a Božo, az öreg, hogy nem engedték be, mert már föl volt a jegyzékre, tizenkét embert innen is ki akartak a szivaci szerbek nyírni. Csak ők nem engedték, azt mondták, itt nem cirkuszoltok, kifelé. Nem engedték, hogy végbevigyék, másként itt is kivégeztek volna, föl is volt írva tizenkét személy. Én nem tudom, kik voltak, akiket ki akartak végezni.

Bácsgyulafalva, 101.

* * *

HEGYI LÁSZLÓ PLÉBÁNOS, AKI AZ ÉN GYEREKKOROMBAN VOLT, AZZAL IS MEGÁSATTÁK A SÍRJÁT

– Mikor már a magyarok bevonultak, aztán alakultak a partizánegységek. Mondjuk, Tito bujdosott, és ahon álltak, alakultak a partizánok, és aztán ezek lövöldöztek a magyar csendőrségre, katonaságra.

– A partizánok meg a segítők?

– Volt olyan, akik támogatták, segítették, bujdatni is köllött, fegyvert is raktároztak, köllött segíteni, nem bírtak azok éhen lenni. Tito mikor bujdosott, akkor alakult a partizánegyesület.

– A partizánok hogyan viszonyultak a papokhoz, tanítókhöz?

– Voltak olyan is, a papokat is belágerozták. A Hegyi László plébános, aki az én gyerekkoromban volt, azzal is megásatták a sírját, saját magának, mire arra került volna a sor, kapták a parancsot, hogy nem szabad. Aztán az ember nem volt, olyan hibája volt, nagyon haragudtak a népek rá, abban az időben úgy akarták, hogy az egész családot kivégezni, úgy hallottam volna, hogy valami orosz tiszt leállította, hogy nem szabad, valami úton-módon.

Bácsgyulafalva, 1.

AZT KIVÉGEZTÉK AZÉ, MER A MAGYAROK KIVÉGEZTÉK A SZERB PAPOT

– És a járeki pappal meg az iskolai tanítókkal mi lett? Arról tud valamit?

– Arról nem tudunk semmit mi, nem. Hát mikó mink má odamentünk, akkó má ugye ők, má ki vótak ürítve. Gondolom, azok a németek, akik vótak ott, öregek meg gyerekek, azok nem járekiak vótak. Azokat is valahonnan odahozták.

– És a csúrogi pap?

– Hát azt kivégezték. Azt kivégezték azé, mer a magyarok kivégezték a szerb papot. És akkó a csúrogi templomot aztán lebontották. Azt lebontották. Úgyhogy... És hát én minden évben mentem Csúrogra, vittem, még éltek a szüleim, minden évben elvittem őket. Végigmentünk az utcán. És akkó... De sose mertem bemenni a házba. Má valahogy mit tudom én... nem, nem... tudod, úgy éreztem, hogy ott, ahol születtem, érted. Mer az embernek a gyerekkora is nagyon nehéz vót, nem úgy, mint a mai gyerekek.

[Én tényleg nagyon, nagyon korán... Én hatéves koromig nem tudtam, hogy lehet cukrot venni. Mer az egész utcának bevásároltam, tudod. És akkó mindig a privát botosok, mindig adtak egy-két szem cukrot, hogy biztos oda menjek. És egyszer hazamentem, és mondtam, hogy anya, mit gondolsz, pénzé is adnak cukrot! Úgyhogy nagyon-nagyon nehéz gyerekkorom vót, gondolom, tényleg. Mer hát mindig ugye szülők bérőtek fő, de hát az mindig olyan messze vót, mer az ócsóbb vót. És akkó még világos vót, addig dolgoztak, akkó mire hazaértek, tíz óra vót, akkorra már aludtam. Akkó reggel háromkó-négykó indultak, hogy mire megvirrad, kiérjenek. És akkó vasárnap találkoztunk mindig. Akkó, mer nagyon jó tanuló vótam, és akkó ugye vasárnap szerettem vóna, hogy foglalkozzonak velem. És akkó ültem a gang szélén, csináltam valami leckét. Mer anyám nagyon szerette a virágokat, vót valami húszféle muskátlija neki. Az be vót kerítve, és akkó közé még ilyen lécecskék, hogy a kiscsirkék be ne jöjjenek. És nyafogtam, hogy anya, nem értem, anya, nem tudom. Akkó csak kikapott egy lécet, és akkó kikaptam, hogy egész héten

tudtad, most nem tudod! És akkó el tudod képzelni, hogy mikó a negyediket befejeztem, akkó úgy üzent neki a tanító néni, hogy adjon tovább iskolába. Mer nagyon jó tanuló vagyok. Nem mentek azok szülőértekezletre meg ilyesmi. Honnan! És akkó úgy kerültem polgáriba. Becsére. Negyedikből. Képzeld el, hogy a Rozi ángyi... az ott laktak, ahogy megyünk az állomásra. De azt úgy képzeld el, azt az iskolát, az iskolába járást, hogy vonattal mentünk. Az reggel hatkor ment, a vonat. És körülbelül olyan három kilométerre laktunk. És akkó hazafelé, ha nem csatótak vagont a tehervonat után, akkó este nyolckó értem haza. Akkó még tanulni is köllött volna.]

Topolya, 2.

HÁT PAPOT PAPÉ

– A Dupp Bálinttal mi lett?

– No, a pappal az lett, hogy... Hát az első, az a könyvekben is megvan, hogy mikó bejöttek a magyarok, akkó bizony nem tetszett neki, hogy mit csinálnak. És akkó kipredikálta, hogy ő nem ilyen, nem ilyen magyar katonaságot várt. Akkó be is csukták a magyarok. És akkó ott megkérdezték tőle, mert szerbeket is becsuktak, és akkó valamelyik kérdezte, hogy a plébános úr is fogoly, vagy így valahogy. És akkó azt mondta, hogy nem fogoly, nem látja, hogy fogoly. Vagy... Fogoly, nem veréb, meg ilyesmi. Hát őneki semmi átka nem vót, mer ő együtt kártyázott a szerb patikussal meg a szerb állatorvossal mindig.

– Ezt ki mesélte?

– Lajos bátya. Vagy én most ne tudom má... És őneki ez nagyon nem tetszett éppen. A bevonulás. Meg a viselkedése a magyaroknak. De mivel a egyik pravoszláv papot, mert két vagy három pravoszláv pap is vót Csúrogon, egyiket azt kivégezték. Hogy miért? Azt nem... valószínű, hogy a kémelhárítás dolgozott. De ítélettel, mindennel. És akkó ennek alapján őt is. Hát... Nyilvánosan el is ítélték Újvidéken, és Csúrogon kivégezték. Mert hát papot papé. De hogy abbó három vót, ebből hogy egy vót, az mellékes. Az anyja ezt nem tudta, és még lágerba is várta, hogy majd jön a fia, és akkó ő kiszabadítja onnan. Járekon. És ott meg is halt, asszem, az anyja. Mármint ennek a Dupp Bálintnak az anyja.

– És mi nem tetszett neki abba, amit a magyar katonák csináltak?

– Hát valószínű, hogy túlkapások vótak ott. Má mikó elkezdtek ott lövődözni, akkó má... Most hogy milyen megtorlás vót, azt nem tudom. De különben ott abba a lövődözésbe apónak testvérje, hát asszem, hogy testvérje, a Rind Antal bácsi, az ott kapott egy golyót. Sose derült ki, hogy partizángolyó-e, vagy pedig a magyar katonaságnak a golyója. És abba bele is halt. Benne vót, és akkor az elgennyesedett, és belehalt.

Topolya, 5.

Ő PÁRTÓTA A SZERBEKET

– A pap az meg annyira nem tetszett neki ez, amit a magyarok csináltak, hogy levetkőztették, leszereltették, egy három hétig nem vót pap. Magyar hatóságok. Mert ő pártóta a szerbeket. Aztán csak kivégezték, mert aszonták a szerbek, muszaj kivégezni, mer a szerb papot is kivégezték a magyarok, és a papot papé. Hiába vót annyira az ő pártjukon, oszt csak kivégezték. Hát nem tudom, mit csináltak vele. Dupp Bálint vót, német ember vót. Az anyja nem is tudott magyarul. Én a szerbeknél ministrátam. Olyan divat vót, hogy ha gazdag halott vót, akkó nyolc-tíz miniszternek fölötöztünk.

– És akkor csak magyar gyerekek ministráltak?

– Szerbek, szerbek. Nem vót ottan, csak én voltam magyar.

Topolya, 3.

KIS ZIVATAR GYÜTT, ÉS LECSAPOTT A VILLÁM, ÉS BELECSAPOTT AZ EMBERBE

– Na most, ezt elvitték, szétrombóták, mi lett, nem tudom. Csak egyik unokatestvérem az, Adán van a család, meg akkor a, ő így munkaidő után nagyon szeretett építeni, építkezni. Ment, olyan gyönyörű izéket is épített, emeletes házakat, és... Ott valahun Pecellón épített valami rokonáná... mit tudom én, és szembe volt egy másik új ház, padlásszobásos ház, és azt mutatta nekem egyszer, mondja: „Nézd csak ezt a házat, nézd csak ezt a házat!” Azt is le köllene azé fenyképeznem. Ilyen magasságba az a ház öreg téglából van, főjebb, az meg új. És azt mondja, hogy, így mondja, hogy ez a zsablyai kápolnából van. Alsó része a háznak. Még most is úgy van, úgy látszik. Na, a Feri, sajnos, az unokatestvérem meghalt. És a Feri azt mondja, hogy... Mikor a készen volt a ház, és a... a házigazdának ugye hát illő, hogy... a házigazdának illő, hogy föltegye azt a diadalcsokrot vagy miacsudát, és úgy is vót, ű fogta a borosüveg, meg nem tudom én... És ahogy fölvitte, teszi föl, valami hirtelen kis zivatar gyüött, és lecsapott a villám, és belecsapott az emberbe, és az ember halva esett le.

Ezt is jó lenne nekem megtudnom. Mondta a izé... mondta a Matuska, hogy ezt jó lenne, de tessék ezt megtudni mosmán. Ferink meghalt. Lehet, hogy valaki tudná... lehet, hogy valaki tudná, de ki? Meg utána köllene járnai, de ez nagyon fontos lenne. (Azok is hogy gondolt... nem félt attól az istenveréstől, hogy a kápolnának az anyagából épít magának házat? Nem? Hát hogy jutott eszébe?) Ne legyünk naivak, ösmerjük mink nagyon a szerb izét... fajt.

Azt mondják, hogy a szerbek, azoknak nem olyan nagy valami gyilkóni. Nem tudom. De meggyőződünk azé. Mer a jó barát az jó barát, énnekem vannak jó barátjaim most is. S képzelje el, hogy ott dinnyét árul egy pasas... zsablyai, hát megtudódott, hogy zsablyai, de oda én is többsző vettem, és mindég hív, hogy ha én nem megyek el látogatóba, mondja, akkor meg mikor megyek mán egyszer, elvisz valahogy, ájde, gyerünk! Gyerünk, megkeressük ezt a Marót is, ez az én szomszédasszonyom, ha ő nincs otthon, menjek be, otthon van az anyja, menjek be egy kávéra, obavezno.²⁵⁵ De

hát ő ötvenes évekbe, vagy mikó mentek oda, és ő vett rendesen placcot, ő építette, és azt mondja, hogy: „Ja se ovima starosedeocima, ja se rugam da čekaj, čekaj – mondja –, ako dođe u natrag Mađari, ti moraš onda da bežaš odavde...”²⁵⁶ Tehát nem, ez csak olyan csipkelődés. Csipkelődés. (Szóval még ilyen is van, még ilyen csipkelődés is azért előfordul.) Nem, mer úgy látszik, ezeket dođošinak²⁵⁷ nevezik, vagy legalábbis arra, különben is, hogyha egy kicsit jobban megy, akkor lehet, hogy van egy kis irigység is. És azt mondja, olyan jó beszélgetni így vidéken... Mondja, aki odavalósi, olyan jó beszélgetni. Ajde, akkó ottan leülünk a piac végén, és akkor ottan kicsit, mer sokáig ott van, egész szazonba ott van.

Bácskertes, 4.

²⁵⁶ Ezekkel az őslakosokkal én mindig csúfolódom, hogy na várjál csak – mondja –, ha visszajönnek a magyarok, akkor neked el kell tűnnöd innen.

²⁵⁷ Betelepülőknek.

■

■

NÉMET LÁGER

Fő se tudtuk azt fogni, hogy miért mennek el ilyen gyorsan (261) • Igazi erős sváb nő volt (261) • Semmit nem lehetett elvenni, és aztán mindent konfiskáltak (262) • Tulajdonképpen engedték, hogy szökjenek meg (265) • Akkor mondták, hogy nemsokára mennek haza (266) • A lógorparancsnok az ott lakott a Herman Ivánék után (267) • Hogy gyűjtőtábor van, azt tudtam (267) • Öregapa, a Großvater, az volt Szikicsen (269) • Mindenkit lágerba vittek, aki németnek vallotta magát (269) • Mindenüket elvettek, nem kaptak vissza semmit (270) • Egybe, az egész család (270) • Valószínű, nem a neve miatt vitték el, hanem mert hivatalnok volt (271) • Akik vegyes házasságban éltek, azt nem bántották, ha német származású volt (271) • Ott halt még az öreg a mi szobánkba (272) • Apatinbú kihajtották a németeket (273) • A lágerba összeszedték őket (274) • Emezeket mind,

mind elvitték a lágerba (274) • A birtokra hoztak két-három kamion németet (275) • Ami fáj a magyarnak, az fáj a szerbnek is (275) • Kő menni a német házakba mindent összeszedni (277) • A magyarok csak szolgák voltak (279) • Nem akarta otthagyni a sajátját, nem tudták, hogy mi vár rájuk (280) • Akkor nézek-nézek én, hogy üresek a házak mind (280) • Volt egy civil láger, és volt egy katonai láger (281) • Ész nélkül hajtották a népeket, a németeket a lágerba (282) • Egyszer csak kihirdették, hogy senkinek nem szabad adni, akik gyűnnek (285) • Vagy cigarettát bedobtak neki, vagy kis kaját (287) • Mikó gyűtt a német orvos be, a pártizon vezette (287) • De ha elkerültök valamikor haza, akkor írjatok (288) • Németül nem volt szabad egy szót se (288) • Az oroszok mentették, ahol látták (289) • A német asszonyokat mind ilyen lágerba töltték (289)

FŐ SE TUDTUK AZT FOGNI, HOGY MIÉRT MENNEK EL ILYEN GYORSAN

– No, akkor utána ez megtörtént, hát nem soká vótunk magyarok, negyvennégyben már gyüttek az oroszok. De mielőtt gyüttek az oroszok, a németeket elhajtották. És akkor a szomszédba volt két kislány, nem messze, második házba. No, oszt akkó mink ezt nem is vettük, mint afféle lányok, komolyan, a politikát nem csináltuk, otthon is nem mondták. Jobban énekre tanítottak bennünket, meg a jóra, nem foglalkoztak vele. Csak egyszer gyüttek, hogy halljuk, hogy nagy mozgás van, kocsik az utcán, sátorral. Hát mi ez? Nem is nagyon akartak kiengedni bennünket. Azt mondja édesanyám, ne menjetek ki az utcára. De hát, mind a lányok, kíváncsiak, a Julival elszaladtunk odáig a, második ház vót, ahol ezek a Becker lányok, élnek-e, nem-e Németbe, kettő vót, ilyenféle, akkor harmincas, huszonnyolcas, mint mi, ilyen korúak voltak. Elszaladtunk mi oda. De már akkor azok bent ütek azokba a sátoros kocsikba. Hamar, mert gyorsan ment biztos a pakolás, csak mink ott álltunk, hogy hová mennek. Fő se tudtuk azt fogni, hogy miért mennek el ilyen gyorsan, mikor... Hogy miért kellett elhagyni, amikor olyan jót játszottunk, meg minden. Csak úgy bámultunk. Arra úgy emlékszem. Akkor volt ott sok minden, mert a partizánok is ugye közbe egy-egy lüvést előbb leadtak, a sarokon mentek. Egy-egy lüvést leadtak, beszaladtunk, féltünk. Közben féltünk is. Én nem tudom, akkor még fő se ültek, mint ahogy most is van ez a szemtelenség, hogy volt olyan, aki bemén, oszt mindjárt azt nézte, talán éhesek is voltak ezek a partizánok, hogy mi van ennivaló. Fosztogattak. Oszt azt néztük, ugye hát mink éltünk is, meg vettünk is mézet, de azelőtt nem éltünk olyan gazdásosan, mint most, vagy hogy mondjam, most jobban megveszünk mindent. Osztan méz se vót. Oszt egyszer nézzük a testvéremmel, egy nagy, olyan ötliteres kandli vót, fő van fordítva az udvaron, ahogy mentek. Ahogy ment a kocsi. Oszt né, hát itt a méz, és mint afféle kislányok azt néztük, nyaltuk a kandlibú, mert fele bennmaradt, a mézet. Föllökték a mézet, és azt mondja a testvérem, nyaljunk egy kis mézet. És ezek elmentek.

Doroszló, 104.

IGAZI ERŐS SVÁB NŐ VOLT

– Kihoztunk a lógorból, Feketicsről egy lányt, egy sváb lányt, apám megsajnálta, nem volt senkije neki, azt hiszem, a szüleit kivégezték, tizenhat-hét éves lány volt, és kihoztuk, hogy segíjjen anyámnak ott a háznál. Úgy voltunk vele, mintha a lányunk lett volna. Főzte az ebédet, én meg őrzöm kint a disznókat. Aztán ő férjhez ment, ahogy megyünk Becsére, ott van a Dunderski-szállás, attól errébb volt egy másik nagy gazdag tanya, oda ment férjhez. Aztán kiment Németbe, Lüszi-nek hívták. Mikor lehetett a németeknek kimenni Németországba, mikor az fölszabadult.

Ő mitőlünk férjhez ment, ő több mint valószínű, hogy úgy ismerkedett meg, mert ment sokszor szódázni. Apám mondta: „Lüszi, vigyél már ki Dreába egy pár üveg szódát!” Akkor Lüszi fölült a kocsi, beleváló lány volt, mindent csinált, igazi erős sváb nő volt, csontos, erős nő volt. És nem volt nála pardon, ő szeretett is menni. „Majd én megyek, Pista bátyám” – úgy hívta apám, s föltételezem ott ismerkedett meg Dreában azzal a fiatalemberrel, férjhez ment, és aztán kimentek Németbe. Én azt hiszem, valami nagynénje vitette ki. Az innen ment ki Feketicsről, kilógott, írt egy jó párszor, de hogy anyámék írtak-e vissza, nem emlékszek.

– A feketicsi láger hogy nézett ki?

– Ahogy bementünk Feketicsre, mindjárt a jobb oldalon volt egy nagy tér, most azt hiszem, piactér volt, nem emlékszek annyira rá. Hogyne mentünk volna be. Ott volt az én nagybátyám gépész a malomban, a Matyi. Akkor mentünk be, és így sváb dolgokat ott összeszedte, mert gazember volt a Matyi bátyám, s kaptam tőle egy biciklit, nem volt rajta gumi. Kötelet tettünk rá, rá lett kötözve, és úgy hajtottam a biciklit.

Szabadka, 65.

SEMMIT NEM LEHETETT ELVENNI, ÉS AZTÁN MINDENT KONFISKÁLTAK

– Szóval, hatéves voltam, amikor bejöttek hozzánk a németek Bánátba, Becskerekre. Megparancsolták ott nekünk, nem tudom, kicsodák, hogy menjünk az utcára, és kiabáljuk, hogy Heil Hitler. Hát azt se tudtuk, hogy ki az a Hitler, csak tudom, hogy mentünk az utcán, és kiabáltunk. De mindenfelé a gyerekek kiabáltak, hogy Heil Hitler. Akkor aztán egy nap azt mondja anyám, nem szabad menni, mert közel volt hozzánk a vásártér, de a központhoz közel laktunk. Azt mondta anyukám, nem szabad menni a vásártérre. Meg volt tiltva. Hát mért nem? De az unokatestvérem, a Rózszi, az idősebb volt tőlem négy évvel, ez Melegi család, ez becskerek, az meg kiszökött, hát azt mondja, ott akasztották föl a zsidókat, és volt egy állapotos asszony is nagy hassal, ott lógott. Na, akkor már tudtam, akármilyen kicsi voltam, anyám mért nem engedett ki az utcára se.

A verseciek, édesanyámat nem az anyja nevelte föl, hanem a nagynénje, akit úgy hívtak, hogy Lujza tanti, az engem meg a bátyámat is úgy kezelt, mint az unokáit, mert nem voltak gyerekei, az anyámat ők nevelték. Emlékszem, hogy húsvétkor meg karácsonykor mindig meg voltunk hívva. Ez az anyám nagynénje, aki nevelte. Az édestestvérét szintén a másik nagynéni nevelte, ez a Lujza tanti meg a... tanti édestestvérek voltak. Ezeket úgy hívták, hogy Zsusler.

Amikor bejöttek az oroszok, a család elmenekült, de az öregasszony, aki nevelte, az azt mondta, hát nem fogták föl az emberek, hogy miért köll most elmenni, úgyis vissza fogtok jönni, én itt maradok, majd vigyázok a házra. Na, mit ad isten, amit később megtudtunk, hogy a Tito megparancsolta, hogy a verseci svábokat ki kell nyírni, mert ezek svábok voltak. Mind a két nagynénit elvitték, Knićaninba.²⁵⁸

Kničaniról már biztos hallottatok, mert ott egy haláltábor volt, magyarul mondván. A végén majdnem mindannyian meghaltak tífuszban. Éheztek, hideg volt, szörnyű körülmények. No, anyukám körülbelül egy év múlva megtudta, hogy ott vannak, és akkor vitt minden csütörtökön, vonattal utazott, öt-hat vekni kenyeret, nagy fazékban főzött, vitt, de nem csak nekik, mert volt, akinek nem volt senkije, volt, akik elmentek Németországba, vagy előbb lelőtték őket, úgyhogy mindig adtak azoknak is. Akkor ő egy nap visszajött, a kajákat otthagya, hogy meghalt a Lujza tanti. Azt hiszem a... tanti még előbb. Az, aki az édesanyja volt neki tulajdonképpen. Hanem a Lujza tantinak volt egy férje is, aki, ezek nevezték az anyámat, úgy hívták, Misi. Azért mondom, hogy tanti... mert ezek svábok voltak.

A Misi... azt először elvitték Versecen, először a lógorba, és utána, méghozzá a németországi rokonok tudták meg, és ők mesélték nekem, mert többször kint voltunk náluk Münchenben, hogy a Misit... szabályosan agyonverték. Na, a... férje már, hál' istennek, előbb meghalt. Tehát ezek Versecen voltak.

[Az én ómamám Becskereken volt, ő meghalt negyvennégyben, júliusban. Arra úgy emlékszem, akkor voltam kilencéves, mert tulajdonképpen az volt az első halott. Szerintem nem volt okos dolog a család részéről, hogy a gyerekeket, mert akkoriban házban ravatalozták a halottakat, és mielőtt rárakták a koporsó tetejét, akkor minden gyereket fölemeltek, hogy nézzétek meg még egyszer az ómát. Én nagyon sokáig láttam az ómát, és félttem. Félttem a haláltól tulajdonképpen, nem az ómától. Azt hiszem, nem volt okos dolog, hogy a gyerekeknek így sorba megmutatták. Inkább megmaradt volna emlékezetünkben, amikor élt.]

– A családban németül beszéltek?

– Svábul meg magyarul is. Én magyar iskolába jártam. Apám ragaszkodott. Mi akkoriban tulajdonképpen szintén féltünk, de apám a németek alatt a legitimációjába beíratta, hogy magyar, anyám meg németnek tartotta magát, oszt féltünk, hogy minket is elvisznek. Mert csak jöttek éjjel, nem tudom, kicsodák, a belügyesek, és vitték a családot, ami rajtuk volt. Úgyhogy mi akkoriban elég sokáig fölöltözve aludtunk. Nem mertünk levetkőzni, mert az embereket úgy vitték, ahogy voltak. Semmit nem lehetett elvenni, és aztán mindent konfiskáltak. Hát most mit fognak visszaadni? Mitőlünk elvették a házat Becskereken, azért, mert az ómama sváb aszszony volt, apám anyja, és apám már akkor kérte, mert apám nem volt se katona, se semmi. Sőt, apám titokban hallgatta akkoriban Londont, lehetett fogni magyarul. Persze titokban. Arra emlékszem, hogy egy nap mondta apám az anyámnak, azt hitte, hogy én nem hallom, hogy a Hitler ezt a háborút nem bírja megnyerni. Hát azért, mert a londoniak bementék már akkor, akkor már az amerikaiak mozgóldtak, az oroszok is, hát ekkora túlerővel. No most, ez volt az én családom meg a verseci család, de most van egy másik család. Becskereken egész közel laktak hozzáink, unokatestvér is, sőt azt hiszem, második, Schulznak hívták őket. Az távoli

rokonok voltak. Az apa katona volt, mert behívót kapott, muszáj volt neki menni. Gyönyörű szép sarki fűszeresboltjuk volt, amikor bejöttek az oroszok, a felesége, a Nina tanti, a fia, a Schulz Öcsi, Ervin volt a rendes neve, volt egy lány, egy idősebb, meg az Öcsi, a fiatalabb lány, meg a Nina tanti, azokat rögtön elvitték a lágerba Becskereken, és elvették a házat, az üzletet, mindent csakumpakum. Na most, azokat elég gyorsan megtudtuk, hogy hol vannak, mert Becskereken voltak, úgyhogy azoknak is vittünk. Apámnak asztalosüzlete volt, úgyhogy nem voltunk szegények, de gazdagok se. Tehát nem nélkülöztünk sose. De ott már nem az anyám vitte, se az apám, hanem nekem kellett vinni, meg az unokaöcsémnek, a Melegi Oszinak. Úgyhogy az Osi meg én, anyám szépen melegen fölöltöztetett, mert messze volt, kint a város szélén az a láger, egyik kezemben ételhordószerűség, mert nem volt lábas, az Osi is, de nem volt szabad bevinni a lágerba, hanem mások is vittek, ki köllött rakni a láger fala mellé a lábasokat meg az ételeket is, és ráírni a cédulára, hogy kinek lesz. Akkor másnap mentünk megint, akkor ott voltak az üres edények, akkor kicseréltük, de sose nem is láttuk őket. Aztán egy nap, mert aztán végül is a Tito adott valami amnesztiaféleséget, szóval egy nap megjelent a Nina tanti meg a két gyerek. Hát olyan serdülőkorban voltak, persze hogy befogadtuk őket, mert ott a Melegi-házban volt két szoba is, az egyik szobában, az olyan mosókonyha-szerűség volt, az lejjebb volt, de fönt az utca felől is volt egy üres szoba. Beraktuk őket abba az utcai szobába. Az Öcsit, apám asztalos volt, befogadta inasnak, az anyja meg nálunk segített anyámnak. Csak ami rajtuk voltak, más semmijük nem volt. Azt mondja, ami gyűrű volt, azt is, mindent, a Babi mesélte, a lány, mert a gyűrű nagyon nehezen akart lejönni, és megkérdezték őket, hogy a gyűrűt vágják-e el, vagy az ujját vágják le. Hát persze ez hülyeség volt. Aztán egy nap, mert a Tito a végén csak amnesztiát adott, amikor összeveszett az oroszokkal, meg az amerikaikkal jóba volt, és megjelent az Aladár bácsi, ezeknek, akiket befogadtunk, a családfője, Aladár bácsinak hívtuk. Az Aladár bácsi megjelent egy délután, erre este már jöttek érte. Egész éjjel bent tartották Becskereken a belügyben, de reggel kiengedték. Azért, mert az Aladár bácsi Németországban, ott papírost is kapott, hogy amnesztia érvényes, és jöhet haza, úgyhogy nem is bántották, csak egész éjjel kikérdezték. Akkor egy nap a Nina tanti leesett a padlásról, mert ügyetlenkedett, meghalt, és akkor az Aladár bácsi visszament, és az Öcsit is magával vitte. A Babi akkor már nagylány volt, és mint tisztviselő dolgozott Becskereken, férjhez is ment, ott is maradt.

No most, egy olyan öt-hat évvel ezelőtt csöng nálam a telefon. Egy péntek délelőtt. Fölveszem a kagylót, németül beszélt, azt mondja: „Én vagyok a Schulz Öcsi, itt vagyok a feleségemmel, a Royalban aludtam, évek óta kereslek. Nagy nehezen megtaláltalak, ne ijedj meg, de szeretnék meglátogatni.” Hát most nagyon gyorsan – mert azt se tudja, hol lakok, mert megkapta a címemet, este errefelé sétált, megnézte a házat, de nem akart már este zavarni –, gyorsan elszaladtam pogácsáért, hogy valamivel megkínáljam őket. Meg is jöttek a Schulz Öcsi meg a felesége, és akkor ő mesélt a lágerről, erről, ahova mi az Oszival vittük a lágerba. Mondom, megkaptátok ti azt a kaját, vagy mindenki között szétosztották? Azt mondta: „Meg-

kaptuk mindig. Az volt az egyetlen, mert volt olyan nap, hogy mindannyian csak egy pici darab kenyeret kaptunk fejenként, és azzal éltük túl. Néha adtunk másoknak is, de mindig jóllaktunk.” Azt mondja, azt soha nem fogja elfelejteni, és iderakott nekem az asztalra kétszáz eurót. Azt mondta, fogadjam el mindenféleképpen, mert ő nagyon sokat gondolt, és nagyon keresett, és így meg szeretné hálálni először is, hogy a szüleim befogadták, hogy az apám szakmát adott neki, mert asztalos lett belőle. Hát persze hogy elfogadtam a kétszáz eurót. Ki nem fogadta volna el ebben a mi világunkban? A kis nyugdíj mellett. Aztán még egyszer-kétszer fölhívott az Öcsi Németországból, meg én is írtam nekik lapot, de aztán nem. Lehet, hogy most már meg is halt, mert most már több mint nyolcvanéves körül kell, hogy legyen. Most akkor több család nincs. Amit lehetett, az emberek segítettek egymást, ha megtudták.

Olyanok is vittek ételt a lágerba, akiknek nem is volt senkijük, csak azért, mert német volt. Na, volt még ott egy szörnyű dolog. Ki is volt? Oda is vittünk kaját, pincében voltak, és egy nap vitték őket Oroszországba. De ki volt, valamelyik szomszédnak vittem? Tudom, hogy volt egy fiatal házaspár, éppen előtte esküdtek pár héttel, a férfi be volt zárva, és a nő meg mindig látogatta. De hogy ezek mért voltak bezárva? Azt nem tudom. A férfit vitték Oroszországba. Azt a sírást, ami ottan volt. Fiatal szerelmesek voltak, oszt elválasztották őket.

Zenta, 1956.

TULAJDONKÉPPEN ENGEDTÉK, HOGY SZÖKJENEK MEG

– Tanár úr, említette, hogy hozzátartozójuk Rudolfsnagnál volt.
 – Az a nagymamám, anyám az sváb származású volt, soha nem beszélt velünk németül, sajnos, soha, az magyar érzelmű volt, és magyarul beszélt velünk mindig, s őtet elvitték a lógorba, és ott anyám részéről az összes rokonságot is elvitték lógorba, a nagymamám ott halt meg, éhen halt tulajdonképpen. Az egyik bátyja az Jarkovacon²⁵⁹ volt malmos, az, mivel nem csinált senkinek semmit, ő azt mondta, nem megy el, mikor a németek mentek el, kivégezték. Ott volt négy gyerek, azok lógorba kerültek, nem mind a négyen, három lány az lógorba került, illetve ketten, mert egy férjhez ment negyvenkettőben valahova, a fiú meg katona volt, az nem is jött haza, a két lány Belgrádban volt, ott is volt lógor, azok végül Kanadában kötöttek ki. Az öccse az elment a Franzfeld, az Kačarevo,²⁶⁰ de a felesége nem ment vele, annak hét gyereke volt, kettő katona volt közöttük, egyik a keleti fronton halt meg, a másik francia fogságba esett, s a franciák kiadták ide, itt volt egészen ötvenig, Kninben meg Borban volt hadifogoly, utána az kikerült Németországba, onnan meg kikerült Kanadába. A másik, az a nagybátyja, az apja, az Németországban volt, az is kikerült Kanadába. Akkor volt a három kiskorú gyerek, azok voltak szintén ott Gudurošnál, ahogy átmész a titeli híd mellett, ott volt a lógor, Rudolf az Rezsőháza,

²⁵⁹ Árkoson.

²⁶⁰ Ferencalom.

és végül ide kerültek Szabadkára, itt volt egy a Prozivkán, a kórháztól még erébb, itt volt egy lógor. Ide került az a három gyerek, és ez a három gyerek tudta, hogy a nagynénjük itt van Palicson, üzentek neki, vagy írtak egy levelet, kiskorúak voltak, ez pontosan negyvennyolcban volt ez, akkor ide kerültek, és ki lehetett venni innen munkára ezeket.

– Szabadkán is volt tábor, ahol munkára ki lehetett venni?

– Itt Szabadkán volt ilyen lógor, és a szomszédunk kivette őket munkára, le voltak fogyva teljesen, nem is dolgoztatta őket, hanem kapott, anyámnak, azért nálunk kaja mindig volt, azért volt ennivaló, és megetették, és a végén átszöktek Magyarországra, és kimentek Németországba. Tulajdonképpen engedték, hogy szökjenek meg.

– A határ hogy működött?

– Szigorú volt nagyon. Ezeket a németeket a végén hagyták, volt egy másik rokonom, aki volt Gakovón,²⁶¹ azok is lógorban voltak, az unokatestvérem volt, az anyámnak a nővérének a gyerekei voltak, és annak a gyerekeinek a gyerekei, unokatestvérek, onnan is hagyták, hogy elszökjének, hagyták, tudták, nem csináltak problémát belőle, hadd menjenek, mert már nagyon föl voltak háborodva, gondolom, Európa meg minden, és ezek átmentek Magyarországra, és kimentek. Tulajdonképpen szerencsésük volt, mert Bécsig jutottak el az orosz zónába, és ott egy volt munkásuk megismerte őket, és az átvezette az angol zónába őket, és az tudta, hogy az apjuk hol van Németországban, és oda elmentek utána, és kompletten kimentek Kanadába ezek, ami rajtuk volt, annyi vagyonuk maradt. Akkor egy másik unokatestvérem az Bécsben telepedett le, az ott él most is, meghalt a szülei, a hozzátartozói még élnek Bécsben, mert hatan voltak testvérek anyámmal, malmosok voltak különben. Ez így ment. Voltam is Kanadában kint kilencvenhatban, Jancsi meg én voltunk náluk, meghívtak bennünket, mind fölhalálta magát, jó anyagi körülmények között éltek kint. Ez a bécsi is, most voltam kint náluk, jól élnek azok is, dolgoztak, jó nyugdíjuk van most ezeknek.

Szabadka, 12.

AKKOR MONDTÁK, HOGY NEMSOKÁRA MENNEK HAZA

– Szabadkán volt egy német gyűjtőtábor?

– Azt nem tudom, hogy hol volt, azt nem tudom, hogy hol volt, de voltak itt is, ami valamikor tejgyár volt. Most az izé van, a Maxi van odaépítve.

– Oda is voltak németek bezárva? Civilek?

– Nem voltak bezárva, hanem ott dolgoztak valamit. Ott valamit dolgoztak. Mert oda jöttek vásárolni nekik a zenede alá, ahol én dolgoztam. Negyvenötben mentem el én inasnak, negyvenhétben szabadultam. Két évet voltam csak inas, mivel megvolt a gimnáziumom. És a másik kettőt elengedték. És mikor jöttünk haza, akkor arról jöttünk, akkor ott volt az a tejgyár. Előtte meg a méhészsövetkezetnek a székháza vót. A méhészeknek. És aztán utána lett tejgyár. És akkor azok a német

²⁶¹ Gádonon.

katonák, akik ott vótak, azok elég jól éltek. És azok jöttek oda hozzánk vásárolni szalonnát, ennivalót, kenyeret.

– Tehát ezek hadifoglyok voltak?

– Igen, hadifoglyok. És utána már kezdtek ők is szerbül gagyogni. És akkor mondták, hogy nemsokára mennek haza, még csak meg köll valamit csinálni nekik. Mert valamit csináltak ott abba a tejjárban. Biztosan értettek hozzá. És utána már minden német katonát elengedtek. Aki akart menni. Volt, aki itt maradt. Volt, aki itt maradt, igen.

Szabadka, 14.

A LÓGORPARANCSNOK AZ OTT LAKOTT A HERMAN IVÁNÉK UTÁN

– A németeket is deportálták, táborokba zárták...

– Lógorba. Hát hogyne, vót a, izé, a Franzeréknak, a Franzernak a gyárja. A Franzeréknak a gyárja. Még magyarok alatt, izé, vót, ilyen lakatosüzem, ott kovácsóták nekünk a szeget, kalapácsolták, vagy mi, drótbú csináták a szöget. A Sándor felé, igen. Igen, bal kéz felű által inkább, hogy úgy mondjam, még errebb a korháztu, feleúton körübelű. Ott vót. Tehát nem a korházon túl vót, hanem innen. Lakott helyen. Jól tetszik mondani, mer most visszatérek mingyá. A Hermanék helyére Bašić vagy Bačić, vagy nem tudom, majd megkérdezem a bátyámat, ő jobban tudja. A lógorparancsnok az ott lakott a Herman Ivánék után, meg a Conenék után, abba a lakásba. A lógorparancsnok. Részegen gyüött, korbáccsal. „Ja bijem Švabe.”²⁶² Még dicsekedett vele. Ott lakott lógorparancsnok.

Szabadka, 31.

HOGY GYÜJTŐTÁBOR VAN, AZT TUDTAM

– Volt Szabadkán gyűjtőtábor a német nemzetiségűek számára...

– Azt, hogy gyűjtőtábor van, azt tudtam, hogy van, méghozzá azt onnan tudtam meg, hogy egyszer kopogtak a, verték az ablakot, és kiabált egy hölgy, hogy néni, tudna-e segíteni. És akkor, hát én akkor nem tudtam németül, az édesanyám beszélt vele, és akkor kérte, hogy segítsünk neki, mer hát nagyon fáznak, és hát így, és akkor utána néhány meleg holmit adtunk neki. Emlékszünk, hogy éppen ott volt az asztalon egy üvegbe méz, és megkérdezte, hogy mi az. És akkor mondtuk, hogy hát méz, megkóstolná? „Köszönöm, elfogadom.” Úgyhogy így, tehát onnan tudtam, hogy van ilyen tábor. És mondta, hogy ők remélik, hogy fognak hamarosan továbbutazni, és, tehát ennyit tudok. Ennyit tudok róla, de ezt, mondom, ezek nem azok a németek voltak, akiket rögtön táborba vitték, hanem ezek azok voltak, akiket megindultak vissza már orosz fogságból, és egy részüket rögtön vitték Németországba, egy részüket pedig, egy részüket pedig hazaengedték, illetve hát hazaengedték volna, de nem volt hova menniük, mivel már időközben a házaikat ugye kisajátították, akik

²⁶² Verem a németeket (svábokat).

az idősek itt maradtak, azokat vagy meghaltak táborokba, vagy azokat már szintén kivitték Németországba. Tehát azok közül itt volt egy ilyen tábor, erről tudok, később több részletet megtudtam ezekről az eseményekről.

[Mint mondtam, négy férfit végeztek ki a családukbán, az egyik egy nagybátyám volt, aki Bánátban élt, Bánáttopolyán élt, Bogner János volt a neve. És hát ugye ott németek voltak. Ő bement adót fizetni, és rákiabáltak, hogy miért nem köszön úgy, hogy: „Heil Hitler!” Aszonta, hogy: „Amíg én fizetem az adót, addig én úgy köszönök, ahogy én szoktam, úgy köszönöm, hogy Grüß Gott. Dicsértessék.” Erre a németek megverték. Mikor bejöttek a partizánok, pár napig ott tartották, és kivégezték. És akkor az ő lányát pedig, most ott van a képe a falon, hát tavaly nyolcvanöt éves korában halt meg, akkor tizennyolc éves korába kivitték Oroszországba malenki robotra, és öt évet ott volt. Az édesanyját pedig táborba vitték, szerencsére az volt, hogy kikérte egy család, és azoknál ott dolgozott, főzött, takarított, és mikor szabadult, akkor kiment Németországba. És az anyja és lánya hét év után találkoztak. Addig nem is tudtak egymásról semmit... Ez a nagynéném, aki itt volt táborba, azt mondta, hogy nagyon sokan meghaltak, egy kisfiút ő istápol, és ő azt segítette, az olyan öt-hat éves volt akkor, annak a szülei eltűntek, ő pedig istápolta azt a kisfiút, és mindig, amikor kiment munkára az a családhoz, akkor hozott valamit a kisfiúnak, akit volt szerencsém megismerni. Tehát azt mondja, hogy nagyon rossz, tehát nagyon rossz körülmények között éltek, és hogy hát őneki onnan, gondolom, neki az volt a szerencséje, hogy őt kiadták munkára.]

– És melyik táborba volt a néni?

– Zombor mellett van, most nem ugrik be... Gakovón volt, Gakovón volt a néni. Később, akkor kint Münchenben, mivel kint Münchenben éltek, később övelük találkoztam, néhány Gakovót megjárt emberrel, és az volt benne az érdekes, hogy ezekben az emberekben olyan mély benyomást keltettek ezek az évek, hogy eljöttek látogatóba az unokanővéremhez újév napján boldog új évet kívánni. És amikor megtudták, hogy én idevalósi vagyok: ja, maga onnan lentről jött, hát én is onnan származok. És akkor rögtön kezdtek mesélni ezeket a szörnyűségeket, hogy nem tudnak megszabadulni tőle. Így a hétköznapi életben szépen éltek az életüket, de amint valakit innen találkoztak, akkor rögtön az. És úgy látszott, hogy hagyni kell őket kibeszélni, mert biztos nagyon sokszor mondták, elmondták a szörnyűségeket, de még mindig bennük van.

ÖREGAPA, A GROßVATER, AZ VOLT SZIKICSEN

– Öregapa, a Großvater, az volt Szikicsen, azt elvitték táborba a németek. Az is mesélte, hogy milyen randaság volt ott, de túlélte. Akkor ment egy zentai ember, mink is mentünk volna, csak a fia nem mert már, mert apám egyes gyerek volt, nem mert elmenni érte, hogy megtudják, hogy német. Akkor Zentáról mentek látogatni sokan mindenkit, akkor kivitték Zentára, egyszer csak, hogy nem tudtuk, hogy hol az öreg, akkor írtak, hogy Szikicsen volt, nem tudtuk, hol volt Szikics, de így mondták, Lovćenac volt, akkor odament egy ember, és az kivette. Mondta, hogy náluk van, akkor hoztuk haza a Großvater. A család megúsza. Nem bántottak. Elmentek a magyarok, mert a vegyes házasságokat nem bántották, akinek magyar volt a felesége, ezeket nem bántották aztán, vagy szerb volt a felesége, vegyes házasságokat nem piszkálták egyáltalán.

Bácskossuthfalva, 46.

MINDENKIT LÁGERBA VITTEK, AKI NÉMETNEK VALLOTTA MAGÁT

– Hát a német lakosság, ezek a dorozslai németek olyanok voltak, hogy mikor kezdődött ez a Kulturbund, akkor járkáltak házról házra, akinek németes neve volt, de nem is tudott németül. Akkor, ha az vállalta, hogy az német, akkor aláírta, akkor azokat behívták katonának. De aki szabadkozott, hogy ő nem német, volt három-négy olyan család a faluban, azoknak semmi baja nem történt. Aki elment német katonának, azok senki sem merte, nemhogy senki, volt, aki be merte várni, hogy jönnek az oroszok... De gondolom, aki elment katonának, az sok el is veszett ott, nem jöttek haza. Aki itthon maradt, az meg mindenkit lágerba vittek, aki németnek vallotta magát, oszt nem ment sehova, azt mindet elvittek lágerba meg munkaszolgálatra Oroszországba. Nőket is meg férfiakat, sokat. Tudok Dorozslóról is, igen. Volt, aki ottan meghalt, a Becker Gyuri felesége. De volt, aki meghalt, meg volt, aki hazajött, és mesélt, hogy csillések voltak, bányában dolgoztak, nők. Rettenő rossz koszt volt, meg szabadidejük soha nem volt, meg nem volt hun tisztálkodni, meg leszakadt róluk a ruha, akkor nem kaptak másikat. Ilyen minden volt, akik ezt elmesélték.

– És a vagyonuk?

– Konfiszkálták. Meg elvették. És aztat osztották földosztásnál. Német földeket osztottak. Az egyháztól is elvették, meg a német földeket is. Meg hát a házukból is mindenfélét. Most volt, aki visszajött, nevezem meg? Stock Mátyás bácsi is. Gyönyörű szép házuk volt, földjük. A mi házukban, én már férjhez voltam ott a templomutcán, ott volt egy kis melléképület, abban húzódtak meg. De később, a német nép az olyan szorgalmas volt, hogy később úgy összeszedte magát, hogy újra vett házat meg földet meg... Mind fölthalálta magát, nagyon dolgozó nép volt.

Dorozsló, 108.

MINDENÜKET ELVETTEK, NEM KAPTAK VISSZA SEMMIT

– Úgyhogy hazagyűttek, mer nem, még fiatalok vótak, mikó elvitték őket a bányábú. Akkó, mikó kiszabadúttak a bányábú négy évre vagy hányra...

No és akkó hazagyűttek csak egy kufferral. Akkó ittend, akkó elkezdtek, vót egy, egyetlenegy gyár vót itt, ilyen mi a fene, kendergyár. Az nem tom én, hány évig jártak mindig az asszonyok. Az emberek, a Gáspár bátyád is, ott Oroszországba kitanult így [...] meg mindent meg tudott csinálni...

A felesége meg a gyárba ment, oszt akkó, úgyhogy mikó kieregették őket a izébő, a Oroszországbó, akkó Németországba találkoztak. Osztt akkó együtt gyűttek haza. Mind a két testvér, a Gáspár bátyád is meg annak a testvére is. Az a Masina Mariskának az öregapja vót. Osztt itthon, izé, mi a fene, itthon elhelezkedtek, akkó nagy keservesen... Mindenüket elvettek, nem kaptak vissza semmit. Sok földet, házat. Akkó vótak ilyen kis szöröncsétlen rossz házak, mint most, de nem ilyenek, mint most, hanem csak nádtetejes. Nádtetejes gerendás kis alacsony, kis vityillók ott arra kifelé, oszt akkó vettek olyant. Abba beletelepűttek, osztand úgy beizéltak, úgy szorgalmasak vótak, hogy mindent meg bírták... Minden évben mindig valamit vettek. Földet is vettek, meg traktort is vettek...

Doroszló, 109.

EGYBE, AZ EGÉSZ CSALÁD

– Csak negyvenötben, akkor lágerozták a németiséget. Meg huszonhetet elvittek Oroszországba, a szénbányába, antracitba. Ott voltak huszonheten doroszlóiak, de annak fele se gyűtt vissza.

– Hát a maga feleségét is, ugye?

– Az is, a lányokat tizenhat éven fölül, meg a fiúkat. Úgyhogy apám is ott volt az öcsémmel együtt, a bátyámnak az egész, a Kati, a Röss Kati, az az egész család elvitték. Egybe, az egész család. No, ott az apja meg is halt, az öccse az meg Ausztriába van, ott megismerkedett Oroszországban egy brestovaci lánnyal, azt el is vette.

– Gáspár bácsi említette, hogy a szülei Gakovón voltak a táborban.

– Az az öregapám. Apámat meg az öcsémet, hárman voltunk testvérek, ezeket elvitték Oroszországba negyvenötben, kényszermunkára. Ott voltak négy évig. Meg az asszony is ott volt. Voltak huszonheten doroszlóiak. Az antracitszén-bányában. Ott voltak. De nem gyűtt haza még fele sem. A tifusz elkapta őket, mert nem volt sem rendes... Egy kaszárnyában voltak, de nem volt ott egy ablak se. Mind ki volt a robbanásokkal, a háború alatt kilűtték az ablakokat, vagy a légnyomás kivitte. Akkor apám is hazagyűtt ötvenbe. Én meg negyvennyolcban gyűttem haza fogságú. Apám ötvenbe, nagybátyám az is ötvenbe. És akkor, aki átlépte a határt, az három hónapot Odžakon²⁶³ be volt zárva.

– Akik Gakovón voltak, azokról mit tud? A nagyszülők?

²⁶³ Odžaci, Hódság.

– Azok is elváltak, ott is dolgoztak, amit lehetett. Úgyhogy el tudták magukat látni élelemmel is, meg minden. Így hazakerültek. De két-három család együtt vissza, a többi ott veszett, mind ott haltak meg.

Doroszló, 114.

VALÓSZÍNŰ, NEM A NEVE MIATT VITTÉK EL, HANEM MERT
HIVATALNOK VOLT

– Különben az itt lakó németeket... Schmittek, meg hát volt több, mindegyiknek mondták a Témereket, ezeket nem bántották. Egy németet vittek el, a Témer János bácsit itt a szomszédban. De hát valószínű, nem a neve miatt vitték el, hanem mert hivatalnok volt. Tehát úgy szedték össze az embereket, hogy hát ez hivatalnok volt, az mit tudom én, az kereskedő volt. Így szedték össze a népet, aki bírt fizetni, az visszajött, aki nem bírt, az... És valószínű, hogy ki lett adva, gondolom én, hogy Gombosról tizenhat embert ki kell végezni, tehát ez a megtorlás, azért, mert a magyarok is csináltak Újvidéken ilyen dolgokat. Csak a kettő között énszerintem nagy különbség van. Mert a magyar hadsereget a civil nép támadta meg Zomborból meg mindenütt, és nem a hadsereg. Zomborból, izé, a mi a csudával, Újvidéken történt az irtás, a magyar katonaság, aki nem támadta meg őket, azt nem bántották. Ennyi különbséget tudok tenni. Mert az ember addig, míg nincs fegyver, addig civil, de ha van fegyver, akkor már nem civil tovább, hanem katona. A katona a katonák ellen támadtak. Én így tudom, és ez így is van.

Gombos, 115.

AKIK VEGYES HÁZASSÁGBAN ÉLTEK, AZT NEM BÁNTOTTÁK,
HA NÉMET SZÁRMAZÁSÚ VOLT

– A német lakosságot zaklatták?

– Hát, hogy mondjam. Mikor szedték össze a németeket a faluból, akkor azokat is eltakarították. Most a Scheréknek, az András bácsinak az volt a szerencséje, hogy a felesége magyar volt. Akik vegyes házasságban éltek, azt nem bántották, ha német származású volt. A Jaksi bácsi, cviker volt, itt laktak a sarkon, ez az ő házuk volt, szép ház volt ez. Ennek el kellett menni, Jaksi bácsinak is el kellett menni, meg a feleséginek is, mert németek voltak mind a ketten. De mondom, akik magyarral voltak vegyes házasságban, azokat nem bántották. Volt itt valami öreg Bayer, olyan kuperc²⁶⁴ volt a, hogy mondjam, ilyen segítség volt a német parasztoknak, ha jöttek malacot venni, vagy voltak olyan dolgok, hogy voltak Gomboson olyan menyecskék is, aki, egy malac szőre nem volt a portán, azt oda jártak a németek malacot venni. Azt a, hát olyan dolgok is voltak a, tiltott, hogy mondjam, tiltott üzelmek, az emberek kubikolni voltak, valahol kínlódtak, ették a krumplipaprikást, a menyecskék meg válogatták, vállalták a sok, izé, svábokat. Azok jöttek malacot venni, közbe

²⁶⁴ Kupec.

malac nem volt a portán egyáltalán, csak disznók voltak. Volt ott a, ahol most a... utcában. Ott a padon ült mindig kint egy öregember, Lajkó Józsi bácsinak hívták. Annak, annak a házában laktak, házbérbe. Jött a német. „Van malac eladó?” „Van. Csak menjenek be.” De akkor, amikor jött malacot venni, akkor hozott egy nagy üveg bort. Odaadta az öregnek, az öreg Lajkónak, akkor bementek. Én meg, mikor ők bementek, akkor szépen leloptam a kocsiról az ostort. Nagyon szép ostora volt a kocsin, sárga kocsi volt, szép fekete ló volt befogva. Én a kocsiról leloptam az ostort, addig még a sváb vette a malacot, addig én eltüntettem az ostort a kocsiról. Az is egy, izé, olyan hibapontom, gyerekkori csínytevés. Megtettem azért én is rosszaságot, sok mindent. Na, most nem azért van eszembe, hogy valakit annyira megkárosítottam, hogy megátkozzon.

Gombos, 117.

OTT HALT MÉG AZ ÖREG A MI SZOBÁNKBA

– Akkor a németek közül az én nagybátyám meg a családja, öregapám, öreganyám, a Günter bácsi, a Günter néni, az öreg, azok, azok voltak, a Kresz, Kresz Jani, még az apja, azok má előbb e létt, evítették őket má ősszel, de akkor a Kresz néni volt még ottan, még én voltam, no, akkó nyolcan voltunk Gákován a lágérba.

– Maga is ott volt?

– Há ott voltam... Humm Katalin még Schmidt József... az öregek, de azokat nem, a Pista bácsi még a Józsi bácsinak magyar volt a felesége, vegyes házasság, rendbe, azokat nem, de pontosan a, izé, ez, ezért... az öreg Fidéli Okli, az a karavukóvi, az a magyarok alatt országgyűlési képviselő is volt, beszélt magyarul perfekt, mer addigra mind tudtak az öregek, még tanult emberék, cukorgyárat akart építeni ide Garára. Vót nekije aranyrudak, aranyba vót a deviza, devizája vót aranyba, devizája aranyba vót, és azt mikó elárulta, hogy hol tárolta el, raktározta el, akkor azt mondták, nem bántsák, nem bántsák, és akkó aztán likvidálva lett.

– És maga hogy került onnan vissza?

– Hát mer a Vilmos kérvényezett is, kérvényezett is, hogy hát, hogy mivel önála, hát hétéves koromtú ő nevel, ő magyar volt, na, és akkó jött, a Buzási Pali bácsi létt az elnöke a helyi, helyi odbornak,²⁶⁵ hogy úgy mondjam, akkor hát az még Bálint bácsinak volt veje, a Lobodának, rokonság, és akkor már be vót adva, na de a Hajnal Kacsza Máténak vót égy öccse, Jani, az ott vót ilyen ör, még ott volt, a Vilmos bácsi is ott volt, a György Vilmos bácsi. Ezek ott voltak ilyen, hmmm, örök. Tudod? És a Jani, ugye, nem, a Vilmos bácsi az ott maradt.

A Kacsza Jani, még volt Kreszler néni még én, hogy hívják, ki lett hallgatva, ezek, ezek most mennek, Zomborba köllött vóna menni, gyalog mentünk, de akkó mán ugye Zomborba teljes fölszerelésse, és hogy majd hova lettünk volna elhelyezve, hát elindultunk délelött, este mán későn értünk oda, vasúton túl, arra. Mikó onna megyünk, vagy is innen megyünk, akkó bal felé volt a téglagyár. Na, ott, ott vót

²⁶⁵ Népbizottságnak.

egy, egy asszony, két családja van, középkorú asszony két családjába és a Jani, ott megálltunk pihenni, hogy majd a, vagy bekisérnek még nem tudom hova, azt megbeszélte az asszonnya, hogy ezt, ezt az asszony vagy engemet, hogy bújtasson el. Elbújtatott bennünket úgy, hogy lemaradtunk a csapatbú, na, adott, adott, hogy ha majd ott alszunk, akkó majd értesítve lesznek, érte, értesítsük az otthoniakat, hogy jöjjenek értünk. No de közbe kiment az állomásra a Jani, és ott találkozott a Miska, Kresz Miskával, az, az, mint partizán katona, tudod, jöttek vóna éppen Gombosra, éppen onnan Zomborbú. Na, azt asszongya, itt vannak, asszongya, itt van anyád, meg asszongya, hogy én, el-e jöhet velünk. El is gyüttek értünk oda, ő, mind a kettő, mind partizán, Jani is visszajött még a, főzavarták az asszonyt, főketették, hát asszongya, hogy hát gyüttek... No de a Juliska megismerte a fiát, vagy Anna néni, és akkó mingyá asszongya, menjünk velük, menjünk velük, és asszongya, hogy hogy hívják, majd emegyünk vonatta haza. Éjje, tudod, vót éjje vonat errefelé.

No és, de akkó jó van, az öregasszonyt aztat el tudod, öregasszony, nincs igazolványa, és akkor nem merték megreszkírozni, ott valami kontrolla jött, ottan erre-arra. Akkó azt találta, legjobb lesz, ha én visszamegyek, majd visszakisérnek oda, a házinénihön, ahova, és akkor megüzenték az öregjeinknek. Akkó András bátyám, a nagybátyám még az én mostohám együtttek lovas kocsival Zomborba, és az akkó azza jöttünk, jöttem haza én. Úgyhogy, na most, itthon vótam.

Ott mind meghaltak, asszongya, kocsival vitték a halottakat ki. A Günter bácsinak az öregapja az is ömellert halt még. Ott halt még az öreg a mi szobánkba, egy, még egy öregember hátul a másikba, úgy kezdődött abba házba, hát, de sokan vótunk, ez egy üres ház vót, és sokan vótunk.

...Vót egyszer égy nap alatt, de becsapták a népet, hogy menjenek össze, és akkó kiválogatták, hogy munkaképesek, tudod, hogy munkára látták, és akkó azokat összeszedték, és evitték másnap munkára. Tehát, akinek látták, hogy van benne élet, na, mer oda csak a haláltábor volt, tudod, azok voltak ott, akik mán, nyolcezer nem tudom hányan. Hogy most mi van, ez a megemlékezési szobor, nyolcezer-hatszáz nem tudom hány személy van ott.

Aki magyarnak érezte magát, vagy tudott beszélni magyarul, akkó azoknak adtak papírt, és elengedték. Közbe doroszlaiak is, nem is tudtak németül, volt valami Masina nevezetű, a Kati néni meg a Józsi bácsi az Apatinba vót, de Kati néni, a ennek a Masinának a nagynénje, nagybátyja volt az a Masina, annak a felesége, ez nem is tudott németül jóformán, me Doroszlón is úgy volt, mint nálunk is, magyarul beszéltek. No, oszt azok nem, annak nem sikerült úgy hazaménni.

Gombos, 118.

APATINBÚ KIHAJTOTTÁK A NÉMETEKET

– Mink másrú nem is tudunk. Ugye, mesélték ezt a németeket is. Kihajtották a németeket. Beszélte az én anyám, hogy kint dógoztak a határba. Apatinbú kihajtották a németeket, oszt akkó hajtották iket. Oszt inné nézték a fédekrí, hogy hogy hajtsák

iket, mint a csordát. Tötéssel. Tótak dragacsokat...²⁶⁶ Vót, aki ugye, aki má nem bírta, akkó ott lelítették. Akkó az ott is... No, vót egy Jóska batyánk. Úgy mondták, hogy Jóska batyánk. Apatini vót, apatini vót. És akkó együtt Kupuszinára. Má akkó ugye nem vót neki mit enni. Kinyitotta itt a kiskaput, itt a házná, osz mondta... Hát a anyánk menyecske vót a izéné, a Rigó-házná, mondta anyánknak, hogy: „Erzsi, adjá – mondja – valamit enni, hát nincs mit ennem.” Az mondta, hogy: „Jóska batyám, nem bírok, nem bírok adni enni.” Akkó ement a öreganyjához is, ahó is. Az nyilván egy-két nap ott, amit bírt, adott nekije, meg gyugta is. Mer hát ugye bújni kellett ezeknek. Akkó kiment a szélébe, ott megtalálták, fölakasztotta magát. Ez csak, ezt hallottuk. Ezt sokáig siratta az én uram. Ezt a Jóska batyát. Hát valamikő segítették ík egymást.

Bácskertes, 22.

A LÁGERBA ÖSSZESZEDTÉK ŐKET

– És a németeket mikor elzavarták?

– ...A németeket meg a lágérba. Azt úgy hívták. Azokat is így összeszedték. Sok nem is volt bűnös. Mert azt mondták ők maguk között, akik bűnösök voltak, akik benne voltak a Kulturbundba. Azok mind már előre tudták, hogy mi vár rájuk, azok mind már elmenekültek innen. Hanem az a köznép meg az öregek, azok maradtak itthon. És azok azt mondták, jöjjön, aki jön, hogy mondjam, ők nem mennek sehova. De bizony szépen egyszer csak jött az, hogy a lágérba össze... a lágérba összeszedték őket, elsőbb itt, Apatinban egy pár napra, aztán meg beosztották őket, vitték őket Gákovára, Kruševjára,²⁶⁷ meg hát ilyen lágérhelyekre. Volt, aki itt maradt Apatinba, akik a klumpákat csinálták, azt mondták, hogy ezek itt maradtak, meg egyesek itt maradtak a lágérba, mert itt is volt lágér Apatinba. Ennyit tudok a lágérokról.

Mikor én idejöttem negyvennyolcba férjhez, akkor meg, akkor szabadultak. De én jártam Gákovára is meg Kruševjára is a sírokhoz, az én sógornőjeimnek az anyósáék ott haltak meg. Hát ott láttam azokat a temetőket. Meg ott is volt, aki el is menekült, az ékszerait feláldozta, meg akik segítettek, az itteniek küldtek nekik pénzt, azokat... azok elmenekültek. Olyan feketén a határon átvitték őket. Ennyit mondhatok a lágérból.

Szilágyi, 127.

EMEZEKET MIND, MIND ELVITTÉK A LÁGERBA

– És a németek sorsáról tud valamit?

– Hát hogyne! Azokat, elvitték őket lágérba... Fenbak,²⁶⁸ Fábink, igen, akkó, ja, az Elza néni... A Strumbergerek! Akkó a...

²⁶⁶ Tragacs, egykerekű targoncaszerű szállítóeszköz, amelyet két kézzel kell tolni.

²⁶⁷ Körtvélyes.

²⁶⁸ Fernbach.

– És hova vitték őket?

– A lágerba, Bezdán! Itt valahun vótak. Hol, nem Monostor-e... Kljajicevo,²⁶⁹ meg erre, erre vótak, erre vitték őket, meg a, izé, Marisnak az izéjét... Stamfer!... A Holzer, akkó, ja... Vagyis, a nagybátyja vót, a felesége az nem vót. Az öregek alighanem akkó má nem... Azok nem vótak a lágerba. Mert magyar vót az anyjuk. Akinek magyar vót az anyjuk, az nem, az Elza néninek is, annak az ura magyar vót. Azé nem vitték a lágerba. De emezeket mind, mind elvitték a lágerba, úgyhogy, ő, hát mostan nem Kljajicevo, erre valahun vótak.

– És akkó ezeknek a vagyonával mi lett? Szétosztották?

– Hát majdnem mindnek maradt valakije, tudod?... Vagy a lánya vagy hogy is hívják... Úgyhogy megcíták a németeket is, rendesen. Elintézték őket.

Szilágyi, 130.

A BIRTOKRA HOZTAK KÉT-HÁROM KAMION NÉMETET

– Németek? A lakosságban nem vótak itt németek. Csak a lágerbú hoztak ide németeket, német foglyokat, asszonyokat is meg embereket is. Akkó megalakult az állami birtok, akkor oda a birtokra hoztak két-három kamion németet. Akkó vót ottan nagy épület, oda berakták őket, de nem zárták rájuk az ajtót, úgyhogy kigyühettek az udvarra. De egy éjszaka több mint fele elmenekültek. Sokan elsöktek. Hogy hova, merre mentek, ők tudták.

Csantavér, 37.

AMI FÁJ A MAGYARNAK, AZ FÁJ A SZERBNEK IS

– Először volt problémánk a németektől, szörnyű sok. Mert ők mikor a bundisták elkezdtek, akkor ők csak: „Heil Hitler! Heil Hitler!” Akkor emezekkel nem sokat törődtek. Az én szüleim meg azt mondták, a nagyszüleim is meg a szüleim is, hogy ami fáj a magyaroknak, az fáj a szerbnek is. Minden nemzetnek. Minden nemzetnek. Nem kell őket bántani, hanem becsülni mindegyiket. És a németek közül is egyharmada vagy egynegyed része, aki belelátott, hogy ez nem jó lesz, azokkal lehetett, de emezek, a hitleristák, ments meg, isten! Akkó utána jött a fölszabadulás, október 21-én, mert ahogy megütött a szél, annyira már nem tudok emlékezni, akkor szabadult föl Zombor, ugye.

A németek azok... Mind afféle háború, mikó elvesztették a hatalmat, azok semmi-vé váltak. Akkor ők kaptak értesítést egy napon, hát én olyan katonaság előtt, mert engem még nem vittek el, mert egy évvel fiatalabb vótam. No, fogatunk nem vót, akkó a Trenkákén meg a Szalaiaknak a fogatjkkal én vótam a kocsis, és jártunk a holmikát összehordani. Őket meg elhajtották lágerba. Vitték be oda a községházához. De minden bundista házánál, ami vót, ott ki vót rajzolva a V betű, a győzelem jele.

²⁶⁹ Kerény.

Akkor aztán megadták, akkor sokan elszöktek Magyarországra, akkó vótak, akik elmentek Németországba, vótak, akik itt maradtak munkán, és ez alatt a rezsim alatt, Tito-rendszer alatt elmentek Németországba. Hát velem dógozott a kendergyárba négy-öt ilyen német ember, ilyen családosul. Aztán elmentek Németországba. Én nem tudom, de az a német ember még akkor is azt mondta, no, és az azt mondta nekem: „Józsí, mivelünk valamit akarnak, hogy így összeszednek bennünket.” Mert ő nem, de a veje az elesett a háborúban. Az elment német katonának, és az ugye elesett. Hát. Hát hogy mi vót aztán. Áááá, azok még elmentek ötvenöt-hatban. Hát amellik, némellik előbb, némellik később. Némellik előbb, némellik később. Nem sok maradt itt, talán egy tizenöt-húsz család... Hát a Litzinger, nem tudom, ismeri-e. A Stefi az meghalt, az a Bartula fia vót. A szülei itt maradtak. Igen, és a Lénának az apja az is Litzinger. Testvérek vótak. Akkó az Ottenthal. Ismerted az, az Ottenthalt? Mayer... Mayer az hentes volt, az Ottenthal az bent dolgozott a zadrugába.²⁷⁰

– Azok a németek, akik ott maradtak, és dolgoztak magával is a gyárban, azoknak a földjeit is elvették?

– Elszedték.

– A házukban maradhattak?

– Nem, ők vehettek házat, aki bírt, az vehetett. Utána, mikor meggyüött az az idő, hogy ők szabadon bírnak forogni, mert előző lágérba vótak, aztán kaptak fizetést. Rendesen kaptak fizetés, és akinek vót, a szegénységibű eke, szerszám, ilyesmi... Amit vittek a magyarokhoz... És eladták nekük... Vótak magyarok, akik visszaadták, de vót, aki nem adta vissza nekik.

– Volt olyan, hogy a saját házát vette vissza a német?

– Vót. Például itt a Kruzsák Imre mellett, ez a Duna utcába, Tőcsér utcába, meg vót még egy pár. Hát vót, aki elkerült, hát vót egy olyanféle idős, mint én, de felesége magyar, ugye magyar lányt vett el, de már ötvenben, Litzinger. És ő sofér lett. A zombori kórházban a mentőautókat hajtotta. Előzőleg a zadrugában dolgozott, de most, tavaly vágly mikor halt meg. Hát így.

– A németeket bezárták? Volt-e valami kapcsolatuk velük?

– Vót, az a kapcsolatunk vót velük, hogy jártak ki kéregetni. Aki ki bírt onnan szökni, onnan a lágérbű, ilyen gyerekfélék vagy öregek, akkor jöttek házrúl házra, és mentek kéregetni. Egy darab szalonna vagy kenyér, ki mit adott nekük. Hát amit ők mit csináltak, azt én nem láttam ugye, se nem tudom, de ők mentek vissza, mert önekük ott köllött lenni, a létszámnak meg köllött lenni.

– Nem hallottak semmit, hogy mi történik ott?

– Hát mink nem tudtunk. Hát sokfajta vót azok között a németek közt is. Nem tom, maga ismeri-e azt a jelszót, hogy mikor köszöntek, hogy: „Heil Hitler”, akkó emez mondta: „Sieg Heil.” Akkó azt mondták egyik a másikának: „Deutschland über alles.”²⁷¹ Németország lesz az egész világ, ugye. Ők csak a németeket éltették. Naciszták²⁷² vótak ők.

²⁷⁰ Termelőszövetkezetben.

²⁷¹ Németország mindenek felett.

²⁷² A szerb szóhasználatban elterjedt nacista, nacisti (plur.) magyar változata.

- De a táborokba, lágerekbe mindenkit becsuktak?
- Németeket? Ott össze vót csukva, hogy hogy vótak ők ott... Például vót olyan, aki antifasiszta, vót olyan, aki, szóval, a hitleristák is üldözték. Mert magyar időben, mikor már szorult a kapca nekik, akkor, akik akartak, akik nem akartak, azokat összefogdosták, és elvitték önként. Akkor azok inkább bementek a magyar hadseregbe, mint a németbe. Mert már látták, hogy hány óra van. Meg előbb is, belátó népek vótak, mert nem mentek el önként, mint egyesek.
- Volt, aki önként ment az SS-be?
- Az SS-be. Aaa, hatvan, ötven, negyven kataszter földje neki, az mindenkit. A szálláson bérese vót, bérese vót, ők a faluba, elment önként. Akkor az asszonyok is sokat, mert kaptak százötven pengőt havonta. A német asszonyok, akiknek az uruk elment önként katonának.
- Az a százötven pengő az mire volt elég akkor, az mennyi volt?
- Például magyar időben tíz pengő vót egy mázsa búza. És az végig az vót. Az tizenöt mázsa búza vót havonta, annak az ára, hát.
- Sokan elmentek Örszállásról önként?
- Ajaj. Hát nem maradt meg egyharmada, akik már ebbe a rezsimbe vissza is jöttek látogatóba ide, meg... Szoktak így látogatóba jönni évente. Nem, az egyedül gyűtt, még el is gyűtt hozzánk, Ausztriába vót, meg elmesélte, vót szállása is nekije, meg vót földje. Az nem akart elmenni, de elvitték. Ugye akkor ő nem bírt itthun maradni. Már nagy vót a kukorica negyvennégybe, akkor bujkáltak. A csendőrök mentek, szedték őket össze.

Örszállás, 123.

KŐ MENNI A NÉMET HÁZAKBA MINDENT ÖSSZESZEDNI

- Hova kerültek a németek?
- Lägerba. Krušován. Krušován.²⁷³ Most hogy pont Krušován voltak, vagy Gákován. Mind a két helen vót láger. Most hogy pontosan mellikbe, ezt nem tudom megmondani.
- Visszajöttek azok a németek?
- Nem. Azok nagyobb része ott elháltak, nagyobb része szöktek át Magyarországra, és onnét kimentek Németbe. Vissza nem gyűtt onnan, én nem emlékszek, hogy egy se gyűtt onnan vissza.
- Ez a kommunizmus gyűtt, és akkor minket, az omladinákat²⁷⁴ szedtek, akkor mentünk gyűlésre, meg minden, magyarok, szerbek, meg akik vótak. És akkor olyan parancsot, hogy kő menni a német házakba mindent összeszedni. Igen, igen, szedtük össze a dógokat. Gyűttek rendőrök, katonaság, és a németeket mind szólították, hogy muszaj nekük menni. És mind csapatostul hajtották őket Krušovára. A legnagyobb része ott maradt Krušován, aki nem, az ment Gakovára. És hajtották őket.

²⁷³ Körtvélyes – Kruševlje egyik népnyelvi változata.

²⁷⁴ Ifjúságot.

– Vinni nem volt nekik semmit szabad?

– Nem, semmit nem volt. Hát ruhát azért vihettek, meg amit bírtak elvinni így kézbe, ugye. És aztán amikor azokat elhajtották, akkor mink, mind a fiatalság, omladina, ugye vót gyűlésünk, gyerünk menni, összeszedni, összerakni...

Volt például a német házak, tudod te is, hogy nagy házak vótak, vót három-négy szoba, az mind bebútorozva, azt mind egybe beraktuk. És akkor mind ezt összeraktuk, akkó gyűttek ezek a telepések, dalmatinacok.²⁷⁵ Akkó mi minden este mentünk a zászlóval ki, mert akkoriban a vonat gyűtt délután négy órakor, fél négy, én most nem tudom pontosan, alighanem fél négykor vót itt a vonat. És akkó mindennap gyűtt, két-három vagonnal gyűttek. Minden este mentünk ki a zászlóval, és vártuk őket. És kisértették be. Bekisértették őket, voltak községi emberek Zomborbú is ott kint. És azok akkó mingyá adták, hogy ebbe te, ide mész, te oda mész, ez a te szobád, te házad, emez a tied. És így osztották nekik. Mi ugye, ahogy mondták, úgy dolgoztunk, hát mit tudom én, nem volt ott sok segítenivaló, mert ők szegények gyűttek... Úgy gyűttek, hogy amit a kezükbe bírtak hozni, hát nem vót nekük semmi, amit bevigyél. És aztán akkó a község, másnap ez a ruha meg ágynemű meg ágyak meg ilyesmi össze lett rakka, és mindegyiknek osztotta. Ruhát, vót ott ruha annyi a németeknek, hogy... És ez így vót akkó, így.

– A német tanya gazdájával, ahol maga is volt negyvenháromban, mi történt?

– Azok nem kerültek lágerba, azok, mielőtt gyűtt a háború, az oroszok mielőtt gyűttek... Mert akkor vótak a németek olyanok, ezek a gazdagabbak, tudod, akinek vót kocsija, ló meg minden, vagy traktorja, azok mind csináltak olyan sátras kocsit. És abba bepakoltak, beült az egész család, és elmentek Magyarországra, meg hogy hova. Kimentek Németbe, azt mondják. Így mondták akkó. Azok nem kerültek lágerba. De nagyobb része ezeknek a németeknek, mert vót, tudod, a nép milyen. Valame-lyik aszonta, gyerünk, oszt kajabálták, a német katonák kigyűttek, és kajabálták a sarkon, hogy a magyarok is meneküljenek, mert ha a németek kimennek, akkor ez mind föl lesz gyűtta. De közben hál' istennek nem lett főgyűtta. Hát igen. Így vót. Meg nem is lett főgyűtta, mint ők kajabálták.

– A háború alatt itt, Őrszálláson volt Kulturbund?

– Vót, vót, igen, vót, a Kulturbund, az itt vót templomutcán, hát itt, ahogy a Lakatos közin lemegyünk, és elfordulunk a templom felé, a bal felin vót. A Haller Pali házát tudod, no, attú második-harmadik ház. Ott vót, egy nagy domot²⁷⁶ építettek űnekik ez a... Mert a németek, ez a fiatalság, ezek gyűttek ide. Olyan nagy, hosszú dom vót neki, az vót az ő Kulturbundjuk. Nem mondom, minket mint magyarokat nem bántottak ők, de...

Őrszállás, 124.

²⁷⁵ Dalmátok, Dalmácia területéről származók.

²⁷⁶ Itt kultúrotthon.

A MAGYAROK CSAK SZOLGÁK VOLTAK

– A németeket negyvennégyben bezárták Gakovóra?

– Igen, Gakovón meg volt a láger. Azok, akik, akik partizánoknak szolgáltak, volt egy pár család, akik visszajöttek, és a házukban lehettek, onnét is lettek eltemetve, úgyhogy nem bántották őket, meg a gyerekek is iskolába járhattak. Velem egyidős volt a Menyhárt Jaksi, meg oda is járt a kereskedelmibe, az öccse nem tudom, hogy mit végezett, de az aztán kiment Németországba, még most is ott van. Ez meg itt meghalt, olyan idős, mint én. Akkor annak az unokatestvérje az valamivel fiatalabb volt, az meg tanító lett, úgyhogy tanított is, meg meg is nősült, egy idetelepített lányt vett el.

– A németek azok mind tehetősek voltak?

– Igen. A magyarok csak szolgák voltak, hát leginkább. A Bessenyeieknek volt földjük, hát nem szolgáltak, de az én nagyszüleim, azok mindig szolgáltak, apám részéről különösen, mindig tanyákon valahol. Volt itt egy házuk, ami hát később a miénk lett, de én azt hiszem, nagyon keveset voltak benne, csak öregségükre kerültek ide. Mindig szállásokon valahol szolgáltak. És hát mikor már tudták, hogy el köll nekik menni, vagy elszökni, vagy lágerba kerülnek, jöttünk mi be a szállásról, és bementünk ahhoz a gazdához, akinek a szállásán szolgáltak apámék. És hát gyerekeknek mi tűnik a szemébe, az ajtó alatt volt a sátoros kocsi, mármint készen, hogy éjjel már szöknek, a hajás babát láttam meg, mert olyan korú lányuk volt, mint én, és hát ugye biztos a kislány ahhoz ragaszkodott, de hát én is gyerek voltam, én is azt láttam, ami engem érdekelt, de arra úgy emlékszek, hogy vitték még azt is. Annak sikerült. Igen, ilyen lovas kocsi volt, csak hát tudtak sátort is tenni rája, hogy ha esik vagy valami szél, hogy akkor ne ázzon el mindenük, amit visznek. Ez ősszel volt. Úgyhogy apám keveset is járt iskolába, mert hát köllött őrizni a jószágot, ahol szolgált öregapám.

– A magyarok között sok volt ilyen, aki nem járt szolgálni?

– Azt hiszem, a Toldiék voltak, a Lampiék, ezeknek volt több hold földjük. Leginkább szolgák voltak, szállásokon voltak. Emez mind német volt, hát volt elvétve köztük magyar, talán kihaltak a németek, és eladták a házat, vagy ilyen valami lehetett, mert nem sokat tudok, hogy... Adrinák voltak ott, meg a mi utcánk, de sosem egy utca, ez a saroktól erre más, és a saroktól arra más utca volt, és akkor ott a sarkon vannak a Grécsiék meg szembe velük a Pálok meg akkor arrább az Adrinák, de a többi mind német, két része a falunak az német volt, aztán meg ezek a telepések.

– Most már mind kolonisták laknak?

– Hát már a mi utcánk mind magyar volt, talán három ház ha volt német, ebben az utcában, de most már alig van három [magyar] ház, hogy mondjam. Kihaltak, eladták, akkor üresen áll, nagynénim is, anyámnak a testvérje itt volt ebben az utcában, hogy átmegyünk a hídon, hát ott is meghalt az ángyunk, mert az unokatestvérem már elég régen meghalt, már tizenvalahány éve, és most a felesége is, a lányuk férjhez ment, üresen áll a ház. És üresen áll, és hát van ilyen elég sok, hogy üresen áll, sajnós.

Ezek ilyen bundisták voltak. Szeretett kitűnni, és biztos, hogy voltak ellenségei. De hát el is mentek ők, azt hiszem, hogy elszöktek, hogy csak a fiatalok, ötet meg elvitték, bezárták. Ez a Haller olyan Hitler-párti volt.

– Gakovórol maguk hallottak Regőcén?

– Hogyne. Jöttek azok, szegények, szedtek, mert mi a szálláson voltunk, és azért volt náluk, szegényeknél ilyen ruha dolgok, az én anyám is cserélt élelemért nekünk, mondjuk, ruhát vagy ilyen valamit hoztak, mert húzták a kocsit ők maguk, és szedtek össze valamiket, de hogy miket, istenem, én nem tudom, vagy azt, amit így elcseréltek, vagy azt vitték magukkal, abból ettek, vagy... Igen, mert enni nem kaptak eleget... Ha valahogy bírtak, átszökni, vagy meghaltak, sajnos. Azokból nagyon kevés.

– A magyarok azok pedig maradtak itt, nem bántották őket?

– Igen, nem bántottak bennünket, de ahogy bírtak, zsaroltak.

Regőce, 126.

NEM AKARTA OTTHAGYNI A SAJÁTJÁT, NEM TUDTÁK, HOGY MI VÁR RÁJUK

– A németeket kitelepítették, lehetett tudni, kiket telepítettek ide. Kerényről voltak, akik ott maradtak, a szegényebbe, aki nem akarta otthagyni a sajátját, nem tudták, hogy mi vár rájuk. Az én apám azt mondta, hát ugye, mi vonattal mentünk, nekünk Kerényen kellett keresztülmenni, csak vonattal bírtunk menni, akkor nem volt busz, csak onnan bírtuk Zomborba jutni, ha a városba be akartál menni. Akkor nem volt nagyon senkinek autója, Kerényen kellett bemenni, Kerénynek a másik oldalára, és ott van a vonatmenet, oda mentünk, mikor ezen a szélén jöttél ki, gyalog jöttünk haza, hát ott a szélső házakban, amelyik kijebbe épültek, a sós kupát megtaláltam, csak elhoztam. Az apánk ránk parancsolt, hogy ide semmit ne hozzál. A faluból se, hát nem is mentünk kupászkodni.²⁷⁷

Bácsgyulafalva, 102.

AKKOR NÉZEK-NÉZEK ÉN, HOGY ÜRESEK A HÁZAK MIND

[– Voltam itt is katona, itt is voltam katona, akkor, hogy mondjam, szerbek, amikor a szerbek összetáboroztak, a szerbek, vagyis megerősödtek, úgy-hogy Zágrábnak mentünk, ott Zágráb előtt, nem tudom én, húsz-harminc kilométerre megsebesültem. Akkor mentünk így kocsival, akik így nem bírtak ülni, akik bírtak, a voltak privát kocsisok, akik megpakoltak, és nem lehetett ott, hogy megyek, nem megyek. Mink meg a kocsiderékba feküdtünk, ketten feküdtünk kocsiderékba, akkor egy a kocsis mellett, azt így. De tudja fene, hány kocsis jött, hát az mind Zágráb felé ment, akkor Zágrábba éltünk, akkor ottan voltunk körülbelül Zágrábba, kórházba voltam, mert két vagy három hónapig voltam. Na, akkor könyörögtem ott egy illetőnek, egy fiatalember volt, katona, tisztruhába volt, hogy engedj, engedjenek haza engem oda, mert

²⁷⁷ Turkálni, kutatni.

van feleségem, családom. Nem volt nekem se feleségem, se családom, de hát hazudtam, akkor jöttem. Szentivánon szálltam le a vonatról, el kellett mennem Belgrádba, akkor ott jóváhagyták, hogy jöhetünk haza, akkor jöttem haza.]

Akkor beértem Szentivánra, akkor nézek-nézek én, hogy üresek a házak mind. Akkor az a szerbek elhajtották, a németeket elhajtották, úgyhogy, hova lettek vagy miért lettek, nem tudom, Németországba, vagy mit tudom én. És akkor én is ott csodálkoztam, meg minden, hogy mi van itt. Hordták Szentivánról, mert a németek mikor kizavarták, akkor onnan jöttek, arról szerbek. Azok megpakoltak mind, mert lehetett pakolni, attól függ, kinek mi kellett, tetszett, azt vitte. Mikor bátyám itt a sarkon volt, és korán reggel sötétben, és ott mondom neki, hogy mi van itt, mi van itt nálatok. Azt mondja, hogy... Hát őőő... Mondom, mondja meg, hogy áll. Hordták azokat az ágyakat meg mindenfélét, azt mondja, hogy hát, azt mondja, itt, itt most másképp van, azt mondja. Akkor jöttek, újból Szerbia lett. Akkor a magyarok kimentek innen ugye, és akkor szerbek lettek megint, elfoglalva ugye Vajdaságot ezen a részen, ami van most.

Szilágyi, 131.

VOLT EGY CIVIL LÁGER, ÉS VOLT EGY KATONAI LÁGER

– És még Kupuszinán abba időben volt egy civil láger, és volt egy katonai láger. A civil láger ott vót, ahun az én bátyám most lakik, meg a Maros, hogy is, Đuko-féle ház. Ott vót, akit én mondok. Ott vót, abba két házba, a civil láger. Nagyon sok szentiváni, apatini németek vótak ottan, de leginkább lányok vótak, legjobban, és mégis a lányok, szegények, nagyon ráfizettek, mer a partizánok rájuk szabadútak. Mind németek vótak. És ott mentség nem, nem vót, nagyon sok nő más, más, izé, állapot, áldott állapotba esett.

Mind egybe. Mind ott a szobába. Egy szobába benyomták őket, ennyi alszik ott, annyi alszik ott, de nem lehetett ottan, hogy így külön-külön. Partizánok csináták.

A partizánok, a orosz, akkó elkövették a bínt, mikor bejöttek, hát ez minden hadseregnek úgy van, azt hiszem, hogy pár napig van teljhatalma, bír lopni, kezesülni, és aztán megjön az a, az a rend.

És vót a német láger, katonai láger, nagy láger vót, ahun van most a dom és a kultúrotthon, úgy akarom mondani. Ez mind láger vót. Ezek az épületek. Meg az a cukrászda helye is. És a katonai lágerba olyan dolgok mentek végbe, hogy ha éjjel valaki elment pisilni, és még olyan vót őrségen, akinek nem tetszett a német katona, akkó agyonlütte. Tehát a kupuszini katolikus temetőbe három német lágerista, szóval katona, hadifogoly fekszik a temetőbe. Én gondozom nekik a sírját. Kettő van egymás mellett, és egy van a hátukba. Meg vannak rendezve a sírjuk. Megnézheti akárki őket.

A, a, apatini kövesút, most beton, aszfalt van, itt a székesné, ott vót egy kút. És ott agyonlüték a oroszok vagy a partizánok, nem vagyok biztos benne, nem tudom

én hány német katonát... Oda beledobták. Na most, én Kazukon a jágerházná²⁷⁸ szántottam a kertem...

– Akkor azoknak a csontjai még mindig ott vannak?

– Abba a kútba vannak. És a jágerházon elfogtak az oroszok nyóc német katonát, ott a ütközetbe hajtották, és ott a saját, ott a kazuki jágerháznak a kertjébe saját maguknak köllött kiásni a gödröt, és oda löttek eltemetve. A lovam leszakadt, mikor szántottam. Tudta a jáger, hogy mi van ott. Nem szántottam volna se véletlenül aztat. Nem tudtam. A jáger tudta. Leszakadt a ló tisztára, így, mikor, érted? Ott a, nyóc katona be vót oda dobva. Még mindig ott vannak. Az vót a szerencse, hogy aki ki tudott jönni, olyan átlagba olyan egybefogók voltak ezek a német lágeristák, katonák, hogy a bajtársukat, aki nagyon beteg vót, kaptak egy krumplit. Az a valaki, ugye, amit kapott, azt nekik ajándékozta. Annak, hogy csak maradjon életbe. Ilyen egybefogó vótak, őkirántuk. Máshogy nincs, ha más nemzetiséget bírták, vagy nem bírták, de így saját magukat... Igen. Igen. Hát a katonakolegám, ugye apatini katonák, Klem Filip, ezeket hajtották lágerba, és a nagyanyja itt a, ahun vót a bombázás most a Milošević-idő alatt, ott vót egy domb. Nem bírt továbbmenni, a partizán ott agyonlútté, és ott behúzták a köves mellett menet, és jóéccakát. Ezek a, ott van most is. Azt a mindenit neki. Le van szípen írva, hát ilyen. Hát ilyen, tudod...

Bácskertes, 24.

ÉSZ NÉLKÜL HAJTOTTÁK A NÉPEKET, A NÉMETEKET A LÁGERBA

– Akkó az vót, hogy elvesztette a német a háborút, oszt ész nélkül hajtották a népeket, a németeket a lágerba. Alakították a lágerokat. Elébb csak a szentiványi kendergyárban vótak a németek be, oszt a kendert tilóták, mit csináltak, dolgozták a kendert fel. Akkó utóbb meg, azok a gazdag svábok, akkó utóbb csináltak nekik heleket Kruševán meg Gakován, és ott voltak a lágerba. Iszonyat, hogy mit csináltak velük. Hát, ha éppen úgy nem, mint ahogy csináltak úk a németek a zsidókkal, de örület, hogy hogy kibántak velük. Oszt akkó azt mondják, hogy Prigrevicán²⁷⁹ is. De ez nem volt olyan állandó, ez a láger. Csak az izén vótak a kendergyárban. Akkor elvitték őket Kruševára meg Gakovára. Ott voltak nagy lágerek. Gakovón meg Kruševán.

– Gyerekek is ott voltak, abban a lágerban? Öregek is?

– Mindenki. Az egész család. Halomra haltak ott. És ami a leg, semmit enni nem adtak nekik. De soha sót nem tettek a ételbe. Mert só nélkül nem bírunk lenni. Soha sót nem látni. És úgy haltak, hogy csak úgy, csak úgy hullottak. Egy nagy gödör vót kiásva a láger közepin, oszt oda dobálták őket be, és állandóa meszetetették őket le. Mikor már meggyűlt valamennyi, akkor ajde,²⁸⁰ behányták földdel. Újbú dobálták őket be. De hát úk azt mondták...

²⁷⁸ Vadászháznál (jáger: vadőr).

²⁷⁹ Bácsszentivánon.

²⁸⁰ Gyerünk.

– Gakovón vannak tömegsírok?

– Vannak. Azok németek. Vannak. Meg van jelölve, de hát úgy, hogy ne... A bábasszony Katica néni, nem tudod, hogy volt egy bábasszony Katica néni? No, annak az apja is ott van Gakovón. Vagy Kruševón vagy Gakovón, azt nem tudom. A Katica nénit, ütet felvilágosították, mert ű is német vót, neki is ott lett volna a hele. Azt mondta a Katica néni, hogy valaki vót, és azt mondta neki, hogy Katica, menj el önként jelentkezni a zombori kórházba, és ott ábold lelkiismeretesen a beteget, és akkor nem fog érne az izé. Németül tudott, szerbül tudott, magyarul tudott a Katica néni. És ő úgy ábold, tett mindent, orvosok mellett dolgozott. Hát mondom: mit dolgoztál, Katica néni? Azt mondja, hogy csak jobban amputálták a kezeit, lábaikat a katonáknak, akiket hoztak be a frontrú. És azt mondja, én soha nem szerettem tenni azt, amit nem szabad. És a sarokba, a kórházban a sarokba egy ember vót, az is beteg vót. És az csak úgy nézett, olyan okosan körül. Oszt azt mondta nekem, hogy menjek hozzája, és három, mutatta a Katica néni, három-négy betűt írt egy lapra. És azt mondta, tegye ezt el, és ha baj lesz, ezt a betűket írja rá egy kovertára.²⁸¹ És dobja be a postára. És az a betű engem megtalál. Ez valami kém lehetett. Hát most, tudod, úgy nem emlékszek rá. Nem magyar vót, nem magyar vót. És a Katica néni nem is olyan régen, mikor meghalt, mutatta azt a három betűt. És mit gondolsz, Pisti...

– Ő azt meg is vigyázta?

– Persze. Azt mondta, ha valamikor életibe baja lesz. Ha valamikor életibe baja lesz.

És képzeld el, én láttam ilyeneket, hogy mikor a kémek, hogy lebuknak. A tévébe. De ez nem film vót, hanem valóság. Egy kém mesélte, hogy hogy lebukott, meg hogy vót ű beszervezve. Egy, a betűbe benne vót az, amit ű küdeni akart. Mondani akarta azoknak. Oszt azok azt megnagyították, oszt onnan tudták, hogy mit akar ű. Így. A kémek, no. Ilyenek a kémek. És azt mondta a Katica: hogy gondolod, Anus, mi lehet ez? Nem tudom, Katica néni, magos ez nekünk. Oszt mikor megnéz... Hallottam én eddig, hogy az mi vót. Az egy nagy valaki, az egy kém vót. Oszt az figyelte, hogy ezek mit csinálnak evvel a betegekkel. No, mondja a Katica néni, engem nem tudott kifigyelni, mert én nagyon lelkiismeretes voltam.

Német foglyokat meg megfogtak, az vót, ahun a Cukros Pali lakik most, azt úgy hitták, hogy Gazda tér. A Cukros Pali házába, meg a Kontúr Józsi bácsi. Kontúr. Be vót, meg a templomudvarba. Be vót dróttá kerítve. Hogy azok a német hadifoglyok, hogy azok hogy kiníztek. Az isteni ítélet, hogy azokka ott mit csináltak azok a partizánok. A legizébb vót a.

– Itt, a faluba vótak?

– Még vannak, még meg is tudom mutatni, meg is haltak ott. Még Kupuszinán vannak el is temette. Meg nincs se a nevükre írta, keresztjükre a név írta, hanem csak valami számok vannak, és arrú számrú megtudták Németországba a rokonjaik, és ide gyűttek a rokonjaik, és Kupuszinán fogadtak olyant, aki mindég csinája a sírjaikat. Na, akkó, mit akarok mondani? Ott vótak azok a hadifoglyok. Hát akkó,

mikó zsidókat hajtották ki a németek, akkó a nép, majd rosszú járt, úgy sajnáltak a zsidókat. Mikó a németek itt vótak, azok, akik má előbb, azokat hajtották tán, akkó meg azokat nagyon.

– De verték őket a partizánok?

– Azt hiszem. Azt hiszem, oszt enni nem vót nekik mit. Mert a katonának se vót mit enni. De nem azé, me nem akartak anni. Az orosz nagyon olyan vót. Na akkó, úgy sajnátuk azt a katonákat, hogy így élt mindenki. A Radovány az itt maradt is, az elvette a, tudod, kit, a Ágnest. A Radovány az vót a bánáti, bánáti vót. Na, olyan, olyanok vótak a Petőfik. Bánátbú meg...

– Az is a Petőfi brigádban vót?

– Azt nem tudom, hogy hun vót, de az is vigyázta azt a hadifoglyokat. Meg olyanok vótak. Érted? Azt nem láttuk, hogy verték, csak azt láttuk, hogy úgy kinéztek, hogy mezteláb vótak, oszt hó vót. Osz ezek a német hadifoglyok vótak. Akkó szegényeknek népek, vagy hunnan, rongyokat bedobátak oda, oszt akkó a lábukat becsavargatták, akkó meg a németeket nagyon sajnátuk. Ment a asszony ártézire vízé, de nekünk se vót mit enni. Érted? Ment a asszony ártézire vízé, akkó má kigyütt a hadifogoly valahogy, az a ördögér kiengedte valamié, kiengedte, akkó má csak odatta neki a asszony a valami ennivalót, mindegy, hogy mit, valamit, csak ott éhen ne haljanak... Hát rettentő nehéz vót háború alatt a helyzet. Hat éveig, hat évig beszolgáltattunk. Meg hat, majd hét évig tartott a láger, az a német láger. Alig maradtak bennük Gakovón. Meg ahun vót, mindenhun. Az olyan törvény vót.

– Oda vitték a környékbeli németséget?

– A németségnek mind el kellett pucolni a háztú. Mentek a katonák, és hajtották őket ki. Majd rátérek, hogy hova is vitték őket ki, regten. Igen, az már tavasz felé volt, de nem volt a háborúnak vége. Karácsony körül, karácsony után. Akkor apám is ment robotra. És az jutott nekünk, hogy itt vitték a bútort, a kupuszinaiak meg mindenki, a reptérre. És a reptérnél rakták kamionokba. Meg rakták a repilékre is, és szállították ki. A németeknek a szobáikból a bútorait. Annyi ruha volt ott, annyi edény volt ott, annyi minden összevéve... A röptérre vitték. Meg a személyzeteket is vitték a röptérre. Hajtották őket sorba. Olyan oszlopokba, és be. Hát persze kiválogatták, hogy kit vittek, kit nem vittek.

Akkor ez a, kihúzódott a fiók, az asztalfiók, oszt nagyon szép evőeszközök voltak benne. Osz ahogy ment a kocsi, végig a kanalak potyogtak, meg a vellák. Akkor ezt szajréztuk a háborúbú, ugye apám összeszedte azt a pár kanalat meg vellát az úton a sárbú, oszt azt hazahozta. Hogy vót mivel ennünk. Ez olyan igaz, mint ahogy itt mondom. Most akkor, örület nagy szegénység.

No most, akkor mikor ezek a lágerosok úgy mentek széjjel, akkor ültettük a paprikát a Kucsába a földön. Osz odamászott valaki a kocsihó, oszt ellopta az ennivalónkat. De nemcsak nekünk, hanem nagyon soknak. Azt a keserves kukoricás kenyeret is ellopták. És onnan tudjuk, hogy ember ellopta, mert... kikötötte a kendőbú, oszt a kendőt meg a kést letette. Osz a szalonnát meg a kenyeret elvitte. De az olyan, szalonna, igaz, hogy vót, de a kenyér olyan vót, hogy alig összeragadt.

Krumpli vót meg kukorica vót az a kenyér, hát nem vót. Oszá anyám mondta, a testvérem éhes vót, oszá anyám mondta: „Maris, várjá, mindgyá ezt beültessük, mert gyün a felhő, oszt megyünk haza.” Osz a lovak egyszer csak elkezdtek curukkolni a kocsitú, oszt néztek egy helyre. Ej, apám elkezdett rájuk kiabálni: mi a bajotok? Osz azok látták, hogy az ott van, oszt megijedtek. Az kikötötte, oszt elment.

Bácskertes, 15.

EGYSZER CSAK KIHIRDETTÉK, HOGY SENKINEK NEM SZABAD ADNI,
AKIK GYÜNNEK

– Na most, ezt akarom ezze mondani, hogy én így tudom. Én így tudom, de meg ez így is vót, mer az én öregapám éccakákon át meg napokon át tolmácsót. Mennyi ember kell, akkor mondták, hogy mennyi kell nekik, akkor mentek a reptérre. Na most, onnét tudom, hogy nagyon sok hadifogoly vót, német hadifogoly a reptéren is. Most a kupuszini nép, itt a oroszokat etettük, amennyi vót. Etették a szüleink. Öregszüleink. Ott mentek a micsodába, reptérre. Oda hadifoglyok halódtak, a német hadifoglyok. Ott bedobátak azoknak, hogy no, azok is éhen ne haljanak. Na most, ezt hallottam a Ladányi Misa bácsitú, hogy Németországba dolgozott, tudod, a Edit apja. Mondtam neki, hogy hát hunnan valósi, hunnaj valósi. Mondta, hogy hát hunnaj, valamit mondott. Na de mégis hunnaj? Hát má akkó elmeséte a Ladányi, hogy hunnaj valósi. Mondta, hogy hunnaj. A reptérnek szembe, ott egy kis, egy kis falu, oszt egy, egy tornyocska látszik. Onnan. Ide, mindenki. Te itt maradsz nálunk – mondja a Ladányi, huszonöt évig egy helen át Németországba, soha ki nem dobták, mondta, hogy neked köszönhessük mi. No, azt ű még jobban tudná elmeséni. Me nekem a komaasszonyom meséte. Onnaj, ebbű falubú nagyon sok élelmet kaptak azok a német hadifoglyok. Tudod? Akik... Hát kitudódott a dolog, mer annyira kierőszakóták a Józsi bú má, most ahogy ű német munkás vót. Tudod? Hogy hunnaj valósi, hogy hunnaj valósi. Hát hunnaj lehet azt kitunni, hogy honnaj valósi. Most, ha Németországba, hogy van egy Kupuszina, no, hunnan lehet azt tunni. Na, ilyen, ilyen bumbik²⁸² előgyünnek.

No most akkor, elvitték a németeket lágérba. Kruševára. Még ezt is csak, vedd csak fel! Szentivánirú. Szentiványrú, meg, meg mindenhova. De nem a faluba vótak, hanem mit tudom én hun, valahun be vótak kerítve. Monostorrú is a németeket, mind ott be vótak kerítve. Na most, várjá csak, hogy is vót. Repülővel is szállították őket, valahova. Meg, meg hajtották őket, Kruševacon²⁸³ nagyon nagy lágér vót. Akkó Szerbiába vót egy, olyanna beszétem én, há nem tudom, ösmered-e, a anyád-nak szembe lakott egy Rozi néni. Egy német asszony, Rozi néni. Nem emléksző rá, ugye te kisgyerek vótá. Na, az a Rozi néni meséte nekem, hogy ík, Szerbiába, nem

²⁸² Vélhetően emlékre gondol az adatközlő.

²⁸³ Az adatközlő vélhetően a névhasonlatosság miatt téveszti össze a közép-szerbiai Kruševac városát a szomszédos Kruševa faluval.

tudja a hegy nevét, ott vótak lágerba. A lányáva, Erzsi lányáva. Azt mondja, hogy képen láttam, hát a Erzsije nagyon szép vót, oszt a, ezek, akik Kruševacon vótak, ezek gyüttek haza kéregetni. Tudod? Kupuszinára gyüttek kéregetni. Oszt akkó ezeket a piszok banda, akkó má partizánok elmentek. Ott vigyáztak a lágerosokat. Nem adtak nekik enni. Sót nem adtak nekik. Só nem vót. Amit adtak is, abba só nem vót. Úgyhogy meg köllött nekik halni. Ezek mind németek vótak. Kutujájú elbántak velük. Most ezek, ezek vótak a partizánok. Pedig nem csak éppen önkéntesek, akinek akkó köllött menni katonának. Tudod? Oszt oda beosztották, oszt nem bírt mást, csodát. Az, az a valaki, ha oda beoszt.

Akkor egymillió kéregető vót, kinek keze, kinek lába nem vót. Akkor azok gyüttek, kéregetnek. Hogy gyerekecskéekkel gyüttek, akkor lágerosok gyüttek, akkor, no... Ezt nem hiszi el a fiatal, hogy hogy vót.

– Németek is jöttek ide?

– Németek is, de azokra nagyon vigyáztak a partizánok. Amelliket megfogták, annak jaj vót. Egyszer csak kihirdették, hogy senkinek nem szabad adni, akik gyünnek. Mert azok már mind föl vannak számóva, rendeződött a helyzet. A gyerekek, akiknek, mert nagyon sok árva gyerek maradt, elvitték a gyermekotthonba őket. Úgyhogy nem kell nekik az utcán lődörögni. Meg azokat, akiknek kezük-lábuk nem vót, ezeknek mind kapnak segélyeket. Mind gyűjjenek el, és mind kap nyugdíjat. Akkor kaptak is nyugdíjat azok is, akik harcoltak a Kozarában.²⁸⁴ Mert azért volt ott nemulass. De nem annyi, amennyi nyugdíjakat kaptak utána. Akkor mit csináltak?

Na most, jártak szögénykék, ennek én vagyok a tanúja. Jártak szögénykék kéregetni. Még ekkorát is vezettek kéregetni a nagyobbak. És akkó ki vót adda a faluba, hirdette, mer akkó még úgy járt, a sarkon hirdetett a kisbíró. Aki megpróbál a német imperialistáknak valamit is anni, azt rögtön gyün a Ozna,²⁸⁵ azt azokat úgy hittuk, hogy Ozna. Nem úgy, mint Magyarországon, hanem Ozna, és elviszi. Családostú együtt. Hadd dögöljenek ott meg a, batyucskát a hátukra, kötelet a nyakukra, ott dögöljenek meg, ahun vannak. Na, ez így... Így, éppen nem dobóták ki, de így vót mondda. Akik, akik az, akik a németellenesek vótak. Hát a mink, egyszerű népek, mindenkit sajnátunk, aki, aki, akinek, akinek baja vót.

Na, eccer gyüttek kéregetni végig, elkapták a gyerekeket. Azt mondták nekik, nagyon fétek azok, szegénykék. Az a német kisgyerek. A lágeros. Alig volt rajta valami. Oszt ez olyan igaz, hogy innen én ne bírjak elmozdulni. Ment be a házhó, mikó má asszon meglátta, oszt tudta, hogy ezeknek adott, akkó úgy megijedt. Oszt azt monda, hogy én nem is láttam ezeket, ugye, kiabát a asszony. Mondta a német kisgyerek, hogy valamit ott hagyott, amit, azt ott hagyott. Akkó nem mertek a német népek adni nekik se. Úgyhogy ilyeneket csináltak. Végimentek. Akkó maj a tetük megették őket ott, abba a lágerba. Akkó bementek házhó. Mondták, hogy ha

²⁸⁴ Kozara boszniai hegy, az adatközlő vélhetően általánosít, és a második világháború részvevőire gondolhat.

²⁸⁵ Népvédelmi Osztály (Odeljenje za zaštitu naroda).

Istent ismernek, engedjék kicsit a űket ide a kertbe. Húzgáták le a ruhát magukrú. Oszt valamit magukra vettek. Oszt azt mondták nekik, hogy fézzék ki a, ajde, ki a kotlát²⁸⁶ a, ezek, ezekke a német lágerosokka vót. Ki a kotlát a kertbe, oszt fézték ki a ruhájaikat nekik, mer a Kupuszinán se vót olyan mennyi ruha, mint, mint most meg, meg azután. Ki, ez nyáron vót, ki a ruhákat. Űgy tudom, ha jó tudom, de majd még eccé megkérdezem, hogy hat évig tartott ez a háború. Hat évig. Érted? De hát ű, kiszabadút abbú lágerbú, vagy hazagyütt, azt mondta, hogy hát német ember, kész lett vóna, a német, mind űr lettünk vóna. Tik lettetek vóna nekünk szóga. Mink mind űr lettünk vóna. De mink, a bolondok, nagyon sajnátuk űket. No, akkó megfózték azt a ruhájaikat, és akkó felvették, hogy ne annyira azok a tetűk egyék űket. Akkó megén visszamentek a Kruševacra, oda, ahun. Na most, az hellet, a nagy láger hellet az eligenyesítették,²⁸⁷ oszt egy zadrugának a krumpliját termett.

Bácskertes, 15.

VAGY CIGARETTÁT BEDOBTAK NEKI, VAGY KIS KAJÁT

- Volt itt a faluba német láger, ahol német foglyokat tartottak?
- Igaz, a templom sarka vót. Ott van a Sas sarok, a Fontányi Misi járt oda takarítani. A népek mentek, ablak nyitva vót, és akkó a ablakon kereszti... Dobtak be, ki mit. Hát ugye, mert nem, nem engedték meg.
  - Nem kaptak ott semmit enni?
  - Dehogynem. Vót olyan ugye, hogy vagy cigarettát bedobtak neki, vagy kis kaját [...] Nem tudom, én nem csinátam, de vót a német szakemberek között olyan, aki meg is érdemelte, hogy kapjon valamit. Akkó én elhítam, asztalná egyen. Kenyeret nem nagyon ettek, hanem inkább krumpliva. Sütt húst krumpliva, azt úgy ettek. Me hát a németek közt is vótak intelligens emberek, de hát vót mindenhogy.
    - A kisgyerekekkel együtt voltak a lágerba? Vagy csak a fölñóttek?
    - Nem. Csak katonák vótak itt ebbe a lágerba. Ezek mentek a reptérre mindig dógozni.

Bácskertes, 18.

MIKÓ GYÜTT A NÉMET ORVOS BE, A PÁRTIZON VEZETTE

[– No, akkor mit csináltak, mit csináltak, elkezdtek, ez már a háború után is volt mingyá, a faluba szemorvosok jártak, házrú házra. Ugye, mindig ment a kisbíró, hirdetett. Mindenki otthun legyen, jönnek a szemorvosok. Akkor nézték a szemeinket. Kigyütt a házhoz a szemorvos, mindenkinek megnézte a szemit.

Akkor azok az asszonyok, akik ki hunnan, valahunnan idegyütttek, azok mind vótak behívva a községházához. Azt mind nőorvos megvizsgálta. Hogy

²⁸⁶ Főzőkatlant, űstöt.

²⁸⁷ Elegyengették, elsimitották.

nem-e hagytak az oroszok itt valamit velük. Meg a háború, meg a minden. Hát nem maradt itt semmi, csak a tetű. Ugye, a tetűnk az vót.]

Na most, még azt akarom mondani, hogy mikor a, mesétem, hogy ezek a német foglyok itt vótak a, a gazdakörné, mer az magyar idő alatt... A templomudvarba. Orvos nem vót. Orvos nem vót a faluba, oszt azok között vót orvos. Persze. Hogy azok is nem vótak buták. Oszt akkó a faluba nem vót orvos. Akkó ment a nép, hogy hát, olyan mindenféle betegségek is gyűttek ugye evve a háborúva meg evve mindenre. Oszt akkó má úgy csináták, hogy mikó gyűtt a német orvos be, a pártizon vezette. A pártizon az mindég a háta megett. Oszt akkó azok úgy csináták, hogy űk éppen véletlenül akkó mindég ettek, mikó gyűtt a orvos a emberhő. A fiúkhó. Akkó... Mondták a partizánnak, hogy: Bírhatna enni? Bírna enni? Bír, mondta a partizán. Akkó a orvos evett. Tudom, mákos téstát főztek, azokat, ami, ami vót. Oszt bizony odaút a német orvos, oszt ette, mer az is egy kis energia vót nekije, ugye, akkó az ment hozzá, akkó a német orvoshoz. Nem tudom, hogy mit tudott az...

Bácskertes, 15.

DE HA ELKERÜTŐK VALAMIKOR HAZA, AKKOR ÍRJATOK

– Mikor itt vót a lágér, itt vótak a németek. A lágérba. És elszökött egy német pap meg egy német katonatiszt. Vagy tiszt vót, vagy mi vót. Elszöktek. Idegyűttek hozzánk. Utolsóilag ide jöttek. Begyűttek. Mi van? Apám mingyá, amennyit tudott németű, annyit, mer ű is Ausztriába vót dógozni a első világháború alatt, amennyit tudott, annyit összebeszéték, mondta nekik, hogy azok, hogy űk vissza nem mennek. A lágérba. Mint akik vissza nem mennek. Mer akkó űket agyonlújjék, ha űk visszamennek a lágérba. Hova. Amekkora kinyeret bírott, bírt nekik adni, ami vót ugye, meg egy darabka szalonnát. Mondta, hogy most kimentek ide, itt a tótés, a tótésen fogtok fölfelé menni, az a tótés oda vezet, ahova ti valók vattok. Ugye? De ha elkerütők valamikor haza, akkor írjatok. De egy se soha nem írt.

Bácskertes, 19.

NÉMETŰL NEM VOLT SZABAD EGY SZÓT SE

– Akkor, harminckilences vagyok, mikor az oroszok bejöttek, akkor apámat is vitték Bezdánba a halottakat pucolni, meg lőttek ott a németek. Akkor a német katonákat keresték, apám meg elkezdett magyarul beszélni, mert tisztán tudott magyarul.

– Hogy beszéltek otthon?

– Tisztán magyarul. Németül nem volt szabad egy szót se. Még szabad volt apám meg az öregapám, a Großvater, ők ketten németül, már mikor mi kezdtünk beszélgetni, mi röhögünk, hogy micsodát mond. Nem akartak megtanítani, mikor mi beszélni kezdtünk.

Igen, negyvennégyig magyar világ volt, de ezek már féltek ottan, hogy nehogy megtanuljunk németül. Már ezek akkor tudták. A mama tudta, azt mondta németül, nehogy a gyerek kigagyogjon valamit.

Csak tisztán magyarul. „Hogy hívják magát?” „Kertész János.” „Pedig azt mondta a szomszédja, hogy maga Gertner Jakab.” „Én?” Elkezdett hozzám a német katona beszélni. Mindent értettem. Azt mondja, tud magyarul. A másik katona magyar volt. El akarták a német katonák vinni. Én nem megyek, azt mondja. Nem akart elmenni.

Bácskossuthfalva, 46.

AZ OROSZOK MENTETTÉK, AHOL LÁTTÁK

– Voltak németek, valamennyi volt, azokat is összeszedték, és elvitték Oroszországba, munkára, akik németnek vallották magát. De látod, a Gazser Szepi magyarnak vallotta magát, az le is szerelt, pedig az is német volt, de magyarnak vallotta magát, nem is vitték be. Sógort is bevitték, aztán mikor itt [például negyvenhétben, amikor én férjhez mentem, esküdtem] október 5-én vagy 7-én, azon a héten vitték el az összeset, a Mészáros sógort is, az én volt²⁸⁸ férjemet is, mert az is beteg volt, és egy évre hazaengedték, azt meg úgy fogták el kocsin a malomnál, s elvitték katonának.

Akkor nem soroztak be, hanem szöktek Magyarországra, mind, hogy rönдетlen, osztatlan, fejtetlenül ment itt minden. Nem volt rendes rendfenntartás, akkor mit tudtak a népek, semmit sem tudtak kezdeni, csak csüngtek-lógtak. Az oroszok mentették, ahol látták, hányat az oroszok mentettek ki. Biztos hallották, hogy ezek gyilkolnak. Hát mink sem tudtuk, most csak halljuk, senki nem merete mondani, még most is félnek az emberek, akik az újságban benne vannak, csak úgy, hogy a nevük ne legyen említve. Akkor meg még jobban. Ha el is vitték közülük a férfiakat, hallgattak, nem mentek sehova panasza. Hát mennyi milliót itt legyilkoltak, de még több volt.

És ahogy olvasod, hogy itt ennyi, amott annyi, kínozták, megverték, hogy mi mindenben mentek itt is körösztil. Ha rá gondolok, a lelkem úgy fáj, de akkor még jobban érintett ez a megtorlás. Annak nevezték. Olvastam az újságban is, mert megveszem a szombati újságot, az két napra szól, és abban is volt. Most már keresik, hogy hogy bírják a birtokolási jogot megszerezni a hozzátartozók, akinek vagyona maradt. De eddig hallgattak, még most is félnek, nemhogy akkor, amikor ez megtörtént.

Bácsgyulafalva, 102.

A NÉMET ASSZONYOKAT MIND ILYEN LÁGERBA TÖTTÉK

– Tudod-e valakinek a nevét, aki a számonkéréseket végrehajtotta?
 – Hát falubeliek voltak, Szögvári, öreg Kupres, ezek vótak a fők, a magyarok közül, akik átvötték, mert ezek mind kommunisták voltak, vagyis löttek akkor,

²⁸⁸ Megboldogult.

mikor átálltak, mikor gyűttek a szerbek, oroszok, akkor utána a németeket mind összeszödték. Az asszonyokat, gyerököket, az öregöket, mind, aki itt vót, mind összeszödték. Elvitték őket lágerba. Amijük mög vót, az mind itt maradt, azt meg mindönt kifosztották. Gyűttek a szerbek Kláriból, Stepórol, Karađorđevórol, a fene tudja, hunnan, oszt a német holmi, ami tetszött nekik, vagy köllött, elvitték.

– A magyar embereket akkor nem bántották?

– A magyar emböröket is összeszedték, negyvennégy október-november-decemberében összeszedték az emböröket, most nem tudom, ötvenéves korig. A nagyapa is, elvitték őket Cérnára, akkor ottan szétoztották őket a német házaknál, ugye ott maradt a jószág, mindön, akkor únekik köllött azokat ötetni, mög gondozni a jószágot. Valahogy oda voltak, akkor hazaengedték őket.

Akkor meg itthon az asszonyok, nagyanya is oda volt. Itt voltak német asszonyok, s el köllött őket vinni Nákovóra, mind ilyen asszonyok, csak öreg embörök maradtak, meg ez a Somorai szilénk, az már möghalt, a nagyanya, meg az öreg Bukrosné, a Péter ángyunk, mög Lévai Piros néni, asszonyok, mög két-három öregember, akik már hatvan-hetven évesek, ezek. Köllött kocsival mönni, oszt a német asszonyokat fölrakták a partizánok a kocsira, vinni őket Nákovóra. De olyan esős ősz volt, hogy alig tudtak a kocsival mönni a sárba, a partizánok mög lüvöldöztek. Nagyanya mesélte, hogy a lovak féltek, az asszonyok mög hajtának. Odaértek Nákovóra, ott a német asszonyokat mind ilyen lágerba tötték, őket mög egy házhoz, mert éjcaka értek oda. Akkor ott egy háznál a lovakat istállóba, mög úk is ott lehúzódtak, akkor másnap gyűttek vissza az asszonyok. Köllött, az asszonyoknak muszáj volt hajtani a lovakat kocsival. Hát így vót akkor.

– Olyan nem volt, hogy valaki megpróbálta az itt lévő német családokat megmenteni?

– Nem bírták. Nem mert senki a partizánok ellen, nem mert semmit csinálni. Aztán még a magyarokhoz is möntek rekvirálni ruhát, pedig már úgy ki voltunk a ruhából fogyva. Nagyanyának két lepedője volt, ami félre vót téve, hogy ha valaki möghal, akkor lepedővel letakarták, az a két lepedőt azt is elvitték, amit szoktak az ágyra tönni. Nappal gyűttek. Begyűttek, osztán ki köllött nyitni a szekrényöket, mindönt körülnéztek.

Az oroszok mikor gyűttek, akkor azok éjcaka gyűttek, azok tényleg verték az ajtót. Tudom, nagyanya mondta nagyapának, ne nyissa ki. De azt mondja, mit csinál, nem zárták be kiskaput, mert ahun be volt zárva a kiskapu, oda nem möntek be. De ő nem zárta be. Akkor nem zárkóztak annyira. Nem zárták be este a kiskaput, begyűttek, oszt verték az ajtót, a nagyapa kinyitotta. Nem értette, nem tudott velük beszélni. A nagyanya mög akkor sütött kenyeret. Estefelé vötte ki a kenyeret, oszt ugye a kemencében. Szalma maradt ott bent, mert szalmával is fűtöttek, arra kirakta a három kenyeret, hogy ott kihül majd röggelig, az orosz möglátta, egyet fölvelt, elment, alig elmönt, gyűtt a másik, az is a kenyeret, elvitte a másikat. Akkor nagyanya a harmadikat eltötte, hogy már nem rögge, hogy mit ögyünk.

■

■

(NEM) MINDENNAPI ÉLET
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

■		■
Államosítás, vagyonekobbzás		293
Földosztás		305
Beszolgáltatás és jegyrendszer		325
Jegyrendszer		373
A hatalom helyi kiszolgálói		381
Kolonisták		405
Tito és Sztálin, az új rendszer kiszolgálói, Goli otok		419

ÁLLAMOSÍTÁS, VAGYONELKOBZÁS

Van-e még valami, amit el lehetne vinni? (295) ♦ A végén nagy nehezen, a hatvanas évek közepén, ott valahol visszakaptuk (298) ♦ Két gyereket fölbéreltek ezek a kommunisták (299) ♦

Odajött a bizottság, van-e még valami (300) ♦ Államosították az üzletünket, adjuk ide a kulcsot (300) ♦ Vissza köll adni a szerb gazdájának a földet (301)

VAN-E MÉG VALAMI, AMIT EL LEHETNE VINNI?

– És aztán ment szépen az államosítás. A kocsmákat mind megszüntették. Ment a dolog tovább szépen. Még utána is voltak ilyen megbízók, akik mentek házról házra, meg akik tudták, hogy kocsmájuk volt, mit tudom én. Mihozzánk is egy Boro nevezetű jött, és akkor hát mostan biliárdasztalt vagy sankot,¹ nem tudom, mit vittek el, de mindent úgy lassan-lassan. Egy alkalomkor jött az a Boro: „Itthon van a Karcsi bácsi?” Azt mondja anyám: „Nincsen. Mit akarsz?” Azt mondja: „Beszélni akarok veled.” Mondja anyám: „Mit akarsz beszélni?” Mondja: „Hát akarom tudni, hogy van-e még valami, amit el lehetne vinni.” „Hát mit akarsz még elvinni?” Anyám lekapdosta a lábáról a fapapucsot, oszt egészen az udvaron végig pufolta a fejét ennek a Borónak, kis alacsony pasas volt, ilyen megbízott utcabizalmi volt abban az időben.

Orosz szisztémára volt az bevezetve. Ilyen utcabizalmi volt. Mi meg a bátyámmal lapultunk a bukszus közt, néztük, hogy mi lesz ebből. Apám, mikor hazagyött, kérdezi: „Volt-e valaki?” Mi meg: „Hát volt a Boro.” „Mit akart?” „Semmit.” Anyám nem mondta meg, hogy elkliplólt² a Borót, mert lehet, hogy balhé lett volna belőle. De nem lett. A Boro, amit kapott, az az övé volt. Nem lett belőle semmi se. Úgyhogy ezek olyan dolgok: adtad, adtad, mintha jó szívvvel adtad volna, de ha nem adtad, akkor baj volt. Abban az időben, a többit nem nagyon tudom. Nem hiszem, hogy a privátoktól. Akiknek boltja volt, meg ilyeneket, ezeket forszírozták jobban. Szegény volt a nép, oda nem mentek, csak akiknek volt boltja, kocsmája, vendéglőjük, nem kocsmájuk. Úgyhogy azokat forszírozták jobban.

Meg akkor meg volt határozva, hogy egy családnak mennyi négyzetméter lakás, ami jár, akkor több volt attól, akkor betettek lakót. Az volt még érdekes a dologban, hogy mihozzánk is betettek egy lakót, aki a városházán dolgozott. Mert itt a városházán mindenféle ilyen kétes értékű emberek jöttek vidékről, azt se tudtuk, hogy honnan valósi volt.

– Magyarok voltak?

– Szerbek. Magyarok is, Horgosról jött, az is ott lakott nálunk. Az is komitétban³ valami fej volt. Akkor ez, akit mihozzánk betettek lakót, ez szintén a városházán dolgozott. Hogy milyen funkcióban volt, a jóisten se tudja, elég az hozzá, hogy anyám nagyon jóban élt az ügyvédnővel. ...hívták, itt a Nikolić ügyvéd lakik a házában, a Foto Margareta volt ott a sarkon, most oda külát⁴ építettek, ott a hajóállomás felé, a Nikolić ügyvéd lakik abban a házban, ott volt ez a privát ügyvéd asszony, az

¹ Söntéspultot.

² Elverte.

³ Pártbizottságban.

⁴ A zentai szóhasználatban a Tisza-parton épített lakótömböket nevezik így. Egyébként szerbül és törökül tornyot, várat jelent a szó.

nagyon sűrűn járt anyámékhoz oda vacsorára, meg tudom én, a vendéglőbe. Egész nap dolgozott, akkor nem volt ideje neki főzni, akkor ment vendéglőbe a férjével enni, meg ott volt vacsorán. Akkor anyám panaszkodott neki, hogy betették a lakót mihozzánk. Bilbija Bogdanna hívták, sosem felejttem el a nevit. Aztán addig-addig pörösködtek, és kihajtotta az ügyvédnö. Hát ezek az ilyen funkcionáriusok, Zentára, mikor megszűnt a Zentai járás, mert valamikor Zenta járás volt, akkor ezek mind eltűntek. Bekerültek Szabadkára. Úgyhogy a városházáról még a széket is elvitték, üresen álltak ott az irodák. Azt két éjszaka kipakolták totál. Elvittek mindent Szabadkára.

[– Akkor kik kerültek a városházára?

– Aztán kezdték az ilyen új káderokat nevelni. Hát például az öreg Balla is, azt Topolyáról tették ide. Aztán Újvidéken volt képviselő. Ilyen káderokat. De erre az öreg Ballára emlékszem, hogy városelnök volt sokáig Zentán. Aztán innen elment. Aztán a Dobó Sándor az is valahol Tornynos, vagy hunnan való, a tanyavilágból. Káderok voltak. Az is aztán szerbiai képviselő volt. Hát ennyi közvetítés nem volt a parlamentből abban az időben, de ez tizenöt-húsz évig volt képviselő, hát meg nem nyikkant a parlamentben, okosan ült ottan. Akkor aztán jöttek később a zentai káderok, a Fajka Nándor. Aztán azt is szépen kitriblizték,⁵ hát valami végett. Azért, mert, ugye pártvonalon abban az időben voltak ilyen rögeszmék, ő tartományi képviselő volt, a Nándor, akkor fölszóltak, és ott a pártvonalat kísélni köllött. A Nándor meg sűrűn-sűrűn az egész ellen szavazott. És ez szemet szúrt. Úgyhogy végül aztán visszahívták. Ez a finom kifejezés. Visszahívták. Aztán annyira rászálltak, hogy teljesen idő előtti nyugdíjba ment. Akit félretettek, félrelökték, és kész. Ilyen triblik voltak. Aki a pártvonalat nem kísérte, az kifelé a vasútról. Hát most is van.]

– Azon túl, hogy az államosításnál elveszítették az éttermet, tehát ott más atrocitás a családdal nem történt?

– Nem történt, apám ugyanúgy viszonyult a szerb vendéghöz is, mint a magyarhoz.

[Sőt még az volt az egészben a tragédia, hogy ott mellette, ott ahol a Manić Grujonak van a sarkon, most valami kínai valami⁶ van, ott volt a határvadászoknak, mert a Tiszán túl az már Németországhoz tartozott, nem ehhez, és voltak itten Zentán, akiknek Csókán volt boltjuk, meg tudom én, azok passzussal kellett, hogy átjárjonak a kompon, mert a hidat lerobbantották, amikor a szerb hadsereg vonult vissza. Még azt is tudom, hogy ki volt, a Mucónak az apja meg a sógora, azok robbantották le a hidat, de hát nem kell ezt bolygatni.

– De csak nyugodtan elmondhatja.

⁵ Kicszelezték.

⁶ Vélhetően kínai árut árusító üzletre gondol.

– Nem kell, mert még csak haragost szerez az ember magának. Úgyhogy ők robbantották le a hidat, de a Tito nem szerette a régi szerb hadseregnek a káderjeit. Azt nem szerette az öreg. Tito azt utálta. Le se szarta őket, mikor ezeket, voltak, akik átadták magukat, mikor bejött a német, bombázás volt Beogradban, meg mit tudom én, milyen cirkusz, akkor bevonultak a németek, akkor a szerb régi hadsereg megadta magát. Sokan megadták magukat. Nekem volt egy predvojničkatanárom,⁷ aki Nikola Stojšić, úgy hívták, az katonatiszt volt az öreg, az Norvégiában volt munkaszolgálaton, oda vitték a németek, oda küldték őket. No mostan, ő csak hazakerült onnan, meg sokan Norvégiából hazakerültek. Például volt egy igazgatóm nekem, egy kikindai, az is ott volt Norvégiában, azt mondta, nem volt nekik semmi bajuk se. No, azok aztán a Tito-rendszerben nem voltak pártfogoltak. Jobb lett volna, ha hősi halottak lettek volna.

– Tehát ott inkább a partizánok kaptak teret.

– Igen. Úgyhogy az a Stojšić Nikola nem tudom hány évig tanította a predvojničkát a gimnáziumban. Ő Zentán volt, de hogy honnan került ide, azt nem tudom, annyira nem ismertem az öreget. Csak azt tudom, hogy nekem is tanította a predvojničkát. Az ilyeneket nem nagyon fermálta⁸ az öreg, úgyhogy a Mucónak az apja, aki lerobbantotta a hidat, azt se nagyon fermálták, az el is ment Amerikába. De azt adták be szöveget, hogy fejbe lőtte magát, hogy ő nem akart visszamenni, mert itt volt a család, hogy fejbe lőtte magát kobojaži.⁹ De ez nem igaz.

– Végeredményben zentaiak robbantották a hidat.

– Persze, ő itt volt ilyen hadseregpáncsnok, nem tudom, milyen funkcióban volt itt. Csak hát az volt a rögeszme, nehogy a magyarok bejöjjenek, ezzel ők fölrobbantották a hidat, hogy gátolják az egész dolgot. De attól bejöttek, az nem számított. Megkerülték máshonnan. [...] Mondom, Tito nem sokat fermálta ezeket a régi jugoszláv hadsereget. Nem voltak akkora tiszteletben, mit tudom én, még az unokatestvére is, aki partizán volt, az is nyugdíjat kapott. De hát ezek nem kaptak. Ezek semmit nem kaptak. Mondom, nagyon becsületesen le kellett dolgozni a nyugdíjig. Az öreg az nem fermálta ezt a szerb hadsereget egyáltalán, a régi szerb SZHSZ¹⁰ Királyság. Mert ez szlovén–horvát–szerb volt.

Az volt még a legérdekesebb, hogy persze akkor nem építettek vagy nem fúrtak kutat, és itt a vendéglőnek a kútja úgy volt megcsinálva, hogy megszűnően volt fúrva. De mikor bejöttek a magyarok, akkor megszüntették, féltek mindig az atentáttól,¹¹ lezárták azt a kiskaput, ahol átjártak apámék vízért,

⁷ Predvojnička: rendes katonai szolgálat előtti kiképzés.

⁸ „Csípte”, kedvelte.

⁹ Mínta, látszólag.

¹⁰ Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

¹¹ Merénylettől.

és akkor anyám, egy nagyszájú volt: „Mit gondolnak – mondja –, egy vendéglőt hogy lehet ellátni vízzel, mikor körül köll járni a nagykapun.” Hogy ott őrség volt, és akkor ott köllött, nem itt a kiskapun átjárni vízért. Akkor arra köllött nekik járni. Akkor: „Mit gondolnak maguk itten, maguk, csetnik magyarok?” Csetnik magyarok lettek. Azt mondja: „Maguknál a vendéglőben szerb cigarettát árulnak. Szerb cigarettát!”]

Zenta, 146.

A VÉGIN NAGY NEHEZEN, A HATVANAS ÉVEK KÖZEPÉN,
OTT VALAHOL VISSZAKAPTUK

[– Hát ezt most tetszik, vagy nem tetszik, minket úgy neveltek, hogy a titói rendszer. Ennekem volt újságom, ugatni szabad volt, hogy így mondjam, tehát minket úgy ebbe. [...] Nekem mint kisgyerek, a nagymamával bementünk, abban a pillanatban, valahogy följött¹² ez, hogy a Tito meg a... A nagymama nagyon hívő asszonyka volt a maga negyven kilójával, az abban a pillanatban, mikor Tito följött, kész. Ő ott befejezte a társalgást. Ő többet nem beszélgett, tehát nem akart senkivel konfrontálódni se, és akkor aztán már okosabb fejjel elkezdtem gondolkozni.]

Hát azért, mert ő egész életében dolgozott, hogy egy kicsit több földet tudjon venni Bogarasnál, fölfejljeszteni a boltot, egy kicsit ezt-azt, tehát mindig akart valamit. Azt mondja, ugye negyvenegyben jöttek a magyarok, azok nem bántották ezeket a dolgokat, végül is őneki az megmaradt. Na, aztán az a negyvennégy–negyvenöt, negyvenhat–negyvenhét–negyvennyolc, először elvették a földeket, aztán elvették a tanyát, aztán elvették a boltot a végén. Aztán elvették a boltban levő árut is. Körülbelül egyszerre működött ez az egész. Én úgy nőttem fel, hát hány éves lehettem, tehát a hatvanas évek elején.

Arra emlékszek, hogy az a ház, ahol az üzlethelyiség volt, meg a nagytata boltja, ami a mai napig ott van, most voltam ott a tyúkokat etetni, annak a sarokrésze, az volt az üzlet. Utána, mikor végképp mindent elvettek, akkor azt az üzlethelyiséget is elvették, és kiadták egy cipésznek. Én kisgyerekként a nővéremmel hallgattuk, hogy a Szakali bácsi hogy kopácsol, nekünk ez érdekes volt. Hát a fater ezt nem ilyen faszául élte át, gondolom, a nagymama végképp.

[Akkor a fater, azt hiszem, a hatvanas évek közepén, mert egyáltalán valamit megindítani, hogy gyerekek, hát ez mégis a mi házunk. Szerintem közrejátshatott az is, hogy a Szakali bácsinak nem ment a bolt. Akkor a végin nagy nehezen, a hatvanas évek közepén, ott valahol, visszakaptuk azt a saját házadban, ami a tied. Az üzlethelyiséget nagy nehezen visszakaptuk. Na, arra már nagyon emlékszek, hogy jöttek a kőművesek, és akkor ott fölszaggatták

¹² Szóba került.

■ azt a régi padlót, és találtak a padló alatt ilyen ősrégi valami kalapácsot, valamikor ott az ezredforduló, azaz századfordulón, ezernyolcszázkilencven vagy ezerkilencszáz körül a kalapácsot ott felejtette a padló alatt, és lefölte, és megtalálták a kalapácsot, és persze azt el is vitték.]

Nagymama az soha nem szidta a szerb rendszert se, de hogyha úgy alakult volna, gondolom, hogy megmondta a véleményét, tönkretették a családot. Meg a másik nagyon érdekes dolog, hogy a nagymama kilencven évet élt kereken. Ő ezt az egész circuszt végigcsinálta. Az első világháborút is mint lány, akkor aztán jött a királyi Jugoszlávia, akkor aztán jött a rengeteg, hogy hívták azt a hetilap, *Tolnai*? Ez heti- vagy havilap lehetett, mert fényképes illusztrációk ott a két háború közt meg a háború előtről is. Most szidom magam, hát engemet nem érdekelt, de szerintem a padláson még van belőle itt-ott. Ő ezekből élt, a nagymama, ezeket nézegette, meg hitt Istenben, és azt hitte, hogy majd egyszer ez helyrejön, helyrehozzák. Az ő életében ez nem jött helyre soha. Tehát az én családomnak, ilyen kifejezetten szerbellenes nem volt sose.

Zenta, 163.

KÉT GYEREKET FÖLBÉRELTEK EZEK A KOMMUNISTÁK

– Bementem Zentára egy hónapig, nem kaptam fizetést, egy özvegyasszonynál tapasztottunk, meszeltünk, de otthon voltam, minden volt. Akkor kerültem a doktor Vujićhoz, a gyerekekhez, az egyik kettő-, a másik négyéves volt. Az ügyvéd volt, a felesége meg zongoratanárnő, de nem tudott magyarul, belgrádi volt. Aranyosak voltak... Negyvenhét tavaszán vagy telén két gyereket fölbéreltek ezek a kommunisták, hogy fogják rá, hogy szidta a kommunistákat. Nem bírt semmit a doktor úr, a két gyerek ezt mondta, ők hallották, senki más, csak azok hallották, csak a két gyerek. Elítélték három hónapra börtönbe. De lehetett hordani az ebédet, minden nap a delet harangozták ott a kapálnában¹³ a városházának átal, én a börtönajtóban álltam az étellel, három hónapig, már úgy belefáradtam, miért nem engedik már ki, én megháborodok. Mindig: „A gyerekek hogy vannak?” „Jó vannak, doktor úr.”

Beszolgáltató volt, rengeteg gazda be volt csukva, jöttek a gazdasszonyok oda föl hozzám, hogy vigyek levelet. Hát én nem vihetek, jóasszonyok, ha megfognak, engem lecsuknak. De azért tettem a két kenyér közé meg a tányérhoz, az egyik be, a másik ki, de aztán tudták. Akkor mondta a doktor úr: „Rakd tele, Bözsikém, az ételhordót levestel, főzelékkal, húst is többet.” Akkor hol az egyiknek adott, hol a másiknak bent a börtönben. Nem volt egész három hónap, akkor kijött, és aztán kikonfiszikálták¹⁴ a négyszobás emeletes házból, az irodája ott volt lent, egy nagyon jó helyen, azt is elkönfiszikálták, a tanyáját, a földjét, a szőlejét. Egy olyan lakásba tették, ahol a folyosón volt az irodája, egy szoba volt az utcára, meg utána a konyha,

¹³ Kápolnában.

¹⁴ Kisajátították.

meg most itt van az utca, itt kijöttünk, mintha egy lakás, azt meg kellett kerülni, és ott volt a konyha, spajz meg a fürdőszoba. De aztán én már ott nem sokáig voltam, lejárt, november elsején eljöttem, novemberben megesküdtünk, elhoztak Moholra, azóta itt vagyok.

Mohol, 88.

ODAJÖTT A BIZOTTSÁG, VAN-E MÉG VALAMI

– Mert én, mikor kitanultam a szakmát, akkor mikor államosították az üzletet, akkor először a Kiserdónél a Szulovszki-boltot. Oda tettem, azt az üzletet vettem én át. És mikor leltároztunk, egy üzlet, egy ajtó volt, és raktár. És akkor becsuktam az ajtót, rázártam, és akkor mondtam, amit csak bírnak, mindent vigyenek. Ami nem kell, azt hagyják. És akkor ott leltároztunk, szedtük föl. És akkor így megúszták a Szulovszkiék.

Utána ott voltam, nem tudom, mennyi ideig, ugye akkor jegyre ment minden. [...] Akkor utána a Kurteš Katicához kerültem, én ott voltam, abban az üzletben, azt vettem át, mert ottan az üzletvezető, az le lett váltva valamiért. És oda kerültem. És ott is leltár vót. Akkor mondtam [a korábbi tulajdonosoknak], mivelhogy ismertük egymást a Radovannal, mondom neki, hol van mi. Azt mondja, van ottan a pince lent. Mondom, arról ne is szóljon senkinek, csak ami itten van. Na, akkor ott is kijártam aztat, hogy nem lett átvéve. Mert ugye nem lett kifizetve, csak ami az üzletbe vót. Kérdezték, odajött a bizottság, van-e még valami. Mondom, nincsen semmi, itt van ez, kész. Aláírtam az izét. Na, abba az üzletbe, ott voltam huszonkét évig egyfolytában.

Szabadka, 14.

ÁLLAMOSÍTOTTÁK AZ ÜZLETÜNKET, ADJUK IDE A KULCSOT

– Nem tudom, hogy fontos-e, hogy mikor államosítottak bennünket... negyvennyolcban... Hát hogy kezdjem? Mi ezt a házat meg az üzletet közösen vettük meg egy német családdal. A fiatalember elment német katonának. A felesége itt egy szobában, itt lakott. Mink együtt vezettük a boltot negyvennégyig. Míg nem jött be ez a... És mikor arról volt szó, hogy elmenni vagy itt maradni, akkor ők elmentek. Akkor mink itt maradtunk evvel az üzlettel. És akkor először jött egy bizottság, Lampert Jani bácsi az élén, partizánok fegyverrel, sztapáriak meg nem tudom hová valósi. És akkor, hogy államosították az üzletünket, adjuk ide a kulcsot. Bezárták, kívülről is, belülről is bezárták, elmentek. Hogy nem a mienk. No, akkor rá egy későbbi időre lett egy olyan időszak, hogy kapták, hogy szedjék össze az árut. Akkor ideálltak teherautóval, és mindent elvittek. Akkor a helység üres maradt, akkor mi kiadtuk borbélyüzletnek. Utána az a borbélyüzlet is feloszlott, már miért, nem tudom. Azt hiszem, alakult, akkor építették ezt az új áruházat. Valamiért ez a borbélyüzlet megszűnt. Akkor később, hát valameddig üres is volt.

[No, akkor később elhatározták, hogy a német vagyonokat eladják. Minálunk fele ház az német ház volt. És akkor idejött egy bizottság az udvarba, és akkor felbecsülték, hogy mennyit ér, meg hogy árverezik, meg hogy van-e rá vevő. Hát ki a vevő? Tancsik Lajos. Senki más nem jelentkezett, hogy jelentkezzen egy fél házra? Olyan becsületesek voltak, hogy nem jelentkeztek. No, akkor Tancsik Lajos volt a vevő, akkor annak a nevre ráment a ház, meg mink akkor azt a fél házat ki köllött fizetnünk az államnak. Megvettük, ki kellett fizetnünk az államnak. Később a Bácska vállalat Hodzsákról¹⁵ nyitott itt üzletet nálunk. Megvolt az üzlethelyiség, tovább itt volt üzlet. A bérlet[et] a férjem vette föl, mert én nem kértem belüle, én el voltam helyezkedve, más munkában voltam, mindig ő vette fel. Valameddig ez működött. Mikor felépült ez a nagyáruház itt a Fehér Ferenc utcában, mikor fölépült, akkor lecsukták. Akkor tovább nem működött, akkor ott volt az üzlet. Akkor engem oda hívtak dolgozni, ott dolgoztam. Így végig is dolgoztam, hogy nyugdíjas lettem, mint kereskedő. Egyelőre ennyit tudok. Hogy nyugdíjat kapok, ennek az egynek nagyon örülök, hogy négy családot fölneveltem, és rengeteget dolgoztam. Földet is műveltem, meg mindent csináltam, de ennek örülök legjobban, hogy a nyugdíjat megkerestem. Mert idős koromban nem szorulok egyre se, ez nagyon jó. Hát ez, amit én most élvezek, meg örülök neki.]

Doroszló, 108.

VISSZA KÖLL ADNI A SZERB GAZDÁJÁNAK A FÖDET

– Mikor meglett a változás, akkor mivel mi polgáristák¹⁶ voltunk, be voltunk híva, és olyan könyvelési kurszfélét¹⁷ én is, a Sándor is, no, meg valahány, voltunk egy olyan húszan, huszonvalahányan. És jártunk ki összeírni, én is Oromhegyesre kijártam, több mint egy hétig kijártam, mert polgárista voltam. Népszámlálás. Állítólag az emberek még akkor is nagyon féltek, mert még akkor is szedtek össze bizonyos embereket, aki hiányzott a számukra. Vagy vélt bűnösök, vagy katonák voltak, oszt hazagyüttek, vagy otthon bujdosnak, vagy valami. És az abból állt, hogy a városházán megkaptuk, hogy hány utcába, melyik utcát. Két utcát kaptam én is, oszt engem meg kocsi, lovas kocsi vitt Kanizsáról ki oda. Engem egyedül, mikor én, mert az én ügyemet tudom én. Akkor az a direktíva, ami megvolt, háztól házig jártam, oszt összeírtam. Oszt mondani köllött, hogy ez mind azért van, hogy majd a cukorjegyet ez után bírják majd kérni.

– És ez hányban volt?

– Hát olyan negyvenhétben, -nyolcban. Nem volt az annyira az, mingyá... ez a háború... az öldöklődések megvoltak mán, megszűntek a tömeges öldöklések, és utána két-három hónappal kezdték már ezt, hogy mit találunk még szanaszét. Tehát

¹⁵ Hódságról (Odžaci).

¹⁶ Korábban polgári iskolába jártak.

¹⁷ Tanfolyam.

mi azért lettünk kiküldve, hogy kit találunk otthon, föl köllött írni név szerint, a legkisebttől a legnagyobbig. És megkérdezni, hogy van-e még családtag, és ha nincs ott, hol van, meg minden. Tudom, hogy én is több helyre nem írtam be, hogy katona. Én se voltam miellenünk.

És azok ott a házakba, ami volt valamikor szerb házak ott kint Ormon, és be lettek ezekkel az ONCSA-házakkal építve, ott volt a borzasztóság. Sírtak-ríttak az emberek, hogy hogy létezik az, hogy meg van nekik adva, hogy nem tudom hány hónap alatt ki köll nekik menni. Azokat a házakat lebontsák, mert szerb földeken volt, vissza köll adni a szerb gazdájának a földet. Kész házakat, amiben laktak szegény emberek, meg minden. Lebontatni, hogy vissza bírják adni a szerb gazdának a földet ottan szántóföldnek. Az Oromhegyes, Oromhegyes. Fönt a parton. Trešnjevac. Most már ezt így nem, fönt a parton, igen. Tudom, hogy olyan nagy fölmenés¹⁸ van, érted. Mondom, én se nagyon írtam. Ahun sírtak, meg ahun láttam, hogy nem nagyon akarják, hát ennyi, nincs. És akkor vittem be a papírokat, és vagy gyütt a kocsi értem, vagy addig ott kólészoltam¹⁹ ott a faluban, míg nem gyütt.

Magyarkanizsa, 69.

¹⁸ Kaptató.

¹⁹ Lódörögtem.

**Alkalmi munkára várók a Népszínház délnyugati oldalán
(SZTL F-176-NOB-748)**

**A Vörös Hadsereg katonái sírhelyeinek gondozása 1946-ban
(SZTL F-176.5.6)**

**A Fasizmus áldozatainak terén folyó önkéntes munka
(SZTL F-176.764.)**

**A Szabadka főterén eltemetett szovjet katonák sírjának gondozása
(SZTL F-176.68.05.)**

FÖLDOSZTÁS

Azt csinált mindenki, amit akart (307) ♦
Meg aztán lehetett igényőni is (307) ♦
Azok kaphattak földet, akik nagyon
szegények vótak, vagy odavótak a
háborúban (308) ♦ Akik részt vettek a
Petőfi brigádban, a szerb hadseregben,
azok mind kaptak (308) ♦ Aszonta apám,
énnekem nem köll, már egyszé vót kapott
földem (309) ♦ Azoknak kiosztották,
akiknek nem volt (310) ♦ Úgyhogy mink is
kaptunk öt holdat (310) ♦ Olyanok kapták
meg, akik nem tudták művelni (311) ♦
Akik földet kaptak, gyorsan túladtak rajta,
mert csak béresek voltak (311) ♦ Nem vót
neki semmije, de ő kapott (311) ♦ Elvették
a parasztoktú, és akkó osztották (312) ♦
A földosztás is pofára ment (312) ♦
Meg rájuk is lett írva (312) ♦ Nagyon

rászenvedtek azok, akik kaptak (313) ♦
A bácskai magyar embernek az a legnagyobb
dicsősége, hogy megborozdul (313) ♦ Azt
mindenki tudja, hogy három hold földből
nem lehet megélni (314) ♦ Nekem másnak
az elkobozott földje nem köll (315) ♦ Azért
kapták, mert ők harcosok voltak (315) ♦
A szegények, mink, a szegények ki-mi,
hun-mi árkokat kaptunk (317) ♦ Józsi
bácsi, mégis mennyit gondóna, mennyi
földet? (318) ♦ Az olyan volt, mint a
legdrágább gyógyszer, nem lehetett
hozzájutni (319) ♦ Kapott házat, és be
köllött gyünni, a szállást ott köllött hagyni
(319) ♦ Ha nem ajánl föl, akkor azt vöszik
el, amelyiket úgy akarják (320) ♦ Itt vót az a
Tító Jóska-föld (321)

AZT CSINÁLT MINDENKI, AMIT AKART

[– Egy ideig nem volt semmi, mindenki azt csinált, amit akart. Hogy is volt, negyvennégy őszén, negyvenöt, egy évig. Azt csinált mindenki, amit akart. Azé szedték össze, most én terád haragudtam, megfogtam, oszt elvittem, agyonüttem, nem számított. Mindenki azt csinált, amit akart. És akkó kerültek vissza a községházára tisztviselők. A katonák itt nem, hanem a helybéli pártisták, akik voltak a pártba. Már űk előbb, már a pártot, hogy a gazdák le, el köll tülük a földet szedni. A Lenin, az vót a nagy izéjük, példaizéjük. Vótak izék nekük, egyletjük, hogy űk titokba, űk összeizétek, mert a magyarok, azok szedték össze űket. Tartottak ilyen pártkonferenciákat, gyűléseket. Na, űk azelőtt. De a magyar izék, azok összeszedték.]

És akkor űk már előre szervezték, mikor meggyütt, hogy tényleg beszabadultak, akkó űk elkezdtek, oszt rendet csináltak. A gazdákat is le, földet el. Osztották szét maguk közt a földet. De hát aztán nem tudtak vele boldogulni, akkor szövetkezetet alakítottak. Összetársultak, hát. Itt volt az izé, az Ózsvár doktor ugye, az elmenekült. Ement a magyarokhoz. Meg akik olyan izék vótak, azok elmenekültek. Mikó tudták már, hogy közeleg a vész. Űneki is itt vót kétszáz hold földje, a gazdaságot itt hagyta, és akkor ezek az itteni pártemberek átvették, akik eztet tartották, hogy űk már eztet izétek, ezt a pártot. És akkor ezek eztet elfoglalták. Meg a többitől, hogy elszedték a földet, akkó osztották szét.

Csantavér, 33.

MEG AZTÁN LEHETETT IGÉNYÖNI IS

– Kik jutottak földhöz negyvenöt után? Hogyan művelték ezeket a földeket?
– Hát akiket elállamosítottak földet, azokat aztán szétosztották. Aztán vótak ezek a partizán, vagy minek is mondták ezeket, petőfisták. Elmentek petőfistába, akkó az olyanok, ahányan vótak a családba, az mind kapott földet, egy személyre adtak tizenkét kvadrátot.²⁰ Most ha vótak öten-hatan, akkor annyit kaptak, ha ketten-hárman, akkó annyit. De csak azok, akik elmentek Petőfibe.

Meg aztán lehetett igényöni is. Ennek a szegényebb rétegnek, akinek vót mivel elművelni. Akinek meg nem vót, annak földet vót. Mert nem vót lehetősége, hogy

²⁰ Egy kvadrát (helyenként kvadrák) 100 négyszögöl, kerekítve 360 négyzetméter.

mivel művelje. Akkor összetársultak, olyan zadruga²¹ módra, oszt akkó egyik vitte ezt, a másik vitte azt, egyik kocsit, másik lovat. Hát vót, akinek aztán lett traktora meg ilyen kisebb járműve. Oszt összetársultak, oszt avval művelték a fődeket. Aztán akkor, ahogy termeltek, akkor gyarapodtak, hogy vettek ilyen szerszámokat, amivel munkálták a fődeket. Akkor év végén vót az elszámolás, akkó azt a kis fölösleget azt szétosztották. Mibű vót. Ha búzábú vagy kukoricábú, vagy amit termeltek, akkó szétosztották a népeknek. Ottan az ű csoportjukban, akik ott be vótak társulva. Lehetett olyanak is betársulni, akinek szinte semmije se vót. Csak a munkájával tudott becsatlakozni. Az is mehetett oda, az is ottan dógozott, akkó meg vót neki szabva, hogy egy minimális napszám, vagy hogy mondták akkó, oszt kapta azt a kis fizetséget. Meg aztán, ha vót fölösleg, akkó az is részesült belüle. Kinek mi jutott, de szétosztották mindig ezt az ilyeneket.

Csantavér, 36.

AZOK KAPHATTAK FŐDET, AKIK NAGYON SZEGÉNYEK VÓTAK,
VAGY ODAVÓTAK A HÁBORÚBAN

– Elszedték a földesektű, meghagytak nekük, úgy mondták, hogy maxim. Kis maxim vót öt hektár vagy öt hold, meg tizenhét hold. Volt, akitű elvették, volt száz hold meg háromszáz hold, azoknak is meghagyták a tizenhét holdat. Az volt a legmagosabb. Aztán, mikő vége lett a háborúnak, akkó szétosztották a népeknek. Azok kaphattak fődet, akik nagyon szegények vótak, vagy odavótak a háborúban. Családfőnek híták mostan, az a családra mindre kapott háromnegyed hold fődet. Így szétosztották ezeket a fődeket.

– Tudsz-e nekem mondani valamit a tapsikolt földekről?

– A tapsikolt földeket azoknak hívták, akik voltak a Petőfi hadseregbe, a háborúba, akik kaptak fődet, azoknak mondták, hogy tapsikolt föld. Mondjuk rá, volt, hogy hét kvadrátot adtak egy családra. Ahun vót öt, akkor ötször hét.

Csantavér, 37.

AKIK RÉSZT VETTEK A PETŐFI BRIGÁDBAN, A SZERB HADSEREGBEN,
AZOK MIND KAPTAK

– Negyvenöt után kik jutottak földhöz?

– Negyvenötben, amikor a frontról haza... negyvenöt–negyvenhat–negyvenhét, a frontról hazatérő katonák, akik részt vettek a Petőfi brigádban, a szerb hadseregben, azok mind kaptak bizonyos földterületeket. Nyolc holdat alighanem minden személy

²¹ Társulás. A nagycsaládi rendszerben működő gazdasági együttműködés formája, aminek egyik sajátossága a megtermelt javak belső, egy központú és a fellépő szükségletek szerinti elosztása. A későbbiek során a társulás kolhoz formát kapott szovjet mintára, ahova a földdel és a föld művelésére alkalmas eszközökkel rendelkezőket belépésre kényszerítették.

kapott. Nyolc holdat. Persze voltak, akik azt nem sokáig bérelték, tartották. Eladták, oszt... Nem tudtak mit kezdeni vele, nem volt szerszám.

Doroszló, 113.

ASZONTA APÁM, ÉNNEKEM NEM KÖLL, MÁR EGYSZÉ VÓT KAPOTT FÖDEM

– A földosztás negyvenöt után?

– Úgy emlékszek, hogy akik ilyen nagycsaládosok vótak... Mert mondom, mi is hatan vótunk, és még csak egy vót a családbú ki, a legöregebb néném. És egyre mondták, mié nem megyünk el íratni földet. Úgy köllött íratni, jelentkezni. És aszonta apám, énnekem nem köll, már egyszé vót kapott földem. A magyaroktú kapott négy hold földet. És hát nem nagy baj lett belüle, de majdnem. A gazdája, mert kitudódott, hogy ki használta, és akié vót a föld, szerb, és elgyütt. Nem is egyszé vót nálunk. És követelte az árendát. Addig, míg apám használta, három-négy évig, a földet. Nyilván negyvenkettőbe, ha jól emlékszek, negyvenkettőbe kaptuk el a földet. Hát emlékszek rá, mert kint vótam a földön is, meg minden. És összevitáztak. Apám aszonta neki, hogy is mondta csak? Na mindegy, a lényeg az, hogy tik a királytú kaptátok, és elzavartátok a királyt. Én a Horthytú kaptam, és az is el lett zavarva. És ahogy meg tudta szerbú, mert apám nem nagyon tudott szerbú. Mert aszonta, hogy útálja őket. Magyarul mondom. Meg nem vót szerb katona se. A háborúba be vót rukkóva, mert még nyolcszázkilencvenötös vót. A háborúba vót, az első háborúba. Aztán többet nem rukkót be sose.

Ugyan hazudok, a magyarok időbe, már negyvennégy... nem is tudom, körülbelül nyár vége felé berukkoltak. Berukkoltak Szabadkára ilyen idősek. De nem is tudom, egy hétig-e, meddig vótak... Igen, ilyen tartalékosok, meddig vótak, és aztán leszerelték őket.

No, és a szerbnek nem tetszett, hogy a király adta nekik a földet, és a király nem köll nekik. Nekünk a Horthy adta, s nekünk se köll a Horthy. Mert itt hagyott benünket, elment. És kajabált. Mikó a harmadik ház előtt is ment, erre kifelé gyütt, Dusanovó felé, még akkó is kajabált valamiket visszafelé. Hogy miket se, miket nem. Én nem vótam ott, nyilván iskolába vótam, csak apám mesélte, hogy vót már megint az izé. Oszt összevesztek. És aztán többet sose gyütt jelentkezni az izével. No, és apám azt mondta, hogy énnekem a kapott földbú elég. Énnekem nem kő. A szomszédék, ahun laktunk, nem tom, tízen vagy hányan vótak, azoknak vót. Meg akik ilyen nagyobb családdá, hat hold földeket kaptak. De mondom, apám ú nem. Egyre többen mondták: „Mié nem megy el kend íratni, maga is? Mié nem mén? Írasson kend.” De aszonta: „Én befejeztem, énnekem egysző vót.” Meg a másík az, hogy az akkori kora emberek... Apám ötvenéves vót, azok az olyan korabeli emberek azok nem gondolták, hogy eddig, negyven évig el fog tartani a kommunizmus. Ezt komolyan mondom. Bízta abba, hogy megfordul, visszafordul. De sajnos nem fordult vissza. Elnyúlt.

AZOKNAK KIOSZTOTTÁK, AKIKNEK NEM VOLT

– A háború utáni időszakban hogy alakult az élet?
– Nehezen, nekem senki sem volt a pártban, innét se, a Bessenyeiektől se, mert öregpapa élt még, apósomnak az apja, és hát az nem állt be a zadrugába. Öt hold föld az ő nevéen maradt, és János nem állt be, csak apósom meg anyósom, hát a java föld apósomon volt, meg a jószág, minden, azt elvittek, de akkor János fölnevelt egy csikót, és azzal már mikor lehetett dolgozni, akkor azt az öt hold földet eldolgozta, meg bérelt még, akik nem bírták, vagy öregek voltak, vagy dolgoztak, és nem bírtak dolgozni a földjüket, árendába. Mikor összekerültünk, még akkor is volt sok árendás földje, még az mellett az az öt hold mellett, aztán visszakapták, mert szétment a zadruha, mire mink összekerültünk. Aki nem hagyta ott a földet, akkor aztán is használta, még éltek, használta a földjít. Búzát, kukoricát. Leginkább azt. Meg árpát, rozsot meg valamit, amilyen volt a talaj, megfelelt. Mert azért erre nagyon sok a homokos, hegyes, hegyoldal, amit lehetett, köllött tapogatni. Mert mikor visszakapta a földet, az mind el volt tarackosodva, annyit köllött tisztogatni, mire visszakapta.

– A zadruha után, és ugyanazt a parcellát kapta vissza?

– Hát igen, ugyanazt a parcellát kapta vissza, csak egy maximig lehetett, húsz hold, a tizenhárom holdat elvettek a mi földünkből. Ami fölötte volt. Úgyhogy azoknak kiosztották, akiknek nem volt. Így volt akkor. Akkor most meg, mielőtt meghalt, akkor kapta vissza, egy pár héttel előtte, ezt az elkobzott földeket.

Regőce, 126.

ÚGYHOGY MINK IS KAPTUNK ÖT HOLDAT

– A magyarok a rétet is szétosztották akkó, úgyhogy mink is kaptunk öt holdat. Épp olyan jó tarackosat, úgy hívták, Ökörjárás, a rétnak azt a részit. Nagyon tarackos volt, oszt én is, mi voltam ugye, fiatal gyerek, de már akkor otthon ültünk a kocsira, oszt mentünk délután, ebéd után mink is kapáltunk. Úgyhogy azt se kellett apámnak kapálni, amit mi már kigazoltunk. Csak nem volt az olyan tökéletes munka, mint a felnőtteké. Használtuk is azt az öt hold földet negyvennégyig, míg be nem jöttek az oroszok. Persze aztán már attul el köllött búcsúznunk, attúl a földtől, már akkor nem volt mienk az a föld.

Bejöttek a szerbek, akkor ezeknek soknak volt parcella, akkor azok ugye mind kisajátították a volt parcellájukat, és azt csinálták. Hát volt, akik olyan fölszabadult földeket árendabú kiadták. Olyan vót, akkó apám kifogta árendabú, akkó ottan vettünk kukoricát, cirkot, ilyesmit, meg a mi földünket. Mert volt egy lánc földünk, de több nem vót, csak az. De közben apám a jugoszláv időbe egy gazdaembernek csinálta a földjít, valami tizenvalahány lánc földet. Oszt a magyarok idejibe jöttek a katonatisztek, rekviráltak, úgyhogy a frontra köllött az élelem, meg minden, és akkor

beszolgáltatás alá estek. Oszt akkó a gazda akarta, hogy apám is fizessen mindent. Ű nem fizet semmit. Akkó apám abbahagyta a feles földeket, mert felibű csinált elég sokat. És aztán anélkül vótunk. Akkó apám is cserélt lovat, meg mit tudom én, akkó más munka után nézett, fuvarozott, meg így tengődünk.

Aztán adtak a rétben is izét, negyvenöt után. Mink is kaptunk három holdat. Hát vót, aki kevesebbet, vót, aki többet. És az most is megvan, amit ez a rezsिम adott nekünk. De mind az öt gyerekre apám se kapott, csak háromra. Akkó, mikó megnősültünk, ráírtattuk apámra a földet. Aztán lettek a családok, hát aggatott²² a családi pótléknak. Hát vót a nevünkön. Akkó leköszöntünk, akkó apámra írtattuk, visszakapta apám. De Ű használta akkor is a földet. Oszt így vissza az üvé lett a föld. Mikó meg apám meghalt, akkó meg örököltük mindannyian. Úgyhogy én is, már vót azelőtt földem, de azt eladtam, az olyan helyen vót, a tötésnél egész messze. Az közelebb van, hát akkó. Úgyhogy ott két hold földet megtartottam magamnak, egyet meg a legöregebb bátyám. A többinek meg nem is köllött a föld.

Magyarkanizsa, 67.

OLYANOK KAPTÁK MEG, AKIK NEM TUDTÁK MŰVELNI

– A bátyám petőfista volt, ezért följánlottak nekünk földet, de mi nem kértünk. A nagyapám földjét viszont elvették, és egy olyan kapta meg, aki mindig vidéken dolgozott, a felesége művelte a földet, de nem is tudták művelni, és végül potom áron eladták. A nagyapám iparos volt, azért vették el tőle a földet, csak öt holdat hagytak meg. A földművesektől a tíz holdon felüli földet vették el. Szétaprózták, meg olyanok kapták meg, akik nem tudták művelni.

Magyarkanizsa, 71.

AKIK FÖLDET KAPTAK, GYORSAN TÚLADTAK RAJTA, MERT CSAK BÉRESEK VOLTAK

– Tapsikolt földet az kapott, aki sokat tapsikolt. A szegény emberek kaptak földet, ahány gyerekük volt, annyi földet kaptak. Meg volt szabva, kinek mennyi földje lehetett. Nagyapám iparos volt, de akkor már nem dolgozott, öreg volt, akkor már abból a földből élt, és mégis elvették tőle. De sokan, akik földet kaptak, gyorsan túladtak rajta, mert csak béresek voltak.

Magyarkanizsa, 72.

NEM VÓT NEKI SEMMIJE, DE Ő KAPOTT

– Említette már a földelvételeket, de vótak itten földosztások is.
– Az is vót. Hát. Vót, akitű elvettek, mind anyámtú is, itt fönt, ami vót, a száz hold, az mind be lett kebelezve, ott vót anyámnak is két hold, el lett véve, oszt kapott itt

²² Akadályozta a családi pótlék kedvező elszámolását.

a Marica mellett egy olyan, mint ez a paré e, basz meg, ilyen dzsumbusz.²³ Szudános²⁴ szart. Kapott az helyett két holdat. Oszt akkó tessék azt kipucóni. Az meg a szövetezeté lett. Az akkó, abba az időbe a szövetezeté lett.

– Tapsikolt földek?

– Na, arrú is hallottam. Magyarán mondva, aki seggnyaló vót, az kapott. Az kapott. Nem vót neki semmije, de, de ő kapott. Ott a Keceli-főd, az is ott vót száz, száz hektár. És mind szét lett drimbóva.²⁵

Zentagunaras, 53.

ELVETTÉK A PARASZTOKTÚ, ÉS AKKÓ OSZTOTTÁK

– Osztották a földet, de az én apámnak nem köllött. De a Sándor bátyám, anyámnak az öccse, az kapott. Osztottak földeket. Elvették a paraszoktú, és akkó osztották. Most ezek, hogy kik osztották. Mer akkó azok a partizánok vótak, ugye? De nekünk nem köllött. Apám aszonta, nem köll.

Nem válóta apa, nem. Nem. Űneki nem köllött. Aszongya, neki nem kő senki földje. Úgyhogy... De nagyon nehéz életünk vót, mikó má ementünk Újvidékre, akkó jó vót, hát ott is mentünk szedegetni vasat, és vittük az otpadba²⁶ elanni, hogy... Kenyeret olyan jegyekre kaptuk.

Zentagunaras, 60.

A FÖLDOSZTÁS IS POFÁRA MENT

– Negyvenötben ez a földosztás is pofára ment, magyarul mondjuk meg, akik olyan helyen meg voltak, meg olyan volt az ismerőskörük, azok kaptak. Például az én apám se kapott, mert volt négy hold földje, de volt, akinek volt négy holdja, és még tízet kapott. Ez is, aki jó barátja volt ott bent, az hozzájutott, volt, aki többször, volt, aki kevesebbszer.

Bácskossuthfalva, 45.

MEG RÁJUK IS LETT ÍRVA

– Arrú tudom, hogy a csantavéri papfödét használtuk. Volt ott negyven lánc, emitt különben ötven hold. Közösen használtuk a nagybátyámmal, akkor, mikor a háború vót. Megvolt, hogy tizenhét holdra leveszik a maximumot, akkor a papföld is csak maradt tizenhét hold. Volt ott hát vagy tíz ember is, akinek jutott belőle, egy-két hold. Ilyen, hogy mondjam, pártembereknek. Főleg azok kaptak belőle. Már a nevüket nem mondhatom, valamelyiknek tudom, volt egy Fodor, egy Linka. Meg ilyenek. Én

²³ Rendetlenség, dzsumbuj (džumbus); itt gazon területet jelent.

²⁴ Fenyércirok, más néven vadcirok, szudán (gyomnövény).

²⁵ Itt széthordva, szétdarabolva értelemben.

²⁶ Hulladéktelep.

tudom a nevüket, no. Egyet tudok, olyan jó nagy, derék ember vót, Fodornak hívták. Olyan egy-két holdacska parcellákat adtak nekik, hogy kaptak földet. Azt csak úgy. Meg rájuk is lett írva, úgy lehet, meg el is adhatták. Egy rész el is adta aztán. Vót, hogy kapott földet vetté, majd visszaveszik. Nem vették azt vissza sose, eliratták, és kész.

– Nem is kapta senki vissza?

– De visszakapták a tizenhét holdot. Meg a papföldbű is maradt, az ötven holdbű tizenhét. De abba be vót mérve a parókia is meg a templomterület is, abba a tizenhét holdba.

Csantavér, 34.

NAGYON RÁSZENVEDTEK AZOK, AKIK KAPTAK

– A földosztásról én nem tudom, csak édesapám azt mondta, énnekem nem köll föld. Majd amit bírunk, amennyi lesz. Nem sok föld volt, de megéltünk. Volt mit enni is, annyit termeltünk, amennyi kő. Énnékem nem köll, hogy adjanak, de volt, aki elment katonának, és földet is kaptak. De meg is volt a baj, mert egyiknek lába, másiknak szeme nem volt, nagyon rászzenvedtek azok, akik kaptak. Inkább ne kaptak vóna földet. Van, aki mai nap is, no, a Gubatov kőne ide, az tudna erről is beszélni vagy mesélni, annak is a szeme elment. Meg annak a szegény Gyurinak is, a Lennertnek. Hát megérdemelték, de én azt hiszem, ha kérdezték volna, hogy kicserélték volna az egészséget azért a pár hold földért. Mert azt mondta édesapám, nem köll Tito-föld semennyiért. Amennyi van. Öregapámnak vót egy kicsi, meg majd veszünk hozzá egy kicsit. Hát küzdöttünk.

Doroszló, 104.

A BÁCSKAI MAGYAR EMBERNEK AZ A LEGNAGYOBB DICSŐSÉGE, HOGY MEGBOROZDUL

– Szégyen vót az, hogyha valaki sváb földet vállalt. Amit a sváboktól elvettek, magyar ember. És akkor ezeket a földeket, a mi magyarjaink azt mondták, hogy kolonistaföld vagy agrárföld, vagy ilyen valami. Most akkor ezeket kiközösítették a határnak az egyik részére, az még most is likai föld. Nem is tudom, likai vagy kolonistaföld.

– Tudták ők a földet művelni?

– Úgy tudták művelni, hogy kezdetben nem tudtak egyenesen szántani. A bácskai magyar embernek az a legnagyobb dicsősége, hogy megborozdul,²⁷ és mint a cérna alá,²⁸ olyan egyenesen végigszánt. A likai meg... Nekik köllött egy, aki vezette a lovat.

– Doroszlón elterjedt volt, hogy a likaiaknak kiosztották a földet, és magyar, szegény magyar ember művelte?

²⁷ Kijelöli az első barázda helyét a parcella mezsgyéjén.

²⁸ A szerb nyelvben használatos „pod konac” kifejezés tükörfordítása, magyarul nyílegyenesen.

– Ezekkel a földekkel sok huncutság volt. Volt rá példa, hogy a magyar ember, doroszlai magyar ember, amikor jött a maximum, megneszelte, eladta egy másik magyarnak készpénzért. Amikor jött a földek visszaszámaztatása, akkor megjelent mint igénylő. Követelte vissza. És volt ám, akinek odamondták: „Kend ne várja vissza, kend a Vargának, Kovácsnak adta el, nem emlékszik?” „Ja, tényleg.”

Doroszló, 106.

AZT MINDENKI TUDJA, HOGY HÁROM HOLD FÖLDBŐL
NEM LEHET MEGÉLNI

– És tudom, hogy apósomnak is volt három hold legelője. És azt mindjárt elvették. Ez a legelő körülbelül száz gazdáé volt. Mindenkinek volt egy bizonyos része benne, és azt nem szántották fel, hanem legelőnek szánták. Mert ott nevelték a fiatal jószágokat. Tehát ez egy társaság volt, és mivel társaság, ezért szövetkezet, és rögtön el is vették, és még a mai napig sem adták vissza. Akkor kezdték elvenni az izét, kezdték elvenni a földet, na, és azt hogy is nevezték? Tehát csökkentették a mennyiséget, mondjuk, akinek huszonnégy fölül volt, aztat elvették, és azokat a földeket szétosztották.

– Mi alapján osztották szét?

– Neked nincs földed, kapsz három holdat.

– De a párttagok többet kaphattak?

– Nem hiszem. Hogy mindenki, azt hiszem, hogy három holdat kapott, de az a három hold az csak maszlag volt, hogy az egész falut szövetkezetbe tömörítsék. Meg azt mindenki tudja, hogy három hold földből nem lehet megélni. Ezeket a földeket, mondjuk, három-négy év alatt mindenki el is adta. Ha megművelte, akkor drágábban jött ki, mintha megvette volna az élelmet az üzletben.

Az első betelepítés minket nem érintett. Gombost nem érintette, Militicset.

– Onnan elvitték a német családokat.

– Igen, és akkor ezek bejöttek, elfoglalták helyüket, ott se vitték el mind a németeket, pár család maradt, sőt egy hentes kolegám, az nem olyan régen halt meg, azokat sem bántották. De a nevük szerint nem is németek voltak, hanem inkább szlovákok voltak. De ők magukat németnek vallották. És valószínű, a nevüktől kifolyólag nem vitték el őket.

– A betelepedett családok tudtak a földdel mit kezdeni?

– Az elejével nagyon nehezen ment, azt tudom biztosan, mert mikor én kinyitottam az üzletet, én olyan ötvenkettőbe, akkor már kezdtem dolgozni, és én elég sokat üzleteltem velük. Hát mivel úgy volt, hogy mit is mondjak, hogy az utcai szobában voltak a tehének. Nézték ki az ablakon. Meg most hát volt több ilyen.

Gombos, 115.

NEKEM MÁSNAK AZ ELKOBOZOTT FÖLDJE NEM KÖLL

– Azok szorgalmas, jó emberek voltak. Abból kifolyólag, hogy elszedték a földjeiket, akkor az önékik egy nagy mínusz lett. Mert a németeknek a földjeiket ezek kapták meg. Például akarom mondani, hogy apám is, hát három fia volt. Azt mondta: „No, most nekünk is lesz földünk.” „Márpedig nem lesz – azt mondta az én anyám –, nekem másnak az elkobozott földje nem köll. Maradunk föld nélkül.”

– És hova jöttek vissza ezek a németek, hogyha vissza tudtak jönni?

– Rendszerint kint ragadtak a Németországban. Mentek önként is, meg vitték is, meg... Például ezek a németek, perfekt beszéltek ezek magyarul. És bennük volt a szorongás, hogy baj lesz, ugye. Akkor a falu végén csináltak, minek mondják, ilyen kamuflázs²⁹ röpteret, hogy a német bombázók vagy a vadászok ezt lőjék. De erre nem került sor, de azt szabályosan köllött örözni, meg mit tudom én. Csak ment a kisbíró, kisdobos, kidobolta, hogy hány évtől meddig, mindenki jelentkezzen a faluvégén. Még hozzá szerszámot vigyen. És mit gondolsz te, klumpába elkísérte őket Apatinba, nyári úton, onnét marhavagonba, és egyenest levitték Vorosilovgrad közelibe, antracitbányába. Kőbányába. Kőszénbányába. Négy évet lerántottak.

Doroszló, 106.

AZÉRT KAPTÁK, MERT ŐK HARCOSOK VOLTAK

– Voltak Gomboson is dobrovoljacok?

– Hát hogyne. Volt nekik földjük itt. Valahonnan Sztapárról jöttek, itt kaptak földet, de Sztapárról valahonnan jöttek.

[– És a sztapáriak a Sztapári-pusztán, amit kaptak? Az az övéké volt, vagy kapták, vagy bérelték?

– Azt az első világháború után kapták, amikor a magyar grófokat ellikvidálták, elzavarták innen, grófokat, bankárokat, bárókat, Szemzőknek nevezték őket, Szemző. Gróf Széchenyinek a birtokán volt egy, volt egy részlet, ami még a gróf Széchenyié volt, gróf Széchenyi István unokáé volt, Vajszkán, az még tartotta a saját birtokát, azt nem vették el. Nem semmisítették meg rögtön. Aztán, aztán lett az is, meg a Mária Lajos volt a, amit elneveztek Sztapári-pusztának. Az az István-major volt.]

– Azt a sztapáriaknak adták?

– Kapták, nem béreltek, nem fizettek ők semmilyen bérletet, ők azt azért kapták, mert ők harcosok voltak. Az első világháborúnak a befejezése előtt ők beléptek a győztes hadseregbe mint önkéntesek. Azért kapták azt a rétet, innen a pumpától³⁰

²⁹ Ebben a szövegkörnyezetben hamis, álróptér. (Kamuflázs: álcázás, valamely dolog észrevétlenné tétele.)

³⁰ A helyi üzemanyag-töltő állomástól.

kezdve le egészen Novo Selóig. Azok a részek, ez a kirekesztett Duna-rész, vagyis, hogy mondjam, Duna-rét, úgy nevezték, hogy Delavi-rét, meg mit tudom én, ilyen rét, olyan rét. Az első, az első birtok volt a Szemző István, a második a Gyula, a harmadik a Lajos. Ezt a hármat egyesítették ez a nagy vitéz hős hadsereg, a csillagosok, ebből lett a Sztapári-pusztá. Átnevezték Labudnjačának, átnevezték Zila-pusztának, ezt meg Sztapári-pusztának. Ez az István-major. Ezt mind azok kapták, azok a szerbek, honnan szedték őket, azt az ördög tudja. Elég az hozzá, hogy ők voltak a győzelemnek az elősegítői, dobrovoljacok. Arra fel kapták ezt a birtokokat is.

– Na most, negyvenegyben, amikor a magyarok bejöttek?

– Akkor kezdődött a baj. Elzavarták őket a magyarok. Micink. A mi... Úgy zavarták el a sztapáriakat negyvenegy tavaszán, mikor bejöttek a magyarok, addigra már az őszi vetések el voltak készítve, a földek meg voltak szántva, minden. Egyszerűen kisöpörték a Sztapári-pusztáról... Elzavarták a pusztákról a szerbeket.

– És merre menekültek ezek?

– Sztapárra. És persze hogy ezt nem felejtették el. Hát, itt kezdődik a baj, vagyis, hogy mondjam, itt volt a, itt volt a nagy hiba. Azért, nehogy ezt... szétszedjük, mert aztán még jobban csiklandozzuk őket. Ezeknek fáj ez. Elzavarták őket onnan, és a gombosi meg a vajszkai meg a szontai ilyen kisparasztokat, kisérdmúveseket a kevés földdel, két-három holdas, egylovas kisparasztok voltak, ezeknek kiadták azt az egész részt, de kiadták a Vángli-pusztát is, amit most Boracnak neveznek, mezőpusztának. Az egy Vángli Mór budapesti bankárnak a birtoka volt, három lánya volt, annak a mezőpusztának a gazdájának. Azt is elkergették. Valahogy, valamilyen alapon, hogyan, hogyan se, valamilyen diplomáciai alapon. Akkor, akkor... A Vánglit nem. Azt később. Azt ezek zavarták el. Mert annak az első világháború után, mikor ezek, a csöcselék banda, meglepték ezt a vidéket, akkor még a Vángli Mór budapesti bankár zsidó, az még ezekkel együtt játszott, az övéket nem vették el. Volt neki három lánya, egyik se ment férjhez. És akkor attól, akkor zavarták el őket, aztán lett Mladi Borac, mikor a második világháború végé lett, akkor lett ez Mladi Borac. Addig volt egy gazdatiszt, egy intézmény, intéző, aki intézte a birtoknak a fennállását, és beszámoltak a budapesti bankárnak, a zsidónak. A második világháború után, akkor vették el a Vángli-pusztát, akkor lett a Mladi Borac. Akkor jött ide egy, egy valami hős Nado, férfiruhába járt, nagy Walther pisztoly volt a farán mindig, az volt a direktorka³¹ itt az izén, ezen a Boracon. Ez már ennek a rendszernek a valakije volt.

Hogy el ne felejtsem! A sztapáriakat meg azokat az akkori szerbeket, akiket onnan elkergették, nem csak gombosi magyarok voltak ott, voltak ott bent sokacok is a rétbe. Temerinből is hoztak ebbe a részbe a Bajaiék, Janusko, azok onnan Temerin környékéből, Temerinből jöttek ide, azok is kaptak itt birtokot, földeket. Azok temeriniek, meg a Janusko. Azok onnan, onnan jöttek ide a rétbe. Később aztán, amikor olyan nagyon besűrűsödött a helyzet, akkor hurcókodott ide be mihozzánk. Akkor alapították meg ezt a Labudnjača intézményt,³² akkor lett ez a nagyhata-

³¹ Igazgató, telepvezető.

³² Vélhetően termelőszövetkezet értelemben használva.

lom. Kárára nem volt a népnek, mert munka volt. Csak jövedelme nem nagyon volt ezeknek a népeknek, mert ugye mindenféleképpen át lett tervezve, szervezve, mindenféleképpen szervezték.

Úgyhogy ezeknek vissza kellett curokkolni, a magyaroknak, aztán ők újra megint bejutottak vissza, de nem kapták újra azok a dobroljacok, nem kapták meg ezt a földterületeket, amit előtte, az első világháború után, azt nem kapták a második világháború után vissza. Igen, akkor államosították.

De aztán csináltak egy nagy bajt, egy nagy tévedést, az állam, a vezetőség. Mikor Szerbiából meg Makedóniából meg Horvátországból telepítették be ide ezeket a, negyven, há, negyvenötben, negyvenhatban, Karavukovo meg ezek a község, akkor tévedtek, hozták a vadnépet. De ha megengeditek, most nyomsz egyet a gombon.³³

Hanem ezeket, akiket vitézként, vitézségi éremmel rendelkeztek, gombosiakból is volt sok, volt egy egész dülő, hetven nem tudom hány hold. A vitézek, voltak ezek az első világháborúból maradt vitézek, akik vitézségért kis ezüst-, nagy ezüst-érmekkel vitézségért.

– Kiosztották nekik a földet?

– Kiosztották, ezeknek az első világháborús vitézeknek. Volt egy egész, majdnem egy olyan kis falunak neveztük, akkora. Akkor ezután voltak a magyarországi vitézek. Ez a Vitéztelep ott volt a Lajos-majornál a Labudnjačánál, a Labudnjača meg a Zila-puszta között, az volt a vitézterület. Ott kaptak a gombosi, első világháborúból maradt vitézek, azok kaptak ottan birtokokat. Voltak, akik izé, voltak, akik rokonaitok voltak, neked, neked. Pástiak, az Antal bácsi, Szile bácsi, Boris néni, annak az ura, Vencel András bácsi, az öreg Vencel kocsmárosnak az édesapja, az is vitéz volt. Akkor most a falu végén a cigány lakik bent, ahol a bádogos András bácsi, annak a bádogos András bácsinak Pásti András volt a neve. Annak az apja az odaveszett a fronton, az nem kapott vitéztelepet, hogy miért, miért se, én nem tudom. De emezek a, emezek a Pástiak, akik vitézek voltak, meg az Englerék, a Ferenc bácsi, sokan, akik, akik abba az időbe, abba, az első világháborúból vitézségi érmet szereztek, azok itt kaptak vitéztelepet, területeket. Huszonpár holdat.

Gombos, 117.

A SZEGÉNYEK, MINK, A SZEGÉNYEK KI-MI, HUN-MI ÁRKOkat KAPTUNK

– No de volt a földosztás is... Öreganyámnak vót egy kis földje, de azt ű nem adta a gyerekek nevükre. Akkor így mink is kaptunk egy kis földet, az apám is kapott egy kis földet. Német földet. Mert a földjeiket is fölosztották. Tudod, a németeknek. Ezek meg, akik be voltak húzódva a községházához, akik csavargatták a nyakainkat, a mindenkinek... Ezek, Pisti, olyan földeket kaptak, amilyet akartak. Sokat.

– No jó, de meg is dolgozták?

³³ Az adatközlő arra kérte a gyűjtőt, hogy kapcsolja ki a diktafont. Míután a megítélése szerint kényes részt elmesélte, folytatta a visszaemlékezést.

– Hunnaj! Hunnaj! Makk Gazsi bácsi első földeket megkapta. Meg a nem tom ki meg a nem tom ki.

– De kik dolgozták meg ezeket a földeket?

– Hát űk. űk, meg napszamosok, meg mindenki. A szegények, mink, a szegények ki-mi, hun-mi árkokat kaptunk.

Bácskertes, 15.

JÓZSI BÁCSI, MÉGIS MENNYIT GONDÓNA, MENNYI FŐDET?

– Hát akik igényeltek, azok alvégiek, akik igényeltek földet, azok kaptak. Hát amit elvettek, hát tülünk is elvettek, tülünk csak egy holdat elvettek, mer így nem vót több. Vót, akitű öt-hat holdat. Forgácsoktű tán tíz holdat elvettek. Domora házaktű, Miska kao,³⁴ az, akinek több vót.

Középső részbe nem nagyon jó a föld vót, hát az apja mondta, Jóska, mé nem, nem kő, mit avva egy hold földde. Vót má. Oszt akkó így ment. Nagyon cifra világ vót. Úgyhogy akkó a, ezek a szegényebb sorsúak igényeltek földet. Tudod, elmentek a községházához, oszt akkó adtak nekik földet.

– De ezek mind magyarok vótak azé?

– Magyarok. Hát falusiak. Akkó nem vót még itt szerb.

Akkor, mikő a kolhoz vót, akkő a tagoknak a szőlőket is szétosztották. Akinek vót széle,³⁵ Domorádoknak is vót, ezer kvadrát, azt is valami három, háromnak odaadták. Nekik is hagytak egy darabka, akkő Szilvesztereknek vót, izébe, Szigótykába,³⁶ azt kapta Csonka Béla bácsi, meg mit tudom én, így szétosztották. Nekünk nem vót nagy darab szőlőnk, a mienkbű nem kapott senki, mer hát nem vót, talán háromszáz kvadrát. És akkő nem vót nekik hordójuk, a Csonkának is nem vót mibe tenni, hordó. A forralóteknőbe vót neki a bor. Ugye hordó. Köll oda minden, ugye a fölszerelés a szürethő. Cigányoknak, azok itt laktak a sarkon, a putri sarkán, oszt cigány Sklenár János bácsi. Ezek is kaptak a Domrádokébű. Azoknak is a, a teknőbe meg melencébe,³⁷ meg akkő lakodalmaztak, úgy szólt a zene, mindég vót bora.

– De már hordót nem bírtak venni.

– Hát má hordót azt nem. Még ha bírtak vóna se. Domrádotat akkő se adott vóna. Nem elég, hogy a szélét elosztották háromfelé?

Ezt még akartam emesélni. Még a szőlőket is elosztották. Oszt akkő, akkő vót az a Pumpi Józsi bácsi, te nem ismerted. Elég az hozzá, hogy a, akkő a Pumpi is elment földet igényeni a községházához. Oszt hát akkő, mikő sorra gyűtt, akkő kérdezte az, aki azt intézte, hogy: „Hát Józsi bácsi, mégis mennyit gondóna, mennyi földet?” Hát, mondja, hogy egy harminc holdat. Mondja, mondja az neki, hogy de hát azt meg is köll dógozni, hogy maga, tán van szegény embör, mondja. Na, harminc holdat,

³⁴ Mintha.

³⁵ Szőlője.

³⁶ Szigetbe.

³⁷ Fateknő.

az is elnézte magát, aki ugye kaptak ki három holdat, ki négy-öt holdat. De így szétosztották. Ű meg beakasztott harminc holdat.

Bácskertes, 23.

AZ OLYAN VOLT, MINT A LEGDRÁGÁBB GYÓGYSZER,
NEM LEHETETT HOZZÁJUTNI

– Volt négy-öt gyerek, nem muszáj az fiú [legyen], és mindenkinek köll föld, mert nem volt. Itt három-, majdnem négyezer lakos volt. És akkor egy holdat négyfelé szétvágni. Hát köllött a föld. No, akkor eljött egy olyan időszak a régi Jugóba, hogy itt eladták, s drága pénzért földet [lehetett] venni. Jaj, istenem, az olyan volt, mint a legdrágább gyógyszer, nem lehetett hozzájutni. Eladták azt a pár hold földet, elmentek Tóthfaluba, Siklóstú le, ott vettek harminc-negyven hold földeket a kupuszinaiak. Mert a kupuszinaiak élelmesek voltak, tudtak dolgozni. Ezen a téren nem voltak lusták, meg minden. Akkori technikával űk dolgoztak. Foglalkoztak zöldség, répa, paprika, paradicsom, és ez fölvirágozta űket. Elmentek sokan a Dárdai-rétbe. Elmentek Donji Miholacra.³⁸ Itt akkor volt a Bezdáni-sziget meg a Kéngyija.³⁹ Hát ezek mind kupuszinaiak vótak. Az én öregapám onokatestvére, ez Miholac mellett, Marincin... Nem Miholac, nem Miholac, hogy is hívják, Vinkovac. Vinkovac mellett van ez a Marinci. És voltak harminckettes katonák is közöttünk, mikor mi bevonultunk, mindenhova valósi volt, és mondja, hogy náluk is van egy magyar család, Mariska a neve, mondja, már öreg néni. Mondja ű, hogy hogy néz ki a ház, mindjárt tudtam, hogy kupuszini. És közben öregapám onokatestvére vót, nagyon szép lány volt, küldött neki a frontra egy képet levelezőlapra, megvan most is az a kép.

Bácskertes, 24.

KAPOTT HÁZAT, ÉS BE KÖLLÖTT GYÜNNI, A SZÁLLÁST
OTT KÖLLÖTT HAGYNI

– Elég az hozzá, hogy mikó gyütt ez a kommunizmus, rendelet, akkó be köllött gyünni nekünk, mert a németeket elvitték, elhajtották lágerba, és akkor ez mind üres vót, a falu. Akkó mind, akik vótak magyarok meg szerbek kint szálláson, ennek mind be köllött gyünni. Kapott házat, és be köllött gyünni, a szállást ott köllött hagyni. Azt akkó a szövetkezet vette át, a szövetkezeté vót, mink begyüttünk a faluba, és akkor itt kaptunk akkó, de ez már nem negyvenötbe vót... Látod, ez már most én ilyesmire, elfelejtem, nem tom pontosan... Negyvenhat-hét, így valahogy vót, mikó Tito adta,

³⁸ Dárda, Donji Moholjac a Duna jobb partjához közel eső horvátországi települések.

³⁹ Kendija, a Duna bal (vajdasági) partján található, de közigazgatásilag Horvátországhoz tartozó terület; ezt az állapotot egy 2016-os államközi egyezményel változtatták meg.

mindnek osztotta a földet. Mindegyik kapott, például apám kapott, meg anyám, órájuk kettőjükre kapott öt holdot. Meg aztán minden gyerekre kapott egy holdot, ahányan voltunk. Úgyhogy kapott tíz hold földet, és akkor ebből éltünk, ezt dógozgattuk lassan. Akkor ez negyvenhat tavaszán vót, akkor, mondom, gyűtt ez a rendelet, és gyűtt a szövetkezet, minden, akkó ez a, mašinska stanicának⁴⁰ hívtuk, fölállt, és oda elmentem mint traktorista dógozni. Mentünk a határba szántani. Akkor kezdték a mezőgazdaságot traktorokkal. Akkor aztán később, akkor gyűttek új traktorok, meg mi tudom, úgyhogy a lovakat elizéték.⁴¹

Őrszállás, 124.

HA NEM AJÁN L FÖL, AKKOR AZT VÖSZIK EL,
AMELYIKET ÚGY AKARJÁK

– Arra emlékszek, hogy itt a faluban körülbelül tíz százaléka az német volt, azok elmentek, aztán meg aki a Petőfi brigádban volt, az kapta az ún. Tito-földet meg házat, aztán azok kerültek oda. Mert ez a bolt is, nem is volt annyira német, de hát el kellett nekik menni. Negyvenkilencben és ötvenben, mikor volt az az úgynevezett kötelező világ, hogy be kellett adni mindent, disznót, marhát, lovat elvitték, akkor a földet az állam, úgy mondták, az állam fölvásárolta. Valóban úgy volt, hogy húsz évig fizették. Az én édesapámnak volt huszonnégy hold, és három fia, és ragaszkodott, hogy mindegyiknek nyolc-nyolc holdat ad, azokat nem érdekelte, azt mondták, tizenhét hold, annyi a maximum, tíz hektár szőlő, több nem, nem lehet ottan alkudni. Itt meg is mondták különben, arra már emlékszek, hogy a községházára hívták mindenuntalan, beszoigáltatás, aztán végén a földet is elvötték, vagy még nem vették teljesen, mondták, vagy melyiket ajánlja föl. Ő azt mondta, őneki nincs fölajánlani való, akkor azt mondták neki a községházán, hogy ha nem ajánl föl, akkor azt vöszik el, amelyiket úgy akarják. Éjszaka beszélgettek megboldogult szüleim, édesanyám mondta: „Mönjé bele!” Akkor öt holdat az állam fölvött. Úgyhogy abban az időben nehéz volt nagyon. Akkor öttünk mi kukoricakenyeret is, nem úgy, mint mostan, hogy, szerényen éltünk, de mit mondjak, amúgy nem panaszkodom. Én iskolába jártam, az iskola mellett bizony, én kisgyerek voltam, dolgozni is köllött. Ami itthon volt, nem volt mese, nem mondták nekünk, kisfiam, hanem kifelé, és akkor csinálni a munkát. Az ötvenkettes, ötvenhármas, ötvennégyes, azt a földet is, amit elvöttek, azt húsz évig fizették, hetvenkettőben, úgyhogy az öt holdnak az ára már hetvenkettőben annyit ért, hogy egy halpaprikást meg lehetett Zomborban enni. Minden évben március elején kellett menni be a bankba, és kaptuk a tizenegyezer dinárt. Az a föld hiányzott, később aztán ez vissza lett kapva, kilencvennégy-kilencvenötben, vissza lett adva. Úgyhogy nem ott kaptuk vissza, nem a szüleim, hanem már mi, a család kapta.

Bácsgyulafalva, 100.

⁴⁰ Gépállomás, géppark.

⁴¹ A lovakat felváltották a traktorok.

ITT VÓT AZ A TÍTÓ JÓSKA-FÖD

– No, akkor hogy még mondjak valamit, az első konfiszkálás. Az harminchat hold, harminchét hold. Lengyeleknél, vagyis ezek a KGST, ez a kommunista országok, itt mindenhol harminchét hold. Tito bátyánk volt olyan, nálunk azt mondta, elég lesz tizenhét. Tehát fele. Még abból is. Mert az első lépésbe úgy vették el, elvették azt, ami harminchét [fölött volt]. És akkor nem jött össze a föld, meg köllött a szövetkezeteket alakítani. Miből? Hunnan? Például a falunak a földje. Községé, azok a bizonyos apaállatok, bikák, disznók, azokat fönn köllött tartani. Ezért vót a községnek földje. Vót az iskolának földje. Vót a papnak földje, vót a kántornak földje, ezt mind elvették, de nem vót elég. Akkor még ezektől a nagy, nagyobb földtulajdonosoktól a harminchatból levették a felét. Mindjárt összejött. És akkor alakult meg a szövetkezet. Szóval mink nem mentünk bele. De ott is, azokat ott annyira leigázták, vagy annyira csavargatták, hogy behajtották őket. Novi život – Új Élet Szövetkezet, nem hallottad a nevét? Igen, Novi život – Új Élet Szövetkezet. Ez vót. És akkor bementek. Be köllött vinni a lovakat, ez a szomszéd, az a szomszéd. Nem mi, öregapám lakott itt, nekünk nem volt sok földünk. Tizenhárom-tizennégy hold, meg három család meg öreganyám.

No, mindent nem mondtam el. Majd azt is megmondom, hogy ki vette vissza kítű a földet. A szőlőtőkét meg köllött számóni, hogy hány van. Ha abbó otelló, fehér otelló vagy a fekete, akkó, meg vót valami szagos, Doroszlón ilyent nem találtak. Meg mondom, itt is, a Bogyó Pali bátyád, ha hallottad valamikó, az azt mondta, hogy a mind, az is, így akart valaki lenni, nálunk ki köllött vágni...

Kijött a törvény, hogy tizenhét hold maradhat egy házszám. Igen ám, de a Bálint már megnősült, a Julis néni. Doroszlón elfogadták. Tehát ez a ház, de két család van, és megmaradt egyszer tizenhét, meg még egyszer. Doroszlón így ment. Nálunk elvették a földet. Ennyire olyan vót, valahogy sok vót az izé, a proletár itt, vagy nem tudom... És akkor jött az, hogy emitt, hogy mondtad? Osztották a fődeket? Így van. Jó, összeszedem magam. Meg tudom mondani, mert vettem én is abból a földből.

– De azt venni kellett, vagy kapták?

– Hát persze, én azoktól vettem. Ez a Bálint bácsi... Tudod, ki? Tamaskó, aki az egészségháza takarító, az anyjának az apja.

És öleg az hozzá, hogy itt vót az, a Tító Jóska-föld, így csufúták azokat, de vette a nép, akarom mondani, megkapta, és eladta. Nem szokott hozzá, nem termett, ugye abba az időbe is öleg száraz idők voltak, és akkor nem lett az mégcsinálva úgy, és ilyeneket, ilyeneknek osztották szét, akinek, aki igényölt. De! El is adták.

Fáj! Nem úgy van ez! Öreganyámat úgy leszidtam mindig, doroszlai vót, onnan hozta öregapám, másodsor nősült, mind én, és onnan hozta. Doroszlai tahók ám, vigyázz, az még máma is azok.

Huszonnégybe a víz bejött, mint ötvenhatba. Vagyis hatvanötbe, és nem, majd-nem mind réti földjük vót. Akkó is vót a szövetkezetbe, akarom mondani takarékszövetkezet, Hangya, itt egyesek, és öregapám vett föl pénzt. Tehát ez huszonnégy.

Huszonötbe elverte a falut a jég tisztára, tehát a víz, amit elvitt, meg köllött venni a magot, bemagozni, jött a jég, mindent elvert. Huszonötbe megint jött a víz... és kaput. Na, abba az évbe, mikor másodsorra már, mai, dógoztam, az a hatvanötös víz, akkor ment föl a növény, vagyis a termésnek az ára. No most, vegyük Doroszlót még az egész Vajdaságot, ahol akit nem ért, nemhogy elment a kicsi, hanem meg a termésért több pézt kaptak. Nem mondom tovább.

Úgyhogy sok mindent lehetne beszélni, de azt ne felejtse el beírni, hogy, hogy, valahogy tudtára anni annak, aki akarja meghallani a helyzetet, vagy ami vót. Elvették attú, akinek volt, adták annak, akinek nincs. És ez visszavette újra az ú földjét, a Bálint bácsi. Méghozzá ezektől a...

– Tehát földhöz ragaszkodtak?

– Még visszavette. Megvette a sajátját, megvette, mer annak, aki megkapta, annak úgyse köllött. Na, azé mondom, hogy az elvett földek, tehát szövetkezetek lették alakítva, és osztották a nincsteléneknek...

Gombos, 119.

A Jugoszláv Néphadsereg egy osztagának ünnepi felvonulása Szabadka mellékutcainak egyikén (SZTL F-176.68.04.)

A Jugoszláv Néphadsereg katonái az ünnepi események hallgatói (SZTL F-176.68.10.)

A Jugoszláv Néphadsereg katonái a vasútállomáson (SZTL F-176.68.11.)

BESZOLGÁLTATÁS ÉS JEGYRENDSZER

Muszaj volt neki, mert különben bezárták volna (327) • Aki nem tudott eleget tenni a beszolgáltatásnak, azt bezárták, kínozták is (327) • Zentára vitték el gondókozni (327) • Harmadszorra mikor elmentek érte, akkor már fölakasztotta magát (328) • Nem volt mindegy, mert akit egyszer így behívtak, az már, hogy mondjam, félt (328) • Ügyesen belenyomtam a szájába a zsákkal a létrafogát (330) • Nagyon szegények voltunk a háború után (330) • „Ha nincs kukorica, lesz Mitrovica” (330) • Kukorica vagy Mitrovica (331) • Nagyon sokáig mentek a beszolgáltatások (331) • Évek is elmúltak, mire egyszer nagy nehezen hazaengedték (333) • Nem termett annyit, amennyit követeltek (334) • Öreganyám meg anyám főzték a mamaligát, és azt ettük mi, gyerekek (334) • Katicának az anyja az Belgrádba járt le, mert az ura ott volt lógorban (335) • Ha nem, akkor volt, akit lecsuktak (335) • Bujkáltunk, az adóval nyomtak bennünket, kértek lehetetlen összegeket (335) • Akik ránk hallgattak, ilyen agitátorokra, annak nem lett semmi baja (336) • Mert itt nem volt mit elgyugni, mert ők elvitték mindet előre (336) • Éjcaka vallattak, hogy öt kila zsírt vigyek másnap röggel (337) • Nagyon krízises volt az a negyvennégytől ötvenkettőig (338) • Hát nálunk disznóvágásra vótak, mert nálunk se főd nem vót (339) • Aki nem bírta beadni, aztat elhurcolták munkaszolgálatra (340) • Be köllött adni szalonnát is (341) •

A lehetetlent kérték tőle (342) • Volt, akit behívtak, a bajúszát csupálták (342) • Az má nem is beszolgáltatás vót, hanem má kínzás (343) • Azé, mer nem mentek a szövetkezetbe (343) • Maradt a belső rész, meg ha nem marad, a csülkei meg a farka (344) • Bizon akkó egy darabig nem vót zsíros lepiny (346) • Tehát még a baromfi is éhezett (346) • De főleg azt keresték, aki a tanyasi vót és gazda vót (347) • Verni nem vertek, csak azt a pofont, amit kaptam (349) • Itten a szegínység akkora vót, hogy csaknem sivalkodott (351) • Sokan bementek a szövetkezetbe (352) • Én abbú az egy hold fődbű olyan hasznot csinátam (353) • A beszólgáltatás megszűnt, akkor kezdett a nép úgy lassan talpra állni (354) • Nincs mese, be köll mönni a szövetkezetbe (355) • Öngyilkos lött azért, mert nem volt képes eleget tenni a beszolgáltatásnak (359) • Aztán negyvennyolcba, akkor már kezdett egy kicsit jobb lenni a helyzet (360) • Ennek volt búzája arra is, hogy megsziszikesedjen (360) • Vettünk húsz mázsa búzát azon a pénzen, amit mi kaptunk a száz mázsáért (361) • Ha nem termett annyi, akkor vették hozzája (361) • Tíz évig sanyargatták a népet (362) • Minden krumpli vót egész évbe (362) • Agyonra verték, hogy menjen be a, izébe a, a kolhozba (365) • Kupuszinaiak mentek máshova, hozzánk meg bezdániaiak gyüttek (366) • No, és akkó vettünk ki felibű, harmadábú, árendábú, ahogy vót (366) •

Kigyűtt a komisszió, nincsen, bíróságra ment az öreg, és bezárták (367) ♦ Mikor már jött haza, akkor már hívták a község házára (367) ♦ Nagyon-nagyon megfenyegettek, hogy ezért akasztás jár (368) ♦ Három kisgyerek odahaza van,

az anyjuk meghalt, az ő apját elvitték börtönbe (369) ♦ Az asszony se akarta a férjet megcsalni, de nincs mit enni a gyerekeknek (370) ♦ Akkó süttünk piskótát kukoricalisztbű (371)

MUSZAJ VOLT NEKI, MERT KÜLÖNBEN BEZÁRTÁK VOLNA

– Itt akkor volt szövetség, már a zadrugába kellett beállni akkor, mert kiadtak annyi, hogy be kell szállítani búzát meg kukoricát meg jószágot, mert azt köllött apósomnak is. Bevitték őket, és egész éjjel, valószínű, hogy magyaráztak nekik, vagy megismerték őket, nem tudom, nem mondták sosem, csak nem volt neki annyi a padláson, amennyit kiszabtak rája, úgy köllött megvenni azt, hogy beadja, hogy kiengedjék. Apámnak, nem is volt neki sok földje, és ő maradt privát, nem állt be sosem, de ezeknek muszaj volt, mert több földjük volt, meg több jószágjuk is, meg minden, és kinyitották az ólajtókat, az istállókat, és mindent elhajtottak, és lesöpörték a padlást is, és nem is volt elég, még hozzá kellett venni, hogy beadja az ember. Még zsírt is kellett. Igen, muszaj volt neki, mert különben bezárták volna.

– S voltak, akiket bezártak?

– Voltak olyanok is, sajnos. Hát valószínű, hogy nem dédelgették ott őket, de hát nem tudok róla, hogy, nem meséltek nekem arról.

Regőce, 126.

AKI NEM TUDOTT ELEGET TENNI A BESZOLGÁLTATÁSNAK, AZT BEZÁRTÁK, KÍNOZTÁK IS

– Tizenhét holdon felül vettek el földet. Akiktől elvettek, azoknak menni kellett dolgozni a szövetkezetbe. Nekünk tíz hold földünk volt, így nem kellett olyan sokat beszolgáltatnunk, hogy ne tudtuk volna teljesíteni. Mindig anyám ment a tárgyalásra, a kihallgatásra, mert apám tüdőbeteg volt. A tárgyalást egy nő vezette, annak is tüdőbeteg volt a férje, megsajnálta anyámat, és csökkentette a beszolgáltatni való mennyiséget. Aki nem tudott eleget tenni a beszolgáltatásnak, azt bezárták, kínozták is.

Magyarkanizsa, 64.

ZENTÁRA VITTÉK EL GONDÓKOZNI

– Saját falunkbú nem vót ilyen végrehajtó. Gondolom, aki bekövetelt vóna valamit. Az mind vagy Kanizsárú, vagy valahunnan máshunnan együtt. Mink Kanizsáhó tartoztunk.

Hát az úgy történt, hogy megvót mindenkinek, hogy mennyit kő beszolgáltatni, és ha valaki nem bírta, akkó Zentára vitték el gondókozni. Becsukták. És az én apám is, tudom, hogy gondókozott, és aztán meg is tompút valamennyire. Azt nem mondta, hogy mi csináltak vele. Csak annyit tudok akkó, hogy evitték gondókozni. Hát nem, tudta, hogy nem bírja.

– Megverték?

– Nem mondta meg. De egy ismerősünk, ott a mi utcánkban, az meghalt. Utána, mikor kiengedték, meg is halt. Hogy mi csináltak vele, azt se nem, nem tudom. Csak annyit tudok, hogy nagyon sajnátuk, hogy meg köllött neki halni, mer addig gondókoztatták, hát most mi vót abba a gondókoztatásba, azt én nem tudom. Hogy azt a bizonyos valamit, hogy nem bírta bevinni, és azt fogták, evitték, és gondókozott. Nem vót mit. Már mindent, minálunk is, mondom, mindent evittek, aztán má menni köllött az én apámnak is gondókozni. De hát mind hiába gondókozott az ártatlan.

Magyarkanizsa, 62.

HARMADSZORRA MIKOR ELMENTEK ÉRTE, AKKOR MÁR
FÖLAKASZTOTTA MAGÁT

– Ugyanazon a felin a sarokház. Ha jár arra, és nem felejt el, akkor nézzen le a pincére. Betonrámába ilyen kis ablakokon volt, ilyen kis üvegablak. Az volt az Ozna. Oda vitték be azokat, akik nem tudták beszolgálatni, vagy pedig...

– A bérpalotában volt az Ozna elhelyezve?

– Abba, abba az időbe. És a pincébe nem lehetett fölállni, csak leguzsgóva menni, mert olyan alacsony vót. És ott tartották az embereket. És lehetett hallani, mikor ordítottak. Hiába volt az a betonablak avval az üveggel. Azt olyan gyorsan megcsinálták, hogy. Igen, és ott tartották az embereket. És volt egy barátunk, a Garai Anti, egyidősek voltunk. Hát földművesváros volt ez, nem volt ez túl ipari város. Mert a többség, ez mind földművelésből élt a lakosság. Meg ilyen kisebb iparból. És az is, az apja beteg volt, nem tudta izélni. És szegényt kétszer bevitték. Kétszer bevitték, meg még megverték a Garai Antust. És utána harmadszorra mikor elmentek érte, akkor már fölakasztotta magát. Ilyenek is voltak. Abban, abban a sarki épületbe. Aztán ment az Ozna a törvényszékre.

– De az oznások azok szabadkaiak voltak?

– Hát azt nem hiszem. Direkt külön alakulat volt, aki ilyen tisztogatást, takarító alakulat. Jobban mondva magyarul, takarító alakulat volt.

Szabadka, 14.

NEM VOLT MINDEGY, MERT AKIT EGYSZER ÍGY BEHÍVTAK,
AZ MÁR, HOGY MONDJAM, FÉLT

[– A fiam akkor született, és búzaliszten éltünk. És akkor énnekem negyvenhétben már be kellett vonulnom, mert nem vonultam be mindjárt. Mert lemaradtam. És negyvenhétben behívtak katonának. Több mint huszonhat hónapig voltam katona. Akkor onnan hazajöttem, a katonaságtól.

– Hol volt katona?

– Hát nagyon sok helyen. Szlovéniából vonultam be egy Vipava nevezetű kis faluba. Ott voltam három-négy hétig. Sokszor áttettek egy másik helyre. Ott is ott voltam egy pár hétig, akkor harmadik, negyedik... Úgyhogy a tizedik helyen állapodtam meg. De ahhoz kellett majdnem egy év. Mert bárhova mentem, mindig valamilyen más, hogy is mondjam, egyszer tűzér voltam, egyszer gyalogos, egyszer földerítő. Akkor egy év után, akkor járattak iskolába mint rádiótelegrafistát, távirdászt. Akkor valameddig ott voltam, hétnyolc hónapig ott jártam arra az iskolába. Akkor ez a hadsereg, ez az ezred, amiben szolgáltam legutoljára, ez kint volt az olasz–osztrák, magyar–osztrák és jugoszláv határon. Ott volt. Szétoszlott, és akkor én bekerültem Ljubljánába, és a hadsereg otthonába szolgáltam még tizennégy hónapot. Ott már jó volt. Mert ott kosztoltam a tisztit otthonba, ott laktam, ott aludtam, ott volt minden, volt kiskatona, volt tizenegy tisztem, és el is végeztük a szolgálatot. Mikor hazajöttem, pár hónap múlva újra be kellett vonulnom, mint tartalékost elvittek három hónapra. És mikor onnan hazajöttem, akkor... ez volt ötvenegyben már. Akkor belevágtunk a mezőgazdasági munkához.]

Apósomnak volt huszonnégy hold földje. Bár már akkor megvoltak a földek, nem voltak meg a földek, mert elvették. Először elvették, valami maximot, amit kijelöltek, az volt huszonnégy hold, vagy nem tudom pontosan, akkor jött egy reform, akkor lecsökkentették még tizenhétre. És azzal foglalkoztunk. Egy napon ötvenkettőben kint kapáltunk, a kapáltuk a kukoricát. És jött a helyi közösségből a szolgál, rögtön jöjjenek a községházára, mert hívtak. Van itt három ember, vidékiek, nem tudják, kik azok. Legalábbis ő nem tudja. És rögtön jöjjenek be, mert hívtak. Hát be is jöttem, kérdelem, mi a probléma, szóval nem volt mindegy, mert akit egyszer így behívtak, az már, hogy mondjam, félt. Félt attól, hogy mit is követett el, hogy hívtak. Na de hát bejöttem, és akkor engemet rákényszerítettek, hogy énnekem muszáj hentesnek lenni, muszáj üzletet nyitni. De hát nekem se házam, se semmim nem volt. Akkor kerültünk össze a feleségemmel, nem volt semmink. Hát hogy csináljuk, hogy ne csináljuk, akkor így három hétig kínoztak, hogy én keressek magamnak egy házat, ahol én ki akarok nyitni. No de én ezt nem akartam, nem akartam senki házat elvenni. Akkor a végén mégis ők találtak egy helyiséget, méghozzá a Szűcs Márton bácsinak, van, ahol van ez a diszkó vagy mi a fene. És én ott kinyitottam az üzletet, és a szövetkezetnek dolgoztam. Akkor könyörögtek, hogy menjek át privátnak, mert nem volt, aki fizesse már az adót. Négy évig voltam privát, akkor annyira megváltak bennünket az adóval, hogy be kellett zárunk, akkor bementem a szövetkezetbe, akkor megint négy évig, akkor megint jöttek, könyörögtek, szerződést csináltunk, hogy nem lesz ennyi adó, nem lesz így, nem lesz, és egy év múlva megint ugyanaz jött. És akkor újból kinyitottam négy év múlva, és akkor egész hatvanéves koromig dolgoztam ebben a házban.

ÜGYESEN BELENYOMTAM A SZÁJÁBA A ZSÁKKAL A LÉTRAFOGÁT

– Hát az a helyzet, hogy volt beszolgáltatás. Megvót az, hogy nekünk is köll birkát beadni, bornyút, ilyesmi vót. És akkor vett apám egy birkát, beadta. Elkallódott vóna az nekünk is, de hát a kötelességet köllött. Hát a beszolgáltatás meg olyan vót, hogy vót, amikó az istállóban köllött leszúrni a disznót. Apám kiállt az utcára, én is kiskoma vótam, elég ügyes mozgású gyerek vótam. Egy kerek létrafogára rácsavartak csalánt, kapcát, megkötötték madzaggal. Vót egy ismerős, annak vót egy pörgetős pörkölője. Az gyütt, leszúrták, én meg bele a szájába, hogy ne hallatsszon messzire a sikítás. Olyan ügyesen belenyomtam a szájába a zsákkal a létrafogát. Így. Oszt megpörkötük, megmostuk, így bizony, így vágtuk. Vót olyan biz az, hogy be köllött vinni úgy, hogy neki nem is maradt. Meg a pallást is fölsöprötték, oszt elvittek mindent. Meg a bödönrugdosás⁴² ment még. Ezt mind a civilek csinálták.

– Bödön zsírt, a húst, valamit úgyis csak el bírtak dugni a házban?

– Hát igen, ilyesmi vót. Vót, akinek rakodmány, meg olyasmi vót, akkó ott vagy padláson, vagy mit tudom én, kazalba vagy kúp alatt. Szárkúp alatt, olyan helyt vót. Meg vót olyan, hogy nagyobb kazal alatt aláástak, oszt arra rakták a szalmát, oszt az alatt bizony vót, hogy ott nevelték a hízót, a szalmakazal alatt.

Magyarkanizsa, 67.

NAGYON SZEGÉNYEK VOLTUNK A HÁBORÚ UTÁN

– Negyvenhétől negyvenkilencig beszolgáltatások voltak. Az volt a szlogen, hogy „kukorica vagy Mitrovica”.⁴³ Nagyon szegények voltunk a háború után. Egy kis búzát úgy tudtunk megmenteni a beszolgáltatástól, hogy bevittünk keresztetket, és a lóval kitapostattuk. Abból ilyen parasztlisztet csináltunk, a kenyér belőle kemény volt, és fekete, de még így is jobb, mint a kukoricás.

Magyarkanizsa, 73.

„HA NINCS KUKORICA, LESZ MITROVICA”

– Volt beszolgáltatás, mert katona voltam, és anyámat is hívták, hogy szolgáltassa be a kukoricát, mondta: „De mind odaadtuk, nem maradt itthon semmi.” Vagyis lemorzolták, és mindjárt vitték be a magtárba, és még mentek, hogy még vigyen be. Mondták neki: „Ha nincs kukorica, lesz Mitrovica.” Azt mondja: „Én már mind behoztam, nem maradt a disznóknak semmi, el kellett adni a disznókat is, hogy ne pusztuljanak éhen.” Akkor mondták, hogy mehetsz haza, és seggbe rúgták, mikor ment ki az ajtón.

Mohol, 77.

⁴² A zsírosbödönök ellenőrzése.

⁴³ Az események idejében börtönéről hírhedtté váló koszovói város, Kosovska Mitrovica.

KUKORICA VAGY MITROVICA

– Ki volt írva, hogy kinek mit kő beszolgáltatni, ha nem, akkor megvette másiktól. Kiírták, hogy ennyi a földed, vagy ennyivel tartozol, és ezt be köllött szolgáltatni. Persze, sok jószág volt, és be köllött adni, bármilyen téren, ha nem mondod, mert mondtam az előbb, hogy kukorica vagy Mitrovica, aki nem bírta beszolgáltatni, az ment Mitrovicára, hány hónapi börtönt kapott abba az időbe.

– Fölmentek a padlásra?

– Mindent megnézték, hogy mi. Lesöpörtették a padlást. Tehát nem volt elég, hogy mondom, hogy nincsen, vagy nem termett. Mink, az én apám minden évben, nemhogy most, már a magyar időkbe is, minden évben vetett rozst. Azt a jószágnak vetette. De most, mikor lepucolták a padlást, akkor rozskenyeret ettünk. Mások ették a kukoricakenyeret, az főtörte az állukat.

[Zomborban már megint van rozskenyér. Divatból eszik most már. Az nagyon jó puha, azt egész héten bírtuk enni, mert olyan jó puha volt, csak fekete. Meg az egészség szempontjából is, hogy halljuk, mikor mondják, hogy mire jó a rozs. Drágább, mint ez a búzakenyér. Na, hát akkor nem volt drágább.]

– Akik fölmentek a padlásokra, azok szilágyiak voltak?

– Persze. Ők voltak a vezetőség. Na most, itt a csőszök mentek. Csőszök mentek a padlásra. Ki volt adva, hogy mennyit, hogy mennyit vigyenek. És ők fölszedték. Papíron volt, hogy ennyit meg ennyit köll. Ha maradt neked két szem, akkor maradt, ha nem, akkor az utolsó szemig.

Szilágyi, 129.

NAGYON SOKÁIG MENTEK A BESZOLGÁLTATÁSOK

– Akkor volt egy másik nagynéni, szintén anyukámnak a testvére, ők földműves volt, az ő férje, nem volt gyerekük, ott már nehezebb dolgok történtek, az már nem is a katonaságra vonatkozik, hanem a földeknek a kisajátítására. A földműves embereknek a sanyargatására. Nagyon sokat volt hívatva az a sógorom a városházára. Bebörtönözték ok nélkül, mert az egy ártatlan ember volt, nem bántott senkit, a légynek se ártott, végül ötőlük földet is vettek el, úgyhogy belebetegedett, idegbeteg lett. A felesége rengeteget járt intézni ezt az ügyet, ha nem olyan kardos asszony lett volna, lehet, hogy ő se bírta volna.

Igen, többen voltak testvérek, ezek jómódú emberek voltak, de senkit nem használtak ki, senkit se nem csaptak be, hanem itt ők voltak azok, akik megszenvedték azt, hogy van földjük, és hogy a földművelésből élnek, és hogy dolgoznak és teremtenek.

Mi, gyerekek előtt, amit lehetett, titkoltak a szülők és a rokonok is. Ez csak úgy, amit észrevettünk mi, gyerekek, és esetleg rákérdeztünk, vagy esetleg láttuk, hogy

valaki sír, és akkor megtudtunk valamit, de nem részletezték. Ott tulajdonképpen abban a családban, valószínű, hogy idegileg, egyébként is gyöngye idegűek lehettek, és azok mind sérültek lettek, úgyhogy kórházi kezelésre került sor. Ez a sógorom nem egyszer volt kórházban, ideggyógyászaton ez miatt, ez hagyott nyomot benne. Ugyanúgy a testvére, még akinél szintén volt ilyen, úgyhogy ez nem volt utána téma. Tulajdonképpen ezeket a dolgokat mind mosolyogva, ami nem volt jó vagy kellemes, azért én úgy emlékszem rá, hogy az én anyukám is úgy lépett föl, mint-hogyha az természetes lenne.

[Én Sztálinról nem tudok beszélni úgy, mint történelmi vagy politikai személyről, mert azokban az időkben, de későbbi időben sem, mert már volt egy korom akkor, amikor Sztálin meghalt, mert én szintén nem foglalkoztam politikával sohasem, de annyit mindig szerettem tudni, hogy politikailag is mi történik városunkban, az országunkban. Tehát a sajtót azt azért kísértem, és nekem nem volt szimpatikus politikus Sztálin, és ennyi. Ellenben Tito más. Ő nekem szimpatikus típus volt. Én nem vagyok mérvadó személy arra, hogy az ő tetteiről, érdemeiről vagy negatív oldaláról beszéljek. Tény és való, hogy én arra emlékszem, hogy serdülő lány koromban azért, hogy kartonruhám legyen, éjjel sorba kellett állni, hogy pontokat kapjunk. Pontnak hívták azt a kis blokkot, amivel utána elmehetett meghatározott üzletbe az ember, és akkor kapott valamit pénzért. Úgy kezdődött el a nagylánykodásom, és utána jött egy fejlődés. Az olyan gyorsan jött. Munkahelyprobléma volt, mert apukámnak el kellett, hogy menjen Boszniába, Tuzlán volt egy fél évig vagy meddig, de kapott fizetést, és tudtunk élni. Hazajött, utána pedig itthon folytatta ugyanúgy a munkáját, mint ahogyan régebben. De akkor, amikor a krízis volt, azt is meg lehetett oldani, és ment a fejlődés. Jöttek a munkahelyek, lehetett iskolába is menni. Utána kellett nézni, tanulni kellett, és lehetett tenni a dolgunkat, csak, csak. Nem mindenkinek egyformán alakult az élete. Én tulajdonképpen nem is tudom, hogy szabad-e kimondani olyant, hogy ezt vagy azt kifogásolok, hogy miért nem így volt az életemben, vagy úgy. Így a jó, ahogy van. Így a jó. Én mindig szerettem a szépet, a jót, voltak igényeim, de nem tartoztam azok közé az emberek közé, aki nagyon magasra teszi a mércét, hogy ha most nekem az nem lesz, vagy összehasonlítást végeztem volna egy nagyon jó móddal, akivel, és akkor. Én nagyon sokat utaztam, nagyon sokfelé jártam, nagyon sok szépet megéltem, és valószínű, hogy ezek a dolgok mind úgy történtek, hogy családban, szeretetben, és akkor ez kárpótolt engem.]

Nagyon sokáig mentek a beszolgáltatások, erre emlékszem, és az mind a város-házán zajlott, nem úgy volt, hogy itt vagy ott vagy valamelyik házban, hanem az mind úgy ment.

– Mentek ki a házhoz?

– Persze. Meg nem is nyomozták végig az embereket, a rendőrség kiment, és el volt rendelve, hogy azt a valakit le kell tartóztatni, és nem ellenőrizték, hogy biztosan rászolgált arra, hanem voltak besúgók, na, így kell hogy mondjam.

– Azokat elvitték más városokba?

– Akiket letartóztattak? Hát volt minden. Meg a bánásmód, ami történt. Annak az áldozata volt az a sógorom, akiről beszéltem. Nem mondom ki a nevét, de tudják Zentán. Nem élnek már. Meg nem is tudom megnevezni azokat, akik ezt elkövették, az akkori hatóság. Hogy honnan jött az utasítás, azt sem tudom, mert olyan is lehetett, hogy jött egy központi utasítás, hogy ennyi embert erről a területről így és így intézzék el. Kész. Ilyen is volt. Ilyenre is emlékszem, hogy mondták, hogy ez valóság volt-e, vagy se, hogy nem kerestek okokat, hanem ilyen valami indoklással annyi és ennyi embert letartóztatni, vagy beszolgáltatást végezni, vagy ha nyilatkozatra volt szükség, hogy valakiről valamit megtudjonak, akkor próbáltak az emberekre hatást gyakorolni, nem válogatva a módszert.

Zenta, 161.

ÉVEK IS ELMÚLTAK, MIRE EGYSZER NAGY NEHEZEN HAZAENGEDTÉK

– Akkorjában nagygazdáktól szedték el a földeket, és így osztották el. Volt, akinek száz láncc földje volt, akinek volt családja, volt, akinek nem kellett. A Ceglédi tatának nem volt egy borozda se, mert ő kőműves volt, nem is vállalt földet. De örökké szegények voltak. A kőművesmunka is olyan volt, hogy nem hatalmasan fizették meg. Az én Miskám is, mikor megcsináltuk ezt a házat, ő is a kőműveseknél dolgozott nyáron, de télen nem kapott fizetést, csak annyit, hogy nem jelentették ki a betegsegélyezőbből, télen abból éltünk, hogy én rengeteget kötöttem. Abból éltünk télen. Ő ment disznót vágni, abból is kicsi pénz jött. Így éldegéltünk. Az én apámnak, amit kellett beszolgáltatni, megtette a kötelességét. Emlékszek, a szomszédban a Narancsik Viktus néni mesélte, őneki második ura volt a Narancsik Miska bácsi. A Narancsik Imre még most is megvan. Dávid Imrének hívják. Mesélte, hogy ők nem tudták beszolgáltatni, amit kértek tőlük, oszt szépen elvitték rabnak a Viktus nénit, nem is a Miska bácsit. Mesélte a Viktus néni, hogy nagyon sokat kellett nekik dolgozni, évek is elmúltak, mire egyszer nagy nehezen hazaengedték, de enni meg alig kaptak. Majdnem hogy betegen jött haza, másként nem is engedték volna haza. A múltkor olvastam, Goli otokra elvitték, onnan nagyon kevesen maradtak meg. Annyira szigorú rabság volt. Az én apám ilyenben nem volt, mindig eleget tett. De gondolom, nem is sokat kértek, mert akkor néztek a gyerekekre is, hogy hány van, hogy bírja beszolgáltatni. Apám mindig azon igyekezett, inkább nem maradt nekünk, de akkor is bevitte.

Mohol, 78.

NEM TERMETT ANNYIT, AMENNYIT KÖVETELTEK

– A beszolgáltatáskor jöttek, nincs mit, honnan, így meg úgy be kell szolgáltatni. Leültek az asztal körül öten-hatan: „Addig itt el nem megyünk, míg nem adjátok be.” Mondom, akkor itt ültök két hétig, és nincs mit beadni, nem értitek. De hát én is úgy voltam, fölszödtem a búzát, ami volt a padláson, nagynéném az Alvégben lakott, ott szegények voltak, elvittem oda, zsákkal fölvettem a vállamra, létrán mentem föl, hogy fölviszem a padlásra. Így menekültünk meg, raktuk félre a kis ennivalót, hogy a beszolgáltatásra ne legyen. Nem termett annyit, amennyit követeltek. Nekünk is ki volt adva feléből, mert nem volt se kocsim, se lovam, azt is elvitték. Aztán ki volt adva feléből, a feles is elvitte, akkor nekem kellett az egész után beszolgáltatni, hát nem lehetett, nem volt. Addig húztuk, pedig magyarok voltak ott bent, Máriás Béla meg még valaki, nem tudom a nevét. „Hát nézd, Bözsém, legjobb lesz, ha beszolgálsz.” „Mondja meg, miből, mikor nincs miből.” „Hát azért csak nézd.” „Jól van.”

Mohol, 80.

ÖREGANYÁM MEG ANYÁM FŐZTÉK A MAMALIGÁT, ÉS AZT ETTÜK MI,
GYEREKEK

– A beszolgáltatásba a mi apánk nem esett bele, mert mi bevittük az egész takarmányt, ami termett, úgyhogy nekünk még kenyérre való sem volt. Aztán öreganyám meg anyám főzték a mamaligát,⁴⁴ és azt ettük mi, gyerekek. Fölmentek a padlásra, és lesöpötték az egész búzáinkat, hát utána sütték a görhét, kukoricakenyeret, sokáig azt rágtuk, míg nem volt a másik termés. Tényleg egy szálíg lesöpötték a padlást. Volt két malackánk is, egy jó hízőnk volt, az egyiket el is vitték. Gondolhatod, kilencen voltunk egy háznál, mi jutott abból a kis malackából kilencfelé. A baromfit nem bántották. De zsírt, szalonnát meg sonkákat, ha találtak a füstön, azt mind elvitték. Szabad kémény volt öreganyámnak, mert mi ott laktunk, és bejöttek oda a kéménybe, és azelőtt vágta anyámék disznót, és a sonkát, kolbászt is, de mindent leszedtek, és elvitték. Abban az évben nagyon nehéz volt az élet, mert mindent kitararítottak az udvarból. Nem csak nálunk, mindenfelé elvitték. Kocsiszámra vitték a zsírt is, emlékszek rá, sokan ríttak, mert tényleg ott volt a sok apró gyerek, sok család volt mindenfelé, hát mi is hatan voltunk testvérek, anyám, apám, öreganyám, öregapám, hát kilencen voltunk egy háznál. Képzelheted, mikor ennivaló kellett volna a gyerekeknek, akkor nem volt, persze hogy ríttak a szülők, hogy most mit egyenek a gyerekek. Isten őrizzen meg, hogy olyan visszajöjjön. Most meg az a baj, hogy nagyon könnyű mindenkinek, meg nem tudják megspórolni, megbecsülni.

Mohol, 81.

⁴⁴ Vízben főtt kukoricadara, másutt puliszka.

KATICÁNAK AZ ANYJA AZ BELGRÁDDBA JÁRT LE,
MERT AZ URA OTT VOLT LÓGORBAN

– Mivel mi szegényebbek voltunk, minket ez sokat nem érdekelt. Mi nem kaptunk földet, volt, mondjuk, egy lánca föld. A beszolgáltatás, én csak úgy tudom, hogy összeszedték a magyarokat, a Török Matyi bácsit, meg volt egy pár. Én Belgrádban katonáskodtam, és a Török Matyi bácsi, azt hiszem, még ott volt Belgrádban, a Török Katica meg a Teréz apja. A Katicának az anyja az Belgrádba járt le, mert az ura ott volt lógorban, az öregasszony oda járt. Itt, Moholon nem olyan sok nagygazda volt, akitől elvitték a búzát, meg lesöpötték a padlást. Moholon magyarban nem voltak nagyobb gazdák. Ahol nagyobb gazdák voltak, ott ilyesmi jobban megjelentek, de Moholon az a két-három ember, akit a beszolgáltatásért vittek el, nem voltak azok olyan nagygazdák.

Mohol, 82.

HA NEM, AKKOR VOLT, AKIT LECSUKTAK

– Megkezdődött, megvolt, hogy mennyit köll, ha nem is termett az a valami, a beszolgáltatást kellett teljesíteni. Ahol már be is adták, oda is elmentek kocsival, lóval este: „Gde je gazda?”⁴⁵ Az én sógoroméknál is. Azok is hajtották a beszolgáltatást, úgyhogy akik nem szolgáltatták be, azokat is, nagyon sok embert becsuktak egy darabig, hogy nem tett eleget, sok ember el is dugott, amit el bírt, úgyhogy nem úszták meg az erősebb gazdák, oda kellett adni, amit csak bírtak, odaadni, ha nem, akkor volt, akit lecsuktak. Pár napra is, meg volt itt, akit el is vittek.

Mohol, 86.

BUJKÁLTUNK, AZ ADÓVAL NYOMTAK BENNÜNKET, KÉRTEK LEHETETLEN
ÖSSZEGET

– Akkor édesapám be volt zárva, mert kétszer volt becsukva. Hát először kevesebb ideig, utána másfél évig volt Dečanban.⁴⁶ Például elcsépeztük a búzát, akkor nem volt műtrágya, semmi, nagyon lehetőség se, lovak se voltak, elvitték az oroszok a lovainkat, hagytak itt rissz-rossz csikót, végül aztán azt is elvitték, akkor ott hagyták a szomszédnál, a Petrović orvos apjánál, a Brašónál, akkor onnan visszajött, vezetett magával egy kis ruszka lovat, aranyos volt, mi nagyon szerettük, de nem volt való semmire. Azokkal kínlódott szegény apám. Ahogy bírta, úgy termelte, meg a többi paraszt is, és százvalahány mázsá folyt le a cséplésnél, volt róla papír meg minden, és valami háromszázat követeltek rajta. Hát hogy ne bírja teljesíteni. Addig-addig, hogy húzták, akkor bezárták őket, akkor anyámat keresték, bujkáltunk, az adóval nyomtak bennünket, kértek lehetetlen összeget. Huszonöt láncon gazdálkodott.

⁴⁵ Hol van a gazda?

⁴⁶ Dečani (Dečan), Koszovó.

Édesanyám része az meg ott maradt a Sirkó nagypapa nevéén, szerencsére, és azt nem is konfiskálták el, csak apám részét, de azt a Milošević idején egy az egyben visszaadták, azt a földet.

Azt úgy, ahogy elvették, annyi darabot, sőt még eladott előbb az adóba, vagy búzát vett rajta, amit eladott, azt is visszaadták, mert az is potom pénzért lett eladva. Kéthárom mázsa gabonáért lehetett venni egy lánccal földet akkoriban. A beszolgáltatás idején. Szükség volt a pénzre, meg kenyér nem volt. Hát nem volt fehér kenyér, nem láttunk nem tudom meddig, csak kukoricakenyér volt. Van itt egy ház köröszűl a másik oldalon, a nagyutcán, négy mázsa zabért vette meg az ember.

Mohol, 96.

AKIK RÁNK HALLGATTAK, ILYEN AGITÁTOROKRA,
ANNAK NEM LETT SEMMI BAJA

– Én is jártam a faluban agitálni, mert muszaj volt, mint inas meg segéd, kereskedőnek muszaj volt menni agitálni, és így én is jártam. Volt, akit akkor is bezártak jogtalan, aki nem tudott beszolgáltatni. Például én is mondtam mindenkinek, ősszel kukoricaszedés, aratás, hogy láttam, a sógorának tele van a góré, azt mondja, az az övé, hát maga fizesse ki, mert volt szabad ára meg a beszolgáltatási ára, maga fizesse ki szabadon, adja be beszolgáltatásban, akik ránk hallgattak, ilyen agitátorokra, annak nem lett semmi baja, de a többit elvitték a bíróságra.

Mohol, 84.

MERT ITT NEM VOLT MIT ELGYUGNI, MERT ŐK ELVITTÉK MINDET ELŐRE

– A beszolgáltatási idő alatt volt itt egy idős ember, az embereket vitték a községházára, követelték tőlük a gabonát, negyven mázsát, ötven mázsát, kitől mennyit, tíz mázsát követeltek, de nem volt, mert a cséplőgéptől elvitték mind, csak a fejadagot hagyták meg, kétszáz kilót hagytak fejenként, a többit azt elvitték a cséplőgéptől mind. Azután, mikor a cséplés után ők követelték ezt az embereken, a gépészeken, akinek cséplője volt, azokon, a paraszton, vitték be, szabályosan összekötték a kezit, be a pincébe, és ottan hívták ki, akkor vallatták. Ennyit, annyit, így, úgy, mennyit lopott el, mennyit gyugott el, hova gyugta, mit csinált vele?

Volt egy idős bácsi, Varga Matyi bácsinak hívták, nyolcvan-egypár éves volt, annak is össze volt kötve a keze, föl hívták a pincéből, mondta nekik, hogy engedjék haza, hogy van neki egy lova, a Böske, meg ott van a felesége, beteg, fekszik az ágyban, hogy adjon a lónak enni, meg hát a feleségit elrendezze. „Visszagyüvök én, ne féljete, nem szökök én mög.” Na, akkor az öreget elengedték haza. Hazament, elrendezte, visszagyüvött, mikor visszagyüvött, újra összekötték a kezit. „Üljön le, Matyi bácsi – leült –, most magyarázza meg nekünk, hogy mikor volt jó, a régi jugoszláv idő alatt, a magyarok idő alatt – akkor azt úgy mondták a szerbek, az okkupáció alatt –, vagy most?” Az öreg azt válaszolta, hogy jó most is. Keze össze volt köt-

ve, közben a pincébe az embereket húzgálták föl, csupálták⁴⁷ a bajuszát, a haját, ütték-verték, hogy vallja be, mert elvitte, mert ennyit meg annyit ide gyugott, oda gyugott, sőt nem volt semmi igaz belőle. Mert itt nem volt mit elgyugni, mert ők elvitték mindet előre.

Péterréve, 138.

ÉJCAKA VALLATTAK, HOGY ÖT KILA ZSÍRT VIGYEK MÁSNAP RÖGGEL

– Magyarok éltünk még akkor, mög gyüttek negyvenhatban ezek a boszancok Boszniából, azok a kolonisták. Aztán kezdődött a szövetkezet, kolhosítás. Nekünk Romániában vót a földünk, nekünk nem volt obaveza,⁴⁸ de akiknek vót földje, attul beszolgáltatást köllött. Minden lánc földre rá vót tüntetve, hogy ennyi obaveza. Tudod, mi az obaveza? Adsz zsírt, lisztöt, búzát, kukoricát, ilyesmit köllött beszolgáltatni az államnak. Ezt éjcaka hajtották végre, vallatták az emberöket, hogy mid van még a palláson, van-e kukorica, búza.

– Falubéli emberek jöttek vallatni?

– Gyüttek azok a földhatalmazott vezetők. Engem is egy fél éjcaka, mert én hazagyüttem a katonaságtul, oszt vót egy hízónk. Kisék elvitték mindönt, a zsírt, ilyesmit a partizánok. Még vót egy hízónk, levágtuk, és adtunk nekik is. Aztán éjcaka vallattak, hogy öt kila zsírt vigyek másnap röggel, mert ha nem, akkor visznek a börtönbe. Ilyen vót akkor. Aki nem vitt be, azt jól elverték, az vót büntetése. Akire rátöttek, hogy most te ennyit adj vagy jószágbul, vagy tehénbül, akkor kezdődött a szövetkezet, akkor kivitték, köllött, akinek vót egy kocája, ki köllött oda hajtani, vagy tehene, odaadni, hogy a zadrugában⁴⁹ emelödjön föl a jószágállomány. Így volt itten. Mégis tönkremönt. Nagyon kényszerítették a népeket, hogy mönjenek be a szövetkezetbe. Aki nem mönt, azt elvitték Becskerekre, egy pár nap ott tartották a börtönben, jól elverték, akkor hazagyütt, akkor beíratkozott a szövetkezetbe, vagy beadta a földjét. Nagyapát is annyira, azt mondta, ha agyonütik, akkor se mén a szövetkezetbe.

– Aki a szövetkezet tagjává vált, annak mit kellett a továbbiakban csinálni?

– Elvitték a földjét mind, és oda járt dolgozni a szövetkezetbe. Valamit kapott. Most például harminc-negyven napot dógoztál, akkor kaptál nem tudom hány kila búzát napjára, s akkor azt összeadták, akkor annyi termést kaptál újkor, mikor csépöltek, úgyhogy a kenyered möglött, de hogy jószágállomány mög ilyesmi, alig tudtál valamit tartani.

– Apukád nem akart betagosodni, bántották ezért?

– Ő nem is mönt. Nem emlékszem rá, hogy mondták vóna, hogy bántották. Csak többször hívták a községházára, hogy mönjön be a szövetkezetbe. De ő nem vót. Azt mondta, nem én, ha agyonütik is. A Bicókék is bemöntek, nekik is vót

⁴⁷ Tépték.

⁴⁸ Kötelező beszolgáltatás.

⁴⁹ Szövetkezetben.

huszonvalahány láncc földjük. Voltak többen, akik bemöntek. Aztán fölbomlott a szövetkezet, mindenki a földjét visszakarta, amivel ott nem tudtak kigyünni. Sok vót a brigadéros, munkás mög kevés.

– A vallatások hogy néztek ki? Falubeli volt-e a vallató?

– Az mindig más falubeli vót. Vót az Udba, az röndözte az ilyen mögbüntetött egyéneket. Azokat éjca hívták a községházán, akkor jól elverték. Ha nem is bántották, de mögfélemlítették, hogy mönjön be. Nagyon akarták a szövetkezetöt. Hát vót, aki bemönt, vót, aki mög nem mönt sehogy se. Így vót ez akkor. Voltak itt is, akik azt mondták, kommunisták, mint a Kopasz, a Verzsák. De akik kommunisták vótak, azok szabadabbak vótak. Azok jobban föléledtek, például kommunisták vótak, azelőtt szögény vót, neked vót valamivel több, akkor az mindég gyűlölt téged, akkor mindég árulkodtak, azok möntek házakhoz kikutatni, hogy mibül élsz, mibül van, azáltal tégedet gyötörtek, hogy még van ez is, van az is, így mönt ez. Mert a kommunisták azok fők vótak.

Tamásfalva, 151.

NAGYON KRÍZISES VOLT AZ A NEGYVENNÉGYTŐL ÖTVENKETTŐIG

– Volt beszoigáltatás. Magyarok idejébe is elkezdtek. Meg kiszabták, hogy mennyi fejadagot, meg mennyi búzát kapunk fejadagra. 1944. október 4-én gyűttek az oroszok, akkor magyarok elmenekültek, itt hagyták a falut. A községháza is, a tisztviselők is elmentek. És akkor lett a földkonfiskálás. Úgyhogy akinek vót nagyobb földje, elvették. Elvették harminckét holdra. Akinek több volt, azon fölül, annak elvették. És akkor megindult a negyvennégy–negyvenöt őszén, negyvenhat–negyvenhétben elkezdődött a beszoigáltatás. Mindent be köllött adni, kukorica, búza, mindent. Mert azt mondták, az országban nincs, éhezik az ország. És akkor kezdődött el az a nagy építkezés.

– És abban az időben mit főztetek, vagy mit ettetek?

– Hűhű! Kukoricadarát, megdaráltak a... Meg kenyér is vót, hát só nélkül. Hát azért tudom, hogy milyen só nélkül az étel. Ettünk akkor is, meg főztünk, de még akkor is volt közben a beszoigáltatás. Még aztán is. Úgyhogy be kellett jelenteni, ha disznót vágtál, megvót, mennyi zsírt be köll adni utána, meg húst beadni. Ez negyvennégy–negyvenötötől, mondom, ötvenkettőig. Ez nagyon krízis volt, hát. A boltokban meg nem volt, nem lehetett kapni se cukrot, se sót. Főztük a cukorrépat. Az meg vót. Lereszeltük a cukorrépat, megfőztük, abból csináltunk szirupot, és avval édesítettük a teát vagy a kalácsot. Avval édesítettük. Cukorrépából főztük, olyan sűrűre megfőtt szirupot, na. Aztán meg annyira ment az izé, mert be köllött mindent szolgálatni, megvót a csépölés, és akkor megvót, hogy mennyi a luvad, be köllött adni. És akkor még az is a negyvenes években vót, a negyvenes évek utólján, negyvenkilenc. Hát, már ötvenben, mert apám ötvenegyben halt meg. Hogy ki vót szabva, hogy mennyi búza fejenként az adag. Ez elfogyott, akkor kukoricábú vót sütvé kenyér, oszt azt ettük, még e nem gyűtt az aratás. Me ha elfogyott, akkor

nem lehetett, hogy most veszünk búzát vagy lisztet, nem volt. Aztán, mikor eljött az aratás, akkor meglett aztán, azé mondom, hogy az az ötvenkettőig az nagyon krízises volt. Abban az időben, jaj, de sok kukoricapogácsát meg... Kimondottan tepsiben sült. Anyám vett tíz kila kukoricát, elvitte a malomba, megdaráták, úgy megőrötték, mint a búzát, mint a lisztet, oszt akkó vízzel be, oszt megsütte. Oszt ettük. Egészen, mondom, mikor meglett az aratás, cséplés, no, akkor más, lehetett vinni öröltetni, no, akkor. Nagyon krízises volt az a negyvennégytől ötvenkettőig. Aztán má... Aztán lett az a nagy építkezés, a város, a gyárakat, amit láttok, hát azok mind akkor épültek.

– Amikor be kellett szolgáltatni a dolgokat, hova vittétek?

– Hát be a raktárba. Nem vitték űk, teherrel⁵⁰ gyűttek helybéli személyek, azok gyűttek. Gyűttek, oszt nézték a pallást. Minden másnap vagy mindennap gyűttek. Mikó elsőb eljöttek, találtak valamit, akkó aztat össze, aztat be köllött vinni. Aztán, mikó gyöttek, nem találtak, mert lesöpörték a pallást. Nem, a helybéli izék, a pártemberek. Vagy úgy mondták, na, komunisták! Pártemberek, hát. Azok. Katonák nem gyűttek, nem volt itt katona.

Csantavér, 33.

HÁT NÁLUNK DISZNÓVÁGÁSRA VÓTAK, MERT NÁLUNK SE FŐD NEM VÓT

– Akik mentek így, azok nagyon gorombák vótak. Képesek vótak a pallásrú a búzát. Ha most, mondjuk rá, ha meg vót szabva, hogy mennyit szolgáltatasson be, oszt nem is termett nekije annyi. Elmentek, képesek vótak a pallást lesöpreni. Meg ütték-verték űket. Vót, akinek vót egy kis megtakarított pénze, akkó képes vót megvenni, mert meg is verték, meg aztán még le is csukták. Hogy adja be azt a kis búzát, ami nem is termett.

– Nálatok jártak?

– Hát nálunk disznóvágásra vótak, mert nálunk se főd nem vót, se semmi. Az én apám részt ment aratni, úgy mondták valamikor. Anya meg járt főzni, redušának⁵¹ mondták akkor. Ment főzni, és ez után kapta azt a kis fejadagot, amit bírtak szedni, hogy legyen egy kis fejadagunk. Hát aztat nem bántották, tudomásom szerint. Mert mikor disznót köllött vágni, hát egy kis malackaféle vót, oszt megvót, hogy mindenkinek mennyi zsírt kő beadni egy disznótú. Hát a miénk nem disznó vót, hanem csak egy disznócska. Oszt kigyűtt egy személy, egy személy, aki vót, hogy hát az állapítsa meg, hogy mekkora súlyba van, hányan vannak a családba, mennyi zsírt kő onnan beadni. Aztat megszabta, hogy mennyit kő beadni. Az az ember is egy nagyon goromba ember vót. Az én apám nagyon haragudott rá, mert nem is vitte be a zsírt, hanem mi többen vótunk. Még nekünk se lett elég, nemhogy még beadjunk abbú. Akármennyire is szűken osztogatták a szüleink azt a kis disznócskát, még nekünk se vót elég, nemhogy beadni lett vóna mit. Akkó behívták, hogy mi-

⁵⁰ Tehergépkecsival.

⁵¹ Főzőasszony.

ért nem vitte be. Azért, mert nem vót, azé nem adta be. Hát ki vót kint megnézni, főbecsüni, hogy mekkora meg mennyit kő beadni? Mert tíz kila zsírt kellett vóna beadni. Oszt az összes nem vót több. Hát ki vót az a személy? Hát az én apám nevirű nem mondta, mert vót neki egy csúfneve. Valamikó papinas⁵² vót, gyerekkorába, de ekkor már embernnyi ember vót. Akkor az vót neki a csúfneve, hogy Cifraszemű Papinas. Mikó kérdezték az én apámat, hogy ki vót kint főbecsüni, akkó az én apám azt mondta, hogy a Cifraszemű Papinas, az vót kint főbecsüni, hogy tíz kila zsírt be kő anni, habár nem vót, úgy lehet, tíz kila se az összes, nemhogy annyit bevigyünk belúle. Hát akkor az én apámat nem bántották azé. Úgyhogy nem követelték. Megkérdezték, hányan vagyunk, úgyhogy azé nem bántották, nem is köllött aztán, nem követelték azt a zsírt se, nem is köllött, hogy bevigye. Hát ilyeneket tudok, erre emlékszek. Mesélték aztán anyáék.

Csantavér, 36.

AKI NEM BÍRTA BEADNI, AZTAT ELHURCOLTÁK MUNKASZOLGÁLATRA

– Hát ez borzasztó szigorú vót. Ez kimondhatatlan, hogy hogy vót. Kimentek ezek, akik fölértek a hatalomra, mikor ez a rezsím begyütt. Azok monták, hogy: János, Pál, Pista, így, névrű beszélítették a moziterembe. Ottan kínozták őket, hogy ennyi meg ennyi búzát köll beadnod, ennyi kukoricát kell beadnod, ennyi disznóhúst, ennyi zsírt kő beadni. Aki nem bírta beadni, aztat elhurcolták munkaszolgálatra, mint rabokat. Hát más módja nem vót, csak az, hogy elvitték munkaszolgálatra őket. Be vótak elég sokáig zárva munkaszolgálatra. Tudták ők, hogy kinek mi van, kinek. Megvót ott bent a könyvtárban, hogy most Szedlár Vilmosnak van száz hold földje, a Varga Zoltánnak van háromszáz hold földje. Akkó ezekhő kimentek, vagy behívták őket, aztán elvették tőlük. Nem hívtak, mert tudták, hogy nincsen. Olyanokhoz nem mentek. Tudták, hogy kinek van, tudták, hogy kinek nincsen.

– Mi alapján határozták meg, hogy mit vagy mennyit kellett beadni?

– Meghatározták most, hogy akartunk vóna disznót vágni, akkó elősző kiment egy bizottság ahhó a házhó, hogy mekkora disznót szabad beadni. Akkó monták, hogy egy családra ennyi meg ennyi kő, meg akkó beadsz húsz kila zsírt, meg mit tudom én, ilyen dógokat. Ilyen élelmi dógot, húst. Húst is aztán jegyrendszerre kaptuk.

Hát, aki dógozott, már akkor vótak ezek az állami birtokok, akik dógoztak ottan, azoknak megvót, hogy kaptál öt deka húst, ennyi meg ennyi napra. Szabadkárú kihoztuk ide a birtokokra, oszt itt széosztottuk mindnek, hogy most... Család szerint vót az is, hogy te kaptál két kiló húst, három kilót, egy kilót. Volt, aki nagyobb családdal vót, az többet kapott. Meg vót, akinek kevés vót, az kevesebbet kapott.

– Milyen jószágokat tartottatok akkoriban?

– Nem nagyon lehetett tartani jószágot, mert a beszolgáltatás elvitte a kukoricát is, a búzát is, mindent. Éppen hogy csak éldegéltünk. Föld szerint vót az, hogy mennyit köll beadni. Ha vót egy hold földje, vagy öt hold vagy tíz hold, vagy ennyi

⁵² Vélhetően ministráns.

vagy amannyi. A föld szerint dobták ki. Most egy hold után például be köll adni száz kiló búzát, kétszáz kiló kukoricát, meg ilyenek mentek akkó.

Csantavér, 37.

BE KÖLLÖTT ADNI SZALONNÁT IS

– Tisztelték a szegényeket valamennyire a partizánok, de a gazdákat nem bírták, azokat húzgálták kihallgatásra a községházára. Bajusz húzgálás is volt ott abban az időben. Megszületett a nőegyesület, az AFŽ⁵³ címen, ez a nőegylet volt, minden volt ottan, leköpködték a gazdákat, meg lekiabálták a kaszinóban, ott, ahol van az ifi, az kaszinó volt akkor, ott volt a gyűlés, mikor konfiskáltak el a földeket, a gazdától, hogy vették el, ott mindenféle csúnyaság kijött, a szemébe kiabált a gazdának, hogy kikezdett vele, meg hogy egy fejre való kendőért lefektette, meg ilyenek. Ezt én hallottam személyesen. Ártatlanok voltak. Ott volt apám napszámos, mint munkás, akkor a magyar idő alatt sok beszolgáltatás volt, aki nem bírta beadni a búzát, megvolt, hogy holdjáról mennyi búzát, mennyi kukoricát, akkor azt húzgálták kihallgatásra, le a községházára, meg a zsírt, aki nem adta be rendesen. A disznóvágást be köllött jelenteni. Be köllött adni szalonnát is. Amikor a magyarok bejöttek, akkor még volt fönn ez a gazdauralom, de aztán már nem, elvitték, likvidálták, a hadsereg részére levágták. Mi Sokolacról⁵⁴ kimentünk személyesen, azt tudom, ott a szerbek elmenekültek, akkor még a magyar időhöz tartozó zóna, mi hajtottuk a disznókat onnan, meg kijártunk etetni a jószágot, hogy ne dögöljenek meg.

– Tud-e olyan embert, aki beszolgáltató volt?

– Nem jut az eszembe a neve. Az öreg, aki rendezte, a besúgó, aki volt, mi besúgónak mondtuk. Volt itt egy a partizánok javára, a Csani Jani, az besúgó volt, az súgta be, ha megszökött a hadseregből, hazagyütt a fiatalember, akkor az besúgta, hogy vigyék el a partizánok. Annak a fia Telecskán él, megvan-e azóta, nem tudom. Beszéltem a fiával. A Csani Jani besúgó volt, beszolgáltatta a magyarokat, hogy vigyenek a brigádba harcolni. Olyan túlságosan nem voltak elragadtatva, hogy menjenek önként. Volt, aki magyar hadseregből hazaszökött, azt a tata is tudja, mert ő magyar katona volt. Ő jobban tudja, mint én, mert volt a hadseregben, Koszovóban is, meg arra lent, úgyhogy emleget egy párszor. Ezeket a Domákat⁵⁵ általában vitték rezervába, ez a Doma nevezetű embereket tán minden két-három évben vitték tartalékba, a Domákat mindig.

Bácskossuthfalva, 43.

⁵³ Antifašistički front žena, Nők Antifasiszta Frontja.

⁵⁴ Az 1941–1944 közötti időszakban bukovinai székelyek által lakott Bácsandrászállás település Topolya község területén.

⁵⁵ Doma családhoz tartozókat.

A LEHETETLENT KÉRTÉK TŐLE

– Volt-e Moravicán beszolgáltató?

– Volt. Sokan voltak. Hogy kik voltak a behajtók? Kis Jóska, nem tudom, minek hívják a piktornak az apósát, az is, Pulykának nevezték, az volt a csúfneve. Voltak.

– Mit kellett beszolgáltatniuk?

– Lehetetlenségeket. Volt itt egy Beke Józsi bácsi, nyolc hold földje volt, és nem bírta beadni azt a mennyiségű gabonát, mert ha most kértek tőle száz kila kukoricát, azt beadta, holnap kétszázat kértek, és a lehetetlent kérték tőle. Nem bírt eleget tenni, a Jancsi-major, itt a szabadkai határ szélén, ott volt egy, Jancsi-majornak mondták, egy nagybirtok, és oda vitték ezeket ki, ott volt, nem tudom hány hónapig ott dolgoztattak velük. De nem csak ő volt, voltak ott nagyon sokan, hogy Moravicáról kik, nem tudom. Rendőrök, milíciák őrizték őket.

Bácskossuthfalva, 44.

VOLT, AKIT BEHÍVATTAK, A BAJÚSZÁT CSUPÁLTÁK

– A háború után akinek valamije volt, kocsi, ló, földje, elkezdték a szövetkezetekbe behajtani, megadóztatták őket, ha nem ment oda, akkor kényszerrel is. Volt, akit behívtak, a bajúszát csupálták, meg mindent elkövettek. Volt, akit be is zártak, mert hozzá volt kötve, hogy mennyi kukoricát, mennyi búzát, még ha egy disznót vágtál le, azt is engedéllyel köllött, és mennyi zsírt be kellett adni. Volt olyan embernél, hogy a padlást is lesöpörték. Volt, hogy úgy kellett megvenni azt a kukoricát, búzát neki, megvette drága pénzért, csak hogy megússza a büntetést, a bezárást. Még ha feketén egy borjút vagy valamit megtudták, hogy levágtál, ha mindjárt egy hónapra vagy kettőre, elvitték kényszermunkára. A Đurđinov, itt a Jancsi-majorban volt tábor, ahol a földet munkáltatták, kapáltattak behajtott emberekkel, akik nem bírtak a kötelezettségnek eleget tenni.

– Kik voltak azok az emberek, akik ezt behajtották?

– Ezek a falunak, magyarul megmondva, a díszpolgárai voltak, akik azt a rendszert pártolták. Ők tömték a zsebüket, és ezek rendezték, de a szövetkezetekbe is az embereknek, kinek mi volt, akkor be kellett vinni. Vissza nem kapott már semmit, esetleg a földjét, amit beadott, esetleg az ötvenes évek után lehetett kivenni, de emígy az itteni emberek voltak, képesek voltak megalázni, asszonyokat behívtak, mindent, hogy volt, akinek az ura odavolt katonának, behívták az asszonyt, zsarolták, hogy mennyi kukoricát meg búzát, mindent adjon be, és kötelezték, hogy a szövetkezetbe is, hogy bemenjen. Az én apám nagy nehezen megússza, nem sok földje volt neki, de hogy nem kellett bemenni. De a disznótól kezdve a birkáig mindent a szövetkezetbe be köllött vinni.

– Mit csináltak ezekkel a beszolgáltatott tárgyakkal?

– A szövetkezetnek tulajdonává vált. A nagyobb gazdasági szállások, amik voltak, azokat kijelölték szövetkezeti szállásnak, és ott összegyűjtötték, avval a lovakkal szántották a földeket, amit így összeszedtek, meg a jószágállományt azzal indították el, amit a néptől elvettek. A beadások meg mentek mint adóba, a zsírtól kezdve, minden megvolt, hogy miből mennyit kellett beadni. Volt, hogy nem termett annyi, amit be kellett adni.

Bácskossuthfalva, 45.

AZ MÁ NEM IS BESZOLGÁLTATÁS VÓT, HANEM MÁ KÍNZÁS

– Aztán hát, aztán hát gyűttek további beszolgáltatások. Megint csak odajuttunk, hogy, hogy mindenbű oda köllött adni, ami fölöslegnek tanátak, gyapjútú kezdve, a disznósír, a búza, a kukorica, csak a fejadagot lehetett meghanni, az, kétszázötven kilót neveztek egy ember fejadagjának búzábú, és így. Meg aztán megvót az is, hogy nem tom én, hogy má most nem emlékszek rá, hogy hányra, hány kilós disznót vághattak, és abbú is megvót, hogy hány kiló zsirt lehetett, vagyis köll beadni. De nem úgy vágtuk a disznót, ahogy akartuk, hanem azt be köllött jelenteni. És csak úgy. Úgy szalmává pörköték, nem is lehetett elgyugni, hogy ne lássák a szomszédok. Hát, hát igen. Kurva világ, de hát ez vót. Aztán gyűttek még komolyabbak, mikó má még azt is kérték, ami nem is vót. Az má nem is beszolgáltatás vót, hanem má kínzás. Az ember kínzása akkó má. Verték is tényleg, vótak ilyen verőlegények, oszt akkó az öreg gazdákat, ugye mer hát így tötötték a bosszút rajtuk. A szegíny ember mindég szegíny vót, a gazda meg mindég gazda vót, és a bűnös csak is a gazda lehetett. Nem az vót, hogy kapott munkát meg kinyeret, hanem az vót, hogy dógozni köllött. Azé a kinyérié. Hát aztán ez vót a bűne annak a gazdának, akkó most vót az az alkalom, hogy akár meg is kínozhattad. A vót gazdádát. Hát. Ilyen dógok mentek, úgyhogy nem vót itten, hogy hát nemzetiségi alapon megosztott dógok az ilyenbe. Itt nálunk, me itt nem sok szerb vót, oszt. Meg nem is vótak olyan nagyon benne, azok nem bántottak senkit se. Jobban magyarok közű gyűttek ki azok, akik verték, akit köllött. Oszt ilyen dógok vótak, de hát, nem tudom, nahát, utána, hát ez a negyvennyócba akkó elszakadtunk az oroszoktú, hát ez akkó folyt javába. Ez a kötelező beszolgáltatás. Me mikó az oroszoktú elváltunk, a Tito atyánk nem akarta az orosz politikát folytatni, akkó evvel, úgy...

Zentagunaras, 52.

AZÉ, MER NEM MENTEK A SZÖVETKEZETBE

– A családjából valakit vittek-e el a beszolgáltatási idején?
– Nem, hála istennek, nem. Nem vitték el apámat se, ötet nyaggatta nagyon, nagyon az öreg Baros, hogy menjen be a szövetkezetbe. De nem akart bemenni, akkó elvették tőle a földet, mindent. Hát. Mer mé nem mén be a szövetkezetbe. Akkor aztán még jobban kínozták. Meg. A Göblös pincéjibe, ott éjszakázott nagyon sokat.

És szaggatták a bajuszát, a Sárga Fercsi... Meg a Márkus Pista. Az öreg. Szaggatták a bajuszukat az embereknek. Úgy kínozták.

Azé, mer nem mentek a szövetkezetbe. Akkó apámat is rábeszéltek, hogy menjen le a becsei fődre, mer a beszolgáltatás. De nem vót mibű. Akkó lement a becsei fődre. Aszonták neki, hogy ott bír venni kukoricát. El is ment. Az adai határon megfogták, elvették a kukoricát, az öreget meg le a pincébe. Mert lopta.

Elment venni. Hogy eleget tegyen a beszolgáltatásnak. Persze, nem egy ember vót ilyen, se kettő. Sok vót. Sok vót ilyen abba az időben, az a negyvenöt-hat év, időszakba vót. Bizony. Nagyon sok ember így járt, hogy elment vásároni, és elvették tőle, meg aztán vitték a pincébe. Göblös pincéjibe, és ott kínozták. Hát vettek e földet is.

– Magukhoz kijöttek ezek, akik szedték össze a gabonát?

– Hát persze! Ki ám, a Dognár gyűtt, az a nagy pohos. A Dognár. Aszongya anyám, hogy: „Aj, de jó sok jó szappan lenne belüle.” Aszongya apám, hallgass, oszt oldalba vágta, hallgass, mer, aszongya, úgy elvisznek, mint annak a rendje. Hát volt az százvalahány kilós.

– És mivel jöttek?

– Fiákerra. Még akkor az autó nem vót. Még fiákerral jártak. Ők, ő csak írta fő, hogy mi van a ház körül. Csak tudták űk, hogy hova kő menni. Biztos vót valami listájuk nekik. Több mint valószínű. A véleményem szerint, hogy vót nekük valamijük, mert különben hogy a faszomba talátak vóna oda ki a szállásra.

Nálunk vótak, hogy máshova bementek-e, nem- e? A Vince bátyám is ott lakott, apámnak a bátyja, azon az düllőn. Azt nem baszogatta az öreg Baros, mer az hízelgett, hogy majd, majd bemén a szövetkezetbe, bemén, majd bemén, de mindig csak ígérte. De nem ment be ű se. Apámat meg hajtotta az öreg. Öregapám az odaveszett a háborúba, há az öreganyám maga vót, oszt akkó az öreg Baros rászállt. Öreganyámra. Hogy majd úgy lesz, ahogy ű akarja. Ű dirigált. Apámnak is.

Zentagunaras, 53.

MARADT A BELSŐ RÉSZ, MEG HA NEM MARAD, A CSÜLKEI MEG A FARKA

– Kigyűttek, hogy, a disznót a szárkúp alatt meg a szalmakazalba köllött nevelni, mer ebbű ennyi szalonnát, ennyi húst meg amannyi zsírt hozó be. Hát igen. Mink nevelgettünk meg gyugdostuk. De ezek enni, inni köllött állandóan, hogy ne sivalkodjon, hogy meghallják, hogy ott van valami. Gyugni köllött. Megnézték, hogy mekkora, ebbű meg ebbű ennyi meg ennyit adsz be. Semmi. Maradtak a csülkők meg a fülei meg a farka. Há ez, ez minden házná így vót ám. Aki nem tudta magát főtalani. Hát apám főtaláta magát, szegény, mer a szalmakazalt kifűrtük. Oda transzporáltuk be a disznót, és ott etettük meg itattuk. És akkor mindég be lett gyugva kivűrű. Kazal vége.

– Ha megtalálták vóna?

– Hát akkó az lett, vágja le, és akkó ebbú meg ennyit ad, ebbú meg abbú annyit ad be. Sonkákat azt obavezno,⁵⁶ szalonnát obavezno. Maradt a belső rész, meg ha nem marad, a csülkei meg a farka.

– És a padlássöprögetés?

– Ez ám! És össze is söprötték. Még nemhogy csak összelapátoták, össze is söprötték. Vittek mindent, amit csak értek. Kukoricát a górébú? Hát ott aztán nem maradt. Egy szál se. Hogyne. Oszt mi...

– Mivel etették a jószágot?

– Űket azt nem érdekte. Kutyafasza világ vót. Ne adja az Isten, hogy még eccé olyan világ visszagyűjön. Akármilyen szegényen éljünk, csak az ne gyűjön má vissza még eccé. Hóó. Borzasztó vót.

Nekem mint gyereknek a kutyafasza vót átélni, hát még a fölnotteknek. Azoknak még nehezebb vót. Hogy fájhatott az únekik. Azé mondom, hogy únekik még borzalmasabb vót, mint nekünk, gyerekeknek. Nem, nehogy. Klumpába jártam iskolába, rövidnadrágba. Nem vót nadrág. Nem lehetett venni. Nem vót mibű. Ah. Netalán ha vettek a bátyámnak, mer ugye csak idősebb vót, akkó úgy elszaggatta, akkó anyám elvágta, oszt akkó én mikó, jártam rövidnadrágba. De kenderbű kötött.

– Sokáig nem is beszéltek ugye ezekről a dolgokról.

– Nem ám, me nem vót. Nem vót szabad. Mer akkó egykettő vitték. Vitték kihallgatásra. Hát! Nem lehetett ám dumáni. Nem bizony. Nem ám! Amire emlékezett is az ember, vagy amirű tudott is. Ne, ne. Hallgass, fogd be szád, és kész! Nem há, me nem lehetett. Nem, nem. Meg nem is lehetett, meg kinek? Meg nem is kérdezte. Mi igaz. Nem is kérdezett senki. Mondanád a mostani fiataloknak... Kiröhögik az embert.

Apám csak úgy... Nem tudom, azt lehet-e. Lenn dógozott a Veréb Imrénél. És elment hátra függentyeni.⁵⁷ Hallja, hogy a szárkúp alatt morog valami. De morog valami, hát egy disznó vót becsukva. Szárkúp alatt ott is. Az szépen, érted, bent a zadrugába ű eztet így emeséte. A gógyós fejinek. Egy pökhendi, érted, egykettő bezuttyantotta. Másnap má itt vótak a zsaruk apámé. Hogy mit látott ott lent, mikó... mikó megfogták a Veréb Imrét, Pobedán. Vallatták. Hát persze. Hogy hányzó elment, el köllött neki menni ezé. Hát hogyne! Nyaggatták az öreget. Csincsar Pistának az apja. Vörös Misa bácsi. Ilyen pökhendi vót. Hát.

Hm. Nagy szar vót az öreg. Ezt tudom. Mer mán akkó má, jó van má, mondom, negyedikes, ötödikes vótam, mikó mondta, meg itt laktunk, csak ott vót a ház. Eh.

Főmentek a pallásra, oszt aszongya anyámnak a milicia, hogy hát mit főz. Hát mit főz. Hán disznót vágott? Hát hányat? Kettőt. Há mi van belüle? Aszongya, maga fönt vót, hatan, nyócan vótunk, mer négy család, négyen vótunk gyerekek, meg a anyám, apám meg apámnak anyja, apja. Aszongya, hát itt enni kő. Aszongya: fönt vót, látta, hogy mi van belüle? Aszongya, hát ű nem nézte. Hát, aszongya, akkó mit érdeklí? Én ha főmegyek, vágok, aszongya, oszt hozom le, oszt csinálom, oszt eszünk.

⁵⁶ Kötelezően.

⁵⁷ Füttyenteni, a vizezés eufemisztikus alakja.

Hát, hát ám, ű is átélte ezt. Azé csantavéri, a Soós milíciája vót. Vót. Ilyenre emlékszek. Há még fiatalabb az ember, nem emlékszik annyira vissza, még fiatalabb vót, képzelem, de má idősebb korba jobban. De eztet nagyon tudom, hogy Verébé ment apám hányszó. Ja. Nem akart semmit. Hogy ű mit látott. Hogy mit látott. Me is má. Meg hát jó van, bent ott a nádasistállóba, érted, ez is főgyütt, amaz is főgyütt az emberek közt. Persze, oszt akkó meg. Így van. Akkó Misa bácsi meg... Az meg főjegyezte. Gere Pista bácsi vót, meg a Vörös Misa. Hát ezekkel dógozott. Munkatársak. Munkatársai. Hát ű meg jóhízeműen elmeséte, hogy ű mit látott. Á, istenem! Kutya világ vót. Annyi biztos. Csak az ne gyűjjön vissza. Táncsak nem! Ha vissza is gyün, más formába.

Zentagunaras, 53.

BIZON AKKÓ EGY DARABIG NEM VÓT ZSÍROS LEPINY

– Hát meg ugye kislány is vótam én, meg mondom, arrú a beszállításrú meg csak annyit, annyit tudok, hogy elvitték a búzát a pallásrú, oszt a nagymamám nagyon sírt úgy az ágy mellett, a konyhába, de én azt se tudom, hogy az a búza mikó kerüt oda a teknyőbe. Mer ugye mink bent a szobába vótunk legjobban. Oszt a nagymamám kihúzta a teknyőt, hogy: „Kislányom, nézd csak, ennyi búzát hagytak, hogy süt ebbú a nagymama lepínyt?” Mer tudod, hogy mindig vót kenyérsütéskor zsíros lepíny. Mikó má jó be vót fűtve kemencébe, akkó má ugye elkerítették a zsíros lepínyt, elnyútották, kenyérsütés előtt. Lángná sütték. Szép pirosra, akkó jó meleg, meleg vót, megkentik, nagyon finom vót. Mindig a nagymama süttött. Bizon akkó egy darabig nem vót zsíros lepíny. Hát újig. Mikó má megjött az új, akkó, akkó jó vót, mentünk aratni, jó vót.

Zentagunaras, 55.

TEHÁT MÉG A BAROMFI IS ÉHEZETT

– Hát most, ami nekünk nehéz volt itt a, ugye a negyvenes évek, ott amikor a beszállítási időszak következett, hogy édesapám nevéen volt a nagytata mind a két garnitúra cséplőgépe. De az a nagytatáé volt. Meg hát apukának voltak más, vagy testvérei is. Többek között, aki az orosz fronton is volt. Apukám volt az, aki eljárt ugye biztosítani, meg tehát az ű nevin volt. Mikor jött az a korszak, hogy beszállítani mindent, akkor a gépek után is, hogy mit, hogy mennyit kerestek. Hát ugye csépöltek, a soron végiment, és azért mindig búza járt. Úgyhogy tele lett öntve így a csűrök vagy a istálló is, meg ahova, há de bizony aztat még volt, addig bevitték.

Apuka nem, elvitt végül a padláshoz is, ami a sajátunk volt, hát ugye azt is. Hát elvitték. Úgyhogy végül maradt egy kis kukorica. Tudom, hogy a galambok úgy ették, mikor ért a, azon az első kritikus időben, még az epret is. Nem lehetett őket lezavarni. A tyúkrok, ugye itt volt közel a búzavetés, kimentek, az elejit leették. Hát nem kaptak, nem vót. Tehát még a baromfi is éhezett. Meg mindannyian

éheztünk. Meg kell mondani. Hát ugye vót valami, hát ha sovány volt a tyúk, de anyuka levágta, vagy valami csirke vagy egy-két tojás, meg hát kenyerünk nem volt. Volt egy kis ilyen nagyon vékony kukoricakenyér. Az nagyon, az, az egy nagyon, negyvenhét–nyócba, az egy borzasztó, kritikus idő volt. Tényleg, tényleg. Így formálisan. Hát elvitték.

Hát be kellett, a malacot be kellett adni, be, be kellett a zsírt vinni. Nem tom én. Sok mindent. Lisztet, mit, húst. Be kellett. Azé, me visszaállt a Jugoszlávia, ugye a rengeteg sok harcos, meg akik, akik a háborúba részt vettek, a hányattatás, emez-amaz, akkor visszajöttek a házaikba, meg minden, de ennivalójuk azoknak se vót. Én azt hiszem, hogy egy ilyen disztributív elosztás volt akkor. Egy helyre bevittük, és onnan aztán azok kapták, akik a háborúba részt vettek.

Zentagunaras, 56.

DE FŐLEG AZT KERESTÉK, AKI A TANYASI VÓT ÉS GAZDA VÓT

– Akkó azok vótak, akik szedték össze a gab[onát]. Igen, azok házrú házra minden-hova mentek, és mindenhunnan elvitték, nemhogy csak minálunk. A disznókat, a mindent. Semmi ennivalót nem hagytak. Mondjuk a, de a tata má akkó Zentán vót, tudod, me féltette magát, de hát igaza vót. Mink meg ilyen kicsik vótunk, minket nem bántottak. De mondtuk, hogy ne vigyék e, de azok nem szerbek vótak, hanem magyarok. Vagy magyarú beszétek má.

Hát de azt én, hallod, nem vagyok benne biztos, hogy azok magyarok vótak-e. Mer nem, beszéni nem nagyon beszéltek. Nem szótak űk annyit. Ott a góré, űk egyszerűen odaátak, megrakodtak, ementek. Főmentek a padlásra, kérdés nekű. Nem kérdeztek. De mink előbb meghallottuk, a tata, hogy ezek mindent elvisznek. Akkó, nekünk hogy ott vót a föld, akkó kitalátuk, kitaláták űk, hogy csináltak egy gödröt, oszt a zsírt meg amit, amit el lehetett gyugni elülük. És akkó a szárral körúraktuk a izét, a minthogy sok szár vót ott rakáson. Hát fogalmuk se lett vóna, hogy melyikbe mi van. Oszt így a, így annyi maradt ennivaló, de semmit nem hagytak, egy szem búzát nem hagytak. Egy szem kenyeret, egy, mindent elvittek. Disznót, mindent.

– Mit ettek?

– Hát aztán összevakaróztunk, én nem, me nem, me nem annyira emlékszek, a tatának csak vót ösmeretsége, oszt akkó. Meg hát ugye csak vót egy kis pénz valahogy így a, disznót vettünk. Oszt akkó vót mit enni.

Gabonát inkább, de ha megtaláták a zsírt vagy a húst vagy a kolbász, azt má ne is mondjam. Csak szakította le, oszt má vitte sonkát meg a mindet. Autóval vótak. Vagyis olyan teherkocsiféle. Mindenkitű. Nemcsak mitűlünk, hanem mindenkitű.

– És ha valaki ellenkezett?

– Hát gondolhatod, hogy mi. Megkínozták. Ha gazda vót, ha megtudták, hogy mindene van, meg mit tudom, azokat kinyírták. Mer akkó elvesztette a vagyonát. Azt el bírták venni, még a vagyont is. Fődet. Mindent. Úgyhogy ilyen kegyetlenség.

Vallatták őket, hogy hova gyugta e, hova, me nem elégedtek meg avval, amit találtak. Mer ugye mink is, mást nem tudtunk elgyugni, csak élelmet. Elvittek, úgyhogy nem vót fontos, hogy még eccé visszagyűjjenek.

De főleg azt keresték, aki a tanyasi vót és gazda vót. Mer akkó a, annak a, ott rögtön azt az embert elsőbb, előbb behívták, berendőték. És aztán mentek oda a gabonáé. Úgyhogy nem, nem is vót mér, ha nem tudta, akkó nem birta még elgyugni se. Semmit se. Mink é, a tata értesüt valahunnan, és akkó így a levagdostunk, nem, ű, hogy levagdosott két disznót-e, vagy hányat, háromat is, vagy mit tom, oszt akkó abba a gödörbe, mondom, hogy egy nagy gödröt ástak a gyerekekkel, oszt akkó oda beraktuk. Oszt mikó ezen átestünk, azt ettük, elég, addig, még a tata haza nem gyütt, addig megvótunk.

Vallatták. Mondták, hogy a lábát taposták, meg minden, na, [puska]tussa verték meg ütték, vallatták. Hogy hova gyugta el ezt, hova ez, nem elég, mer hát a termés nem vót, hiába mondta, hogy eladtam má, ű avval nem egyezett. Mer ugye sok vót a földje. De hát nem mindenki vót, meg vót is, aki előre is tudta. Oszt e-, eltakarította, vagy eladta, vagy mit tom én. Megmeneküt tüle. De attú azé ű nem. Csak izé, a gabona ugye.

Hát ugye a, például az én testvérem egy tanyán szógát, és ott is, hogy akarom mondani, ötven ló is vót. Csikó meg ló keverve. És akkó azt nem vihette e. Nem. Úgyhogy kisegítették ezek. Nem köllött semmi. De űk a, má úgy, úgy vótak má vele, hogy nem baj, ha mind odaveszik is, de űk megmarannak. Egy családjuk vót, szépen, amit egy kocsira fő birtak vón pakóni, azt vittek e, ágyneműt, vagy ami nagyon köllött. Avva ementek, ebúcsúztak, de soha többet nem gyüttek vissza. Elmenekültek. Úgy tudtuk, hogy Magyarországra, de hogy ki tudja ott is, hogy mi, mi vót velük. Akkó izétek, vót, aki gondozta a jószágot. Megbízta, hogy gondozza, majd ha visszagyűnnek, akkó így lesz, meg úgy lesz. De bizon, nem gyüttek ám vissza. Hogy mikó haltak meg, vagy mi történt velük, nem tudom.

Júj, juj. Hát az vót. Igen, me űk má papírra hozták a neveket. Igen. Vót papír. Másképp nem mehet, és mégpedig idevalósinak köllött lenni, me hunnan tudják, hogy a zentaiak, hogy, hogy itten ki van, vagy hogy van. Igen, űk má fő. Űnekik má megvót papíron. Űk papírrú keresték fő az embereket.

Megkínozták, me aszonták, hogy egyugta, meg hát én nem is tudom, hogy minek szólitották, gúnyóták a magyarokat, vagyis má bennünket. Ja, minden rossznak, olyan rosszakat mondtak rólunk. Oszt akkó, hogy aszonták, hogy űelülük van egyugva. De sokan egyugták. Aki tudta, meg tanútt vót, meg, meg aki má előbb vagy a familiája valahun vót, oszt értesítette, azok ténleg egyugták, amit egyugtak. Amit tudták, hogy evisznek. De a nagygazdákat azt kinyírták.

És akkó én is vótam kolhozba, képzedd el, három esztendeig. Dógozni. Hát akkó olyan helyzet vót, hogy a Jóska éppen elment katonának, én meg szabad vótam, egyedű vótam, és akkó az ott olyan vót, hogy a kolhozba össze-, izé, gyűjtötték a népeket. Példáú én is bementem. Bementünk, ugye két nev... néven, mind a kettő, de én magam vótam, de többi meg mindenestű. És ott főztünk. Főztek a munkásoknak.

Ott cséptünk, minden, de közösen. Dógoztunk. De jó fizettek. Jó fizettek, meg etettek is. Igen. Úgyhogy az, az nem vót rossz.

Hát, [a kommunistákról] csak annyit tudok, hogy vótak kommunisták, annyit tudok, hogy még a János is benne vót. Ű is benne vót. Akkó azok kaptak fegyvert, olyan pisztoly, meg is van a pisztolyunk. Golyó is van vele, úgyhogy meg is van. Úgyhogy a, azok védekeztek, hogy ez a rablók, hogy gondolom, ezé, hogy kirabóták a népet, tudod, és féltek. És akkó ezek kommunisták vótak, ezek vigyáztak, hogy űket ne bántsák. Vagy, vagy olyat, aki rabót. És akkó egymásra vigyáztak ezek, ahogy, hogy nehogy valaki megölje azokat, akik rabótak. A rablókat féltették. És még a János is benne vót.

Zentagunaras, 57.

VERNI NEM VERTEK, CSAK AZT A POFONT, AMIT KAPTAM

– Beszolgáltatási időszakra emlékszik-e?

– Há hogyne! Akkor mán férné vótam. Negyvenkilencbe kerűtünk össze a páromma, mink negyvenhatba gyűttünk ide mint kolonisták. Kaptunk nyolc hold földet meg a portát. Placcot. Hét kvadrát. És akkor nem építették ugye a házokat, valamennyit építették, mikor odaértük a mi portánkhó, akkó abbahagyták. Tovább nem csinálták. És harminchét kiló kukoricát édösapám nem bírt beszolgáltatni, de űk azt tudták, hogy nincsen, mer űk söprötték fő a padlás. És elvitték a Göble Sándor pincéjibe, kocsmáros vót, mély pince vót, és ott nagyon megverték. Tiszta hurkás vót a... De nem, nem partizánok, hanem ezek a pulikutyák, már az...

Valamilyen Dognár meg a Virág, meg nem tudom, Virág Matil, meg nem tudom másik, a bátyja vagy az öccse neve mi vót, csak azok verték meg. Olyan pulinak, meg a Pulyka nevezetű valamilye, meg... A Pulyka Rozi, bábaasszony, meg a másik nem tudom, hogy mi vót. Nem jut eszembe má. Csörgi Matyi vót a férje, de nem tudom. Juli, nyilván. Meg az anyjuk is, azoknak a Pulykáknak, bábaasszony vót. Gunarosba laktak. Palusek frizer⁵⁸ Ibolyának tatája vót ez. Na. És az is tudván tudta, mer űk seprették, meg a Dudás Janko meg Kozár Gyura, meg ezek nagy valakik vótak, ugye? Iskola neki nem vótak, nem vót neki, úlehet, a Dudás Jankónak két osztálytű több, vagy lehet, hogy meg annyi se. Na, hát ű vót az elnök. Orahovón.

[No, az mikor ez a beszolgáltatás vót, anyósom kórházba vót, Zágrábra. Klinika Rebro.⁵⁹ Úgyhogy agytumorja vót neki, itt hátú. És akkor itten lemondtak rula, lefényképezték, ekűtték a Beográdba, aszonták, nincs mentés, nem lehet a fejet operálni, mer ha az ész kapja vért, akkor vagy meghal, vagy megzavarodik. Hogy nem lesz normális. És apósom nem nyugodott bele, hanem elvitte a Zágrábba, egy kis protekció vót neki, mer Kozma Mátvás, az nagy komunista vót, meg űneki is vót akkó, nem tudom, hogy

⁵⁸ Fodrász.

⁵⁹ Országos klinikai központ Zágrábban.

főiskola vagy a egyetem, csak egy doktorné, aki ott dolgozott, ők együtt partizánoskodtak. És ű azt főhívta, telefonált, és aszonta, hogy: „Viheted, teérted mindent megteszek.” És akkor elvitték az autóva, nem a mentőve, egy olyan nagyobb autóva, és nem is fért a kórházba, nagyon sokan vótak, hanem Hotel Esplanade, abba feküdt egy hétig. Aztán, mikor má ott üresedett az ágy, folyosón feküdt, ágy vót, csak nem bent a szobába, hanem folyosón, egypár napig, no, akkór ugye a kezelés rögtön kaptak. Amerikai injekciót, tizennyócat, meleget, meg tizennyóc hideget. Hogy mikor hideg vót, akkor arrú tudta, hogy [imitálja a remegést] így fázott. És hoztak a pokrócokat rá, meg a melegítőt. A villanymelegítőt. Ha hideg, hideget. Ha meleget, akkor fújták rá a levegőt. És kitrüsszentette az orra lukján, és jobban lett. Úgyhogy tizenkét évig élt.]

Minékünk, a ruszinoknak hatodikán vót a karácsony bótje, vagy hetedikén? Mikor vízkereszt van. Na. Azt pontosan nem tudom, mer most má ott is a római katolikusat tartják. Meg itten ugye úgy tartottunk apósomékná. Anyósom kórházba vót ugye, én vótam, az Irinke picike vót, az uram katona, Valjevón szolgált. Az uramnak az öccse meg a hugá, meg én, apósom meg bujkát, vagy ment a anyósomhó. Akkor eccé engemet, elgyüttek este olyan tíz órákkó má, e vót fújva a lámpa, kopognak. Ki az? Aszongyák, milicia. Hát muszáj akkó kinyitni. Kinyitottunk az ajtót, mikor begyüttek, Rudi ebújt. Az ement a másik szobába, mer ötet vitték vóna. De így elvitték engemet. Este. Éccaka. Kisbabátú. A másik kicsi másodikba járt, vagy harmadikba, az Ibolya. Negyvenegyes születésű, akkor ötvenbe hány éves vót? Elvitték, főlhoztak sarokra, így vót a községháza, Göbles-féle épület vót, meg bót is vót ottan, csak akkor ugye má megalakítottak, hogy egy szoba vót errű, a folyosó vót közípen. Márkus István vót az elnök ezen a felin. Erre meg odavitték ezeket a bünösöket. De nem vótam én bünös, me énnekem nem, se fődem, se semmi. De meg vótunk esküdve, má Kozma névre szerepöltem, és hol van apósom. Én biztos tudom, csak nem akarom megmondani. Mondom: Tudja, mit? Mikor gyerekek játszanak, meg azok se mondanak, hol keressék, ez az ipiapacs, hogy mondjátok meg, hogy hol vagyok, azé bújok, hogy ne tanáljanak. És mondom, ű se tudta, hogy, vagy én se tudtam, nem mondta énnekem azt se, hogy Zágrábba mén, mer ment anyósomhó. Vagy itt van valahun, bujdosik. Ulehet, hogy szalma megett vót valahun, vagy mit tudom én. Nem tudom.

És elvittek engemet is, a Dognár az úgy pofon vágott, hogy fődagadt az arcom. Nekiestem az ajtónak, de a Márkus Pista hallotta. Fasisztának nevezett, különben skojevka⁶⁰ vótam. Megvan a papírom, diplomám. Nagyon is aktív vótam. Minden munkán, rohammunkán mindég ott vótam. Ahun kellett, én mindég oda mentem.

⁶⁰ A SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije), azaz a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség tagja. (Női tag esetében a ragozás skojevka, férfi esetében skojevac.)

Legelősző én jelentkeztem a pruga Brčko–Banovići⁶¹ meg Novi Beograd, meg amit építettünk, mindég. Mer akkor énutánam, híres lány vótam, énutánam sorba íratkoztak a fiatalok. Többi elmentek, én itthon maradtam, hogy újbó angazsáljam. Hogy újbó szedelöckedjünk. Akkor vagy betegnek mondtak, hogy megbetegedtem, az nem szabad betegnek menni, mer dolgozni kellett. Na, és Márkus kigyütt, aszongya: „Mé bántod ezt az asszont?” Me nem mondja, hogy hul van az apósom. Én akkó is mondom, hunnen tudnám, mikor valaki ebújjik, oszt nem mondja, hogy ha valaki keres, elbújtam, ott vagyok. Azé bújt e, hogy ne tanájanak. Akkor többet ne próbálj meg, ín meg úgy csináltam, szöktem, leköptem. Úgy türügette a micsodát. Leköptem, mer ez már pártomot fogta. És én valóba nem vótam, nem az én földem, vagy nem én bújtam el, ha én bújtam vóna el, akkor nem tanált vóna meg. És aztán... Verni nem vertek, csak azt a pofont, amit kaptam, aztan soha többet nem vittek.

Zentagunaras, 58.

ITTEN A SZEGÍNYSIG AKKORA VÓT, HOGY CSAKNEM SIVALKODOTT

– És ugye az előbeszolgáltatás meg az ide telepített ruszinok, ugye akkó telepedtek azok is ide, azok is elkapták azt a nyóc hold földet. Meg házat ígértek nekik, meg miegymás. És akkor nagyon sokan itt hagyták a földet, mer nem vótak képesek arra, hogy munkájja is, meg beszoáltasson is. És akkó visszamentek, ahunnan gyűttek. Osztan akkó meg kezdett alakúni és a földműves-szövetkezet, akkó az ilyen gazdátlan földeket összegyűjtötték. Meg hát, aki még meg akart meneküni a kötelezettségtű, az mind bevonút a szövetkezetbe. És akkó dógoztunk, dógoztunk, fizetés az nem vót, csak annyi, hogy év végin csinátak egy elszámolást. És akkó ki mennyit dógozott, mer írták, írták. Ilyen tudodának⁶² nevezték aztat, de egy nap lehetett akár három tudodát is összegyűjteni, de pénz az nuku. Így vót, és akkó az csinátuk, csinátuk, még hát ez a, jót, hát ez a negyvennyócig, ami ment ugye, ebbű hát, há ez, ez má most má megint átléptem, mer hát negyvennyóc...

Hát negyvennyócba indút meg a, a szövetkezet, a Sloga. A Partizan meg negyvenkilencbe. Oszt hát én a Partizanba mentem má, de az, hogy itten a szegínység akkora vót, hogy csaknem sivalkodott. Abba az időbe. És hát nem lehetett itt, hát nagy valamit csináni, rákényszerítették az embert, hogy menjen be a szövetkezetbe, és akkó nem kő beszoáltatni. De hát nem termettek azok úgyse, mer hát üsd agyon, de ne nagyon, zödre feketét, úgy ment a kapálás is, ugye... Oszt akkó az nem, nem úgy vót az, mint mikó az ember a sajátját csinálja. Hát ez vót. Hát a földreform, az ugye elvették... Hát behozták azt a törvényt, hogy tíz hektár föld maradhat egy tulajdonosnak, több nem. Még csak béröni se vót szabad annak, aki tíz hektár föld-

⁶¹ A Brčko–Banovići vasútvonal és Novi Beograd a háború utáni időszak korai ifjúsági munkaakciói során épült ki: egy-két hónapos, önkéntesnek tekintett ott-tartózkodással vasútvonalakat vagy városrészeket épített újjá az ifjúság.

⁶² Iparkodás.

del rendelkezett. Csak annyit vót szabad dógozni, a többit pedig szétoosztották a szegínyebb réteg közt, úgyhogy hát családoként kapott egy holdat, vagy mit tudom én, akinek nem vót, de hát nem mindenki kapott annyit se, mer például mink is csak két hold háromnegyedet kaptunk, oszt nyócan vótunk. De nekünk vót három hold földünk saját, de tehát az is semmi se vót ugye, még akkó se ütte meg a nyóc, vagy az öregekkel együtt a tíz holdat.

Igen, ha valaki úgy érezte, hogy ű el tudna munkálni, köllene a család részire, akkó, akkó vót ez az osztogatás. És utána, aztán osztották a földet. Ami meg hát nem lett szétoosztva, aztat meg, lassan-lassan meg kezdték alakítani a földműves-szövetkezeteket.

Zentagunaras, 52.

SOKAN BEMENTEK A SZÖVETKEZETBE

– No, akkor lett vége, apukának mindennap jelentkezni köllött. Igen. Itt az odborban. Volt valami Matild nevű nő, az nagyon, hogy hívják, hát hogy mit csináltak, merthogy valaki, azt beszéltek, hogy egy bácsinak a szakállát is ráncigálta, meg minden. Hogy mikó hozza már be a burzsuj, meg a nem tom, ilyen-olyan, hát ugye, amit bírtak, bevitték az emberek. Beszolgáltattak, és akkor jött egy olyan, hogy a Sonja Marinković nevű, ez állami birtok valahol Dél-Bánátban, hogy akinek van traktora, jelentkezzen, és menjen, szántani kell. És apukám is jelentkezett, és akkor megint csak jött a, hozták mindennap a behívót, írásos behívót, hogy jelentkezzen az odborba, a helyi közösségbe. No most, azt mondja anyuka, hogy: „Lányom, eredj ki te.” Hát én kimentem. „Hol van édesapád? Mé nem jött?” Hát mondom: „Édesapámékat elvezényelték valahova – ú mondom – szántani a traktorral, és azér nem jött.” Akkor úgy kizavartak jóformán. „Hát hol?” Hát mondom: „Valahol Bánátba.” Aztán megszűntek ezt hogyishívjákolni. Mondom, én úgy tudom, hogy állami birtokon vagy valahol, ahol hát, és akkor, apukám ott vót, én nem tudom, hogy meddig, hetekig. És akkor én jelentkeztem a beszolgáltatás miatt. Hát azér, hogy az emberekből kifacsarják, vagy nem adják oda, amijük van.

És utána következett az, hogy megalakították itt a termelőszövetkezet. És kellett volna cséplőgép. Tudja? Nem vót. Akinek meg volt, hát akkor aztat, de hát apukámék nem adták. No, aztán még, na, dolgoztak vele, de aztán eladták. Mer azé csak maradtak privát hogyhívják. Sokan bementek a szövetkezetbe. Bevitték a földjeiket is. De hát ők ugye, elég sokan vótak ahhoz, hogy a tatának, vagy én nem tudom. Hát volt neki földjei. Mer végül, mikor elosztokodtak, azért akkor már, nem tudom, néhány hold kinek-kinek, jutott a testvéreinek is. Aztán ők eladták a gépet is. Jött az állami szektor ugye, úgyhogy a privát az mind-, mindjobban háttérbe szorult.

Arra emlékszem, hogy mintha először, hogy harmincnégy hold földet tarthatott meg valaki. Utána, most azért nem-e, hogy utána meg, úgy tudom, hogy tizenhét katasztrális hold lett. Úgyhogy, hát azé volt, akik ezt is kibírták, mert a nagymama nevire is, meg esetleg, ha az unoka fölött volt. Ha sok földjük volt, ráírták, akkor

azért mentek a dolgok. Mentek a dolgok. Nem is lehet, mondjuk az a Tájékoztató Iroda,⁶³ az a negyvennyócas csúnya vót, meg minden, de utána következett azér egy liberális korszak. És nézze, mi akkor, ezt meg kell mondani, a titói időszak, most hogy akármi, hogy sokkal, tán máshol sokkal többen ugye, nem tudom, elveszelődtek, hova lettek, hogy mint, ugye, bosszú áldozatai, meg satöbbi, de én azt gondolom, hogy, hogy nagyon konszolidált. Most az másik, hogy az állam mint olyan, talán, hogy tartozott is külföldnek, vagy nem tudom. De egy olyan időszak következett, hogy azért mindenki dolgozott, most hogy lehet, hogy elcsapta az időt a gyárnak az udvarába is, itt-ott, amott, de azért valahogy mindenki, szociálisan, valami módon biztosítva volt, ugye. Bolovanje, betegszabadságra mentek el, meg vót szabad, rendes szabadságunk is, el is utazhattunk. Gondolom én, ezt nem mondhassuk, hogy, hogy esett. Hogy az egy rossz. Hogy annyira. Hát most.

Zentagunaras, 56.

ÉN ABBÚ AZ EGY HOLD FŐDBŰ OLYAN HASZNOT CSINÁTAM

– A zadrugába behívtak bennünket, és akkó ott aláírtunk, hogy bemegyünk a zadrugába, befogadtak, beírtak mindent, és ezé kaptunk egy hold földet, és én abbú az egy hold földbű olyan hasznot csinátam, hogy mire két év alatt, a Jóska pont katona vót, két hold föld ára pézem vót. Meg még, meg nekem is vótak jószágjaim, mer vót mibű etetni.

– Megmunkálták a földet?

– Igen. A traktort nem kapták el, csak kérni köllött, és akkó azok megmunkáták. Emunkáták. Az, az, akkó jó vót nekünk az. Azé bírtam ennyi pénzt összegyűjteni. Két hold föld ára azé nem éppen kevés. Hogy annyit össze bírtam gyűjteni.

Senki nem kapott vissza semmi szerszámot. Se semmit se. Fizetést kaptunk, a meg majd a földet adták, és munkát adtak, úgyhogy jó vót. Nekünk akkó jó vót. Akkó, mikó leszerelt a Jóska, rögtön másnap megvettük a két hold földet. Rögtön. Szerbet, szerbtű vettük a földet.

Azé adta el a földet, hogy el is költözött. El is ment, eladta a földet. Ott ez a ház, házána vót, ahun lakott, vót ott a vógy felé, vagyis nem annyira lent, az iskola még jóval följebb vót. És én munkátam, vót egy kis lovunk, oszt akkó én, a kukoricát is én szedtem magam. Én hordtam be magam. Úgyhogy én, úgyhogy nagyon, én jó éltem, na. Meg vótam elégedve sorsom. Nem vót gyerek, tudod, nem köllött lefog, nem foglaltak le a gyerekek.

Zentagunaras, 57.

⁶³ Másutt IB, Informbiro időszaka.

A BESZÓGÁLTATÁS MEGSZŰNT, AKKOR KEZDETT A NÉP ÚGY LASSAN
TALPRA ÁLLNI

– Aztán itt a nép megsínylette rendesen, mert nem vót kenyér, kukoricakenyér is vót abban az időben, vagy fele búza, fele kukorica, mert mindent köllött vinni. Onnan gyüttek az emberek, oszt fősöprötték a padlást. Akarod, nem akarod, evitték. Meg túlünk is evitték, apáméktú az utolsó tehenet is. A lovakat, mikor vonultak az oroszok, a szovjet csapatok visszafelé, akkor mikor kifáradt a lovuk nekik, mert nem járművekkel vótak nagyon, lovas kocsikkal is, ki hogy érte, húzódtak visszafelé, mikor vége lett a háborúnak. Öregapámnál is befogtak két lovat, oszt azokat meg, akik elfáradtak, azokat meg valahun elhagyták. Ha kifáradtak a lovak, és találtak valamelik tanyán lovat, akkor a fáradtakat ott hagyták, fogták be az újakat, oszt haladtak tovább. És ez így ment jó ideig.

Aztán a Tito mikor kezdte összeszedni az országot, nagyjábú talpra állítani, akkor már megszűnt ez. Alakult lassan a helyzet. De volt ennek egy rossz oldala is, mert persze az kulák, a nagygazda, elvették a földjét, konfiszkálták, meg a szállásru el köllött neki menni. Hónuk alatt egy-egy pokróccal, oszt hajtották őket Topolyára. Mentek Mitrovicára, mert azok kulákok. Ilyeneket megcsináltak. Meg vót, aki bele is halt szegény, mert kifosztották mindenbű. Ez háborús helyzetnek felelt meg még aztán is. Ennyit tudok róla. Meg be is vót egy rész csukva. Ki egy-két évre, ki így, ki úgy. Aszonták, hogy: „Nincs kukorica, van Mitrovica.” Meg csináltak olyat is itt Csantavéren, tudom is névrű, hogy ki vót, hogy ha nem visz be még száz kiló búzát, akkor viszik Mitrovicára, börtönbe. Apámék is vettek attól az illetőtű, most nem akarom megnevezni, tíz mázsa száraz ágácfáé adott egy mázsa búzát. Hunnan vót annak búzája, mikó földje se nagyon vót. Meg csináltak ilyen cirkuszokat egy darabig. Aztán hallatszott, ha mennek ilyen kéregetők, akkor ki kell őket botólni. Aztán lassan alakult a helyzet, hogy amikor nem köllött, a beszógáltatás megszűnt, akkor kezdett a nép úgy lassan talpra állni. Meg egy részét haza is engedték a börtönbű, akik nem tudtak elszámolni. Nem bírtak elszámolni, mert kukoricát, búzát is elvitték, de még akkor is követelték. Hát nem tudott már mit csinálni, hát nincs, nincs, hát vitték. Hónuk alatt a pokróc, oszt gyerünk, irány Topolya. Hogy milyen koszon vótak, hogy vótak, bántották-e őket... Mert ott dógoztattak velük, nem henyéltek azok ottan. Vót ottan többen, egy szomszédunk, a Domány, akkor volt a Kőműves Matyi-féle, ott a Szabadkai úton, ahol vót az a nagy istálló, annak is a földjét mind elvették, a Dér Vilmos-féle tanyát. Meg az ilyeneket. Kikonfiszkáták őket, oszt mehetsz. Aztán azé, mikor javult a helyzet, akkor visszakapták a maximum földet, bírtak gazdálkodni rajta, meg nem volt kötelező a beszógáltatás, se semmi. Mert disznóvágáskor is, mikor volt a beszógáltatás, apám is meg vót bízva. Bejelentette valamelyik szomszéd, hogy disznót akar vágni, akkor apámnak köllött menni fölbecsülni, hogy mennyi a súlya, meg hogy mennyi zsírt köll neki beszógáltatni. Na, ilyeneket. Meg az utolsó jószágot is képesek vótak, hogy elvitték. Hát gyüttek mihozzánk, egy Linka nevezetű ember, az ott is aludt. Morzsoltunk, oszt

vitték be, mert be köllött adni. Mindent kiúríttettek a góréból, azt a kicsit, ami vót. Ott is aludt, hogy nehogy rakjunk belőle félre. Mikor vége vót, be lett víve, akkor elment. Ilyeneket megcsináltak elég sok emberrel.

Aztán, mikor ennek vége lett, akkor a Tito is biztos belátta, hogy hát a népnek a sorsán javítani kell, akkor volt engedmény, meg akkor úgy kezdett a... szaporodott a jószág, meg mindenféle bírtak jobban termelni. És úgy lassan egész jól kezdett helyreállni az ország.

– És milyen engedményeket kaptak a Tito idejében?

– Nem köllött beszógátatni. Megszűnt a beszógátatás, szabadon termelhetett, adhatta-vehette az ember a terményt meg a jószágját. Ez aztán meglett, alakult lassan. Akkor azért a nép talpra állt, elég sok vót a jószág. Ott az állomásnál vették át a disznókat, oszt a Kucunál volt a kocsisor vége, annyi vót. Meg úgy-ahogy, de ki is fizették. Hát jó, utána, az, mikor már egészen helyreállt a rend, akkor. Nem ment az úgy márú hónapra, ez a, mire a nép a jószágot fölszaporította. Merthogy minálunk is, mondom, nem maradt a marhaállományból egyetlenegy szál se. Elvitték. Gyütt éjjel egy, már fogja a kötelét, hogy gyerünk az állomásra, mérték, oszt vitték. Mennyit fizettek érte, fizettek-e, nem sokat biztosan. Valamennyit, kicsit talán fizettek, ha fizettek, de mondom, ez csak úgy ment, muszáj volt. Nem tudott az ember semmit sem tenni ellenük. Elvitték, és kész. Még öregapámhó is került vissza ló, amit útüle elvittek. Ugye abban a nagy sárban ősszel, novemberben, hogy kifáradtak a lovak, hogy járatlanok voltak, Ormon már ott hagyták az egyiket. Onnét az embernek a lovát befogták, ezt meg ott hagyták. Oszt öregapámnak a lovát. Utána egy pár évre valahogy begyütt vele az ember Csantavérre. Megismerték a lovat, oszt visszavették. No, jól van, de nem úgy, hanem megegyeztek, mert akkor már csikója is vót a lónak. Hogy mennyi pénzt kap az ember, meg mennyi kukoricát, abrakot, hogy etette a lovat. Így, mondom, az visszakerült, de a marhaállomány az nem. Ahhoz kellett egy jó pár év, mire lassan fölszaporodott, meg a disznóállomány is. Meg akkor már kezdett lassan helyreállni a helyzet, hogy... Nem is volt az rossz, már mikor jól ment minden. Volt sok jószág, sok termés, mindenféle, akkor jó lábbon állt Jugoszlávia. Egy ideig, má most megint...

Csantavér, 34.

NINCS MESE, BE KÖLL MÖNNI A SZÖVETKEZETBE

– Elgyüttek ide is, nem tudtam én azt. Egy alkalommal éppen raktam a trágyát a kocsira, gyün két civil, fegyverrel, keresik Török Istvánt. Én vagyok, azt mondják, volt egy lakónk magyarországi, hol van az, mondom, elmönt máshova. Én raktam a ganét, jönnek, de én csak rakom, azt mondom, keressétek meg, ti jobban ráértök, nem tetszett nekik. Két véresszájú partizán volt. Ismertem is, az egyik a Žarko volt. Én azt se tudom, melyiket csináljam, na, mögmondtam nekik, és elmöntek. Láb alatt voltam én, de nem bírtak semmit, mindönt elkövettek velem a partizánok. Ne mondjam, mit szenvedtetek velem. Én minden voltam, egy szar voltam, бүдös

kulák voltam, mindennek lemondtak. Nagyon követeltek. Egyszer sokan voltunk az odborban, voltunk vagy százan is, két szobában hallgattak bennünket, de nem tudom, mit követeltek. De már nem volt semmi. Bekerültem én is, látom, ott is állnak a sarokban, ott is, a kályhánál is állnak, odamék, piros szvetteres volt, oznás volt, mondja ő nekem, nem értünk egyet. Én el voltam szánakozva, lesz, ami lesz, nem. Azt mondja neköm: „Álljon a kályhához!” Én a kályhához. Nem vagyok gyilkos, én így gondoltam magamban, nem raboltam, nem gyilkoltam, hogy te mondod, hogy álljak oda, nem állok. Fogtam a kilincset, kigyüttem, mindjárt átmönt a titkárhoz, és mondja, hogy a Török mén haza. Az mög mondja: „Pista bácsi, hova mén?” Mondom: „Mék haza.” „Ne mönjön, baj lesz.” Nem szóltam, elgyüttem haza. Engömet baszogattak, minden este nyolc órára jelentkezni köllött Palicson. Oda voltam dolgozni, hazagyüttem, az asszony mondta, köll mönnöd Palicsra. Akkor kiadták, ennyi meg ennyi disznót vegyek.

– Palicson hol kellett jelentkezni?

– Most ahol a könyvtár van, ott köllött jelentkezni. Odamöntem, mondják, neköm nem, ez így mönt. Az asszony félt már, mert volt, aki fölakasztotta magát, azt én nem, arra rá voltam készülve, hogy bezárnak. Nem engedtek se disznót vágni, kétszer kiraboltak, elvittek mindenömet. Elvitték a zsírt, akartunk vágni disznót, nem engedik meg, mert köll kapni engedélyt. Levágjuk; agyonütöttük, megkopasztottuk, de átellenben a házból figyeltek. Mikor már bontottunk, elvittük a kúthoz, már akkor kukucskáltak be. A szalmakazal mög a polyvakazal között csináltuk, mondom, föl löszünk jelentve, hát délután négy óra tájon egyszer idegyüttek, hogy mi van itt. Én töltöm a kolbászt. Hát hogy gondoltam én, neköm nem járja, én dolgozok, jól van. Akkor volt itt egy, tudtam én, ki, mögegyeztek velem, én vöszök huszonegy kiló zsírt, azt beadom, akkor nyugodt lehetök. Szegény asszony, hát kácsazsírt vött huszonegy kilót, elvittem, beadtam. Szilveszterkor elgyüttek rendőrrel ez a két bitang, hozták a papírt, mindent elkoboznak. Hol van a kolbász? Mondom, fölraktam a kéményre, mindent leszedni. Hús hol van? Mindent, a kéményben gyufával nézték, maradt-e valami, mindent elvittek. Na, az asszonynak hagyjak hájat süteményre, hát egy kilót ad, na, azt visszahozták. Akkor úk nem beszéltek magyarul, volt itt ez a Parać, Palićevo rendőr mög egy másik, beszélgetnek szerbül, azt mondják, hogy neköm köll mönni velük. Mire azt mondják, ez fél, akkor megszólaltam, nem félök, ha most nem kerülök börtönbe, akkor holnap, nem félök. Készüljek föl, mék velük. Bevittek. Vöttünk nagy bödön zsírt, amiket vöttünk, azt is elvitték, búzákat is elvitték, negyvenkilenc kiló krumplival maradtam ötödmagamra. Ez szilveszterkor volt. Volt búzám, ha vetök búzát, nem lösz kenyerem, ha nem vetök. Akkor vetöttem én búzát, hívtak, nem vetöttem. Vetöttem karácsony böjtjén is, akkor szöröztem, akkor én többet vetöttem, mint amennyit jelöntöttem nekik, de akkor már szövetkezet volt.

Mindig gyünnek, hogy mönjek a szövetkezetbe. Nem mék sehova! Mönjek, íratkozzak a Népfrentba. Mondtam nekik, nem íratkozok sehova! Én iskolátlan vagyok, nem értök a politikához, én nem mék. Egyszer elgyün egy második

unokatestvéröm, és mondja, iratkozzak be. Nem iratkozok. Azt mondja, mit szól, ha elgyűnnek éjszaka, és elviszik. Akkor elvisznek. Nem írok oda. No, akkor elgyűttek, ha nem ma, holnap. Mondom, ha akartok, írjatok be, de én nem fizetök, mondják, akkor nem írnak be. Úgyhogy semmibe nem iratkoztam be, szövetkezetbe nem möntem be, itt mindenféleképp nagyon láb alatt voltam. Hacsak éreztek, hogy büntetni bírnak, büntettek.

[– A többi gazdát is büntették?

– Minden gazdát, hát persze. Építőköztünk, akkor volt, nem adtak engedélyt, hogy építkezzünk, no, majd engedély nélkül, majd kijavítsuk. A mester mondja: „Pista, nem jó lősz, régi épület, összeomlik.” Itt házat nagyban nem, ők rőndes iparosok voltak, megcsinálják. No, mikor elkezdtek a fundamentumot csinálni, idegyűttek, nem szabad csinálni. Szerb volt, kispiaci a kőművesmester, azt mondja: „Pista, ne félj, az anyjuk istenit, csináld, nem szólnak semmit.” Gyün a tetőcsinálás, az martonosi iparos volt. Elkezd dolgozni a tetőn, nem voltam itthon, idegyűttek, elkergették, elment haza. Elmék a Simóhoz, Simo, az Illést elkergették, gyerünk Martonosra. Elmöntünk, azt mondja az Illés, megbüntetik, mondtam neki: „Illés, gyere, téged nem büntetnek, te ipart fizetsz, ha téged valamiért megbüntetnek, én fizetem.” No, elgyűtt, föl is tőtte [a tetőt]. Aki volt Palicsón, a mérnökük volt, én azoknak a szüleit segítettem, szegények voltak, én adtam nekik búzát, krumplit, jól van, kifizették. Semmit nem segített rajtam. Annyit mondtam neki, elmöntem az anyjához, engöm hagyjál békivel, adjál be. Be is adott. Kigyűttek, megbüntettek. Másokat megbüntettek harmincezer dinárral, engömet százezer dinárral. Száznegyvenezer dinárért csinálták föl nekem a házat, bepucolták meszelés alá, százezerrel megbüntettek.

– Az mennyi pénz volt akkor? Mennyi napszám vagy árenda?

– Akkor volt száz dinár a napszám. Őnekik, aki volt mesterrel, kétszáz dinár volt.]

Volt, hogy köll vetőmagot, műtrágyát ennyit mög amennyit, nagyon szorították a népet a műtrágyával. Hát én sok műtrágyát vöttem, hát tudtam, hogy átadtak a bíróságnak, hogy nem szerződtem, a bíró látta, hogy a kezemben van a papír, föl se hozta, hanem búzát, miért vetöttem én rozsot. Hát neköm az köll, jószág is van, neköm a trágya is köll, átadtam harmincezer dinárral. Pálinkát egyszer főztem. Volt nagyon sok barackom. Volt hetven hektó baracklekvár. Volt neköm nagyon sok. Hát elmöntem én jelenteni, de a Lulić azt mondja neköm: „Pista, ne jelönts be!” Mert akkor úgy fizették. Hát jól van, nem jelöntöttem. Másnap, harmadnap elgyün a finánc, meg aki végrehajtó volt, elgyűttek. Éppen a gyümölcsösből hoztam haza, ott volt a cefre, azt mondja a finánc, hát itt gyár van. Négyszáz liter volt. Fölvettek mindent, átnézték, fölmérték, mögmérték a pálinkát, milyen erős, hogy, mint, nem használtam cukrot, nem szeretnék főzni a pálinkafőzők, mert keveset adott.

Nem tudtam, de így is van annyi, mint a fene. Beadtak a bíróságra. Bekerültem a bíróságra, mondom én neki, így és így volt. Mondja: „Maga nem jelönte be.” Mondom: „Van még tizennyolc hektó hordóval, az még nem kész, ott van, nincs kifőzve. Nézze, én cukrot nem használtam, mindig lehetett forgatni erre-arra, nem – mondom neki –, ha van magának sárgabarackja, szóljon, elmék, mikor szödi le a barackot, én magának lecefréztetöm. Csinálják. Főzzék ki, akkor mögtudja.” Igazat adott neköm. Azt mondta neköm: „Látom, így van, magát nem büntetni köllene, hanem jutalmazni, de magát neköm muszaj megbüntetni.”

Voltam hízóért a városházán kihallgatáson, ott kihallgattak. Azt mondta, mit csináltak, nem csináltak semmit. Engem biztosításé, fiamnak telepítettünk két hold gyümölcsöst, bevetöttük krumplival, a zadruga szántotta, mert ők adták a magot, mögvolt, hogy mennyi krumplit köllött beadni, tartozok neki. Jó, nem termött annyi krumpli, amennyit be köllött adni, én pótoltam búzával, kukoricával. Már számoltam kétezer-valahányszáz dinárral, többet beadtam, mint amit köllött volna. De hívattak, bemék, számolnak, én álltam a háta mögött, azt mondja neköm: „Maga még tartozik negyvenegyezer dinárral.” „Én?” „Maga.” „Én többet adtam be.” Nem, ki van biztosítva a krumpli, nincs biztosítva. Mert mondtam a fiamnak, ha a jég elveri a krumplit, az aztán is krumpli.

– Hány hold föld volt?

– Tizenvalahány hold föld. Mert a szövetkezetbe nem akartam bemönni. Szembeszálltam velük. Azt mondtam nekik, legényke volt, komának hívtuk, én az államnak eleget töttem, a szövetkezetnek nem mék eleget tönni, úgy szödögették össze. Akkor, mikor idegyüttek egy este, gyütt mind a három-négy Lulić, gyütt a sógora neki, öten fölfegyverkezve begyüttek, két kocsival gyüttek el. Akkor már az ángyi mög a Sándor bácsi kezdték szödni a búzát, én mög a hambárajtóban állok. Akkor azt mondta a Lulić: „Koma, szerencséd, hogy elkezdtétek szödni a búzát, mert másképp mindentől megfosztottunk volna.” A búzát el köllött adni. Éjfélkor köllött jelöntközni a búzával. Éjfélkor. Akkor ki köllött vinni. Akkor köllött egy métert énneköm elvinni, elvittek. Amikor találkoztunk velük, sose mert rám nézni, mindig amarra nézett. Ilyenek voltak. Ez a Péter rendőr is volt, tudtam, hogy nagy gané volt, elgyütt paprikáért, tudta ő, hogy volt itten, de ő nem tudta, hogy én tudtam. Aki bunyevácok közt volt, ottan voltak bajok. Itten ugye nem volt. Följelentött itt a szomszéd, emitt a szomszéd.

– Az új kommunisták azok mit csináltak?

– Neköm a... János, együtt legénykedtünk, egyszer kihallgattam véletlenül. Elmöntem a háznál, a kertbe a Jóska bácsival a János beszélget. Akkor is engöm nagyon szorítottak. János mondja a Jóska bácsinak, hát mit törődik maga a Pistával, hát ő ilyen. Nem lehetünk jóba. Akkor elgyütt egyszer ide, azt mondja neköm, hogy hát én biztosítottam a gyerökeimnek a kenyeret. Te biztosítottad, de neköm nincs beszélhiválóm. Nincs. Üsmerjük egymást. Úgy jártam másik kettővel. Volt a Radencsik Misa bácsi, ő gyün az odborból, én mék az odborba, ott a Palicsnál találkozunk, azt mondja neköm: „Pistikám, most már a fene mögösz bennünket.”

Mondom: „Misa bácsi, bassza meg az isten, inkább megdöglök, de nem.” Együtt voltunk katonák, legénykedtünk, Fábri Jani, gyüvünk az odborba, beszélgetünk, ideérünk a Mélykútihoz, mondja: „Most már, édös komám, nincs mese, be köll mönni a szövetkezetbe, most is neköm egy süldöt be köll adni.” Mondom neki: „Mit beszélsz?” Mondja: „Bemék.” „Bemész?” „Bemék.” Úgy volt mög amúgy volt, gyüvünk ki egy óra múlva, mondam neki: „Nincs beszélhivalónk.” Mögkérdztük az Ábrahámot, azt mondja: „Komám, nem mék be.” Így nem mönt be se ő, se a Misa bácsi, hárman maradtunk. A többi mönt, szaladtak. A Varga Kálmán bácsi se mönt be. Mikor elvitték a húst mög mindönt, nem tudtam, hogy mi lösz. Mindig az vígasztalt, nem loptam, nem gyilkoltam. Mikor bent voltam a városházán a disznó végett, én ezen az ajtón bemöntem, ott hallgattak ki, amott volt egy ajtó, oda möntek a szövetkezet fő embörei. Én nem tudtam, hogy ki van ott, az tudta, hogy ki van kint, de az nem mondhatta, hogy az kicsoda, ő belülről gondolhatta, de nem mondhatta. Mindig gyütt onnét ki egy csizmás, de mindig nézött. Nem csináltak velem semmit se, elgyüttem, nem büntettek meg, nem, csodálkoztak. Hát ki löhetött ottan? Az unokaöcsém. A Petz Pali bácsinak a fia, a Jani. Én a Pali bácsival, az apjával unokatestvér voltam. Ő volt a Szabadka város legokosabb emböre, tanult embör volt, de kommunista is volt, muszáj volt, de svábok voltak.

Ludas–Csurgó, 8.

ÖNGYILKOS LÖTT AZÉRT, MERT NEM VOLT KÉPES ELEGET TENNI A BESZOLGÁLTATÁSNAK

– Amikor beszolgáltatás ideje volt, akkor mindent csináltak velük. Nem csak a magyarokkal, talán a bunyevácokkal is, mert a Bakos az öngyilkos lött azért, mert nem volt képes eleget tenni a beszolgáltatásnak. De volt olyan is, hogy elvittek, hogy most kivégezték-e, nem tudom, de konfiskálták a tulajdonát. Ez tartott ötvenkettőig, akkor én katona voltam.

– Tehát ebben a periódusban vitték az embereket a paplak pincéjébe?

– Szerb iskolának tudjuk mi is. Mert ez volt a szerb iskola, emez meg a magyar. Mivel Kelebián szerb templom nem volt. Még csak szerb misét se szolgáltattak, mert a kelebiai templom fölépítése előtt katolikus mise volt a magyar iskolában. Katolikus misére kijött a pap, és szolgáltattott. Én gyerekkoromban voltam a templomban. Mert mikor a templomot felépítették 1937-ben, én akkor hatéves voltam. Biztos, hogy nem magam mentem a templomba, iskolába, mikor misét szolgáltattak, több mint valószínű, a szülőkkel. Tehát ott ötvenkettőben már ez az épület megvolt, tehát ebbe a pincébe, lehet, hogy ide hozták az embereket, ennek az épületnek a pincéjébe.

Kelebia, 39.

AZTÁN NEGYVENNYOLCBA, AKKOR MÁR KEZDETT
EGY KICSIT JOBB LENNI A HELYZET

– Hogy a helyzet milyen volt utána, hát nagyon szegényes helyzet volt háború után, mert négyéves háború után a nép leszegényedett, és mindenkinek enni kellett, és beszolgáltatás volt. A fejadagokat meghagyták két és fél méter fejenként, mikor elcsépeztük a gabonát, a többit, azt be kellett szolgálatni, hogy mindenkinek meglegyen az országban a betevő falatja. Siralmas volt a helyzet, szegénység volt.

Aztán negyvennyolcba, akkor már kezdett egy kicsit jobb lenni a helyzet, az ötvenes években, akkor már úgy helyreállt a rend, megszűnt a beszolgáltatás, és olyan helyzet állt be, hogy akinek több földje volt, mint tizenhét hold, azoktól elvették a földet, és szétosztották a szegényebbeknek. Elég az hozzá, hogy tizenhét holddal gazdálkodhatott mindenki. Gazdálkodtunk is, apám is földműves volt, én annak ellenére, hogy a polgári iskolát elvégeztem, mehettem volna valahova adminisztrátornak, jegyzőnek vagy satöbbi, minden... Mert hívtak a község házára is, hogy menjek, mivel van iskolám, de az édesapám az beteg vót, az öcsém az kitanulta az asztalos szakmát, és ő elment itthonról, én nem akartam a szüleimet otthagyni, én itthon maradtam.

Szilágyi, 132.

ENNEK VOLT BÚZÁJA ARRA IS, HOGY MEGZSIZSIKESEDJEN

– És a beszolgáltatások?

– A, a beszolgáltatásokról arról ne beszéljünk. Mert megint elő kell venni az én esetemet. Hát igen, volt a beszolgáltatás, bajusztépés meg ilyen hogy hívják. Bajusztépés az azt jelenti, hogy a vallatáson, hogy miért nem adta be a búzáját, meg hová tette a többit. Olyanok is volt, hogy bezártak pár évre, azért, mert nem tudta leszállítani a gabonát, azt, amit előírtak. Vagy nem termett meg annyi, vagy lehet, hogy eladta. Azok, akik vallatták őket, a vallatók nem elégedtek meg azzal, akkor elkapták a bajuszt, és kitepték. Úgy hívták ezt a korszakot, hogy bajusztépő korszak. Meg a beszolgáltatásról még annyit, hogy esetleg a kukoricabeszolgáltatás, aki nem adja át a megfelelő mennyiséget kukoricából, az be lesz zárva. Egy sztapári ember, aki erre volt hivatva, szerb ember, Lazónak hívták. Úgy hívták, elnevezték a doroszliaiak Kukorica Lazónak. Az elment a padlásra, végrehajtott. Ez már egészen késő vót, ez fűződik az én nevemhez. Ez negyvennyolcban lehetett. A, nem mondom nevet, az egyik termelő kapta a végzést, hogy ennyi búzát köteles átadni. Ennek viszont nem volt ennyi búzája, és megkérte a sógorát, hogy ha van valamennyi búzája, két-háromszáz kilóról volt szó, nem sokról, nyolc-tíz zsákról, hogy adna búzát, hogy beszállítsa. Ez meg összesöpörte, ez az ember, akinek volt két-háromszáz kiló fölösleg búzája, az összesöpörte a padlásra a zsizsikes búzát. És átadta lent a raktárban. Én meg raktáros voltam, és a búzát, amikor átvettem, nem vettem figyelembe, mert egy olyan zsákot nyitottak ki, amiben nem volt zsizsik. És amikor lerakták a zsá-

kot, megmértem, kiállítottam a mérlegkönyvet vagy a blokkot, és elmentek. Utána elmegyek, megnézem a búzát, hát látom, ott a... A zsiszik az egy olyan állat, hogy ha megmozgassák, akkor kijön a tetejére. És, mondjuk, maradtak azok a tetején olyan kis púposkák, hancsikák vagy minek mondják. Tiszta fekete volt, zsiszik volt benne. Persze az az ember, aki adta ezt a zsiszikes búzát, ennek volt búzája. De miért volt? Azért, mert bent volt az odborban. És ennek volt búzája arra is, hogy megsziszesedjen.

Doroszló, 113.

VETTÜNK HÚSZ MÁZSA BÚZÁT AZON A PÉNZEN,
AMIT MI KAPTUNK A SZÁZ MÁZSÁÉRT

– Csak utána jöttek a beszolgáltatások. Elvették a kenyérünket, elvettek mindenünket. Én akkor, negyvenhétben megnősültem, és az apósom az földműves volt. És sokkal több búzát kellett beadnia, mint amit elvetett. A megoldás úgy volt, hogy, mondjuk, termett száz méter búza, és nekünk százhuszat kellett beadnunk. Na most, hogy maradjon vetésre meg kenyérre, akkor kezdték osztogatni a kenyérjegyet, és mi mint földesek nem kaptunk. Igen, és akkor húsz mázsa búzát eldugtunk. Méghozzá kivittük a határba, és egy nagy szalmakazal alá dugtuk. De harmadnap már jött a felszólítás, hogy ha következő nap nem viszi be apósom a negyven mázsa búzát, akkor viszik le Goli otokra. Nem volt más tenni, éjjel még elmentünk összeszedni, nagy zsákokban volt, és leadtuk a húsz mázsa búzát. Két nap múlva megint jött a felszólítás, hogy mi még húsz mázsa búzát adjunk, mert nem volt annyi. Az volt a szerencsénk, hogy megkaptuk a száz mázsáért a pénzt. És én elmentem Karavukovóra, itt már itt voltak a telepések, és ott vettünk húsz mázsa búzát azon a pénzen, amit mi kaptunk a száz mázsáért.

– A beszolgáltatást fizették is?

– Fizették, fizették. És így köllött... Beadtuk még azt a húsz mázsát. Úgyhogy pénz nélkül meg kenyér nélkül maradtunk.

Gombos, 115.

HA NEM TERMETT ANNYI, AKKOR VETTÉK HOZZÁJA

– Tudod, ki volt a beszolgáltatóknak a, az embere? Az öreg Garély. A Garai Jani bácsi. És csak erről kérdezd, ezt biztos tudja, hogy hogy volt a beszolgáltatás. Ő ment. Csak mondd neki, hogy maga biztos tudja. Hogy megvolt az, hogy mennyi zsírt, mennyi kukoricát, ha disznót vágtak, abbú mennyit, a, mindent. A föld, ahány hold földjük volt, abbú mennyit köllött nekik adni. Igen. És ha nem termett annyi, akkor vették hozzája, vagy ha nem.

Gombos, 116.

TÍZ ÉVIG SANYARGATTÁK A NÉPET

– Kaptunk bont.⁶⁴ A tartalékok mindenhol kifogytak. Mindenkinél. Csak az bírt, ha bírtál egy disznót vagy két disznót, hogy ne sikítson, fejbe ütötték, levágták. Annyira azért lehetett. Így lehetett. De mindent akartak tudni. Répát köllött, kendert köllött, ipari növényt, hogy az állam... Hát a gyárak, hogy tudjanak... Minden menjen. De köllött a búza is, vagyis a kenyér, meg hát a hús, hogy megint a városokat ellássák. Nagyon nagy baj vót. Nagyon. Ezt úgy mennyire lehet? Ötvenegyben mentem el katonának, akkor szűnt meg a beadás. Ötvenegyben, és negyvenkettőben kezdődött. Tíz évig sanyargatták a népet.

No, például ha vesszük, mint ahogy mondom, vitték a beszógátatás végett, mer akinek vót több földje, az más kulák vót, az má meg vót bélyegézve. Elveszik a földjét, valamit találnak, az mingyá megy a, a közösbe, vagy széjjeosszák a... ezeknek a nincsteleneknek. Tehát ezt meg köllött csinálni. Ezér kerültek még szerbek is oda, ahová a magyarok, tehát itt most nem tudom úgy venni, hogy magyarok. Nem! Akinek vót! Gyárakat elvették. Ugye? Rossz visszagondóni, de...

Gombos, 119.

MINDEN KRUMPLI VÓT EGÉSZ ÉVBÉ

– Meg amit mink akkor átéltünk az alatt a idő alatt, hogy ne mondjam, az én páromat, hogy a szájába nem vót mit tenni...

– És akkor is elvitték?

– De el ám, de el ám! Kaptak olyan, egy zsákba kaptak rozslisztet. Nem rozslisztet, hanem árpadarát! Pisti, a árpadarába nagyon sok a toklász, tudod?

– Hogy abból süssenek kenyeret?

– Hogy valamit vagy fézzenek, vagy a szájukba legyen mit betenni, tudod? És aztat kiszitáták biztosan azon a selyemszítán, mer szitátunk mink is utána még, ugye? Ajjajj, egy pár évig szitátunk, mer hát akkó még csak elkezdett, hogy fekete kenyér, meg mindent egyé meg, a bedarát búzát, mind edd meg. Ne a jószág, meg... Napra a ómama kikanalazta kanállal, hogy minden napra, nem tom mennyi ideig jusson... Bírjanak valamennyit tenni a szájukba. A búzát, mindent elvittek. Semmi nem maradt. A lovak menni nem bírtak, olyan gyengék vótak. Vagy ha vót tehén a házná, nem evett az darát, soha nem is látott darát.

– Ők erre nem gondoltak? Hogy ha ezt most elviszik, akkor mi lesz a gyerekekkel?

– Nem. Má! Milyen gyerekekkel? Kit az érdekelt, hogy akkó mi van a gyerekekkel?

– És hova vitték?

– Hát ki tudja? Akkor összeszedte a állam, és vitte. De nem is vót mit tegyen szájába. Nem vót mit tenni... Utóbb meg má enni nem vót mit. Mikó az elfogyott, hát biztos akkó enni nem vót mit. De azt mondta, hogy ne beszéljünk róla. Mindennap megmondta, hogy ne beszéljünk róla, de í eléhozta. De ne beszéljünk róla!

⁶⁴ (Utalvány)jegy, bon.

Pisti, mikó én ide férjhé gyittem ötvennégybe, ezerkilencszázötvennégybe, júniusba férjhé gyittem ide. Én akkó csak láttam, hogy jáj, mi van itt az én uram házána. Ezt nem is gondótam vóna, mer az én apám még akkó fiatal ember vót. Úgyhogy annyi mindent összeugrát, hogy hát bár a asztalon egy kis valami legyen, ugye. Azt én nem gondoltam vóna, hogy én együvök ide, oszt itt nem lesz mit enni. Mindennap krumpli vót. Tudod, mi az? Reggel, mikó főkeltem, az vót a dógom, hogy igenyes a kertbe, mer hát azé vót krumpli itelve, hogy bár az legyen. Krumplit, hagymát hoztunk be. Vót itt krumpli hajába, vót itt krumpli paprikásra, vót itt krumpli terett krumpli, vót csipedett krumpli, krumplis leves, krumplis tészta. Minden krumpli vót egész évbe, tudod? Mikó má egyitt a november, vót négy kis koca, mer akkó má nem vitték el a disznókat, megszint a beszolgátatás. Ötvennégybe má nem vót beszolgátatás. Megszint a beszolgátatás. Akkó vót itten négy disznó, egyik olyan lemaradott vót. Hogy egy kis húst tegyink a szájunkba, akkó maga levágta az én uram egyedil a disznót. Hát mekkorka lehetett az a disznó? Ötvenkilós, vagy mennyi. Hogy már csak tegyünk, hát má mondta, hogy járni nem bír. Oszt dógozni meg kell, mer hát gyin a tél. Haza kell hozni azt a valamit, ami összetermett, mer az lesz azon a télen, nem?

– És cukor, só volt? Cukrot nem is használtak akkor? Só volt a boltban?

– Tudod, még mikó én fiatalabb vótam, semmi nem vót a bótba. Bót vót. Kinyitott a ajtó, de bent a pulton semmi nem vót, vagy a pócon. Semmi nem vót. Ha véletleni hoztak almát a bótba, én ugye gyerek vótam, én erre emlékszek, hogy véletleni ha almát hoztak a bótba, akkó sorfal állt. De azok kaptak abbú is, aki bement akkó a kolhozba, akiti elszedték a hummiját. No, azok előre, akkó ha maradt, akkó ha kaptá a egy kilót vagy még annyit se. A hentesüzletbe semmi hús nem vót, ha hoztak, csak tidét.⁶⁵ És akkó izé...

– Akkor abból főztek paprikást?

– Tiszta. Hogy micsoda finom vót, azt mondták, hogy az csuda finom. Hát má minek megfészte. Tiszta tidét. De azt is csak, aki kapott. Vót, aki nem kapott. Ilyen nem kapott, mint az én uramék.

– Aki nem ment a kolhozba, annak...

– Annak nem járt. Felfogni nem tudjuk. Felfogni nem tudjátok, hát én tudom.

– Cukrot nem is használtak?

– Tudod, mi vót cukor helett? Na most, ahun van, itten ugye elvették a nagy gazdaságokat, ahun nagyobb földterületek vótak ugye, azt elveték. A Sabort, a Falciont,⁶⁶ a mit tudom én, ugye. Kihajtották onné a tulajdonost, mer hát kulák vót. Vót neki több mindene, elhajtották. És belementek ugye, belement a állam a... meg hát az vót, amit így. No, vetettek nagy darab cukorrépákat, meg mit tudom én. Mikó kiszedték, Pisti, megmaradtak azok a felszántottak, oszt megmaradtak azok a beszakadt gyökerek, tudod? Ami, szóval elvitték a cukorrépát, csak a gyöker, ami...

⁶⁵ Tüdőt.

⁶⁶ Falcione: Zombor egyik legtehetősebb családja volt. Sabor: be nem azonosított név.

– Az is még tartalmazott cukrot?

– Igen. Felfedezte a nép, és ment és szedegette azt a cukorrépa-maradványokat, jó megmosták, megreszelték, oszt úgy sporheltokon főzték. Az olyan fekete, sűrű vót, mint a mostani szilvalekvár. Akkó, tudom, hogy olyan kis vajlingba így, ilyen kis rakást főzött anyám is a nagyobb mennyiségbű. Ugye, mikó kifőtt a, elpárolgott a nedvesség, akkó megmaradt olyan sírí, mint a kátrány. Na, akkó abbú hama be, oszt egy kiskanállal, oszt nyeltünk. Hát valami kellett. Tudod, mit csináltunk? Tavaszko, mikó kinyíllott a tavasz, hogy elkezdtek a méhek repkedni, oszt hozták azt a, azok a vadméhek hozták azt a mézet. Belerakták a iszterhéjba,⁶⁷ a nádba, belerakta a méhecske. Mikó besaralta azt a valamit, akkó azt mink mentük, oszt kerestük. Úgy mondta apám, hogy ha kivetted, meg letörted a nádat, akkó told vissza. Mer ugye hát persze hogy hát mentünk, oszt...

– És abból kiszedegették a mézet?

– Akkó aztat kiteregettük, oszt vót benne egy ekkorka édes valami, de kellett, de kellett. Nem volt az, hogy hazamegyek, oszt mondom, hogy: „Anyi, adjon kenyeret!” Hanem ha egy, valahun egy marék napraforgó, akkó azt luszkáltad...⁶⁸

– A pincében vágott disznót...

– Persze. Szobába, az én apám is, szobába. Elment, oszt nagyon nagy mestere vót a apám a disznóvágásnak, há hallottá apirú. Osz ement a szállásokra, a zombori szállásokra. Oszt megkért egy szállási embert, hogy adjon neki akár egy kis, kisebb disznót. Mer én mondtam, én lány vótam, hogy hát nálunk gyn a húsvét, oszt se még egy darabka hús, se egy darabka sonka nem lesz. Az úgy szíven ütötte apámat, hogy elment a zombori szállásokra, oszt kérte, hogy adjanak egy kisebb disznót, hát megveszi. Má amennyi pénzecskéje vót, ugye. Osz meg is vette. Az a ember nagyon menekedett, hogy nem ad, mer a disznó sikít. Azt mondta, hogy addig fog sikítani, még maga megfogja. Úgyhogy tovább biztos nem fog sikítani.

– Akkor volt, aki úgy várta be a húsvétot, hogy nem volt semmi hús, se kolbász, se sonka?

– Semmi asztalra tenni nem vót, Pisti, nem vót.

Karácsonykó fokhagymás leves vót. Hány karácsony vót, hogy fokhagymás leves vót, sóba-vízbe krumpli, meg még valamilyent főzött anyám. Most nem gyn eszembe. Tudod, hogy mikó én férjhé gyittem ide, hogy én úgy dógoztam, szívesen meg úgy, amennyi a erémbi kitellett. Azt mondtam, hogy csak azé is, hogy én is halat egyek má egyszé karácsonyra. Ement a apám Monostorra gyalog, még sötétbe főkelt, Ádám-Éva reggel, még tán négy órakó. Vót ott olyan szegény ember, aki a csatornaparton lakott, oszt ugye apámnál többszó dógozott, halászott. Támfákat leraktak, vagy mit tudom én. Ilyen kicsike halacskákat hozott apám, de hiába, akkó halles vót. Akkó vót egyszé halles.

– És a népnek akkor volt pénze?

– Á, vót fene, vót egy kicsi, ami vót.

⁶⁷ Eresz alá.

⁶⁸ Pucoltad a héjától.

– És azon se lehetett venni?

– Hogy most rossz világ van? Nem tudjuk mink, mi a rossz világ. Most? Én má mondtam eztet, hogy mos van rossz világ, mikó ugye itt is, Jugoszláviába kiített a háború, mos ez a utolsó.

– Kilencvenes években, ugye?

– Igen, igen. Osz azt mondták, hogy jaj, már milyen rossz világ van! Mondom, mos van rossz világ? Hát igaz, hogy itt mozog a föld, meg durrongatnak, meg halljuk, hogy háború van, meg viszik a embereket, gyerekeket. De mondom, mikó nem bírod a disznót, nem bírod eladni a hízót. Etet kellett levágni. Hát nem bírod se megenni. Mikó nem vót mit enni, oszt akkó is itették a népet. Meg még akkó vót rossz világ. Az én menyem azt mondta, hogy hó, milyen jó tűri az én apósom meg a anyósom ezt a rossz világot. Mondtam neki, hogy: mos van rossz világ? Nem tudod te még, hogy mi a rossz világ!

Meghallották, hogy gyínek a oroszok, tudod? Akkó megfogták, oszt egy nagy eperfa alá apám kiásott egy lukat, osz a ötvenkilós dőbőnyt⁶⁹ oda leásták, betakar-gatták. Mer azt gondolta apám, hogy hát a falnak csak nem mennek neki valamive. És megmaradt. És megmaradt. Tudod, mikó vették föl, akkó, még most is a dőbön tetején meg van karcóva. Vigyázták ík, de megsérít a...

– Megvan még az a dőbön maguknál?

– Hát biztos, hogy megvan. Biztos. No most, akkó, mikó együtt az a ítélet nagy ínség, ez is éppen úgy van, mint mikó a fáraó megálmolta, hogy a hét sovány tehén meg a kövér...

Nohát, mikó együtt az a nagy ínség, hogy nem vót mit a szájba tenni, bizony ement egyik szomszéd a másikó, hogy ha az bár csak egy kicsit adja. Együtt a szomszéd ember a apámhoz, mondta, hogy: „Misa, adj egy kis valamit, akár szénát vagy valamit, hogy a lovamnak bírjak enni adni. Nem fogom bírni befogni.” Oszt ugye másnap kellett azé csak emenni valamit megdógozni vagy megcsináni. Meg el is mentek egymáshó. A fődeket muszájták vetni gabonával. Mer még azt is kimentek, osz felbecsüték.

Mint ahogy most mondják, hogy mer csináljanak egykulcsos adót, meg kettő-meg háromkulcsos adót, hallom a rádióba. Mer ugye hát többet lehet elvenni, akinek több van. Ez így van. Na, akkó is, mikó kimentek földre. Kimentek, Pisti, a erdőbe, oszt úgy kaszáták a füveket, a fák alú szedték össze a gazat. Oszt szárítgatták, hogy télen legyen mit a jószágnak dobni. Elképzelni nem tudjátok...

Bácskertes, 22.

AGYONRA VERTÉK, HOGY MENJEN BE A, IZÉBE A, A KOLHOZBA

– Névtelen följelentés?

– Az úgy, mikor a zadruga a, kolhozot erővel csináták, akkor például a Balog Miskának az édősapját agyonra verték, hogy menjen be a, izébe a, a kolhozba, hát ű, ű annak idején fiatal gyerek vót, mikor elvitték a világháborúba, és látta, hogy

⁶⁹ Bödönt.

Oroszországba mi ment végbe, és ez menekedett mindentű. Ez rengeteg verést kapott, nem jön eszembe, lehet, hogy a Erdéli Józsi bácsi tudja, hogy mi vót ennek a bezdáninak a neve. Ezek verték. [...]

– Agyon is verték, vagy...?

– Nem. Hát állandóan verték itten. Állandóan, meg még, meg annak a szomszédját.

– Hogy menjen be a kolhozba?

– Igen. A mi bitangjaink, evve a bezdánival, nem jön eszembe a neve. Há ide hallgass, itt ilyen, ilyen, ilyen bitang vezetéért, há érted, ezek ittak, ettek, és akkor, na most, erre ráakadtak. Igen, akire rászáltak, aztat köllött verni.

Bácskertes, 24.

KUPUSZINAIK MENTEK MÁSHOVA, HOZZÁNK MEG
BEZDÁNIK GYÜTTEK

– No, akkor gyüttek a végrehajtók. Naponta, hetente kétszer is gyütt a végrehajtó, minden másnap.

– Házakhoz?

– Persze. Gyütt, hogy végrehajtsa...

– Azok kik voltak? Kupuszinaiak voltak azok is?

– A kupuszinaiak mentek máshova, hozzánk meg bezdániaiak gyüttek.

– Magyarok.

– Persze. Cigányok. Ilyen bodros haja vót nekije. Gyütt a végrehajtó. „Te, az anyád Szűz Máriáját! – mondja neki anya. – Te a Burián cigánynak a gyereke vagy! Pucolsz innen rögtön ki!” Mert egyre mondta, hogy Burián, Burián. Mondja anya, hogy: „Csak lássam meg én azt a Buriánt, mert ösmerem én azt!” Van annak a Buriánnak tizenöt gyereke. Nem csoda, cigányok voltak. Mikó, no, ezek vótak, no, ezek intézkedtek. Meg ilyenek. Akkó anya összekiabált nekik mindenfélét, a végrehajtónak. Mert tudod, asszonyok lehetett azért kiabálni.

Bácskertes, 15.

NO, ÉS AKKÓ VETTÜNK KI FELIBŰ, HARMADÁBÚ, ÁRENDÁBÚ, AHOGY VÓT

– Akkor a háború után, akkor megint a beszolgáltatás. Nagyön sanyargatták a népet. Apámnak odaveszett két lova, nyolc hold földje, nem annyira vót. Akkor vett egyet, akkor vett egy csikót, akkor én negyvennyolcra ősszel, októberben bevonútam. Negyvenkilencbe az egyiket elvitték obavezába. Akkor maradt csak egy. Úgyhogy amikor én hazajöttem a katonaságtú, hát nem csak én, hát nem is vagyunk, most hárman vagyunk. Én meg a Kuco meg az Oláj Pali, huszonnyolcasok. A többi, a többi elhalt, meg nem tudom én, mi. Én a kendergyárba mentem, az áztatóba dógozni. Három évvel idősebb vót a Pekter...

Akkor, mikor ötvenkettőben elfagyott a határ, a kender is lefagyott, meg a kukorica, minden, akkor kaptunk fölmondást. De aztán is kerestek a gyárba, de apám meg megin vett egy lovat, egy csikót. Az főnyött, akkó elkezdtem harmadábú, felibú... Vót egy kis földjük akkó. Apósom gondolta, maradjon otthun, vót, akinek nem vót földje, jobban rá vót szorúva talán a gyári munkára... Apám azt mondta: „Ne menjél, hadd űket, van, aki sokkal jobban rá van szorúva. Te dógozzál itthun.” No, és akkó vettünk ki felibú, harmadábú, árendábú, ahogy vót.

Órszállás, 123.

KIGYÜTT A KOMISSZIÓ, NINCSEN, BÍRÓSÁGRA MENT AZ ÖREG, ÉS BEZÁRTÁK

– És akkó negyvennyolc tizedik hó 11-én vagy tizedik hó 10-én, akkó elmentem katonának. Két évet vótam katonának, mikó hazajöttem a katonaságbú, leszereltem, akkor volt nálunk a háború után ez az obaveza. Be köllött szolgálatni. Igen. És ugye apám nem, szegény, mi öten itt vótunk gyerekek, heten vótunk abbú a tíz hold földbú, nem nagyon lehetett. És akkor nem termett ám úgy a föld, mint most. Mert egy hold kukoricát egy lovas kocsira fölraktuk, és behoztuk, nem úgy, mint most. Ja, ja. No, elég az hozzá, mikor én hazajöttem a katonaságbú, akkó apám be vót zárra. Ez az obaveza végett. Mivelhogy köllött neki beszolgálatni nem tudom mennyi búzát, kiírták, meg mennyi kukoricát, be köllött szolgálatni, és nem volt neki. Kigyütt a komisszió, nincsen, bíróságra ment az öreg, és bezárták.

– Hol volt bezárva?

– Itt, Zomborban. Zomborba vót, itt vót bezárva, itt a Krušovai, Gakovói úton, ahogy jobb felől megyünk be Zomborba, ott volt egy, nem tudom, még most izé-e, egy börtön. Most az a poljoprivredna škola.⁷⁰ Ja, ez a poljoprivredna škola, no, ott vót a börtön. Még ma is létezik az épület.

Órszállás, 124.

MIKOR MÁR JÖTT HAZA, AKKOR MÁR HÍVATTÁK A KÖZSÉGHÁZÁRA

– Az én édesapám sokat dolgozott, őneki az volt jelszó, hogy: „Imádkozzál és dolgozzál!” Ő egy szorgalmas ember volt, hazajött a határból, mondja neki megboldogult édesanyám, hogy hívtak a községházára. A huszonnégy hold megvolt neki, addig volt a beszolgálatás, úgyhogy volt neki nyolc hold búzája, nem maradt csak ötven kiló, a fejadag meg újra vetni, mert megvan az, hogy megint akar nyolc holdat vetni, akkor annak a vetőmag kell. Nem úgy volt, mint most, hogy majd innen vagy onnan hoz. Úgyhogy se kenyér, se posztó. Akkor így ment. Szalmát kellett Csonoplyára vinni beadni, szénát, kukoricát. Na, az is jó volt, nem volt neki annyi disznója, amennyit be kellett adni, akkor vötte százvalahány dinárért, ottan meg tizenkilenc dinárért fizették ki neki. Úgyhogy ez olyan volt, hogy nem kell kérni. Úgyhogy

⁷⁰ Mezőgazdasági iskola.

vötte meg tízszeresé, és aztán... Ő, az én szüleim nagyon nehezen is viselték ezt el. Ő olyan ember volt, hogy iparkodott, dolgozott, és közben meg hívták. Mikor már jött haza, akkor már hívták a községházára. Emlékszek arra is, hogy, gyerek voltam, hogy ha hazajött, azt mondta, emlegették Požarevacot. Hát akkor jobb lett volna, ha az a több föld ne lett volna akkor. Mert akkor mondták, aki két-három hold földje volt, kisebb kategóriába esett, akinek több volt, az a legmagasabba, és azokat legjobban nyomták.

Bácsgyulafalva, 100.

NAGYON-NAGYON MEGFENYEGETTEK, HOGY EZÉRT AKASZTÁS JÁR

– ...márciusban rendeződött annyira a hangulat, hogy elkezdődött a tanítás az iskolában, és a bátrabbak, közöttük voltam én is és a nővérem is, elmentünk iskolába, a faluból az én kortársaim közül egyedül én jártam abban a tanévben iskolába, de akkor már Pancsován nem nyílt meg a gimnázium, hanem csak Becskereken. De ugyanazt a tanévet folytattuk, amit szeptemberben megkezdtünk, és ott valahol február végén, március elején, akkor indult meg a tanítás Becskereken, a híres Messinger-épületben, és a nővérem ott járt negyedikben, én ott jártam elsőbe, tehát folytattuk az őszi tanévet. Ekkor rendeződött annyira a helyzet, hogy el tudtunk, el mertünk menni, a szüleink elengedtek bennünket. Mondom, az én kortársaim közül senki más, a harminchármasok közül senki más nem ment azon a tavaszon, abban a tanévben, és én voltam egyedül Debelyacsáról, és a nővérem, és az ő korosztálya közül még egy fiú volt, akik elmentünk Becskerekre, és folytattuk, nem veszítettük el azt a tanévet, folytatódott.

És akkor kezdődött nekünk nagyon nehéz és fájdalmas korszak, amiről már beszéltem, amikor a laktórt, pénz nem volt érdekes, a laktórt élelemben kellett kifizetni. Az úgy volt, hogy egy özvegyasszonynál laktunk, és minden héten egyikünk hazautazott, egyik héten Erszike ment, másik héten én. Mikor rajtam volt a sor, az nagyon emlékezetes hétvége volt, jelzem, akkor a szombat is munkanap volt, nem volt szabad szombat, tehát szombat délután, tanítás után utaztunk haza, és hétfőn kora reggel vonattal mentem vissza. Egy és fél literes alumínium tejeskannába beöntöttek zsírt nekem, disznózsírt, az is hozzátartozott az ellátáshoz ugye, mert élelemhez kellett, ott is étkeztünk Máj néninél, tehát nemcsak a lakást fizettük, hanem az élelmet is. És mondom, minden héten vagy az egyikünk, vagy másikunk ment haza, és hozott valamit, hogy az volt fél liter mák vagy egy kiló liszt, vagy mikor mi, énnekem nagyon emlékezetes ez az egy és fél literes alumínium tejeskanna. Fölszálltam a vonatra, és gyanús voltam, vagy figyeltek bennünket, nem tudom, elég az hozzá, hogy jött a rendőr egy civil ruhás kíséretében, és rám mutatott, leszállított a vonatról, előbb megkérdezte, hogy mit viszek. Körülnézett, és meglátta a lábam alatt, az ülés alatt ott volt a tejeskanna. Az kié, hát akkor persze én megmondtam, hogy az enyém. És leszállítottak a vonatról, bekísértek a községházára Torontálvásárhelyen. Mentem volna, vittem volna, ahogy mi akkor mondtuk, a

komenciót, mert minden héten vittünk valamit, hogy az éppen cukor volt, vagy liszt vagy tej volt, ez negyvenhatban történik. És bekísértek a községházára, és nagyon-nagyon megfenyegettek, hogy ezért akasztás jár. Hogy az élelmet lopom a faluból, és hiába mondtam, hogy ez az iskoláztatáshoz kell, ezt mi esszük meg, ez nekünk kell. Szóval nagyon-nagyon, tíz-tizenegy éves gyereket nagyon megijesztettek és nagyon megfenyítettek, mikorra elengedtek, és egy másik vonattal tudtam elmenni Becskerekre, persze a zsírt nem adták ide, és aztán figyeltek bennünket, szüleimet, nővéremet is, ahányszor hazamentünk, mindig meg kellett mutatni az állomáson, hogy mit viszünk. Módját találtuk akkor is, mert más vitte föl a vonatra, de nagy csomag sosem volt, mindig valamicskét, és az az áldott özvegyasszony, az is nagyon belátással volt, hogy hát testvérlányok, és ilyen körülmények között is tanulni akartunk, hiszem, hogy ő többet elhasznált, mint amennyit mi odahordtunk neki élelmet, de hál' istennek, sikerült befejezni a gimnáziumot mindkettőnknek, azzal, hogy én tanítóképzőbe jöttem utána, a nővérem pedig befejezte a nyolcadik gimnáziumot, és utána főiskolára Újvidékre ment. Máj Jusztina. A Máj bácsit mi nem is ismertük, mert ő özvegyasszony volt. Hát mint özvegyasszony ebből támogatta magát, valami kis nyugdíja, valószínű, volt a férje után, de ebből tengette életét, hogy diákokat tartott. És mi mindketten ott laktunk nála, elég közel voltunk az iskolához.

Szabadka, 25.

HÁROM KISGYEREK ODAHAZA VAN, AZ ANYJUK MEGHALT,
AZ Ő APJÁT ELVITTÉK BÖRTÖNBE

– ...akkor bejöttek oda a faluba, egy hízójuk volt, azt mondták, azt át muszáj, hogy adják, ő meg elment az apósához, az öregapjához, és mondta, itt voltak, és azt mondták, hogy holnap jönnek a hízóért, elviszik. Azt mondja az apósa, nem viszik el, mi azt éjszaka levágjuk, zsírban lesüssük, és a földbe beletesszük, edénybe, a földbe, le lesz takarva és eldugva. Úgy is csinálták. Ezek meg másnap eljöttek, nincs a hízó, kérdezik, hol van, azt mondja, nem tudom, elment. Nincs a hízó és eltűnt, és azt mondták neki, az mindegy, hogy három kisgyerek odahaza van, az anyjuk meghalt, az ő apját elvitték börtönbe Stanišićon, mert nem adta át azt a hízót, s mondták, több mint egy hónapot be lesz zárva. A helyi közösségben volt olyan melléképület, és oda becsukták, volt, aki vigyázott rájuk, valami rendőrféle, voltak ott egy páran, ott volt egy csósz, vagy mi volt, és azt mondja: „Hát teveled mi van?” Mondja: „Nem adtam át a disznót, és most bent vagyok itten, a feleségem meghalt, három gyerek van otthon, nincs ki velük.” És ez megsajnálkozott rajta, és mondta: „Most pakolj, és menj haza, de nehogy kimenj az utcára, hogy lásson valaki.” Ez megmentette, hogy nem ülte le azt az egy hónapot, csak egy éjszakát. Úgyhogy ez így volt.

Sokat mesélt, hogy negyvenötben, negyvenhatban még szálláson kint voltak, de kint volt öregapád is még a szálláson, mikor ő bejött valamiért éjjel, jött egy párszor egy [ember], és kopogott mindig az ablakon, és azt mondja, mivel az oroszok

elvitték a lovakat, tinektek van szép hámotok, szerszámok, azt add ki az ablakon. Az öregapja nem akarta, akkor ő szabadságon volt, mivel te születted, hazaengedték szabadságra, mert Topolyán volt katona, és hazaeresztették Órszállásra szabadságra, hogy megnézzé a fiát. És akkor egy éjjel megint jött az az illető, csak nem tudják pontosan, hogy ki volt. És azt mondta az ablakon keresztül: „A lószerszámot add ki!” Ő meg a katonaöltönyben volt, és kinyitja az ablakot, és azt mondja, akarom tudni, hogy kinek. És aztán ez sose többet nem jött.

– Az édesapja mit mesélt Órszállásról?

– Akik vonattal jöttek, valaki kecskét is vezetett, mentek a községházára, és mindenki kapott a községházán, hogy melyik utcában hányas számú házat kapják, úgy kapták meg azt a vagyont a németektől. Rešenjével⁷¹ mentek arra a címre, és az volt az övéké. Úgy osztották be. Többet nem tudok. Csak apám mondta, hogy tönkretették ezeket a vetőgépeket meg mindent, versenyeztek, szétestek.

Ludas, 11.

AZ ASSZONY SE AKARTA A FÉRJET MEGCSALNI, DE NINCS MIT ENNI
A GYEREKEKNEK

– Ha ú, errű nem beszélünk, ilyen, ilyen, ilyen gyöngébb bitangságokrú. Hanem errű kő beszéni, amik megtörténtek. Amik családokat tettek tönkre. Hát képzeld el, a P. J. anyja élt, még a első férjivel, meg a apósa élt, anyósa élt, és a Pék vót, a Pék vót az elnök. Na mostan, mink vótunk ilyen gyerekek, omladinacok⁷² behívatva, máma ez az utca, hónap az az utca, érted, cédulát vittünk arra, akkó be kő menni községházához az obaveza végett. És akkó mondta P. J. anyja is, ugye a megbódogutt, ú is olyan vót. És ajtó megett, hátú, odatta neki a szerelmit. Öszt kipucsitott,⁷³ hogy vegyen le egy méter buzát. Me nincs mit enni. Ilyen dögök lettek. Ilyen is vót. Például a Radovány, az volt a lágerparancsnok. Na most, ide hallgass, a Radovan... Ide hallgass, hogy is híjjákot, az anyósod, öreganyád mellett, hogy híják azt a legínyeket? Az édesanyjuk is katonáné volt. Mer édesapjuk meghalt Oroszországba, állítólag. Öregapjuk. Érted, és ez az asszony elég tisztességes asszony vót. És a Radovánnak nagyon ez tetszett. Borzasztó tetszett. Sarkallta, nyomkodta ott a gangon, és ez nem akart neki lefekünni, meg ott vót a anyósa. És addig-meddig, egyszer csak az asszony beadta a derekát, ott a anyósa előtt, és ott megadta neki, ami köllött. Igaz vót.

– Radovan is ilyen nagy kakas vót.

– Má micsoda. Hát, ide hallgass, adsz figét, [kapsz] két méter kukoricát vagy, és akkó most. Olyan, olyan, olyan nehéz helyzetbe voltak a családok, az asszony se akarta a férjet megcsalni, de nincs mit enni a gyerekeknek. Hát semmi. És akkó ettek a gyerekek.

⁷¹ Végzéssel, határozattal.

⁷² Ifjúsági szervezetbe tartozók.

⁷³ Kidüllesztette a hátsó felét.

[Há nekem meg van egy szövegem a kolhozrú. Majd egyszer, egy alkalommal felolvasom neked, tudom is az, a, a dallamját nekije. Mi ment, mi ment végbe.

– Ki írta azt a szöveget?

– Hát a, vót erre egy nóta, és akkor én, én, én ezt kitutorokatom,⁷⁴ hogy, hogy mi.

Még mink kamaszok vótunk annak idején, és jártunk mindenfelé, nem úgy vót, mint most. Lányokkal ez-az, és akkor mentünk ezeket kilesni. Hát tudod, milyen a kamasz gyerek, a tizennégy-öt éves gyerek, ugye? Áh, igen! Ezek csináták a ezet. Szlátyár.

– Kicsoda?

– Szlátyár, ugye? Hát szóval a rendes nevit nem tudom. Szlátyár, érted? Ezek vótak a kolhozba is az atyaisten. És most ide hallgass! Mos a te feleséged is megy dolgozni, meg az enyim is, meg a ez is, meg az is. Na most, ha jóba vót a te feleséged vagy az enyim, neki beírt tíz óra hosszát, a feleségednek beírt hetet. Itt a hónap elszámolás, hogy csak én ennyit kaptam, az annyit kapott. Hát megvót a dolog. Hellmutter, hát az meg azt csináta. Nem ismerted te aztat.]

Bácskertes, 24.

AKKÓ SÜTÖTTÜNK PISKÓTÁT KUKORICALISZTBŰ

– Akkó gyüttek a partizánok, no, akkó gyütt a beszolgáltatás. Mindent elvittek! Levágtál egy százkilós disznót, öt kiló zsírt be köllött adni. Úgy vágtuk a disznót, hogy az istállóba leszúrták, ott lekoppasztották. Akkó vasakat melegítették, akkó megsütötték a bőrt, és ott mosták, minden ott vót csinálva, hogy ne lássák meg, hogy disznót vágtál. De öt kiló zsírt be köllött adni. Nekünk a padlásunkra fölment, ennek a Vujić Sanyinak vót a felesége, bunyevác lány vót. Milyen Mari vót? Lent a Halomi soron laktak. No, mindegy. Az vót Zomborban olyan titkárnök vagy mit tudom én kicsoda. És az ment, a Szalma Matyi, az névrokon vót minékünk. Szalma Matyival ment házrú házra, és fölmentek a padlásra nézni, hogy mennyi búzád van. Egy szemig le köllött söpreni. Ki köllött vinni Palicsra, ott a Kanizsai útra, ott volt egy kocsmá, és azt elvették a katonák, és oda köllött kivinni a búzát. Mindenki oda vitte. Úgyhogy akkó gyütt a kukoricás kenyér, a kukoricás világ. Csupa kukoricábú ettünk mindent. Abbú vót a kenyér, abbú vót a gombóc a levesbe, abbú vót a sütemény, minden abbú vót, a kukoricalisztbű. Mert nem vót búzaliszt semmi. Ez vót télen, ugye akkó vitték el a búzát mindenhunnan. Utána, ősszel, mikó vót az aratás, akkó kaptunk két és fél mázsát fejenként, fejadagot mindenki kapott. És akkó gyütt mán meg a búza. De akkó is köllött mán a kukoricaliszttel pótoni, me nem vót. Mink sokan vótunk testvérek, és nem vót elég a búza, amit kaptunk. És akkó fele kukoricaliszt. De akkó is jobb vót, mint az a csupa kukoricalisztbű. Képzeld el, ilyen magos vót, ötvenhatfelé tört szét. Úgyhogy nem köllött kés, csak törted és etted.

⁷⁴ Vélhetően kibetűzöm.

Olyan vót. Akkó sütöttünk piskótát kukoricaliszbű. Nagyon finom. Kaptunk kukoricalisztet bónokra, gyűttek a bónok meg a pontok. Akkó kaptuk a bónra a ruhát, pontra kaptuk az élelmiszert. És akkó mentünk, minden héten mikó osztották, és akkó mentünk. Akkó vót, mikó öt méter ruhát kaptál, vót, mikó három métert, hát hun hogy, hogy hozták a ruhát. Meg kaptunk cukrot egy kilót, kukoricalisztet öt kilót. Kaptunk akkó egy liter olajat meg sót egy kilót. Így kaptunk arra a pontra. És sütöttünk piskótát kukoricaliszbű. Tojásunk vót, mert tyúkjaink vótak. És tudod, hogy milyen? Sose nem felejttem el, hogy milyen finom vót! Ilyen magosra fölgyütt, tettünk bele evőszódát. Olyan piskótát sütöttünk! De csupa kukoricaliszt.

Akkó aztán, ősszel már kaptuk a fejadagot, akkó már jobb vót. Meg a bón akkó is érvényes vót, akkó mentünk Szabadkán, mert mindig mondta a rádió, mert rádiónk az vót. Ez az elemes rádió. Hogy hun mit osztanak. Akkó mentünk, sorakoztunk. Egy nő, hát ez olyan júniusban lehetett, mert jó idő vót, egy nő gyütt oda, félmeztelen. Úgy állt sort. A csöcsei kint vótak neki, és úgy állt sorba. És a rendőr gyütt, ugye a sort hogy engedte be, ötöt engedett be egyszerre. És mikó odekerült a nő, mondja neki a rendőr, hogy menjen innen, öltözzön fő. Menjen innen, öltözzön fő. Oszta a nő meg így, ahogy áll, aszongya: „Mit vegyek? Ha a pontot takarom be, a bón van ki.” Ezt mondta a rendőrnek. Úgyhogy minden vót akkorjába, minden.

JEGYRENDSZER

Húsjegyet vót, kenyérfegy vót meg cukorjegyet vót (375) ♦ A varrótüttől kezdve a gyufáig, a cukor, a só, minden (375) ♦ Sorba, egész éccaka vártunk (376) ♦ Vót, aki ement este, hogy regge első legyen (377) ♦

Háború alatt ugye jegyrendszer vót (377) ♦ Mikó leadtad a búzát, akkó kaptad a jegyet (378) ♦ Eccé törvénybe gyütt, a lovaknak a farkaikat le kő vágni (379)

HÚSJEGY VÓT, KENYÉRJEGY VÓT MEG CUKORJEGY VÓT

– A jegyrendszer. Sorba kellett állni, má este odamentünk, hogy reggere bejussunk a henteshő. Húsjegy vót, kenyérjegy vót meg cukorjegy vót. Cukorjegy is vót, és... mindenbü keveset adtak ugye. És én olyan sován vótam, mer azelőtt ugye jó kenyeret hozott a pék, és akkor aztán még ez a barna, majdnem olyan korpakenyérféle vót, és nem ment le, és fullákódtam, nem akart lemenni, és akkor sovány vótam, úgyhogy sokszor még a nagymamám az övébül hozott nekem, hogy ne legyen éhes.

Igen. Ő a kemencébe sütötte a házi kenyeret. Igen. A nagymama. Tudja, ilyen banyakemencék⁷⁵ vótak régen, és akkor az nagyon jó vót, megsüt benne minden, meg még melegítette a szobát is. Én kislán koromba nagyon sokszor ott vótam.

[És akkor vittem a nagymamának is vizet. Úgy örűt. Ugye me nyáron megmelegedett, és akkor vittem frisset mindig. Jaj, nagyon. És még akkor a nagymamám, még fiatal korában varrónő volt ugye, és akkor én is ottan elidőztem köztük ugye, mer a lányokat is tanította varrni abba az időbe, az mikó vót má, jaj, jaj, jaj, akkor még én csak egy. Mert az én anyukámnak az édesanyja meghalt. És akkor öregapám újranősít, és akkor elvötte eztet a szülét, ez is özvegyasszon vót, meghalt a férje, és akkor oda, ott varrónő vót, híres varró, de családja nem vót, és engem nagyon szeretett. Nagyon szeretett. Meg nem evett semmit, hogy nem hozott vóna. Vagdosta, akkor vótak kövér kacsák, a májábú hozott még, mert a kislán szereti. Mindig hozott. Hogy ne legyen, és mostohaasszon vót, nem is édesszülénk vót, hogy ő lett vóna, hanem másodszorra került, de az úgy szeretett engem! Uh. De én is. Én is szerettem. Mindig úgy mondtam neki, szülikém, szülikém. Úgy hívták.]

Zentagunaras, 59.

A VARRÓTÚTÓL KEZDVE A GYUFÁIG, A CUKOR, A SÓ, MINDEN

– Utána ugye hát beállt a jegyrendszer, mindent jegyre kaptunk. A varrótútól kezdve a gyufáig, a cukor, a só, minden. Meg a ruhát is csak úgy, nem hogy elmegyek a bótba, oszt veszek egy rőföt vagy kettőt, hanem hát. Ottan megvót, hogy hát hány család van, és akkó a, az a bizonyos közellátási hivatal vót rendelve erre, hogy hát eztet intézze. Hát üzlet májusig vót, Gunarasba ugye a megboldogult Klein Sándor, az a zsidó származású ember vót, meg a felesége, a Helen néni, meg a lánya, a Böske meg az Annus. De hát az Annus az férjhő ment Topolyára. Há de ezekné lehetett ilyen rövidáru dógokat vásároni, cukrot, ecetet, petróleumot, mer hát akkó az köllött, petróleum. És akkó így folyt az élet. Abba az időbe ugye, még azokat el nem vitték. De

⁷⁵ Búbos kemencék.

mikó meggyütt az az idő is, hogy a szegényeket internálták, akkor, mikó megtudták, hogy únekik menni köll, akkor, mivel a szüleimmel elég jó barátságba vótak, akkor egy s más dógot adtak is apáméknak. Úgyhogy, emlékszek, egy döbön zsír is gyütt, meg nagykabát, meg mit tudom én, ilyesmi. De avval a szándékkal adták, hogy ha nem gyűnnek vissza, akkó fogyasszuk el, ha pedig visszagyűnnek, hát akkó majd adjuk nekik vissza, hogy hát legyen mit enniük. Nekik is hát ilyen. No de hát sajnos nem gyűttek vissza, az Annus az visszagyütt, Topolyára, annak vót két lánya, azok lehet, hogy meg is vannak még. A Böske néni meg a Helen néni azok, hát ű nem már, az öregasszony az már idős vót akkor is mán. Tehát azé szerettük, mert mondom, vót, amikó még az törmelék cukort, azé: „Tartsd má markodat!” Akkó egy kicsit adott a markomba, hogy... hát nem köllött abbú sok a gyereknek, ugye me ilyen édességhiányunk vót, no, hát cukrot is csak úgy családonként osztották, mit tudom én. Negyed-e, fél kiló fejenként egy hónapra. Oszt ilyen dógok vótak.

Zentagunaras, 52.

SORBA, EGÉSZ ÉCCAKA VÁRTUNK

– Sorba, egész éccaka vártunk. A terhes asszonyok várás nekű is kaptak, de hát anyósom félt, hátha nem kapok, oszt nagyon kellett a ruha. Az anyósom elküdütt, ugye az, énnekem menni kellett. Az egész éccakán Göbles, a Homolya Máté bácsi vót a pultos, meg a Vásárheli Jáni meg a Vásárheli Erzi. Két testvér. Vásárheli Jóska az katonatiszt vót. Az nagyon szerette vóna – poručnik vagy podporučnik,⁷⁶ má nem tudom – engemet, de énnekem má akkór az Ernő bácsi udvarót, én hallani se akartam rulla, de azok úgy gondotak, hátha meggondolom magamat. Mink kaptunk cukrot. Nem két kilót. Két kilóva osztották. De mink kaptunk négy–hat kilót is. Útüllük. Nem kérték mitüllünk jegyet, mer nem. Apukám az a bognár vót, és nem ment zadrugába. Ha bement vóna zádrugába, ű attú félt, hogy nem annyira ű kellett, meg a föld, hanem három mesternek való szerszámja vót neki. És azt bevették vóna, vissza nem kapta vóna, mer ott, aki dolgozott vóna, nem az üvé, edobta vóna, ahun dolgozott, apám meg akkor csak kereste vóna, szedte vóna. És azé nem akart. Inkább visszament Keresztúrra. Ott dolgozott Keresztúron zadrugába, onnen ment a nyugdíjba is. Úgyhogy ott nem kellett a szerszám, hanem csak ű.

Anyámék kukoricakenyeret ették, de én má Kozmáékná vótam. De apám, anyám akkor terhes vót az öcsémme, az micsodát nem bírta enni. Az apám a Fekecsnek egy koci alját csinálta, ágácfábú, micsoda, országút, vagy hogy mondják, Szenttamási, Srbobranski put. Szenttamási. Mind kiszedték a fákat a ruszinok tüzelni is meg szánkóra apámnak, két szánkót minden éccaka megcsinált a ruszinoknak, ugye lovat vették, és akkor abbú. De szedték minden éccaka. Éccaka szedték. Az nagyon szép út, széles, nem tudom, kilenc vagy tizenöt öl. De most má ugye szántsák, hogy mosmá düllőút. Blagoja mondta neki, Vučković Blagoja, hogy ha ráiratod két hold földet a menyedre, akkor nem lesz kötelező abbú a két holdbú, két hold búzát meghagyják. És meg is van a papír, ajándékozom a fiam, elsőszülött fiamnak és a

⁷⁶ Hadnagy vagy alhadnagy.

társnak. Hát én vótam a társa, mer a Kozma... Mer Blagoje aszonta, mos nem lehet elvenni a menyedtű, de nem kellett beadni, mink fehér kenyeret ettünk.

Zentagunaras, 57.

VÓT, AKI EMENT ESTE, HOGY REGGE ELSŐ LEGYEN

– Emlékszik-e a jegyrendszerre, hogy...

– Arra má emlékszek, mer a gyerekcukoré sorba átunk. Oszt akkó mink többen vótunk testvérek, hát akkó is csak, most az a bizonyos tíz deka, húsz deka. Akkó ugye édosapámék meg hát ruhájé ott átak sorba szépen a bót előtt, mikó kaptak ilyen vényes ruhát. Vényes, bónos világ. Igen. De ott átak, tata a sorba. Há tudom. Vót, aki ement este, hogy regge első legyen.

– Fejadagnak nevezték? Vagy ilyen hasonló?

– Hát olyan valami. Hogy, hogy ne, ne halj éhen. Há. Mi az apja fasza. A kristálycukrot is, ha osztották, ez a hegyes staniclira még te is emlékszesz, úgy lehet. Mer az tovább vót má, az a hegyes stanicli... Jó van, azt má akkó... negyed, negyed kiló... zacskózták, a bótos csináta. Hát igen, de abbú, az mindegy. Abba kaptunk cukrot, egy fejadag vót. Tudom. Akkó azt hazavittük, akko hogy osztottunk, hogy osztotta be édosám, má azt nem tudom. Há.

Zentagunaras, 61.

HÁBORÚ ALATT UGYE JEGYRENDSZER VÓT

– Hát például mondok neked valamit. Háború alatt ugye jegyrendszer vót, hogy a nők kaptak tizenöt kiló kukoricát, búzát, cédulát, akkor férfiak húsz kiló vót, akkó a gyerekeknek tíz kiló búza...

– Ezt hol bírták fölvenni?

– A községházáná vót ilyen iroda.

– S akkó ide hozták a malomba?

– Avva a céduláva a búzát ide hozták. Avva a céduláva. Kiírták, és a... tehát nehéz fizikai munkás vót húsz kiló, akkor a nők tizenöt, a gyerekek ötöt.

– És ezt havonta kapták?

– Havonta. Havonta. Hogy ne kelljen nekik feketén, drága pénzé venni. Az nagyon pedánsan meg vót kombinálva, de úgy is azé vót baj, mer aratáskó, tudod, összejátszottak. Vót a cséplőgépné ellenőr, és nem mindenkiné, de azé vót, hogy becsúszattak egy mérés vagy két mérés búzát, oszt így. Így ment ez mindég. Ez vót. De ha megfogták, akkó dutyi is vót belüle.

Bácskertes, 18.

MIKÓ LEADTAD A BÚZÁT, AKKÓ KAPTAD A JEGYET

– A bótot akarom mondani. A bótba mindég nem vót semmi. Akkó kezdett ruha lenni. Akkó avva csalogatták a Bambiba, ott vót a ruhabót. Bambiba vót a ruhabót. Ott előbb iskola vót. Mikor, mikor beindítottak a iskolát. Akkó ki vót írva, oda a Bambi bótba, aki most a Bambi bót: „Hozd be a felesleg búzát – nagy betűkke –, kapsz érte szép ruhát.” Hát akkó ott vót az a ruha.

– Ezt a ruhabóton írta?

– Ruhabóton írta.

– Hozd a búzát, kapsz ruhát...

– Kapsz ruhát. De ha csak jegyre lehetett kapni. Mikó leadtad a búzát, akkó kaptad a jegyet, no, a jegyet. Akkó még kellett, hogy is vót, pézt is előteremteni, akkó kapta a ruhát. Akkó ha kicsit különb ruha vót? Azt mind elkapkodták. Fene tudja, kik nem. Akkó mentük oda éccaka, éccaka, sort átunk, éccaka ott áltunk a bót előtt. Meg itt is, ahun a cukros Anci lakik, itt is aludtunk éccaka. Éjfélkó elmentünk oda.

– Én, mer akkó még Amerikábú kaptak, USA-bú, nagy betűkke rá vót írva, csomagokat, mint a fél asztal, olyan nagy csomagokat. Oszt az is, nem tom, mennyi vót az a csomag, hát nem bírtuk.

– Ruha volt benne?

– Minden. Minden. Akkó, aki a, éjfélkó ementem. Éjfélkó elmentem, oszt regelig ott ütünk a bót előtt. Nem vót se hideg, se meleg. Oszt akkó kaptam egy nagy csomagot. De én nem tom, hogy ez hogy, azé is tán fizetni is köllött, vagy hogy vót, má azt nem tudom. Ej, mikó hazavittük. Az a öröm, ami vót! Vót benne margarin! Margarin. Sok. Akkó hun mi ruha is vót. Jobban a, olyan gyerekeknek való, a várandós asszonyoknak vót az készítte. A nagy betűkke rá vót írva, hogy USA, USA, USA, USA a, arra a csomagokra, hogy hát onnan gyütt az, Amerikábú.

– Nem pingáták le?

– Nem, mondták, mondták, hogy Amerikábú kaptuk a csomagot, azt kell menni. Hogy mondom, hogy azt se tudom, hogy hányfelé átunk sort, mindég a ruháé meg a gyufáé, meg a, magam se tudom, hogy mindég, mindég, mindég mind a két lány két, kétfelé vártuk a sort mindég. Hát az, olyat csinátunk...

– Úgyhogy, úgyhogy én csak mindég azt mondom, hogy ott fent, ott fent, má fölűrű, azok nem tudták azt, hogy az éppen így, itt mi van. De ezek, akkó, mikó ott megfogtak bennünket, hogy mentünk piacra? Mindenhun, a falubú kivezető úton, álltak a ilyenek.

– De kik fogtak, fogták meg magukat?

– Hát ilyen Vasók meg ilyen Radovanyok meg ilyen Ballák. Tudod, mikor mentünk kocsira, kocsiva Monostorra piacra, hogy olyan elég korán vót paradicsomunk meg paprikák, mer ugye az én szileim tudtak így, má akkó iverg alatt neveltek. Tudod? Oszt akkó azt kiűtették, akkó az má mingyá nyílt, oszt akkó az hamarébb vót, mint aki, mint másnak. Oszt akkó azt vittük Bezdánba meg Monostorra piacra. Oszt csak a pumpáná,⁷⁷ mikó, me odaértünk, akkó elénk lépett a Radovany...

⁷⁷ Üzemanyagtöltő állomásnál.

– Az ott lesbe állt?

– Persze. Oda állt lesbe... Az. Azé vót ű Ozna. Sok fizetést kaptak. Hát a Balla Misát nem ismerted? Akkó a Balla azé mondta nekije, a Balla Feri apja vót. Az nemrégén meghalt. Akkó mondta nekije a Balla, hogy eresztjük el, eresztjük, az mondta az, hogy nem. Akkó úgy kísérték, mint a rablókat. Kocsiva, együtt avva a paradicsommal, meg ami vót a kocsin. Én vótam, meg apám, a kocsin. Ez olyan igaz, mint ez, innen ne bírjak elmozdulni. Oda, oszt úgy sajnátam, nem vót éppen olyan jó az az én apám, de nagyon megsajnáltam szegényt. Az úgy lekiabálták ott a Čelóba,⁷⁸ kint. Mindenféle feketezésnek, mer ez feketézést jelentett, tudod?

– Azé, hogy akart menni piacra.

– Hát hogy kapjunk azt a pézt többet. Azé. De mienk vót a holmi. Akkó az mentegette magát, mondja, hogy más is mén. Mondta Imre bácsinak, a zsidónak, mer az az vót, aki lekiabálta. Mondta az nekije, hogy más is mén. Meg van, mondom, annak meg az vót a dóga, hogy kiabált le bennünket lassan. Mikó kit oda kísérték.

No de egy ember mikó éccaka mentek ki, mentek ki a falubú, föltette a baltát a kocsira, oszt akkó ilyen gumikat, amit mesétem is, hogy Bezdánbú a Buriján cigány gyütt a, az vót a végrehajtó. Ilyenek, ilyenek vótak, ki hun. Oszt az anyjába az úristenit, mondta a Miklós bácsi. Nyúkát fel a kocsira, a kocsiodalt megfogni. Oszt így a, csapkodta a lovakat, hogy menjenek, menjen az a ló. De hát nem bír az úgy szaladni, hát az csak ló vót. Ej, mikó föltette a licsre, a kocsiodalra a kezit [a végrehajtó], olyat odavágtam a baltáva, hogy rögtön a ujjai beestek a kocsiba. Így vót. Há ez a ember hazudott, akkó én is. Nem ijedtél meg, Jézus Mária! Hát dehogynem, ott vótak a ujjai, de, de az anyja úristenit, kaparodott a kocsira. Minek ment oda. Ez igaz vót. Úgyhogy vót itt minden. Érted? Minden...

Akkó tudták a, tudták a Drobinák, tudták a községházáná, meg vótak űk ott többen is, tudták, hogy kik a annyira nincstelének. Ugye, hogy, hogy mindenit ott hagyott a szobába, meg, meg minden, ugye? Oszt akkó hitak be, az én anyámat is behíták, hogy menjen, adnak neki ruhát. Hogy hunnan se vót, hunnan se. Méterre, méterre vót ruha. Az olyat nem lehe, az nem olyan ruha vót, hogy a bótbú, hanem olyan, hogy valahunnan előszedték azt a ruhát. Nem hasznát. Méterre, nem vót megvarrva. Hát régi, régebbeni ruha vót. Valahun megtanáták, vagy mi. Na, elég az hozzá, hogy adtak anyámnak ruhát, akkó magának is varrt, meg nekünk is, a lányoknak varrt ruhát, úgyhogy. Azé nem is tudom, hogy hogy vót az. Vót, vót egy kis jó is benne, mer, mer, ahogy adott, úgy bírt nem is anni.

Bácskertes, 15.

ECCÉ TÖRVÉNYBE GYÜTT, A LOVAKNAK A FARKAIKAT LE KŐ VÁGNI

– Akik beadták a, akkó kaptak érte, nem pézt, hanem bónt. Fele pézt, fele bónt. Akkó vót az a bónos. Azé is, akkoriban úgy vót a szólás, mikó mennyibe, mennyi vót az a, mit tudom én, papucs, akkó mondták, hogy ennyi pénz meg annyi bón.

⁷⁸ Pčela, magyarul Méhecske, vélhetően a szövetkezet neve volt helyben.

Meg annyi bón. Ócsóé vették. De hát adtak bónt, akkó bónra lehetett textíliát venni, ruhát, amilyen vót akkoriba. Nem lehetett hozzáférni, ott vót a ruhabót, mint ahogy mondtam, ott. Akkó éccaka mentek, még este a népek, helet fogni, várni, ott egész éccaka várták, még sorra gyűnnek. A, má akkó nem a Krivda vót a botos, valami Frigyes. Vót itt valami vidéki. Akkó má bón, bónné lehetett venni ruhát is. Annyi pénz meg annyi bón.

Akkó izéték, a lovakat mindég ótották, akkó meg eccé törvénybe gyűtt, a lovaknak a farkaikat le kő vágni, oszt beadni a lófarkat.

– Teljesen a töviné elvágni?

– Há, le rövidre, levágni a farkát, oszt akkó azt is be köllött, például valami kefégyárnak, vagy kinek köllött. Akkó azé a emberek, a lófaroké elmentek mulatni, hétköznap is mulattak, a Groszékó meg a zenei, ott vót a ló farka. Humor vót. Levágdalták. Köllött beanni. Akkó azt emberek, elitták azt a pénzt, amit kaptak. Bagó pénz vót. Hát annyi vót, hogy eccé bírtak betrúszni.⁷⁹

– Ezt csak egy évbe csináták, vagy...

– Eccé. Tán akkó, akkó utána má elég kefét talán csinátak. Minden hülyeség vót. Akkó, abba a beszolgáltatási világba is, mondom, kaptak a népek bónt, akkó bónra adták a bort is, a valami kis pénzbű kis bor, akkó mulattak ott, meg minden vót. Kocsmába. De kocsmá nem vót, csak a Groszé. Akkó még.

– De a Grószét nem bántották ezek a kommunista vezetők?

– Dehogy, há ű nagyon jóba vót... Meg ott vót a Herbert,⁸⁰ mind ott vótak. Mindig ott vótak. Dehogy bántották. Akkó utóbb vót szövetkezeti kocsmá. Pčelának a kocsmája, oszt ugye akkó vót ott, pénzt adott az a Buják Pista bácsi, meghalt má, ott vót bótja neki. Zöldfa utcába, a Buják Pista bácsi, az vót a pénztárnok akkó. Eccé bor vót a pincébe, a Grosszé, a szövetkezeti, hozta Baranyábú, hunnej-e. Bár ugye akkó így, a szövetkezetnek mérte aztat, oszt eccé csak elfogyott a bor. Hogy belecsapott a villám a hordóba... Há hogy bír a pincébe a villám belecsapni? Ez valahogy elmismásóta, oszt hát akkó mi csináljanak vele, akkó... Hát így nagyon jóba vótak vezetőkke, hát akkó enézték neki. Ez vót, ugye olyan tömeg vót mindég, hogy, hogy nem vót má. Utóbb akkó kinyitott ez a Balog bácsi, itten ez a öregember, de nem ment ugye ez a kocsmá. Nagyon furcsa ember vót ez a Balog bácsi, kocsmáros...

Bácskertes, 23.

⁷⁹ Berúgni.

⁸⁰ Vélhetően a többször, különböző neveken említett Helhutter, Helmutter nevű személy.

A HATALOM HELYI KISZOLGÁLÓI

Fejbe vágják, oszt elszédül az a disznó (383) ♦ No, no, itt van még kukorica (384) ♦ Nagyon szörnyen káromkodtak, szidták (384) ♦ Mink azt is elvesszük, ami nincs (385) ♦ Azt mondta Drobiná annak, hogy no, egyetek szénát (387) ♦ Kilesték egy éccaka, és megverték a Drobinát (388) ♦ Jóska, nyisd csak ki azt a ablakot (389) ♦ Lehetett vóna jó neked, ha a urad ement vóna a Petéfi brigádba (390) ♦ Mer valóba, valóban minden haragudott rá (391) ♦ Azok voltak a boldogok, amikor valamit találtak (392) ♦ Szomszéd, hát magának is ott kéne lenni, oszt vinni (392) ♦ Szilágnak vót egy nagyon jó helyiközségelnöke, az védte a falut (393) ♦ Ha nincs fölösleg, akkó csak zörögjön az ablakon (394) ♦ Hozzatok magatokkal

ennivalót és dunhát (394) ♦ A kupusziak mentek venni Doroszlóra hízót (395) ♦ Fémentink a színpadra, oszt onnét kiabátunk le (395) ♦ Nem az számít, hogy mi a politika, hanem az számít, hogy mi a direktíva (396) ♦ Nem lettek előljárók, mert nem voltak iskolázottak, csak harcosok voltak (397) ♦ Meg van itt mindenki bolondulva (399) ♦ A Vilmos első unokatestvére, még azt se kímélte meg, hogy ne menjen a padlásra (400) ♦ Béla, én is jugoszláv vagyok (401) ♦ Egyszer jön a Máriás Béla meg az a szerb, hogy az a tehén az övéké (401) ♦ Mert irigységből rámondták, hogy így meg úgy (402) ♦ Na, akkó kaptuk vissza a jogunkat, hogy szabad magyarú (402) ♦ Olyan jó szándékú ember volt (403)

FEJBE VÁGJÁK, OSZT ELSZÉDÜL AZ A DISZNÓ

– Na most, nekünk is elvitték a disznókat. Nem a, nem úgy vót, alig vettél egyetlenőt valahun, aztán má látszott, akkó no. Nem vót se mive fölnevelni, mer ott már kukorica is nem vót, meg nem így termett, meg hát úgy le vót szegényedve a nép, no, mit mondjak. Há akkó ment, mindég jár azok a, azok a végrehajtók mindég járnak az körű, a út körű...

– Minden hónapban gyűttek megnézni...

– Hogyne! Meg mindennap is gyűtt. Nem hónap! Csak úgy begyűttek, oszt megnézték. Oszt vinni. Mondja, egyszé csak meghallották ík, hogy a Kis Béla, az is a Drobináva vót, az volt a Bodonyinak a öregapja... Bodonyi Janikának a öregapja. Na, egyszé csak mondja anyám, hogy, hogy űk ahho a Kis Bélához hozzá bírtak, vagy hogy se, vagy mi, mit csináltak, én nem tudom, mondja anya: „Hónap levágjuk a disznót. De ezt senkinek nem szabad megmondani. Saját disznónkat. Mer még a apádat be is zárják. Ez akkora nagy baj lesz. Akkora baj lehet ebbű.” Hát le is vágtuk a disznót.

Ha nem említettem korábban, hogy az én apám szeretett méhészkedni, oszt vótak méhei, oszt akkó vót mézünk. Oszt cukorhó sem lehetett hozzájutni. Hát akkó, hát abbú a mézbű is egy kicsit kaptunk, meg, meg no, no minden, mindenféle, épp sehogy vótunk.

– De mézet is kellett beadni?

– Nem, a mézet nem kellett. Hát az a méz is nagyon, tán egyszer olyan édes vót, mer ott nem, nem vót cukor, se semmi nem vót. Ilyen gumit, amit ezek, ami gyerekeink máma esznek? Hát úgyhogy, tudod, amikor fel is nyöttünk, oszt nem láttunk olyan. Egyszé csak elmék a iskolába, levágtuk a disznót, ugye nagy csendbe hallgatok...

– De hol vágták le? Há nem hallatszott, hogy sikított?

– Otthun. Dehogyne. Há otthun, hát olyan, úgy vótunk, hogy nem jelentgettük egymást. Há nem jelentették egymást, oszt mit tudom én. Úgy, úgy szokták akkó vágni, valaki mondta, hogy fejbe vágják, oszt elszédül az a disznó, valaki fejbe vágja, oszt elvágják a nyakát. Akkó meg má nem bír sikítani. Nem tudom, hogy hogy. Mindenki valamit csinát. Egyszé csak odagyün hozzám a Kis Béla lánya, oszt mondja, hogy: „Annuska, jaj de jó vót a méz!” Nézek én rá, hát milyen méz? Azt mondja, hazamék, anyának oszt mondom: „Ke anya – mer mi így híttuk akkor még a sziléket –, ke anya, há mit beszél ez a Bözsi? Hogy nagyon jó vót, Annuska, a méz.” „Mit mond? Mit mondott?” – mondja anya. „Azt mondta, hogy nagyon jó vót az a méz.” „Csak ha nem szégyellik magukat.” Hát ezek valahogy mézet vittek oda. Oszt azé mink bírtuk a disznót levágni. Tudod? Még megmézezték... De akkó, mer hallották, hogy a oda kell hordani, túrórt hordott a nép, meg minden, nekik, tudod, azok úgy éltek, mind Marci a Hevesen.

NO, NO, ITT VAN MÉG KUKORICA

– No de akkor beszolgáltatni kellett. Ezek voltak a községházánál. Ezek voltak a községházánál, ezek intézték a beszolgáltatásokat. A Drobina, a Kukorica Éva, a, minden nem is gyün eszembe, hogy...

– De miért Kukorica Éva az?

– Hát azé, mert a kukoricát, ű ment a pallásra, oszt mondta, hogy, no, itt van még kukorica. Oszt beszolgáltatni. Aztán Annamária, az Annamáriát még most is úgy hívják, hogy Kukorica Annamária. Meg Pallásmászó Éva, meg úgy izették [hívták].

Bácskertes, 15.

NAGYON SZÖRNYEN KÁROMKODTAK, SZIDTÁK

– Disznót vágtak? Akkó még szabad vót?

– Dehogy, nem, ez is gyugva vágtuk, meg lopva, meg minden. Meg elvitték... Mikor a nagy obaveza vót. A beszolgáltatás, a nagy obaveza vót.

– De akkor hogy bírtak vágni?

– Hát elbujdostunk, meg mindig éccaka.

– De nem hallatszott, hogy sikít a disznó?

– Nem. Fejbe ütötték. Tudod, hogy hogy vót?

Azt is elmesélem, hogy hogy megjártam. Én annyit azér tudtam szerbű, hun fordítva, hun úgy, de azért tudtam mondani. Nem vót szabad búzát venni, búzát venni, mert nagy obaveza alatt vót ugye, oszt a szomszéd Feri, majd ű...

– De ha vót pénzük?

– Akkó se. Azt nem árútak, azt nem szabad vót venni. A Bodonyi Gyura járt a gépre, a szomszéd bú, oszt akkó túle vettünk. Oszt képzeld el, az öreg Horvátokat, az uramnak az öreganyját meg a öregapját mink tartottuk, hát nem vót senkijük... És akkó megjelentették. Egysző csak este... A Drobina vót akkó az elnök... A Drobina... este gyüttek.

– Valaki jelentette nekik?

– Hát, be vót jelentve. Hogy menjünk be a községházára. Apám majd meghalt ott, hát mejünk. Fölűtem a biciklire, és mentem. A két Udba mán ott vót...

– Udbás?

– Udba, Udba vót kint, a két Udba. Mondják, hogy vettünk búzát. Mondtam neki, úgy mondtam, ahogy vót, szerbül neki, én azt tudtam neki megmondani, megértette. Uram nincs otthon, oszt az uramnak az öregjeit tartjuk, oszt nekünk se nincs annyi, ami kicsi termett, azt kell nekünk. Nem bírunk adni nekük, meghalnak éhen, mit csináljunk velük, kénytelenek vótunk. Összenéztek. Mondja egy Udba, hogy bírom én idevezetni az öreg. Mondom, az öregasszonyt azt bírom, az még bír, de az öreg az nem bír, azt nagyon fujtja. Akkó fölűtem a biciklire, oszt képzeld el, sütét éccaka el is ment az öregasszony, fölötözött, oszt. Olyan sovány vót

már, nagyon öreg vót, oszt allig ment, nagyon sírt, ahogy ment, oszt meglátta az a két Udva, oszt majdnem azok is... „Jebem ti...”⁸¹ Nagyon szörnyen káromkodtak, szidták, aki... Azt mondták, hogy menjen haza. Nem lett belüle semmi.

Bácskertes, 20.

MINK AZT IS ELVESSZÜK, AMI NINCS

– Sokan mentek dutyiba. Persze, mennyien, mennyien, ez a Pópi Jancsi bácsi, akkó a Jurina János bácsi, akkó mentek dutyiba, aki nem bírtak eleget tenni. Azé mink is bementünk a kolhozba, mer nyócan vótunk a családba. Négy öreg meg apa, ángyom, én meg a nenám. Most há, ha nem bírsz eleget tenni, akkó elviszik a házigazdát a dutyiba, mi lesz velük itt, ez a... Hát akkó, akkó szervezkedtek evve szövetkezetre vagy kolhozra, ugye hát akkó beszélgettek, én még gyerek vótam. Hát tán jó vóna valahogy, ha lehetne megmeneküni a zatvortu,⁸² mert a... Má annyit mindig kiírtak, mikó eleget tetté, akkó má megén. Tudom, hogy köllött beanni ötszáz kilós tehenet. Vót szép tehenünk. Tőlünk, kiírta, hogy adjá ötszáz kilós tehenet.

– De akkó mit csináltak a tehénne ott?

– Há evitték valahova levágni. Há. Oszt akkó vót jó tehenünk, oszt jó fejőstehén vót, az öregek azok, nem vót így foguk, mint neköm, oszt tejet ettek mindég. Most, ha beadjuk azt a tehenet. Ajde, apám ement Bezdánba venni egy tehenet... és azt eladta, de hát nem kapott annyit, feleannyit, mint amié vette, ugye. Mert az állam, állam fizették, oszt ez így, akkó, akkó kiírtak hozzá öt darab disznót. Öt méteres disznót. Attú fölfelé lehetett. Há most, ha nem bírsz eleget tenni, akkó itt zaklattak, akkó bezártak, híttak községházához, mer mé nem, me nem akarod beanni. Há azt mondja, nincs. Nincs, a főnökük mondta: „Mink azt is elvesszük, ami nincs” – mondja. Akkó a Kukoricát, ez a Éva, Molnár Éva. Há, az is ilyenkó, az arrú el lett, híttak, hogy Kukorica Éva, mer járt a pallásra, nekünk is a palláson vótak, akkoriban kötéseken a kukorica ugye, összekötötték, föl a kakasülőre, akkó aztat morzsótuk magunknak. Oszt má góréba nem vót, mer be köllött adni mind, oszt hát főgyütt a pallásra, oszt: „Jóska bácsi, még innen bírnának egy-két métert beanni.” „Nincs, Éva, itt annyi.” „Hát akkó jó van, százötven kilót.” Az egészet elvitték, azt, azt is beadni.

– De akkó ő fölírta, hogy mennyit látott? Vagy emberekkel gyütt?

– Ű maga gyütt.

– Nem félt?

– Nem. Mondom, hogy úgy lehetett vóna letaszintani a pallásrú, de hát...

Nagyon akart vóna menni izének, pénztárnoknak, ott a Pepi fiához, na, most ahun a Bambi bót... ott vót ruhabót. Oszt nagyon akart vóna oda menni. Tudom, én is akkó vótam a szövetkezetbe igazgatóbizottságba, ami, oszt mindég a, Mezei

⁸¹ Baszom azt a...

⁸² Börtöntől.

vót a elnök, ugye igazgató a szövetkezetbe, mindég az vót a téma, hogy Évát el köll helezni oda a bótba. A Klivzsák meg menekedett. „Nekem nem kő – mondja – az, én, én nem bírom senkire rábízni ezt” – mondja. „Ennek munkát köll adni.” Eccé csak ki-, kilázadt a Mezei direktor: „Ennek munkát köll adni!” – oszt így kiabát rá. Hát akkó, de nem, nem lett belüle semmi. Nem.

A kommunista pártba benne vót az a Éva?

– Persze. Persze.

– Benne vót, ugye?

– Akkó, akkó nem ment, nem vót izéje, ez a bótos, pénztárnok, akkó az Ágota néninél itt lakott, oszt akkó valahogy óvodába jutott így, ilyen dadának. Oszt akkó a Gyúró meg mellette lakott, tudod, oszt eznek is meghalt a felesége, oszt hát akkó összekerűtek. Akkó született meg nekik ez a Annamária.

– Hát nem nagy népszerűségnek, akkó nem örvendett így a faluba.

– Nem! Persze hogy nem. Hát ki szeretne olyant. Ugye? Kukorica Éva, úgy el is hitták. Meg Egérszemű Éva, mit tudom.

– Az én öregapám azt meséte nekem, hogy, hogy ők – mutatta is a pincét – ott vágták a disznót.

– Nyilván tilalom vót. Nem vót szabad se vágni, hanem csak beanni... Beanni mindent. Majdnem kisöpörtek. Úgyhogy nem vót, nem vót kukoricánk, lovaknak, disznóknak. Tom, apámma mentünk így tavaszko Szontára, vittünk árparukot, ugye, oszt cserétük kukoricáé. Ugye, azoknak nem terem, azok nem termeltek, akkó amennyi kukoricát bírtunk összeszeni, mer nem vót a jószágoknak mit annyi. Mindent evittek... Mer a passzív vidékeknek nincs mit enni a, mondja, a passzív vidékeket, mindig azt emlegette. Hun vót az a passzív vidék? Há, mondom, akkó itt is passzív vidék lesz, ha elvisztek. Már van, majd marad itt annyi. Passzív vidékekre kell.

Mos mi, mos mi, hát a Szilágyrú nem köllött a passzív vidéknek adni? Ott vót valami Vecsera elnök, az nagyon pártóta a népeket. A, amit nem muszájtak, nem adtak be. Akkó sokan mentek oda venni.

– Szóval ez valamennyire védte a falut?

– Há persze! Ez húzott a néphő. De ez a, állatok meg a Pék Imre. Ezek, ezek: „Mink azt is elveszünk, ami nincs.” A Pék Imre ugye, olyan gúnyosan mondta. „Nincs, nincs több.” „Azt is elveszünk, ami nincs” – mondja. Hát cifra, cifra időszak vót az. Borzasztó. Embereket vitték a, a, a börtönbe, mer nem bírt eleget tenni, meg akkó nem, nem, nem akarták, meg, de hát nincs, akkó nem bírom beanni, vagy.

– A beszolgáltatási időszakban voltak-e ilyen névtelen följelentések?

– Így a népek egymást nem. Hát mindenki hallgatott a... Nem, nem vót semmi. Gondolom. Egymást közt a népek, hogy... Hát vótak, akiknek vót jó nagy protekciónjuk, mint a Szekereséknek a Budzsákba...

– De azok mindig többet adtak be, mint a mások?

– Tudod, az hogy vót? Az, akkó vótak a falusi, de nem milíciák vagy ilyen, ilyen, minek mondják most Magyarországon is, most ezt a nép, hogy mondják? Úgyhogy vót nekik olyan, mint a tűzoltóságuk, vótok valami tízen a falubú ilyen polgárőr,

ezek vótak. Ugye ezek a Szekeresek is nagyon jóba vótak a Disznókukacca, aki gyüött a disznókat rekviráni, ugye akkó, akkó a búzát is nekik nem köllött a... Disznókukac, úgy hítták, egy olyan nagy hajú a, az gyüött a ólakhó rekviráni. Hát meg akkó kíírta, hogy annyit kő behozni. Disznókukacnak híttuk. Az nagyon jóba vótak a Szekeresék, akkó borbélná beszélgettek. Az a Ferkó bácsi, a Szekeres Palinak a apja, az, az vót meg a nép, micsoda. Osz, hát jóba vótak így e, ezekke a, akkó mondtam, beszélgettek emberek, hogy hát elvisznek mindent, nem bírunk eleget tenni, vo, vót, aki mondta, hogy hát nem maradt semmi. Az a Ferkó az mondta, hogy hát, hát hála istennek, nekünk jó termett a búza, mi bírtunk eleget tenni, mondja. Persze, mer a Disznókukacca jóba vótak. Mer hát mennyi termett, elvitték vóna. De vót protekciójuk nekik. Szekereséknek.

– És akit bezártak, azt körülbelü mennyi időre zárták be, ha nem bírta beadni a három disznót?

– Két évre. Hát persze.

– De hova vitték?

– Lepoglava, Janovics Pista bácsi az ott vót Lepoglaván,⁸³ hun vót az a híres börtön.

Bácskertes, 23.

AZT MONDTA DROBINA ANNAK, HOGY NO, EGYETEK SZÉNÁT

– De mit mondott a Kató néni urának?

– A Drobina? Ismerted te? Azok is mentek, me azok meg sok főd vót. Hát a sokat se bírtuk beáni,⁸⁴ se a kicsit nem bírták a szüleink beáni. Azt mondták, hogy nem bírjuk, érted, hát nincs mit enni, hát ne, me úgy vót. Mer ez úgy vót. Azt mondta Drobina annak, hogy no, egyetek szénát. Persze akkó má megnyít, oszt összegyüött a Drobináva, és úgy eporóta a Drobinát, csak úgy mendergett.⁸⁵ Nem mert az a éccaka menni sehova. Oszt akkó azé ezt se nem engedték meg éppen, elvitték a komát, bezárták. Oszt Zomborba vót bezárva. Így.

– De hol verte meg a Drobinát?

– Valahun a utcán.

„Mit egyé? Az anyád hét szentségit” – mondja neki. Pú, lekevert egy nagyot. Az egy olyan vastag, kemény derekú vót az a mi kománk. Pú, megint lekevert. Nem tom, mennyit. Nem tudom, mennyi, minden pofont egy, nem tudom, hány hónap vót. De mondta is a koma. Ű nem mondta, hogy nem verte meg ott is. Ott rögtön igaza vót. Akkó bezárták a komát Zomborba. Akkó mentünk megnézni: „Hogy vagy, koma?” De akkó má egy mechanikus kivette a komát, me lehetett ezt a ilyen rabokat, lehetett kivenni. Akkó az adott neki enni is, meg ott dógozott. Te, autókat szedtek széjje, vagy mit dógoztak, a koma ott vót. Akkó dógozott avva a mechanikussa, de

⁸³ Börtönéről elhíresült helység Varasd megyében.

⁸⁴ Beadni.

⁸⁵ Mennydörgött.

akkó megint hát késérték vissza ugye, oda a börtönbe. Úgy emlékszök rá, hogy úgy mondta a koma. De mink ott vótunk megnézni, mikó Zomborba a házná vót ott. Mondta a koma, az anyja hétszáz, nagyon mérges vót a koma. „Má adok én üneki szénát.” Ugye akkó nagyon meg, meg vótak ijedde, úgyhogy nagyon-nagyon meg vótak ijedde, mind.

A Drobiná akkora ember vót, mikó, mikó ezt így csináta, hogy a parlamentbű gyüttek, Beográdbú, parlamentbű hozzájuk. Olyan ebédek vótak itt, meg minden. Nagyon haragudott rá mindenki. De mindig szótak: „Öreganya, gyűjjon ken be. Ebédöni fogunk.” Vagy: „Vacsorázni fogunk.” De öregasszon mindég a templomba vót. De azt mondta, hogy neki soha nem mondják, hogy, hogy ne menjen, vagy mit csinájon. Me öregasszonyé vót minden, meg a Margit nénire hatta, mint a lányára. Aztat. Oszt akkó, nem is tudom, hogy hogy vót nekije, jó ódaluk is vót tán, vagy nem is tudom megmondani, hogy mi.

A, ezt a Drobinát. A ezek a németek, akik elvesztek, meg ki hova szétszektécsétek, hogy ott a fédeket mind itt hattók. Azt a fődet felosztották a magyar szegényeknek, akiknek nem vót.

– A kupuszina magyar szegények közt?

– Persze, nekünk is. Az én anyámik, anyám is kaptak. Mindenki egy pár holdacsát. Olyan, akinek vót a nevin firmárú, me a kapott a szüleitű, vagy vett. Na most, akkó ezt a rengeteg, rengeteg obavizohó.⁸⁶ A beszolgáltatók. Nem gyéztük a obavézót. Annyi be, a beszolgáltatást. Nem, nem gyözte anyám, azt se tudta, hogy mit csinájon. A lábunkra vegyen valamit, vagy a fejünkre vegyen valamit. Vagy, vagy a obavézót vigye. Na de úgy is vót, képzeld, munka, csak aztán... A Čelóba [Pčela] le kellett, leadni. Oszt ott vótak olyan ki-mi-humik, akiket nem is ismertünk, má-sik falurú, oszt azok azt vették át, meg nézték. Akkó az én anyám is ement, oszt nagyon sírt a Drobinákná, oszt mondta neki, hogy: „Jóska, értsd meg, hogy nem bírom behozni a zsírt, nem bírom. Nincs mit enni otthun a lányoknak.” De ez nem, hogy most mondom, úgy is vót. De nem azé, hogy nem dógoztak, hanem azé, hogy beadták. Oszt akkó mondta, hogy: „Jó van, Maris, akkó ne hozd.” Mondja: „Jóska, tudod te jól, hogy mi hunnan hazagyüttünk. Még hogy hazagyüttünk!” Ahogy má valahol ott említettem is, hogy anyám hogy hazagyütttek. Egy kispista lóval. A, oszt az minden, minden elment a, a Bezdán meg a Batina között. Ott olyan cirkusz vót, hogy ott, ott, ott semmi, még a madarak se nem maradtak meg, nem más. Oszt azt mondta akkó, azt mondta anyunak, hogy akkó ne hozd be.

Bácskertes, 15.

KILESTÉK EGY ÉCCAKA, ÉS MEGVERTÉK A DROBINÁT

– Ű nem kerít börtönbe, hanem a Koleszár Andris kerít a börtönbe... Azé, mert megverték a Stampar Jánossa... Eccé, tudod, a Drobinát, eccé... berúgtak... gyerekek... Legények vótak, és megverték, me nem bírták, nem bírták ki, hogy bánti a

⁸⁶ Beszolgáltatási kötelezettség.

népet, tudod... Akik erősek vótak, fiatalok... hencegők vótak ugye, és akkó kilesték egy éccaka, és megverték a Drobinát. És be is vótak zárva három hónapig.

Azt is tudod, vótak beszoigálni. Kint a szárkúpba vágták a népek a disznót, kint, kint a határba. Szárkúpba, hogy... ne legyen... Elkoboztak mindent... Nálunk nagyon időszak vót az, itt vótak... A beszoigáltatást be köllött adni, akkó nem vót annyi senkinek. Hanem meg kellett venni, aki bírta. Be köll adni, nem tom micsodát.

– Toldi Mihály gazda két-három disznót év végén adjon be?

– Be muszaj vót adni mindenkinek. Meg nemcsak hogy aztat. Meg mennyi lisztet. Lisztet is, kukoricát is... Úgyhogy neked vagy maradt, vagy nem. Soknak nem is vót annyi. Gonoszok vótak valamikó ezek a kommunisták, ugye... Nagyon akartak fölvenni a rangokat... Nem köllött vóna, lehetett vóna ezt szép úton is elintézni... Me hát most mé? Me akkó az vót a törvény, hogy be köll szoloigálni, me a népnek köllött enni, tudod? Akkó kitű vegyenek ennivalót? Hát a parasztoktú. Igen. Mén az még mindég... A parasztoktú... Mástú nem bírtak elvenni, csak a falusi néptú, me ennivaló csak a falusi népnek vót. Meg akinek vót több fédje... Menekülteknek, most is tudod, mindég gyűttek fölzsabadítani bennünket. Mikó a trombitazenekar szól Zomborba, a főutcán, akkó biztos fölzsabadul a... Akkó fölzsabadulás van... Me hát nem?

Most is vót, mikó vették el a Vajdaságot... Oszta még nemhogy elvették a Vajdaságot, hanem még ünnepőték is, hogy mikó elvették a... Azt még innepnek tették, állami innepnek, hogy a Vajdaságot fölzsabadították... Hát ez most vót, mikó vót ez a Šešelj meg a... Akkó a Vajdaságot... állami innep vót, hogy a Vajdaságot fölzsabadították. Elvették a Vajdaságot, soha többet nem is bírják visszavenni...

Bácskertes, 16.

JÓSKA, NYISD CSAK KI AZT A ABLAKOT

– Úgyhogy ezé apámat nem bántották. Nem bántották. Űtet még a Sztokány se bántotta, se a Drobiná. Csak elkütte kényszermunkára a Drobiná. Apámat. Klenakra,⁸⁷ kocsiva, lóva.

– Hol is van az?

– Valahun Horvátországba. Mit tudom én, hogy hun, és onnan is hazaszökött. Apám hazaszökött, na de kocsiva, lóva hazagyütt. Szóval aztat a Drobiná oda ekütte, az is, az vót a bűne neki, hogy azt, akik idősebbek, akik tudják, hogy a Sztokány az ki vót, az egy valami partizán vót, valaki Sztokány vót. Valaki tudja, hogy hova valósi vót Sztokány, de az rendezte itt a népet. Az megverte a, ugye, behíta a községházához, és nem vitt zsírt, vagy mit tudom én, nem vitt eleget, aztat a Sztokány intézte el.

– Az itt lakott a faluba?

– Nem. Az csak úgy idegyütt. Rödözködni. Akkó ugye, Drobiná kihíta, és akkor a Sztokány rendezte onnant. És ugye, hát nekünk is köllött beanni azt a bizonyos zsírt, de hát, de hát nem lett bevive az a zsír, mer nem lett bevive, és akkor behíták apámat községházához, ugye. A beszoigáltatásnak nem tett eleget, majd a Sztokány

⁸⁷ Klenak Szerémségben, a Száva mellett fekszik, Šabacsal szemben.

elintézi, ugye. Te nem ismerted az én apámat, nagyon erős ember vót. Láthatni láthattad, de nem ismerted, de nagyon erős ember vót. Nem vót nagy ember, ilyen vót. Biztos. Erdéli János bácsit ismerte majdnem mindenki. És behíták ugye, és a Drobina mingyá, majd a Sztokány. És akkó apám mondta, hogy: „Jóska, nyisd csak ki azt a ablakot!” Községházára. „Mé?” „Nyisd ki azt a ablakot.” „Mé nyissam ki?” „Azé, mer én a Sztokányt azon fogom kivágni.” Bátran. Bátran vót. Nagyon bátor ember vót, így gondóta. De nem bántott az soha senkit. Nem bántott senkit, de nem fét. De nagyon erős vót. Aztat, aztat tudják, akik ismerték út. Olyan vastag ujjai vótak, hogy csak no! Annak olyan vastag ujjai vótak, mint itt a kezem. Kítszű.

Á, hát ezt nem lehet emondani, szóval, azt a nagy Vaskár Pali bácsit, nem tom, ismerted-e? Azt úgy bevágta Kucskába,⁸⁸ mint a taknyot. Vaskárnak a apját.

És akkó mondta apám a Jóskának, a Drobinának, hogy nyisd ki ablakot.

– De a Sztokán ezt hallotta?

– Hát hallotta, ott vót. Hogy nyisd ki ablakot, vagy mi... Kivágom én ez Sztokányt a ablakon mingyá.

– Szóval akkor nem történt semmi végül?

– Semmi nem történt. Nem. Csak az történt, mondom, hogy nem merték bántani, mer tudták, hogy ha megütik, ű visszaüt, és akkor ott fű nem nyíl többet. Há űvele azt történt, hogy elküldte a Drobina. Kényszermunkára. Elküldte a Drobina. Kényszermunkára. Nagyon, nem tudom, hogy, hogy, én megéltem eztet. Én, én ezeket olyan, majdnem viccbű tudom.

Bácskertes, 19.

LEHETETT VÓNA JÓ NEKED, HA A URAD EMENT VÓNA
A PETÉFI BRIGÁDBA

– Képzeld, hogy anyámnak mit mondott, má mikó minden úgy elmúlt, meg meg is öregedett.

– A Drobina?

– József. Megöregedett má, de nagyon a nép nem bírta. Mer azé, hogy így, szóval, szenvedett tile a nép Kupuszinán, hát így akkor nagy valaki volt, ugye?

– Meg a beszolgáltatást is az irányította?

– Persze, hát azér szenvedett a nép, no. És akkó elmentek ártézihe a vízé, nem mert í később járkáni a utcán, csak nappa. Este, mikó má sötétedett, akkó í ki nem gyitt a utcára, mer megígérték nekije, hogy elintézik.

– Megígérték, hogy megverik?

– Vót olyan ember, aki azt mondta, hogy nem fogja túlélni. Elintézi. Hát aki szenvedett tile, azt ugye, érezte magát jó erébe, vagy mit tudom én, a Miskó mondta, hogy agyonüti. A Miskó, a Kati apja, a Miskó Mihály.

Kezdtém meséni neked, hogy ement anyám ártézire a vízé, az én anyám. És mondta nekije, hogy no, mondja, hogy semmi jó nincs neked, mondja az én anyám-

⁸⁸ Bácskertes területén található állóvíz neve.

nak, ugye. Mondja neki az én anyám, hogy hát neked mi jó van, mondja, hogy hát má megöregedtünk. Oszt mondja, hogy: „Majd lehetett vóna jó neked, ha a urad ement vóna a Petéfi brigádba.” Mondta az én anyámnak a Drobiná. Oszt mondta anyám neki, a Drobinának mondta, hogy: „Mé nem menté te? Hát mé nem menté te a Petéfi brigádba...” Hát nem gyüött senki haza onné. Hát mé ment vóna? Mikó neki akkó...

– Könnyebb volt itt kommandírozni, persze...

– Akkó így vót a parancsolva, akkó így vót. Tudod, szerintem mire gondót? Meghalt vóna a ópapa, oszt ű meg...

– Volt ennek felesége, ennek a Drobinának?

– Hát hogyne, nem is akármilyen. Szép felesége vót a Drobinának. Igen, igen.

Bácskertes, 22.

MÉR VALÓBA, VALÓBAN MINDENI HARAGUDOTT RÁ

– Én neked mást mesélek. Mink egy búcsú napján ebédétink itt lent a nyári konyhába. Ebédétink, oszt... ahogy ebédélink, halljuk, hogy a utcán nagyon csörög valami. Úgy ütik a szomszédba a kaput, hogy csoda. No, kimén az én párom a utcára, oszt mikó kimén, lássa, hogy a régi Disznókukac, úgy hítuk a faluba, aki szedte össze a disznókat, tudod, ahun vót a házná disznó, akkó kellett bevinni. Beszolgáltatni. Disznókukacnak ehívták⁸⁹ a faluba. Oszt akkó kiment az én uram, oszt meglátta, hogy a szomszédba az gyitt ugye, akive jóba vót. De gondolta, hogy most egyin, búcsú van ugye, hát majd tán itet is fogják fogadni. Mikó meglátta az én uram, hogy kicsoda, betette a kaput, oszt begyüött ugye, mink tovább ebédétink. Eccé csak mondja nekem, ement Zomborba piacra, jó idé múva a Misa, az enyim, oszt mondja nekem, hogy képzeld el, mondja, kivel beszéltem ma Zomborba, hogy odagyitt a padomhó ez a Kukac. Ez a... Nem tudom még...

– Végrehajtó?

– Igen, végrehajtó. És mondja, hogy odagyitt a padomhó, oszt mondta, hogy nagyon sajnálja ezt a időt, ami elmúlt. Hogy csak bár visszagyünne, bár visszagyünne, mondja. Bár visszagyünne, mondja, az a idé, mikor í ugye itt még uralkodott a faluba. Mondja a Misa, hogy: „Isten érizz!” De mondja az a ember, hogy: „De, nagyon szeretném – mondja –, hogy akár csak egy hétre.” „Jaj, nekem – mondja az én uram –, még véletlení se ne!” Azt mondja, hogy: „Bocsánatot kérnék mindekítí, akive ezt csináltam.” Ugye, vissza a lelkiismeret megszólal.

Csak hát el ké múlni egy idének, hogy fölédredjen egy ember. Tudod, Pisti, ez szernyí. Szernyí a végrehajtónak, mer elvállolja, mer valami oknál fogva elvállolja. Szernyí, akin ilyet végrehajtának, mer abba a helyzetbe találđ fő magad, meg mentsđ a életedet, meg ami menthető. És mind a kettőnek egy helyzet. Mer azé nem ké gondóni, ez is ember, aki végrehajtja. És a lelkiismeret elébb-utóbb eccé csak elégyin.

⁸⁹ Elnevezték.

Avval együtt köll élni. Eccé csak megszólal. És tudod, nem hagyja nyugton se a egyiket, se a másikat. És a élete végéig, ez is, ez így gondol rá, amaz meg úgy gondol rá.

– Hány évesen halt meg ez a Drobiná József?

– Hát korosan, korosan. Úgyhogy vót neki mití féni, vót neki mití tartani. Mer valóba, valóban mindeni haragudott rá.

A lányai, akiket felnevelt, gyönyörű szép lányok vótak, két lány. Egy se nem bírt itt férjhé menni Kupuszinán, egy se kapott fiút Kupuszinán.

Bácskertes, 22.

AZOK VOLTAK A BOLDOGOK, AMIKOR VALAMIT TALÁLTAK

– Feljelentések voltak-e? Hogy egymást feljelentgették az emberek?

– Hát minket feljelentettek, azért, hogy rőfös- és vegyeskereskedésünk volt. És akkor fogyott az áru, háború volt, nem volt áru, és akkor mindig kevesebb volt a pultokon. Különösen a textil. És akkor volt, amit én úgy saját magamnak, akkor már megvolt a két lányom, és akkor eltettem. És akkor följelentettek bennünket, és házkutatást tartottak. És az úgy bent volt a szekrényben, azt mind kihúzgatták, megtalálták. Mert akkor még széles ruhában jártunk, sok ruhánk volt, az csak úgy be volt téve, azt megtalálták. Mind elvitték. Eztet biztos tudom.

– Volt rá példa, hogy az emberek egymást besúgták?

– Volt. Méghozzá volt két doroszlói rendőr, az egyiket úgy hívták, hogy Polák Imre, a másikat Diósi Mihály, ezek rendőrök voltak, ezek jöttek a vidéki bizottságba valakikkel. Azok voltak a boldogok, amikor valamit találtak. Nem olyan sokat, de én azért valamit kihoztam. És akkor mind ezt megtaláltuk, ide tettem, oda tettem a szekrénybe. Azt megtalálták. No, akkor nagy volt az izé, akkor ledobták, hogy ezt is ki kéne tenni a bótba eladni. Mikor nem lehetett másikat venni, akkor gondolta az ember, gyűjt egy kicsit magának. Nem loptuk el másét. És akkor, abban az időben kicsit haragudtunk rájuk, de nem vágunk haragtartók, sose voltuk velük haragban. Ilyen volt a helyzet.

Doroszló, 108.

SZOMSZÉD, HÁT MAGÁNAK IS OTT KÉNE LENNI, OSZT VINNI

– És a Kosta, az se véletlen, nem véletlen. Ez a két személy vót, a Branko, a szódáséknak a vejük... ők vótak a tótum... Mikor már szabadok lettünk ugye, a Tito-korszak, akkor minden május elsején Gomboson volt minden. Gombos önellátó volt. Volt zenekar, volt cipész... Nem jól mondom, mindenfelé így vót a faluban. Másfelébe is. Tehát nem úgy van, hogy most csak Gombosrú beszélek, suszter, kovács, szabó, nem egy, bognár, aki a famunkát csinálta, vagy hogy mondjam... És mint olyanok ezek tudták, hogy kiné készült új kocsi, kiné van új szánkó, ezek vótak a besúgók... Ja, akkor még egy előjáték: az oroszok mikor idejöttek, a partizánok még, vagy már megtörtént ez, mert hó vót.

Köllött menni a zombori röpteret, röptérről pucóni a havat. Mentek nagylányok, anyám; három... öreganyám meg három gyerek maradt itthun. Apám elment katonának, elvitték. Mikó vót visszavonulás, akkó apám elment. Azt akarom mondani, három gyerek maradt itthun, anyám meg elment. Vótak nagyon sokan, asszonyok, lányok, mentek férfiak is. No most, ez a kettő is, hogy úgy mondjam magyarul, seggevége⁹⁰ vót a Brankónak meg a Kostának. És az előbb, amint mondtam, megint visszatérek a... Kiállunk, szól a zene, hát mondom: „Szomszéd, hát magának is ott kéne lenni, oszt vinni...” Nagy seggevége vót a Brankónak. „Ezt nekem ne mondd, az anyádat!” Mondom: „Mé ne mondjam? Nem igaz?” Hát borzasztó, hát agyonütött vóna talán, mikor én azt mondtam, mert úgy vót. Űk meg... De egyikük se ment el, se a feleségük oda, ahova az én anyám elment takarítani a havat. Oda vótak két hétig. Köllött, közzétették, hogy mén oda szánkó vagy kocsi, nem hiszem, annyi szán nem vót... Kűdjünk csomagokat. Ez a két hülye, mert hülyének lehet mondani, befogott, hát eleget kellett tenni. Hogy ott mit kaptak! „Hun vannak a ti feleségeitek? Nem szégyenled magad?” Kiabáltak rá mindent. Oszt akkó el is... Leraktak mindent, oszt elgyűttek. No, ilyenek vótak abba az időbe. Jobb nem beszélni. Csak az ember többet kibír tán, mint az állat...

Na, akkó még egyet a két szomszédru. Mer ugye, úgy mondtam, hogy Brankónak a seggevégei vótak. Mentek, és hordták a fűkaszálót, a kocsikat, a bútorokat, a... No, ment más is, de ez a kettő, ilyen két... Mer ezt még nem mondtam, mer én meg, meg bírtam vóna mondani. Ilyenek vótak. Hát ezek a besúgók vótak akkó...

Gombos, 119.

SZILÁGYNAK VÓT EGY NAGYON JÓ HELYIKÖZSÉG-ELNÖKE, AZ VÉDTE A FALUT

– Szilágyinak vót egy nagyon jó helyiközség-elnöke, az védte a falut. Az azt akarta, a zomboriak, mikó jöttek, mondta a Jelenka, akkó az azt mondta, hogy „Ennivalót hozzatok magatokkal, meg dunhát is. Enni is, meg dunyhát is, amive fogtok takarózni, meg legyen mit nektek enni.” Há a Molnár Pistinek vót egy felesleg disznaja, eladó. Mondjuk, százkilós, kétszáz kiló? Te Szilágyon nyugodtan eladhattad, de azt mondta, meg a kovács vót a, meg zenész vót. Nem jön eszembe mos a neve. Azt mondta, hogy a zsírt le kell adni. A Mihál érdekibe is, a Pista érdekibe is, a János érdekibe is, ha egy kiló vót, azt mindenkinek le köllött. Szóval annak a, segíteni rajta. A kupuszinaiak mentek Szilágyra venni a buzát meg a disznót.

Bácskertes, 24.

⁹⁰ A kedvükben járt, leste az óhajukat.

HA NINCS FÖLÖSLEG, AKKÓ CSAK ZÖRÖGJÖNEK AZ ABLAKON

– A Vecsera Feri bácsi vót az elnök. De nagyon jó ember vót. Az... Mer köllött vinni mindég a beszoigáltatást. Az így köllött csak. Épp csak, a, kopogtak az ablakon, hogy vigyük a zsírt, vigyük a lisztet, vigyük a, hát, ami na... mindent köllött vinni. De ez a Vecsera Feri bácsi, ennek olyan lelke vót, hogy rávezette a népeket, hogy csak azt vigyük, ami fölösleg. Ami köll, azt ne vigyük. Azt hagyjuk. Akárhogy, hánszor mennek az ablakra zörögni, csak ami fölösleg, azt vigyük be. Ha nincs fölösleg, akkó csak zörögjön az ablakon, me mindég az ablakon zörögtek. És ez a Bocsa Misinek, ez vót annak a Varga János bácsinak a veje. Ez vót a gépné. És ez mindég, hogy mondjam, egy, mindég hagyott a népnek búzát. Mindég azt mondta, hogy ami köll, azt vigyék a pallásra, ami nem köll, akkó azt vigyék. Úgyhogy a... Mind a kettő, ez a Bocsa Misi is nagyon jólelkű vót, meg a Feri bácsi is. Az rávezette, hogy csak azt vigyék be, akárhogy zörögnek, csak ami fölösleg. Ami nektek köll, azt ne vigyék.

Szilágyi, 130.

HOZZATOK MAGATOKKAL ENNIVALÓT ÉS DUNHÁT

– Visszatérnék egy kicsit, egy kicsit erre, erre komiszásra, hogy itten Drobina József ugye, lett a helybeli közösség, falu elnöke ugye. És abba időbe vótak ezek a nehéz beszoigáltatások, és ha Zomborból jöttek ki, például Kupuszinának, mondjuk, száz vagon búzát le köllött adni, csak mondtam egy föltételt, most nem tudom, akkó termett holdanként nyolc, esetleg ha tíz méter búza termett, az nagyon magas vót. Hét-nyolc méter búza termett holdanként...

– De akkor nem műtrágyáztak?

– Nem vót semmi. Egy kis lótrágya meg tehéntrágya, mer minden házba majdnem vót tehén ugye, evve pótóták. Akkó még nem létezett műtrágya. Igen, létezett, de nem Bácskerteszen vagy Kupuszinán. És zomboriak azt mondták, hogy száz vagonat ugye be kell adni, nézték akkó, a Drubina mondta, hogy százötven vagonat. Annyira sanyargatta a népet. Helybeli népet. Ugye? Viszont a szilágyi elnök...

– Hogy hívták azt?

– Nem jön most eszembe a neve, ennek kovácmestörsége vót, és a zenekarba nagybégés vót. Ez vót a falu elnöke. Ezek azt mondták, a zomboriak, hogy jennek Szilágyra megbeszélésre, akkor ez azt mondta: „Nem – a szájamon van a neve, de nem tudom, hogy hogy –, hozzatok magatokkal ennivalót és dunhát, amive éccaka fogtok takaróni, és amit fogtok enni.” Az segítékész vót a, a falu népének a javára, ez meg, ez a mienk meg viszont bitorolta a mi népünket. Sanyargatta. Ez vót a különbség.

Bácskertes, 24.

A KUPUSZINIÁK MENTEK VENNI DOROSZLÓRA HÍZÓT

– Úgyhogy ez vót, meg hát akkó a Drobinák, azok vótak, azok is vótak a mindenhatók. Drobiná Jóska. Hát amikó a kolhoz megalakút, nagyon szép lovaink vótak, szerette apám is nagyon a lovakat, oszt má úgy vót, hogy beiratkozunk a kolhozba, akkó apám mondta Drobinának, ű vót a főatya, hogy: „Ide hallgass, Jóska. Én eladom ezt a lovakat, oszt veszek én ócsóbb lovakat.” „Há má akarod kihasznáni a szövetkezetet. Má akarod, mi?” Sehun semmi. „Ezt a szép, erős, jó lovakat nem lehet, hun, ez most má.” Mondja. „Veszek én másikat ide.” „Nem, má nem lehet, ki akarod má hasznáni a szövetkezetet.” Úgyhogy, új, szép új kocsink vót, azt is elvitték. Vetőgépet, hengert, fogast, mindent be köllött adni.

– Azt is hallottam, hogy az nem nagyon mert, mert el, sötétbe kimenni a házból a hetvenes, nyolcvanas években.

– Há megveretett több embert a faluba. Megveretett, mer mit tudom én. Hát itt nem, nem bírták beanni, most akkó rájuk fogták, hogy nem is akarjátok, nem akartok. Érdekes, hogy, hogy a kupusziniák mentek venni Doroszlóra hízó. Mentek venni Telecskára hízó. Hát ott nem köllött beadni? De ez, ez itt megfújott, ez a Drobiná. Há. Há mondom, hogy onnaj hozták a disznót. Szilágyrú hozták a disznót. Hát akkó azoknak vót ez a... Hát máshun nem vót, nem vót eladó disznó. Még köllött beadni a... Akkó a száraz húst is. Ki vót írva, hogy ötven kiló száraz húsbá, meg nem tom mennyi zsír. Beterítették a kocsiba ponyvát, oszt akkó oda berakták a szár sunkákat meg mindent. Ugye a kóbászt a be köllött adni, ötven kilót.

Bácskertes, 23.

FÉMENTINK A SZÍNPADRA, OSZT ONNÉT KIABÁTUNK LE

– Drobiná előrement, me a legjobb fődeket maga alatt tartotta...

– Mert gazdálkodott a Drobiná?

– Há, nem nagyon dógozott. Jóba vót nagyon, me ű valamikó szóga vót a zsidókná, a felesége. Ű szegény gyerek vót, ezek meg családtalan népek vótak. És akkó nem vót, hogy ki eltartsa űket, vagy ki se, akkor a izékné, a... na, hogy mondjám most?

Ottan a Dubac öregpapa mellett, de nem lehet azt mondani, hogy Dubac öregpapa mellett, me mán nagyon régen vót, hanem a mészáros, Dunai mészáros mellett volt egy nagy német ház. Ahol a fogorvos van most. Ott vót egy nagy ház meg nagy izlet is, ruhaizlet. Szoknyákat meg a kupuszini selemkendéket, ami régen vót divat, ott lehetett venni azoktú a zsidóktú, gazdag zsidók. És ott vót szóga a Drobinának a felesége.

És akkor a Drobiná tartotta magát, hogy... nem Mariann néni, Margit! A anyja vót a Mariann néni. Akkó az vót a nagy... Hiába, nem vót az Kupuszinán, az valahol lakott... AFŽ-s vót. Persze, mind AFŽ-s vót. A gyűléseket tartották a... faluba a... Még kupusziniák is benne vótak... Sok kupuszini asszony is benne vót. Még az én testvérem is azt mondja eccé nekem, de most mán, hogy megöregedett...

– Mit csinált az AFŽ itt?

– Én nem tudom, mink megöregedtink. Ez a AFŽ, mint a kommunisták... De mást nem csináltak. Asszonyok vótak ezek a AFŽ-k. Bent vótak a helyi közösségbe... Eccé beszélgettink a nenáva, a testvéremme beszélgettink, oszt mondja, hogy: „Én is vótam áfézsé.” Mondom: „Mi vótá te?” Há mondja, AFŽ. Oszt mondok: „Mit csinátá ott?” Hát mondja: „Fémentink a színpadra, oszt onnét kiabátunk le, hogy...” Valamit mondtak... Oszt mondok, hogy: „Te mertél oda felmenni?” Mondja, hogy a anyósa mondta, hogy muszáj. Mondom: „Ne mesélj mán! Te akkó mán húszon-harminc éves né vótá. Hogy bír tégedet a anyósod oda feltenni a színpadra a Domba – akkó má a Domot felépítették –, hogy te kiabálj a nép ellen, meg...” Nem hallottad soha, hogy a AFŽ-k hova jártak táncra?

– Szóval a Drobinának a felesége volt a elnöke?

– Nem, anyósa. Az AFŽ-nek külön helyük vót, ahun mentek, nem a faluba. Hanem, tudod, hogy a, a Duna–Tisza [-csatorna] felé ahogy megyünk, vannak azok a kockás küvek, tudod? És a Duna–Tiszátú jobb... balrú, ott van egy nagy, nagy zadruga. Elég nagy zadruga. Azt szokták mondani, hogy omladina...⁹¹ Rengeteg szép terem vót, és oda jártak a AFŽ-k táncóni. Az vót nekik a... Hát olyan asszonyok, akik oda valók vótak. A tánchelyük vót, tudod?

– És annak a férjeik?

– Oda jártak... hát meg férfiak is jártak. A Foci, a Spidel, a Vilim Pista, ezek, táncóni. A Szóke Feri. Meg vót egy Pópi Misi. Az vót a harmonikás. Meg a Köteles Pista. Én nem tudom. Kik is vótak még? A Ćurić Misi... Azt te nem ismerted, a Ćurić Misit?

Bácskertes, 16.

NEM AZ SZÁMÍT, HOGY MI A POLITIKA, HANEM AZ SZÁMÍT,
HOGY MI A DIREKTÍVA

– Olyan nagygazdák itt nem voltak, jómódúk, a Sirkó, Lakatosok, Raffaiak, Vastag Jancsi felesége, Raffai Julianna hivatalosan. Mert az ő édesapjának volt földje. Megalakult a SRZ⁹² Sloga, van, ahol az egészségház van, az Lakatos-ház volt. Az is nagygazda volt. Volt a Lakatos Feri bácsi, cséplőgépe volt, az öreg Dósa Antalt eltették, ennek is cséplőgépe volt, Schumacher Jani bácsit nem bántották, azt meghagyták, de annak is volt gépe, jobb módú ember volt a Varga Pista bácsi, az övé volt a moholi téglagyár. Ott is volt jócskán föld is, az öreget negyvennégyben eltették.

– Itt az anyagi haszon volt a döntő?

– Ezek közül soknak csupálták a bajuszát, meg bezárták Požarevacra a beszolgáltatások ideje alatt. Seljačka radna zadruga, én azt a kort tudom, de már a negyvenes évek utója és ötvenes évek eleje. Negyvennyolcban, mikor az IB⁹³ bekövetkezett.

⁹¹ Ifjúság.

⁹² Seljačka radna zadruga – parasztszövetkezet.

⁹³ Informbiro.

Voltak itt is [kommunisták], de nem volt olyan nagy. Azok se meggyőződésesek voltak, hanem általában közvetlen háború után volt egypár magyar ember megtéve itteni bíróná, elnökké, községi elnökké, azok írástudatlan emberek voltak. Major Antal bácsi, megboldogult, az is majdnem koldusként halt meg, Máriás Béla éjjeliőr lett, pedig hát ő is valamikor bent a városházán községi elnök volt. Apámmal voltak szabóinasok. Leváltották, vagy lejárt neki a mandátum, s akkor megtették a földműves-szövetkezet igazgatójává, ott már borzasztó ivott. Ott is fölrakták gumikerekű kocsira, abban az időben jöttek föl divatba, föltették az ülésre, s egy báránycombot elé, részeg volt, s ette ott fönn. Mi inasok voltunk, a földműves-szövetkezethez tartoztunk, kereskedők, föl kellett a Béla bácsit vigyünk az emeletre, volt több mint száz kiló.

Volt a Bognár Mihály, az is mind ilyen emberek voltak. Ezeket csak megtanították, az öreg Majorost is, aláírni. Ennyi kellett az aláíráshoz. Nem volt önekik beleszólásuk. Ők csak a magyarok felé játszották. Major Antal is mindig azt mondta, nem az számít, hogy mi a politika, hanem az számít, hogy mi a direktíva. Telefonon fölhívták Zentáról a járásból, és megmondták nekik, hogy mit kell csinálni, hogy az törvényben hogy van, az nem számít, az volt a direktíva, azt kellett végrehajtani. Mai ésszel, fejjel sokaknak ez elfogadhatatlan, de ez tény és valóság volt abban az időben, közvetlen a háború után.

Volt a Kemény Sanyi, borzasztó rámenős moholi katona volt a határőröknél vagy hol, nagyon szerették az előljárói. Többször elengedték távozásra, volt, mikor megszökött a katonaságtól, hazajött, akkor itt egy kicsit randalírozott, kutya kemény gyerek volt. Az egységében már ráuntak a szökéseire, és mint katonaszökevényt elfogatták a moholi rendőrökkel, bevitték a városházára, és bent a városházán agyonlőtték. Ez volt negyvenes évek vége, ötvenes évek eleje, ez negyvenkilenc–ötvenben játszódtott. Vagány gyerek volt. Az édesapja, a Misa bácsi is egy olyan elég rámenős bácsika volt. Mikor meghallotta, hogy a fiát agyonlőtték, a nagy konyhakést, disznóvágó kést beletette a belső zsebibe, és bement a városházára. Mikor a rendőr kinyitotta neki az ajtót, hogy: „Ubio sam ti sina”⁹⁴ – ez megfogta a kést, és le akarta a rendőrt szúrni, annak csak annyi ideje volt, hogy becsapta előtte az ajtót, és az ajtóba vágta bele az öreg a kést. Megtörtént dolog volt. Az öregnek nem lett semmi baja. Az öccsei, egy kiment aztán Kanadába, ott halt meg a fia, vagyis Sanyinak az öccse, Misának hívták azt is, az is borzasztó kemény gyerek volt. Voltak itten ilyen események.

Mohol, 76.

NEM LETTEK ELÖLJÁRÓK, MERT NEM VOLTAK ISKOLÁZOTTAK,
CSAK HARCOSOK VOLTAK

– Akkor kezdődött a másik rossz a kommunistákkal. Ezek az iskolázatlan egyének, akiket mindenre rá lehetett vezetni, helybeliek voltak. Volt, mikor jött vidékről talán kicsit iskolázottabb, az tartott nekik gyűléseket. De általában itt is voltak

⁹⁴ Megöltem a fiadat.

előretörő emberek, Máriás Béla, kint a szálláson a Bálint Pali bácsi, Hegedűs, az Újfaluban a Nikolić Nikola, meg voltak itt olyan fiatalabbak, az Erdélyi Lajos meg a Moholi Pista, Nándor az Zentán volt a malomban igazgató, ő annyira nem volt benne, az öccsei meg az Erdélyi Lajos meg a Tóth Jancsi, annak a fia itt van Adán, mert hordja ide az újságot, de ő is szidja a kommunistákat, pedig az apja is csúnyákat csinált. A Tóth Jancsi az apja volt, mindennap nyolc kocsit szarat hoztunk el mellettük. Meg volt ez a kéményseprő, az Iso Jakšić, aki a Rajko testvére, belügyes volt, nagyon rendes ember volt a Jakšić, de ez az öccse, a kéményséprő, azt mondják, testvérek voltak. A Rajko megvan még. Attól függetlenül, hogy ilyen udbások voltak akkor, rendes ember volt, ez az öccse is ott volt, mikor hordták be az embereket Zentára a beszolgáltatás végett, ledöntötték a Szentháromság-szobrot, ez a három a templomkertben.

Csináltak mindenfélét, amit bírtak. Huligánok voltak, ilyen nagyobb gyerekek. Mert az öreg Moholi is nagy kommunista volt, az apjuk, a Nándor aztán még valahogy csiszolódott, malomban volt Zentán igazgató sokáig, hogy most hol van, nem tudom, mert volt ott négy család. Itt laktak nekünk átal, elkapták előbb a Bálint doktor házát, aztán a Vín-házban is laktak. Nem volt házuk, akkor, ha kommunista volt, akkor kaptak, ha volt zsidó ház, akinek nem volt gazdája, vagy magyar házat, aki elszökött. Mert az Orosz Pistának a házát is elkapta két lenti, szerbijánacok voltak, akik harcoltak a Titóval, akkor ott lakott egy darabig, nádas volt, nem tetszett, akkor eljött ide, ahol az öcsém lakik most itten, harmadik-negyedik, itt egymás mellett kaptak a testvéreivel, azok harcoltak a Titóval valahol. Akkor az állatorvos, aki nálam lakott, apatini vagy arra valósi gyerek volt, az is ilyen harcos volt, meg a felesége is tán valahol, adai, azok is olyanokat csináltak, hogy az is kapott ugye, állatorvos, nem tom mit. Ezek itt heréltek valahol, és volt velük egy magyar ember, akkor mesélték, úgy nyöszörgött, mikor nyúzták a embert, a német.

[Nekem jó volt, vele laktam, volt, mikor összevesztünk, mert azt mondta, csak úgy rúg a ló, ha én fogom meg. Akkor volt neki egy tehene meg egy lova az istállóban. Csak aztán elváltunk tőle, később ő meghalt, hervennégyben vagy hogy. A felesége elment Novi Sadra, mert csak nem szeretett erre, mert tudták, hogy az is partizánka volt. Ott jöttek össze.]

Nem lettek előjárók, mert nem voltak iskolázottak, csak harcosok voltak, és kapták azt a bűdös nagy diplomát, ilyen ünnepeken föltették. Na, ennek az egyiknek a családja elég jó volt, kettő, aki kitanult, iskolában is meg községi házán is dolgozott az egyik, az tán még megvan, de volt neki olyan fia is, aki itt verte a népeket, meg mindent csinált, a zatvorban⁹⁵ volt mindig. Hát olyan is volt. Elkaptak itt két Erdélyi-házat, a saroktól a harmadik meg a negyedik. Kaptak lovat meg mindent. Nem nagyon tudom, hogy hogy dolgoztak. Nekünk ott átal kapott az az egyik, aztán jöttek ide, volt nekik lovuk, erre-arra, akkor a gyerekeket kibok-

⁹⁵ Börtönben.

szolták. A lányai nagyon talpraesett volt, az egyik meg a másik is, de a fiuk mindig veszekedett meg lopott.

Mohol, 96.

MEG VAN ITT MINDENKI BOLONDULVA

– Nem voltam idehaza, mondom, katona voltam. Újság az járt oda nekünk, nemcsak nekünk, hanem úgy arra a faluba, és mi hozzájuttunk, hogy föl volt sorakozva a kocsi, pláne Péterréve, kövesút mellett a kocsik állnak, hogy önkéntesen viszi be mindenki a fölösleg gabonáját, pedig nem igaz. Majd mondok én erről, amit én tudok. Fúvósok ott voltak, zenekar, örömmel adják át a szabad, fölösleg gabonát, hát ez olyan hazugság, mert én közben itthon voltam szabadságon, mert akkor lett meg a lány, ott megszavazták, huszonnyolcan voltunk moholiak ott egy csoportban, mert voltak aztán Ada, Zenta, Csantavér stb., voltunk ott pár százan.

Itthon voltam szabadságon, persze ott vagyok édesapámnál, mert a feleségem már akkor kisgyerekekkel feküdt ágyat anyósomnál, bejön egy olyan vitézkötésű gombokkal, nem katonaköpeny, hanem ilyen közönséges kabát. „Ki a gazda?” Mondom édesapámnak, jelentkezzen. Már jött egy rekviráló, mert látom én, nem rendes ember, nem moholi, nem tudom, hova valósi volt, de magyarul perfekt beszélt, azt mondja: „Maga a gazda?” Azt mondja: „Én vagyok.” „Kukoricát beszállítani!” Azt mondja: „Nincs ottan.” Na, akkor elmegy a góréhoz, de én is megyek, a góré sarkában volt csutkástól együtt úgy ötszáz kiló. Azt mondja: „Ebből beszolgáltatni öt mázsa morzsoltat, a többi marad magának.” Mert az éhezőknek kell. Akkor én is mondom: „Nincsenek ott éhezők, mert a katonaságnál mi is oda tartoztunk, a hadsereghöz, kaptunk ott, nem mondom, hogy milyen finom, de bab volt rogyásig, ki volt elégítve a nép, bár ahol én voltam.” Azt mondja: „Ne beszéljen így, mert visszavitetem.” Mondom: „Én szabadságon vagyok, és én tudom, hogy arra is jól élnek a népek, jobban, mint itt, nem bántanak senkit.” „Ne így beszéljen, mert visszavitetem.” Az anyja istenfáját, ez nagy góré,⁹⁶ akkor elhallgattam én is. Mert ebből nem bír öt mázsa kukoricát, meg még marad a jószágnak is. Hát ilyenek voltak. Kuruc világ volt.

Na, mikor leszereltem, a feleségemnek volt árendás földjei, az az egy volt a rétbén. Arra is mondták, május elsejéig aki nem szántja föl, azt elveszik, és kiadják árendából. Megyek én le sűrűn bocskorban, de még puha volt a föld, mert a leglaposabb volt, Bálizs-szálláson volt, attól még lejjebb, nagyon lapos föld volt. Még nem lehet szántani. Lemegyek utána megint, még mindig nem lehet. Mentem én akkor sűrűbben, mert kezdtek száradni a földek. Hát föl van fele szántva. Hű, az anyja istenfáját! Kaporászom ott a földet, hát kukorica van szórva borozdára, úgy, ahogy szántották. Én is akkor nagy beggyel voltam, ugye partizán vagyok, majd én megmutatom. Megfogadtam édesapámékat a cimborájával, egy lova volt még, sógorával lementek, szántják, és szórják is borozdára a kukoricát, amilyen kukorica lesz. El is végeztük. Akkor bemék én panaszra, hogy miért adták ki. A négyes számú

⁹⁶ Itt a jelentése fejjes.

szobában rendezték az ilyen ügyes-bajos dolgokat. Čobanov Rado volt ott, mondom nekik, panaszkodom, hogy föl van szántva, katona voltam, ekkor meg ekkor szereltem le. Azt mondják, mert borac⁹⁷ vagyok, azt mondja Slavoljub bácsi, nagy partizán volt, pártember, azt mondja: „Idi traži tamo gde si se borio.”⁹⁸ Az anyád mindenit, ha itt nem hiszik el, hova menjek. Nem megyek sehova.

De mégis elmentem a Slavkóhoz, de nagyon rendes ember, perfekt beszélt magyarul, ismertem azelőtt is jól, mondom neki, hogy hogy jártam. Az rendezte a földeket, mikor akiknek adtak földet, ha valakinek, ha panasz volt, akkor mentek hozzá, az rendezte. Azt mondja: „Van pized?” – kérdezi magyarul éntőlem. Mondom, hogy: „Mennyi píz kell, most voltam katona, honnan volna pízem. Örülök, ha kapok enni, nem dolgoztam itthon.” „Nem kell ilyen sok píz, csak a szántást kifizeted.” Mert ez már ősszel, mikor elmúlt ez az egész, hogy leszedték a kukoricát is onnan, meg van szántva újra. Akkor mentem én el a Slavkóhoz. Mondom: „Slavko, segíjjen már rajtam, ha lehet.” „Mikor szereltél le?” Mondom neki, karácsonyra értem haza, azelőtt évben. Akkor kérdezte, hogy van pized, hát mondom: „Éppenséggel van, de mire?” „A szántást kifizetni.” „Kinek fizessem ki?” – akkor meghökkenem. Azt mondja: „Elmész ide, az a nagy bajuszú, ahol most van az ambulans⁹⁹ – ott volt az atya, vajda, valamilyen Dušan bácsi –, elmész ahhoz.” Mondom: „Az elnyel engem.” „Nem bánt az, csak mondd te azt, hogy most szereltél le.” „Nem most szereltem le, be van vezetve a katonai ügyosztálynál, hogy mikor szereltem le. Nem akarom magam becsukatni” – én ilyen őszinte vagyok, lehet, hogy nem hiszik el. „Tudod, mit, ezek butábbak, mint a rendőrcsizma, úgy csináld, ahogy én mondom.” Elmék az öreghez, mondom neki, adott a Slavko papírt, hogy én mikor szereltem le, és emiatt nem rendeztem a földet. Akkor már a szövetkezet szántatta föl azt a földet. Azt mondja, odaírja szerbül az öregnek: „Odaadod ezt, meg kifizeted a szántást, ezért én felelek.” Mert megint mondja: „Olyanok ezek, mint a rendőrcsizma, ne törődj vele, nem bánt senkit, meg van itt mindenki bolondulva. Úgy csináld, ahogy én mondom.” És sikerült. Hát ő tudta, hogy emezek tényleg mind olyan bocskoros csavargók, be lettek oda rakva, mind egymás tetejére majdnem. De én úr voltam, azelőtt meg nem tudta aláírni a nevét. Így megmaradt az egy hold földem a rétben. Verje meg a hátramenő.

Mohol, 79.

A VILMOS ELSŐ UNOKATESTVÉRE, MÉG AZT SE KÍMÉLTE MEG,
HOGY NE MENJEN A PADLÁSRA

– Az én apám művelte a földet. Abban az évben kimentünk harmadosnak egy tanyára Péterrévére. Akkor vett az apám két lovat, elmentünk haza, és az apám dolgozott a lovakkal, mi meg kapáltunk, kukoricát szedtük. Amit mi bírtunk csinálni, mi csinál-

⁹⁷ Harcos, partizán.

⁹⁸ Menj, és kérj ott, ahol harcoltál.

⁹⁹ Orvosi rendelő.

tuk, dolgoztunk mindnyájan. Mondták, hogy szolgáltassa be, ami fölösleg, de mi ott voltunk ám öten, nem volt fölösleg, még elég se volt. Tudom, szegény apám szerette a tökös görhét, mentek kocsival, és a kocsi rázta, kiesett a keziből a görhe, és elkezdett gurulni a porban. Az én apám lement, és fölvette, megpucolta és megette. Ahol volt, onnét elvitték. Söprögették ám a padlást, ilyen, mint a Tóth Jancsi, aki volt elnök. Major Piri, Francinak itt a menyé, ez a szerb mindjárt a másik utcán. Mert az apja volt a városelnök. Volt a, Máriás Béla bácsi is volt elnök, a Vilmos első unokatestvére, még azt se kímélte meg, hogy ne menjen a padlásra.

Mohol, 87.

BÉLA, ÉN IS JUGOSZLÁV VAGYOK

– Aztán jött a beszolgáltatás, ott lett bajuszcsupálás, köpködtek az ember szájába, minden reggel a szállásra jött egy, hozott egy papírt, apámat Mihálynak hívták. „Mihály bácsi, magának tíz mázsa kukoricát, négy mázsa búzát, három birkát meg két nyolcvankilós disznót be kell szolgáltatni.” Volt itt egy, Máriás Bélának hívták, az igencsak, de nemcsak ő, hanem mind, esetleg fél nyolc, nyolc óra felé értek oda, ez jött, jó kövér ember volt, leült a székre. „Mihál bácsi!” „Tessék?” – mondja apám. „Tudja, hogy magának be kell vinni?” „Hogyne tudnám, Béla, én is jugoszláv vagyok.” Éppen anyám behozta a vastag paraszthurkát, tökpecsenyét, oldalast, volt sütve. „Gyere, Béla, reggelizzünk!” Odaült, evett. Először mondta, de aztán nem szólt egy szót se, hogy vigye vagy ne vigye. Másnap jött egy nő, az mondja: „Tudja maga...?” Erre apám: „Nézze, jóasszony, morzsoljuk, már három zsákkal le van morzsolva.” Azzal a kis lökdösős morzsolóval csináltuk, nem azon volt, egyszerre lemorzsolja és elviszi. „Nézd, az a gyerek irdalja, a másik kettő csutkázza. Ha elfárad, akkor odamék, én és lökdösöm, két zsákkal körülbelül leszedünk.” Elment. Másnap meg jött a Moholyi Pista bácsi: „Jóember, tudja maga, mennyit köll magának?” De már ott több volt két-három mázsával, mint önáluk. Mondja apám: „Nézze, nekem legelőször azt mondta, ennyit ebből, annyit abból.” „Hát, tudja, az szaporodik, mindig a kamatja, mert nem vitte be.” „Jól van.” Ez két hétig ment így. De nem csak minálunk, minden szálláson. Akkor vitték be a népet, azokat is vallatták meg kínozták, hogy vállalja el, hogy ő beviszi, de ott is verték őket, ahogy hallottam.

Mohol, 92.

EGYSZER JÖN A MÁRIÁS BÉLA MEG AZ A SZERB, HOGY AZ A TEHÉN AZ ÖVÉKÉ

– Elment a tehenünk. Elment a malacunk, nincs, egyszer jön négy malac haza, jönnek ám egyenesben, ki szoktak menni, meg a csordára kimentek, a kanász kihajtotta, jönnek haza, juj, de megörültünk, megjöttek a malacaink, hamar becsuktuk őket. Érdekes, nem? Jöttek. Egyszer csak májusban jön a tehén, azt beengedtük,

megörültünk, hogy visszajött a tehén is. Egyszer jön a Máriás Béla meg az a szerb, hogy az a tehén az övéké. Mondom, nem a tietek, hát ide jött be, idevalósi. Mind-egy, ezt viszik, még a Máriás Béla pedig magyar ember volt, és elvitték. Na, ilyen apróságok megtörténtek.

Mohol, 8o.

MERT IRIGYSÉGBŐL RÁMONDTÁK, HOGY ÍGY MEG ÚGY

– Szörnyű, amiket véghözvittek akkor, azután konfiszkálták a gazdákat. Minden gazdát, akinek vagyona volt, bármennyi, tizenhat holdat hagyták a szállássá, a többit elvették tőlük mind. Akkor azt osztották szét a szegény embereknek, aki igényölte. Pl. az én apám nem igényölte, de akik igényölték, ezek a kommunisták, akik voltak, ezek mikor az oroszok vonultak át a Tiszán, ott várták őket, lent, ki almával, ki kaláccsal, ki virággal, ki mivel, a kommunisták, magyar kommunisták is voltak. Azután a magyar kommunistákból került ki olyan, aki öt évig rab volt a bányában, az ólombányában volt rab. A plébánossal együtt, aki utána, amaz után, aki volt, avval a plébánossal voltak együtt öt évig. A plébánost is csak azért vitték el, mert irigységből rámondták, hogy így meg úgy, olyat mondott, ami önekik nem tetszik, ezért ők megfogták, és elvitték rabnak. Öt évig ott volt a rabságban. Öt év után együtt haza.

Azután, amikor a földeket szétosztották, azután a gazdák, amit kaptak, az a tizenhat holdat, földet, akkor alakítottak szövetkezeteket, amibe tömörítették a népet, és azok ott dolgozták, amit elvettek a parasztoktól vagy a gazdától, jószágot, lovakat, igát, amivel művelték a földet, és akkor így művelték a földet egy vagy másfél évig. Akkorára ez is fölbomlott. Mindenki otthagya. Azután alakították a szövetkezeteket. Akkor azok voltak, mondjuk, kétszáz hold vagy ötszáz hold területen, volt három-négy szövetkezet. Volt a Petőfi. Négy szövetkezet volt, és azután ide jártak dolgozni a népek. Tavasztól őszig. Mert még akkor a kapával dolgoztak, kapáltak, úgyhogy akkor egyszerű munkát végeztek.

Péterréve, 138.

NA, AKKÓ KAPTUK VISSZA A JOGUNKAT, HOGY SZABAD MAGYARÚ

– A háború után ki volt a faluelnök?

– Ja, igen. Na most, annyi vót az egész, tudod, hogy ittend vótak a dorozslai szerbek is. Sánta Dušan bátyád, nem tom, hogy ismer, nem ismerted, hallottál róla. „Baszd meg az istent, Matild! – aszondja. – Mindig beteg” – aszondja. [...] Ottand a sarkon, ahun. [...] Nem zörögni az üres pohár. Akkó Žarko bácsi, az itt vót rendőr, az itt maradt. Ottand, ahun a Hegybeli Mariskának az anyja, ott lakott. Žarko bácsi, de tudott az is magyarú. De magyar asszonya vót neki. Na, ezek is irányították, ezek vették át itt a hatalmat. Akkó a sztapári vót, a Vujanov Đuro bátyád is. Hallottad, na. Na, mikó begyüttek a partizánok, minden, akkó a Đuro bácsi vette át, mert

sztapári vót, oszt akkó izéte. Az első rőndös izé, elnök, az a Kovács János bátyád vót, Kovács Janinak, a Gézának az öregapja. Igen, az vót az első predsednik.¹⁰⁰ Na, akkó kaptuk vissza a jogunkat, hogy szabad magyarú, oszt akkó az ifjúságnál, ittend mostand, ahun a izé van a, a pék, ez a gradski pekara.¹⁰¹

Na, itt vót egy kocsma, ezt megkaptuk mink.

– Klubhelyiség vagy ilyen valami?

– Igen. Osztt akkó lehetett magyarú is táncóni meg zenéni. Nem is tudom, milyen nótával kezdték... *Megállj, te csodaszép! Majd eszedbe jutok még. Egyik szőke, másik barna, a harmadik csodaszép.* Evvel kezdték. A János bácsi, az ő lánya. Mert olyan idős az ő lánya, mint én. Rozika, az Ózernak a felesége. Igen. Még ott van Újvidéken, még él az is. Olyan idős, mint én. Na, avval kezdték meg a nótát. És akkó csináltuk. Itt vótak ilyen villanyszerelő, Reisernek a lányai, vót neki négy vagy öt lánya. Azok csináltak ilyen izét, csárdás, akkó keringő, akkó tangó, akkó nem tom én micsoda.

Doroszló, 107.

OLYAN JÓ SZÁNDÉKÚ EMBER VOLT

– Kik voltak azok, akik bekapcsolódtak az új hatalomba?

– Egyet biztos tudok, hogy a Lampert Jani bácsi meg a Diósi János bácsi, a mézesbábos, ez nagyon sokáig elnök volt a községházánál. Meg tisztviselők voltak a Molnár Lajos, de hát régen meghalt már, a Gizinek, a Molnár Gizinek az apja. Akkor a Keresztes Feri is volt egy darabig, de az úgy félrevezette a hatóságot. Az adóosztályon volt, aztán az izé, hogy nem jól végezte. Most kit is? Ki volt még más? Hát ezek a rendőrök, akiket mondtam az előbb, ugye ezek is ott voltak.

De ez a Diósi János bácsi az a népnek nagyon jót tett, nem bántott senkit. Hanem olyan nagyon szép népünnepélyeket rendeztek. Május elsején az erdőbe kimentek, meg fúvózenekar szólott korán reggel. Olyan jó szándékú ember volt. Senkit nem bántott, nem mondhatok rája. Itt nálunk a faluban különösebben, amikor volt az a földosztás is. Az én apám is kapott, mert nem sok földünk volt, meg bent volt a bizottságban, ilyen községi... De édesapám az olyan volt, hogy nagyon becsületes volt, hogy csak amennyi járt. Semennyit nem vett el.

És akkor aztán emberek, akik így mentek nyugdíjba, és lehetett tanúkkal bizonyítani, hogy itt dolgoztak, ott dolgoztak, akit mondasz, hogy a Kis Tamásnál is voltál, ennek az apósa is benne volt, és arra úgy emlékszek, hogy beszélgették, hogy kérdezték tőle, hogy mit hall ő ott bent. A templomba is elment, hogy mit mond a pap. Azt mondja: „Nem tudom, én úgy belemerülök az imádságba, hogy nem figyelem. Magamban imádkozok, nem figyelem, hogy a pap mit mond.” Úgy kutakolódtak, de nem volt különös hiba. Ha volt is valakire valami gyanú, akkor azt úgy kimentették. Nem volt az a nagy irigység. Talán most jobban van, mint

¹⁰⁰ Elnök.

¹⁰¹ Városi pékség.

akkor volt. Mondom, az én apámat is sokfelé hívták tanúnak, mert aki tanúkat tudott állítani, ahun dolgozott, akkor, ha volt két tanú, aki bizonyította, akkor kapott nyugdíjat.

– És mindent tudott, mindenhun ott volt? Akkor saját magára nem kért?

– Hát nem kérte. Pedig jóllehet, megkapta volna. De nem kérte. Becsületes volt mindig, tényleg. Nem is gazdult meg, szegény emberként halt meg. Nádas házban laktunk, ott is halt meg. Mikor otthon is voltam, azért lovai voltak, meg tehenünk volt. Nem voltunk napszámosok, hanem volt egy kis földünk is. Úgy éltük a mi szerény életünket, de meg voltunk elégedve.

Doroszló, 108.

KOLONISTÁK

Tizenhét és fél lánc volt a maximum,
annyit hagytak (407) ♦ Rossz volt, mikor
idekerültek, de aztán átváltottunk (408) ♦
Mondjuk, volt, aki nem is tudott
beilleszkedni (408) ♦ Aki ismertebb
ember volt, azok kapták a nagyobb, jobb
házakat (409) ♦ Az lett a vége, hogy kést

rántott, megszúrta, úgyhogy a helyszínen
meghalt (412) ♦ Hát aztán a végén mink is
beálltunk (413) ♦ Sokan jártak Apatinba
piacra is, barátságot kötöttek (414) ♦ Még
gyapjút is adtak (414) ♦ Mondja az apatini
ličan, hogy most mi a bajotok (415) ♦
A Dušana néni került ide (416)

TIZENHÉT ÉS FÉL LÁNC VOLT A MAXIMUM, ANNYIT HAGYTAK

– A háború utáni évek?

– Ezeket, akkor úgy mondták, kolonisták, kolonizáltak, azokat telepítették ide a német házakba. Hozták őket Boszniából. Hozta a vonat Cérnáig,¹⁰² oszt Cérnára a magyaroknak köllött mönni kocsival értük. Mert akkor nem volt se csinált út ide, csak vagy Cérnára vagy Kláriba. Ha valaki akart mönni Becskerekre, akkor elmönt vasútra. Ezeket hozták Cérnáig, a vonat, innen a magyaroknak köllött mönni, oszt hozni őket ide, akkor itt szétosztották a partizánok a német házakba őket.

– Milyen volt a viszony a betelepítettekkel?

– Nem mondhatom, hogy rossz viszony volt. A zadruga vót. Űk oda jártak dógozni. Aztán, mikor fölbomlott a zadruga, akkor kaptak földet mög lovat, kocsit. A németektől itt mögmaradt kocsi, ló, Űk azt is szétosztották. Mög bútor, ami még itt maradt, nem hordtak szét, azt is mindönt kaptak ezek, akik gyüttek. Kocsit, lovat kaptak.

Hát biztos, akik itt vótak, azok jobban mög voltak erősödve, gondolom. Mert Űk ide gyüttek, Űk nem hoztak semmit, majdhogynem, ami rajtuk vót. Kecskét hoztak, azt tudom. Hát aztán mög nagyon kifinomultak, Űk löttek a nem tudom mi, mikor idegyüttek, csupa tetvek vótak. Űgy emlékszök rá, este gyüttek a munkábú, kapálásbú, akkor vót a kocsmá, ahun a községháza van nekünk, akkor ott volt *širi kolo*,¹⁰³ elkezdtek: *širi kolo*, mit tudtom, hogy volt az Ű nótájuk, még a munka után, este.

A magyaroctul is elvötték a földet, akinek több volt tíz hektárnál, tíz láncot, tizenhét és fél lánc volt a maximum, annyit hagytak, akinek attúl több, azt elvötték.

– És ki kapta meg? Merthogy a föld ott maradt.

– A magyaroctul is sokan kaptak földet, akinek nem vót, mög bérösök vótak, azoknak adtak. Vót olyan több család, aki tanyán bérös vót, akkor kapott a faluban házat mög nyolc lánc földet, a német házat, mög kapott nyolc lánc földet mindegyik, akik azt mondták, kolonizáltatta magát. De vótak többen olyanok. Kaptak a faluban házat mög nyolc lánc földet. Mög ezek, akik gyüttek, ezek is kaptak földet. Mikor fölbomlott a zadruga, mög azelőtt a német földekből is, úgyhogy szétosztották a földet, a német földeket. Mög a magyaroctól is, amit elvittek, azt is így odaadták ezeknek a szögényöböknek. Mert Marisnak is vót harminc lánc földje, nem tudom, ideát mennyi vót, mög valamennyi Romániában volt. Romániában is negyvenhétben vagy negyvennyolc ószen még löhetött átmenni, bevetötték a földet, aztán tavasszal már nem engedtek át Romániába senkit munkálni, ott maradt mindenkinek a földje.

¹⁰² Magyar- és Szerbcsernye helyi elnevezése.

¹⁰³ Az adatközlő valószínűleg a Kozaračko kolo című dalra és táncra gondol; a szövege tartalmazza a širi kolo kifejezést, amelynek a jelentése: Szélesebbre a kólót!

Soknak volt, magyarnak is, németnek is volt Romániában földje. Addig itt ezen a hídon nyugodtan möntek, vót igazolvány, azon bírtak átjárni.

– A föld Romániában kié lett?

– Az államé. Itt mög, ami a hetinieké vót, ez azóta itt parlag. Egy időben olyan nagy fölhajtás volt, itt még ügyvéd gyüött, kifizetik a romániai földet, oszt nem lött belüle semmi. Az ügyvéd összeszedett kétszázvalahány eurót, fizetött a tata is, de mindenki, aki akarta rëndözni, hogy, az az ügyvéd összeszedte a pénzt, hogy ű mén Tömösvárra, oszt rëndözi, hogy kifizetik, oszt azt mondják, hogy az ügyvéd elsőkött a pénzzel. Úgyhogy a nép nem kapott semmit. Öleg soknak vót Romániában. A tatáéknak is tíz lánc földjük Romániában, ideát nem is vót földjük, mind a tíz lánc odaát volt Romániában. Semmit se kaptak érte. Hát ez van.

Tamásfalva, 152.

ROSSZ VOLT, MIKOR IDEKERÜLTEK, DE AZTÁN ÁTVÁLTOZTUNK

– A negyvenöt után betelepülteknek voltak eltérő szokásaik?

– A kecskét bekötötték az első szobába, Csonoplyán is. Azoknak nem volt ilyen lakásuk. Azért kineveledtek már. Csonoplya nem olyan kicsi, de több mint fele német volt, és ezek mind Crna Gorából jöttek. Van egy, aki Pacséron van, Moravicán volt, morovici a felesége, a Bor utcánál, az is szidta a magyarokat mindig, mikor idekerült, volt kocsmáros is itten, Danénak hívják. Mondom neki, hol volt a házatok Csonoplyán, azt mondja, ott a diszkó mellett. Már régen voltam Csonoplyán, nem tudom én sem, hol van a diszkó, a főutcán van, a központ körül, ott van neki, volt három testvérje, nyolc hold földet kaptak, mikor idejöttek. Mondom neki, minek hagytad ott, mondja, mert összeveszett velük, most Pacséron van. Mondja, rossz volt, mikor idekerültek, de aztán átváltoztunk. Hát persze hogy átváltoztatok. Átalakultak. Hát hogyne, ott nem volt nekik semmijük se, most itt meg házakat, földet meg mindent kaptak, azt se tudták, hogy lehet, azon a főutcán olyan házak voltak, meg mindnek nagykapu, meg minden volt ott.

Csonoplya, 103.

MONDJUK, VOLT, AKI NEM IS TUDOTT BEILLESZKEDNI

– A negyvenöt után betelepített szerbekkel milyen volt a kapcsolatotok?

– Hát meglehetősen távolságtartó.

– Az Újfaluba telepítettek szerbeket?

– Igen. Viszont ott volt egy család, akik szimpatikusak voltak. Két lányuk és egy fiuk volt. A lányokkal játszottunk. Vera, Cicónak becézték, meg Draginjának hívták a lányt, azok szépen magyarul is beszéltek, megtanultak. No most, érdekes. Az egy crnagorac család volt. A Milka néni, az asszony, az egy roppant szorgalmas asszony volt. Ők kaptak földet, de nem volt nekik semmi ilyen, hogy ló vagy kocsi,

és az járt ki a földre, és talicskával toltá haza a termést. A Miloš bácsi meg összetett kézzel sétálgatott az utcán. Tehát ő, az egy ilyen crnagorac szokás volt. Később is találkoztam a Milka nénivel, nagyon aranyos asszony volt. Ővelük nekünk semmi [bajunk nem volt]. Kevesen voltak arra betelepültek, inkább a Kolóniában, az Emlékiskolával szemben, azon a részen voltak, és utána a Cico az a későbbi igazgatómnak, a Kljajić Mišónak a felesége lett az iskolában. No most, a másik, a fiú, az meg tüdőbajos volt. Az nem bírta ezt a környezetet, legtöbb, akik a hegyekről jöttek ide, aztán a tüdejével bajlódtak ezek az emberek. Mert itt sokkal porosabb volt a levegő nekik, és eléggé nehezen viselték. A Draginja pedig nem tudom már mit tanult Belgrádban, és ott ment férjhez. Két fia lett neki, és olyan harmincnégy-harmincöt éves korában egy ilyen megfázással kórházba került, és meghalt. Aztán a Milka nénivel én találkoztam, és hát nagyon össze volt törve. A Cico is elég hamar meghalt, és mondta, már most lassan beletörődik, de úgy érzi, hogy itt belül semmi sincs már. Úgyhogy ő olyan igazából, ők is szerencsétlen emberek voltak. Mondjuk, ez családi tragédia, de maga az első betelepültek, nem hiszem, hogy jól érezték magukat itt. Itt egy egész más vidék volt. Mondjuk, volt, aki nem is tudott beilleszkedni. Nem szokták meg ezt az életformát, itt munkásemberek vannak, akik túrják a földet, ott ők másként éltek.

Zenta, 142.

AKI ISMERTEBB EMBER VOLT, AZOK KAPTÁK A NAGYOBB,
JOBH HÁZAKAT

– A kolonistákat ki segítette?

– Megkaptak mindent. Ott is csináltak kivételeket, aki ismertebb ember volt, azok kapták a nagyobb, jobb házakat, aki ott is szegényebb volt, az itt is tovább maradt a gunyhóban. Mert most is mondják sokan még ebben az öregebbekből: „Švabe bili bogati.”¹⁰⁴ Volt köztük is szegények, mint a templom egere, járt napszámba, de voltak nagyon gazdag emberek is.

Az én bérmakörösztapám is nagyon gazdag ember volt. Voltak jobb módú emberek. Sok helyen dolgoztunk mint segéd is, mert ott maradtam, mikor fölszabadultam, a mesternél. „Ferkó – mert én csak Ferkó voltam –, ha akarsz, maradhatsz tovább, hattól hatig van a munka, délben haza lehet menni.” Egy órakor vissza köllött gyünni, tizenöt dinárt kaptam mint segéd, hat hónapig, akkor ők maguk megemelték tizenhétre. Hát elég jó nyomtam az ipart, tudtam is dolgozni. Aki ment kapálni, az kapott tíz dinárt, én kaptam tizenötöt, aztán később tizenhatot, meg a betegsegélyzőt fizették. És látod, azt se ismerték el, be lett fizetve, és nem ismerték el. Mondom én az asszonynak, mert vinkovcai asszony volt, már nagyon megismertük egymást, finom egy kövér asszony volt: „A földed, ami van, az a kicsi – mert négy és fél hold volt –, add el. Il prodajte il dajte sinu, jer vi čete imati jako malo penziju.”¹⁰⁵ Szépen mondja az asszony, se az

¹⁰⁴ A svábok gazdagok voltak.

¹⁰⁵ Adja el, vagy adja oda a fiának, mert nagyon kicsi lesz a nyugdíja.

egyiket, se a másikat, és így most, ezt a nyugdíjat kapom, amit kapok. Lehet, hogy kaptam volna egy-két-hárromezer dinárral többet. Mert akkor nézték, van házad, van földed, a legnagyobb akadály, mikor én nyugdíjba mentem, nem voltam ötvenöt éves. Az volt a legnagyobb, húsz százalékot levontak, ha lettem volna ötvenhat, akkor húsz százalékkal most nagyobb volna a nyugdíj. Mondták, hogy majd visszaadják, basztak visszaadni.

...Megjöttek a kolonisták, ott már gyűttek olyan nagy kommunisták, hogy mondjam, az atyaistenek voltak, még a Titótól is nagyobb rangjuk volt.

Volt egy egylábú, az bekerült oda – a községházára –, alig tudott írni, és az lett az atyaisten, és ezek vették át a hatalmat, úgyhogy a szerbség le lett törölve száz százalékban. Az egy kicsit olyan hüle volt, az is föl lett pumpálva, zászlókat vitte biciklivel, ordította, meg trombitával lázította a faluban a népet, úgyhogy nagy valakinek tartotta magát, és később, mikor ezek megkapták a nyugdíjat, akkor ezt betették oda, és ő lett az irodának a főnöke, nem tudott jóformán még írni sem. Volt egy Katica nevezetű, az lány volt, magyar lány volt, az volt ottan mint titkár, hát az tudta a dolgokat csinálni, meg azt hiszem, még volt egy, aki egy kicsit írástudó volt, a kolonisták közül, kicsit tanultabb ember, ezek intézték ezeket a dolgokat. Hát én is tizenhat évig voltam a községházba ennek a mesna zajednicának¹⁰⁶ a truppjában,¹⁰⁷ négy évig tartott, akkor megint négy évig, akkor két évig nem voltam, akkor megint négy évig választottak, de mint mester. Mert, ahogy mondom, engem mindenki tisztelt, a kolonisták analfabéták, de mindenki tisztelt, nem csak engem, általában a magyarságot.

– A kolonisták honnan jöttek?

– Dalmáciából, leginkább Dalmáciából. Volt olyan szabadszájú kolonista, volt az is, az szidta őket: „Mani ga u kurac” – kaže on.¹⁰⁸ Mit tudom, olyan passzív vidékről, nincs semmi ottan az égvilágon, mi voltunk ott a Karcsival, nincs ott, a vörös kőtől kezdve, még fű sem nő, hogy hogy élt ott a nép, borzasztó. Sokszor úgy kérdeztem: hogy birtatok ott élni? Hát azt mondja, az öregek dirigáltak, volt, aki fő a házban, nagy volt a család, és ha voltak legények, elmentek még húsz kilométerre is lopni kecskét vagy birkát, vagy mit tudom én, és akkor volt mit enni.

– És amikor idekerültek ezek a kolonisták, akkor megváltoztak?

– Hát engem is baszogattak, nagyon akartak volna behúzni a pártba, de én nem akartam, mert apám mindig mondta, politikával ne foglalkozz. És akkor piszkáltak nagyon sokáig, és a feleséggel takaróztam, hogy az nem engedi, akkor azért szidtak, hogy neked a feleséged parancsol. De amúgy nem, mondom, tizenhat évig jártam oda, mesna zajednicának mondják. Meg amúgy is szerettek. Mondjuk, volt egy, az is nagy kommunista volt, új házat épített, mert borački¹⁰⁹ építkezések

¹⁰⁶ Helyi közösség, a legkisebb önkormányzati, közigazgatási egység.

¹⁰⁷ Itt társaságában, csapatában.

¹⁰⁸ Hagyd a faszba! – mondja.

¹⁰⁹ Harcos, a jugoszláv népfelszabadító háborúban részt vevők összefoglaló elnevezése a borac.

mentek, húszévi letörlesztéssel, az apja borac¹¹⁰ volt, akkor csinált nagy emeletes házat, itt is csináltak, és sokáig ott dolgoztam náluk, mindenféle, amit köllött még megcsinálni a házat, parketta vagy akármicsoda, sokáig ott voltam, de már régebről is ismertem, már akkor ebben az állami vállalatban dolgoztam, és akkor járt ő is be, a községházán volt valami, úgyhogy jól ismertük egymást. No most, mikor itt dolgoztam, Franjo, holnap – azt mondja – nagy ünnepély lesz, neked is el kell jönni. Hát mondom, micsoda, azt mondja, lesz a házszentelés. Két fia volt, de már nagyok voltak, körösztlés lesz, svečar meg házszentelés. Mondom: mi lesz? Lesz két popa Stanišićról meg Zomborból. Mondom: „Duško, ti si bio najveći komunista!”¹¹¹ És most hívod a papokat. Kaže: „Franjo, to je onda bilo, a sad je sad.”¹¹² Mondom: „Ko si bio, šta si bio i sad zoveš popa.”¹¹³ Nem akartam, másnap elmentem, akkor már tiszta volt a levegő, mert volt ott torta is. Milić, meghalt szegénykém. Ilyen nagy kommunisták, és aztán úgy megváltoztak, hogy az örület.

– Mikor változtak meg ezek a kommunisták?

– Hát rá tíz évre, mikor idejöttek, tíz-tizenöt évre, melyik hogy. Volt, aki előbb, volt, aki később.

– És a földekkal tudtak banni a kolonisták?

– Dolgoztak ezek, de lovakkal még abban az időben, később akkor vették a traktorokat, még most is van, aki gyűri az ipart, csak nem annyira, azok a régiek azok csinálták, csak tudatlanok voltak. Egy lóval szántani, akkor gondolhatod, milyen szántás volt, és a felesége vezette mindig a lovat. Valamikor apám ezer holdakat föl-szántott két lóval, nem köllött ott vezetni. Mert tudatlanok, nem tudta azt az ekét se tartani, hát honnan tanult volna meg Velebitben. Muszaj volt neki megtanulni. Magától rágyütt. Mert voltak sokan magyarok, akkor már volt a szövetkezet, mikor volt, beálltak oda, és ott sok magyar is volt, és akkor mutogatták nekik, és belegyüttek.

[Szövetkezet volt, kevés volt privát. Lehet, hogy volt három-négy, magyarok voltak, akik nem mentek be a szövetkezetbe. Jó része bekerült, bevitték a lovait, kocsijait, mindenfélét be köllött vinni, mert voltak ott jómódúak, akiknek be köllött vinni, volt ott kocsi, ló. Ez negyvenkilencben, akkor ment nagyban. Gyüttek a házadhoz, moraš, hoćeš nećeš, moraš.¹¹⁴ Muszaj volt bemenni. Nem volt ott, hogy nem megyünk be.]

Regőce, 125.

¹¹⁰ Harcos.

¹¹¹ Duško, te voltál a legnagyobb komunista!

¹¹² Feri, az akkor volt, most meg most van.

¹¹³ Ki voltál, mi voltál, most meg hívod a papot.

¹¹⁴ Muszáj, akarsz, nem akarsz, muszáj.

AZ LETT A VÉGE, HOGY KÉST RÁNTOTT, MEGSZÚRTA,
 ÚGYHOGY A HELYSZÍNEEN MEGHALT

– Amikor bejöttek a likai telepések, akkor hogy alakult ki a helyi közigazgatás?
 – Amikor negyvenöt vége felé ideérkezett az az úgynevezett rendkívüli vonat, amelyik hozta a telepéseket, menetrend nélküli vonat. Azokkal jöttek. Akkor az első telepésekkel mindjárt kontaktba léptem, tekintettel arra, hogy mint már említettem, a bátyámat is, német katona volt, és el akarták vinni a szüleinket. Ennek folytán én a SKOJ-ba¹¹⁵ beálltam, és a SKOJ által összeköttetésbe kapcsolódtam. Úgyhogy a Szalai Sanyi barátom, a Kovács Gyuszi barátom meg szegényebb gyerekek, beálltunk a SKOJ-ba. És jártunk bizony táncolni, kólózni a Kulturbundba, mert a Kulturbundot azt megkapta a szerb ifjúság, illetve a kolonisták. A kolonisták megkapták. Sajnos, nem vigyáztak rája. Jól beilleszkedtek, nem volt... Nagyon sok jó barátom is volt, meg a máii napig is él... Sokan voltak, nem tudom, most a nevetket nem tudnám mondani. Sokan, nagyon sokan. Jóban voltunk. Föltalálták ők is magukat, bejártak a magyar táncokra. Például, ha mondom, boltos Milan? Nem tudod, ki volt az? Az Ilijának a bátyja. Az Ilijának bátyja, az úgy táncolta a magyar csárdást, még abban a kötött cipőben. Valami bőr volt-e az, a fölseje kötött. Úgy táncolta a magyar csárdást, mint a hét szentség. No, voltak, akik nem tudtak beilleszkedni. Mondhatnám, hogy voltak, akik nemigen tudták befogadni őket. Meg voltak, akik nem tudtak beilleszkedni a másik oldalon.

Elég jól fogadtuk a likai telepéseket, bár a mentalitásuk meg a mi mentalitásunk között óriási különbség volt, tekintettel, hogy háborút veszített¹¹⁶ meg meggyötört nép jött ide ugye, és nemigen tudtak beilleszkedni a termelésbe meg a helyi micso-dákba. De jól kijöttünk általában. A régi Kulturbund helyén, itt szemben, a régi Kulturbund helyén megalakult az első ifjúsági otthon meg a SKOJ. A SKOJ, akkor úgy mondom, Savez komunističke omladine Jugoslavije. Én is tagja lettem nekije. Nagyon sokan voltunk. Nem tudom, fontos-e. Táncra jártunk ide, a magyarok is a licsaj otthonba.¹¹⁷ Meg a licsajok is jártak a magyar kultúr[otthonba]. Nem volt elkülönülés, de bizonyos mértékben voltak extrém esetek. Például, aki valamilyen betegséget kapott, ilyen háborús tünetet, rosszullet, hogy is mondják, nem tudom... Szindróma, háborús szindróma, a végén bejött. Háborús szindróma, úgyhogy összeestek, akkor hamar odaszaladtak egyik is, másik is. Akkor nem tudom, mit köllött neki csinálni, akkor észhön tért, oszt rendben volt az egész. Meg verekedés volt több alkalommal, de nem olyan nagy erejű.

[Hát vérre menő volt egyetlenegy eset. De ez már később volt, ez már negyvenkilencben volt. Az nem ide tartozik már akkor. Ezerkilencszáznegyven-

¹¹⁵ Savez komunističke omladine Jugoslavije – Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség.

¹¹⁶ Vélhetően nem a kolonistákra érti az adatközlő, hanem az őslakosokra.

¹¹⁷ A likai származásúak által használt közösségi házba.

kilenc-ötvenkor, ötven újévvárás, karácsony. Akkor az egyik likai telepes összeveszett a doroszlai magyarokkal. Nem mondok nevet, a Mihállyal, aki persze, én nem voltam itthon, akkor katona voltam, akinek az lett a vége, hogy kést rántott, megszúrta, úgyhogy a helyszínen meghalt. Az, aki megszúrta, annak nem lett semmi bántódása. Annak három családja volt, és egy legény, a Pásti Mihály bácsi, aki most halt meg nemrég, az meg magára vállalta ennek az érdekében. De mind a ketten, a Tubi is meg a Pásti is odaátrol jöttek ide Doroszlóra. Horvát[országból]... Erdődrű. Illetve a hegyekből, a dalji¹¹⁸ hegyekből. Az lett a vége, hogy az embernek nem lett baja, tán két hétig volt bezárva, ez meg magára vállalta a gyilkosságot. Hogy ű vót. Mert nem látta senki, sötét vót az utcán. Ez corpus delicti, tudom százszázalékosan. No, ennyi volna, én nem tudok mást.]

– Negyvenöt után kik jutottak földhöz?

– Negyvenötben, amikor a frontról haza... Negyvenöt, negyvenhat, negyvenhét, a frontról hazatérő katonák, akik részt vettek a Petőfi brigádban, a szerb hadseregben, azok mind kaptak bizonyos földterületeket. Nyolc holdat alighanem minden személy kapott, nyolc holdat. Persze voltak, akik azt nem sokáig bérelték, tartották. Eladták, oszt... Nem tudtak mit kezdeni vele, nem volt szerszám.

Doroszló, 113.

HÁT AZTÁN A VÉGÉN MINK IS BEÁLLTUNK

– A kolonistákkal hogyan alakult a dolog?

– Hát muszáj volt összeszokni, akárhogy is kerültük, mondjuk én akkor már kezdtem tánkra járni, meg ilyesmi már, negyvenhét–negyvennyolcban, és akkor hát jöttek mindig, becsődültek, ugye többen voltak, mint mi, elfoglalták, és elkezdtek a širi kolo, és akkor sorba az egész termet befogták az ő kolójukkal, és akkor nem lehetett mást táncolni, addig, még az ment, meg a zenészeknek sem volt szabad muzsikálni. De ide való magyar zenészek voltak. Még máma sem hallottam hozzá hasonlókat. És akkor ők letették a hangszert. Persze, és ültek, és várták. És azok énekeltek saját maguknak. Bejött egy, és elkezdett ordítani, širi kolo, és akkor még az el nem mondta az ő minden mondókáját, addig ment a kóló körül-körül.

– Az milyen hosszú ideig tartott?

– Biztos egy óra hosszáig, ha nem tovább.

– Addig maguk vártak?

– Hát aztán a végén mink is beálltunk, hogy a közeledést, valahogy kapcsolatot teremtsünk, meg aztán, hogy meggyőzzük őket valahogy, hogy abbahagyják.

Regőce, 126.

¹¹⁸ Dálya Horvátországban.

SOKAN JÁRTAK APATINBA PIACRA IS, BARÁTSÁGOT KÖTÖTTEK

– Milyen volt a viszony a kolonisták meg a itteni magyar lakosság között?
– Nem, nem vót velük probléma. Nem vót. Nem, hogy mer te magyar vagy, sok, sokan olyan jó barátságba vótak, meg minden, sokan jártak Apatinba piacra is, barátságot kötöttek. Nem vót semmi incidens ott köztük ugye, az magyar, ez nem tudom én. Hát most ez má, ez má, má új generáció, ugye. A régi generáció azok mind, azok, ahogy tudtunk, úgy dógoztunk. Ugye? Nem. Minekünk nem vót velük bajunk, semmit. Nem, nem. Nem, akkoriban nem vót. Hanem most, ezúttal van, ahogy most gyüttek ezek a... Most sokat betelepítettek, most annyi szerbek vannak, meg cigányok, meg mit tudom én.

Bácskertes, 23.

MÉG GYAPJÚT IS ADTAK

– És ott, a szövetkezetben hogy volt? A párt megmondta, hogy ki lesz a vezetője a szövetkezetnek, a többi meg dolgozzon?

– Hát persze. Ott is melyik milyen, kicsit ismertebb vagy kicsit írástudású volt, akkor az már bekerült irodába vagy brigadérnak, voltak ezek a brigádvezetők, és ilyenek, ezek voltak a fők, a kommunisták, én soknak a pofájába vágtam, mert volt, aki kezdett baszogatni emiatt, hogy nem léptem be, hát mondom: tudod te, idi ti,¹¹⁹ én meg itten, erővel, pedig horvát volt, kereskedő. Hát tudod te egyáltalán, mi a kommunizmus? „Kako ne zna; ne znaš ništa.”¹²⁰ Itt ült a pasas, minden héten gyütt a pasas, csütörtökön, akkor köllött volna menni összejövetelre, mondom neki, sötét fogalmad nincs, hogy mi a kommunizmus, hát párttag lett, ugye.

Később, mert volt háromféle szövetkezet. Kettő volt úgymond zemljoradnička¹²¹ meg egy volt poljoprivredna,¹²² ott voltak a mesterek. Ez egy különálló zadruga volt, parasztzadrugát, de hát ott is voltak mesterek. Akkor, mikor ez megszűnt, ahol én először voltam, akkor oda jártam, gyütt a feleségem is, meg apósom is néha mentek, mert ki volt szabva nyolc óra munka, és az mindig be lett írva, ugye ez és ez megjelent aznap, az év végén, mikor volt az elszámolás, lett az osztás, ennyi búzát kapsz, ennyi kukoricát, ennyi mézet meg cukrot, még gyapjút is adtak. De hát én mint mester, én nem egynapi napszámot kaptam, egy és egynegyedet, nem csak én, a mesterek, aki volt a lakatosoknál, Bálint József nevezetű, nem is tudott szerbül, tiszta magyar volt, az másfelet kapott, de az nagy szakember volt a gépek körül, mert akkor már voltak gépek. A Józsi bácsi az nagy szakember volt, nagy magyar is volt, de nem bántott ő senkit, csinálta a dolgát. Nem lehet mondani, hogy volt valami összeütközés.

– Mikor mentek szét a szövetkezetek?

¹¹⁹ Menj te!

¹²⁰ Nem tudja; nem tudsz semmit sem.

¹²¹ Földműves-szövetkezet.

¹²² Mezőgazdasági.

– Hát, ha jól emlékszem rája, ötvenháromban. Persze, mert szétlopkodták már akkor. A kocsikereket ellopták, elvitte haza, már készült, hogy privátilag, magányosan fog dolgozni.

– Megtanultak a kolonisták is dolgozni?

– Meg, belejöttek, csinálták. Csak mondom, eleinte egy lovat fogott be, milyen szántás az, még két lóval is nehéz volt, és akkor a felesége meg vezette a lovat. Buták voltak. Mondok valamit, ezek oly buták voltak, mikor idejöttek, már később, mikor hazakerültem én is, akkor már megismerkedtünk, rettenetes analfabéták is, meg amúgy is buták voltak, máma, ha bemész hozzájuk, nem így van ám, mint énnálam, hanem mintha minisztériumba bemennél. Annyira lepipálták a magyarságot, annyira. Ott a berendezés, ott a viselkedés, ott minden, ami van a házban, nem lehet másként csinálni. Van, ahol bemész, akkor seggel köll kimenni, de az kevés. Úgyhogy nagyon előretörtek, nagyon. Nagyon. Az öregek kihaltak, gyüttek fiatalok, már tanultabbak.

Regőce, 125.

MONDJA AZ APATINI LIČAN, HOGY MOST MI A BAJOTOK

– Betelepítették a német Szentiványra, Prigrevicára a Likábú. Telepítettek be likai népeket. Hogy majd azok fognak dolgozni a német házakban. Hát nem mentek azok, szegények, semmire. Mert ott, ahunnan ezek gyüttek, nagyon jó levegő vót. Oszt akkó ebbe a porba mind lebetegedtek. Mind tüdőbajaik vótak. Akkor azok rohamosan mentek vissza. De azok nem csak úgy elgyüttek ide...

– A legtöbben Apatinba mentek?

– Meg Szentiványra is. Ahova telepítették őket. Abba ítéletbe, hogy német házakba bele. Meg sok fődeket kaptak, meg százezer dinárt minden család. Az annyi pénz volt, hogy... Hát ezer dinárt nem lehetett összeszedni, nem százezret! Hogy kezdjenek el dolgozni. Hát nem tudtak azok avval menni semmire.

No, akkor itt meg a nagy beszolgáltatásban kivezették a lovakat a népek. Most mink éppen nem voltunk ott, de voltak, a községházához. Kirakták nagy betűkkel Apatinba meg Szentiványra, hogy Kupuszinán árulják, árverezik a lovakat. Oszt azok nem tudták, hogy ez mi. Azok gyüttek ide lovat venni. Meg amit majd vesznek. Oszt ugye a gazdája ott siránkozott meg minden. Mondja az apatini ličan,¹²³ hogy most mi a bajotok. „Most adjátok, vagy nem adjátok?” Akkor mondták, hogy: „Nem akarjuk mink ezt eladni, ezt tőlünk elveszik.” „Mit csinálnak?” „Elveszik. Nem adjuk mi ezt el, ez nekünk kell.” Összebeszélgettek, mert megkaphatták azokat a lovakat ingyen, csak azért, hogy tülünk ezek a senkiházik, ez a csöcselék bírja elvenni. És összeszedték magukat, oszt hazamentek, többet nem gyüttek ide árverésre. Rakhatták ők ki, hogy itt, Kupuszinán mi van eladó, no, azok ide nem gyüttek. Máshun is, mert a szerbek ilyenek meg olyanok. De ilyenek is voltak. És hazament, és egy semmit Szentiványra innen el nem vittek.

¹²³ Az Apatinban élő likai.

Negyvenötbe, negyvenhatba, akkó Likábú betelepítették a likaiakat. Száz-ezer dínárt kaptak a likaiak, mikó idegyüttek Apatinba. Meg az a nagy házakat. Valamellik még most is úgy áll, még a, úgy van bemeszeve, ahogy a német asszony bemeszete. Vagy a német festők bemeszeték. No de azoknak az eddig vót. Azok mindent eladtak. Azok mást se csináltak, csak azt, amit ezek idegyüttek, ezek csináltak. Tudod, ezek a izbeglicák¹²⁴ is mit csinának. Na, ezt csináták. De azok még rosszabbak vótak. Akkó ugye nagyon szép vidék vót az a Lika, így, ugye hegyes, ide elgyüttek, ebbe porba, mind elbetegedtek. Akkó aplanc,¹²⁵ mentek vissza. Persze. Hát vissza, vissza. Mind tüdőbajos vót. Hát nem bírták ezt a levegőt itt, ami itt vót a Vajdaságba. Annyi visszament, mind elbetegedtek. Aplanc, vissza. Mentek vissza, oszt akik még itt maradtak, hát azok most, látod, űk a uralkodók. No, tudjuk, hogy hogy van. Nem bírunk semmit, a mostohagyerek, mink vagyunk a mostohagyerekek, ík meg a édesgyerekek, no oszt, oszt most akkó űk a valakik, mink meg a senkik. Na, hát ez nem vót. De akármennyit dőgozunk, nem bírunk előremenni, de űk csak bírnak, bírnak, bírnak, bírnak, no. Így vót.

Bácskertes, 15.

A DUŠANKA NÉNI KERÜLT IDE

– A Dušanka néni került ide, az meg boszánka¹²⁶ volt, és az került ide, mint a, mint bábaasszony. Ő volt a partizán. Igen, őneki nem volt semmilyen iskolája. Ő csak a partizánoknál valamit tanút, valami ilyen kötözés, meg mit tudom én, micsoda, de neki nem volt iskolája. A doktor néni, a doktor néni, meg a férje is, űk kishegyesiek. És a férje Kishegyesen felakasztotta magát. Azt tudod, nem? Az úgy akasztotta föl magát. Mikor bejöttek a partizánok, fölakasztotta magát. Mivel zsidó volt, mer volt neki egy testvérje, jaj, Franciska. Azokat elvitték szintén, mer azok zsidók voltak, azokat elvitték, űk meg azért maradtak itt, hogy mivel doktor volt, nem volt, nem volt doktor. És annyira terrorizálták, meg nem tom, mit csináltak vele, hogy elment Kishegyesre, és fölakasztotta magát. Azért, mert a testvérit, mondtam, azt tudom, hogy van, valami Franciska testvérje vót, azt elvitték. Őtet meg azé köllött, hogy itt maradjon, mivel orvos volt.

Gombos, 116.

¹²⁴ Menekültek; a huszadik század kilencvenes éveiben Szerbiába és Vajdaságba menekültek gyűjtőneve.

¹²⁵ Hátra arc.

¹²⁶ Boszniából származó nő.

A vitás hovatartozás eldöntését befolyásolni szándékozó tüntetés Szabadka utcáin (SZTL F-176-68.14)

A tribün gyanánt használt balkonon felolvassák a tiltakozás szövegét (SZTL F-176.68.19)

TITO ÉS SZTÁLIN, AZ ÚJ RENDSZER KISZOLGÁLÓI, GOLI OTOK

A Titónak a születésére vót az a stafétavivés (421) ♦ Csantavéren egy jó pár embert összeszedtek előtte (421) ♦ Nálunk éltek legjobban (422) ♦ Elég jól éltünk Tito idejében (422) ♦ Ő volt egy igazi vezérünk, a Tito (422) ♦ És akkor fogadta Tito kihallgatásra (423) ♦ Tito is nagyon gyűlölte a nemzetségeket (424) ♦ Sztálin nem volt kedvelt ember (424) ♦ Mert volt a Sztálinból sok, cipőbe raktuk (425) ♦

Leszedték azt a Lenin-, Sztálin-képeket, csak a Titóé ott maradt (425) ♦ Nyilván Tito elvtárs nem érdemelte ki, hogy a magyar nép dalba foglalja a nevét (426) ♦ Tudták ők, hogy én nem vagyok bűnös (426) ♦ Ez oda vót Goli oton két évig (428) ♦ A krumplit belekeverték a zsír közé, oszt azt észrevették (429) ♦ Egy éjszaka összeszedték az egész bandát, és elvitték (430)

A TITÓNAK A SZÜLETÉSÉRE VÓT AZ A STAFÉTAVIVÉS

– Hát vót, körúton is járt a Tito, erre is. Hát az én apám is be vót osztva stafétát vinni. A Titónak a születésére vót az a stafétavivés. Ű is egy alkalommal be vót, az, hogy egy ilyen idősebb parasztember, meg vótak ilyen nagyobb gyerekek meg fiatalok. Vót egy fiatalember meg egy nagylány, oszt mondták: „Bácsi, maga csak maradjon!” Úgyhogy űneki nem köllött, ahogy átvették, űk vitték tovább, űtet kikímélték. Emlékszem, amikó katona vótam, akkó is nagy divat vót. Oszt elesett vagy mi csinált [a stafétát vivő személy], nem tudom, mi csinált, csak jól megütötte magát. Úgyhogy a stafétavivés nem épp a legjobban sikerült.

Hát én látni láttam a Titót, csak őrségen vótam Szlovéniába, ott nem messze a nemzetközi úton, valami afrikai fejessel vótak, oszt ilyen nyitott izével mentek ottan, kocsiival. Oszt úgy messzirű láttam, hogy ahun mén a! De ugye zasedába¹²⁷ vót sok katona is, meg rendőr kint, a katonaság kint a terepen, a rendőrség meg a faluhelyeken meg a városokban. De így különben... Azt hallottam, hogy Bánátba is gyűtt vonattal, oszt megállt, kis óvodások, meg mit tudom én, éljeneztek, oszt közējük ment, hogy szólt, aki meg vót bízva vele, hogy legyen szíves. Hát ugye szerette a sok gyereket. Lényegében én nem tudom, politika nem is érdekelt sose, a mái napig se.

Magyarkanizsa, 67.

CSANTAVÉREN EGY JÓ PÁR EMBERT ÖSSZESZEDTEK ELŐTTE

– Olyanokat tudok, hogy amikó a Tito gyűtt erre fölfelé valahova, vót Zentán, vót Topolyán. Csantavéren nem hiszem, hogy vót, nem tudom, nem emlékszek rá. Mert nem laktunk már ottan. De láttam Topolyán, láttam Zentán. Akkó Csantavéren egy jó pár embert összeszedtek előtte. És azokat becsukták. És még a Tito le nem hogyhíjjákót, tette meg a körutat, és nem ment tovább, addig be vótak csukva. Szerb is vót köztük. Hát, az én sógorom is be vót csukva, a Muci. Hát az egy olyan csendes ember vót... Különben magyar ember vót, de nem vót akkora nagy magyar, hogy mit tudom én, hogy... És ötet is! Kegyetlen bántotta. Aszongya, nem vétetem senkinek. Különben ilyen biciklimechanikus lett, mert abban az időben még a bicikli egzisztált a népnek nagyon, és akkó javította a bicikliket. És bántotta is, hogy hát mié, mié vittek el.

Tornyos, 38.

NÁLUNK ÉLTEK LEGJOBBAN

– Mondom én neked, hogy a Titorú minékünk nagyon jó véleményünk volt, meg azt mondtuk, hogy addig éltünk jól, amíg a Tito volt, de az, azok, akik a háborút átérték, meg azt a pár évet, azok nem szerették. Ezt is beírod? Hát lehet, hogy, de a Tito is tudott az egésztől. Abba az időbe, akik azt átérték, most nem úgy voltak, hogy haragudtak rá, de mondták, hogy hogy élték át, de utána csak az egész környező országokban nálunk éltek legjobban. Nálunk éltek legjobban. Hát se a magyarok, meddig voltak itt a magyarok? Az orosz főnhatóság alatt. A románoknak azoknak, azoknak nagyon rossz volt. Na most, az osztrákokat ne számoljuk, mert azok nem vettek részt a háborúba, vagy ha részt is vettek, akkor nem olyan módon, és a környező országokba mindenhol nekünk volt a legjobb. Igen. Nekünk volt a legjobb. Ennyit tudok. Hát nem, hogy a, az idetelepített, onnan Vranje környékéről, ahogy jöttek ezek a, a idetelepítettek a második világháború után, meg hogy nagyon sokan, mikor ideértek, Hódság meg erre a részre, meglátták, hogy síkság, és fogták magukat, és visszamentek, nem akartak itt. Nem akartak dolgozni. Na most, azt mondták itt ezek, azé, mer nem szerettek dolgozni. Na, most mit tudom én. Hát, de hogy milyen kapcsolatot várnak, hát semmilyen, mer nem is maradtak.

Gombos, 116.

ELÉG JÓL ÉLTÜNK TITO IDEJÉBEN

– Tito marsall katonája voltam. Mikor meghalt Sztálin, akkor kezdett egy kicsit jobban lenni nálunk is, meg Tito meg a Sztálin össze voltak veszve. Nem bírták egymást. Tito Nyugatról is kérte a kölcsönt, meg Keletről is. De jól tette, mert elég jól éltünk Tito idejében, jobban, mint a magyarok idejében.

Mohol, 77.

Ő VOLT EGY IGAZI VEZÉRÜNK, A TITO

– Hát a földosztás az megvolt annak idején, mikor vége volt a háborúnak, lecsendesedett ugye, akkor, mert a Tito vezette, úgy kell mondanom, mert ez is biztos, és úgy kell mondanom mindenkinek, hogy ő volt egy igazi vezérünk, a Tito. Az adott a parasztságnak, adott a nyugdíjasoknak, az időseknek, akik nem dolgoztak. Azt mondta, hogy kell menni dolgozni, nem koldulni, meg mentek a cigányok koldulni tarisznyával meg, ezt eltiltotta, meg el is lett tiltva, és kellett menni dolgozni, de hát ennyi volt a különbség. Tehát a Tito amikor átvette, ez csinált rendet az országba, az vette a villanyt, és elgondolhatod azt, hogy mennyibe kerül egy országban az a sok drótbevezetés, az oszlopok. És így tovább, hogy ne is mondjam. Utána jöttek az utak. Ezt mind a Tito indítványozta. Nem más. Se a Horthy, se a senki más, ezt mind a Tito. De adott a népnek kedvet egy kicsit, hogy éljenek, és ne szorongassák a népet.

Szilágyi, 133.

ÉS AKKOR FOGADTA TITO KIHALLGATÁSRA

– De akkor volt a Titónak, nagy család vót, nagy adó vót, mert aki a hármas adóba vót.

– Mi az a hármas adó?

– A harmadik kategória, annak volt a legnagyobb beszolgáltatása meg adója. És az én nagybácsim is nagyon jól beszélt oroszul, hát az oroszokkal úgy beszéltek, csuda, itt voltak oroszok, nem tudom én, hány hónapig. És akkor elment a Titóhó. Volt neki valami ügyvéd kolegája, aki kommunista volt, és a Titóval nagyon jóba volt. És akkor fogadta Tito kihallgatásra. És akkor úgy beállították, hogy nem vitték el a partizánok a kocsiját, lovát meg minden, fölajánlotta. Kérem, ez ki volt csiszolva. De mindig mondta, hogy mire beért az öreghő, még a gatyáját is átvizsgálták. No jó, hát ez evvel jár.

No és mikor hazagyütt, két hétre rá kezdődött a kataszteri adó jobban. Mert a Gurtyó meg a Spider meg a Drobina, ezek csinálták az adót... Ha nem tetszettél te, akkor két méterre a te búzádból adni, vagy tízezer vagy húsezer dinár a te...

– A Drobina szava az volt a törvény?

– Hát persze.

– Az a hasára csapott, és azt mondta, maguknak ennyit kell adni?

– Hát persze. Hát volt itt egy bizottság: Zsidó Imre, Popov, Kukricás Éva, akkor volt a...

– A Popov Gyuri bácsi?

– Hát mit gondolsz te? Hát tudod, ű fehérorosz volt, és ű idetette a derekát, hogy nehogy űtet is, mert neki köllött vigyázni. De magyar idő alatt öregapám megvigyázta, ugye? Akkor volt, mi az isten... Tudom, hogy volt tizenhárom bitang, Isterbácra az ű szavukra vitték el űket. Nem gyün eszembe. Mert tudom, hogy a Várszegi, nem Várszegi, hogy hívták azt a borbélyt? Aki itt lakott a... Vágner Sándor. Ez egy bevándorolt félcigány volt. Hát ez volt az atyaúristen.

– Ez kommunista volt?

– Hát minden. Ide hallgass, mikor begyüttek a partizánok, akkor sok kupuszinit elvittek. Krónics-palotába, meg ki hova, meg tizenhármat ki is nyírtak. Érted? És kérték, a Vagner volt az atyaisten, és kérték az engedélyt, csináljon papírt, hogy be lehessen oda menni, üssön rá pecsétet, és nem akarta. Nem akarta a gané. De elhurcolkodtak innen idővel.

– Hova?

– Zomborba. Ott meg is van, a katolikus temető, ahun van eltemetve a Toni sógor, ott nem messze. Láttam a fényképit meg a nevit egy-két éve.

No most, a kolhozt hogy fölhoztad. Hát tudod, hogy hány embert, hát nem hogy agyonverték, mert életben maradtak, de a Balog Miskának az apját ismerted? Az új iskola mellett. Olyan vékony bácsi volt. Az első világháború alatt nagyon fiatalon elvitték katonának, nem volt se még tizenennyolc éves. Igen. No most, mikor elég jól állt így mezőgazdasági felszereléssel, lovakkal. Mikor gyütt ez a kolhozidő, akkor Bezdánba... Nem gyün eszembe a neve... Átgyütt ugye, ávósok. Azt az embert úgy

ütötték agyba-fejbe, muszáj volt bemenni a kolhozba, ne bántsák. Akkor a Silling Miskának a fia meg a felesége ahun él, Balog, nem tudom mi volt, aztat is. Meg a szomszédba. Úgy verték őket, hogy csuda. De a Duma Gyura apja, azt nem merték verni, mert az tartotta, hogy zsidó, meg emez is, hogy ez bolond, ne bántsátok, mert ez kikeny minket, az atyaisten le nem veszi! Azt nem merték bántani. De ezeket a szerencsétlen embereket... Hát vót...

Bácskertes, 24.

TITO IS NAGYON GYŰLÖLTE A NEMZETSÉGEKET

– Akkor nem volt jó. Aki élni akart, tudott magának, ha mást nem, egy kis kulipintyót csinálni. Már ha akkor sem csinált, akkor az nem ember élőttem. Mi összerültünk az asszonnyal úgy, mint az ujjam jóformán, mert a magyarok idejében nem nagyon lehetett venni nem tom mit, mire leszereltem, akkorra az alsóneműm mind elfogyott, ugye a bátyám meg apám elhasználták. Hát jól van. Semmi nélkül kerültünk össze az asszonnyal. Öt hektár földet tudtunk összeszedni, meg a házat. Meg a gyerekeknek házat csináltattunk. Arra nem mondhatok egy szót se. Habár a Tito is nagyon gyűlölte a nemzetségeket, hát ő is horvát volt, állítólag, nagyon elszerbesegett. Jól van, no.

Mohol, 79.

SZTÁLIN NEM VOLT KEDVELT EMBER

– Második világháború lezárulta után Tito meg Sztálin volt, akit nagyon tiszteltek?
 – Nagyon tiszteltünk. Sztálint nem mondhatom, ő sosem volt sem a mi szűkebb családuknak, sem a faluban nem volt valami jó hírnek örvendő egyén. Titót viszont igen. Titót megszerette a falu, megszerette az én generációm, megszerették a fiatalok, az idősebbek, mert Tito tudott nagyon közvetlen lenni. Tito volt Debelyacsán is. Oly módon, hogy átutazóban volt vonattal, és úgy rendelte, hogy, most már nem emlékszem, fél órát, egy órát, másfél órát, nem tudom, mennyit, állt a vonat a debelyacsai állomáson, és ő kiszállt a vonatból, és üdvözölte a falu népét, és ő tudott magyarul. Magyarul beszélt az emberekhez. Mi akkor Pancsován tanítottunk, Debelyacsá–Pancsova húszonnégy [sic!] km, Debelyacsán ott voltunk a vasútállomáson a férjemmel, amikor megérkezett a Tito vonatja. Végighallgattuk a beszédjét, végighallgattuk, nem végig, de hallgattunk beszédeket, amikor odament emberekhez, gyerekeket megcirógatott. Biciklire ültünk a férjemmel, és nyomás biciklivel Pancsova felé. Megtudtuk, hogy Jabukán, az egy cukorgyár és mellette a telep, ismét állni fog a vonat, és ott valamennyi pihenője volt Titónak, a jabukai állomáson, és pancsovai vasútállomásra mire befutott a vonat, mi ott vártuk be Titót a vasútállomáson. Szóval, Tito nagyon kedvelt volt a faluban, közkedvelt volt, hogy így mondjam. Ő igen sokat tett, hogy a falusi nép jól érezze magát. Azután volt, amikor egy ünnepségre is kilátogatott Debelyacsára, úgyhogy, mondom, a hangulat Tito felé nagyon pozitív volt. Egész életében.

De Sztálinnak sosem volt jó híre ott a faluban, Sztálin nem volt kedvelt ember, inkább az a kategória volt, akitől tartózkodni kell, nem gyűlölni, hanem tartózkodni. Hogy ne tudjunk róla semmit, akkor nem lesz semmi bajunk, inkább egy ilyen állásfoglalásról tudok.

Szabadka, 25.

MERT VOLT A SZTÁLINBÓL SOK, CIPŐBE RAKTUK

– Volt [a katonaságban] politički čas,¹²⁸ úgy mondták, hogy az oroszokkal megszaktunk minden kapcsolatot, nem akarunk a gyarmata lenni. Másnap már a fényképeket szedték le, mert volt a Sztálinból sok, cipőbe raktuk, vastag papír volt, és odatettük a cipőbe [cipőbélésnek].

Mohol, 86.

LESZEDTÉK AZT A LENIN-, SZTALIN-KÉPEKET, CSAK A TITÓÉ OTT MARADT

– Hát az úgy történt, hogy az iskolába is nagy Sztalin-kép kint, nagy Lenin-kép kint. Marx, Engels. Azért a Tito is csak ott vót valahun. Akkor, no, ez vót, így vótunk. Oszt mindig: „Éljen Lenin elvtárs, éljen Sztalin elvtárs!” Oszt mindig ez vót az iskolában, ez vót, no. Oszt egyszer csak begyüttek a tanítók, hat évre, de akkor már nagyon nagyok vótunk. Mondták, hogy gyerekek, megszűnt ez. Leszedték azt a Lenin-, Sztalin-képeket, csak a Titóé ott maradt.

Egyszer csak azt mondták, hogy megszűnik az obaveza. Jaj, dehogyszűnik, örökre az úgy marad! Senki nem hitte el. Egyszer csak nem volt többet. És a Titónk odállt a Nasszerhó¹²⁹ meg a... Úgy összevesztek az oroszokkal, hogy á, nagyon. És akkor többet se szó nem volt a Szovjetuniórú, nem tanultunk se oroszul többet, mert tudtunk úgy olvasni, csak úgy zuhogott oroszul. Meg az orosz himnuszt is úgy tudtuk.

– Azt is kellett? Zeneórán tanulták az orosz himnuszt?

– Nem, csak úgy mondtuk, versbe mondtuk. Kellott tudni. Ne ne vess, mert elég volt a bajunk. Nem az *Anyám tyúkját* tanultuk meg, hanem az izét, az orosz himnuszt meg a szerb himnuszt. Szerbet, azt is muszáj volt tudni.

Bácskertes, 15.

¹²⁸ A katonai kiképzés kötelező velejárója volt a politikai-világnézeti óra.

¹²⁹ Gamal Abden-Nasszer, Egyiptom elnöke, Nehru indiai elnökkel és Titóval az el nem kötelezettek mozgalmának emblematikus alakjai voltak. A terminus atyja Nehru indiai elnök, aki 1954-ben a colombói (Srí Lanka) konferencián használta.

NYILVÁN TITO ELVTÁRS NEM ÉRDEMELTE KI, HOGY A MAGYAR NÉP
DALBA FOGLALJA A NEVÉT

– Meg hogy együtt ült apám a vádlottak padján a Kis Anti bácsival, amikor hát a Kis Anti fiatal lelkészként vezette a Kyrie énekkarát, és valaki följelentette, hogy irredenta dalokra tanítja a fiatalokat. És az apám akkor többek között a, mer akkor már a felső tagozatokon tantárgyfólosztás volt, és ő volt a zene-, az énektanár, és őt hívták még szakértőnek, hogy mondjon véleményt, és hát ő a vizsgálóbírónak elmondta, mer megnézte, hogy mi, ez itt mind hiteles, eredeti magyar népdal. És akkor kérdezte a vizsgálóbíró, hogy miért nem énekelnek a magyarok Tito elvtársról is. Apám meg mondta, mert nyilván Tito elvtárs nem érdemelte ki, hogy a magyar nép dalba foglalja a nevét.

– Említetted a Lévai Bandi bácsinak a nevét.

– Én, az én számomra ő, ő embereszmény volt. Függetlenül, hogy felnőttként rájöttem, hogy éppúgy, mint minden ember, ő is esendő volt. De, de egy hihetetlen munkabírású, hihetetlen szervezőkészségű és óriási műveltségű ember volt. És amíg, amíg a Goli otok még nem törte, addig, addig kemény magyar volt. Úgy érzem, úgy érzem, mert utána sohase, sohase volt ugyanaz, és...

– Mesélt Goli otokról?

– Nem! Soha! Ennekem nem. Apámmal, tudom, bezárkóztak... És a másik ilyen ember, aki, akit nagyon tiszteltem, az meg a Keck Zsiga bácsi volt.

– Aki ugyancsak megjárta.

– Igen, és ő is az apámnak barátja volt. Pont a *Kalangya* említése kapcsán jutott eszembe, mert ő hozta nekünk mindig a *Kalangyát*. Úgyhogy az a Goli otok az egy borzasztó volt, az olyant én csak a Gulaghoz tudom hasonlítani. De talán még az se volt ennyire... Nem, nem, úgyhogy, úgyhogy az a lelkét törte, törte meg a Goli otok, mert ő fizikailag viszonylag jó állapotba élte le az életét, de a lelkét megtörték.

Szabadka, 29.

TUDTÁK ŐK, HOGY ÉN NEM VAGYOK BŰNÖS

– Én épp Újvidéken voltam, amikor az Informbíróról köllött a párttagoknak mondania valamit. Ott még nem volt izjašnjavanje,¹³⁰ ahol voltam, ott ideiglenesen voltam. És amikor hazajöttem, akkor itt a hogyhívjákra behívtak a. Nem a kommitetba, hanem az oznások, és hogy hát: te, mi ez? Ott voltam a határon ugye, stb. És hát...

És elég az hozzá, hogy küszködtek, behívtak, és az egyik a kézbesítést hozta, hogy hát jelentkezzek a komitetba kilenc órakor, és akkor kezdtem tanítani. Hát most mit tehetek mást, hazaküldtem a gyerekeket. Holnap gyertek, ültem a biciklire, és nyomtam befelé. Útközbe jelentkeztem az igazgatónőnél, Medek Ružónál, hogy köll, hogy menjek. Mit csináltam? „Hát nem csináltam semmit, fogalmam

¹³⁰ Színvallás, állásfoglalás az Informbíróval kapcsolatban.

sincs, mié hívnak.” Mikor bemegyek, mondják, hogy hol van az én izjašnjenjem? Hát nincsen, mert nem voltam itt. Hát és jobbra-balra, erre-arra, húztak-nyúztak minden. És közbe hát mi van, végül kisült, mi a vétkem, hát az volt a vétkem, hogy én hogy hívják, negyvenhat decemberétől negyvenhétbe meg negyvennyolc tavaszán tanítottam a pártiskolába. Istorija SKP.¹³¹

– A pártiskolában, Szabadkán?

– Szabadkán, de nem tudom hát, most már, nem tudja azt a hogyhívjákok, csirkegyár volt a pártiskola, tudja, hogy hol van a? Mikor mén Kelebiának, akkor, tudja, hogy átmen, mikor a Halasi úton mén, átmen az első vágányon. A zombori vágányon. Akkor utána van ott lent a völgyben egy ilyen nagy épület. Az volt a pártiskola. Az az épület. De azelőtt az csirkegyár volt, meg mit tudom én. Nem érdekes, a lényeg az, hogy az volt a pártiskola.

– És az volt a bűne, hogy ott tanított?

– Nem, az SZKP-t tanítottam. A Szovjet Kommunista Párt. Hát, de azt akasztották a nyakamba, hát én mondtam, hogy nem végeztem semmilyen pártiskolát. „Pa ako, ti si učitelj.”¹³² És köllött tanítani, és akkor mondtam neki, hogy: hát akkor az iskolában nem tanítok? „Kako da ne?” „A kad ću to?” „Posle.” Mondom: „Ja do osamnaest sati radim. Od osam do osamnaest.”¹³³ Az volt a helyzet, hogy délelőtt magyartanár voltam, elsőtől hatodikig minden osztály, minden tantárgy. Délután szerb tagozat, és másnap fordítva. Egyik nap délelőtt, másik nap délután mentek a gyerekek. És szombaton rendes tanítás volt, úgyhogy én nyolckor kezdtem és hatkor fejeztem be.

– És utána meg a Szovjet Kommunista Párt történetét kellett?

– Bejöttek énmiattam, nyolc órától kezdődött, tízig. És hetente kétszer, megvolt a két órám. Illetve tíz órám, mert hát az alatt a két óra alatt három-három egységet tanítottam egyik nap, másik nap. És le kellett tanítani. És akkor, mikor megvolt, akkor vót egy hónap, másfél szünet, és akkor jött a másik csoport, és megint. És mondom nekik, hogy nem azért csináltam ezt, mert akartam. Nyakamba akasztották, és kész. És akkor egyszer azt mondja az egyik, hogy nem vagyok bűnös ugye, és a, örökké provokáltak, és már kipukkadtam. Azt mondja: „E vidiš da si kriv, zato se nerviraš.”¹³⁴ Hát, de a többit elküldték a Goli otokra. Én hallottam erről, hogy aki a szovjetok mellett állt, azt elküldték Goli otokra. És én hát nem azért tanítottam, mert akartam, hanem mert a nyakamba akasztották. Ugye? Meg a szerb pártiskolába is szerbül tanítottam, meg magyar és szerb tagozatot vezettem, és nézzék meg, a történelemből mit tanítottam. A NOB-ot¹³⁵ meg a többit. Tényleg ezt nagyon tudtam, mert a SKOJ vonalán sok mindenhez hozzájutottam, és persze hogy töb-

¹³¹ A Szovjet Kommunista Párt története.

¹³² Na és, te vagy a tanító.

¹³³ Dehogynem. És mikor? Később. Mondom, én nyolctól hatig dolgozom. Nyolctól hatig.

¹³⁴ Látod, hogy bűnös vagy, ezért idegeskedsz.

¹³⁵ Narodnooslobodilačka borba, népfelszabadító háború.

bet tudtam, mint a többi tanító, és bírtam is csinálni. És az is volt a helyzet, hogy mindjárt az első évben megkaptam a kitűnő osztályzatot.

Mikor kihallgatáson voltam...

– Az Oznában?

– Igen, akkor mondták, azt mondja: „Idi kući, sutra ćemo nastaviti.”¹³⁶ Ők öten voltak, én egyedül, és nyúztak. És mondom, hogy fejeződött be, és mondta, hogy postao sam član partije.¹³⁷ Hát igen, mondom: „Ja nisam postao član partije onda, po nekom. Postao sam onda skojevac kad drugi su se usrali u gaće. I u pantalone čak i odrasli.”¹³⁸ És akkor, szóval ilyen módon ment a dolog, és látták ők, tudták ők, hogy én nem vagyok bűnös, de hát nem tettem az izjašnjenjet,¹³⁹ és ezért Goli otok jár, ugye? És végül az lett a helyzet, hogy másnap reggel hét órakor jött a kézbesítő, hozta a pozívt,¹⁴⁰ azonnal, három órán belül kell, hogy jelentkezsek a katonai ügyosztályon, katonának.

– És azokkal mi lett, akik Goli otokra kerültek negyvennyolcban?

– Hát mondjuk, többek között ott volt a Lévai Endre, visszakerült nehezen. Keck Zsigmond, visszakerült nehezen. Ezek voltak énnekem a tanítványaim. A Dévavári nem volt Goli otokon.¹⁴¹ Nem volt. Dévavárral együtt jártunk iskolába, egy osztályba voltunk, úgyhogy tudom. Ő nem Dévavári volt, ő Datler volt. És elég az hozzá, hogy ő nem került Goli otokra, ő csak elkerült innen, hogy aki ilyen gyanús, ne legyen itt, ne bírjon keverni a többiek között, meg ne szúrja a szemüket. De nem került ő se, ő nem lett büntetve.

Szabadka, 9.

EZ ODA VÓT GOLI OTOKON KÉT ÉVIG

– Volt-e olyan, hogy valakit Őrszállásról elvittek Goli otokra vagy kényszermunkára?

– Hát hogya lett volna. Őrszállásról például a, nem ismerted a... Kovács Gyura bácsi, nem? Na, az is, meg vót itten egy, komandant tenkovske jedinice¹⁴² vót, majori¹⁴³ rangja vót, vagy kapitány vót? A Zubović vót, hogy is hívták? Traktorista vót a zadrugába... [A jelen lévő feleség közbevetése: ez a nagyutcán lakott a feleségivel?] Ez Simićnek a testvére... Trivić, Trivić, Trivićnek a sógora.

– És azoknak mi volt a bűnük?

¹³⁶ Menj haza, holnap folytatjuk!

¹³⁷ ...és párttag lettem.

¹³⁸ Én nem valami alapján lettem párttag. Akkor lettem a SKOJ tagja, amikor sokan beszartak a gatyájukba. Meg a nadrágjukba a felnőttek.

¹³⁹ Nem tagadtam meg az IB-t.

¹⁴⁰ Behívót.

¹⁴¹ Dévavári Zoltán 1949. március 11-én lett letartóztatva, majd 1952. március 10-én szabadult Goli otokról.

¹⁴² Páncélososztag parancsnoka.

¹⁴³ Őrnagyi.

– Hah, egy szóért. Csak egy szót köllött a hadseregbe olyasvalamit szólni, nem azt, a tiszteket megette az éccaka. Ott volt a tiszt, komandir prve baterije, poručniki¹⁴⁴ rangba vót, egyszer reggelre tele vótak rajzolja az ajtók, kukasti krstovi.¹⁴⁵ Aj, de vót ottan baj, mert a horogkörösztöket lerajzolták, oszt mit tudom én, arra a poručnikra bizonyították. Mert hát hogy lehet lerajzolni, ha a folyosón voltak a támasztók, a šinjeljeink¹⁴⁶ ott voltak, a bakancsaink ott voltak, mind a folyosón voltak. Két požarni.¹⁴⁷ Hát ki közlekedik ott, mint a napos tiszt? És akkor valahogy rábizonyosodott, erre a poručnikra, és akkor egyszer politikai órán a komeszárnak előhozták, akkor azt mondta: „Eno je, tamo je, u Nišu na vojnom sudu, pošto je postao informbirov, informbirovac.”¹⁴⁸ Hát innen meg ez a Kovács Gyura bácsi.

– De azzal mi történt? Hogy történt az a Kovács Gyura bácsival?

– Hát ő vót már első világháborúba. És ugye ő azt a rezsimet tartotta, meg hajtotta a kommunista rezsimet. És ő írástudó. Vót itt a Grécs Józsi bácsi, nem tudom, azt ismerte-e, de az írástudatlan volt. Aztán a Sovány Pali, az meg iszákos a végtelenségig. A feleségitű elvált, ű a Mayer hentesnél dógozott. Az nem törődött, csak inni legyen nekije. Akkor hát ugye itten, mikor a Sztalin meghalt, ezeknek valamit járt a szájuk, hogy mit, azt én nem tudom, de be lettek hívva, ugye kivizsgálási fogság. Hát a Grécs sorra került, hát írjon alá. Hát ű nem tud írni, hát az ujját odanyomta. Analfabéta vót. Hát akkó kicsoda? Sovány Pali? Ezek itt feleltek mind, mert az ivott, azt minden telepes ismerte, az nem vót. Hát akkó ki lehetett, mint a Gyura bácsi. A Gyura bácsit meg szépen elvitték, hogy mit beszélt, mit tudom én, azt mondta, hogy emezek ráhazudtak. Ez oda vót Goli otokon két évig, vagy másfél évig, vagy nem tudom. Mást nem tudok, hogy oda lett vóna.

Őrszállás, 123.

A KRUMPLIT BELEKEVERTÉK A ZSÍR KÖZÉ, OSZT AZT ÉSZREVETTÉK

– Goli otokra nem vittek a faluból senkit?

– Nyilván vót, ez a Pista batya, Forgács, akinek zsírt belekeverték a krumplibá. Mer zsírt köllött beadni, oszt űk a krumplit belekeverték a zsír közé, oszt azt észrevették. Oszt akkó... Hát maradjon zsír, azt a krumplit bekeverték, oszt... Há, oszt észrevették. Ezeket a paradicsomma is megfogták. De akkó gyár, mikó dógozott, akkó mentük ládáé. Kiadták a ládákat, az űk ládájukba köllött, olyan huszonöt kilós ládák vótak, akkó mindenki megszédte, akkó vittük a gyárba. Ott mingyá, há lehetett a kocsirú, mikó vót olyan helyzet, akkó kocsirú egyenest vitték a mosóba. De mikó nagy vót a tumultus, hogy, akkó oda, a gyár udvarába rakták le, ugye az nagy, oszt a, ezeket, a paradicsomos ládákba raktak téglákat. Téglákat. Oszt most ez jó lett vóna,

¹⁴⁴ Az első szakasz parancsnoka, hadnagyi rangban.

¹⁴⁵ Horogkeresztek.

¹⁴⁶ Posztó katonakabát.

¹⁴⁷ Ügyeletes katona, tűzvédelmi.

¹⁴⁸ Ott van Nišben, mert bebizonyosodott róla, hogy az Informbiro híve.

tudod, ha nem a mosóba köllöt vóna mingyá kocsirú. Oda le, oda lerázták vóna a többi közü, akkó nem tudták vóna ezek, hogy fétéglákat, oszt akkó, oszt, oszt pont a kocsirú a mosóba szórta, akkó meglátták. Azé ezt evitték, akkó a zsíré...

– Szóval maga úgy tudja, hogy Goli otokra vitték el?

– Én úgy tudom, hogy oda. De én nem vagyok benne biztos, mer Požarevacon is vót híres, valaki vót. Pópán Feri Požarevacon, meg egy párat elvittek. Á, nem bírták vóna a János apját, azt is evitték. Azé, akkó a mienkek is úgy, a család ehatározza, szomszédék. Elvisszék a munkaerőt, akkó mi, mi csinálunk itt? Mink gyerekek, azok öregek, hát ugye föld, minden, jószág van ott, hát talán menjük be a szövetkezetbe, oszt hát akkó, bár otthun maraduk, oszt akkó...

Bácskertes, 23.

EGY ÉJSZAKA ÖSSZESZEDTÉK AZ EGÉSZ BANDÁT, ÉS ELVITTÉK

– Gunarason volt-e olyan kommunista, akit Goli otokra vittek?

– Volt. A Cservenák Péter. A Cservenák Péter a bátyámnak a lelki barátja volt, legénykori barátja. Mikor legény volt, nekünk volt először rádiónk, akkumulátoros. És mint legény minden éjszaka ott hallgatta nálunk Moszkvát. Jöttek a bálból, apámék aludtak, akkor a bátyám megengedte neki. Megkereste Moszkvát, és ott hallgatta nálunk. Képzeld el, mit mondott a piszok, apámnak lelki barátja volt, mikor bejöttek az oroszok, akkor borzasztó nagy ember lett, ő lett Újvidék rendőrpáncsnoka, Cservenák Péter. A bátyám elment Pestre dolgozni mint segéd, még nem rukkolt be. Mikor hazajött, akkor mesélte Cservenáknak is meg apámnak is, hogy milyen jó párt az a nyilaspárt. Gondolom, az elmélete biztos a bátyámnak tetszett, de apám annak is azt mondta: „Bele ne menj valami pártba, az anyád istenit, mert agyonütlek!” Hát nem, csak öneki tetszik, és elmesélte a Cservenáknak is. És képzeld el, azt mondta a Cservenák, odavágódott dzsippel egyszer Újvidékről hozzánk, bejött. „Hogy van, Pista bátyám, hogy van, Mariska néni?” Ő volt az atyaisten, azt mondja: „Szerencsénk, hogy a fiuk nincs itthon, mert másként elúsztatam volna a Dunán.” Érted, amiért a nyilasokról beszélt. Mondja apám: „Itt hallgattad a rádiót, mi nem jelentettünk föl, hogy hallgattad az oroszokat, Gyurit elúsztatnád.” „Hát csak viccből mondtam.” Hozott engem haza, ott jártam én elsőbe, és dzsippel hozott haza Újvidékről a Cservenák, az atyaisten volt. Na, akkor megjött az Informbiro, egy éjszaka összeszedték az egész bandát, és elvitték, és ő szomszédom volt, megnéztem, mikor kiengedték, a szomszédomban lakott, őt elvitték, szabó volt a szakmája, egykettő elkezdett dolgozni mint szabó Goli otokon. Mesélte, hogy előbb gödrökben aludtak, kidobták az ennilót élébük, mint a disznóknak, nem volt ott tál vagy valami, mint a birkák meg a disznók, nekiestek, legeltek, meg lukakban aludtak. Hanem később lett fészter.

– Ők maguk építették?

– Persze. Ő ott úgy dolgozott, mint szabó, de egykettő utána, mikor kigyűtt, elgyűtt ide Szabadkára, és tíz vagy tizenöt évre rá meg is halt, rákban, gondolom, ott összefagyott, és meg is halt.

Őt mindjárt kiemelték, nem volt az, hogy ő védje, őt rögtön elvitték, és atyaisten lett. Úgyhogy mikor bejöttek az oroszok, ő nagy orosz kommunista volt. Ő azt mondta, nem is bánta, mikor kimondták az ítéletet. Röhögött a szemükbe, tíz évet kapott. Mondom: hát hogy? Azt mondta, én meg voltam győződve, hogy nem telik bele fél év, megjönnek, és én leszek az atyaisten Jugoszláviában. Újból visszajönnek az oroszok. Ők abban bíztak. Sokat beszélgettünk vele, szomszédok voltunk.

Ő ott volt nyolc-kilenc évet a tizből, ott volt biztos. Pontosán nem tudom, de azt hiszem, nagyon sokat ott volt. Nagy gyerekei voltak, mikor hazaért. Azt tudom, mesélt sokat, hogy ő meg volt győződve róla, hogy őt lecsukják. Hát itt lesznek az oroszok fél év múlva, akkor majd megmutassa ezeknek, hogy ő kicsoda. Mikor elmúlt egy-két év, mondta, akkor már gondolkoztam, itt nagy bajok lesznek, ezt le kell mind húzni.

Szabadka, 65.

**Tito érkezését megelőző önkéntes tereprendezés
(SZTL F-176.68.18 jelzet)**

**Josip Broz Tito és Blaško Rajić 1945. július 15-én a szabadkai
stadionban (SZTL 176.63.558 jelzet)**

**Szemle 1945. július 15-én. Balról jobbra: Rebula őrnagy,
Kosta Nađ tábornok, Josip Broz Tito, Marko Peričin Kamenjar,
a XVI. hadosztály parancsnoka (SZTL 176.63.559)**

■

■

HÉT TÖRTÉNET

Amiket itt mondok, tudok, azokat én átéltem... (437) ♦ Titokban éjjel apám készítette a zászlót, a magyar piros-fehérvörös zászlót (463) ♦ Harangozni köll, mert jönnek a partizánok (472) ♦ Mondták, hogy a Mitának harminckét árvája van (483) ♦

Az érdekelne, hogy van-e valami ítélet, hogy tulajdonképpen miért csinálták... (493) ♦ Apunak a kabátjában láttam az utcán menni a partizánt... (509) ♦ Apám után jogosan örököltem, mánpedig háborús bűnös után nem lehet örökölni (522)

AMIKET ITT MONDOK, TUDOK, AZOKAT ÉN ÁTÉLTEM...

– Kérem szépen, azt akkor tudni kell, hogy engemet Nyilas Józsefnek hívnak, hogy a te nagyapádnak vagyok az unokatestvére, tehát rokon a családban.

1941-ben, április 12-én, amikor Magyarországra bejöttek a magyarok, vissza lettünk csatolva, a magyar hadsereg, akkor tizenhárom éves voltam. 1944 őszén, amikor visszafoglalták, jöttek az oroszok és velük együtt a magukat partizánoknak nevező, ilyen szerb hordalék, akkor voltam tizenhat és fél éves. Úgyhogy amiket itt mondok, tudok, azokat én átéltem, annak részese voltam. Nem hallottam, hanem láttam. Valamit hallottam, de láttam és tapasztaltam.

1941 előtt a régi, királyi Jugoszláviában éltünk, és valójában az volt a helyzet Magyarokánizsán, hogy nekünk, magyaroknak a bennszülött szerbekkel, akik azelőtt is ott éltek mint szerb családok, 1918 előtt, a bennszülött szerbekkel nem volt soha semmi bajunk. Azok mind tudtak magyarul, azokkal jóba voltunk, nem bántottuk egymást. Barátság, akár jó szomszéd, akár munkatárs, akár iskolatárs, akármi, a bennszülött régi szerb családokkal nagyon jóba voltunk. No most, tudni kell azt, hogy annyira uralta a magyarság Magyarokánizsát, hogy valójában hat régi, odavalósi, az Osztrák–Magyar Monarchiából odavalósi hat szerb család volt. Ez nem azt jelenti, hogy konkrét hat család akkor, hanem azok a családok. Voltak Ivanovićok, nem tudom, mennyien, akkor Karapančićok, de a leszármazás az hat család volt. Ugyanez volt a helyzet a zsidókkal is. A zsidókkal is nagyon jól megvoltunk, az is lehetett egy öt-hat család. Mit tudom én, létezett a Menzer család, azok mind rövidáru-rőfősök voltak. Többen ám. Akkor utána volt a Goldberger család, azok bőrösök voltak. Akkor a Fischer család, azok porcelán, ilyen tányérok, porcelánvázák, porcelánt árultak. Ne mondjam tovább. Volt, aki, nem jut eszembe a nevük, akik tollat vásárolt, ilyen tollas zsidó volt. Jó, jó megvoltunk velük. És hogy is mondjam, azok olyan kereskedők voltak, hogy messze-messze lepipálták akár a magyar kereskedőket, akár a szerb kereskedőket. Mondjuk, a Menzer család. Édesanyámat ismerték, mert nagylány korában dolgozott nekik, horgolt ilyen sálakat, meg nem tudom, mit dolgozott, no, de ismerték. Édesapám az általában Belgrádban dolgozott, és... Csak példát mondok: elmegyünk édesanyámmal a Menzer-boltba, mit tudom én, gatyamadzagot venni, semmi mást. Jaj, így, Nyilas néni, úgy, Nyilas néni, néven tudtak mindenkit, de ezt vegyen, azt vegyen, nézze, ezt magának odaadom olcsóbban, nézze, ezt megint magának odaadom olcsóbban. Édesanyám mondta neki, nincs énnekem pénzem, hát nem, csak ezt akarok venni. Majd lesz. Hát tudták, hogy édesapám Belgrádban dolgozik, és majd, majd, ha küld pénzt. De erre köll, arra köll. De csak egyre biztatott: Nyilas néni, nézze ezt... nézze azt, csak vigye el, majd ha egyszer pénze lesz, majd kifizeti. Majd elhossa, majd kifizeti. Úgyhogy a végén megpakolták ott édesanyámat ezzel is, azzal is, amazzal is, egy papírt nem kellett

aláírni, hanem: Nyilas néni, majd ha lesz, majd ideadja. Semmi kamat vagy semmi. Ezt csak azért mondom, hogy így kereskedtek, így árultak a zsidók. Jóba voltunk velük. Ilyent? Megettél te be magyar kereskedőhöz vagy szerb kereskedőhöz, ilyent nem lehetett megérni. És persze, édesanyám is meg más is olyan becsületes volt, hogy amint bírta, vitte vagy törlesztette. De ilyen jó viszonyba voltunk, mondjuk, a zsidókkal is. És a régi, bennszülött szerbekkel.

No most, még a következőt akarom említeni Magyarokányáról, az ottani lakoságról, aminek a kilencvenöt százaléka akkor magyar volt. Hát ez egy ilyen földműves-, ilyen húszezer lakosú város volt. Nem magában a városban volt a húszezer, mint most, hanem a hozzá tartozó környező településekkel együtt. Most, gyáripára nem nagyon volt, volt egy nagy téglagyárja, most is van az, ott dolgoztak, akik dolgoztak. Volt egy nagy malom a Tisza partján, és fafeldolgozó. Volt a malom a Tisza-parton, tudod azt a malmot, ott lehetett dolgozni. Azonfölül volt még egy pár malom, és kész. Nem volt más. A városnak egy kisebbik része volt iparos, aki szabó volt vagy asztalos volt, ne soroljam ezeket, szóval bognár vagy ilyesvalami. És nagyon nagy része a kanizsai lakosoknak építőipari munkás volt. Ácsok voltak sokan, kőművesek voltak sokan, kubikosok, szobafestők, ilyen gipszintások voltak elég sokan. Ácsból kettő kellett Kanizsán, több ott munkát nem talált. Az összes többi, édesapám is ácsmester volt, de az összes többiek, ácsok, kőművesek, kubikosok, szobafestők, gipszesek, azok mind-mind mentek Beogradba. Akkor épült Beograd. Mert Beograd az első világháború előtt és alatt nem volt olyan se, mint Magyarokánya. Ne mondjam, hogy Szabadka. Az egy nagy falu volt, az a Beograd. És akkor épült, a háború után, amikor megteremtődött Jugoszlávia, akkor épült, de nagyon, de nagyon, de nagyon, Beograd. És ott dolgoztak a kanizsaiak is, édesapám is mindig. Ez az ottani munka úgy volt, hogy elmentek március derekán, és ott voltak, mondjuk, december 20-ig építkezéseken. Csak privát építkezés volt, és akivel meg volt elégedve a mester, akinél dolgoztak, az építőipari vállalatnak a tulajdonosa, akkor az azoknak mondta, hogy majd március közepén nézzenek el, hogy van-e munka. Hát édesapám mindig azok közé tartozott, akinek ezt mondták. Úgyhogy abban az időben nem úgy vót, hogy majd télen itt meleg szobában kártyázunk, és jár a fizetés, nyáron meg kiveszem a nyári szabadságot. Ilyen nem volt. Hanem az úgy volt, hogy nyáron kellett megkeresni azt is, amiből télen megélsz. Ezt azért mondom, hogy a férfiaknak nagy része ott volt Beogradban. De akik otthon éltünk, azok nagyon jól megvoltuk egymással, ezekkel a bennszülött szerbekkel.

De akivel bajunk volt, azok a dobrovoljacok voltak. Odatelepítettek mindjárt 1920-ban, '21-ben odatelepítették. A dobrovoljac az azt jelenti, hogy önkéntes. Önkéntes, szó szerint. Azokat odatelepítették, sokat. Önekik járt nyolc és háromnegyed hold föld és ház. Ez dobrovoljacparcella volt. Nyolc és háromnegyed hold, meg kaptak egy házat. No most, ezek zömmel az állomáshoz közel laktak, arra, azon a részén Kanizsának, az állomáshoz közel.

A vasútállomástól arra az a sor ház már, végig a temető előtt, az mind. Meg akkor abba a kanyarba, ahol fordul el, arra Zenta felé. Kanyarba a fertőzőkórház volt, az a

sarok, és akörül. Azok mind szerbek, dobrovoljacok. Ott a söprúgyáron még kívül. Igen. No, és ezek a dobrovoljac gyerekek, ezek aztán ütöttek, rúgtak, vágta, vertek bennünket, magyarokat, akik odajöttek. Azok a szerb ilyen Likából,¹ meg a fene tudja, honnan telepítették őket oda, ezek bántottak bennünket. Mert nagyon bántottak bennünket. Jártunk polgáriba, a bátyám két évvel följebb éntőlem. Én jártam oda elsőbe, második voltam, mikor bejöttek a magyarok. És ott a szünetben, az udvarban, a zárdában volt a polgári iskola, nem volt szabad megszólalni magyarul. A szerbek nem engedték. A bátyámmal ott találkoztam, nem szólhattunk egymáshoz magyarul. Ki volt adva, hogy aki magyarul szólni mer, azt az igazgatónak föl köll jelenteni. És a szerbek, ott voltak ezek a dobrovoljacok, ezek följelentettek bennünket. És akkor az igazgató kiadta: „Na, fiam, mit akarsz? Kettő dinár büntetést vagy egy pofont?” Hát a kettő dinár az azért pénz volt, a kettő dinár. Mit tudom, mennyi lehetett az a pénz, hat dinárért már lehetett kapni egy kiló birkahúst. Érdekes, akkor a birkahús volt a legolcsóbb. Hat dinárért lehetett kapni egy kilót. És kettő dinár az már egy komoly büntetés volt. És akkor általában, akit behívtak, én egyszer voltam nála azért, az igazgatónál. Hát hogy kérjek otthon kettő dinárt? Az igazgató egy nagy montenegrói, böhm ember volt. És én is mondtam neki: „Igazgató úr, inkább a pofon.” Nem volt nekem kettő dinárom. És akkora pofont tudott adni, hogy ott kötöttem ki a sarokban összeesve. És meg ne merjek még egyszer szólalni magyarul. Szóval ez volt a hangulat akkor, még az udvarba, a szünetbe se beszélhettünk magyarul. És ezek a szerb dobrovoljac gyerekek, ahogy tudtak, az osztályban is, úgy kínoztak bennünket.

Télen befagyott Kőrös, az ott egy olyan nagy tó, most az föl lett töltve. Az egy mély tó volt. Télen befagyott, oda jártunk korcsolyázni, jó lett volna nekünk. Igen ám, de jöttek a dobrovoljac gyerekek, és ahol tudtak, ott ütöttek, rúgtak bennünket.

Szóval így volt ez, a régi Jugoszláviában így éltünk egészen 1941-ig. És természetesen, hogy nagyon-nagyon vártuk a magyarokat. És beszélgetés volt, ilyen mondás, hogy majd jönnek a magyarok, és már nagypénteken... Előtte héten, nagypéntek előtt, az egész Kanizsa magyarjai, mi ottan laktunk a faluban, erre a téglagyár felé, de jöttek oda, ezrivel ott voltak, és akkor jöttek a rendőrök: menjen mindenki haza, menjen! Úgyhogy akkor elmentünk, nem volt semmi. És akkor mindjobban hallottuk, hogy majd jönnek a magyarok. Majd jönnek a magyarok, holnap jönnek a magyarok. Ezt már mindenki suttogetta Kanizsán.

És attól féltünk, hogy majd az utolsó éjszaka a szerbek majd milyen mézszárlást csinálnak. Féltünk; mit csináljunk, mit csináljunk? De szerencsénkre az volt, hogy a Tisza ki volt öntve, az erdőbe nem lehetett menni, mert víz volt, a töltés lábánál ott volt a víz. Féltünk, hogy mit csináljunk. No most, ahol mi is lakunk, az utcában, egy köz. Egy köz, a vége csukott volt a köznek, ott volt téglagyár kerítése. Hát mit csináljunk, összefogtak ott az összes emberek, hogy mégis ne adjuk az életünket olcsón. Édesapám is ott volt, egyik szervezője annak. Úgyhogy végig a saroktól volt ott egy hat-hét ház beig, a Lóriék kapujáig, ott utolsó ház, és utána a téglagyárnak

¹ Hegyvidék a mai Horvátországhoz területén.

volt földje. Minden ház ki volt nyitva. Átjárni. Ki volt nyitva, átmenni, ki volt nyitva, átmenni, úgyhogy lehetett végigmenni. És a legutolsó háznak az udvarában, ott voltunk, én is meg a bátyám is mint gyerekek, ott voltunk velük, ott voltuk egész éjszaka. És az embereknél jó nagy bunkósbot vagy jó nagy fejsze volt, hogy ha jönnek a szerbek, akkor nem adjuk az életünket ingyen. Nem jött semmi, nyugodtan ott voltunk egész éjszaka, nem történt semmi.

Mikor reggel lett, mi van, hogy van, ott voltak még az emberek, mi van, nem jött senki. Mondom én, személyesen én: édesapám, majd elszaladok ki a sarokra, szétnézni, hogy mi van. És amikor abból a közből kimentem az utcára, ami ment, arrébb egy pár házzal, ott lakott egy kicsit módosabb család, Francz család, Vilma nagysága, akiknek rádiójuk volt. Azoknak. És kimegyek a sarokra, egy pár házzal arrébb, nem messze volt a Vilma nagyságáék háza, és a Vilma nagyságának házán magyar zászló, nagy magyar zászló csüngött ki. Szaladok én vissza nagy boldogan újságot, mi van a Vilma nagyságáéknál. Hű, megörült mindenki, csakugyan akkor már nem köll félni. És akkor én mondom, beszaladok a városba, megnézem, hogy mi van a városban, bent a központban. Ott, azon a sarkon, ott az úton rögtön, ami Törökkanizsára visz, ahogy befordulunk tefelétek,² ott a sarkon, bementem addig. Hát amikor oda beérek, a városházán nagy magyar zászló lóg. És a sarokházban pedig, azon a sarkon, a ti sarkotokon, ami kijön és megy arra a templom felé, ott egy Zanai, Zanai, egy ilyen festékkereskedő volt. Sarok mellett mindjárt az első. Hát a Zanainál kinyitva, bent ott, az üzletében nagy korongon piros-fehér-zöld, nagy kokárda. Kokárdát csinálni belőle. Ott sorakoztak már az emberek, én is odamegyek. És ott tüzték ki már mindenkinek a kokárdát. Ennek a fő szervezője volt egy Bödő Bálint nevezetű úri szabó, aki szintén Belgrádban dolgozott, csak hazajött ő is erre az izére, a háború előtti hangulatra. Bödő Bálint. No most, ezt azért köll mondanom, a Bödő Bálintot, mert utána, negyvenöt után már, negyvenöt közepire és negyvenöt–negyvenhat egész végig, ő volt a Zentai járás atyaúristene. Nagy megmondható mindenhatója, ez a Bödő Bálint. Azért ismertem nagyon, mert nekem sokáig szomszédom volt, szomszédok voltak.

Én is megkaptam a kokárdámat. Hallottam ott, hogy hogy is zajlott le az éjszaka. Taticnak hívták a főjegyzőt, Tatic, abba az időbe. Az a Tatic hívatta magához a plébánost, Szommer Károlynak hívták. Az egy német származású, az volt Kanizsán a nagytemplomban a plébános. Hívatta a városházára a Szommer Károlyt, és átadta neki a városházát. Átadta. Akkor kitűzték a magyar zászlót. Átadott ott neki mindent. Hogy vegye át a városházát. És csak kérte, hogy legyenek a szerbekkel irgalmasak. Úgyhogy tulajdonképpen Magyarkanizsát átvette a Szommer Károly. Én amikor már bementem, akkor az volt, Magyarkanizsa magyar volt. És kérlek szépen, ott lődörgök többek közt, a kokárdát mindenkinek osztják, és egyszer csak a Bödő Bálint mondja, gyerünk a magyarok elébe! Menjünk elébe! Mert ő úgy tudta, hogy elindultak Szegedről, gyerünk, menjünk a magyarok elébe. És összehívott ő ott egy kis csapatot, zászlót. Ő vitte előre a zászlót, és mentünk utána. Mentünk. Én

² A gyűjtő lakóhelye felé.

hazaszaladtam szólni édesanyáméknak, hogy megyünk a magyarok elé, úgyhogy én is megyek. És ballagunk, ballagunk, ballagunk arra Horgos felé. És amikor elértük, tudod, mikor a Tisza elkanyarodik amarra, Martonos alá, azt a sarkot, a töltés elkanyarodik amarra, elértük azt a sarkot, akkor egyszer csak puskaropogást hallunk, de jó komoly puskaropogást, úgy Királyhalom irányából, úgy a határról. Hoppá! Megállt a nép, megijedt, hogy arra lőnek. Ez levágott egy dumát, hogy aki hazafi, aki nem fél, utánam! És akkor ott egy harmadrésze visszament, a többiek meg gyerünk a Bödő Bálint után. És a magyar hadsereggel találkoztunk, Horgosnak azt a részit, ami Horgostól arra nyúlik Magyarkanizsa felé, azt Kisgyálának hívják. És ott, a Kisgyálán volt egy kifolyó ártézi kút, az egész bevonuló magyar hadsereg ott volt letanyázva, ez az ártézi kút előtt ebédöltek. Ebéd volt azoknak. Ott volt, egy alezredes volt a főparancsnokuk, az jött velük, az az alezredes. És megyünk mi a Bödő Bálint után, ő a zászlóval, ő, az fölkel, az az alezredes, és akkor megindul felénk. És akkor a Bödő Bálint megállít bennünket, és ő díszlépésbe oda az ezredes elé, és megáll tisztes távolságra, ugye illik három-négy méter. És akkor raportírozott³ annak az alezredesnek, hogy jövünk ide elébük Magyarkanizsáról, jelenti, hogy Magyarkanizsa a magyarok kezibe, átvettük a hatalmat, nem köll tartani semmitől. Raportírozott. Jól van, pihen! Minket oda, és ott vegyültünk el a magyar katonákkal. Mikor készen lett az ebéd, akkor gyerünk, vonulunk be Magyarkanizsára. Úgyhogy Magyarkanizsára én is, lehetünk vagy húszan, együtt vonultam be Magyarkanizsára a magyar katonákkal. Útközben vót, repülő ment, az volt a riadó, vagy nem tudom, milyen parancs, hoppá, szét a katonák, és mink is lehasaltunk. Jól van, akkor megállapították, hogy magyar gép, mehetünk tovább, útközben, ahogy mentünk.

Mire odaértünk Magyarkanizsára, te tudod, hol van az a magosság ottan, az a malom, ott a Tisza-parton az a malom, no, ottan a malomnak a magasságában, akkorára édesapám, ácsmester volt, ő volt ott a fő készítő, meg hát voltak neki segítsége, egy gyönyörű szép diadalkapu volt építve. Az gyönyörűen kivirágozva, és az a rengeteg nép jobbrú-balrú, lehetnek vagy tízezren. Egész Kanizsa ott volt, ott ujjongott egész Kanizsa. És akkor, mikor azok ott vonultak be, a katonák, mentek át, akkor szaladgáltak ott nagylányok, oszt ölelgették, csókolták a katonákat. Akkor elvonultunk a városháza elé. A városháza előtt már föl volt építve a díszemelvény, a tribün, és ott mondtak beszédet, az alezredes, aki vezette, parancsnoka volt az egésznek. Beszédet mondott, meg még ott mások is. Nagy éljenzés, nagy öröm, minden. És onnan vonultunk a templomba. Én azok közt voltam, aki betolakodott a templomba, mert az egész templom körül volt néppel, nem fért be mindenki. Ilyen hálaadó istentisztelet. Én azon meglepődtem, én tudtam, mert édesapám megtanítottatta velünk, hogy a mise végén, akik ott bent voltunk, meg körül kint, csak úgy zengett a magyar Himnusz. Mindenki tudta a magyar Himnuszt.

Ezt részletesen elmondtam, ezt a bevonulást, mert ez egy óriási öröm volt. És akkor a nagyutcán végig, a kirakatokban, ott is, ahol a nagymamád lakik, a Longáék,

³ Jelentést tett.

központ volt, meg végig a kirakatokban ilyen jelszavak, kiírások: *Járt már erre török, tatár, mégis magyar ez a határ.* Meg ilyen jelszavak voltak. Meg a kirakatokban Horthy Miklósnak a fényképe, hogy *vitész Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország országgyarapító kormányzója.* Tudod, most kell azt mondanom, hogy teljesen igaztalanul, teljesen igaztalanul, még a mai napig is, belenevelve a magyar népbe, hogy a Horthy-rendszert, meg a Horthy fasisztáit, fasisztának van mondva, meg ennek meg annak van mondva a Horthy meg Horthynak a csendőrsége. Ez mind nem igaz. Én személy szerint azóta is, mindig is nagyon szerettem meg szeretem Horthyt. És mindenhol, ahol ilyesmiről szó esik, a mai napig is, igenis nagyon erősen ezt merem hangoztatni, és mondom, nem igaz, nagyon jó ember volt, nagyon rendes ember volt, nagyon nagy magyar hazafi volt Horthy.

És az se igaz, hogy a csendőrök így meg úgy, a kakastollas csendőrök. Azok a csendőrök rendes, tisztességes embert nem bántották, hanem védelmezték. Azok csak a gazembereket, csirkefogókat, tolvajokat, nem tudom, kiket, azokat, azokat. No most, hogy mondjam neked, Kanizsán is volt egy nagy csendőrőrs vagy csendőrlaktanya. Ott volt, te tudod, hol van a pék, ahova járunk kenyérért, na, az egészségház van ott, és úgy srégen visszafelé a tűzoltók felé, nem sarok volt az. Ott volt a csendőrlaktanya. És a csendőrök, mondom neked, csak védtek a népet, olyan rendet tartottak, hogy az valami. Azok nem bent a városban szolgáltak, hanem nekik megvolt, ketten mentek szuronyos puskával, kakastollas kalappal, ketten mentek, és megvolt a marsrutájuk,⁴ szóval az útvonaluk. Köllött menni, mit tudom én, Kanizsáról elindul, onnan elment Velebitre, Velebitről elment Kispiacra, Kispiacról Kishomokra, vagy nem tudom, hova, így. Mindenütt alá kellett neki írni a megérkezésit. Onnan mentek Horgosra, ott is megvolt, hogy melyik időben, ennyi és ennyi órakor ott jelentkezés, és ott aláírja. És Horgosról Martonosra, ott is jelentkezni, aláírni, és Martonosrú vissza Kanizsára. Egy ilyen körutat köllött nekik megtenni. Ők vigyáztak a rendre.

És például, mesélek két esetet. A martonosi legények meg a kispiai legények azok nagyon hadban álltak egymással. Ha Kispiacon bál volt, mentek a martonosi legények a csizmaszárban a nagykéssel, és randalíroztak, veszekedtek ott a kispiaiakkal. Persze, rendszerint ott megkapták a magukét, a kispiaiak azért többen voltak. Ha Martonoson volt bál, akkor persze a kispiaiak jöttek a martonosi bálba, és ott megint randalíroztak a kispiaiak meg a martonosiak. No most, egyik ilyen alkalommal is ilyen bál volt Martonoson. És volt összesen hat rendőr Martonoson. Azt mind agyonverték a szerbek, mikor jöttek vissza.⁵ Hat rendőr, hiába mentek ők oda, haj, nem törődtek velük, mert a rendőröknek nem volt szabad fegyvert használni, vagy valamit, csak szép szóval bírták győzögetni őket. Kizavarták a rendőröket. És éjfél elmúlt, éjfél után jöttek oda ebbe a marsrutába Martonosra a két csendőr. A két csendőr mikor megjelent az ajtóban, ez a veszekedő két banda azt se tudta, merre meneküljön, ablakon kifelé, mindent hagyva ott, mikor a csendőrök, csak

⁴ Marsruta: menetirány, katonai menet megszabott útiránya.

⁵ Utalás az 1944 őszi történet megtorlására.

menekült mindenki kifelé, mentette a bőrét. Úgyhogy egykettőre kiürült, menekültek, amerre láttak, menekültek, mert megjöttek a csendőrök. Mert a két csendőr megjött, mindjárt rend lett.

[Ez azért volt így, mert te is tudhatod most, mert a rendőrök megfognak valahol egy tolvajt, autót éppen törte föl, és elszalad, szalad, csak akkor tudod megfogni, ha te egy olyan erős, futós rendőr vagy, hogy gyorsabban futsz, mint az, és meg bírod fogni. De nem szabad löni rá. És amikor megfogták, az rúgkapálódzik, nem engedi, hogy megbilincseled. És ha baja esik, akkor még teneked mint rendőrnek esik bajod, hogy miért voltál vele olyan, mert megütötte magát. Följelentenek, lefokoznak, mit tudom én, mit csinálnak. Úgyhogy ha valahol galibába keveredik rendőr, inkább elkerülik itten, itt úgy van, én tudom. Inkább elkerülik, hogy ne kerüljön galibába. Mert nem szabad neki semmit se csinálni.]

Így volt ez akkor is, a rendőrök ilyenek voltak. Ellenben a csendőr, annak szabad volt. A csendőr az azt csinált, amit akart. És utána, mit tudom, lelőtt valakit, vagy agyonszúrt valakit, vagy valami, belekerült valami galibába, és utána megérkezett az ő helyire, a parancsnoknál jelentkezett, kihallgatásra hívták őtet is. És ő csak alázatosan jelentette, itt volt, ott volt, emez volt, amaz volt, ő egyet agyonszúrt, egyet lelőtt, meg mit tudom én. Megmondta, hogy hogy csináltak rendet abban az istentelen galibában. És akkor csak annyit megkérdezett tőle a százados vagy aki a főnöke, hogy miért lőtt vagy miért szúrta le, akkor: „Alázatosan jelentem, az adott pillanatban én azt találtam a legalkalmasabbnak.” „Jól van, köszönöm szépen.” Megdicsérte, jól végezted a munkádat, pihenj, mehatsz. Ő csak jelentette, ő az adott pillanatban éppen leszúrní lehetett, löni lehetett, vagy puskatussal lehetett jól fejbe vágni. Ő neki szabad vót. De ám csak a gazembereket, a gazembereket, akik egymást nagykéssel szurkálták. Ott rendet kellett tenni. De a rendes, tisztességes embereket csak védték, és pedig nagyon is védték.

No most, még egy esetet mondok, Szabadkán. A szabadkai kocsmáros mesélte, ahova mi legénykoromban jártunk kicsit mulatni. Ott kezdtem én dolgozni Szabadkán, mielőtt megnősültem. Kocsmáros panaszkodott, járt oda egy csendőrtiszt a kocsmába. És a kocsmáros panaszkodott, bejönnek ide huligán legények, minden. Összevesznek, veszekednek, törnek-zúznak, összetörték neki ezét is, azát is. És mondta neki: „Százados úr – vagy vitéz úr –, bírának-e néha erre jönni patrolába,⁶ hogy rend legyen?” „Ó, majd megoldom én magának, már holnap megoldom, meg lesz ez oldva.” És elhozott neki másnap ez a csendőrtiszt egy kakastollas csendőrkalapot. No, azt mondja: „Ezt maga csak tartsa itt a pult alatt – ezt a kocsmában kármentőnek hívták –, úgy elkerítve, hogy ne verjék össze. Tartsa itt a pult alatt a kalapot, a kakastollas kalapot, és ha már nagy a veszekedés, rendet kell tenni, akkor észrevétlenül tegye ki a kármentő pultnak a sarkára. Ha kérdezik, mi az, meglássák,

⁶ Őrjáratba.

mondja, hogy itt van a csendőr úr, csak éppen kiment pisálni.” Azt mondja, ez úgy bevált, hogy olyan csönd lett, olyan rend lett mindjárt. Mert itt van a csendőr úr, csak kiment pisálni. Akkor tekintélyük volt a csendőröknek, mert megvolt nekik a hatalmuk. De nem igaz, hogy bántották akárkit, aki rendes ember volt. Csak megvédték. Ennyit a csendőrökről. És annyit a Horthyról, hogy még máma is áldja meg az Isten!

Na, a megtorlások. Ezek a dobrovoljacok megkapták a földjüket, megkapták a parcellájukat, és ezt kiadták, kiadták magyaroknak. Igen ám, csak volt ott egy Topa Milutin. Topa, mert sántikált egyik lábára, ilyen vastag talpú cipőben volt a Topa Milutin. Az a Topa Milutin azt csinálta, hogy a lánc kukoricáját kiadta kettőnek. A földjít, hogy vesse be kukoricával. A rétbé volt földje, és kiadta egy embernek, meg kiadta másíknak is. Kettőnek, hogy vesse be kukoricával. És az egyik nézte, hogy a másík ezt már csinálta. Hát nem tudja, ki csinált, de ő is csinálja. Mind a ketten csinálják. És a végín, mikor már nagy volt a kukorica, találkoznak egymással, hogy ez is kijár művelni, meg amaz is kijár. Hát én kibéreltem a Topa Milutintú. Hát én is kibéreltem a Topa Milutintú. Hát akkor most mi az istent csináljunk, becsapott bennünket, majd elosszuk. Most már csináljuk közösen, majd elosszuk. És kérlek szépen, eljött a kukoricaszedés. Ezek szépen leszedték a kukoricát, kocsikkal ott voltak, oda fölpackolva a kukorica, és akkor megjelent a Topa Milutin puskával, és őhózzá kellett hazavinni a termést. Elvitte, oda kellett hajtani, a termést oda kellett adni a Topa Milutinnak. Nem elég, hogy kettőnek kiadta, hanem megjelent a puskával, és őhózzá kellett vinni a termést. Ez volt a Topa Milutin, ilyeneket csinált. A Topa Milutinnak volt egy lánya, olyan idős, mint én, Persida, együtt jártam vele két évet elemibe, Persidával. És hát természetesen ott voltak, ott érte őket a bevonulás, mert nem volt hova menni.

[Mert tulajdonképpen az volt, hogy a szerbek, nagy hűhóval akartak ők a németek ellen harcolni. Mert csak hogy visszatérjek, a németek, a Hitler akkor szervezte a hármás paktumot.⁷ Azt úgy hívták, hogy hármás paktum. Ebben a hármás paktumban benne volt Németország, Olaszország, Japán. És ehhez a hármás paktumhoz szedett ő össze tagokat, akit bírt, ezt-azt. No most, ebbe a hármás paktumba lépett be Magyarország is, Horthy, mert meg lett neki ígérve, hogy visszakapják Erdélynek a nagy részit, Délvidéknek a részit, Fölvidéknek a részit. És ezért Horthy is belépett ebbe a hármás paktumba. És a Sándor királyt, valamikor ott abba a harmincnyolcban,⁸ körülbelül harmincnyolcban-kilencben megölték Marseille-ben. Megölték Marseille-ben a Sándor királyt, a Jugoszláviának a királyát. És akkor volt még nekünk, magyaroknak a haddelhadd nagy bajunk. Mert az igaz, hogy azt macedónok ölték meg, de azok a macedónok Magyarországon készültek föl valami Jankapusztán. És akkor az járta, hogy ott készültek föl. És akkor jaj

⁷ Háromhatalmi egyezményt.

⁸ 1934. október 9-én.

volt. No, akkor ütöttek, vertek, rúgtak bennünket. A tanítónak a fiát belefújtatták a gödörbe, magyar gyereket. Szóval minden volt akkor velünk, mikor megölték. Sándor királyt megölték, és a trónörökös, a Péter, a II. Péter kiskorú volt. Kiskorú volt, tizenéves, kiskorú. És őhelyette mint gyámja uralkodott a Sándor király öccse, Pál, Pavle régensherceg. Ez a Pavle uralkodott helyette. No most, ez a Pavle, a régensherceg aláírta a hármass paktumot a Hitler mellett. Mert félték itt a Hitlertől, hatalom volt, aláírta. És akkor a szerbek ez ellen irtó fölháborodtak, istentelen tüntetés, minden, ország fölfordítása volt. Leálltak az iskolák, gyárak. Mink épp iskolába jártunk, menni kellett az utcára kiabálni: *Bolje rat, nego pakt!* Jobb a háború, mint a paktum, éljen Péter király! Második Péter király. Jobb a háború, mint a paktum, éljen Péter király! És akkor elzavarták a Pavle régensherceget, ő elmenekült. Nagykorúsították a kis Pétert, nagykorúsították, és akkor ő lett a király. No most, erre a németek úgy válaszoltak, hogy... Húsvétra vonultak be a magyarok ide, nagyszombat estéjén, Magyarkanizsára is. Előtte van virágvasárnap. Virágvasárnap napján, egy héttel ezelőtt úgy szétverték repülőgéppel, stukákkal... azok ilyen zuhanóbombázók voltak, azok a stukák. Meg még erős szirénájuk volt, mikor bekapcsolta, úgy sivalkodott, mint az istennyila! Akkor még nem voltak ilyen távirányított bombák, hanem a stukák. A stukával magasból lemozdult a célnek, bekapcsolták azokat az istentelen vijjogó szirénáikat. És ő repült a célnek, de irtó sivalkodva. És bizonyos távolságból kioldotta a bombát, az repült tovább, és ő, vuuu, vissza föl. Ripityára szétverték Belgrádot. Ripityára. És ezzel a szerbek beszartak. Kész lett, a hadsereg felbomlott, nem lett semmi. Utána a németek úgy vonultak be, nem volt, megadta magát, lerakta a fegyvert a szerb hadsereg. Azzal, hogy szétverték Belgrádot, megszűnt a szerbek ellenállása.]

És nem volt hova Kanizsáról se menekülni ezeknek a nagy szerbeknek, hogy hova menjenek. Volt, akik elmentek Újvidékig fiákeron, onnan visszafordultak, nem volt hova menni. És így maradt Magyarkanizsán a Topa Milutin is. A Topa, akit mondtam, hogy ilyen ember volt, a Topa Milutin. És megfogták, bevitték őt is a városháza pincéjébe. Magyarok alatt is, akit bántottak, azt oda hordták a városháza pincéjébe. És ott volt a Topa Milutin is a városháza pincéjében, és csak elverték. Csak jól elverték a Topa Milutint, de semmije nem tört, semmi baja nem volt. Bírt a többiekkel egy jó hónap múlva, mikor összeszedték őket, mindazoknak, akik nem ott születtek vagy őslakosok voltak, hanem betelepítettek voltak, azokat mind összeszedték és elvitték. Elvitték, gyalog hajtották őket Szeged felé, nem tudom, hova, átvitték nyilván a határon, de Bánát az nem lett visszkapva, a Tizántúl. A Tizántúlba ott németbarát szerb kormány volt, német fennhatóság alatt. És ezek legtöbbször ideát Bánátban volt, nem olyan messze Kanizsához. No, a Topa Milutint is elvitték, meg az én volt osztálytársányomat, az is tizenhárom éves volt, a Persidát. Ezt azért mondom így, hogy amikor jött negyvennégyben, amikor

bejöttek az oroszok meg velük együtt ezek a hordalék szerbek, hogy azok hogy viselkedtek. Gyűttek, akiket elvittek akkor, meg mások is szerbek, arról. Mások is szerbek. És az egyik fő szervező volt, aki a legkegyetlenebb dolgokat a pincében kitalálta, ez a Persida. Ez a Persida akkor tizenhat éves volt. Akkor. Ő csinálta a legkegyetlenebb... Meg tulajdonképpen nem az egyenruhás partizánok voltak, akik verték agyon Kanizsán a népet, nem. Csak azok engedték. Azok földözték azokat. Meg azok is, ha kedvük vót, lementek azért űk is ütni-verní.

[És én hallottam a televízióban egy pár napja, egy szerb belügyes mondta, hogy most már kivizsgálják, szedik össze, hogy mennyi magyart vertek agyon negyvennégy őszén meg negyvenöt tavaszán. Azt mondja ő, úgy tűnik, hogy olyan öt-hatezret vertek agyon egész Vajdaságban. Nem igaz, hanem ötven-hatvanezer. Ötven-hatvanezer, ami lehetett körülbelül. Ötven és hatvanezer között, nem pedig öt-hatezret.]

Úgyhogy Kanizsán is összeszedtek bizony, csak azért, mert magyar, nagyon sok mindenkit. Nekünk is rokonunkat, másokat is, nagyon sok mindenkit összeszedték. Aki valamit mondott, azt már vitték is be a városháza pincéjébe. És a városháza pincéjében kínozták ezeket a legkülönbözőbb kitalált ízével, kínszásokat kitalálva. Egy három-négy hétig kínozták ott őket. Amit ki lehet találni, úgy kínozták. Azt, hogy fölvtágták, oszt teletömték sóval. Meg hogy a talpát földarabolták kockára, sózták, és köllött neki táncolni, ütötték, hogy táncoljon. A szemit kivették, meg mindent csináltak. Ott voltak szegények véresen, félholtan a városháza pincéjében, elég sokan kanizsaiak. Lehettek egy olyan kétszáz körül. És akkor egy esős novemberi, november dereka lehetett, a vége felé novembernek, amikor levítették őket a Tisza-partra. Ott, a Tisza-parton előzőleg, mielőtt a front odaért, a levették ástak futóárkot végig. Úgy volt, hogy majd védik a Tisza-vonalat. A Tiszán ha jönnének át csónakokkal. De nem került oda katona, csak a futóárkok voltak ilyen cikcakk ásva. És akkor az az éjszaka, november vége felé, innen a pincéből ezeket a magyarokat, képzeld el, összekötötték őket vastag rozsdás dróttal, úgyhogy itt átszúrták a kezit, itten. Átszúrták a kezit, meg a következőnek a kezit, össze voltak így drótozva egyik a másikkal, egyik a másikkal. És úgy hajtották le őket a Tiszára. Úgy emlékszem rá, hogy meztelenül. Onnan is elmenekült egy, sikerült onnan megszökni, és az is meztelenül. Megkerülte a várost, a temető mögül, arra ment be valami háznál, ott kapott ruhát, és aztán átszökött Magyarországra.

És mesélték, hogy hasonló dolgot csináltak át Törökkanizsán. És onnan egy fiatalember, akinek sikerült megszökni, köd volt, sikerült megszökni, nem bírták agyonlőni, mikor megszökött. Azzal én Szegeden egy házban, szoba szoba mellett laktam mint albérlő. Én diák voltam, ő meg albérlő, dolgozott mint napszámos. Sokat beszéltem vele, ő mesélte, mi volt Törökkanizsán. Ő is megszökött. No, oda, a Tisza-parton belelövöldözték őket, ezeket egy november éjszakáján, a vége felé. Esett az eső, sűrű hideg eső esett. Hallottuk a puskaropogásokat, és akkor belelöködözték,

beleestek. Belelöködtek, még némelyik ült is szegénykém. És némelyik úgy voltak csak betemetve, hogy kinek keze, kinek lába, kinek kicsit ki is lógott ottan. És nem volt szabad senkinek lemenni arra a Tiszára. Nem is tudom, hogy is hívták azt a részt. Voltak ott két kvadrátok⁹ kiosztva, aki kapott így. Nem volt szabad arra menni egyáltalán, őrizték arra, agyonlőtték, aki arra ment vóna. És ott voltak ezek tavaszig. Kuttyák már húzgálták őket ki, meg kaparták ki őket, az emberek[et]. És tavasszal jött egy rendelet, hogy eltemetni őket. És akkor összehordták őket, tudod, hogy hol van a, minek is hívták, Békavárnak vagy minek hívják, az a kocsmá. No, az fürdő volt, nagy strand kabinokkal, nagy fürdő volt az, a régi Jugóba, meg a magyarok alatt, meg ezeknél, nagy strand volt. És a strand fölött, arra lefelé, Törökkanizsa felé, nem olyan messze, oda, odahordták őket, és akkor ott földde le[temették]. Odahordták a földet, egy nagy domb volt ott. Nem tudom, létezik-e még az a domb, egy nagy domb alatt ott vannak. És azóta, most nem tudom, létezik-e még, vagy már előszedték-e őket, szerencsétleneket a domb alól. Csak oda temették őket a domb alá, földdel behordták őket. Ez már jó, jól benne voltunk a negyvenöt tavaszában. És ezek a megtorlások, tudom, hogy Kanizsán mi volt, ezek folytatódtak. Aztán volt, akiket nagyon nagy pénzért kiváltottak. De agyonverték mindenkit.

Ott volt a Gubás házaspár, az elég gazdagok voltak. Hentes volt, hentes és mérsáros volt. Bent volt a belvárosban nagy hentesüzletjük. No most, ezeknek az volt a bűnük, hogy mind a ketten, az asszony is, meg az ember is, minden egyes alkalommal, mikor március 15-e vagy ilyen ünnepség volt, akkor ott voltak a dísztribünön az előkelőséggel díszmagyarban. A Gubásné is, meg a Gubás is. Hát agyonkínózták, agyonverték azokat is. Szóval így volt, így történt, egészen negyvenöt jó tavasza, jó tavasz vót már, amikor ez már abbamaradt Kanizsán.

Kanizsától délre tíz kilométerre, ott van Adorján. Adorján tiszta magyar település volt valamennyi cigánnyal. Ott szerb nem volt senki. Magyarok voltak, valamennyi cigánnyal. És akkor Kanizsáról, én ismertem is azok közül, osztálytársam volt. Egy bizonyos, Miszter volt a beceneve. Nem hallottál te Miszterről? Az is köztük volt. Meg mások is, még mai napig is ismerem, aki köztük volt. Kanizsáról összeszedelődtek tizenhat évtől ötven évig egy húszan egy vasárnap. Tíz kilométerre van délre, a Tisza partján, Adorján, az egy magyar település. És Adorjánon vasárnap délelőtt elmentek oda. A népnek a legnagyobb része templomban volt. Akkor kidoboltatták, mikor vége lett a misének, kidoboltatták, volt a kisdobos, magyarul olvasták föl, hogy minden férfi tizenhét évtől hatvan évig, itt a templom előtt kötelezően gyülekező. Mindenki, ellenőrizni fogják, aki nem lesz itt, agyonlövik. Minden férfi itt sorakozó a templom előtti nagytéren, Adorjánon. Fölsorakoztak a férfiak, akkor találomra-e, mire-e, nem az összeset vitték el, hanem válogattak ki közülük egy százat, százon fölül. Azok közül, akik ott voltak. Te is, te is, te is, a sorban. Lehajtották őket a Tisza-partra. Ott Adorjában nagyon meredek a Tisza, ilyen meredek partja van neki. Odaállították őket a partra, és belelöködtek őket a Tiszába. Hideg volt még, ez is november. November vége felé. Úgyhogy Adorjánon

⁹ Száz négyszögöl, méretéből következtetve gyümölcsösnek kiosztva.

nem volt olyan család, aki ne gyászolt volna valakit. Belelövöldözték őket a Tiszába. És köztük volt a tanító bácsi is, négy gyereke volt, azokkal mi, egy családdal nagyon jóba voltunk, barátoktunk Szabadkán, jártunk össze. Lánya volt neki. Tán három lánya volt meg egy fia, nem is tudom, annak a tanítónak. És azt is, amikor belelőtték, akkor ű még élve maradt. Úszott a parthoz közel, élve maradt, úszott, abban a nagyon hideg, jeges vízben, és akkor kiabált, hogy: „Magyarok istene, bosszulj meg bennünket!” És akkor sorozatot őbele is, és akkor elmerült. Úgyhogy ezt csinálták a kanizsai szerbek. Összeszedelőzködtek, állig fölfegyverkezve, és belelövöldözték az adorjániakat a Tiszába. Mára is ismerek.

Agyonverték a kocsmában, agyonverték a pincében, levitték, agyonlőtték. Egy Bagi Antal kocsmáros. A központban volt neki kocsmája. A Bagi Antalt is elvitték, félholtra verték, ötet is lelőtték a Tisza-parton, ezt a Bagi Antalt. És közte volt, a pincébe is lejárt, meg Adorjánon is ott volt a Mima. A Mima az harmincbeli volt, együtt járt az Eta nénivel iskolába, meg együtt járt iskolába ennek a Bagi Antal kocsmárosnak a lányával, a Bagi Incivel. Az kikapós úrilány volt, tudod. És kérlek szépen, a Mimo a pincében is ott volt gyilkolni, verni a magyarokat, a Mima Adorjánon is ott volt. Még úgy lehet, most is él. És utána elvette feleségül ezt a Bagi Incit. És a Bagi Incinek, mikor mondtuk, azt mondta, biztosan megérdemölték. Annak a Mimának lett a felesége a Bagi Inci.

Volt köztük egy, azt nagyon jól ismerik a nagyanyádék, nagyapádék, a Misztert. Nekem osztálytársam volt polgáriban, Miszter volt neki a beceneve. A Miszter az is ott volt Adorjánon. Az is aztán egy falusi magyar lányt vett feleségül, nyilván most nem olyan régen meghalt. Korpa Klára, tudod, azt vette el. De még most is vannak, akik élnek, tudom, hogy ott voltak Adorjánon, és még élnek Kanizsán. Tudok olyanokat. Úgyhogy sose semmi bajuk nem lett, sose semmi bajuk, senki ezért felelősségre nem vonta őket. Itten, Kanizsán negyvenegyben, mikor bejöttek a magyarok, senki sem lett agyonverve vagy halálra verve. Senki. Csak egy jó párat levitték oda, akik lejárt oda, aztán kiengedték. De senki nem lett agyonverve vagy agyonlőve. És ez lett az eredménye, amit meséltem.

– Telepítettek-e be csángókat?

– Kanizsától délre köll menni, Velebit, ott van Velebit. Velebit az egy tiszta telepesfalu volt. Likaiak voltak ott. Az egész Velebit egytől egyig, száz százalékban, fölépítették nekik azt a falut, Velebitet, oda telepítették a likaiakat, és ott adtak nekik a falu alatt mindegyiknek, azoknak, mondom, járt, három és háromnegyed hold földet. Likaiak ott voltak. No most, amikor bejöttek a magyarok, akkor ezt a Velebitet mind kiürítették, mert az mind telepes volt. És azokat mind elvitték, a fene tudja, hova. Ott maradt az üres falu. A környékeliek, mert azért a magyarok közt is vannak azért olyanok... Aztán üres volt a falu, kirabolták, ajtókat, ablakokat, nem tudom, miket. A környékeliek eléggé elintézték a falut. És akkor elébb a magyarok rendbe szedték az összes házat, ajtót, ablakot, szépen lakhatóvá tették, és akkor telepítették, azt teletelepítették csángókkal. Csángó magyarokkal, és úgy nevezték el, hogy Fogadjisten. Nem hallottál róla? Azt hívták Fogadjistennek. Ott

voltak a csángók, dolgoztak is, kaptak is földet, jól megvoltak. Kaptak parcellákat ők is, meg kaptak földet, nagyon jól megvoltak. No most, mi is béreltünk ki földet, és azért voltam kint egy kicsit köztük. Olyan, egy kicsit hangsúllyal beszéltek. És ők még ott tartottak, hogy mikor aratni kellett, akkor sarlóval. Még ők sarlóval arattak volna. Hát itten már ugye kaszával. No most, a csángókat azt mondtam, szegények, hogy hogy jártak. Hú, hát azok aztán, szegények, hogy jártak. Azoknak ugye egy kisebbik része menekült el. Ott maradtak szegények, mikor visszajöttek a szerbek. Hát azokat agyonverték, agyonkínózták. És aki pedig élve maradt, azokat elvitték lógorba, gyűjtőtáborba. Ugy intézték, hogy minél több ott meghaljon a gyűjtőtáborban, és aztán valamennyi, valamilyen formában élve átkerült az anyaországba, Magyarországra. És még most is vannak azok közül leszármazottak, akik közül Magyarországon a mai napig is élnek.

Még egyet megemlítek, az aratásról eszembe jutott, hogy Horthy azon volt, hogy rögtön mindenkinek munkát adni, mindenki dolgozzon. Amikor begyűttek a magyarok, az építőmunkások is ott maradtak, édesapám is, mindjárt mindent újíttottak Kanizsán, mindent csináltak. A városháza, a téglagyártól minden, csak hogy a népnek munkát adjanak. A járványkórház is, mindenfelé édesapám is, dolgoztatták őket. Utána pedig, nagyon sok mindenkinek volt olyan kis egyszerű aratógépe, az is csak aratni tudott. Azt betiltották használni, nem volt szabad használni, csak kézzel aratni. Akinek megengedték, hogy learassa, az csak az lehetett, aki nagyon öreg volt már, magatehetetlen, és a fia oda volt katonának, aki aratott volna. Ilyen kivételes esetben engedték meg csak, hogy valaki a sajátját learassa aratógéppel, nem kaszával. Hogy legyen azoknak a részaratóknak munkájuk, akik mentek és részarattak meg csépoltek. Hogy legyen nekik munkájuk. Az nagyon azon volt, hogy dolgozni bírjonak.

Még a Bödő Bálintot mondanom köll. Ez a Bödő Bálint egy úri szabó volt, nagyon jóba voltam vele, pertuban voltunk, sokáig szomszédunk volt. Közvetlen szomszédok voltunk, aztán kerültek el ők onnan. És olyan úri szabó volt. Voltak vásári szabók meg úri szabók. A vásári szabó az gyártotta tucatszámra az öltönyöket, és árulta a piacokon, vásáron. Úri szabók pedig méretre szabottat csináltak, méretre szabta. No, ilyen úri szabó volt a Bödő Bálint is. És a Bödő Bálint is, utána ugye mindenki pucolt Beogradból, mikor mondtam, hogy virágvasárnapján ripityára szétverték a németek Beogradot, ripityára. No, akkor ő is, meg akik ott voltak kanizsaiak, azok, ahogy tudtak, jöttek haza. És hát hazajött a Bödő Bálint is. És rá egy hétre már, nagyszombaton egyik szervezője volt a magyarvárásnak, ő vezetett el bennünket izébe. Kérlek szépen, ez a Bödő Bálint a nagyutcán, ott valahun vót ő, ahol a bank van, a szabadkai bank, srégen által tinétek, jó srégen által, ott valahun volt őneki a szabósága, azon a környéken. És akkor megszűnt szabó lenni, ő alakította meg Magyarkanizsán a Nyilaskeresztes Pártot, és voltak is őneki, a csapatban voltak vagy húszan. A Nyilaskeresztes Pártban ő volt nekik a vezérük. Ott volt a pártház, az ő volt szabóműhelye, ennek a Bödő Bálintnak. És egyetlen alkalommal volt Szálasi, de hát akkor ő még nem volt senki, mert Horthy uralkodott. Jött oda Kanizsára

programbeszédet tartani. A csapatával ment, riportírozott neki a Bödő Bálint. És kérlek szépen, lehetett Magyarokérságn is, megvolt a propaganda, önként jelentkezni SS-katonának. És a Bödő Bálintnál lehetett jelentkezni SS-katonának. Aki jelentkezett SS-katonának, az rögtön kapott valamennyi pénzt. A Bödő Bálintnál kapott egy olyan szép galambszürke öltönyt meg valamennyi pénzt, szabadon mulattak azok. Hű, azok úgy mulattak, mulattak, volt pénz egy három-négy napig. És a Bödő Bálintnál kellett jelentkezni. Ő adta nekik a pénzt, nála kellett jelentkezni, a Bödő Bálint[nál]. Ezt ki kell hangsúlyoznom. No most, egy bizonyos Szalai Istvánal, idősebb volt nálam egy két évvel, nem járt középiskolába, valami szakmája volt neki, a Szalai Istvánnak. Vasárnap délután, negyvennégyben, lent a parkban, mert akkor a Vigadóban minden szombat, vasárnap nagy tánc volt. És kevés volt a hely, és el kellett menni idejében helyet foglalni. És én is már lent voltam, a padon ültem, és akkor már kezdtek sétálni. És ott találkoztam, vagy leült mellém a Szalai István. És mondja nekem az a Szalai István, hogy ő jelentkezik SS-katonának. Hát beszélgettünk több mint egy óra hosszát, és én mindenféleképpen próbáltam, de ne menjen, de ne menjen. De ő elmegy, de ő így, de ő úgy. Mondtam neki a végén, ha éppen katona akarsz lenni, éppen önkéntes akarsz lenni, hát akkor van a magyaroknak egy... Nem tudom, milyen zászlóalj volt, egy önkéntes zászlóalj, nem jut eszembe a neve, mindegy... Hát akkor menjél, jelentkezz oda, magyar önkéntes katonának. Nem ő. Hát addig-addig beszéltem, már azt hittem, hogy meg is győztem. És mondom neki, hogy hát... úgy váltunk el, hogy majd meglássa. Nem döntötte el, majd meglássa, mit csinál. Másnap jelentkezett, elment SS-nek, elment a Szalai Pista SS-nek.

Kérlek szépen, én negyvenhét késő őszén Magyarországról hazatelepedtem, mert itt voltak a szüleim, édesanyám, édesapám, öcsém, bátyám, minden. Ahogy én leérettségiztem, ott elkezdtem dolgozni. Pesten dolgoztam, és nappal olyan jól éreztem én magam Pesten, dehogy megyek én el, olyan jó nekem itt. Este meg kimentem, Soroksáron laktam, kimentem az udvarra, bámultam a csillagos eget, haza, haza, haza... No, és így hazatelepedtem negyvenhét októberében, előbb Szegedről, akkor Pestről, Soroksáron laktam én akkor.

Hazajövök. És jelentkezni kellett másnap a városházán különböző hivatalokban. Katonai ügyosztály, hogy nyilvántartásba vegyenek, ilyenek. Rögtön, hogy hazagyöttem, fene tudja, hány felé, megvolt, hogy hol jelentkeznek sorban. Ilyen hivatalokban, hogy itthon vagyok, hazatelepedtem, papírokat hogy kapjak. És tudom, fönt voltam az első emeleten, álltam a folyosón, és úgy spekuláltam, hogy most hova is menjek, merre van az, ahova nekem mennem kell, úgy álltam a folyosón. Egyszer csak előttem egy-két ajtóval kijön egy ember, nem tudom már, milyen ingben volt, csak tudom, hogy bricsesz nadrágban, csizmában kijön, és jön arra felém. Mikor közel ér hozzám, megismerem, ez a Szalai Pista. De mondom, ebben a rendszerben, negyvenhétben, ebben a kommunista rendszerben, ez történik 1947 őszén. És elébe állok, hogy: hát te?! Alig tudtam szóhoz jutni, úgy meglepődtem, ez elment SS-katonának. Azt mondja, én vagyok a városgazda! És akkor elment

mellettem olyan nagy bögyösen, tovább. Jézusom, nem tudtam lebeszélni, hogy ne menjen el SS-nek. Büszkén elmegy mellettem, hogy én vagyok a városgazda.

Bödő Bálint, visszatérek arra. Mondtam, hogy ő ki volt, mi volt, a fő nyilas. Hát aztán ebben a rendszerben először megverték, elbújt, erre-arra, de mikor elmúlt egy pár hónap, akkor rájöttek ezek a szerbek meg ezek a kommunisták, hogy nekik ilyen emberek kellene. Akikkel akár lehet padlást söpörtetni, meg mindent. Azok mindent megtesznek, mert a markunkban fogjuk őket, az előtte való bűneikért. És ezeket összeszedték, és ezeket mind bevették maguk közé, mind kommunista párttag lett. Azok, akik Nyilaskörösztös Pártnak a tagjai voltak Kanizsán, mind kommunista párttag lett, élükön a Bödő Bálinttal. Ő lett a fő kommunista. És olyan magos pozíciói voltak, a Zentai járásban a tanügynek a főnöke is volt, meg az apja füle tudja, még mi volt. De nagyon magas beosztásban volt ez a Bödő Bálint.

Az egyik masírozó nyilaspárti embere volt, arra lakott nem olyan messze hozzánk a faluban, falusi gyerek voltam én. Az, kérlek szépen, kubikos volt a téglabányában, ásnia a földet, az. És kérlek szépen, én Szegeden éltem, de elejiben még haza lehetett szökni éjszaka a határon. Úgyhogy én elejibe úgy haza-hazajártam. És akkor jó hátizsák ennivaló akkor vittem, tudod. De később már nem lehetett, később már fölszólítás nélkül lőttek, akkor már nem. Hát mit ad isten, ez a Bandi, nem tudom, milyen Bandi volt, az, aki szintén nyilaskeresztes volt, mondom, a téglabányában ázott mint napszámos, ő volt a téglagyár igazgatója. És masírozott, mint nyilaskeresztes, zöld ingben a Bálint után. Ő lett a téglagyár igazgatója. Szóval így ment. A Bálint meg az atyáúristen. És jártam így haza, meg nyáron, mikor nyári szünet volt, akkor még elejibe, abba a negyvenötben még haza bírtam szökni, és itthon voltam nyáron, nyári szünetre. És akkor nyár végén meg visszaszöktem Szegedre. És itthon vagyok én, és gyűlés volt akkor, ilyen népfront. Aki nem párttag volt, az népfronttag volt. Oda kötelező volt menni, népfrontgyűlésre. És édesapám is itthon volt valahogy, ez negyvenötben volt, ez nyáron, akkor még én is átszöktem, itthon voltam, népfrontgyűlésre megyünk, oda, abba a házba, ahol volt a népfrontgyűlés. És valamilyen választás volt, valamilyen magasabb pozícióra. És jött a városházáról valaki beszédet tartani, hogy nem tudom, majd két hét múlva kit választunk, valamilyen delegátot,¹⁰ egy magas pozícióba, és ő ajánlja a Bödő Bálintot. Édesapámmal ott ültünk egymás mellett, fölkelte édesapám, hogy: jól hallja ő? „A Bödő Bálintot ajánlja? Hát tudja maga, hogy ki volt az a Bödő Bálint? Hogy mit csinált az a Bödő Bálint itt? Hogy ő szervezte a Nyilaskörösztös Pártot? Hogy ő raportírozott a Szálasinak itt, amikor itt volt? Hogy önála jelentkeztek SS-katonának? És most a Bödő Bálintot válasszuk?” Nem érti, hüledezik, hogy mi történt itt. És akkor valaki elkezdte magyarázni, hogy nem tudjuk mi azt itt megítélni, az csak látszólag volt így, hogy a Bödő Bálint azt így csinálta, mit tudjuk mi azt, az úgy lehet, hogy neki pártfeladata volt!

¹⁰ Küldöttet.

[No, és akkor utána, Szabadkán mikor dolgoztam a Vízműveknél, egy magasabb rangú jogász volt, a városnak volt a jogásza, és valami miatt onnan kibillentették. És a Vízművek nagyon jó munkahely volt, és mink ilyen községi, községhez tartoztunk, és megtették oda hozzánk a Vízművekhez jogásznak. Jóban voltam vele, Čopónak hívtuk, mert egy kicsit sántított, jóban voltam vele, és egyszer rákérdeztem. Mondom neki ezeket a kanizsai eseteket. Mondom, hogy lehet a Bödő Bálintnak ekkora hatalma, a Zentai járásban, ő ott az... nem tudják ezt? Édesapám is mondta, gyűlésen is volt, nem tudják? De azt mondta, nagyon is tudták, éppen azért szedték össze ezeket, mert ezekkel mindent lehetett csináltatni. Akármit lehetett parancsolni nekik, ezek szó nélkül hajtották végre, mert vaj volt a fejükön, és ők szó nélkül engedelmesskedtek. A padlássöprestől kezdve mindent lehetett csináltatni.]

Hát amikor a magyarok ott voltak, akkor is volt beszolgáltatás, háború volt, jegyek voltak. A kenyérből kezdve a cukorjegyig, zsírjegy stb. Mindent jegyre kaptunk, de a jegyek azok olyanok voltak, hogy mindig elég volt. Elég volt az a jegy. Kenyérből, tudom, voltak kategóriák, hogy R1-es vagy R2-es vagy hányas kenyérből, és a fizikai munkások azok magasabb kategóriájú, több kenyeret kaptak. És akkor lepődtem meg, hogy az írógépesek is, akik gépen írt, azok is a legmagasabb kategória, fizikai. És akkor mondták, hogy a milyen nehéz, egész nap azt. Akkor köllött ám még az írógépet ütni. De elég volt, adtak ilyesmit.

És hát, beszolgáltatás is volt, ha valaki disznót vágott, akkor nem tudom, mennyit, de be köllött szolgáltatni neki. Be köllött vinni. Nem tudom már, mennyit, elfelejtettem már. És akkor vezették be, egész addig a disznóvágásoknál pörkölés ment. Te hallottál biztos arról, lánggal pörkölni. Az lángolt, az hallatszott az, a disznót úgy vágta le, hogy az sivalkodott. Meg a pörkölés, ott látszott, hogy lángol, mindenki tudta a faluban, hogy hol van disznóvágás. Sivalkodott a disznó, meg pörkölt. És akkor megjött a beszolgáltatás, és akkor még nem jött rá a nép, hogy gázzal csinálja. Hanem akkor lehetett kapni, a kovácsok, nekünk is vót, mert mink is vágunk, ilyen, kézzel köllött hajtani, ilyen ventilátort, ami fújta a lángot. És akkor vágunk nagyon vékony gyújtóst akácfaiból, olyan vékonyt, és akkor abba bele, a lángba. És akkor azt úgy hajtani kellett, tekerni, mintha mákot darálnál, vagy valami. És ahogy tekerted, az meg elöl fújta a lángot. És akkor jött az divatba, hogy úgy fejbe lett kólintva baltával, akinek mással nem volt, a disznó, vagy mit tudom én, akkor már elég soknak volt ilyen pisztolya, amivel le lehetett löni. De sivalkodás nem volt, hanem mondom, fejbe kólintás, vagy valamilyen formában szó nélkül múlt ki az a disznó, és akkor tekerni köllött, és azzal lett megpörkölt. És később jött arra rá a nép, hogy milyen jó arra gázzal. Mára már gázzal csinálja mindenki. És először azt hittük, hogy az a gáz majd érződik a szalonnán. Nem érződik az. Akkor vezették be, mert beszolgáltatás volt.

Amikor meg bejöttek a szerbek vissza, akkor meg nemcsak akkor volt beszolgáltatás, ha vágta, és sokkal szigorúbb, alig maradt neked, hanem, ha földed volt.

Nekünk is volt egy lánc földünk, akkor egyszerűen meg volt adva, hogy mit be köll adni. Ennyi tojás, ennyi zsír, ennyi ez, ennyi az, mert van egy lánc földed. És azt meg köllött venni, és be köllött adni. Itt, mikor szerb uralom lett, a Tito alatt. Az szigorúbb volt, meg többet kellett beadni, ha disznót vágtál, abból is, többet köllött beadni. Volt ez, ment ez egy darabig, ez a beszolgáltatás.

A régi, királyi Jugoszláviában Magyarokánizsán összesen egy öt-hat közrendőr volt, ilyen tiszthelyetessel, kapitánnyal ha tízen voltak. Közrendőr hat-nyolc, abból kettő magyar. Egyik egy Ágoston bácsi, a másik meg a Szabados Gyurka. Ez a Szabados Gyurka egy hírhedt rendőr volt, nem volt ő magyarellenes, nem. Mindegy volt únálla, csak ő tudta, akik veszekedtek, bicskázta, rosszak voltak, nem tudom, mi. Húú, azokat intézte, azokat nagyon tudta a városháza pincéjébe megveretni. Volt neki egy taktikája, hogy egymást kellett ütni. Valahol két [ember] gazemberséget csinált, lopott, nem tudom, mit csinált, bevitték, be a városháza pincéjébe. Ő ott volt köztük, és adj neki egy pofont, de nagyot adjál, mert ha nem adsz nagyot, megmutatom, hogy köll nagyot adni. Hát a jó barátjának előbb kis pofont adott. „Az anyád mindenit! Nem megmondtam, hogy rendes pofon, majd megmutatom neked, hogy milyen pofont adjál.” És akkor leadott neki egy pofont, hogy repült, és akkor most már nem lehet kis pofont adni. Akkor amaz, ha ű ekkorát adott, akkor én még nagyobbat adok vissza. A végin úgy ütötték egymást, úgy pofozkodtak, ez volt az ő metódusa. És megfogta őket, jól megpofoztatta egymást, ő ilyen jó rendfenntartó volt, a Szabados Gyurkától féltek. Félték a kocsmái verekedők, féltek a tolvajok. Ha valaha valakinek panasa volt, szólt a Szabados Gyurkának, és ő elintézte, kinyomozta, megcsinálta. És ezért volt neki sok haragosa, a Szabados Gyurkának. A másik meg, az Ágoston bácsi, az a légynek sem ártott. De sokan haragudtak a Szabados Gyurkára.

És akkor közben édesapám mindjárt első naptól kezdve jelentkezett nemzetőrnek. Fegyverrel, golyóval, pisztollyal, mindennel nemzetőrnek jelentkezett, ahogy bejöttek a magyarok. Az jó volt nekünk, mikor vissza bejöttek a partizánok, majd megmondom, hogy miért. És bement ő, megvolt, hogy mikor van szolgálatban, ment ő oda föl puskáért meg golyókért. És ottan, mindjárt első napokban, mi lesz a két magyar rendőrrel, kérdezte, rákérdezett édesapám. Mikor bejöttek a magyarok, itt volt két magyar rendőr. Hát mondják, hogy az Ágoston bácsit majd alkalmazzák, csak nem itt, Kanizsán, Szentesre vagy mit tudom én, hova vitték el, végig, végig rendőr volt. A Szabados Gyurka pedig nem köll, hallottak róla, sok haragosa van, a Szabados Gyurkát meg a sorsára bízzuk. Ami lesz vele, ha agyonverik, agyonverik, ha nem, nem. Akkor édesapám elment a Szabados Gyurkához, hogy jöjjön el hozzánk, a padláson elbújtassuk valameddig, nehogy agyonverjék. De aztán nem jött mihozzánk, mert ugyanezt fölkinálták neki, ezt a Franczék, ahol mondtam, hogy rádiót hallgattunk, meg kint volt a zászló első nap a faluban. Az meg közvetlen szomszédja volt neki, és akkor oda ment el, és ott bújt el. És ugye elmúlt az a két-három hét, és aztán nem bántották. Aztán elment a malomba napszámosnak a Szabados Gyurka. Úgyhogy ezt így úszták meg, ez a két magyar rendőr.

Ami viszont az összes rendőrt illeti, azelőtt összesen ha tízen voltak, a magyarok alatt volt huszonzét rendőr, az mind anyaországi volt. Akkor jöttek, én a fiával jártam polgáriba, aki civilbe volt, ilyen nyomozó. Vannak ezek civilbe, ezek a bűnügyi nyomozók. Az odaátról volt, a közellátási főnök csak odaátról volt, az állomásfőnök csak odaátról vót, a postafőnök csak odaátról vót, polgármester meg körülötte a főtisztviselők csak odaátról voltak, ezeket hívtuk mi ejtőernyősöknek. Igen. És mondanom kell azt, hogy a bennszülött szerbekkel meg a zsidókkal mink, magyarok sokkal jobban megvoltunk, becsültük egymást, szerettük egymást, mint ezekkel az anyaországiakkal. Azok úgy fölöttünk gondolták... azokat mi ejtőernyősöknek hívtuk. Minden pozícióban azok voltak, és nem szerettük egymást.

[Nekem olyan jó baráti köröm volt lenni a Tisza-parton, köszönve a nagyon jó pálinkámnak is. És akivel legjobban jóban voltam ottan, a Kovács Karcival, kérlek szépen, az a hátam mögött nem mondta, hogy a Jóska bácsi vagy a Nyilas bácsi, nem úgy hívott a hátam mögött, hanem az öreg csetnik. Végig úgy hívtak engem ott, az öreg csetnik. Nem tudom, te érzed-e, hogy az anyaországiak azok úgy vannak velünk, tudod, még mindig úgy vannak velünk. Még a mai napig is, akkor ne mondjam, hogy akkor. Odajöttek, minden fontosabb pozíciót ők töltötték be.]

Aztán valahol olvastam itt egy mást, a tapsikolást, a tapsikolt vagyonokat.¹¹ Én egyen részt vettem, éppen itthon voltam. Nagyon kor[án]... hogy december vége, negyvennégy, vagy január, negyvenöt, de azon a télen, akkor még úgy hazaszöktem. Szénszünet ha volt, akkor hazaszöktem, mert otthon voltam, és visszaszöktem a határon éjszaka. Akkor még lehetett, mertem.

Az úgy vót, hogy népbíróság volt. És az a népbíróság hivatalos lett. Nem ám úgy, mint most, hivatalos bíróság, adásvétel-szerződés, nem ám. Népbíróság. Én egyen részt vettem. A Kövesdi-kocsmá volt, az olyan gazdakörféle is volt, mert színpadja is volt, színpad, emelvény föl. Tudod, hol van a Kövesdi-kocsmá? Ahogy megy a két utca a Korzó felű a városházának. Az egyik utca megy errű, ahogy a Domonkos-patika van, a másik utca meg jobban a posta felé, és az a két utca egyszer csak találkozik egybe. Egybe találkozik, és onnan van a széles, nagy utca. Mész arra az állomásra, tudod, az ott találkozik. Képzeld el, ha az állomás felől nézel, akkor jobb felől. Ahol találkozik a két utca, ott volt a gazdakör, Kövesdi volt a tulajdonos. És annak a gazdakörnek a színpadán, ott volt a népbíróság. Az ilyen, a fene tudja, ki választotta a népbű. Az ilyen tapsikolók, ott volt. Fönt a bíróság, annak volt egy elnöke, és arra lakott mifelénk, fél lábára sánta volt, nem volt neki térden alú, műláb, vagy műláb se volt, csak úgy ment, az volt az elnök. És az sorba vette a nagygazdákat, sorba vette, és azt én végighallgattam. Mert néztem, úgy ámultam, hogy: ez így megy? És így lesznek valakik tulajdonosok? És akkor tele volt az a terem, azért betyár

¹¹ Vélhetően a beszélgetőpartner (gyűjtő) a vezérfonalként használt tematikus kérdéseket előzőleg átadta az adatközlőnek átolvasásra.

az a nép. No mindegy, ilyen a nép. És az az elnök, mondom, egyik lába térdig volt, az olvasta föl, hogy ki kerül sorra. És akkor valaki nagygazda, mert negyven holdja volt neki, ilyen volt, olyan volt... mit csináljunk vele? Hát akkor a bekiabálások, ez ezt kiabálta rá, hogy nem adott, avas volt a szalonna, amit... elvenni tülle mindent! Ilyen bekiabálásra. No, akkor másik is mond, akkor lehet, hogy volt, aki mellette szólt, hát akkor mégis adjunk meg neki, mit tudom én, öt holdat, az maradjon meg neki, harmincöt holdat meg elveszünk. No, akkor tapsikolás, ki van mellette? Föl a kezeket! Ott a teremben. Jól van, egyhangúlag meghagyunk öt holdat, harmincöt holdat elvettünk, azt majd osszuk. Tapsikolás! Ez volt az a tapsikolás, tapsikolva elvenni. No most, a harmincöt holdat meg ki kapja? Ez kapja, meg az kapja, szétosztották ott. Én tudom, ott volt a parókiának is a birtoka, a nagytemplomnak. A kistemplom azt én nem tudom, a nagytemplomhoz tartoztam. A nagytemplomnak is volt birtoka. Na, mit csináljunk a nagytemplomnak a, a papi birtokkal, egyházi birtokkal? És hát ott volt egy tisztelendő, eljött, a Sándor tisztelendő, az maradt ott egyedül, a többiek elmenekültek. Az próbált valamit mondani, de a többiek lehurrogták, erre-arra, elvenni. És akkor tapsikoltak. Tapsikolva lett az egyháztól, amit ott megszavazott a nép, amit ott ajánlott az a féllábú ember, elvették. Akkor jegyzőkönyvezték, hogy az egyháztól elvéve. Így ment ez a tapsikolás, így szedték el, meg így adták, osztották az izét. Én ott voltam egyen, ámultam-bámultam. Így volt a tapsikolás.

A polgármesterünket Lehel Pálnak hívták. Nem volt rossz polgármester, mink szerettük. Én cserkész voltam, a cserkészotthonba néha-néha elgyűtt, megnézett bennünket. Mink nagy tisztelettel voltunk vele, mink ott pingpongoztunk, meg nem tudom, mit csináltunk, egy jó párszor meglátogatott bennünket ott. Nem volt rossz ember, egy nagydarab ember volt. Ha köszöntél, elfogadta. Csak nagy svercer¹² volt, nagyon tudta hordani autós számra innen a szalonát, paprikát, ami ilyen áru volt, lisztet, cukrot, nem tudom én. És itt sokkal olcsóbban meg lehetett venni, mint amennyiért odaát az anyaországban el lehetett adni. Nagy svercer volt, tudtuk róla. De emígy nem volt rossz ember, senkihez nem volt rossz ember. No, ezzel a Lehel Pállal, el kell mesélnem, hogy ezzel hogy jártam. Hát, éltem én, ahogy éltem odaát, aztán már nem lehetett hazajárni a határon, olyan szigorú határt csináltak, hogy azon madár nem bírt átrepülni. Én ott voltam, a szüleim itt. Segítettek volna, de nem bírtak. Úgyhogy én két évet istentelen nyomorban, szegénységben éltem, de kitarítottam, leérettségiztem, felső ipariba jártam. Valahogy megvoltam, többet éheztem, mint nem, szóval ne mondjam, hogy éltem. És kérlek szépen, hogy segítsenek rajtam a szüleim? Említettem ezt a Francz Vilma nagyságát, akinél a zászló lógott kint a faluban, akiknek rádiójuk volt. Őneki volt egy édestestvére, édesbátyja, Francz József, aki magyarosított Füzessy Józsefre. És ez a Füzessy József odaát, Szentmihálytelek, az tudod, hogy hol van? Szegedtől erre a határ felé, most Mihályteleknek vagy minek hívják. Nem olyan messze van, tíz kilométernyire a

¹² Feketéző. A schwarz német szóból eredő szó, amely a szerb nyelvben használt formában honosodott meg a helyi magyar nyelvben.

határ felé, Szentmihálytelek, ha mész tovább, akkor jön a Röszeke. Szentmihályteleken volt iskolaigazgató, ott volt neki szép nagy lakása nagy pincével, ennek a Füzessy Józsefnek. Rendes ember volt, szeretett mulatni. És a Francz Vilmával mint édesestvérek a magyarok alatt vettek ideát két hold, három hold szép szőlőt. Vettek, oszt kettőjüknek volt tulajdonban ötven-ötven százalékban. Közben a Vilma odaát maradt, aránylag szegényesen éltek, az ő része is itt maradt. Mind a négy hold vagy mennyi, gyönyörű gyümölcsös, a Füzessy volt. No most, a Füzessy segítette volna a Vilmát, édesanyám meg segített volna engem. Csak ahhoz át kellett gyünni. Ez az utolsó évben volt. Aztán meg lett beszélve, hogy bort ad nekem a Füzessy, és amennyi bort kapok én itt a Füzessytől, annyit édesanyám kifizet a Vilma nagyságának. Meg akkor zöldséget, hagymát, krumplit, nem tudom én. Amennyit én elhozok a Füzessytől, ennek ők örültek, a Füzessy is, nagyon akart a hűgán segíteni, annyit édesanyám ad a Vilma nagyságának. Úgyhogy ez egy nagyszerű bolt volt kettőnk közt, és akkor jött rám a jobb időszak. Na most, kimegyünk mi a Vass Jóska barátommal, törökkanizsai volt, azzal jártunk egy párszor a Füzessyhez, szeretett bennünket, ha kimentünk oda. És akkor mindig berúgatott bennünket, szeretett, hogy danójunk. No most, majd hozom a bort. Mennyit hozok el? Hát egy nagy hordóval, volt egy nagy hordó, nyolcszázötven literes hordó, kadarka, tiszta jó, erős kadarka bor, jó erős bor volt. No most, azt majd be kell hozni, meg itt el kell adni. Mit csinálunk vele? Ahol a Vass Jóska lakott egy távoli rokonnál Szegeden, Alsóvároson, az Apáca utca körül, ahol ő lakott, az egy távoli rokon volt, egy öreg házaspár, rokon volt neki, azoknak volt egy lovas kocsijuk. Egy ló volt neki, no, majd azon behozzuk a hordót. Aztán meg itt mit csinálunk vel[e], hogy adom el? Aztán, én ahol laktam, bútorozott szobában, a főbérlelő meg mellettem volt, Sándor Lajos bácsiék, férj-feleség, a kendergyárban dolgozott. A kendergyár, tudod, hol volt? Aminek a helyén épült most az Árkád.¹³ Ott volt a kendergyár, mind a ketten ott dolgoztak. Hát akkor a kendergyárba, ez karácsony előtt volt, karácsony előtt hoztuk be. Beszéltem azokkal, hogy nem tudom, hogy van, mint van. És mondja, hogy vigyek mintát, ők beviszik a gyárba, oszt megpróbálják megszervezni, ha tetszik nekik, mer nem adom túl drágán, hogy karácsonyra a munkásoknak eladjuk. A Sándor Lajos bácsiék vitték, megmutatták, jó lesz, megmutatták, hova vihessük, egy ilyen szín alá az udvarba. És ottan csapra tettük a hordót, nyolcszázötven liter volt, és én ott árultam. És sorban jöttek hozzám, mikor mentek volna haza, meg volt, aki nem dolgozott, és én ennyi liter, annyi liter, árultam a bort. De nem volt csapom se, ilyen zárós-nyitós csapom. Most mi az istent csináljak? Szemben volt, ahol mentek ki, a kijáratnál, szemben volt egy kocsmá. És az a kocsmáros számolt arra, hogy jönnek a kendergyáriak, és lesz neki forgalma, nála veszik a bort. Nekem meg nem volt csapom, már a reggeli órákban átmentem, akkor még nem látott ilyen vándorlást, hogy a kendergyárba kell, adjon már kölcsön, ha van ilyen csapja. És őtőle kértem csapot, attól a kocsmárostól. Csapra ütöttük, segítettek a Sándor Lajos bácsiék, és én elkezdtem árulni. Vették, vették. És egyszer csak

¹³ Bevásárlóközpont Szegeden.

azt látja a kocsmáros, hogy őhózzá senki sem megy, innen meg mindenki demizsonnal megy ki az udvarból. Hogy mi van itt? És engem elkapott, iszonyatos nagy lármát csapott, hogy mindjárt ki akarta venni a csapat a hordóból. De voltak ott emberek, hogy kifolyjon, nem engedték, elzavarták. Összeszidták, hogy hagyjon engem nyugodtan, hogy áruljam a bort, úgyszólván kizavarták a kendergyári munkások a kocsmárost, én meg szépen eladtam az utolsó csöppig a bort, és visszavittem neki a csapatot. Jaj, gazember, így meg úgy, majd ő följelent engem, majd erre meg majd arra. És képzeld, hogy jártam. Egy bizonyos idő után kapok én egy idézést. Idézést. Füredi–Nyilas kontra, azt is megtudta, honnan hoztam, Füredi–Nyilas kontra, ő. Bepörölt ez, hogy én mit csináltam, idézést kaptam, hivatalba a városi jegyzőhöz. Azt sem tudom már pontosan, hol volt az a hivatal. Egy szép nagy szoba, cserép, öntött nagy kályha, fával tüzeltek bele. Tűrhető meleg volt, nem volt túl hideg. Az a padló volt, csak rendes padló beolajozva, egy gépírózó meg a jegyző, ki lehetett, aki engem hívott. Egy diplomás jogász, biztos jegyző volt. Be voltam én rezelve, mit csinálnak velem, én pénzt nem hozok, leülök valamennyit, hogy lesz velem. És no, mindjárt, ki vagyok, mi vagyok, hogy mertem csinálni. Hát akkor én elmeséltem neki, hogy én magyarkanizsai vagyok, hát ezt kaptam, a szüleim így bírtak segíteni, nem akarom abba hagyni az iskolát, nincs miből élnem, hát ebből csináltam egy kis pénzt. Ezt eladtam, ebből fejezem be a... majd az iskolára kell ez a pénz nekem. De úgy leadtam neki, hogy megsajnál, és főleg az volt neki az izéje, hogy magyarkanizsai vagyok. És amikor én elmondtam az én panaszomat neki: Magyarkanizsai vagyok? Magyarkanizsai vagyok. Hát ismertem én ott a dr. Lehel Pál polgármestert? Hogyne ismertem volna, nagyon jól ismertem. És akkor, képzeld, mikor az embernek a fejibe így jár valami, hogy na, nagyon jól ismertem. Hát akkor mondjam én meg, de őszintén, hogy milyen ember volt az a dr. Lehel Pál. Milyen ember volt. És az, hogy nekem egy pillanat alatt, hogy mit köll mondanom. És az ösztön megsugallta, hogy dicsérni köll. Mert ez rákérdezett, hogy milyen ember volt a dr. Lehel Pál. És akkor én agyba-főbe elkezdtem a dr. Lehel Pált dicsérni, hogy milyen jó ember volt, hogy milyen jó magyar, hogy mennyit segített, hogy én is cserkész voltam, bejött oda, még a fejemet is megsimogatta egyszer, meg milyen szépen beszélt hozzánk, meg hogy nagyon-nagyon szerette az egész kanizsai nép. Nagyon szerettük, nagyon ilyen, nagyon olyan ember volt. Ezt én így leadtam. Azt mondja: „No, lássa ugye, hogy milyen jó, aranyos ember volt a Lehel Pál?” „Igen, nagyon szerettük, én is szerettem.” Azt mondja, ez a Lehel Pál őneki a legjobb testi-lelki jó barátja, a legjobb barátja, oszt most képzeljem el, hogy le van zárva, börtönben van, hogy miket mondanak rá. Mi mindenkivel vádolják, hogy ő milyen fasiszta volt, milyen ez volt, mit csinált arra, amarra szerbeket gyilkoltatta, bent van a börtönben. Oszt képzeljem el. Hát, csakugyan csak tátogtam. Most képzeljem el, hogy az ő testi-lelki jó barátja, oszt ugye maga is mondja, hogy milyen rendes, jó ember volt. Hát mondom, az volt. Akkor még rákapcsoltam, tudod. De csakugyan, nem is volt rossz ember. És akkor mikor ezt így elmondta nekem, akkor odament a géphez, kihúzta az addig írottakat, széttépte, és bedobta a kályhába. Bedobta a

kályhába, hogy jól van, ez el van intézve, ebből semmi bajom nem lesz, fölment, de még egyszerilyent nem szabad csinálnom. Dehogycsinálok, mondom, csak most... Ezért mondom, hogy a dr. Lehel Pál, hogy megdicsértem, oszt nem büntettek meg ezért.

Ez volt negyvenhat karácsonya előtt, negyvenhat karácsonya előtt volt. Igen, így jártam én a... No most, még elmondom, hogy voltam én, hogy nem is akarom már mesélni, hogy olyan jó erős bor volt az, hogy mi azt a Vass Jóskával megvámoltuk. Meg ám, megvámoltuk. Kérlek szépen, kértem ott a szomszédban egy ötvenliteres kis hordót, és azt elvittük, tragaccsal eltoltam meg vissza, a Jóskával, a Vass Jóskával, és azt az ötven liter bort kivettük a nyolcszázötvenből. De az tiszta volt, azt meg vízzel fölöntöttük, megvolt a nyolcszázötven liter. És azt hazavittük, az én szobámban egy hokedlin ott volt nekem ötven liter nagyon jó, erős borom. Ami nem volt vizezett, azt kivettük. Úgyhogy akkor, meséltem, hogy a mellettem való szobában ketten laktak, ezt nem tudom, tán Lajosnak hívták a magasabb embert, aki Törökkanizsán szökött meg a ködben, mikor vitték őket agyonlőni. Meg ővele lakott egy péterrévei Lajos, olyan zömök, éntőlem egy kicsit volt magosabb. Az munka nélkül tengődött, napszámokból. Na most, azzal a Lajossal az volt, hogy nyáron jártunk oda, ahol laktam, közel volt a téglagyárnak a tója, Sancernek hívták. A Sancer-tóra sokat jártunk, oda járt a fél Szeged. És oda jártunk fürödni, és hívtam ki ezt a Lajost is, jóban voltam vele. Hát kijött ruhába, sose vetette le az ingét, nem fürdött. Biztattam, hogy gyere, miért nem fürdesz, milyen meleg van; nem tudsz úszni? Ő nem fürdik, ő nem fürdik, ő nem fürdik. No, és akkor egyszer otthon, mikor én biztattam, hogy miért nem fürdik, akkor szétgombolta az ingit, kihúzta, és be volt neki tetoválva az SS. Mert a németek minden SS-katonának kimoshatatlanul, kiszedhetetlenül betetováltak nagy SS-t a mellire. Úgyhogy ne adja meg magát, mert az SS-eket azt kivégezték. Hát mikor szétgombolta, az én Lajos barátomnak is ott volt az SS. No, ez volt az én két szomszédom, az egyik ez a Lajos, a másik, az a magosabb, annak a nevit nem tudom. És azok is, meg akkor mások is jöttek oda, meg az én Sándor Lajos bácsim meg ez a Vass Jóska, akit mondtam. Hűű, képzeld el, ötven liter borunk volt, úgyhogy ajde,¹⁴ mit karácsonyoztunk, mire elfogyott az ötven liter bor. Meg azért pénzt is kaptam, akkor vettünk húst, paprikást főztünk, szóval az volt egy jó üzlet.

No most, még azt elmondom, és ezzel befejezem, hogy voltam én falhoz állítva. Aztán még egy dolgot elmondok, aztán befejezem. Kérlek szépen, nekünk paprikánk volt, sok, két lánc föld, fűszerpaprika. És azt a fűszerpaprikát szétterítve az udvarban valamennyire megszikkasztottuk, szárítottuk. De sok volt, jól termett. És akkor szedtük, amikor jöttek az oroszok, szombaton este már, lövöldöztek már. Hajnalban bejöttek, akkor vittük haza a paprikát. Az szét volt terítve az udvarunkban, úgy megszikkadva, oszt azt fel kellett fűzni, tudod. Olyan fűzérbe fölfűzni, volt nekünk szárítónk, oda fölraakni. És ki volt dobolva, hogy ki kell tenni mindenkinek a jugoszláv zászlót, a kék-fehér-piros zászlót. Nekünk meg pénz nem volt hirtelen,

¹⁴ Nosza.

nem értünk rá, paprikát fűztük, a bátyám is meg én is meg édesanyám is, ott a sok paprika, mi hárman fűztük. És kérlek szépen, csak levettük a zászlót, az volt piros-fehér-zöld, a fehérét, zöldet levettük a zászlónkról, csak a piros azzal a keskeny sávval, csak a piros lógott ki. Hát ugye, most már vörösök vagyunk, oroszok, csak a piros lógott ki az utcára, ki volt téve. És egyszer csak jönnek hozzánk. Két partizán, állig fölfegyverkezve. Szerencsére az egyik a Despotović Ljubo, az a postafőnöknek, még a régi Jugóból, a háború előtt ott postafőnök az apja, és Despotović Ljubo meg az Imrével járt együtt, egy osztályba, polgáriba. A másik meg egy olyan vad bánáti szerb volt. És mikor bejönnek, a Despotović meg volt enyhülve velünk, de nagyon be volt vadulva az a másik szerb, Ljubo is egy kicsit, de különösen a másik szerb. Elkezdtek velünk kiabálni, miért nincs kint a zászló. Mondjuk, kint van. Hej, látták, hogy mi van, hogy csak magyar zászló. Mondtuk, nem értünk rá csinálni, itt a sok paprika. Húú, ilyen burzsuj, olyan burzsuj, itt a sok paprika. És hoppá, meglátta a derekamon a cserkészcsatot. Az a nadrágszíjon nagyon praktikus volt, csak összeakasztani. Nem tudom, láttál-e, cserkészcsat. Alul rá volt írva, hogy: *Légy résen*, cserkészeknek az a jelszavuk, és a magyar címer. Mikor ez meglátta a derekamon a magyar címert, az a másik szerb, megvadult. Elkezdett rám kiabálni, mit képzelek én... Kiböktem, ez a nadrágszíjam, könnyű kicsatolni. Micsoda?! Az anyád erre-arráját. Odaállított a falhoz, és elébem állt, mint én ahhoz a falhoz. És én ott álltam a falnál, hogy agyonlő. Szegény édesanyám sivalkodott, egyre könyörgött a Despotović Ljubónak, hogy Ljubo, ne, Ljubo így, Ljubo úgy, hát szóljal neki. És akkor a Ljubo is elkezdett neki beszélni, hogy ne. Sta,¹⁵ így-úgy, mit ne, magyar címert hord a derekán. És a végén addig erre, addig arra, Ljubo könyörgésre fogta, hogy ne, ezek nekem jó barátom, ezek nem olyanok, hagyjad, ne, ne lödd agyon. Mert előttem állt a puskával, hogy lő agyon. A végén, jól van, na, nézi ezt a címert, azt a csatot, nem hordhatom ezt, elveszi ezt. Mondom, nincs másik nadrágom, akkor már megbátorodtam, mikor láttam, hogy nem lönek agyon. Akkor már elkezdtem alkudni, ne vegye el, hát nincs másik, ez olyan praktikus szíj. Hát jól van, akkor itt előtte reszeljem ki belőle a címert. Akkor voltak ilyen szerszámok, a reszelő ott volt, és akkor őelötte ki kellett reszelnem a cserkészcsatomból a címert. Akkor visszaadta, úgyhogy még meg is maradt a nadrágszíjam is a derekamon, és még agyon se lőttek. Ott voltam a falnál.

No, meg még egy dolgot mondok, hogy miért volt jó, hogy édesapám izé [nemzetőr] volt. Rögtön, másnapról kezdve nemzetőr volt. Kérlek szépen, Magyarokanizsán a legnagyobb szerb a gátőr volt. Ott volt lent a gátőrház, a benzinkúttal szemben, lent az utcánál, ott volt a Tisza-parton, ott volt a gátőr, a töltésen erről... gátőr? Nem gátőr volt az, ő folyamőr volt. Olyan hivatalos folyamkikötő volt ottan, járt hajó is Belgrádba meg Kanizsára, meg odaátról ha jöttek hajók, akkor ott kellett kikötni, meg ott vámolták, meg minden. Szóval ő volt ilyen „halljakend” ottan. Ez a szerb csetnik. Csetnik vajda volt, nagy szakálla volt neki, egész Vajdaságnak ő volt a csetnik vajdája. Nagy csetnik vajda volt ez. És én jártam az egyik fiával polgáriba együtt, a bátyám meg az egyik idősebb fiával polgáriba együtt. No most, ez a csetnik

¹⁵ Micsoda?

vajda ott lakott Kanizsán. Nagy szakállal járt mindig, mindenki őtőle rettegett. És a csetnik vajda elmenekült, elment, persze nem várta meg itt a magyarokat. Mert neki volt serege valahun, ennek a csetnik vajdának. Ott maradt a család, a gyerekek, olyan aprók voltak, mint a bátyám meg én meg az öcsém, mit tudom, voltak ott vagy öten testvérek. Meg a felesége magyar volt, magyar asszony volt a felesége a csetnik vajdának. És volt nekik egy istállójuk, az istállóban ott volt egy tehenük meg egy szép nagy bornyújuk. Az szép nagy borjú volt már, szép nagy borjú az istállóban. És képzeld el, édesapám meg nemzetőr volt, és véletlenül ment arra, arra sétált, amikor éppen ott volt egy magyar. De nem köll mindjárt mást áprendálni,¹⁶ csak mi magyarok vagyunk a, jaj, de milyenek. Egy ilyen tolvaj gazember elment oda, mert tudta, hogy ez a csetnik vajda elmenekült, gyerekek is félnek, lehet mindent elvinni. És elment oda, és azt a szép nagy borjút már kötőféken vezette ki az istállóból, hogy ellopja, elviszi, egyszerűen elviszi. És a szegény asszony az könyörgött neki, jajgatott, sírt, hogy ne vigye el. Micsoda?! És édesapám meghallotta a jajgatást, kiabálást, és hamar, gyorsan odasietett. Nemzetőr volt puskával, oszt az anyád erre-arráját, rá a puskát: „Vezeted vissza mindjárt, kötőd vissza mindjárt ezt az izét a jászolba! Ha nem kötőd vissza, itt lölek agyon, te tolvaj, a helyszínen lölek agyon, azonnal visszakötni. Ide ne merj még egyszer jönni!” És az hebegve visszakötötte, elzavarta. És akkor így megmaradt a szép nagy borjújuk ezeknek a, nem tudom már a nevüket hirtelen, ezeknek a csetnik vajda családjának. És aztán nem is bántották őket. És édesapám mondta is nekik, ha, nem olyan messzi laktunk mi oda, hogyha valami baj van, akkor szaladjanak el szólni neki, ha gyün valaki bántani őket. És így megmaradt a szép borjújuk. Na mármost, ezek a gyerekek is, főleg az Imre, mikor fölcsöpörödött, ők is elmenekültek valahogy, ők is csetnikek lettek, én se tudom, csak nem a csetnikek győztek, hanem a partizánok. És ezek, amikor hazakerültek, visszakerültek Kanizsára, egy-két hét múlva, mikor már itt voltak az oroszok meg a szerbek, akkor eljött hozzánk az idősebbik fiuk. Édesapánk nem volt, édesapánk katona volt, majd azt még mondom, hogy ő katona volt. Behívták katonának, úgyhogy ő harcolt második világháború végén a szebb magyar hazáért, az édesapám. És ezek hazakerültek, és eljött át hozzánk, Milannak hívták, vagy minek hívták, az idősebb gyereket. Hogy hogy vagyunk, mint vagyunk, bántott-e valaki bennünket. Hogyha valami, valaki bántani akar bennünket, csak szaladjunk el neki szólni. És ő pedig ki volt nevezve abba a Milko gyárba, tudod, azt a malmot, ahogy, mielőtt elérnénk a téglagyárat, ott jobb kéz felű, ott van malom. No, annak a malomnak lett ő parancsnoka valahogy, ez a Milan. És mondta, csak szaladjunk el érte, ha bármi bajunk történne. Majd ő megvéd bennünket.

Édesapám meg katona lett, nem tudtunk róla semmit. Képzeld el, otthon, már hazajött, de azért hívták be katonának, mert Pesten dolgozott az Árpád híd építésén. És mindennap bombáztak már. Ő gondolta, egye fene, annyira nem vagyunk szegények, hazajön ő, miért haljon meg itt, hazajön. De megmondták már nekik

¹⁶ Véltetően áprehendálni – megsértődni – és a sértődésnek hangot adni értelemben.

ott, hogy nem szabad otthagyni a munkát, nem szabad fölmondani, mert aki fölmond, azt behívják katonának. Édesapám meg ezt nem vette komolyan, hazajött a családdhoz. Tudtuk, hogy itt hetek kérdése, én is már itthon voltam az iskolából, a felső ipariból szétküldtek bennünket haza, hogy most már itt a front, már Makót lőtték. Hogy menjen mindenki haza addig, amíg vége nem lesz ennek az izének, a harcoknak. Úgyhogy én is otthon voltam. Bátyám is Újvidékről ott volt, tanítóképzős, édesapám Pestről otthon volt. Otthon voltunk, és bunkert építettünk az udvarba, ha jön a bombázás, ha itt háború lesz, akkor nekünk legyen hova lemenni az udvarba, ilyen bunkerba. Épp azt csináltuk, mikor jött a postás, és hozta édesapámnak a SAS-behívót. A SAS volt rajta, nagybetűvel, azt jelentette: siess, azonnal siess. A SAS-behívóval rögtön menni, csak annyit tudtunk róla, hogy Hódmezővásárhelyre kellett neki rögtön menni. De már Hódmezővásárhelyre el se mentek, már Szegeden lefogták őket, hogy nem oda, már nem, hanem akkor irány Baja. És ahogy akkor elment az esti vonattal, nem volt akkor szabad, mert statárium volt, este az utcán lenni, a kapuban búcsúztunk el tőle. Mondta nekünk, hogy vigyázzatok anyátokra, a bátyámnak meg nekem. És elköszöntünk egymástól, elköszöntünk egymástól, elment az állomásra, nem tudtunk róla, nullát. Semmit, semmit, semmit nem tudtunk róla. Még ő Dunántúlon részt vett a harcokban, Székesfehérváron ott volt, nem tudom, hányszor cserélt gazdát Székesfehérvár. Ő azokban a harcokban részt vett. És ő úgy úszta meg, hogy valahova ment egy ilyen nyílt parancssal vonaton. És akkor valahogy, a fene tudja, hogy utazott valahogy vonaton. És azon a vonaton utaztak nyilaskörösztös katonák, nyilasok, nyilaskarszalaggal. Mert voltak ám, akik nagyon nagy nyilasok voltak a magyarok közül, akik most már utána, mondom, nagy kommunisták lettek. Nyilasok karszalaggal, böhöm nagy lármával ott voltak, és ott a vonaton, nem tudom már, hova mentek, ott, Székesfehérvár körül valahova, édesapám is azon a vonaton utazott. És elővettek ott kenyeret, szalonnát, és elkezdtek ott szalonnázni. Kenyeret, szalonnát ettek, meg biztos volt nekik egy kis innivaló is, nem tudom. Csak kenyeret meg szalonnát ettek ezek a nyilasok. És édesapámnak meg kenyere volt, amit úgy faszoltak,¹⁷ kaptak ugye, csak kenyere volt, semmi más. És oldalfolyosósban bent ült köztük, ezek meg ott lármáztak, ettek. Akkor édesapám is elővette a kenyeret, és elkezdett kenyeret egymagát enni. Ette egymagát a kenyeret, és akkor ezek odaszóltak neki, hogy hát szalonnát miért nem eszik hozzá. Miért egymagában eszi a kenyeret? És akkor édesapám olyan meggondolatlanul azt mondta nekik, hogy: „Azért, mert az én számomra Szálasi nem vágott disznót.” Hűű, ezek már meg egy kicsit ittasak: „Micsoda?” Nekiestek édesapámnak. Hogy meri ő a Szálásit sértegetni? Hogy merete ezt mondani? Aztán már nem tudta kimagyarázni magát, hanem azok letartóztatták, oszt elvitték ilyen vésztörvényszék elé. Hogy ő mit mondott a Szálásira. És ott meg volt egy tábornok, egy magas rangú valaki, egy tábornok, aki ott volt abba a vésztörvényszékbe, nem tudom, mije. És édesapám mondja, hogy neki nyílt parancsa van, ő nem tudom hova tartozik, melyik egységbe. Hát így volt, azt találta mondani. És ott a többiek

¹⁷ Vételeztek.

ellene voltak, hogy hűű, a Szálasi nagyon ki volt, tudod, akkor. És ez megvédte, hogy nem ítélik el, nem, hanem ő maga mellé veszi. Úgy valahogy megsajnálta, vagy megszerette édesapámat, maga mellé veszi, ő neki a legényének. Tiszteknek volt ilyen csicska legény. Maga mellé veszi, ne törődjön semmivel, maga mellé veszi, az ő legénye ettől a perctől kezdve. És akkor ő értesítette az ő egységét, hogy édesapám itt van, ne tessék keresni, az ő tisztiszolgája. Úgyhogy aztán lett édesapám ennek a tábornoknak a tisztiszolgája. És akkor április 4-én, mikor az utolsó magyar katona is elhagyta Magyarországot, átvonultak Ausztriába, ezzel a tábornokkal ott volt édesapám. És amikor már mindenki átment, akkor valóban utolsónak, az utolsók közt vonult át a tábornok. Ott volt a tábornok családja, a fia meghalt, hősi halált halt, ott volt a menyé meg egy kisunoka. A tábornok, a tábornok felesége, ott voltak akkor már vele a határon, a menyé meg a kisunoka, meg édesapám volt a tisztiszolgája. És akkor ők mentek át utolsónak, mikor a katonaság már átment. És akkor édesapám ott a zsebkendőjébe szedett még magyar földet. Az be volt kötve a zsebkendője sarkába, és azt mindig őrizte, haza is hozta. No most, akkor ők azzal a tábornokkal visszavonultak Villachig. Villach az ott volt valahol az osztrák–olasz, svájci határon, és ott voltak Villachban, édesapám velük. Azt a kisunokát nagyon szerette, az is édesapámat. És ment édesapám az erdőbe csalánt szedni, csalánlevest főztek, mert adtak lakást az osztrákok, de nem adtak ennivalót. Most képzeld, a tábornoknak nem. Haragudtak, nem fogadták el valahogy barátságosan. A csapata szétment, nem volt, ott maradt ő, lemaradt a csapatától. És ott éltek ők, és akkor szedegettek ezt-azt, édesapám is belesegített, ettek. És ott érte meg édesapám a május 9-ét, amikor letették a fegyvert a németek. Föltétel nélkül megadták magukat, fegyverletétel. És akkor ez a tábornok mondta édesapámnak, hogy maradjon ottan velük, majd jönnek az angolok ide, hogy ők majd az angoloknak adják meg magukat, és majd angol foglyok lesznek. És akkor édesapám mondta, hogy nem, nem. Jól van, akkor megadták magukat, tovább nem katona, szabad ember. Ű haza akar jönni. És onnan Villachból jött haza gyalog Magyarokiszára, mindig csak éjszaka, bujkálva. És onnan hazajött Magyarokiszára, hál' istennek, szerencsésen hazaért. És képzeld el, megfogták egyszer, itt volt már Eszéken innen. És valahol valami patakon nem lehetett átmenni, csak ott, ahol az átkelőrampa¹⁸ van. Megfogták, ott elfogták a partizánok. És hiába mondott ő, amit akart, majd elmondja az izén [törvénszéken]. És képzeld el, hogy onnan, amikor gyalog jött, visszavitték Zágrádba. Visszavitték Zágrádba, ott becsukták egy lógorba, ott végignézte, hogy kínozták a szerbek, pedig Zágrábban, az usztasákat, akiket elfogtak. Horvát katonákat mint usztasákat, ű mesélte, hogy azokkal mit csináltak. És addig-addig, ott volt egy hétig ő is abban a táborban. Őtet nem bántották, mert magyar volt, és sikerült neki onnan megszökni. És akkor újból Zagrebból haza gyalog, éjszaka mindig, hogy hol bír jönni. És akkor másodszor már sikerült neki hazajönni. Onnan gyalog Kanizsára. Egy estefelé ért haza édesapám. Úgyhogy ő harcolt a szebb magyar hazáért.

Magyarokiszsa, 68.

¹⁸ Sorompó.

TITOKBAN ÉJJEL APÁM KÉSZÍTETTE A ZÁSZLÓT,
A MAGYAR PIROS-FEHÉR-ZÖLD ZÁSZLÓT

– Még jóval előbb, mielőtt a bevonulás lett volna, már összejöttek mindig este az emberek olyan helyen, ahol rádió volt, mert nagyon kevés helyen volt rádió. És minálunk is, odajöttek a sógorok, a komák, és mivelhogy mellettünk voltak a csendőrök, mert a mi házunk mellett volt a csendőrlaktanya, hát nagyon féltünk, és nagyon csendben mindenki oda guggolt le a rádió mellé, ott hallgatóztak, csendben hallgatták a magyar rádiót, hogy merre tart a magyar hadsereg, hogy körülbelül mikor érnek mihozzánk, azt várták nagyon. Titokban éjjel apám készítette a zászlót, a magyar piros-fehér-zöld zászlót. Asztalos volt apám, és gyönyörű zászlónyelet faragott, és azt is befestette piros-fehér-zöldre, ilyen sodrottan.

Egyszer azt vettük észre, hogy a csendőrlaktanya kiürült, a csendőrök elmentek. Akkor biztosak voltunk benne, hogy most már valami készül.

– A csendőrök szerbek voltak?

– Mert a csendőrök azok szerbek voltak. Persze már előtte be kellett sötétíteni minden szobát, ne lássák, hogy világítunk. Asszem, ki is volt adva, hogy ne szűrődjön ki fény. Félték a háborútól. És akkor volt egy Nagy-Magyarország-térképünk, egy hatalmas iskolai térkép, a Nagy-Magyarországnak a térképe, azt leterítették a padlóra, és mindig körülülték, és ahogy hallgatták a rádiót, nézték a magyar hadseregnek a vonulását, hogy hova érkeznek. Erre, hogy kivonultak a csendőrök, üres lett a laktanya, mi be sem bírtunk menni, reggel mindig vittük a tejet, mert minékünk tejszernokunk volt, anyám vitte volna a tejet a csendőröknek, nem voltak ott. Be volt zárva a laktanya, üres volt. Na, akkor már tudtuk, hogy jönnek a magyarok, persze meghallották ezt a városban, mindenki ugyanúgy figyelte, mint mi. Volt az első unokatestvérem, a Jenő bácsi, annak volt Kanizsán egyedül – vagy esetleg még valakinek volt – motorkerékpárja, és elmentek a határig motorral, és ott várták Szeged környékén a határnál a magyarokat. Persze mentek többen kerékpárral, gyalog, ki meddig jutott, az egész út jobbról-balról körül volt véve emberekkel, és várták, virággal... nagyon várták. Én akkor hétéves voltam, és akkor én is mentem anyukámmal, de akkor már itt jártak a nagyutca felé, már bevonultak, és akkor voltak gyerekek magyar ruhába öltve, már előre készítették a ruhákat: párta, mindenféle magyar nemzeti színű szalagokkal díszítve, vitézkötéses kismellények, kislányokon magyar szoknya nemzeti színű szalaggal, és akkor szavaltak, énekeltek, fogadták a magyarokat. Nem volt semmi ellenállás, a szerbek egyszerűen eltűntek, úgyhogy... A főjegyző talán, aki itt volt, Tatićnak hívták, a városházán a főjegyző volt, az itt élt Kanizsán, a felesége magyar asszony volt, méghozzá valahonnan Magyarországról, és az elvitte a városháza kulcsát a plébánosnak, hogy ő átadja. Úgyhogy nem volt semmi ellenállás. Viszont az a plébános végül is elmentekült, úgyhogy maradt itt egy nagyon fiatal pap... Vagy az nem menekült el akkor, hanem csak később, amikor bejöttek az oroszok, tényleg. Nem menekült el. Aztán az a plébános fogadta, meg adta át a városháza kulcsát a beérkező mit tudom én... Visszajött egy régi,

Magyarországról egy régi polgármester, Lehel Pál volt, és az azelőtt is volt már Kanizsán polgármester, mielőtt a szerbek bejöttek, idősebb ember volt. És az lett a polgármester. Na, ennyit erről, hogy hogy fogadta a nép.

– Hol volt az ünnepség?

– Itt a városháza előtt, meg aztán a templomban. Aztán nagy katonaság lett itt Kanizsán, folyamőrök voltak. És volt egy kaszárnya, a kinti iskola most ott van a kaszárnya helyén, és az tele volt katonákkal. Folyamőrök voltak mind. Vasárnaponként mind ott volt a templomban, megvolt, hogy fél kilenckor volt a diákmise meg a katonáknak a miséje, és akkor ott olyan nagy ünnepélyes miséket tartottak, nagy prédikációkat a papok. Hát ez mind szép és jó volt, nagyon örültünk, mindenki nagyon örvendezett, nagyon várta, sőt még Szlovákiából is kaptunk levelet, akik ugyanezt éltek át, Érsekújvárról írt a Mancsi néni, a nagynénim, hogy hogy várták a magyarokat, ugyanúgy, mint mi. És hogy hogy örültek nekik, hogy fölszabadultak, egy része Szlovákiának. Addig nem is tudtunk elutazni, nagyanyánk, nagyapánk Szlovákiában élt, és akkor negyvenegyben, pontosan húsvét napján, amikor bejöttek a magyarok, akkor elhatároztuk, hogy na, most már mindannyian elmehetünk megnézni a nagyanyánkat meg a nagyapánkat. Voltak azok nálunk itt, de akkor is valami vízummal kellett jönni, és akkor utána augusztusban el is mentünk, akkor már mehettünk Szlovákiába is szabadon.

Ez minden szép és jó volt, nagyon örültünk is a magyaroknak, de aztán az lett a baj, hogy a tisztviselők meg sok munkahelyen is a vezetőség mind magyarországi, idehelyezték őket az állami helyekre: postára, a bankokba – nagyon sok bank nem volt, mint most, de az az egy-két bank –, főleg a városházán, ott aztán kicserélték a népet, hát jó, szerbek voltak azelőtt, de akkor meg nem tettek kanizsaiakat, nem tettek idevalókat, hanem mind magyarországit. És akkor innen indult az ellenségeskedés, mert azok nem ismertek bennünket, és ők is idegenkedtek tőlünk, meg nem, hát nem segítettek bennünket. Jegyrendszer volt. A jegyrendszer miatt nem részesültünk jóformán semmiben, mert: nektek van földetek, nektek van házatok, itt vagytok, úgyhogy négyen voltunk mi is gyerekek, és nem kaptunk semmiféle jegyet. A cukrot jegyre adták, hát ha kaptunk, akkor nagyon minimálisat kaptunk. Nem is emlékszem, hogy kaptunk volna jegyet. Azok meg, akik ott voltak a városházán, azoknak mindnek van jegye, mert minálunk a tejet, a tejfölt, a túrót, a sajtot mind jegyre kapták, és tudjuk, hogy nagyon senkinek nem volt jegye, csak ezeknek a Magyarországról ideszármazott tisztviselőknek. A szegény nép meg ott állt a föletlen tejért sorba, mert azt jegy nélkül lehetett adni, a sajtot, vaját meg hetente vinni kellett Szegedre, meg volt mondva, hogy hova, valami ételmezési rakárba, én se tudom, hova, de minden héten vitték be, beszolgáltató volt. A tanyai embereknek is: megvolt, hogy akinek egy tehene volt, hogy mennyi tejet kell adni, akinek két tehene, három tehene, minél több tehene volt, annál több tejet kellett beszolgáltatni. És mi jártunk ki a tanyára tejért, kocsival, lóval mentek szedni össze a tejet, mire hazaért, nyáron sokszor már megaludt a tej, abból már csak túrót tudtunk csinálni, meg sajtot, azt is el kellett vinni Szegedre átadni. Meg volt, hogy

mennyit kell Kanizsának átadni, és azt mi dolgoztuk föl, és mi vittük el. A nép nem kapott jegyre se vajat, se túrót, se tejfölt, semmit se. Csak azok a hivatalnokok, akik Magyarországról voltak behelyezve az állami hivatalokba. Mi bizony nagyon szegényen éltünk akkor. Nem volt cukor, négyen voltunk gyerekek, és a cukrot annyira kívántuk. Beszerezték répamagot, és répát is vetettünk, cukorrépat, valami keveset, de hát nem volt sok földünk se, csak egy-két lánc, akkor valamennyi répát is vetettünk. Akkor fölstedtük, apám lereszelte, és kisajtolta nyersen a répának a levét, nagyon erősen, nem tudom, hogy mivel, csak azt tudom, hogy csurgott a répalé, olyan fekete volt, barna, az a melasz tulajdonképpen, és akkor azt a melaszt aztán főztük. Fölforraltuk. És ezt már előbb csináltuk, már háború volt, mielőtt bejöttek a magyarok, már azelőtt csináltuk ezt a cukorrépából. És akkor süttöttünk süteményt vele, az barna volt. Nem is volt olyan jó ízű. Tortát süttött ómama vele. És amikor bejöttek a magyarok, laktak nálunk katonatisztek, mindjárt akkor, ahogy odaértek, házaknál helyezkedtek el, mindjárt a kaszárnyát nem merték használni, meg kellett vizsgálni, hogy nem-e le van valami robbanószerekkel rakva. Nálunk katonatisztek laktak, kettő, pár napig. Kínáltuk, sonka, sütemény, mindennel, és akkor anyukám csinált – ugye volt valami cukor is a háznál –, cukrosat csinált, az szép sárga volt, de ugyanolyan tésztát csinált a melasszal, az meg barna volt. Az egyik mindig a barnát ette, annak tetszett, a másik meg nem vett a barnából, csak egyet, hogy megkóstolja. Na, ez érdekesség volt akkor.

Utána a magyarok alatt még nyáron ekkora nagy szemű, mint egy jó nagy földieper, olyan nagy szemű fehér eper volt az udvarunkban. Úgy mondták, hogy oltott eper, hát be volt szemezve, hogy szép eper legyen, nem olyan apró. Azt az epret megszedtük, megmostuk és fölfőztük, mint a lekvárt, de nem főztük ki lekvárnak egészen, hanem leszűrtük. Lecsöpögött a leve, és az is olyan volt, mint egy cukorszirup, annyira édes volt az az eper. Ilyen fán termő eper volt, nem földieper. Azzal is csináltuk a süteményeket. Aztán megsűrítettük az epret, akkor lett belőle lekvár, ami a szűrőben megmaradt. Később beszerezték cukornádmagot, nádcukrot. Úgyhogy az annyira édes volt... Összedaraboltuk apróra... megmostuk, leszedtük a levelét, a szárát azt összedaraboltuk apróra, és azt is valamivel kisajtolta belőle a nedvet ótata. És akkor azt felforraltuk, és elállt. Egy kis szalicilt tettünk bele, és használtuk, mint a cukrot. Így fölalták magukat az emberek.

Akkor nem volt szappan, nem lehetett kapni. Az emberek persze főztek volna, de nem volt zsírszóda. Akkor kimentünk, volt egy olyan földünk, aminek a végében nagy szikes, olyan nedves rész volt, nyáron kiszáradt, és kaszáló volt az. És a kaszáló részen voltak olyan részek, ahol egyáltalán nem termett fű, hanem olyan fehér szikó kiütött a földön, azt összekaparásztuk, leáztattuk vízzel, tömény, sokat, és azzal főztünk szappant, az volt zsírszóda helyett. Meg azt raktuk a vízbe, mikor mostunk, az puhította vizet. Így fölalták magukat az emberek azért. Ilyen nehéz világ volt. Az étkezés is, hát, mit tudom én, nekünk mindig volt egy kis gyümölcsünk, egy kis zöldség, ugye lent a Hateremben,¹⁹ akkor bírtunk így megélni, hogy mégis nem

¹⁹ Határrész elnevezése.

kellott annyira nélkülözni. De volt olyan időszak, amikor nagyon nélkülöztük a ruhaneműt. Nem volt, nem lehetett kapni. Jegyre kaptak azok, akiknek földjük volt, és beszolgáltattak búzát vagy kukoricát, de főleg búzát kellett, akkor a búzapénzt jegyben kapták, és azon, és azon vehettek ruhát. De az is olyan, ki tudja, milyen ruhák voltak, mondták, hogy csalánból készült, mert olyan durva volt, amit kaptak azért a jegyért. Az iskolában az apácák is tanították a gyerekeket: nem volt fogkrém, nem volt cipőkrém, hogy mivel mossuk a fogunkat.

– És mivel?

– Szódabikarbónával, de az is olyan drága volt, csak a patikában lehetett kapni, és azt mondták az apácák, hogy amikor csirkét vágunk, a vastag csontokat, a combcsontokat égessük el, és amikor megmarad az a csont, mert az nem ég el rendesen, akkor szedjük ki, és mozsárban törjük össze, és abba a porba mártsuk a fogkefét, és azzal mossuk a fogunkat. Mert az tiszta, az a tűzből jött ki, biztos ugye a kalcium, vagy mit tudom én, mi nem ég el a csontban. Ilyen praktikusságokra tanítottak bennünket az apácák, hogy mivel találjuk fel magunkat. De a fogunkat mossuk mindennap, ez ki volt adva: este, reggel vagy minden evés után. Nagyon szegény világ volt, ugye háború volt.

Akkor vitték az embereket katonának, fiatalokat is. A mi édesapánk már idősebb volt, főleg a fiatalabbakat vitték katonának. A Pali bácsi négy évig fogságban volt, a Don-kanyarban esett fogságba. Nem halt meg, de négy évig Szibériában volt fogságban. Hazajött onnan. Többen is voltak erről.

– És arról mesélt?

– Igen, mesélt, hogy nagyon nehéz volt nekik, egy az, hogy nagyon hideg volt, a másik meg az, hogy dolgoztatták őket, de nagyon rosszul táplálták, és nagyon sokan meghaltak. Ők a mezőn ha mentek, ahol már össze volt szedve a krumpli, de még túrták, és ha találtak még egy-egy krumplit meg répát, ilyen, nem tudom én, milyen répa volt ott, nem cukorrépa, valamilyen marharépa. Ott ették azt a répát azok a népek is, és azt ették ott, ahogy a földön megtalálták.

– Még az ejtőernyősökről mesélj!

– Végül is annyira örültünk a magyaroknak, de mikor idehozták a sok tisztviselőt, mert azok mind... úgy vettük észre, hogy azok lenéztek bennünket, mindenkit lenéztek, mindenkit kigúnyoltak. Hát mi nem úgy beszéltünk, mint ők, ugye mi olyan szögediesen. És akkor voltak gyerekeik, énvelem is járt egy odavaló, abban az utcában laktak, egy lakást béreltek, és nem nagyon tetszett velük játszani, mert azt gondoltuk, hogy kényesek, mert úgy mondták, hogy „anyikám” meg „apikám”, mi meg hát „apukám”-nak mondtuk, meg „anyukám”-nak. „Mit kényeskedik, hogy anyikázik meg apikázik?” Meg akkor olyan magyaros, nagyon szépen beszéltek, mi meg szögedies ő-vel, persze nem tetszettünk egymásnak. Akkor egyszer eljött az apja, hogy mi nem akarunk az ő kislányukkal játszani, meg hogy mi elszaladunk az iskolából haza, és nem várjuk meg, hogy együtt jöjjünk – de közel volt az iskola, őhózzájuk meg még közelebb –, és akkor panaszkodott, hát nem tudtunk mit mondani. Azt, hogy kényeskedik, azért nem szeretünk vele játszani? Azoknak se

lehetett könnyű, mert nem nagyon barátkoztak a gyerekek se, de a felnőttek se, mert úgy éreztük, hogy úgy lenéznek bennünket. Na, hát amikor a jegyrendszer volt, és jegyre kellett volna valami, akkor már nem adtak nekünk persze semmiféle jegyet.

Mondjam a cipőt is? A bátyám tanítóképzőbe ment, olyan negyvenkettőben lehetett, és minden, amit csak vinni kellett, arról volt egy nagy lista, meg volt szabva, hogy egy öltözet ünneplőruha, egy öltözet iskolába járó ruha, két pár cipő, Bocskai-sapka, Bocskai-ruha, Bocskai-nyakkendő. Hát persze, apámnak volt egy aranypénze, beváltotta, Szegeden bevásárolt mindent, de cipőt nem kapott, mert azt csak jegyre adták, de még jegyre se nagyon volt. És akkor bejött, hogy kapjon jegyet a hivatalba, ahol élelmiszerjegyeket meg cipő- meg ruhajegyeket adtak, már akinek adtak, és követelte, kérte először szépen, hogy hát őneki négy családja van, ez a legnagyobb, most megy a tanítóképzőbe, ő mindent beszerzett, de már a cipőt nem tudta megkapni jegy nélkül. Hogy legyenek szívesek, adjanak neki jegyet, mert másképp nem tudja elküldeni az iskolába, mert nem fogadják be, ha nincs meg az a két pár cipő. Mondták, hogy nem lehet, mert nincsen, nem adnak jegyet, mire föl adjanak jegyet, ezt nem kapja mindenki. Mondta, hogy: „Nézze, nekem négy gyerekem van, nem bírom megvenni feketén” – mert mondták, hogy vegye meg feketén, van a privát cipészeknél biztosan dugva. Hát, azt mondja: „Nincs énnekem annyi pénzem, hogy én azt megvegyem, már legyenek elnézéssel, csak négy gyerek az négy gyerek.” Nem tud arra pénzt szerezni, hogy négy gyerek mellett feketén vegyen cipőt, és akkor rámondták, hogy: „Maga kommunista, menjen haza, menjen ki innen az irodából!” Úgyhogy persze kiballagott. Hogy aztán hogy szereztek cipőt, hogy nem, de úgy oldottuk meg, hogy fatalpú cipőket csinált, ő asztalos volt, apukám, anyukám volt a tejcsernokos. Nyáron fatalpú papucsokba, fatalpú szandálokban jártunk, mindenkinek volt facipője. A szandálokat is apukám valami, nem is bőrből, hanem szalagokat, ilyen erős gurtnikat²⁰ szögelt rá a tetejére így keresztbe, így elől, hátul meg összekötöttük, úgy mondtuk, hogy bokapántos, mert a bokán keresztbe vettük hátul a sarkunknál, és elől megkötöttük. A Márta néni, a barátnőm, az kapott, elmentek Magyarországra, és vettek neki fatalpú szandált, de az úgy volt megcsinálva, hogy a talpa közepén el volt vágva, és bőr volt a vágás közé szögelve, hogy az egy kicsit hajuljon. És az énnekem nagyon tetszett, hogy őneki olyan csuklós talpú szandálja van, de az én apám nem tudta megcsinálni, azt mondtá, nincsen neki olyan bőr, amit oda bírna tenni. De miből csináljuk a tetejét a szandálnak, ő kifaragta a talpat, hát a nagyanyánk akkoriban halt meg, és megmaradtak a nagy hosszú szoknyái, és ilyen öt centi széles koptatószalag volt a szoknyák alján, mert ugye öregasszony földig érő szoknyákban járt, jó nagy ráncos szoknya volt, mondom, erről fejtsük le ezt a szalagot, le is fejtettük, nagyon erős volt az, és a szandálra azt tettük. Szép sötétkék volt. És... megyek a papírboltba, a parókia mellett megyek el, a pap meg kint állt, aki bennünket tanított, nem is engem, csak a nővéreimet, mert azok polgáriba jártak, én meg elemibe, amikor bejöttek a magyarok, akkor kezdtem az első osztályt. Meglát engem a Sóti Máté tisztelendő

²⁰ Erős anyagból szövött szíjak.

úr, mondja nekem, hogy: „Szervusz, Harmath nagysága! – így mondta nekem, hogy nagysága. – Hova mész?” „Megyek füzetet venni a boltba.” „Hol vetted ezt a szandált?” – meglátta a lábamon az új szandált. „Apukám csinálta.” „Hát a teteje az miből van?” „Nagymamám szoknyája aljából, koptatószalagból.” És akkor nagyon büszkén mehettem benne, mert Harmath nagyságának szólított. És ilyen élet volt.

Ezekkel a magyar tisztviselőkkel nem voltunk kibékülve. Na, én jó-jó ismertem mindet, mert odajártak vajért, sajtért, egy Sárika néni is járt oda. Én még akkor óvodás voltam, amikor bejöttek a magyarok, nagycsoportba jártam, és ő [a Sárika néni] volt a tanfelügyelő, és elénekelte, hogy:

*Magyar az én anyám,
Magyar az én hazám,
Magyarul beszélek,
Magyarán is élek,
Magyarán is érzek,
Addig, amíg élek.*

De én ezt tudtam már, mert mielőtt bejöttek a magyarok, anyukám, mikor hazajöttem az óvodából, mondjuk, fűtötte a kemencét, akkor odaálltam melléje, és ezt énekelgettük, hogy mire jönnek a magyarok, tudjunk valamit magyarul. És kérdezi a Sárika néni, hogy: „Na, ki tudná ezt a dalt elénekelni énvelem?” Mondom: „Én tudom egyedül.” Akkor felálltam, és elénekeltem, mert én már tudtam. „Milyen ügyes kislány, hogy ilyen hamar megtanulta, egy hallásra!” Akkor mondtam, hogy én már anyukámtól tanultam ezt a dalt – hát annyira készültünk, hogy jönnek, annyira vártuk. Még a gyerekeket is tényleg ilyesmire megtanították. Akkor nagyon büszke voltam magamra, mert azt mondta, hogy: „Jól van, mivel te a leghamarabb megtanultad, meg a legszebben elénekelted, ideülsz első sorba, a piros székre.” A piros széken ülhettem aztán mindig, mert a Sárika néni, a felügyelő engem azzal kitüntetett.

De hát a nép meg nem nagyon szerette őket, azt mondták, hogy ezek az ejtőernyősök, mert olyan hirtelen benépesültek a hivatalok velük, hogy még a posta, a városházán minden tisztviselő ejtőernyős volt. Úgy mondták, hogy az ejtőernyősök, mert haragudott a nép rájuk, mert lenéztek bennünket egy kicsikét, hogy mi... szegények is voltunk, meg nem tudtunk olyan szépen magyarosan beszélni, és akkor persze hogy... A nép meg ejtőernyősöknek hívta őket, mert olyan hirtelen, mintha tényleg ejtőernyőből estek volna le, előzönlötték a várost azok a tisztviselők, akiken múltott minden: a városvezetés, minden. Ez aztán csalódás volt a népnek, hogy nem azt várták. Ugye fölszabadultunk a szerbektől, de azok se bántak velünk nagyon jobban.

– Bukovinai székelyek voltak?

– Én annyira kicsi voltam, hat, hat-hét éves voltam, amikor bejöttek a magyarok, hogy azok mindjárt jöttek, vagy egy év múlva, nem tudom biztosan. Csak a szer-

beket kitoloncolták, elvitték a kanizsai, vagyis nem is Kanizsán voltak ezek, hanem Velebiten, Velebit nevű faluba, mert Velebitről telepítették ezeket ide, ajándékba kapták a földet, tán nyolc hold földet kapott mindenki, meg házat építettek, és így alakult ki ott egy szép kis falu. És ezeket elvitték Sárvárra. Sárváron voltak egészen, még be nem jöttek az oroszok. És amikor hirtelen vitték őket, mert mesélték a székelyek, hogy mikor őket betelepítették, akkor vitték előttük el, mert még ott volt a leves, vagy még meleg volt a sparhelt, főzték az ebédet maguknak, és azt sem bírták megenni, ott hagyták, és mikor ők bementek a faluba, szinte meleg volt még az étel, ami a sparheton volt. Az egész falut kitoloncolták, elvitték őket Sárvárra. Aztán ezeket betették a helyükre, de ugyanúgy vitték el aztán a székelyeket, mikor bejöttek az oroszok, és aztán ezek meg visszajöttek. Nagyon nagy tragédiák voltak itt azért azzal a, az a pár éves Magyarország, ahogy megnagyobbodott, nem jó volt itt a népeknek, mert háború volt, és aztán nem maradhattak tovább.

Olyan nagy veszély azért nem volt tán a szerbekre, mint mikor bejöttek vissza ugye az oroszok, akkor nagyon sok magyart elvittek, meg bezártak, meg megöltek, meggyilkoltak. Itt Kanizsán is többször. Hát persze némelyiknek volt is rá oka, hogy mért bántották, például ez a Szilvi bácsi, aki a tejsarnokban nálunk dolgozott, vagy együtt dolgozott anyukámmal, mikor bejöttek a magyarok, hát vonult a nép a hadsereggel együtt, egy utcán végig, és akkor ez olyat csinált, hogy ahol szerbek laktak, fogta és a könyökével beverte az ablakot. Persze hogy meglátták azok belülről, hogy ki volt. Bejöttek a magyarok, az akkor volt, és mikor négy év múlva bejöttek a szerbek vissza, még az oroszok előtt, mert még az oroszok ide sem értek, de... a csendőrök is elmentek, már Bánátból szivárogtak át a szerbek, és akkor utána ugye pár... nem tudom, mikor volt, amikor megengedte a Tito, hogy pár napig ilyen visszavágjanak azoknak, akik bántották őket a magyarok alatt. A Szilvi bácsit is bevitték a városházán a pincébe, és akkor ottan meg-megveregették valahányszor, csak a felesége elment ahhoz a főjegyzőhöz, aki újra főjegyző lett, aki átadta a kulcsot a papnak, és az kiszabadította, úgy, hogy szólt, hogy na, ezt az embert engedjétek ki. De azért, mert a magyarok alatt azok nem kaptak jegyet, de mi jegy nélkül feketén adtunk egy szerb tanárnőnek is állandóan, a Bérci Milka néninek, méghozzá zsidó volt a férje, azt is elvitték a zsidókkal együtt, őt csak kényszermunkára vitték, a férjét ennek a szerb tanárnőnek. A magyarok alatt nem dolgozott szegény, nem volt neki munkája se, a férjét meg elvitték munkaszolgálatra. Két gyerekük volt, egy lányuk meg egy fiuk, és mind a kettő pravoszláv lett, megkeresztelték, tehát nem lettek zsidók. Sőt, az ember is át volt keresztelkedve pravoszlávnak, mert mielőtt megesküdtek volna, megkeresztelték őtet. És a szerb templomban esküdtek. És akkor ennek az asszonynak mindig adott anyukám meg a Szilvi bácsi úgy dugva vaját, minden héten egy negyed kilót, hogy legyen valami kis... Meg a szerb főjegyzőnek, aki volt a városházán a főjegyző, annak is mindig jött a felesége, jól van, az magyar asszony volt, de jegyük nem volt. Jegy nélkül lehetett azért egy kicsit lopni... Akkor a doktor Topolac feleségének, az is jött minden héten, az is kapott vaját. Dugva. Mi sajnáltuk őket, meg nem bántottak azok bennünket annak idején, meg kun-

csaftjaink voltak, akkor még privát, privát volt az a magyarok idején a tejszarnok, csak be kellett szolgáltatni mindent, úgyhogy nem rendelkezünk mi azzal, mert jegyrendszer volt. És ezért a Szilvi bácsit kiszabadította a pincéből, de hát sokan ott haltak meg. Eltemették őket itt a Szigetben. Szigetnek mondtuk mi itt a Kis-Tisza meg a Nagy-Tisza közötti részen... Itt nem volt annyi, mint Martonoson, azt a Forró Lajos megírta a könyvében, hogy hogy volt meg mint volt ott Martonoson, meg hát Csúrogon. Én nem tudom, ott a Csúrogon is, voltak itten többen kanizsaiak, olyan többcsaládos emberek, meg szegény munkás emberek, aki Csúrogra mentek, ahogy bejöttek a magyarok, ilyen nagycsaládosokat elvitték, nem vitték, hanem ott kaptak házat meg földet, Csúrogon. És azok, hogy ott mit csináltak, de hát szegény emberek voltak, nagycsaládosok, olyan nagyon nem csinálhattak valamit, semmit, csak hogy kinek a házába teheték be Csúrogon meg Zsablyán, de ezek Csúrogon voltak, két kanizsait is ismerek, sőt az egyiknek a lánya velem dolgozott az óvodában, takarított, ott voltak Csúrogon, csak nem sokat beszéltünk mi arról, nem meséltek, hogy kerültek oda, hogy, mint, csak aztán, mikor bejöttek az oroszok, akkor visszakerültek ide.

A háborúban sok ilyen dolgok történtek. Én éppen egyikkel is dolgoztam, aki Csúrogon volt, meg aki Sárváron volt, azzal is, ott takarítottak az óvodában.

A Savka néni, te azt tudod, hogy volt egy Savka néni, takarítónő volt az óvodában, hát nem tudod, mert kicsi voltál, és ötet... nem bántották azokat a szerbeket, csak a velebitieket vitték el, de azoknak, akik már régen itt voltak, még a Jugoszlávia előtt, még az első világháború előtt is itt élt sok szerb, volt egy Szerb utca Kanizsán, úgy hívták, hogy a Szerb utca, meg... Martonoson is sok szerb volt, gazdag szerbek, a régi magyarok alatt, még az első világháború előtt. És akkor gazdag szerbek is voltak ott, földművesek vagy sok földdel rendelkező emberek Martonoson. És ezt az én Savka nénimet, aki takarítónő volt nálunk, elvitték Sárvárra, az egész családot, ugyanis, az apjukat nem, mert azt a magyarok alatt valaki lelőtte. Ment Velebitre Adorjánról, ment a Járáson keresztül, és valahol valaki lelőtte. Úgy találták meg, a Savka néni apját. És az asszony ott maradt hat-hét gyerekkel. Nem tudták, ki lőtte le, golyóval, puskával, a szerb embert. És az asszony ott maradt a sok gyerekkel. És mindet elvitték Sárvárra, és egyszer Sárvárra mentek Martonosról egy gazdag szerb házaspár, hogy önekik szógáló kellene. És a Savka néni olyan tízéves körül lehetett, szép kislány volt, és ötet vitték el úgy onnan, de úgy tartották, hát jól van, dolgozott, süttött-főzött, de bent a néni mellett, a szerb asszony mellett. Ő nem volt sokáig Sárváron, csak az anyja meg a többi testvére, fiúk is voltak, nagyobbak is, de főleg kisebbek, és akkor aztán, mikor bejöttek az oroszok, akkor visszajöttek, akkor a Savka nénit, ugye kislány volt még, elvitte az anyja haza, oda Velebitre. De mindig hálás volt ezeknek, hogy ő megmenekült abból a táborból, ami Sárváron volt, mert öneki ott nagyon jó dolga volt, úgy tartották, mint a saját gyerekeket, ott volt bent, nem a szógálókkal meg cselédekkel, mit tudom én, mert volt azoknak sok földjük. Őket nem bántották, azokat a szerbeket, meg a földjüket se vették el, semmit se, úgyhogy... hát ilyenek voltak, sok minden.

– Voltak itt zsidók?

– Na, hát a zsidók. Az is egy borzalom volt. Nálunk is lakott egy zsidó néni, kiadtunk egy szobát, mivel a Feri bácsi elment az iskolába, sok pénzt kellett fizetni Újvidékre, nem kis pénz volt ottan iskoláztatni, ott intézetben, kollégiumban lakott, oda is mindent fizetni kellett. Attól, hogy mi négyen voltunk, nem kapott semmiféle segílyt, és akkor kiadtunk egy szobát egy zsidó mérnöknek, annak az édesanyját helyezték el oda, mert hát nem volt szegény nagyon beszámítható, biztos nem akartak vele együtt lakni. Akkor még nem vitték a zsidókat, de már hallatszott, hogy itt is, ott is, hogy viszik a zsidókat. És akkor anyukám ezt meghallotta, hogy ilyen nagyon nagy zsidóellenesség van, és anyukám mondta, hogy hát most már nem adja ki tovább a szobát, köll nekünk is a szoba. Vett fel diáklányokat, inkább azokat tette be. Az öregasszony mindig telerakta az ablakot, ott volt a hűtőszekrényre neki télen, és akkor nem szerette anyukám, hogy ki volt díszítve a ház, tele volt üvegekkel, befőttesüvegekben volt leves meg amit hozott neki a családja enni. Akkor fölmondott. És akkor utána nyáron kezdték vinni a zsidókat. Mi sajnáltuk őket, azért, mert – na, nem voltak kuncaftjaink, mert háztól hordták a tejet, főleg azok a szent zsidók...²¹ szent zsidók. Volt egy zsidó templom, és voltak ilyen pajszis zsidók fekete kalapban, és akkor állandóan imádkoztak, volt egy hely, ahol lakott sok szent zsidó, és akkor ott állandóan, de így hajlongva imádkoztak. Féltünk is tőlük, mert mindig azt mondták: „Vigyázzatok, ne legyetek rosszak, mert elvisz a zsidó!” Mindig a zsidókkal fenyegettek bennünket. De szerettük... És akkor ennek felmondtak, aztán, így, mondjuk rá, ősszel, mert télen már nem lakott ott, akkor másik nyáron elvitték. Mink Majkinak hívtuk, az a Majki, hogy mért hívtuk Majkinak...? Elvitték a Majkit is, öregasszony volt szegény... De volt egy zsidó, tisztviselő volt a bankban, öreglegény, és úgy hívták, hogy Grüner József, Józsi bácsinak szólítottuk. Az annyira szeretett... Öregember volt az is, mi meg még gyerekek, mindig tudtuk, hogy délben megy haza a Józsi bácsi ebédelni, akkor vártuk az utcán, és köszöntünk neki, hogy: „Csókolom, Józsi bácsi! Megy hazafelé?” – beszélgettünk, és akkor mindig kaptunk tőle cukrot. Volt neki a zsebbe egy csomag cukorka, és akkor: „Amiért szépen köszöntetek a Józsi bácsinak, kaptok egy szem cukrot, tessék, vegyetek.” És akkor vettünk egy-egy szem cukrot én meg a Márta néni, a barátnők. Mikor Szent József napja volt, akkor mentünk a Józsi bácsit – zsidó volt, de mi, gyerekek, ugye Szent József, gyerünk köszönteni a Józsi bácsit, és köszöntöttük a Józsi bácsit otthon, és ő minket fogadott, és megkínált süteménnyel vagy valamilyen keksszel, vagy valami, ami elállós²² édesség volt. És annyira szerettük, és idős ember volt, olyan hajlott hátú, és ballagott mindig, és úgy sajnáltuk, hogy elvitték a Józsi bácsit, pedig senkinek se ártott... Nagyon sok ember azért örült neki, meg várták, hogy elmenjenek, és akkor mentek fosztogatni a zsidó házakba, de hát nagyon nem bírtak, mert hát őrizték azokat, és aztán osztották szét a ruhájukat. Mi szegények voltunk, de soha nem mentünk ilyen helyre. Volt, aki meggazdagodott abból, hogy a zsidó vagyont

²¹ Ortodox zsidók.

²² Tartós.

széthúzták: bútorokat, könyveket, ruhákat, amit csak lehetett... Üzlet volt nálunk, ugye a tejcsernek, mindenki megfordult nálunk, mikor nem volt jegyrendszer, akkor nagyban vásároltak nálunk, minenkünk nem volt ellenségünk zsidó se, szerb se... Sokféle nép volt itt Kanizsán is, és voltak olyanok, akik a zsidókat is gyűlölték meg csúfolták: „Zsidó, zsidó!” Éppen a nagytatád mondja, hogy ő emlékszik rá, hogy mentek a katonák sorban, és énekeltek, hogy: „Zsidó, zsidó, piszkos, mocskos zsidó...” – ezzel kezdődött, aztán a zsidókat gyalázták a katonák, ahogy mentek sorban az utcán, és énekeltek, hogy: „Zsidó, zsidó, piszkos, mocskos zsidó...” Ez is egy borzadály volt hallani is. Pedig hát mi meg olyan dalokat énekelünk, mikor bejöttek a magyarok, olyan dalokat énekelünk, hogy: *Szabadka, Zombor, Újvidék, honvédsereg virágra lép...* nem tudom tovább. Csak annyi, hogy: *Visszaadta Horthy nekünk, vigyázzunk* [vigyázott] *mireá[nk]*. Nem tudom, mi volt itt közte.

Magyarkanizsa, 66.

HARANGOZNI KÖLL, MERT JÖNNEK A PARTIZÁNOK

– Majd maga kérdez engem, hogy elmeséljem, attul kezdve, hogy három napig nem volt szabad kimenni az utcára, akkor mielőtt bejöttek az oroszok. De még onnan előbb az volt az érdekes, hogy augusztusban nagyon szépen sütött a nap, nagyon jó meleg volt, és mink a kántorházban laktunk. A kántorház, tudja, hol volt? A kántorház, ahogy itt van templom, akkor itt volt a nyomda, különben van kép, kéznél van, majd megmutatom. Zenta-képet örözgetöm. Kis vacak ház volt az a kántorház, ott laktunk. Beláttunk az egész belső térre. A teret láttuk, a gyövesmenést, mindent láttunk.

– Ez melyik templomnál volt?

– A kápolna, ott volt az én férjem kántor sokáig, aztán később a Szent Antalban. Beláttunk a térre, és a parkban, most is ahogy körben padok vannak, csak nem volt ennyi bokor, és beláttuk, padokon ültek a rácok, mert én úgy hívom őket. Ültek ottan, mind ezek már, akik kiosztottak egymásra a szerepet, ezek ültek ott. Az egyik ismerősünk nagyon jó humorú, a, Dorogi Lacinak hívták, azt mondja, ezek a partizánok. Úgy hívtuk őket, hogy partizánok. A partizánok már osztották egymásra a szerepet, mindenki, hogy mit fog csinálni. Októberben jöttek be az oroszok. Mongol pofájú, azokat engedték előre, hadd dögöljön az meg, az a mongol pofájú. Arra emlékszem, hogy úgy előzönlötték a várost ezek a katonák. Mink kijöttünk az utcára, néztük, hogy jönnek be, és akkor: „Nem adsz, nem adsz, nem adsz?” – kérdezte, ezek jöttek be. Pechünkre, szerencsétlenségünkre, mink, mellette volt a Csík Márknak ilyen autójavító kócerája építve, itt volt a kántorház és itt a kapu, és befelé a Burányiék felé a másik utcára, arra volt egy ilyen kóceráj, de autójavító műhely, és mindig ott ette a... mert javítani akarták, mert a tulajdonos nem mert eljönni, a Csík Márk volt a tulajdonos. Akkor előzönlöttek, gyűttek be hozzánk is a konyhába orosz katonák, a Gyula bácsival ittak, akkor jóba voltunk, még cukrot

is hoztak a nyavalyások. Másnap vagy harmadnap kijöttünk az utcára, senki [sincs kint]. Mondja az én uram, nagyon nagy baj lesz itt. Majd meglátod, hogy most szedik össze. Nem tudom, a Nagyabonyi festőékről hallott-e. Ruhafestők, a lányuk az itt lakik Tisza-parttal szemben, meg a fiuk, a Nagyabonyi Jóska meg a Márta meg a húguk. Voltak a Nagyabonyi festőék, azok a mi udvarunkban, a hátsó lakásban laktak gyerekekkel. A fiam akkor olyan hat hónapos, az Anikó meg másfél éves, mert egy év múlva már született a következő kölök, és borzasztó volt. Azt mondták, hogy utcai harcok lesznek. Csak azt nem tudom, ki a fenével akartak harcolni.

Ez előtt még vártuk mink a katonák[at], hogy a magyar katonákat vártuk, azt elfelejtettem mondani, hogy hogy vártuk végig a nagyutcán. A szívünk ki akart szakadni. Tudom biztosan, hogy a Gyula férjemnek a névnapjára érkeztek meg. Készülődött a föltámadásra, a misére készülődött, de amíg nem köllött bemenni a templomba, addig csak ott álltunk, de késtek. Hát azért késtek, mert ott kint lövöldözés volt a dobrovoljactelepen. A marhák a házából lövöldöztek a reguláris katonaságra, a hülyék. Ottan kezdődött. Hát ezért köllött megtorolni a rengeteg magyart, mert ők kezdtek lövöldözni, azok megfordították, úgy hívták azt a kis tankokat, hogy boforc,²³ megfordították, és belöttek. Agyonlőtték őket a házban. Tényleg meghaltak. De ők kezdték. Hát őt kezdték a reguláris katonaságot löni. Lezajlott, bejöttek, másnap vagy harmadnap lehetett, ugye nagy húsvéti ünnepség volt nálunk, ez nagyszombaton volt, mikor begyűttek, elkezdtek löni a Royalból, valami finánc szemlész volt az egyik, a másik meg, én ismertem is, egy szerb kispap volt, az meg a szerb templomtoronyból lőtt le. Ezek is tiszta hülyék, a reguláris katonákra, a népre lövöldöztek a hülyék, hogy ők megmentik a hazát vele. Hát akkor már a magyarok bent volt[ak], és statárium, bent a Vass-vendéglőben, ami a szerb templom során volt, a Vass-vendéglő, bementek rögtön statárium elé. Odaállították őket a kerítéshöz, mert a romtemplom körül volt kerítve téglával, hogy ne romoljon tovább, nem tudom, miért, föl akarták építeni, odaállították a kerítéshöz, a harangozótól elkérték a templomkulcsot, hogy fölmelessenek, lehozták a kispapot, lelőtték őket. Ugye statárium volt.

Ezért köllött a Vass bácsinak meghalni, és nem elég, hogy kivégezték őket, hanem jó megkínózták őket. Voltak barátnőim, olyanok, akik nem férjezettek voltak, meg olyan szabadok, behívták őket takarítani. Mert kitakarították az Amerika, ahol most a nőgyógyászat van, azt mosták föl a vértől a barátnők. Ez így igaz, ahogy mondom. De mink egymás közt, magyarok, mertünk beszélni ám. Ővelük nem, mert ezek olyanok voltak. Kérem szépen, három nap összeszedték, bizony mink ott a kántorházból hallottuk ám éjszaka a gépfegyvert, és volt a kiserdőben lövészárók, én láttam is a saját szememmel. Lesétáltunk a töltésen, mondom: mi ez? Azt mondja, hát a magyarok csináltak lövészárkot. Hát akiket lehetett, oda, akiket nem lehetett, én nem tudom, hogy vonszolták le, mert megkínózták cefetül. Akkor meg azt is hallottuk, hogy a becsei plébános, Csizovszki páter úgy halt meg szegény, hogy a

²³ A 20. század harmincas éveiben Svédországban gyártott légvédelmi és tankelhárító ágyú, Bofors 37 mm.

hasán táncoltak. Ezt a rokonai mondták, akik az én nagynénémmel szemben laktak az utcán, a Csizovszki néni meg a Csizovszki bácsi. No, azoknak közeli rokona volt. Ilyeneket csináltak. Hogy nem elég az, hogy eltették a másvilágra, meg lelövöldözik, előzőleg megkínozták mindegyiket. Akkor volt egy ismerősöm. No, éppen a napokban beszélt a Recskó Béci, az Éva látta a magyar televízióban, az egyesén, a Recskó Béci, azok oda jártak, mert ezeknek a festőéknek ez közvetlen unokatestvérek voltak, a Béci beszélt arról, hogy a nagybátyját is kivégezték. No, hát ez a nagybátyja, a Kuklis Pista nevezetű, benne is van a, fősorolja a Szloboda Jancsi.²⁴ Ez úgy volt, hogy a Kuklis Pista, ezt a Kuklis néni mesélte, mert oda járt az udvarba, hogy jöttek a Pistáé, a Pista meg szépen a hátsó ablakon, olyan kis parasztház volt, itt is volt ajtó, akkor hátul, a középső szoba, kis ablak volt, kiszökött. Ezek a disznók meg a Kuklis nénit meg a családot úgy megfenyegették, hogy a marha vénasszony ilyen mondani, megjijedt: „Eredj, Pista, jelentkezni!” A Pista bement jelentkezni, ötöt is kivégezték, szép magos, jóképű, helyes, fekete bajszú, szép magyar gyerek, erős, egészséges gyerek. Elküldték. Megjijedtek. Hát tényleg, hogy mán nem csináltak volna ilyen. Elég az hozzá, hogy ezeket kivégezték.

Akkor tudja maga azt, hogy voltak, akik elszöktek? Mentek, nem tudom, és kísérték őket, a legutolsó az élt sokáig, most már nem tudom, még él-e, mert én már nagyon öreg vagyok, énnekem már a jó ismerőseim már a sírban vannak, ilyeneket csináltak. És még utána is állandóan.

Ja, és az én férjemnek is mindig jelentkezni köllött, úgy hívták, hogy Ozna. Volt egy borzasztó vad Ozna-főnökük, Kokorának hívták. A Kokora az volt az atyaúristen. Meg a prépost urat is, azt mindig kísérté az én uram föl, mert az félt egyedül fölmeni, az öreg, az én uram az a jó modorú ember volt, az én férjem, nagyon szerették, és az kísérté föl. Ilyeneket csináltak. A férjemet azt nem vitték el, merthogy együtt kártyázták. Azt mondja az én férjem: „Iso bácsi, üljön mellém, majd ha nyerek, akkor adok.” Adott neki pénzt. Mondja: „Kántor úr, én szavamat adom, hogy magára még rá se kopogtatják az ablakot, azért, mert ilyen jó volt.” És tényleg. És nem úgy volt, az úgy volt, akkor még az Iso bácsit lehívták Újvidékre, nem úgy, ahogy a Jancsika²⁵ leírta, hogy nem tudom, milyen sápadt volt, oszt kérdezett ezt meg azt, nem, lehívták Újvidékre Nešićet, és az alatt csinálták meg, mert az tényleg nem engedte a magyarokat. Tényleg nem engedte a magyarokat. Szegény töpörödött borbély volt, olyan rosszul menő, itt a Kukucskában²⁶ volt neki borbélyüzlete, én ismertem is az öreget, Nešić bácsit. Mondta: „Tudja, kántor úr, én leszek majd az első polgármester, és magát nem fogják zavarni, ezt ígérem magának.” Hát szerencse, hogy betartották, mert amíg lement nyugodtan, nagyon féltünk is. Kántor is volt, magyar is volt. Benne volt valami nem tudom milyen, valamilyen magyar szervezetben, Turáni Vadászok vagy valamiben. A tudta nélkül beírták, hogy minél több legyen. Erre emlékszem. Meg arra is emlékszem, mikor,

²⁴ Szloboda János: *Zentán történt '44-ben*. Pomáz, 2005, Kráter Könyvkiadó.

²⁵ Szloboda János idézett könyvére utal.

²⁶ Zenta egyik településrésze.

az nem igaz, hogy mi a zsidókat nem sajnáltuk. Amikor a zsidókat összeszedték, magyar ember se volt az utcán, annyira sajnáltuk a zsidókat. Az nem igaz, hogy mi örültünk, hogy a zsidókat összeszedik. Nagyon szomorúak voltunk. Az ablakból láttam is, hogy kísérte egy katona a kútra, ami most is itt van a parkban.

Volt egy ismerősünk, ilyen rokonféle, ezeknek a Tolmácsi gyerekeknek, ezeknek a nagybátyjuknak a felesége, az is olyan korán meghalt, a Margit, az mesélte, mert a Kokora bevittette a börtönbe a Margitot. Mert az gondolta, mert nem hagyta magát lefektetni, vagy valami ilyesmi volt, bevittette, nem volt oka neki. Hát a börtönbe, itt úgy volt a börtön, most nem tudom, hogy van, így egymás mellett voltak a cellák, és akkor ilyen kis rácsos ablakocska, ki lehetett nyitni, és kikukucskálhattak. Mellette kopogtattak. Mikor kinyitotta a Margit, ezt ő mesélte, szegény boldogult, hát a Gere, az alsóvárosi Szent Teréznek plébánosa volt, a Gere tisztelendő. Kis sovány ember, az etette a szegény gyerekeket. Erről tudott? Nem tudott? Majd én képet mutatok róla. Corpus delicti. Van képem róla, hogy etette, összeszedte a napszámos asszonyoknak a gyerekeit, azok el bírtak menni dolgozni, és ő fogadott, két nevelője volt, meg egy szakácsnője, tartott fönn szegénykonyhát a kisgyerekeknek. Még rendezett előadást is. Ezt a Gere tisztelendő urat összevissza verték. Panaszkodott ottan. Meg aztán később le is csukták. Panaszkodott az a kis sovány ember. Mondta, tudja, úgy megverték. Majd aztán megmutatom, miért verték meg.

Az egyik asszony, aki vigyázott rá, az épp egy nagy disznó kommunistának volt az anyja pedig. Itt lakott szemben, az Éva ismeri, valami Mucsi Jósának hívták. Nagy kommunistát, akit különben a jó apám, ezeket a fiatalokat minden hónapban segítette, mert jó menő könyvkereskedésünk volt. Ezekből legalább a fele majdnem átpártolt a piroskönyvesekhez.²⁷ Na, ez a Mucsi Jóska anyja volt, rajta is van a képen, ez is vigyázott a kis szegény gyerekekre. Mindjárt előveszem a fényképet, és megmutatom. Ezt a Gere tisztelendőt, aki zabáltatta a proli gyerekeket, ezt összevissza verték.

– A Gere tisztelendő úrral mi lett utána?

– Élt, utána Adán lett plébános.

– Tehát őt kiengedték a börtönből?

– Ki. Összeverték szegényt. Ezt a Margit mondta, aki mellette volt.

– És a Margit nénivel mi lett? Őt kiengedték?

– Kiengedték. Meghalt korán. Ezt magának odaadom, az Imi meg a Pipi, rá is van írva, harmincnyolcban van ez. Van nagyobb kép is, azért adom oda. Itt a szegény gyerekek. Látja, mi lett az Imiből, meg a Pipi már, azt hiszem, nem is él. Kikerült Ausztráliába a barátnőm, jó helyre került, nem vacakolt sokat.

Még szerencse, hogy nem nyírtak [ki] bennünket, mert mink csináltuk egész éjszaka a piros-fehér-zöld szalagot. Egyszer azt mondja a későbbi Ozna-főnök, még a Burány Pali, nem tudom, a Burány Endrét ismeri, no, annak az apja, még az Ozna főnöke egy éjszaka bekopog: „Küldje ide a Gyulát!” – mondja ő. Mondom: „Ha nem mennek el az ablak alól, hozom a nyújtófát, és úgy fejbe verdesem magukat.” Két napra rá begyűn ez az oznás a hitközségi irodába, az a kántorház mellett volt,

²⁷ A párttagságot igazoló piros könyv.

és elkezdett engem szekírozni meg ijesztgetni. „De én láttam magát katonaruhában.” Igaz, van is. Persze hogy van. Mondom neki: „Igaz, hogy van, katonaruhába, de tudja, mit, van nekem ukrán ruhám, abban táncoltuk az orosz táncot.” Akkor befogta a pofáját. Azt hitte, hogy én megijedek. De én nem ijedtem meg tőlük. A nyavalyások. Azt tudom, hogy a Burány Pali, akivel voltak, az évekig nem is köszönt, mert fejbe akartam kólintani. Úgyhogy ezek voltak az urak, az Ozna-főnök, annak mindent szabad volt. Ja, és akkor a férjemtől meg elvették a szavazati jogot is. Mást nem tudtak csinálni.

No de erről a kivégzésekről. Éjszaka hallottuk három túrában: tra-tra-tra, akkor elhallgatott, és háromszor közel volt, ott volt a kiserdő, mi meg ott laktunk közel a kiserdőhöz, láttuk. És meg voltunk bizony félemlítve, ittuk ám a pálinkát, nő létünkre. Bizony, még lementünk a pincébe, és ott a gyerekekkel lent voltunk, mert ezek, nagyon nagy fölfordulás volt. Gyüttek-mentek ezek a cudar, nem adsz, nem adsz, ijesztgettek bennünket. Kint volt még a harangláb akkor, most bent van a parókiaudvarban, de akkor a harangláb az kint volt. Most mi van ottan? Várjunk csak, hát szemben a templommal, szemben a park volt, nem volt bent a harangláb, most bevitték. „Harangozni köll, mert jönnek a partizánok, Jóska bácsi.” Ez ki volt adva. Harangozni minden templomban. A templomban harangozni köllött, mert jöttek a partizánok, no ugye. Jóska bácsi meghúzta. Mesélte az én férjem, jaj, jót nevetett, a Jóska bácsinak harangozni köllött, mert jöttek a partizánok, akik aztán rendezkedtek itten. De nem is a partizánok, hanem az ide való magyarok rendezkedtek már. Írja a Jancsika is. Igaz volt, a Petkó Laci meg a Gašo – levágták a lábát neki, mikor tologatták a kocsiban –, akkor ránéztem, gondolom, értette, hogy mit gondolok magamban.

– Mit rendezkedtek ők?

– Hát bent voltak az Amerikában, és akkor ők voltak a bírók, ítélték.

– Ki volt az a Gašo? Mi a rendes neve?

– Nem tudom, pedig magyar felesége volt, azt ismertem, a Magdát. Milyen Gašo volt? Azt tudom, hogy a Bruckneréknál dolgozott a vaskereskedésben. Ki is fosztotta rendesen. Gašo, Gašović, nem tudom. Azt tudom, hogy most mind a két fia belügyosztályos.²⁸ Az öregebb is meg a fiatalabb is. Nem tudom, hogy az anyjuk hogy nevelte őket, de az nagyon panaszkodott, az asszony, a Magda magyar volt, panaszkodott, hogy egy rettentő randa alak, egy bűdös vasat nem ad neki. Na, ő is tartott valamikor a munkásegyetemen varrótanfolyamot. Nagyon panaszkodott, hogy milyen randa.

– Ő volt az egyik bíró?

– Persze. Meg a másik a Petkó Laci, meg volt még ott több is, mert mondta a Rózsi néném, találkozott a, úgy hívták, hogy Slavnić, ez kéményseprőmester volt, a kéményseprőknek volt a főnöke. Azt mondja, Rózsi nénémel találkozik reggel a Tolmácsinéval, azt mondja: „Te, ez nagy disznóságban volt benne, mert rám nézett, látszott a pofáján neki, hogy »áhá, most megkapták a magyarok«.” Azt mondta,

²⁸ A belügyben dolgoznak.

láttam a pofájáról neki, ez is benne lehetett, ez a Slavnić, biztos benne volt. Mert nem csak a Petkó Laci meg a Gašo volt, csak azoknak a nevét nem tudjuk ezenkívül, akik elítélgették.

Akik intettek jobbra, annak még talán megkegyelmeztek, de nem hiszem, ezt így mondták. Most ez vagy igaz, vagy nem. Intettek a kezükkel, hogy vinni. Na, hát én személyesen meséltem a Vasas Pistával, a Dzsoninak az apjával, akkor őneki volt itt a szerb templom során üzlete, csinált nekem cipőt. És igaz, amit a Jancsi írt róla, csak azt nem hiszem, hogy el is törték a kezit, lábát. De azt tudom, mert azt mesélte, hogy őneki a tüdejét leverték, ezt én hallottam, a saját fülemmel hallottam, ő állt kint az ajtóban, mentem a cipómé, és szegény panaszkodott. Azt mondta, nekem ott úgy leverték, mert akkor is olyan zihált. Mert utána még ő dolgozott. Nem bírtak elvinni. Ez igaz volt mind, amit ezek mesélik, ez igaz volt, meggyőződéssel mondták. Ez nem csak olyan légből kapott, hogy milyenek voltak. Engem, tudom, mindég hívatott a Kvart, úgy hívták, hogy Kvart, ronda vén dög rác volt. Mindig hívatott, hogy menjek, szedjem össze valamilyen ilyen díjat, tagsági díjat vagy mi a fenét köllött összeszedni. Menjek el, mert nem gyűnnek fizetni. Nem mentek senki fizetni. Voltam, tudom, a Džapáéknál, a Kávai Aranka tanító néniéknél voltam, nem mentem. Akkor a végin írt megint cédulát, alá volt pirossal húzva. Mondtam, nem hagyom [otthon] a gyerekeimet. Kicsik voltak még a gyerekek. Nem megyek. Akkor egyszer elmentem, hát elmentem két-három házba ott az utcában, nem fizettek, alászolgája. Hogy hívták, no, ennek a nevelt fia volt, aki lövöldözött a szerb templomtoronyból.

[A szerb templomba még most is, mikor volt háború,²⁹ szállígtatták le a templom pincéjébe a, most, mikor ez a dög Milošević, ez az átok, vitték a fegyvereket. Állt kint, beszélgettem egy ismőrösömmel, a Guelmino Géza anyjával, az Icával beszélgettem egyszer erről. Mondom: „Jaj, Ica, hát honnan tudod? Én ezt nem tudtam.” Azt mondja: „Hát akkor most tudjad.” No, az anyja utcájában volt éppen, hogy megállt, csak lehet, ő aludt, hogy nem látott, vagy nem akart, és ott tartják a fegyvert. Meg itt is volt, ebben az utcában, itt, ahol potyog le a téglá mindég, az az átkozott szerb parókia mellett, ott nem szabad volt az úton jönni, mert egy katona sétált állandóan, tele volt fegyverrel. Mindig ki köllött kerülni, ha hazagyüttünk.

– Ez mikor volt?

– Hát ez már jó negyvenhét–negyvennyolcban. Bizony. Negyvenhét–negyvennyolcban még mindig sétálgatott a katona, emez meg, a szerb templom pincéjébe lerakták, az meg most a Miloševićnak.]

²⁹ A múlt század kilencvenes éveiben dúló, hivatalosan meg nem történtté nyilvánított polgárháborúra utal az adatközlő.

– Amikor az oroszok voltak, arról kezdett el valamit mesélni.

– Azt, hogy ránk fogdosták a fegyvert, meg hát bementek, oszt főzni köllött a magyarnak, meg itatni, meg mindent csinálni. Sokat eltettek ám a magyarok, volt nekik eszük. Sokat eltettek ám a szállásokon közülük. Sokat elföldeltek, nem kereste őket senki. Hát miért keresse őket, mikor olyan előreküldték ezeket a mongolokat, előzőnlötték. Itt voltak jó pár napig Zentán, egy-két hétig, nem tudom pontosan. De tudom, hogy egy marha orosz, akivel éppen ismerős volt az én uram, nekiment a hídnak a marhája, nem nézte, hogy ez a hídnak fele benne van a vízben, nekiment autóval, és belepottyant autóstól együtt. Olyan szerencséje volt, hogy kiment. Előzőnlötték, főzettek maguknak, az asszonyok bekenték korommal, aki okos volt, én is fekete kendővel köttem be a hajamat, hát ugye az Öcsi fiam hat hónapos volt, örökké dajkálni köllött, úgyhogy, de félttem tőlük nagyon. Elgyűttek, beültek a konyhába, oszt pityizáltak.³⁰ Nagyon félttem tőlük.

Szerencse, hogy az én férjem tudott bánni velük. Tudom, hogy begyűtt egy orosz az ebédlőbe, és meglátta a zongorát, és mondja, hogy ő veterinar, állatorvos, és ő ért a zenéhez, hogy én tudok-e zongorázni. Mondom, tudok. Azt mondja, játsszam el neki a Schubert: *Katonaindulót*. Mondtam, hogy csak jobb kézzel tudom eljátszani, nem tudom a kíséretet. Úgyhogy akik nálunk voltak, mondjuk, azok tűrhetőek, de nem is az oroszok voltak a gazemberek legjobban, hanem az idevaló szerbek, azok közül voltak. Azok biztatgatták őket. Arra emlékszem nagyon, mikor nem volt szabad kimenni az utcára se, a gépfegyverre nagyon emlékszek. És hogy a egész város tisztára le volt taglózva. Akiknek nem tettek el senkijüket se. Hát a Burányék voltak a szomszédaink. Most az Keresztényi Ágica lakik ott, abban a házban, a Burány-házban, oda jártunk át, azokkal jóban voltunk. Akkor mesélte a Burány Maca barátnőm, éjszaka borzasztóan döngették a nagykapujukat, pánt is volt belül, azt mondta, nem nyitottam én, akárhogy zörgetnek. De akkor már az ő férjének volt annyi esze, mert ez olyan furfangos eszű volt, az a Burány, a Csabának meg az Árpinak az apja, kiment ám a szállásra, s akkor nem maradt egy helyben, hanem egyik szállásról a másikra mászkálgatott. Mikor már úgy lecsendesedett jobban, akkor elvitték, elítélték. Aranyat kerestek nála. Akkor az egyik, nagy kommunista volt, hogy is hívták, két fia volt neki, a felesége dolgozott egy kenyérüzletben, osztották a kenyeret, bement a Burányékhoz egy pár kommunistával, és kérem szépen, a se-lyempaplant elvitték, meg a végvászmat meg amit talált. A nagysága elvitte, a nagy szocialista, nagy demokrata. Mert ők magukat annak hívták, demokrata. Elvitte őket az az Etelka.

Szóval a parasztokat meg akiket lehetett, azoktól elhappolták az értékeket meg ami nekik köllött. Így csapatostul bementek. A Burányékhoz is csapatostul, és akkor kicibálták, amit lehetett. Mondta ezt a barátnőm. Elvitték tőlük. Akkor már lezajlott a nagy emberirtás, és akkor ötet behívták, Szabadkán lezárták hat hónapra. Semmiért. Kerestek aranyat nála. Csak öneki volt annyi esze, hogy tudta, hogy hova teszi. Az aranyat kereste nála.

³⁰ Iddogáltak, iszogattak.

Nagyon sok, az Éva éppen felsorolta, hogy kik estek el. Felit ismertem. Semmi-
féle bűnük nem lehetett, mert kereskedő volt, mert orvos volt, meg mit tudom én.

Na, a doktor Vígét is majdnem, a Jenőnek az apját, de annak volt egy szerb ba-
rátnője, és az mentette meg. Ezt mindenki tudta.

– Hogy volt ez?

– A szerb barátnő, hogy is hívták, el van téve valahol az a könyv, amit kaptam,
kitől kaptam, istenem, az Ilikétől kaptam olyan régi könyvet, hogy benne van a
kórháznak az orvosi kara, mindegyik, a Müller Imre, a dr. Víg, dr. Szegedi. Istenem,
egy olyan nagy szőke orvosnő is volt, az is, az a Víg bácsinak a barátnője volt, ott
is lakott náluk ez a barátnő. Nem tudom a nevit, a nevét, Velinka vagy Radojka.
Valamilyen Radojka. A Radojka mentette meg, az nem engedte, hogy elvigyék a
Víg bácsit. Ennyit tudok róla, hogy ő mentette meg. Mert mondták, hogy azt is
ki akarták nyírni, a Víg bácsit. Ennyit tudok. Éjszaka jutnak ilyenek eszembe, de
akkor már nem szeretek fölkelni, jegyezgetni, mert aztán már annyit sem alszok,
mint eddig. Nem bírok aludni. Altatóval szoktam.

– Mesélte, hogy kísérte a zsidó családot a kúthoz.

– Igen. Ez nem család volt, Katám,³¹ mert én nem akarok nagyítani, akkor az
csak egy vízé ment, de ilyen fegyveres katona, ez magyar katona volt. Hát egyszer,
a Gyula bácsi nem volt jóba a Mészáros Zolival. Szép nagydarab, magos katonatiszt
volt, vagy valami ilyen rangja volt, pardon, rendőrtiszt. Jött egy rendőrrel. Kivág-
ja nekem a konyhaajtót, belép: „Van zsidó ebben a házban?” Mondom: „Van, az
ebédlőben.” Bemegy az ebédlőbe. „Hun van?” Mondom: „Ott a falon.” Majd meg-
mutatom azt a képet, nagyon szép nyomott, vászonnyomatú festmény, nagy, ilyen
Jézus temetése. Az majd megpukkadt, úgy bevágta maga mögött az ajtót, csak úgy
duzzant. Mondom, van ott az ebédlőben. Kitoltam vele. De ha gyüjt volna valaki,
én elbújtattam volna, bizony isten. Úgy volt, hogy a szobaajtón volt egy tapétaajtó
meg a konyhán is tapétaajtó, elébe húztuk volna, mondjuk, a szekrényt, valami ke-
rekeken, olyan gyönyörűen el lehetett volna valakit bújtatni. Volt egy barátnőm, egy
német, az mesélte is... Blanka barátnőm, hogy az ő bátyjának az anyósa zsidó volt, és
a nénit úgy bújtatták el, hogy ilyen szobába. Mikor mentek keresni, mondja: „Hát
az a másik ágy? Ki fekszik ott?” Ez orvos volt, ez a barátnőmnek a bátyja, akinek
az az anyósa. Azt mondja, én dolgoztam, és ott aludtam, és így megmentette. Az
öregasszony ki is került aztán Izraelbe. De én is, nekünk volt egy öreglegény, egy
kicsit olyan habókos, a Radó Jenci, az is megvan képen, ott a Vass-vendéglő előtt
állunk. És kikörösztolködött a szerencsétlen. Ott állt az én férjem mögött a temp-
lomban. Az a légynek se vétett. Oszt mindig azt mondom, ezt a Jencit el köllött
volna bújtatni, ezt a szegényt. Olyan kis beszari volt különben is. Akkor volt egy
Balázs nevezetű ügyvéd, azt kísérték be a rendőrök, és az szépen, nem a gyűrűbe, azt
hiszem, a fogában volt arzén vagy valami, összeesett pont a Szent István-sarkon, ott
összeesett az ügyvéd, meghalt, megmérgezte magát. Azt mesélem, hogy a zentaiak
ki nem mentek utána se, akkor magyarok voltak bent. Ki nem ment egy magyar se

³¹ A gyűjtő keresztneve.

utcára, annyira sajnálták a zsidó lakosságot, hogy nem ment senki ki. Mondom, mi láttuk. Kinéztünk az ablakon, üres volt az egész Zenta. Úgy, mint most.

Hát megáradt a Tisza, és szépen a csontokat elkezdte vinni a víz. A diákok meg, ezt a fiam mesélte, ő volt akkor itt a gimnázium, nem tudom, hanyadikos volt, már olyan harmadik, fölsős volt már, kimentek a gyerekek a Tisza-partra, és nézték, hogy hogy viszi a csontokat a víz. A rendőr elzavarta őket. [...] Elzavarták a gyerekeket, elzavarták a Tisza-partról – mondja az én fiam –, hogy ne nézzék, hogy viszik a csontokat. No, akkor ők fogták és odatettek egy homokbányát, hogy többet ne ássa ki a víz. Ezek nem gondolták, hogy a Tisza majd úgy megnő, hogy kimossa. A csontokat mind kimosta. Vitt a víz, a gyerekek meg nézték a Tisza-parton, gyűttek a rendőrök: „Mars hazafelé!” Ezt tudom mondani.

– Hogy volt az, amikor varrták a karszalagokat?

– Nem szalagot, kokárdát. Egész éjszaka. Ha ezt tudták volna, kinyírtak volna. Jaj, én, kérem szépen, mink tartottuk az első Szent István-napi bálon a barátnőmmel a címert. Én voltam a jobb oldali angyal, a barátnőm a bal oldali. Bayer Irén, nagyon szép lány volt. Hát én sem voltam abban az időben csúnya. Tartottuk az angyalt.

Volt egy Štica nevezetű ilyen utcai fényképész, sok fénykép van. Csinált, a Jakšićnak volt a fotósa, és ennek az alapján, hogy ő odament, olyan helyre is, hogy, mondjuk, Szent István-napi körmenet vagy valamilyen ilyen megmozdulás, szépen a Jakšić úrnak a fényképei alapján is szedték össze a magyarokat, akinek a pofája nem tetszett, azt szépen. No, az a Štica nevezetű, az fényképezett. Szerencse, hogy minket nem fényképezett. De katonaruhában szalutálunk, állunk, az megvan, azért mondta az Udba-főnök, az Ozna-főnök, azért mondta, de én láttam magukat magyar katonaruhában. Azt hitte, hogy én megijedek. És ez a Štica, tudta mindenki, hogy a Jakšić fotóműhelyéből jött ki a legtöbb fénykép, aminek, az alapján bevitték a magyarokat. Minden ok nélkül. Rajta volt a fényképen, ugye körmeneten részt vett, akkor vitték. Ez a Štica egy piszok gazember volt.

– Mikor varrták ezeket a kokárdákat?

– Akkor éjszaka, mikor már tudtuk, hogy jönnek a magyarok, azok már úton voltak errefelé. A Ladányi Karcsi az volt a cserkészeknek a vezetője, adott nekünk ilyen, majd megmutatom, még van egy darab szalag is belőle, őrzöm, az uramnak a fényképe mellé tettem, megmutatom. Összehúztuk egy kerekre, pont, amit látni szoktam, kerekre, akkor összehúztuk, és ilyen lógója volt. Még a szerb tornatanáromnak is ki volt tűzve, aki itten fircangolta³² a magyar gyerekeket, mikor én jártam a gimnáziumba, még az is kitűzte. Mondtuk neki, hogy: „A tanár úr ne féljen, magát nem bántják.” Nagy vadrác volt, magyar gyerekeknek köllött tartani a kezüket, ha valami neki nem tetszett, akkor tartottuk a kezünket. Hát úgy szerettek bennünket.

Láttam a Mécs Lászlót szavalni, a pap-költőt... Mínusz tizenhét fokos hidegben, fűtetlen teremben, egy gombostűt nem lehetett elejteni. Meg is köszönte.

– Mikor volt ez?

³² Az adatközlő vélhetően a kufirc szóból képezte a fircangolás kifejezést, amelyet itt a zaklatás szinonimájaként értelmezhetünk.

– Negyvenkettőben. Mindjárt begyűttek a magyarok, akkor azon a télen ő jött, telén. Nyáron begyűttek a magyarok, akkor negyvenkettő telin gyűtt. Szép nagy magas ember. Pannonhalmán, ahogy fölme gyünk a lépcsőn, jobbra van a könyvtár, fölme gyünk a lépcsőn, mindjárt ott van egy jó nagy festmény a Mécs Lászlóról. Ő szavalt, fehér reverendában volt, tudom, emlékszem. És ő maga szavalta a verseit, a Mécs László. Mondom az Évának: „Te, ahun magyarnak köllött lenni, ott voltam.” Szent Jobbot láttam. Csak épp a Horthyt nem láttam. Az Szabadkán volt, Zentán nem volt.

– Mikor volt a Horthy Szabadkán?

– A Horthy? Volt negyvenkettő nyarán. Rózsi néném mondta. Méghozzá a kenyérünne pségen volt a Horthy. Azt nem láttam.

Azt még nem meséltem még. Kivégezték ezek a dögök a közellátásnak a főnök-nőjét. Nem tudom, hogy hívták. Én arra emlékszem, hogy én kértem, akkor voltam terhes, hogy kérek cipőtalpat, vagy nem tudom, mit kértem, magas szárú cipőnek. Nem lehet, kérem, mert első a kisebbség. Szerbeknek széto sztották. Ez így igaz, ahogy mondtam. Nem teszek hozzá semmit. Nem szépítem ki, nem fordítom ki. Ez így volt igaz. Nem kaptam, mert a kisebbség megköszönte aztán. Nem adtak nekem. Igen, a magyarok ideje alatt volt, negyvenkettőben, negyvenháromban volt, mert akkor voltam terhes. De a negyvenkettőben is, a fene egye meg, ekkor is, meg akkor is. Egymás után jöttek a gyerekek. Tudom, mondta egy néni, akinek sírtam nagyon, nem baj, egyszerre fölneveli. De nagyon nehéz volt abban az időben fölnevelni. Nagyon nehéz volt. Szárral tüzeltünk, nem volt. Képzeld, hogy sorba álltunk fáé. Tudja, mennyit kaptunk? Egy tönköt kaptunk. Egyet. Az volt a tüzelő, meg a jó ismerősünktől száríziket kaptunk, csupa por volt a szoba. Igen, ezt a nőt kivégezték, azért, mert pártolta a szerbeket. De legjobban fájt nekem az, mikor a Gere tisztelendő urat megverték. Ezt, aki ezeket a porontyokat etette.

– Kik voltak azok, akik takarítani jártak be az Amerika Szállóba?

– Abból csak egyet tudok, úgy hívták, Dardin Rózsa, később Sándor Rudiné volt. Az takarított. Meg még valaki volt, egyidős lány volt, de nem emlékszem. Ezt tudom, hogy a Dardin Rózsi ilyen manikűrös nő volt, a Rózsika, ott lakott a Huszárpatika mögött. Abban az időben a házban laktak, ahol a Bojával szemben van az a szűk utca, ott volt a Dardin bácsinak esztergályosüzlete, no, ennek a lánya volt a, Dardin Rózsinak hívták, később Sándor Rudiné volt. És ő mondta, hogy mentek, és bizony takarítani köllött. Volt mit mosni, takarítani. Megkínózták. Nemcsak kivégezték őket, hanem meg is kínozták nagyon őket, és ez ott is volt. A Vasas Pista is mondta, jaj, meg volt egy Sors Maris nevezetű, akinek volt gyümölcsüzlete. Híres volt a Sors Maris, azt is úgy elverték, hogy nem bírta kimenni. Aztán később fölélédt.

– De őt miért verték meg?

– Miért? Azért, mert mikor bejöttek a magyarok, akkor a magyaroknak volt egy nagy köoszlopon, a Petar királynak a feje volt rajta, oszt azt eldöntötték, a Maris néni meg odament, és lepisálta, és ezt félholtra verték. De a fia, a Nagy Jóska, aki velem járt iskolába, meg velem járt az a híres Nándi, hogy hívták, képviselője volt

ezeknek lent Újvidéken, az Éva is tudja, mert neki is volt főnöke, Farkas Nándor, velem járt iskolába. Az valamikor ministráns volt. Az is nagy kommunista lett. Meg a Maris néninek a fia, a Nagy Jóska, az is nagymenő fej lett ám. Nagy bennfentes. Az is valami képviselő volt, a Nagy Jóska. Azért verték meg a Maris nénit, azt se bírták kivinni, mert úgy elverték, hogy ott maradt, a Vasas Pistát, azt is jól elverték, a Maris nénit. Voltak ilyenek. Amik eszembe jutnak, majd följegyzem, és akkor többet tudok mondani. Mert időnként eszembe jutnak ilyen dolgok. Tudom, hogy nem hagytak békit a Bodornak, azt mindég piszkálgatták. Egyszer voltunk együtt a Bodorral. A Bodor Pista volt, meg a Burányék meg mink, és a Bodor Pista összeszólkkozott egy Pajíc nevezetű vadráccal. Valamit a Ferenc-csatornáig, nem tudom, mit mondott, hogy addig köllött volna visszaadni a magyaroknak, valami ilyesmit mondott a Pista. Mikor vége volt a mulatozásnak, mentünk hazafelé, ez a piszok meg utánunk küldött egy rendőrt. És ez a rendőr belénk kötött valami fenéért, a Pistába belekötött útközben, és fejbe vágta a Pistát egy gumibottal. El is mentünk tanúskodni a rendőr ellen. Naná, mert a Pista följelentette. A Pista neki akart menni. Hát az egyik kezit a barátnóm fogta le szorosán, a másik kezit én, mert ha az a Pista elkapja azt a rendőrt, az úgy odanyekkenti, hogy nem kel föl többet. Olyan mérges volt. Egész hazáig kísértük a Pistát akkor, meg az Emi is velünk volt. Belekötött. Utánunk küldte a rendőrt, és az belekötött. Úgyhogy, ahol lehetett, a magyarba belekötöttek minden hülyeséért. Mindenért belekötöttek.

– Az Emi mamát azt hogy nem vitték el, a Pista bácsinak a feleségit, ő is zsidó származású.

– A magyarok elvitték, mert azt mondták, zsidó származású. Volt egy darabig az Emi, mesélt is róla. Nem tudom, hol volt, de egy darabig volt azért, hogy zsidó származás volt. Hát jól van. De érdekes, hogy a dr. Kopasznak, a Pistának, aki ügyvéd volt, annak is a Zsuzsa nevezetű felesége, az zsidó volt, azt nem vitték el, hanem a mustohaapját a Zsuzsának. Vagy édesapja volt az a Balázs? Azt elvitték, az lett öngyilkos. Két Balázs ügyvéd volt. Volt egy Balázs, itt lakott, ahol megyünk a Tisza-part felé, ott volt egy Balázs ügyvéd, azok elmenekültek a lányával, az asszony, mert már akkor férjít elvitték, de már a szerb idő alatt, és itt volt két detektív, hogy hívták őket, itt laktak, tudom, a szerb parókia alatt laktak a sarkon. Két szerb detektív rendőrök. Az egyik detektívnek magyar volt a felesége, nem tudom, milyen Irénke, el is váltak. Az az Irénkétől, a fenébe hívták, azok segítettek átszökni az olasz határon, és szépen úgy eltűntek, mert vitték magukkal az ékszereket.

MONDTÁK, HOGY A MITÁNAK HARMINCKÉT ÁRVÁJA VAN

[– Az apai nagyatám elesett még 1914 augusztusában, de ez a másik nagyatám végigharcolta a tizennégyes háborút. Harmincnyolc éves korában vitték, negyvenégyben jött haza. Már akkor a fia, de azért bírta talán ki, mert szanitéc volt, Lajbacon, Ljubljánában, Szlovénia fővárosában. Aztán mondták, András, itt a fiad, a Jóska. Mikor elment, tizennégy-tizenöt éves volt akkor, és elvitték az Isonzóra meg a Doberdóra, meg a Padovában volt. Akkor hazagyüttek, akkor tizennyolc-húszban meghúzták a határt, akkor jöttek a granicsárok, oda építették a karolát,³³ nagyatám tanyája mellé. Nagyatámnak tíz családja lett, mert a háború előtt is, anyám 1908-ban lőtt, de volt egy néném, nagyon szép volt, az már húszban tizennyolc éves volt. Elszerette a granicsároknek a parancsnokuk, káplár volt, közben horvát volt, megesküdtek Szabadkán, mindjárt kapott prekomanót³⁴ Strumicára, a bolgár határra. Elvitték oda a nagynénénket, ott maláriás betegség volt. Apám ott volt katona, én ott voltam, apám Strumicán, Bitolban, én Strumicán szolgáltam, a fiam Bitolban. Milyen érdekes dolgok.

Akkor az anyai nagyatám Kispiaakra ment. Sok tehene volt, voltak lovai, legelői, és azt eladta. Apám februárban nősült, az ő apja elesett, ő tizenkilenc éves korában elkezdett dolgozni, öt testvére volt még. Volt sok jószáguk, azt eladták, és vöttek Noszán szülémnek házat, azt már szülémnek hívtam, tehát fél év, apám is vett egy házat. Tehát megnősült, és októberben elvették tőle a házat és földet, mert a dobrovoljacoknak kellett az a rész, oszt ott laktak.

A noszai földek a Vojnits báróé voltak, a Vojnits báró valamit ártott az államnak, és a bárótól elvették a földet. Vojnits báró volt a Sándor király komája, azért adtak neki, ötezer holdja meg ergelája [ménese] volt. Noszán volt ezer hold, feketeföld meg homok, olyan erdős, meg a noszai járás. Oda is jöttek, azok a népek, akik addig ott munkálták a földet elmentek, mert most már jönnek a dobrovoljacok. Mikor a dobrovoljacok meggyüttek, és meglátták azt a százéves házakat hantból, földből, nádtetőből épültet, nem köllött nekik. Hajdukovón a déli oldalon, ott partos volt, kiszakítottak nekik fél-fél láncot, Dobrovac sornak hívták, az Ludaspusza volt akkor, ott kaptak negyven-negyvenezer dinárt, akkor tíz ló ára volt, vagy tizenöt-húsz tehéné. Akkor a magyarok, akiket kivertek, azok szanaszét építettek a Fekete soron sárból házat. Azok a népek, akiknek nem volt pénzük, hogy vegyenek, azért hívták Fekete sornak. Most is Hajdukovón Fekete sornak hívják. Apám mikor meghalt, tizenkilenc lovuk volt, de csak négy kanca volt, a többit mind úgy nevelte. Tehát avval fuvarozott. Így akkor ők munkálták a dobrovoljacoknak a földjüket, mert nekik nem volt szerszámuk, de azért kapták a negyvenezret, hogy építsenek házat, meg vegyenek igavonó állatokat. Most az a hajdukovói

³³ Karaula, őrtorony.

³⁴ Áthelyezést.

sor az mind. Negyven dobrovoljac kapta el a noszai földeket meg a szőlőket. A magyarok akkor fölfogták a földet meg a szőlőt, tíz dinár volt a napszám, apám szántott-vetett nekik. Kézzel vetett, mert nem volt akkor vetőgép. Két lova volt. Most annak a negyven dobrovoljacból csak háromnak van meg a földje. Én arra lakok.]

Apámék nem mentek vissza, ott kaptuk el a Vágójárást.³⁵ Negyvenegyben jöttek a magyarok. Emlékszek rá, hatéves még nem voltam, apám öccsének született kiscsaládjuk, és möntünk oda virágvasárnapján kocsival, minden hidat fölrobbantott a jugoszláv katonaság. Azokat a hidakat, amelyeket előbb két éve építettek Szabadka–Szeged, Horgos–Szeged nemzetközi úton. Jó jártak ezek a szegény népek, mert akkor kubikoltak ottan, möntek kézi munka, talicskával, mert ott ilyen erek, járások voltak Horgos környékén, a homokot hordták, és így kerestek a népek. Noszán meg a Szalatornyán egész a Ludasi-tóig ki volt építve, úgy hívták, Magine-vonal,³⁶ nagy sáncok, bunkerok. Ezek véderőművek voltak, azt mondták, franciák. Szalatornyán én megvettem a papoktól a földet, odáig jött a vasút, mert arra már rossz volt Királyhalmán a vasút. Csináltak kis vasutat, és mondták a magyarok egymás közt: „Ne sírj, Kossuth, lössz még Szalatornyán vasút!” Csak elpusztították. Rengeteg betont, cementet, kavicsot, vasat, ez annyi volt. Ott volt kb. ezer-ezeröttszáz muszlimán munkás. Civilben voltak, azok vették az uborkát, dinnyét, gyümölcsöt, annak árulták az asszonynepek. Anyámnak is volt kertje, meg minden.

– A muzulmánok építették?

– Azoknak köllött dolgozni. A katonaság ott volt, egy zászlóalj, egy nagy barakkban. Ott volt a kapitányuk, az volt az első, aki lóháton elszökött.

Virágvasárnapjától húsvétvasárnapig egy katona maradt a Buki hídnál, aki vi-gyázott egy ágyúra, nem tudta, hogy a többiek már elszaladtak. Szegény katonák, azok nagyobb része rezervista, tartalékos volt, begyüttek, hogy ők szenttamásiak, ők is menekülnének, civil ruhát adjunk. A szomszéd mondja, adjál el valamit te is. Az én apám kis ember volt, mint én, adjál el ruhát te is, mondta. Hát nincsen, csak egy ünneplő-hétköznapló van. De azt mondja, ott van a házban egy röndös ruha, azt is mögvötte az a katona, hogy civilben meneküljön Szenttamásig haza. Hát elszaladt a szerb hadsereg. A szomszédom, a Barát Imre két héttel volt öregebb, az nagyon szerette a potyát, a katonák álltak őrséget, nem engedtek arra a szőlőkbe ki bennünket, akkor: „Dobro jutro, zdravo,”³⁷ akkor adtak cibakot³⁸ a gyerekeknek. Kimegyek húsvét vasárnapján reggel, a katonák nincsenek ott. Biztosan arra van-nak a bunker felé. Mönyünk, nincsen. Gyerünk át, tán bent vannak a bunkerban. Ott a noszai partnál, mi oda, nincsen. A noszai partnál, erről van egy nagy part, ahol a királyhalmi vasút, ahogy megy, a királyhalmi–hajdukovói vasút, ott van a

³⁵ Határrész neve.

³⁶ A francia Maginot-vonalhoz hasonlóan.

³⁷ Jó reggelt, szervusz.

³⁸ Cvibak, kétszersült.

Pörös nagy kaszáló, tisztás, ott már gyűttek a magyar katonák. A [jugoszlávok által visszamaradt] géppuska ott volt, de az Imre le akarta húzni, benne a szalag, megengette volna. Mondom, ne, mert megvernek, ha lövöldözünk. Meghúzta volna, ha én megengettem volna, akkor Noszát szétlőtték volna.

Mert a katonák elszaladtak, de a hajdukovói szerb mind csetnik volt. Puskájaik voltak, gyűttek éjszaka Noszára, és lövöldöztek. Mikor visszagyűttek negyvennégyben ide, mind partizán volt. Ugyanazok a családok meg a családjai. Egyik csetnik család az, mert mi úgy bírtunk hazamenni, hogy a noszai híd föl volt robbantva, de hagytak egy deszkát, hogy át bírjanak a gyalogosok járni, a kocsinkat ott hagytuk a Vince-féle birtokon egy fa alatt, a lovakat hazavezettük, és gyalog hazamentünk. Azt mondta a katona, aki állt őrséget, jó lösz neki itt aludni éjszakára, a kocsiban. Ez virágvasárnap volt. Akkor húsvétvasárnap megindult a magyar hadsereg a határról, ott volt három-négy kilométerre a határtól, két dobrovoljac család, hogy mikor gyűhettek át, mert nem gyűhettek át már a hídon sehogy se, de kocsival voltak erre, várták, azt hitték még ott vannak a [jugoszláv] katonák a bunkerokban, majd ott fölveszik a harcot, a magyar katonák gyűttek, az előőrs lovakkal, rájuk lőttek. Volt fegyverük. Ezek jöttek, átgyűttek, üldözték őket a noszai szőlőkben, a Noszai soron. Azt Högyeknek hívják, Szalatornya és Nosza közt, ott fölfordult a kocsi, a lovak szaladtak, és kiesett, utolérték, ott agyonlőttek egy dobrovoljacot. Ott volt a lányuk, a múltkor mondta az a nő, megvan a *Subotičke*³⁹ újságom, annak a lánya, de volt egy kislány is, és azt az én nagybátyám, fogta a kezit, és elvezette, mert szülemnek akkor volt már, mert három árvát fölfogott, három magyar árvát, meghalt anyja-apja, aztán elvezették azt a kislányt ide Szabadkára. Ott gyűjtötték ezeket a horvátokat, és vitték valahova. Itt voltak a rokonok. Ott agyonlőttek egy szerbet a magyar katonák. De az lövöldözött rájuk. Meg bombát akartak dobni. Csak ezt én tudom, meg láttam, meg ott az emberek mesélték. Ezért mikor visszajöttek a dobrovoljacok, Noszáról meg Szalatornyáról tizenegy embert elvittek. Ezért is. A másik, a magyar hadseregben ott voltak heten-nyolcan-tízen, elvitték, még többet is, három oda volt az orosz fogságban, hárman meghaltak a fronton, tehát hatot vesztek a négy év alatt. Ezek egy hét alatt tizenegy embert. Fölszabadítók. Jöttek lövöldözve.

De azért jöttek, az én apám is kapott a vágójárási földje helyett itt, Noszán, hogy ne járjon oda-vissza, itt járunk iskolába is, akkor már megnyílt a nyolcosztályos iskola, én is elkezdtem járni iskolába, a bátyám, néném. Aztán reszli⁴⁰ földeket kaptak idevalósi szabadkai szerbek is, akik bementek a csetnikpártba, és nagy családjaik voltak. De el se menekültek. Már jöttek be Szabadkára, tizenegy-tizenkettedikén kijött a Lajčo bácsi, egy szerb ember, görbebotokkal, idősek voltak, azt mondja Lajčo bácsi, „egy darab az enyém, de a többi nem az enyém”, kapott egy darabot, be is vettem szőlővel, szüretöltem is le. Ott a falu szélén, Nosza szélén lakott egy

³⁹ A *Subotičke novine* (Szabadkai Újság) helyi szerb nyelvű hetilap, amelyben a szabadkai áldozatok ártatlanságát vonta kétségbe az említett személy.

⁴⁰ Maradék értelemben.

mezőőr, aki kadét volt a tizennégyes háborúban, Szalai Péter, úgy is hívták, hogy Kadét. Annál voltak a fegyverek, mert akkor a levették mentek járőrbe, mert gyűjtötték a partizánok már akkor a búzát. Közben a csendőrök gyűttek, és előtte egy-két nappal elvitték a fegyvereit, a csendőrökkel elmenekültek, akik voltak arra, azok már ludasi csendőrök, de mindennap gyűttek arra. Ez már negyvenegyben van. Kérdi a csősz: „Mit kerestek itt?” Azt mondja apám: „Gyűttek ezek a szabadkai szerb emberek, hogy most már az övé.” „Micsoda, hogy az övéké? Hát ki tudja, hogy kié? Hát ti munkáltatók.” „Nem, Péter bácsi, hallgasson.” De az anyjuk erre-arra, a két szerb szidta a magyarok anyját, a Kadét szidta a szerbek anyját, apám meg csitította. Aztán tanúnak vitték apámat el.

Azok elmentek haza, akkor azt mondták itt, hogy a noszaiak megtámadták a szerbeket. Másnap jött tíz partizán sipkával, fiatal meg egy idős, az, aki vezette, az tudja, ki a noszai, a Szalatornya tanyája, ott az én fiam tanyája mellett, én is most már Szalatornyán lakok, Pálfi János, testvére Pálfi Emil, itt volt kocsmáros a Zentai úton. Ő tudja, hol a Szalatornya, Nosza, ott van tanyája, mink a harmadik háznál szüreteltünk a körösztapámnál, apám körösztapjánál segítettünk szüretelni. Halljuk, lövöldöznek, ugatnak a kutyák. Kinézünk, azt mondja: „Gyűtt egy ember biciklivel, bújjonak, mert a partizánok hajtik az embereket.” És szödték. Apámat augusztusban behívták a magyar hadseregbe, köllött volna menni Bükkszállásra. Várta a vonatot Szabadkán, gyűtt a bombázás, meneküljenek, lebombázták a Zentai utat. Anyám meg az egyik húga a Zentai úti temetőnél lakik, ott, ahol van ezek a sírok, ott a Kolonics-kastélynál,⁴¹ a sógorom ott lakott, a Balažić Árpai, bunyevác volt, majd kiszalad odáig. Ott maradt. Mi azt hittük, hogy elment katonának, várjuk már a levelet, közben gyűttek a csendőrök, hogy nem jelentkezett. Hát nincs. Hát elment, már pár napja.

Hajdukovói bótos volt, volt Szabadkán a kórházban, és mondta, Jakab bácsi, mert apámat Jakabnak hívták, itt van a kórházban, nem nagyon hall a légnymástól, beteg, majd nemsokára gyün haza. Rádólt, lebombázták, másnap találták mög. Tehát ő nem ment a hadseregbe, ő nem volt.

[Apám jóba volt a szerbekkel. Negyvenegyben begyűttek a magyarok, hidat építettek, gyűttek új tanítók, a harmincas években Noszán négy osztály volt, szerb tanító volt, alig tudtak a gyerekek tanulni, kilencvenkilenc százalékban magyarok voltak. Negyvenegyben jött az új tanító, aki nem töltötte be a tizenöt évet, gyerünk iskolába. Bátyám is már kimaradt, azok huszonnyolcbeliek voltak, negyvenegyben már tizenhárom-négy évesek voltak, és kimaradtak. Tanulták a verset, hát ugye hangosan, nem tudják, én meg hallgattam, én hatéves voltam, engemet meg nem vettek föl, mert nem töltöttem be a hatot, én novemberi gyerek vagyok. Azt mondta a tanító néni, ha nincs óra, itt a hallgatóban ülhetünk, és hozzunk palatáblát. Én mögtanultam a verset, azok az ötödikesek meg nem tudták. Én elmondtam, és még most is tudom.]

⁴¹ Helyesen: Macskovics-kastélynál.

De mikor fordult a helyzet. Apámat is viszik, a bátyámnak is, akkor leventék voltak, leventesapka volt a fején, nem is volt másík, úgy lehet, a bátyámat lepofozták, majd[nem] agyonlőtték, letaposták a partizánok a leventesipkáját, akkor bátyám eldugta. Nekem két nagynéném Szabadkán élt, egynek a férje szabó volt, csináltott, én majd őszre, negyvennégyben löszök cserkész, leventeruhát varrott szépen ajándékba, akkor anyám eldugta, hogy apámat elvitték.

Akkor a Pörösen már kezdődött tavasszal a legelő, disznók, Noszán már a Vince Bélánál hordták a kukoricát, búzát, be ide Szabadkára, hol az oroszok, hol a partizánok, ott voltak partizánok. Ott mi segítettünk a disznókat, tehenet hajtani, hajtották az asszonyokat a teheneket fejni, szép fejőstehenek voltak, az asszonyok vezettek tízéves gyerekeket, lögyünk ott, nehogy az oroszok bántsonak, nem bántottak. Akkor én is vittem a köcsögöt, az asszonymak fele tejet oda köllött önteni, mert vitték Szabadkára a kórházba, de a gyerekeknek nem köllött. De hát az oroszok nem bántottak.

Az oroszok 1944 Lucakor, 13-án jöttek be elsőbb Noszára, addig csak a partizánok voltak, aztán ilyen-olyan emberek, akik föltették az orosz sipkát, és tudták, hol van pénz, bicikli meg varrógép, és vitték, meg a lovakat meg a kocsikat. Mihozzánk is begyűtt, apám negyvenháromban vött egy új kocsit, azelőtt volt egy régi rossz, az is megvolt, de ez ünneplő sárga kocsit, írta is rajta, Dognár Antal, 1943. Bácsstopolyai mester csinálta, a szabadkai vásáron [vettük]. Begyűttek az oroszok, két napig ott lesznek, a Temunovity Feri bátyámnak kolegája volt, az vezette be őket, majd itt pihennek meg. Azt mondta, ne féljenek, ezek ukránok, nem oroszok. Mihozzánk is begyűtt öt orosz négy nagy lóval, behúztak egy nagyon nagy speditert, teli lőszerrel, ágyúkat a szomszédokba. Két napig pihennek. A mi lovunkat, tehenünket kikötték, az ő négy lovukat bekötték oda.

Hozták a kácsákat, a tyúkok közé belelűttek, darabóták, meg anyám főzze nekik. Akkor éjszaka köllött kenyeret sütnie. Anyám tudott egy kicsit bunyevácul meg szerbül, mert Szabadkán valamikor a főispánnál szolgált, mert annak volt egy nem normális anyósa, és arra vigyázott anyám, és megtanult bunyevácul meg szerbül lány korában. Begyűtt az orosz a tisztaszobába, ágyak-tollak, hogy hány katona fér be. Azt mondja anyám, eredj utána, nézd meg, az orosz katona mit csinál. Ez Lucakor volt. Hát bementem utána, az orosz letérdelt, levette a sipkáját, és imádkozott. Meglátta, hogy nyolc-tíz szentkép körül a falakon, imádkozott. Kérdi anyám, mit csinál. Imádkozik. Nem hitte el. Elgyűtt és megnézte. Tehát ukránok voltak. Idős volt, bajszos. Ő volt a parancsnok. Imádkozott.

Bátyám tizenhat éves volt, látta, hogy van két kocsink, egy rossz meg egy jó, majdnem új, egyéves sárga kocsit, ünneplő. A bátyámat éjszaka fölköltötte az orosz tiszt, a káplár vagy altiszt vagy mi, kivette a kerekeket, volt három hold napraforgó, akkor köllött termelni napraforgót, ki volt a szár vágva kérébe, hogy majd télen tüzeljük, vitték a bátyámmal, eldugták a kocsit, az orosz tiszt. Hát az oroszok nem bántották. Elgyűgták. Másnap odahoztak négy kocsit a dudva mellé, a nagy kocsit a homokba nem bírták nagy vaskereken hagyni, mög lovakat, lőszer, meg a kertet teledobálták golyókkal, ami nem köllött nekik. Tehát az oroszok nem bántottak.

– Meddig voltak ott maguknál?

– Két-három napig. Utána tavasszal még egyszer, tavasszal szintén begyűttek oda pihenni Noszára, úgyhogy nemzeti út,⁴² möntek-gyűttek Szegedre, arra. Akkor azok az oroszok közül egy fiatal megsebesült itt Zombornál vagy Bolmánál, és a kórházból kigyűtt, kihozta egy autóval valameddig, ott lakott a szomszédunkba. Egész télen tanultattuk magyarul, ő tanított bennünket oroszul. Játszott velünk. Tizenhét-tizennyolc éves volt. Aztán kigyűttek érte. De mikor mondtuk, hogy gyűnnek az orosz katonák, akkor mindjárt mankóval mönt, pedig már játszott velünk. Tavasszal elgyűttek érte kocsival.

A néném tizennyolc évet töltötte, majdnem három évig udvarolt neki egy, az is noszai, de Högyeknek hívják, az már Szalatornya mellett, egy fiatalember. Nosza akkor Ludashoz tartozott, nem Hajdukovóhoz, azért hívták Ludasnak, akkor elmönt, megesküdtek, két hétig együtt voltak. Vitték akkor a partizánok a huszonötbeli, huszonhatbeli, huszonhétbelieket. Ő huszonötös volt. Azokat vitték előbb. Majd három-négynek volt egy puskája, csak a partizánsipka volt a fejükön, s akkor menjetelek, álljatok oda az erdőbe, hogyha mönnek erre az usztasák, lőjétek le. Menekültek az usztasák Ausztria felé. Akkor ezek nagy géppisztolyokkal körülfogták őket. Hát mi szabadkai magyarok vagyunk. Le akarták lövöldözni. Gyűtt egy motorbiciklivel, tiszta, ne bántsátok, vége a háborúnak. Ez volt május huszonvalahányadikán. Menjetelek haza, dobjátok el a fegyvert, ki merre lát. Akkor előbb sógorom volt, ott maradt Szlovéniában, Tržičen, ott volt katona, szanitéc lett, kolegája Deák Pityu. Tehát Noszáról három fiatalember altiszt lött. Már három-négy évig a leventék képezték, ezek már olyan, pedig elemi iskolákat végzett. A Deák Pityu is altiszt lett, ott is maradt Szlovéniában, ott nősült meg, szomszédom volt. Beteg volt, azt mondja, kórházban feküdt a sógorom, komám, hozzáál már egy nadrágot, mert már mind tiszta rongy. Akkor a szomszédban látott kiterítve női bugyikat, levágott kettő-háromat, és vitte neki. Tehát a Deák Pityu meséli, komám, szlovéniai bugyikban köllött feküdnöm a kórházban. Ez volt.

És akkor a néném mellett két-három nagylány volt. Ott volt a mostoha-öregapám, négy és fél hold szőleje volt, sok bora, pénze, gyűttek az orosz, sipkába öltözött mindrők⁴³ kirabolták kétszer-háromszor, a menyecskéket zavargászták. Úgyhogy tavaszra a néném meghalt, fele idős volt, mert októberben megesküdtek, eltemettük, anyám ötven évig siratta, mert az unokája is möghalt. Anyám öccsét nem vitték el katonának, vasutas volt, mert egy vasutas sógorom Bezdánba tötte. Gyűttek a partizánok, vasúti sipka volt a fejin, Isterbácon kivégezték. Másik nagybátyám ott a határon lakott, ott volt háza, szőlője. Gyűttek a partizánok, akkor bementek melegedni: „Imaš

⁴² Főút.

⁴³ Az adatközlő vélhetően a 'tróger, léhűtő' jelentésű mendrovác szóra gondol, amely Vajdaság egyes részein él. „Azt a mendrovác, bitang, vándorló életet akkor kezdtem, amikor az első háború után hazakeveredtem a hadifogságból.” (Az idézet forrása: Németh István: *Arcok zsebtükörben*. Újvidék, 1984, Forum.)

malo vino? Adjál egy kicsit.” Akkor adott rámpást...⁴⁴ Möglátta, hogy ezek ittasak, azt mondta: „Ha adsz nekik, elzavarlak innet.” Gyüttek érte. „Nem adok.” „Akkor agyonlövünk.” „Nem adok, mert a... elzavar.” „Gyere ki!” Kivezették, ez már negyvenöt öszén volt, papucsban, kabát ráterítve, indulj arra, a határba, trrr, agyonlőtték.

Később bágerozták⁴⁵ ottan a tőzegbányát, ott találták meg, akkor a nagynéném hívott komissziót, de nem lött belőle semmi. Mert át akart szökni. Hát miért szökjön át? Itt van a háza meg a család. Ott maradt a kis unokatestvérem, kétéves, mert az első feleségétől már voltak nagyobb lányok, egy már férjhez volt, meg még egy kislány, meg a Matyi, a nagynéném elhozta. Árva gyerek. Őnekik nem volt családjuk, az a Matyi itt nevelődött aztán.

Tehát én ötöt vesztöttem egy év alatt. De erről írtam én egy szép verset, hogy hogy is köll ezt elviselni.

– Mikor negyvennégy októberiben jöttek az oroszoknak öltözött valakik, azok szabadkaiak voltak?

– Környékeliek. Ott laktak, szerbek. Volt arra egy család, ami jó, az ember magyar lányt vett el, fia, az unokája magyar lányt vött el, de ő Csúrog környéki volt, az asszony. Nem tanult mög magyarul. A férje is beállt csetniknek, otthagya. Ott gyülekeztek azok, ezek mutatták, az apósom meg az anyósom is elvitték. Az anyósom tanyán volt, elvitték a varrógépét, a biciklijét, de odavalósi, kispiaaiak. Kispiacon negyvenöt szerb család volt, de ezek nem dobrovoljacok voltak. Martonoson volt a határ, és ezek határörök voltak. Ezek a Lišicek. Én megvettem a Lišic-tanyát, ugye én annyi földet vöttem, bírtam, a nullából, elvötték.

Még egyet mondok, hogy azok az emberek, akik énnekem ártottak, én avval jót töttem. Tehát megbocsájtottam. Annak a Pálfinak ott volt a tanyája, most az én fiamhoz száz méterre, én tartottam a nővérétől a földet. Ű carinás tiszt⁴⁶ lett Beogradba, crnogoracot vött feleségül, a sógorát is segítem, meg azt a nem százás fiát, az Öcsit, idegbajos. Egy nagy gyerek most, valahol bent van a gerontológiában.⁴⁷ Járt oda ki a tanyára. Kijött nyáron oda Martonosról, akkor én jártam Eszékre, a piacra, volt négy hold barackosom, gyümölcsös, meg emitt tizenvalahány hold gyümölcsöst odaadtam a gyerekeimnek. S jönnek Beogradból a testvérjével. Volt szép barackunk meg dinnyénk, Bánátból hoztam a magot, tóbaiaktól hoztam a magot, akik azt termelik, azokat is ismeröm. Hajnalban megpakoltam, akkor még Eszékre mentem, akkor bevitettem, beljebb van a tanyája, kis zöld gyöp, az asztal kint, letöttem a szép barackot, dinnyét, almát, nem köll semmit fizetni, föl se keltek. A szomszédja, Huzsvár Feri bácsi, gyün: „András, úgy örültek, hogy ilyen barackok, meg nem köll fizetni.” Mondom: „De tudná, hogy kinek a fia.” Hát ez nem megmondta. Azok elmönteek, többet oda nem gyüttek Szalatornyára, tehát bántotta a lelkiismeret. Ők nem tudták, hogy én noszai voltam.

⁴⁴ Kiforrt, de még le nem tisztult bor, murci.

⁴⁵ Bagger, kanalas földmozgató.

⁴⁶ Vámtiszt.

⁴⁷ Az aggok házában.

Még akkor a noszai emberek a lovakat odakötötték a Kovács Jenőhöz, mikor elgyüttek, befogtak a kocsiba, a Faragó Dezső bácsihoz bemöntek, mert a Pálfinak a testvérje kocsmáros volt a Zentai úton, kádárka bor volt, ittak, az embereket meg puskatussal mögverték, utána volt kötve, úgy hozták be, mikor apámékat hozták. Kocsi után voltak kötözve. Palicsig a villamos akkor már kezdett járni. Csak idáig hozták, a Kovács Jani aztán mesélte, mert az szomszédom. A partizánok ültek a kocsin, ők meg utánuk voltak kötve.

[Akkor a Stevanov Nenad, aki itt volt partizánosztagnak, ezek gyüttek Deszkről, a magyarok kicserélték, itt kaptak földet, ott meg otthagyták, tudott magyarul, meghalt a felesége, akkor a szomszédasszonyukat vötte el... Mesélte, hogy ű volt a partizánoknál negyvenhárom–négyben. Szívbeteg volt, majd hétfőn gyün velem mihozzánk, abban a háborús időben kijárt a pék, akkor ott letették a kenyeret, és a tanyasiak szétvitték, akkor ő is elgyütt, de azt mondja, nem várja mög, majd aztán vigyük el a kenyeret, mert ő rosszul van. Majd hétfőn gyün velem a piacra, és elmén az orvoshoz, szívére, nagyon melegek voltak. Vasárnap hazaérünk a templomból, gyün a szomszédasszony, azok szerbek voltak. „A Nenad bácsit rögtön vigyed az orvoshoz.” A levest mög se öttem, be az autóba, ű már föl volt öltözve, várt engöm, kiült a nagy almafa alá, ott ült, meghalt. Akkor föl volt ravatalozva, gyüvünk a temetésre, azt mondták a borac⁴⁸ kolegái, álljak én is oda díszőrséget, a jó szomszéd, meg hogy segítettem. Hát annak a halottnak álltam díszőrséget, aki úgy lehet, hogy kiadta a parancsot, menjetek ki noszai emberekhez. Nem biztos, csak én úgy elgondoltam. Ha ő volt a partizánparancsnok. Biztos nem a kanizsai partizán.]

Az a Mito, akinek ott volt tanyája Horgoson, ott volt húsz lánc földje mellettünk, a szomszédunk vötte mög a földeket, Martonoson volt, aki elvitette a szomszédunk, elment. Mondták, hogy a Mitának harminckét árva van. Hogyhogy? Hát annyi embert elvitt, hogy harminckét árva maradt. Elvitetött, a Tiszába belelötte. A szomszédom mesélte, mert ő lakott a Mita-tanyán. A háború után nem dolgozott, eladogatta a földeket, mind a húsz láncot meg a tanyát. A szomszédom vötte meg a tanyát. Végtére elmönt Szontára boracbirtokra,⁴⁹ én arra jártam Eszékre, akkor ott volt brigadéros,⁵⁰ ott a lóistállóban aludt. Egy pár ember elmönt Szontára, hogy írja alá, hogy köszönjön le a földekrül, úgy rösztetött. Azt mondta: „Adjatok legalább egy liter bort, mert nem bírok aláírni.” Aláírt, hogy eladta az utolsó földet, űk elgyüttek haza, a Mito fölakasztotta magát. Tehát harminckét árva, tehát ott fölül is vannak, ugye. Ilyen lött a vég. Nemhiába volt Goli otokon, ott megszenvedett biztosan. Ott nem jó dolga volt. De ű mesélte.

⁴⁸ Harcos.

⁴⁹ Harcosok részére fenntartott birtokra.

⁵⁰ Brigádvezető, csoportvezető.

Nézze, ez a Királyhalom, ez a Kárász-birtok volt, sivár puszta, begyűttek az emberek, telepítettek. A noszai nép ragaszkodik a földhöz. Negyven [dobrovoljac] közül csak háromnak van mög, a többi mind a noszaiaké, szalatornyaiaké, mög a kispiaci meg a hajdukovói emberek mögvették a földeket. Mink voltunk az elsők, akik mögvöttük az első hold földet negyvennyolcban. Mert azok, amelyek a mi házunk után voltak, azok ott dolgoztak, azok a lányok. Begyűttek a kertünkbe, ott volt meggy, cseresznye, gyümölcs, volt kút, hűvösre begyűttek, ott nekik szántóföldjük volt.

Akkor mink kaptuk el negyvenegyben a hat és fél holdat, meg másutt is, apám fogott földet, mert voltak lovai, szántott, vetett. Visszagyűttek a lányok, mert az apjuk elveszett a háborúban, az egyik mindjárt bekerült az irodába, a másik ruhakereskedésben dolgozott, a Stano meg a Darinka. Akkor mi kifogtuk feliből a földet. Akkor gyűtt az obaveza, a beszolgáltatás. Nem nagyon köllött nekünk beadni, akkor maradt búzánk, megőröltettük, anyám eladta a lisztet, volt tehenünk, volt pénz ugye, meg a gyümölcsös.

Volt ott egy ember, aki vitéz volt, a földet osztotta meg a házakat osztotta. A dobrovoljacok elmönte, nem vittek el mindent, ugye ott maradt akkor ilyen, aki szerette a másét, oda beköltöztették. Ezek csak möghallották, ugye voltak bunyevácok, ezt keresték. De ez már mindjárt átszökött. De hét-nyolc noszai embert bevettek a börtönbe, aki ott volt ember, Berkes Illést, az öreg Lódri Pistát agyon is verték, hány évet is kapott, Miklós Vincét elvitték, Dóró Jánost elvitték, a Nagy Mihályt, ő boltos volt. Azt mondta, vérrel van fölírva a Sárgaház pincéjében az ő neve. Mert ő a tizennégyes háborúban volt, és vitéz volt, de hát ki tudta, hogy hogy végződik a háború. Akkor gyilkoljuk le az egészet? Végére a Nagy Ernő mégiscsak nagy gyerek lött, együtt jártunk a noszai iskolába. Aztán már nem bántották, mert a noszaiak megint munkálták a földjeiket, olcsóért, meg a szőlejükét, mert föld nélkül maradtak. A Vince Béla földjét, de az se mind kapta el. Nosza körül nem sok föld volt, tanyák, kiadták. Szerencsére volt szőlő, gyümölcsös.

Akkor valamikor negyvennyolc–negyvenkilencben, a jövedelem után volt az adó, akkor egy hold jó szőlőtől, gyümölcsöstől annyi adó volt, mint négy és fél hold szántóról. Nekünk négy és fél hold szőlőnk volt Királyhalmán a mostohaapámnak, akkor volt kaszáló, meg szántót megvettük Noszán, akkor vettünk még két holdat, ott lent a Róka-tanyánál.

– Az Ozna?

– Királyhalmán volt két ember, mert az határ menti, negyvennyolc–kilencben az Informbiro. A magyarok dobálták át ide a kémeket. Ezek is küldtek Királyhalmára, egy Mirko nevezetű, nemrég meghalt, volt egy magyar, Tóth nevezetű, azok osztották be az embereket, puskával volt. Be voltak osztva, este menjetek erre, arra, ott a vasút, a határ felé. Akkor körösztapám szomszédom volt, háború volt, amerikai fogságból hazagyűtt. Azt is hívatik, mondják: „Eredj át!” „Nem mék, üssetök agyon, akkor se mék át” – mert hallotta, hogy a Dobó Imre nagygazda volt, az apja vitéz volt a tizennégyes háborúban, háromszáz hold földjük volt, tanult emberek, gépészmérnök volt, tanított a mezőgazdasági iskolában, aztán mög hazagyűtt, nővére Pesten volt.

Átküldték kémködni. Átdobták a határon. Ez mönt. De volt az a királyhalmi Pulai, az Magyarországon, Szögeden volt belügyes, ávós, elfogta, de kolegák voltak, mert mind a kettő királyhalmi volt, a Dobó gyűtt volna már haza, de elfogták itt, pedig határon volt a földjük. A zöldhatáron szöktek. Pedig ott volt aknamező, drótháló. Hányat agyonlőttek itt.

A szomszédunkat, a Raffai Ferenc bácsinak az apja, a Raffai Nándor apjának a határon volt a szőlője, ott volt a karó, akkor mi möntünk, köllött bejelenteni, hogy hányan mönyünk gyerekek, mert gyorsan le köllött szüretelni, hány órától. Nyolc órától, meg estefelé már gyerünk onnét. Szöktek át innen is a magyarok, mert a beszolgáltatás, ott lűtték agyon, a Ferenc bácsi szőlejében. Kettőt is, mert ott volt egy kiserdő, a királyhalmi karola körül nem messze. A szőlőben kettő is el volt ásva negyvennyolc–kilencben. Mindjárt el is ásták. Valami Imre, mert mondták, Imre iz Tornjoša, nem tudom, hunnan gyűtt, ott elásták, még a fában is benne volt a golyó. Oda bújt szögény az almafákhoz, de agyonlőtték.

A Dobó Imrét elfogták, akkor a kormányok kezdtek kibékülni, nem tudom, hány évet kapott, Pulai is zemljak⁵¹ volt, de ott volt egy belgrádi szerb nő is, idősebb, hát avval valahogy összekerültek mint a feleség, akkor kiengedik, űk meg magyarokat engednek. Hazagyűtt, visszakapta a földjét, maximumot, még az apja is vött húsz-harminc holdat, kapott pénzt is, gyorsan telepített új gyümölcsöst, mert mérnök volt. Avval élt egy darabig, aztán elváltak. De idősebb volt, meg nem is olyan szép volt. Aztán elvötte a Szobonyai Emilnek a menyasszonyát, az is egy nagygazda volt. Annak volt menyasszonya, de nem esküdtek mög, az Emil birkózó volt, möghalt, de a menyasszonya másállapotos volt, megszülte, a Dobó elvötte családostul.

– Vittek valakiket be az Oznába onnan, Királyhalmáról a beszolgáltatáskor?

– Voltak. Nem voltak nagygazdák, de ezeket az embereket, akikre, tudja, öleg volt, hogy egy szerb rámondta, hogy te ez, te az, akkor azokat negyvenötben, de tavasszal már nem merték. Volt egy Đuro nevezetű gazda, elgyűtt Noszára, fogadott ott egy házat a Högyekben, az már a szalatornyai oldalon volt, majd hentes lősz, hozták éjszaka neki a disznókat, vágta, vitték a magyarokhoz a svercerek. Még akkor nem olyan sok határőr volt negyvenötben, negyvennégy őszén, vitték arra, hozták a sót, a zsírszódát meg a ruhát, csak a szalonnát meg a sonkákat vitték át, hátizsákban.

Volt egy ember, Nagy Dezső, Sundec, azt hiszem, Dezső volt, de kovács volt, mert arra sok kovács volt, hozott egy zsák zsírszódát, s a Körösön jött volna át, ott látta már, lehúzódot, esett az eső, és a zsírszóda elkezdett olvadni a hátizsákban, úgyhogy mind lemarta neki, nem bírta a nadrágot levönni, alig bírt menni, alig bírt hazamönni. Én gyerek voltam, és hallottam. Ilyen dolgok voltak. Voltak itt, akik szöktek át, gyűttek át.

Voltak a Csík gyerekek, a Csík Pista aztán birkózó volt, Novi Sadon mögismert engöm, Gulyás Vince Bélának, kocsis, ott laktak Pörösön, ott volt a Vince, tehenei, ökrei. Akkor a szerb katonák rakták le az aknát, tízet-húszat, ez március vagy április volt. Kivágták a gyöpet, s letöttek, azt mondja, elszáradt egy hét múlva ez a gyöp.

⁵¹ Földi.

Gyűttek a magyarok, várjatok, a Matyi, majd én, tizenkilenc éves volt, tudom én, hun van. Fölvette, kicsavarta, és dobálta. Akkor el is vitték a Matyit. Akkor volt a Frigyes, Lajos, Pista. A Pista birkózó lett. Noszán nem lött uprava,⁵² akkor elmöntenek a Pantóhoz, akkor beküldte, látta, hogy erős gyerök, levitték Novi Sadra, az Egységbe,⁵³ én ötvennégyben ott voltam, akkor már ő ott volt. De kimentek Ausztráliába. Most hazagyűttek. Az is mesélt Matuska Mártonnak, megvan az újság. Kiment a Matuska Ausztráliába, és mesélt ez neki erről a Noszáról, mert ő is noszai volt, és az én apámról is. De hát ő már nem úgy tudta pontosan, ahogy az volt. Ilyen dolgok. Én erre mindre emlékszek.

Szalatornya, 49.

AZ ÉRDEKELNE, HOGY VAN-E VALAMI ÍTÉLET,
HOGY TULAJDONKÉPPEN MIÉRT CSINÁLTÁK...

– A németet⁵⁴ azt nem Zomborból hoztam, meg a szerbet se. Mert mi Szivácon laktunk valameddig, hat évig. Mikor a Szenteleky⁵⁵ beteg volt, édesapám kiment meglátogatni Szivácra, mert hát jóba voltak. És akkor, úgy látszik, kedvet kapott, hogy ott nyisson ügyvédi irodát, és akkor kimentünk. Hát én akkor hatéves voltam, harmincötben. Addig a Szontai⁵⁶ úton laktunk. És akkor kimentünk oda. Apukám nagyon intelligens ember volt, és sokoldalú, és szerette a Szivác [lakossága], Ószivác, akkor még külön volt Ószivác meg Újszivác, no, Újszivác az tiszta sváb falu, Ószivác az szerbek. No, magyar osztály volt, de hat osztály együtt, osztatlan tagozat. Apukám szerette volna, hogy tanuljak meg németül is meg szerbül is. Akkor hétéves korban kezdtek a gyerekek iskolába járni, hát engem beíratnak hatéves korban. A tanító nénivel megbeszélték, hát nem tudtam németül, azzal, hogy majd ha az anyagot már tudom, nem tudom, hanyadik osztályba, akkor azt az osztályt majd megismétlem. Ne mondjam, hogy nekem nem volt mindegy, de hát ez így volt. És akkor hatéves koromban beíratnak német osztályba, meg két házzal arrébb volt egy kisbarátném, az is abba az osztályba járt, az csak németül tudott. Egy bádogosnak a kislánya, és azzal mi barátokztunk. Ott csak németül beszéltek, a tanítónő tudta, hogy én csak magyarul tudok, de megtanultam.

[Egy alkalommal, karácsonyi kaktusza volt a tanító néninek, és az én anyukámnak nagyon tetszett. És a tanító néni egy cseréppel ültetett neki, és a kezünkbe adta, vigyük haza. Nem messze laktunk, így srégen az iskolával. Amikor az árokhoz értünk, meg kellett volna beszélünk, hogy én kedden

⁵² Helyi hatalmi szerv, közigazgatás.

⁵³ A XX. század hatvanas éveiben felszámolt újvidéki sportegyesület, ahol többek között birkózószakág is működött.

⁵⁴ A német nyelv ismeretét.

⁵⁵ Szenteleky Kornél, eredeti nevén Sztankovits Kornél (Pécs, 1893. július 27. – Ószivác, 1933. augusztus 20.) író, költő, műfordító, szerkesztő.

⁵⁶ Sonta, Szond település szerb neve.

megyek hozzá játszani, a barátnőmhöz. No, addig próbáltuk a keddet, mert azt, hogy spielen, azt tudtuk, hogy játszani, de az, hogy kedd, az sehogy se jött össze nekem, és addig-addig, hogy kiborult a kaktusz az árokba. Viszsaültettük, de anyuka csak észrevette. Egyébként mostohaanyám volt, mert az én édesanyám az meghalt, mikor én születtem. Kéthetes voltam, mikor tüdőembóliát kapott.]

– Az édesapját hogy hívták?

– Doktor Scheib Károly. A mostohaanyám az pedig olasz, rijekai⁵⁷ olasz volt, de Újvidéken éltek már régebb óta, úgyhogy tisztán magyarul, magyarnak is tartotta magát. Szivácra kerültünk, akkor én eljártam az első elemi, a másodikat meg a harmadikat németül. A Schneider Zsuzsa nénihez meg a Horn Klárához meg a Spielvogel Mária, az volt a német tanító nénim. Harmadikos volt, egy-egy osztály volt. És persze kitűnő tanuló voltam, akkor beírtak szerbbe, harmadikat ismételni. Mert most már a harmadikos anyagot tudom, akkor most tanuljak meg szerbül is, és akkor a Čonkić tanító bácsi az is ott lakott nem messze. Persze azzal is megbeszélték, és én oda kerültem. Az tiszta szerb osztály volt, mese nem volt, meg kellett tanulni szerbül. Ott jártunk.

Negyvenegyig, mikor a magyarok bejöttek, mi Szivácon laktunk. Akiket kivégeztek, itt van egy könyvem nekem, azokat mind ismertem, mind az egész sziváci magyarságot. Hát apuka ott kultúregyesületbe meg ilyesmibe [volt]. Mikor a magyarok bejöttek, persze örült az egész magyarság, és akkor apukát behívták Zomborba. Én meg négy osztályt befejeztem, harmadik-negyediket szerbül, de ott ötödik nem volt Szivácon. Zomborba kellett volna utazni. A bátyám az bekerült a nagyanához, ő Zomborba járt gimnáziumba. Engem csak nem engedtek negyedikes elemista koromban Zomborban lakni, hanem akkor volt ott egy tanítónő, a harmadikos tanítónő, nagyon szigorú volt, az tartott magántanulókat. Volt egy iskolapad, és akkor voltunk rajta hatan vagy öten, és magánúton tanultam az ötödik osztályt ott, és akkor majd Zomborban kell vizsgázni. És addigra bejöttek. Ez negyvenegy volt, szeptemberben, júniusban kellett volna vizsgáznom. Bejöttek addigra a magyarok áprilisban, vagyis húsvét előtt. És akkor nyáron visszamentünk Zomborba lakni, akkor már ott kellett vizsgázni, de magyarul. A mai napig tudom, az almafát kérdezték biológiából. Magyarul kellett vizsgázni.

– Az édesapjának Zomborban ajánlottak föl állást?

– Igen, hogy menjen be Zomborba. Persze hogy szívesen mentünk, mert a bátyám is gimnazista volt, három és fél évvel idősebb, mint én. Zomborban levizsgáztam az ötödik osztályt, és akkor már hatodikba rendesen, gimnáziumban már ott jártam.

– És visszamentek a régi házba?

– Nem, nem, nem, a Szontai útról mentünk ki Szivácra, nem oda mentünk, mert az elég kicsi volt. Meg apukának az iroda is kellett volna, hanem bérbe fogták, házbérbe laktunk a Sztapári úton, a saroktól az utolsó háztól visszafelé, abban a házban. Az egy

⁵⁷ Régi magyar neve Fiume.

zsidónak volt a háza, akkor azok még ott voltak, nem tűntek el. A másik utcában laktak azok, azoktól vették bérbe. Meg is akarták a szüleim venni, de akkor aztán addig-addig, hogy a zsidókat elvitték. Mert akkor ott lett az iroda is nyitva. Apuka pedig a városházán dolgozott, és délután volt az ügyvédi iroda. Volt ott egy írnoknő, valami köze volt a múzeumhoz, mert annak a testvéreit is elvitték mint zsidókat. Azok kérték apukát, hogy őrizze meg az ékszereit meg ilyesmit. Hát meg is őrizték, és akkor én vissza is adtam nekik, amikor jelentkeztek érte. Ilyen karperecek, tudtam, hogy melyik, mert anyuka megmutatta. Mert anyukának hívtam az én mostohaanyámat. Az édesanyám az meg Jolán anyuka volt. Az Zomborban van eltemetve a mai napig is.

Édesapám a városházán kapott [állást], ő volt a város főügyésze. Most azt kéne tudnom, hogy a városi főügyésznek mi a teendője. Mert én anyukától kérdeztem még abban az időben, hogy most ilyen pereket meg ilyesmit... Nem, azt mondja, a városnak a főügyésze szerződéseket meg ilyeneket csinál. Hát a fiammal a mai napig is ezen vitázunk. Azt mondja, hátha volt valami pöre. De most hiába volt valami pöre, én így tudom. Ha igaz, akkor igaz, ha nem, akkor hazudok. Szerződéseket meg a városnak az ügyeit. A városházán is volt irodája, délelőtt ott dolgozott, ez az írnoknő ott volt délelőtt, délután meg ott. Szerb kliensei voltak, amit megmentettek, a szerbek mentették nekünk meg. [...]

Ott, Szivácon [a bevonuláskor] nem volt lövöldözés, hanem apuka, mikor utána egy hétre, kettőre ment Zomborba valami tárgyalásra vagy valami ügyben, és tudom, hogy hazajött kegyetlenül felháborodva, hogy Zomborban valami lövöldözés volt. Padlásokon lövöldöztek. Hogy most lövöldöztek-e, nem-e, csak nagyon föl volt rajta háborodva, hogy minek kellett ilyet csinálni. Szivácon nem volt semmi. A magyarok örültek, a szerbek meg hallgattak. Ezt az egy tanítót akarták kivégezni, volt egy kicsijük, kisbabájuk nekik, és tudom, hogy anyuka bejött a lakásba is, fel volt háborodva, hogy hiába könyörgök, nem akarják elengedni. Aztán végül is kivégezték, hogy mikor meg hogy, azt nem tudom. Azt nem tudom, miért, csak hiába könyörgött anyuka. Úgy bejött a lakásba. Még kislány voltam. Csak hallottam, hogy mondta.

Olyan nagy ünnepség, direkt ünnepség nem, de hát örült mindenki, mentek ki eléjük. Mentek ki az utcára, meg a májusfát minálunk is állítottak, meg más, a plébánosnál is állítottak. No, a plébánost is kivégezték negyvennégyben, a Plank Ferencet. Meg nagyon sok szivácit, ezeket a magyarokat szinte mindet. Apuka így a közművelődési szövetségben⁵⁸ dolgozott, annak volt az elnöke is, meg régen is, fiatal korában, legénykorában operetteket rendezett Zomborban. A *Három a kislányt...* Akkor meg is voltak ilyen albumokban fényképek meg ilyen...

[Magyarok. Van nekem egy könyvem, ez a terror, nem is tudom, mi a címe. A Matuskának is egy könyve megvan. Meg hát elküldtem, nem mutatta a Kornél azt az újságlapot? Mert ott fel van sorolva nagyon sok, azok a zomboriak tulajdonképpen. Én kerestem a Kornélt, mert ha tévében, rádióban szó van

⁵⁸ Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség.

minden faluról, városról, de Zombort sose meg nem említik. És Zomborban is nagyon sok embert kivégeztek. Nagyon sokat. Én azért kérdeztem, hogy apukáék rajta vannak-e a névsoron. Nem kívánok semmi mást, csak rajta legyenek a névsoron az elveszettek közt. És akkor valami újságban, el is küldtem azt az újságot a Kornélnak a *Hét Napban*,⁵⁹ abban benne vannak. Hát nagyon sokat kivégeztek.

Hát ez a Falcione Sándor ez az egész birtokát... Apuka csinálta a szerződését a városnál. Még tudom, az írónője nagyon szépen hímezett, és ilyen bekötötten, mert jön hát ugye az öreg. Idős is volt, meg egy kicsit bogaras, pipagyűjtemény meg ilyesmi, meg nagy vagyona is volt. És kétszáz hold földjét a városnak adományozta, de azzal, hogy ott nyissanak ilyen mezőgazdasági iskolát az ő birtokán. A végén őt is meg a feleségét is kivégezték, mind a ketőjüket. Ez hosszú történet, leírtam már egyszer az egészet, amit tudtam. Így, ahogy most elmondtam, de persze kicsit részletesebben, mert a Matuskával próbáltam én, de nem jutottam sokra.]

– Ügyvédi irodája volt az édesapjának. Kikből állt össze a klientúra?

– Igen, jöttek szerbek. Főleg szerbek. Meg a sziváciak is, akik voltak, azok is csak jöttek. A németek aztán elmenekültek mind, de [addig] jönni jöttek. Hát menekültek, egész falvak mentek. Olyan karavánkocsik, karavánok voltak, hogy aki bírni ment. Persze, negyvennégyben. Akinek volt mivel, az ment. Nem volt akkor autó meg ilyesmi, hanem kocsikkal, lovas kocsikkal mentek.

No, nekem a legjobb barátnőm zsidó volt, Singer Anna, az még élve is maradt. El is jött meglátogatni. Nem tudom, itt, Szabadkán. Telefonkönyvben megpróbáltam egy párszor, fölhívom. Volt egy Singer név, találtam egyszer, hogy nem-e rokona. Mert ő mondta, hogy Szabadkán van neki rokona. Zomborba eljött meglátogatni. A nagymamánál laktam én, mikor egyedül maradtam.

– Hogy történt a zsidók deportálása? Arra hogy emlékszik?

– Egyszerűen vitték őket. Épp ennek a Singer lánynak, na, az ott lakott, a Vadász-kürttel szemben egy utca, és ott egy emeletes ház, ha jól emlékszem, no, ott laktak. És épp láttam, mert én elég sokat jártam oda, hogy vitték a bútoraikat.

– De kik vitték?

– Utána a hatóság, amikor őket elvitték, és akkor a bútoraikat vitték, rakták kocsira. Kocsikon vitték, olyan nagy kocsin, teherautón, vagy már nem tudom, min. Csak úgy előttem van, hogy az a fotel meg ami az övéké, emlékeztem rá, mert jártam oda sokat. Az volt a legjobb barátnőm. Az iskolába együtt jártunk, és akkor összebarátkoztunk. Mikor a magyarok bejöttek, akkor jártam magyar iskolába, vagyis gimnáziumba, megint csak három évig. De a második, harmadik, negyedikbe, akkor bejöttek a partizánok. Akkor mit volt mit tenni, beiratkoztam megint szerbbe. Akkor az ötödik, hatodik, hetedik gimnáziumot megint szerbbe, és akkor átkerültem a tanítóképzőbe.

⁵⁹ Vajdasági magyar hetilap.

De mielőtt befejeződött volna az iskola, a gimnázium, vagyis a tanítóképző, egy pár héttel, két héttel, nem tudom, mennyi, bejött az egyik tanár, hogy álljon föl az, aki nem hajlandó autóútra menni. Mert akkor önkéntesen ment, aki akart egy kicsit kedvezni a hatóságnak, az önkéntesen ment autóútra dolgozni. Hát persze senki föl nem állt, hát akkor nincs mese. Megkaptuk a diplomát fél tizenegykor, és háromnegyed egykor a vonaton ültünk, mentünk autóutat építeni. Bošnjaci–Županja, azon a részen. Egy hónapos volt akkor mindig a terminus, hogy addig mennek építeni. Hát minket elfelejtettek hazahozni. De aki szervező volt az osztályban, az persze nem volt ott a vonaton, ahol mi voltunk, és... kikerültünk az autóútra mindannyian. Valahogy sehogy se, majdcsak elmúlik az egy hónap... Elmúlt az egy hónap, hát nem hoznak bennünket haza. Vártuk mindennap, majdcsak, majdcsak, hát nem hoznak bennünket haza. Gondoltuk, hogy mire a kérvényt meg kell írni, azt biztos otthon írjuk meg. Aztán úgy sikerült, hogy egy pénteki nap, éppen 13-a volt, mert megvan itt a papíron, ott írárták meg velünk a kérvényt. Akkor ezt a három helyet kértem. Sikerült Szabadkát megkapni. Éppen mielőtt kezdődött volna szeptemberben, úgyhogy két hónapig ott voltunk, kihúztuk a két hónapot.

– Zomborban a magyar három-négy év alatt milyen oktatás folyt? Szigorúbb?

– Nem. Volt egy-két tanár, aki egy kicsit vadabb volt, de minket mint magyarokat külön nem. Az a barátnőm, az a Holpert Olgá, a lánykori neve volt Holpert, ez most Baján él, állatorvos a fia. Annak az apját távollétében halálra ítélték. Fölolvasták a halálra ítéletet. Úgyhogy akkor az apja megtudta, és nem is jött haza soha többet. Odaát maradt magyaroknál, de ott nem is keresték. Azt akarom mondani, hogy ő is ilyen ellenséges szinten volt.

– Mi volt a bűne?

– Nem tudom.

Mikor kivégezték a Kubikot, arról hallott? Nem hallotta, hogy Zomborban volt egy nyilvános kivégzés? A Láncban.⁶⁰ Három embert végeztek ki. No, énnekem azzal köllött volna hazajönni a Balatonról, a menekülésből. Azt mondta, hogy ő nem jön, mert rossz híreket hallott itthonról. Aztán egy hét múlva vagy két hét múlva mégis hazajött, és akkor lefogták. És akkor a Kubikot, az egy szücsmester volt, nagyon kövér volt, meg a Vlah, nem is tudom, József volt, vagy micsoda, annak is ismertem a szüleit, már az anyját, jártak össze a szüleink. Meg egy csendőrt. Az nyilvános kivégzés volt ott a Láncban, és az iskolát is kivitték oda, ottan asszisztálni. A gimnáziumot. Csak engem szerencsére nem, mert engem nem engedett el a nagybácsim meg a nagyanyám, mert azt mondták, hogy beteg vagyok, és otthon tartottak. Nyilván hallották, hogy miről lesz szó, vagyis mi lesz, mert a nagybácsim tisztviselő volt a városházán. Úgy látszik, hogy hallhatták. Másnap, mikor mentem az iskolába, akkor mondták, hogy az én osztályom a gimnáziumból, az ablakból nézhették. De kivitték a lányát is az egyiknek, az Olginak a húgát, az is ott volt, mikor az osztályát kivitték, mikor felolvasták, mikor ki akarták végezni, akkor

⁶⁰ Zombor piacterét az 1920-as években márványoszlopok közé kifeszített vasláncokkal kerítették körbe, innen ered közkeletű neve, a „Láncok”.

fölvasták, úgy látszik, előtte, vagy nem tudom. Akkor lett felolvasva az is, hogy a távollétében halálra ítélik a... Ez egy hentes, mézáros volt, a, se ügyvéd, se jogász...

– Semmi köztisztiséget nem viselt.

– Nem, nem. Meg a diákok is, meg ennek a Klárinak is, itt van ez a Klári Szabadkán, most is szoktunk néha telefonálni. Ennek az osztálytársai két tanárnővel kimentek kukoricát törni. Biztos hallott erről. A fiúk. Na, és aztán azok... Néztük a tévében, a Herceg Jánosnak a mellszobrát avatták. És akkor felhívtam: láttad a Herceget? Láttam, azt mondja. Hát, mondom, nekünk nem sok jót tett. Hát, azt mondja, végül nem sült el olyan rosszul. Hát, mondom, én is azt mondom, végül nem sült el. Hát szóval tragédiákat nem veszi az ember, akkor aránylag hát...

– És akinek az apját is távollétében halálra ítélték, utána az osztályban lett bántódása?

– Nem, nem. Nem is emlegették. Meg énnekem sem. Tudták, hogy mind a két szülőmet elvitték, de nem. Ebből nem volt. És az osztályban a mai napig is. Voltunk is az ötvenes, hatvanas, nem is tudom már, hány éves osztálytalálkozón, akkor a gimnazisták hívnak bennünket. A Pelagics, nem tudom, ismerős-e a név, orvos, de az is most már egyedül él. Azok is szoktak, meghívnak bennünket, és számon is tartanak bennünket. Ezt a Klárit is, ezt a Szabadkán aki van. A Holpert Olgi az megkapta Kupuszinát, ott az anyja kicsit ügyesebb volt, ilyen darálójuk volt. Az asszony, a feleség azzal foglalkozott. Hát elég hosszú és elég bonyolult volt az életem sora.

– Láncon belül később is voltak kivégzések, vagy csak ez a három?

– Nem, csak ezt a három embert, ezt úgy nyilvánosan kivégezték, hogy most hogy rendelték el. Az egyik könyvben olvastam, hogy ennek a Vlahnak a családját is odaterelték, hogy nézzék. Hogy ez igaz-e, nem-e, nem tudom, valamelyik könyvben van leírva így.

– Zombor a Krónics-palotáról híresedett el. Mi történt ott?

– Hát odavitték apukámat is meg a mostohaanyámat is, az Eli anyukát. Odavitték. Apukát elvitték november 1-jén, olyan estefelé, és anyukát meg, mondták, hogy legyen otthon, mert majd reggel jönnek érte. Így mesélték a rokonok, mert én nem voltam itthon. Elmenekítettek a szüleim. A Balatonon voltam, én ottan éltem végig a cirkuszt. Október 4-én mentem el, mikor az oroszok ideértek Makóra. Akkor az iskolában voltunk ötödik osztályban. Ott a zárdában volt az iskola, nem a gimnáziumban, hanem a mi osztályunk a zárdában volt. Nem tudom, miért voltunk ott, úgy látszik, a tantermek foglaltak voltak. Úgyhogy mi ott voltunk, és kilenc óra körül egyszer csak bejött az egyik tanárnő, némettanárnő, Rozgova Edit. Ő apukám unokatestvéréhez ment férjhez. Zomborban voltak már, volt már egy kislányuk, meg ő is terhes volt. És bejött az osztályba, hogy menjünk haza, mert nem lesz máma tanítás. Hát akkor el is indultunk, és mikor mentem el, akkor már megtudtam, hogy Makón vannak az oroszok. Mindenütt az úton, a zárdától hazáig, a német kocsik jöttek, jöttek, egész karavánok. De hát ez csak három napig lesz, mindenki úgy beszélt, a rádió is, csak három napig, akkor vissza lesznek küldve. Vagyis nem küldve, hanem verve. Akkor hazaértem. Apuka aznap kelt fel a

betegágából, mert a veséjével valami, különben is szívbeteg volt. Beteg volt előtte, de aznap kicsit jobban lett, no, felkelt, és egy magas támlájú fotelban ült az előszobában, mikor én hazaértem. Persze ők komolyabbra vették a dolgot, és anyukát rögtön elirányította ezekhez, akit mondok, hogy jött szólni. De nem énmiattam, hanem bejött az osztályba, hogy menjen mindenki haza. Azok ott a Szontai úton laktak, mi itt a Sztapári úton a sarok mellett, ők meg, azon az utcán köllött kimeni, és nekimentek a háznak. Menjen anyuka el, és kérdezze meg, mert az miskolci eredetű volt, az a tanárnő, Miskolcra származott, de itt volt az édesanyja is. Hátha ő megy, hogy megy-e? Menjen, kérdezze meg, elvisz-e akkor engem is. A bátyám meg akkor Pesten volt az orvosi egyetemen. Én pedig: „Csavard a szőnyegetek!” Hát csavarjam a szőnyegetek. Hát gyorsan csavarom a szőnyegetek. Ezt a szőnyeget, meg azt ott bent, azt ők csinálták, szintén egy nagy szőnyeg. Mert az oroszok bejönnek, azt mondják, hogy burzsuj, és mindent szétvernek. Hát az oroszoktól félték ugye. „Csavard a szőnyegetek, meg vágd le a gobelineket a falról!” Hát hogy vágjam le a gobelineket, mert édesapám csinált egy ilyen nagy Madonna-képet. Ő csinálta, még egész fiatalon is, harminckettőben-háromban. Van itt egy nagy meg két kicsi. A többi odaát van. Persze én csavartam a szőnyegetek. A gobelineket nem bírtam levenni, mert nagy keretben volt[ak]. Vártuk anyukát, hogy visszajöjjön. Anyuka vissza is ért, hogy az Edit, úgy hívták ezt a Rozgova tanárnőt, most szóltak neki a rendőrök, mivel tanárnő volt, hogy hát ismeretség ide-oda, megy egy menekülővonat, menekülteket szállító vonat, őt is elviszik. És azzal mehetek én is. Én is gyorsan csomagolni, meg akkor ő levette a gobelint, kivettük a keretből, meg minden. Azt is összecsomagoltuk, vigyed magaddal, vigyed magaddal. Hát amit tudtak, összeszedtek gyorsan. Majd jön értünk a fiáker, mert Zombor az fiákerrel működött abban az időben. Hát jött is. Másfél éves kislánya volt, meg terhes volt, meg az édesanyja. Akkor jöttünk, becsomagoltunk gyorsan. Anyuka nyakamba akasztott egy kis ékszer egy ilyen kis cipzáros tasakban, és a levélpapír-garnitúrát. Még nemrég jutott eszembe, ez volt az utolsó ajándék, a karácsonyi ajándék otthon. Negyvenháromban az utolsó karácsony, akkor kaptam ezt. Ilyen monogrammal ellátott levélpapír. Eljött anyuka, gyorsan összerántottak, egy ilyen nagy koffer meg egy kis koffer, az itt van még most is. Meg kukoricaháncsból volt egy ilyen kis szatyorszerű táska, azokat össze. Lelkemre kötöttek mindent, meg hogy a bátyámhoz menjek el Pestre, mert Pesten megállunk. Pesten menjek, keressem meg a Szent Imre Kollégiumban. Gobelineket vidd magaddal, ezeket is vidd magaddal, ezeket is. Mert hát ugye ő csinálta, és sajnálta, hogy az oroszok a földhöz verjék. Akkor én ezt mind vittem magammal. Velünk jött egy, szintén unokatestvére apukámnak, az is a Sztapári úton, ott laktak. De ilyen nyúlszája volt neki, azzal született. A testvére pedig a Balatonon volt orvos. Féltestvére tulajdonképpen. Oda indultunk mi, ahhoz a rokonhoz. Apukának első unokatestvére volt. Az is jött velünk segíteni. Kimentünk az állomásra, ott már tömeg volt. Fölszálltunk, persze minket elfogadtak, meg a rendőrök hozzátartozói voltak. Anyuka kísért ki, apuka nem, de hát anyuka, ez az Eli anyuka. Elodia, de Elinek hívták, mert a lányom lett Ella, de Eli maradt, Elinek becértük. Kimentünk

az állomásra, mi felszálltunk, ők búcsúzkodtak, ki hogy tudott. Ez az Ernő, ez a nyúlszájú meg anyuka azok lemaradtak. A fiákerrel visszamentek, és úgy látszik, akkor a szőnyegetek meg amit összeszedtünk gyorsan, elvitték azokhoz az Ernőékhez, ahol azok laktak. Meg ez az Edit tanárnő is ott lakott ugyanabban a házban, csak elől a nagy lakásban. Csak onnan tudom, hogy mert mikor én hazakeveredtem, ott kerültek elő a dolgok, ami meg lett mentve. Biztos mikor a fiákerrel visszamentek, akkor ezt mindjárt oda is vitték.

No, akkor mi elmentünk Pestig, a bátyámat nem találtuk otthon. A cédulát bedobtam az ajtó alatt, és akkor mentünk a Balatonra, ehhez a nagybácsihoz, aki orvos volt ott. Három falu orvosa volt, ahol ők laktak, azt úgy hívták, a falut, hogy Kéthely. Az volt a neve a falunak. A Hunyadi grófnak volt ott birtoka, a kastélyba a másik unokatestvérem lakott. Ennek az Edit tanárnőnek a sógornője, a férjének a testvére. Annak a férje volt ott uradalmi intéző, főintéző. És öt gyerekük, öt lányuk volt, és azok ott laktak a kastélyban. Voltam is én ott nyaralni náluk még előbb. Ne mondjam, inas meg kocsi, meg mit tudom én... A nagybácsimnál, ennél az orvosnál is, meg emezeknél is minden volt. Ott voltam. Október 4-én mentünk, mentem el itthonról. És ott voltam egész október meg egész novemberben is még. Itthonról persze nem tudtam semmit. No, egy levelet kaptam, épp valamelyik nap volt a kezemben, mert egy ismerős fiú, egyetemista, jóban voltunk, és mondta, hogy megy át. És ha akarnak nekem valamit küldeni, akkor küldjenek. Akkor küldtek levelet. De hogy ott kaptam-e meg, vagy utólag, ezt már nem tudom. No, és ott voltunk. Amazoknak is volt két felnőtt fiuk, egyetemisták vagy már végzetek is talán. Azok aztán be kellett, hogy vonuljanak, elkerültek Oroszországba. Nem is tudom, hathét évig voltak ott. Na mindegy, hanem akkor az oroszokat Makónál nem zavarták vissza, hanem azok jöttek, jöttek, közeledtek. Hát akkor jöttek a falubéliek, ők szerették a nagybácsimat mint orvost. Jöttek, hogy jöjjön ide, valami barlang van, majd ott leszünk valami erdőben, és ezt a három napot, míg az oroszok itt elvonnak, addig ki lehet bírni. Nagybácsim is gyanakodtak, nem lesz az úgy jó, hogy egy erdőben, barlangban, mit csinálunk. Mégsem lesz jó. És akkor jött a szomszéd faluból, Somogyszentpálról, a három falu közül egy másik, ők két helyen laktak, de Somogyszentpál is hozzájuk tartozott, jöttek, hogy, bejött az egyik asszony, az egyik néni, hogy ne menjenek maguk, doktor úr, sehova, jöjjenek mihozzánk, ne menjenek az erdőbe. Jöjjenek ki Szentpálra, oda úgyse jön senki. Jól van, összepakoltunk, és kimentünk Szentpálra. Az Edit pedig, akivel én mentem, az a tanárnő, az emezeknél a kastélyban a sógornőjénél. A férje meg itthon maradt, hogy őrzi a lakást. Zomborban ott maradt, mert háromszobás, szép nagy lakásuk volt. Hát persze azt elvitték a Krónicsba szintén. Doktor Vígh József volt. Vidákovics volt eredetileg, de magyarosított nevük volt. De régen is Magyarországon laktak, csak mikor bejöttek a magyarok, akkor átjöttek Zomborba. Volt nekik házuk, meg minden. Az anyja itt is maradt, de aztán elvették a házat, és őt is átírányították. Mikor az anyaországiakat kitelepítették, akkor őt is kidobták. Igen, már a partizánok. A házuk itt maradt.

Elkerültem Somogyzentpálra. Ez a Margit néni, Babodi Sándorné volt, Margit néni, jöjjenek, jöjjenek. Hát jól van, akkor kimentünk oda. Mikor kiértünk, a férje, a Sándor bácsi fogott minden holminkat, el kell ásní, mert ez így nem maradhat. A temetőbe elásott mindent. Az én nagy kofferomat meg mindent a gobelinekkel együtt, mindent, amit én vittem, minden ott volt. De én, valahogy ugye tizenöt éves fejjel, a kis koffert, ekkora koffer, kemény bőrkoffer, azt nem adtam oda. Hanem eldugtam a, volt ilyen szoba és még egy, az tele volt répával, és a répa alá bedugtam. És az ott maradt. És amikor elástak mindent, az én kofferom megmaradt. A kicsike, majd megmutatom. Ott maradtunk, ott értük meg a karácsonyt. De az oroszok odaértek a Balatonhoz, és ott megállt a front. Én az ékszer, ami rajtam volt, a nyakamba, azt sem adtam oda, azt is eldugtam. Bejöttek az oroszok. Ezek a Károly bácsiék, az orvost úgy hívták, hogy Károly bácsi, a felesége Izabella volt, de Baba néninek hívtuk. Az ő fiaikat elvitték katonának. A Margit néni meg a Sándor bácsi, azok a Babodiék, akik ott voltak, a házigazdák, engem nagyon mentettek. Hát tizenöt éves, elég nagy, fejlett lány voltam.

Az oroszok hogy mit csináltak, ne részletezzem. Akkor úgy mondták, hogy megbecstelenítették. Úgy mondta a rádió, meg így is volt, meg úgy is volt. Meg meggyalázták, ezek voltak a szavak. Ez így is volt. Engem meg féltettek, mentettek, rejtegettek, hol ide, hol oda. Mikor az orosz jöttek házkutatást tartani, akkor volt egy szekrény, olyan kétajtós, olyan parasztszekrény. Nem sok motyót raktak bele, azt úgy állították, hogy lehessen a sarokba, sarokba tették. Ha észrevették, hogy jön az orosz, akkor engem oda bedugtak. Ne mondjam, még szuszogni se volt szabad. Ez volt az egyik. Vagy úgy aludtunk, hogy ilyen magas lábú ágyak voltak, parasztszoba, földes szoba, magas lábú ágy. Beraktak egy pokrócot alulra, engem legbelőltre a fal mellé, és nekik volt két fiuk, egy tizennégy éves meg egy hétéves. És akkor azok így sorba. Jöttek az oroszok, hát ugye gyerekek, tovább nem kutattak. Akkor másik alkalommal a nyolcvannégy éves nagymama meg fölül aludt, fent az ágyban. Akkor az oroszok jöttek ilyen nagy micsodával, de nem találtak. Akkor volt, hogy úgy rejtettek nappal, hogy a nagy vetett ágy volt, parasztágy. Engem legbelülre, és akkor dunna. Akkor még egy olyan rossz kabátot is rádobtak a tetejére, úgyhogy én ott szuszogtam. Lényeg az, hogy sikerült, és megmentettek. Végig megmentettek, hál' istennek. Persze oda is odaértek az oroszok, nem állt meg a front, továbbra is mentek. Jöttek, házkutatást, így-úgy-amúgy.

A nagybácsim titok volt, hogy ő ott van, mert ha orvos, akkor rögtön elviszik. Az egész falu titkolta, csendben volt mindenki, senki el nem árulta. Volt rajta egy gumicsizma, és a kukoricát morzsolta. Bejött az orosz, meglátta csizmát, rögtön lehúzta a lábáról. Viszik. Akkor faklumpában. Én is parasztruhában. A Margit néni adott ruhát, mindent mindannyiunknak. Felöltöztetett bennünket. Egyszer bevágódik, éppen morzsolta a nagybácsim, bevágódik az orosz, tárcsával. Neki a nagybácsimnak, elkezd ordítani: uri, uri! De ordít. A nagybácsim föláll, hát igen, az vagyok, úr vagyok, mert gondolta, valaki elárulta, hogy urak vagyunk. Hát, és indul. De ez ordít. Másodszor is: uri, uri. Hát nagybátyám: az vagyok, úr vagyok,

elvégeztük, azt hogy kivégzik. Egyszer csak harmadszor is: uri, uri. És mutatja. Ja, óra kell neki! Hát akkor kivette, elővette, amit az apjától kapott, zsebórát, és odaadta neki. Amit akkor kapott, mikor diplomált. Mindegy, odaadta neki. Az óra kellett. Csak az óra. Kisütötték, hogy majd csinálnak suszterajt⁶¹ a szomszéd szobában az oroszoknál. Hát akkor engem is már, azokkal a nagybácsim összeismerkedett, mert a nagybácsim tudott szerbül. Mert ő zombori származású, csak az első világháború után átkerült fronton, mit tudom én, hol volt. Ott telepedett le, ott nősült, alapított családot. A szülei meg itt maradtak Zomborban, itt voltak, meg ez a féltestvére, ez a nyúlszájú Ernő. No, összeismerkedett azokkal, meg engem is szabad volt ottan engedni.

Engem odaültettek, volt egy olyan kis hokedliszerűség, én ott ültem és fontam. Mert én tudtam fenni. A Margit néninek volt rokkája, rendes rokka és kender. Hát én Zomborban megtanultam fenni, mert akkor gyapjúhiány volt.

Az újvidéki nagynénim, anyukának a testvére mondta, hogy van neki egy paplana, tiszta gyapjú, azt meg kéne fenni, lehetne gyapjút megoldani. Apuka elvitt egy klienséhez, aki tudott egy bunyevác asszonyt, hogy tanítson meg. Az meg is tanított, kaptam is egy szép piros rokkát. Azt is az oroszok aztán eltüntették, vagy a partizánok.

Ott ültem, fontam, ezek meg főzték a borscs levest. Káposztával meg mit tudom mivel. Közben, hogy minden el lett ásva, a nagynénimnek nem maradt meg semmije. Mindent elásott, mert csak három napig lesz csak, majd aztán kiszedjük a temetőből. Ami az én kis kofferembe volt, azt osztottuk. Volt ott több pár harisnya meg fehérnemű. Hát amit lehetett, osztottuk. Egyik nap kidobolják, hogy el kell hagyni a falut, mert a front megállt a Balatonnál, és visszafelé kell jönni. Közben volt ott munkaakció is, az asszonyokat össze, de szerencsére tizenhat éven felülieket. Én csak tizenöt éves voltam, én kiestem belőle. Az idősebbeket csak vitték, meg abból is volt minden. Egyszer csak kidobolták, hogy el kell hagyni a falut. Akkor jött a szomszédasszony, a Nancsi, és itt van karácsony. Mert előtte hozott egy kis fenyoágot, egy borosüvegbe beleszúrta, hogy itt van, legyen nektek is karácsony. Akkor odacsapta, hogy itt a karácsony. Hát el kell hagyni a falut. Nohát, akkor nincs mese. Ezeknek volt két ökrük, és akkor felrakták az öreg nénit, a nyolcvannégy éves mamát. Mi gyalog. Meg a kisgyereket, a Gyulát, hétéves körül volt, feltették. Meg amit tudtak, felpakoltak, a holminkat. Ja, és kidobolták azt is, hogy mindenki felszedheti, amit elásott, merthogy az egész falu ásott. Mindent felszedhetnek, mert az oroszok megengedik és vigyáznak. A mieink nem merték felásni, mert a nagybácsimnak volt valami rádiója elásva, meg pénzük is volt ott. Ha most az oroszok ott örködnék, meg meglátják, milyen holmi van, nem... Úgyhogy ott maradt. Elmentünk. Karácsony másnapja volt. Somogyszentpálról eljutottunk Lengyeltótiába. Ott voltunk két-három hétig. Ott, mivel a nagybácsim orvos volt, volt neki egy kis protekciója, és a kórházba, hát az oroszok nem mertek bemenni, mert a betegségektől féltek. Engem betettek a kórházba. A nagybácsim elintézte, hogy engem

⁶¹ Cipésműhelyt.

befogadtak a kórházba, betegnek. Én ott voltam a kórházba, ott voltunk három hétig, így valahogy, január végéig. De akkor megint kidobolták, hogy el kell hagyni azt is, mert a front ott van. Hát akkor jöttünk még keletre, Mernyéig eljutottunk. És ott az ökrökkel, Csengő meg Tündér volt a két ökor, állandóan nógatták őket. Mikor Lengyeltótiról el kellett jönni, akkor szétváltunk, Mernyéig eljutottunk. Mernyén minket befogadott a kántor, Németh István meg a felesége, az is Ella néni volt alighanem. Azok befogadtak bennünket, és ott voltunk tovább. Én már kezdek nagyon nyugtalankodni, jöttem volna haza. Meg erre már kicsit rendezettebb volt a világ. Akkor a nagybácsim, mert egyedül dehogyan engednek el, nem mertek elengedni, próbált ismerősöket találni. Voltak menekültek az egész országban. Február odaért, hát ezt a Kubikot megtalálta többek között. Hát meg is volt beszélve, hogy majd jövünk. Arra rá mert bízni, hát fölött férfi, zombori. Apukát is ismerte, meg hát én is ismertem, mert ő vitte mindig a zászlót Szent István napján. No, azért is végezték ki, mert ő vitte a zászlót, ez volt a bűne. Ő vitte legelő a zászlót, olyan büszke volt erre. Sokszor neveltük is, hát mennyire nagy hasa volt, gyerekek voltunk. Meg is volt beszélve, hogy mikor indulunk. A nagybácsim elment hozzá, vagy valahogy kapcsolatba lépett vele. És azt üzenté, hogy nem mer elindulni, mert olyan híreket kapott innen, hogy ő nem jön. Akkor nincs mit, avval nem bírok jönni. Én meg csak: gyerünk haza, csak gyerünk haza, mert hát a vonatok is akkor már mentek erre. Akkor talált egy vasutast, egy vasúti forgalmistát, Evetovics Géza volt, egy fiatalember. Az szabadkai, az jönne haza, mert az is nagyon jött volna. Na, akkor azzal elengednek. Már ott sem volt kilátás már semmire sem, itt meg nem tudtuk, hogy mi a helyzet, hogy ennyire tragikus. Akkor azzal elindultunk. Vonattal jöttünk. Én féljeggyel jöttem, mentem is, meg jöttem is, mert hát apuka tisztviselő, városi tisztviselő. És fényképes igazolványom volt. Az volt a szerencsém. Jöttünk szépen, egészen a Dunáig. Bátaszékig vonattal, és akkor aztán gyalog. Amarra egy részt gyalog mentünk, Öreglaknál éjszakáztunk is kint. Odaértünk a Dunáig, este lett már. Az oroszok robbantgatták a hídaradványokat, meg a jeget robbantották, mert zajlott a Duna nagyon. Február volt, február 12-én indultam el Mernyéről. Nagyon zajlott a Duna, nem visznek át senkit. Mit csinálunk, ott maradunk a Duna szélén. Bajára át kellett volna jönni, de nem. Aztán egyszer mégiscsak kisütötték, hogy egy gyűrűt, az ékszereket a nyakamba akasztottam, de egy gyűrűt, ami nem nagyon tetszett, azt külön tettem, hogy ha valamit az úton köll odaadni, akkor legyen. Egy olyan zöld, meg is van még, egy olyan zöld kő volt rajta. Hoztam a kis kofferomat meg egy kukoricaháncs szatyromat, abban ennivaló volt. Egyszer csak este kisütötték, hogy a gyerekeseket áthozzák. Nekem volt annyi szerencsém, hogy Kaposvárról jött egy fiatalasszony egy kisbabával. És az anyja bajai, az elment érte, együtt jöttek. Hát én odaszegődtem azokhoz, mert addig is beszélgettünk ott, odaszegődtem, hogy mi összetartozunk. És akkor a gyerekeseket hozzák, így én is jöttem, meg ez a Géza is jött velünk együtt. El is fogadtak bennünket. A komp egy sima deszka volt, azon majd hoznak bennünket. Egymásba kapaszkodtunk, mert nem volt semmi, ami fogjon bennünket. Mire a közepére

értünk, légiriadó. Akkor fogtuk egymást, és jöttünk. Szerencsésen átértünk, és akkor ezekhez, akikkel jöttem, ez a kisbabás, ezek Baján laktak. Cserkész utca 4., egy alkalommal kerestem is őket, mikor voltam a fiamnál át, de ott nem tudtak róla. Úgy tudtam, hogy borbély, de akik ott laktak, nem tudtak róla, hogy van vagy nincs olyan. Oda kerültünk, ott is voltunk egy két napig vagy egy napig, nem is tudom, meddig. Főztek is ránk. Ott megtudtuk, hogy határ van. Mi lesz velünk, hogy jövünk ide, nem lehet idejönni. Addig-addig, az orosz parancsnokságtól kell engedély. Hát az nincs, olyan nem lehet. Én tizenöt évesen vagy nem fogtam fel, vagy nagyon akartam jönni, mondom a Gézának, gyerünk az orosz parancsnokságra. Á, hogy menjünk az orosz parancsnokságra kérni engedélyt. De gyerünk, de gyerünk, hát addig-addig, hát jól van, gyerünk. Baján elmentünk az orosz parancsnokságra engedélyt kérni. Ott a városháza, vagy nem tudom, hol, egy nagy épületben voltak. Meg is kaptuk, és én, mivel ezek itt annyira így-úgy, meg az a Kubik is azt mondta, hogy rossz híreket hallott, én úgy kértem az én engedélyemet, hogy ha nem tetszik, akkor két héten belül visszajöhetek. Ha valami oknál fogva nem akarok maradni. Úgy is adták, az igazolványom megvolt, fényképes. Vártuk, hogy mikor lesz vonat. Hát lett egy katonai vonat. Gondolhatja, engem ott rejtegettek föld alatt meg föld fölött, és most jövök egyedül egy katonai vonaton! Mindegy, még ülőhelyet is kaptam, nem volt egészen marhavagon, voltak benne azért ülések. Engem betett a Géza a fal mellé, ő meg mellettem állt, minden baj nélkül beértünk Szabadkára. Ideértünk, de éjszaka, kijárási tilalom van, fél nyolcig nem mehetünk sehova. Akkor a nagy cserépkályha, még most is, azt hiszem, megvan Szabadkán az állomáson, odatettem mellé az én kis kofferomat. Jó kemény volt, arra rá bírtam ülni, és melegítettem a hátamat. Vártuk a fél nyolcat. Fél nyolckor elindultunk a Gézáékhoz, mert vonat Zomborba nincs. Akkor megyünk a Gézáékhoz, azok ott laktak a rókusai templommal szemben pont. Egy olyan régi fajta házban. Voltunk egyszer a férjemmel, kerestük, de azt sem találtuk. Odaértünk, az anyja jött ki, egy olyan bunyevác asszony nagy szoknyában. Az jött kaput nyitni. Hát az azt hitte, úgy tudta, hogy meghalt a Géza. Hát ne mondjam, lett nagy öröm. És ott volt, hogy élettársa volt-e, vagy rokona, egy férfi, az partizán volt, meg a Gézának az öccse, az is partizán volt. A másik az meg már fölnőtt férfi. Akkor most én is itt maradok, mert Zomborba vonat nincs. Majd ők megtudják, mikor lesz Zomborba vonat. Megtudták, hogy lesz vonat, de Cservenkának. Akkor elmentem én azzal. Engem kikísért ez a partizán, ez a felnőtt, kikísért a vonathoz, és elmentem Cservenkára. Cservenkán Szivácnak meg Verbásznak, visszafelé jött a vonat Zomborba. Szivácon felszállt valaki, aki engem felismert. Egy nő, olyan fiatal nő. Egy parasztlány, vagy asszony, és úgy beszélgettünk. Kérdezem, hogy tud-e valamit apukáékról. Nem tud róluk semmit, de azt tudja, hogy katonák vannak a lakásban. Akkor Zomborig odaértünk, a nagyanyámék a Bajai úton laknak, el kellett menni a ház előtt. Odaérek a ház elé, én csizmában, bekötött fejjel. Az ablak nyitva volt, benézek, elhúzom a függönyt. Látom, a bútor bent van, akkor mertem becsöngetni. Az unokaöcsém jött az ablakhoz nézni, hogy ki. Odamegyek, hogy: „Szerbusz, Pistikém! Megis-

mersz?” „Én nem.” Hát mondom: „Én vagyok a Mária!” „Jaj, te vagy az!” Akkor szalad. Persze úgy voltam kiöltözve, meg hát nem is gondolta, öt éves kisgyerek volt. Szaladtak kinyitni a kaput. A nagynénim a kútnál éppen. Terhes volt a második gyerekekkel, a kútnál volt éppen, ilyen pumpás kút van. Mikor meglát, olyan döbbenően néz rám. Meg voltam lepve, hogy nem örülnek, hogy én megjöttem, hogy megkerültem ennyi idő után. Odamegyek: „Mi van apukáékkal, él apám?” „Hát tudod, most nem tudjuk, hol van. Most nem tudjuk, mert tudod, elvitték kihallgatni”, és így-úgy-amúgy... De semmi konkrétat. Hát jól van, elvitték kihallgatni, de hát... Nem gondoltam én sem mindjárt tragédiára. Ott maradtam. Azt mondja, ne menj te sehova, maradj itt. Nagyanyám is előkerült, ne menj te sehova. Hímöltekhámoltak. Még akkor sem volt ez énnekem akkor olyan gyanús. Hanem hát aztán lassan, lassan, lassan. Az volt rajtam, ami rajtam volt, semmim nem volt, hát a lakásban nincs semmi. Akkor lassan kisült. Akkor már majd összeszedjük, mert tudtam, hogy az anyuka valami két ruhát odaadott valami varrónőnek, hogy igazítson rajta. Még előbb, mikor én még otthon voltam. Nagyanyával majd elmegyünk értük. Mikor elmegyünk, benyitunk az ajtón, az anyján rajta az anyukám ruhája. Akkor, mikor látta, hogy kik vagyunk, akkor gyorsan levette. Bement a másik szobába, levette, és ideadta. Hát, mondom, tartsa meg most már, mindegy. No, és hát ilyen dolog sok volt. Az tűnt föl, hogy akivel összetalálkoztunk, mindenki a nyakamba ugrik, és sír. És mindenki sír, de nem tudom, miért. És akkor úgy lassan, lassan. Akkor egyszer csak a nagynénim kitálalt, hogy tudod, volt itt egy asszony, a Krónicsból jött. Ő valahogy kiszabadult, egy bunyevác asszony, Dragica. Mert őt azért vitték el, mert főzött a magyar tiszteknek. Szakácsnő volt. És az ide becsöngetett egyik nap, tudom a dátumot is, csak most nem ugrik be, és azt mondja, hogy anyukával együtt volt. Ő nagyon fázott, mert rövid ujjú ruha volt rajta, anyukán meg volt télikabát is. És anyuka odaadta neki a pulóverét, hogy vegye föl. Az asszony a pulóverével együtt idejött, hogy mi megismerjük, mert ezt a pulóvert már te is felvetted. Olyan vörös pulóver volt, és én is biciklin volt, hogy rajtam volt. Felismerték, megismerték, hogy az ismerős. Onnan jött, hogy anyuka azt mondta, gondoskodjon a nagyanya rólunk, mert őrájuk ne számítsunk, mert apukát reggel kivégezték, és őt is délután fogják. Amikor ezt már a nagynénim megmondta, akkor már nem volt más, tudomásul kellett venni. Így volt.

Akkor mentünk nyomozni, mert mindent, amit tudtunk. Meg volt, aki persze megmondta, hogy a zongorámat az udvar közepén szétverték. Nyitva volt a kapu, és látták, hogy fejszével verik a zongorát kint az udvar közepén. Mentünk sorba, ami még megvan. Ez ezt mentett, az azt mentett. Ezek az Ernőék ezek mentettek, amit mentettek, mert anyuka már, úgy látszik, a fiákerrel mikor visszamentek, az ezüstöt meg ilyesmit elástak a gyalupad alá. Úgy látszik, az Ernővel ásott el a házban, ahol laktunk, valamiket, mert az Ernő egyik nap... Így mesélte az anyja, a Matilda néni, hát várom, várom, kijárási tilalom van, és az Ernő nem jön. Egyszer csak ideér. Megleste, mikor a katonák kimentek a házból, és kiásta azt, amit ők ott anyukával elástak. Elástak egy csomó iratot, apukának az iratait, meg nekem is, keresztlevelek, fontos

iratok egész csomó. Azokat elásták. Meg pénzt. Amit elástak, ezeket mind felásta, és hazavitte. Persze visszaadták. No, akkor ezek a szerbek is, ezek is sok mindent mentettek. Órát, ezt az állóórát, paplanokat, anyukának, apukának bundáit, volt télikabát, ilyesmit. Amit tudtak, mentettek, amit már anyukáék odavittek ládába előbb, még a partizánok be sem jöttek. Az oroszok elől, nem a partizánok elől, arra nem számítottak. Még apuka, mikor engem irányított, hogy menjek el, én nem megyek sehova, én nem bántottam senkit, nem megyek sehova.

No, akkor mentünk, nagymamának volt valami rokona szintén, a Sztapári úttal párhuzamos, nem tudom, az milyen utca, a nagytemplomnál, a karmelita templom mögött kellett menni azon az utcán tovább. No, ott lakott valami Krausz néni, és elmentünk ahhoz. És az mesélte, hogy ezen az utcán vitték a Kistemető végébe. A Kistemető legvégébe, oda ásták el őket. Ásóval vitték, velük ásatták meg a sírokat, vagyis a gödröket. A temetőcsőszel is beszéltem, mesélte, hogy volt, akinek az ökle még kint volt. Hogy élt még, vagy mit tudom én. Mi oda jártunk, és a gyerekeket is elvittem, a gyerekeimet. Úgy mengettünk. Egyik alkalommal ezzel az unokaöcsémrel kimentünk oda autóval, és nézem, egy olyan nyúl vagy macska, vagy micsoda ez. És a lábommal így megpiszkálom. Hát egy emberi csontváz, kéz. Egy ilyen télikabát idáig, az a nyúlászór kabát, vagy minek hívják. Egy télikabát ujjá és az emberi kéz. A kéznek a csontjai csak. Mondom, hát ez egy kéz. Hát tényleg egy kéz.

– És az a Kistemető az a temető, ahova most is temetkeznek?

– A Sztapári útnak egész a legvégén, mondjuk a Sztapári úttal párhuzamosan, még arra kijebb. Ott. Ott vannak gödrök. Mikor akkor én kimentem, akkor látszott is a friss ásás. Gödrös az egész.

– Hányban ment ki megnézni?

– Akkor mindjárt negyvenötben, mikor én februárban hazajöttem. Hát amikor én megtudtam, hogy mi van meg hogy van, akkor mindjárt kimentünk oda megnézni, hogy nem-e édesapám. Mert a szíve beteg volt, hogy bírta-e, győzte-e, mit csinált. Na, eljutottunk egyszer, mert kezdték mondani, látták apukát itt bemenni, ott bemenni. Hát persze az mind nem volt igaz, de én azért mentem. És akkor fogtam ezt a Pistit, kisgyerek volt. És akkor mentünk, mentünk. Itt látták, ott látták, akkor én mentem oda. És akkor valami hivatal volt, Udba-e, Ozna-e, mi, csak a Pistit leállítottam a túlsó oldalra, hogy maradj itt. Ha én sokáig nem jövök, akkor menj haza, és mondd meg, hogy én hova mentem. No de hát kiengedtek. Ott kérdeztem, ők meg elkezdtek kérdezni tőlem, milyen pártba volt benne apuka, meg, meg hogy meg mint. Engem csak az érdekelne, hogy van-e valami ítélet, hogy tulajdonképpen miért csinálták. Mert bántani biztos, hogy nem, mert katona nem volt, mert nyomorék ember volt. Kisgyerek korában leesett huszonegy lépcsőn pincébe, és a hátgerince eltört. Látszik is, hogy púpos, úgyhogy katona nem volt. Amikor Zomborba a magyarok bejöttek, ő sem ilyesmit, sem olyasmit nem... Meg egyáltalán, akkor nem válogatták, hogy ki mit csinál, hanem elvitték a patikust, elvitték a tanárt is, elvitték a gyereket is, mindenkit. Újvidéken az egész rokonságot, akit csak ismertem férfit, mind elvitték. Újvidéken volt ez a, nem tudom, mennyire

ismeri Újvidéket, Urbán vállalat volt. Könyvkereskedő. Urbán Ignác és Fiai, ez volt. Nem könyvkereskedés, füzeteket csináltak, meg ilyesmiket. Láttam is a jó múltkor, tavaly, tavalyelőtt a tévében, hogy meggyulladt valami vállalat. Az alighanem az az, Njegoševa 4. szám. Hát ott lakott az én nagynénim, ott csinálták a füzeteket. Ilyen nagy. Oda jártam nyaralni, és akkor, ahogy vágták a füzeteket, ilyen nagy, mint az asztal, olyanokra letették, és ahogy vágták a szélét, ilyen szélek estek le. Sárga meg kék meg zöld füzetetők. No, akkor azokat nekem adták, akkor én fontam ilyen kis tálcákat. Az volt a 4-es szám, az a ház. Azt biztos, hogy elvették, és ott volt. Csináltak valami üzemet, mert ott laktak a...

– És azokat is kivégezték?

– A nagynénimet nem, hanem a fiai közül, a nagynénim férje az már előbb meghalt, hanem az Ottót, Urbán Ottó, Urbán Ignác és Fiai, az volt. Az Ottó meg a nagynénim férje, nem is tudom már, mi volt a neve. Az Ottót azt elvitték, akkor a Pásti Ottót, az is unokaöccse volt annak, ők ott laktak a templom körül. Ez a szabadkai, akit mondok, hogy idekerült, az egyik testvére anyukának. Annak az egyik fia Újvidéken lakott, az Hoffmann Antal, azt is, meg a Raus Anti. Azok Kékes körül, jöttek ide Újvidékre lakni, és az is ott volt ezeknél az Urbán Ottóéknál. Ott volt látogatóban vagy valami. Fiatal gyerek volt, és azt is elvitték.

Az újvidékieket nem tudom, hogy hova vitték. Csak akit ismertem férfit, azt mind elvitték. Ezt az Ernőt azt nem, mert az nyomorék volt. A férjét pedig, akkor volt terhes, aki velem jött, azt a tanárnőt, annak a férjét is elvitték, azt Zomborban. Az városi jegyző, tisztviselő volt.

– Valószínűleg a tisztviselőket...

– Hát mind. No, ennél az asszonynál is kikötöttünk, mert ismerős, és jött nekem segíteni, aki csak tudott. És elmentünk ehhez a, aki valamit tudott, kérdezni. Akkor mindjárt. Mikor bemegyünk, magasra vetett ágy van, rajta anyukámnak az a vörös pulóvere. Akkor már tudtam, hol, hol vagyunk. Kérdezzük az asszonyt, hogy, mint. Elkezd mondani, hogy dróttal összekötötték, kezdi mondani. De egyszer csak, hoppá, rájött, hogy én ki vagyok, és akkor abbahagyta. Akkor nem mondta tovább.

– Utána vissza tudott menni abba lakásba, ahol laktak? Vagy soha többet?

– Na, egyszer visszamentem úgy egyedül, a magam feje után. Volt egy olyan kamra, fáskamra, vagy mit tudom én, micsoda, tömve volt, az iratok szétszórva, régi iratok. Mind az egész úgy szanaszét. A pincében egy ekkora kávéscsészedarabot találtam, megismertem. De máshonnan semmi nem jött ki.

– Új lakók mentek oda?

– Persze. Megjött talán az eredeti gazdája. Azok zsidók voltak, azok megjöttek. Az ékszereket, amit kérték, hogy apuka őrizze, nem gondolták, hogy apuka [sorsa] is e lesz. Mikor a zsidókat vitték ugye, és én tudtam szerencsére, hogy mi hova tartozik. És akkor azok kérdezték, hogy megvan-e, mert híre ment, hogy megmaradt az ékszer. És tudtam, hogy melyik az övéké, és azt oda is adtam. Meg Újvidékről is volt, mert S. E., anyuka ugye Scheib Elli, a férje után. És akkor olyan monogramos, szintén zsidó család a nagynénémre bízta. Abban az időben őrizni más holmiját,

az is veszélyes volt. Elhozták anyukának, mert a monogram az volt. No, azok is visszajöttek, és a nagynénim szólt, hogy megvan, és eljöttek Zomborba. Én tudtam minden darabról, hogy melyik kié. Tudtam, hogy ez nem a miénk, ez onnan van, és akkor visszaadtam nekik.

Ahogy én iskolába jártam, gondolkodni kellett, hogy valamit kell csinálni, hogyha befejezi az ember a gimnáziumot. Hát azt tudtam, hogy egyetemre nem mehetek, hát nincs mese. Hát Zomborban nyílt könyvelői tanfolyam. Én beiratkoztam úgy iskola mellett a könyvelői tanfolyamra. El is végeztem elég jó eredménnyel. A múltkor kerestem, hátha valahol még megtalálom [a diplomámat], de nem találtam, biztos Zomborban maradt.

Mikor jöttem Zomborba, át a határon, Szabadkától Cservenka felé egyedül megyek, nincs már a Géza se mellettem. Vagy nem is, mikor Bajáról jöttünk, mikor a határon átjöttünk, és Szabadkán akarunk leszállni, még a Géza ott volt. A vonat ajtajában le akarok szállni, előttem egy partizán, adjak igazolványt. Szerencsére nekem volt, meg az az átmenési, amit az oroszoktól kaptam. Kérdezi, hogy milyen nemzetiségű vagyok. Hát abban a pillanatban... Hát most német nevem van, és tudtam azt, hogy a németekre nem haragszanak a partizánok, mert a magyarok jöttek be, nem a németek, ide. A magyarokat jobban gyűlölték, mint a németeket. Mondhatom azt, hogy német. De abban a pillanatban: nem, én akkor is magyar vagyok. Mondom, magyar. Akkor leengedett. Utánam jött a kerényi jegyző, nem aznap, hanem egy pár napra rá, egy hétre rá, vagy hogy. Hallom, hogy jött a kerényi jegyző, az Völöfd Péter volt, és az azt mondta, hogy német. Pedig azt a kerényiek elzavarták, mert magyarone,⁶² a német svábok elzavarták. Mikor jött, azt mondta, hogy német, ugyanezen logika alapján. Azonnal lágerba vitték. Úgyhogy akkor vitték lágerba mind a németeket. Aztán jött a híre, hogy a német nevéket is fogják, de hát azokat nem.

– Gakovóra vitték mindjárt őket?

– Hát persze, ilyen gyűjtőtáborokba. És ha valamelyik gyerek koldulni ment, mert mentek azért, nem tudom, hogy bírtak kiszökni, és akkor az ing alá vagy ruha alá sárgarépat vagy valamit gyűjtöttek, azt kidobálták [kidobáltatták] velük, ha találkoztak. Nekem osztálytársam is, az ott volt a Bajai úton, valami kocsmá vagy mi volt, és ott munkára ki volt adva. Mikor én mentem a másik utcára kannával vízért, nem vízcsapról ittuk a vizet. Akkor néha ki bírt jönni, egy darabon elkísért, beszélgettünk.

– De azok szegények koldultak?

– Hát amelyik bírt. Amelyik kijutott.

Hajdújárás, 135.

⁶² A XIX. századtól elterjedt kifejezés, amely a magyar érzelmű, de nem magyar származású személyre vonatkozott.

APUNAK A KABÁTJÁBAN LÁTTAM AZ UTCÁN
MENNI A PARTIZÁNT...

– Reggel hat órakor a szomszédba ez a Jámbor, az bankigazgató volt, és nyár, április volt, ablak nyitva, ugye mi a Lifka⁶³ fölött laktunk, fölkiabált: „Hát Rabsteinék, nem szégyellik magukat, itt vannak már Horgoson a magyarok, és ti még föl se keltetek?” Ez volt, evvel ébresztettek bennünket, április 6-án,⁶⁴ amikor bejöttek a magyarok. Na, hát akkor természetesen ugye apuka is mindjárt... Úgyhogy akkor ugye a magyarok, akik hát egyik a másikat értesítette, kezdtek gyülekezni a színház előtt, mivel a magyarok beérkeztek, és akkor mentek a városháza elé, és ott üdvözölték [a bevonuló katonaságot]...

...a magyarok három-négy évet [voltak], és negyvennégy októberba jöttek be a partizánok. A partizánoknak a vezetője az a Mikić Bato⁶⁵ volt, itt a, ezen a területen, az volt az a híres tornász, a Mikić Bato. Ők a Petőfi Sándor utcában – volt egy kocsmá, az, azt hiszem, most ott sütik a csirkéket –, ott volt egy kocsmá, és ők reggel hét órakor találkoztak, a partizánvezetők. A Magarašević ügyvéd és a Szepesi ügyvéd, azok voltak a kurirok.⁶⁶ Azok ilyen tandemmel mentek, és azok vitték a híreket a városból ki Verušić,⁶⁷ valahol arra, Verušić–Magarašević-tanya körül, ott volt a partizánbázis, és onnan jöttek a direktívák.⁶⁸ Na most, amikor eljött nekik az idejük, hogy na most a magyarokat eliminálják, a magyarok föl voltak [készülve], katonaság állt a kis kápolnánál, a Szenes-ház előtt, ott volt pár katona fölállítva, hogy na, ha jönnek, akkor lőtök.

A húgom és én, emlékszem, fogorvosnál voltunk, és olyan négy és öt óra között jöttünk haza, az Engelsovában⁶⁹ volt a fogorvos, jöttünk haza, és a Sláger, szóval a Rudics utca sarkán, annál az üzletnél, ott találkoztunk a két Nikodinović fiúval. A két Nikodinović fiú, volt egy pék a Frankopanska⁷⁰ végén, és azoknak volt, annak voltak a fiai, ők olyan hetedik-nyolcadik [osztályos] gimnazisták voltak. Azt mondja: „Šta je, vi ste još tu, pa brzo juriš kući, partizani su tu u Harambašićevoj ulici, juri kući. Nemoj, pa... Juriš kući!”⁷¹ Na, hát akkor mi, a húgom, szóval unokahúgom, mert édestestvérem nem volt, mentünk, irány haza, és tényleg, körülbelül mire mi odaértünk a Lifkáig, addig már a partizánok jöttek a Harambašićván, ott vonultak

⁶³ A moziépületnek a köznyelvben rögzült elnevezése, a tulajdonos neve alapján.

⁶⁴ Hetven év távlatából az adatközlő a magyar hadsereg április 12-ei bevonulását április 6-ára, Belgrád bombázásának időpontjára helyezi.

⁶⁵ Jovan Mikić Spartak (1914–1944), a szabadkai partizánosztrog vezetője, sportoló, az 1936-os berlini olimpia résztvevője.

⁶⁶ Futárok.

⁶⁷ Szabadkához tartozó település, amelyet főleg tanyák alkotnak.

⁶⁸ Utasítások, parancsok.

⁶⁹ Korábbi Engels utca, ma Corvin Mátyás utca.

⁷⁰ A korábbi Magyar utca, hivatalos nevén Zrínyi és Frangepán utca.

⁷¹ Mi van, hát ti még itt vagytok? Hát a partizánok már a Harambašić utcában vannak! Ne ellenkezz, rohanj haza!

be, és a Zombori út, erről a kis kápolna felé irányultak, és ott a kis kápolnánál, arra, ott volt egy pár magyar katona, na, hát akkor ott kicsit lövöldöztek. Hát nem volt jaj de was ist das. Ezen a napon nem volt tulajdonképpen semmi, másnap, akkor már a partizánok ugye a magyaroktól átvették a közigazgatást, akkor már ők kezdtek, be kellett szolgáltatni a fegyvereket, be kellett szolgáltatni a rádiót, és elfoglalták ezt az épületet, ahol a Zoro lakott [Đuro Đaković 11.]. Igen, itt a sarkon, szembe a Prolecevel,⁷² az a sarok, azt foglalták el a partizánok, ott voltak, és oda köllött átadni mindent, fegyvert, mindent, és kezdték a tisztogatást.

Akkor mentek ugye részbe házról házra, padlásról padlásra, aki nekik nem tetszett az utcán, lepuffantották. Hát az első szerencsétlen áldozat az a palicsi, Palicsra ment, vagy villamosba volt. Jaj, hogy is hívták? Fatelep-tulajdonosok voltak, két fia volt neki, az asszonyt csak úgy, ni pet ni šest,⁷³ a villamosba lelőtték, de eszembe fog jutni, hogy hogy hívták. Ott laktak, a saroképület volt a házuk nekik, a Eszperantó és a posta sarka, szembe a Vidákovics-szanatórium volt, az volt nekik a házuk. Két fiuk volt, az egyik jogász volt, a Béla, a Bandi az pedig orvos. A Béla az ment, az menekült, a Bandi az itt maradt, és azt elvitték katonának, lekerült Koszovóra, mindegy, szóval az megúsza.

És akkor kezdték... a kivégzéseket, ugye. Ment a Zentai úton, ottan kivégeztek, akkor a városháza előtt, mert magyarok voltak. De sajnos akkor ott negyvenegyben a retorzió, a magyarok is sokat kivégeztek, és édesapám a magyarok alatt főorvos volt, a városnak a főorvosa és a kórházigazgató, és az ő tudta és látása nélkül nem lehetett senkit eltemetni, mert akkor nem volt temetés, hanem egy gödörbe leöntötték őket mésszel, és... Na most, volt egy szadista rendőrkapitány, várjunk csak, hogy hívták, eszembe fog jutni... Szadista volt, hogy az mindennap tarkón lőtt egy, egyvalakit, és este nyolc órakor rendszeresen, akkor szólt a telefon nálunk, ez a magyarok alatt volt, hogy: „Legyen szíves a főorvos úrnak szólni, hogy jöjjön föl a városházára, mert valaki szeretné látni.” Tehát apának minden este, minden este fel kellett menni, és identifikálni, hogy ő kit lőtt tarkón, mert őneki fogalma nem volt, hogy kit.

– Válogatás nélkül?

– Válogatás nélkül. Fogta, magyar, szerb, fönt a harmadik emeleten,⁷⁴ tarkón lőtte, és akkor hívta apukát, hogy hát főorvos úr, jöjjön. Van egy ilyen kis cetlim, föl vannak jegyezve a nevek, hogy kiket lőtt tarkón, apuka jegyezte.

– És az ottani rabok közül? Merthogy ő, a harmadik emeleten volt a börtön, akkor a fogda.

– A harmadik emeleten voltak akkor a kis zárkák, és az egyik zárkába ő mindig egy magyart fogott, vagy szerbet fogott, és tarkón lőtt. És akkor szerencsétlen apámnak ez rémes volt, volt köztük zsidó, szerb, bunyevác, a Poljaković doktornak a felesége... Szóval, és egyszer három Krnjanskit is tarkón lőtt. Ezek a Krnjanskiknak, gazdag szerb birtokosok voltak itt Kelebia körül. És a szegény édesanyjuk jött,

⁷² Szabadka egyik ismertebb péksége.

⁷³ Szó nélkül, ukmukfukk.

⁷⁴ A városháza harmadik emeletén volt a rendőrkapitányság és a vizsgálati fogda.

feleség és két fiúnak az anyja apukához, hogy mondja meg, hogy hol vannak elásva, hogy tudjon valamit. Dél tájba volt, apuka akkor jött rendszerint haza. Mikor apuka hazajött, akkor annyit mondott, hogy hát csak annyit mondjon meg, hogy hol vannak. Azt mondta neki az édesapám, hogy: „Asszonyom, értse meg, olyan a helyzet pillanatnyilag, hogy én nem mondhatom meg magának, hogy hol vannak elásva, hol vannak.” „Nek vam bog da, da ni vi ne znate gde su vaši zakopani.”⁷⁵ Ezt sosem fogom elfelejteni, és ez így is van, én nem tudom, hol van apuka.

Úgyhogy, szóval csináltak a magyarok is sok kivégzést, amikor a városháza előtt feküdtek ártatlan emberek, tűzoltó ment az utcán, és lelőtték, szóval... Ez a bejövétel, ez az első napjaiba volt, úgyhogy ők akkor nem viselkedtek jaj de szépen, ugye. Akkor jött az új vezetőség, a polgármester volt, az, asszem, magyar, magyar volt a főkapitány, polgármester volt a Völgyi, főkapitány volt a Bresnyánszki, a rendőrkapitány volt a Datki. Megvannak a fényképek, egy ilyen közös vezetős régi fénykép. Sok magyar beállt, ugye verte a mellét, hogy magyar vagyok, de... Nem, nem viselkedtek szépen a magyarok az első napokban, hetekben. Mindenki ellenség, mindenkit likvidálunk, úgyhogy az utcára is nem nagyon mertek menni szerbek, horvátok, nem. Mi körül voltunk, az utcában horvátok voltak, szerbek voltak, nem, nem volt egy kellemes időszak.

És akkor, amikor kezdték ugye a szerbeket, a zsidókat, emlékszem, anyuka húga, annak a férje zsidónak született, de aztán átkeresztelkedett katolikusnak, mindegy. És épp nálunk volt anyukánál a húga délután, szemben a nagytemplommal lakott, egy zsidó ügyvéd lakott, a Szepesi, és akkor, és azt keresték a magyar csendőrök. És mentek, és becsöngették hozzánk is, és keresték, és szegény nagynénim úgy megijedt, hogy a férjét keresik, hogy az ágy alá bújt, azt sose fogom elfelejteni. Hát nyugodj meg, hát és akkor mondtuk, hogy nem itt lakik, hanem szembe lakik, megtalálták, és már viszik is a lógorba, Halason volt, vagy hol, a zsidó láger a magyarok alatt...

– És már negyvenegyben oda vitték a zsidókat?

– Igen. A zsidókat vitték, a gazdag zsidókat vitték... És akkor ugye később jött, mikor szedték össze, a zsidótörvényt, akkor kint volt a gettó a Kertvárosba, és onnan vitték. De először a gazdag zsidókat vitték, úgyhogy, hát volt, aki szívesen elfogadott a zsidóktól tízezer forintokat, hogy egy kicsit húzza a vizet, vagy súgja meg, hogy hova tűnjön el, honnan nem viszik, mert lehetett lefizetni a rendőrfőkapitányt, mondjuk, a Datkit. És akkor az megsúgta, hogy most tűnjön el, mert mennek magáért, és tűnjön el Erdélybe, vagy tűnjön el Pesten egy kórházba. Az csúnya volt, amikor így vitték, próbáltak menekülni. Minden nélkül vitték, habár a zsidók nagyon ügyesen fölkészültek erre az ő távozásukra. Mert az aranyakat, a pénzt azt bevarrták a melltartóba, fűzőbe, eldugták, ahova lehet, és mentek, de hát...

Apuka ugye hát közismert volt, a kollegák szerették. És volt a, régi Jugoszláviába megalakult a Bús Magyarok Asztala. Az volt a Beograd kávéházba, és ott jöttek össze a magyar intelligencia. Ott volt orvos, ügyvéd, jogász, és akkor ez volt télen. Nyáron pedig az ügynevezett, a Füredi cukrászda előtti, nem tudom, Füredi? Nem.

⁷⁵ Adja az isten, hogy maga se tudja meg, hol vannak elásva a magáéi.

Na, az a Domaća Radinost, most mondjuk, itt a Zombori út 8. alatt, ottan van a, na, ott volt egy cukrászda, és ott, ott jöttek össze a magyarok. Ötől nyolcig ott ültek, és megtárgyalták a világ eseményeit. Megitták az ő kávéjukat, hideg, nyáron hideg habos kávé, télen meg... Szóval azok ott, azok ott találkoztak, és ott, és akkor lassan ki elmenekült, kit likvidáltak.

– Kik voltak annak a Bús Magyarok Asztaltársaságának a tagjai? Ismerte őket?

– Részben igen. Pál Szabó, hát ott voltak Békefi Gyuri bácsi, az volt a főügyész, a Révfi Ala bácsi volt a sebész, akkor ott volt a Krmptotics, akkor az orvosok közül a Fekete doktor. Akkor úgy később csatlakoztak a feleségek a férjekhez, azok is megittak egy-egy kávé, és akkor mentek korzózni. Mert a Korzó annak idején a Jadrantól⁷⁶ ment a nagytemplomig, az ifjúság, a színház, az előkelő, katonaság, tiszték, azok a színházig korzóztak. A színházról a volt Szentháromságig volt a diákoké, az a Majomplacc,⁷⁷ az a diákoké. A Szentháromságtól fölfelé az elit társaság.

Na, mondjuk ugye, amikor jött a kivégzés, az a negyvenkettes tél,⁷⁸ amikor fölakasztották ezeket, akkor a Singer, a Singer doktor, az volt a fő kommunista talán ugye, és azt kellett volna. Na most, a Singer tudta, hogy ha egy seb vagy egy végtagja az embernek hiányzik, akkor nem lehet fölakasztani. Ő inficiálta⁷⁹ az egyik lábát, ami hát elmérgesedett, hogy mondjuk, amputálásra került volna. A sebészet főorvosa akkor a Révfi Ala bácsi volt, aki megkapta főnről a parancsot, hogy nem amputálni, mert ki kell végezni, a lábát tessék annyira begyógyítani, hogy hát mehet az akasztófa alá. Úgyhogy a Singer doktort a Révfi bácsi kénytelen volt annyira begyógyítani, hogy egy bekötözött lábbal vitték a bitófa alá, és hát őt is fölhúzták akkor. Akkor lett a Singer kivégezve, a két Mayer fiú, a Spirta doktornak a sógora, a Cuncának a testvére, a Lola,⁸⁰ szóval egy csúnya nap volt, amikor őket...

– A laktanyában?

– Igen, ott a laktanyába, amikor ott kivégezték. A zsidó papnak a két fia, hogy is hívták a zsidó papot? Borzasztó, kilencvenéves ne legyen, mert akkor egy vezétknevet sem fog tudni.

– Ezeket az embereket személyesen ismerte?

– Részben igen. Ezek körülbelül olyan korabéliek voltak. Na, mondjuk a Spirta doktornak a felesége, az itt a Bajai út mellékutcájába egy ilyen kis parasztház, földes szobából származott. Ő, ő olyan parasztból lett kommunista. De a zsidó papnak a fiai itt laktak a szomszédba, a Mayer gyerekek, úgyhogy ez mind ilyen korabéli volt, úgyhogy.

– Ezt megelőzte valami hosszas pör is? Vagy pedig ilyen gyors eljárással voltak ők is kivégezve?

⁷⁶ A sétálóutcát – a Korzót – lezáró épület, amelyben mozi, leventeotthon, sportegyesületek működtek.

⁷⁷ A múlt század hetvenes–kilencvenes éveiben is élő elnevezés, a fiatalok gyülekezőhelye volt.

⁷⁸ A nevezett akasztásra 1941. november 18-án került sor.

⁷⁹ Szándékosan megfertőzte.

⁸⁰ Wohl Lola.

– Itt nem voltak bíróságok, itt bíróságra nem emlékszek. Az nagyon csúnya volt, amikor ez a téli kivégzés, vitték a zsidókat, akkor nagyon menekültek a szerbek és a zsidók. Arra emlékszem, hogy ez ilyen félévnyi szünet volt fönt Pesten, az egyetemen, és én itthon voltam, és egy éjjeli vonattal mentem Pestre, és apuka alig tudott a hálókocsiba erre az ablak mellett kis lehajtható széken helyet kapni, mert mind menekültek a szerbek, lentről zsidók, szerbek, mind menekültek, mert akkor csinálták a nagy tisztogatást a magyarok, nagy tisztogatást csináltak.

– És Pestre menekültek föl?

– Pestre, szóval onnan aztán... Tudtak, tovább is tudtak bújni.

– Amikor negyvenkettőben volt a razzia, arról maguknak hogy lett tudomásuk, vagy tudtak-e róla, hallottak-e róla akkor?

– Hogy lesz-e?... Édesapám sajnos mindenről tudott, mert őneki hivatalból jelen kellett lenni, ő mint a város főorvosa, neki engedélyt kellett adni, hogy na, ez halott, mehet ad acta. Ugye, szóval neki sem volt könnyű, és a végén ez lett az...

– És ez meddig volt a rendőrkapitány, ez az ember Szabadkán?

– Hát legalább két hétig, ha nem tovább. Én tudom, hogy, várjon, bejöttek márciusba, és én fölkerültem a kórházba, az szeptember, úgyhogy két-három hónapig. Az érettségi, ez a gimnázium. Akkor apukát például elbocsátották a magyarok, mert a szerbeknél volt kerületi orvos.

– Amikor a magyarok bejöttek, negyvenegy áprilisában, akkor itt a város központjába ugye sokan fogadták őket?

– Igen, úgy hat órákor lépték át a határt.

– A városban lövöldözés akkor volt?

– Reggel nem. Előtte való délután, amikor a partizánok jöttek be, a Bato jött Sándorból lóháton a Harambašićéván keresztül, fordultak be a városnak, akkor a kis kápolnánál volt, akkor lövöldöztek. Az negyvennégyben volt, de negyvenegybe, amikor a magyarok... nem volt. Nem, abszolút nem. Akkor a nép, a magyarok ujjongtak, hogy itt vannak a magyarok, és nem volt semmi, és akkor már automatikusan vették át a hatalmat.

– Negyvenegyben, tehát a magyar bejövétel alkalmával is nagyon sok áldozat van, hallottak arról, hogy ott is voltak kivégzések a Zentai úton meg a Wesselényi úton?

– A Zentai úton volt a kaszárnya, és a kaszárnyában, ott végeztek ki szerb kommunistákat. Ott nem volt, csak végeztek ki az embereket, sajnos, név nélkül, ok nélkül végeztek ki.

– Amikor elvitték a papát, az milyen körülmények között történt?

– Az, egy [ápolónő] el lett bocsájtva az állásából. És apuka sajnos, amikor az oroszok bejöttek, az oroszoknak az volt a szokása, hogy vitték a vezetőket, és édesapám jött haza, jaj, de először át kellett neki adnia az össz orvosi könyvet, hogy kiket gyógykezelt, kik jártak hozzá, milyen terápiát kaptak, ez, amit az orvosok vezettek, ezt neki mind föl köllött vinni, át kellett adni a partizánoknak. Át kellett adnia a fegyverét, volt neki egy pisztolya. És jött haza, és apu, szintén szemüvege volt, és nem figyelt vagy nem látott, nem tudom, tény, hogy itt a Funero alatt, körülbelül ott volt

húzza a saroknál egy drót, apuka megbotlott, elesett, eltörte a lábát. Hát valahogy hazajött. Akkor anyuka telefonált a kollegájának, az a Harambašićevába lakott, az bunyevác volt, az olyan jóba volt a partizánoknál, úgyhogy azt nem bántották. Hogy gyere, mert Matyi eltörte a lábát, és akkor eljött az asszisztensnőjével, és apunak a lábát gipszbe tették, úgyhogy apu feküdt. Ez volt egy, aznap. Másnap hat órától ugye kijárási tilalom volt, akkor szállingóztak a partizánok háztól házig. Egyszer csak hat órakor csöngetnek, és megjelenik hat gépfegyveres partizán: „Došli smo po njega.”⁸¹ Szegény anyám nagyon megijedt, engemet mindjárt likvidált, hogy most tűnj el, és föl a második emeletre elbújni, mert ha apát nem viszik, téged visznek. És mondta, hogy hát apa fekszik ágyba, és nem bír lábra állni. „Nema problema, mi ćemo doneti kola.”⁸² És erre két partizán maradt apa mellett, így tartották rá a gépfegyvert, aki ágyba feküdt gipszbe, végig ülte a lába, és a másik kettő elment kocsiért. És körülbelül olyan kilenc óra volt, mire visszaérték egy kocsival. „Nosimo ga.”⁸³ Akkor édesanyám kérte, hogy csak annyit engedjenek meg, hogy hát legalább ne pizsamába, öltöztesse fel. Aput akkor felöltöztették. Igen ám, de az emeletről le kell menni. Akkor a második emeleten lakott, laktak a Ljubibratićék, a Pista az annó dacumál akkor már Dubrovnikba volt az egyik szállodának a főmenedzsere, na, az akkor itthon volt, lejött a Pista, meg a házmesternek szóltak, és ők ketten vitték le a papát a kocsiig. Egy ilyen saroglyás parasztkocsit hoztak, abba bedobták apát. A papa így visszafordult, azt mondja: „Gyerekem, fordulj vissza, ne lásd, hogy apádat, hogy viszik el.” Olyan este kilenc-tíz óra körül elvitték, nem lehet utcára menni, nem lehet semmit csinálni. Akkor szegény jó édesanyám és én megpróbáltuk, nagyon jó összetartott a házba mindenki, Kornélékkal együtt laktunk egy folyosón... És hogy hát most akkor reggel ki hova, kihez megy, akit tudtuk, hogy van valami... És hát anyuka ment jobbra, én mentem balra, senki nem mert bemenni, senki nem mert segíteni, ez volt egy nap. Másnap jöttek jelenteni, hogy kivitték délbe a Zentai úti temetőbe, és kész.

Egyedül vitték, nem közös kivégzésen volt. És akkor anyuka ment ki a temetőcsőszhöz, a Pikóhoz, hogy: „Pikó, hát mondd meg, mi történt!” Azt és akkor mondta, hogy: „Most történt, máma, én nem, én az állásommal dolgozom, ha én elárulom, én nem mondhatom meg, hogy hova lett... [temetve.]” El, gödör. És pontosan megmondta, annyit megmondott, hogy melyik részén lettek. Nem ott, ahol voltak, a közös kivégzés volt, hanem másik résznél végezték ki, ott végezték ki háromukat, a Bognert és a Stipićet. És hát akkor hiába ment anyuka jobbra, hiába ment anyuka balra, hiába mentem én, bárkit tudtam, hogy jóba vannak. Mindjárt ott volt a ugye a Szepesi ügyvédnek a Magarašević voltak a kurirok, tehát a Mikić Bato édesapjával anyukáék, apuka jóba volt. A partizánokhoz papának semmi köze nincs, a Strelicki Dénes, a nagy magyar, az volt a partizánok besúgója. Együtt lakott a Váradival Beogradban a nagy magyar, a szenátus, a Strelicki Dénes is besúgó volt. Szóval ilyenek voltak, ilyen csalódások érték az embert, úgyhogy sajnos akkor bele

⁸¹ Érte jöttünk.

⁸² Semmi gond, majd mi visszük kocsival.

⁸³ Visszük.

köllött törödni, hogy hát aput likvidálták, és többet semmit. Nyugdíj vagy valami ilyesmi nem jött számításba. Akkor jöttek, akkor elvitték a rendelőjét, elvitték a fölszerelését, mindenét.

Engem negyvenhétben vittek be, én tíz napot ültem.

– És mit mondtak, miért vitték be?

– Engem úgy kezdtek, hogy vittek, dolgoztam, munkáról vittek mindig kihallgatásra, egy hétig vagy még tovább. Szóval mindig már, mindig már azt hittem, hogy vége, mindig már idegileg... És utolsó kihallgatásra mikor elvittek, arra úgy emlékszem, a születésnapomon vittek el. Vittek, akkor pár hét szabad, akkor megint vittek. Szóval adatokat akartak megtudni, és elvittek, mondjuk, este kilenckor, beültettek egy szobába, és akkor ott játszottak az idegeimmel, mert én... Egy lélek nem jött be, nikom ništa,⁸⁴ és akkor egy óra, két, na: „Možete kući, videćemo se sledeći put.”⁸⁵ És ez így ment, úgyhogy, mondom, tavasztól, nyártól ment őszig, április, júliustól áprilisig. És áprilisba munkahelyemre jöttek: „Spremite se, vodimo vas.”⁸⁶ És akkor elvittek a zatvorba.⁸⁷

Hát a földszinten az egyes zárkába voltam, a tizenhetesbe, egyedül voltam. Avval szórakoztam, hogy előttem akkor volt krizsár⁸⁸ hullám, vitték a horvátokat. És előttem egy horvát-bunyevac fiú, egy krizsár tanító volt. Nem tudom már, elég hosszú ideig, az tenyésztette, és szórakozott az egerekkel. Teli volt a kis zárka egerekkel. Engem a frász lelt ki. Gondolhatja, a priccseu sétáltak. Hát szóval borzalmas volt. Hát ott tíz napig tartottak, és mit, próbáltak vinni kihallgatásra, mit, hát nem volt apám semmi pártba, semmi. Jó, hát a magyar nép pártjába volt,⁸⁹ az nem tudom, melyik volt, hát minden magyar abba volt. És megunták a kikérdezést. És a szerencse az volt, hogy nekünk nagy lakásunk volt, és az egyik szobát elrekvirálták, és abba a szobába utalták be a javni tužiocot.⁹⁰ És az a javni tužioc egy zentai félzsidó, félserb volt. Egy nagyon csupa szív, csupa jó. És az akkor szóvá tette a Oznán, hogy valakit nem tarthatnak bent napokig ok nélkül. És ennek alapján engemet kiengedtek, az volt a [magyarázat], hogy u zatvoru radi suoćenja,⁹¹ valaki beszél, nem tudom... Szóval azt is kipróbáltam. És akkor tovább nem bántottak bennünket. Csak hát hiába, se nyugdíj, se semmi, mindentől megfosztottak.

⁸⁴ Senki sem.

⁸⁵ Hazamehet, majd következő alkalommal!

⁸⁶ Készüljön, visszük.

⁸⁷ Börtönbe.

⁸⁸ Keresztesek, vallási mozgalom (križar).

⁸⁹ Vélhetően a Magyar Élet Pártjára céloz az adatközlő. A Magyar Élet Mozgalmat elindító Imrédy és a miniszterelnökké kinevezett Teleki Pál kompromisszumából 1939 február elején alakult meg a Magyar Élet Pártja. Forrás: <https://web.archive.org/web/20070927015658/http://www.vokscentrum.hu/valaszt/partrov.php?jny=hun&mszkod=113000&fk0=562&parpart=0> letöltés dátuma: 2016. szeptember 16. 12.00.

⁹⁰ Ügészti.

⁹¹ Elővezetve szembesítés céljából.

– Az édesapja haláláról, vagy hogy bűnösnek nyilvánították, semmilyen papírt nem kaptak?

– Semmit.

[Édesapámnak nagyon sok, apukának például rengeteg, ez az egész nyolcadik kerület szerbség, ez mind az ő betege volt, bunyevácság, apunak nagyon sok betege volt. Tudja, amit én mai nap az én agyammal nem tudom fölfogni, hogy minek ez a rengeteg orvos, amikor lakosság nincs több, mint, mondjuk, volt a magyarok alatt, akkor százezer lakos volt, megszámolom magának a kezemen, hány sebész volt, és ellátták. És a belgyógyászaton hányan voltak, három, volt a Brankova, volt a Perčić doktor, apuka volt a főnök, kész. És elbírták az egész belgyógyászatot, a sebészeten voltak négyen-öten.]

– A környezetéből Sárvárra vagy Barcsra vittek valakit?

– Én nem tudok, nem tudom, mondjuk, mondjuk, a szerb nevét, Sárvár... Itt voltak a, Ruszék voltak Sárváron, szomszédék. Tudja, ez a szerbség, akivel, mondjuk, anyukám, egy áldott jó teremtés volt, akit nagyon szerettek, kivétel nélkül, magyar, szerb. Úgyhogy mi a Dunderski, Gavanski, Manojlović, Radić családoknál⁹² otthon voltunk. Úgyhogy oda jártunk, ők jártak hozzánk, hát Amálka, így-úgy, énnekem csak meg volt mondván, hogy hogy kell ülni, és hogy kell köszönni ugye. Anyuka, amikor kéznél fogva vitt, és ezeket... Úgyhogy mi ezzel, evvel a szerbséggel jóba, és az elit bunyevácság nagyon, úgyhogy nem volt lakodalom, meg nem volt ilyen, ahol nem voltak meghívva anyuka meg apuka, úgyhogy minden. Igaz, hogy a család is ugye részben bunyevác, mert a anyukám az Vojnić, az ott van a címer, biztos látta már. Úgyhogy ez a, nagyapám az is szintén ilyen nagy bunyevác családból van, tehát anyuka részéről erősen bunyevác. Édesapámnak a nagyapja az Böhm, szóval németek. Egyedül a nagymama az Törökkanizsa, ez a Tallián-birtokról van a nagymama, szóval ilyen vegyes társaság.

– Milyen volt a két háború között a társadalmi élet? Hova jártak szórakozni az emberek?

– Ó, hát szórakozni az maradt tovább. Szóval a magyarság, én azt hiszem, van itt nekem fényképem, Népkör, tulipánbál, orvosbál, például a vajdasági magyar orvosok bálja a Népkörben, tulipánbál, akkor voltak a magyar nőegylet báljai. Ugyanakkor voltak a szerb bálók, Sveti Sava,⁹³ a szerbeknek volt az elit, azok ugye franciául beszéltek. Minden vasárnap délután, fél délutánjuk volt a francia klubnak. Az a Beograd kávéház étteremben tartották tulajdonképpen este nyolcig, volt egy pia, két darab keksz és tánc. Kész, és úgy jöttek a srbkinják,⁹⁴ és úgy jöttek a tiszték. A szálloda az nagymamámé volt, és akkor engem a nagymama, gyere, aszongya,

⁹² A felsorolt családok Szabadka századfordulós társadalmi, gazdasági és művelődési életének meghatározó szereplői voltak.

⁹³ Szent Száva.

⁹⁴ Szerb asszonyok.

nézheted, hogy hogy táncolnak, minden. Úgy emlékszem arra, hogy jöttek, kik voltak. Szép nők, istenem. Elegánsok, a tiszték milyen elegánsak voltak, az nem igaz. És a csicskások, a tiszteknek, tudod, mi az a csicskás? Szolga, az pucolta a csizmát, meg ugrált a tisztnének, amit az eltalált és gondolt, akkor a csicskás már szaladt és ment, mert jaj, ha nem teljesíti az asszonynak a kívánságát, akkor a tiszt úrtól, jaj. Szóval a magyarok külön szórakoztak, a szerbek külön szórakoztak, és a bunyevácság külön szórakozott.

[– Hova mentek szórakozni a bunyevácok? Hol volt a törzshelyük nekik?

– Az most tornaterem, tornaterem a Harambašićevában. Plébánia előtti épületben ott volt színházterem, ott volt, színházterem volt, a bunyók⁹⁵ oda mentek. Népkörbe jártak a magyarok.

– És hol lakott a család, Márti néni?

– A későbbi Avala fölött, az fölött, a Lifka mozi fölött az emeleten végig.

– Az hány szobás lakás volt?

– Hét. A rendelő, váró, háló, az én szobám, vendégszoba, ebédlő, nappali. Nagy lakás volt, és akkor a Vili⁹⁶ gondolt egyet, elvált, ott hagyta a feleségének az első szóval, a másodiknak kapott, már özvegyember volt, az Antunović Margit, az volt az első felesége, annak akkor ott hagyta a lakását, és elvette a Margitnak a hűgát.

– Ez a Conen Vili?

– Igen, úgylátszik, és érdekes volt. Szóval a Tunci volt a Margittól, a legidősebb fiú. A második házasság, a Piritől, attól már ő bent ült a zatvorba, mikor megszült a Piri. És a Piri valahogy hát besvuglizott⁹⁷ egy cetlit, hogy megvan a baba. Erre a Vili vissza, hogy jól van. És ezt a Piri úgy értelmezte, hogy Jovan, és így lett Jancsi, János, Jovan.

– A Darinka Putnik az nem a Conennek volt a felesége?

– Az első felesége volt a Darinka, epekőműtétbe a Pajor-szanatóriumba halt meg, huszonnyolc éves volt. És akkor...

– A Pajor-szanatórium az Budapesten volt?

– Pesten volt a Vas utcában.

– Tehát a Putnik Darinka az első, és aztán jöttek az Antunovićok?

– Az első volt a Putnik Darinka, akkor jöttek az Antunović lányok. Az Antunovićnak a Palicsi úton, körülbelül Radanovác, a saroknál ott volt kocsmája, az Antunović. Na, az első volt a Margit, akkor a Margitot meguntta, és akkor jött a Piri, az volt a Margitnak a húga. Na, akkor a Pirikét, Pirit is meguntta. A Vili olyan volt, hogy ahogy az asszony megszüli a gyereket, többet nem tud ránézni, ez egy ilyen, és akkor jöttek az asszonyok. És akkor az utolsó volt a Kati. A Vili úgy mondta, hogy ő nem bírt ránézni. És akkor

⁹⁵ Bunyevácok pejoratív elnevezése.

⁹⁶ Conen Vilmos gyáros, vállalkozó.

⁹⁷ Vélhetően becsempészett értelemben használt szó.

az utolsó volt a Kati. Az náluk, szóval Pesten nekik a Nádor utcába volt egy nagy palotájuk. És ők a magyarok alatt, hát hol itt volt, hol ott volt a Vili, és a magyarok alatt részben a Vili a Nádor utcába volt, és ez a Kati ott volt szobalány. És a szobalányt a Vilike megszerette, a szobalány ügyes volt, és ebből lett egy házasság. És amikor hozta haza, Vilinek egy garzonlakása volt, egy szoba, fürdővel, ottan szintén fönt a Lifka fölött. És akkor valahogy úgy jöttek, hogy a házmesterné ott volt, amikor megérkeztek. Aszongya, nagyságos úr, hát de most hogy mondjam a maga feleségének, nagyságos asszony vagy Kati? Aszongya, Kriszto néni, volt a házmesterné, maga mondja tovább neki, hogy Kati. A Kati mellett kitartott, a Katitól akkor jött még egy gyerek, és avval is ment ki Németországba, úgyhogy... a Vera elfogadta a Katit, kiápolta Vilit, meg minden. És hát biztos megörökölte a németországi vagyont, mert ugye ő Németből származtak, a Conenek, az öreg Conen onnan jött.]

– Visszatérve oda a régi lakásra, azt maguk bérelték, Márti néni?

– Béreltük, szívem. Ott a régi lakásba voltunk, édes gyerekem, ötvenöt karácsony estéig, karácsony napján költöztünk. Mert „prvoga januara ja se selim,”⁹⁸ ez volt a komandant⁹⁹ Rada, katona. Ötvenötig, és külön húsz évig laktunk mi ott.

– És addig nem vették el az oldalát sem?

– A višakot¹⁰⁰ elvették. A rendelőt elvették, abban egy orosz komandant lakott. Ilyen GPU-tiszt¹⁰¹ volt, de nagyon becsületes, rendes volt. Akkor került oda egy orosz tiszt^{nő}, a Natasa.

Akkor višak van, a višakból két szobát elvettek, oda ment a Balla a Pirikével. Na mindegy. Szóval ez egy külön sztori volt, a Piri, de hát. Hát akkor már a Marika megvolt, és utána született a Julika. Julika az már ott született a Lifkában. A Balla, a Piri és az uram osztálytársak voltak. A Ballának az édesapja bírósági elnök volt, az édesanyja egy nagyon szimpatikus néni volt, nagyon szép házuk volt a Balláéknak Becskerekén, úgyhogy tipp-topp, nagyon úri módon éltek. A Pirikének az édesapja, hát a Pirike zsidó volt, és az édesapja a vasúton volt, őt a házvezetőnő nevelte, mert a Pirike mamája szeretett szórakozni, na, lógor, elvitték a szülőket lógorba. Itt Beogradnál volt valami zsidó lógor, ott voltak a szülei, ott is, a Laci akkor meg már szerelmes volt, és a Pirikét mentette úgy, hogy ők valahogy átszöktek a határon, a Tiszán. És akkor a Pirikével ők már akkor együtt éltek, mielőtt esküdtek volna. A Ballák a Pirikének szereztek iratokat, a Pirikének, és így járt ő az egyetemre, és így maradt a Piri orvosira járni.

– Ott Pesten?

⁹⁸ Január elsején költözöm be.

⁹⁹ Parancsnok.

¹⁰⁰ A többletet, a felesleget.

¹⁰¹ GPU: Állami Politikai Igazgatóság.

– Pesten, de Pirike jó letette a diplomát, diplomával jött haza, de amikor itt köllött a drzavnit¹⁰² letenni, hát na adj' isten, hogy a Pirinek sikerült volna letenni a drzavni ispitet,¹⁰³ szóval a Piri egy nagyon fura teremtés volt.

– Márta néni említette a gettót, a zsidóknak a Kertvárosban mindjárt kialakították, vagy volt korábban is valami?

– Az nem az, amikor jött a zsidóüldözés, akkor jött a gettó, és akkor vitték, akiket hát vittek, gazdag zsidók azok mind megmenekült, szóval részbe mind megmenekültek, egy-kettő azok idekerültek Halasra. Halason voltak a jómódúak, a Bartellék, a Szenesék, akkor Petőfi Sándorba¹⁰⁴ voltak a nagy textilesek, azokkal ültek oda, szóval azok oda kerültek, ezek sokan ugye, akik tudtak, menekültek, a gyerekeket elhelyezték, szakácsnő, takarítónő ugye, mondjuk a beogradi tévébe vasárnaponként szokott szerepelni a Próhler, nem, a milyen Kati? Külföldi interjúkkal utazik. Na, mindegy, úgyhogy őt például a szakácsné mentette meg, a Katit, úgyhogy... A Ruffék, hát a Ruff gyerekeket, szóval pénzesek azok mind megfizették a személyzetet vagy a kofákat, és akkor a gyerekek például a Bennerberg doktornak a két fia, azokat elvitték tanyára. Úgyhogy azokat úgy vitték. Meg, ja, meg lehetett fizetni, és a rendőrség megsúgta, hogy na, most tűnjön, most menjen, de így vitték ugye a szerbeket, tragédia voltak a kivégzések, azok a személyi bosszúk, vagy hát az a partizán, aki jött, annak fogalma nem...

– Márta néni a háború után mint ápoló dolgozott?

– Dolgoztam. Engemet, ahogy apukát elvitték, én már másnap kaptam a katonai behívót. Da se javim na dužnost,¹⁰⁵ és akkor volt több katona, partizán, katonakórház, és az egyikbe ottan, Rókus-templomnál abba az iskolába, na, én ott voltam.

– És hol voltak még ilyen katonakórházak?

– Vojvodinaput,¹⁰⁶ itt voltak a muszkák, akkor ez az iskola maradt kórháznak, a mellette lévő Rubi-ház az kórház volt. Akkor volt kórház, hát a gimnáziumok, postánál a gimnázium, tovább a tehnička,¹⁰⁷ ezek mind kórházak voltak, és itt mind partizán és muszkák voltak. És a befogadó, amikor jött szállítmány vidékről vonattal, akkor a befogadó a Mamužić-ház volt, ez a, tudja, melyik, a saroképület. Szemben a Raichle-palotával. Az a saroképület, az volt a befogadó, földön teli volt szalmával, és akkor oda dobták le őket, és akkor te ide, te ide, te ide. Volt az, amikor érkeztek, az első volt lefürdetni őket, mert teli voltak tetűvel meg kossal, jaj, borzasztó. Hát szegények ugye nem ettek, és akkor kaptak enni, jöttek a hasmenések. A kolleganóm a kilenc alatt lakik, a Magda, akivel ezt végigcsináltuk, és hasmenést kaptak szegények, éjszakásak voltunk. És csak ki-be vittük az ágytálakat, az egyik kiabál:

¹⁰² Államvizsgát.

¹⁰³ Államvizsgát.

¹⁰⁴ A központhoz közel fekvő forgalmas utca, amely ma is Petőfi nevét viseli.

¹⁰⁵ Jelentkezem szolgálatra.

¹⁰⁶ Útépítő közvállalat.

¹⁰⁷ Műszaki középiskola.

„Sestro!”¹⁰⁸ Na, mondom: „Šta je?” Bocsánat – „Usro sam se.”¹⁰⁹ De ilyen ötven vagy száz cigaretta volt ilyen kis dobozba, és hát nem kapott már lopatát,¹¹⁰ hanem abba a végébe végezte a dolgát. Ludaić Milan Moholról. Úgy emlékszem a nevére, van, akikre úgy emlékszem. Hát van, hát például van egy levelem, az a szabadkai törvényszék elnöke volt, a Rác, annak a fia, hát úgy szórakoztunk, semmi. Tudta, hogy ő megy a frontra, és semmi közelebbi nem volt, és a Pista elesett a fronton, és egy kollegája leírta, hogy történt. Ez olyan megható levél, odatotyogok... És végén, a halálán azt mondja, hogy magyar földre temesetek. Amikor már tudta, a hadikórház, nem volt rajta segítség, se semmi, magyar földre temesetek ott is, de szülei hazahozták, és Szegeden fekszik, és érdekes, úgy mentek el a fronton, de úgy mentek el a fronton, de úgy... hogy az nem igaz. Rengetegen.

– Hogy ment itt a toborzás Szabadkán negyvennégyben a Petőfi brigádba?

– Én azt hiszem, hogy felszólítás volt, és jelentkezni kellett, és akkor... hogy akkor fiatalok voltak főleg, de minden korosztály ment.

– És akkor azokat fölöltöztették, vagy pedig úgy, amibe voltak, abba vitték őket?

– Úgy, ahogy. Nem, fölöltöztetve nem voltak, az nem volt a partizánoknál.

– Azok mindjárt mentek ki a frontra?

– Mentek ki a frontra, dobták ki őket. Az itt volt a Duna mentén.

– Mi történt a szabadkai németekkel negyvennégyben?

– Németek? Mentek önként, németek főleg önként mentek, nem volt Szabadkán olyan sok német. Volt egy pár gazdag, azok elmentek.

– Még mielőtt a partizánok bejöttek volna?

– Igen, ők nem várták meg, ők tudták a dolgukat, és mentek. Volt, aki ment előtte. Hát nem tudom. Apának két vagon állt számunkra, két vagon biztosított apu. Pakolj, menj. És akkor apu azt mondta, hogy én nem érzem magam bűnösnek, nincs miért mennem. Ez volt a sors.

– De a papa az magyarnak vallotta magát? Magyar érzelmű volt.

– Magyarnak. Nagyon nehéz. Az csúnya volt. És tudja, szóval az ember, tudtuk, hogy kik. Elég kommunikatív valaki voltam, itt laktunk a szerb fertály, partizán, ugye. Ismertem, tudtam. Ez a Jaramazović a város főparancsnoka volt, minden, hát jóba voltunk. Anyuka elment, hogy: „Pa Lajčo, pa dajte, pomozite!” „Ne mogu, ne mogu.”¹¹¹ És ami a szívemet átszúrta, az volt egy nehéz pillanatom egyszer, de akkor már szegény jó apám rég a föld alatt volt. Valahol én villamossal jöttem Palics felől, és akarok leszállni, és lesz egy partizán, és száll le, és kinek a botja van a kezébe, édesapám botja, ez egy ilyen elefántgömbölyös speciel botja volt apának. Hát én azt hittem, hogy engem szíven szúrtak, vagy például apunak a kabátjában láttam az utcán menni a partizánt. Szóval ezek olyan fájó pillanatok voltak.

¹⁰⁸ Nővérke!

¹⁰⁹ Mi van? Beszartam.

¹¹⁰ Ágytálat.

¹¹¹ Hát Lajos, segítsen! Nem tudok, nem tehetem.

Az oroszok nem voltak rosszak, azoknak szerencsétleneknek menniük kellett. Tudom, hogy nagy lakás volt, vagy rámutattak, hogy tamo,¹¹² hogy a Vorosilov, meg a jó ég tudja, kik mentek Magyarországot elfoglalni. És akkor Szabadkán stacioníroztak,¹¹³ és a mi lakásunkba jöttek föl. Kértek ebédek. Na, akkor anyukának köllött ebédet főzni. Kérdezték, hogy van-e ugorci, mondta, hogy van ugorci, az az uborkájuk ugye. És édesapámnak az íróasztalára anyuka vitt be valamit, az asztalra ki volt nagy térkép terítve, hogy merre mennek, és itt mentek a Zombori úton, itt mentek Magyarba, a nagykutyák. Hát voltak... És például engemet, ahogy aput elvitték, engem másnap mingyá hívtak na vojnu dužnost.¹¹⁴ Nem a partizánkórházba raktak, hanem a muszkákhoz. Itt voltam a Rubi-házba, az iskola melletti épületbe. Voltak köztük nagyon szolidak, szerencsétlen emberek. Például reggel, egy lavór volt, abba az egy lavórba mosakodtál, és délbe kaptad a levest, és abból ettél. Ez volt az orosz módszer. Vagy mondjuk egyszer reggel, ősz volt ugye, november, reggel, amikor bementem, mondom, pa gde ti duská, hol a párnád? Zakuriš, zakuriš.¹¹⁵ Fáztak, és eltűzelték a párnáikat, szóval ilyen dolgokat csináltak.

Akkor volt egy szerencsétlen kirgiz, olyan szemekkel, minden. A lába [volt sebesült], és az oroszok azok minden sebre azonnal gipszet tettek, mert a gipsz alatt, meg nem tudom, valahogy megteremtek a kukacok, és a kukacok a gennyet fölették, fölszívták. És ezek szerencsétlennek teli volt a gipsze kukaccal, az úgy sírt, az hogy jajgatott.

Volt például, akkor köllött sűrölni a szobákat, köllött, mind megcsináltuk. Akkor volt az egyik orosz, úgy hívták, hogy Nikoláj Markijakov, és az engem mindig akart hazakísérni. És én mindig mondtam, hogy: „Ne mož, moj muž na front, ne mož.”¹¹⁶ És aztán valahol szereztem egy jegygyűrűt, hogy nekem van mužom. De a Nikoláj Markijakov az engem akart mindig hazakísérni... Mondtam, hogy babuska ide, babuska oda, ja muž. És akkor mozgósítottam az unokatestvéreimet, mindet: „Gyerekek, gyertek értem este, mert nem merek hazamenni.” Hát volt, nem volt könnyű élet.

– Negyvenötben Tito is eljött Szabadkára.

– Persze. Fogadta az egész város, mi is láttuk, erre jött, és itt az ambulans előtt, éppen itten fordult be a kocsijával. És Titónak fia, Žarko, az szabadkai lányt vette el, a Kujundžić, a városi kávéház tulajdonosának a lányát, és azok itt laktak a Zmaj Jovina 4. alatt. A lány az velünk körülbelül egyidős volt, a Žarkónak a felesége. Együtt jártunk korcsolyázni mint gyerekek, úgyhogy azok itt laktak.

[Apunak volt osztálytársa a Kosztolányi, Csáth és a Munk. Ez a négy osztálytársak voltak. Volt egy, azt nem tudom, nem meséltem nektek, a Kosztolányi

¹¹² Oda, ott.

¹¹³ Állomásoztak.

¹¹⁴ Katonai szolgálatra jelentkezni.

¹¹⁵ Rágyújtani, itt vélhetően 'eltűzel' értelemben használta az adatközlő.

¹¹⁶ Nem lehet, a férjem a fronton van, nem lehet.

lányok több mint csúnyák voltak, nagy negyvenhatos cipőben csoszogtak. És nekem volt egy barátnőm, most halt meg karácsonyra Amerikába, és egyszer, ott laktak szembe a tűzoltókkal, a Reisz doktor, gyerekorvos volt. És már valahogy szóba került, mondja az anyja: „Évikém, hogy lehetsz te ilyen csúnya, hát olyan szép kislány voltál.” „Nana, azért nem vagyok olyan, mint a Kosztolányi Marcsa.” Csúnya volt, nagyon csúnyák voltak. És akkor az apja kidobta, kirúgta [Kosztolányi Dezsőt] az iskolából a Toncs Gusztáv miatt, mert összeszólalkozott valami magyar témán. És a végén kisült, hogy neki volt igaza, nem a Toncsnak. A Csáth az meg fönt Pesten az elvonókúra, a János Szanatóriumba volt. Azt tudom, hogy apa akkor, ugye a Jánosba volt, ő ment látogatni. A Munk az nem tudom, azt olvasták... a könyve a frontról.

– A Munk az itt lakott valahol ebben az utcában, nem, Márti néni? Ebben a házban?

– Itt, itt. A Munk ott lakott, ahol most mi lakunk. Mert ők osztálytársak voltak apával. Hazajöttek Oroszországból az orosz nővel, Elza néniel, a Gyuri akkor már három- vagy négyéves lehetett. Pont a forradalom napján született a Gyuri, és akkor, amikor hazajöttek, akkor anyukáék voltak az esküvőkomák, Gyurinak a keresztmamája. Úgyhogy tartottuk a kapcsolatot, baráti viszonyt. És a Munkné sehogyan sem tudott megtanulni magyarul. Anyukát Ámálnak hívta, Ámál, mit te csinálsz, Ámál. A Gyuri meg, anyuka, Gyuri úgy már akkor gimis korában hajlott a kommunizmus felé, és akkor anyuka néha megmosta a fejét, és aztán ő lassan mindig kezdett ritkábban és ritkábban jönni. Mérnök lett, elektromérnök lett a Gyuriból, elkerült Újvidékre. És amikor az apja meghalt, akkor az anyját is elvitte Újvidékre, az már, hát az ötvenes évekbe, mielőtt mi idejöttünk. Mert a Vujićtyal cseréltünk, mi lakásunkba berakták a Balláékat, akkor a Balláék kaptak lakást szembe a plébánia, püspöki lakkal, és akkor meg a Balláék helyébe betettek valami magas rangú tisztet. És akkor épp készülődött elmenni Munkné a fiához. Na, és akkor megbeszéltük, hopp, csinálunk egy cserét, ti oda, mi ide, és akkor oké, így kerültünk mi ide.]

Szabadka, 6.

APÁM UTÁN JOGOSAN ÖRÖKÖLTEM, MÁNPEDIG HÁBORÚS BŰNÖS
UTÁN NEM LEHET ÖRÖKÖLNI

– Harminckilenctől negyvennégyig tanítottam Debelyacsán,¹¹⁷ aztán úgy jött, egy kicsit Petőfi brigádoztam, egy kicsit katonáskodtam stb.

[De most 1946-ban a kultúrházat fel kell építeni. Erre az egyik modern, akkori Debelyacsán élő építész mondja, hogy forgószínpad. Hát mi kell ahhoz? Hát ugye egy betonoszlop, vas. Tehát a kör lehetőleg vékony sínekből legyen. Egy

¹¹⁷ Debeljača, magyar neve Torontálvásárhely.

másik okos, különben szerb, tudja, hol vannak ilyen vékony sínek kidobálva? Karlova,¹¹⁸ német falu volt Bánátban, kiürítették. Hát hordtuk el onnan. Keressük majd egy éjszaka, volt egy teherautó, felültünk néhányan, többek közt én is, elmentünk éjszaka, és az apró síneket felszedtük, ki voltak dobva, elhoztuk, negyvenhétre készen lett, mondd el, a ház áll. A nagy terem át lett építve most tavaly, tavalyelőtt. Azelőtt ferde volt. És a mi, akkori, nem... Hogy fűtünk ekkora termet. Hát ez. Központi fűtés. Levegővel, színpadpadló alatt levő térbe csinálunk egy kekszkisütőt, onnan a meleget a terem alatt vezetjük, bizonyos alagút körül. Ez már nem valósult meg. Nem vált be. Maradjon ugye, minek akkora terem, úgyse lesz tele. És nagy terem, hát táncnak, nem lehet ferde felület. Kiegyenesítették. A színpad át lett építve stb. Az épület áll.]

1958-ból szükség lett, hogy a debelyacsai házat, melynek fele édesapámon volt, el bírjuk adni, ezért én kértem holttá nyilvánítását, amiből világosan látszik, hol végezte életét. A börtönből november elején vitték ki. A felhozott embereket, Barta és Hódi embereket is ismertem, ezek onnan kiszabadultak, és hajlandók voltak tanúskodni.

[Harmincnyolcban, a negyedik gimnázium után az ötödik gimnáziumot kezdtem volna, részben ez a krízis, részben az édesapám foglalkozása, mellék- vagy főkereset nem volt, földkereset kevesebbet ért. Ötödik gimnázium helyett az akkor bánáti meg vajdasági vezetők rábeszélésére, hogy segítenek beíratni, vagyis jelentkeztem a beogradi tanítóképzőbe. Történelmileg közismert, hogy harminchármba a beogradi, magyarul Muška učiteljka školában¹¹⁹ magyar tagozatot létesített tizenvalamennyi diákkal, harmincnyolc évben, tény, miután túl sok volt a tanító, nem volt akkor olyan okosak, hogy egyetemre vigyék. A miniszter elérte, hogy csak kitűnő, már mala maturával¹²⁰ lehet, nekem véletlen ilyen volt a szerb negyedik gimnáziumból, és abban az évben széles Jugoszlávia területén négy tanítóképzőbe bírtak összehozni első osztályt, tehát zágrebi, konkrét tudom, mert apám azt szerette volna. Na, ez hosszabb mese. 1934-es dátum, történelmi, október 9-e. Dél előtt fölveteliztem a képzőbe, ahol így vártak. Van egy hülye mala matura, kitűnő jelentkező, kitűnő. Tehát meg bírják nyitni az osztályt. Délután, ugye aznap Sándor királyt Marseille-be kivégezték. A magyar képviselő akkor, aki ilyen magyar volt, különben zsidó, dr. Szántó Gábor, Topolyai járást képviselte, ő összeköttes, vele hozta létre magyar képzőosztályt is. Na most, ki peszt-rálja, mondjam így, hogy van magyar tanuló, egy, tehát fennálló rendelkezés értelmében magyarul kell, hogy tanuljon. Mint az előbbi osztályt. Erre az igazgató, akkori igazgató, okos, szerintem, különben szerb urat, Muškovski,

¹¹⁸ Banatski Karlovac, mai magyar neve Károlyfalva. Korábban Karlsdorf, Nagykárolyfalva, község Alibunár járásban.

¹¹⁹ Férfi Tanítóképző Iskola.

¹²⁰ Kisérettségivel.

szerb ember volt. Behívatott az irodába, és megmondta, hogy egy embernek pa ne može razred,¹²¹ de mivel mala matura odlična,¹²² tehát járhatok az előbbi osztályba magyar órákra, és mi lesz az én szerb, hát majd magánvizsgákat, majd szerb osztályba. És az osztályfőnököm becsületes ember volt. Ő is szintén négy szemközt mondta, hogy én soha tanító nem leszek, mert a vizsgákon nem fogok átmenni, hanem legjobb, ha aláírom, mint gyerek ugye, hogy szerb tagozatba hajlandó vagyok járni, így én szerbül végeztem, diplomáltam, tanítóképzőbe, szintén végig odličan,¹²³ általános osztályzat.

Következő magyar tagozat harminchétbe nyílt Belgrádba. Például ehhez a tagozathoz tartozott, Szabadkán közismert, Terhes volt a tanügyi igazgató, Nagy József volt központi párttag, párttáyaisten. Ezek voltak. Az a generáció. Harmadik képzős voltam, ők negyedikesek, amikor a magyar követség zsebbe nyúlt, és az addigi vezetők, általam nagyon tisztelt, nagyra becsült Vondra tiszteletes, Temerinben halt meg, két évet leült a főlzabadulás után. Sikerült magyar követség zsebbe nyúlásával, magyar követ akkor Bakács Bessenyei báró¹²⁴ úr volt. Ez segít Bolyai Farkas Egyetemi Klubbal az ilyen ellátást megalkotni és egy házat kibérelni. Na most, az előtte valókkal ott laktunk. Utána ők harminchét–harmincnyolcba kimentek. Harminchétbe ismét megnyílt magyar osztály, az előbb mondtam ezeket. Húsztagú, azoknál nevelő voltam. Ők elsősök, én negyedikes képzős, ők másodikosok, akkor ötödikes képzős voltam. Másik nevelők, ott volt Takács Lajos szabadkai születésű állatorvos-hallgató Bolyaiba, mink ketten voltunk ott két évig nevelők. Harminckilencben kitűnő eredménnyel diplomáltam mint olyan, hát állás, az előttem levő magyarokat szétszórták, katonák voltak.

Debelyacsán ott négy elemi magyar nyelven ment. De tanítónő volt olyan, aki hát, is-is, meg nem is tudott magyarul, de szerb, ezért ugye az akkori harminckilencben, református esperes és küldöttség az érdekembe fogadást eszközölt ki, akkori Stanković nevezetű szerb mezőgazdasági miniszternél, és az fogadott bennünket. Meglepetésünkre magyar nyelven beszélt. Sőt, üdvözlés után, nem tom, mondta-e, mivel kínálhatok, šljivovicám¹²⁵ nincs. Hát feketekávé van. Énnálam eredeti okmányom volt, akkor még fotókópia,¹²⁶ ilyesmi nem volt. Itt van minden, átvette, csöngetett, bejött a kabinetfőnöke: „Ovo treba da se svrši.”¹²⁷ Átadta. Így kaptam Debelyacsát oda, ott december, szóval novemberbe kaptam kinevezést, december 1-jétől dolgoztam. Így kerültem Debelyacsára. Akkor a minisztériumtól szólt, hát lehet, hogy megvan,

¹²¹ Hát nem lehet egy egész osztályt.

¹²² A kísértettségi kitűnő.

¹²³ Kitűnő.

¹²⁴ Bakács Bessenyei György báró, Magyarország belgrádi követe.

¹²⁵ Sligovica, szilvapárlat.

¹²⁶ Fénymásolat.

¹²⁷ Ezt el kell intézni.

lehet, hogy nem. Az én kinevezésemet is a ministar prosvete¹²⁸ adta ki. Persze az okmányom igazolt, hogy za ministar,¹²⁹ aláírás, sekretar.¹³⁰ Ezzel kaptam. Na most, mi az, ami ezen, mert én ezt valahogy úgy képzeltem, hogy kezdem ott. Hogy negyvenegy, háború.

Kinevezésemkor, ha kell adat, harminckilencbe bruttó tanítói fizetésem kilencszáz dinár volt. Kilencszázhusz járandóság. Mivel nem otthon laktam, havi százötven dinárt kidobtam, évi négy köbméter fa, ez járt mint tanítónak. Hát kérem szépen, nem, kezdetbe, harminckilencbe, nyaralásomkor, nem jut eszembe, Loznica mellett, Mačvan. Egyik nyaralóban három hétig nyaraltam hatszáz dinárért. Érti? Például egy napszám háború előtt, napszám Debelyacsán, napszám azt jelentette, virradattól sötétedésig, ha én legtöbbször béremelést kaptam, napi nyolc dinártól tíz dinárig volt. Egy kiló hús hét-nyolc dinár, egy kiló. Egy kiló mangalicaszőr többet ért, tíz-tizenkét dinár vót. Tanítói fizetés nagyszerű volt. Nagyszerű. Jó volt.]

Negyvenegy március 25. Beogradi nagy felfordulás. Cvetković–Maček,¹³¹ Knez Pavle, nagykorúsítva második Péter, aki 1923-ba született. Nagykorúsítva lett. Beogradból széteresztették a képzősöket. Erről jó leírása van dr. Tóth Lajosnak, a kiadott könyve, a *Eltűnt, vagy nem tudom én, világról* szolt.¹³² Ő akkor volt első képzős. Na, így történt a negyvenegy kezdet.

Negyvenegyben én egyedül, amúgy se laktam otthon, mert, mondom, leszűkült a hely. Mint tanító nem mehettem oda édesanyámékhoz, volt egy előszoba, egy szoba meg egy alsókonyha. Amúgy is, hát, erről most ne beszéljünk. Legény voltam, kezdtem cigarettázni, nálunk a lakásba nem [lehetett], nem laktam otthon.

És most negyvenegy április 6., vasárnap, zörgettek. Jött édesapám. Fiam, bombázák Beogradot. Hallottam. Debelyacsán hallatszott, hullámokba, vasárnap jöttek, stukák, repülők, különleges hang. Beograd égett, Debelyacsán a tűz látszott, a bombázás olyan erős volt, hogy az ablakok rezegtek, napközbe, éjszaka, hát. Léptünk. Vasárnap hány hullámba bombáztak, nem tudom, de jó párszor. Hétfő! Délután két óra körül Debelyacsa fölött egy német kis bombázó, kétmotoros repülőgép, egyik, akkor még propelleres volt, egyik propellere működött, igyekezett torony mögé bújni. Én utcán voltam, direkt hallottam. Drrrrr, gépfegyver. Egyszer csak, pakk! A másik propeller is leállt, és a repülőgép Debelyacsa mellett, úgynevezett Kisnyomás mögötti, mondjuk a központtól olyan egy kilométeren belüli távolságra, leesett. A német gépbe, nem voltam abban leesésnél, később mentem oda, de mesélték. Négyen voltak. Három, elsőbb németek, vezetők, a negyedik, repülőgépbe

¹²⁸ Oktatási miniszter.

¹²⁹ A miniszternek.

¹³⁰ Titkár.

¹³¹ Szerb–horvát egyezmény, amelynek keretében Horvátországot autonóm bántársággá alakítják.

¹³² Tóth Lajos: *Letűnt világok tanúja*. Budapest, 1999, Püski Kiadó.

hátranéző gépfegyver, egy ülőke volt, ez halott volt. Elvitték. A másik háromat Debelyacsán lévő még szerb, bocsánat, jugoszláv katonaság vitte el. Kedd. Semmi különös. Beograd még égett. Néha bombázás. Szerda. Mondom, hátul a kezelős gépfegyvere. Gachal esperes temette. A temetésen ott voltam. Egyesek felszabadulás után azt mondták, hogy egyik oka, mert igaz, magyarul megtartotta a gyászbeszédet, amennyire emlékszek negyvenegyből. Magyar beszéd volt, hogy íme, ilyen messziről ideszakadt ellenség volt, vezényelték, szülei mennyire sajnálják, halotti beszéd. És az esperes, Gachal János tudott németül, és német nyelven bement, anyanyelvén. Felolvasta a *miatyánkat*. Fejből nem tudta. Hát németül. Felolvasta német nyelven. Utána. Tisztelet, becsület. Egy szerb szakasz ember mint elesett hősnek megadta a dízsorsützet is, mert Debelyacsán volt egy szakasz jugoszláv katona. Szerdán ezek leadták díszlövést. Ezután ez az eltemetés ott volt, persze ugye a fölszabadulás után a sír el lett tüntetve. Csütörtökre a jugoszláv katonaság elhagyta Debelyacsót. Péntek. Nagypéntek, mert ez kezdődött virágvasárnap, hetfű, kedd, szerda, csütörtök nem volt katonaság. Debelyacsa helyi közösség szervezett megbízottja volt [apám], aki tartotta fent egy napig a rendet. Pénteken jött a német katonaság. A német katonaság, fiatal, szép, erős katonák, a Debelyacsának kövesútja nem volt. A katonaság a síneken keresztül jött. A német, emlékszem, mert utána láttam, Zündapp nagy motorkerékpár oldalsó kereke és első kereke be volt állítva, sínen menjen. És ha, hát itt most áruljam el, vagy mondjam? Én is ember voltam, fiatal, utána fiatal német katonák jó páran még falunkba is maradt. És nem tudtam perfekt, de hát ugye németül valamennyit értettem, mesélte, hogy Becskerektől Debelyacsig jöttek. Senki nem állította meg, csak a debelyacsi állomáson. Közben ezek az első német katonák fiatalok voltak, bohók. Mondjak példát, mondja, társaság volt, hol, már nem tudom, csak elkezdtek katonák egymás között, hogy ki tud pontosabban lőni. És az egyik azt mondta, hogy egy kézzel nehéz, nem tudom milyen puskával lelő egy galambot. Tényleg lelőtt. Egy kézzel. És lelőtte. Mondjuk, ilyen hülyeségek. Na most, a magyarok általában mindnyájan, vártuk, várták külön a magyarokat, hogy majd jönnek.

Díszkapu tulajdonképpen kettő volt. Az egyik a sínek, ahogy vezettek be az állomásra, onnan volt egy bejárás, kövekkel berakott, a Crepaja–Kovačica út, máma aszfaltos, attól van három kilométer, bejárás Debelyacsára. Keresztül a síneken, állomásnál. Na, ott volt az állomásnál az egyik, de állítólag az úton kint volt egy nagyobb is.

– És akkor jöttek a magyar katonák, vagy egyáltalán nem?

– Egyáltalán nem. Bocsánat, nem tudom, mikor, én tanító voltam, de az akkori divat szerint konferanszié voltam, ugyebár bajuszom volt, fiatal tanító. Tudom, hogy egyik előadás közbe fölvezet, mert a konferanszié legtöbbször ügyelő is volt, hogy gyere be, itt van egy magyar katona. Na, az volt az egyetlen, aki magyar katona volt. De hát, de mondjam be a szünetbe, hogy beszélni akar. És én bementam. De ez örök titok, hogy az a valaki nehogy a fejemhez vágja, de utána a tantestület tagjai, hogy merted, miért nem szóltál, ott volt a látogatók közt az igazgató, a bíró,

hát miért nem szóltál, hogy ez a katona beszélni akart, hanem hát fölcsaptál. Ezt kaptam. Maradt. Na de maradjunk az eseménynél.

Az első időkbbe, tehát negyvenegy április–májusig így volt. Akkor a helyi németek kezdtek följönni, hogy ők az urak. Őszintén, máma is, nemcsak én, hanem akik emlékeznek, tudjuk, hogy Gachal tiszteletes utálta a németeket. Tényleg magyar volt. Az, amilyen gyönyörű szép zengő hangja volt, kitűnő magyar beszédje, templomi prédikáció, szerbül nem tudott.

[Most anekdota: Negyvenegy előtt Debelyacsán egy Beogradból jött, mindig volt vele tolmács, úgy, meg hát hívták, akkor ő hát bánátias, Versec. De egy alkalommal megmutatta magát, pincér odajön, hát szerbül pedeset čevapčiča,¹³³ kinek köll? Egyedül ő. Erre odahívta a másik pincért, az tudott magyarul. Mit tetszik parancsolni, esperes vagy főtisztelendő. Hát tizenöt csevapsicsa. Ennyire tudott szerbül. Hát petnaest helyett pedesetet¹³⁴ mondott.]

– Amikor a németek kezdtek erőre kapni, akkor a Kulturbundot is kezdték alakítani?

– Hát, nem. A Kulturbund tiszta titokba megvót. Hanem, akkor kezdődött, minden nép között vannak. Tehát német között is volt, pl.: az egyik nagy, hát egy, ugye tanító bácsi voltam, előkelő, kávéházba töltöttem időmet, este színházi próba, meg hát ide-oda nők ugye, és ha az egyik ilyen német, úgy emlékszem rá, fölragott: „Elmentem ahhoz – persze magyarul, Debelyacsán mindenki magyarul beszélt –, ahhoz a bűdös zsidó bankár úrhoz, hogy pénzt adjon, vagy kiszorítom belőle a lelket.” Volt ilyen német. És volt olyan német, aki beleegyezett. Nem tudom pontosan, mikor lett kötelező a sárga karszalag, illetve sárga csillag viselése. És mondtam, hogy édesapám, hát, bankellenőr volt. A bankos zsidó volt, a fiuk két évvel volt idősebb, mint én, és harminckilencben, mikor tanító lettem, találkoztunk, szeptember, mit csináltál, hol nyaraltál. Krausz Imrének hívták, de együtt focbaloztunk is, tehát akkor ifjúság focbalozás. „Én inas voltam.” „Te? Hát milyen? Hol?” „Hát van Pančevón¹³⁵ egy hintókészítő mester, annál.” „Hát miért?” És akkor nekem, emlékszem, barátilag: „Mit gondolsz, ha hazajutunk Palesztinába, szükség lesz ott jogászra? Nem, dolgozni kell. Ezért tanulok.” Lánytestvére fodrásznő lett. Nyáron, habár gimnáziumba járt az is. Eleinte, például júniusba viselni kellett [a karszalagot], de teljesen szabadon mozogtak. Amikor elkezdődött ez a június–júliusi Kulturbund, akkor ugye piszkálták, én emlékszem rá, hogy a kávéházba egy zsidó bácsival ültem, és hát iszogattunk, nem tudom már, sört vagy valamit. Bejött ilyen kulturbundos, hogy micsoda disznóság ez, hogy zsidó, piszkos, piszkos, ez meg az, beengednek a kávéházba. Tehát így kezdődött. Júliusra elkezdődött a, júniusban még, külön mese. Átjutottam Beogradba, Beogradba véletlenül zsidókkal is talál-

¹³³ Ötven csevapsicsa.

¹³⁴ Tizenöt helyett ötvenet.

¹³⁵ Pancsován.

koztam, annyi volt, hogy nem volt szabad zsidóknak [a karszalagot] viselve az úton menni gyalog, hanem mellette, közúton menni, de ment éjszaka, kiment, zsidó láger már, lógor volt, a Sajmišćen, a régi vásártéren, hát kiment. Sőt, mondta a barátomnak, akivel Beogradba voltunk, kereskedő volt. Volt engedélye neki is, mint nekem. Mert külön a bíróság engedélye kellett a Beogradba átmenéshez. Na, és az mondta a nevit is, hogy tudom, hogy magának még tartozom, mert ő kapott valamit, és ez mondta, tartsa meg, ha életben maradok, majd jelentkezek. Debelyacsán júliusban, augusztusban kezdődött a zsidók nyaggatása. Például tudom, tanítás nem volt. Hogy hordatták a zsidó bankár, ügyvéd, kereskedővel. Hordatták vödörrel a vizet szabad, nyitott csatornába. Öntsék bele, hordják bele a vizet, és mikor behordatta egy csomó vizet, akkor gyerünk be, zsidók, kitisztítani a sarat. Ez engemet akkor, mondom, ez a, nekem ebbe az időbe, a Krausz Mirko jó barátom volt, jóba voltam, úgynevezett intelligenciához tartoztunk, annyira megrázott, hogy én augusztusba csak este mentem ki. Na most, megint egy szerencse, idézőjelben, Debelyacsán augusztusba, községi elnök, bíró Tóth Ferenc, nagybátyám; községi jegyző Tóth Sámuel, édesapám; iskolaigazgató Tóth Bálint, másik Tóth család. Községi orvos Sepsei István. Orvos, tényleg. Aki kijárta, hogy én mint segítség vagy orvosi nem tom micsoda kapjak egy német igazolványt, hogy este nyolc óra után is kimehessek.

Kijárási tilalom volt, sőt nemegyszer engemet küldött ki az ifjú társaság, hogy credj ki, nézz már széjjel, mert Debelyacsán állandó német rendőrség nem volt. Hogy el bírunk-e haza suttyanni. Sőt, egyik tanító, nem tanító, fiatal barátunk, aki tanított, az azt mondta, hogy na, majd sikerül. Az éjszaka elfogták az úgynevezett fekete rendőrök, segédrendőrök voltak, Hilfspolizei. És reggelig zárkába volt. Be volt zárva a kulcs, ember, nem sokkal nagyobb volt a zárka, mint ez. Ugyanakkor, amikor a németekkel kezdtek úgy bánni, én napközbe őszintén mondván szégyelltem volna kimenni, mert a főutcán hajtották, ordítottak, imitt-amott oldalba rúgták, megalázták, pl.: megint egy engemet bántott. Pl.: ment a kulturbundista, egyenruhás, Hilfspolizei, kidobta a zsebkendőt. Na, te zsidó, töröld le a lábomat. Ilyesmi volt, nem tudom pontosan a dátumot.

Augusztus utolsó vagy szeptember első napjaiba vitték el a zsidókat. Az esperesünknek, Gachal Jánosnak, én máma is állítom elmondását, szavát, hogy ezek már régóta reformátusok. Debelyacsán több mint húsz zsidó megmaradt. Nem sárga...

– Azokat, akiket a Gachal esperes, vagyis megmentett?

– Én is így gondolom. Kommunista párttag feladta a névsort, hogy kik tagjai a kommunista pártnak, szociál, szocdem, kik a szimpatizánsok. Körülbelül hatvan, körülbelül hatvan, de nem pontosan. Ezeket az a Tóth Samu jegyző, az a Gachal János mentette meg, azzal, hogy ezek, hát itt van a névsor, ezek mind emberek, németeknek dolgoznak. Mert volt cipész, volt építész zsidó. Ilyen-olyan. Pl.: volt bőrkikészítő, ilyen szőrmeruhás, sapka. Ezek, hát ez református. Nem, dolgoznak. Német katonaságnak. És megmentették. Kommunisták, szociáldemokraták, szimpatizánsok. Hatvan körül.

Németh Péter¹³⁶ amit bírt, mentett. Hogy Debelyacsának egy-két hétig a föl-szabadulás után, negyvenötbe, nem, negyvennégybe még ott volt egy-két hétig Debelyacsán, akkor még generál, később marsall Szokolovszki, harmadik ukrán front hadseregparancsnok. Na, Németh Péter azon körösztül kapott néha segítséget, mert mint ahogy nem volt minden német, sőt többségük becsületes ember, és az összes, nem volt minden orosz se nőgyalázó, habár akadt közülük. Na de ez már föl-szabadulás után.

Maradjunk ott, hogy negyvenegy, nem tudom, mikor, augusztus utolsó napjaiba vagy szeptember első napjaiba elvitték Debelyacsáról a zsidókat. Lehet, hogy téves az emlékezetem, de egyik német barát-ismerősöm hallotta, hogy Debelyacsán száznegyvenhatot vittek. Lehet, hogy nem pontos. Az említett Krausz Imrétől – ez negyvenegy előtti beszélgetés – hallottam, mondta, több mint kétszázan vagyunk zsidók.

– Templom volt?

– Sőt áll. Zsidó templom. Ezerkilencszáz előtti, valami harminc körüli évekbe épült. A, nem tudom, mert én se tudom, többféle zsidó vallás van. A debelacsi zsidó templom az szefárd vagy mi. A nők, zsidó nők nem mehettek be a templomba. Csak be, haza, a Krausz bankár házába. Minden ajtó, ott volt, amibe benne volt, hogy, nekem mondták, de az egyik hitmondás, ők betartották a böjtöt is. Processz,¹³⁷ satöbbi. De hát én jóba voltam, zsidó barátaim voltak. Tehát, mind ilyen, mondok ilyen. Na most, amit már hallomás, a zsidóknak egy része, akik szerintem becsület, emberibb zsidók, jelentkeztek az elvívésnél, hogy dolgoznak, azokat közeli német faluhoz, Jabuka,¹³⁸ vitték, és ott egy ideig pocsolyát tisztítottak. Vagy lefolyót, és utána jött a német halálautó, az, tudja, mi volt, a zsidókat levetkőztették, megfürdették, teherautó, ilyen, mint most a hússzállító, bementek, bekapcsolták a gázt, és fél óra után kinyitották, a megmaradt zsidókkal a holttesteket kivitték.

– Jabukán is csináltak ilyeneket?

– Igen. Ott működött egy időbe ez, szóbeszéd, egy ilyen autó is. Na most, akik betegek, ezek-azok voltak, azok Debelyacsáról vitték Sajmishétra, onnan háború után, ha jól emlékszem, nyolc zsidó került vissza. Visszakerült, Iritz doktor, felesége, fia és az üveg-porcelán nagykereskedő felesége. Sugár a világháború előtt tollkereskedő volt, harminckilencbe.

Például a Sugár család, Sugár Jenő, jó barát, zsidó volt, az elbújt. Negyvenkettő–negyvenhárom telén a németek Debelyacsán odavittek embert, pontosan mutatták, itt ásd fel. Tele külföldi pénzzel, egy másik helyen egy kis zsákba aranyláncok, ezt a németek elvitték. Sose tudtam meg, hogy elfogták, kikényszerítették, de megvolt náluk Sugár Jenő szerint rajz, négy mögjelölt hely közül hármat németek megtaláltak, negyedik hely már üres volt. Valaki előbb járt ott. Tudta. De három

¹³⁶ Torontálvásárhelyi párttitkár.

¹³⁷ Az adatközlő valószínűleg a maceszre gondol: kovásztalan kenyér, amelyet a zsidók fogyasztanak pészahkor.

¹³⁸ Torontálvásárhelyhez közel fekvő bánási település.

ilyen helyet megtaláltak, na, ezért a három Sugár. Egy, a nyolcadik Hamburger Ferenc, becenevén Apró. Ez élve maradt Németországban mint oflageres.¹³⁹ Tehát tiszt. Ötet elfogták mint jugoszláv tisztet. Nem vallotta be, hogy zsidó, nem volt ellenőr, és az Oflagert megúsztá... végig Oflagerbe volt. Izé, német. Úgy jött haza. Kilencedik – a nevét már nem tudom – zsidó, Debelyacsa, Drobin, fia cirka az én korombeli, az elmesélte, hogy ő Magyarországon volt, és mindaddig, míg nem kezdték őket munkaszolgálatba terelni, ott élt. Munkaszolgálatba, mivel tudott szerbül, ugye a németek, szerb, szláv, tehát orosz foglyokhoz tolmácsnak rendelték, mint ilyen kihúzta, összeverték egyszer-kétszer, de megúsztá. De mondta, melyik lágerba, közel volt a, már az angol–amerikaiak, és ő onnan már kiszökött, átment, azok meg, jugoszláv, és hazaengedték. Igen, ez volt a kilencedik. A tizedik ki volt, elfelejtettem. Lehet, hogy volt még, lehet, hogy nem volt, de a kilencet, a tízből kilencet felsoroltam. Négy Iritz család, három Sugár. Ja, Sugár, az öreg meghalt, vagy nem, de a két fia kiment Palesztinába, szóval mint zsidó onnan még ez az egyik Sugár írt Debelyacsára, ez az Oflagerből, még a nyolcvanas években visszajött Debelyacsára, de már mint zsidó állampolgár.

Negyvennégyben fölszabadulás volt, Németh Péter meg véletlenül huszonhárom szimpatizánsnak tartott összejövetelt. Nem mind a huszonhárom volt kommunista, de szimpatizáns. Jöttek, ismétlem, vadrácok puskával neki, odaszorította. Németh Péternek egyik barátja szaladt az orosz parancsnokhoz, hogy a kommunistákat ezek... Na, az [az orosz parancsnok] interveniált. Az engedte a huszonhármat szabadon. Embereket, kommunista. Persze.

[Negyvenegyben ugye a zsidókat elvitték, hát engemet mint akkori tanítót, első, mikor megszervezték a német vezetést, az igazgatót hát úgy választották Debelyacsán, szerbül [volt korábban] a tanítás, nincs tovább, a tanítók, régik, régiek maradtak, tehát én is régibb voltam, harminckilencetől, ugye már két év. És velem együtt dolgoztak, dolgozott még két tanító az első világháborús felekezeti iskolából. Igazgató, kinevezés, elmentünk mi egyik német faluba, akkor a németek jelezték, hogy ott van a tanügyi felügyelő, az véletlenül tudott magyarul, elmondtuk, hogy az iskolába hát igazgató kell. El volt intézve. Ki a legidősebb kor szerinti tanító? Így lett Tóth Bálint igazgató. Én hát mint fiatal tanító egy idősebb kollega, vele mentünk. Hogy az illető német, tud-e magyarul, mert ha nem tud, Tóth Bálint bácsi szerbül körülbelül úgy tudott, hogy sehogy. Illetve bocsánat, ezerkilencszázhuszba letörte az esküt mög a vizsgát, de hát mégse tudott szerbül. Azokba az időkbe, hát ugye tanítók kellettek, van Debelyácsóban magyar, gyártottuk. Jelentkezni, akinek meg vót kisérettségije, legalább bejött hozzánk, idősebbek, hallotta, hogy tanítunk, elkezdtek tanítani. Az ötödik–hatodik osztály azelőtt ugye szerb vót, amikor kezdtem meg az előtt idő, na most, nincs meg, akkor, azóta se, kétnyelvű, na most, én is azt... Kétnyelvű tankönyv vót, egyik oldalon fele

¹³⁹ Offizierslager: hadifogoly tiszték tábora (röviden Oflager, Oflag).

szerbül, fele magyarul. Tekintettel arra, hogy Debelyacsán kevés volt olyan, aki tudott szerbül, sőt gyerekek között nem vót, úgy volt, hogy a tanító bácsi szerb, mivel harmadik–negyedik elemibe történelmet szerbül kellett tanítani, negyvenegy előtt, aláhúzta a mondatot. Mondjuk, eszembe jutott első szerb fölkelésről két-három mondat, szerb szöveg, ezt mint elemista bemagoltuk.]

A zsidókat mikor elvitték a németök, Debelyacsán is elkezdtek eladni házaikat, fölszerelést, bútort, széket, asztalt, amit, szekrényt, ez ugye így ment el. Magyarok is vettek, hát mi ugye elég jól álltunk, nem vettünk. És hát berendezést csináltatunk, édesapám meggyőződése titokba, különben első világháborúba főhadnagy volt a tartalékba. De de facto fronton volt Galíciában, később az olasz Trent, Piave. Ő meg volt győződve, hogy németök elvesztik a háborút. Pl.: nekem ugye, mert ő hivatalosan, nem tudom, mikor lett jegyző, tudniillik azt mondta, ő okleveles jegyző volt, de közbe banktisztviselőként is dolgozott. Azt mondta, hogy Debelyacsának magyar jegyző kellene. Na most, okleveles jegyző abban az időben ő volt csak. Mert kevés volt olyan, akinek érettségije volt, és utána féléves, egyéves jegyzői tanfolyam. Községházán Debelyacsán hivatalosan magyar vezetés vót. Régi bíró megmaradt, új jegyző édesapám lett. Az iskolaigazgató másik családból, de szintén Tóth volt, Bálint. Bíró pedig nagybátyám, Tóth Ferenc. Jegyző, bíró, iskolaigazgató. Három Tóth. Negyedik főnök, kezdő időbe orvos, dr. Sepsei, különben édesanyám Sepsei volt, úgyhogy a németeknek, mindig, mikor jöttek, hol van az állatorvos, Trájec Géza. Az német. Ez volt. Na mos, térjünk át.

Ősszel a németek bevezették, egy német katona sebesülése ötven agyonlövése, száz kivégzése. Ősszel, dátumot nem tudok, de tudom, Pančevón állítólag német katonára löttek, hallottam. Hát erre összefogdostak hetven-nyolcvan, lehet, hogy száz embert. Összefogdostak embereket, szerb temetőbe fölakasztották, többek között, ami nekem fájt ugye, én az első négy gimnáziumot Pancsován végeztem, osztályfőnökömet, aki éppen nem volt szerb, tehát az egyik diákot, matematika-, számtantanár. Akinek az orrába volt, rámutatott. Skovran Mirko. Ez volt a neve. Felesége tornatanárnő volt, felszabadulás volt, kólótánccsapatot vezette, Skovran Olga. Nah, másik ilyen kivégzett, ezt tudom, hogy így mesélték, egyik diákja meglátta, és bedobta, a történelemtanár, Bankin vezetéknev, körösztnévét már nem tudom. Történelemtanár volt, miért került az is akasztásra. Ez vót az övé.

Debelyacsa nem vót németbarát se. Habár Debelyacsán is vótak, akik, legalábbis elmentek segédrendőrnek. Különben ezt elfelejtettem, negyvenegybe szervezték németek a Prinz Eugen [alakulatot]. Erre úgy szervezték, hogy apja vagy nagyapja is német volt, bevitték. Ha sikerült rábeszélni, a kulturbundistáknak sikerült. Kollegánkat, egyik ilyen polgáriskolai gimnáziumot végzett, Simon László, nem sikerült rábeszélni, négy-öt napig ide vitték, oda vitték, állítólag nem bántották a németek, de ő egy mukkot németül nem tudott. Ahogy mesélte, jól meg is játszott, hogy amikor mögötte, mondjuk, rábeszélésként mondták, hogy aki a németek ellen van, azokat kivégzik, ezt pléhpfával nem hallotta. Öt nap után visszaengedték haza.

Utána békén hagyták. Ugye ő is megcsinálta a parádét, hogy hát ugye igen sűrűn többet ivott, mint éppen a minimum, és mint olyan, németek előtt úgy volt ott. Nem számít, nem komoly.

– A magyar hadseregbe nem toboroztak, nem soroztak?

– Egyáltalán nem. Bánátból magyarokat nem vittek, nem hívtak, kivéve, aki átment a Tiszán, és jelentkezett, de az ottaniakat nem hívták be negyvenkettő után. Katona volt, de nem ment. Semmi külön frontra, vagy behívást nem.

Debelyacsán az állomásról német időben két sínpárt vezettek a falu mögötti Kisnyomásra. Ott fölépítettek egy csomó vaslerakatot, összesen, a két sínpár [vezetett a], harminchat sínpár[ból rakták össze a] hangárt. Hídalkatrészek, vasútalkatrészek vót ott negyvenháromba. Negyvenhárom végén egyszer csak szép óvatosan mögkértek, hogy a úgynevezett kisiskola-épületről még máshova, oda elhelyeztek kb. ötven olaszt, akik nem voltak se Mussolini-, se királpártiak, mert akkor Mussolini ellen volt a király. Na, ezek lettek Debelyacsán a kisiskolába elszállásolva. Kimenni kijöhettek, de este, reggel jelentkeztek, és erre a vaslerakatra mentek ki, há ott dőgoztak.

[Különben, hát ez most privát emlék, egyik ezek közül beleszeretött egy debelyacsi hölgybe, lányba, és negyvennégy után, amikor ezeket, hát, szabadon engedték, na, ezeket elengedték, az illető debelyacsi hölgyet, különben Vajc¹⁴⁰ vagy Szeredai, nem tudom biztosan. Kisült, hogy a torinói Fiat gyár kereskedelmi főigazgatójának fia, és hát milliomos lett.]

– Negyvennégyben az oroszok jöttek egyre délebbre, Belgrád irányába.

– Egész röviden. Az orosz katonák[nak] nem volt ellátás. Rabolj, szerezz, logisztika meg kutyagumi. Nőket zavarászták, főleg magyarokat. A szerbek többször támadták debelyacsi, a régi kommunistákat is. Negyvenkettőben szerintem, apám szerint is, egy áruló kommunista a németeknek föladta a névsort.

Miután úgynevezett megszállás alatt mi dőgoztunk a csoporttal, akiknek, mondtam, akiknek nagyobb része kommunista vót. Debelyacsára kommunisták menekültek. Megmondom. Miután én már negyvennégybe, mielőtt bejöttek volna, mint szimpatizáns többször kísértem Debelyacsáról adományt egy közeli opovói¹⁴¹ községhez tartozó tanyára, valahogy ezzel a csoporttal, így hát külön jónak számítottam. Majd így rámutatok, hogy a kommunisták igyekeztek, amennyire lehetett, Németh Péter, menteni a magyarokat. Én olyankor kaptam ilyen úgynevezett megbízást, hogy ne legyek útba, hogy ne kerüljek horogra, mer annyi köllött volna, hogy valaki bejelent.

De térjünk a tényekre. November elején, napot ne kívánj. Debelyacsáról és Dél-Bánátban megalakították úgynevezett radni bataljon mađara,¹⁴² Pančevón, ez Pančevón három század volt. Parancsnok Petrović Péter, Peco, Peco ügyvéd,

¹⁴⁰ Vélhetően Weiss.

¹⁴¹ Ópáva.

¹⁴² Magyar munkászászlóalj.

tartalékos tisztt, századparancsnok, magyar, Varga Antal a hertelendyfalvi csoport parancsnoka. Negyedik magyar tisztt munkásszállót, Debreceni Aladár ügyvéd Pančevón. Ezt kinevezték, mer hát, így vót.

A háromszáznál én mint író,¹⁴³ mert én hát ugye nem szolgáltam katonaságba, de perfekt beszéltem szerbül, Petrović Peco főírnok[nak] kinevezett. Tulajdonképpen néha többet parancsoltam, mint a százados. Pl.: a napi raportot én írtam ki. Petrović Peco tudott magyarul, értett, de keveset, úgyhogy a napi parancsot én fordítottam szerbről magyarra. Ő volt, hogy napokig be se jött. A tisztek, akiket fölsoroltam, kint laktak, én bent, a létszám kétszáznegyven körül.

Áttérek. November... November végén felszólítást kaptunk, hogy ki maradt munkásosztályba majd dolgozni, és ki megy önként harcolni a Petőfi brigádba. Itt ugye hivatalosan nem, de front fele. Kijött november végén Beljanski alezredes, nem tudott magyarul, de összehívta a legénységet. Tisztek, altisztek. Azokkal elbeszélgetett, megállapította, hogy volt egy kis nyomás, és kijelentette, elrendelte, tessék munkásosztag magyar tagjait hazaengedni. És majd a falujukat, Debelyacsa, Hertelendy, Székelykeve stb., ott mondják, hogy akarnak harcolni a brigádba, vagy nem. Így mi Debelyacsán is hazakerültünk. Ezen a sorozáson hatvan-egynéhányan voltunk munkások zászlóaljából. Ebből hányan jelentkeztek Petőfi brigádba, ma nem tudom. Tehát vetközünk, orvosi vizsgálat, sposoban¹⁴⁴ mindenki. Utána jelentkezik vagy nem. Innen december nem tom hanyadikán egy vagonba összejöttünk, kb. negyvenen, kb., tisztt, altisztt nem vót. A debelyacsai kommunisták egy magyar része előre elmönt Zomborba. Zomborba volt egy összegyűlés. Na most, tehát mi Debelyacsán tényleg önként jelentkezttünk, természetesen volt közöttünk, nem tom, hány, húsz körül olyan, aki már volt katona. Melyik nap érkeztünk Zomborba, nem tudom. Karácsony előtt. Akkor úgy először próbára kint szabadon voltunk, aludtunk. Élelmet azt kaptunk, bejutottunk Zomborba. Zomborba akkor, ezt tudom, tíz század vót. Század egy-egy csoport vót olyan, Debelyacsa, nem tom, melyikek, kikkel együtt, akik olyan nyolcvan körül volt. Na most, úgynevezett tíz századdal mindegyiknek parancsnoka, legalábbis altiszttig, vót. Írnok mindegyiknek vót. Én mivel hát... kineveztek a hetedik–tizedik század, négy század írnokvezetőjének. Egy kaszárnnyába voltunk. Mivel itt rájöttek, hogy én mint írnok mögfelelek, perfekt, jó gépíró és tudom... Úgyhogy pár nap után, januárra már berendeltek, áthelyeztek, zászlóalj-parancsnokság írnokának. Január 6-án úgynevezett Petőfi brigád önkéntes, hivatalosan treći bataljon mobil centar Zombor¹⁴⁵ voltunk. Innen ez a treći batalon,¹⁴⁶ csak magyarok vótak. Ja, de állandóan szabadon, miután tisztálkodási lehetőség nulla, ruha saját, így sokszor, sokan kint vótak. Január 6. Ilyen példát: kimenő, vissza akartak menni, vagy nem, összefogott hat magyar fiútt, kivégeztek Zomborba. Petőfi brigád, nem, ez még utána volt. Január 9. Az utánpótlása a

¹⁴³ Vélhetően írnok.

¹⁴⁴ Alkalmas.

¹⁴⁵ A harmadik zászlóalj mozgó központja, Zombor.

¹⁴⁶ A harmadik zászlóalj.

zászlóaljnak, parancsnok Henrik H. Dürst volt. Régi jugoszláv hadseregben aktív tüzérszázados. Az, de ő magyar, szülei németek. Na, ez volt Henrik H. Dürst zászlóaljkomesszár. Németh Márton Pál debelyacsai, különben Magyarittabéről származó cipész volt, ez volt a parancsnok. Maguk között úgy hívtuk, úgy hívták, Pali bácsi. Nem nagyon volt bácsi. Énnám pár évvel idősebb. Január 9. dátum. Az addig szerb tartalékos tiszt intendáns¹⁴⁷ szerbnek sikerült átvenni kultúrosztályt, glavni komandant¹⁴⁸ Márton Pál segítségével, én január 9-én zászlóaljintendáns lettem. Katonai kiképzés nélkül. Itt most hozzáadok. A törzskar, törzshely után a helyettes tisztnek Petrović Peco pancsovai magyar zászlóaljparancsnok lett kinevezve. Aki ezt elkövette, így történt. Én már januárba mint zászlóaljírnök, de úgy ugye magos szabad mozgásom vót. Egyik alkalom, Zombor, egyik nagy épület, iskola, akkor puskával a vállán ott áll az őrség, Petrović Peco, odamegyek: „Otkud ti ovde?” „Šta? Čuti. Govoricemo uveče, ako možeš, dođi.”¹⁴⁹ Elmondja, de én vele szerbül beszéltem, mert ő gyöngén tudott magyarul. Elmondta, hogy ki akart maradni, és mint ilyen elkapták, mozgósították, de neki van egy nagybátyja vagy ilyesvalami, közeli rokona, aki itt, Zomborba parancsnokhelyettes. Mivel látja, hogy én szabadon mozgok, vigyem el ezt a levelet ahhoz, a nevét már nem tudom, de [ne] adjam át másnak, csak személyesen. Szerb volt, de valamennyit tudott magyarul, nevét nem tudom, ki volt a zombori parancsnokhelyettes, ez volt Dürstnek a helyettese. Márton Pali, Petrović Peco volt a parancsnokhelyettes, Márton Palival váltottak a helyettesek, mert komisszár magyar, ha jött bizonyos idő, elment.

Epizód, utóbb, tehát mese, utólag tudtam meg, hogy a Petőfi brigád hivatalosan 1944. december 31-gyel lett megalkotva a horvátországi Petőfi zászlóaljból. Én, amikor október 9., most először epizód, 9-én ugye, akkor fitty-fotty, nem megmondta Pali bácsinak, behívott, beosztott, hogy én vagyok az intendáns. A zászlóaljparancsnok Zomborba az állomás mellett, magyar tüzér, tüzérkaszárnnyába volt. De egyik század, hatodik, bent volt Zombor közepén egy iskolába. Hatodik századba volt lány-, hölgyosztag is, hogy ottan a férfiak stb., sztrájkolni, kiabálni kezdtek, hogy rossz az ellátás, erre Márton Pali mindjárt, ahogy: „Eredj ki, oszt csinálj röndöt!” Két kísérő, két olyan magyar fiút, aki ott volt, akinek vót ilyen Kalasnyikov, hogy is hívták, mi a fenéje. Ezek kísérték, kimentem. Hatodik század, sikerült vagy nem, leszidtam, beszéltem, még egy ilyen lesz, egy párat megjegyeztem. Visszajövök, a kaszárnnya nagy zsé. Fölgyulladt, meggyulladt a kazánokba, ahogy főztek, aki ott volt szakács – én nem is tudtam akkor még jóformán, hány ember tartozik az ellátó, a szabóműhely, ruhajavitó, fölszerelés, élelemezés –, mind az étel. Még nem is tudtam, ott van 10-én dél körül egy pár oznás, és kérdezik, kint vagy bent. Ki itt a parancsnok, a konyhába a szakácsok tudták, én, mert előző nap Pali bácsi komisszár bevezet, megunta, raktározta ezeknek, mög egynéhánynak, hogy ez a parancsnok.

¹⁴⁷ Itt: hadtápos.

¹⁴⁸ Főparancsnok.

¹⁴⁹ Hát te mit keresel itt? Mi? Hallgass, majd este beszélünk, gyere el, ha tudsz.

Mondja erre ez az oznás: „Ti si odgovoran, pa ovo je sabotaza.”¹⁵⁰ Hát oszt valaki, nem tom, ki, bement. Márton Pali vagy valaki, nem voltam bent. Az bement, de az egyikük kijött, mondja az oznás, hogy igaz, amit mond, meg azt mondta, tegnap neveztek ki, nem tudok semmit. Őszintén. „Pa pravo da vam kažem. Pa i ne znam, kako je ustrojena ova kuhinja. Tad sam bio na terenu.”¹⁵¹ Elfogadták. Akkor álltam másodszor puska előtt. Először negyvennégyben, amikor kommunistagyanúsként Németh Péter-csoporttal, hát úgy, nem úgy álltam, de úgy szedtek össze.

– Zomborban szabad kijárása volt. Találkoztak-e, emlékszik-e olyasmire, hogy találkoztak volna-e Zomborba valami atrocitásoknak a nyomaival? Hallottak-e a Krónics-palotáról maguk?

– Egyáltalán nem. Mer nem értik meg máma, éngöm, tőlem kezdődően borzasztó féltünk, egy szó, és durr. Január 6., akit kivégeztek, akiknek fölolvasták az ítéletét, hát mi volt? Hogy pobegao je iz jedinice. Bio član levante,¹⁵² én is vótam, illetve pardon, azért nem vótam, mert hivatalosan Bánát nem volt a levante. De csoportban mint tanító, helyes, tanítottam menetelni, meg hát tanító voltam.

– Tehát a Krónics-palotáról maguk nem is hallottak?

– Semmit. Nem. Én, na most, én ezt elmesélem, epizód: utána, hát, mögтанultam, na, hogy ha intendáns valaki, könnyen, hátulról is, előről is, és mint intendáns, én nem, tényleg ritkán mentem a városba. Emlékszem arra, hogy egyszer, harmadszor egy orosz katona, altiszt, fene tudja, meglátta, hogy én revolvért viselek, ugye hát mint intendáns. Fenét ért az, asszem, nem is lehetett, de ott volt a táska. „Davaj!” Mondom, hogy: „Ne dam. Ja sam partizan intendant.”¹⁵³ Ilyesvalamit én, erre mögkérdezi, mind a kettőnek nyakába ilyen Kalasnyikov vagy mi a fene. Na, ez volt a harmadik esetem, hogy puskát fogtak rám.

Na, epizód. Január vége előtt egyszer bejön a raktárnok, élelmiszerraktár, a hivatalos helyettese vót Fischer bácsi, idősebb, mint én, de az már félnémet és félős. Mondja, hogy intendáns elvtárs, itt előttünk fodbballpálya volt valamikor. Szépen kerítés, deszkák, azt mink tüzeltük el, mert hát főzni kellett. Ide van hozva Apatinból pár száz, lehet, hogy ezer ember, három napja nem kaptak enni, éhesek. Bírnák-e valamit kiadni. Hát, mondom, tudod, mer tegezödtünk, tudod, hogy mink van nekünk, nincs, tudod, hogy hivatalos leltár van, én is tudom, te is, hogy fölfedeztünk egy jó húslerakatot, honnan, mink is orosz módszerrel hoztunk egy kis szalonnát, zsírt, hát az nincs a leltárba. De te leltárba, hogyha jön ellenőrzés, vezettem én negyven-ötven kilót, de tudtam, hogy súgja, már nem merte hangosan: szabad vinni? Fogja a kezét, a Dürstnek az apja, anyja itt van. Német csoport. Mondom, én nem kérdezem, de tudod, hogy mennyiség, már nem tudom, az meglegyen. A többit én nem tudom.

¹⁵⁰ Te vagy a felelős, ez szabotázs.

¹⁵¹ Hát, hogy az igazat megvalljam, nem is tudom, hogy van ez a konyha megszervezve. Akkor meg terepen voltam.

¹⁵² Megszökött az egységeből. Levante volt.

¹⁵³ Add ide. Nem adom. Partizán hadtápos vagyok.

– Mi lett azokkal a németekkel? Gákovóra vitték őket?

– Továbbhajtották. Apatin, hát az Zombortól, három napig hajtották. Hogy hajtották, mindenki tudja, ha valaki lemaradt. Hová? Kérdeztem én is. Én, elmondtam, intendáns voltam, félve jön küldönc, mert a Pali nem jött. Holnap reggelre annyi embernek valami élelem egy-két napra készítsük elő. Na, hát ide ment szalonna, hús, amit így szaglászunk. A legnagyobb ilyen csoport, amit így az úgynevezett önkéntes betevőbrigádhoz jelentett magyarul, a legnagyobb ilyen hétszázötven ember volt, hányan voltak, nem tudom. Könyv, ilyen vastag volt, abba sorszámok voltak, föl volt írva körülbelül tízezer ember, amikor én átvettem a tíz századot, kétezer, ezer körül voltak hivatalos ellátás. Én háromezer ember fölött nem voltam. De mondom, jött küldönc, hónap kell száz, százötven, hatvan, nyolcvan, legtöbb hatszázötven. Ellátni két napra, küldeni.

– Kikerültek maguk is a Dunához? A front ott állt meg a Batinánál.

– Én az intendáns voltam, amikor január vége, bolmáni csata, nem tudom, mikor, mindenki vezénylést kapott kimenésre, én még nem kaptam. De szerb parancsnok, szerb komesszár, mi új nevet kaptunk. Szerb szakácsok. Én itt intendáns voltam papíron, de már azelőtt, hát száz, mikor átvettem, százhatvan-nyolcvan ember, tényleg parancsnokság alatt, a szakács, raktáros, szabó, cipőjavító, fölszerelő stb. Ezeknek a főnöke voltam. Akkor nem mondták, senkinek nem mondta, senki nem mondta, menj a frontra, de ugye az ember egy kicsit érzi is, minden fölöttes magyar cserélődik, szerb parancsnok, jóba voltam vele. De mondjuk, az új parancsnok, nem tudom a nevét, egyszer beszélgettünk, közbe megmutatja, hogy a híradós brigád, brigade za vesti, tanult embereket keres, telefonista, rádista stb. Én nem voltam annyira marha akkor, hogy ne értettem volna meg, jelentkeztem, átkerültem a Dunán, brigade za vezu treće armije.¹⁵⁴ Ott, nem emlékszem, kinél, hogy jelentkeztem, papíron megvolt, önkéntes. „Šta razumeš?” Mondom. „Pa evo prvi puta da, bićeš telefonist.”¹⁵⁵ Telefonist. Háború volt, telefonista voltam pár napig, nem tudom, rövid ideig. Egyszer mi, a III. hadsereg, az volt Vajdaság parancsnoka, Kosta Nađ, hát én is terepen voltam, amikor itt nálam már fiatalabb, de látom, hogy tiszt, börtáskával vitatkozik ott, beszélget a kurírokkal, küldöncökkel, mert a brigade za vezu, hát az oda tartozott, küldöncszázad is, de a parancsnok, hogy vót, daj čitaj,¹⁵⁶ az meg olvassa, hogy erre a helyre kell menni. Én meg hát naiv, oda, mondom, hát jó. Vadi kartu, pa ti imaš, pa odlazi, pa ajde pokaži.¹⁵⁷ Előveszi topográf, német térkép, szerencsém, annyit értettem hozzá, mint egy liba az ugatáshoz, egy lehelyezett asztal, térkép, évszakok, na most, ko je sve ovo,¹⁵⁸ mondja, hát nem tudom, Szlovéniába, Szlavóniába vagyunk, vagy Magyarország, Dráva körül, pa evo vidiš,¹⁵⁹ ez az észak, az a torony, ez a falu. O, pa ti znaš, znam, dođes kod

¹⁵⁴ A III. hadsereg híradós brigádja.

¹⁵⁵ Mihez értesz? Hát először telefonos leszél.

¹⁵⁶ Olvasd!

¹⁵⁷ Vedd elő a térképet, neked van, mutasd a helyet!

¹⁵⁸ Ezek itt kik?

¹⁵⁹ Hát látod.

mene.¹⁶⁰ Így lettem századírnok. Nem, a híradós brigád századának, ez a, na, talán kapcsolja ki, mer mondom. [A mesélő által jóváhagyva.] A századparancsnok, ez nálam fiatalabb, negyvenegyes crnogorac volt. Magos képzettsége miatt küldönc kurír volt, ötödik offenzíva, valószínűleg hallotta, amikor Tito is megsebesült.

– Drvari offenzíva.

– Na, ott volt. Na most, amiért kikapcsolta. A katonaságnál tanult meg írni. De, na most, pl.: levelet szüleinek én írtam. Alá is írta. Jött levele, én olvastam. Na, és ennél voltam.

Minden küldöncnek rangja volt, altiszt, második tiszt, parancsnok, ugye negyvenegyes, altiszt, de én, ha mondtam valamit, ti znaš da čitaš kartu, znaš.¹⁶¹ Így vezettem századot, innen. Hogy milyen becsületes volt egy parancsnok, crnogorac, megkaptuk a zászlóaljtól az írást. És olvasom, ugye az írásbeli rendelet, én elolvastam. Ő nem jól látott. Hogy hónap röggelig részletes, legénység, fölszerelés, kimutatást csinálni kell. „Hu, bogati, pa to je strašno teško.” „Ja ću, ali sutra ujutru neću – akkor már visszajöttünk Újvidékre –, neću da ustajem u šest, nego u devet.”¹⁶² Mondja: „Do devet spavaš, ali da bude na pisaćem stolu.”¹⁶³ Jelentés elment, én ugye az asztalra, takaróval alszom, hallom, hogy jön a zászlóaljkomisszár: „Ajde bogati, ti si prvi, spremio i uredno predao raport, po naređenju, pa da vidim tog tvog pisara.” Erre hallom: „Do devet nećeš ući. Ja sam dao reč, pošteno reč, do devet spava. Spava.”¹⁶⁴ És nem engedte be. Ennyire becsületes volt. Na de annak is vót esze. Jött a parancs, hogy az írnokot áthelyezik zászlóaljírnoknak. Ez már a háború után. Negyvenötben visszajött a III. hadsereg-parancsnokság Újvidékre. Hozzánk zászlóalj tartozott küldönccel, rádiósok, telefonisták, tudja, mi vót az akkor. Annál zászlóalj, voltam ott Újvidéken, de ott most írnok lettem. Kitolás, amikor Kosta Nađ, nem tom már, ki volt a helyettes, régi jugoszláv tiszt, jött ellenőrizni brigada za vezu. Elrendeli a zászlóaljnak névsorolvasást. Adjutant,¹⁶⁵ mert úgy mondták, mert én vršilac dužnosti adjutanta,¹⁶⁶ hívott reggel magánbeszélgetésre, adjutant bataljona, harmadik tiszt, komandant, komesar, adjutant.¹⁶⁷ Olvassam a névsort! Olvasom. Rám ordít a helyettes: „Ostav! Ne valja! Ostav!”¹⁶⁸ Nem tudom, mi. Na, az egyik nálam okosabb odasúgja, hogy nem legénységet kell olvasni, hanem komesszar, komandant, adjutant, saját nevet is, utána tiszteket. Ilyen hibát elkövettem. Na most.

¹⁶⁰ Ó, hát te ismered a térképet, hozzám jössz.

¹⁶¹ Tudsz tájékozódni a térképen.

¹⁶² Hű, ez nagyon nehéz. Én reggelig megírom, de holnap reggel nem akarok hatkor kelni, hanem kilenckor.

¹⁶³ Alhatsz reggel kilencig, de legyen az íróasztalomon.

¹⁶⁴ A mindenedet, te vagy az első, aki elkészítette és leadta a jelentést a parancs szerint, hadd lássam az írnozkodat... Kilencig nem fogsz bemenni, a szavamat adtam neki, hogy alhat kilencig. Most alszik.

¹⁶⁵ Segédtsiszt.

¹⁶⁶ Segédtsizti szolgálatot végző.

¹⁶⁷ A zászlóalj segédtsiztje, parancsnok, komisszár, segédtsiszt.

¹⁶⁸ Állj! Nem jó! Állj!

Leszerelek. Jött strogo po naređenju.¹⁶⁹ Rendezés, kiket terjesztünk elő tisztnek. A zászlóaljkomisszár megint nagy ember volt, magas, ti češ srediti, de mondom neki, potrebna je karakteristika podobnosti, daj spisak.¹⁷⁰ Beírja, hatvannégy tiszt még, első zászlóalj, brigádvezetés, harmadik hely [az enyém]. Ott vagyunk ezután majdnem, kivéve két-három nevet, odaírja, hogy A, B, C vagy D. Ti si pametan, A, to su vrlo dobri, B, to dovoljno, C, kome piše D, čekaš me sutra, pa ću diktirati.¹⁷¹ És így csináltuk tulajdonképpen a tisztet. De amikor mi a háború után Szlovéniába visszajöttünk, én, én is kaptam beosztásért egy tiszti fizetést, de a brigádánál volt egy okos, aki vezette a tiszti fizetésellátást. Nem máma volt, de rájött, hogy minden tisztól levonjuk az ellátást, kapja a fizetést. Ilyen tiszti fizetést kaptam én is, élelmezés, tiszti. Hatvannégy előterjesztés, egy előterjesztés tiszti rangra eltűnt. Nem lett meg. Csak hatvanhárom, az enyém hiányzik. Komisszár észrevette, a zászlóaljkomisszár. Mondom, okos ember: „Pa šta ti misliš.” Én meg őszintén: „Pa za se demobilisem, ako dobijem čin, ostajem.” „Ti kurac ideš, ostaješ ovde.”¹⁷² És itt is voltam. Esténként a Újvidéken tiszti képzés volt. Mert ugye a partizánokba a jó harcos tisztnek nem éppen mindegyike gimnáziumi végzettségű volt. Így ugye első gimnáziumtól, na, mint, akkor mint tanító, hát ennél a csoportnál taníthatok, tanítói oklevéllel, ti češ predavati istoriju,¹⁷³ az volt a bauk,¹⁷⁴ matematiku. To imamo.¹⁷⁵ Hát szereztem könyvet, amit lehetett. Tanítottam, amikor egyik ebbe az idő, mikor azt mondtam, kurac ideš kući, a, bejött a politikum armijski, politikum vagy načelnik¹⁷⁶ vagy, persze hogy én mint, hát, vezető tanár elordítottam, mirno,¹⁷⁷ bejön. „Nastavi. Ja slušam.”¹⁷⁸ Hát megtartom a történelemórát. Utána kérdezi egyik-másik hallgatót: „Jel si čuo kako nas profesor predaje?” Ez rámondja: „Dobro predaje, pametno, stvarno dobro.”¹⁷⁹ Kezet fog, megy. Persze, gondolom, mirno, és katonai szabály szerint kísérd ki. Mielőtt kilépne, mondom: „Imao bi jednu molbu.”¹⁸⁰ Erre kérem, hogy le akarok szerelni, da se demobilisem, ali komisar ne da. „Sutra javi se na armijski raport. Ja držim.”¹⁸¹ Jelentkeztem, és valószínű, hogy

¹⁶⁹ Szigorú parancs alapján.

¹⁷⁰ Majd te elintézed. Mondom, szükséges a tisztjelöltek jellemzésének beírása.

¹⁷¹ A jelzést kapnak az okosak, B-t a jók, elegendően okosak a C jelzést kapják, akinek a nevéhez a D betű kerül, azok ügyében holnap megvársz, és akkor döntünk róluk.

¹⁷² Mit gondolsz... Le szeretnék szerelni, de ha megkapom a rangot, akkor maradok... Fasztt szerelsz te le.

¹⁷³ Te fogod a történelmet tanítani.

¹⁷⁴ Mumus.

¹⁷⁵ Matematikát. Ez az, amink van.

¹⁷⁶ A hadsereg politikai biztosa.

¹⁷⁷ Vigyázz!

¹⁷⁸ Folytasd. Hallgatom.

¹⁷⁹ Hallottad-e, hogy ad elő a tanár úr? Jól ad elő, valóban.

¹⁸⁰ Lenne egy kérésem.

¹⁸¹ Leszerelnék, de a biztos nem engedi. Jelentkezz holnap nálam kihallgatásra. Én fogom tartani.

ő telefonált, mert reggel a zászlóaljporučnikom¹⁸² figyelmeztet, hogy én riportot kértem. Hozzam rendbe magam, és tizenegyre legyenek riporton, utolsónak, hát. Egyetlen volt. Így szereltem le, és így maradtam borac. Pedig utánam következett adjutáns őrnagyi rangot kapott.

Én, lehet vagy nem, egyszer lettem annak idején, negyvennégy után jelölve pártagnak. De én szavamat adtam édesanyámnak, hogy nem. És voltam potpredsednik sreskog narodnooslobodilačkog odbora.¹⁸³ Kovačićán¹⁸⁴ voltam. Máskor Topolyán inspektor prosvete.¹⁸⁵ De párttag egy percet sem. Utoljára ötvennyolcra, ötvennyolc–kilences tanévbe kaptam [a fejemre], mert az illető talán félt, és azt mondta, mert kultúregyesületbe dolgoztam Csókán, vezettem, rendeztem, sőt Csókán utóbb játszottam is mint színész, és az ajánlott ismét pártba, és ez, aki előre volt jelölve, az volt ellene. Hogy úgyse lehetsz, az apád háborús bűnös. Tudtam, és én akkor, ötvenhatba mutattam: Látod? Végzés, én apám után jogosan örökölttem, mánpedig háborús bűnös után nem lehet örökölni.

Szabadka, 22.

¹⁸² Hadnagyom.

¹⁸³ A Járási Népfelszabadító Bizottság alelnöke.

¹⁸⁴ Antalfalván.

¹⁸⁵ Oktatásért felelős felügyelő.

■

■

MUTATÓ

▣ A gyűjtés helye

▣ Az adatközlő kódszáma

▣ Az adatközlő korábbi lakhelye (ha eltér a gyűjtés helyétől)

▣ A gyűjtés ideje

▣ Gyűjtő

▣ Oldalszám

ADA

63	2011. december	Papp Árpád	156
----	----------------	------------	-----

BÁCSGYULAFALVA

1	Mozsor	2009. december	Kéri Alex	225, 249, 253
100		2009. december	Kéri Alex	320, 367
101	Csúrog	2009. december	Kéri Alex	221, 241, 253
102		2009. december	Kéri Alex	280, 289

BÁCSKERTES

15	2012	Molnár István	113, 117, 282, 285, 287, 317, 366, 378, 384, 387, 415, 425	
16	2009. december	Molnár István	388, 395	
18	2010. december	Molnár István	287, 377	
19	2009	Molnár István	116, 288, 389	
20	2011. november	Molnár István	383, 384	
22	2012. január	Molnár István	118, 273, 362, 390, 391	
23	2009. november	Molnár István	318, 379, 385, 395, 414, 429	
24	2010	Molnár István	114, 115, 120, 281, 319, 365, 370, 393, 394, 423	
4	Zsablya	2009–2016	Molnár István	207, 215, 224, 231, 235, 248, 256

BÁCSKOSSUTHFALVA

43	2011. június	Nemes Aranka	341
44	2011. június	Nemes Aranka	68, 342
45	2011. június	Nemes Aranka	69, 312, 342
46	2011. június	Nemes Aranka	269, 288

CSANTAVÉR

33	2011. augusztus	Engi Florinda	307, 338
34	2011. október	Engi Florinda	312, 354
35	2011. augusztus	Papp Árpád	66
36	2011. augusztus	Balogh Andrea	307, 339
37	2011. szeptember	Engi Florinda	275, 308, 340

CSONOPLYA

103	2011. március	Nemes Aranka	408
-----	---------------	--------------	-----

DOROSZLÓ

104	2012. január	Lennert Móger Tímea	261, 313
106	2011. június	Papp Árpád	313, 315
107	2011–2014	Lennert Móger Tímea	106, 111, 402
108	2009. november	Lennert Móger Tímea	111, 269, 300, 392, 403
109	2010. február	Lennert Móger Tímea	270
111	Zsablya 2011. február	Lennert Móger Tímea	243
113	2012. február–március	Lennert Móger Tímea	308, 360, 412
114	2010. március	Lennert Móger Tímea	270

GOMBOS

115	2010. március	Tumbász Rumi Rozália	88, 271, 314, 328, 361
116	2012. március	Pásti Kornélia	102, 361, 416, 422
117	2012. március	Pásti Kornélia	89, 97, 101, 103, 107, 271, 315
118	2012. március	Pásti Kornélia	92, 96, 272
119	2012. március	Pásti Kornélia	87, 89, 321, 362, 392
120	2010	Tumbász Rumi Rozália	95
121	2010	Tumbász Rumi Rozália	96
157	2012. március	Pásti Kornélia	93

HAJDÚJÁRÁS

135	Zombor	2012. június	Papp Árpád	493
-----	--------	--------------	------------	-----

HORGOS

47		2011. június	Takács Zsófia	127
----	--	--------------	---------------	-----

KELEBIA

38	2011. május	Hegedűs Artilla	11
39	2011. május	Hegedűs Artilla	12, 359

LUDAS

11	Platics	2012. február	Papp Árpád	369
----	---------	---------------	------------	-----

LUDAS–CSURGÓ

8		2010. február	Papp Árpád	34, 355
---	--	---------------	------------	---------

MAGYARKANIZSA

62	Adorján	2012. február	Vázsonyi Csilla	135, 327
64	Adorján	2012. február	Vázsonyi Csilla	135, 137, 327
66		2012. február	Vázsonyi Csilla	463
67		2012	Gutási Bence	137, 310, 330, 421
68		2012. február	Vázsonyi Csilla	437
69		2010. december	Papp Árpád	133, 138, 301
71		2012. február	Vázsonyi Csilla	311
72		2012. február	Vázsonyi Csilla	311
73		2012. február	Vázsonyi Csilla	330

MARTONOS

74		2010. április	Papp Árpád	128
----	--	---------------	------------	-----

MOHOL

75		2011. december	Boja Patyi Sarolta	163
76		2011. december	Papp Árpád	164, 396
77		2011. december	Boja Patyi Sarolta	167, 330, 422
78		2011. december	Boja Patyi Sarolta	168, 219, 333
79		2011. december	Boja Patyi Sarolta	169, 399, 424
80		2011. december	Boja Patyi Sarolta	169, 170, 184, 334, 401
81		2011. december	Boja Patyi Sarolta	334
82		2011. december	Boja Patyi Sarolta	171, 219, 335
83		2011. december	Boja Patyi Sarolta	163, 173
84		2011. december	Boja Patyi Sarolta	336
86		2011. december	Boja Patyi Sarolta	173, 335, 425
87		2011. december	Boja Patyi Sarolta	174, 400

88	2011. december	Boja Patyi Sarolta	299
89	2011. december	Boja Patyi Sarolta	172, 174
90	2011. december	Boja Patyi Sarolta	173, 177, 179
92	2011. december	Boja Patyi Sarolta	178, 401
93	Csúrog 2011. december	Boja Patyi Sarolta	178, 239, 248
96	2011. november	Papp Árpád	162, 180, 220, 335, 397
97	2011. december	Boja Patyi Sarolta	181
98	2011. december	Boja Patyi Sarolta	183

ŐRSZÁLLÁS

123	2011. december	Papp Árpád	121, 275, 366, 428
124	2011. december	Papp Árpád	277, 319, 367
125	2011. december	Papp Árpád	112

PACSÉR

41	2011	Nemes Aranka	67
149	Zsablya 2012. április	Kazinczy Diana	245

PÉTERRÉVE

137	2011. május	Kulcsár Sarolta	184
138	2011. május	Kulcsár Sarolta	184, 336, 402

REGŐCE

125	2011. október	Papp Árpád	409, 414
126	2011. október	Papp Árpád	279, 310, 327, 413

SZABADKA

6	2012. április	Papp Árpád	54, 509
7	2011. június	Papp Árpád	25, 31
9	2011. június	Papp Árpád	43, 426
10	2012. április	Papp Árpád	37
12	2012. február	Papp Árpád	29, 265
13	Topolya 2012. március	Papp Árpád	33, 39, 53
14	2012. június	Papp Árpád	30, 31, 266, 300, 328
22	Torontálvásárhely 2011. május	Papp Árpád	522

25	Torontálvásárhely		
	2011. május	Papp Árpád	189, 368, 424
26		Papp Árpád	45, 51, 267
27	2012. január	Papp Árpád	24, 40, 45
28	2011. szeptember	Papp Árpád	41
29	Kevi 2012. április	Papp Árpád	426
31	2012. március	Papp Árpád	13, 22, 38, 267
32	Bácsjózseffalva		
	2012. január	Papp Árpád	56
65	Gunaras 2010. május	Papp Árpád	159, 261, 430
153	Szerbkeresztúr		
	2012. január	Papp Árpád	197
154	Szerbkeresztúr		
	2012. január	Papp Árpád	190

SZALATORNYA

49	2011. július – 2013. május		
		Papp Árpád	35, 52, 483, 371

SZILÁGYI

127	2009. december	Dampfinger Violetta	98, 274
128	2009. december	Molnár István	85
129	2009. december	Dampfinger Violetta	86, 98, 331
130	2009. december	Dampfinger Violetta	85, 274, 394
131	2009. december	Dampfinger Violetta	99, 280
132	2009. december	Dampfinger Violetta	100, 360
133	2009. december	Dampfinger Violetta	87, 422

TAMÁSFALVA

151	2009. december	Balogh Andrea	337
152	2009. december	Balogh Andrea	289, 407

TOPOLYA

2	Csúrog	2010. január	Rind Melitta	211, 220, 227, 254
3	Csúrog	2010. február	Rind Melitta	210, 217, 234, 256
5	Csúrog	2010. február	Rind Melitta	209, 214, 218, 223, 232, 238, 249, 255

TORNYOS

38	2012. január	Papp Árpád	55, 309, 421
----	--------------	------------	--------------

ZENTA

140	2011. december	Burány Katalin	472
142	2011. december	Burány Katalin	146, 408
146	2011. december	Burány Katalin	145, 155, 295
149	2011. december	Burány Katalin	252
156	Nagybecskerek		
	2011. december	Burány Katalin	262
161	2010. május	Mikus Anita	144, 331
162	2011. december	Burány Katalin	150
163	2011. december	Burány Katalin	154, 298

ZENTAGUNARAS

52	2009. október–november		
		Jakus József	125, 343, 351, 375
53	2009. október–november		
		Jakus József	311, 343, 344
54	2009. október–november		
		Jakus József	127
55	2009. október–november		
		Jakus József	346
56	2009. október–november		
		Jakus József	125, 346, 352
57	Horgos		
	2009. október–november		
		Jakus József	347, 353, 376
58	2009. október–november		
		Jakus József	349
59	2009. október–november		
		Jakus József	375
60	2009. október–november		
		Jakus József	312
61	2009. október–november		
		Jakus József	377

■

■

Landgraf Ildikó

AZ ELMONDHATATLAN – AZ 1941–48 KÖZÖTTI
DÉLVIDÉKI ESEMÉNYEK TÖRTÉNETI EMLÉKEZETE
A SZEMÉLYES VISSZAEMLÉKEZÉSEKBEN,
ÉLMÉNYTÖRTÉNETEK BEN

Az ember természetes igénye, hogy élményeit, tapasztalatait történetekbe foglalva mondja el, és így fejezze ki magát. A történetmesélő az elmondottakkal nyilvánítja ki, hogy miként és hogyan részese a világnak, arról miként és hogyan vélekedik. Az emlékezés nemcsak felidézi, hanem magyarázza is a múltat, az emlékek példát adhatnak és megerősíthetnek. Minden közösségnek megvannak a maga történetei, legyen szó egy népről, népcsoportról vagy egy kisebb közösségről, egy faluról vagy egy családról. A 20. század számos olyan élményt, eseményt teremtett, amelyek kifejezésére, elmondására az elődöktől örökölt történetek nem voltak elegendők.

Az oral history, azaz 'elbeszelt történelem' a személyes élmények szóbeli kikérdezésén alapuló interdiszciplináris módszer, amely életútinterjúkkal, egyéni életutak kikérdezésével és rekonstruálásával próbál meg fényt deríteni arra, hogy a visszaemlékezőnek, illetve szűkebb és tágabb közösségének – lokális, etnikai, vallási, politikai vagy társadalmi stb. hovatartozás szerint – hogyan befolyásolták az életét a történelmi események, valamint a történelemben milyen szerepet játszott az egyén és közössége.¹ „Az oral history, miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti is őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában” – írja Paul Thompson.²

A múltra vonatkozó elbeszélések kutatási témaként és/vagy módszerként a néprajztudományban, a folklorisztikában e tudományszakok megszületése óta, a 19. század második felétől folyamatosan jelen vannak. A történettudomány és a szociológia művelői az 1920–30-as években kezdtek foglalkozni a múlt eseményeit elbeszélő történetek gyűjtésével és értelmezésével. A szociológiában az ún. chicagói iskola kutatásai irányították a figyelmet a társadalmi folyamatok egyéni, személyes aspektusaira, a társadalmi környezet értelmezésére egyéni helyzetdefiníciókon és interakciókon keresztül, ennek hatására felértékelődött a személyes dokumentumok (levelek, naplók, visszaemlékezések, életrajzok, élettörténetek stb.) szerepe, valamint az interjúkészítés módszere a társadalmi jelenségek vizsgálatában. A 20. század közepétől a történettudományi kutatásokban is hangsúlyosan jelen van az oral history módszer, az 1970-es években jórészt erre épülve kapott lendületet a történelmet „alulnézetből” szemlélő történelmi kutatás. A módszer áthidalta azt a problémát, hogy a történészek által újonnan megcélzott társadalmi rétegekről nem állt rendelkezésre annyi írott forrás, mint az elitéről.³ A világ számos országában önálló, nemzeti oral history központok és archívumok jöttek létre, amelyek koor-

¹ Az oral history kutatási iránynak/módszernek jelentős és szerteágazó a nemzetközi irodalma, erről ad áttekintést: Perks, R. – Thomson, A. 1998, 2006².

² Thompson, P. 1988². 265.

³ Az oral history lehetőségei, tudománytörténete a történelmi kutatásokban témához lásd: Vértesi L. 2004.

dinálják a földrészeket átívelő, nemzetközi szervezeteket összefogó kutatásokat. Az oral history kutatásoknak óriási szerepük volt a 20. század traumáinak – a világháborúk eseményei, a holokauszt, a hadifogság, a kommunista üldözések, az 1956-os forradalom – valós megismerésében, a túlélők és utódaik lelki gondozásában, az események társadalomtudományi feldolgozásában.

Magyarországon 1981-ben kezdett Hegedűs B. András és Kozák Gyula interjúkat készíteni az 1956-os forradalomban jelentős szerepet játszó személyiségekkel, mert a forradalom története, levéltári forrásai nem voltak kutathatóak, ezért a korszakot átélt, megszenvedett embereket szólaltatták meg. Ezzel alapozták meg az 1956-os Intézet Oral History Archívumát (OHA), amely a 20. századi magyar történelem több mint ezer tanújának visszaemlékezését őrzi és dolgozza fel. Az 1989-es rendszerváltozást követően kezdtek Magyarországon is oral history gyűjteményeket alapítani.⁴ Az 1980-as években több híressé váló magyar dokumentumfilm is készült, amely a magyar társadalom kollektív emlékezetében őrzött, de korábban soha el nem mondott, el nem mondható történeteket hozott nyilvánosságra. Több esetben a filmesek az egykori szemtanúk, túlélők megszólaltatásával a történészeket megelőzve tárták fel a 20. századi magyar történelem elhallgatott traumáit. Sára Sándor 25 részes dokumentumfilm-sorozatát készítette 1982-ben *Krónika* címmel a második magyar hadsereg tragikus sorsáról a túlélők és az elesettek családtagjaival készített interjúk alapján. Pár évvel később (1988) Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza filmje a recski munkatábor történetét, Gulyás Gyula és Gulyás János *Törvénytértés nélkül* (1988) című alkotása pedig a hortobágyi kitelepítések filmes krónikáját adta a szemtanúk, a meghurcoltak kamerák előtti megszólaltatásával. Ezek a filmek lehetőséget teremtettek az áldozatok számára, hogy kibeszélhessék az átélt szörnyűségeket, átélhessék és feldolgozzák a gyász fájdalmát, hogy igazságot és elégtételt kapjanak, de fontos társadalmi funkciójuk volt, hiszen a magyar történelem II. világháború utáni tabutémáit – a magyar háborús veszteségek, a kommunista rendszer bűnei – emelték be a nyilvánosságba, és hatottak az 1989-es magyar rendszerváltozás folyamatára.⁵

A legújabb magyar történeti kutatásoknak fontos részévé vált az oral history,⁶ napjainkban már nem az interjúkból származó, oral history típusú források elfogadtatása a kérdés, hanem felhasználásuk módja, a szakszerű gyűjtés körülményei, kritériumai és a körültekintő forráshasználat. A biografikus témájú szóbeli és írott folklórműfajok, mint pl. az *élménytörténet*, az *élettörténet*, *önéletrajz*, *napló* személyes hangú történetei szoros kapcsolatot mutatnak az oral history módszerével lejegyzett visszaemlékezésekkel, interjúkkal. Közös bennük a retrospektív emlékezet, a jelen perspektívájából feltároló múlt elbeszélése.⁷

⁴ Vö. Lénárt A. 2007; Kovács É. – Lénárt A. – Szász A. L. 2011.

⁵ Vö. Sárközy R. 2013. 270–271.

⁶ Lásd: Hanák G. – Kövér Gy. 1995; Bögre Zs. – Bernáth K. 2009; Gyáni G. 2000; 2010; Replika 2007;

⁷ Gyáni G. 2000. 134.

Az élettörténet rekonstruktív jellegét a néprajzi kutatás már régóta szem előtt tartja, és hangsúlyozza a visszaemlékezésekkel kapcsolatos néprajzi forráskritika fontosságát.⁸ „...a beszélő válogat életének történetei között, és nincs szó az élet összes történésének, totalitásának elbeszéléséről”,⁹ a visszaemlékező egyes eseményeket elhallgat, beléjük szövi saját interpretációit is; egyes eseményeket nagy tematikus egységekbe, blokkokba von össze. A visszaemlékezésekre mint szóbeli forrásokra tekintő társadalomtudományok számára megkerülhetetlen problematika a szubjektív nézőpontot megjelenítő oral history források kapcsán felhasználásuk érvényességi körének meghatározása, a forráskritika megfelelő alkalmazása.¹⁰ Az emlékezőt a saját emlékein túl alapvetően befolyásolja az „emlékezetközösség” értékrendszere, a kollektív emlékezet; a mesélő bizonyos részleteket, ha személyesen nem is élt át – vagy éppen másképp élt meg –, igazságnak fogad el, és sajátjaként használja fel emlékei megszerkesztésekor. A 20. század második felének történelmiemlékezet-, kulturálisemlékezet-kutatása, annak tudományos koncepciói – az emlékezet helyei,¹¹ az emlékezés alakzatai,¹² lokális történelem¹³ – új megvilágításba helyezték a közelmúlt eseményeiről (világháborúk, 1956-os forradalom, 20. századi impérium- és rendszerváltások) szóló gazdag élménytörténet-anyagot.

A folklorista másként viszonyul a visszaemlékezések *hitelességéhez*, mint a történész, aki az elmondottakból a történelemtől szeretne többet és részletgazdagabban megtudni, a néprajzkutató, a folklorista viszont a visszaemlékezőről, az ő világnézetéről, tudásáról, repertoárjáról, stílusáról – ő az egyediben akarja meglátni a közösségit.¹⁴

A magyar néprajzi kutatásnak fontos szerepe volt azoknak az emlékezetanyagoknak a feltárásában és megörökítésében, amelyek a határon túli magyar közösségek 1940-es évekbeli impériumváltásainak eseményeiről, megpróbáltatásairól, üldöztetéseiről szólnak.¹⁵ E művekhez kapcsolódik a Papp Árpád által szerkesztett *Igaz történetek Mindenkeföldjéről* című könyv. A két kötetben tekintélyes mennyiségű anyag, 1088 élménytörténet állt össze, amelyeket 2009 és 2013 között gyűjtöttek 37 településen 170 adatközlőtől. Az adatközlők saját és kisközösségük (családjuk, településük) történeteit mesélik el az 1940-es évekről, az egyéni sorsok, élettörténetek felidézésén keresztül tárulnak fel a második világháború délvidéki/vajdasági eseményeinek lokális történetei, a korszak szóbeli emlékezete. A szövegkorpusz több szempontból, a közreadott anyag mennyisége és módja alapján is unikális.

⁸ Szilágyi M. 1986.

⁹ Niedermüller P. 1988. 383.

¹⁰ Vértesi L. 2004. 164–167.

¹¹ Nora, P. 1984.

¹² Assmann, J. 1992.

¹³ A lokális emlékezet alakzataihoz lásd Keszeg V. 2007.

¹⁴ Ehhez lásd Lloyd, T. 2012; Szabó L. 2009; Lajos V. 2014.

¹⁵ Keszeg V. 2001; Balogh B. – Fülemile Á. 2005; valamint a történész, újságíró Benkő Levente könyve (1995).

Nemzetközileg is kevés az ilyen gazdag, sok adatközlőtől rögzített, nyomtatott formában közzétett oral history típusú szöveggyűjtemény, de a magyar nyelvterületen mindenképpen. A magyar néprajzi kutatás eredményei közül Küllős Imola és Vasvári Zoltán háborús és hadifogoly-visszaemlékezésekkel kapcsolatos kutatásaira,¹⁶ illetve Fülemile Ágnes és Balogh Balázs kalotaszegi társadalomnéprajzi vizsgálataira utalnék, ennek részeként a magyar–román viszony feszültségeit elemezték az 1940–44-es időszak konfliktusainak tükrében.¹⁷

Papp Árpád összeállítása az 1940-es évek impériumváltásainak tragédiáit, a délvidéki magyarságot ért atrocitásokat, az 1944-es vajdasági megtorlások történetét tágabb időbeli és tematikai keretbe helyezi. Az elmúlt években a témakörben jelentek meg olyan történeti, helytörténeti munkák, amelyek oral history anyagot (is) felhasználtak,¹⁸ de ezek az 1940-es évek megtorlásaira, vérengzéseire fókuszáltak. Ebben a kötetben a történetek elrendezésének szervezőelve nem a megtorlások szörnyűségeinek, igazságtalanságainak felsorolása volt. A kézirat sokkal több, illetve más, mint az elkövetett gyilkosságok és egyéb gaztettek tanúvallomásszerű jegyzőkönyve. Az események szélesebb kontextusban jelennek meg. A kötetekben helyet kaptak a korabeli mindennapok, az együttélés békés, egymást segítő történetei, a két világháború közötti évek emlékényaga, a magyar bevonulás emlékezete, a bukovinai székelyek, a zsidók, a németek és a szerbek sorsa a visszaemlékezők élménytörténeteiben.

A gyűjtésnek, illetve a kutatásnak – amelynek köszönhetően a szövegbázis összeállt – nem az volt a célja, hogy az áldozatok számát megállapítsa, hanem az eseményeknek a szemtanúk és a hozzátartozók kollektív tudatában elfoglalt helyét kereste. A korszak szóbeli emlékényagának sajátossága, hogy hosszú ideig tilos volt beszélni e korszakról, a történetek sok esetben még szűk, családi, baráti körben is kimondhatatlanul és kimondatlanul éltek, ez nagy valószínűség szerint hatott arra, hogy e gyűjtés során hogyan fogalmazták meg emlékeiket. Sajnos, mostanra már csak nagyon kevesen maradtak, akik személyesen átélték az akkori történéseket, de sok leszármazott őrizte, őrzi az áldozatok emlékét, történeteit.

A kötet élménytörténeteit szakszerű néprajzi gyűjtéssel rögzítették, kérdőív segítségével, de szerencsére a kérdőív nem szorította keretek közé az elbeszélés folyamatát, amikor az emlékező egész történetfüzért mondott el a felvetett kérdés kapcsán, a szerkesztő nem darabolta fel epizódokra a közreadás során. Ez nemcsak az olvashatóságot, a történetek megértését erősíti, de a szövegek további folklorisztikai elemzését is lehetővé teszi. Műfajilag a szövegek többsége élménytörténetként, tehát személyes hangvétellő, egyes vagy többes szám első személyben elmondott, erős érzelmi töltetű folklórelbeszélésként, a sydow-i¹⁹ kategóriák alapján leginkább

¹⁶ Küllős I. – Vasvári Z. 2006.

¹⁷ Balogh B. – Fülemile Á. 2005.

¹⁸ Erre vonatkozó hivatkozást az első kötet bevezető tanulmánya tartalmaz.

¹⁹ Carl Wilhelm von Sydow az események történetté formálásának szakaszait az élménytől a költői műfajjá válásig a dite, memorat, fabulat kategóriákkal írta le. Von Sydow, W. 1948. 60–88.

memoratként definiálható. A történetmesélő elsősorban saját élményét, esetleg családja, szűkebb környezete sajátjának érzett, megrázó, furcsa, érdekes, megható vagy éppen humoros eseményét önti szavakba. Egy tehetséges előadó úgy tudja elmondani mások élményeit is, mintha vele esett volna meg az elmesélt história, előadásában az egyszeri, egyéni történet strukturált szerkezetűvé, általános érvényűvé válik. A többszöri elmondás hatására az élménytörténet szerkezete, megfogalmazása folyamatosan megszilárdul, állandósul, elveszti esetlegességeit, általános érvényű példázattá, mondává, anekdotává válhat. A történelmi traumák történetei többnyire elmondatlanul, elhallgatva élnek, így a sokszori elmondásban nem tudnak csiszolódni, formálódni, állandó alakot ölteni. Előfordul, hogy a gyűjtő, néprajzkutató kérdései nyomán évtizedek után először öntik szavakba az átélt tragédiákat, amelyeket addig a közvetlen családtagoknak, gyerekeknek, unokáknak sem mindig mondtak el. A szociálpszichológia adhat magyarázatot arra, hogy időnként egy távolabbi ismerősnek vagy ismeretlen érdeklődőnek könnyebb elmesélni az emlékezet mélyére süllyesztett eseményeket. Az elmondottakat az elbeszélő szubjektuma, egyénisége, sajátos világlátása, életfilozófiája, értékelése hatja át, ám a személyes élménytörténetek több esetben kezdenek típusokba rendeződni, megjelennek bennük közös jellemzők, folklórmotívumok, -elemek (bevonulás fehér lovon, menekülés álruhában, elásott kincs, előjelek stb.), fabulattá formálódnak, megindulnak a sztereotipizálódás útján. Több esetben érvényesül a folklórtörténetek visszatérő alapelve, hogy bűn büntetlenül nem marad, az igazságtalanságokért az elkövetők megbűnhődnek.

A biografikus témájú történetek műfaji elkülönítésére különböző fogalmak születtek. Az igaztörténet fogalmát műfaji megnevezésként, szövegfolklorisztikai terminus technicusként elsősorban az 1960-as évektől a 20. század végéig használta a magyar kutatás sokszor párban, elkülönítve, olykor átfedésben az élménytörténettel; többé-kevésbé megfeleltethetően a nemzetközi szakirodalomban is használt *memorat* – *fabulat* fogalompárral.²⁰ Dobos Ilona például az élménytörténeteket elválasztotta az általa csiszoltabb formájúnak vélt, gyakran szélesebb körben is elterjedt, a valóságtól távolabb álló igaztörténetektől.²¹ A 21. századi néprajzkutatás viszont a történetek és azon belül az élettörténetek sokkal szélesebb skáláját vizsgálja, a korábitól eltérő szempontrendszer szerint.²²

Az összeállt anyag nem csupán adattár, amely mind a 20. századi történeti kutatások, mind a történeti emlékezet néprajzi, antropológiai, szövegfolklorisztikai kutatásainak gazdag forrásbázisa, hanem tanúságtétel, a hosszú évtizedeken, olykor generációkon keresztül is átörökített hallgatás megtörése, valamint tiszteletadás az áldozatoknak. A szövegtörzset közlésében a szerkesztő nagyon méltányolható megoldást választott, hiszen úgy igyekezett elrendezni a hatalmas anyagot, hogy az a tudományos kutatás kívánalmainak is teljes mértékben megfeleljen, ugyanakkor

²⁰ Vö. Küllös I. 1988. 253–258; Réthey Prikkel M. 1991.

²¹ Dobos I. 1964.

²² Keszeg 2011; 2013.

a szövegfolyam olvasható maradjon, és a laikus érdeklődők, az egykori szemtanúk leszármazottai számára is áttekinthető legyen. A szakkutatás, legyen szó az oral history típusú történeti kutatásról vagy szövegfolklorisztikai gyűjtésről, arra törekszik, hogy az elmondott szöveget esetlegességeivel, hiányosságaival együtt a maga teljességében adja közre. Így a kéziratban a hosszabb elbeszéléseket a szerkesztő nem darabolta kronologikus vagy tematikus egységekre. A tematikus csoportokon belül nagyobb földrajzi egységekbe rendezte a szövegeket. Egy-egy környék történetei vonzzák egymást, jól lehet követni, hogy ugyanazt az eseményt kik hogyan mondják el a maguk változatában. Vannak olyan típusok, amelyek kimondottan helyi történetekként élnek. Remélhetőleg a kötet is jelentősen hozzájárul majd, hogy a vajdasági magyarság „kibeszélje” magából azt a fájdalmat, amit az 1944-es hatalomváltás jelentett, ami a közösséget a kollektív bűnösség jegyével bélyegezte meg. A személyes és közösségi tragédiák szavakba öntésével, az átélt borzalmak, igazságtalanságok tisztázásával van mód arra, hogy gyűlölet nélkül lehessen beszélni a vajdasági magyarság és a velük együtt élő nemzeti közösségek közelmúltjáról, közös történelméről.

IRODALOM

Assmann, Jan

1992 *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, C H. Beck Verlag. Magyarul: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz.

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes

2005 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Benkő Levente

1995 *Szárazajta*. Sepsiszentgyörgy, H-Press.

Bögre Zsuzsanna – Bernáth Krisztina (szerk.)

2009 *Közelítések az élettörténetek kutatásához. Olvasókönyv a kvalitatív módszerek tanulmányozásához*. Nagyvárad, Partium.

Dobos Ilona

1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, LXXV. 198–217.

Gyáni Gábor

2000 Emlékezés és oral history. In uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 128–145.

2010 *Az elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Hanák Gábor – Kövér György

1995 Biográfia és oral history. In Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris – 1956-os Intézet, 92–101.

Keszeg Vilmos

2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás*, 10. 33–52.

- 2007 A történelmi emlékezet alakzatai. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 18–43. /Folklór a magyar művelődéstörténetben./
- 2011 Élettörténetek populáris regiszterekben. In uő: *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 165–194.
- 2013 A 20. század történetei. *Néprajzi Látóhatár*, XXII. 4. 6–11.
- Kovács Éva – Lénárt András – Szász Anna Lujza
- 2011 A magyar Holokauszt személyes történetének digitális gyűjteményeiről. *BUKSZ*, 23., 4., 336–352.
- Küllös Imola
- 1988 Az élményelbeszélések és igaz történetek műfaji jellemzői. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz V. Népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 253–258.
- Küllös Imola – Vasvári Zoltán
- 2006 *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerek folklórijából*. Budapest, Európai Folklór Intézet – L'Harmattan.
- Lajos Veronika
- 2014 Etnográfia és oral history. *Erdélyi Múzeum*, 1. 101–114.
- Lénárt András
- 2007 „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 22. 5–30.
- Lloyd, Tim
- 2012 On the differences between folklore fieldwork and oral history. In Boyd, D. – Cohen, S. – Rakerd, B. – Rehberger, D. (eds.): *Oral history in the digital age*. <http://ohda.matrix.msu.edu/2012/06/on-the-differences-between-folklore-fieldwork-and-oral-history/>
- Niedermüller Péter
- 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*, 99. 376–389.
- Nora, Pierre (dir.)
- 1984 *Les Lieux de mémoire. I. La République*. Paris: Gallimard (A könyv Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux fejezete magyarul Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája K. Horváth Zsolt fordításában Aetas 1999.) http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-9.htm
- Perks, Robert – Thomson, Alistair
- 1998, 2006² *The Oral History Reader*. London – New York, Routledge.
- Replika
- 2007 Mondvacsinált. A Replika oral history tematikus száma. 58. 2007. szeptember.
- Réthey Prikkel Miklós
- 1991 *Az igaztörténet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben*. Debrecen, KLTE. /Folklór és Etnográfia./
- Sárközy Réka
- 2013 Változások a dokumentumfilmek műltszemléletében. In Szász László (szerk.): *Paradigmák a Művészetben*. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 269–278. /A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei, 7./

Von Sydow, Carl Wilhelm

1948 *Kategorien der Prosa-Volksdichtung. Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, Rosenkilde – Bagger. Ez a reprintje: Meier, John – Schewe, Harry – Seemann, Erich (hrsg.): *Volkskundliche Gaben, John Meier zum siebzigsten Geburtstage dargebracht*. Berlin – Leipzig, de Gruyter, 1934, 253–268.

Szabó László

2009 Tény, történeti tény, oral history, emlékezés, folklorizáció, folklór. In Bali János – Turai Tünde (szerk.): *Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – ELTE BTK Néprajzi Intézet, 374–384.

Szilágyi Miklós

1986 *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban*. Debrecen, KLTE. /Folklór és Etnográfia./

Thompson, Paul

1988² *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford, Oxford University Press.

Vértesi Lázár

2004 Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 19. 1. 158–172.

■

■

Igaz történetek Mindenkiföldjéről
Vajdaság/Délvidék (1944–1948)
II. kötet

Szerkesztette Papp Árpád
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2016

Kiadja a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
www.vmmi.org

Felelős kiadó
a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója
A szöveget gondozta Tomin Kovács Laura
Olvasószerkesztő és korrektor Kávai Mucsi Katalin
Műszaki szerkesztő Beszédes István
Készült az újvidéki Sajnos Nyomdában
700 példányban

ISBN 978-86-80644-04-2

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

316.728(=511.141)(497.113)"1944/1948"(093.3)
394(=511.141)(497.113)"1944/1948"(093.3)
323.15(=511.141)(497.113)"1944/1948"(093.3)

IGAZ történetek Mindenkiföldjéről : Vajdaság/Délvidék : (1944–1948). 2. köt. / szerkesztette Papp Árpád. – Zenta : Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2016 (Újvidék : Sajnos). – 560 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 700. – Str. 551–558: Az elmondhatatlan – az 1941–48 közötti délvidéki események történeti emlékezete a személyes visszaemlékezésekben, élménytörténetekben / Landgraf Ildikó. – Bibliografija. – Registar.

ISBN 978-86-80644-04-2

1. Papp, Árpád [уредник]

a) Мађари – Свакодневни живот – Етнографски аспект – Војводина – 1944–1948 – У успоменама
b) Мађари – Положај – Етнографски аспект – Војводина – 1944–1948 – У успоменама

COBISS.SR-ID 311319047

Az ember természetes igénye, hogy élményeit, tapasztalatait történetekbe foglalva mondja el, és így fejezze ki magát. A történetmesélő az elmondottakkal nyilvánítja ki, hogy miként és hogyan részese a világnak, arról miként és hogyan vélekedik. Az emlékezés nemcsak felidézi, hanem magyarázza is a múltat, az emlékek példát adhatnak és megerősíthetnek. Minden közösségnek megvannak a maga történetei, legyen szó egy népről, népcsoportról vagy egy kisebb közösségről, egy faluról vagy egy családról. A 20. század számos olyan élményt, eseményt teremtett, amelyek kifejezésére, elmondására az elődöktől örökölt történetek nem voltak elegendőek.

A két kötetben tekintélyes mennyiségű élménytörténet állt össze, amelyekben a mesélők saját és kisközösségük: családjuk, településük történeteit mesélik el az 1940-es évekről. Az egyéni sorsok, élettörténetek felidézésén keresztül tárulnak fel a második világháború délvideki/vajdasági eseményeinek lokális történetei, a korszak szóbeli emlékezete. A szövegkorpusz több szempontból, a közreadott anyag mennyisége és módja alapján is unikális.

Ez a mű nem csupán adattár, amely mind a 20. századi történeti kutatások, mind a történeti emlékezet néprajzi, antropológiai, szöveg-folklorisztikai kutatásainak gazdag forrásbázisa, hanem tanúságtétel, a hosszú évtizedeken, olykor generációkon keresztül is átörökített hallgatás megtörése, valamint tiszteletadás az áldozatoknak.

ISBN 978-86-80644-04-2

9 788680 644042